
VE
RI
TAS

S. Orgelbranda

Encyklopedja Powszechna.

WARSZAWA.

DRUK. TOW. S. ORGELBRANDA SYNÓW,

Krakowskie-Przedmieście № 66.

S. Orgelbranda
Encyklopedja Powszechna

Z ILUSTRACJAMI I MAPAMI

Tom XVI.

od Z do Żyżmorskie starostwo i Suplement.

Z 493 rysunkami, 4 mapami, oraz tablicą kolorową Zorza północna.

WARSZAWA.
WYDAWNICTWO TOWARZYSTWA AKCYJNEGO
ODLEWNI CZCIONEK I DRUKARNI
S. ORGELBRANDA SYNÓW

1904.

ДОЗВОЛЕНО ЦЕНЗУРОЮ.
Варшава, 29 Іюля 1904 года.

Z.

Z, głoska w alfabecie greckim szósta, a w łacińskim i wszystkich zachodnich ostatnia, przeszła do Greków z abecadła fenickiego. Rzymianie posiadali **Z** w starym alfabecie, później ją usunęli i dopiero przyswoiwszy wiele słów greckich przywrócili **Z,** dając mu ostatnie miejsce w alfabecie. W języku niemieckim **Z** wymawia się jak C, podobnie we włoskim. W matematyce *z*, podobnie jak *x*, oznacza wielkości niewiadome. W języku polskim jest to spółgłoska słaba, sycząca; zmiękcza się dwojako: w *ź* (np. *groz-a, groźić groź-ba)* i *ż* (np. *groz-a, grożę).* Jako liczba, **Z** znaczyło u Greków 7, z kreską u spodu 7,000. Na monetach francuskich oznacza mennicę w Grenobli.

Z, herb: W polu błękitnem—litera **Z.**

Z.

Zaandam, ob. *Saardam.*

Zabajkale albo *Zabajkalski kraj,* przed 1851 nazywały się dwa okręgi gub. Irkuckiej, mianowicie Wierchnieudyński i Nerczyński; 1851 r. utworzono z nich *Zabajkalski obwód* (ob.).

Zabajkalski obwód, leży w Syberji wschodniej, na południo-wschód od Bajkału, między tem jeziorem a granicą chińską; utworzony 1851 z okręgów Wierchneudyńskiego i Nerczyńskiego gub. Irkuckiej, zajmuje 522,339 w. kw. przestrzeni. Powierzchnia wogóle górzysta i wysoka, przedstawia obszerną wyniosłość, znaną pod ogólną nazwą wyniosłości *Zabajkalskiej* albo *Daurskiej,* dzielącą się na trzy dorzecza: Amuru, Leny i Jeniseja. Pasmo gór, dzielące wody Amuru i Bajkału, nosi jeszcze specjalną nazwę pasma Jabłonnego, i ciągnąc się od południo-zachodu ku północo-wschodowi, dzieli obwód na dwie części, z których północna, obejmująca były okrąg Nerczyński, nazywała się dawniej *Daurją,* południowa zaś, były okrąg Wierchnieudyński, *Mongolją.* Ponad granicą chińską znajdują się góry (np. Czokondo), pokryte wiecznym śniegiem. Rzeki przerzynające **Z.** *obwód* należą do trzech systemów: Amuru, Leny i jeziora Bajkalskiego. Dwie znaczniejsze rzeki systemu Amurskiego, Szyłka i Arguń, zlewając się z sobą w południowo-wschodniej części obwodu, tworzą rzekę Amur. Arguń na rozległości 100 mil stanowi granicę z Chinami; z dopływów jej ważniejsze, z lewej strony: Urulunguj, Borza, Urow, Uriumkan i Gaziwar. Z rzek systemu Leńskiego znaczniejszą jest Witim, skrapiająca północną część obwodu na rozległości 143 mil; przyjmuje z prawej strony Kirengę, z lewej Cypę i Muję. Z rzek systemu Bajkalskiego najważniejsze: Selenga, która wchodząc z granic chińskich, przebiega mil 50, jest żeglowną i przyjmuje do siebie z prawej strony: Czykoj, Chiłok, Udę; z lewej: Dżydę i Temnik. Dwie inne znaczne rzeki tegoż systemu są: Barguzin i górna Angara. Z jezior, oprócz Bajkału, znaczniejsze są: Baunt, Gusine (Gęsie), Tarej i słone jezioro Borzińskie. Mineralne bogactwa kraju są znaczne. Złoto dobywa się od r. 1838; nadto dobywają tu srebro, ołów, miedź, cynę, rudę żelazną, węgiel kamienny, grafit, cynober, topaz, beryl, kryształ górny, szpat i t. d. Sól dobywa się w ilości 200,000 kilogramów rocznie. Źródła mineralne są bardzo liczne. Klimat jest całkiem kontynentalny i surowy, w południowych wszakże dolinach okręgu Nerczyńskiego łagodny. Średnia temperatura miesięcy zimowych wynosi —29°, a letnich + 18°C.; średnia zaś temperatura roczna — 4°C. Lasów jest wiele, zwłaszcza w okręgu Barguzińskim, choć w ostatnich 50 latach pięciokrotnie się

zmniejszyły; rosną tu: cedr, modrzew, świerk, brzoza biała i czarna, olsza, wiąz i t. d. Ludność obwodu wynosi 665,000 miesz., w tem około 400,000 Rosjan, resztę stanowią Tunguzi, Burjaci, oraz Chińczycy. Ludność zamieszkała jest w 7-u miastach (Czyta, Wierchneudińsk, Aksza, Barguzin, Nerczyńsk, Selengińsk i Troickosawsk) i 661 osadach. Główne jej zatrudnienie stanowi: rolnictwo, hodowla bydła, połów zwierząt i ryb, górnictwo, szczególnie dobywanie złota. Grunt wogóle dosyć żyzny, ale górzysta miejscowość i ostrość klimatu tamują rozwój rolnictwa. Ogrodnictwo warzywne bardzo jest ograniczone. Połów zwierząt znacznie rozwinięty, głównie w okręgu Barguzińskim, soboli poławia się około 1,000, lisów do 3,000 rocznie. Po tych idą: niedźwiedzie, wilki, tchórze, a szczególniej wiewiórki, których poławiają do 200,000. Znaczny jest także połów ryb w jeziorach i rzekach. Przemysł, oprócz górniczego i hutniczego, słabo jest rozwinięty, handel natomiast dość jest ożywiony. Oprócz złota wywożą: futra, skóry, wełnę, bydło, ryby, orzechy cedrowe, tytuń, żelazo i t. d., przywożą: zboże, wódkę, sól, płótno i różne towary rękodzielnicze. Pod względem administracyjnym **Z.** *obwód* podzielony jest na 8 okręgów: Czytyński, Barguziński, Wierchnieudyński, Nerczyński, Seleginski, Akszyński, Troickosawski i Nerczyńsko-Zawodzki. Miastem głównem jest Czyta.

Zabarella Franciszek, słynny teolog włoski, * 1339 w Padwie, † 1417 w Konstancji. Po ukończeniu studjów uniwersyteckich w Bolonji, był profesorem prawa kanonicznego tamże, potem we Florencji i Padwie; 1410 mianowany arcybiskupem florenckim, w rok potem został kardynałem. 1413 r. wysłany był przez papieża Jana XXIII, z kardynałem Chalant'em i uczonym Grekiem Emanuelem Chrysolorusem, do cesarza Zygmunta, celem przedsięwzięcia środków do zniesienia schizmy, oraz herezji husytów. Wskutek tego zwołany był sobór do miasta Konstancji, na którym **Z.**, jako jeden z przedniejszych członków, okazał się znakomitym mówcą. Z dzieł jego ważniejsze: „Commentarius in libros Decretalium et Clementinos“ (Wenecja, 1602); „Consilia juris“ (tamże, 1581); „Variarum legum repetitiones“ (1587); „De Schismatibus auctoritate imperatoris tollendis“ (Strasb., 1609 i 1618) i in.

Zabawa, herb: Na tarczy dwudzielnej, pole lewe błękitne, w prawem—szachownica biało-czerwona.

Zabawa.

Zabel Eugenjusz, pisarz niemiecki, 1857 r. współredaktor *National Zeitung*, pisał wiele charakterystyk literackich i artystycznych: Berthold Auerbach, Turgeniew, Rubinstein, Hans v. Bülow, oraz nowel i szkiców. Przerobił romans Dostojewskiego „Zbrodnia i kara“ na scenę, p. t.: „Raskolników.“

Zabern, trzy miasta na zachodniej stronie wyższego Renu, z których Berg-Zabern i Rhein-Zabern leżą w bawarskim obwodzie Palatynatu. Trzecie miasto Elsass-Zabern, po francusku Saverne, u Rzymian Tabernae albo Tres Tabernae, leży w niemieckim obwodzie Alzacji Dolnej u stóp Wogezów, nad kanałem łączącym Ren z Marną, ma zamek, 3 kościoły, kilka fabryk i 8,400 miesz.

Zabiały, osada w pow. Dzisieńskim, gub. Wileńskiej, o 3 mile od Dzisny. Był tu kościół i klasztor Dominikanów, przy którym zakonnicy utrzymywali gimnazjum. Szkoła ta została zwiniętą po r. 1831, a klasztor zamknięty w r. 1864.

Zabiełło Józef, herb Topór, ostatni hetman polny litewski, syn Antoniego łowczego wiel. litew. i generał-lejtenant wojsk litewskich. Mianowany 1775 po ojcu łowczym wielkim litewskim został na sejmie r. 1782 konsyljarzem rady nieustającej, zasiadł w piątym departamencie policji i pozyskał łaski króla tak dalece, że nawet pojął za żonę Marjannę Sobolewską, córkę szwagra królewskiego. W r. 1784 obrany powtórnie konsyljarzem rady nieustającej, zasiadł w wydziale wojskowym i po Józefie Chrapowickim, aż do końca sejmu sprawował zastępczo marszałkostwo tejże rady. Poseł żmujdzki na sejm r. 1788, po wybuchu wojny wstąpił w szeregi jako improwizowany generał i walczył pod kierunkiem brata swego Michała, generał-majora. Obadwaj bracia wojny prowadzić wcale nie umieli i narażali ustawicznie szczupłą garstkę wojska na straty i klęski. To też wojsko było oburzone na Zabiełłów, i skoro wybuchła konfederacja targowicka, Józef obrany konsyljarzem żmujdzkim, przystąpił do niej, poczem wybrany został na pomocnika czyli zastępcę marszałka Aleksandra Michała Sapiehy, a więc został jednym ze zwierzchników tejże konfederacji i spełniał gorliwie wolę jej głównych kierowników. Nareszcie 31 maja 1793 r. obrany rzeczywistym marszałkiem konfederacji, mianowany został 15 czerwca 1793 hetmanem polnym litewskim. Podczas wypadków Kwietniowych 1794 **Z.** znajdował się w Warszawie; tu więc został razem z innymi uwięziony przez motłoch; w rozruchu lud zażądał jego śmierci, i poniósł ją hetman na Starem Mieście przed ratuszem.

Zabiełło Henryk, hrabia, syn poprz., malarz i amator. * 1785 w Warszawie, † 1850 r. tamże. Służył wojskowo, następnie oddał się wyłącznie malarstwu. Celniejsze jego prace są: „Biwak żołnierzy polskich w korytarzach klasztoru,“ „Piechota na przednich czatach,“ „Jazda z kilku pułków wojska polskiego.“

Zabierz, osada w pow. Brzeskim gub. Grodzieńskiej, o $1^1/_4$ mili od miasteczka Chomska. W początkach XVIII w. była tu jeszcze mała, lecz silna warownia, o 4 bastjonach i 40 działach, zburzona 1706, podczas ostatniej wojny szwedzkiej.

Zabierzowski Aleksander, budowniczy, * roku 1818 w Myszyńcu, † 1870. Kształcił się przy Corazzim, następnie w Rzymie. Za powrotem do

kraju zostawał 12 lat w służbie rządowej, ostatnio w Radomiu, a później przeniósł się do Warszawy, gdzie pracował jako wolno praktykujący budowniczy. Między innemi wedle jego planów zbudowano teatr letni w Warszawie. Ogłosił: „Praktyczne budownictwo wiejskie," serja I i II (Radom i Warszawa, 1857—1862); „Przewodnik praktyczny dla budujących" (Warszawa, 1860).

Zabliźnienie, ob. Blizna.

Zabłocki Franciszek, komedjopisarz, * 1754 na Wołyniu. Po ukończeniu nauk w Międzyrzeczu wołyńskim u księży Pijarów, przybył do Warszawy i pracował w komisji edukacyjnej, a obok tego używany był przez księcia Adama Czartoryskiego, generała Ziem Podolskich, do załatwiania i prowadzenia licznych korespondencji, następnie otrzymał urząd sekretarza tejże kemisji, który sprawował przez lat 18. Straciwszy ukochaną żonę i dwoje dzieci, od r. 1781 oddał się pracom literackim. Lubiony bardzo przez króla Stanisława Augusta, bywał u niego na sławnych czwartkowych obiadach uczonych i otrzymał medal z napisem: *Merentibus*. W czasie wypadków 1794 zasiadał w komisji inkwizycyjnej. Po ostatnim rozbiorze kraju porzucił prace literackie i r. 1795 udał się do Rzymu, gdzie odbywszy potrzebne studja, przyjął święcenia kapłańskie. Za powrotem do kraju otrzymał 1797 plebanję w Górze pod Puławami, a r. 1800 po Grzegorzu Piramowiczu w Końskowoli, gdzie z troskliwością serdecznego przyjaciela pielęgnował chorego na umyśle F. D. Kniaźnina, aż do jego śmierci. Z. † 1821 w 67 roku życia. Jako komedjopisarz zajmuje odrębne stanowisko w epoce Stanisławowskiej, gdyż on jeden tylko z całego grona autorów dramatycznych umiał odtwarzać typy narodowe. Dowód tego stanowią dwa główne utwory Z.: „Fircyk w zalotach" i „Sarmatyzm," odtwarzające z niezmierną prawdą dwa górujące podówczas w społeczeństwie polskiem typy i skreślone prześlicznym, pełnym siły i jędrności językiem. Zacząwszy od r. 1781 drukować swe utwory, wydał najpierw „Zabobonnika," następnie ogłosił „Fircyka w zalotach," „Sarmatyzm," „Żółtą szlafmycę" i wiele innych, tak oryginalnych, jak tłómaczonych wierszem i prozą. Zostawił również mistrzowski przekład „Amfitrjona" Molière'a. Zbiór pism Z. wydał 1829—30 Franciszek Salezy Dmochowski w 6 tomach z krótkim życiorysem (w *Bibl. narodowej*, nowe wyd. w *Bibl. Mrówki*, Lwów, 1883). Z. należał także do współpracowników pisma *Zabawy przyjemne i pożyteczne*, w którem zamieszczał wiele wierszy tłómaczonych z francuskiego. Satyr pozostawił tylko dwie: „Spacer nocny po Warszawie" i „Oddalenie się z Warszawy literata.". W pierwszej dosadnie maluje rozpustę wyższej klasy młodzieży, w drugiej smutny stan literatów i spodlenia tych, którzy poświęcali talent swój i pióro na schlebianie próżności panów. Oprócz tego tłómaczył i wydał: „Rozmowy sokratyczne w różnych materjach politycznych," z francuskiego, Warszawa, 1775); „Dzieła Saint Reala," z franc. (5 t., Warszawa, 1788 i 1789); „Tom-Dżon czyli podrzutek," romans Fildinga, z angielskiego (3 t., tamże, 1793).

Zabłocki Franciszek.

Zabłudów, miasteczko w pow. Białostokim, gub. Grodzieńskiej, nad rzeką Melstyną, o 2 mile na południe od Białegostoku, około 3,000 miesz., w większej części Żydów. 1525 Zygmunt I oddał tę posiadłość z okolicznemi włościami Aleksandrowi Chodkiewiczowi, marszałkowi w. ks. Litewskiego, którego syn, Grzegorz, kasztelan wileński i hetman wielki lit., wystawił tu cerkiew Wniebowzięcia P. M. i św. Mikołaja, nadto założył obszerny szpital i drukarnię słowiańską, z której wyszły dwie książki cerkiewne: „Ewangelje ucztitelneje" (1569) i „Psaltir" (1570). Późniejsze losy tej drukarni nie są wiadome. Następnie Z. przeszedł w ręce Sanguszków, dalej Leszczyńskich, a około połowy XVII w. w ręce Bogusława Radziwiłła, koniuszego w. ks. Litewskiego, który wybudował tu zbór kalwiński.

Zabokrzycki Djonizy, biskup unicki łucki w XVIII w., szlachcic wołyński. Straciwszy dwie żony, obrał sobie stan duchowny i 12 maja 1695, po śmierci Atanazego Szumlańskiego, mianowany został przez króla Jana władyką łuckim. Nie wyświęcony jeszcze duchownie, sprawował przecież obowiązki biskupie, tytułując się nominatem episkopem łuckim i ostroskim, prototronim metropolji kijowskiej. Nareszcie w 7 lat dopiero wyświęcony 2 kwietnia 1702, przyznał się jawnie i zaczął ją z całą gorliwością krzewić. Z tego powodu wystawiony był na wiele nieprzyjemności, naprzód ze strony bractwa stauropigjalnego w Łucku, następnie i własnych krewnych, którzy prowadzili z nim spory o rozmaite włości dziedziczne. Na udręczenie Z. wpływał bardzo wiele Cyryl Szumlański, koadjutor lwowski, nie wyświęcony jeszcze, a zabiegający intrygami o następstwo po nim. Wszystkie te okoliczności razem wzięte były powodem, że Z. tułał się z miejsca na miejsce, że musiał się ukrywać, tembardziej później, gdy przysiągł królowi Leszczyńskiemu na wierność. W końcu ujęty przez oddział wojska, odprawiony był do Kijowa, skąd zesłano go w głąb Rosji, jako obwinionego o różne występki i związki polityczne. Mimo upominania się Rzymu, biskup łucki trzymany był sześć lat w niewoli i w niej † 1714 czy 1715 r.

Zaborowski Jakób, z *Zaborowa*, prawoznawca, żyjący przy końcu XV i początku XVI w., kanonik krakowski, był 5 razy rektorem akademji

krakowskiej i pomagał Łaskiemu w ułożeniu jego zbioru praw. W r. 1445 ustanowił w akademji osobną katedrę profesorską do wykładu gramatyki Linakrusa, na co zakupił połowę wsi Szydzina za 250 grzywien.

Zaborowski Stanisław, prawoznawca i gramatyk XV i XVI w. Pierwotnie wojskowy, później profesor prawa w akademji krakowskiej, był następnie pisarzem skarbu koronnego, dalej kustoszem skarbu, t. j. strażnikiem majątku państwa, a w r. 1505 dziekanem kolegjaty w Uniejowie, kanonikiem i proboszczem w Sandomierzu. † około 1530. Mąż wielkiej nauki, biegłości w prawie kanonicznem i zacny obywatel kraju, prócz wielu pism treści prawnej jest autorem jednej z najdawniejszych gramatyk i prac o ortografji polskiej, w której pierwszy wprowadził do naszego alfabetu literę *i*. Dzieła przez niego wydane są: „Tractatus de natura jurium et bonorum regis et de reformatione regni ac ejus reipubl. regimine“ (Krak., 1507), przeciwko marnowaniu dóbr koronnych przez króla Aleksandra; „Praeclarus et insignis tractatus docens modum legendi abbreviatus utriusque censure studiosis tiruunculis valde necessarius ac a multis mendis purgatus et emendatus“ (tamże u Flor. Unglera); „Orthographia seu modus recte scribendi et legendi polonicum idyoma“ (wielokrotnie przedrukowywane, a ostatecznie wydane w przekładzie polskim przez Andrzeja Kucharskiego, Warszawa, 1825); „Grammatices rudimenta, seu octo partium orationis examen cum forma seu modo verba exponendi“ (6 wyd., Warsz., 1564) i kilka innych treści teologicznej.

Zaborowski Ignacy, matematyk, * roku 1754 w wojew. Ruskiem, † 1803 roku; po odbyciu nauk w szkołach w Złoczowie wstąpił do zgromadzenia Pijarów i był profesorem geometrji i historji naturalnej w Łomży, następnie w konwikcie warszawskim. Widząc konieczną potrzebę zaradzenia licznym ówczesnym sprawom w sporach granicznych, napisał geometrję praktyczną, za którą od Stanisława Augusta otrzymał medal złoty i mianowany został egzaminatorem przyszłych geometrów. W r. 1801 wybrany został prowincjałem. Dzieła jego są: „Geometrja praktyczna“ (5 wyd., Warsz., 1820); „Logarytmy dla szkół“ (2 wyd., 1807).

Zaborowski Tymon, zdolny poeta, * 1799 w Galicji w cyrk. Czortkowskim, we wsi Liszkowcach, ukończył nauki w gimnazjum krzemienieckiem, a przybywszy 1817 do Warszawy, pracował 2 lata w biurze rady stanu. Resztę życia spędzał w domu rodziców, gdzie uległszy chorobie umysłowej, rzucił się w nurty Dniestru i w nich życie zakończył (1828 r.). Pozostałe po nim w rękopisie utwory złożyli rodzice w bibljotece puławskiej; były to: „Bohdan Chmielnicki“, tragedja; „Tajemca czyli Milwiana“, tragedja z dziejów kijowskich za synów Włodzimierza IV; „Uniwid“, poema dramatyczne z czasów Mieczysława; „Dumy Podolskie“ (które wydał Karol Sienkiewicz bardzo starannie i ozdobnie w Puławach 1830, p. t. „Dumy podolskie z czasów panowania tureckiego“). Z., mając zaledwie lat 19, dał się już chlubnie poznać z ustępów wielkiego poematu z czasów Bolesława Chrobrego, drukowanych w czasopiśmie „Ćwiczenia naukowe“ (t. I, Warszawa, 1818). Dłuższe życie młodego poety byłoby go niewątpliwie postawiło na jednem ze świetniejszych stanowisk w plejadzie wieszczów narodowych.—Por. „Rys literatury“ Zdanowicza-Sowińskiego.

Zaborowski Cyprjan, prawoznawca, * 1799 we wsi Bocheń, pow. Łowickim, † 1866. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie warszawskim, ze stopniem magistra prawa, kształcił się jeszcze w uniwersytetach berlińskim i paryskim. Po powrocie do kraju otrzymał urząd asesora sądu kryminalnego w Płocku, następnie szefa w komisji wojny, potem radcy prawnego w Banku Polskim. W r. 1833 wezwany do Petersburga na członka komisji ustanowionej dla rewizji i uchwalenia praw Królestwa Polskiego, od r. 1841 był jednocześnie w Petersburskim uniwersytecie przez lat 9 profesorem prawa cywilnego, obowiązującego w Królestwie. Ostatnio był senatorem warszawskich departamentów rządzącego senatu. Oprócz rozpraw, wydał osobno: „Prawo cywilne Królestwa Polskiego“ (zesz. I, Warsz., 1847); „O dowodach praw familijnych“ (tamże 1858); „O stosunkach majątkowych między małżonkami“ (tamże 1859).

Zaborowski Juljan, naturalista i matematyk, * 1824 w Sarbinowie w w. ks. Poznańskiem, † r. 1858. Po ukończeniu nauk średnich w Poznaniu, studjował matematykę i nauki przyrodnicze we Wrocławiu i Berlinie, następnie był profesorem tychże nauk w Bydgoszczy i Poznaniu. Od 1856—58 wydawał w Poznaniu czasopismo *Przyroda i Przemysł*. Przedwczesna śmierć przerwała dalszą, wielce pożyteczną jego pracę. Oprócz wielu artykułów, drukowanych w pomienionem czasopiśmie, wydał oddzielnie: „De triplici in materia cohaerendi statio“ (Poznań, 1856); „Teorja linji równoległych, uważana ze stanowiska ścisłej umiejętności“ (tamże 1857); „Wykład geometrji zastosowanej do użytku w szkołach“ (t. 1857); „Wycieczka na księżyc“ (t. 1858).

Zaborowski Zygmunt, antropolog, syn emigranta polskiego, * 1841 w La Crèche, naprzód studjował medycynę, opuścił ją wszakże po wojnie 1870 i rozpoczął studja antropologiczne. Po ogłoszeniu pierwszego swego dzieła „Ancienneté de l'homme“ (2 t. 1874) został członkiem towarzystwa antropologicznego w Paryżu, następnie sekretarzem tegoż towarzystwa, a 1892 bibljotekarzem. Pomieścił wiele artykułów w pismach specjalnych i opracował prawie cały dział antropologiczny w *Grande Encyclopedie*. Nadto ogłosił „L'homme préhistorique“ (1878); „L'origine du langage“ (1879); „Les grands singes“ (1881); „Les mondes disparus“ (1886); „Races préhistoriques

de l'ancienne Egypte" (1898); „Origines africanes de la civilisation de l'ancienne Egypte" (1890 i 1900 r.); „Les blonds et les protocaucasiens" i w. in.

Zaborski Jonasz, poeta i pisarz słowacki, * 1812 w Zaborzu w kom. Turczańskim, † 1876. Po ukończeniu nauk w Keżmarku, został 1835 pastorem ewangelickim w Pazdiszowcach, poczem studjował przez rok jeden w Halli, skąd wróciwszy był pastorem w św. Mikołaju Liptowskiem, a następnie w Rankowcu. Później przeszedł na katolicyzm i 1843 został wikarjuszem w Koszycach. W ruchach Słowaków przeciwko powstaniu węgierskiemu 1848 r. nie brał żadnego udziału, mimo to jednak, oskarżony jako agent zagraniczny, był aresztowany i dopiero przybycie wojsk austrjackich powróciło mu wolność. Po katastrofie pod Vilagos powołany był na profesora języka i literatury greckiej przy akademji koszyckiej, wkrótce potem 1850 r. został redaktorem czasopisma wydawanego w Wiedniu p. t. *Slowenske Nowiny*. Wróciwszy 1852 do kraju, został 1853 proboszczem żupczańskim. Wydał „Bajki" (w Lewoczu 1840, 3 wyd., Peszt 1866); „Drobne basnie" (1851); „Basnie dramaticke" (1865); „Lżedimitrjady" (1866) i in. Siedemnaście utworów dramatycznych Z. ogłoszono jako dodatek przy czasopiśmie *Sokol*. Nadto pomieszczał Z. wiele utworów prozą i wierszem w rozmaitych czasopismach, zwłaszcza w *Lipie*, *Czernokňažniku*, *Sokole*, *Letopisie Maticy Slowenskiej* i in.

Zaborski Władysław, ksiądz, Jezuita, * 1830, † 1900 w Krakowie. Po ukończeniu gimnazjum brał udział w kampanji węgierskiej, następnie służył w pułku generała Zamojskiego w Turcji. Ukończył szkołę dróg i mostów w Paryżu, wrócił do kraju jako inżynier i został nauczycielem, w 1870 wstąpił do klasztoru Jezuitów i po wyświęceniu na księdza był profesorem fizyki i matematyki w konwikcie tarnopolskim. 1882—84 redagował *Misje katolickie*, napisał: „Źródło historyczne Wschodu odnośnie do Pisma św." (Kraków, 1888); „Religja Arjów wschodnich" i „Darwinizm w obec rozumu i nauki".

Zaborze, *Zabrze*, gmina wiejska w pruskiej reg. Opolskiej na Śląsku, okr. Zabrze, ma wielką hutę żelazną, kopalnie węgla i 18,500 miesz.

Zabójstwo, zbrodnia najcięższa przeciwko prawom jednostki, bo zagrażająca najwyższym jej prawom, prawom życia. Dlatego zbrodnia ta w kodeksach najcięższemi zagrożona jest karami; gdzie kara śmierci nie zniesiona, tam Z. śmiercią się karze, gdzie zaś kary tej niema, najcięższemi z oznaczonych w kodeksie kar.—Nie karze się Z., oprócz podczas wojny na nieprzyjacielu popełnionego, popełnione w stanie *koniecznej obrony*, kiedy nie było żadnego innego środka dla zabezpieczenia bezprawnie przez osobę trzecią zagrożonych praw naszych.—W obowiązującem prawie, w kwestji Z. jak i w innych zbyt kazuistycznem, przewidziane są rozmaite przypadki Z.

Zabrze, ob. Zaborze.

Zabrzeź lub **Zabrzezie**, osada w powiecie Oszmiańskim, gub. Wileńskiej, gniazdo niegdyś możnego rodu *Zabrzezińskich*, przeszedł następnie w posiadanie Słuszków, później Strawińskich. 1446 Aleksandra Zabrzezińska, z synem swych Janem, wojewodą trockim, fundowała tu i bogato uposażyła kościół pod wezwaniem Nawiedzenia N. M. P., śś. Jana Chrzciciela i Jerzego męczennika.

Zabulon, dziesiąty syn Jakóba i Lii, ojciec jednego z pokoleń, które za Mojżesza liczyło 44,500 ludzi zdolnych do oręża, a które przy podziale kraju otrzymało ziemie na północ Palestyny, pomiędzy pokoleniami Nepphai i Aser.

Zabużyński Tadeusz, pseudonim Tadeusza Komara.

Zacatecas, jeden ze środkowych stanów Meksyku, który niegdyś, z powodu nadzwyczajnego bogactwa minerałów, stanowił sławną hiszpańską intendenturę i łącznie z prowincją Xalisco (ob.) królestwo Nowej Galicii. Kraj ten obejmuje 64,138 klm. kw. z ludnością 453,000 i stanowi na 2,600 metrów wysokie płaskowzgórze, wystawione na ciągłe niemal susze i nieurodzaje, przy chłodnym klimacie. Głównem źródłem zarobkowania mieszkańców są bogate kopalnie srebra. Miasto stołeczne *Zacatecas* liczy 60,000 miesz., ma ulice wązkie, ale wielki plac targowy z kościołem katedralnym, mennicę, teatr, huty srebra, fabryki wyrobów glinianych.

Zaccaria Franciszek Antoni, archeolog włoski, * 1714 w Wenecji, † 1780. Wstąpiwszy do zgromadzenia Jezuitów, odbył misję do Marchji Ankońskiej, gdzie zjednał sobie imię wielkiego mówcy. Następnie był bibljotekarzem księcia Modeny. Po zniesieniu Jezuitów przebywał w Rzymie, ciesząc się względami Piusa VI. Z dzieł Z. celniejsze: „Bibliotheca Pistoriensis et anecdotorum medii aevi collectio" (1752—57); „Excursus literarius per Italiam ab a. 1742 ad 1752" (1754); „Instituzione antiquario-lapidaria" (1770); „Instituzione antiquario-numismatica" (1772); „Bibliotheca ritualis" (2 t., 1776—78) i w. in.

Zaccone Piotr, powieściopisarz franc., * 1817 w Douais, gdzie jako syn oficera wychowany został z dziećmi żołnierskiemi, † 1895, został urzędnikiem pocztowym w Bretanji, potem w Paryżu. Za pośrednictwem Pawła Févala dostał się do feljetonów pism ludowych i ogłosił w nich mnóstwo powieści, przejmujących zgrozą, ale wolnych od zarzutu niemoralności, jak: „Le dernier rendezvous" (1852); „Les mystères du vieux Paris" (1854); „Les mystères de Bicêtre"; „Les mémoires d'un commissaire de police" (1873); „Histoire des sociétés secrètes politiques et réligieuses" (2 wyd., 1868); „Les ouvriers de Paris et les ouvriers de Londres" (1850, wraz z Févalem); „Les memoires d'un roi" (1851, z margr. de Foedras);

„Le roi de la Basoche" (1852); „Le vieux Paris" (1855); „Le Nouveau langage des fleurs" (1855); „Le Nouveau Paris" (1856); „Les drames des catacombes" (1864); „La Bastille" (1866); „La Poste anecdotique et pittoresque" (1867); „Histoire de l'Internationale" (1871); „Les Marchand d'or" (1873); „Histoire des Bagnes" (1875); „Les Monsardes de Paris" (1880); „L'Homme des faules" (1877); „L'Inconnu de Belleville" (1881); „Les Drames de la Bourse" (1882); „La Bohémienne" (1885); „L'enfant du pavé" (1887); „Seuls" (1891); „Les Avanturiers de Paris" (1893) i in.

Zach Franciszek, baron, astronom, * 1754 w Presburgu, † 1832 w Paryżu, pierwotnie był oficerem w wojsku austrjackiem i przeznaczony był do robót mierniczych, a od 1787 — 1806 dyrektorem obserwatorjum astronomicznego w Seeberg pod Gotha. Następnie jako marszałek dworu towarzyszył owdowiałej księżnie Gotha w jej podróżach. Obserwował przejście Merkurego przez tarczę słoneczną 1802 i 1805, obliczył 1792 tablice słońca i redagował „Geographische Ephemeriden", oraz dalszy ciąg p. t. „Monatliche Correspondenz zur Beförderung der Erd und Himmelskunde" (28 t., Gotha 1800—13). Nadto ogłosił: „Voyage astronomique et geographique" i in.

Zach Franciszek, generalny kwatermistrz armji serbskiej, * 1807 w Bernie. Po ukończeniu studjów prawnych, rozpoczął 1830 praktykę sądową przy urzędzie powiatowym w mieście rodzinnem, wkrótce ją jednak przerwał, udawszy się 1831 r. do Polski, gdzie wstąpił do wojska. Po upadku powstania Listopadowego udał się do Francji, przez czas niejaki był bibljotekarzem w Fontainebleau, gorliwie przytem zajmując się studjami wojskowemi. 1743 wysłany był przez ks. Czartoryskiego w charakterze agenta do Białogrodu. 1848 znajdował się podczas zjazdu słowiańskiego w Pradze i tu, spólnie z emisarjuszami madziarskimi i in., pracował nad przygotowaniem powstania. Wkrótce potem zmienił dotychczasowe swe pojęcia i 1849 r. był jednym z przywódców ruchawki słowackiej przeciwko Madziarom, po której niefortunnym upadku udał się do Białogrodu i przedstawił Garaszaninowi plan akademji wojskowej. Plan ten uzyskał potwierdzenie i Z., mianowany kapitanem wojska serbskiego, został przełożonym otwartej 1850 akademji. Po strąceniu z tronu ks. Aleksandra Karadżordżewicza Z. został 1858 r. wygnany z Serbji i przebywał czas jakiś w Szwajcarji, jako nauczyciel młodego Garaszanina. 1860 r. powołany przez ks. Miłosza, objął napowrót zarząd akademji. Za ks. Michała, u którego miał wielkie zaufanie, został podpułkownikiem artylerji, następnie zaś pułkownikiem, naczelnikiem sztabu i kwatermistrzem generalnym. Z. położył wielkie zasługi przy zorganizowaniu armji serbskiej. Przytem był wybornym znawcą stosunków tureckich.

Zachariä Justyn Fryderyk Wilhelm, poeta niemiecki, * 1726 we Frankenhausen. Od 1761 profesor nakładu naukowego Carolinum w Brunświku, † 1777 roku. Utwory jego poetyczne wyszły w Brunświku (2 wyd., 2 t., 1772), oraz dodatek „Hinterlassene Schriften" (Brunświk, 1781).

Zachariä Karol Salomon, znakomity prawoznawca niemiecki, * 1769 r., † 1843; studjował prawo i filozofję w Lipsku i Wittenbergu, gdzie 1802 r. został profesorem prawa, nabrawszy rozgłosu przez dzieło: „Die Einheit des Staats und per Kirche" (Lipsk, 1797).—Potem wydał: „Nachtrag über die evangelische Brüdergemeinde" (Lipsk, 1798). W r. 1807 przeszedł jako profesor do Heidelbergu, gdzie wydał: „Handbuch des französischen Civilrechts" (7 wyd., 1886, t. 4); „Vierzig Bücher von Staate" (1820—32) i „Entwurf eines Strafgesetzbuchs". Prócz tego wespół z Mittedmejerem wydawał „Kritische Zeitung für Rechtswissenschaft"; w 1842 otrzymał szlachectwo z przydomkiem *v. Lingenthal.*

Zachariä, Karol Edward von Lingenthal, prawnik niemiecki, syn *Karola Salomona,* * 1812 w Heidelbergu, od 1842 profesor tamże, 1852, 1853 i 1866—70 członek izby poselskiej pruskiej. Wydał: „Jus Graeco-Romanum" (7 t., 1856—74); „Geschichte des griechisch-römischen Rechts" (2 wyd., 1877) i in.

Zachariä Henryk Albert, również znakomity prawnik, * 1806 r. w Hersleben w ks. Gotha, od 1835 profesor w Göttingen, 1848 r. członek parlamentu i zgromadzenia narodowego niemieckiego od 1867 deputowany do sejmu północno-niemieckiego i dożywotni członek pruskiej izby panów, † 1875 w Tübingen. Oprócz licznych rozpraw z dziedziny prawa i polityki wydał: „Lehre vom Versuch der Verbrechen" (2 tomy, 1836—39); „Die Gebrechen und die Reform des deutschen Strafverfahrens" (1846); „Handbuch des deutschen Strafprocesses" (2 t., 1860—68); „Deutsche Staatsrecht" (3 wyd., 2 t., 1865—67). Nakładem redakcji *Bibljoteki prawnej* wyszedł w Warszawie w tłómaczeniu polskiem jego „Kurs procedury kryminalnej niemieckiej".

Zacharias Otto, zoolog, * 1846 w Lipsku, studjował tamże matematykę, filozofję i zoologję, następnie zajął się badaniem roślin i zwierząt słodko-wodnych, odbywał w tym celu liczne podróże i w r. 1891 założył z poparciem rządu pruskiego stację zoologiczną nad jeziorem Plön (Plönersee) w Szlezwigu, której został dyrektorem. O działalności tej stacji wydaje „Forschungsberichte", a nadto ogłosił: „Ueber gelöste und ungelöste Probleme der Naturforschung" (2 wyd., 1887); „Die Tier und Pflanzenwelt des Süsswassers" (2 t., 1861); „Katechismus des Darwinismus" (1892) i in.

Zacharjasiewicz Grzegorz, biskup, wiceadministrator djecezji warszawskiej, sławny swego czasu kaznodzieja. pochodził z rodziny ormiańskiej, * 1740 we Lwowie, † 1814 w Warszawie. Wstąpiwszy do zgromadzenia Jezuitów 1760 r.,

był kaznodzieją przy kościele św. Jana w Warszawie, a po zniesieniu Jezuitów proboszczem w Inowłodzu, Chruślinie i Rawie, potem został sufraganem łowickim i wyświęcony był na biskupa koryceńskiego 1798; następnie za rządów Raczyńskiego, prymasa i arcyb. warszawskiego, **Z.** pełnił obowiązki wiceadministratora, z wielką o dobro kościoła gorliwością. Z pism jego wymieniamy: „Kazania do pokuty pobudzające etc." (Warszawa, 1771); „Kazania o powinności uszanowania króla" (1772); „Kazanie na pogrzebie księdza Stanisława Konarskiego" (tamże 1773); „Kazania na wszystkie uroczystości w roku etc." (2 t., Kalisz, 1776); „Krótki zbiór starożytnych moralistów", przekł. z franc. (5 t., Łowicz, 1784); „Wykaz konstytucji apostolskich na stronę obrządku greckokatolickiego" (Warsz., 1821).

Zacharjasiewicz Franciszek Ksawery, biskup przemyski, * 1770 w Stanisławowie w Galicji, † 1845 w Przemyślu, ze szlacheckiej ormiańskiej familji; po ukończeniu nauk w uniwersytecie lwowskim 1795 otrzymał święcenia kapłańskie i użyty był przy archikatedrze obrządku ormiańskiego. Otrzymawszy potem stopień doktora teologji, zajął 1800 katedrę dziejów kościelnych w uniwersytecie lwowskim. 1805 mianowany członkiem kapituły ormiańskiej, przeszedł 1812 na obrządek łaciński i został asesorem referentem konsystorza, a 1816, otrzymawszy kanonję metropolitalną, złożył urząd profesora, a natomiast przyjął obowiązek nadzoru szkół gimnazjalnych w Galicji, na tem stanowisku oddał znakomite usługi krajowi. 1826 obrany rektorem uniwersytetu, pełnił obok tego od r. 1825—30 obowiązki członka referenta stanów królestwa Galicji i Lodomerji. 1831 mianowany prałatem kapituły, został zarazem dyrektorem wydziału teologicznego w uniwersytecie. 1835 mianowany został biskupem tarnowskim, a 1840 przeniesiony na biskupstwo przemyskie. Prócz kilku kazań okolicznościowych wydał: „Historję metropolitalnej kapituły lwowskiej", w czasopiśmie „Przyjaciel chrześcijańskiej prawdy" (1838—39); „Wiadomość o Ormianach w Polsce" (Lwów, 1842); „List pasterski względem towarzystwa wstrzemięźliwości" (Przemyśl, 1844); „Wiadomość historyczna o najdawniejszych biskupstwach w Polsce" (Lwów, 1850) i inne.

Zacharjasiewicz Jan Chryzostom, * 1825 w m. Radyminie w ziemi Przemyskiej, pierwsze nauki odbył w szkole trywjalnej w Radyminie, następnie w gimnazjum przemyskiem. Odsiadując w r. 1840 więzienie w Szpilbergu, obznajmił się z literaturą niemiecką, a w znacznej części z francuską i włoską. Po uwolnieniu uczęszczając na uniwersytet lwowski, oddawał się wyłącznie pracy literackiej i idąc za wskazówkami Winc. Pola, napisał „Historję architektury egipskiej", drukowaną w czasopiśmie *Bibljoteki Ossolińskich.* W r. 1848 wydawał z Karolem Widmanem czasopismo *Postęp*, a w r. 1849 redagował *Tygodnik Polski.* Więziony znowu przez lat 3, po uwolnieniu i powrocie do Lwowa założył z Janem Dobrzańskim czasopismo powieściowe *Nowiny* (1854), które dotąd przetrwało pod nazwą *Dziennika literackiego.* W 1860 redagował z Aleksandrem Szedlerem czasopismo p. t. *Kółko rodzinne*, które ustało po 43 numerach. Główną atoli zasługą Zacharjasiewicza jest praca na polu powieściopisarskiem.

Zacharjasiewicz J.

Rozpocząwszy od skromnych, lecz znamionujących talent próbek, jak: „Renata" (Warsz., 1853); „Uczony" (Lwów, 1855); „Sierota wielkiego świata" (t. 1856); „Sąsiedzi" (2 t., t. 1857), wzniósł się odrazu wysoko w powieści „Na kresach" (3 t., t. 1860; Lipsk, 1867), w której odmalował walkę żywiołu polskiego z ogarniającą go niemczyzną na krańcu Wielkopolski. Ten sam polityczno-społeczny charakter noszą „Święty Jur" (3 t., t. 1862 nowe wyd. 1886); „W przededniu" (t. 1863). Później oddał się **Z.** głównie malowaniu obyczajów i wad wyższych sfer naszego szlacheckiego towarzystwa, bijąc głównie na konwenansowe małżeństwo, polowanie na posagi, spekulacje giełdowe, manję cudzoziemczyzny i t. d. Z mnóstwa utworów, pomieszczanych nieustannie po pismach perjodycznych (głównie warszawskich) ważniejsze są: „Dzieje ideału" (Warsz.,1870); „Wiktorja Regina" (t. 1870); „Widoki familijne" (t. 1872); „Opinja parafjalna" (t. 1872); „Człowiek bez jutra" (2 t., t. 1871); „Szczęście kobiece" (Lwów, 1864); „Zakryte karty" (3 t., t. 1875); „Na chlebie żony" (Warsz., 1876); „Chryzantemy" (1894); „Chleb" (1895); „Romans pana Michała" (Warsz., 1880, t. 2); „Teorja pana Filipa" (Lwów, 1881); „Królewskie krzesło" (1890). Rzadko bardzo zwracał się **Z.** ku przeszłości, i to dla kreślenia małych tylko obrazków, jak: „Dwaj lutniści" (Lwów, 1857) i „Sebastjan Klonowicz" (Chełmno, 1863), a wyjątkowo tylko powieści, jak: „Marek Poraj" (Kraków, 1867), a po części: „Marcjan Kordysz"; „Omanka" (1876); „Prawo bezprawia" (1877); „Zły interes" (1876); „Królewskie krzesło" (1878); „Tajemnica Stefanji" (w *Tyg. Ilustr.*, 1878—79) i in. Komedja jego „Oboje" przedstawioną była na scenie lwowskiej 1887. „W dole i na wyżynach", nowele i powiastki (Warsz. 1886); „Nemezys" (nowe wyd. Warsz., 1877); „Wiktorja Regina" (Warsz., 1888); „Jarema" (1888); „Moje szczęście, ze zwierzeń kobiety" (Warszawa, 1892); „Tajemnica Stefanji" (1902); „Po ślubie" (1902).

Zacharjasz, syn Barachjasza, jedenasty w rzędzie proroków mniejszych. Urodzony w niewoli babilońskiej, powrócił do Judei razem z Zorobabelem i w młodym wieku, wkrótce po Aggeuszu wy-

stąpił jako prorok, zachęcając lud do budowania świątyni. **Z.** † w późnej starości. Podług tradycji pochowany został u podnoża góry Oliwnej. Osiem pierwszych rozdziałów księgi **Z.** tycze się odrodzenia królestwa Judejskiego i odbudowania świątyni. Pozostałe 6 rozdziałów (9—14) prawdopodobnie są znacznie wcześniejsze i dopiero później przyłączone zostały do proroctwa **Z.**; obejmują one przepowiednie o upadku miast pogańskich, o Mesjaszu i t. d. Por. Vinriga „Commentarius in librum prophet. Zachariae" (1734); Köstera „Meletemata critica et exegetica in Zachariae partem posteriorem 9—14" (1818); Burgera „Études exeget. et crit. sur le proph. Zacharia" (1841); Kliefotha „Der Prophet Zacharia übersetzt und ausgelegt" (1862) i in.

Zacharjasz, król Izraela, syn i następca Jerobоma III. Występny w rządach swych jak ojciec, panował bardzo krótko, gdyż w szóstym miesiącu Sellum, syn Jabes uknuł spisek przeciw niemu, zabił go i został królem w jego miejscu.

Zacharjasz, ob. Jan Chrzciciel.

Zacharjasz (św.), papież 741—752, rodem Grek, następca Grzegorza III. Mając wielki wpływ na króla Longobardów, Luitpranda, wyjednał u niego zwrot 4 miast wydartych r. 739 księstwu rzymskiemu; wyniósł Pepina Małego do godności królewskiej i miał w świętym Bonifacym gorliwego pomocnika w podniesieniu powagi i znaczenia Stolicy apostolskiej. Kościół obchodzi jego pamiątkę 15 marca.

Zacharjewicz Juljan, architekt, * 1837 we Lwowie, † 1898, kształcił się w szkołach politechnicznych tamże i w Wiedniu, 1871 mianowany był profesorem architektury we Lwowie. Według jego planów lub przez niego samego wzniesione zostały: szkoła politechniczna we Lwowie, dworzec kolei w Jasach, kościół PP. Franciszkanek we Lwowie, kościół w Zarzeczu, synagoga w Czerniowcach i in. Wydał: „Zabytki sztuki w Polsce" (Lwów, 1885); prace swe pomieszczał w *Mittheilungen* wiedeńskiej centralnej komisji konserwatorskiej i w *Tece konserwatorskiej*.

Zacheanie albo *Borborjanie*, sekta w pierwszych wiekach ery chrześcijańskiej, założona przez Karpokratesa, a pochodząca od Nikolaitów. Najsprośniejsze nadużycia były w oczach **Z.** nie tylko pozwolone, ale nakazywane; spólność kobiet była u nich pierwszem prawem. Wrogowie wszelkiego postu i umartwienia, najtroskliwiej dbali o życie wyrafinowane i delikatne.

Zachęty sztuk pięknych *towarzystwo* powstało w Warszawie w 1861 dla szerzenia zamiłowania sztuki i wspierania artystów przez nabywanie ich utworów, stypendja i nieustającą wystawę dzieł sztuki. Członkiem towarzystwa może być każdy, kto złoży opłatę roczną w ilości rubli pięciu. Członkowie dzielą się na honorowych, rzeczywistych (z prawem głosowania, nabytem przez trzyletnie opłacanie składki) i zwyczajnych (bez prawa głosowania). Dochód towarzystwa składa się z opłat od członków i opłat za bilety wejścia na wystawę, a przytem z zapisów i procentu od kapitałów. Z tych funduszów odbywa się corocznie zakup najlepszych obrazów, przysłanych na wystawę, dla rozlosowania między członków, i wykonaną bywa reprodukcja litograficzna, stalorytowa lub drzeworytnicza jakiegoś znakomitszego dzieła dla rozdania pomiędzy wszystkich członków. Zarząd towarzystwa składa się z prezesa, którym według ustawy jest kurator okręgu naukowego, z wiceprezesa (wybieralnego) i 12 członków, w połowie artystów, w połowie miłośników sztuki. Obecnie Tow. to posiada własny gmach na rogu ulicy Królewskiej i skweru przy kościele ewangelickim. Takie same cele i podobną organizację posiadają towarzystwa **ss. p.** w Krakowie i Lwowie, których działalność oddaje niezmierne usługi sprawie rozwoju sztuki krajowej.

Zachle, przemysłowe miasto w turecko-azjatyckim wilajecie Szâm (Syrja), w pięknej okolicy na stokach Libanu położone, ma klasztor jezuitów, winnice i 15,000 miesz.

Zachlumskie księstwo czyli *Chlum* albo *Hlum*, dawna nazwa dzisiejszej Hercegowiny. Księstwo to miało swych własnych żupanów, zostających pod zwierzchnictwem żupana serbskiego. W końcu X w. **Z. ks.** podzielone zostało na dwie części, z tych jedna weszła w skład państwa chorwackiego, a druga serbskiego.

Zachmurzenie, stosunek pokrytej chmurami części nieba do części pogodnej. Wielkość zachmurzenia oznacza się w ten sposób, że wyobrażamy sobie wszystkie chmury, po niebie rozrzucone, zebrane w jednę całość i oceniamy, jak znaczna część nieba byłaby tą masą chmur pokryta. Po takiem skupieniu oznacza się **Z.** liczbami od 0 do 10, tak że 0 wskazuje niebo zupełnie czyste, a 10 całkowicie zachmurzone. **Z.** 3 oznacza zatem, że $^3/_{10}$ nieba są zachmurzone, a $^7/_{10}$ jest pogodnych. Liczby 2 i 3 oznaczają niebo słabo zachmurzone, liczba 5 niebo półpogodne. **Z.** podaje się w codziennych buletynach meteorologicznych, służących do przewidywania pogody na jeden lub dwa dni z góry.

Zachód (*Occidens*), strona, w której słońce i ciała niebieskie w ogólności kryją się pod poziom; w szczególności jeden z czterech punktów kardynalnych nieba lub ziemi, ten mianowicie, w którym słońce, znajdując się na równiku, przechodzi pod poziom. Punkt ten nazywa się *zachodem równonocnym* albo *punktem prawdziwego zachodu*, dla odróżnienia go od innych punktów, w których słońce zachodzi, nie znajdując się na równiku (ob. Wschód). Wyraz ten używa się też na oznaczenie krajów zachodnich, zwłaszcza Europy względem Azji, lub krajów zachodnio-europejskich względem Turcji. W Ameryce *Fur-West*

t. j. zachód daleki, oznacza stany sąsiadujące z oceanem Spokojnym.

Zachowanie energji, *zachowanie siły*, ob. Energja.

Zaciemek, *zaćma*, ob. Katarakta.

Zacier, materjał przygotowany z ziarn zbożowych, pomieszany z wodą, przygotowany do fermentacji przy wyrobie napojów alkoholowych (ob. Alkohol).

Zacisze, nazywał się jeden z czterech obwodów, na które Węgry były podzielone, mianowicie: Przeddunaje, Zadunaje, Przedcisze i Z. Do Z. należały komitaty: Aradzki, Biharski, Krasszowski, Krasnowski, Marmaoroski, Średniosolnocki, Sabolski, Satmarski, Temeski, Torontalski, Ugocki, Zarandzki i Kōwarski.

Zacyusz Szymon, rodem z Proszowic, piszący się także *Szymonem z Proszowic*, pobierał nauki w akademji krakowskiej i w 1550 był jednym z głównych rozsiewaczów protestantyzmu w Małej Polsce. Wezwany około 1555—57 do Wilna przez Mikołaja Czarnego Radziwiłła, urządził kościoły litewskie i pod jego przewodnictwem odbył się pierwszy synod kalwiński w Wilnie 1557. Z tamtąd przeniósł się na Podlasie, gdzie pełnił obowiązki seniora dystryktowego i w tej godności znajdował się na synodzie, 9 czerwca 1563 w Mordach złożonym. Z Podlasia powołany został na ministra przy zborze krakowskim i tu przebywał od 1564—1570, w którym, jak się zdaje, żyć przestał. Był to mąż uczony i biegły w wielu językach. Wydał: „Wyznanie wiary zboru wileńskiego" (Brześć litew., 1559); „Akta, to jest sprawy soboru chrześcijańskiego wileńskiego, które się poczęli roku Pańskiego 1557 miesiąca Decembra" (t., 1559); „Confessio fidei Ecclesiae Vilnensis contra exsurgentes Anabaptistas" (t. 1559). Nadto w kancjonale Seklucjana znajduje się siedm jego pieśni.

Zaczadzenie, ob. Zagorzenie.

Zaćma, toż co katarakta (ob.).

Zaćmienia, zjawiska niebieskie, przy których ciało niebieskie staje się całkowicie lub częściowo niewidzialnem skutkiem wpływu innego ciała niebieskiego, które je bądź zasłania, bądź tamuje mu dostęp światła słonecznego; głównie nazwa ta odnosi się do Z. słońca i księżyca, oraz księżyców Jowisza; zasłonięcie gwiazdy lub planety przez księżyc nazywa się jej *zakryciem*.—Z. *księżyca* ma miejsce, gdy księżyc na pełni wchodzi w cień rzucony przez ziemię. Rozróżniamy Z. *księżyca całkowite* i *cząstkowe*; przy Z. całkowitem cała tarcza księżyca wstępuje w cień, nie niknie jednak w ogólności całkowicie i nie przedstawia się zupełnie ciemną, ale najczęściej silnie ciemno-czerwoną.—Z. *słońca* jest to całkowite lub częściowe zakrycie tarczy słońca przez księżyc na nowiu. Rozróżniają się Z. słońca *całkowite*, *cząstkowe* i *obrączkowe*. Część tarczy słonecznej, zakryta przez księżyc, jest zupełnie niewidzialną, tak, że w czasie Z. całkowitego pozostaje w około słońca widzialna tylko otaczająca je korona, oraz wysoko wznoszące się wyskoki czyli protuberancje. Z. mogą mieć miejsce wtedy tylko, gdy księżyc znajduje się w swoim węźle lub bardzo blisko niego (ob. Księżyc). Wytłómaczenie Z. jest bardzo proste na zasadzie kopernikowego układu świata. Gdyby droga księżyca przypadała na płaszczyźnie ekliptyki, to na każdym nowiu byłoby Z. słońca, a na każdej pełni Z. księżyca, gdyż wtedy słońce, księżyc i ziemia stałyby przy syzygjach (ob.) zawsze na jednej linji prostej; nów musiałby nam przeto zawsze słońce zakrywać, a pełnia wchodziłaby w cień ziemi (ob. Księżyc). Ponieważ jednak droga księżyca i ekliptyka pochylone są pod kątem 5°, to księżyc przechodzić może nad lub pod linją łączącą słońce z ziemią, nie wywołując Z.; może ono przeto nastąpić, gdy księżyć na pełni lub w nowiu znajduje się na samej ekliptyce lub blizko niej, t. j. blisko jednego z węzłów. Węzły w ciągu lat $18^3/_5$ przebiegają całą ekliptykę, dla tego też Z. co lat $18^3/_5$ powtarzają się prawie w jednakim porządku; na tej zasadzie przepowiadali starożytni zaćmienia (*cykl księżycowy* czyli *Metona*, ob. Cykl). Księżyc niekoniecznie musi znajdować się w samym węźle dla wywołania Z.; stożek bowiem cienia

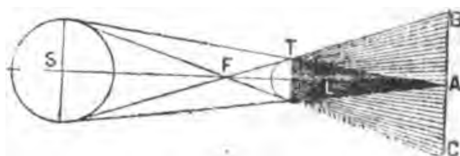

Fig. 1. Zaćmienie księżyca.

przez ziemię rzucony ma przeszło 180,000 mil długości, tak, że w odległości księżyca ma jeszcze średnicę około 1,200 mil, może przeto objąć księżyc całkowicie, a łatwiej jeszcze częściowo, choć środek jego nie przypada w środku przecięcia cienia. Jeżeli S oznacza słońce (fig. 1), T ziemię, stożek cienia rzuconego przez nią sięga do A, księżyc zaś przypada w L, gdzie szerokość cienia znacznie jego średnicę przewyższa. Po obu stro-

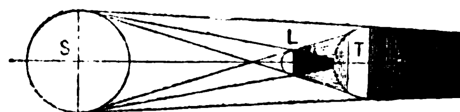

Fig. 2. Zaćmienie księżyca.

nach stożka cienia pada przycień. Z. księżyca jest całkowite lub częściowe, stosownie do tego, czy księżyc zupełnie, czy też w części tylko jest w stożku cienia zanurzony.—Jakkolwiek księżyc jest bez porównania mniejszy niż słońce, jest wszakże 400 razy bliższy ziemi niż słońce, łatwo przeto zakryć może daleko większą tarczę słoneczną, jeżeli bowiem S oznacza słońce (fig. 2),

L księżyc, stożek cienia dosięga ziemi, a punkty ziemi, na które stożek ten pada, mają zaćmienie całkowite słońca. Bliższy rachunek okazuje, że **Z.** księżyca jeszcze jest możliwe, gdy pełnia odległa jest o 13° od węzła, a dla **Z.** słońca odległość ta wynosi nawet 20°. Z tego wypada, że zaćmienia słońca są liczniejsze niż księżyca; gdy drugich w ciągu perjodu 19-letniego przypada tylko 29, jest w tym samym czasie dla całej ziemi **Z.** słonecznych 41, dla jednego i tego samego miejsca zaś około 10; **Z.** bowiem księżyca występują współcześnie widzialne dla wszystkich miejsc, w których księżyc w tej chwili jest widzialnym, **Z.** zaś słońca występują kolejno, wraz z biegiem pozornym słońca od wschodu na zachód.—Po upływie okresu 19-letniego zaćmienia nie wracają wszakże ściśle w tym samym porządku; pochodzi to stąd, że odległości księżyca i słońca od ziemi nie ulegają takiemu samemu okresowi co węzły, a mają na **Z.** wpływ istotny. Długość stożka cienia rzuconego przez księżyc wynosić może 49,000—51,000 mil, podczas gdy odległość księżyca od ziemi wynosi 48,000—54,000 mil. Stożek przeto cienia księżycowego może ziemię przecinać, albo jej tylko wierzchołkiem swym dotyka, albo zgoła do niej nie dosięga. W pierwszym razie (fig. 2) pada na ziemię koło cienia, otoczone coraz jaśniejszym przycieniem; obserwatorowie, którzy się znajdują w cieniu środkowym, mają **Z.** słońca całkowite; ci zaś, którzy się znajdują w przycieniu, mają **Z.** częściowe, ponieważ w przycieniu znajdują się promienie od niektórych punktów ciała świecącego. W trzecim razie te punkty ziemi, które się znajdują na przedłużeniu stożka cienia, będą miały **Z.** obrączkowe, t. j. środkowa tylko część tarczy słonecznej zakrytą będzie, co stąd pochodzi, że w tych położeniach słońce jest stosunkowo najbliżej, księżyc zaś najdalej od ziemi, a tarcza jego pozorna jest mniejszą od tarczy słońca. Do różnicy **Z.** słońca i księżyca dodać jeszcze należy, że całkowite **Z.** słońca trwać może najwyżej 8 minut, gdy całkowite **Z.** księżyca trwać może przeszło 4 godziny. Że księżyc nie jest w czasie **Z.** zupełnie zaciemniony, pochodzi to od promieni słonecznych, które ulegając załamaniu w atmosferze ziemskiej, dostają się do stożka cienia.—Ponieważ zaćmienia księżyca przypadają jednocześnie dla wszystkich punktów ziemi, w których księżyc w tej chwili jest widzialny, służyć przeto mogą do oznaczania szerokości geograficznej. Zaćmienia całkowite słońca mają szczególnie ważność stąd, że podczas nich jedynie obserwować można koronę i w ogólności najbliższe otoczenie słońca (ob.). Zaćmienia księżyców Jowisza (ob.) posłużyły do zmierzenia szybkości światła. Por. Oppolzer „Kanon der Finsternisse“ (1887).

Zadatek, suma jaką nabywca lub najmobierca daje z góry na pewność dotrzymania umowy, a którą traci w razie jej niedopełnienia.—Według kodeksu Napoleona (art. 1590), umowy, daniem zadatku zawierane, mogą być przez każdą ze stron zrywane, a strona zrywająca zadatek traci. Jeżeli zadatek stanowi suma pieniężna, a nie nastąpiło zerwanie umowy, to pozostaje on na rachunek ceny kupna lub najmu, chybaby strony inaczej się z sobą ułożyły.

Zadońsk, m. pow. gub. Woroneskiej, na lewym brzegu Donu, przy ujściu rzeki Teszewki. Utworzone 1779 ze słobody Teszewki, ma szkołę powiatową, 4 cerkwie, monaster, szpital i 8,300 miesz.—*Zadoński powiat* ma na przestrzeni 2,117 w. kw. 125,000 miesz.

Zadora.

Zadora, herb: W polu błękitnem lwia głowa szara, z paszczy wybucha 5 płomieni ognistych. U szczytu takaż głowa.

Zadora B., pseudonim Jul. Hulanickiego.

Zadruga, u Słowian południowych, z wyjątkiem Słowińców, jest to połączenie większej liczby osób, związanych czy to pokrewieństwem, czy też długoletniem spólnem pożyciem, w jedną jakby rodzinę, i wykonywających pod zarządem wybranego przez się *starjeszyny* wszystkie prace domowe, polne i wspólnie użytkujących z majątku, stanowiącego własność zadrugi.—Por. art. Bronisława Grabowskiego w *Wiśle*.

Zadurowicz Tadeusz, publicysta, * r. 1861 w Czerniowcach, kształcił się w uniwersytecie lwowskim na wydziale prawnym, karjerę dziennikarską rozpoczął 1879 od pomieszczania artykułów w *Głosie, Kraju, Gaz. Polskiej* i *Przeglądzie tygodniowym*.

Zaduszenie (*suffocatio, strangulatio*), rodzaj śmierci gwałtownej, spowodowanej wstrzymaniem dostępu tlenu do płuc przez ściśnięcie szyi, powieszenie, utopienie, ściśnięcie klatki piersiowej, np. w tłumie i t. p., co wywołuje asfiksję (ob.). **Z.** jest bardzo ważne pod względem lekarsko-sądowym, np. czy powieszenie było następstwem samobójstwa czy zabójstwa, czy powieszono człowieka żywego czy trupa, dla ukrycia zabójstwa. (Ob. Sądowa medycyna).

Zaduszny dzień. Kościół po obchodzie zwycięstwa świętych, którzy tryumfują w niebie, obchodzi nazajutrz wspomnienie wiernych zmarłych, dla wskazania tem jedności istniejącej pomiędzy wszystkiemi jego dziatkami. Ustanowił tę pamiątkę r. 988 św. Odilon, opat klunjacki (Cluny) we wszystkich klasztorach swego zgromadzenia. Mimo uroczystych nabożeństw, nie jest to święto, tylko dzień bolesnych wspomnień. W dzień Wszystkich Świętych odprawiają się nieszpory żałobne, a nazajutrz śpiewa się żałobna jutrznia czyli wigilje, odprawia się msza wielka i procesja po cmentarzu lub kościele, ze śpiewami i modłami za duszę wiernych zmarłych.—Oprócz reli-

gijnych obrzędów, poświęconych pamięci zmarłych przodków lub członków rodziny, lud nasz zachowuje wiele zwyczajów pozakościelnych, które zowie Z. W wielu okolicach w pierwszych dniach listopada, gdy nabożeństwa odbywają się po świątyniach, lud rozsypuje się po cmentarzach i, znosząc potrawy, stawia je na mogiłach i grobach, dla nasycenia jakoby dusz spragnionych. Pod wieczór zapalają na grobach lampki i świece, któremi miejsce wieczystego spoczynku przystrajają. Na Rusi lud obchodzi 4 razy w roku Z., t. j. około Bożego Narodzenia, w czasie Wielkiego Postu, w dzień Narodzenia Boga Rodzicy i około św. Piotra. Na Litwie obchodzono jeszcze do niedawna święto *Dziadów* (ob.).

Zadychra, skorupiak, ob. Liścionogi.

Zadzik Jakób, kanclerz w. koronny, a potem biskup krakowski, * 1582 w Drużbinie w Sieradzkiem, † 1642 w Badzenowie. Nauki początkowe odbywał u Jezuitów w Kaliszu, wyższe w akademji krakowskiej, a potem będąc czas jakiś sekretarzem królewskim, zwiedził akademje zagraniczne i w Rzymie został wyświęcony na kapłana. Wróciwszy do kraju, otrzymał urząd rzeczywistego sekretarza Zygmunta III. 1608 r. został kanonikiem krakowskim, następnie sekretarzem W. koron., a 1624 r. biskupem chełmskim. Nieodstępny towarzysz króla w podróżach i obozach, doprowadził 1626 r. szczęśliwie do skutku pokój z Gustawem Adolfem. W r. 1627 otrzymał pieczęć mniejszą, a 1629 większą. Od wstąpienia na tron Władysława IV podzielał z nim również podróże i wyprawy wojenne. Wyznaczony 1634 r. do układów o pokój z Rosją, zawarł je pomyślnie, poczem uwolniony od obowiązków kanclerskich, otrzymał 1635 biskupstwo krakowskie, zajmował się gorliwie pracami pasterskiemi, nie przestał jednak służyć krajowi w sprawach publicznych i pełnił wiele uczynków dobroczynnych. Testamentem przeznaczył sto tysięcy złotych na wsparcie ubogich studentów, sto pięćdziesiąt na „mons pietatis“ i 40 tysięcy na szpital polski w Rzymie. Odznaczał się jednak nietolerancją; za jego przyczyną zniesiono szkoły arjańskie w Rakowie i innych miejscach.

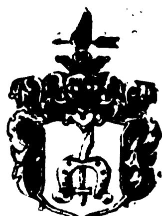
Zadziorka, *lepnik, stroszek (Echinospermum),* rodzaj roślin z rodziny ogórecznikowatych, cechujący się 4 trójkątnemi orzeszkami, po brzegach pokrytemi miękiemi szczecinkami; są to zioła ostre, pospolite w Europie i Azji. *E. lappula, bordanek, psi języczek,* o kwiatach drobnych, blado błękitnych, u nas pospolita, ma owoce prawie kuliste, czepiające się odzieży; znaczenie lekarskie ma jak ostrzeń.

Zagadnienie, w matematyce każde pytanie dane do rozwiązania. Dla należytego rozwiązania danego Z. należy zrobić rozbiór jego, t. j. zbadać przypadki szczególne, zdarzyć się mogące, i wytłumaczyć szczególne wartości niewiadomych. W geometrji należy nadto podać wykreślenie niewiadomych, czyli podać sposoby graficzne, za pomocą których też niewiadome można oznaczyć. — Por. Petersen „Metody i teorje rozwiązywania zadań geometrycznych“ (przekł. K. Hertza, 1880).

Zagaryskie starostwo niegrodowe było położone w województwie i powiecie Trockim. Podług spisów podskarbińskich z roku 1766, obejmowało opustoszałą wieś Zagaryszki z przyległościami, które w tym czasie posiadał Giedroyć, chorąży wileński, opłacając z niej kwarty złp. 18 gr. 22, a hyberny złp. 10. Ostatnim starostą podług Voluminów Legum (VIII s. 731), był w r. 1775 Urban Normicki.

Zagasik *(Sąkasik)*, miasto główne egipskiej prowincji Szarkieh, w delcie Nilu, punkt węzłowy dróg żelaznych z Kairu, Suezu, Aleksandrji i Damietty, 40,000 miesz., ożywiony handel bawełną i zbożem. Znajduje się na miejscu starożytnego *Bubastos* (ob.).

Zagłoba, herb: Podkowa barkiem do góry zwrócona. Przez jej środek przechodzi szabla ostrzem do góry. Nad hełmem skrzydło orle, strzałą przeszyte.

Zagłoba.

Zagojskie starostwo niegrodowe było położone w województwie Sandomierskiem, pow. Wiślickim. Podług spisów podskarbińskich z 1771. obejmowało wsie Zagość, Bogucice, Winiary, Wolę Zagojską, Kobylnika i Skotniki Białe, które w tym czasie posiadał Józef Wielopolski, opłacając z nich kwarty złp. 5,855 gr. 9, a hyberny złp. 2,670 gr. 25. Na sejmie jednak z r. 1773—1775, stany rzeczypospolitej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne Ogińskiemu, sekretarzowi wielkiego księstwa Litewskiego, łącznie ze starostwem Guzowskiem (ob.). W r. 1789 ostatnim starostą był Feliks Łubieński i za niego dochodu rocznego z tych dóbr było złp. 11,090 gr. 11. Pamiętne jest to starożytne starostwo, iż Henryk, ks. sandomierski, syn Bolesława Krzywoustego, po powrocie swoim z Palestyny, założył roku 1154 we wsi Zagościu zakon Templarjuszów w Polsce.

Zagora *(Zagori,* tur. *Eski Zagra,* t. j. Stara Zagora, star. *Pelion),* miasto w Epirze, w wilajecie Janińskim, pomiędzy Pindem a Czumerką; jest głównem miastem powiatu, liczącego w 46 wsiach około 50,000 miesz. Na czele zarządu stoi knez, nadto każda gmina ma swego przedstawiciela przy paszy janińskim. Ludność płaci daninę rządowi tureckiemu ogółem, mając zapewniony zupełny samorząd.

Zagorzenie, *zaczadzenie,* zatrucie spowodowane przez wdychanie tlenku węgla, tworzącego się przy niedokładnem spaleniu węgla (ob.), czemu towarzyszy charakterystyczny zapach, czad (ob.), jak również znajdującego się w gazie oświetlającym. Szkodliwość tego gazu zależy na silnem

powinowactwie, jakie posiada względem hemoglobiny (ob.) krwi, tak, że ciałka krwi tracą swą własność pochłaniania i przenoszenia tlenu i kwasu węglanego, co powoduje zaduszenie, kończące się bardzo często śmiercią. Jeżeli jednakże niewiele ciałek krwi zostało zajętych, tlenek węgla przechodzi w kwas węglany i chory wraca do zdrowia. Krew osób zmarłych wskutek **Z.** jest jasno czerwoną, wiśniową. Po za wpływem szkodliwym na ciałka krwi, tlenek węgla poraża także system nerwowy, tak ośrodki mózgowe, jak i nerwy obwodowe. Przebieg **Z.** zależy od czasu działania i ilości tlenku węgla; stałe oddychanie tym gazem sprowadza śmierć w kilka godzin; jeżeli jednakże zaczadzony w krótkim czasie przeniesiony zostanie na czyste powietrze, zatrucie zwolna może ustąpić; zależy to od ilości wprowadzonego do organizmu tlenku węgla. Leczenie zasadza się na jak najwcześniejszem wyprowadzeniu chorych na świeże powietrze, sztucznem oddychaniu, oddychaniu w atmosferze tlenu i t. p.

Zagoskin Michał, powieściopisarz i dramaturg rosyjski, * 1789 we wsi Ramzaje w gub. Penzeńskiej, † 1852 w Moskwie. Po otrzymaniu starannego wychowania w domu rodzicielskim, rozpoczął służbę rządową przy zarządzie górnictwa. 1812 r. wstąpił jako ochotnik do wojska, był ranny pod Połockiem, poczem został adjutantem hr. Levisa i na tem stanowisku pozostał do kapitulacji Gdańska. Po powrocie do kraju mianowany był 1816 urzędnikiem teatrów w Petersburgu, potem kustoszem bibljoteki publicznej, 1822 urzędnikiem kancelarji generał-gubernatora moskiewskiego, potem członkiem zarządu teatru w Moskwie, 1831 r. dyrektorem teatru tamże, a 1842 dyrektorem zbrojowni moskiewskiej. **Z.** bardzo wcześnie rozpoczął pisać komedje, z których najlepsze: „Prokaznik“ (1815); „Komedja protiw komedii ili urok wołokitam“ (t. r.); „Gospodin Bogatonow ili prowincjał w stolicie“ (1817); „Wieczernika uczennych“ (t. r.); „Roman na bolszoj dorogie“ (1819); „Wtoroj Bogatonow ili stoliсznyj żitel w prowincii“ (1830); „Dobryj małyj“ (t. r.), „Urok chołostym ili nasledniki“ (1821); „Błagorodnyj teatr“ (1828); „Urok matuszkam“ (1842); „Nedowolnyja“ (t. r.); „Pojezdka za granica“ (1850); „Zasztatnyj gorod“ (1850); „Żenatyj żenich“ (1851). Z romansów **Z.** odznacza się zwłaszcza „Jurij Miłosławski“ (3 t., 1829; przekład polski, 3 t., Warszawa, 1839); dalej „Rosławljew“ (1831); „Askoldowa mogiła“ (1833); „Powiesti“, zawierające: „Wеczer na Chopnie“, „Tri żenicha“ i „Kuźma Roszczin“ (1 t., 1837); „Kuźma Petrowicz Miroszew“ (1842); „Moskwa i Moskwiczi“ (4 t., 1842—50); „Brynskij les“ (1846); „Russkije w naczale XVIII st.“ (2 t, 1847 roku) i inne.

Zagość, wieś w gub. Kieleckiej, pow. Stopnickim, nad rzeką Nidą, znana w historji stąd, że Henryk, książę sandomierski, syn Bolesława Krzywoustego, sprowadził tu pierwszy raz do Polski zakon Templarjuszów, wybudował im kościół pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela i prócz hojnego uposażenia, oddał wieś Zagość na własność około r. 1145. Zakon ten utrzymał się tu przez lat 200, a po jego wygaśnieniu za Kazimierza W. kościół jego zamieniony został na parafjalny. Budowla ta, zniszczona w czasie najazdów szwedzkich i złupiona przez Jerzego Rakoczego, wzniesiona z ciosowego kamienia, odznacza się starożytną postacią.

Zagórów, osada, dawniej miasteczko w gub. Kaliskiej, pow. Słupeckim, nad rzeką Wartą, założone przez Opatów lędzkich, których było własnością, otrzymało od Władysława Łokietka w r. 1307 przywileje prawa niemieckiego. Ludność osady wynosi 2,400 głów.

Zagórski Ignacy, numizmatyk, * 1788 w Osieku w Sandomierskiem, † 1854 roku w Piotrkowie. Skończywszy uniwersytet w Krakowie, studjował jeszcze prawo w Warszawie i wstąpił następnie do służby rządowej w komisji skarbu, gdzie 1851 roku otrzymał emeryturę jako naczelnik sekcji. Obok zatrudnień urzędowych poświęcał się badaniom nad numizmatyką polską, a owocem pracy jego prócz wielu rozpraw drukowanych w *Bibl. Warszawskiej* jest znakomitej wartości dzieło: „Monety dawnej Polski, jako też prowincji do niej niegdyś należących z trzech ostatnich wieków“ (2 t., Warszawa, 1845), oraz „Skorowidz monet polskich z trzech ostatnich wieków“ (tamże 1847).

Zagórski Apolinary, przyrodnik, * 1830 roku w Ołyce na Wołyniu, † 1858, po ukończeniu gimnazjum w Żytomierzu wstąpił do wojska rosyjskiego, z którego wystąpił w stopniu porucznika w 1850 i oddał się z zapałem naukom przyrodniczym, a zwłaszcza astronomji, osiadłszy najprzód w Odesie, potem w Warszawie. Prace swe drukował w odcinkach *Gazety Warszawskiej*, p. t. „Gawędy naukowe“ i w *Biblijotece Warszawskiej*, które powszechne zjednały autorowi uznanie. Pisma jego razem zebrane wyszły p. t. „Zarysy kosmologiczne“ (Warszawa, 1857) i „Gawędy naukowe“, (wydanie pośmiertne J. I Kraszewskiego, tamże, 2 tomy, 1859).

Zagórski Włodzimierz, poeta, publicysta i humorysta, * 1834 w Galicji, † 1902 w Warszawie w szpitalu, po ukończeniu gimnazjum, a następnie szkoły wojskowej inżynierów w latach 1860-62 służył w wojsku włoskiem pod wodzą Garibaldiego i brał udział w walkach o niepodległość Włoch; po powrocie do kraju wydawał pismo hu-

Zagórski Włodzimierz.

morystyczne *Różowe domino*, był współpracownikiem *Kurjera Warsz.* i pomieszczał poezje i utwory prozą; w pismach innych ogłosił nowele: „O zmierzchu i świcie“; „Piosenki i żarty“; „Zawada“; „Kabała“; „Włóczęga“; „Pamiętniki starego parasola“ (Lwów, 1884), „Wilcze plemię“, powieść (Warszawa, 1885); „Król Salomon“ poemat liryczny (Warszawa, 1887); „O własnych skrzydłach“ powieść (Warszawa, 1892); „Mój pierwszy dzik i inne nowele“ (Warszawa, 1896); „Psalm tęsknoty“. Wybór poezji Z. w *Bibl. dzieł wyborowych*.

Zagórski Adam, lekarz, ukończył szkoły w Lublinie, medycynę studjował w warszawskiej akademji medyko-chirurgicznej i w Bazylei do 1866, następnie osiadł w Rzeszowie w Galicji, gdzie 1871 został lekarzem miejskim. Oprócz rozpraw pomieszczanych w czasopismach niemieckich, ogłosił: „O przyczynach i skutkach wzroku krótkiego ze względu na wychowanie publiczne“; „O piękności oka i wady oczu kobiecych“; „O wadach publicznego wychowania ze stanowiska lekarskiego“; „O nauce gimnastyki, zabawach i ubraniu młodzieży szkolnej“; „O stosunkach zdrowotnych Rzeszowa i okolicy“; „O szkołach w Rzeszowie“.

Zagórze (*Zagorje*), zowie się część Bułgarji, leżąca na południe od Bałkanów. Kronikarze greccy IX i X w. nazywają Z. północną część Tracji wzdłuż Bałkanów; u chronografa Zonara pod nazwą tą rozumiana jest wschodnia część Macedonji, w XII zaś w. nazywana jest tak cała Macedonja.

Zagrodnik. W XV w. rozumiano jeszcze pod tą nazwą chłopa, nie kmiecia, to jest takiego chłopa, który roli bydłem nie uprawiał, a żył tylko z ogrodu. Zagrodnicy podlegali mniej więcej prawom obowiązującym dawnych kmieciów, aż do ogłoszenia dla księstwa Warszawskiego konstytucji przez Napoleona I i zapewnienia chłopom wolności osobistej, ukazały się u nas liczne zastępy zagrodników, które tworzyły się z podupadłych kmieci, czyli gospodarzy, którzy mieli zamożne siedziby i uprawiali bydłem rolę. W r. 1864 z mocy ukazu cesarskiego, zagrodnicy zostali zrównani co do praw własności z kmieciami.

Zagrzeb (kroac. *Zagreb*, niem. *Agram*), stolica królestwa Chorwackiego i Slawońskiego, rezydencja bana czyli namiestnika królewskiego i arcybiskupa rz. katol., nad rzeką Medres'ak blizko Sawy, o 36 mil od Wiednia. Posiada 38,000 ludności, uniwersytet Franciszka Józefa, założony w 1874 r., gimnazjum wyższe, wyższą szkołę realną, seminarja nauczycielskie, południowo-słowiańską akademję nauk, kilka bibljotek, muzeum narodowe, towarzystwa uczone, fabryki tytuniu, skór, płótna, porcelany i wyrobów jedwabnych, starożytny kościół katedralny, założony przez św. Władysława, i piękny pałac arcybiskupi. Prowadzi handel zbożem, tytuniem, drzewem i winem. *Zagrzebski komitat* zajmuje południowo-zachodnią część Chorwacji, na lewym brzegu Sawy, liczy 7,211 klm. kw. i 485,000 miesz.

Zagurzewski Stanisław, rodem z Litwy, po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim poświęcił się piśmiennictwu i wydał: „O djamencie czyli węgliku“ (Wilno, 1826); „Prawidła do zakładania i utrzymywania trwałych dróg i gościńców przez F. Krügera“, przekład z niem. (tamże, 1829); „Nowe rozmowy polskie, francuskie i rosyjskie“ (t. 1829); „Powieści narodów północnych z dzieł celniejszych zebrane i z niektóremi odmianami przełożone“ (2 t., tamże 1830); „Pustelnik tajemniczego grobowca“ z franc. (3 tomy, tamże 1830).

Zagwożdżenie, uczynienie działa nieprzydatnem do użycia przez nieprzyjaciela. W armatach z przodu nabijanych Z. dokonywa się przez wbicie w zapał czworokątnego gwoździa stalowego z hakiem; w działach odtylcowych cel ten osiąga się przez usunięcie zamka.

Zahalskie starostwo niegrodowe leżało w województwie Mińskiem, pow. Mozyrskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766, posiadał je Józef Wojciech Bystry, łowczy nadworny litewski, opłacając z niego kwarty złp. 674 gr. 13, a hyberny złp. 610. Na sejmie jednak z roku 1773—1775 stany rzeczypospolitej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne Ignacemu Burzyńskiemu, wojewodzicowi mińskiemu, łącznie ze starostwem krasnosielskiem (ob.), w województwie Mińskiem leżącem.

Zahn Jan Karol Wilhelm, architekt, malarz i historyk sztuki, * 1800 w Rodenburgu, kształcił się w Kassel i w Paryżu, od 1829 profesor akademji sztuk pięknych w Berlinie, od 1824—27 r. i powtórnie od 1830 do 1842 przebywał we Włoszech, gdzie kierował poszukiwaniami archeologicznemi; † 1871 w Berlinie. Był głębokim znawcą sztuki starożytnej. Wydał: „Neuentdeckte Wandgemälde in Pompeji“ (1828); „Die schönsten Ornamente und merkwürdigsten Gemälde aus Pompeji, Herculaneum und Stabia“ (10 zeszytów, 1828—59); „Ornamenten aller klassischen Kunstepochen“ (20 zesz., 1832—48; 3 wyd., 1869—71); „Auserlesene Verzierungen aus dem Gesammtgebiet der bildenden Kunst“ (5 zeszytów, 1842—44 roku).

Zahn Teodor, teolog niemiecki, * 1838, profesor w Kiel (1877), Erlangen (1878), Lipsku (1888—1892) i od 1892 znowu w Erlangen, autor wielu prac historyczno-teoretycznych.

Zahorańskie starostwo niegrodowe leżało w województwie i powiecie Witebskim. Podług metryk litewskich, powstało w początkach XVII wieku około r. 1605, obejmując następnie ziemie: Zachorańską i Hołubowską, które kolejno posiadali: Zawiszowie, Kosowie, Duninowie ze Skrzynna, Wojnowie, Koszczycowie, Nowaccy, Ogińscy, wreszcie z mocy przywileju króla Augusta III z d. 18 września r. 1750 księżna Ogińska, wojewodzina witebska, ustąpiła starostwo Michałowi Judyckie-

mu i żonie jego, którzy z niego opłacali w r. 1766 kwarty złp. 675, a hyberny złp. 100.—Od d. 16 września r. 1772 zajęte przez Rosję.

Zahorowski Hieronim, szlachcic wołyński, był naprzód Jezuitą, lecz wypędzony z towarzystwa za jakieś przekroczenie reguły, w zemście swojej ogłosił przeciwko zakonowi książkę p. t. „Monita privata Societatis Jesu" (Norymb., 1612; Kraków, 1614 i późn.), na którą odpowiedział bezimiennie Jezuita Józef Bembus w dziele pod tyt. „Monita salutaria" (1615 roku).

Zahorski (właściwie: Goldberg) Jan, literat polski, * 1872 w Płocku, † w Warszawie 1902, kształcił się w Płocku i Lwowie, napisał: „Dzieje Polski chronologicznie ułożone" (Warsz., 1901) i „O Szekspirze w Polsce".

Zahradnik Wincenty, ksiądz i zasłużony pisarz czeski, * 1790 w Młodej Bolesławi, † 1836 w Krzeszycach. Po ukończeniu nauk gimnazjalnych w mieście rodzinnem, wstąpił tamże do zgromadzenia Pijarów, poczem odbył studja teologiczne w seminarjum litomierzyckiem i 1813 wyświęcony był na kapłana. Przez czas niejaki był kapłanem biskupa litomierzyckiego, następnie sekretarzem konsystorza, w końcu proboszczem w Krzeszycach. W swoim czasie był Z. jednym z najpilniejszych i najzdolniejszych pracowników na polu literatury czeskiej. Pozostawił wiele cennych prac w rękopisie, z dzieł zaś ogłoszonych drukiem najważniejsze: „Bajki" (1831); „Homiletické rzeczi na nediele a svatky celého roku" (2 t., 1832 i 1833); „Rozvrhove kazani na nediele a svatky celého roku" (2 t., 1837); „Nedielni kazani" (2 t., 1838) i in.

Zähringen, wieś w obwodzie Badeńskim Wyższego Renu, okręgu Frejburskim, ma 1,200 miesz. Od tutejszego niegdyś istniejącego zamku t. n. przyjęli imię dawni książęta *von Zähringen*, od których (wygasłych 1218 w linji męskiej) dom Badeński pochodzi. Wielki książę badeński ustanowił 26 grudnia 1812 order familijny *Lwa Zähringskiego*.

Zailijski kraj, zowie się część południowa obwodu Semipałatyńskiego, położona między rzeką Ili na północ a pasmem Niebieskiem (Tianszan) na południe, między granicą chińską na wschód a południkiem południowego krańca Bałchasza na zachód. Ludność tego kraju jest rozmaita. Dolinę rzek Czu i Koszkara, płaskowzgórze jeziora Issyk-Kala, dolinę Tuba i Dżyrgalanu, tudzież dolinę rzeki Tekesu zajmują dwa pokolenia Kara-Kirgizów czyli Barutów, a mianowicie pokolenia Bogu i Saradagisz, w liczbie przeszło 80,000 głów. Dolinę rzek Kebinu, Czeliku i Kegenu zajmują plemiona Wielkiej Kirgiskiej hordy Dułatów i Albanów albo Ałbanów, około 60,000 głów.

Zaimek *(Pronomen)*, część mowy odmienna, biorąca swą nazwę od tego, że się kładzie zamiast imienia, np. widziałem człowieka, *który* spał, zamiast: widziałem człowieka, człowiek spał. Jedne zaimki mają właściwą sobie odmianę czyli tak zwaną w gramatyce *deklinację zaimkową*, inne zaś odmieniają się tak samo, jak *przymiotniki*. Zaimki dzielą się na: 1) osobiste, do których należą: *a)* osobiste w ścisłem znaczeniu: *ja, ty, on*; *b)* osobiste zwrotne: *się*, i osobiste dzierżawcze: *mój, twój, swój, wasz, nasz, jego, ich;* 2) wskazujące: *ten, ów, sam*; 3) pytające: *kto, co, czyj, jaki, który*; 4) względne: *kto, co, jaki, który*; 5) nieoznaczone: *ktoś, coś, jakiś, jakikolwiek, któryś, którykolwiek, nikt, nic, żaden, wszystek* i t. d. Por. Gramatykę A. A. Kryńskiego.

Zaira (Zaire), rzeka w południowej Afryce, ob. Kongo.

Zajazdy. W dawnej Polsce był zwyczaj prawem uświęcony, że kiedy komu dobra przysądzono, nie kazano, aby przekonana strona o niesłuszność posiadania je oddała, lecz pozwalano temu, do kogo należały, aby sobie je odebrał, nie dodając mu żadnej do tego pomocy, i to zwało się pospolicie *zajazdem*. Żaden posiadacz, pomimo wyroku sądowego, uznającego go za nieprawnego właściciela, łatwo nie ustępował; dlatego mający wyrok w ręku starał się zwykle o zebranie odpowiedniej siły zbrojnej, ażeby przemocą odebrać swą własność. Taki zajazd, na mocy wyroku spełniony, nazywał się *zajazdem prawnym*. Lecz zdarzały się także i zajazdy nieprawne, wywołane przez zemstę, nienawiść lub chciwość. Przy zajazdach szczególny istniał zwyczaj. Ten, kto zajazd wykonywał, starał się usilnie, ażeby dawnego posiadacza schwytać. Jeżeli go dostał, wtedy zmuszał go, iżby w przyniesionej przez się wodzie ręce umył. Jeżeli najezdnik zdołał to wymódz, spisywano protokół, w którym wyrażano wobec świadków, „że się ze swego dziedzictwa umył" czyli że przez ten obrząd wyrzekł się swej własności.

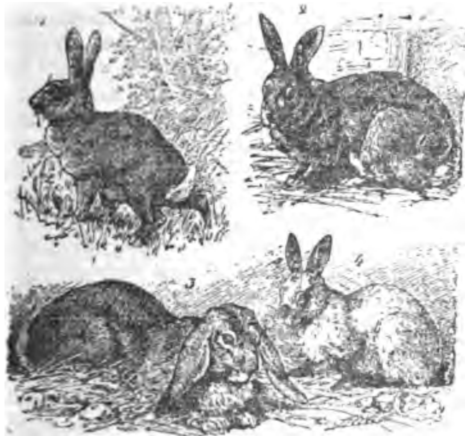
Zając *(Lepus)*, rodzaj ssących z rzędu szczurowatych, z rodziny zającowatych *(Leporidae)*, odznaczający się od innych zwierząt tego rzędu tem, że w górnej szczęce zęby przodowe są podwójne, t. j. że za zwykłą ich parą są jeszcze dwa mniejsze, bezpośrednio ustawione; wnętrze gęby mają krótką siercią porosłe i podeszwy całkowicie długim włosem szczoteczkowato pokryte. Zające mają głowę ścieśnioną, po większej części z długiemi, wązkiemi, w końcu zaokrąglonemi uszami; oczy duże na boki patrzące; nogi przednie 4-palcowe, o wiele dłuższe od tylnych; ogon krótki, do góry zadarty, ciało pokryte bardzo miękiem i gęstem futrem. Są to zwierzęta po większej części nocne, pomimo to w dzień dobrze widzą. Żywią się trawami, liśćmi i gałązkami. Wogóle są bardzo bojaźliwe, szybko biegają, chodzą zawsze podskakując. Mięso dają bardzo smaczne i kruche, dla czego wszędzie są prześladowane przez ludzi i drapieżne zwierzęta. Skórki ich dają lekkie futerko, z włosów wyrabiają się kapelusze; do handlu przybywa około 4,500,000 skórek rocznie. **Rozróż-**

nionych jest około 40 gatunków, żyjących na całej kuli ziemskiej, prócz Australji i wysp oceanu Południowego. W Europie żyją następujące: **Z.** ***polny*, *szarak* (*L. vulgaris*)**, 67 cm. długi, z ogonem 8 cm. długim, na 30 cm. wysoki, waży 6—9 kg., jest na grzbiecie brunatno-żółty; ma bardzo krótkie powieki, skąd „śpi z otwartemi oczyma.“

Zając.

Zamieszkuje Europę środkową, w Alpach sięga do 1,500 m. Biega bardzo szybko; karmi się kapustą i zbożem, w zimie ogryza korę z młodych drzew. Żyje 7—8 lat, ale najczęściej pada wcześniej ofiarą licznych nieprzyjaciół. *Bielak, białek* (*L. variabilis*), latem szary, zimą całkowicie biały, mieszka w Europie północnej, Alpach, Pirenejach

Króliki: **1.** Królik francuski, 2. K. domowy, 3. K. barani, 4. K. rosyjski.

i w całej północnej Azji, a także chociaż w małej liczbie w północnych okolicach Polski. **Z.** ***podbiegunowy* (*L. glacialis*)** jest zawsze biały, w górach dochodzi do 2,500 m.; nie rostrzygnięto dotąd, czy te trzy zające uważać można za jeden gatunek. **Z.** ***śródziemnomorski*** (*L. mediterraneus*), mniejszy od szaraka, z wierzchu więcej rudy, pod spodem biały, żyje w Portugalji, południowej Hiszpanji, Sycylji i Sardynji. *Królik* (*L. cuniculus*), dziko żyjący w południowej Europie, od którego powstało mnóstwo ras hodowanych, ma krótsze uszy i nogi tylne. Sierść ma szarą, z odcieniem czerwonawym, pod spodem białą. Jest nader mnożny; w Australji tak się rozmnożył, że stał się istną plagą, a na wytępienie jego kraj znaczne łoży koszty.

Nora królika.

Żyje towarzysko i buduje nory, mające postać kanałów zgiętych, zakończonych izbami. Hodowla jego w licznych rasach, różniących się ubarwieniem i wielkością, rozwinięta jest zwłaszcza we Francji, Belgji, Holandji i Anglji, zarówno dla mięsa, jak i dla skórek, które używają się na kapelusze i lekkie futra, lub z dodatkiem przędzy przerabiają się na tkaniny. Pod nazwą *leporydów* rozumieją się w ogólności mieszańce zajęcy i królików, jednakże dotąd nie stwierdzono, czy odmiany te utrzymują się trwale, a leporydy w handlu są to przeważnie króliki normandzkie. Por. Thüngen „Der Hase, seine Naturgeschichte, Jagd und Hege“ (1878); Sokołowski „Króliki“ (*Encykl. roln.*. t. 3); Nathusius „Ueber die Leporiden“ (1877).

Zając morski, ryba, ob. Cyclopterus.

Zając patagoński, ob. Mara.

Zając Stanisław, ksiądz proboszcz, dyrektor i kompozytor kapeli królewskiej Rorantystów w Krakowie za czasów Anny Jagielonki, nazywany także Zajączkiem z Pabjanic, † około 1602 r. Pisał dzieła muzyczne religijne, które wykonywało 9 kapelanów śpiewaków.

Zającomysz, ***wiskacza* (*Lagostomus*)**, rodzaj zwierząt ssących z rzędu gryzących, z rodziny *Lagostomidae*, ma głowę okrągławą, pysk krótki, uszy nagie, nogi tylne dwa razy dłuższe od przednich. *L. tridactylus*, 50 stóp długa, z ogonem 18 cm. długim, jest na grzbiecie ciemno-szara, z białą smugą na twarzy. Mieszka pampach Ameryki płd., żyje towarzysko w wielkich norach podziemnych. Jest bardzo ostrożna, Indjanie używają jej skóry i jedzą jej mięso.

Zajączek Józef, generał Polski i namiestnik królestwa Polskiego, * 1752 na Ukrainie, † 1826 w Warszawie. W młodym wieku wszedłszy do wojska, był adjutantem hetmana koronnego Branickiego, a potem pułkownikiem pułku konnego buławy wielkiej koronnej. Na sejmie 4-letnim zasiadając jako poseł podolski, należał do partji postępowej; podczas wojny 1792 r. dowodził w stop-

Zajączek Józef.

niu generał-majora jedną dywizją pod rozkazami ks. Józefa Poniatowskiego i przyczynił się niemało do zwycięstwa pod Zieleńcami (18 czerwca 1792). Po przystąpieniu zaś króla do konfederacji targowickiej podał się razem z wielu innymi do dymisji i usunął się za granicę. W powstaniu 1794 r. czynny brał udział i występował jako stronnik Kołłątaja; dowodził osobną kolumną nad Bugiem, ale przegrał bitwę pod Chełmem (8 czerw.) i cofnął się do oszańcowanego obozu pod Warszawą, gdzie dowodząc lewem skrzydłem podczas oblegania stolicy przez Prusaków, dzielnie odpierał (w sierpniu) szturmy nieprzyjacielskie, a po odpędzeniu wroga był prezesem trybunału, ustanowionego dla sądzenia oskarżonych o zdradę, i komendantem Warszawy. Po wzięciu Kościuszki do niewoli i mianowaniu jego następcą Wawrzeckiego dowodził załogą na Pradze, gdzie został ciężko raniony od kuli karabinowej i odniesiony do Warszawy. Obwiniony niesłusznie przez stronnictwo królewskie jakoby przez zdradę poddał Pragę, po kapitulacji Warszawy, udał się zniechęcony do Galicji, gdzie jako więzień osadzony został w Ołomuńcu. Uwolniony w 1795, wyjechał do Francji i wtedy wydał bardzo ważne lubo stronnicze dzieło p. t.: „Histoire de la révolution de Pologne en 1794 par un témoin oculaire." W wyprawie Bonapartego do Egiptu służył w stopniu generała brygady i odznaczył się w niej świetnie, szczególnie w obronie Aleksandrji (roku 1801). Za powrotem do Francji pozostawał w służbie francuskiej i brał udział w kampanjach 1805 i 1806. Po bitwie pod Jena przeszedł pod dowództwo ks. Józefa Poniatowskiego w stopniu generała dywizji. W r. 1809 przegrał bitwę pod Jedlińskiem przeciwko Austrjakom. W r. 1812 dowodził jedną dywizją piechoty polskiej, walczył w wielu potyczkach, a przy przejściu Berezyny ciężko raniony utracił nogę i z Wilna wzięty do niewoli, osadzony został w Kijowie. Uwolniony stamtąd, zasiadał pod prezydencją wielkiego księcia Konstantego w komitecie wojskowym, utworzonym dla formacji armji polskiej nowego królestwa polskiego. W r. 1815 mianowany został namiestnikiem królewskim, a w r. 1818 wyniesiony do godności książęcej posiadał bardzo rozległą władzę, gdyż w zastępstwie króla na mocy ustawy rządowej wszystkie urządzenia administracyjne od niego były zawisłe. Rada stanu i ministrowie mieli tylko głos doradczy, jego wola wszystko stanowiła. W sądownictwie miał prawo łaski we wszystkich przypadkach, z wyjątkiem wyroków na śmierć skazujących. „Pamiętniki" jego wydał w Poznaniu Żupański w zbiorze „Pamiętnik. do XVIII w." (t. 2).

Zajączkowicz Jan, lekarz, † 1717, był od r. 1695 profesorem akademji krakowskiej, w której wykładał rozmaite przedmioty na wydziale lekarskim. Wielokrotnie dziekan, oraz rajca magistratu, zasługuje na chlubną wzmiankę w dziejach uniwersytetu z powodu wielkiej, acz bezskutecznej w owych czasach gorliwości i zabiegów o podniesienie upadającego wydziału medycznego. Ogłosił: „Questio medica de apoplexia" (Kraków, 1695); „Optimum Elixir Apeplexiae Mundanae Sapientia" (tamże, 1695).

Zajączkowska Zuzanna (pseudonim: Zuzula), autorka w zakresie literatury dla dzieci, * 1838 we wsi Krzemień w gub. Lubelskiej, kształciła się na pensji prywatnej. Napisała: „Jak wygląda świat i co na nim się znajduje?" opracowanie geografji Gerstäckera, zastosowanie dla dzieci polskich (Warszawa, 1883); „Słowiańszczyzna" (2 wyd., 1886); „Historja powszechna w obrazach," opracowanie dzieła Grubego (1883, t. 3); „Historja biblijna" (1880); powieści: „Wytrwałość i praca," „Halina Zagórska," „Niekształtni i ułomni" (1879, 2 wyd., 1885); „Sieroce drogi" (1880); oraz wiele powiastek dla dzieci i nowelek. W *Tygod. powsz.* umieściła nadto wiele przekładów z obcych języków i rozmaitych artykułów treści naukowej.

Zajączkowski Władysław Wojciech, matematyk, * 1837 r. w Strzyżowie w pow. Rzeszowskim, † 1898, studjował matematykę w Krakowie, gdzie uzyskał 1860 r. stopień doktora filozofji. W r. 1862 habilitował się na docenta matematyki wyższej. Równocześnie w półroczach letnich przebywał dla kształcenia się w Getyndze, Berlinie i Wiedniu. W r. 1865 został adjunktem do wykładu mechaniki analitycznej w Szkole Głównej w Warszawie, a we dwa lata później profesorem nadzwyczajnym. W r. 1872 został profesorem matematyki w akademji technicznej we Lwowie. Prace jego naukowe, wydawane od r. 1864, są: „Stosunki barometyczne Krakowa," „O największościach i najmniejszościach funkcji wielozmiennych," „Teorja ogólna układu równań różniczkowych cząstkowych linijnych rzędu 1-go z jedną funkcją," „Teorja równań różniczkowych o pochodnych cząstkowych rzędu 1-go" (Warszawa, 1867); „O całkach osobliwych równań różniczkowych zwyczajnych rzędu 1-go" („Pamięt. akad. umiej. krak., t. 1"); „Teorja ogólna rozwiązań osobliwych równań różniczkowych zwyczajnych," „Wykład nauki o równaniach różniczkowych," „Całkowanie równań różniczkowych" (1877); „O zamianie funkcji całkowitej i jednorodnej stopnia 2-go na sumę kwadratów" (1883); „Geometrja analityczna" (Warszawa, 1884); „Zasady

algebry wyższej" (1884). Por. S. Dickstein „W. Zajączkowski" (*Wszechświat*, 1898, oraz *Wiadom. matematyczne*, 1898).

Zajączkowski Liberat, literat polski, † 1901, rozpoczął swoją karjerę, zakładając 1869 we Lwowie pismo humorystyczne „Szczutek." Pismo to, redagowane przy współudziale Wł. Zagórskiego (Chochlika) i Wł. Stebelskiego zjednało sobie popularność, a nawet wpływ duży w sferach szerokich. „Szczutek" urabiał opinję w mieście, a przytem sięgał śmiało i do stosunków politycznych. W r. 1876 **Z.** redagował pismo polityczne p. t.: „Kronika codzienna," ale dziennik ten niedługo egzystował. Największą zasługą jego było bez wątpienia założenie Towarzystwa dziennikarzy galicyjskich, opartego na nader praktycznych zasadach. Towarzystwo to rozwija się niezmiernie pomyślnie, a uczestnicy jego doszli już do posiadania sporych oszczędności. Towarzystwa tego Liberat Zajączkowski był prezesem i bardzo sprężystym kierownikiem.

Zajączkowski L.

Zajczar (*Zaječar*), miasto w serbskim okręgu Timok, nad Czarnym Timokiem, ma gimnazjum, 6,000 miesz. Tu Osman Pasza odniósł zwycięstwo nad Serbami 7 sierpnia 1876 r.

Zajęcza warga, wrodzona anomalja wargi górnej, polegająca na rozdwojeniu jej po środku, pod chrząstką nosową; anomalji tej towarzyszy często podobne rozdwojenie twardego podniebienia. Ten ostatni defekt utrudnia żucie pokarmów, które łatwo przedostają się do jamy nosowej, i uniemożliwia prawie mowę. Leczenie dokonywa się na drodze operacyjnej.

Zajęcza kapusta, ob. Szczawik.

Zajęcze skórki, ob. Zając.

Zajdler Bernard, dr. ob. prawa, rodem z Warszawy, przeniósł się do Florencji, gdzie wyuczywszy się gruntownie języka włoskiego, pisał w nim i tłómaczył wiele rzeczy dotyczących Polski. Prace jego są: „Storia della Polonia" (Flor., 1831); „Rozprawa o Koperniku" Śniadeckiego, przekład z polskiego, pomnożony kilku dodatkami (tamże, 1830); „Alcune dissertationi del dottore Polacco" (tamże, 1833). Przywiedziony do nędzy, † 1835 r. we Florencji.

Zajsan, miasto okręg. w środkowo-azjatyckim obwodzie Semipałatyńskim, ma 4,500 miesz.—*Zaisański okrąg* ma 41,104 klm. kw. i 96,000 m., przeważnie kirgizów i kałmyków.

Zajsan-nor, wielkie jezioro w środkowo-azjatyckim obwodzie Semipałatyńskim, 410 metrów nad p. m. wzniesione, ma 2,382 klm. kw. powierzchni i odznacza się niezwykłą obfitością ryb, których poławiają tu około 40,000 pudów rocznie. Ze strony wschodniej wpada do niego Irtysz Biały, z zachodniej zaś wypływa właściwy Irtysz Czarny.

Zakasik, miasto, ob. Zagasik.

Zakaspijski obwód, w Azji środkowej, pomiędzy morzem Kaspijskiem, obwodem Uralskim, Chiwą, Bucharą, Afganistanem i Persją położony, obejmuje 554,860 klm. kw. i liczy 373,000 miesz., głównie Turkmenów i Kirgizów, trudniących się chowem bydła i owiec i prowadzących przeważnie żywot koczowniczy. Rolnictwo uprawiane jest jedynie na oazach i na wybrzeżach rzek. Pod względem administracyjnym obwód ten dzieli się na 5 okręgów: Aschabadzki, Krasnowodski, Mangyszłacki, Merwski i Tedżeński. Miastem głównem obwodu jest Aschabad.

Zakatały, forteca i m. okręgowe w gub. Tyfliskiej na Kaukazie, nad rzeką Jachachi, o 145 mil od Tyflisu odległe, liczy 3,000 miesz. Forteca ta założona została 1830 po przyłączeniu Dżarobiełokańców do gub. Tyfliskiej, a ciągnące się dołem tejże fortecy przedmieście otrzymało 1851 nazwę miasta.—*Zakatalski okrąg,* przed r. 1860 nazywany *Dżarobiełokańskim,* leży nad rzeką Ałzunną i liczy na przestrzeni 3,965 w. kw. 83,000 miesz.

Zakaukaski kraj, ob. Kaukaz.

Zakazowy system celny, (system *retorsyjny*), polega na zakazie lub utrudnieniu przywozu płodów i wyrobów obcych do danego kraju. W ścisłem znaczeniu był on stosowany za czasów polityki merkantylnej, gdy chodziło głównie o wzbronienie wywozu z kraju pieniędzy na jakiekolwiek produkty, jakie w nim wyrobione być mogą, i usiłowaniu nagromadzenia jak największej ilości złota i srebra przez ułatwianie handlu wywozowego, a nakładanie wysokich ceł na wszelkie sprowadzane do kraju towary. Był to naturalny wynik szkoły *merkantylnej* (ob.). **Z. s.** obawiał się naruszenia tak zwanej *równowagi handlowej,* błędnie utrzymując, iż z dwu handlujących z sobą narodów jeden zyskuje, a więc drugi tracić musi. **Z. s.** nazywa się dziś bądź bardzo wygórowana taryfa celna, bądź istotny zakaz wywozu, chwilowo zarządzony dla względów wyjątkowych (odwetu politycznego, nieurodzaju, głodu i t. p.).

Zakaźne choroby, ob. Zakażenie.

Zakażenie, *zarażenie* (*infekcja*), wniknięcie do organizmu zwierzęcego czynników chorobotwórczych, które w przeciwieństwie do jadu chemicznego same się w tymże organizmie dalej rozwijają i stąd mogą być przeniesione na inne organizmy. Na tej drodze powstałe choroby noszą nazwę *chorób zakaźnych* lub *infekcyjnych.* Przyczyną wywołującą są drobnoustroje, tak ze świata zwierzęcego jak i roślinnego; nadzwyczajna ich zdolność rozmnażania się tłómaczy epidemiczne szerzenie się chorób zakaźnych, a łatwość przenoszenia się na bardzo dalekie odległości, wskutek ich mikroskopowych wymiarów, powoduje szybkie sze-

szenie się epidemji. Cechą charakterystyczną wszystkich chorób zakaźnych jest *okres wylegania* czyli *inkubacyjny*, t. j. czas między zarażeniem czyli przeniknięciem zarazka do organizmu a wybuchem samej choroby, warunkuje go ta okoliczność, że drobnoustroje wymagają pewnego czasu dla swego rozwoju, zanim posiądą zdolność wywołania choroby. Drobnoustroje chorobotwórcze odkryto i dokładnie zbadano dopiero w ostatniej ćwierci minionego wieku, a wiekopomne prace Kocha pozwoliły z zupełną dokładnością rozpoznawać je pod mikroskopem, hodować na sztucznych podłożach, szczepić zwierzętom zdrowym i otrzymywać poszczególne choroby. Obecnie dokładnie już poznano wiele zarazków chorobotwórczych, jak czarnej krosty, nosacizny, gruźlicy, cholery, tyfusu, dyfterytu, zapalenia płuc, rzerzączki i in. Wszystkie te drobnoustroje dostają się do organizmu z zewnątrz bardzo różnemi drogami; gdy jedne wnikają do organów oddechowych wraz z powietrzem, inne przedostają się do przewodu pokarmowego z pokarmami, jeszcze inne przechodzą wprost do krwi przez rany lub owrzodzenia. Zakażenie może się zdarzyć tak przez same drobnoustroje, jak też i przez ich zarodniki (spory), które posiadają nadzwyczajną odporność na czynniki zewnętrzne, jak gorąco, zimno, wysychanie i t. p. Co się tycze warunków powstawania poszczególnych chorób zakaźnych i rozwoju drobnoustrojów, to dotąd nie wszystkie rodzaje chorób zostały dokładnie zbadane. Niektóre bakterje (drobnoustroje) znajdują się w ziemi (bakterje tężca), inne w wodzie (laseczník tyfusu), laseczník gruźlicy unosi się w kurzu, laseczník trądu znajdywano tylko u ludzi. Nie wszystkie osobniki, do organizmu których dostały się zarazki chorobotwórcze, zapadają na chorobę zakaźną, gdyż nie zawsze drobnoustroje te znajdują dla siebie w organizmie sprzyjające warunki rozwoju; są to *organizmy odporne*. Do wytwarzania podobnej odporności przeciwko niektórym chorobom zakaźnym zmierzają szczepienia ochronne (ob. Szczepienie).

Zakażenie krwi, ob. Skażenie krwi.

Zaklęcie, podług wyobrażeń ludowych polega na kilku słowach, ujętych w pewną tajemniczą formułę, wyrzeczonych we właściwej dobie i przy użyciu pewnych przyborów, celem wykonywania rzeczy nadzwyczajnych, nadnaturalnych. Tak np. przez **Z.** można zatrzymać burzę, sprowadzić deszcz, grady i pioruny, stać się niewidzialnym i t. d. Lubo dzisiaj skutkiem wyższej oświaty zaginęły już pomiędzy ludem stare formuły zaklęcia, jednakże wiara w ich potęgę utrzymuje się dotąd jeszcze.

Zakliczyn, miasteczko w Galicji, obwodzie Bocheńskim; nad Dunajem, u stóp zamku Mielsztyńskiego położone, niegdyś własność domu Zaklików, potem Jordanów. Około r. 1570 istniała tu drukarnia socynjańska. Gdy później przeszła w dom Tarłów, Zygmunt Tarło, kasztelan sandecki, sprowadziwszy do Polski zakonników św. Franciszka *strictioris observantiae*, zwanych Reformatami, wystawił im 1622 drewniany klasztor. Był to pierwszy szczep poczynającej się w Polsce reformy zakonu Bernardynów, i tu także w następującym zaraz roku 1623 odbyła się kapituła, byt tego zgromadzenia ustalająca. W r. 1656 Szwedzi złupili i miasto do szczętu spalili. Obecnie miasto posiada piękny kościół farny i klasztor Reformatów, w którym znajdują się grobowce rodziny Tarłów. Okolice **Z.** obfitują w starożytne zabytki po arjanach czyli socynjanach.

Zaklików, osada, dawniej miasteczko w pow. Janowskim gub. Lubelskiej, niegdyś własność Gniewoszów, później Małachowskich, ma piękny kościół parafjalny murowany, z wielką kopułą w środku i dwiema po bokach kaplicami; liczy 2,500 miesz.

Zakład, jest to umowa, przez którą dwie osoby będące w pewnej materji zdania przeciwnego, zobowiązują się, iż ta, której zdanie za prawdziwe uznane będzie, wypłaci drugiej pewną kwotę pieniędzy, lub wyda rzecz oznaczoną.—Prawo długi z zakładu porównało do długów z gier i w art. 1965 postanowiło zasadę, iż wszelka skarga mająca na celu wypłatę długu, początek swój w umowie gry lub zakładu biorącego, nie będzie uwzględniana, a stąd wypływa, iż dług tej natury nie może być użyty do potrącenia, ani przez zamianę (ob.) przeistoczony na zobowiązanie, skutkami prawnemi zaopatrzone.

Zakon, w znaczeniu teologicznem toż co testament, czyli przymierze, prawo, obietnica, ob. Biblja.—*Zakon* w językach słowiańskich oznacza także prawo, a w języku polskim *zakonem* nazywa się zgromadzenie religijne, żyjące pod prawem, albo regułą zakonną.

Zakony zowią się zgromadzenia osób płci męskiej lub żeńskiej, uznane przez zwierzchność duchowną i związane uroczystym ślubem *(profes)* do zachowania trzech rad ewangelicznych: ubóstwa, czystości i posłuszeństwa, oraz pewnych ćwiczeń i prawideł życia. Od bractw religijnych (ob.) różnią się przez zobowiązanie się na całe życie do zachowania reguł zakonnych (ob.), które składa każdy nowicjusz po skończonej próbie (nowicjacie). Już w starożytności znajdujemy bractwa religijne, mianowicie zaś u Greków w połączeniu z kultem pewnych bóstw lub też z misterjami. W kościele chrześcijańskim występują one w wielkiej liczbie i powstanie ich oraz rozwój zostaje w ścisłym związku z wyrobieniem się papizmu jako hierarchii. Początek **Z.** dali asceci (ob. Ascetyka), zjawiający się od II w. na Wschodzie i zasadzający doskonałość na ciągłych modlitwach, postach, bezżeństwie, ubóstwie i samotności. Liczba ascetów wzmogła się zwłaszcza podczas prześladowania chrześcijan (202—249), mianowicie zaś w Egipcie, gdzie (anachoreci, ere-

mici) osiadali na pustyniach i dali początek pustelnictwu. Około 325 r. Pachomjusz zgromadził oddzielnie mieszkających ascetów w jedno *cenobjum* i dał tem początek późniejszym klasztorom. Najdawniejszą regułę zakonną nadał na Wschodzie św. Bazyli (ob.), którego ustawą rządzą się dotychczas mnisi i mniszki wschodni, zwłaszcza zaś greccy, oraz bazyljanie hiszpańscy. Za założyciela Z. na Zachodzie trzeba uważać św. Benedykta z Nursji (ob.), którego reguła, łagodna i rozumna, szybko się rozszerzyła we Włoszech, w Galji i t. d. i do X w. wspólna była dla wszystkich klasztorów Zachodu (ob. Benedyktyni). Z czasem jednak z powodu braku wspólnego kierunku, wkradło się rozwolnienie reguły i nadużycia, dla których wykorzenienia przedsięwzięto reformę klasztorów i w ciągu XI w. powstali Kameduli (ob.), zakon Vallonsborsa, Sylwestrjanie, Kartuzi, Celestyni, Cystersi i in. Pewna liczba Z. przyjęła regułę przypisaną św. Augustynowi (ob.), mianowicie: Premonstratensi, Augustjanie, Serwici, Hieronimici. W początku XIII wieku powstały Z. jałmużnicze, zwłaszcza zaś Dominikanie (ob.) i Franciszkanie (ob.), stanowiący najdzielniejszą podporą dążności hierarchicznych kurji rzymskiej. Po reformacji Lutra powstali Jezuici (ob.), potem Teatyni, Barnabici, Oratorjanie, Lazaryści, Pijarzy, bracia i siostry miłosierdzia i t. d.—Porów. Helyota „Histoire des ordres monastiques et militaires“ (8 t., Paryż, 1714; nowe wyd. 1792); Crome'go „Pragmatische Geschichte der Mönchsorden“ (10 t., Lipsk, 1774—83); Döringa „Geschichte der Mönchsorden“ (2 t., Drezno, 1828) i in.

Zakopane, najgłośniejsza z dolin otaczających dokoła zbitą masę Tatrów (ob.); leży ona na północnej stronie na wysokości 837 m. nad poziomem morza i składa się z dwu części—jednej wązkiej i na ćwierć mili długiej, drugiej zaś $^1/_2$ mili szerokiej i ciągnącej się na milę. W tej pierwszej znajduje się wspaniałe źródło Białego Dunajca. Z. było pierwotnie osadą pasterską, zamieszkiwaną w lecie jedynie przez pasterzy dozorujących bydła mieszkańców Nowego Targu. Dopiero gdy w 1817 r. ogromne lasy tutejsze, stanowiące tak zwaną królewszczyznę, zostały sprzedane przez rząd austrjacki, nabywca ich Homolacz założył tu fryszerki żelaza i tem dał początek dzisiejszej ludnej i rozległej osadzie. Wskutek swego położenia Z. stało się punktem zbornym dla zwiedzających Tatry i ściąga co rok coraz liczniejszych gości, szukających tu wypoczynku, powietrza i wspaniałych widoków. Założone w Krakowie Towarzystwo Tatrzańskie obrało Z. za główne ognisko swej działalności i stara się gorliwie o udogodnienie i uprzyjemnienie, tak pobytu w samej osadzie, jak i wycieczek w okoliczne góry. Cudna dolina Kościeliska, Morskie Oko, Gąsienicowe stawy, Czerwony Wirch, Świnica, Giewont, oto główne punkta wycieczek. Jako znakomita stacja klimatyczna, letnia i zimowa, Z. coraz więcej zyskuje na znaczeniu i frekwencji, która obecnie dochodzi 6,000 osób rocznie. Z. posiada obecnie wspaniałe sanatorjum dla chorych na płuca, 3 zakłady hydropatyczne, mnóstwo hotelów i willi, stację drogi żel. Chabówka—Z., krajową szkołę snycerstwa i koronkarstwa, klasztor Jezuitów i t. d.

Zakroczym, miasto w pow. Płońskim gub. Warszawskiej, nad rzeką Wisłą, o 5 mil od Warszawy odległe, niegdyś jedno z główniejszych miast Mazowsza, stolica oddzielnej ziemi w księstwie Mazowieckiem, z trzech powiatów: Zakroczymskiego, Serockiego i Nowomiejskiego złożonej. Istnienie jego sięga bardzo odległej starożytności, dzieje bowiem wspominają już o niem w epoce Bolesława II Śmiałego. Z następstwem czasu należało do dzielnicy książąt mazowieckich na Płocku, którzy z upodobaniem tutaj przebywali. W r. 1387 Janusz, książę warszawski, nadał tu prawa swym poddanym, pomnażając je w następnych latach dodatkowemi ustawami, mianowicie na zjeździe 1526 r., z czego utworzył się oddzielny statut dla Mazowsza. Podobnież Bolesław IV na Warszawie i Władysław I na Płocku złożyli tu sejm r. 1452, gdzie wspólnie z panami ustanowili i wybrali sędziów, zwanych *Deputates*, którym sprawy wzajemne do rozsądzenia polecili. Jako miasto, Z. był już w końcu XV w. należycie urządzony, miał sądy ziemskie i grodzkie. Po przyłączeniu Mazowsza do Korony miał kasztelana mniejszego i starostę grodowego. W r. 1656 wojska szwedzkie i pruskie po zajęciu Warszawy rozłożyły się przy Z. i zrabowały go do szczętu, tak, że nawet przywileje późniejszych królów już nie zdołały podźwignąć upadającego miasta. Dziś jedynym gmachem starożytnym jest tutejszy kościół parafjalny, wystawiony przez jednego z książąt mazowieckich w XIV w., odznaczający się głównie okrągłemi, niskiemi wieżami i kilku ołtarzami, bardzo starożytnej budowy. Dzisiejsza ludność wynosi 4,300 głów.

Zakroczymska kasztelanja położona była w województwie Mazowieckiem; ostatnim na niej kasztelanem był Franciszek Prażmowski, mianowany 1785 r.

Zakroczymskie starostwo grodowe leżało w wdztwie Mazowieckiem, w ziemi Zakroczymskiej. Podług lustracji z 1660, obejmowało w sobie miasta: Zakroczym (ob.), Sierociec dziś Serocki i wsie: Wrona, Kossowo, Moglno, może dzisiejszy Modlin, Suchodoł, Gałachy, Kazuń i Grochole. W roku 1771 posiadał je Józef Młocki, opłacając z niego kwarty złp. 2,752 gr. 13, a hyberny złp. 1,864 gr. 12. Na obszarach tego starostwa niejednokrotnie zachodziły bitwy i utarczki za czasów pierwszej wojny szwedzkiej, za Napoleona I i w r. 1831. Za książąt także mazowieckich, częste tu były zjazdy prawodawcze w latach 1387—1426—1428 i 1452, które posłużyły do utworzenia statutu mazowieckiego.

Zakrystja, zowie się przy kościele miejsce, gdzie przechowują naczynia święte, ubiory liturgiczne i inne przedmioty do użytku kościelnego należące. Mający nad nią dozór zakrystjan otwiera i zamyka kościół, czuwa nad czystością i porządkiem w świątyni, ubiera i rozbiera księży, mszę odprawiających.

Zakrzep *(thrombus)*, skrzep krwi (ob. Krew), powstający za życia w jakimkolwiek naczyniu krwionośnem, w tętnicy, żyle lub sercu; powstawanie jego warunkują: zwolniony bieg krwi i zmiany chorobotwórcze na wewnętrznej ścianie naczynia krwionośnego; do tych ostatnich należą przedewszystkiem chropowatości na błonie wewnętrznej *(intima)*, wytwarzające się przy ostrem lub przewlekłem zapaleniu tętnic *(endoarteritis)*. W dalszym ciągu **Z.** wywołać mogą obrażenia naczynia krwionośnego, obecność obcych ciał w strumieniu krwi, wreszcie substancje chemiczne, które działają albo przez uszkodzenie ściany naczyniowej, albo też wprost na krew wpływ swój wywierają (środki żrące, półtorochlorek żelaza). Rozróżniają się *zakrzepy białe*, które powstają przeważnie z białych ciałek krwi, i *zakrzepy mieszane* z mniejszą lub większą domieszką czerwonych ciałek krwi. W przeciągu kilku dni zakrzep ulega pewnym zmianom; niektóre ulegają prostemu skurczeniu i wyschnięciu, poczem mogą się w nich odłożyć sole wapienne, wskutek czego wytwarzają się *kamyki żylne (phlebolity)*, w ograniczonych rozszerzeniach żył, inne zaś podlegają *organizacji*, która jest zastąpieniem zakrzepu przez unaczynioną tkankę łączną. Następstwa zakrzepów zależą głównie od rodzaju naczynia, od rozległości skrzepienia, od możliwości, iż cząsteczki zakrzepu zostają oderwane i zaniesione ze krwią do innych części ciała (*zator)*, jak do mózgu lub płuc. Niemniej następstwa zależą w wysokim stopniu od warunków dla wytworzenia się krążenia obocznego; pod tym względem systemat żylny posiada znacznie pomyślniejsze ukształtowanie, niż tętnicy. Najczęstszemi zaburzeniami od zakrzepu w żyłach jest wstrzymanie krążenia krwi *(zastój)* i zależny od tego obrzęk czyli puchlina. Zakrzep tętnic sprowadza niedokrewność odpowiednich części ciała; w organach ważnych dla życia, jak mózgu lub tętnicach wieńcowych serca, może przez wstrzymanie krążenia nastąpić nagła śmierć. (Ob. Zatór).

Zakrzewski, herb: W polu czerwonem — trzy szare pieńki jeden pod drugim, z listkami zielonemi i sękami, u szczytu—to samo.

Zakrzewski.

Zakrzewski Ignacy Wyssogota, prezydent m. Warszawy 1792—94, * 1745 r. w Białczu, dawnem wojew. Poznańskiem, † 1802 roku w Żelechowie. Początkowo służył wojskowo; wybrany z Kaliskiego na sejm 1786, należał do komisji skarbu koronnego, a na sejmie 4-letnim (1788—1792) występował czynnie jako poseł z Poznańskiego za reformą Rzeczypospolitej i brał udział w najważniejszych pracach prawodawczych. Podnosząc ciągle głos za miastami, doznawał żywej radości, kiedy sejm przyjął wniosek Suchorzewskiego o wolnych miastach królewskich, i ciągle torował drogę do usamowolnienia miast prywatnych. Jeden z najpierwszych zapisał się na listę mieszczan warszawskich i zjednał sobie tak wielką wziętość, że 16 kwietnia 1792 wybrany został prezydentem m. Warszawy. Po zawiązaniu się konfederacji targowickiej **Z.** ustąpił z prezydentostwa, lecz w czasie wzburzenia ludowego 18 kwietnia 1794 znowu przez lud powołany, przyjął powtórnie ten urząd, ubezpieczył zamek, więźniów i jeńców i sprawował w mieście władzę cywilną, a wojskową podzielił się z Mokronowskim; słowem: był dyktatorem miasta. Po uśmierzeniu krwawych rozruchów, gdy Kościuszko ustanowił najwyższą radę narodową, złożył **Z.** swą dyktaturę 28 maja i jako najstarszy wiekiem był pierwszym tygodniowym prezydentem w pomienionej radzie. Po kapitulacji Warszawy udał się wraz z Wawrzeckim do obozu, a po złożeniu broni przez wojsko narodowe pojechał do majątku żony, podobno do Żelechowa w Lubelskiem, gdzie został uwięziony przez Austrjaków; następnie odprowadzony pod strażą do Warszawy, a stąd wraz z innymi wywieziony do Petersburga. Uwolniony przez cesarza Pawła, powrócił do kraju i osiadł w Żelechowie. Mowy **Z.** w swoim czasie wychodziły luźno w Warszawie, a mowa za tronem dziedzicznym była umieszczona w t. V „Orła Białego“ (r. 1820).

Zakrzewski Jan, * na Litwie, po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim, był nauczycielem po rozmaitych szkołach, a ostatecznie starszym nauczycielem gimnazjum w Wilnie, gdzie † r. 1847. Ogłosił następujące pisma: „Wypisy polskie etc“ (cz. I, Wilny 1831); „Wypisy polskie dla użytku szkół Królestwa Polskiego na klasę I, II i III“ (3 t., Warszawa, 1834; 2 wyd. 3 t., Warszawa, 1845); „Wypisy polskie dla płci żeńskiej“ (3 t., Wilno, 1835—36); „Pamiętniki dla historji Rosji i Polski wieku XVI i XVII“; „Pamiętniki Samuela Maskiewicza, wydane z rękopisu bibljoteki Szczorsowskiej hr. Chreptowicza“ (tamże 1848).

Zakrzewski Marjan Florjan, lekarz i pisarz polski, * 1803 we Lwowie z rodziny ormiańskiej, † 1831 r. Słuchał nauk uniwersyteckich w mieście rodzinnem i Wiedniu, skąd wróciwszy, zajmował się praktyką lekarską i pracami literackiemi. Był lekarzem szpitala we Lwowie w oddziale obłąkanych na umyśle. Ogłosił: „Medicinisch-literarische Geschichte des Weishselzopfes“ (Wied. 1830); „O wodach kruszcowych w Galicji“ (Lwów, 1828) i in. Z prac jego w rękopisach pozostałych

najważniejsze są: „Słownik biograficzny lekarzy w Polsce", „Katalog biograficzny dzieł i pism lekarskich polskich i łacińskich w Polsce od najdawniejszych czasów"; „O Ormianach lwowskich".

Zakrzewski Kamil, * 1808 w w. ks. Poznańskiem, nauki pobierał w gimnazjum w Poznaniu, później w uniwersytecie berlińskim, a następnie w Paryżu. W 1830 służył wojskowo, poczem był radcą ziemstwa kredytowego w Poznańskiem, a w latach 1846—50 posłował na sejm połączonych stanów i zgromadzenia narodowego w Berlinie. Czynny członek towarzystwa rolniczego w księstwie, był przez wiele lat współredaktorem *Ziemianina*, a przez ostatnie 20 lat zasilał niemal wszystkie pisma rolniczo-przemysłowe polskie rozprawami swemi i artykułami w kwestjach gospodarstwa krajowego. † 1862 w Mszczynie.

Zakrzewski Walenty, literat * 1821 w Warszawie; po ukończeniu szkół tamże był w r. 1852 współpracownikiem *Gazety codziennej*. Przełożył z hiszpańskiego: „Cerwantesa don Kiszot z Manszy" (Warszawa, 1855), tudzież Chateaubrianda „Ostani z Abenseragów" (tamże 1853) i tegoż „René" (tamże 1853). Następnie wyjechał do Paryża i tam w r. 1862 w przystępie melancholji wystrzałem z pistoletu odebrał sobie życie.

Zakrzewski Ludwik, * 1822, † 1896, zasłużony obywatel ziemski w gub. Podolskiej; marszałek szlachty powiatu Olhopolskiego; czynny brał udział w pierwszych pracach nad przeprowadzeniem reformy włościańskiej.

Zakrzewski Adam, syn poprzed., ekonomista i etnograf, * 1856 w pow. Olhopolskim g. Podolskiej, kształcił się w uniw. petersburskim (1880), następnie został współpracownikiem pism warszawskich, w których pomieszcza prace z dziedziny ekonomji, etnografji i in. Ogłosił: „Obliczenie ogólnej ilości Polaków" (*Przegląd tygodniowy*, 1883); „Kwestja serwitutów w Królestwie Polskiem" (tamże); „Mała własność rolna" (1883); „W kwestji rozwoju kapitalizmu w Polsce" (1883); „Prawo Malthusa i jego znaczenie w stosunkach naszych" (1884); „Kółka rolniczo-włościańskie i szkic stosunków rolnych w prowincjach polskich pod panowaniem pruskiem" (w *Wędrowcu*, 1885); „Stosunki włościańskie w w. ks. Poznańskiem" (w *Ateneum*, 1885); „Kurpie, szkic z dziejów ludu w Polsce" (1886); „Z puszczy Zielonej, materjały do etnografji polskiej" (*Wisła*, 1887 roku); „Ludność bezrolna w Królestwie Polskiem", „Przemysł włościański" (1880 roku). Oddzielnie też wyszły: „Wzrost w Królestwie Polskiem" (Kraków, 1891, wyd. Ak. Um.); „Ludność Warszawy pod względem antrop." (Kraków, 1895); „Statystyka gub. Łomżyńskiej" (tomy VI i X prac Warsz. Kom. stat.); „Ludność rolnicza w Królestwie Polskiem (Warszawa, 1895); „Statystyka rolnicza Królestwa Polskiego" (Warszawa, 1901); „Tablice graficzne do statys. Królestwa Polskiego" (Kraków, 1900); „50 praw grafiki, ortografji i pisowni pols." (Warszawa, 1890); „Poradnik książkowy dla ludu" (Warsz., 1885); „Nasz obszar etnograficzny, Podlasie" (1889). Tłómaczył Spencera „Szkice filozoficzne", Iwaniukowa „Zasady polit. ekon."; artykuły w *Przeglądzie Tygodniowym* (1882—1885), *Wędrowcu* (1884—1886), *Ateneum*, *Kraju*, *Wiśle*.

Zakrzewski Wincenty, historyk, * 1844 roku w Gostyńskiem. Ukończywszy gimnazjum w Płocku, a studja uniwersyteckie w Petersburgu, Heidelbergu, Jenie i Berlinie, otrzymał stopień doktorski 1867 w Lipsku, 1871 r. habilitował się na docenta historji powszechnej we Lwowie, 1872 został profesorem tegoż przedmiotu w Krakowie. Oprócz artykułów, zamieszczanych w *Dzienniku Literackim*, *Niwie*, *Bibl. Warszaw.* i *Przeglądzie krytycz.*, którego **Z.** jest założycielem, wydał z prac obszerniejszych: „Powstanie i wzrost reformacji w Polsce" (Lipsk, 1870) i „Stosunki stolicy apostolskiej z Iwanem Groźnym" (Krak., 1873); „Historja powszechna na klasy wyższe szkół średnich" (Kraków, 1893—94. t. 2); „Po ucieczce Henryka, dzieje bezkrólewia 1374—1573" (Kraków, 1878); „Stefan Batory, przegląd historyczny jego panowania" (Krak., 1887).

Zakrzewski Ignacy, historyk polski, rodem z Poznania, był pułkownikiem w wojsku pruskiem; wziąwszy uwolnienie, zajął się zebraniem i wydaniem „Kodeksu dyplomatycznego Wielkopolski" (dotychczas 2 tomy, całość obliczona na 4 tomy).

Zakynthos, wyspa, ob. Zante.

Zala-Egerszeg, miasto główne komitatu Szaladzkiego (ob.) na Węgrzech, nad rzeką Zala, ma 21,000 m.

Zalaszowski Mikołaj, prawoznawca, jeden z najuczeńszych ludzi swojego wieku, * 1631 r. w wojew. Krakowskiem. Po ukończeniu nauk w akademji krakowskiej, zwiedził Niemcy i Włochy, następnie, uzyskawszy w Rzymie stopień doktora ob. pr., wyświęcony został tamże na kapłana. Za powrotem do kraju, wykładał w akad. krakowskiej przez lat 7 prawo kanoniczne i cywilne, potem wysłany został do Poznania na rektora kolegjum Lubrańskiego, gdzie mianowany był kanonikiem archidjakonem i tam † 1703. Znaczną bibljotekę swoją, umierając, zapisał kolegjum Lubrańskiego i testamentem cały majątek, jaki posiadał, przeznaczył na zakłady dobroczynne. Ogłosił: „Jus regni Poloniae ex statutis et constitutionibus ejusdem regni et m. d. Lit. collectum i t. d." (3 wyd., 2 t., Warsz. 1741); „Jus capituli i t. d." (Poznań, 1709); „Jureconsultus in materia censum et decimarum" (Poznań, 1746) i in. Pracował także nad *Historją biskupów polskich*, ale śmierć nie dozwoliła ukończyć tego dzieła.

Zalatna, osada górnicza w węgierskiem komitacie Dolnego Weissenburga (Siedmiogród), nad rzeką Ompoly, ma progimnazjum, 3,500 miesz. (głównie Rumunów). Posiada kopalnie złota i srebra, wielkie huty i fabryki chemiczne. Złoto było tu dobywane już za czasów rzymskich,

a miejscowość ta miała nazwę *Ampela*. W pobliżu, pod Faczebanya, jedyna miejscowość teluru rodzimego.

Zalążek, ob. Słupek.

Zalepiarz, ptak, ob. Bargiel.

Zaleska Julja Marja, z domu Perłowska, córka nauczyciela w Krzemieńcu, * 1831 w Medmedówce pod Czehryniem, † 1889, kształciła się w domu, po wyjściu za mąż za lekarza **Z.**, osiadła 1867 r. w Warszawie. Napisała: „Wieczory czwartkowe" (Warszawa, 1879); „Wędrówki po niebie i ziemi," „Obraz świata roślinnego," „Przygody młodego podróżnika w Tatrach (1882 i 1891); „Listki i ziarnka" (1881); „Światek Zosi" (1881); „Gwiazdka," „Snopek," „Dwie siostry" (1888); „Niezgodni królewicze" (1889); „Pamiętnik młodej dziewczyny," „Księżniczka Katarzyna," dwie powieści (Warszawa, 1892) i in. Nadto przetłómaczyła: „Mieszkaniec puszczy," „Z pałaców i chat" (1895); „Wyprawa po skarby ukryte" (1888); „Nauka o rzeczach," „Przewodnik wychowania" i oprócz tego pomieszczała swe prace w *Wieczorach rodzinnych*, *Kronice rodzinnej*, *Kłosach*, *Przyrodzie i przemyśle* i in.

Zaleski Zygmunt Jan, zasłużony obywatel krakowski, * 1617, † 1697, pobierał nauki w tamecznej akademji, po której ukończeniu sprawował rozmaite urzędy miejskie z wielką dla siebie chlubą. Najważniejszą jego zasługą jest to, że zgromadził dotąd nieuporządkowane prawa, nadania i przywileje królów polskich dla miasta Krakowa i wpisał je do wielkiej księgi p. t.: „Codex jurium et privilegiorum Urbis Metrop. Cracoviensis."

Zaleski Hilary Leonowicz, wierszopis, rodem z gub. Kijowskiej, należał do wydawnictwa i redakcji *Gwiazdki kijowskiej*, pisząc pod pseudonimem *KlemensaProtasza*, † 1856 r. Wydał: „Mieczysław, książę Polski, tragedja w 6 aktach wierszem, z przydaniem rozmaitych poezji i pism niewiązaną mową" (Poznań, 1842); „Pisma Klemensa Protasza" (t. 1, Kijów, 1850).

Zaleski Marcin, malarz, * 1796 w Krakowie, † 1877 w Warszawie. Za młodu przybył do Warszawy, kształcił się w sztuce tamże i w Paryżu, od 1848 do 63 profesor szkoły sztuk pięknych. Celował zwłaszcza w obrazach perspektywicznych. Z prac jego celniejsze: „Widok kościoła Marjackiego w Krakowie," „Wnętrze kościoła św. Jana w Warszawie," „Wnętrze kościoła św. Krzyża," „Plac i kościół Sakramentek podczas procesji Bożego Ciała," „Widok kościoła Paulinów z ulicy Gołębiej," „Widok Ostrej Bramy w Wilnie," „Wnętrze korytarza klasztoru Dominikańskiego w Wilnie" i w. in.

Zaleski, Wacław z Oleska, pisarz i mąż stanu, * 1800, † 1849 we Wiedniu. Skończywszy uniwersytet we Lwowie, wszedł do służby rządowej administracyjnej tamże i wspólnie z Bielowskim, Piątkiewiczem i innymi literatami przyczynił się wiele do rozbudzenia zastygłego życia literackiego w Galicji. Umieszczał (od 1826) wiele prac swych w *Rozmaitościach lwowskich*, obznajmiał nas z ruchem literackim w Czechach i wystawił jego ważność w Słowiańszczyźnie. W 1828 przeniesiony na wyższą posadę do Sącza, nie przestał pracować na niwie literackiej i ogłosił pierwsze u nas w tym rodzaju dzieło: „Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego z muzyką instrumentowaną przez Lipińskiego" (Lwów, 1833). Przeniesiony napowrót do Lwowa, był naprzód radcą namiestnictwa, a w r. 1848 został gubernatorem Galicji. Następnie ze zmianą stosunków powołany do ministerjum w Wiedniu, gdzie miał otrzymać wydział spraw Galicji i Bukowiny, co jednak skutkiem zawiści koleżeńskiej do skutku nie przyszło. Zawód ten przyśpieszył śmierć jego. **Z.** własnej pracy i zdolnościom winien był swą karjerę.

Zaleski Bohdan.

Zaleski Józef Bohdan, poeta, najznakomitszy przedstawiciel szkoły ukraińskiej, * 1802 r. we wsi Bohaterce, nad rzeką Sobiem w gub. Kijowskiej, † 1886 w Villepreux pod Paryżem. Wychowywał się w latach dziecinnych w chacie wieśniaczej, gdzie wątłe ciało nabrało sił, a duch nagromadził cały skarbiec wrażeń, podań i pojęć ludowych. W 1815 roku oddany do szkół humańskich, po ich skończeniu udał się wraz z Seweryném Goszczyńskim do Warszawy na uniwersytet. Było to w 1820 r., a więc w chwili rozpoczynającego się przełomu w pojęciach i smaku. Brodziński rozpoczynał wtedy wykłady literatury polskiej i kończył „Wiesława;" Mickiewicz przygotowywał swój pierwszy dwutomowy zbiorek. Tęsknota za Ukrainą i rozbudzone życie śród grona młodzieży (S. Witwicki, Szopen, Mochnacki), w którem się znalazł młody Ukrainiec, skłoniły go do wypowiedzenia uczuć przepełniających młodą duszę. Wtedy to zaczęły się ukazywać drobne rozmiarami, a pełne wdzięku, fantazji i życia pieśni (w *Pamięt. Warsz.* i *Meliteli* Odyńca), które odrazu uzyskały popularność ogromną. Do takich należą: „Duma o Kosińskim," „Co mi tam!" „Rusałki," „Rojenia wiosenne," „Śpiew poety," prawdziwe klejnoty liryki polskiej. Życie i przyroda Ukrainy i jej przeszłość dziejowa z epoki poprzedzającej Chmielnickiego—oto ulubiona osnowa i tło jego utworów; rycerze zaporoscy (Daszkiewicz, Konaszewicz)—oto ulubieni bohaterowie. Zaleski po dwu latach pobytu w Warszawie, przynaglony potrzebą materjalną, puszcza się na guwernerkę. Dwa lata jest nauczycielem domowym

z pułkownika Górskiego w Leszczynku pod Kutnem, potem przenosi się do Płocka w tymże charakterze, potem do Rawy (1826—1827), wreszcie do Sochaczewa (1827—1830), do domu jenerała Piotra Szembeka. Potem przybywa do Warszawy. Tutaj zbliża się z Brodzińskim, obcuje często z Mochnackim, z Chopinem, Goszczyńskim, zawiera przyjaźń ze Stefanem Witwickim. W 1832 stanął w Paryżu. Nie zamieszkał jednak w stolicy Francji. Czy to z własnego rozmysłu, czy z podniety nieodłącznego towarzysza wędrówki, przyjaciela i brata przybranego, Józefa Zaleskiego, wybierał zawsze na mieszkanie miejscowości zamiejskie, ciche i przypominające choć trochę wieś rodzinną. Dwaj Zalescy zamieszkali na razie w Molsheimie pod Wogezami (do 1836), a potem przenosili się z miejsca na miejsce, do Endoume pod Marsylją, następnie do Fontainebleau pod Paryżem, do Hières, na przedmieście paryskie Batignolles, lub do Villepreux. Po wypadkach 1831 r. opuściwszy kraj, tułał się po świecie, aż wreszcie osiadł w Paryżu i został zarządcą szkoły w Batignolles. Podróżował dużo: w roku 1836 po Włoszech, w roku 1842 po Ziemi Świętej, jeździł do Pragi na wiec słowiański (1848); przed śmiercią jeszcze raz był w Rzymie (1881), aby się pokłonić nowemu papieżowi Leonowi XIII. Przybył z liczną rzeszą pielgrzymów słowiańskich i w tym charakterze zwracał na siebie powszechną uwagę, budząc podziw postawą patrjarchy; przyjmowano go też ze szczególniejszem wyróżnieniem. Zmarł w Villepreux, pochowano go na cmentarzu Montmartre obok żony i przyjaciela Józefa Zaleskiego. Pierwszy zbiór poezji Z. ukazał się we Lwowie 1838 r.; obok utworów wydanych w Warszawie mieszczą się tu późniejsze smętnego nastroju dumy („U nas inaczej"), tudzież „wiośnianki," „szumki" i „pyłki." Na obczyźnie tęsknota za krajem i Ukrainą wzmogła się niezmiernie i wywołała wyegzaltowaną apoteozę Ukrainy w poemacie „Duch od Stepu" (Paryż, 1841). Wpływ Towiańskiego i tęsknota nastroiły lutnię poety do religijnych utworów: „Przenajświętsza Rodzina" przedstawia dziwne zestawienie tła ukraińskiego z epizodami młodości Chrystusa. Mistycyzm religijny, który zwichnął talenty tylu poetów naszych, znalazł u Z. swój wyraz w zbiorze „Wieszcze Oratorjum" (Poznań, 1866). Zamieszczone tu „Wniebogłosy" nie mogą iść w porównanie z dawnemi dumkami; mglisty mistycyzm zastąpił uroczą fantazyjność, życie i barwność utworów młodocianych. Poeta przeżył sam siebie. Zbiory poezji Z. wychodziły w Poznaniu (2 t., 1842), Petersburgu (4 t. 1851) i we Lwowie u Gubrynowicza. Porów. Zdziarski „Bohdan Zaleski" (1902). Korespondencje wydał Dyonizy Zaleski (2 t., Lwów). Obecnie ma się ukazać we Lwowie zbiorowe wydanie.

Zaleski Falkenhagen Piotr, ekonomista, właściwie *Felkenhagen*, * 1809 w Owruczu na Wołyniu, † 1883 w Krakowie. Po ukończeniu r. 1829 nauk w liceum krzemienieckiem, wstąpił do służby rządowej w Petersburgu, w kancelarji ogólnego zebrania senatu. W r. 1831 podawszy się do dymisji, wyjechał za granicę, gdzie przybrawszy do poprzedniego nazwiska Z., udał się naprzód do Anglji, a w r. 1833 do Edymburga i tu trudniąc się lekcjami prywatnemi, wydawał razem z Napoleonem Żabą pierwsze pisemko perjodyczne o Polsce p. t.: „The Polish Exile." Wkrótce jednak z powodu słabości, zmuszony opuścić Szkocję, przeniósł się do Paryża, gdzie uczęszczając na kursa w Collège de France, utrzymywał się z tłómaczeń z angielskiego, tudzież z pisania artykułów naukowych dla *Constitutionnela* i *Nationala*. Jednakże powrócił znowu niezadługo do Edymburga. Tu zjednawszy sobie serdeczną przyjaźń lorda Cochrane i stosunki ze wszystkiemi prawie ówczesnemi znakomitościami literackiemi i politycznemi, za ich pomocą wygotował pierwszą swoję obszerną pracę w języku angielskim: „O statucie wiślickim i o jego znaczeniu w historji polskiej." Od tego czasu zachęcony powodzeniem, zaczął mianowicie od r. 1836 ogłaszać swoje broszury w przedmiotach historycznych, politycznych i statystycznych. Prace te dobrze ocenione w Londynie, zjednały mu w stolicy Wielkiej Brytanji miejsce sekretarza przy Wentworth Beaumont i spółpracownika czasopisma: *British and Foreign Review*. Obowiązki te pełnił od r. 1836 do 1840. Obok tego zajęcia wydał w r. 1837 osobno: *Atlas containing ten Maps of Poland*, z tablicami statystycznemi, a nadto używany był do przekładów z języka rosyjskiego, w angielskiem ministerjum spraw zagranicznych, dla którego przetłómaczył kilka ważnych dzieł, tyczących się opisu krajów Zakaukaskich. Później zawiedziony w nadziei otrzymania od Palmerstona obiecywanej posady w ministerjum, gdy nie chciał także przyjąć ofiarowanego mu urzędu w kancelarji generał-gubernatora Indji, opuścił Londyn i został guwernerem dzieci Foxa na wsi, nie przestając jednak pracować dla rozmaitych dzienników. W r. 1841 obrał zawód kupiecki i w interesach swego domu handlowego mieszkał czas jakiś w Paryżu, a po zwinięciu go w latach 1859—61 przebywał w Warszawie i wtedy drukował w czasopismach tutejszych rozprawy ekonomiczne i finansowe. W końcu osiadł w Dreźnie. Z pism jego polskich wyszły osobno: „O domach zleceń rolników i ich wpływie na rolnictwo, na handel i na rozwinięcie systemu handlowego i kredytowego" (Warszawa, 1861); „O instytucjach kredytowych w kraju naszym" (tamże, 1861); „O spółkach handlowych i przemysłowych; ich zasady, forma i organizacja" (tamże, 1861); „Wysokie ceny płodów ziemskich i domy zleceń rolników" (tamże, 1861); „Teorja i praktyka banków w zastosowaniu do naszego kraju" (tamże, 1862).

Zaleski Bronisław, pisarz polski, * 1820 roku

w Raczkiewicach na Litwie, † 1880 w Mentonie. Był synem porucznika armji Napoleońskiej, odbył studja prawne w Dorpacie i Charkowie, a potem urzędował w komisji lustracyjnej dóbr państwa w gubernji Wileńskiej. Od roku 1848 do 1855 służył w wojsku w Orenburgu, Chiwie i Turkestanie. Po powrocie w 1858 został członkiem komisji włościańskiej. Zamieszkawszy w Paryżu, został sekretarzem i bibljotekarzem Towarzystwa historyczno-literackiego, oraz redaktorem jego roczników. Oddzielnie wydał między innemi: „La vie des steppes Kirghizes" (1865); „Chefs d'oeuvres de Ruys-Dael" (1867); „Général Zamojski," nekrolog (1869); „Zniesienie poddaństwa na Litwie" (1868); „Rzym jako stolica królestwa Włoskiego" (1871); „Korespondencja krajowa Stan. Augusta" (1872); „Ludwik Orpiszewski" (1875); „Z życia Litwinki" (1876); „Michał Bakunin i odezwa i t. d." (1862); „Lettres d'un étudiant lithuanien" (1861); „Ksiądz Hipolit Kajsiewicz," Wyciąg z listów i notatek zmarłego, 1812—1873 (Poznań, 1878); wydał: „Pamiętniki Michała Zaleskiego, wojskiego w. ks. Litewskiego, posła na sejm Czteroletni" (Poznań, 1879); „Życie Adama Czartoryskiego" (t. t., Poznań, 1881). Jako rysownik dał się poznać w „Albumie stepów kirgiskich" (po polsku i francusku). Po śmierci nazwisko jego stało się głośnem z powodu sprawy Kraszewskiego (ob.). Był przyjacielem T. Szewczenki.

Zaleski Filip, minister austrjacki, * 1836 we Lwowie, gdzie ukończył kursa prawne, następnie wstąpił do służby rządowej, 1871 był radcą namiestnictwa we Lwowie, 1883 namiestnikiem Galicji, 1888 mianowany na miejsce Ziemiałkowskiego ministrem bez teki.

Zaleski Antoni, literat i publicysta, * 1858 we wsi Stodółce, † 1895, gimnazjum realne skończył w Krakowie, poczem kształcił się w szkole politechnicznej w Pradze, następnie zamieszkał w Krakowie. W 1879 został współpracownikiem *Echa*, następnie wydawcą *Słowa*, w którem pomieścił długi szereg artykułów i feljetonów. Do współki z Włodzimierzem Zagórskim napisał powieść: „Pan Radca," „Z wycieczki na Wschód" (1887).

Zaleszczotek, pająk, ob. Chelifer.

Zaleszczyki, miasto w Galicji, obwodzie Czortkowskim, z trzech stron Dniestrem oblane, niegdyś majętność Lubomirskich, później Stanisława Poniatowskiego, kasztelana krakowskiego, ojca króla Stanisława Augusta, który je uczynił zamożną osadą fabryczną, odznaczającą się wyrobami płócien, kamlotów, sukna i t. p. i wystawił dla ewangelików kościół parafjalny. Obecnie miasto liczy 5,800 miesz., ma piękny pałac i obszerne cieplarnie.

Zaleukus, słynny prawodawca Lokrów epizefirskich w południowej Italji, żyjący w VII czy VI w. prz. Chr. Miał być uczniem, czy nawet niewolnikiem Pytagorasa. O życiu jego nic zresztą nie wiemy; niektórzy, lubo, zdaje się, niesłusznie, powątpiewają o jego istnieniu, jako osoby historycznej. Prawa **Z.** miały być wielce surowe.

Zalewski Stanisław, prawnik, * 1826 w Kaliszu, † 1901 w Warszawie, syn Jana, profesora szkoły kadetów w Kaliszu, po ukończeniu kursów prawnych, mianowany został w roku 1847 patronem trybunału w Płocku. Spędziwszy uprzednio trzy lata w Siedlcach (1861 — 1863), powrócił w r. 1866 do Warszawy, był obrońcą przy sądzie apelacyjnym, a później mecenasem przy departamentach rządzącego senatu.

Zalewski Kazimierz.

Zalewski Kazimierz, syn poprz., pisarz dramatyczny i publicysta, * 1848 w Płocku, nauki pobierał tamże i w uniwersytecie warsz., od r. 1875 redaktor i właściciel dziennika *Wiek*. Napisał wiele utworów dramatycznych, z powodzeniem grywanych na scenach polskich i drukowanych po czasopismach lub oddzielnie, jak: „Bez posagu" (1868); „Wycieczka za granicę" (1872); „Bez stanu," „Z postępem" (1873); „Przed ślubem" (1876, przełożone na język niemiecki i czeski); „Złe ziarno" (1877); „Marco Foscarini" (t. roku, przekład rosyjski, t. r.); „Spudłowali" (1878); „Artykuł 264" (t. r.); „Dama treflowa" (1879); „Pani podkomorzyna" (1881); z Kraszewskim ogłosił dramat: „Rodzina;" „Górą nasi" komedja w 5 akt. (Kraków, 1885); „Friebe" kom. w 5 akt. (Warszawa, 1885); „Nasi zięciowie" (kom. w 5-iu akt., Warszawa, 1886); „Małżeństwo Apfel" kom. w 4 akt. (Warszawa, 1887); „Prawa serca" kom. w 4 akt. (Warszawa, 1893); „Jak myślicie" komedja fantastyczna w 4 akt. (1894); „Oj mężczyźni, mężczyźni!" (1890).

Załoga, ogół wojska znajdującego się w twierdzy lub mieście; **Z.** *okrętowa*, stała obsługa okrętu, począwszy od kapitana aż do chłopców okrętowych.

Załamanie *(refrakcja)*, w fizyce zjawisko polegające na tem, że ruch falowy (ob. Falowy ruch), przechodząc z jednego środka do drugiego, w którym porusza się z odmienną prędkością, rozchodzi się w innym kierunku. W chwili bowiem, gdy fala ab (fig. 1), rozchodząca się w środku pierwszym, uderza o ścianę graniczną MN, około punktu a rozchodzą się fale zarówno w dawnym, jak i nowym środku; promienie wszakże tych fal $al = ab'$ i al' nie są równe, ale są w stosunku szybkości rozchodzenia się ruchu falowego w każdym z tych środków; punkty zawarte między a i b' zostają później uderzane przez falę padającą i później tworzą rozchodzące się fale elementarne, według więc zasady Huygensa (ob. Uginanie światła) fala wypadkowa przedstawiona będzie przez

styczną *b'e*. Promień więc *a*E tworzy z prostopadłą *ll'* kąt *r*, różny od kąta *i*, który z prostopadłą tą tworzy promień fali padającej A*a*. *Kątem padania* nazywa się kąt *i* zawarty między promieniem padającym a normalną czyli prostopadłą do powierzchni rozgraniczającej oba środki, *kątem załamania* zaś kąt *r* między tąż normalną a promieniem fali załamanej. Prawo załamania, wykryte

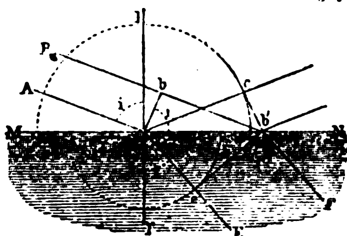

Fig. Wyjaśnienie załamania.

przez Descartes'a, oraz Snelliusa (1649), daje się wypowiedzieć w ten sposób, że stosunek między wstawą kąta padania a wstawą kąta załamania jest stały; stosunek ten równa się stosunkowi szybkości ruchu falowego w dawnym i w nowym środku. Nadto promień padający i załamany leżą na jednej płaszczyźnie, prostopadłej do powierzchni łamiącej. — Załamanie natrafiamy w przyrodzie we wszystkich zjawiskach, polegających na ruchu falowym, a zatem w głosie, świetle, cieple promienistem. Szczególnie wszakże ważne znaczenie ma *załamanie światła*, które następuje zawsze, ilekroć światło przechodzi z jednego środka przezroczystego do drugiego. Jeżeli np. promień światła *ln* (fig. 2) przechodzi z powietrza do wody, to po części się odbija, przeważnie wszakże przenika do wody, ale rozchodzi się w niej w innym kierunku *ns*, ulegając powyższemu prawu Descartes'a. Stosunek między wstawą kąta padania *i* a wstawą kąta załamania *r* zowie się *spółczynnikiem załamania*. W środkach gęstszych szybkość światła jest mniejszą niż w rzadszych, przeto przy przejściu światła ze środków rzadszych do gęstszych, np. z powietrza do wody lub szkła, promień zbliża się do prostopadłej, przy przejściu odwrotnem oddala się od niej. Spółczynnik załamania wody, t. j. przy przejściu z powietrza (lub, co prawie na jedno wychodzi, z próżni) do wody jest $^4/_3$, spółczynnik załamania szkła=$^3/_2$, djamentu=$^5/_2$ i t. d. Znając spółczynnik załamania, można łatwo wynaleźć kąt załamania, odpowiadający danemu kątowi padania. Jeżeli dokoła punktu *n* zakreślimy okrąg o dowolnym promieniu i z punktu *a* wyprowadzimy prostopadłą *ad*, to prostopadła ta jest wstawą kąta padania *i*; ponieważ spółczynnik załamania dla wody jest $^4/_3$, przeto wstawę kąta załamania *bf* nakreślimy, dając jej długość $=^3/_4$ *ad*, a promień *ns* jest promieniem załamanym. Spółczynnik załamania zależy od długości fali

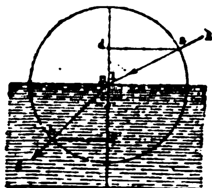

Fig. 2. Prawo załamania.

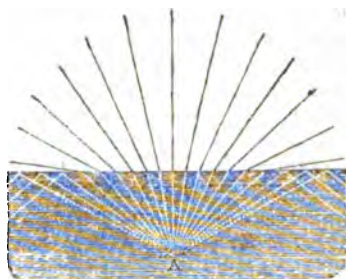

Fig. 3. Całkowite odbicie wewnętrzne.

(Cauchy), zatem z załamaniem połączone jest rozszczepianie światła (ob.). Z ciała rzadszego do gęstszego promień światła zawsze przejść może, kąt bowiem załamania jest mniejszy od kąta padania, ale przy przejściu z ciała gęstszego do rzadszego (fig. 3) kąt padania jest mniejszy od kąta załamania, a że ten ostatni największej może być równym 90°, to przy dostatecznie wielkim kącie padania promienie już wcale ze środka gęstszego w rzadszy wydobyć się nie mogą i ulegają *całkowitemu wewnętrznemu odbiciu*. *Kąt graniczny*, t. j. największy kat padania, przy którym jeszcze promienie wyjść mogą do środka rzadszego, jest tem mniejszy, im spółczynnik załamania jest większy; dla djamentu np., silnie bardzo łamiącego światło, wynosi on 24°; ze światła przeto do djamentu wchodzącego mała tylko ilość wydostaje się na zewnątrz, przeważna część ulega całkowitemu wewnętrznemu odbiciu, i stąd to pochodzi żywa gra światła djamentu. Załamanie światła tłómaczy wiele zjawisk w przyrodzie, jak np. mamidła (ob.); soczewki (ob.) i narzędzia optyczne z nich złożone

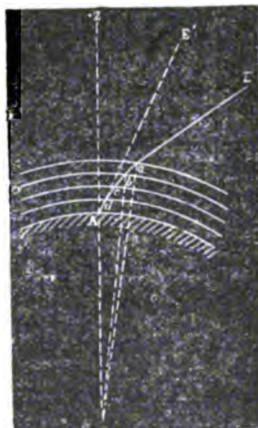

Fig. 4. Refrakcja astronomiczna.

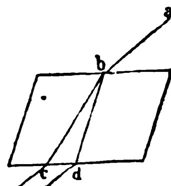
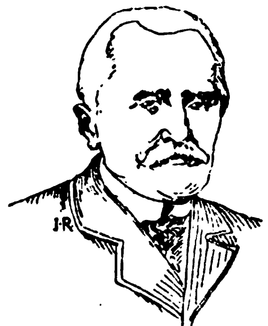

Fig. 5. Załamanie podwójne.

są zastosowaniem praw załamania światła do celów praktycznych. Kątomiary zastosowane do mierzenia kątów padania i odbicia, by stąd spółczynnik załamania oznaczyć, nazywają się *refraktometry*.—Przy obserwacjach astronomicznych należy zwracać baczną uwagę na **Z.** światła, czyli na *refrakcję astronomiczną;* promień bowiem idący od gwiazdy E (fig. 4), przechodząc atmosferę, napotyka coraz gęstsze warstwy powietrza i ulega ciągłemu załamaniu, przebiega więc drogę *EabcdA*, a obserwator znajdujący się w A dostrzega gwiazdę w punkcie E', bliższym zenitu Z. Wskutek więc tego ciała niebieskie wydają nam się położone wyżej, niż są rzeczywiście; słońce widzimy już nad poziomem, gdy rzeczywiście jeszcze lub już pod nim się znajduje, skąd refrakcja wpływa na przedłużenie dnia. — **Z.** *ciepła promienistego* wykazał Melloni (1835) za pomocą swego termomultyplikatora (ob.), załamanie zaś głosu Hajech (1857). — Ciała krystaliczne, oprócz krystalizujących według szeregu foremnego, przedstawiają bardziej zawiłe zjawiska **Z.**; promień światła mianowicie rozpada się w nich na dwa promienie, następuje zatem **Z.** *podwójne;* promień padający *ab* (fig. 5) dzieli się na promienie *bc* i *cd*. Załamanie podwójne objaśnia się tem, że w ciałach takich eter w kierunku różnych osi krystalicznych posiada rozmaitą gęstość, a stąd szybkość światła w różnych kierunkach jest rozmaitą. Oba te promienie są spolaryzowane (ob. Spolaryzowane światło) w płaszczyznach względem siebie prostopadłych.—Kryształy szeregu kwadratowego i sześciokątnego są pod względem światła *jodnoosiowe*, czyli przedstawiają jeden tylko kierunek, w którym niema miejsca podwójne **Z.**; kryształy innych szeregów są *dwuosiowe*, czyli przedstawiają dwie osie optyczne, dwa kierunki, w których światło załamuje się pojedyńczo. — Z dwu promieni załamanych jeden ulega ogólnym prawom **Z.**, pozostaje w płaszczyźnie normalnej i nazywa się *promieniem zwyczajnym*, drugi z płaszczyzny tej schodzi, jest to *promień nadzwyczajny*. Prawa podwójnego **Z.** światła zbadali Huygens, Fresnel, Biot, Arago, Brewster. Kryształy podwójnie łamiące światło mają zastosowanie w budowie przyrządów polaryzacyjnych (ob. Spolaryzowane światło).

Załęski Leon, arcybiskup metropolita kijowski, herbu Nowina, piszący się także Szlubicz, urodził się na Wołyniu, z rodziców obrządku łacińskiego, i podobno z namowy wuja swego Benedykta Glińskiego, biskupa włodzimierskiego, przeszedł na obrządek unicki, odbył nowicjat w Byteniu, a suknię zakonną przyjął w Supraślu. Ukończywszy wyższe nauki w Ołomuńcu, a potem w Rzymie, został koadjutorem Glińskiego, po śmierci zaś jego, wszedł w jego prawa i w charakterze biskupa znajdował się na sejmie grodzieńskim 1678, w czasie którego wyświęcił się na biskupa. Cichy, potulny, nie miał żadnego wpływu na sprawy cerkwi, której praw bronić nie umiał, lecz za to lubił zbierać pieniądze, tak, że słusznie posądzano go o łakomstwo. Zbiorów swych używał na zbogacenie synowców, a lubo naprawiał cerkwie i zdobił ołtarze, czynił to jednak cudzym kosztem, i jedna tylko cerkiew katedralna włodzimierska, którą rzeczywiście ukochał, mogła się pochwalić jego własną hojnością. Nareszcie śmierć metropolity Żochowskiego (1693) wyniosła go na godność arcybiskupią, mianowany bowiem administratorem metropolji i arcybiskupstwa połockiego, a potem wybrany na tę godność w Żyrowicach, zatwierdzony został przez króla i przyjął sakrę 12 października 1695 r. Mimo to nie przeniósł się do Połocka, lecz pozostał w ulubionym sobie Włodzimierzu. Rządząc metropolją przez lat kilka, † 1708 w dobrach swoich Koilnie, nie zostawiwszy po sobie nic godnego pamięci.

Załęski Anzelm, filolog, * 1800, † 1879 w Warszawie. Po ukończeniu nauk u Benedyktynów w Pułtusku, wstąpił do tegoż zakonu i wykładał rozmaite przedmioty w szkołach; a od r. 1846 był nauczycielem religji w instytucie gospodarstwa wiejskiego w Marymoncie, gdzie dosłużywszy się emerytury, osiadł następnie w Warszawie. Prócz wielu artykułów treści religijnej i historycznej, drukowanych w różnych czasopismach, wydał oddzielnie: „Chrestomatja grecka i słownik grecko-łacińsko-polski" (Warszawa, 1824); „Przekład pieśni Sarbiewskiego i inne poezje" (t., 1831); „S. Chryzostoma Jana pisma, zawierające nauki dla ludu antjocheńskiego," przekład z greckiego (3 t., tamże, 1854—58).

Załęski Witold.

Załęski Witold, statystyk, * 1836 w Warszawie; nauki średnie pobierał w Wilnie, następnie studjował nauki dyplomatyczne w Jurjewie, gdzie w r. 1856 otrzymał medal srebrny za rozprawę konkursową o Karamzinie. Po obronie rozprawy „Zur Geschichte und Lehre der internationalen Gemeinschaft," uzyskał w r. 1866 stopień magistra nauk dyplomatycznych. Przybywszy do Warszawy, został nauczycielem historji powszechnej i geografji w jednem z gimnazjów warszawskich, przyczem w b. Szkole Głównej był docentem ekonomji politycznej i statystyki; przy zamianie tej szkoły na uniwersytet rosyjski został obrany przez senat uniwersytecki profesorem prawa międzynarodowego, lecz na katedrze tej zatwierdzonym nie został. W r. 1873 spadł z etatu, jako nauczyciel gimnazjalny. Póżniej wykładał statystykę w szkole handlowej w Warszawie. W roku 1876 był organizatorem sekcji statystycznej przy magi-

stracie warszawskim. W roku 1882 kierował pierwszym jednodniowym spisem ludności Warszawy i rezultaty opracował w 3 tomach. W r. 1897 przy pierwszym ogólnym spisie ludności cesarstwa był sekretarzem komisji spisowej miejskiej w Warszawie. Oprócz wielu rozpraw w „Ekonomiście," w „Encyklopedji rolniczej," w „Bibljotece Warszawskiej," ogłosił: „Die völkerrechtliche Bedeutung der Kongresse" (Dorpat, 1874); „O filozofji krytycznej Kanta w zastosowaniu do nauki prawa" (Lwów, 1875); „O stosunku ekonomji politycznej do moralności, prawa i statystyki;" „Kilka słów o teorji statystyki;" „Rys statystyki porównawczej miasta Warszawy" (2 części); „Statystyka porównawcza królestwa Polskiego" (ludność i stosunki ekonomiczne, 1876); „Teorja statystyki w zarysie" (Warszawa, 1884); „Zasady ekonomiki, nauki gospodarstwa narodowego" (Warszawa, 1889); „Królestwo Polskie pod względem statystycznym."

Załęski Stanisław, historyk kościelny, ksiądz ze zgromadzenia Jezuitów, współpracownik *Przeglądu lwowskiego* i *Chaty*, wydał między innemi: „Czy Jezuici zgubili Polskę" (1872, 2 wyd. 1874, 3 wyd. 1883); „Historja zniesienia zakonu Jezuitów i jego zachowania na Białej Rusi" (2 t., 1874—75); „Psychologja samobójstwa" (1877); „Misje w Persji w XVII i XVIII wieku pod protektoratem polskim," szkic historyczny (Krakow, 1882); „Żywot czcigodnej matki Magdaleny Zofji Barat, założycielki Towarzystwa siostr Najśw. Serca Jezusowego, oraz szkic dziejów tegoż Towarzystwa osobliwie na ziemi Polskiej" (Kraków, 1885); „O sodalisach Marji" (Kraków, 1886); „Konferencje i nauki rekolekcyjne" (Kraków, 1887); „O masonji w Polsce od 1742—1822, na źródłach wyłącznie masońskich napisane" (Kraków, 1889); „Niewola w Afryce" (Kraków, 1889); „Geneza i rozwój chrystjanizmu w Rosji" (Kraków, 1891, 2 wydanie, 1894); „Jezuici w Polsce" (t. III); „Prace misyjne nad ludem 1648—1773" (Lwów 1902).

Założyciel Tomaszowa Mazowieckiego, pseudonim Antoniego hr. Ostrowskiego.

Załuscy, h. Junosza, znany w dziejach naszych ród szlachecki. Nad tłum szlachty pierwszy wyniósł się **Załuski** Wawrzyniec, kasztelan lan gostyński od 1644, zmarły około 1650. Znakomitsi po nim z tego rodu są:

Załuski Aleksander, syn poprzedniego, został 1676 wojewodą rawskim, † 1693. Przez ożenienie się z Katarzyną Olszowską, kasztelanką spicymirską, siostrą podkanclerzego i prymasa, wyniósł rodzinę swą do większego w kraju znaczenia.

Załuski Andrzej Chryzostom, najstarszy z 7 synów poprzedniego, uczony, biskup warmiński i kanclerz w. koronny, * około 1650, † 1711 r. Odebrawszy staranną edukację w kraju i za granicą, poświęcił się stanowi duchownemu i mając zaledwie lat 18, używany już był przez wuja prymasa do spraw publicznych. Będąc kanonikiem krakowskim podczas bezkrólewia po Michale, jeździł w poselstwie do Hiszpanji i Portugalji z zawiadomieniem o śmierci tego króla, a do Portugalji szczegółowo z prośbą o posiłki pieniężne przeciw Turkom. Wkrótce po powrocie został 1677 kanclerzem królowej Marji Kazimiery, 1678 sekretarzem wielkim koronnym, a 1679 biskupem kijowskim. Nie mogąc żyć jednak w zgodzie z królową, usunął się od dworu (1679), oddał się całkiem na usługi księżnie Radziwiłłowej wdowie, rodzonej siostrze Jana III, urządzał zarazem stosunki djecezji kijowskiej. Następnie po Dąbskim otrzymał 1691 biskupstwo płockie. Za bezkrólewia po Janie III naprzód stronnik francuski Conti'ego, przeszedł potem do Sasa i dostał od niego nietylko księstwo biskupstwo warmińskie (1688), ale nawet i kanclerstwo. Skutkiem nieporozumień z przewrotnym Augustem opuścił go **Z.** i z jego rozkazu wyjechał do Drezna, gdzie został uwięziony, w kwietniu 1706 r. odesłany do Ankony jako więzień polityczny i dopiero po pokoju altransztadzkim, odzyskawszy swobodę, powrócił do Polski. Był to człowiek światły i minister zdolny, lubo, jak wielu mu spółczesnych, nie wolen od prywaty; odznaczał się nepotyzmem. Z licznych pism **Z.** najważniejszem dziełem są listy tak zwane historyczno-poufne: „Epistolae historico-familiares" (3 t., Brunsberga, 1709—11; oraz tom dodatkowy; „Epistolarum tomus quartus", Wrocław, 1761); dzieło to jest niewyczerpaną kopalnią najróżnorodniejszych wiadomości, niezmiernie ciekawych dla badacza ówczesnych stosunków krajowych.

Załuski Ludwik Bartłomiej, brat poprzedniego, naprzód biskup atiereński, sufragan przemyski, został 1698 biskupem gnieźnieńskim, † przed prekonizacją 1721.

Załuski Aleksander Józef, trzeci brat Andrzeja, łowczy, chorąży, potem kasztelan rawski, był po ojcu wojewodą rawskim od r. 1720, w którym za krzesło podziękował, by w ustroniu śród praktyk religijnych reszty życia dokonać († 1726).

Załuski Andrzej Stanisław, syn poprzedniego, biskup krakowski i kanclerz, * 1695 roku, † 1758 r. w Kielcach. W młodości podróżował wraz z bratem za granicą, a powróciwszy do kraju, wstąpił do stanu duchownego. Mianowany 1723 r. biskupem płockim, założył dla djecezji seminar-

Załuski Andrzej Stanisław.

jum na dwudziestu kleryków i szpital dla wychowania ubogich panienek pod dozorem siostr miłosierdzia. Prezydował na trybunale radomskim 1725; 1735 został kanclerzem, przeniósłszy się jednocześnie na biskupstwo łuckie, a stąd 1739 na chełmińskie. W 10 lat później złożył pieczęć, został biskupem krakowskim i księciem siewierskim. Wzorowy i gorliwy pasterz, składał synody i postanowienia ich ogłaszał drukiem. Znakomitą ofiarą wsparł kościół św. Stanisława w Rzymie, przez co stał się niemal drugim jego założycielem. Człowiek światły i dla dobra kraju wylany, wspierał chętnie uczonych i gorliwie pomagał bratu do fundacji słynnej bibljoteki.

Załuski Józef Andrzej, rodzony brat poprzedniego, biskup kijowski, * 1702, † 1774 w Warszawie. Od pierwszej młodości wielki miłośnik nauk, podróżował za granicą, a wróciwszy do kraju, mimo bardzo młodego wieku został archidjakonem pułtuskim i otrzymał mnóstwo innych godności duchownych dobrze uposażonych. Kanclerz królewicza Fryderyka, później Augusta III został 1728 referendarzem koronnym i wtedy dopiero był wyświęcony na kapłana. Zapalony literat i bibljograf, wyłącznie prawie poświęcał się pracy literackiej, zbierał książki, pisał wiele i innych żarliwie do tego pobudzał. On to z Konarskim powziął zamiar wydania ważnego dzieła „Voluminów legum“. W bezkrólewiu po Auguście II wydał „Specimen historiae criticae“, w którem zbijał baśni o rokoszu Zebrzydowskiego i pierwszy u nas zaczął badać dzieje krytycznie. Stronnik gorący Leszczyńskiego, po jego elekcji jeździł w poselstwie do Rzymu, a za powrotem otrzymał biskupstwo chełmińskie; po upadku króla Stanisława pojechał za nim do Lotaryngji, gdzie został jego wielkim jałmużnikiem i kanclerzem królowej. Od Ludwika XV dostał wtedy opactwo Fontaneti w Burgundji, a drugie od Leszczyńskiego w Lotaryngji. Nie otrzymawszy za granicą spodziewanych wyższych godności, a tymczasem w kraju potraciwszy swe opactwa, wrócił do Polski, ale tu nie zrobił już świetnej karjery; był tylko referendarzem koronnym i od 1759 biskupem kijowskim. Gorliwy o dobro swej diecezji pasterz był najprzykładniejszym z biskupów. Człowiek bardzo światły i hojny mecenas literatury, sam zajmował się nauką i chętnie wspierał uczonych. Z wielu znakomitościami naukowemi tak w kraju jak za granicą, zostawał w stosunkach najściślejszej przyjaźni. Był członkiem wielu towarzystw naukowych i z namiętną skrzętnością zbierał sławną swoją bibljotekę. Przy niezmiernych dochodach z opactw polskich i francuskich, żywił się często chlebem i serem, bo wszystko obracał na książki. Pierwszym też był u nas bibljografem, znawcą książek i wydań, gromadzicielem ich na wielką skalę. Oceniając te jego zabiegi August III, nadał mu opactwo wąchockie. Bibljoteka jego stanęła między rokiem 1746 a 48; zaraz otworzył ją Z. dla użytku publicznego, mianując Janowskiego bibljotekarzem. Mimo całej zacności charakteru, był to człowiek ambitny, chełpił się swemi stosunkami rodzinnemi i nauką, lubił się przy każdej sposobności popisywać publicznie z wymową, prawiąc po francusku, po łacinie, po włosku i po niemiecku kazania, z których wiele drukiem ogłosił. Sam żarliwy katolik, był jednak wyrozumiałym tolerantem. Przez gorliwość religijną występował w opozycji na sejmie Czaplica i potem na drugim sejmie konfederacji radomskiej, który zmienił się w delegacyjny. Uwięziony z dwoma Rzewuskimi i Sołtykiem w nocy z d. 13 października 1767, wywieziony został do Kaługi, gdzie ciągle jeszcze pisał wierszem białym katalog książek polskich, zawarty w 10 grubych tomach. W dziele tem wykazał Z. niezmierne bogactwa literatury polskiej. Część jego ogłosił J. Muczkowski p. t. „Bibljoteka historyków, polityków i prawników“ (Kraków, 1832). Przebywszy półszósta roku na wygnaniu, powrócił do Polski 1773 r., zamieszkał w Warszawie i myślał już tylko o ubezpieczeniu swojej bibljoteki, którą na własność podarował narodowi. Egzekutorami testamentu jeszcze 1769 w Kałudze napisanego wyznaczył między innymi Janockiego i Minasowicza. Bibljoteka ta, obejmująca przeszło 230,000 tomów, została 1795 z rozkazu cesarzowej Katarzyny II wywieziona do Petersburga i tam wcielona do bibljoteki cesarskiej. Z. miał wielką słabość do pisania wierszy, ale daru poetycznego nie posiadał wcale. Jego też misterje i tragedje religijne nie mają żadnej wartości. Odznaczał się Z. istotnie wielką erudycją, ale smaku nie miał żadnego.

Załuski Józef Andrzej.

Załuski Teofil, kasztelan buski od 1786, człowiek upadłej moralności, był członkiem komisji skarbowej obojga narodów w 1791—92. Złożył krzesło w 1791 i jako gorliwy poplecznik Targowicy, był jej konsyljarzem od 9 września 1792 r., a w 1693 posłem sandomierskim na sejm grodzieński. Żona jego, głośna z bezwstydu Stępkowska, wojewodzianka kijowska, wdowa po Jerzym Marcinie Lubomirskim, wyrobiła mu między innemi podskarbstwo nadworne koronne w 1763. Zapozwany był za to Z. przed sąd najwyższy kryminalny 9 października 1794; po upadku Rzeczypospolitej mieszkał w Galicji i † tamże 1831.

Załuski Józef, generał brygady wojsk polskich jeszcze w 1831; † 1866; napisał pamiętniki,

dotyczące czasów Napoleońskich. Wydał między innemi: „La Pologne et les Polonais défendus contre les erreurs et les injustices des écrivains français: M. M. Thiers, Ségur, Lamartine" (1855, 2 w., 1856); „Wspomnienia w skróceniu z r. 1831" (1860); „Wspomnienia o pułku lekkokonnym polskim gwardji Napoleona I" (1862; drukowane poprzednio w *Dodatku miesięcznym do Czasu*, 1856—60) i in.

Załużański Adam, lekarz i botanik czeski, * pomiędzy 1555 a 1560 w Hradiszczu Mnichowem, † 1613 w Pradze. Po ukończeniu studjów uniwersyteckich w Pradze, był przez lat kilka przełożonym jednej ze szkół praskich, poczem wykształcił się dalej w sztuce lekarskiej za granicą, profesorem został 1587 w kolegjum karolińskiem, 1593 rektorem uniwersytetu praskiego, lecz w rok później, ożeniwszy się, nietylko opuścił rektorstwo, ale i profesurę, ponieważ ustawa uniwersytecka wymagała celibatu. Wydał dzieło botaniczne p. t. „Methodi herbariae libri tres" (Praga, 1592; 2 wyd., Frankfurt, 1604); na żądanie magistratu praskiego napisał „Rzad apatekarski", w którym podaje przepisy dla aptekarzy oraz ceny lekarstw (Praga, 1592; wyciąg z tego dzieła drukowany był w latach 1596, 1606, 1659, 1699 i 1737). Nadto przez lat kilka wydawał kalendarze pod tyt. „Minuci czeska s pranostykou".

Zama, jedno z najznakomitszych miast Numidji, rezydencja Juby, pod którem w r. 202 prz. Chr. Annibal został pobity przez Publjusza Korneljusza Scypjona, skutkiem czego rozstrzygnął się los drugiej wojny punickiej.

Zamach, każdy zamiar skierowany przeciwko majątkowi lub osobie drugiego. *Zamach stanu* jest nadzwyczajnym i prawie zawsze gwałtownym środkiem, którego używają rządy, gdy bezpieczeństwo publiczne zdaje im się być zagrożonem. **Z. s.**, przez jednych pisarzów jako złe konieczne uważany, dla drugich jest nieprawem nadużyciem władzy, często na szkodę wywołującego się obracającem.

Zamarajew Jan, literat i nowelista polski, znany pod pseudonimem Ursyna, * 1867 w Piotrkowie, syn Aleksego, wyższego urzędnika przy Namiestniku Król. Polskiego, i Joanny z Jaxa-Dębickich. Kształcił się w Warszawie. Od r. 1885 zaczął drukować nowele w *Kurjerze Warszawskim*. Był stałym współpracownikiem wielu czasopism warszawskich, wyróżnił się jako feljetonista w *Kur. Codzien.* i *Tyg. Ilustr.* W 1892 wyjechał na krótki czas do Moskwy, stamtąd do Petersburga, gdzie wstąpił do redakcji *Kraju*. W 1894 r. przeniósł się do Kijowa, jako reprezentant *Kraju* i dyrektor tamtejszego towarzystwa salonu sztuk pięknych. W 1902 wyjechał w podróż do Mandżurji, Chin i Japonji, skąd przysyłał artykuły do *Słowa* i *Czasu*. Ogłosił w oddzielnych zbiorkach: „Pyłki" (1889); „Na palecie" (1892), „Bracia i siostry" (1893), „Szesnaście obrazków" (1898) i „Wybór nowel" (2 t., 1900).

Zamarajew Włodzimierz, artysta-malarz i rysownik, brat Jana, * 1864, kształcił się w Krakowie, w tamtejszej szkole sztuk pięknych. Między 1887 a 1895 zamieszczał mnóstwo rysunków, pełnych charakterystyki dosadnej, w warszawskich czasopismach i wydawnictwach ilustrowanych. Ciężka chorobe złamała talent przedwcześnie, W 1897 wyjechał na Kaukaz.

Zamarski R., pseudonim Romana Zmorskiego (ob.), tłómacza pieśni serbskich, wydanych przez Karadżicza.

Zamarzanie, toż co *krzepnięcie*, ob. Topienie.

Zambeccari Franciszek, hrabia, aeronauta, * 1756 w Bolonji, † 1812, wstąpił do marynarki hiszpańskiej, dostał się do niewoli tureckiej, a po uwolnieniu odbywał podróże po Wschodzie i Afryce. Wróciwszy do kraju rodzinnego, pracował nad teorją żeglarstwa napowietrznego. Postępowanie swoje opierał na różnych prądach wiejących w niższych i wyższych warstwach powietrza; zginął podczas jednej z takich wypraw.

Zambesi (rzeka Rybna), największa rzeka na wschodzie południowej Afryki, wypływa w portugalskiej prow. Angoli z licznych źródeł, położonych między 11—13° szer. płd. i 20—25° dług. wsch. od Gr., tworzy kilka wspaniałych wodospadów i przebiegłszy 2.660 klm, wpada do oceanu Indyjskiego kilku odnogami. Livingstone, znakomity podróżnik angielski, gruntownie zbadał bieg tej rzeki; liczne skały i wodospady utrudniają spław i żeglugę na niej. Obszar dorzecza **Z.** obliczają na 1,430,000 klm. kw.

Zamboniego stos, stos galwaniczny suchy (ob. Stosy galwaniczne), złożony z 1,000—1,200 krążków papierowych, pokrytych fałszywem złotem i srebrem, w ten sposób, że strona cynowa jednego krążka nakłada się na stronę miedzianą krążka drugiego; krążki umieszczają się w rurze szklanej, która zamyka się osadami mosiężnemi, W stosie tym na powierzchnie metalowe działa pobudzająco wilgoć zawarta w papierze, końce więc czyli bieguny stosu ładują się elekrycznością, a mianowicie strona zakończona krążkiem miedzianym staje się biegunem dostatnim, ostatni zaś krążek cynowy biegunem ujemnym. Stos ten działa przez czas bardzo długi, jakkolwiek słabo, i ma zastosowanie w elektrometrze Bohnenbergera (ob. Elektrometr).

Zambosy, w Ameryce południowej mieszkańcy zrodzeni z Indjan i Negrów, ob. Kolorowi ludzie.

Zambrowskie starostwo grodowe mieściło się w województwie Mazowieckiem, w ziemi Łomżyńskiej. Podług lustracji z 1673, powstało z dawniejszego starostwa łomżyńskiego i obejmowało w sobie miasto Zambrów (ob.) i dwie wsie Wolę Zembrzuską i Grabowiec, które przez wojny za Jana Kazimierza tak były zniszczone, iż ledwie

ślady ich istnienia znaleźli lustratorowie. Tak zniszczone w 1771 posiadał Ignacy Przyjemski, opłacając z niego kwarty złp. 62 gr. 15. Podług uchwał sejmowych, dwa starostwa grodowe, kolińskie i zambrowskie, dla swojej szczupłości posiadał jeden starosta.

Zambrów, osada, dawniej miasto w gubernji i powiecie Łomżyńskim, nad rz. Zambrzycą, Jabłoniem i Piątnikiem. Erekcja jego sięga jeszcze czasów pierwszych książąt mazowieckich. W XVI w. było jednem z ważniejszych miast ziemi Ciechanowieckiej, lecz w 1575 powietrze, a przytem głód wytępiły wielu mieszkańców, następnie pożar, wojny szwedzkie i inne klęski kraju przywiodły **Z.** do upadku, z którego już nigdy dźwignąć się nie mógł. Jedynym starożytnym zabytkiem jest kościół parafialny, założony przez książąt mazowieckich w 1283, którego nawa, murowana z cegły na czerwono, lubo od pierwotnej erekcji późniejsza, XIV albo XV w. sięga. Ludność **Z.** wynosi około 5,000 głów, między któremi większa połowa żydów. Otaczająca niegdyś **Z.** puszcza, zwana Czerwony bór, znikła dziś w znacznej części.

Zameczek, dwór wiejski ze starem zamczyskiem na górze, o 1 milę na północo-zachód od Wilna, na prawym brzegu Wilji położony. Rozległa warownia tutejsza była wzniesiona dla osłony Wilna od najazdu Krzyżaków, usadowionych na Żmujdzi, i zwaną była przez nich *Wissewalde*, a przez Litwinów *Suderwy Wirszyłłowską*, od imienia posiadaczów tego miejsca. Na polach tej majętności znajduje się dotąd mogiła pobitych nad rz. Suderwianką Krzyżaków. Przechodząc przez rozmaite ręce, dostała się w końcu Jezuitom wileńskim, za których władania, kiedy **Z.** upadł, przezwano je Zameczkiem, dla odróżnienia od zaczynającego wzrastać poblizkiego miasteczka Suderwy. Później **Z.** odkupił od Kukiewiczów uniwersytet wileński, celem założenia szkoły rolniczej, która istniała tu do 1832.

Zamek, przyrząd, służący do zamykania drzwi, skrzyń i t. d. W ogólności do składu każdego **Z.** wchodzi zasuwa czyli rygiel, wprawiany w ruch za pomocą klucza. Hak, który może klucz zastąpić,

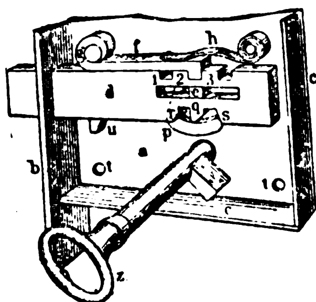
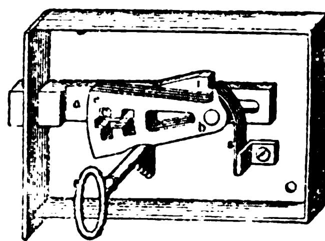
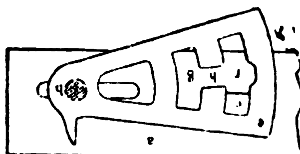

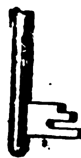
Fig. 1. Zamek francuski.

nazywa się *wytrych*. Ze względu na przytwierdzenie odróżniają się: **Z.** wiszące czyli kłódki; **Z.** skrzyniowe, umieszczone w skrzyneczce żelaznej, która za pomocą śrub lub gwoździ przytwierdza się do powierzchni wewnętrznej drzwi lub skrzyni; **Z.** wpuszczane, które umieszczają się w zagłębieniu

Fig. 2. Zamek Chubba.

niu wyrobionem w drzewie, tak, że są widzialne, lecz nad powierzchnię drzewa nie wystają; **Z.** ukryte, które się umieszczają w massie drzewa i są widzialne z tej tylko strony, z której rygiel wychodzi. Ze względu na położenie, jakie rygiel zajmuje po zamknięciu, odróżniają się **Z.** niemieckie,

Fig. 3. Zamek Chubba.

Fig. 4. Klucz Chubba.

mieszane i francuskie, z których obecnie ostatnie używają największej wziętości. **Z.** francuski (fig. 1), składa się z rygla *d*, wysuwanego ze skrzynki *bc*, przybitej do ściany gwoździami *t*. Na ryglu znajdują się trzy karby, 1, 2 i 3, w które ruchem klucza *z* wtłaczany być może hak drążka,

Fig. 5. Kłódka Chubba.

Fig. 6. Okucie gotyckie.

Fig. 7. Okucie z XVI w.

przytrzymywanego sprężynami *g f h*, rygiel więc zajmować może trzy różne położenia; na fig. 1 hak jest w karbie 2. Ruch ryglowi nadaje klucz za pośrednictwem osady *pqrs*. Przysadka *a* powstrzymuje rygiel od cofania. W nowszych czasach Francuzi i Anglicy odznaczyli się wynalezieniem

wybornych zamków, odpowiadających wszystkim warunkom ich przeznaczenia. *Zamki bezpieczeństwa* zowią się zamki tak urządzone, że tylko za pomocą właściwego klucza otwierane być mogą; budowa ich opiera się na różnych zasadach. Najlepsze z nich są **Z.** *kombinacyjne*, składające się z pewnej liczby części składowych, które dopuszczają ruch rygla w tym tylko razie, gdy są do-

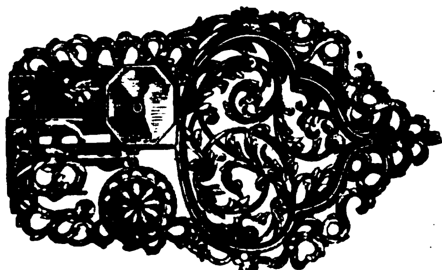

Fig. 8. Zamek z XVII w.

prowadzone do oznaczonego dla każdej części położenia czyli nastawienia. Jeżeli części takich znajduje się *a*, a liczba możliwych nastawień każdej części jest *n*, to n^a jest liczbą wszystkich możliwych nastawień, z których tylko jedno pozwala **Z.** otworzyć. Z różnych urządzeń ważniejsze są Bramaha, Chubba, Winklera i in. *Zamek Chubba* (fig. 2 i 3) tem się tylko różni od zamka francu-

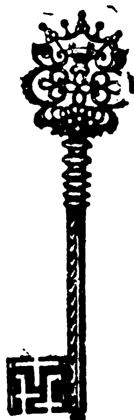

Fig. 9. Zamek z XVII w. Fig. 10. Klucz z XVII w. Fig. 11. Klucz z XVIII w.

skiego, że do zatrzymywania rygla *ar* służy kilka okien *e*, które tak muszą być podniesione, by pręcik *c* osadzony na ryglu przejść mógł przez otwory *fkg*; dla tego klucz (fig. 4) ma odpowiednio urządzony ząb. Podobną budowę posiada kłódka Chubba (fig. 5). Znane są też **Z.** kombinacyjne, otwierające się bez klucza, przez stosowne nastawienie pewnych pierścieni oznaczonych głoskami i t. p.—Małe **Z.** do szuflad wyrabiają się fabrycznie; lepsze wymagają oddzielnych do ich wyrobu machin, a klucze do nich muszą być wyrabiane ze stali, i często jeszcze hartowane, bo już słabe zużycie czyni je nieużytecznemi.—Pierwotne zamki napotykamy u Egipcjan w postaci zasuw drewnianych, zamki żelazne z kluczami weszły w użycie w XI w. W czasach następnych zamki otrzymały ozdoby, które zmieniały się według stylów panujących w różnych okresach (fig. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11). W połowie XVII w. wprowadzony został system zamków francuski, a w końcu XVIII w. zarzucono artystyczne ozdabianie zamków, baczniejszą zaś uwagę zwrócono na ich bezpieczeństwo. Por. J. E. Dąbrowski „Przewodnik dla ślusarzy“ (1876); Lüdicke „Handbuch für Kunst, Bau und Maschinenschlosser“ (2 wyd., 1891); Barberot „Traité de serrurrerie“ (2 wyd., 1894).—**Z.** *u strzelb*, ob. Strzelba.

Zameskie (Zamechskie) starostwo niegrodowe było położone w województwie Ruskiem i Bełskiem, w ziemi Przemyskiej. Podług metryk koronnych, posiadali je w zastawie Pileccy około 1504, następnie dzierżył je Szydłowiecki Jakób, podskarbi koronny, nareszcie 1588 Stany Rzeczypospolitej na sejmie koronacyjnym, w nagrodę za wielkie zwycięstwo, pod Byczyną odniesione przez Jana Zamojskiego, hetmana i kanclerza w. kor., nadały mu rzeczona dobra narodowe na dziedzictwo łącznie ze starostwem krzeczkowskiem (ob.). Odtąd przestało istnieć, a przy ustanowieniu ordynacji Zamojskiej w 1589 weszło do ciała tej instytucji i do dziś dnia w takiem znaczeniu pozostaje.

Zamia (*głąbia, maczugowiec*), rodzaj roślin z rodziny sagowcowatych, cechuje się kwiatami rozdzielnopłciowemi, zebranemi w kotki szyszkowate, z jagodami 2 nasiennemi; sąto drzewa w Indjach Zach. i Amer. płd., mające wejrzenie palm, o liściach pierzastych na długich trzonkach, z licznemi, pojedyńczemi, równowązkiemi listkami. Niektóre hodują się w cieplarniach, jak **Z.** *media, angustifolia, muricata, horrida* i in.

Zamiana, kontrakt, przez który strony dają sobie wzajemnie rzecz jedną za drugą. Pieniądz może tu wpływać dodatkowo, wyrównywając wartość zamienianych przedmiotów. **Z.** podobnie jak przedaż jest umową czysto ugodną i istnieje ze wszelkiemi skutkami od czasu porozumienia, się stron, niezależnie od wydania rzeczy. Przepisy umowy o **Z.** są te same jak umowy o przedaż.—Główne różnice między umowami temi dadzą się sprowadzić do punktów następujących: 1) Umowa o **Z.** nie ulega rozwiązaniu z powodu pokrzywdzenia. 2) Zasada, aby wszelki układ niejasny tłómaczony był na niekorzyść przedaży, nie ma zastosowania przy **Z.** 3) Koszta i wydatki ponoszone przy przedaży przez nabywcę spadają tu na obie strony. W dawnem prawie polskiem **Z.** ruchomości dopełniała się bez formalności, wymaga-

nych przy **Z.** nieruchomości, a polegających na spisaniu formalnego aktu urzędowego, i kończyła się z chwilą objęcia w posiadanie zamienianych rzeczy. Por. dzieła Duvergiera „De l'échange;" Troplonga dzieło pod tymże tytułem; także Tyt. VII Ks. III K. N. § 1702—1707.

Zamiennia, greck. *Enallage* lub *Heterosis*, nazywają tak w gramatyce i retoryce wogóle zamianę wyrażenia pewnego na mniej pewne lub ogólniejsze; w szczególności zaś przez Enallage oznaczają figurę syntaktyczną, polegającą na tem, że części mowy ze względu na swe pochodzenie lub formę jedne drugiemi mogą być zastępowane, np. jeżeli używamy rzeczownika zamiast przymiotnika, imienia własnego zamiast pospolitego i t. p. Co się tycze **Z.** jako figury retorycznej, ob. Metonimja.

Zamkniętopęcherzowe *(Aphystomi)*, dział ryb kościstych, obejmujący podrzędy pendzloskrzelnych, wrytoszczękich, bezcierniowych i cierniopletwych, ob. Ryby.

Zamojscy, *(Zamoyscy)*, h. Jelita, potomkowie rodziny Sarjuszów, których protoplastą miał być Florjan Szary, słynny rycerz z czasów Łokietka, do większego w kraju znaczenia doszedł w XVI w. Członkowie jego najwyższe w państwie piastowali urzędy i zasłużyli się wielce pielęgnowaniem sztuk i nauk. Zamojscy posiadają obecnie obszerne dobra w królestwie Polskiem, Rosji, Galicji, Węgrzech i w. ks. Poznańskiem. Jedna ich gałąź wyniesiona została 1791 r. przez Leopolda II do godności hrabiowskiej. Znakomitsi z tego rodu są:

Zamojski Jan, mąż stanu, kanclerz i hetman wielki koron., syn Stanisława kasztelana chełmskiego i Anny Herburtówny, * 1541 r., † 1605 r. w Zamościu. Odebrawszy początkowe nauki podobno w Krasnymstawie, kształcił się dalej w Paryżu (1558) i Padwie, gdzie zostawał w blizkich stosunkach z najznakomitszymi ludźmi owego czasu. W Padwie był rektorem akademji i zyskał rozgłos znakomitą pracą „De senatu Romano" (Wenecja, 1563; 2 ed. Strasb. 1608). Nabywszy rozległą wiedzę, wrócił **Z.** do kraju 1565 r., otrzymał zaraz od Zygmunta Augusta starostwo bełskie grodowe i nadzór nad archiwum koronnem, gdzie zaznajomił się dokładnie z przeszłością i prawem narodowem. Zapoznawszy się w Padwie jeszcze ze Stefanem Batorym, pomógł mu swym wpływem do otrzymania księstwa Siedmiogrodzkiego (1571). **Z.**, lubo dotąd w kraju jeszcze bez znaczenia i wpływu, ale człowiek wielki zdolności i wielkiej nauki, ambitny i chwały żądny, odrazu pierwszem swem wystąpieniem na widownię publiczną w bezkrólewiu po śmierci Zygmunta Augusta zwrócił na się powszechną uwagę narodu. Wykształcony na dziełach starożytności klasycznej, przejęty idejami rzeczypospolitej rzymskiej, mając przed oczyma żywy jej obraz, zamyślał zasady demokratycznej jej organizacji przeszczepić na grunt polski, instytucje rzymskie zespolić z konstytucją polską, stanąć jako trybun rzymski na czele szlachty demokratycznej i dobiwszy się wziętości, kierować nią dobru ogólnemu gwoli. Jakoż na sejmie konwokacyjnym, gdy rzecz szła o ustanowienie porządku elekcji, **Z.** wbrew zdaniu możnowładców wystąpił z wnioskiem, że każdy szlachcic, jeżeli tylko zechce, osobiście *(viritim)* winien przy obiorze króla głosować. Projekt ten został z zapałem przez wszystkę szlachtę przyjęty, a projektodawca stał się jej ulubieńcem, bo podniósł jeszcze wyżej jej znaczenie, rozszerzył jej prerogatywy i wolności do ostatecznych, rzec można, granic. Zasada ta, zamieniwszy się w prawo zwyczajowe (do konstytucji nie była wpisana), stała się w przyszłości co prawda zgubną, ale nie wina w tem **Z.**, bo on rozstrzygnął pytanie nie *kto* ma obierać króla, lecz w *jaki sposób*. Na sejmie elekcyjnym należał **Z.** do partji francuskiej, przyczynił się do przeprowadzenia obioru Henryka Walezego i w orszaku świetnym panów jeździł po niego do Paryża. Odtąd **Z.**, przywódca szlachty, nabiera coraz większego na sejmach znaczenia, przewodzi im i miarkuje przeciwne sobie stronnictwa. Po ucieczce Henryka (1574) forytował **Z.** ciągle Piasta na przekór dążeniom możnowładców, zwłaszcza litewskich, którzy chcieli widzieć na tronie polskim Habsburgów. Ale gdy przeciwna partja obrała królem cesarza (grudz. 1575), **Z.**, najzawziętszy wróg domu Rakuskiego, korzystając z oburzenia szlachty, porzuca Piasta a natomiast podaje kandydaturę Anny Jagielonki i toruje tym sposobem drogę do tronu Stefanowi Batoremu, którego szlachta chętnie przydaje Annie za męża. Wprowadzenie na tron i koronacja Batorego (1576) jest wyłącznem dziełem **Z.** Batory, oceniając zasługi i rozum **Z.**, a sam nie obeznany z prawami Rzeczypospolitej, zasięgał we wszystkich spraw rad jego, dał mu zaraz na sejmie koronacyjnym 1576 r. podkanclerstwo, 1577 pieczęć większą, a 1580 buławę w. kor. Tym sposobem z trybuna szlacheckiego przemienia się w męża stanu, pierwszego ministra i zaufańca królewskiego i rozwija zbawczą dla kraju działalność zarówno jako pierwszorzędny statysta i wojownik (złożył tego dowód w zwycięskich wojnach z Iwanem Groźnym, 1579—82). Jako mąż stanu łączy się ściśle z Batorym i wespół z nim usiłuje przeprowadzić wielkie reformy Rzeczypospolitej, mające na celu podniesienie władzy królewskiej, umniejszenie wolności i poskromienie swawoli szlacheckiej. Z tej zasady wychodząc, kazał **Z.** ściąć 1584 r.

Zamojski Jan.

dumnego wichrzyciela i spiskowca, Samuela Zborowskiego, aby pokazać narodowi, że powaga prawa wyższą jest nad butę szlachecką. Surową tą sprawiedliwością ściągnął na się Z. nienawiść licznej szlachty, którą już oburzył przedtem jeszcze przez poślubienie synowicy królewskiej Gryzeldy Batorówny. Rychła śmierć króla (1586) zniszczyła dalsze plany Z. W bezkrólewiu mimo nieprzyjaznych działań stronnictwa Zborowskich i Górki, mimo całej ich nienawiści, Z. zachował stanowisko pierwszorzędne i przeprowadził wybór Zygmunta królewicza szwedzkiego (1587), a kandydata partji przeciwnej Maksymiljana, arcyks. austrjackiego, pokonał pod Byczyną (24 stycznia 1588 r.), wziął do niewoli i zawarł z cesarstwem traktat będziński (9 marca 1589), który zabezpieczył ostatecznie tron Zygmuntowi III, a usunął od niego Rakuszanina. Z., stojąc teraz na szczycie potęgi, nie sięgnął po koronę, chociaż był mógł to uczynić, ale poparł kandydaturę Zygmunta III, dlatego jedynie, aby w jego imieniu sterować dalej nawą państwa i ku pożytkowi ogólnemu przeprowadzać dalsze reformy. Jakoż na sejmie 1589 r. podał projekt ustanowienia porządku elekcji (z wyłączeniem nazawsze od kandydatury domu Rakuskiego) i naznaczenia poboru na wojnę moskiewską, ale projekt ten upadł. Na królu zawiódł się Z. najzupełniej. Zygmunt III, człowiek zarozumiały i ciasnej głowy, lękając się potęgi hetmana, nie słuchał rad jego, odepchnął go nawet od siebie i dawał nieraz ucho ludziom złym, przewrotnym, Jezuitom, kamaryli antynarodowej. Z powodu małżeństwa króla z Anną Austrjaczką zerwał Z. dość jeszcze przyjazne stosunki z królem, wystąpił z opozycją, zwołał zjazd szlachty do Lublina (w kwiet. 1582) i przedstawił zgromadzeniu szkodliwe dla kraju konszachty Zygmunta III z Ernestem, arcyks. austrjackim. Gdy przedstawienia partji kanclerskiej nie odniosły skutku u króla, Z. zwołał ponowny zjazd do Jędrzejowa (czerwiec 1592) i spowodował słynny sejm inkwizycyjny (wrzes., 1592), na którym król musiał się pokornie ze swych czynów usprawiedliwiać, nie zadowoliwszy jednak malkontentów. Odtąd zostaje Z. w nieporozumieniu z królem, przebywa zwykle w Zamościu, usuwa się po większej części od udziału w obradach sejmowych i stoi na czele opozycji, ale radby zawsze pogodzić się z Zygmuntem, gdyby ten kroczył drogą narodową. Mimo nieprzyjaźni z królem nie wybiega się wszakże Z. od posług publicznych i mając zawsze na oku li tylko dobro narodu, dla niego pracuje, mimo lat sędziwych naraża się na trudy wojenne i do dawnych nowe dodaje wawrzyny. Jako hetman, broniąc granic prowincji południowych, zwyciężył hospodara multańskiego Michała w jego własnym kraju pod Targowestem (19 paźdz., 1600 r.) i osadza na tronie multańskim wierną Polsce rodzinę Mohyłów; 1601 r. wyrusza do Inflant przeciw Szwedom, zdobywa liczne miasta, odzyskuje (1602) całe Inflanty i wkracza nawet do Estonji, gdzie opanowuje przez kapitulację Weisenstein, ale zniechęcony przez zawistnych sobie wrogów (Potockich głównie) i króla, opuszcza Inflanty (grudzień 1602 r.), zdaje dowództwo w ręce Chodkiewicza, występuje raz jeszcze z silną opozycją przeciw nienarodowej polityce króla, ale powstrzymuje gwałtowniejszych naczelników swej partji od zbrojnego wystąpienia i usuwa się do Zamościa, gdzie † 1605 r. Za zezwoleniem sejmu 1590 r. utworzył Z. dla swego syna ordynację Zamojską, w czem widać może pretensje arystokratyczne, lubo z drugiej strony odrzucił z pogardą tytuły książęce i hrabiowskie. Żadną nie uwodząc się pychą, cenił tylko zasługę, szanował wszystkich ludzi zacnych bez względu na pochodzenie, zasłużonym wyrabiał nobilitacje i przypuszczał ich nawet do herbu własnego. Własnym kosztem wystawiał nieraz hufce do boju, bronił kraju od Turków i Tatarów, obwarował Zamość, dźwignął zamek we Lwowie i zbudował twierdzę Szarogród. Sam człowiek uczony, gorliwie wspierał nauki, założył akademję w Zamościu (1595) i chętnie otaczał się ludźmi uczonymi. Z. celował też jako mówca niepospolity, pełen ognia, jędrności i siły. Wiele listów jego znajduje się w Lüniga „Litterae procerorum Europae". Czynami swemi zasłużył sobie Z. na imię nieśmiertelne. Dotychczas jednak nie mamy jeszcze dokładnej jego biografji.— Porów. Bohomolca „Życie Jana Zamojskiego" (Warszawa, 1775); Staszic napisał „Uwagi nad życiem Jana Zamojskiego" (1785).

Zamojski Tomasz, kanclerz wielki koronny, syn poprzedniego i czwartej jego żony Barbary Tarnowskiej, kasztelanki sandomierskiej, * 1594 w Zamościu, † 1638. Po śmierci ojca 10-letni Tomasz zostawał pod opieką Zebrzydowskiego, i hetm. Żółkiewskiego, a pod okiem matki odebrał najstaranniejsze wychowanie. Ukończywszy nauki r. 1612, walczył tegoż jeszcze roku z odznaczeniem pod wodzą Żółkiewskiego przeciw Tatarom, a 1613 obrany był posłem z Bełskiego. W r. 1615 wyjechał za granicę, zwiedził Niderlandy, Anglję, Francję, Włochy, gdzie napisał dzieło o fortyfikacji. Za powrotem do kraju mianowany 1618 roku wojewodą podolskim i uzbroiwszy własnym kosztem 1,200 ludzi, walczył t. r. przeciw Tatarom obok Stanisława Tarnowskiego, dowodząc lewem skrzydłem. Tutaj zawinił, bo wbrew rozkazowi hetmańskiemu, nie zwinął obozu i nie połączył się z wojskiem, a dlatego wystawiony na napady Dewlet Gireja i Kantemira murzy, dziewięć razy szturm odpierał. W początku r. 1619 otrzymał po Żółkiewskim wojew. Kijowskie i stąd, jako komisarz do kozaków, podpisał z nimi układ nad Rastawicą 18 paźdz. t. r. W r. 1620 ożenił się z Katarzyną ks. Ostrogską, wnuczką Konstantego Wasila. Po wojnie Chocimskiej, gdy wojsko skonfederowane podniosło bunt o żołd, Z. mianowany został komisarzem, dla jego uspokojenia. W ro-

ku 1622 obrany deputatem na trybunał, był znowu 1625 komisarzem do kozaków, a w r. 1626 udał się na wojnę szwedzką, ale trudami obozowemi nadwerężył tak zdrowie, że pojechał na zimę leczyć się do Zamościa. W r. 1628 mianowany został podkanclerzem przy Zadziku, w kilka dni później otrzymał starostwo generalne krakowskie, a od Władysława IV nie przyjąwszy kasztelanji krakowskiej, wziął po Zadziku pieczęć wielką 1635. Wprawdzie na tem stanowisku nie sięgał wpływem swoim tak daleko, jak ojciec, ale zawsze był to mąż potężny, silny rozumem i uczuciem. Zawsze na usługach Rzeczypospolitej, zjednał sobie niepożytą sławę z zacnych prac swoich. Dla kraju poświęcał chętnie krew i majątek. Nadzwyczaj pobożny, budował kościoły i szpitale. Akademję **Z.** otaczał gorliwą opieką.—Porów. S. Gołębiowskiego „Pamiętnik o Tom. Zamojskim" (w *Biblj. Warsz.*, t. IV, r. 1853); Żurkowskiego „Żywot T. Zamojskiego kanclerza w. kor." (wyd. przez Batowskiego, Lwów, 1860).

Zamojski Jan, wojewoda sandomierski, syn poprzedniego, pierwszy mąż Marji Kazimiery d'Arquien, potem królowej Sobieskiej, dzielny obrońca Zamościa przed Szwedami, zakończył ród wielkiego hetmana w prostej linji, a po nim przyszli do ordynacji inni, dalsi Zamojscy.

Zamojski Jędrzej, kanclerz wielki koronny, syn Michała, wojewody lubelskiego, i Anny z Działyńskich, * 1716 w Bieżuniu, † 1792 w Zamościu. Od młodych lat oddany pracy i studjom naukowym, sposobił się na znakomitego męża stanu. W r. 1757 został wojewodą inowrocławskim. Złączony jednością widoków ze stronnictwem Czartoryskich, **Z.** razem z tą familją pragnął naprawy Rzeczypospolitej, popierany przez nią, wybrany był marszałkiem trybunału 1761 i przyczynił się niemało do utrzymania praw Rzeczypospolitej przez rozstrzygnięcie głośnego naówczas sporu o granicę władzy między kanclerzem Małachowskim a marszałkiem Mniszchem, filarem dworu, na niekorzyść tego ostatniego, W bezkrólewiu po śmierci Augusta III wspierał też Czartoryskich i otrzymał na sejmie koronacyjnym 1764 pieczęć wielką. Sam najzacniejszy, najszlachetniejszy minister, miał bardzo przebiegłego i przewrotnego kolegę w Młodziejowskim, któremu nieraz dał się wywieść na bezdroże. Bez względu na piastowanie ważnego swego urzędu, był **Z.** jeszcze prezesem towarzystwa do zakładania fabryk w Warszawie i prezesem niedawno ustanowionej komisji mennicznej. Wypadki krajowe, a ostatecznie konfederacja radomska, zniechęciły zacnego męża do dalszego udziału w rządzie i 14 października 1767 złożył on pieczęć wielką, zyskał tem wielką u narodu sympatję i osiadł w Bieżuniu. Po wybuchu konfederacji barskiej, posądzany o poruszanie tajnemi sprężynami ruchu, ukazał się **Z.** umyślnie w stolicy na dowód, że tak nie jest. Nie przyjął też ani od króla misji do Baru, ani od konfederatów ofiarowanego sobie marszałkowstwa generalnego i pozostał w Warszawie, otoczony przez podejrzliwych stronników królewskich pewną czujnością, prawie strażą. Ustała wreszcie konfederacja, a rozbiór kraju pozbawił **Z.** podobno większej części posiadłości (starostw), jakie miał w Galicji. Odtąd poświęcił się całkiem pracy około podniesienia dóbr swoich na Mazowszu: on jeden z pierwszych poruszył sprawę włościańską i kazał poddanym swoim płacić czynsz zamiast pańszczyzny. Dźwigał miasto i troskliwą otaczał je opieką, pomagał mieszczanom do wznoszenia nowych budowli, do osiedlania się na gruntach opustoszałych; zachęcał do kształcenia się w rzemiosłach, nadawał im rozległe swobody. Śród tych zajęć otrzymał na sejmie Mokronowskiego 1776 niezmierny zaszczyt, wyznaczony był albowiem do ułożenia projektu nowego prawodawstwa w kraju, dźwigającym się z dotychczasowego zamętu. **Z.** przyjął tak zaszczytne dla siebie poruczenie i rozpoczął pracę wspólnie z podkanclerzym Chreptowiczem, Krzysztowem Szembekiem, koadjutorem płockim, Michałem Węgrzeckim, Antonim Rogalskim, metrykantem koronnym, i Józefem Wybickim. Obradowano w Bieżuniu i w Warszawie i mimo ogromu pracy wygotowano już cały projekt w r. 1778 i wydrukowano p. t. „Zbiór praw sądowych na mocy konstytucji r. 1776 przez JW. Andrzeja Zamojskiego ex-kanclerza koronnego kawalera orderu Orła Białego ułożony i na sejmie 1788 podany" (Cz. I, II i III, Warsz., 1778, nowe wyd. Dutkiewicza, Warsz., 1874; przekład niemiecki Nikicza, Warsz., 1780). Konstytucja sejmu 1778 dozwoliła mu projekt dopiero za 2 lata przedstawić. W tem prawodawstwie swojem myślał **Z.** zbliżyć do siebie stany, obalić mur chiński, dzielący mieszczan od szlachty. Ułatwiał w niem wspólne małżeństwa herbowych i mieszczan, zaprowadzał sądy jedne dla wszystkich stanów; szkółki miejskie i wiejskie miały rozszerzać oświatę między ludem. Były to reformy zbyt nowe, a do ich przeprowadzenia potrzebował **Z.** czasu, bo miał do czynienia z zardzewiałą w uprzedzeniach i przywilejach szlachtą, która w pojęciach swych, mianowicie co do stosunków z poddanymi jej włościanami, nie podniosła się jeszcze do zrozumienia zbawiennych dążności prawodawcy. A jednakże wyznać należy, że ex-kanclerz postępował tu jeszcze bardzo oględnie, bardzo nieśmiało, nie dążył bowiem odrazu do wielkiej burzącej wszystko, co dotąd było, reformy, pragnął tylko zrobić pierwszy wyłom w murze szlacheckich przesądów, resztę reform pozostawiając na przyszłość. Tymczasem jednak drukował inne księgi swego prawodawstwa, jak: „Krótkie zebranie reguł prawa powszechnego". Przewidział **Z.**, że projekt jego, acz bardzo umiarkowany, był przedwczesny. Szlachta dla tak drobnych nawet reform była jeszcze zanadto wstrętna; dla niej projekt był kacerstwem, zbrodnią narodową.

Dlatego też na najbliższym sejmie 1780 r. projekt **Z.**, mimo gorącej jego obrony, podjętej przez kilku posłów, odrzucony został znaczną większością 2 listop. 1780 r. Mimo to jednak **Z.** nie przestał używać czci powszechnej u ludzi, którzy wielkie jego zasługi umieli cenić. W r. 1781 objął **Z.** otrzymaną od brata Jana Jakóba bezdzietnego ordynację i odtąd ciągle już mieszkał z żoną i dziećmi w Zamościu i poświęcił się wyłącznie sprawom zarządu swych majątków.

Zamojski Stanisław, hr., jeden z synów poprzedniego, ordynat, * 1775 w Warszawie, od 1836 mieszkał w Wiedniu, gdzie † 1856; znany był również z wykształcenia i ludzkości; czynny brał udział w wielu sprawach publicznych.

Zamojski Andrzej hr., jeden z siedmiu synów poprzedniego, * 1800 r., † 1874 roku w Krakowie. Odebrawszy staranną edukację w Paryżu, Genewie i Edymburgu, wrócił do kraju, gdzie zarządzając znacznemi majątkami ojca, wykształcił się na dobrego gospodarza. W r. 1823 wstąpił do służby cywilnej w ministerjum spraw wewnętrznych i został dyrektorem wydziału rolnictwa i handlu. Po wybuchu powstania Listopadowego był czas jakiś ministrem spraw wewnętrznych 1831 r., następnie wyjechał w poselstwie do Wiednia, aby wyjednać interwencję Austrji na korzyść Polski. Po upadku Warszawy pozostał **Z.** w kraju, pracował nad podniesieniem materjalnych jego stosunków, w tym celu utworzył między innemi towarzystwo żeglugi parowej na Wiśle i fabrykę odlewów żelaznych. W dobrach swych usamowalniał włościan, zakładał szkółki elementarne, a 1842 roku dał początek „Rocznikom gospodarstwa wiejskiego" i przyczynił się najwięcej do założenia Towarzystwa rolniczego, które wśród wypadków 1862 r. było rozwiązane. Rywal i przeciwnik Wielopolskiego, występował przeciw niemu nieprzyjaźnie i sprzyjał więcej politycznym ruchom ówczesnym, za co wezwany do usprawiedliwienia się do Petersburga, wygnany został następnie za granicę, gdzie przebywał aż do śmierci. Życiorys jego ogłosił Ludwik Górski (*Niwa*, 1879).

Zamojski Jan, uczeń Michała Stachowicza, malował w rodzaju swego mistrza. W Modlnicy pod Krakowem, w domu Tadeusza Konopki, są jego roboty alfresko: Sobótka przy księżycu; Konik zwierzyniecki; Poniatowski nad Elsterą; Kościuszko przed wojskiem. Malował olejno: Widok Pieskowej skały i Ojcowa.

Zamolxis, albo *Zalmoxis*, prawdopodobnie nazwa jakiegoś bóstwa Getów, a wedle tradycji Greków nad Helespontem, osoba rzeczywista, Get rodem, niewolnik i uczeń Pytagorasa; następnie podróżując po Egipcie, nabył wiele mądrości tajemniczej i miał zostać prawodawcą i twórcą religji u swego narodu. Mianowicie panującą u Getów wiarę w nieśmiertelność duszy przypisują **Z.**

Zamora, warowne miasto stołeczne hiszpańskiej prowincji t. n. (10,615 klm. kw. i 271,000 m.), liczy 16,000 m., ma 23 kościoły, 16 klasztorów, akademję inżynierską i liczne fabryki. Jest rezydencją biskupa. **Z.** było często stolicą królów Leonu i Kastylji.

Zamora. 1) Stan w rzeczypospolitej Wenezueli, ma 65,317 klm. kw. i 247,000 miesz. Miastem gł. jest Guanare. 2) Miasto okr. w meksykańskim stanie Michoacan u stóp wulkanu **Z.** położone, rezydencja biskupa, ma 12,000 miesz.

Zamora, Antoni de..., szambelan Filipa V, króla hiszpańskiego (1701—46), komedjopisarz narodowy; z utworów jego najlepsze są: „Mazariegosy Monsalves", oraz „El hechizado por fuerza", które dotychczas utrzymały się na scenie. Napisał także: „No hay denda que no se pague y Convida do de piedra" gdzie opracował temat „Don Juana", wstępując w ślady Tirso de Moliny i jego „Burlador de Seville".

Zamorski Bronisław, współwłaściciel *Ogniska domowego*, gdzie pamieszczał kroniki tygodniowe; napisał: „O powstaniu 1830" (t. 2); „Obrazki z przeszłości" pod pseudonimem *Ubalda*; „W pięćdziesiątą rocznicę powstania w 1830," studjum dziejowe (Lwów, 1881).

Zamostowski, pseudonim Leonarda Rettla.

Zamość, miasto powiatowe w gub. Lubelskiej, nad rzeką Topornicą położone, dawniej forteca. Pod koniec XVI wieku stał na tem miejscu zamek, zwany Skokówka, położony w pięknej równinie, na wyspie wodą oblanej, należący do starej rodziny szlacheckiej, piszącej się z **Z.**, wsi dziś Starym **Z.** zwanej. Głowa tej rodziny, Jan Zamojski, kanclerz i hetman wielki koronny, wezwawszy z za granicy osadników i pobudowawszy dla nich domy, po wymurowaniu wprzód nowego zamku dla siebie nad rzeką Topornicą i kościoła, wydał w r. 1580 przywilej lokacyjny, na mocy którego nowe miasto, przez niego utworzone, miało się rządzić prawem niemieckiem, a mieszkańcy uwolnieni zostali wieczyście od wszelkich robocizn miejskich, oraz na 25 lat od podatków. Przywilej ten potwierdził Stefan Batory 28 lutego 1585 r. Nadane swobody i przywileje ściągnęły wkrótce kilka tysięcy ludzi do miasta, które staraniem założyciela zabudowywało się pięknie, wznosiły się świątynie, ratusz z wieżą, rynek otoczony kilkopiętrowemi kamienicami, włoskim obyczajem w linję stawianemi, z chodnikami pod arkadami, gdzie były sklepy kupców. Twierdza ta zaraz przy założeniu została opasana murem, z szańcami i trzema bramami: Lwowską, Lubelską i Szczebrzeską, dawniej Janowiecką, z ciosu i marmuru wystawionemi. W środku miasta domy, pod linję stawiane, tworzyły ulice szerokie i regularne. Pomiędzy bramą Lubelską a Szczebrzeską stał zamek w stylu włoskim z 3 wieżami, z obszernym dziedzińcem, murem naokoło otoczony. W samym środku miasta wznosił się obszerny ratusz z wieżą 8 boczną

i latarnią na wierzchu. Była tam nadto bursa czyli giełda, rozległe zabudowania akademji, a z gmachów kościelnych najwspanialsza kolegjata. Prócz niej znajdowały się tu jeszcze inne kościoły, jak: Franciszkanów, oddany później Pannom Miłosierdzia, kościoły Bonifratrów i Reformatów, tudzież kościół ormiański. W r. 1589 Jan Zamojski, utworzywszy z dóbr swoich ordynację, przeznaczył Zamość na główne jej miejsce, a wkrótce potem 1589 roku ufundował tu akademję zamojską i ustanowił kolegjatę przy farze, której dozór nad nią powierzył. Przy akademji istniała także drukarnia, która wytłoczyła znaczną liczbę dzieł ważnych i użytecznych. Jemu również zawdzięczało miasto ustanowienie banku, zwanego *mons pietatis*, będącego rodzajem lombardu, z funduszem wynoszącym 10,000 złotych. W tutejszym zamku umarł Jan Zamojski 1605 r. i został pochowany przy kolegjacie. Krótką wszakże była pomyślność **Z.** Wojny kozackie zadały mu pierwszy cios; Bohdan Chmielnicki, oblegając **Z.** przez cztery tygodnie, wytępił kilka tysięcy ludzi i sprowadził do miasta głód i pomór. Potem, za pierwszego najazdu Szwedów, Karol Gustaw, poraziwszy w r. 1656 Czarnieckiego pod Gołębiem, a szturmując do **Z.** przez dwa dni z 40 armat, znaczne wyrządził mu szkody. Podczas powtórnej wojny szwedzkiej hetman kozacki Mazepa zajął **Z.** 1705 r., a następnie generał Flemming zdobył twierdzę 29 grudnia 1715 po krótkim oporze i wziął do niewoli Władysława Gurzyńskiego, marszałka wojsk związkowych. W r. 1720 złożono tu za staraniem Leona Kiszki, metropolity, synod w celu urządzenia kościoła ruskiego. Przy pierwszym podziale Rzeczypospolitej w r. 1773 **Z.**, przeszedłszy pod panowanie Austrji, został miastem cyrkułowem; akademję zamieniono na liceum. W r. 1809, zdobyty przez wojska księstwa Warszawskiego, otrzymał silniejsze jeszcze wzmocnienie i wytrwał szczęśliwie oblężenie w r. 1813. Nareszcie w r. 1816 rząd królestwa Polskiego, sposobem zamiany z Zamojskimi na inne dobra, nabył **Z.** na swoją własność, przeznaczając go na fortecę; wtedy otrzymała ona inne urządzenie, odpowiednie nowożytnym wymaganiom sztuki wojennej. Już za rządu austrjackiego stan miasta zmienił się zupełnie. Kościoły: Franciszkanów, Reformatów i Panien Miłosierdzia z klasztorami zajęte zostały na składy i mieszkania wojskowe, podobnież jak gmachy akademickie, z których szkołę przeniesiono później do Szczebrzeszyna. Temuż losowi uległy: pałac ordynatów, seminarjum i kościół ormjański. Z dawnych kościołów pozostały tylko kolegjacki i po-bazyljański. Skromna bronzowa tablica stanowi w nim nagrobek kanclerza i hetmana Jana Zamojskiego. Na innym filarze położony jest nagrobek poety Szymonowicza, dalej Szymona Birkowskiego i wielu innych sławnych z nauki i głośnych w piśmiennictwie mężów. Wizerunek Zbawiciela ukrzyżowanego z kości słoniowej na krzyżu hebanowym jest prawdziwem arcydziełem sztuki snycerskiej. Kościół po-Bazyljański wystawili pierwotnie kupcy greccy, osiedli w Zamościu 1589 roku, i zostawał on pod bezpośrednim zarządem patrjarchy carogrodzkiego. Anna Zamojska, ordynatowa, w r. 1706 zamieniła kościół ten na unicki i oddała Bazyljanom, w których posiadaniu zostawał do 1865 r. Obecnie miasto liczy 12,400 miesz., ma urząd powiatowy i progimnazjum męskie i żeńskie.—*Zamojski powiat* zawiera 31 mil. kw. i 120,000 miesz., posiada dwa miasta, trzy osady i dzieli się na 15 gmin.

Zamoyscy, *Zamoyski*, ob. Zamojscy.

Zampieri Dominik, znany pod nazwiskiem *Domenichino*, sławny malarz szkoły bolońskiej, * 1581 w Bolonji, † 1642 w Neapolu. Odznaczał się głównie jako malarz historyczny i pejzażysta. Najsłynniejszemi jego obrazami są: „Komunja św. Hieronima“ (w Watykanie) i „Żywot Najświętszej Panny“ (freski w katedrze w Fano). Był jednocześnie budowniczym papieskim.

„Ester i Ahaswerus“ Dominika Zampierego.

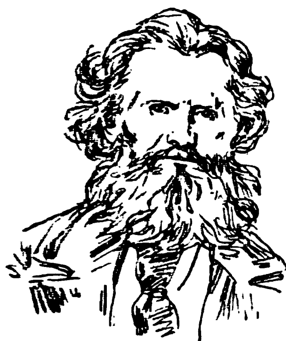
Zamponi di Modena, drobne kiełbaski z nóg wieprzowych, we Włoszech i w Wiedniu za przysmak uważane.

Zamrażanie, ochranianie ciał zwierzęcych i roślinnych za pomocą zimna, przez co części ich ciekłe przyjmują stan stały i w tym stanie przez bardzo długi czas nie ulegają rozkładowi. Ob. Oziębiające machiny, Oziębiające mieszaniny.

Zamrocznia, roślina, ob. Ixora.

Zamsz, *zamszownictwo*, ob. Garbarstwo.

Zan Tomasz, poeta, * 1796 r. w pow. Nowogródzkim, początki nauk pobierał w szkółce parafjalnej m. Uzdy, w okolicy Słucka, następnie w Mińsku i Mołodecznie, wyższe zaś od r. 1815 na uniwersytecie wileńskim, gdzie wśród wolnych chwil zaczął pisać pierwsze w języku polskim ballady i ulotne wiersze, które natchnęły je-

Zan Tomasz.

go przyjaciela Adama Mickiewicza do pierwszych prób poetycznych. Używając wielkiego wpływu pomiędzy młodzieżą uniwersytecką, założył wśród niej w r. 1819 towarzystwa naukowo-moralne pod nazwą Promienistych i Filaretów, które ściągnęły później na siebie podejrzenie ukrytych celów politycznych. Skutkiem tego **Z.** w 1824 r. wysłany został do Orenburga, skąd wróciwszy, † 1855 na Litwie. Oprócz drobnych poezji, drukowanych w czasopismach wileńskich, jego utworu jest „Koteczka," powieść, 2 cz. wierszem w noworoczniku „Liksmine" na rok 1844. Por. „Żywot i korespondencje T. **Z.**," (Kraków, 1863, opracow. przez G. Czernickiego); monografje o A. Mickiewiczu (Chmielowskiego, Wł. Mickiewicza, J. Tretiaka, J. Kallenbacha); „Powiat Oszmiański" przez Cz. Jankowskiego; pismo zbiorowe „Dla Zagrzebia;" M. Gawalewicz w *Tygodniku polskim* (Warszawa); „Pamiętnik Towarzystwa im. A. Mickiewicza" (Lwów); Teodor Wierzbowski; „Korespondencja" A. Mickiewicza; listy T. **Z.** w *Kronice Rodzinnej*.

Zanardelli Józef, polityk włoski, * 1829 w Brescji, kształcił się w Pawji; w r. 1848 brał udział w powstaniu przeciwko Austrjakom; po otrzymaniu amnestji powrócił do miasta rodzinnego i został nauczycielem prywatnym. Po przyłączeniu Lombardji do Włoch, uzyskał mandat do parlamentu, gdzie zasiadł na lewicy. W r. 1860 i 1861 należał do wypraw Garibaldiego, 1876 został ministrem robót publicznych, w 1878 objął tekę spraw wewnętrznych, od 1881 do 1883 był ministrem sprawiedliwości i powtórnie 1887—1891 r. Od 1892 do 1894 i po raz drugi 1897 pełnił obowiązki prezesa izby poselskiej, następnie w 1899 znowu był ministrem sprawiedliwości, w 1901 r. stanął na czele gabinetu. W r. 1903 podał się do dymisji wskutek kompromitacji ministra marynarki, ale ponieważ nikt nie mógł zorganizować ministerjum, pozostał na życzenie króla u władzy, ze zmienionym składem gabinetu.

Zanardelli Józef.

Zanchi Hieronim, teolog protestancki, * 1516 w Alzano, † 1590 w Heidelbergu. 1531 wstąpił w Bergamo do zakonu Augustjanów, poczem 1536 przyjęty był do kongregacji laterańskiej w Luce i wykładał tamże teologję. 1551 wydalił się stąd do Gryzonji, przebywał czas jakiś w Genewie, poczem 1553 r. został profesorem egzegezy Starego Testamentu, następnie od 1563 kaznodzieją w Chiarennie, a 1568 profesorem dogmatyki w Heidelbergu; w końcu od 1578 r. był profesorem egzegezy Nowego Testamentu w Neushadt an der Hart. Z dzieł **Z.** ważniejsze: „Miscellanea" (1566); „De tribus Elohim s. de uno vero Deo aeterno, patre, filio et spiritu s." (1572); „De natura Dei seu de divinis attributis" (1577); „De operibus Dei intra spatium sex dierum creatis;" „De primi hominis lapsu, de peccato et de lege Dei" (1597). Zbiorowe wydanie dzieł **Z.** sporządził Sam. Crispin („Opera omnia theologica," Genewa, 1619). Życiorys jego napisał Gallizioli (Bergamo, 1785).

Zander Gustaw, lekarz, * 1835 w Sztokholmie, studjował medycynę tamże i został lekarzem pensjonatu żeńskiego, w którym dla usuwania skrzywień kręgosłupa miały być podjęte ćwiczenia gimnastyczne. Tu obmyślił układ drążków, które zastąpiły przy ćwiczeniach tych opór, stawiany poprzednio przez człowieka, i dozwoliły go dokładnie dozować. Z prostych tych urządzeń rozwinął **Z.** system gimnastyki leczniczej czyli medykomechaniki, zwłaszcza gdy inżynier Göransson doskonale pomysły jego wykonać umiał. Pierwszy instytut medykomechaniczny założony został w Sztokholmie 1865. W 1896 r. został **Z.** członkiem szwedzkiej akademji nauk.

Zanclodon *(sierpoząb)*, zaginiony rodzaj gadów z rzędu dinozaurów (ob.), zbliżony do rodzaju Megalosaurus (ob.), miał potężne pazury i zęby sierpowate, ząbkowato-karbowane. Szczątki olbrzymiego **Z.** *laevis* znaleziono w pokładach kejpru w Wirtembergji.

Zanella Giacomo, poeta, historyk włoski, * 1820, ksiądz, był profesorem w Padwie, napisał: „Sopra una conchiglia fossile," „Il taglio dell'istmo di Suez," „Natura e scienze," „Versi" (1868); „Sritti vari" (1877); „Storia della lettera tura italiana della mèta del settecento ai giorni nostri" (1880); „Parallelli letterari" (1885). Por. Biadego „Saggio Bibliografico degla scriti a stampa de G. Z." (1888).

Zanesville, miasto w północno-amerykańskim stanie Ohio, nad rz. Muskingum, ma 22,000 miesz., 14 kościołów, atheneum z bibljoteką i zbiorami naukowemi. Założone w r. 1799 **Z.** było od 1810 do 1834 stolicą stanu Ohio.

Zanetti Antoni Marja, hrabia, znakomity estetyk, * około 1680 w Wenecji, † 1767; wznowił wynalazek Hugona da Carpi odbijania drzeworytów i miedziorytów. Wspólnie z Bostarim wydał niezmiernie dla historji sztuki ważne dzieło: „Lettere sulla pittura, scultura ed architectura" (7 t., Rzym, 1754). Posiadał też cenny zbiór gem i kamei, których miedzioryty razem z objaśnieniami Goriusa wyszły w Wenecji (1750).

Zanetti Girolamo Francesco, synowiec poprz., był profesorem prawa w Padwie, * 1713 w Wenecji, † 1782; wydał kilka dzieł o starożytnościach, mianowicie dotyczących Wenecji.

Zanetti Antoni Marja, brat poprzedn., * 1716, † 1778 w Wenecji, bibljotekarz w San Mario, zasłużył się jako autor w przedmiocie historji sztuk w Wenecji.

Zanguebar, *Zangwebar*, ob. Zanzibar.

Zaniemyśl (po niem. *Santomischel*), miasteczko, dawniej *Niezamyśl* zwane, w W. Ks. Poznańskiem, pow. Sredzkim, między dwoma jeziorami położone, było jeszcze wsią aż do drugiej połowy XVIII wieku. Tutaj w r. 1331 Krzyżacy ponieśli wielką klęskę od włościan i szlachty wielkopolskiej. **Z.** ma kościół katolicki, protestancki i synagogę. Na cmentarzu tutejszym spoczywają zwłoki Edwarda Raczyńskiego, który na poblizkiem jeziorze Zaniemyskiem posiadał dożywotnio wyspę, zwaną *Edwardową*, i na której wystawił dla siebie piękny zameczek. Mieszkańcy tutejsi trudnią się głównie gorzelnictwem i fabrykacją likworów.

Zanik (*atrophia*), zboczenie w odżywianiu, polegające na zmniejszeniu objętości organu, albo na zniknięciu pewnej ilości jego pierwiastków tkankowych. Stąd odróżnia się *zanik prosty* od *ilościowego*, jakkolwiek zwykle oba idą w parze. Przyczyną zaniku są: niedostateczny dowóz materjału odżywczego (zaburzenia w krążeniu krwi, jak ucisk tętnicy, zmiany patologiczne na wewnętrznej powierzchni ściany tętnicy, zwężające jej światło, jak zakrzep, zwapnienie i t. p.), niedokrewność, wyniszczające choroby, krwotoki, sprawy patologiczne w odpowiednich ośrodkach troficznych (odżywczych) rdzenia i samych nerwach obwodowych, wreszcie zmniejszenie lub zniesienie czynności, zwłaszcza, w narządzie ruchowym (*zanik czynnościowy*). Zanikowi ulegają i w stanie fizjologicznym niektóre organy, np. grasica u dzieci, macica u kobiet w okresie ustawania życia płciowego. **Z.** powoduje mniej lub więcej ważne zboczenia, stosownie do ważności zanikłego organu; zanik np. kości lub mięśni sprowadza zupełną nieczynność kończyn.

Zanik żółty wątroby (*atrophia hepatis flava*), ostre zapalenie wątroby, choroba gwałtowna i zawsze śmiertelna, zależy na stłuszczeniu i rozpadzie komórek wątrobowych. Towarzyszy jej zawsze znaczna gorączka, żółtaczka, upadek sił. Częstsza w okolicach podzwrotnikowych, u nas bardzo rzadko się zdarza. Przyczyna choroby jest nieznana.

Zankiel (*Sanicula*), rodzaj roślin z rodziny baldaszkowatych, cechuje się kielichem 5-zębnym, owocem okrytym hakowatemi kolcami; są to zioła trwałe, o liściach dłoniasto-dzielnych we wszystkich częściach świata. *S. europaea*, w lasach liściastych całej Europy, ma kwiatki białe, bezszypułkowe; korzeń i ziele słynęły niegdyś jako środek przeciw ranom, a ziele, nieco ściągające i ostre, dotąd się dodaje do ziołek piersiowych.

Zankiewicz Dymitr, historyk zakonu Bazyljanów, * 1661 w ziemi Chełmskiej, wstąpił 1678 do zakonu Bazyljanów, do 1698 r. był nauczycielem i kaznodzieją w różnych miejscach, następnie superjorem kilku z kolei klasztorów, sekretarzem prowincji, konsultorem. † 1724 w Nowogródku, jako superjor nowogródzki. Jest autorem dwu dzieł drukowanych: „Wódz dzieci“ i „Cedr mistyczny,“ nieznanych przecież naszym bibljografom; nadto w rękopisie zostawił dzieło: „Theatrum, seu Katafalk zakonny, godnych i zacnych mężów, prałatów i zakonników reguły świętego Bazylego od roku 1680,“ zawierający pochwały i życiorysy sławniejszych członków zakonu, znanych osobiście autorowi.

Zankow Dragan, polityk bułgarski, * 1828 w Sistowie, kształcił się w uniwersytecie kijowskim, następnie w Wiedniu ogłosił gramatykę bułgarską dla Niemców i agitował na rzecz oswobodzenia swej ojczyzny od władzy Fanara greckiego i rządów tureckich. Dla zyskania pomocy Napoleona III przyrzekał nawet przejście Bułgarów na katolicyzm. Wstąpił potem do służby administracyjnej przy paszy werneńskim, a następnie ruszczuckim. Po utworzeniu księstwa Bułgarskiego, jako liberał, nie został dopuszczony do rządu, dopiero w r. 1880 został prezesem gabinetu i ministrem spraw zagranicznych, a następnie był ministrem spraw wewnętrznych do grudnia t. r.; po zamachu stanu ze strony księcia został uwięziony. Dopiero we wrześniu 1883 **Z.** stanął znów na czele gabinetu, w którym objął sprawy wewnętrzne, ustąpił 1884, w 1886 wziął udział w sprzysiężeniu przeciwko ks. Aleksandrowi; po jego upadku został ministrem spraw wewnętrznych, w tymże roku był z rozkazu rejencji aresztowany, i chociaż wkrótce go uwolniono, do władzy jednak już nie powrócił.

Zannoni Rizzi J. A. B., właściwie *Rizzi Zannoni*, geograf króla sycylijskiego, ze szczegółów życia nieznany, mieszkał 1772 w Londynie. Z nadesłanych sobie przez księcia Józefa Aleksandra Jabłonowskiego, materjałów ułożył mapę Polski, rytowaną w Paryżu r. 1772 p. t.: „Carte de la Pologne, divisée par provinces et palatinats et subdivisée par districts, construit d'après quantité d'arpentages, d'observations et de mésures prises sur les lieux.“ Jest to największa, jeżeli nie najdokładniejsza mapa dawnej Polski, składająca się z 25 wybornie rytowanych arkuszy.

Zannoni Jan Chrzciciel, archeolog włoski, od 1817 sekretarz akademji Crusca, * 1774 we Florencji, † 1832. Znakomite swe rozprawy, dotyczące rozmaitych gałęzi archeologji, wydał p. t.: „Dei denarii consolari e di famiglie romane“ (Florencja, 2830). Wspólnie z Montalvo wydał nader ważne dzieło: „La reale galleria di Firenze“ (13 t., Florencja, 1810—1829).

Zanogcica, nazwa ludowa białych i zaokrąglonych kamyków kwarcowych, różnej wielkości, aż do kurzego jaja, używanych do mozaikowanych kamiennych posadzek; lud przypisuje kamykom tym zabobonną własność sprowadzaina zastrzału, u ludu zwanego też *zanogcicą*.

Zanogcica, paproć, ob. Asplenium.

Zanotti Franciszek Marja, uczony włoski, od 1766 prezydent uniwersytetu bolońskiego, * 1692 w Bolonji, † 1777. **Z.** odznaczał się wszechstronną i głęboką nauką. Układał wiersze włoskie i łacińskie i oprócz wielu prac innych napisał: „Dell'arte poetica" (Bolonja, 1768, Nep., 1787).

Zanotti Giampietro Cavazzoni, * 1674 w Paryżu, † 1765 w Bolonji, pisał wiele o sztukach, a mianowicie w przedmiocie historji malarstwa.

Zanotti Eustachy, z Bolonji, * 1709, † 1782, jako profesor astronomji, położył znakomite zasługi na polu tej nauki.

Zanowicz Stefan, głośny awanturnik XVIII w., * 1751 w Pasztronicach, syn bogatego handlarza bydła, kształcił się razem z bratem swym Przemysławem w Padwie, następnie podróżował po Włoszech, Francji, Anglji i Holandji. 1773 udał się do Czarnogórza, wydając się na Piotra III, cesarza rosyjskiego. Nie znalazłszy jednak wiary u mieszkańców, pojechał do Polski i pod nazwiskiem *Warty*, wszedł wkrótce w blizkie stosunki z kilku magnatami, głosząc, że jest potomkiem sławnego Jerzego Kastrjoty Skanderbega, oraz że ma licznych stronników w Albanji. Wydrwiwszy wielkie sumy w Polsce, udał się do Niemiec, był jednak zmuszony uchodzić z Berlina, poczem został 1778 r. aresztowany w Wiedniu; później jednak z rozkazu cesarza Józefa II uwolniony, udał się do Rzymu. Wydalony stąd wkrótce, przebywał czas jakiś w Niemczech pod imieniem ojca Zaratubladassa, poczem 1780 był w Holandji, gdzie popełniwszy kilka oszustw, ukrywał się w jednym z klasztorów nadreńskich. 1784 r. wystąpił ze swego ukrycia jako książę albański i ofiarował rządowi holenderskiemu pomoc 20,000 Czarnogórców w przewidywanej wojnie z Austrją. Rząd odmówił przyjęcia tej propozycji, prowadzonej jednak w tym celu korespondencji użył **Z.** do oszukania pewnego bankiera augsburskiego. Co gdy się wydało, jak również i wiele dawniejszych jego sprawek, został wtrącony do więzienia i bez długiego sądu skazany na śmierć. Kary uniknął, przeciąwszy sobie żyły szkłem 25 maja 1786 r. **Z.** wydał: „Opere diverse" (1773); „Letere turche" (1777); „L'oroscopo politico della Polonia, della Prussia, dell'Ingiltera" (1779) i in.

Zante, u starożytnych *Zakynthos*, jedna z siedmiu większych wysp Jońskich, zajmuje 434 klm. bardzo urodzajnej ziemi i liczy 45.000 miesz., po większej części Greków. Grunt górzysty i klimat wyborny sprzyjają uprawie znanych korynckich rozynków (od 8—12 mil. funtów rocznie), wina, oliwy, bawełny, jedwabników. Znajdują się tu pokłady smoły ziemnej. Zboże i bydło nie wystarcza na miejscowe potrzeby. Stolica wyspy, *Zante*, liczy 17,000 miesz., jest rezydencją greckiego arcybiskupa i katolickiego biskupa i najznakomitszem miastem wszystkich wysp Jońskich, posiada wiele okazałych kościołów i gmachów, cytadelę, arsenał, port i prowadzi ożywiony handel. **Z.** w starożytności nazywała się początkowo *Hyria*, w II w. przed Chr. dostała się w ręce Rzymian, następnie należała do wschodniego cesarstwa rzymskiego, w XIII w. była w posiadaniu królów neapolitańskich, w XIV w. dostała się pod władzę Wenecjan, w r. 1797 wraz z innemi wyspami Jońskiemi zajęta była przez Francuzów, w 1799 odebrana przez Rosjan, 1800 r. weszła w skład rzeczypospolitej wysp Jońskich, 1863 przyłączona została do Grecji.

Zantedeschi Franciszek, fizyk, * 1797 w Dolce w Werońskiem, † 1876; młodo wstąpił do stanu duchownego, od 1838 był profesorem filozofji i fizyki w liceum w Wenecji, następnie w Padwie, aż do 1855, w którym stracił wzrok. Ogłosił mnóstwo rozpraw z różnych działów fizyki i meteorologji. Już przed Faradayem wskazał w 1829 możliwość wzbudzania elektryczności za pomocą magnetyzmu i również przed Brewsterem miał zwrócić uwagę na linje ciemne widma słonecznego, wywołane przez atmosferę ziemską.

Zanthoxylon *(Zębolica, Pałka)*, rodzaj roślin z rodziny rutowatych, drzewa i krzewy z liśćmi nieparzysto-pierzastemi, kwiatami zielonemi, zebranemi w grona, i owocami suchemi lub nieco mięsistemi, w Ameryce płn. i Azji wschodniej. **Z.** *caribaeum* dostarcza *drzewa żółtego zachodnio-indyjskiego*, używanego na wyroby tokarskie. Podobne drzewo wydają i inne gatunki. Kora niektórych gatunków używa się, jako środek napotny. **Z.** *americanum* uprawia się, jako krzew ozdobny.

Zanzibar, państwo mahometańskie na wschodniem wybrzeżu Afryki, składające się z wyspy **Z.** (1590 klm. kw.), Pemka (690 klm. kw.), Mafia (520 klm. kw.), Lamu (90 klm. kwadr.) i wybrzeża ciągnącego się od ujścia rzeki Tana do przylądka Delgado (20,800 klm. kw.), z obwodami Kismaju, Barawa, Merka i Makdiszu na wybrzeżu Somala, ogółem obejmuje powierzchni 23,960 klm. kw. (435 m. kw.). Z przestrzeni tej niemieckie towarzystwo wschodnio-afrykańskie uzyskało od sułtana naprzód porty Dares Salam i Pangani, a następnie za roczną opłatę zarząd wybrzeża. Wyspa **Z.** (Uguja), położona pod 6°39′ szer. połud. obejmuje 1590 klm. kw. (29 m. kw.), oddzielona jest od lądu głęboką cieśniną, spoczywa na gruncie koralowym i wznosi się do 130 m. nad poz. m. Ludność obliczają od 100—200,000 dusz, po większej części Negrów; rasą panującą są Arabowie. Miasto **Z.**, rezydencja sułtana, położone jest na brzegu wyspy od strony lądu i liczy 80,000 m. Port **Z.** wygodny. W r. 1895 zawinęło

do niego 214 okrętów. Przywóz w tymże roku wynosił 21,7 mil. rupji, wywóz 19,8 mil., głównie towarów korzennych, gumy, skór, pieprzu, orzechów kokosowych i kości słoniowej. Dochody sułtana stanowią cła wydzierżawione przez niego za 2 miljony marek. Wojsko składa się ze straży przybocznej 150 ludzi, wojsk regularnych 1040, nieregularnych 1,500 ludzi.

Historja. Arabowie panowali w **Z.** już w X w. po Chr. Gdy 1498 Vasco de Gama zawinął do **Z.**, znalazł miasto dobrze zabudowane i handel ożywiony. W r. 1503 mahometanie na wyspie **Z.** przyznali nad sobą władzę Portugalji, lecz ci w XVII w. utracili wszystkie swe posiadłości na północ od Mozambiku na rzecz imana Maskatu, pod którego panowaniem kraj rozpadł się na liczne państewka, istniejące do naszych czasów. Dopiero w r. 1856 Seid Medżi syn imana Maskatu, stał się znowu niezależnym władcą Maskatu. Po jego śmierci, która nastąpiła 7 października 1870, sułtanem został młodszy brat jego Bargasz ben Said, i po jego zgonie (1888), objął tron brat drugi Seid Khalisa († 1890), po nim zaś brat jego Seid Ali Bin Said, który w d. 1 sierpnia 1890 r. wydał rozkaz znoszący handel niewolnikami. Por. Burton „Zanzibar, city, islands and coast" (Londyn, 1872, t. 2); Raband „Zanzibar" (Marsylja, 1881); K. W. Schmidt „Sansibar, ein ostafrikanisches Kulturbild" (Lipsk, 1887); Fischer „Mehr Licht in dunkeln Weltteil" (Hamburg, 1885).

Zaoczność, ob. Wyrok.

Zaodrzańskie Pomorze, ob. Pomorze.

Zaostrzony oddech, ob. Oddech.

Zaozierskie księstwo, znane w w. XIII i XIV p. n. *Zaozierja,* zawierało jezioro Kubieńskie z okolicznemi ziemiami i należało do księstwa Jarosławskiego. Około r. 1400 przeznaczone na dzielnicę Dymitra, trzeciego syna Wasila, księcia jarosławskiego, który miał swą rezydencję w miasteczku blizko ujścia rzeki Kubieny, gdzie dziś leży sioło Ust'je (o 7 mil od Wołogdy). Zaozierje przyłączone zostało do państwa Moskiewskiego przez wielkiego księcia Iwana III.

Zap Karol Franciszek, pisarz czeski, * 1812 w Pradze, † 1871 w Beneszowie. Po ukończeniu nauk gimnazjalnych w szkole pijarskiej w Nowem-Mieście Praskiem, studjował filozofję i prawo w uniwersytecie praskim, poczem 1833 r. wstąpił do służby rządowej; 1836 przeniesiony został do Lwowa, gdzie przebył przeszło 8 lat i dokładnie zapoznał się z językiem i literatury polską i rosyjską. 1845 r. powrócił do Pragi i odtąd gorliwie oddał się badaniu geografji i topografji, oraz dziejów, starożytności i historji sztuki czeskiej, zapoznając spółziomków w swych pismach z pamiątkami krajowemi, zwłaszcza zaś królewskiej Pragi. 1848 wystąpił **Z.** na polu publicznem, jako sekretarz komitetu zjazdu słowiańskiego i zarazem, z Wacławem Sztulcem, jako pośrednik pomiędzy sekcją czesko-słowacką a polsko-rusińską. Po zaprowadzeniu stanu oblężenia, powrócił **Z.** do zajęć literackich i został członkiem komitetu do wydawania książek czeskich dla szkół gimnazjalnych. W następnym roku mianowany był nauczycielem języka czeskiego w gimnazjum nowomiejskiem w Pradze, a 1850 nauczycielem historji i geografji w szkole realnej tamże i na stanowisku tem pozostał do 1870 r., w którym z powodu słabości zmuszony był uwolnić się od dalszej służby i porzucić zajęcia literackie. Jako pisarz wystąpił **Z.** bardzo wcześnie, już bowiem 1832 ogłosił opis miasteczka Postupic. Następnie pomieszczał swe prace w *Kvietach* i *Svietozorze*, później w *Muzejniku*, *Czeskiej Vczele*, oraz redagowanem przez się czasopiśmie *Poutnik* (1846 i 1847). Oddzielnie wydał: „Popsani miesta Prahy" (1835); „Struczny zemiepisny obraz mocnarzstvi Rakouského" (1837, 2 wyd., 1841); „Zrcadlo života na vych. Evropie" (3 t., 1843—4, 2 wyd., 1863, t. 3 zawiera: „Cesty a prohazky po Halické zemi"); „Pomnienky na Prahu" (1845); „Próvodce po Praze" (1848); „Zemiepis vseobecny" (2 t., 1846—51); „Zemiepis Czech, Moravy a Slezska" (1849); „Zaklady vseobecného zemiepisu" (1849); „Kraticzky zemiepis Czech, Moravy a Slezska" (1853, 14 wyd., 1871); „Tynsky farni chram v Praze" (1854); „Czesko-Moravská kronika" (tamże, 1—3, do roku 1526, t. j., do wstąpienia domu Habsburskiego na tron czeski, 1862—1872) i in. Oprócz tego od 1854 redagował czasopismo *Pamatky archeologické a mistopisné*, oraz tłómaczył rozmaite powieści z języka polskiego i rosyjskiego. Żoną jego była Honorata z *Wiśniewskich*, zasłużona autorka czeska, ob. Zapowa.

Zapach, czyli *woń*, wrażenie na przyrząd powonienia wywierane przez cząsteczki lotne, uwalniające się z ciał pachnących. **Z.** ciała jest wogóle bezpośrednio związany z podzielnością materji (ob. Podzielność). Ciała wonne występują w minerałach, roślinach i zwierzętach, a na znaczenie ich w ostatnich dopiero czasach uwagę zwrócono. Woń roślin służy im niewątpliwie do ściągania owadów, które pośredniczą przy ich zapładnianiu przez przenoszenie pyłku kwiatowego. U wielu zwierząt woń przez samice wydawana służy do ściągania samców, co stwierdzono zwłaszcza u motyli, jakkolwiek woń ta jest przez nas nieodczuwana. U innych znów zwierząt przykra woń, przez nie wywiązywana, jest dla nich środkiem ochronnym od nieprzyjaciół.—Szczególnie ważne znaczenie ciałom wonnym u człowieka przyznawał Jäger; przyjął, że ciała białkowate różnych zwierząt, traktowane kwasami i zasadami, wywiązują zapachy różne w różnych gromadach i rodzajach zwierząt, a stąd rozróżnił zapachy rodzajowe, gatunkowe i indywidualne. Rozróżnił dalej zapachy odpowiadające różnym usposobieniom człowieka, jak zapachy przy wesołości i smutku, przy strachu, a ogólne swe zasady objął teorją, którą nazwał *odkryciem duszy*. Poglą-

dy te wszakże stronników nie zyskały i w ogólności okazały się nieuzasadnione. Por. Jäger „Die Entdeckung der Seele" (3 wyd., 2 t., 1885).

Zapalenie *(inflammatio)*, najważniejszy proces patologiczny, stanowiący podstawę największej liczby chorób, zwanych z tego powodu *zapalnemi*. Jest to miejscowe zakłócenie odżywiania w jakiejkelwiek tkance lub organie, które rozpoczyna się od powiększenia ilości przypływającej krwi; naczynia rozszerzają się, następuje z nich wysięk płynnych i utormowanych pierwiastków (białych ciałek, ob. Krew), komórki samej tkanki się rozmnażają i proces kończy nowotworzeniem albo zniszczeniem pierwotnej tkanki. Teorja **Z.** od najdawniejszych czasów ulegała ciągłym zmianom. Starożytni, mianowicie Hipokrates, sądzili, że przypływ krwi gra tu jedyną rolę, inni, że to złe soki występują ze krwi, Galen dopiero podał cztery symptomy jako charakteryzujące zapalenie, które i dotychczas za główne jego objawy się przyjmują: ból, czerwoność, obrzmienie i miejscowe podniesienie temperatury *(dolor, rubor, tumor et calor)*. Następnie wraz z rozwojem szkół (ob. Medycyna) rozmaite powstawały tłómaczenia, które wcale rzeczy nie wyjaśniały. W drugiej dopiero połowie ubiegłego stulecia proces ten należycie zrozumiano, wracając w części do tłómaczenia starożytnych. Rokitański przypisuje główną rolę krwi, dowodząc, że z niej występuje *wysięk*, który stanowi główny charakter zapalenia; Virchow dowodził, że obok tego ważną gra rolę mnożenie się komórek samej tkanki. Ostatecznie sprawę zapalenia wyświetliły badania Cohnheima, które wykazały, że następuje tu pewien rodzaj uszkodzenia ścian naczyniowych, którego następstwem są wszystkie główne zjawiska sprawy zapalnej. Za główne momenty sprawy zapalnej w układzie naczyniowym uznać należy: rozszerzenie i przepełnienie krwią tętnic, żył i naczyń włoskowatych, wytwarzające się zwolna; dalej w parze z tem rozszerzeniem idące zwolnienie strumienia krwi, gromadzenie się białych ciałek krwi w żyłach na obwodzie, wzmożone wysiękanie surowicy krwi i wreszcie przenikanie białych ciałek krwi z żył i z naczyń włoskowatych, oraz przeciskanie czerwonych krążków krwi z tych ostatnich. Najczęstszą przyczyną **Z.** jest podrażnienie mechaniczne (uderzenie, ucisk), chemiczne, ciała obce (kurz, kamienie żółciowe), dalej termiczne (oparzenie, zasiębienie), wreszcie jad, np. syfilityczny, tryprowy. Obok wymienionych czterech objawów celsyuszowskich w **Z.** bardzo ważną gra rolę zakłócenie czynności zajętego organu: mięsień się nie kurczy, płuca podczas zapalenia nie wykonywają swojej funkcji. Oprócz tego zapaleniu zawsze prawie towarzyszy gorączka. **Z.** przebiegać może *ostro* lub *chronicznie*. Stosownie do rodzaju wysięku rozróżniamy **Z.** *surowicze, ropne, krupowe, dyfterytyczne* (ob. te wyrazy). Zejście zapalenia bywa bardzo rozmaite; może się rozejść, nie dochodząc do wysięku i ropienia, wysięk już utworzony może zostać wessanym, na miejscu zniszczonej tkanki może się utworzyć blizna (ob.), a może także powstać owrzodzenie, gangrena. Jeżeli wszakże ważny organ jest zajęty, funkcja jego, zwichnięta na czas dość długi, często powoduje śmierć, np. zapalenie mózgu, serca, płuc. Leczymy **Z.** środkami wewnętrznemi i zewnętrznemi, stosownie do przyczyny, siedliska choroby i czasu jej trwania.

Zapał, w broni palnej otwór, przez który ogień dostaje się do prochu (ob. Działo). Niekiedy wyraz ten używa się też w znaczeniu lontu (ob.).

Zapałki, pręciki drewniane lub cienkie świeczki woskowe, powleczone masą łatwo zapalającą się przez potarcie; wzbudzanie to ognia polega na zamianie pracy w ciepło (ob. Ciepło), tak samo jak Indjanie amerykańscy wzniecają ogień przez pocieranie dwu kawałków drewna, co wszakże wymaga znacznego nakładu pracy. Do łatwego przeniesienia ognia z masy zapalnej na drewno zapałek służy siarka, stearyna lub parafina.—Do krajania drewienek służą właściwe maszyny. Przygotowane drewienka utwierdzają się w ramach w stosownej odległości, poczem zanurzają w stopioną siarkę, której część do niej przylega; jeżeli zamiast siarki używa się staeryna lub parafina, to całe drewienka nią się napajają. Nakładanie masy zapalnej odbywa się w ten sposób, co siarki, ale ta masa rozpostartą jest w płytszych naczyniach kamiennych. Suszenie odbywa się najlepiej za pomocą systemu rur, w których krąży para wodna. Główną częścią składową mieszaniny zapalnej jest fosfor; ważnem jest, aby się znajdował w należytym stosunku. Przepisy tych mieszanin są zresztą różne; tak np. 1,5 części fosforu, 3 cz. gumy senegalskiej, sadzy 0,3, i zasuszona mieszanina z 5 cz. minii i 2 cz. kwasu azotnego 40° areometru Beaumégo.—**Z.** bezwonne (salonowe) powlekają się po wysuszeniu roztworami żywic, a często i roztworem kolodjum (ob.).—Wyrabiają się też **Z.** beztosforowe, których masa zapalna składa się z siarku antymonu i chloranu potasu, a zapala się tylko o właściwą powierzchnię, utworzoną z fosforu czerwonego, pomieszanego z klejem i substancją nadającą szorstkość. Najlepsze tego rodzaju są *zapałki szwedzkie*.—**Z.** od niezbyt dawnego czasu zaczęto wyrabiać. Do r. 1820 jeszcze używano krzesiwek; następnie przez pewien czas posługiwano się tak zwanemi **Z.** *maczanemi*, których masa zapalna, z chloranu potasu, cukru, gumy, siarki, zabarwiona cynobrem, zapalała się przez zanurzenie w kwasie siarczanym stężonym. O krzesiwkach fosforowych istnieją wzmianki od 1805 r., Derosne zastosował masę fosforową do zapałek, zwanych *kongrewskiemi*, które się zapalały przez przeciągnięcie między dwoma papierkami, pokrytemi piaskiem. Dopiero jednak po ulepszeniach wprowadzonych przez Frevanego i Prestela, rozwinęła się fabrykacja zapałek od 1840 roku. Böttger w roku

1848 wykazał możność użycia fosforu czerwonego na powierzchnię pocieraną przez zapałki bezfosforowe, wyrób wszakże takich zapałek rozwinął się dopiero około 1850 w Szwecji.—Por. Jettel „Die Zündwarenfabrikation“ (1897).

Zaparcie stolca (*obstructio, obstipatio alvi*), zaburzenie w oddawaniu stolca, zależące albo na skąpej jego ilości, albo na zbitości i suchości kału, oddawanego wśród parcia i bólu w długich odstępach czasu, co dwa, trzy dni i rzadziej. **Z. s.** może mieć miejsce albo wskutek zbyt leniwych ruchów kiszek (*zaparcie atoniczne, atonja kiszek*), albo też z powodu skurczu ścian kiszek (*zaparcie spastyczne*). Pierwsze spotyka się przeważnie przy organicznych cierpieniach przewodu pokarmowego (katar kiszek, opuszczenie się trzewiów, zaburzenia w wydzielaniu się soku żołądkowego lub trzustkowego), drugie zaś przy cierpieniach układu nerwowego (neurastenja, cierpienia rdzenia). **Z. s.** wywołuje bardzo przykre objawy dla chorego: boleści brzucha, wzdęcie, duszność wskutek podniesienia przepony, bicie serca, a z czasem i hemoroidy (ob.). Oprócz tego, bardziej niż zaburzenia innych organów, wpływa na psychiczną stronę chorego, doprowadzając do hypochondrji (ob.). Leczenie, stosownie do przyczyny, ma na celu w atonji wzmocnienie ruchów robaczkowych za pomocą środków pobudzających, elektryczności, lewatyw z zimnej wody, w spastycznem zaś zaparciu rozluźnienie ścianek kiszek, zniesienie nadwrażliwości zakończeń nerwowych kiszek (ciepłe kąpiele, narkotyki).

Zapartnicowate (*Paronychieae*), rodzina roślin zaliczana przez wielu botaników do portulakowych (ob.) i różniąca się od nich głównie zawiązkiem 1—komóreczkowym, 1 lub 2 zalążkowym; charakterystyczne ułożenie zarodka jest takież samo. Nazwa rodziny pochodzi od rodzaju *zapartnicy (Paronychia)*, rosnącej w krajach cieplejszych; rodzaj ten obejmuje zioła lub podrzewy bardzo gałęziste, o liściach przeciwległych; niektóre hodują się jako ozdobne.

Zapatrzenie, wpływ na wykształcenie się płodu, wywarty z powodu wrażenia odebranego przez zmysły, a szczególnie wzrok kobiety ciężarnej. O ile rzeczywiście wrażenia takie wpływają na rozwój, nie jest dotychczas roztrzygnięte, jakkolwiek uczeni, zasługujący na wiarę, podają liczne fakta, zdające się to potwierdzać. Trudno wszelako znaleźć dowód, że to, co zaszło, jest następstwem owego wrażenia, czyby się ono nie stało bez niego.

Zapendowski, herb: Miecz ostrzem ku dołowi, nad nim półksiężyc, nad nim zaś i po obu stronach miecza po jednej gwieździe.

Zapendowski.

Zapian, *zapianowate*, ob. Sapindus, Sapindaceae.

Zapis, *legat*, ob. Testament, Darowizna.—Por. Ks. III. Tyt. II Dz. V Oddz. IV, V, VI. art. 1003—1024 K. N.

Zapłodnienie (*foecundatio, conceptio*), u zwierząt i roślin proces polegający na wzajemnem zmięszaniu nasienia (ob.) męzkiego z dojrzałem jajkiem (ob.). Do zapłodnienia koniecznem jest wnikanie jednego lub kilku ciałek nasiennych do wnętrza jajka przez otworki, w ich otoczkach się znajdujące (fig. 1 i 2). U wielu niższych zwierząt i roślin, zwłaszcza żyjących w morzu, oba te elementy składane są w wodę, a stąd prawdopodobieństwo, że nasienie zetknie się z jajkiem jest bardzo małe, i wynagradza się to jedynie znaczną ich ilością. U większości wszakże zwierząt do zapewnienia bezpieczeństwa zapładniania służą właściwe urządzenia, niekiedy bardzo zawiłe. W szczególności podczas spółkowania płyn nasienny dostaje się do pochwy, a przez ruchy, migawkowe doprowadzony zostaje do macicy, przewodów jajowych, a niekiedy i do jajnika. Aby więc zapłodnienie nastąpiło, potrzebna jest obecność dojrzałego jajka i ciałek nasiennych i te muszą się znaleźć w bliższem zetknięciu, co zwykle dopiero w kilka dni po spółkowaniu następuje z powodu powolnego ruchu ciałek nasiennych.

Fig. 1. Odcinek jajka gwiazdy morskiej (Asterias glacialis) z nitkami nasiennemi, z których jedna *a* przenika w powłokę jajka, inna *b* już się przedostała.

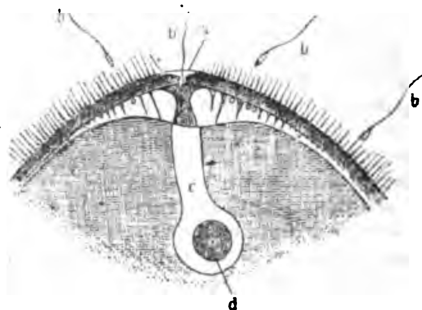

Fig. 2. Odcinek górny jajka minoga (Petromyzon); *a* mikropyle (otworek), *b* nitki nasienne, *c* przewód prowadzący do jądra jajka *d*.

U zwierząt po największej części spółkowanie odbywa się w pewnych regularnych odstępach czasu, w których obudza się popęd płciowy (perjod ciekania się). Co do sposobu zapładniania w oddzielnych gromadach zwierząt ob. nazwy tych gromad. Z chwilą zapłodnienia jajka rozpoczyna się ciąża (ob.).—Ze sprawą zapłodnienia wiąże się pytanie o przyczynach *powstawania płci* rozwijającej się istoty, prawdopodobnie bowiem już od pierwszej chwili po zapłodnieniu płeć jest ustalona, jakkolwiek wyróżnić się daje u płodu ludzkiego dopiero w trzecim miesiącu ciąży. Niektórzy na podstawie danych statystycznych sądzą, że na rodzaj płci wpływa różnica wieku ojca i matki, inni przypuszczają, że zależy to od warunków odżywiania się matki; wszystkie takie wszakże pomysły są zgoła nieuzasadnione, i spostrzeżenia ich nie potwierdzają. W r. 1898 embrjolog wiedeński Schenk ogłosił nową hypotezę, która zyskała znaczny rozgłos. Oparł się na przypuszczeniu, że płód męski powstaje, jeżeli jajko żeńskie jest należycie dojrzałe, dojrzałość zaś jajka zależeć ma od stanu procesu odżywiania się matki. Źle odżywiane, a zatem do wydawania chłopców nieuzdolnione mają być matki, w których moczu znajdują się pewne ilości cukru. Aby jajko dojrzało, trzeba cukier z moczu usunąć, a to się osiąga pokarmami bogatemi w białko, a ubogiemi w mączkę i cukier. Skoro przez takie odżywianie się cukier z moczu ustąpił, ma to być według Schenka chwila przyjazna do płodzenia dziecka płci męskiej. Schenk wszakże na poparcie swej teorji dowodów dostatecznych przedstawić nie zdołał, rychło też przebrzmiała. Por. Schenk „Einfluss auf die Geschlechtsverhältnisse" (1898).—*Zapłodnianie u roślin* odbywa się w ogólności też przez zetknięcie wytworu narzędzi płciowych męskich, t. j. *pręcików* (ob.), z *zalążkami* zawartemi w zawiązku (ob. słupek), przedstawiającemi jajka roślinne. Wkrótce po rozwinięciu się kwiatów pylniki pręcików pękają, pyłek się wysypuje i pada na znamię słupka. Ziarnka pyłku w zetknięciu ze znamieniem nabrzmiewają przez wsiąkanie cieczy mazistej, wydzielanej przez ten organ, i wydłużają się w rureczkę nitkowatą, zwaną *mieszeczkiem*, *łagiewką* lub *pyłkorurką* (Amici 1833), która się przeciska przez tkankę komórkowatą, następnie przez szyjkę słupka i styka się z zalążkami (Brongniart, 1837), przenikając do nich przez rozporek, tak że wchodzi w zatknięcie z wewnętrzną częścią zalążka, z *pęcherzykiem zarodkowym (vesicula germinativa)*. W pyłkorurce dostrzedz można ruch ziarnek, pływających w cieczy upłodnikowej, czyli *upłodniku (fovilla)*, która zdaje się, że miesza się z cieczą zawartą w pęcherzyku zarodkowym. W miejscu zetknięcia rozwija się wtedy kuliste nagromadzenie komórek, przechodzące w *zarodek*, stanowiący zaczątek przyszłej rośliny. Po ukończeniu aktu **Z.** wszystkie części kwiatu opadają lub więdną, pozostaje tylko zawiązek, który się rozwija w owoc, a zalążki stają się nasionami, zawierającemi w sobie zarodek. Schleiden (1837) sądził, że koniec pyłkorurki urywa się i dostaje do pęcherzyka zarodkowego i że on to rozwija się w zarodek; w ten sposób istotnemi organami żeńskiemi rośliny byłyby pręciki, jako dające początek przyszłej roślinie, zawiązek zaś z zalążkami przedstawiałby organ męzki. Prace jednak Mohla, Ungra, Hoffmeistra, Tulasne'a i in. obaliły ten pogląd. Przy **Z.** roślin odgrywają ważną rolę owady, przenosząc pyłek z jednego kwiatu na drugi, zwłaszcza u roślin rozdzielnopłciowych t. j. takich, gdzie istnieją oddzielne kwiaty pręcikowe i słupkowe; ale i w kwiatach obupłcowych zdaje się, że **Z.** jest często krzyżowe, t. j. pyłek pręcika pada na słupek innego kwiatu (ob. Dwukształtność), rzadziej zaś i z większą trudnością dokonywa się w jednym kwiecie *(autogamja)*. Opowiedziany tu sposób **Z.** stosuje się zresztą tylko do roślin jawnokwiatowych; u roślin zarodnikowych odbywa się ono dosyć rozmaicie u różnych gromad (ob. Wodorosty, Mchy, Grzyby i t. d.).—Przy hodowli roślin człowiek często ułatwia ich **Z.**, sam przenosząc pyłek na słupki kwiatów żeńskich; *sztuczne* to **Z.** ważną zwłaszcza odgrywa rolę w hodowli daktylowca (ob.). Przy hodowli zwierząt **Z.** sztuczne może być zaprowadzone u ryb, których samce zapładniają ikrę już przez samice na zewnątrz złożoną (ob. Rybołówstwo).

Zapolska Barbara, królowa polska, pierwsza żona Zygmunta Starego, ob. Barbara Zapolska.

Zapolska Izabela, Jagielonka, królowa węgierska, córka Zygmunta Starego i Bony, * 1519, † 1569. Młoda, piękna i wysoce wykształcona dziewica poślubiła 1538 r. Jana Zapolyę, ks. siedmiogrodzkiego i pretendenta do korony węgierskiej. Na dwa tygodnie przed śmiercią męża powiła syna Jana Zygmunta, którego stronnicy ojca okrzyknęli królem i rozpoczęli wojnę z jego rywalem Ferdynandem Habsburskim, a gdy podołać wrogowi nie mogli, wezwali pomocy Turków. Sułtan Soliman zdobył Węgry, wziął młodego Zapolyę w opiekę, obiecał mu w chwili dojścia do pełnoletności Węgry zwrócić a na utrzymanie jego i **Z.** wyznaczył Siedmiogród i kilka zamków węgierskich. Panowie węgierscy otrzymali w zarząd oddzielne dystrykty i dla siebie jeno ciągnęli z nich korzyści, a **Z.** tymczasem cierpiała biedę. Za radą ojca zawarła z Ferdynandem 1542 pokój, mocą którego przyrzekała królowa zwrócić koronę i insygnja królewskie, a za to miała otrzymać hrabstwo Spiskie i pobierać 12,000 dukatów rocznie. Do wykonania traktatu jednak nie przyszło. Doznawszy potem wielu jeszcze przeciwności, musiała w końcu pod naciskiem Ferdynanda uchodzić z Węgier i z małoletnim synkiem wróciła 1552 do Polski, gdzie od matki i brata (Zygmunta Augusta) gościnnie przyjęta, dostała na utrzymanie znaczne dobra i poświęciła się wychowaniu swego jedynaka.

Zapolska Śnieżka Gabryela, powieściopisarka i aktorka, * 1860 we wsi Kiwerce pod Łuckiem, kształciła się we Lwowie, na scenę jako aktorka wstąpiła 1880 we Lwowie, występowała później w Krakowie, Poznaniu, Petersburgu, w końcu osiadła w Paryżu; odtwarza role dramatyczne i salonowe. Jako autorka napisała: „Kaśka Karjatyda“ (Warszawa, 1888), powieść, przerobiona następnie dla sceny i wystawiona 1895 w warszawskim teatrzyku Bellevue; „Małaszka“; „Akwarele“ (Warszawa, 1885); „Szmat życia“ (1892); „Menażerja ludzka“ (Warsz., 1893); „Wekrwi“ (tamże, 1893, 2 cz.); „Janka“ powieść, (Warsz., 1895, t. 2); „Wodzirej“ (Warszawa, 1896, t. 2); „Fin-De-Siècle'istka“ (powieść, (Warszawa, 1897, t. 2); „Z pamiętników młodej mężatki“ (1899). „Życie na żart“ (1901); „Mężczyzna“, sztuka w 3 akt. (Kraków. 1902); „Przedpiekle“, powieść wyd. 2, Warszawa, 1902); „Jak tęcza“ (Lwów, 1902); „Modlitwa Pańska“ (1903). Pod pseudonimem Mascoff, napisała dramat „Tamten“, powieść z życia kolonji polskiej w Paryżu p. t. „Zaszumi las“. W r. 1902 wyszła za mąż za malarz Janowskiego. W powieściach swych jest zwolenniczką naturalizmu francuskiego.

Zapolska Gabrjela.

Zapolski Ignacy Downar, muzyk, * 1829 we wsi Tolkaszewiczach gub. Mińskiej. W ciągu 8-letniej służby wojskowej nauczył się wybornie grać na gitarze i pierwszy raz dał się słyszeć publicznie w Orenburgu. Wracając w r. 1856 do kraju, dawał koncerta w Moskwie, Witebsku, Wilnie (1858), wielu innych miastach znaczniejszych po drodze, wreszcie r. 1860 w Warszawie. Oddawszy się następnie fotografji, osiadł w Suwałkach i tu † 1865 r.

Zapolski (po madz. *Zápolya*), starożytny i możny ród węgierski, z którego członków odznaczyli się:

Zapolski Stefan, mąż stanu i wojownik węgierski za czasów króla Matjasza. Po bracie swym *Emeryku* objął godność palatyna; następnie za zasługi, położone w walce 1473—74 przeciwko Władysławowi Czeskiemu i Kazimierzowi Polskiemu, wynagrodzony został hrabstwem Trenczyńskiem. W latach 1479—85 szczęśliwie walczył przeciwko Turkom, jako też przeciwko cesarzowi Fryderykowi III; 1483 zdobył Wiedeń, za co mianowany był namiestnikiem królewskim w Austrji Po śmierci Matjasza (1490 r.) przyczynił się do wybrania Władysława Czeskiego na króla węgierskiego, spodziewając się pod słabemi jego rządami zyskać sobie znaczną liczbę stronników, a tem samem zapewnić, w nowego wyboru, tron czeski swemu rodowi. W tym celu na sejmie 1491 przeprowadził zmniejszenie daniny, następnie 1498 wznowienie prawa Matjasza, mocą którego wszyscy ziemianie mogli brać udział w sejmach. Nadto, dla snadniejszego dopięcia swych zamiarów, szukał związków z Zygmuntem I Polskim, który rzeczywiście, aczkolwiek po śmierci **Z.**, pojął 1512 r. za małżonkę jego córkę Barbarę (ob.). **Z.** † 1499, pozostawiwszy dwu synów, *Jerzego* i *Jana*, późniejszego króla węgierskiego. Jan przeprowadzał dalej zamysły ojca swego, i stronnictwo jego coraz bardziej się wzmagało, od czasu mianowicie gdy został wojewodą siedmiogrodzkim i hrabią spiskim, zwłaszcza zaś gdy 1514 pokonał powstanie ludowe pod wodzą Jerzego Dożу. Po śmierci Władysława (1516) Jan **Z.**, wraz z arcybiskupem ostrzyhomskim, Tomaszem Bakaczem, stanął na czele najwyższej rady państwa, sprawującej rządy w imieniu małoletniego króla Ludwika II. Tym sposobem mógł **Z.** bez żadnej przeszkody przeprowadzać swe zamysły, mając zwłaszcza pomoc w osobie zdolnego i obrotnego prawnika Stefana Verböczy'ego (ob.). Podczas wojny Ludwika z Solimanem I, stał **Z.** na czele 40,000 wojska bezczynny związany prawdopodobnie z sułtanem tajemnym w Segedynie układem, czem przyczynił się do klęski pod Mohaczem. Również pozostał bezczynnym i po śmierci Ludwika, gdy Soliman zajął Budę i pustoszył ziemię węgierską. **Z.** wyłącznie odtąd dążył do osiągnięcia tronu. W tym celu starał się początkowo o rękę owdowiałej królowej Marji, gdy zaś był odrzucony, zwołał stronników swych na sejm do Białogrodu, gdzie był wybrany królem pod imieniem *Jana* I i 25 listopada 1526 koronowany przez biskupa nitrzańskiego Podmanicza. Przeciwnicy jego, na których czele stał palatyn Stefan Batory, zwołali sejm do Presburgu, unieważnili wybór **Z.** i ofiarowali koronę arcyksięciu rakuskiemu Ferdynandowi I. Walka domowa stała się nieunikniona, mimo pośrednictwa Zygmunta Polskiego. Wojska Ferdynanda zajęły większą część kraju i **Z.** rozbity pod Tokajem i Jagrem, uciekał do Polski, gdzie znalazł przytułek u Jana Tarnowskiego, w. hetmana koronnego, oraz gorliwego stronnika w osobie Hieronima Łaskiego, wojewody sieradzkiego, który udał się do Solimana z prośbą o pomoc. W skutek tego sułtan 1529 wkroczył do Węgier, połączył się pod Mohaczem z **Z.**, zajął Budę i posunął się pod Wiedeń, nie mogąc go jednak zdobyć. Powróciwszy do Budy, mianował sułtan **Z.** królem węgierskim. Okoliczność ta wzburzyła przeciwko **Z.** władców chrześcijańskich, i papież Klemens VII rzucił nań klątwę. Po usunięciu się wojsk tureckich, wybuchła na nowo wojna pomiędzy Ferdynandem a Janem, któremu przybył na pomoc Muhamed bej. Spustoszenie, sprawione prze Turków, i in. okoliczności odwróciły od **Z.** większość

wiernym mu dotychczas magnatów, przez co zmuszony był szukać pogodzenia się z Ferdynandem. Na zasadzie przymierza z 1533, oraz ostatecznego pokoju, zawartego 1538 r. w Wacowie, **Z.** zatrzymał dożywotnie Siedmiogród i część Węgier po Cisę, synowi zaś jego było zagwarantowane pośmieci ojca posiadanie Siedmiogrodu, pod zwierzchnictwem króla węgierskiego. Wkrótce potem **Z.** † 1540 r. w Müllenbach (Tatra-Füred), pozostawiwszy z małżonki swej Izabelli, córki Zygmunta, jednego syna *Jana Zygmunta*, * 1540, † 1571. Pozostawał pod opieką biskupa Jerzego Utieszinowicza i Piotra Pietrowicza, którzy wbrew umowie zawartej przez jego ojca z Ferdynandem, ogłosili go przy chrzcie za króla węgierskiego. Dało to powód do długoletnich walk, zakończonych nakoniec umową 1570, zapewniającą **Z.** księstwo Siedmiogrodzkie. Jan Zygmunt był ostatnim potomkiem rodziny **Z.**; następcą jego w Siedmiogrodzie był Stefan Batory, późniejszy król polski.

Zapolya Jan ob. wyżej pod Zapolski.

Zapon, roztwór celuloidy w octanie amylu i acetonie, tworzy werniks bezbarwny, zapachu właściwego, przypominającego eter owocowy, używa się do werniksowania drzewa i metali; daje powłokę przezroczystą, giętką i bardzo twardą. Można mu nadawać rozmaite kolory barwnikami, rozpuszczalnemi w powyższych cieczach, przyczem na przezroczystości swej zgoła nie traci.

Zaporoscy Kozacy, *Zaporożcy*, ob. Kozacy, Zaporoże.

Zaporoska Sicz, ob. Sicz.

Zaporoże, nazywała się tak niegdyś przestrzeń kraju nad niższym Dnieprem za jego *porohami* leżąca. **Z.**, poczynając się za rzeką Pszołą, rozciągała się aż do Tawani. Tam, gdzie się kończył step kilkunastumilowy, idący od Krzemieńczuka, pokazują się właśnie pierwsze skały już to sterczące, już kryjące się w nurtach Dniepru, czyli tak zwane porohy, rozlicznemi pooznaczane nazwami, jak Nienasytny, Budzilski, Tawolszański, Łochanny, Liniec i t. d. Oprócz tych porohów znajdują się w łożysku Dniepru mniej więcej skaliste, często gęstem sitowiem porosłe wyspy czyli *ostrowy*, jak Kniaziowy Ostrów, Kaszowarnia, Kochanie, Chortyca, Wielki Ostrów, Tomakówka, Czertomelik i t. d. Na przestrzeni tej wpadają do Dniepru mniejsze rzeczki, z których największa Samara. **Z.** miało charakter znacznie różny od reszty kraju. Mimo cechy stepowe natura dosyć bujna i bogata w licznego rodzaju stworzenia, szczególnie zwierzęta. Mnóstwo tam było rozmaitego gatunku owadów, much, komarów olbrzymiej wielkości, szarańczy, której **Z.** niemal drugą po Azji ojczyzną; znajdowały się także: bobaki, sumaki, sarny, jelenie, dziki, konie dzikie, bawoły, żbiki, białe zające; ryb moc ogromna i ptastwa różnorodnego stada nieprzejrzane, szczególnie na ostrowach częstokroć niedostępnych. W tej to właśnie krainie, zwanej także od swego położenia nad niższym Dnieprem *Niżem*, powstała i uorganizowała się Kozaczyzna. Osiedli tu Kozacy w różnicy od właściwych kozaków ukraińskich nazywali się *Zaporoskimi*, *Zaporożcami* lub *Niżowymi* (ob. Kozacy). Główną ich siedzibą była Sicz (ob.); tu także wznosiła się twierdza Kudak, zbudowana przez Polaków dla trzymania w ryzie Kozactwa. **Z.** jest to kraj malowniczy i pełen poetycznych wspomnień, niejednokrotnie przez naszych poetów opiewany i idealizowany.

Zapowa Honorata z Wiśniewskich, żona K. F. Zapa (ob.), * 1825 w Śniatynie nad Prutem w Galicji, † 1856 w Pradze. Dziecięce lata przepędziła w Galicji wschodniej, pomiędzy Hucułami, następnie przebywała w Zabłudowie nad Prutem, gdzie 1838 poznała się z przyszłym swym mężem, z którym zaślubiła się 1841, poczem osiadła we Lwowie, a od 1845 przeniosła się do Pragi. Jeszcze podczas pobytu we Lwowie nauczyła się dokładnie po czesku i pomieszczała swe utwory w rozmaitych czasopismach, jak oto: *Květy*, *Česká Včela*, *Lumír*, *Zlaté klasy* i *Koleda*. Nadto przełożyła z Korzeniowskiego komedje „Obžinky" i „Stara misto mladé" (ogłoszone w Pospiszylowej „Divadelni bibliotece"). Z pozostałych po niej rękopisów wydano: „Nezabudky naszim pannam" (1859, 4 wyd., 1870). Życiorys obu małżonków napisał J. F. Nowakowski w „Kalendarzu dla Polek" (1863).

Zappi Giovanni Battista Felice, poeta włoski, * 1667 w Imola, † 1719; słynął jako znakomity poeta i prawoznawca w Rzymie. Piękne są jego canzony i madrygały.—Jego żona, **Zappi** Faustyna, córka malarza Maratti, słynęła również z poetycznego talentu i z piękności. Poezje obojga wyszły razem zebrane w Wenecji (2 t., 1748 i późn.).

Zaprawa, materjał do dalszych robót przygotowany, zwłaszcza **Z.** *wapienna*, ob. Wapno.

Zapusty albo *Mięsopust*, nazywa się czas od Bożego Narodzenia do Popielca, który inaczej zowią także karnawałem (ob.).

Zapuszczański trakt (po litewsku *Užgiris*), część dawnego województwa Trockiego, od rz. Niemna ponad granicą pruską aż do puszczy Augustowskiej na Starem Podlasiu.

Zapyleo, *Zapylcowate*, rośliny, ob. Bromelia, Bromeliaceae.

Zara (po słow. *Zadar* lub *Zader*, po łac. *Jadera)*, miasto główne król. Dalmacji, leży na przylądku morza Adrjatyckiego, do 1872 warownia drugiego stopnia, około 28,000 miesz.; jest rezydencją namiestnictwa Dalmacji, arcybiskupa rz.-katolickiego, będącego metropolitą dalmackim, oraz biskupa greckiego, jak również sejmu i wydziału krajowego, władz krajowych duchownych, cywilnych i wojskowych. **Z.** posiada kilka zakładów naukowych duchownych i świeckich. Z licznych kościołów odznaczają się: kościół katedralny św.

Anastazego (z XII w.), kościół św. Grisogona, patrona miasta, kościół św. Szymona, kościół N. M. P. (z XI w.), posiadający piękne obrazy, i kościół klasztorny Franciszkanów (z XIII w.). Przemysł polega na wyrobie likierów (maraskino), wełnianych i skórzanych wyrobów. Pamiątką po rządach Wenecjan jest wodociąg z XVI w., arcydzieło sztuki hydraulicznej. Za czasów rzymskich **Z.** zwała się *Jadera* i była głównem miastem Liburnji. Oktawjan August założył tu kolonję rzymską, a Tytus zbudował wodociąg, którego ślady dotychczas się znajdują. Od 553 należało miasto do cesarstwa byzantyńskiego; 997 r. zajęte zostało przez Wenecjan, 1052 poddało się królowi chorwackiemu Krzesimirowi III i od tego czasu pozostawało naprzemian pod władzą Wenecji, królów chorwackich i Węgier, aż w końcu 1409 Władysław, król neapolitański, sprzedał Wenecjanom swe prawa do Dalmacji. Odtąd aż do 1797 **Z.** pozostawała w posiadaniu rzeczypospolitej Weneckiej. W tym czasie przeszła pod panowanie austrjackie; pokojem 1809 odstąpioną została Francji i wcieloną do prowincji Ilirji i dopiero 1813 powróciła napowrót do Austrji.

Zara Vecchia, po włosku, a po chorwacku *Biograd* (Białogród), niegdyś stolica księstwa chorwacko-dalmackiego, obecnie wieś niedaleko m. Zadra (Zara).

Zaragoza, ob. Saragossa.

Zarajsk, miasto powiatowe gubernji Riazańskiej, nad rz. Osietrem i Monastyrką, ma fortecę zbudowaną w miejscu dawnego drewnianego ostrogu 1531 przez Iwana Groźnego. **Z.** liczy 8,000 miesz.—*Zarajski powiat* ma na przestrzeni 2,398 w. kw. 116,000 miesz.

Zarański Stanisław, pisarz pedagogiczny, * 1817 w Jaroszowicach nad Skawą. Po ukończeniu nauk gimnazjalnych w Cieszynie i uniwersyteckich we Lwowie (1841), wstąpił do służby sądowej tamże; 1854 został nauczycielem języka polskiego w Teresianum w Wiedniu, a później był dyrektorem biur sądu wyższego w Krakowie i członkiem Akademji umiejętności i Towarzystwa przyjaciół nauk poznańskiego. Oprócz tłómaczenia (wraz z Żywickim) „Dziejów powszechnych" Webera (Lwów, 1850) i oryginalnie napisanego dzieła „Dzieje powszechne, ułożone na wzór roczników, kronik i właściwej historji etc." (t. 1, Wiedeń, 1856; t. 2, Kraków, 1864), wydał: „O reformie wykładów dziejowych na podstawie indukcji" (Kraków, 1767); „Zarys dziejów nauki czytania" (Kraków, 1868); „O zasadach w układaniu dzieł elementarnych" (Krak., 1869): „Elementarz pierwszy ułożony śladem dziejowego rozwoju nauki pisania i czytania" (Kraków, 1869); „Komisja edukacji narodowej i Rada szkolna krajowa" (Kraków, 1870); „Wykład zasad ekonomji społecznej zastosowany do potrzeb wychowania narodowego" (Kraków, 1873); „Nauka o rolnictwie dla dzieci polskich" (Kraków, 1873); „O zmianach koniecznych w nauce dziejów ojczystych" (Lwów, 1874); „Żywioł ekonomiczny w wychowaniu publicznem" (Kraków, 1876); „Geograficzne imiona słowiańskie, zestawione alfabetycznie według nazwisk ich niemieckich, włoskich, rumuńskich, węgierskich i tureckich" (1878); „Nowy organ dydaktyki według metody Bakona" (Kraków, 1882); „Pierwiastki dziejów ojczystych w ich organicznym rozwoju do 1543" (Kraków, 1886). W pracach swych pedagogicznych **Z.** dąży do reformy wychowania zgodnej z potrzebami ducha narodowego, wykazuje doniosłość zasad zeszłowiecznej komisji Edukacyjnej i wyższość ich nad dzisiejszemi zagranicznemi.

Zarate, Franciszek Lopez de..., poeta hiszpański, * około 1580 w Logrono, † 1638. Celował głównie jako liryk; utwory jego wyszły w dziele p. t. „Silvas" (Alcala, 1619, wydanie pomnożone, 1651).

Zarate, Ferdynand de..., poeta hiszpański, żyjący spółcześnie z poprzedzającym. Zyskał rozgłos komedjami, z których najlepsze są: „La presumida y la hermosa"; „Mudarse por mejorose" i „El maestro de Alejandro".

Zarathustra, po grecku *Zoroastres,* stąd *Zoroaster,* w księgach świętych, znany pod jego imieniem, *Zarathustra* (wyraz niepewnego znaczenia), przez dzisiejszych Persów *Zarduszt, Zerduszt* zwany reformator narodowej religji w płn.-wsch. Iranie i płd. Persji, postać osłoniona chmurami ciemności i dotąd jeszcze, mimo głębokich i usilnych badań, nie wyjaśniona. Najważniejsze źródła uważają **Z.** nie za bóstwo, ale za człowieka wysokiemi obdarzonego zdolnościami. Ur. **Z.** na płd.-wsch. stokach Kaukazu a Baktrję wziął za ognisko swej działalności reformatorskiej i silne znalazł poparcie u króla Vistâspy (nowoperski Gusztasp). Czasy późniejsze otoczyły życie **Z.** mnóstwem legend cudownych. W epoce Platona ukazuje się **Z.** w postaci mitycznej; Bunsen i niektórzy inni pisarze naznaczają czas życia **Z.** około 2,500 r. prz. Chr., najnowsi zaś badacze, jak Spiegel, kładą go niewiele co wcześniej przed Cyrusem. Przypisywana **Z.** reforma religijna nie była bynajmniej nowością. Oparłszy się na zasadach wiary ludowej, budował **Z.** dalej i zmysłowemu kultowi natury starożytnych Irańczyków dał głębszą podstawę. U **Z.** światło słoneczne nie jest już samą tylko siłą ciemność rozpraszającą i przez ogień widomie reprezentowaną; kontrast światła i ciemności rozwinął **Z.** w pojęcie sił dobrej i złej, dobroczynnej i szkodliwej, a dalej w pojęciu moralnego dobra i zła. Przez obrazowe uzmysłowienie, usymbolizowanie i personifikację tego kontrastu wytworzyło się mitologiczne pojęcie dwu pierwiastków przedwiecznych; dobrego i złego, a ich walki przedstawiają cały proces życiowy natury i ludzkości. Nie zbadaną jeszcze jest rzeczą, czy początkowo sami tyl-

ko magowie przyjęli tak zreformowaną wiarę, czy też ona, natychmiast rozszerzyła się między ogółem Medów a potem przeszła od nich do Persów. Za czasów Sokratesa zapuściła już głębokie w Persji korzenie i kwitła aż do upadku państwa perskiego za Darjusza III, ale przez podbój Aleksandra W. wzięła górę cywilizacja grecka. Za Sanidów (229—636 po Chr.) uznana była religja Z. za państwową, a później przez Mahometanizm została wyparta. Mała tylko liczba wyznawców Z. utrzymała się w płd.-wschod. Persji, mianowicie w Yezd, a inni przeszli na półwysep Guzerata w Indjach i tam pozostali wierni nauce przodków (ob. *Parsowie*). Najgłówniejsze zasady religji Z. wedle Zendawesty (ob.) są następujące: Od początku świata panują obok siebie Ormuzd (ob.), władca światła i dobra, oraz Ahriman (ob.), władca ciemności i zła. Wszystkiemu, co dobre i czyste, stworzonemu przez Ormuzda, przeciwstawiał Ahriman twory ciemności i zła, jak: szkodliwe płody natury, jadowite rośliny, drapieżne zwierzęta. Wyższe twory Ormuzda ukazują się jako upersonifikowane duchy światła (Amszaspandy, Izedy, Ferwery), które w określonym porządku hierarchicznym podlegają Ormuzdowi, swemu panu i władcy. Z tymi duchami czystymi tronuje Ormuzd ponad górą Albordż w niebie Gorotman. Podobnież urządone jest państwo duchów Ahrimana. Obok niego istnieje 7 potężnych *dewów*, z mnóstwem podrzędnych dewów, a każdy z nich w swoim zakresie jest wrogiem duchów światłości. Przebywają one w głębi ziemi, w piekle Duzakh. Oba te światy duchów ze zmiennem szczęściem toczą walki zawzięte, aż wreszcie anioł Sozjusz zniszczy Ahrimana i jego dewów, a wówczas państwo światła wiecznie i spokojnie istnieć będzie. Ze śmiercią ciała nie kończy się jeszcze istnienie człowieka. Dusze cnotliwych po moście Czyniewad idą do nieba Ormuzdowego i przechodzą w ferwerów, a dusze złych, strącone przez dewów do piekeł, cierpią tam męki wieczne. Jedynym przedmiotem czci jest ogień, widoma siła światła, a więc czystości i dobra; na cześć ognia wznoszono świątynie i ołtarze. Pielęgnowanie czci boskiej poświęca się osobna kasta kapłanów, magów. Jądrem etyki Z. są słowa: szlachetnie (czysto) myśleć, szlachetnie działać. Później dopiero, kiedy metafizyczna spekulacja ogarnęła religję Z. i niezgodny dualizm usiłowała przywieść do wyższej jedności, wytworzyła się jako dogmat nauka o najwyższem bóstwie czasu, *Żerwans Akerene*. Między nauką Z. a religją Ved istnieje wiele wspólności i podobieństwa. Nauka Z. wywarła wpływ wielki na ukształtowanie się późniejszej teologji żydowskiej, a przez nią pośrednio i na samo chrześcijaństwo. Zasady Z. zawarte są w księdze zwanej *Zendawesta* (ob.). Najdokładniejszy obraz religji Zoroastrowej dał Duncker w „Geschichte des Alterthums“ (3 ed., 2 t., Lipsk, 1867). Por. Spiegla „Eran“ (Berlin, 1863); tegoż „Das Leben Zoroasters“ (Monachjum, 1867); Tielego „De Godsdienst von Zarathustra“ (Harlem, 1865); Kohuta „Ueber die jüdische Angelologie und Dämonologie in ihrer Abhängigkeit vom Parsismus“ (Lipsk, 1866); Darmesteter „Ormazd et Ahriman“ (Paryż, 1877); Harlez „Introduction à l'étude de l'Avesta“ (Liege 1881); Geiger „Ostiranische Kultur im Altertum“ (Erlangen, 1882).

Zarathustra, bohater słynnego poematu prozą Fryderyka Netzschego p. t. „Also sprach Zarathustra“ (Tak mówił Zarathustra). Postać ta nie ma nic wspólnego z Zoroastrem czyli Z. perskim. Nietzsche przedstawił w swoim Z. to proroka nadczłowieczeństwa, do którego w rozwoju swoim dążyć powinna ludzkość. Nadczłowiek (Uebermensch) przedstawia najwyższy stopień ewolucji typu ludzkiego i stoi ponad i po za wszelką moralnością dogmatyczną (Jenseits von Gut und Böse), gdyż w sobie samym nosi swoje prawa. Jest to ostatni wyraz indywidualizmu.

Zaraza, *zaraźliwe choroby*, ob. Zakaźne choroby i Zarazek.

Zaraza, *skaza*, *zielony wilk (Orobanche)*, rodzaj roślin z rodziny trędownikowatych, cechuje się kielichem 2-dzielnym lub 2-działkowym, o działkach 4-dzielnych i torebką 1-komórkową; są to rośliny pasożytne europejskie, rosnące na korzeniach różnych roślin, zamiast liści okryte łuskami i mające kwiaty na wierzchołkach łodyg zebrane w kłosy lub grona. Najpospolitsze u nas gatunki są: *O. caryophyllacea*, rosnąca na przytulji, i *O. rubens* na lucernie. *O. ramosa* napatuje konopie. *O. epithymum* na korzeniach tymianku, miała niegdyś znaczenie lekarskie.—Niektórzy przyjmują oddzielną rodzinę *zarazowatych (Orobancheae)*, do której liczy się też *łuskiewnik* (ob.).—Z. *wodna* ob. Wodna zaraza.

Zaraza. *a* kwiat w przecięciu.

Zaraza płuc bydła rogatego *(pneumonia epizootica pecorum)*, choroba zaraźliwa, u nas mniej rozpowszechniona aniżeli w Belgji, Holandji, Wielkiej Brytanji, Francji, Niemczech, gdzie znaczne straty sprowadza. Ponieważ szerzy się tylko za pomocą zarazka, z tego powodu bydło sprowadzane z zagranicy nie powinno być łączone z miejscowem aż po przekonaniu się, iż jest zupełnie od tej choroby wolne.

Zarazek, pierwiastek jadowity, który dostawszy się do organizmu wywołuje specyficzną chorobę zakaźną, bądź ogólną (tyfus, ospa), bądź też tylko miejscową (rzerzączka, wiewiór). Z. albo wytwarza się w ziemi, rozszerza za pomocą wody, powietrza, i zaraża osoby, które żadnego zetknięcia z chorymi nie miały, wtedy nazywa się *miasma*,

albo też, wytworzywszy się w organizmie chorego, zaraża tylko osoby mające styczności z choremi, i zowie się *contagium*. Stąd powstają choroby miazmatyczne, kontagijne i miazmatyczno-kontagijne (ob. Zakaźne choroby). Siedliskiem zarazka pierwszego więc jest powietrze, drugi znajduje w wydzielinach chorego, daną chorobą dotkniętego. Ob. Zakażenie.

Zarazik, grzyb, ob. Peronospora.

Zaremba, herb: Z muru srebrnego wyskakuje lew czarny, widziany tylko w połowie. Na murze trzy kamienie w złoto oprawne. U szczytu takiż lew wyskakujący.

Zaremba.

Zaremba, dawny ród szlachecki, bardzo rozgałęziony w Kaliskiem i Sieradzkiem. Znakomitsi onego przedstawiciele są:

Zaremba Andrzej, syn Szymona, kasztelana kruszwickiego († 1240), biskup poznański, stronnik Wacława czeskiego, przyczynił się niemało do wyzucia z tronu Władysława Łokietka w 1297, okładając go klątwami kościelnemi; **Z.** † 1311.

Zaremba Jan, z Kalinowy, kasztelan poznański 1505, wojewoda łęczycki 1510 i kaliski 1513, znakomity wojownik za Zygmunta I, zwiedził Azję i Afrykę i † 1520.

Zaremba Stanisław, mąż rycerski, odznaczył się z chorągwią swym kosztem wystawioną pod Chocimem i przeciw Gustawowi Adolfowi, potem wstąpił do stanu duchownego, był opatem sulejowskim, a później biskupem kijowskim. † 1648.

Zaremba Adam, miecznik i geometra nadworno Zygmunta III, wydał z polecenia królewskiego w 1621 opis księstwa Smoleńskiego i ułożył kartę topograficzną Smoleńska, która 1778 miała się znajdować w księgozbiorze Załuskich.

Zaremba Tadeusz, pseudonim Wacława Mańkowskiego (ob,).

Zarębski Juljan, fortepjanista i kompozytor muzyczny, * 1854 w Żytomierzu, † 1885, chodził do szkół tamże, kształcił się w muzyce w Wiedniu, Petersburgu i w Peszcie u Liszta, którego był ulubionym uczniem i w części przejął jego sposób gry, oraz we Włoszech, gdzie następnie występował publicznie z wielkiem powodzeniem, w Rzymie i Wenecji. 1877 bawił w Warszawie, zadziwiając niezrównaną mechaniką w wykonaniu. Również wzbudził podziw, grając następnie w Paryżu. Napisał kilka utworów muzycznych, koncertów, etiudów, polonezów i t. d.

Zaręczyny. Związek małżeński poprzedzać zwykły zaręczyny, które są tylko przygotowawczą umową, albo jawną z obu stron obietnicą przyszłego małżeństwa. Każdy, kto ma prawo czy zaraz, czy w późniejszym czasie zawierać związek małżeński, ma także prawo robić **Z.** Dawniej był zwyczaj, że nieraz rodzice robili **Z.** w imieniu małoletnich dzieci, bez ich zgody, a często i wiedzy, i te **Z.** były obowiązujące. Atoli papież Bonifacy VIII ogłosił takie **Z.** za nieważne, jeżeliby dzieci, dorósłszy, nie zgodziły się na zawarcie małżeństwa. Dawniej odbywały się zawsze **Z.** w przytomności kapłana i dziesięciu świadków. Kapłan dawał zapytania narzeczonym i nawet w księgę je zapisywał, błogosławił pierścionki i wkładał na ich palce. **Z.** wkładają obowiązek zawarcia małżeństwa, jednak przymusić do tego nie można, jeżeli która strona zerwać je postanowiła.

Zarewicz Aleksander, lekarz, * 1843 w Krakowie, † 1900, studjował medycynę w uniwersytecie jagielońskim, w 1868 uzyskał stopień doktora, zajął się dermatologją i w 1896 został profesorem tego przedmiotu w tymże uniwersytecie. Ogłosił znaczną liczbę rozpraw, głównie w *Przeglądzie lekarskim*, jak: „Poszukiwanie zmian anatomiczno-patologicznych w świerzbiączce“, „Anatomja patologiczna świerzbiączki“, „O leczeniu kiły za pomocą czopków rtęciowych“, „Obrzęk kiłowy na podstawie czaszki“, „O wyróżnieniu wrzodów wenerycznych części płciowych ze stanowiska klinicznego“, „Kilka słów o działaniu Silphium cyrenaicum w dymienicach ostrych“ i in.

Zarlino Giuseppe, kompozytor i teoretyk muzyczny, * 1517 w Chioggia pod Wenecją, † 1590 jako kapelmistrz przy kościele św. Marka w Wenecji. W dziele swojem „Institutioni armoniche“ (Wenecja, 1562 i 1573) wyłożył zasady gruntownej nauki o podwójnym kontrapunkcie. Inne jego prace wyszły w 4 tomach (Wenecja, 1589).

Zarodek *(embryo)*, najważniejsza część nasienia roślinnego, stanowi początek przyszłej rośliny i przedstawia niejako całą roślinę w zmniejszeniu. W **Z.** rozróżniamy *łodyżkę (tigella, p,* fig. 1) i *korzonek* czyli *rostek (radicula, r)*; przy *wschodzeniu*, czyli *kiełkowaniu*, t. j. przy rozwoju **Z.**, łodyżka kieruje się ku górze i daje początek łodydze, rostek zaś ku dołowi i rozwija się w korzeń nowej rośliny. Łodyżka zakończona jest maleńkim pączkiem, *pączeczek (gemmula)*. Między rostkiem a pączeczkiem znajdują się pierwotne liście, *liścienie (cotyledones, c)*, albo *liście nasienne (folia seminalia)*, których jest jeden lub dwa, i na tej liczbie opiera się podział roślin nasiennych czyli jawnokwiato-

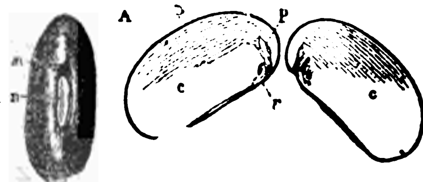

Fig. 1. Nasienie fasoli (szabelbonu) w całości i w przepołowieniu. *mn* zarodek, *p* łodyżka, *r* rostek, *c* liścienie.

wych na dwie wielkie grupy: *jednoliścieniowych* i *dwuliścieniowych*. Znaczenie fizjologiczne liścieni jest także samo jak białka, służą bowiem za pokarm rozwijającej się roślinie. Co do położenia swego w nasieniu zarodek może być *prosty*, *skrzywiony* czyli *łękowaty*, *osiowy*, *zewnętrzny* i t. d. Różnice te mają ważne znaczenie przy systematyce roślin (ob. Nasienie). Przy kiełkowaniu z nabrzmiałego nasienia przez rozdarcie jego łupiny wydobywa się korzonek, rosnący ku dołowi pod wpływem geotropizmu (ob.), potem wyrasta ku górze łodyżka wraz z pączeczkiem, tworząc *kiełek*. U roślin jednoliścieniowych najczęściej nasienie pozostaje w ziemi, na powierzchnię zaś wydobywa się sama łodyżka (fig. 2), u dwuliścieniowych zaś wysuwa się na światło łodyżka wraz z liścieniami (fig. 3). Czas, jakiego nasiona potrzebują do wykiełkowania, jest bardzo różny; nasiona traw kiełkują już po kilku dniach, nasiona zaś drzew przeważnie dopiero po upływie roku.— U zwierząt zarodek stanowi jajko od chwili zapłodnienia (ob.); podlega ono przy tem rozmaitym zmianom i przy sprzyjających warunkach rozwija się w doskonałą istotę. Ob. Rozwój płodu.

Fig. 2. Kiełkowanie roślin jednoliścieniowych. *e* nasienie kiełkujące dobownika (Tradescantia virginica), *f* rozwój dalszy, *g* przecięcie przez koniec listka zarodkowego (10 razy powiększone).

Fig. 3. Kiełkowanie roślin dwuliścieniowych i nagonasiennych. *a*, *b*, *c* kiełkowanie buku (Fagus sylvaticus) z dwoma listkami zarodkowemi, które pod *b* i *c* przedstawione są w stanie zwiniętym. *d* kiełkowanie jodły (Abies orientalis) z ośmiu listkami zarodkowemi.

Zarodniki, *spory (sporae)*, nazwa ciałek zarodkowych w roślinach skrytokwiatowych czyli raczej zarodnikowych; **Z.** odpowiadają nasionom roślin jawnokwiatowych, ale nie zawierają zarodków; przedstawiają się w postaci ciałek drobnych, pyłkowatych, a w różnych gromadach roślin zarodnikowych okazują znaczne różnice. U wielu roślin zarodnikowych wyższej organizacji rozróżnić można **Z.** *drobne (mikroskopory)* i **Z.** *wielkie (makroskopory)*; w takim razie pierwsze odpowiadają pierwiastkom męskim, drugie pierwiastkom żeńskim roślin doskonalszych. Ob. Wodorosty, Porosty, Mchy, Grzyby, Widłaki.

Zarodnikowe rośliny *(Cryptogamae)*, ob. Bezliścieniowe.

Zaródź, ob. Protoplazma.

Zarucki Iwan, ataman kozacki u Samozwańców, syn mieszczanina z Tarnopola na Rusi Czerwonej, dziecięciem jeszcze wzięty był do niewoli tatarskiej, gdzie wyrósł i nauczył się obyczajów tatarskich. Potem dostał się do kozaków nad Don, którym podczas zawichrzeń w Rosji za Samozwańca otworzyły się pole do wycieczek i grabieży. Wtedy to **Z.** podniósł się tak wysoko; że należał do pierwszych wojowników Samozwańca i był jego ulubieńcem, kiedy ten zasiadł na tronie. Po zabójstwie cara, **Z.** nie przyjął strony Szujskiego, lecz trzymał się w obozie Bołotnikowa i Szachowskiego i przez nich wysłany był do Litwy, ażeby tam ochotników gromadził i usposobił lud do wystąpienia nowego Dymitra. **Z.** przedarł się przez obóz nieprzyjacielski do Starodubu, gdzie założył ognisko powstańcze przeciw Szujskiemu, a kiedy się zjawił nowy oczekiwany drugi Dymitr przyprowadził mu tłumy kozaków dońskich i zaporoskich. Wtedy to zbliżył się do Maryny Mniszchówny, która z niewoli jarosławskiej uwolniona, miała jechać do Polski, ale umyślnie pozwoliła się wziąć do niewoli podjazdowi, wysłanemu przez Dymitra. Tymczasem Zygmunt III wydał Szujskiemu wojnę i Polaków, którzy przy Dymitrze byli, ściągał pod swe chorągwie. Zachwiało to sprawę Samozwańca; pobity, opuszczony przez swych stronników, uciekł 1610 r. z Maryną i **Z.** do Kaługi. Gdy wreszcie i ten Dymitr został zabity, Maryna pozostawszy z młodziutkim synem, ogłosiła się regentką, a **Z.** był pierwszym jej doradcą, i wtenczas to podobno ożenił się tajemnie z Maryną. 1611 r., kiedy już sprawa Władysława, obranego carem moskiewskim, upadała, rozwinęło się wielkie powstanie, masy jedne po drugich chwytały za oręż, **Z.** połączył się z powstańcami i obok Lapunowa i kniazia Dymitra Trubeckiego wielkiego używał znaczenia. Wydawał rozporządzenia i ukazy wespół z innymi bojarami i wojewodami głównymi. Z Lapunowem zbliżał się do Moskwy, wówczas kiedy w niej na Kremlu oblężony był Gosiewski. Wtedy to Chod-

kiewicz, podsunąwszy się pod Moskwę, rozpoczął z Z. tajne układy o przeprowadzenie jego wojska pod chorągwie polskie, z powodu jednak zdrady Łukowianina Chmielewskiego, który oskarżył Z. przed Trubeckim, nie przyszło do skutku. Z., unikając śmierci, z Dońcami przemknął się do Kołomny, gdzie przebywała Maryna, i odtąd sam jeden tylko przy niej pozostał, a dopóki najmniejsza jeszcze nadzieja zostawała, nie chciał ugiąć czoła przed przeciwnościami. Wówczas rzucił się na Astrachań, wojewodę moskiewskiego śmiercią ukarał i całe carstwo zajął. Dopóki car Michał zajęty był jeszcze wojną polską, służyło szczęście Z.; po jej ukończeniu jednak car, zebrawszy wszystkie siły, posunął się na Astrachań. Z. nie mógł sam jeden oprzeć się tej potędze i cofał się nad rzeką Jaik. Długo ścigany, zdradą przepadł. Maryna została wydana i utopiona pod lodem, dwuletni jej syn uduszony, Z. na pal wbity.

Zarzycki Aleksander, fortepjanista i kompozytor; * 1834 we Lwowie, † 1895 w Warszawie, wyższe wykształcenie muzyczne odebrał w Paryżu, Lipsku i Londynie, gdzie zyskał uznanie tak grą jak i kompozycjami; pierwsze koncerty dawał wraz z Biernackim w Krakowie, Poznaniu i Jasach w 1856, następnie udał się do Paryża, gdzie się kształcił u Rebera i w 1860 dał koncert w Paryżu, od 1862 koncertował w różnych miastach niemieckich. Przybywszy do Warszawy w 1866 r. zyskał sobie szerokie uznanie, skutkiem którego obrany został dyrektorem warszawskiego Towarzystwa muzycznego, które te stanowiska zajmował do 1874 r. Z utworów jego prócz koncertów na fortepjan z orkiestrą i w celu utworów salonowego charakteru odznaczają się liczne pieśni i romanse, składające dwa śpiewniki i osobno ogłaszane.

Zarzycki Aleksander.

Zasady, w chemji grupa związków tlenowych, które okazują sprzeczność własności chemicznych z kwasami (ob.) i wydają z niemi sole (ob.), innych zresztą wspólnych własności nie mają. Są to w ogóle związki metali z tlenem, a najsilniejsze własności zasadowe przedstawiają *alkalja* (ob.), które są niejako zasadami typowemi.—Liczne związki organiczne przedstawiają też własności zasad i zowią się *alkaloidami* (ob.).

Zasadzka, w sztuce wojskowej ogół obrotów, za pomocą których wprowadza się nieprzyjaciela na stanowisko, gdzie z łatwością pobity być może. Z. jest głównie dziełem wojsk lekkich, mających za zadanie napadnięcie na nieprzyjaciela w czasie pochodu, zniszczenie pociągów, placówek, co wszystko odbywa się nie według stałych zasad, lecz odpowiednio do natury kraju i sprzyjających okoliczności. Korzysta się tu z nocy ciemnych lub dni mglistych, chowa wojsko w łatwych do wyjścia parowach, w lasach, zbożach, lub za jakąbądź przydatną ku temu wyniosłością. W obecnych wojnach znaczenie zasadzek jest podrzędne.

Zasańskie starostwo niegrodowe leżało w województwie Ruskiem, w ziemi Sanockiej, a po części Przemyskiej. W lustracji z r. 1628 figuruje jako folwark, składający się z następujących wsi, oderwanych od starostwa Krosieńskiego: Posada, Tyrawa Solna, Olechowce, Dambrówka Niemiecka, Tropcza, Międzybrodzie, Zabłojce, Dobra i folwark Zasański z żupą solną. W następnych epokach dobra te po części przyłączono do starostwa Przemyskiego, a po części do Krosieńskiego. Po zajęciu ich przez rząd austrjacki w r. 1772, w różnych częściach sprzedane zostały w rozmaitych epokach. Por. Czemeryńskiego „O dobrach koronnych," st. 206 i 222.

Zasieka, wały utworzone z drzewa ściętego i ułożonego jedno na drugie dla zrobienia ogrodzenia. W dawnych wojnach, celem zatamowania przechodu wojsku nieprzyjacielskiemu, spuszczano kłody drzewa na drogi, układano na krzyż jedne na drugie, wierzchołki ich i rosochate gałęzie zwracając na zewnątrz. W takich zasiekach ubezpieczeni Kurpie rozbili całą potęgę Karola XII w puszczy Myszynieckiej.

Zasław Litewski, właściwie *Zesławl*, niegdyś stolica książęcej dzielnicy, dziś uboga mieścina w gub. i powiecie Mińskim, nad rzeką Swisłoczą. Włodzimerz, w. ks. kijowski, wydaliwszy od siebie 985 żonę swą Rognedę, córkę Rohwołoda, ks. połockiego, osadził ją wraz z synem jej Izasławem w posiadłościach jej ojca, na południowo-zachodniej części księstwa Połockiego, i na mieszkanie dla nich wznieść kazał zamek czyli właściwie okrągłą wieżę warowną, zwaną *Izasław*. Założycielem samo zamku izasławskiego albo zasławskiego, dotąd w szczątkach przechowanego, był prawdopodobnie sam Izasław, który tu panował do 1001. Po nim dziedziczył Z. z Połockiem syn jego Wratysław i wnuk Wrzesław, po którego zgonie 1801 ziemia ta rozpadła się na trzy dzielnice: Połocką, Zasławską i Mińską. 1115 Jaropołk, w. ks. kijowski, wspomagając niby Dawida Wszesławowicza, pokrzywdzonego w podziale ojcowskich posiadłości, urządził wyprawę na książąt połockich, skutkiem której Dawid dostał Połock, Borys, brat jego, wziął Z. Łohojsk i Borysów, a trzeci ich brat Hleb poszedł w okowach zakończyć życie w Kijowie, Mińsk bowiem Jaropełk zatrzymał dla siebie. Ten atoli stan rzeczy nie potrwał długo, gdyż 1127 czy też 1128 Mścisław, syn Włodzimierza Monomacha, w połączeniu z pokrewnymi książętami uderzył na posiadłości linji połockiej. Z., broniony przez Brzetysława Borysowicza, oblegli i w końcu zdobyli bracia

Mścisława Wiaczesław turowski i Andrzej włodzimierski. Gdy i inne posiadłości połockie zostały przez najezdników zdobyte, książąt tego domu wysłano na wygnanie do Konstantynopola, a rządy nad ich dzielnicami objął syn Mścisław Izasław. Gdy ten ostatni 1146 zyskał tron kijowski, księstwo Połockie dostało się synom wspomnianego wyżej Hleba, i wtedy Wszewłod Hlebowicz, zwany także przez kronikarzy Wszesławem, osiadł na Z. a dwaj bracia jego otrzymali Mińsk i Połock. 1159 Rohwołod, syn Borysa, obległszy zamek zasławski, zmusił zamkniętego w nim Wszewołoda do poddania się i pójścia na mniejszą posiadłość Strzyżew, Z. zaś oddał swym synowcom Brzetysławowi i Wołodarowi Wasilkowiczom. Niezadługo jednak dwaj bracia Wszewołoda odzyskali najprzód Mińsk, a następnie napadli znienacka na Z., zdobyli go i wzięli do niewoli Brzetysława i Wołodara. Pod koniec XII w. giną wszelkie ślady dalszych dziejów potomków Rogniedy, a około 1200 występują na widowni tych okolic książęta litewscy, jak: Mingajło, Erdźwiłł i Ryngold. Wszakże ten okres przejściowy jest bardzo ciemny. 1345 syn Gedymina Jawnuta, pozbawiony przez Kiejstuta i Olgierda wielkoksiążęcej dzielnicy na Wilnie, osadzony został w Z. niemal jako więzień i tu około 1366 życie zakończył. Po nim siedział na tych posiadłościach syn Jawnuty Michał, dalej synowie jego, Jerzy i Andrzej, za których władania, podczas wojny domowej między Zygmuntem Kiejstutowiczem a Świdrygiełłą, ten ostatni 1443 warownię zasławską zdobył i spalił, miasto w perzynę obrócił, a bezbronnych mieszkańców w pień wyciąć kazał. O dalszem potomstwie Jawnuty wiemy to tylko, że jakiś Iwan Fiedorowicz, ks. litewski, zasławski i mścisławski, 1567 zbiegł do Moskwy i że po wygaśnieniu tego domu po mieczu, Anna księżna Zasławska, zaślubiając Jana Hlebowicza, wojewodę wileńskiego, wniosła w ten dom Zasławszczyznę, spadłą z dzielnicy książęcej na stopień zwyczajnej włości. Jan Hlebowicz, gorący zwolennik Kalwina, oddał swym współwyznawcom kościół katolicki, fundowany podobno przez Jagiełłę, i założył drukarnię protestancką. Syn Jana Hlebowicza, Mikołaj, kasztelan wileński, wróciwszy do wyznania katolickiego, oddał 1623 pomieniony kościół katolikom. Około 1678, wskutek małżeństwa Kazimierza Sapiehy, wojewody wileńskiego, z Krystyną jedyną córką Jerzego Karola Hlebowicza, Z. przeszedł w posiadanie rodziny Sapiehów, od której 1755 kupiony został przez Antoniego Przezdzieckiego, referendarza litewskiego.

Zasław Wołyński, gniazdo pamiętnego w dziejach rodu książąt Zasławskich, obecnie miasto powiatowe gub. Wołyńskiej, nad rzeką Horyniem i wielkim stawem, ma 2 kościoły katolickie, 3 cerkwie prawosławne i 12,700 miesz., w większej części żydów. Czas jego założenia niewiadomy i dawne dzieje niepewne, a to z powodu pomącenia ich z dziejami Z. Litewskiego (ob.). Pewne dzieje Z. poczynają się dopiero w drugiej połowie XV wieku, kiedy wzniesioną tu została warownia i miastu nadano prawo magdeburskie. 1491 r. Tatarzy zostali tutaj pobici przez mieszkańców Wołynia i Polaków, a 1497 Aleksander, w. ks. litewski, ciągnąc z Litwą, Rusią, Żmujdzią i innymi na Tatarów, którzy posiadłości jego najeżdżali, stał tutaj czas niejaki. 1534 Mikołaj Wężyk, a 1577 Janusz Zbaraski, wojewoda bracławski, porazili znowu pod murami Z. plondrujących okolice Tatarów. Około r. 1594 Jezuici nawrócili tu na wiarę katolicką Janusza ks. Zasławskiego, wojewodę wołyńskiego, wraz z jego małżonką i całą rodziną i z tej snadź daty pochodzi wspaniała fara z ciosowego kamienia. 1606 r. Janusz ks. Ostrogski fundował tu kościół i klasztor Bernardynów. Posiadali tu również klasztor misjonarzy. 1648 r. zbuntowani Kozacy, opanowawszy miasto, zburzyli kościoły, wywlekli zwłoki książąt z grobów i sprawili okropną rzeź pomiędzy tutejszymi żydami. 1684 jeszcze raz ukazali się pod Z. Tatarzy, ale pokonani przez regimentarza Michała Rzewuskiego, po stracie zdobytych jeńców i łupów, z ciężką stratą cofnąć się byli przymuszeni. Po śmierci ostatniego z rodu książąt Zasławskich, Aleksandra ordynata ostrogskiego, odziedziczyła Z. jego siostra Teofila Lubomirska, od której przeszedł w dom Sanguszków. Miasto niszczone kilkakrotnie w czasie buntów kozackich, dźwignął Stanisław August, nadając mu rozmaite przywileje.—*Zasławski powiat* ma na przestrzeni 3,054 w. kw. 211,000 miesz.; w powiecie znajduje się 15 fabryk.

Zasławscy Jawnutowicze, właściwie *Zesławscy*, książęta *litewscy*, pochodzą od Jawnuty (ob.), najmłodszego syna Gedyminowego. Jawnuta był jakiś czas wielkim księciem Litwy, lecz ustąpił przed Olgierdem i osiadł w ziemi Krzywickiej na Zasławiu (ob.), czyli Izasławiu (właściwie *Zesławiu*), skąd poszło nazwisko Zasławskich. Miał on dwu synów: *Szymona* i *Michała*.—Szymon, książę świsłocki, w r. 1349 towarzyszył stryjowi Korjatowi w poselstwie Olgierdowem do hana tatarskiego, który obu tych książąt wydał w ręce Symeona Pysznego, a Olgierd drogo ich wolność musiał okupić. Szymon ten podobno w r. 1389 przysięgał na wierność królowi Władysławowi i Jadwidze. W r. 1390 pod dowództwem Skirgiełły bronił Wilna przeciw hufcom Witolda, który go wziął do niewoli pod Wissewalde. Puszczony później na wolność, podpisał układ tymczasowy Władysława Jagiełły z Krzyżakami w r. 1411.—Drugi syn Jawnuty *Michał książę Zasławski*, w roku 1386 wykonał hołd królowi Jagielle, a w 1399 miał zginąć w bitwie nad Worsklą. Synowie Michała: *Jędrzej* i *Jerzy książęta Zasławscy*, uznali także swym panem Jagiełłę 1401 r. Na nich już zaciemniają się dzieje tej rodziny. Do tych dwu książąt, Szymona i Michała, Niesiecki dodaje jesz-

cze trzeciego, *Iwana*, który prawdopodobnie był wnukiem Jawnuty, nie wiadomo przecież z którego syna. Tego Iwana synem był pewien *Iwan Iwanowicz Zasławski*, namiestnik miński w 1483, który miał 3 synów: Michała, Bohdana i Teodora. *Michał* ożenił się z prawnuczką Lingwena Olgierdowicza, Julijanną Mścisławską, i przybrał nazwisko *Mścisławskiego*. Drugi raz ożenił się z Wasilisą, księżniczką Holszańską, a w kronikach polskich Dubrowicką. W czasie wojen z Moskwą wytrwale trzymał się Litwy i ulegał wielkim książętom. Fedor trzeci syn Iwana Iwanowicza był ostatnim z rodu Zasławskich litewskich; † przed 1540 r. Przez córki byli spokrewnieni z tymi Zasławskimi Radziwiłłowie, Połubieńscy, Zbarascy, Koszyrscy, Ostykowie, Zabrzezińscy i wiele innych znakomitych rodzin litewskich.

Zasławscy, książęta *wołyńscy*, ród od poprzedniego zupełnie różny; są oni gałęzią domu Ostrogskich (ob.). Ostatni książę, który jeszcze i na Ostrogu i na Zasławiu rządził, był *Wasil Fedorowicz Krasny* (Piękny); † 1453 r. Z dwu synów jego Iwan wziął Zasław i dał początek rodowi książąt Zasławskich. Znakomitsi z domu Zasławskich są:

Zasławski Michał, wnuk Jerzego, znakomity wojownik, często gromił Turków i Tatarów, wkraczających na Wołyń. Zginął przypadkowo od wystrzału z własnej fuzji.

Zasławski Janusz III, synowiec poprzedniego, ożeniony z Anną Sanguszkówną, córką hetmana Romana, został 1592 wojewodą podlaskim, a 1603 wołyńskim. Z hetmanem Żółkiewskim znajdował się w sławnej bitwie pod Cecorą i w kilku innych, jak pod Zbarażem, Haliczem i t. d. Starosta żytomierski i perejasławski, z sejmu r. 1623 wyznaczony został komisarzem do Kozaków; † 1692. **Z.** ten porzucił obrządek grecki, przeszedł do Kościoła katolickiego i w Zasławiu wybudował Bernardynom kościół z klasztorem.

Zasławski Konstanty, syn poprzedniego, wyprawiony do obcych krajów z bratem *Aleksandrem*, popisywał się rycerstwem w obozie arcyksięcia Albrechta, oblegającego Ostendę. Za powrotem do ojczyzny posłował na sejmy w r. 1607 i 1608, a w r. 1613 wyznaczony był z sejmu do uspokojenia niepłatnego wojska; † w młodym jeszcze wieku.

Zasławski Jerzy, brat poprzedniego, * 1592, † 1636. Walczył pod Chocimem w r. 1621, w r. 1625 był komisarzem przy Koniecpolskim do uspokojenia Kozaków nad jeziorem Kurukowem, 1632 został marszałkiem sejmiku przedkonwokacyjnego i posłem na elekcję. Za Władysława IV bił się przeciw Abazy-paszy i wtedy to został starostą włodzimierskim 1635 r.

Zasławski Aleksander, brat obu poprzednich i od nich starszy, bawił 12 lat za granicą dla kształcenia się w naukach i sztuce wojennej. W r. 1605 kasztelan wołyński, 1613 wojewoda bracławski, a od 1628 kijowski, był zarazem starostą żytomierskim. Celując nauką, oddawał się także literaturze: znany jest list jego polemiczny do Melecjusza Smotryckiego. Dla ubogich hojny był aż do rozrzutności. W r. 1629 wyznaczony został przez króla na synod do Lwowa, dla pogodzenia obrządku słowiańskiego, i tu wkrótce po przybyciu † 1629 r.

Zasławski Izydor Janusz, syn poprzedniego, walczył 1626 w Prusiech przeciwko Szwedom ze swoim pułkiem pod Peplinem i po odjeździe hetmana Koniecpolskiego na sejm, otrzymał dowództwo nad wszystkiem wojskiem, odznaczając się zawsze wielkiem męstwem i znajomością sztuki wojennej; † 1649.

Zasławski Władysław Dominik, brat poprzedniego, pierwszy magnat na Wołyniu, jeden z największych panów Rzeczypospolitej, po wygaśnieniu książąt Ostrogskich otrzymał w spadku ich ordynację i z tego powodu był zarazem księciem Ostrogskim i Zasławskim i panem na Tarnowie, odziedziczonym po Tarnowskich. Jeszcze za Władysława IV mianowany koniuszym koronnym 1635 36, zamierzał wystawić w dobrach swoich potężne przedmurze nietylko dla województwa, ale i dla całej Rzeczypospolitej przeciw pogaństwu i na cel ten ofiarował miasto Konstantynów z warunkiem, ażeby sejm nadał mu takie same przywileje, jakie posiadały Zamość i Tarnów W r. 1641 został starostą łuckim i posłował na sejm t. r., a 1645 roku otrzymał województwo Sandomierskie. W chwili wybuchu powstania Chmielnickiego bawił **Z.** we Lwowie, a dragonja jego tymczasem i piechota broniły jakiś czas obozu pod Korsuniem; pod Konstantynowem zaś walczył książę podobno osobiście. Na sejmie konwokacyjnym w czerwcu 1648 obrany był jednym z trzech regimentarzów, chociaż nie znał się wcale na sztuce wojennej; z tego też powodu Chmielnicki z pogardą nazwał go *Pierzyną*. Jakoż hetmaństwo jego odznaczyło się tylko klęską Piławiecką, do której **Z.** przyczynił się swą nieudolnością. W r. 1649 został wojewodą krakowskim i odtąd towarzyszył na wszystkich wyprawach królowi, jak np. pod Zbarażem, Zborowem, Beresteczkiem i t. d. Podczas wojny szwedzkiej piechotą swoją i amunicją opatrzył należycie Przemyśl, którego krótko przed rozpoczęciem wojny został starostą. Zasławski † 1656 w Starem Siole pode Lwowem. Z drugiej swej żony, Katarzyny Sobieskiej, siostry króla Jana III, zostawił jedynego syna, *Aleksandra*, który † 1673 w młodym wieku; na nim zakończył się ród **Z.** Jedyna córka wojewody krakowskiego, *Aleksandra*, poślubiła r. 1671 Dymitra Wiśniowieckiego, a po jego zgonie Józefa Lubomirskiego; ordynację zaś przekazała Lubomirskim, a potem Sanguszkom.

Zastaw, kontrakt, przez który dłużnik daje rzecz jaką swemu wierzycielowi na zabezpieczenie długu. Stosownie do tego, czy przedmiotem **Z.** jest rzecz ruchoma czy nieruchoma, **Z.** bywa *ruchomym* i *nieruchomym*. Przy **Z.** podług obowiązującego Kodeksu dłużnik ustępuje wierzycielowi

posiadanie rzeczy, przez co ten ostatni otrzymuje przywilej poszukiwania na niej swej należności przed wszystkimi innymi wierzycielami tegoż dłużnika. Warunkami istnienia tej umowy są: 1) zgoda stron obu, 2) wydanie rzeczy wierzycielowi, czego prawo nie wymaga przy przedaży i zamianie (ob.), 3) rzecz dana w **Z.** winna należéć do dłużnika, co wreszcie nie jest warunkiem koniecznym tej umowy, bo wierzyciel nie może być zmuszony do wydania danej sobie w **Z.** rzeczy ruchomej, chociażby ta do dłużnika nie należała, jeżeli działał w dobrej wierze; jest to skutek ogólnej zasady prawnej: posiadanie rzeczy ruchomych staje za tytuł. Również niekoniecznym jest warunek 4) spisania aktu urzędowego, co staje się potrzebnem, jeżeli wierzyciel, mający rzecz w **Z.**, chce na niej dochodzić swej należności przed innymi wierzycielami tegoż dłużnika. Z umowy o **Z.** płyną prawa i obowiązki dla wierzyciela i dłużnika. Dla pierwszego są one następujące: 1) Wierzyciel ma prawo rzecz daną mu w **Z.** zatrzymać do zapłaty długu, na którego zabezpieczenie **Z.** był dany. Jeżeli tenże wierzyciel ma u dłużnika inne jeszcze długi, może rzecz u siebie zatrzymać do ich uiszczenia, nie ma jednak co do nich przywileju przed innymi wierzycielami. 2) W razie niezapłacenia długu w terminie może wierzyciel żądać, aby mu sąd przyznał własność zastawionej rzeczy, o ile wartość jej długu nie przenosi, lub też dozwolił ją sprzedać i z otrzymanej sumy należność swą wytrącić. 3) Może żądać zwrotu pieniędzy, na zachowanie rzeczy wyłożonych. 4) Przedawnienie dla długu, na którego zabezpieczenie **Z.** był dany, nie płynie przez cały czas trwania **Z.** 5) Wierzyciel odpowiada za stratę lub pogorszenie zastawu, jeżeli te przez jego niedbalstwo nastąpiły.—Co do dłużnika, ten: 1) pozostawia rzecz w posiadaniu wierzyciela do czasu zapłaty długu, 2) może żądać zwrotu rzeczy zastawionej, jeżeli wierzyciel jej nie pilnuje lub użytkuje z niej bez pozwolenia dłużnika.—Jeżeli przedmiot dany w **Z.** przynosi procenty (są nim np. papiery procentujące), zachowuje je wierzyciel na poczet należnych mu procentów lub samego kapitału. Wszystkie te prawidła nie mają zastosowania w rzeczach handlowych, ani do domów upoważnionych do udzielenia pożyczek na zastawy, co do których należy stosować przepisy i urządzenia do nich się ściągające. Co do **Z.** rzeczy nieruchomych, to: 1) Dla ważności jego koniecznym jest akt, mający datę pewną, trwa zaś on do upłaty długu, która przed terminem nastąpić nie może. 2) **Z.** nieruchomy daje wierzycielowi prawo posiadania i użytkowania rzeczy zastawionej. Dochód pokrywa procenty, a jeżeli je przewyższa, lub te się wcale nie należą, zalicza się na kapitał. 3) **Z.** nieruchomości nie daje wierzycielowi z niego korzystającemu przywileju przed innymi wierzycielami tegoż dłużnika i ci mogą na zastawionej majętności, mimo istniejącego **Z.**, należności swej dochodzić. Jest to skutek istniejącej u nas hypoteki, nadającej pierwszeństwo wierzycielowi, który dług swój pierwej w wykazie hypotecznym umieścił (ob. Hypoteka). 4) Nieruchomość zastawiona nie może, jak to widzieliśmy przy ruchomościach, być zatrzymywana na inne długi tegoż dłużnika.

Zastawki sercowe, ob. Serce.

Zastawne listy, papiery hypoteczne, wypuszczone przez towarzystwo kredytowe, a przynoszące posiadaczom stałe odsetki. Ob. Papiery procentowe, Kredytowe zakłady i t. p.

Zastępstwo, dobrodziejstwo prawa, przez które dalszy spadkobierca wchodzi w stopień i miejsce spadkobiercy bliższego, zmarłego, oraz w prawa, jakieby ten ostatni posiadał, gdyby przeżył spadkodawcę. Prawo **Z.** służy klasie zstępnej, a także potomkom rodzonych braci i sióstr, nie służy linji wstępnej i dalszym bocznym krewnym (ob. Spadek). Zastępcy do spadku przystępują z równemi prawami i między nich wszystkich dzieli się część przypadająca temu, kogo zastępują. **Z.** w klasach, w których jest dopuszczone, następuje do nieskończoności tak, iż nie tylko spadkobiercy drugiego stopnia są upoważnieni do zastąpienia spadkobierców pierwszego stopnia, ale prawo to służy i spadkobiercom stopnia 3 i t. d. (Por. Ks. III. Tyt. I. Dz. III, Oddz. II K. N. art. 739—744).

Zastój krwi (*stasis*), zebranie się większej ilości krwi w jakiejkolwiek części ciała, w skutek utrudnionego odpływu krwi z żył. Powstaje on z powodu zmniejszenia siły serca, np. w ciężkich chorobach wytwarza się **Z.** na stopach, rękach, jako najdalej od serca położonych, i na częściach ciała dolnych, t. j. przy leżeniu—na krzyżu, grzbiecie, w dolnych częściach płuc; także z powodu ucisku gorsetów, opasek i t. d. **Z.** krwi powoduje zabarwienie organu niebieskie, ciemne, co nazywamy na nosie i kończynach sinicą (ob.), obniżenie temperatury i w ogóle zmniejszenie czynności danego organu, a niekiedy doprowadza do zgorzeli (ob.).

Zastrow, Henryk Adolf von..., generał pruski, * 1801 w Gdańsku, † 1875. Wstąpiwszy 1815 do korpusu kadetów, służył następnie w gwardji, od 1834 w korpusie inżynierów, od 1834 w biurze topograficznem, brał udział w wyprawie szlezwicko-holsztyńskiej (1848—49), został 1855 pułkownikiem, a 1858 generał-majorem. Jako generał-lejtnant i dowódca 11 dywizji walczył z odznaczeniem pod Königgrätz w wojnie z Austrją 1866 r., a w wojnie z Francją 1870 dowodził jako generał piechoty (od 1868) 7 korpusem armji i odznaczył się w wielu bitwach; 1871 wziął uwolnienie od służby czynnej i mianowany był członkiem komisji obrony krajowej. **Z.** znany jest także w literaturze wojskowej z dzieł: „Handbuch der vorzüglichsten Schriften und Muster der Befestigungskunst" (Berlin, 1858; 2 ed., p. t. „Geschichte der

beständigen Befestigungskunst" (Lipsk, 3 wyd., 1854) i „Carnot und neuere Befestigung" (Lipsk, 1840); oprócz tego przetłómaczył Vaubana „Traité de l'attaque des places" (Berlin, 1841).

Zastrzał *(zanogcica, panaritium)*, zapalenie części miękkich na członku paznogciowym palców rąk. Palec obrzmiewa, zaczerwienia się, powstaje gwałtowny ból i prędko zwykle ropienie (ob.), którem choroba się kończy; niekiedy wszakże zapalenie przechodzi na okostną i kość, wywołując gangrenę, i kończy się utratą palca. Powstaje przez miejscowe zakażenie poprzednio powstałego obrażenia palca, jego zdrapania lub stłuczenia. Leczenie polega na usunięciu ropy, a nieraz paznogcia lub członka palca.

Zastrzeżenie w myśli *(restrykcja)*, zatrzymanie w umyśle swoim znaczenia słów, którego nie wyrażamy, a to w celu oszukania tego, z kim rozmawiamy.

Zasulicz Wiara, nihilistka, * 1853, uwikłana 1869 w sprawę rewolucjonisty Neczajewa, dłuższy czas siedziała w więzieniu, następnie internowana. Pragnąc pomścić nihilistę, studenta Bogolubowa, wykonała 5 lutego 1878 zamach na życie naczelnika miasta Petersburga generała Trepowa i wystrzałem z rewolweru raniła go ciężko, lecz uniewinniona przez sędziów przysięgłych w d. 11 kwietnia t. r., wyjechała do Szwajcarji.

Zaszkowskie starostwo niegrodowe znajdowało się w województwie Mazowieckiem, w ziemi Nurskiej. Podług spisów podskarbińskich z r. 1771, obejmowało dzierżawę Zaszków z przyległościami, które posiadała w tym czasie Anastazja Straszewska, łowczyna dobrzyńska, opłacając z niego kwarty złp. 506 gr. 5, a hyberny złp. 100.

Zatec, miasto w Czechach, toż co Saaz (ob.).

Zathey Hugo, dr. filozofji, nauczyciel gimnazjalny w Krakowie, był redaktorem *Przeglądu Polskiego*. Zbiorowe wydanie pism jego wyszło w Poznaniu 1885, obejmujące między innemi: „Uwagi o Panu Tadeuszu" i „Homer w Polsce" (3 wyd., 1886); tłómaczył nadto poezje liryczne Goethego; z prac oryginalnych ogłosił nadto: „Młodość Bohdana Zaleskiego, 1802—1830" (Kraków, 1886); „Historja literatury greckiej" (1895); „Antologja grecka" (Lwów, 1895). † r. 1896 w Krakowie.

Zatoczek *(Planorbis)*, ob. Ślimaki.

Zatoka, *odnoga*, wszelkie zagłębienie morza w ląd zachodzące. Rozróżnia się niekiedy zatokę od odnogi tem, że pierwsza mniej w ląd się posuwa niż druga; a nadto zatoki bywają nieznacznych rozmiarów, gdy odnogi tak są rozległe, iż niekiedy za oddzielne morza są poczytywane. Zatoki bardzo małe nazywają się także buchtami.

Zatokowe wyspy *(Islas de la Bahia)*, grupa wysp na wybrzeżu północnem środkowo-amerykańskiego stanu Honduras, obejmuje kilka wysp, z których tylko trzy, *Roatan* (600 klm. powierzchni), *Bonacca (Guanaju)* i *Uttilla* są zamieszkane i liczą 14,000 miesz., głównie ladinos (ob.). Wyspy połączone są między sobą rafami i mają grunt urodzajny. Stanowią departament stanu Honduras, z główną miejscowością *el Progreso* na wyspie Roatan.—Odkryte przez Kolumba w r. 1505, były schroniskiem korsarzy, należały potem kolejno do Hiszpanji i Anglji, która je ostatecznie traktatem z r. 1859 zwróciła rzeczypospolitej Honduras.

Zator, *zatór (embolus)*. Jeżeli miękki i kruchy zakrzep (ob.) lub część jego zostanie uniesiona z naczynia lub serca i przeprowadzona na inne miejsce, to zatrzymuje się w najbliższem węższem naczyniu i stanowi **Z.** Zresztą nie tylko skrzep krwi może być uniesiony, ale także i inne ciała, jeżeli się wypadkiem do światła naczyń dostaną, np. cząstka wysięku z zastawek serca przy ich zapaleniu, cząsteczki raka, pasożyty, jeżeli przebiwszy ścianę naczynia dostaną się do wnętrza, drobinki tłuszczu i t. d. **Z.** może zamknąć zupełnie naczynia, albo tylko częściowo; w pierwszym razie krew zupełnie przepływać nie może, powodując zgorzel (ob.). Skutki **Z.** zależą od porażonego organu, np. często bardzo **Z.** tętnicy mózgowej wywołuje paraliż połowy ciała. Zator w tętnicach wieńcowych serca, jak również w tętnicach rdzenia przedłużonego wywołać może natychmiastową śmierć; zator w ośrodkach mowy wywołują niemotę, w ośrodkach wzrokowych ślepotę. Jeżeli zatkane przez **Z.** naczynie jest tętnicą końcową (ob. Tętnice), to powstaje *zawał* (ob.). W ogóle objawy występują tu nagle, a przy zakrzepie (ob.) powoli.

Zator *(Zatoria)*, miasto w Galicji, obw. Wadowickim, na Skawą, niegdyś stolica udzielnego księstwa. *Ziemia Zatorska* w XII w. stała się własnością książąt szląskich i wtedy powstało miasto **Z.**, które po przyłączeniu do księstwa Oświecimskiego stało się stolicą udzielnego księstwa. Jan, książę oświecimski i zatorski, w r. 1494 sprzedał ziemię swą Janowi Albrechtowi za 50,000 cz. zł. W 1507 r. mieszczanie zatorscy zaprzysięgli Zygmuntowi I i następcom jego wierność, a zupełne wcielenie księstwa tego do Korony nastąpiło 20 lut. 1564. Miasto **Z.**, murem opasane i obronnym zamkiem wzmocnione, zostało stolicą powiatu, noszącego tytuł księstwa. Powiaty Zatorski i Oświecimski tutaj sejmikowały. Było tu także starostwo grodowe. Ostatni starosta, Piotr Dunin, nabywszy tę majętność od rządu austrjackiego, wyrestaurował starożytny zamek i uczynił go mieszkalnym. W starożytnym tutejszym kościele farnym, w stylu gotyckim, znajduje się godna uwagi chrzcielnica śpiżowa, z datą 1462 r. Zamek, dotąd zamieszkany, mieści wiele przedmiotów pamiątkowych, jak oto: zabytków rzeźby, starych zbroi, mozaik egipskich i greckich, posągów, marmurów i t. p., tudzież wiele obrazów znakomitych artystów. Miasto liczy obecnie 1,600 m.

Zatora, Paweł z..., znakomity kaznodzieja polski XV w., doktor prawa, kanonik krakowski, profesor akademji tameecznej i przez lat 40 kaznodzieja katedralny; † 1463. W bibljotece krakowskiej znajdują się w rękopisie w języku łacińskim zarysy pięknych jego kazań, wygłaszanych do ludu po polsku: „Sermones de tempore" (kazania na niedziele) i „de Sanctis" (na dni Świętych Pańskich uroczyste), najczęściej ze stosownym wstępem i trzema poddziałami.

Zatorska ziemia, ob. Zator.

Zatorski Franciszek, wierszopis, * 1800 na Litwie, † 1849 w Warszawie. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim, był nauczycielem w rozmaitych szkołach okręgu wileńskiego, a od r. 1832 okręgu naukowego warszawskiego. Ważniejsze jego pióra prace są: „Polowanie, poema opisowe w 4 pieśniach oraz ulotne wiersze" (Wilno 1829); „Tryolety" (tamże, 1830); „Pisma liryczne i religijne" (2 t., Warsz., 1833); „Rys historji powszechnej Kajdanowa", przekład z rosyjskiego (Warsz., 1832; 6 wyd., War., 1850); „Znicz nad Niewiażą, poemat z podań Litwy, Żmujdzi i Polski" (2 t. Siedlce 1845); „Witold nad Worsklą"; „Pieśni ludu z nad dolnego Niemna" (Warsz., 1844).

Zatorski Maksymiljan, prawnik, * 1835 roku w Samborze, † 1886 w Krakowie, nauki gimnazjalne pobierał tamże, prawo studjował we Lwowie; był profesorem prawa cywilnego w Krakowie, członek komisji egzaminacyjnej i członek akademji umiejętności. 1869 redagował czasopismo poświęcone prawu i umiejętnościom politycznym. Wydał: „O kontrakcie kupna, zawartym w drodze licytacji" (1868); „Powszechna księga ustaw cywilnych dla krajów dziedzicznych niemieckich monarchji austrjackiej" (spólnie z prof. Kasparkiem, r. 1875).

Zatorskie starostwo grodowe leżało w województwie Krakowskiem, księstwie Oświecimskim i Zatorskiem. Podług lustracji z 1660, obejmowało w sobie miasta: Zator (ob.) z zamkiem, Wadowice, Kęty, i wsie: Koziniec, Ponikiew, Hobatek, Kaczyna, Trzebieńczyce, Łaskawa, Piotrowice, Wigtowice, Rzeki, Dwory, Manowice, Brzezinka, Brzeszcze, Bielany, Kobiernice, Porebka, Międzybrodzie i Bujaków, oraz jedną dzierżawę Czubrowice. W 1771 posiadał je Piotr Dunin, z żoną Zofją z Małachowskich, opłacając z niego kwarty złp. 7,353 gr. 28, a hyberny złp. 10,651 gr. 11. Po zagarnieniu tego starostwa przez rząd austrjacki w r. 1772, tenże sprzedał je za kontraktem z d. 25 kwietnia r. 1778 rzeczonym wyżej małżonkom Duninom za sumę złotych reńskich 82,042 kr. 10.

Zatret, choroba koni, w ścisłem znaczeniu obrażenie nadkopycia, spowodowane nastąpieniem drugą nogą, w ogóle jednak wszelkie obrażenie nadkopycia, bez względu, jaka je przyczyna spowodowała. Powstaje on zwykle przy nagłych zwrotach zwierzęcia, przy nałogu opierania kopyta jednej nogi o drugą.

Zatrucie (*intoxicatio*), ob. Trucizna.

Zatrwian, *zatrawian*, roślina, ob. Statice.

Zatwar, *Zatwarowate*, ob. Sterculia, Sterculiaceae.

Zatwardzenie, ob. Zaparcie stolca.

Zauper Józef Stanisław, humanista i filolog, * 1784 w Moście w Czechach, † 1850 w Pelzni. Po ukończeniu nauk gimnazjalnych w mieście rodzinnem oraz studjów filozoficznych w Pradze, wstąpił 1804 do zakonu premonstrateńskiego, poczem studjował teologję w Pradze i 1809 został nauczycielem w Pelzni, gdzie od 1832 był prefektem, a od 1848 dyrektorem. Zasłużył się zwłaszcza wybornym przekładem prozą „Iljady" (2 t., Praga, 1828 roku) i „Odysei" (t. 1827). Nadto wydał: „Die Poesie in ihren Formen" (1804); „Grundzüge zu einer deutschen theoretischpraktischen Poetik" (1821); „Studien über Göthe" (1822); „Homers Odyssee erläutert" (4 t.,1827—28); „Praktische Anleitung zu Redekunst" (1829); „Pilsens alte Cronik" (1835) i in.

Zavieta z Zavietic Jerzy, pisarz czeski, * roku 1575 w Pradze, po ukończeniu nauk wyższych w kraju i za granicą, wstąpił do służby publicznej. Wyniesiony 1597 do godności szlacheckiej, został później dworzaninem króla Macieja, po jego zaś śmierci mianowany sekretarzem izby czeskiej, jako stronnik ruchu narodowego skazany 1620 na dożywotne więzienie, † jak się zdaje 1638. Między jego pracami odznaczają się: „Schola aulica, t. j. dworska szkoła" (Praga, 1607); „Zpiewy modlitebne za sztastne panowani kr. Matiasze" (t. 1611); „Kancional celoroczni" (t. 1611) i „Rorate neb zpievy adventni" (t. 1610). Nadto wydał kilkanaście broszur w języku czeskim, dotyczących spraw spółczesnych (między 1611 a 1618).

Zawadowski Piotr, hr., mąż stanu rosyjski, * 1738 w pow. Starodubowskim, gub. Czernihowskiej, † 1813; pobierał nauki w szkole ks. Jezuitów w Orszy, następnie w akademji kijowskiej. Wszedłszy do służby rządowej rosyjskiej, posuwał się w hjerarchji urzędniczej, aż został dyrektorem głównym banku państwa. Cesarz Paweł I nadał mu godność hrabiowską; 1802 mianowany był (pierwszym w Rosji) ministrem oświecenia publicznego, w końcu 1810 został prezesem departamentu praw w radzie państwa.

Zawadzki Stanisław, zwany *Picus*, doktor filozofji i med. Po ukończeniu nauk w akademji krakowskiej, udał się 1557 do Włoch na dalszą naukę. Wróciwszy z Padwy, został profesorem 1563. W latach 1581 i 1588 był dyrektorem akademji, a także rajcą i burmistrzem miasta Krakowa. Mąż głębokiej nauki, słynął także w swoim czasie jako znakomity mówca i wierszopis.

Zawadzki Teodor, syn poprzedniego, adwokat w sądach krakowskich, † około 1638, oprócz wielu dzieł prawnych w języku łacińskim i polskim

wydał jeszcze: „Catalogus Ducum atque Regum Polonorum" (Kraków, 1623), dzieło nadzwyczaj dziś rzadkie, które wyszło także podobno i po polsku p. t. „Porządek książąt i królów polskich" (tamże 1611); „Memoriale oeconomicum albo pamięć robót i wszelkiego dworu gospodarskiego każdego miesiąca" (3 wyd., tamże 1647), książka domowa gospodarska na 6 części rozdzielona, zebrana z dzieł łacińskich, niemieckich, francuskich, włoskich, czeskich i polskich oraz z doświadczenia gospodarzy i gospodyń.

Zawadzki Jerzy Kurzborg, wierszopis religijny ewangelicki. Po ukończeniu nauk w gimnazjum głogowskiem spędził młodość na dworze ks. Krzysztofa Radziwiłła, poczem został za jego przyczyną sędzią i podstarościm wschowskim. † 1625. Wydał: „Pieśni nabożne ku użytkowi zborów ewangelickich" (b. m. dr. i r.).

Zawadzki Jan, wojewoda parnawski, dyplomata. Nauki odbywał za granicą a wróciwszy do kraju, został dworzaninem Zygmunta III i królewicza Władysława, z którym po odbytych wyprawach wojennych podróżował po Europie. Po wstąpieniu na tron Władysława, używany był przez niego do wielu osobiście dla króla i Rzeczypospolitej ważnych poselstw; za te usługi 1639 został kasztelanem gdańskim, a 1643 wojewodą parnawskim. † 1645. Znane są dzieła jego: „Serenissimi Henrici Valesii Regis Poloniae et M. D. Lith. ingressus Cracoviam et feliciter peracta coronatio" (Kraków, 1574); „Encomium orationis a S. Joachimo Friderico Marchione Brandeb. habita" (tamże 1603).

Zawadzki Kazimierz, historyk, wnuk poprzedniego, syn Jana, podkomorzego parnawskiego, kasztelan chełmiński; zajmował się gorliwie historją współczesną kraju i w pismach swych powstawał śmiało na zdrożności i krzyczące o sprawiedliwość bezprawia. Zostawił następujące dzieła: „Gloria orbi Sarmatico consensu monstrata a Deo data" (Warsz., 1670), w którem opisał wybór króla Michała; „Historia arcana seu annalium Polonicorum Libri VII" (Frankf. 1699), powtórnie i dalszy niejako ciąg poprzedniego: „Tractatus super advertentiam defectuum in capitibus Imperii sarmatici" (Kraków, 1676; 3 wyd. Lublin, 1316). Dzieło to podane na sejmie koronacyjnym królowi Janowi III, jakoby wskazówka, według której król miał rządzić, ściągnęło na autora powołanie przed sąd biskupa krakowskiego i spalenie całego pozostałego nakładu książki. Niemniej ciekawem jest czwarte jego dzieło „Speculum Serenissimo Joanni III Polonorum Regi" (Warszawa, 1690).

Zawadzki Benedykt, kaznodzieja i wierszopis, * 1652 r. w Warszawie, † 1705 tamże. Po ukończeniu szkół w mieście rodzinnem wstąpił do zgromadzenia Pijarów, przez długi czas wykładał nauki wyższe w rozmaitych szkołach, w końcu był rektorem w Piotrkowie i Warszawie. Słynął ze zdolności poetycznej i wymowy kościelnej. Prócz wielu panegiryków w jęz. łacińskim, wydał: „Cenzura kaznodziejska" (Warsz., 1697); „Kazania na święta uroczyste" (t. 1702); „Kazania na niedziele doroczne" (t. 1700); „Infula Cracoviensis gemmis suis distincta seu Antistium, elogia historico-politica" (3 wyd., t. 1696); „Lyricorum libri IV" (t. 1694); „Orationes gratulatoriae Epithalamiae, nuptiales, parentales etc." (tamże, 1695).

Zawadzki Ignacy, pisarz panegiryczny, * r. 1651 w Borkowicach, w Opoczyńskiem, † 1712 roku w Krakowie; po ukończeniu nauk w Radomiu, wstąpił do zgromadzenia Pijarów, w którem pełniąc obowiązki nauczycielskie, był następnie rektorem w Warszawie i Krakowie. Napisał i wydał wiele panegiryków łacińskich na pochwałę lub z powodu uroczystości domowych panów lub biskupów polskich. Nadto wydał także zbiór przysłowi polskich, przełożonych na język łaciński p. t. „Gemmae latinae sive proverbia polonica phrasi latina ex classicis authoribus deprompta expressa" (Warszawa, 1680; 3 wyd., t. 1728).

Zawadzki Antoni, historyk kościoła ruskiego, Bazyljanin, został 1719 roku protoarchimandrytą, a w podeszłym wieku udał się na spoczynek do klasztoru Byteńskiego w Grodzieńskiem, gdzie † 1737 r. na urzędzie protokonsultora. Zostawił w Byteniu rękopis słowiańsko-ruski p. t. „Sobotnik albo pomnik cerkwi byteńskiej".

Zawadzki Stanisław, budowniczy polski, profesor architektury korpusu kadetów w Warszawie za Stanisława Augusta, pułkownik inżynierji i budowniczy komisji edukacyjnej. Wróciwszy z Włoch wystawił rozmaite budowle, jak: koszary artylerji (późniejsze koszary wołyńskie) i gwardji koronnej, zajęte na cytadelę, pałac ks. Poniatowskiego. Ustronie, teraz Fraskati zwane, dzisiejszy gmach sądu apelacyjnego i t. d. Nadto, zostawił w rękopisie „Zbiór różnych fabryk pojezuickich, t. j. kościołów, kolegjów, oraz innych mieszkań, zabudowań i t. d. w r. 1780 ułożony, zaś w r. 1788 dopełniony". Rękopis ten znajduje się w bibljotece Głównej w Warszawie.

Zawadzki Augustyn, dzierżawca dóbr Brańszczyk w Płockiem, pierwszy, przed Madalińskim jeszcze i Kościuszką, powstał w r. 1794 i na czele Kurpiów porozbijał liczne oddziały jazdy i piechoty pruskiej. Po utworzeniu księstwa Warszawskiego uorganizował własnym kosztem siódmy pułk ułanów i odznaczył się świetnie w kampanjach 1807, 9 i 12 roku. Wróciwszy ze szczątkami armji do kraju, był jeszcze czas jakiś dzierżawcą ekonomji Brańszczyk, później wygnany z dzierżawy, dzielny ten wojownik umarł w nędzy na Pradze r. 1837.

Zawadzki Aleksander, botanik, rodem ze Śląska, był profesorem fizyki w uniwersytecie lwowskim, później profesorem fizyki i matematyki stosowanej w liceum w Przemyślu, następnie

w Ołomuńcu. Ogłosił: „Enumeratio plantarum Galiciae et Bucovinae" (Wrocław, 1835); „Flora der Stadt Lemberg" (Lwów, 1836); „Die Pilsner Heilquelle" (t. 1836); „Galicja w obrazach" (12 zesz. t. 1840); „Fauna der Galizisch-Bukowinischen Wirbelthiere i t. d." (Stuttg., 1840); „Ueber die Wichtigkeit der Paläontologie" (Lwów, 1850).

Zawadzki Józef, jeden z najczynniejszych i najznakomitszych księgarzy i wydawców polskich, * 1778 w Poznańskiem, † 1838. Przybywszy w 1803 r. do Wilna, od szczupłych początków znacznie rozwinął swój zakład księgarski. W r. 1805 nabył od uniwersytetu drukarnię i z niej wydał własnym nakładem przeszło 400 dzieł, a między niemi kilkadziesiąt wymagających znacznego kosztu i zachodu. W latach 1834 — 40 wydawał *Wizerunki naukowe*. Wogóle pierwszy dał popęd pracom literackim w Wilnie, chętnie bowiem podejmując się wydawnictwa dzieł, zachęcał autorów do pisania, a publiczność do czytania ich prac. W przedsiębierstwach swoich nie spuszczał z uwagi dobra literatury i nauk. Był on także przez lat 28 głównym spólnikiem księgarni w Warszawie pod firmą Zawadzkiego i Węckiego, która również ważne położyła zasługi. Sam, jako autor, ogłosił: „Jeografję powszechną" (2 wyd., Wilno 1811), tudzież rozprawy, przełożone z angielskiego: „O udoskonaleniu instytutów dobroczynnych, pamiętnik hrabiego Rumforda" (w Dziejach Dobroczynności na r. 1821) i „Wiadomość o życiu księgarza Tomasza Gue i o założonym przez niego szpitalu w Londynie" (tamże na r. 1821). Jego synowie, obrawszy sobie ten sam zawód i prowadząc księgarnię i drukarnię w Wilnie i Kijowie, rozszerzyli ich zakres i utrzymali sławę firmy: Najstarszy *Adam*, † 1875, który oprócz innych ważniejszych dzieł wydał od r. 1857 — 1861 dziewięć serji „Bibljoteki podróży i malowniczo-historycznych opisów różnych krajów" (tomów 16). *Józef* Z., * 1818 r., † 1886 r. w Kijowie. *Feliks*, * 1824, † 1891 r. w Wilnie, objął założoną w 1803 księgarnię w Wilnie, uposażoną 1805 we własną drukarnię, w której ojciec jego, Józef (ob. wyżej), wydał szereg ważnych dzieł, jak: „Księgi bibljograficzne", „Słownik łacińsko-polski" ks. Bobrowskiego, dzieła Jana i Jędrzeja Śniadeckich, „Wykład chemji" Fonberga, „Ogrody północne" Strumiłły, „Spis roślin" ks. Kluka. Po śmierci ojca Józefa, syn jego Adam, objąwszy przedsiębierstwo, wydał między innemi „Obrazy" Ignacego Chodźki, a pospołu z Feliksem własnym nakładem drukował: „Rys dziejów literatury polskiej" Leonarda Sowińskiego wielokrotne edycje historji biblijnej ks. biskupa Kozłowskiego, oraz historji prof. Aleksandra Zdanowicza.

Zawadzki Władysław, literat polski, * 1821 w Hajworonie nad Strypą w Galicji, † 1891. Po ukończeniu uniwersytetu we Lwowie i odbyciu podróży za granicą, trudnił się jakiś czas rolnictwem, lecz od r. 1858 przeniósł się do Lwowa, gdzie zajmował się wyłącznie piśmiennictwem, zamieszczając prace swoje w rozmaitych czasopismach polskich. Oddzielnie wydał: „Dwa światy" (Poznań, 1845); „Strażnica nadbrzeżna", z poezji Anastazego Grüna, przekład wierszem (Kraków, 1848); „Stanisław Staszic", szkic biograficzny (Lwów, 1860); „Jakób i Konstanty Sobiescy", wspomnienie historyczne (t. 1662 i 1871); „Grody polskie", opis historyczny z rycinami (t. 1866); „Historja cywilizacji w Anglji" przez Buckle'a, przekład z ang. (3 t., Lwów, 1867; 2 wyd., 2 t., Warszawa); „Obrazy Rusi Czerwonej" (Poznań, 1869); „Z teki literackiej" (1870 r.); „Literatura w Galicji (1772—48)" (1878); „Dziennikarstwo w Galicji w r. 1848" (1878) i in. Nadto redagował z żoną swą, Anielą z Zimmermanów, czasopismo *Przyjaciel dzieci* (1861—66); „Grody polskie, opis historyczny dla dorastającej młodzieży" (2 wyd., Lwów, 1883—1884); „Ludwik Nabielak", opowieść historyczna (Lwów, 1886).

Zawadzki Bronisław, literat i publicysta, brat Władysława, wydał studjum: „Mikołaj Rej w Nagłowie" (1876), przełożył Lemkego „Estetykę" (1875, t. 2, wyd. 2, 1882), oraz redagował czasopismo *Ruch literacki* i *Świt*. Po osiedleniu się w Warszawie został współpracownikiem kilku pism, mianowicie *Kurjera Warszawskiego*, w którym prowadzi dział polityczny. Przełożył i dopełnił „Historję literatury powszechnej" Scherra (1880).

Zawadzki Stanisław, prawnik, * 1827 we wsi Przewłoce, pow. Radzymińskim. Po ukończeniu nauk w kursach prawnych w Warszawie, rozpoczął służbę rządową r. 1847. W r. 1860 został rejentem w Warszawie. Ogłosił: „Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskiem" (3 tomy, Warsz., 1860—62); „Ustawę hipoteczną z r. 1818" (tamże 1860).

Zawadzki Michał, muzyk kompozytor, * 1828 we wsi Michałkowcach w gub. Podolskiej w pow. Płoskirowskim, kształcił się w uniwersytecie kijowskim i jednocześnie studjował muzykę. W 1862 dla dalszego kształcenia się wyjechał za granicę. Napisał szereg kompozycji, z których największą wziętość miały szumki (42), oryginalne i prawdziwe narodowe tańce ukraińskie: czabaraszki (45), dumki (12), marsze zaporoskie (4) i rapsodje (2). Ostatnie lata przepędził w Kijowie, gdzie dawał koncerty i lekcje muzyki; † 1887.

Zawadzki Stanisław, pseudonim Jędrzeja Radwańskiego, (ob.).

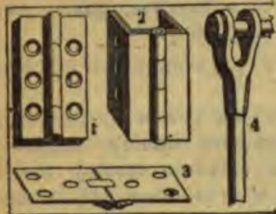
Zawał (*infarctus*), wylew krwi w miąższu organu, spowodowany zatkaniem tętnicy końcowej. Gdy nastąpi przez zator zatkanie tętnicy końcowej, rozwija się zastój w krążeniu w całym odpowiednim obrębie włoskowatym i w odprowadzających stąd krew żyłach. Wkrótce jednak w żyłach, w których krążenie się odbywa, po-

staje strumień wsteczny, którego powstanie objaśnia się tem, że ciśnienie krwi w obrębie zamkniętego naczynia równa się zeru, w odpowiednich zaś żyłach ciśnienie, jakkolwiek nieznaczne, jest jednak dodatnie. Wsteczny strumień prowadzi do nawału krwi w obrębie zamkniętej tętnicy, a następstwem tego jest wynaczynienie krwi, krwotok. Naprzód z naczyń włoskowatych, a później z żył następuje obfite wynaczynienie ciałek krwi w tkankę otaczającą. Jeżeli tkanka jest gęsto nasieczona czerwonemi ciałkami krwi, odpowiednio danemu obrębowi naczynia, mamy do czynienia z *zawałem krwotocznym (infarctus haemorrhagicus)*. Organami, które posiadają układ tętnic końcowych, są: śledziona, nerki, mózg i płuca, stąd tu tylko może być zawał. Z czasem może on być wessany, a na miejscu jego wytwarza się tkanka łączna, albo też przechodzi częściowo lub w całości w ropienie, zgorzel (ob.), powodując niekiedy śmierć. **Z.** przechodzi w ropień, jeżeli był zakażony, jak to ma naprzykład miejsce przy zapaleniu wsierdzia.

Zawciąg, roślina, ob. Armeda.

Zawiałow Teodor, malarz rosyjski, * 1800 w Petersburgu, † 1856 tamże, od 1821—33 kształcił się w akademji petersburskiej, poczem 1836 udał się do Włoch, skąd wróciwszy 1843, został profesorem malarstwa w akademji moskiewskiej, następnie od 1853 w petersburskiej. Z licznych jego utworów ważniejsze: „Samson, burzący świątynię filistyńską“ (1836); „Zmartwychwstanie Jezusa“ (obecnie w Tyflisie); „Zstąpienie Chrystusa do piekieł“ (podług *Mesjady* Klopstocka); „Abraham z trzema aniołami“, „Widzenie cesarza Konstantyna“; „Św. Sergjusz błogosławiący w. K. Dymitra Dońskiego“; „Chrzest ks. kijowskiego Włodzimierza“; „Sąd ostateczny“ (pięć ostatnich w pałacu cesarskim w Moskwie); „Chrystus Pan“ (w kościele gatczyńskim); „Złożenie Chrystusa do grobu“ (w kaplicy akademji sztuk pięknych) i w. in.

Zawiasy, łącznik części ruchomo zawieszonych, dozwalający im wykonywać ruchy obrotowe różnej obszerności, służący zwłaszcza do zawieszania drzwi i okien w otworach. **Z.** bywają żelazne lub mosiężne; do składu ich wchodzą dwie części: jedna, umocowana w ścianie lub futrynie drzwi albo okna, opatrzona jest czopem walcowatym, w drugiej, przybitej do drzwi lub ramy okiennej, znajduje się walec wydrążony, mogący mieścić w sobie czop powyższy. *Szarnierem* (franc. *charnière)* nazywają się **Z.**, złożone z dwu części, na brzegu wolnym powycinanych i połączonych drutem przez nie przechodzącym, około którego odbywa się ruch jednej części zawias (fig. 1, 2, 3). Do przenoszenia ruchu jednej osi obrotu na inną służy *szarnier uniwersalny* (fig. 4).

Zawiasy.

Zawiązek, dolna część słupka w kwiatach, ob. Słupek.

Zawichojska kasztelanja położona była w województwie Sandomierskiem; ostatnim na niej kasztelanem był Józef Sołtyk, mianowany 1786.

Zawichojskie starostwo niegrodowe mieściło się w województwie i powiecie Sandomierskim. Podług lustracji ze 1619, składało się z miasta Zawichosta (ob.), ze wsi: Sobótka, Janiszów i z robocizny z 6 wsi poblizkich do naprawy zamku. W 1771 posiadał je Ignacy Załuski, wraz ze swą żoną Marją z Dębińskich, którzy z niego opłacali kwarty złp. 2,577 gr. 15, a hyberny złp. 1,890 gr. 25. Na sejmie z roku 1773—75 Stany Rzpltej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne Hadziewiczowi, podsędkowi sandomierskiemu, wraz z gruntem Makowiska i młynem. Czterokrotne spustoszenia wojenne: w r. 1241, 1260 i 1500 przez Tatarów, r. 1657 przez Szwedów, wielce zniszczyły te dobra.

Zawichost, miasto w powiecie Sandomierskim gubernji Radomskiej, nad Wisłą położone, istniało już jako osada w 1205, kiedy tu w krwawej bitwie poległ książę Roman halicki. Miasto **Z.**, od Sandomierza na 16 wiorst odległe, kilkakrotnie wspólnych z nim klęsk doznawało. Trzykrotne najście Tatarów (1241, 1260 i 1500) zadawało ciężkie klęski miastu. W połowie kwietnia 1657 nadciągnął tu Karol Gustaw z Jerzym Rakoczym i posiłkami elektora brandeburskiego, przeprawiał się tu wraz z 70,000 wojsk na drugą stronę Wisły. Podczas tej wojny miasto znowu do szczętu spalone zostało. Zamek tutejszy, bardzo uszkodzony przez Tatarów, wzmocnił murami Kazimierz W., lecz na mocy konstytucji sejmowej 1678 rozebrano część pozostałych murów. Z dawnych kościołów pozostały dotąd: św. Trójcy, Franciszkanów i farny, z których ostatni, wyrestaurowany w r. 1829. żadnych starożytnych nie posiada zabytków. Kościół po-Franciszkański wystawił Bolesław Wstydliwy dla zakonnic św. Klary, które po pamiętnym drugim napadzie Tatarów przeniosły się do Skały czyli dzisiejszego Grodziska. **Z.** położony na górze, blizko dwu rzek spławnych, Wisły i Sanu, mając na około kopalnie wapna, mógłby się stać bardzo handlowym. Liczy obecnie 4,000 mieszkańców.

Zawicki Jan, wybitny poeta z czasów Zygmunta III. Szczegóły jego życia są nieznane; wiemy tylko o dwu jego utworach: jeden „Charites Słowiańskie“ b. m. i r. poświęcone chwale i sławie Jana Zamojskiego; drugi „Jephtes“, tragedja (Kraków, 1587), należąca do najpiękniejszych dramatów w dawnej literaturze naszej. Chóry tej tragedji odznaczają się nastrojem lirycznym, pełnym prawdziwego uczucia. Cały dra-

mat pisany jest wybornym językiem i ślicznym na owe czasy wierszem.

Zawideckie starostwo niegrodowe było położone w województwie Bełskiem, powiecie Ruskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1771, składało się ze wsi Zawidcze z przyległościami, które posiadał w tym czasie Kasper Sierakowski, cześnik biecki, opłacając z niego kwarty złp. 450 gr. 8, a hyberny złp. 41 gr. 20. Po zagarnięciu tych dóbr narodowych przez rząd austrjacki d. 10 stycznia r. 1786, zamienione przez niego zostały w 1790 wraz z starostwem ostrowskiem za dobra Cerkówna, Słoboda, i inne dziedziczne, należące do Stefana i Tomasza Szumlańskich.

Zawiejski Jan, budowniczy, * 1854 w Krakowie, kształcił się w politechnice monachijskiej, następnie przebywał w Wiedniu, Berlinie i Frankfurcie n. M. Wykonał plan i zbudował dom zdrojowy i kościół w Krynicy, otrzymał nagrody za projekty: instytutu księcia Lubomirskiego, gmachu kasy oszczędności we Lwowie, gmachu teatru w Krakowie, muzeum przemysłowego i w 1892 powołany został przez ministra oświaty na profesora konstrukcji i budownictwa w wyższej szkole przemysłowej w Krakowie, na którem to stanowisku pozostaje dotychczas.

Zawieprzyce, wieś w powiecie Lubartowskim, w pięknem położeniu; wsławiona powieścią Aleks. Bronikowskiego (ob.) pod tymże tytułem, której bohaterami byli dziedzice tutejszego zamku, wzniesionego przez Jana Granowskiego, kasztelana lubelskiego, towarzysza wyprawy Jana III pod Wiedeń, rękami wziętych do niewoli Turków. Przebudowany po spaleniu przez następnego dziedzica Z., Morskiego, zgorzał powtórnie i popadł w ruinę.

Zawiercie, osada fabryczna w pobliżu stacji kolei żelaznej warsz.-wiedeńskiej t. n., w powiecie Będzińskim, gubernji Piotrkowskiej położona. Istnieje tu wielka akcyjna przędzalnia bawełny z zakładami pomocniczemi, huta szklana, fabryka przetworów chemicznych, fabryki odlewów żelaznych i maszyn rolniczych, kopalnie rudy żelaznej, fabryka przędzy wigoniowej, cegielnia, tartaki, piekarnia parowa i inne. Z. posiada przeszło 20,000 miesz., szpital, szkoły, ochronę i t. d.

Zawieszenie broni, układ zawarty między stronami wojującemi, mający na celu wstrzymanie na pewien czas kroków nieprzyjacielskich, dla wytchnienia wojsk, pogrzebania poległych, lub też w nadziei otrzymania spodziewanych posiłków. Główniejsze warunki zawieszenia broni są zwykle następujące: wojska pozostają nieporuszone na zajmowanych stanowiskach, wszelkie dowozy żywności, amunicji i innych potrzeb drogami wskazanemi bez przeszkody przeprowadzane być mogą, i nareszcie wymiana jeńców. Czas trwania zawieszenia broni bywa rozmaity.

Zawieszko Gabrjel, ob. Leopolita Gabrjel.

Zawilec, roślina, ob. Anemone.

Zawilejski Mikołaj, statystyk rosyjski, przed 1842 urzędnik do szczególnych poleceń przy namiestniku w Królestwie Polskiem, od r. 1843 wice-gubernator razański. Podczas pobytu swego w Warszawie wydał: „Statistika Carstwa Polskago, po Wysoczajszemu poweleniju sostawlena“ (Petersburg, 1842). Polski przekład tego dzieła znajduje się w *Magazynie Powszechnym* (1842 i 43).

Zawiliński Roman, lingwista, * 1855 w Brzeżanach w Galicji, kształcił się w uniwersytetach wileńskim i krakowskim, 1879 został nauczycielem gimnazjum naprzód w Nowym Sączu, potem w Krakowie. Pisze rozprawy z dziedziny językoznawstwa, etnografji i wychowania. Ogłosił: „Gwara brzezińska“ (w „Rozpr. wydz. filol. Ak. um.“); „Brzeziniacy“ szkic etnograficzny (*Ateneum*, 1881); „O polskich przekładach tragedji Sofoklesowych“ (*Bibl. Warsz.*, 1881); „O stosunku pokrewieństwa języków arjo-europejskich“ (1885); „Wskazówki do zbierania właściwości ludowych“ (1886); „O sposobie gromadzenia materjałów etnograficznych“ (*Wisła*, 1887) i in.; z Czubkiem: „Wypisy polskie dla klasy III szkół gimnazjalnych i realnych“ (Lwów, 1893); „Słowacy, ich życie i literatura“ (1899). Jest redaktorem *Poradnika językowego*.

Zawilski Juljan, lekarz, † 1877, był asystentem przy katedrze fizjologji, a następnie docentem uniwersytetu Jagielońskiego. Ogłosił: „O prężności gazów w ciele podczas chorób“; „O trawieniu wodników węgla“ (1874); „O wpływie wody na wydzielanie żółci“ (1877).

Zawistowska Kazimiera z Jasińskich, poetka, † 1902, utwory swoje drukowała w pismach krakowskich: w *Życiu* i *Nowem słowie*, oraz w warszawskiej *Chimerze*.

Zawisza Czarny, z Garbowa, h. Sulima, bohater polski z XV w. Zawisza nie jest to nazwisko, jeno imię staropolskie; właściwe nazwisko naszego Z. powinno być Garbowski i pisał się też on z Garbowa (włości swej); przydomek *Czarny*, otrzymał od zbroi, którą zawsze podobno nosił *czarną*. Od lat młodych z krewniakiem swym Janem Farurejem, także z Garbowa i również h. Sulima, wszedł w służbę króla węgierskiego Zygmunta Luksemburczyka, który lubo był wrogiem Polski, wabił do siebie rycerstwo nasze śpieszące pod jego chorągiew na bój z Turkami. Kiedy dojrzewała wojna z Krzyżakami, a Zygmunt coraz wyraźniej objawiał się wrogiem Polski, Z. Cz. i Jan Farurej wrócili do kraju i walczyli pod Grunwaldem. Później, po ugodzie zawartej między Jagiełłą a Zygmuntem w Kosercach, obaj rycerze udali się znowu do Węgier, zasłynęli tam w popisach rycerskich, a Z. Cz. został między 1412 a 1422 starostą ziemi Spiskiej, zastawionej Jagielle. Od Jagiełły jeździł też Z. Cz. dla załatwienia sprawy z Krzyżakami w poselstwie do Budy i na sobór konstancjeński oraz na sąd cesarski do Wrocławia

(1419—20). W wojnie z Husytami służył **Z. Cz.** pod chorągwią Zygmunta, walczył przeciw Czechom i dostał się pod Niemieckim Brodem do niewoli, w której przesiedział aż do czasu wesela Jagiełły z Sońką Holszańską w 1424. Wkrótce atoli wiedziony żądzą sławy, udał się jeszcze raz z Zygmuntem przeciwko Turkom. Lecz kiedy cesarz, zląkłszy się wielkich sił sułtana, porzucił oblężenie miasta Gołubca i przeprawiał się skwapliwie napowrót za Dunaj, **Z. Cz.**, zgorszony tak haniebną ucieczką, samotrzeć rzucił się w szeregi pogańskie, ale pokonany, wzięty został do niewoli i zamordowany 1428. **Z. Cz.** ożeniony był z Barbarą z Radolina, synowicą Piotra Wysza, biskupa krakowskiego, miał dwu synów: *Marcina* i *Stanisława*, którzy polegli pod Warną, i trzeciego *Jana*, który zginął w wojnie krzyżackiej pod Chojnicami. Na tych *Zawiszach* kończy się potomstwo Czarnego, a majątki ich przeszły w dom Tarnowskich przez ich siostrę czy podobno córkę jednego z nich, Barbarę, matkę sławnego hetmana Tarnowskiego. Dzisiejsze rodziny Zawiszów nie pochodzą bynajmniej od Czarnego, a przybrany przez niektóre z nich przydomek Czarnego jest prostem przywłaszczeniem.

Zawisza *z Falkensztejna*, znakomity pan czeski, syn Budiwoja na Hlubokiej, a wnuk Henryka Witkowca na Kromułowie, * w połowie XIII w., odznaczał się niezwykłą na owe czasy nauką, tak, że przez lud uważany był za czarownika. 1276 stał na czele Witkowców, którzy powstali przeciwko królowi Przemysłowi Otokarowi II i zmusili go przez to do zawarcia niepomyślnego pokoju z cesarzem Rudolfem, za co wraz z całym rodem Witkowców został wygnany z kraju. Wtedy cesarz ujął się za **Z.** i domagał się dla niego ułaskawienia oraz zwrotu zajętych mu majątków. Z tego powodu przyszło do nowej walki pomiędzy cesarzem a królem, w której Otokar poległ 26 sierpnia 1278, głównie w skutek zdrady Miloty z Diedic. Po zawarciu pokoju **Z.** powrócił do kraju i 1279 tajemnie zaślubił owdowiałą królowę Kunegundę, która mu wkrótce porodziła syna Jana. Gdy 1283 król Wacław objął rządy, przyjął u dworu swego **Z.**, odpuścił mu dawne winy i we wszystkiem według jego rad postępował. **Z.** położył wielkie zasługi dla kraju oczyszczeniem Morawji od zagnieżdżonych w niej rozbójników, poskromieniem buntujących się panów i zaprowadzeniem urzędu policyjnego w Pradze. Wszystko to jednak nie zdołało ułagodzić licznych jego nieprzyjaciół, którzy wszelkich dokładali starań, ażeby go poróżnić z królem, co im tem łatwiej poszło, ponieważ 1285 zmarła małżonka **Z.**, Kunegunda. Od 1287 usunął się **Z.** całkiem od dworu królewskiego i aby zyskać obronę i poparcie przeciwko swym wrogom, pojął za małżonkę Judytę, siostrę króla węgierskiego Władysława. Pomimo jednak zupełnego usunięcia się od wszelkich spraw publicznych, nieprzyjaciele **Z.** nie przestawali podburzać przeciwko niemu Wacława i doprowadzili w końcu do tego, że **Z.** podstępnie zwabiony do Pragi, pod pozorem jakoby chrztu syna, został 1288 r. ujęty i wtrącony do więzienia. Postępek ten spowodował, że cały rod Witkowców powstał przeciwko królowi, który siłą musiał zdobywać ich zamki, grożąc zwykle, że w razie silnego oporu każe zabić **Z.** Środek ten zwykle był skutecznym, dopiero zastraszony tem Witek, brat **Z.**, sądząc, że król nie wykona swej groźby, nie poddał się. Wtedy **Z.** został ścięty 24 sierpnia 1290 r.—Syn jego, Jan, z pierwszego małżeństwa, wstąpił w szeregi rycerzy niemieckich i doszedł wyższych godności.

Zawisza Krzysztof, na Baksztach, hr. Łabędź, syn Andrzeja, pisarza wielkiego litewskiego, starosty mińskiego, * w Horce, powiecie Słonimskim 1666, † 1721. W wieku dziecinnym jeszcze straciwszy ojca, zostawał pod opieką wuja kanclerza, Marcjana Ogińskiego, i kształcił się w akademjach wileńskiej, a potem krakowskiej. Walczył pod Zwańcem i 1685 otrzymał starostwo grodowe mińskie; 1686 jeździł z Grzymułtowskim i wujem do Moskwy; wróciwszy do kraju, ożenił się z Teresą Tyszkiewiczówną, za którą wziął bogaty posag, osiadł w zaciszu wiejskiem i oddawał się literaturze; odznaczał się jako wierszopis i mówca. Po śmierci Jana III związał się z Ogińskimi i ze szlachtą przeciwko Sapiehom; na elekcji obstawał za Sasem i jeździł do niego w poselstwie na Tarnowskie góry, a na sejmie koronacyjnym był jego marszałkiem; za usługi, oddane królowi, natrętnie domagał się od króla nagrody i niebezskutecznie. Na sejmie pacyfikacyjnym 1698 został pisarzem wielkim; na drugim sejmie, kiedy go minęło podkanclerstwo, dane Szczuce, otrzymał od Rzeczypospolitej 40,000 tal. bitych. Podczas wojny szwedzkiej przeszedł na stronę Szwedów i marszałkował ich trybunałowi, ale nie umiejąc żyć z ludźmi, wszystkich na siebie pogniewał, a przerzucał się z ostateczności w ostateczność, przechodził z jednego obozu do drugiego. Wreszcie został generalnym marszałkiem Żmujdzi po stronie szwedzkiej i służył Leszczyńskiemu. Po klęsce półtawskiej zażądał amnestji od Piotra, który odtąd obdarzał go swem zaufaniem. W 1718 został marszałkiem sejmu, a występując jawnie ze stronnictwem dworu, został za to wojewodą mińskim. **Z.** zostawił kilka dzieł, z których wymieniamy; „Agnulfus", t. j. historja miłostek Agnulfa i Florety (b. m. dr. 1687—1688); „Propositiones christiano-politicae etc." (Kraków, 1695); „Odgłos słodkobrzmiącej melodji w nieśmiertelnej sławie żyjącego herbowego Łabędzia jw. jp. Krz. Stan. Zawiszy etc." (1728); „Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy" (wydane przez Bartoszewicza o obszernym wstępem, zawierającym biografję i ocenę prac autora, Warszawa, 1862), rodzaj djarjusza, spisywanego wyłącznie dla siebie i dla dzieci, bez żadnego naukowego celu.—Z synów jego, *Ignacy*

(† 1738) był marszałkiem nadwornym litewskim, drugi *Felicjan*, był starostą sumiliskim na Litwie; obaj zeszli bezpotomnie.

Zawisza Jan, archeolog, zamieszkały w Warszawie, gdzie posiadał znakomite zbiory starożytności przedhistorycznych. Zajmował się gorliwie poszukiwaniami archeologicznemi i położył zwłaszcza zasługi rozkopaniem kilku jaskiń, o czem czytywał sprawozdania na rozmaitych kongresach archeologicznych. Oprócz rozpraw w czasopismach, wydał oddzielnie: „Kongres antropologji i archeologji przedhistorycznej w Brukseli" (1873); „Jaskinia Mamuta w Ojcowie" (1874; toż po francusku); „Dalsze poszukiwania archeologiczne w Polsce" (1876) i in.

Zawisza z Kurozwęk, ob. Kurozwęcki Zawisza.

Zawisza Jan Dowgiałło, ob. Dowgiałło Jan.

Zawłoka *(setaceum)*, sposób leczenia teraz już nieużywany, zależy na przeciągnięciu przez skórę i zostawieniu kawałka płotna, taśmy albo sznurka w celu wywołania zapalenia i ropienia; dla odciągnięcia od części głębiej położonych; w znaczeniu wizykatorji (ob.). **Z.** zakłada się na karku przy bólu głowy, na grzbiecie, piersi i t. d.

Zawojek, ob. Lilja.

Zawołocze, nazwa nadawana przez Nowogrodzian krainie, leżącej na północ od Białego jeziora między rz. Onegą, Dźwiną północną, aż do rz. Mezeni (dzisiejsza gub. Archangielska). Kraina ta, zamieszkana przez plemię fińskie, zwane Czudzią zawołocką, początkowo opłacała daninę Nowogrodowi, później stała się kolonją Nowogrodu i pod koniec XIV w. w znacznej części była zaludnioną osadnikami słowiańskimi, którzy oddaleni od metropolji, nabyli z czasem samodzielności. Dzisiejsi badacze ślady pierwotnej ludności widzą w mieszkańcach pow. Biełozierskiego, zowiących się *Ljudin-Keli*, których liczba dochodzi do 2,000. Podług Sjögrena, język ich stanowi przejście od jęz. południowo-fińskiego czyli jamalojseckiego do karelskiego.

Zawrót głowy *(vertigo)*, zaburzenie uczucia równowagi, występujące nagle i na czas krótki, zależy na uczuciu pozornego ruchu własnego ciała, chwianiu się. Przyczyną mogą być cierpienia mózgu: przekrwienie przy chorobach serca, niedokrewność (ob.) po ciężkich chorobach, a także wpływ wzroku, np. przy patrzeniu na głęboką przepaść, dalej przy szybkich ruchach ciała, przy wirowem obracaniu głowy w jedną stronę. Leczenie zależy od przyczyn, objaw ten wywołujących.

Zawszela *(Cyamus)*, rodzaj skorupiaków obunogich, raki o ciele płaskiem, szerokiem, jajowatem. Trzecia i czwarta para nóg są nierozwinięte, inne natomiast, prócz pierwszej, silnie rozwinięte, opatrzone są ostremi pazurami. Odwłok jest nierozwinięty. Nieliczne gatunki żyją na skórze wielorybów i stąd zwane są wszami wielorybiemi. Zbliżone są do kożlatek (ob. Caprella), a zmianie uległy skutkiem życia pasożytnego.

Zawszela
(4 razy powiększona).

Zay, jeden z najstarszych rodów szlacheckich w Węgrzech *(genus primae occupationis)*, z którego członków odznaczył się **Zay** *de Csömör* Franciszek, * 1498 r., najwyższy kapitan w północnych Węgrzech i poseł u dworu tureckiego. W r. 1569 był mianowany dziedzicznym magnatem węgierskim i obdarzony licznemi dobrami. Potomkowie jego odznaczali się stale jako mężni wojownicy, i nie jeden z nich, pomimo że był wyznania reformowanego, sprawował urząd palatyna. Później z powodu wyznania byli wielce prześladowani i wyzuci z większej części swych majętności. 1830 wyniósł cesarz Franciszek I *Emeryka* **Zay** († 1831) z całą rodziną do godności dziedzicznego hrabiego węgierskiego. Żona jego *Marja* **Zay**, * 1779 w Tót-Pronie, odznaczyła się jako autorka niemiecka. Zbiór jej powiastek i komedji wyszedł p. t.: „Feyerstunden" (3 t., Pesst, 1823). Młodsza gałąź rodu tego nosi nazwę hr. *Kolonicsów*, począwszy od *Ładysława* **Zay**, który 1728 przez hr. Zygmunta Kołonicza, kardynała wiedeńskiego, był adoptowany i odziedziczył po nim majątek.

Zaydler Bernard, pisarz, rodem z Warszawy, ukończył uniwersytet warszawski ze stopniem magistra prawa i administracji, i na zasadzie tego dyplomu otrzymał od uniwersytetu w Pizie godność doktora obojga prawa, osiadł we Florencji i napisał po włosku „Storia della Polonia" (1831). Przełożył Śniadeckiego „Rozprawę o Koperniku" oraz rozprawy Hubego i Jaźwińskiego p. t.: „Alcune dissertazioni del dottore Polacco." Za prace te mianowany członkiem warszawskiego Tow. przyjaciół nauk.

Zazdrość, religijnie uważana, jest to smutek, jakiego doświadczamy *dobrowolnie* z pomyślności bliźniego, i zmartwienie, gdy widzimy, że mu się dobrze powodzi, gdy słyszymy, że go chwalą, tudzież radość, której doznajemy z nieszczęścia, jaka spotyka bliźniego. Podobne uczucia przeciwne są wprost miłości bliźniego, która nas skłania do cieszenia się jego dobrem, jakby naszem własnem. Grzechami, których zazdrość staje się źródłem, są: obmowa, potwarz, gniew, niekiedy nawet mężobójstwo.

Zaziębienie, powszechnie przyjmowana przyczyna wielu chorób, jest to szkodliwe działanie zbyt nagłej zmiany temperatury w granicach ta-

kich jej stopni, które organizm zwyczajnie znosić może bez szkody. Jest ono widoczniejsze, jeżeli towarzyszy jej przeciąg powietrza i gdy skóra znajduje się w stanie podniecenia, rozgrzania, pocenia się. Jakkolwiek częste fakty powstania chorób najrozmaitszych z **Z.** nie ulegają wątpliwości, zbyt często nadużywają tego pojęcia, podając **Z.** za przyczynę tam, gdzie innej znaleźć nie można. W każdym razie **Z.** daleko rzadziej zdarza się w zimie, kiedy człowiek wychodzi z pokoju ogrzanego do 15°C na zimno —20°, aniżeli w lecie i na wiosnę, kiedy różnica temperatury jest znacznie niższa. Łatwiej może się zdarzyć, gdy ochładzanie ciała odbywa się zwolna, niż, gdy raptownie nastąpi krótka zmiana temperatury, stąd pozostawanie na chłodnem wilgotnem powietrzu przez czas dłuższy łatwiej zaziębienie sprowadzić może, niż krótkotrwałe kąpiele rzeczne zimową porą. Przy działaniu **Z.** chory doznaje zwykle przykrego uczucia dreszczyków. Jako następstwo **Z.** najczęściej powstają choroby reumatyczne (ob.), katary nosa, krtani, oskrzeli, kiszek, a nawet podczas chorób epidemicznych sprzyja wybuchowi choroby, np. cholery. Często bardzo zachodzi związek między przeziębieniem części ciała, a sąsiedniemi organami; tak powstaje katar krtani przy przeziębieniu szyi, katar oskrzeli po przeziębieniu piersi, przy zaziębieniu nóg powstają zaburzenia w miesiączce i t. d. Najczęściej wszakże ulega chorobie ta część ciała, która dawniej już uszkodzoną była, skłonniejsza do zapaleń. Dawniej tłómaczono **Z.** przez wstrzymanie wydzieliny skóry, zatrzymanie szkodliwego pierwiastku we krwi, obecnie wiadomo, że polega na zaburzeniach naczyniowych wskutek podrażnień nerwów wazomotorycznych czyli naczyniowych.

Zażynek, święto rolnicze z czasów pogańskich, którego ślady pozostały w naszych dożynkach, obchodzonych po sprzątnięciu z pól oziminy.

Ząb, ob. Zęby.

Ząbkowanie (*dentitio*) wytwarzanie się zębów u dziecka.. W pierwszych miesiącach życia rozwijają się *zęby mleczne*, obok których powstają jednocześnie zarodki przyszłych stałych zębów (ob.). Wyrzynanie się zębów mlecznych z pod dziąseł stanowi *pierwsze ząbkowanie* i odbywa się ono między 7 a 24 miesiącami życia dziecięcia, zwykle bez żadnych objawów zaburzenia zdrowia, opócz zaczerwienienia i nieznacznej bolesności dziąseł. Niekiedy wszakże dziąsła obrzmiewają, zaczerwieniają się, a także czasem następuje napływ krwi do mózgu, drgawki, zapalenie jamy ust, zapalenie kiszek i t. d. W 8 roku zęby mleczne zaczynają wypadać, a na ich miejsce wyrastają zęby stałe, w ten sposób, że naprzód pokazują się zęby trzonowe trzecie, w następnym roku siekacze, w 10 i 11 roku pierwsze i drugie trzonowe i kły, a w 12 roku czwarte trzonowe, zakończając drugie ząbkowanie. Potem jeszcze rozwijają się piąte trzonowe zęby, *zęby mądrości*, zwykle między 16—25 rokiem życia. Zarodki zębów rozwijają się z wewnętrznego listka zarodkowego w związku z kanałem pokarmowym; zjawiają się około szóstego tygodnia życia płodowego, kiedy wzdłuż brzegów żuchwy ukazuje się w błonie śluzowej dziąsła wciśnięcie lub rowek, zwany *pierwotnym rowkiem zębowym*.

Ząbkowicz Stanisław, autor polski, żyjący w pierwszej połowie XVII w., był sekretarzem księcia Ostrogskiego, kasztelana krakowskiego, wydał: „Młot na czarownice“ (Kraków, 1614), tłómaczenie i wyjątki z dzieła niemieckiego Jakóba Sprengera i Henryka Instytora, w którem opowiada ówczesne pojęcia o szatanach, ćmach, widmach, zmorach, czarownicach i t. d., oraz „Nie zawsze wierzyć żałobom o złodziejstwach“ (tamże, 1624), dzieło traktujące o dowodach kradzieży.

Zbarascy książęta, znany w dziejach ród szlachecki, osiadły na Rusi i biorący swą nazwę od miasta Zbaraża (ob.), wywodzony fałszywie przez heraldyków i historyków naszych od Korybuta Olgierdowicza, brata Jagiełłowego. **Z.**, pokrewni z Wiśniowieckimi i Poryckimi, podobno pochodzą wedle Stadnickiego („Bracia Jagiełły,“ str. 104—9) od Deniska Mokosiejewicza, t. j., syna Mokosiejowego, który w połowie XV w. posiadał Zbaraż. Znakomitsi z tego rodu są:

Zbaraski Stefan, syn Andrzeja i Anny Herburtówny, został r. 1551 wojewodą witebskim, a 1562 r. trockim, w r. 1556 z marszałkiem Szymkowiczem posłował do Moskwy, gdzie 25 marca t. r. zawarł pokój na lat sześć. Za panowania Stefana Batorego brał udział **Z.** w wyprawie moskiewskiej i pod Połockiem wraz z Ostafim Wołłowiczem dowodził piechotą, † 1586. **Z.** w pierwszem małżeństwie pojął za żonę Anastazję, córkę Michała ks. na Mścisławiu, praprawnuka Jawnuty Gedyminowicza; matką zaś Anastazji była Julijanna prawnuczka Szymona Lichwena Olgierdowicza; tym więc sposobem ród **Z.** po kądzieli tylko spokrewniony z Jagiellonami.

Zbaraski Władysław, brat poprz., dzielny wojownik w bojach z pohańcami, był od stanów litewskich posłem na sejm unifikacyjny lubelski 1569 r.

Zbaraski Janusz, synowiec poprz., a syn Michała czy też Mikołaja, starosty krzemienieckiego, wojewoda bracławski, najznakomitszy z całego rodu. Od lat młodych ćwicząc się w rzemiośle rycerskiem, walczył z odznaczeniem w bojach z Moskwą (pod Cześnikami 1567) i Tatarami (pod Zbarażem 1575). Mianowany 1576 r. wojewodą bracławskim, wkrótce potem rozbił Tatarów pod Zasławiem, odznaczył się pod Połockiem (1579), pod Sokołem wziął Szeremeta z całym jego oddziałem do niewoli, a po odejściu hetmana Mieleckiego sprawował chwilowo naczelne dowództwo. W wyprawie wielko-łuckiej (1580) dowodząc tylną strażą, na czele doborowej jazdy zwyciężył pod Toporcem kniazia Chiłkowa i daleko go ścigał. Czyn-

ny też brał udział w wyprawie pskowskiej (1581), pełniąc przy armji obowiązki kwatermistrza. Przy końcu tej wojny, gdy się rozpoczęły układy pokojowe w Zapolu i Kiwerowej Horce, **Z.** razem z Albr. Radziwiłłem i Haraburdą wysłany do traktowania, okazał wiele zręczności dyplomatycznej i położył przez to niemałe dla kraju zasługi. Za Zygmunta III walczył jeszcze z Tatarami i był jednym z komisarzów do traktowania (1596 r.) z Gaetanem, legatem papieskim, celem utworzenia ligi przeciw Turkom. Podczas rokoszu Zebrzydowskiego razem z synami stał po stronie króla, † 1608 r. **Z.** był zarówno dzielny wojownik jak i biegły dyplomata. Odznaczał się przedewszystkiem jako dowódca jazdy. W nagrodę za to otrzymał od króla starostwo Pińskie.

Zbaraski Krzysztof, najmłodszy z 3 synów poprzedniego. Dla wydoskonalenia się w sztuce wojennej przepędził razem z bratem Jerzym lat kilka za granicą (głównie w Niderlandach). Za powrotem do kraju udał się 1600 r. z hetmanem Zamojskim na wyprawę do Multan. W rokoszu Zebrzydowskiego jeździł od króla z ostatniem upomnieniem do niego i do Radziwiłła pod Janowcem. W r. 1609 czynny brał udział w wyprawie moskiewskiej; następnie posłował na sejmy, a po wojnie chocimskiej odprawił 1622 poselstwo z niesłychaną okazałością do Konstantynopola, okazał w tej sprawie wiele dzielności charakteru i zręczności niepospolitej. (Misję tę **Z.** uwiecznił w znanym poemacie sekretarz poselstwa Samuel ze Skrzypny Twardowski, a także Samuel Kuszewicz). Zadziwiwszy świat ogromem bogactw i wystawności, okazanych w tej misji, wrócił **Z.** 1624 do kraju, otrzymał na sejmie publiczne od narodu podziękowanie za tyle trudów i kosztów, podjętych dla dobra ogólnego. **Z.** † 1627 w Końskowoli. Posiadał on wiele pięknych zalet, ale odznaczał się dumą niesłychaną. Przeciw Zygmuntowi III występował często w opozycji. Por. Chomętowskiego „Książę Krzysztow Zbaraski“ (Warszawa, 1866).

Zbaraski Jerzy, starszy brat poprz., razem z bratem Krzysztofem ćwiczył się w sztuce wojennej w Niderlandach. Za powrotem do kraju zostawał na dworze Zygmunta III, towarzyszył mu w podróży do Szwecji i brał udział w wyprawie Zamojskiego do Multan. Na wyprawie przeciw Skinderbaszy (1617) znajdował się pod wodzą Żółkiewskiego i skutkiem niepomyślnego dla Polski traktatu buszyńskiego musiał na żądanie Turków spalić miasteczko swe, Berszadę. Był to człowiek zdolny, chętny zawsze na usługi kraju, ale obok tego dumny, samolubny i chciwy godności. Z tego też powodu nieraz dla czystej prywaty stojąc na czele opozycji, zaburzał sejmy razem z bratem swoim Krzysztofem, narzucając się królowi znaczeniem swojem i pańską zazdrością względem innych dostojników Rzeczypospolitej. W r. 1620 został **Z.** kasztelanem krakowskim, co uspokoiło nieco dumę księcia. W jedenaście lat potem † nagle 1631 bezżenny, i na nim wygasł ród **Z.**, zaledwie półtora wieku istniejący. Wszystkie majętności i dostatki tego bogatego domu przeszły w ręce Wiśniowieckich, siostrzeńców Jerzego.

Zbaraż, miasto w Galicji, obwodzie Tarpolskim, nad Gniezną. O ćwierć mili od niego leży nad tąż rzeką wieś Stary **Z.**, gniazdo sławnego niegdyś domu książąt Zbaraskich. Najdawniejsza wzmianka o **Z.** przypada na lata 1205—13, w których Leszek Biały miał się tu ucierać z Rusinami. Według Stryjkowskiego, Dymitr Korybut, książę siewierski, miał tu zbudować zamek. Gdy Tatarzy dwukrotnie **Z.** zniszczyli, książę Zbaraski r. 1587 wybudował wspaniały i należycie obwarowany zamek. Po śmierci ostatniego z tego rodu, księcia Jerzego, kasztelana krakowskiego, 30 lipca 1631 r., majętności jego odziedziczyli książęta Wiśniowieccy. 1649 r. 10,000 Polaków, pod dowództwem Jędrzeja Firleja, Stanisława Lanckorońskiego i Mikołaja Ostroroga, okopawszy się pod miastem, od 10 lipca do 20 sierpnia dzielnie broniło się przeciw 200,000 Kozaków i Tatarów pod dowództwem Chmielnickiego. Roku 1675 Turcy i Tatarzy pod wodzą Ibrahima paszy, po mężnym oporze załogi, wzięli twierdzę, wyrznęli starszych mieszkańców, a młodszych w jasyr pognali, spustoszywszy zamek i miasto. Po zgonie ostatniego z książąt Wiśniowieckich, Michała, w r. 1744, **Z.** przeszedł w dom Potockich. Z dawniejszych świątyń pozostał tu tylko piękny klasztor Bernardynów i ruiny wspaniałego niegdyś zamku. Obecnie miasto liczy 8,800 miesz.

Zbąski, starożytna rodzina h. Nałęcz. Początek jej wywodzą od potomstwa Kazimierza W. z Esterki (ob.), które otrzymawszy miasto Zbąszyn w Wielkopolsce, przybrało nazwisko Zbąskich, a na pamiątkę swego pochodzenia pielęgnowało imię Abraham w swoim rodzie.

Zbąski Abraham, sędzia ziemski poznański, odradzał w r. 1434 wyniesienie na tron polski Władysława Jagiellończyka dla jego nieletności; podpisał pokój z Krzyżakami w Brześciu Kujawskim r. 1436. Wespół ze Spytkiem z Melsztyna i Dersławem z Rytwian występował **Z.** jako głowa partji husyckiej. Zdaje się, że należał do konfederacji stronników husytyzmu, zawiązanej w Nowem Mieście 1439 r. przez Spytka, co wywołało wojnę domową. **Z.** oblężony w Zbąszynie przez Andrzeja z Bnina, biskupa poznańskiego, musiał kapitulować i wydać 5 księży husyckich, których spalono na stosie; wkrótce potem zgryziony życia dokonał.

Zbąski Abraham, słynął w swoim czasie z nauki, rozsądku i dowcipu do tyla, że po śmierci Zygmunta Augusta, postawiono go r. 1573 pomiędzy kandydatami do tronu.

Zbąski Jan Stanisław, biskup warmiński, * roku 1625 w Smardzenicach, z ojca Abrahama,

w szkołach jeszcze będąc przeszedł z wyznania ewangelickiego na katolickie, obrał sobie stan duchowny i posuwał się szybko na coraz wyższe godności duchowne. Posiadał względy Jana Kazimierza i zaufanie królowej Ludwiki, a za króla Michała sprawował różne deputacje, komisje i poselstwa. W r. 1673 marszałkował w trybunale koronnym, poczem otrzymał probostwo niechowskie. W 1676 mianowany biskupem przemyskim i kanclerzem królowej, został jednocześnie opatem Sulejowskim. Przyjaciel domu Sobieskich, towarzyszył Janowi III pod Wiedeń, a po odbytych poselstwach do Rzymu i Wenecji, przeniesiony został na stolicę warmińską 1687 r. Człowiek gospodarny i bogaty, poczynił wiele fundacji, wystawił w Studziannie klasztor dla Filipinów, sprowadził do Warszawy Teatynów i dopomógł im do założenia trzech kolegjów, † 1698. Zostało po nim dzieło: „Jawne dowody o nieuwolnienie dóbr duchownych przez wielkich książąt litewskich do obrony Rzeczypospolitej etc." (1695).

Zbąszyn (po niem. *Beutschen*), miasteczko w w. ks. Poznańskiem, pow. Międzyrzeckim, nad rzeką Obrą. W XII wieku było już handlowem, a w r. 1243 Przemysław I ustanowił tu komorę celną, dla kupców z krajów Krzyżackich przybywających. Zamek tutejszy zbudowany był z rozkazu tegoż króla w 1253. **Z.** był w posiadaniu rodziny Szweneów, lecz w r. 1307 za zdradę Piotra Szwenca, skazanego na śmierć, został na skarb zabrany, a za Władysława Jagiełły w r. 1393 zamek i włości Zbąszyńskie stały się własnością Jana Niemiry, który miał być synem Kazimierza W., z Esterki zrodzonym. Następcy jego przybrali odtąd nazwisko Zbąskich. **Z.** jest miejscem urodzenia sławnego socynjana Marcina Czechowicza. Są tu dwa kościoły katolickie i jeden protestancki. Starożytny zamek, pięknie zachowany, otoczony jest obszernym ogrodem angielskim.

Zbigniew, syn Władysława Hermana, * po roku 1070 w Krakowie. Matka jego, poślubiona przez Hermana obyczajem starosłowiańskim, nie wedle prawa kościelnego, po upadku Bolesława Śmiałego i nastaniu reakcji arystokratycznej, porzucona została przez męża, który ożenił się z Judytą ks. czeską i dla niej pierworodnego i prawego syna **Z.** usunął gdzieś na Śląsk pod opiekę wojewody Magnusa. Po śmierci Judyty wrócił podobno **Z.** na dwór ojca i odbywał dwa lata nauki w Krakowie, ale powtórnie znowu z powodu niechęci drugiej macochy, także Judyty ks. niemieckiej, i wojewody Sieciecha (ob.) usunięty został (1093 czy też 1087), niby to dla nauk, do jakiegoś klasztoru w Saksonjii pod ścisłą trzymany był strażą. Pozbawiony prawa następstwa, zaniedbany i prześladowany, pałał **Z.** niechęcią ku ojcu. Za namową Brzetysława II, ks. czeskiego przez wychodców polskich, niechętnych Władysławowi i Sieciechowi, wykradziony z klasztoru, stanął **Z.** na czele powstania zbrojnego (1095), zajął Wrocław i pogodziwszy się z ojcem, otrzymał Śląsk w zarząd. Ale już następnego roku (1096) pozbawiony za radą Sieciecha tej dzielnicy, uciekł do Wielkopolski, zebrał tu kilka hufców z pomiędzy malkontentów, wezwał na pomoc Pomorzan, stoczył nieszczęśliwą bitwę nad Gopłem, dostał się do niewoli i więźniem osadzony został w zamku Sieciecha na Mazowszu. Wkrótce jednak potem za wstawiennictwem duchowieństwa odzyskał swobodę i we wszystkich prawach porównany był z młodszym bratem Bolesławem Krzywoustym. Obaj bracia walczyli z Pomorzanami i za wolą ojca otrzymali w zarząd po połowie państwa (Zbigniew dostał Mazowsze, Sieradź, Pomorze i podobno Wielkopolskę). Gdy jednakże Sieciech obu książętom sidła stawiać począł, podnieśli oni broń przeciw ojcu, zmusili go do wygnania Sieciecha z kraju i podzielili się królestwem (1097). Po śmierci Hermana (1102) wszczął **Z.** z bratem spory o dział państwa i utrzymał się jeno przy Mazowszu. Czując się przez to pokrzywdzonym, ambitny a lekkomyślny pałał **Z.** odtąd nienawiścią przeciw Bolesławowi i nieustannie wichrzył spokój publiczny. Niejednokrotnie wiązał się z nieprzyjaciołmi kraju (Czechami, Morawianami, Niemcami i Pomorzanami), podburzał ich na brata i knuł nań zasadzki nawet (np. 1106 r. chciał go podstępem wydać Pomorzanom). Przekonany wreszcie o znoszenie się z wrogami, został 1108 r. wygnany. Udał się wówczas do Czech, a stamtąd do cesarza Henryka V, którego łatwo podmówił do wojny. Po niepomyślnej jednak wyprawie cesarskiej (1109) przebywał dalej na wygnaniu w Czechach. Dopiero w r. 1111 upokorzył się **Z.** i za zgodą Bolesława wrócił do kraju. Wjeżdżając jednak na zamek z wielką okazałością, niby książę udzielny, obudził tem w bracie podejrzenie zamiarów nieprzyjacielskich. Jakoż schwytany niebawem z jego polecenia, został oślepiony, w wiecznem osadzony więzieniu i wkrótce podobno zabity 1111 r. (podług Roepllа i Giesebrechta; podług Długosza, Naruszewicza i innych historyków 1116). Charakter i działalność **Z.** dla braku źródeł dostatecznie jeszcze nie są ocenione. Wszyscy niemal historycy jednozgodnie go potępiają; Bartoszewicz tylko staje w jego obronie, uniewinnia go nawet po części i twierdzi, że Bolesław umyślnie ściągnął do kraju Zbigniewa, aby zdradą go zabić. Stronniczą biografję **Z.** napisał ksiądz Tymiński p. t. „Życie księcia Zbigniewa" (w „Programacie szkolnym" radomskim, roku 1830).

Zbigniew—Brzezina Marja, pseudonim Marji Sadowskiej.

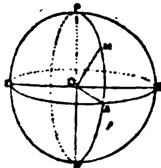
Zbirujski Djonizy, władyka chełmski w XVI wieku, szlachcic, którego rodzina pisała się rozmaicie: Zbirujscy, Zbiruscy, Zberowscy lub Zbirowscy. Początkowo prawdopodobnie był prawnikiem w Łucku i potrafił sobie zarobić na łaskę panów Wołynia, z którymi stosunki utorowały mu

drogę do władyctwa, które zajął 1586 r., mimo że był świeckim, co zresztą często się w tych stronach trafiało. Z. miał jeszcze wtedy żonę, ale cerkiew wyświęcała na kapłanów ludzi żonatych, więc mogli iść żonaci i na biskupstwo, opuściwszy żonę, która wtedy do monastyru wstępowała. Rozprzężenie w cerkwi było ogólne, obrządek rozkładał się i sami panowie Rusi coraz więcej przyczyniali się do rozkładu. 1590 władykowie podali sobie ręce, żeby inaczej ułożyć, poprawić stosunki cerkwi. Zjechało się ich kilku w djecezji Z. w Bełzie; później metropolita Rahoza zwołał ich na synod do Brześcia, na którym potwierdzono ich uchwały bełskie i ogłoszono na początek pewne reformy. Myśli reformy popierał Z. całym swym wpływem; dlatego skarżyła go Ruś przed patrjarchą carogrodzkim Jeremjaszem, któremu król pozwalał urządzić hjerarchję cerkwi. Mimo to d. 22 czerwca 1590 podpisał wraz Z. z metropolitą i wszystkimi władykami list soborowy i poddanie się Klemensowi VIII, za co ich król uniwersałem z d. 30 lipca pochwalił publicznie. W sierpniu zjechali się do Łucka raz jeszcze czterej władykowie: Terlecki, Kopysteński, Z. i Bałaban, i postanowili, działając w myśli unji, nie pozwalać świeckim wdawać się w sprawy cerkwi. Na ostatnim synodzie brzeskim 8 paźdz. 1596 podpisał Z. akt Unji. 28 paźdz. t. r. mianowany został przez króla archimandrytą leszczyńskim pod Pińskiem. Odtąd począł swobodnie rozwijać unję w ziemi chełmskiej. Na tem dostojeństwie † Z. 1604 r.; następcą jego był Arseni Andrzejowski.

Zbiry, ob. Sbiry.

Zbocze, toż co stok górski, ob. Góry.

Zboczenie *(declinatio)*, w astronomji odległość gwiazdy od równika niebieskiego, mierzona na kole wielkiem, przechodzącem przez oba bieguny i tę gwiazdę, a zwanem *kołem zboczeń*. Jeżeli PP' (ob. fig.) są to bieguny świata, EE równik niebieski, kołem zboczeń gwiazdy M jest PMAP', a jej zboczeniem łuk AM. Stosownie do półkuli, na której gwiazda się znajduje, Z. jest północne i południowe. Z. i wzniesienie proste są to współrzędne, za pomocą których oznacza się położenie ciała niebieskiego. Do znalezienia Z. służy ekwatorjał (ob.), jeżeli gwiazda nie znajduje się na południku; jeżeli jednak oznaczenie to prowadzimy w chwili przejścia gwiazdy przez południk, potrzeba jedynie zmierzyć odległość biegunową gwiazdy PM, czyli odległość jej kątową od bieguna, za pomocą koła ściennego (ob. Południk). Jeżeli gwiazda znajduje się na półkuli północnej, zboczenie jej AM=90°—PM; jeżeli zaś gwiazda znajduje się na półkuli południowej nieba, zboczenie jej jest południowe i otrzymuje się przez odjęcie 90° od odległości biegunowej.—*Zboczenie magnetyczne* ob. Magnetyzm ziemski. *Z. cieplikowe*, ob. Anomalja. *Zboczeniem* nazywa się też w optyce aberacja (ob.) zwierciadeł i soczewek.

Zboczenie.

Zborowscy h. Jastrzębiec, szlachecka rodzina możnowładców z XVI w. Z. należą do starożytnego rodu Jastrzębców, który się pisał potem z *Rytwian* (ob.). Protoplastą Z. jest Piotr, syn Marcina, synowca arcybiskupa gnieźn., Wojciecha Jastrzębca (ob.); Piotr ten, łowczy sandomierski, (1479) od dzierżonego przez się Zborowa (ob.) pisał się pierwszy *Zborowskim*. Gniazdem Z. jest Sandomierskie, gdzie jeszcze za czasów Paprockiego posiadali zamek Jastrzębiec; z Sandomierskiego przenieśli się dopiero później na Ruś, jako też w Krakowskie, na Ukrainę i Polesie Litewskie, i tu ogromne dziedziczyli majątki. Wynieśli się Z. (w XVI szczególnie wieku) wysoko przez związki z najznakomitszemi rodzinami: Górków, Stadnickich, Opalińskich, Chodkiewiczów i t. d.; umieli też skarbić sobie wziętość u szlachty hojną gościnnością i hucznemi biesiadami. Znakomitsi z tego domu są:

Zborowski Mikołaj, syn wymienionego wyżej Piotra, mąż biegły w sprawach rycerskich; służąc w wojsku Macieja Korwina, kr. węgierskiego, odznaczył się niezwyczajnem męstwem w bojach z Turkami.

Zborowski Andrzej, brat poprzedniego, kasztelan wieluński, w przeciwieństwie do brata miłował pokój.

Zborowski Jan, syn poprzedniego, w młodości ćwiczył się w sztuce rycerskiej na Węgrzech przy królu Władysławie Jagiellończyku, jeździł w poselstwie od Kazimierza Jagiellończyka do Tatarów i zginął śmiercią walecznych pod Orszą 1514 roku.

Zborowski Piotr, brat poprzedniego, podczaszy u Zygmunta I, kasztelan małogojski, a potem sandomierski, ochmistrz królewicza Zygmunta Augusta; odgrywał ważną rolę podczas rokoszu gliniańskiego (1537), występując w imieniu szlachty przeciw królowi; † 1557.

Zborowski Marcin, brat dwu poprzednich, kasztelan, potem wojewoda kaliski, następnie wojewoda poznański, w końcu kasztelan krakowski, pan licznych włości i skarbów wielkich, † 1565. Męstwa niepospolitego złożył dowody pod Orszą (1514) i Opoczką. W rokoszu gliniańskim, tak samo jak brat jego Piotr, występował jako wichrzyciel i mówca gwałtowny od szlachty przeciw królowi. Pozyskał on w swym czasie rozgłos przez udział w słynnej sprawie Halszki z Ostroga. Pragnął bowiem syna swego, Piotra, ożenić z Halszką, ale gdy ją pojął gwałtem w małżeństwo Dymitr Sanguszko i uwiózł do Czech, Z. puścił się za nim w pogoń i zabił, a Halszkę odprowadził do kraju; projektu jednak swego nie przywiódł do skutku. Miał on 8 synów (jeden umarł w dzieciństwie) i 8 córek (dwie zmarły młodo); synowie odznaczali się odwagą niezwykłą,

butą i zuchwalstwem; chcieli koniecznie w kraju przewodzić, a nie mogąc tego dopiąć, wichrzyli spokój publiczny; ku Zamojskiemu pałali straszną nienawiścią. Niektórzy z nich przeszli do kościoła kalwińskiego. Zasługują z nich na uwagę:

Zborowski Piotr, jako kasztelan wojnicki, posłował od Zygmunta Augusta do Turcji; za powrotem otrzymał województwo Sandomierskie, a potem Krakowskie; stojąc na czele całej rodziny, odgrywał wielką rolę w obu pierwszych elekcjach po śmierci Zygmunta Augusta; † 1581 r.

Zborowski Jan, najcnotliwszy z braci, kasztelan gnieźnieński i hetman nadworny. Zaprawiony z młodu do dzieł rycerskich, odznaczył się już męstwem w wojnie z Iwanem Groźnym za panowania Zygmunta Augusta. Po elekcji Stefana Batorego udał się wraz z nim przeciw zbuntowanemu Gdańskowi; mianowany pod nieobecność króla na czas sejmu toruńskiego głównym wodzem, odniósł nad Gdańszczanami, wspartymi przez Niemców, świetne u Lubieszowskiego stawu zwycięstwo (14 kwietnia 1577 r.) i przyłożył się wiele do uspokojenia opornych. Do spisków braci przeciw Batoremu i Zamojskiemu nie mieszał się wcale, lubo starał się dla nich o łaskę króla. Dopiero po ścięciu Samuela (1584) przeszedł do partji braci, wichrzył w Wielkopolsce przeciw królowi i występował na sejmie 1586 w obronie brata Krzysztofa. Umarł nie wiadomo kiedy.

Zborowski Andrzej, marszałek nadworny, odznaczył się męstwem w wielu potrzebach. Przyczynił się niemało do obioru Batorego, obwołał go nawet królem wbrew partji rakuskiej, ale obrażony na niego za to, że nie otrzymał kanclerstwa, którego się spodziewał, przeszedł do partji przeciwnej królowi i Zamojskiemu i był jej jednym z głównych przywódców. Człowiek zuchwały i buty niepomiernej w opozycji swej nie znał miary, zwłaszcza po straceniu brata Samuela (1584). Miał sobie nawet z niewiadomych jednak powodów wytoczony proces, który przecież nie przyszedł do skutku. Pałając nienawiścią do kanclerza Zamojskiego, wichrzył spokój publiczny w bezkrólewiu po śmierci Batorego i na sejmie konwokacyjnym 1587 r. usiłował, ale daremnie, zgubić w oczach narodu kanclerza. Wbrew stronnictwu narodowemu, na którego czele stał Zamojski, popierał gorliwie kandydaturę arcyks. austrjackiego Maksymiljana i wystąpiwszy z bronią w ręku w obronie jego, został z nim po klęsce byczyńskiej wzięty do niewoli (1588). Pozbawiony marszałkostwa nadwornego, schodzi ze sceny i równie jak brat jego Jan ginie bez wieści po 1589.

Zborowski Samuel, najgłośniejszy z braci tak przez życie, jak i śmierć swoją. Młodzieniec pełen animuszu rycerskiego, w gruncie serca dobry, mężny i sławy chciwy, zuchwały i butny bez miary, odznaczył się niejednokrotnie walecznością w kraju i za granicą, ale pięknie zaczętą karjerę zepsuł wprędce. Podczas koronacji Henryka Walezjusza, obrażony w chwili wyprawiania turniejów przez Tęczyńskiego, rozpoczął z nim zwadę, a gdy w obronie jego stanął Wapowski (ob.), kasztelan przemyski, w zapalczywości swej ugodził czekanem tego ostatniego w głowę i zabił. Z powodu tej burdy i zbrodni skazany na dożywotnie wygnanie, udał się jako wywołaniec do Kozaków Niżowych, a potem na dwór Stefana Batorego, wojewody siedmiogrodzkiego. Przez braci pozostałych w kraju polecał do korony Batorego w nadziei, że i sam w razie wyniesienia popieranego kandydata na tron od banicji będzie zwolniony, i rodzina cała do większego jeszcze dojdzie znaczenia. Stefan został obrany, a **Z.**, dufając w jego łaskę, wrócił samowolnie do kraju, ale zdjęcia banicji uzyskać nie mógł. Na wyprawie wielkołuckiej (1580) dokazywał cudów waleczności; mimo to przecież naigrawając się z prawa i przedrwiwając wyrok królewski, jeździł z junakierją po kraju bez względu na upomnienia Zamojskiego. Kiedy w końcu przekonali się Zborowscy, że król, wynosząc Zamojskiego, nie myśli ich bynajmniej forytować i Samuelowi przebaczyć nie chce, sprzysięgli się na zgubę króla i znienawidzonego przez się kanclerza. Wkrótce potem wyjechał Samuel **Z.** po raz drugi (1582) na Niż, gdzie obrany przez Zaporożców hetmanem, wchodził w stosunki z Mahmet Girejem i przy jego pomocy myślał podobno o opanowaniu dla siebie Wołoszczyzny. W roku następnym (1583) wrócił do kraju, uganiał się bezkarnie po Polsce przechwalał się, że chce króla pozbawić życia. Czyhał też na Zamojskiego. Ten, chcąc ostatecznie położyć tamę wichrzeniom i ukrócić niesłychaną dumę Zborowskich, pojmał w obrębie swego starościństwa we wsi Piekarach) Samuela (13 maja 1584), uwięził w Krakowie i tamże 26 maja 1584 roku ściąć rozkazał. Wypadek ten rozjątrzył bardziej jeszcze Zborowskich i ich stronnictwo i był powodem wielu burz sejmowych tak za Batorego, jak i po jego śmierci. Porów. L. Siemieńskiego „Pamiętniki o Samuelu Zborowskim“ (Pozn., 1844).

Zborowski Krzysztof, brat poprzednich, siódmy z rzędu syn Marcina, kasztel. krakowskiego, butnością i zuchwalstwem przewyższał wszystkich braci i wodził rej między nimi. Urażony na króla za nieotrzymanie pożądanego urzędu, politykował na własną rękę z Niżowcami, wchodził w stosunki z nieprzyjaciółmi kraju (cesarzem austrjackim, carem moskiewskim) i knował spiski przeciw Batoremu, przebywając po większej części na dworze rakuskim. Po ścięciu Samuela pozwany przed sąd sejmowy (1585 r.) i przekonany dowodami piśmiennemi o zdradzie przeciw królowi i krajowi, skazany został na infamję i banicję. Przed zapadnięciem wyroku uciekłszy na Śląsk, po zgonie Batorego wrócił na czele zbrojnego oddziału do Polski i połączył się ze stronnictwem

szczyka. Maksymiljana, ale po klęsce byczyńskiej (1588) musiał uchodzić za granicę i osiadł na dworze wiedeńskim, gdzie od cesarza Rudolfa otrzymał godność podczaszego. Na sejmie 1591 r. był uwolniony od wyroku infamji, ale do lat dwudziestu wzbroniony miał powrót do kraju. Zginął gdzieś na obczyźnie, podobno w pojedynku.—Por. Rzeczyckiego „Accusationis in Christophorum Zborovium actiones tres“ (Kraków, 1585); Żegoty Paulego „Pamiętniki do życia i sprawy Samuela i Krzysztofa Zborowskich“ (Lwów, 1846).

Zborowski Aleksander, syn Samuela, odważny i zuchwały na równi z ojcem, czynami waleczności chcąc zatrzeć plamę jego imienia, a sobie sławę pozyskać, udał się z carem Dymitrem do Moskwy i rzeczywiście złożył dowody męstwa niepospolitego, ale wyniosłością i nieposłuszeństwem zamiast pomagać szkodził sprawie ogólnej. Później popierał gorliwie i drugiego Dymitra. Przybywszy następnie do kraju, wyruszył w pielgrzymkę do Ziemi Świętej i wkrótce po powrocie † 1621. Na nim wygasł ród **Z.**

Zborów, miasteczko w Galicji, obw. Złoczowskim, nad rzeką Strypą, siedziba możnowładnej w XVI w. rodziny Zborowskich. Około r. 1645 **Z.** zgorzał. W roku 1645 Jan Kazimierz, śpieszący w 20,000 wojska na odsiecz Zbarażowi, spotkał tu Kozaków w liczbie 50,000 i Tatarów w 100,000, pod dowództwem Chmielnickiego i Islan Gereja. Dwa dni trwała sroga bitwa, w której zginęło 1,700 Polaków, 4,000 Kozaków i 3,500 Tatarów. Polacy wszakże zdołali przeciągnąć na swoją stronę Gereja, i stanęła *Zborowska ugoda*. Król przyrzekł: swobód kozackich nie naruszać; przebaczyć co zaszło; starostwo czehryńskie oddać hetmanom; kijowskiego metropolitę przypuścić do senatu; trzymać 40,000 wojska regestrowego zaporoskiego; oddawać godności i urzędy w województwach: Kijowskiem, Bracławskiem i Czernihowskiem, tylko nieunitom; Kozakom pozwolić palić i szynkować gorzałkę, a żydom tego zatrudnienia zakazać. Potem Chmielnicki upadł w namiocie obozowym królowi do nóg, przeprosił go i poprzysiągł wierność jemu i Rzeczypospolitej. Mała i źle zabudowana mieścina, przyozdobiona jest pięknym pałacem i kościołem z ciosowego kamienia, który słynie obrazem N. Panny, złożonym tu przez Jana III. Od **Z.** zaczynają się żyzne płaszczyzny Podola.

Zborzewski Wojciech, naturalista polski, * w gub. Podolskiej, był profesorem matematyki w liceum krzemienieckiem, potem nauczycielem w gimnazjum półtawskiem, w końcu osiadł w Moskwie. W 1830 odbywał razem z Eichwaldem (ob.) podróże naukowe na Wołyniu, Podolu i Litwie. Ważniejsze prace jego są: „Observations microscopiques sur quelques fossiles rares de Podolie et Volhynie“ (1832); „Postrzeżenia nad spadającemi gwiazdami w Półtawie“ (*Tyg. Petersburski*, na r. 1841); „Pomysły do nauk przyrodzonych, a mianowicie zoologji“ (*Pregląd nauk.* na r. 1846).

Zboże, ogólna nazwa roślin trawiastych, wydających ziarna mączyste, które służą za pokarm dla ludzi i zwierząt, jak: pszenica, żyto, jęczmień, owies, orkisz, proso, kukurydza, ryż, do których w obszerniejszem znaczeniu zaliczają się też i niektóre rośliny nienależące do traw, jak gryka, tatarka, groch (ob. te wyrazy). Przez zmielenie ziarn zbóż otrzymujemy mąkę (ob.), zewnętrzne zaś ich powłoki wydają otręby (ob.). **Z.** zawiera wszystkie grupy materjałów pokarmowych, i to w stosunku korzystnym dla wyżywienia człowieka; części azotowe **Z.** obejmowane są nazwą *glutenu* (ob.), z bezazotowych występuje głównie *mączka* (ob.), obok której znajduje się dekstryna (ob.); między częściami nieorganicznemi przeważają fosforany ziem alkalicznych i alkaljów, więcej jest potażu niż sody i wiecej magnezji niż wapna; w pszenicy jest nieco soli kuchennej, oprócz tego znajduje się w **Z.** żelazo, krzemionka i in.; nakoniec do części składowych **Z.** należy woda; w zarodku nasion jest też nieco oleju tłustego. Zresztą na skład **Z.** wywiera wpływ nietylko grunt, ale i klimat. Pod względem uprawy rozróżniają się **Z.** *jare*, siewane na wiosnę i zbierane tegoż samego roku, oraz *ozime*, siewane na jesień i zbierane w roku następnym. Do czyszczenia zboża, do oddzielania od niego ciał obcych, pośladu, służą różne przyrządy, których najprostszy przykład przedstawia wialnia (ob.). Większe machiny do czyszczenia zboża (*trieur*) mają na celu zarazem sortowanie ziarn; są to bębny opatrzone drobnemi komórkami, do których przy powolnym obrocie dostają się ziarna mniejsze, nierozwinięte lub pokruszone, gdy ziarna dobre zsuwają się po wewnętrznej powierzchni bębna. Machina Jossego polega na poddawaniu zboża ciągłemu wstrząsaniu, przez co ziarna dobre pozostają na dnie słabo pochylonej płyty trójkątnej, gdy części lżejsze zbierają się na powierzchni; płyta wprawia się w ruch kołyszący za pośrednictwem korby. Wielkie śpichrze, opatrzone urządzeniem do podnoszenia, czyszczenia i sortowania zboża, nazywają się *elewatory* (ob.).

Zbożowe prawo, ustawy dotyczące handlu zbożem, ograniczające wywóz, a zachęcające do przywozu, i przeciwnie, oraz rozporządzenia, co do przechowywania zapasów zbożowych lub przeciw skupowaniu zboża na lichwę wydane. W ściślejszem znaczeniu **Z. p.** określają pewien rodzaj praw, które przez wpływ swój na stosunki handlowe i przez namiętne spory, toczące się o ich utrzymanie lub uchylenie, głośnemi się stały. Są to w roku 1815 przez parlament angielski uchwalone, a w r. 1846 zniesione prawa, opłatę celną od wprowadzonego zboża na korzyść angielskich producentów stanowiące. Z początku opłata ta była stałą, w roku jednak 1828 za sprawą H. Granta na miejsce stałej przyjęto opłatę stopniową, podwyższa-

jącą się przy spadaniu ceny zboża w Anglji i poniżającą się przy jej podwyższaniu. Opłata ta zniesioną została w Anglji, głównie za sprawą towarzystwa Anti-Cornlaw-League, a zniesienie to wraz z innemi swobodami handlu okazało się w Anglji nader zbawiennem, ożywiło handel i powiększyło dobrobyt. W r. 1903 powstała w Anglji pod wpływem polityki imperjalistycznej Chamberlaina i zatargu celnego Niemiec z Kanadą, agitacja w celu przywrócenia ceł.

Zbożowiec, *wołek zbożowy,* owad, ob. Wołek.

Zbożówka, owad, toż co rolnica zbożowa (*Agrotis segetum*), ob. Sówki.

Zbór, ob. Ewangelicki kościół w Polsce.

Zbraslavsky, właściwie *Kaszka* Jan, pisarz i artysta dramatyczny czeski, * 1810 w Zbrasławiu pod Pragą, był krawcem do r. 1826 w mieście rodzinnem, następnie, wykształciwszy się w Pradze czytaniem książek naukowych i znając muzykę, został aktorem celującym w rolach komicznych i jednocześnie pisywał artykuły do czasopism, chociaż głównie utrzymywał się jeszcze ze swego rzemiosła. Potem był artystą teatru narodowego w Pradze. Oprócz wielu przekładów sztuk dramatycznych wydał: „Podróż z Pragi do Szumawy i z powrotem“ (1845); „Amator teatralny“ (t. r.); „Regulamin wojskowy dla gwardji narodowej“ (1849), oraz kilka powieści. Był nadto redaktorem czasopisma p. t. *Zlate dno*.

Zbrodnia stanu, każdy przeciwny prawu czyn, naruszający majestat i konstytucję państwa. Pojęcie **Z. s.** zmienia się stosownie do formy państwa. Najrozleglejszemi i najsurowszemi karami zagrożone jest ono w państwach despotycznych. W Rzymie starożytnym znaną **Z. s.** była pod ogólną nazwą *perduellio* i oznaczała zmowę z nieprzyjacielem kraju; pojęcie tego przestępstwa jednak z czasem się rozszerzyło i „perduellio“ występuje jako jeden jego rodzaj. Występują tu także niebezpieczne i przeciwne celom państwa stowarzyszenia, spiski, powstania, a za cesarstwa i przestępstwa przeciwko panującym.—Z ogólnego pojęcia **Z. s.** wyróżnić należy: **Z.** *stanu, zdradę państwa* i *obrazę majestatu.*—**Z.** stanu oznacza zamach na istnienia państwa lub jego prawa zasadnicze. Tu więc należą spiski z innemi państwami przeciw niezależności swego i zamach na prawa osób panujących.—Zdradą państwa jest wydanie części państwa innemu rządowi, podburzanie narodów innych do walki z państwem lub pomaganie im w wojnie z niem przez wydawanie fortec, zdradzanie tajemnic swego państwa i t. p. Obrazą majestatu jest ubliżenie osobie panującej i nieoddawanie jej czci należnej. Obowiązujący u nas kodeks karny zdradę państwa pojmuje zgodnie z przedstawionem pojęciem, wyliczając kazuistycznie rozmaite jej wypadki.

Zbroja, zbiór wszystkich części, stanowiących uzbrojenie dawnego rycerza. W skład **Z.** wchodziły: hełm, przyłbica, pancerz, naramienniki, nago-

Fig. 1. Rycerz francuski z XII w. Fig. 2. Rycerz polski z XV w.

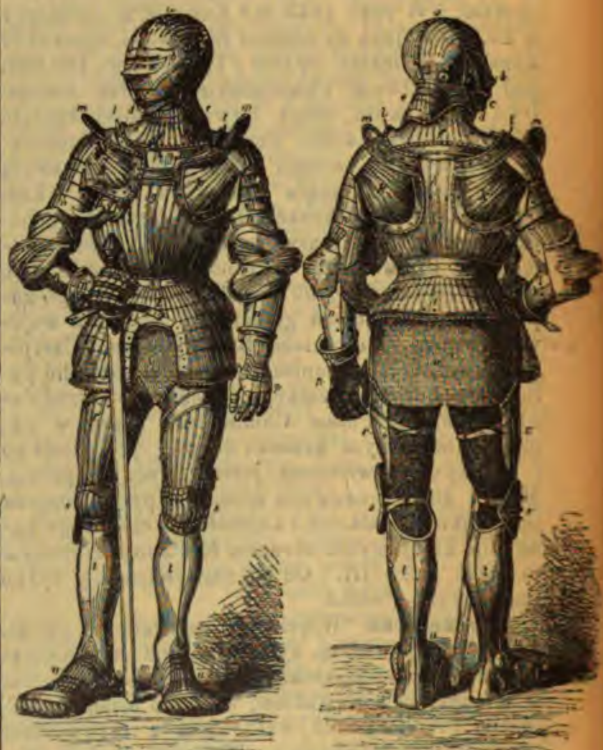

Fig. 3 i 4. Zbroja z XVI w.: *a* hełm, *b* przyłbica, *c, d, e, f* nakrycie dolnej części głowy i szyi, *g* napierśnik, *h* nakrycie pleców, *i* dolna część pancerza, *k, l, m* naramienniki, *n, o* okrycie ramienia i przedramienia, *p* rękawice, *r, s, t, u* okrycie nóg, *v* koszulka druciana.

Fig. 5.
Zbroja ks. Radziwiłła Sierotki
w Wiedniu.

Fig. 6.
Zbroja Stefana Batorego
w Wiedniu.

Fig. 7.
Zbroja Jana III.

lenniki, tarcza oraz osłony z blach żelaznych na konia, przytem i oręż, jak: szabla, koncerz, kopja, czekan i broń ognista. Już rycerze narodów starożytnych pokrywali głowę i piersi hełmem i pancerzem; w początkach wieków średnich używane były kaftany skórzane z naszytemi pierścieniami żelaznemi lub pokryte płytami żelaznemi, które ustąpiły następnie pancerzom z łusk lub siatek żelaznych (fig. 1). W Polsce rycerze byli aż do stóp zbrojni (fig. 2). Siatka na pancerze złożona była często z kółek kutych, bardzo drobnych i gęsto rozmieszczonych, stąd nieraz była bardzo kosztowna. W czasach późniejszych zbroja składała się z płyt żelaznych i obejmowała liczne części (fig. 3 i 4), a pełne udoskonalenie osiągnęła w XVI w.; pełna taka zbroja ważyła do 100 funtów. Przechowały się dotąd liczne zbroje, posiadające znaczenie historyczne, których przykłady przedstawiają fig. 5, 6, 7. Po wprowadzeniu broni palnej zbroja rychło wyszła z użycia, nie mogła bowiem stawiać oporu kulom. Ob. Hełm, Pancerz, Tarcza. Por. Demmin „Die Kriegswaffen" (3 wyd., 1891—93).

Zbroja, w fizyce, nazwa prętów z żelaza miękkiego, umieszczanych obok magnesów dla utrzymywania ich magnetyzmu (ob.); także nazwa okładów metalowych butelek lejdejskich i części ruchomych machin dynamoelektrycznych. Ob. Armatura.

Zbrojeń, rak molucki, ob. Ostrogony.

Zbrojownia, *cekauz*, ob. Arsenał.

Zbrożek Dominik, matematyk, * 1832 w Samborze, w Galicji, † 1889, matematykę studjował we Lwowie i Pradze, gdzie w 1867 został asystentem geodezji w szkole technicznej. W 1871 został profesorem geodezji w akademji technicznej we Lwowie, następnie jej rektorem. Ogłosił: „O planimatrze biegunowym", „Zastosowanie wyznaczników do teorji najmniejszych kwadratów" i in.

Zbrucz, rzeka oddzielająca galicyjski obwód Czortkowski czyli Zaleszczycki od Podola rosyjskiego, płynie z północy na południe i oblewa Wołczysk. Satanów, Zbryż, Husiatyn, Skałę, Kudryńce, Czarnokozińce i pod okopami św. Trójcy wpada do Dniestru. Przyjmuje z prawej strony rz. Gniłę z Tajną. Na mapach austrjackich **Z.** nazywany jest urzędownie Podhorce i początkowo zabronionem było nazywać ją Zbruczem pod karą 25 zł. reńskich.

Zbuczyńskie starostwo niegrodowe znajdowało się w województwie Lubelskiem, w ziemi Łukowskiej. Podług spisów podskarbińskich z 1771, obejmowało w sobie miasto Zbuczyn ze wsią i wójtostwem tejże nazwy, które posiadał w tym czasie Ignacy Cieszkowski, kasztelan liwski, ze swą żoną Franciszką z Sufczyńskich, opłacając z niego kwarty złp. 1,102 gr. 15, a hyberny złp. 344. Na sejmie jednak z r. 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej nadały te dobra narodowe w emfiteutyczne posiadanie Zielińskiemu, chorążemu liwskiemu.

Zbylitowski Andrzej, herbu Strzemię, poeta z XVI w. * w Krakowskiem z ojca Stanisława, dziedzica Góry Zbylitowskiej i Zagorzyc. Żyjąc na dworach Stefana Batorego i Zygmunta III, jeździł z tym ostatnim 1594 r. do Szwecji jako poseł królewski. We dwa lata potem osiadł na wsi pod Karpatami około Bieszczad i zajmował się gospo-

darstwem rolnem. W utworach swoich naśladował poetów rzymskich, mianowicie Wirgiljusza i Owidjusza. Prace jego znane w druku są: „Epitalamium na wesele Jana Dulskiego i Anny Herburtówny" (Kraków, 1585); „Witanie króla nowego Zygmunta Trzeciego" (t. 1587); „Akteon" (t. 1588), wolne tłómaczenie trzeciej księga Przemian Owidjusza; „De Victoria reportata A. D. 1588, die 24 Januarii ad Sigismundum Tertium, pol. regem, Epinicion (t. 1588); „In obitum Stephani regis epigrammata" (t. 1588); „Pisanie satyrów puszcz litewskich do Anny królewny szwedzkiej o łowach w Białowieżach" (t. 1589); „Na krzciny Najjaśniejszemu Władysławowi IV królewiczowi polskiemu i szwedzkiemu" (t. 1595); „Droga do Szwecji najmożniejszego w północnych krainach pana Zygmunta III kr. polskiego i szwedzkiego, w 1594 odprawiona" (t. 1597); „Żywot szlachcica na wsi" (2 wyd., Poznań, 1853); „Wieśniak" (Kraków, 1600); „Historja św. Genowefy" (t. 1599) i in.

Zbylitowski Piotr, brat stryjeczny poprzedniego, zdolny wierszopis. W młodym wieku podróżował po Włoszech i Afryce, potem służył wojskowo w bojach przeciw Nalewajce i Łobodzie. Opuściwszy stan żołnierski, osiadł na wsi, był rządcą u Czarnkowskich i hrabiów z Górki, potem krakowskim sędzią ziemskim. Jeden z jego synów Stanisław słynął z nadzwyczajnej siły, targał łańcuchy i łamał podkowy, lecz umarł w 16 roku życia w Kolonji. Dzieła jego, wyższe talentem i treścią od dzieł poprzedzającego, są: „Rozmowa szlachcica polskiego z cudzoziemcem" (Kraków, 1600); „Przygana wymyślnym strojom białogłowskim" (dwa wydania około 1603); „Schadzka ziemiańska" (t. 1605). **Z.**, jak i jego brat, należał do licznego zastępu tych szlacheckich rymotwórców, którzy wykształceni na literaturze starożytnej i obeznani z utworami Kochanowskiego, rozwijali w formie wierszowej swe polityczne, obyczajowe i społeczne poglądy, wznosząc się niekiedy na prawdziwie poetyczne stanowisko, gdy przychodziło zachwalać powaby życia wiejskiego, prostotę i mierność lub malować uczucia religijne.

Zbyszewska Marja z Olechnowskich, żona właściciela m. Markuszewa. Oddając się piśmiennictwu i sztukom pięknym, wydała kilka utworów muzycznych. Jej pióra jest dziełko dla młodego wieku p. t. „Nauka i rozrywka" (Warszawa, 1857), wydane pod pseudonimem: P. Katuld. † 1865.

Zbyszowskie starostwo niegrodowe leżało w województwie Inowrocławskiem, w ziemi Dobrzyńskiej. Podług spisów podskarbińskich z r. 1771 i Voluminów legum, obejmowało w sobie wsie Zbyszewo, Strachonin i Durlas, które w tym czasie posiadali Adam Sumiński, wraz z żoną Teresą z Iwińskich, opłacając z niego kwarty złp. 162 gr. 15, a hyberny złp. 64 gr. 16. Stany Rzeczypospolitej na sejmie z 1773—1775 zatwierdziły posiadanie emfiteutyczne tych dóbr rzeczonym Sumińskim w oddzielnej konstytucji. Vol. leg. VIII s. 230.

Zdanowicz Michał, Dominikanin, był nauczycielem w szkołach uszackich, zabialskich, grodzieńskich, i długie lata strawił na porządkowaniu archiwów swego zakonu. † 1817 r. w Różanym Stoku. Wydał: „Tablica chronologiczno-historyczna dziejów i rządów świata, wzorem atlasu historycznego p. Lesaża napisana i ułożona" (Wilno, 1808).

Zdanowicz Józef, znakomity artysta teatru narodowego, * 1786 w Poświolu, w Grodzieńskiem, † 1889 r. w Warszawie; w 15 roku życia rozpoczął zawód dramatyczny w Grodnie, a w r. 1809 zaliczony został do artystów teatru warszawskiego. Zdolny, utalentowany artysta, odznaczał się w rolach charakterystycznych komedji i oper.

Zdanowicz Aleksander, pedagog, * 1808 r. w powiecie Ihumeńskim gub. Mińskiej. Nauki pobierał w 6-klasowej szkole powiatowej ihumeńskiej Bazyljanów, we wsi Lady, a następnie w uniwersytecie wileńskim. Od 1834 był nauczycielem przez lat 15 w Instytucie szlacheckim w Wilnie języka i literatury łacińskiej, a następnie przez lat 14 aż do zamknięcia tegoż instytutu w 1863 profesorem historji powszechnej. Obok pełnienia tych obowiązków był spółpracownikiem *Kurjera Wileńskiego*, jako pomocnik A. E. Odyńca, i należał do redakcji *Słownika języka polskiego* M. Orgelbranda, do którego pierwszy plan ułożył, † 1868 w Wilnie. Ważniejsze z licznych prac **Z.** są: „Tablica etnograficzna podług metody Jaźwińskiego" (Wilno, 1845); „Rys chronologiczno-historyczny państw nowożytnych od V w. do dziś dnia" (3 w., t. 1861); „Objaśnienie chronologicznej tablicy, obejmującej porządek następstwa cesarzów i królów w XV narodach od początku ery chrześcijańskiej do dnia obecnego" (t. 1837); „Historja powszechna, krótko zebrana przez Kajdanowa" przekł. z ros. (3 t., t. 1845); „Historja średnich wieków" tegoż (t. 1845); „Historja nowych wieków" (t. 1846); „Szkic historji polskiej dla dzieci z chromolitografjami" (3 wyd., t. 1862); „Szkic historji powszechnej" (t. 1861); „Historja powszechna dla szkolnej młodzieży" (2 t., t. 1861; 2 wyd., uzupełnione przez Grochowskiego, Warszawa, 1871); „Historja literatury polskiej," ułożona na podstawie notat **Z.** i doprowadzona do ostatnich czasów przez L. Sowińskiego (3 t., Wilno, 1875—6); „Wypisy francuskie dla dzieci od lat najrańszych" (Wilno, 1879).

Zdanowicz Ludwik, biskup sufragan, * 1814, † 1897; studjował teologję w seminarjum wileńskiem, następnie w akademji duchownej, przekształconej z wydziału teologicznego uniwersytetu wileńskiego, 1837 otrzymał święcenia kapłańskie, od 1839 przez lat kilka był profesorem akademji, następnie w seminarjum wileńskiem, 1850 został proboszczem w Holszanach, 1859 kanoni-

kiem kapituły wileńskiej, 1878 asesorem kolegjum w Petersburgu, 1885 r. administratorem djecezji wileńskiej, 1889 prekonizowany na biskupa tytularnego.

Zdawkowa moneta, drobna moneta brzęcząca, używana w potocznych wypłatach, przy kupnie drobnych przedmiotów, ma ona niższą wartość od monety obiegowej. **Z. m.** powinna być zawsze wypuszczana w odpowiednim stosunku do monety obiegowej; w razie naruszenia tego stosunku dają się uczuć ważne niedogodności i narusza to równowagę systemu monetarnego. Ob. Bilon.

Zdejmowanie planów, ob. Miernictwo, Stolik mierniczy.

Zdora Jan, pseudonim Michała Bałuckiego.

Zdrada stanu, ob. Zbrodnia stanu.

Zdrowaś Marja (po łaciń. *Ave Maria*), najpowszechniej znana modlitwa do N. P. M., używana w Kościele katolickim i zaczynająca się od słów **Z. M.**; zowie się ona także *Pozdrowieniem Anielskiem.* Składa się z 3 części: z pozdrowienia anioła Gabrjela, ze słów św. Elżbiety: „Błogosławionaś ty", aż do słów „owoc żywota Twego" i z późniejszego dodatku, prawdopodobnie około 1508 r. wtrąconego. Liczne są wykłady tej modlitwy, tak przez Ojców Kościoła, jak i Świętych (Bernarda i Franciszka Salezego). Godny uwagi jest wykład homiletyczny ks. Veitha.

Zdrowie, stan organizmu, w którym wszystkie funkcje odbywają się normalnie, odpowiednio do potrzeb życia. Stanu bezwzględnego **Z.**, w którym żaden organ, żadna funkcja nie przedstawia najmniejszego zboczenia, niema wcale; najsilniejsze i najbardziej normalnie żyjące organizmy zużywają się z wiekiem, ruchy stają się trudniejsze, odżywianie mniej energiczne, jednak organizm nazywamy jeszcze zdrowym. Nawet człowiek posiadający jaką wadę rozwoju, jak brak palców, skrzywienie kręgosłupa, które funkcji życiowej nie przeszkadzają, jest zdrowym. Przy zupełnem zdrowiu oddzielne organy posiadają różną siłę i właściwy sobie stopień odporności na wpływy szkodliwe, tak, że człowiek może się utrzymać do pewnego stopnia przy nadmiernie niskiej lub wysokiej temperaturze, przy różnej ilości i jakości pokarmu, nieodpowiedniej normalnym funkcjom. Taką, mniejszą lub większą łatwość oddziaływania na wpływy przeciwne swobodnemu odbywaniu się spraw życiowych, nazywany *szerokością zdrowia.* Mówi się o utracie zdrowia dopiero z chwilą, gdy funkcja jakiegokolwiek organu ulega zaburzeniom; pociąga to wtedy zwykle za sobą zakłócenie równowagi w całym organizmie, i organizm staje się *chorym.* Nauka o zachowaniu zdrowia i usunięciu wpływów szkodliwie na organizm działających nazywa się *hygjeną* (ob.).

Zdunek, pająk, ob. Ptasznik.

Zduny, miasto w w. ks. Poznańskiem, powiecie Krotoszyńskim, nad strugą Jutrosinem, ma kościół parafjalny katolicki, protestancki i synagogę. Mieszkańcy trudnią się głównie wyrobem sukna i rzemiosłami. Ludność **Z.** wynosi 3,500 głów.

Zduńska Wola, miasto fabryczne w powiecie Sieradzkim gubernji Kaliskiej, znane z wyrobów wełnianych, bawełnianych i półjedwabnych, liczy 16,000 miesz. i posiada stację drogi żelaznej Kaliskiej.

Zduństwo, rzemiosło, trudniące się wyrabianiem kafli (ob.), stawianiem kuchni, pieców (ob.), kaloryferów (ob.) i podobnych przyrządów.

Zdziarski Stanisław, literat polski, wydał: „Pierwiastek ludowy w poezji polskiej XIX w." (1901); „Bohdan Zaleski, studjum biograficzno-literackie" (Lwów, 1902); „Szkice literackie" (Lwów, 1903).

Zdzieblarz *(Cephus), Żdzieblarz,* rodzaj owadów błonkoskrzydłych, z rodziny os drzewnych, jest czarny, żółto upstrzony, z głową prawie kulistą i czułkami ku przodowi nieco zgrubiałemi. *C. pygmaeus,* 6,5 mm. długi, lata od maja i składa jajka w źdźbłach żyta, rzadziej pszenicy, podczas żniwa oprzędza się w dolnych częściach źdźbła i po przezimowaniu rozwija się w osę uskrzydloną następnej wiosny. Rośliny, które nawiedza, wydają kłosy zniszczone, w części lub zupełnie puste.

Zdzieblarz.

Zdziechowski Marjan, historyk literatury, profesor w Krakowie; napisał: „Mesjaniści i słowianofile, szkice z psychologji narodów słowiańskich" (Kraków, 1888); „Byron i jego wiek" (Kraków, 1894); „Szkice literackie"; „Szkice historyczne" (1901); „Odrodzenie Chorwacji w wieku XIX" (1902).

Zdzięcioł, miasteczko w powiecie Słonimskim gubernji Grodzieńskiej, niegdyś własność książąt Ostrogskich, następnie kolejno Połubińskich, Sapiehów, Radziwiłłów, nareszcie Sołtanów. W lesistej okolicy **Z.** mieszkają w kilku wioskach osadzeni podobno przez ks. litewskiego Trojdena Bartowie, lud litewski, z Prus, jak twierdzą, przybyły, który dotychczas jeszcze swej ojczystej mowy używa. Prawdopodobnie zaś są oni szczątkiem Jadźwingów.

Zdzitowiecki, herb: Nałęcz z węzłem od góry, w środku gwiazda, a u góry krzyż.

Zdzitowiecki Józef Seweryn, chemik i agronom, * 1802 w Kodniu, gub. Siedleckiej, † 1879 r., po ukończeniu szkół w Lublinie, studjował nauki przyrodnicze w Warszawie,

Zdzitowiecki.

1822 do 1825 był nauczycielem w szkole wojewódzkiej w Lublinie. Kiedy powzięto zamiar założenia w Warszawie instytutu politechnicznego, wysłany został 1825 roku za granicę celem wykształcenia się na profesora metalurgji. Po kilkoletnim pobycie w Niemczech, Francji i Belgji, za powrotem do kraju w 1829 miał sobie poruczony wykład chemji ogólnej i metalurgji w szkole przygotowawczej, która z czasem miała być uorganizowaną na zamierzony instytut. W r. 1833, po zwinięciu szkoły politechnicznej, został nauczycielem gimnazjum w Lublinie, w r. 1837 w Warszawie, gdzie nadto został profesorem kursów dodatkowych i członkiem komitetu egzaminacyjnego. Mianowany w 1840 nauczycielem chemji i hutnictwa w gimnazjum realnem, urządził tu laboratorjum, w którem pod jego kierunkiem liczne grono młodzieży z prawdziwym pracowało pożytkiem. W 1853 został dyrektorem instytutu agronomicznego w Marymoncie, opuścił służbę w 1860 jako emeryt. Oprócz licznych artykułów, umieszczanych w rozmaitych czasopismach, ogłosił: „Projekt nomenklatury chemicznej" (1852); „Rys chemji organicznej i jej zastosowań podług Köhlera" (Warszawa, 1840, dzieło niedokończone); „Wykład początkowy chemji" (część 1, 1850, część 2. 1851). Nadto przełożył na język polski: Duffosa i Hirscha „Potrzeby chemiczne rolnictwa" (Warszawa, 1844); Liebiga „Listy o chemji" (1845) i „Chemja z zastosowaniem do rolnictwa i fizjologji" (1846).

Zdzitowiecki Stanisław, biskup, * 1854 we wsi Barczkowicach, należącej do gminy i parafji Kamieńsk w powiecie Piotrkowskim. Wychowany w domu, gdzie panowały starodawne cnoty, już w młodości pociągnięty przykładem swego starszego brata, ś. p. księdza Juljana, byłego rektora kościoła poaugustjańskiego św. Marcina, poczuł powołanie do stanu duchownego. Po studjach gimnazjalnych wstąpił do seminarjum, gdzie odrazu wyróżnił się wielką pobożnością i niezwykłemi zdolnościami umysłu. To też po otrzymaniu święceń kapłańskich w 1877 r. wyjechał do Rzymu, gdzie dopełnił swoje studja teologiczne, słuchając najwybitniejszych teologów w tamecznej akademji duchownej. Po powrocie do kraju, młody kapłan był naprzód wikarjuszem parafji św. Stanisława na Woli, potem przeniesiono go na takie samo stanowisko do parafji Narodzenia N. M. P. na Lesznie. Wkrótce jednak zdolności **Z.** zwróciły uwagę biskupa Antoniego Sotkiewicza, który przeniósł go do swej djecezji. W przeciągu 20 lat pracy swej w djecezji sandomierskiej, **Z.** był regensem konsystorza, kanonikiem kapituły sandomierskiej, proboszczem parafji Góry Wysokie, a potem w Łagowie, a otrzymawszy od Ojca św. godność wikarjusza apostolskiego, po śmierci biskupa Sotkiewicza, był administratorem djecezji sandomierskiej. Ojciec św. na konsystorzu w maju 1902 r. powołał **Z.** na biskupa djecezji brzesko-kujawskiej.

Ks. Zdzitowiecki S.

Zdzitowieckie albo **Zdzitowskie starostwo** niegrodowe, było położone w województwie Nowogródzkiem, powiecie Słonimskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766, składało się z miasteczka Zdzitowa i ze wsi Wójtowe Sioło i Niwa, które łącznie ze starostwem Sokołowskiem (ob.) posiadał w tym czasie Adam Brzostowski, kasztelan połocki, opłacając z nich kwarty złp. 2,761 gr. 18. Na sejmie r. 1773—75 Stany Rzeczypospolitej wyznaczyły oddzielną komisję z 10 urzędników litewskich dla ustalenia granic tych starostw od strony ekonomji słonimskiej.

Zdzitów, starożytny gród warowny w pow. Słonimskim, gub. Grodzieńskiej. Za rządów polskich był główną osadą starostwa t. n., a dzisiaj jest wioską skarbową.

Zea lub *Zia*, *Tzia*, *Cea*, *Kea*, *Kia* u starożyt. *Keos*, wyspa archipelagu greckiego, ob. Ceos.

Zea Don Francisco Antonio, mąż stanu południowo-amerykański, * 1770 w Medellin, w Nowej-Grenadzie, † 1822; był profesorem botaniki w Madrycie i w latach 1808—1814 ministrem spraw wewnętrznych za panowania Józefa Bonapartego, po którego wygnaniu udał się do Ameryki południowej, gdzie od 1817 był prezesem rady rządowej w St. Thomas. Następnie w interesach rzeczypospolitej Kolumbijskiej przebywał w Europie i w Londynie zaciągnął dla niej pożyczkę 2 miljonów funtów sterlingów i okazywał się wielce czynnym w wojnie o wolność swej ojczyzny.

Zea, ob. Kukurydza.

Zea-Bermudez Don Francisco, mąż stanu hiszpański, * 1772 w Maladze, † 1850 w Paryżu. Sprawował rozmaite poselstwa do dworów zagranicznych i za Ferdynanda VII w latach 1824—25 był ministrem spraw zagranicznych i przez czas krótki prezesem rady ministrów. Na stanowisku tem występował surowo przeciw absolutystom i ukarał nawet śmiercią kilku przywódców karlistowskich, czem ściągnął na się nienawiść partji dworskiej. W r. 1833—1834 podczas choroby króla i po jego śmierci prowadził ster rządu, lecz musiał ustąpić stronnictwu konstytucyjnemu.

Zebedeusz, ob. Jan Ewangelista.

Zebra, ob. Koń.

Zebrzydowice, wieś w Galicji, w obwodzie Wadowickim, u stóp góry Kalwarji położona, posiada klasztor, w kształcie zamku obronnego zbudowany, i szpital Braci miłosierdzia, fundowany

1559 przez Mikołaja Zebrzydowskiego dla 12 chorych żołnierzy, z wojny powracających. Szpital ten i obsługujący go lekarze zakonnicy stanowią dotąd prawdziwie dobroczynny zakład dla całej okolicy.

Zebrzydowski Andrzej, biskup krakowski, * 1496 w Więcborgu, † 1560. Odebrawszy nauki wyższe w akademjach zagranicznych, za powrotem do kraju zjednał sobie wielkie łaski u Zygmunta I i szybko postępował w godnościach kościelnych. W 1542 dostał biskupstwo kamienieckie, 1544 chełmskie, 1546 kujawskie, a 1551 krakowskie. Rządząc niem lat dziesięć, odznaczył się gorliwością wielką o wiarę i dobro Kościoła i zarówno pismem, jak czynem starał się powściągać szerzenie reformacji. Chwytał się nawet środków gwałtownych. Opowiadają o nim historycy (Stanisław Lubieniecki, w „Historji reformacji polskiej", str. 54), że niejakiego Kurowskiego kazał wtrącić do więzienia, a nie mogąc przekonaniem go nawrócić, głodem umorzył. Zrobił coś podobneo i z kilku innymi. Na sejmie piotrkowskim 1552 występował ostro w rozognionym sporze duchowieństwa ze stanem świeckim i domagał się utrzymania sądu o herezję, który świeccy chcieli odjąć biskupom. Gwałtowność **Z.** była tak wielka, że nawet sam Tarnowski, lubo dobry katolik, śmiało go gromił i do umiarkowania skłaniał. Surowość środków, używanych przez **Z.**, nie powstrzymała bynajmniej prądu reformacyjnego. Jako senator, przemawiał **Z.** odważnie do królowej Bony, zrzucającej Polskę, w zamiarze odwiedzenia jej od tego wyjazdu, a kiedy urażona Włoszka w gniewie zawołała: „Ty! ty biskupie! coś kupił biskupstwo!" **Z.** odpowiedział jej pogardliwie: „Bo było do kupienia." Dzieła jego są: „Krótka odpowiedź przez Andrzeja biskupa krakowskiego na artykuły obłędliwe Marcina Krowickiego etc." (Kraków, 1556); „Oratio de haeresi" (b. m. dr.); „Pro sua et collegarum religione ac jurisdictione"; „Oratio postrema ad Regem et senatum etc." (b. m. dr, i r.).

Zebrzydowski Mikołaj, h. Radwan, wojewoda krakowski, syn Florjana, hetmana nadwornego i kasztelana lubelskiego, * 1553, † 1620. Krewny Jana Zamojskiego, pierwsze pod jego kierunkiem w zawodzie publicznym stawiał kroki. Walczył już **Z.** w wojnach z Iwanem Groźnym i za zasługi swe otrzymał starostwo krakowskie (około 1585), przez Zamojskiego mu ustąpione. Przyjaciel Zamojskiego, działał wespół z nim przeciw nieprzyjaznym Zborowskim i ściągnął na się wielką ich nienawiść, zwłaszcza z powodu czujnej straży zamku krakowskiego w bezkrólewiu po śmierci Batorego. Następnie brał **Z.** udział w wyprawie byczyńskiej i otrzymał od Zygmunta III hetmaństwo na dworze i województwo Lubelskie, 1596 marszałkowstwo w. kor., które 1601 porzucił, a wziął natomiast województwo Krakowskie. Mimo to wszystko nie zostawał **Z.** w dobrych z królem stosunkach. Człowiek waleczny, odważny, animuszu rycerskiego, ale przytem dumny, próżny, porywczy i rozumu płytkiego, występował już z Zamojskim w opozycji przeciw królowi. Jednakże mądry Zamojski nie posuwał się za daleko, a gorętszych swych popleczników, jak **Z.**, powściągał od kroków nierozważnych i trzymał na wodzy. Po śmierci Zamojskiego, **Z.**, chcąc zająć jego miejsce, zostać spadkobiercą jego polityki i przywódcą szlachty, stanął na czele opozycji, ale przedsięwziął zadanie nad swe siły i nie sprostał mu bynajmniej. Rządy Zygmunta III (ob.), otoczonego wstrętną kamarylą i snującego z Jezuitami niepraktyczne dla narodu zamysły, rozbudzały w szlachcie niezadowolenie i podsycały opozycję, która zamieniła się nareszcie pod przywództwem **Z.** i Janusza Radziwiłła w powstanie zbrojne, znane w historji pod nazwą *rokoszu Zebrzydowskiego.* Pisarze, przychylni Zygmuntowi III (regaliści), przypisują początek rokoszu urazom osobistym **Z.** i Radziwiłła. Pierwszy miał się rozgniewać na króla za rozkaz ustąpienia z zajmowanego przez się na zamku mieszkania, drugi za uwięzienie swego dworzanina, dysydenta, oskarżonego o znieważenie Najświętszego Sakramentu. Nie te jednak urazy są rzeczywistemi powodami rokoszu; istotnemi przyczynami jego były rzeczy ważniejsze, lubo i prywata, bez zaprzeczenia, wielką w działaniach przywódców odgrywała rolę. Błędy polityczne Zygmunta III i przekraczanie praw podawały broń w rękę naczelnikom opozycji, którzy, czyniąc królowi zarzuty ważne i słuszne (niedotrzymanie paktów, niesprawiedliwość w rozdawaniu wakansów, niewykonanie korektury praw, prześladowanie dysydentów, konszachty z domem austrjackim), ale obok tych błahe i śmieszne, tchnące często prywatą i partykularnym interesem szlachty (np. skargi na wielkość poborów), domagali się naprawy Rzeczypospolitej i bronili zagrożonych pozornie czy rzeczywiście swobód, by położyć tamę dążnościom króla do samowładztwa, o które go także oskarżali. Zamiast jednak naprawy tej żądać drogą legalną, na sejmie, **Z.** i Radziwiłł nie uczynili tego, lecz poczęli burzyć szlachtę i zwołali ją na zjazd do Stężycy (9 kwietnia 1606). Izba poselska pod wpływem tego zjazdu spisała swe zarzuty, ale sejm burzliwy rozszedł się, nic nie zdziaławszy. Następny zjazd opozycji odbył się w Lublinie (4 czerwca 1606 r. począwszy), gdy 12 sierpnia zawiązano konfederację i obrano jej marszałkiem Janusza Radziwiłła, a w kilka dni potem mianowano hetmanem **Z.**, który dziwną odgrywał rolę; wichrzył i kierował wszystkiem, a udawał, że jest jeno posłuszny rozkazom szlachty i, co czyni, czyni z jej polecenia dla dobra publicznego. Król próbował zgody, ale ta nie przyszła do skutku; poczynione przez niego w Wiślicy dość znaczne ustępstwa nie zadowoliły także rokoszan. Niektórzy z nich (Herburt Stadnicki Djabeł) nie poprzestawali, jak **Z.** i Radziwiłł, na

naprawie Rzeczypospolitej, ale pragnęli nawet zmiany króla. Rokoszanie, opuszczeni przez znaczną liczbę szlachty i zaskoczeni niespodziewanie przez przeważające siły królewskie nad Wisłą, upokorzyli się bez dobycia oręża, i stanęła ugoda między obiema partjami w Janowcu 7 października 1606 r. Sejm miał ostatecznie całą sprawę załatwić. Tymczasem król, zaufany w zwycięstwo, ze zwołaniem sejmu zwlekał i wywoływał niezadowolenie, które wyzyskiwali najskrajniejsi agitatorowie opozycji (Herburt, Smogulecki, Łaszcz i Kazimierski). Wielkopolanie pierwsi dali hasło i zebrani w Kole (luty 1606 r.) zwołali wszystką szlachtę na zjazd rokoszowy do Jędrzejowa (na 20 marca 1607), dokąd przybył rychło Radziwiłł, a potem (maj) i **Z.** Jednocześnie odbywał się sejm w Warszawie (od 7 maja), który ustanowieniem nowych konstytucji, zawierających znaczne ustępstwa, chciał zażegnać burzę. Rokoszanie jednak nie zgodzili się na nie, bo chcieli, jak mówi Szujski, już nie naprawy, ale owładnięcia Rzeczypospolitej. Wypowiedzieli więc formalnie posłuszeństwo królowi (24 czerwca 1607), a 6 lipca 1607 r. przyszło do bitwy pod Guzowem, gdzie regaliści pod wodzą Chodkiewicza, Potockiego i Żółkiewskiego zupełne odnieśli zwycięstwo. Za staraniem szwagra swego Żółkiewskiego i Ostrogskiego przeprosił króla dopiero w maju 1608 r. a za nim uczynili to samo inni przywódcy. Tak się skończył *rokosz* **Z.**, nie zapewniwszy żadnej stronie zwycięstwa, sprowadziwszy za sobą jeno pewne odrętwienie w narodzie na sprawy publiczne i pozostawiwszy zgubny przykład buntu, który przenosi się do wojska, ilekroć nie otrzymuje płacy. **Z.** nie mieszał się odtąd do spraw publicznych, oddał się dewocji (ukończył fundację rozpoczętego przedtem jeszcze klasztoru Kalwarji) i umarł zapomniany.— H. Schmitt w dziele: „Rokosz Zebrzydowskiego“ (Lwów, 1858) stara się uniewinnić **Z.** od zarzutu wichrzycielstwa.

Zebrzydowskiego rokosz, ob. Zebrzydowski Mikołaj.

Zebu *(Cebu, Sebu)*, jedna z wysp Filipińskich, do grupy Bissayas należąca, ma 4,697 klm. kw. i 505,000 miesz.; wydaje tytuń, bawełnę, ryż, wosk, miód, konopie. Miasto główne t. n. ma port, fortyfikacje, jest rezydencją biskupa i liczy 12,000 miesz.

Zebu, wół indyjski, ob. Wół.

Zecer, czyli *składacz,* ob. Drukarstwo.

Zedechjasz, ostatni król Judy, syn Jozjasza, uprowadzony został 588 prz. Chr. przez Nabuchodonozora do znanej w dziejach ludu izraelskiego niewoli babilońskiej.

Zeddeller Ludwik, baron, generał rosyjski, * 1791 w Petersburgu, gdzie ojciec jego był radcą poselstwa austrjackiego, † 1851 r. Po ukończeniu nauk w akademji Terezjańskiej w Wiedniu, wstąpił do wojska austrjackiego z którego w 1813 przeszedł do służby rosyjskiej. Podczas kampanji polskiej 1831 r. był oberkwatermistrzem korpusu grenadjerów i miał udział w wielu bitwach, następnie pełnił obowiązki szefa sztabu w oddziale generała Gołowina, działającym przeciwko korpusowi Romarina. Po ukończeniu kampanji mianowany był generał-majorem, 1832 wice-dyrektorem akademji wojennej, a 1835 r. inspektorem bataljonów kantonistów. W piśmiennictwie rosyjskiem położył ważne zasługi, jako redaktor *Wojskowo-encyklopedycznego słownika,* w którym znajduje się wiele jego artykułów, dotyczących zwłaszcza Polski.

Zedlitz Józef Chrystjan, bar. von..., poeta niemiecki, * 1790 r. w Johannisburgu na Śląsku, † 1862 r.; służył naprzód w wojsku austrjackiem, potem od 1837 był urzędnikiem ministerjum spraw zagranicznych i ostatecznie reprezentantem kilku mniejszych dworów niemieckich w Wiedniu. Z dzieł jego celniejsze są: „Lyrische Gedichte“ (4 wyd., Sztutgard, 1855); „Dramatische Werke“ (4 t., tamże, 1830—36, nowe wyd., 1860) i „Waldfräulein“ (4 wyd., tamże, 1856).

Zedlitz und Trützschler Robert, hr., pruski mąż stanu, * 1829, ukończył gimnazjum we Wrocławiu, następnie służył w wojsku do 1862 roku, w wojnach z Austrją i Francją brał udział jako ochotnik; 1881 mianowany prezydentem Opola, 1884 członkiem rady stanu, 1886 nadprezydentem księstwa Poznańskiego, oraz prezesem komisji kolonizacyjnej, na którem to stanowisku zasłynął jako zapamiętały germanizator prowincji polskich. 1891 r. mianowany pruskim ministrem oświaty i wyznań, ustąpił w r. 1892, wskutek odrzucenia przez sejm projektu prawa szkolnego. Potem był nadprezydentem w Hessen-Nassau, obecnie mianowany nadprezydentem Śląska w celu walczenia z elementem polskim.

Zedlitz und Neukirch, Oktawjan bar. von..., polityk pruski, * 1890, jeden z przywódców partji wolno-konserwatywnej.

Zedoarowy korzeń, toż co *cytwarowy korzeń* (ob.).

Zeelandja albo *Seeland,* najdalej na zachód wysunięta prowincja królestwa Niderlandów, obejmująca 1,767 klm. kw. i licząca 210,000 miesz., składa się po większej części z mnóstwa wysp, utworzonych przez wchodzące do morza liczne odnogi rzeki Skaldy. Jest to prowincja wielce urodzajna, wydaje pszenicę, rośliny strączkowe, jarzyny, len, obfituje w ryby, raki. Klimat łagodny, lecz wilgotny, zmienny i niezdrowy dla przybyszów. Dzieli się na dwa okręgi: Middelburg i Ziericksee. Do **Z.** należy jeszcze część Flandrji, zwana powszechnie *Staatenflandern.* **Z.** nazywa się też największa z wysp duńskich (ob. Danja).

Zeemana objaw, ob. Magneto-optyczne objawy.

Zefi, pseudonim J. Fricza.

Zefir, przyjemnie chłodzący wietrzyk, dla Grecji południowo-zachodni, przez Rzymian zwany *Favonius,* pod którego tchnieniem wzrastały wszystkie kwiaty i dojrzewały najpiękniejsze

Zefir.

owoce. W mitologji wyobrażano go jako skrzydlatego młodzieńca, syna Eola i Eosy. Poeci późniejsi utworzyli około niego mnóstwo dzieci, również skrzydlatych, które w sztukach pięknych zowią *Zefiretami*.

Zefiryn, papież, 203—217, następca św. Wiktora, wydał wiele postanowień kościelnych, potępił montanistów i enkratyków i nawrócił do Kościoła Natalisa, ucznia Teodora. Powołał do swego boku Kalista z Antium, który rządząc pod jego bokiem stolicą apostolską, został po śmierci Z. bezpośrednim jego następcą.

Zefiryn, pseudonim Winc. Niewiadomskiego.

Zegary, przyrządy mechaniczne do mierzenia czasu. Dawniej przestawano na *zegarach wodnych* czyli *klepsydrach* (ob.), oraz na *Z. słonecznych* (ob. Kompas). W zegarach wodnych dodano następnie tarczę godzinową (cyferblat), której skazówki,

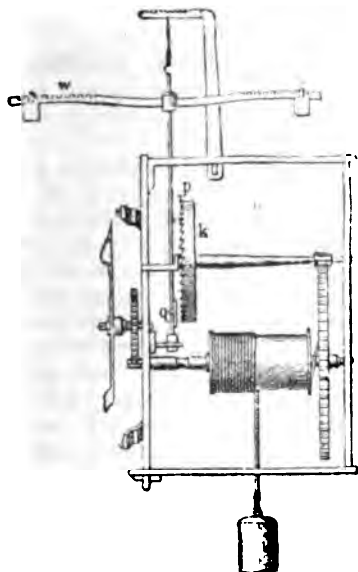

Fig. 1. Pierwotny zegar wagowy.

za pośrednictwem sznurów i kółek, wprawiał w ruch pływak, unoszący się na powierzchni wody; w czternastym już jednak wieku znane były *Z. wagowe* czyli *ciężarowe*, w których na walcu około swej osi ruchomym zawieszony jest ciężar czyli waga; spadek tej wagi powoduje obrót walca, a razem z nim obraca się i koło zębate z niem połączone, które wprawia w ruch inne kółka przyrządu (fig. 1). Ponieważ wszakże ciężar spadający porusza się biegiem przyśpieszonym, wprowadzić trzeba urządzenia dodatkowe, któreby ruch skazówek czyniły jednostajnym. Starano się to osiągnąć za pomocą kołyszącego się pręta *w*, na którego osi osadzone były dwie łopatki *p* i *q*, zahaczające kolejno o zęby koła *k*, a tem samem powstrzymujące je od ciągłego obrotu za spadkiem wagi. Wahania pręta dokonywają się prędzej lub wolniej zależnie od miejsca, na którem umieszczony jest ciężarek *w*.—Około 1,500 r. Piotr Henlein w Norymberdze

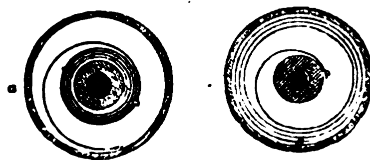

Fig. 2. Sprężyna: *a* nakręcona, *b* rozwinięta.

zbudował pierwszy zegar kieszonkowy, poruszany sprężyną; zegary takie długo nazywane były *jajkami* norymberskiemi. Siłą poruszającą jest tu sprężystość cieńkiej stalowej sprężyny, umieszczonej w bębnie czyli klatce sprężynowej i przyczepionej jednym końcem swoim do nieruchomej osi tegoż bębna, drugim do powierzchni wewnętrznej jego ściany (fig. 2, *a*, *b*), napięta przeto czyli nakręcona, sprężyna ta ma dążność do obracania bębna. Ruch ten przenosi się na *ślimak* (fig. 3), który ma na celu ujednostajnienie szybkości rozwijania się sprężyny, a następnie ruch ten prze-

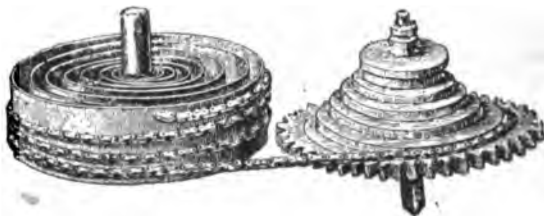

Fig. 3. Ślimak.

prowadza się na cały przyrząd kółkowy. Aby otrzymać zegarki mniej wypukłe, postarano się o wyrugowanie ślimaka przez zastosowanie sprężyny niejednostajnej grubości i szerokości, tak, aby w miarę ubytku sprężystości przy rozkręcaniu coraz dzielniejsze części do działania występowały. Najważniejsze wszakże udoskonalenie zegarów wprowadził Huygens (1657), na zastosowaniu do nich wahadła (ob.), które jednoczesnością swych wahań jednostajny im bieg zapewniło; ulepszenia dalsze wprowadzili Clement, Graham, a zwłaszcza Harrison, który w r. 1764 uzyskał nagrodę wyznaczoną przez parlament angielski za udoskonalenie zegarów. Podobnym re-

gulatorem, jak wahadło w zegarach wagowych, jest w zegarach sprężynowych małe wahające się kółko ze sprężyną spiralnie zwiniętą, czyli *włosem*, zwane *balansem* lub *balansjerem* (fig. 4), które również przez Huygensa (1674) wprowadzone zostało. Ruchy wahadła są tem szybsze, im jest krótsze, a balansjer waha się tem prędzej, im kółko jest mniejsze i lżejsze i im włos jest silniejszy i krótszy. Regulator przeto sam przez się stanowi miarę czasu, a mianowicie trwanie jednego wahnięcia. Przyrząd kółkowy ma na celu liczyć mechanicznie te wahania i oznaczać je ruchem skazówki na tarczy czyli cyferblacie. Ruchy wszakże wahadła i balansjera szybkoby ustały z powodu przeszkód stawianych przez tarcie i opór powietrza, gdyby siła poruszająca nie

Fig. 4. Balansjer.

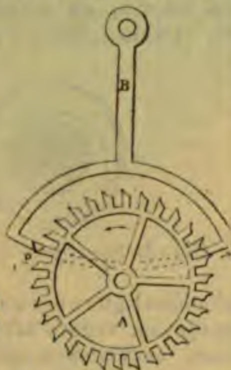

Fig. 5. Wychwyt ankrowy.

dodawała im stale nowego popędu za pośrednictwem przyrządu kółkowego; przenoszenie to siły na regulator odbywa się za pomocą *wychwytu*. Stosownie więc do rodzaju regulatora rozróżniają się **Z.** *wahadłowe* i *balansjerowe*. Do **Z.** wahadłowych należą **Z.** wieżowe, ścienne, astronomiczne; są one wogóle poruszane za pomocą wag. Połączenie wa-

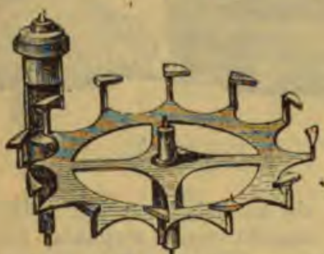

Fig. 6. Wychwyt walcowy.

hadła z zegarem przeprowadzone jest zwykle za pomocą *wychwytu ankrowego* Grahama, składającego się z koła A (fig. 5) o zębach ukośnych i ankra czyli kotwicy B, tak nazwanej od swej postaci. Kotwica jest połączona z wahadłem, a zęby jej P w czasie kołysania wahadła zaczepiają kolejno o zęby opowiedzianego koła. Jeżeli wahadło jest nieruchome, to i przyrząd kółkowy obracać się nie może, ale skoro tylko zostało puszczone w ruch, natychmiast możebnym staje się ruch koła A, a wraz z niem porusza się i cały przyrząd kółkowy, którego ruch regulują właśnie owe wahnięcia. Do lepszych **Z.** używa się wahadła kompensacyjnego (ob. Kompensator). Liczba zębów kół musi być zastosowana do szybkości wahań wahadła, gdyż koło minutowe musi się w ciągu godziny raz obrócić.—**Z.** balansjerowe są wszystkie sprężynowe, należą do nich zegarki kieszonkowe, chronometry, małe **Z.** stołowe i t. p. Balansjer jest bardiej niż wahadło zależny od siły poruszającej, dla tego starano się urządzić systemy wychwytów, mniej od tej siły zależne. *Wychwyt walcowy* (fig. 6) Tompiona (1695) różni się od wychwytu Grahama tem, że zamiast wielu zębów koła zębatego przypada jeden tylko między zębami kotwicy, połączonej z balansjerem. Wprowadzono wszakże i w zegarkach sprężynowych

Fig. 7. Wychwyt angielski.

wychwyty ankrowe różnego urządzenia, zwane *wychwytami wolnemi*, w urządzeniu ich bowiem idzie o to, by ruchy ich były niezależne od każdochwilowego napięcia siły w sprężynie poruszającej; przykład takiego urządzenia przedstawia wychwyt, zwany angielskim (fig. 7). **Z.** sprężynowe, budowane ze szczególną dokładnością, służące astronomom i żeglarzom, nazywają się *chronometrami* (ob.). W nowszych zegarkach kieszonkowych nakręcanie zamiast kluczem, dokonywa się uszkiem *(remontoir)*; wprowadzono nawet nakręcanie, automatyczne, za pośrednictwem młoteczka, który ulega kołysaniu pod wpływem samych ruchów człowieka noszącego zegarek.—*Przyrządy bijące godziny* polegają też na systemie kół i także poruszane są wagą lub sprężyną; w *repetjerach* przyrząd bijący wprawiony zostaje w ruch przez naciśnięcie guzika.—**Z.** *grające* posiadają obok werku zegarowego przyrząd mechaniczny muzyczny. **Z.** *kontrolujące*, urządzone na różnych zasadach, mają na celu kontrolę ludzi pełniących pewną obsługę, jak np. stróżów nocnych. Przyrządy dozwalające mierzyć nader drobne odstępy czasu nazywają się *chronoskopy* (ob.).—Wyrób **Z.** odbywa się teraz przeważnie fabrycznie, a pierwszeństwo trzyma tu Szwajcarja, zwłaszcza Genewa. W r. 1893 roku fabryki szwajcarskie wyprodukowały zegarów na sumę 85,370,000 franków; wywóz za granicę wy-

nosił: niklowych za 13 mil., srebrnych za 34 mil., złotych za 32 mil. franków. Sławne są też **Z.** angielskie. W Niemczech głównem siedliskiem tej fabrykacji jest Szwarcwald. We Francji główną miejscowością wyrobu zegarów jest Besançon. W Stanach Zjednoczonych fabrykacja zegarów rozwinęła się od 1854 r., zwłaszcza w Waltham (Massachusetts) i Elgin (Illinois). Por. Moinet „Nouveau traité général d'horlogerie" (1860); Heidner „Die Schule des Uhrmachers" (1865); Saunier-Grossmann „Lehrbuch der Urmacherei" (2 wyd., 3 t., 1891—92); Rüffert „Katechismus der Uhrmacherei" (3 wyd., 1885); Sievert „Leitfaden für Uhrmacherlehrlinge" (5 wyd., 1892); Rambol „Enseignement théorique de l'horlogerie" (1895); Gelcich-Barfuss „Geschichte der Uhrmacherkunst" (5 wyd., 1892).

Zegary elektryczne, zegary poruszane działaniem prądu elektrycznego, urządzone były najpierw przez Steinheila 1839 i Wheatstone'a 1840. Obecnie rozróżniają się trzy rodzaje **Z.** elektrycznych. **Z.** *sympatyczne* mają na celu zaprowadzenie w miastach dokładnej obsługi czasu, polegającej na tem, aby wszystkie zegary miejskie jednaki czas wskazywały. W tym celu jeden zegar normalny wywołuje ruch skazówek na setkach tarcz zegarowych po całem mieście rozrzuconych,

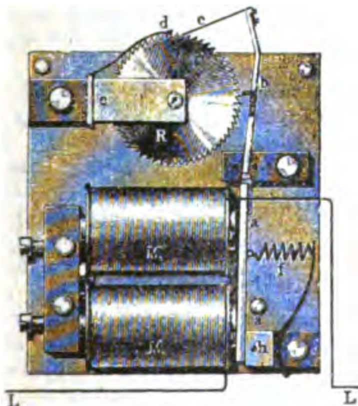

Fig. 1. Zegar elektryczny.

co dzieje się w ten sposób, że zegar normalny zamyka co minuta obieg prądu elektrycznego, który, rozbiegając się po drutach, powoduje na połączonych z niemi tarczach przeskok skazówki o jedną kreskę podziałki. W *zegarach Siemensa i Halskego* znajduje się elektromagnes MM (fig. 1), którego bieguny *pp* przypadają bardzo blizko kotwicy *a*, obracającej się dokoła osi *h*; gdy kotwica nie jest przez magnes pociągana, sprężyna *f* przywraca ją do położenia normalnego. R jest to kółko zębate o 60 zębach. Ilekroć prąd galwaniczny przez elektro-magnes przebiega, zostaje kotwica pociągnięta, a połączony z nią pręcik *c* popycha ząbek kółka R; zarazem zaś haczyk *b* zapada w przerwę między zebami i dalszy obrót kółka powstrzymuje, a sprężyna *d*, osadzona na płytce *e*, powstrzymuje kółka od cofania przy przerwaniu prądu. Wypada stąd zatem, że przy każdym przebiegu prądu przez druty LL kółko porusza się o jeden ząb, a przy 60—krotnej przerwie prądu wykonywa pełny obrót. Oś kółka R dźwiga skazówkę minutową, a za pośrednictwem komunikacji kółkowoj działa na skazówkę godzinową. Przerywanie zaś prądu dokonywa się za pomocą zegaru nor-

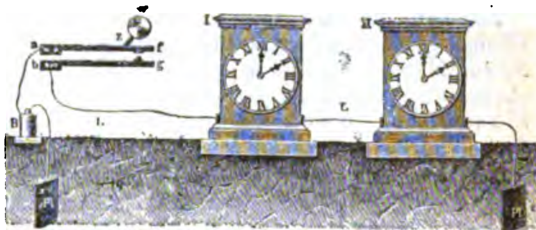

Fig. 2. Połączenie zegarów elektrycznych.

malnego, który posiada kółko *w* (fig. 2), obracające się raz w ciągu minuty. Czop *z*, na kółku tem osadzony, naciska co minuta sprężynę *af*, skąd następuje zetknięcie jej ze sprężyną *bg*, a skutkiem tego następuje zamknięcie prądu, wysyłanego przez stos B. Przy dalszem wszakże obrocie kółka *w* czop *z* posuwa się dalej i prąd zostaje przerwany. W chwili zamknięcia prąd przebiega w kierunku B *a f g b* L do zegara elektrycznego, I, stąd przez L do zegara II i t. d., wreszcie, jak w komunikacji telegraficznej, do płyty podziemnej Pl i przez ziemię wraca do płyty Pl i do stosu.— System ten wszakże nie jest wolny od niedogodności, druty bowiem w miastach uszkodzeniu ulegać mogą, a wtedy wszystkie zegary miejskie naraz się zatrzymują; dla tego korzystniejszem okazało się pozostawienie zegarów niezależnych, które tylko za pośrednictwem prądu elektrycznego utrzymują się w zgodzie z zegarem normalnym. Takie *zegary elektrycznie nastawiane* mają urządzenie dwojakie. W jednych wahadła utrzymują się wciąż w zgodzie z ruchem wahadła zegara normalnego przy pomocy elektromagnesów, działających pod wpływem prądu, przepuszczanego i przerywanego kołysaniem się wahadła zegara normalnego. W urządzeniu drugiem zegary tylko w pewnych odstępach czasu, co godzina albo raz na dobę, za pośrednictwem prądu elektrycznego doprowadzają się do zupełnej zgody z zegarem normalnym; służy do tego przyrząd, który pod wpływem prądu, dobiegającego ze stacji głównej, chwyta skazówkę i należycie ją nastawia; głównie używane są podobne przyrządy Siemensa i Halskego, oraz Hippa, zaprowadzone już w wielu miastach Ameryki i Europy.—Trzeci wreszcie rodzaj zegarów elektrycznych stanowią zegary, w których elektryczność sama jest motorem i zastępuje działanie

wagi lub sprężyny. Takie wszakże istotne **Z. e.** *wahadłowe*, konstrukcji Weare'a, Kirpala i in., wobec doskonałości zegarów mechanicznych, donioślejszego znaczenia zdobyć nie mogą, a lubo w pewnych przypadkach użyteczne, stanowią w ogólności przedmiot ciekawości raczej, aniżeli istotnego pożyktu praktycznego.—Por. Favarger „L'électricité et ses applications à la chronometrie" (1886), Bohmeyer „Anleitung zur Aufstellung und Behandlung elektrischer Uhren" (1892).

Zehden, po łac. *Cidini*, właściwie podobno *Czedno*, osada na prawym brzegu Odry w dawnej Nowej Marchji, obecnie w regencji frankfurckiej, okręgu königsberskim, pamiętna bitwą, stoczoną 972 pomiędzy Udonem, margrabią saskim krainy Łużyckiej, a Mieczysławem, księciem polskim, w której Niemcy, głównie za sprawą Czedobora, brata Mieczysławowego, na głowę pobici zostali. **Z.** liczy obecnie 1,900 m.

Zeiller Marcin, geograf i podróżopisarz, * 1589 w Styrji, † 1661 w Ulmie, gdzie był notarjuszem i wizytatorem szkół. Zwiedziwszy rozmaite kraje Europy, a między niemi Polskę i Litwę, wydał: „Beschreibung des Königreichs Pohlen und Grossherzogthums Lithauen" (Amster., 1647; 4 wyd., Ulm 1663); „Itinerarium Germaniae nov. antiquae etc." (Strasb., 1632; 3 wyd., tamże 1674); „Topographia Electoratus Brandeburgiensis et Ducatus Pomeraniae" (Frankf. 1652, z mapami i rycinami).

Zeising Adolf, znakomity estetyk niemiecki ze szkoły Herbarta, * 1810 w Ballenstaedt, początkowo prof. gimnazjum w Bernburgu, mieszkał w Lipsku, † 1876. Ogłosił drukiem: „Neue Lehre von den Proportionen des menschlichen Körpers" (Lipsk, 1854), w której za podstawę przyjmuje tak zwane prawo *złotego przecięcia*, t. j. geometryczne prawo podziału linji na dwie części, tworzące proporcję z całością. Dalsze rozwinięcie tej zasady mieszczą: „Aesthetische Forschungen" (Frankf. 1855). Nadto napisał: „Der Goldene Schnitt" (Halla, 1884); „Die Metamorphosen in den Verhältnissen der menschlichen Gestalt" (Bonn. 1860); „Religion und Wissenschaft" (Wiedeń, 1873) i kilka powieści.

Zeiss Karol, mechanik, * 1816 w Wejmarze, † 1888, założył w 1846 r. warsztat optyczny, który rychło zasłynął z wyrobu wybornych mikroskopów i znacznie się rozwinął, odkąd **Z.** 1866 połączył się z Abbem w celu ściślejszego zjednoczenia nauki z praktyką. Po śmierci Zeissa Abbe oddał zakłady te na własność „instytucji Karola Zeissa". W 1890 fabryka zaczęła wyrabiać objektywy fotograficzne i miernicze przyrządy optyczne, w 1894 lunety. Zakład zajmuje przeszło 500 robotników a wartość wyrobów wynosi około $1\frac{1}{2}$ miljona marek rocznie.—Por. Auerbach „Das Zeisswerk und die Karl-Zeiss-Stiftung in Jena" (1903).

Zeissberg Henryk, historyk spółczesny, * 1839 w Wiedniu, † 1899, początkowo był profesorem historji we Lwowie, później w Insbruku i Wiedniu. Prace jego po największej części tyczą się dziejów Polski. Oprócz wybornych rozpraw (zamieszczanych w rozmaitych czasopismach), jak: „Ueber die Zusammenkunft Kaiser Otto's III mit Herzog Bolesław I von Polen zu Genesen" (1867); „Die öffentliche Meinung im XI Jahrhundert über Deutschlands Politik gegen Polen" (1868) i w in., wydał osobno: „Vincentius Kadlubek Bischof von Krakau und seine Chronik Polens" (Wied., 1869); „Ueber eine Handschrift zur älteren Geschichte Preusens und Livlands" (Królew., 1871); „Das älteste Matrikelbuch der Universität Krakau" (Insbruk, 1872); „Die polnische Geschichtschreibung des Mittelalters" (Lipsk, 1873); „Joannes Łaski, Erzbischof von Gnesen, und sein Testament" (1874); „Kleinere Geschichtsquellen Polens im Mittelalter" (1877). Dzieło jego „Die polnische Geschichtsschreibung des Mettelalters" wyszło w przekładzie polskim pod redakcją prof. Pawińskiego (2 t., 1876). Od 1874 r. był **Z.** członkiem korespondentem akadem. umiejętn. w Krakowie, a w r. 1896 został dyrektorem bibljoteki cesarskiej w Wiedniu.

Zeitun, miasto w sandżaku Marasz, w tureckoazjatyckim wilajecie Aleppo, ma 17,000 miesz., prawie wyłącznie Armeńczyków. Aż do połowy XIX wieku był **Z.** prawie zupełnie od Turków niezależny i jeszcze w 1889 i 1895—96 latach były tu powstania.

Zeitz, miasto okręgowe w pruskiej regencji merseburskiej nad Białą Elstrą, liczy 25,000 m., ma kolegjum ewangelickie i zamek Moritzburg, w którym się obecnie mieszczą: dom poprawy, dom ubogich i szpital.—Jest to starożytna słowiańska osada, w której Karol założył kaplicę, a Otton I *biskupstwo Zeitz* w r. 968 ustanowił, które przeniesione zostało 1029 pod nazwą *Naumburg-Zeitz* do Naumburga. Po śmierci ostatniego biskupa katolickiego, uczonego Juljusza Pflug w r. 1564, wybrany został administratorem książę elektor saski Aleksander, a po jego zgonie biskupstwo zostawało w posiadaniu Saksonji elektoralnej, dopóki elektor Jan Jerzy I w r. 1652 nie nadał go swemu synowi Maurycemu, który był założycielem bocznej linji *Sasko-Zeickiej*. Linja ta wygasła r. 1717 na Maurycym Wilhelmie, poczem biskupstwo przyłączono do elektorstwa saskiego, a w 1815 pod panowanie Prus przeszło.

Zeja, u Jakutów *Dże*, u Tunguzów *Dżi*, rzeka w Syberji, w obwodzie Amurskim, bierze początek na południowym stoku pasma Stanowego i ubiegłszy około 1,100 w., pod Ust'-Zejską stanicą uchodzi z lewej strony do rzeki Amuru, powyżej chińskiego miasta Sachałan-ała. Nad **Z.** koczuje tunguskie plemię *Manegrów*.

Zejler', *Zejlerj*, Andrzej, poeta serbsko-łużycki, * 1804 pod Budyszynem, † 1872 w Lazie. Po ukończeniu gimnazjum w Budyszynie, studjował teolo-

Zejler, Andrzej.

gię w Lipsku, gdzie wspólnie z Krügerem redagował rękopiśmienne *Noviny*, wydawane przez łużyckie towarzystwo kaznodziejskie. 1832 został djakonem we wsi Klukszy; 1835 powołany na pastora do Lazu w Łużycach pruskich. Działalność literacka Z. zaczyna się od 1842. Początkowo pisał pod pseudonimem *Borszćan* do *Jutrniczki*, wydawanej przez Jordana; po jej upadku założył tygodnik beletrystyczny *Tydżeńske Noviny*, wychodzący do 1848. Oprócz tego w latach 1844—48 wydawał miesięcznik religijny *Missionske Povjesćie*. Od 1848 pomieszczał swe utwory w czasopiśmie *Maticy Srbskiej*. Oddzielnie, oprócz pieśni, do których muzykę dorabiał Kocor, wydał: „Kurzgefasste Grammatik der serbenwendischen Sprache" (Budyszyn, 1830) i „Bajki" (t. 1865). Wydanie zbiorowe dzieł: Budyszyn, 1883, w 2 tomach.

Zejmy, ob. Żejmy.

Zejszner Ludwik, geolog i mineralog polski, * 1807 w Warszawie, † 1871 w Krakowie wskutek morderstwa; nauki średnie pobierał w liceum warszawskiem, nauki przyrodnicze studjował w Warszawie, Berlinie i Getyndze. Oddawszy się wyłącznie mineralogji i paleontologji, odbywał liczne podróże za granicą i w kraju, zwłaszcza w Karpatach i Tatrach. Mianowany 1829 profesorem mineralogji w uniwersytecie Jagiellońskim, był nim do 1833, poczem został dyrektorem górnictwa rzeczypospolitej Krakowskiej. Od r. 1857 wykładał w akademji medyko-chirurgicznej warszawskiej do połowy 1858 r. mineralogję, skąd uwolniony na własne żądanie był naprzód urzędnikiem komisji rządowej spraw wewnętrznych, następnie urzędnikiem wydziału górnictwa w komisji skarbu. Prócz wielu rozpraw, umieszczanych w czasopismach polskich i zagranicznych, wydał: „O powstaniu względnem wieku formacji bazaltowej" (Warszawa, 1828); „Systemat minerałów według zasad Berzeljusza" (Kraków, 1833); „Krótki opis historyczny, geologiczny i górniczy Wieliczki" (Berlin, 1843, to samo po niemiecku, 1844); „Pieśni ludu Podhalan czyli górali Tatrowych polskich" (Warsz., 1845); „Paleontologja" (t. 1, tamże, 1844); „Nowe lub niedokładnie opisane gatunki skamieniałości gór Tatrowych" (zesz. I, tamże, 1846); „Geologja do łatwego pojęcia zastosowana" (Kraków, 1856) i in.

Zelandja, ob. Zeelandja.

Zelandja Nowa, ob. Nowa Zelandja.

Zelgniewskie starostwo niegrodowe leżało w województwie Kaliskiem, powiecie Nakielskim. Podług spisów podskarbińskich, przed 1768 posiadał je Kazimierz Raczyński, pisarz wielki koronny, opłacając z niego kwarty złp. 2,033 gr. 3, a hyberny złp. 1,148 gr. 16. Na sejmie z r. 1768 Stany Rzeczypospolitej uczyniły zamianę tego starostwa dla tegoż Raczyńskiego na jego dobra Świątniki i Rogalin, w województwie Poznańskiem położone; wyznaczona nawet było komisja z kilkunastu urzędników do ocenienia tej zamiany. Kiedy jednakże w d. 13 września r. 1772 rząd pruski zagarnął cały powiat Nakielski, a przez to komisja wyznaczona do tej zamiany nie mogła była swej czynności dopełnić, zatem na sejmie z 1773—75 przez oddzielną komisję Stany, wynagradzając utratę starostwa zelgniewskiego, nadały Raczyńskiemu w dożywocie generalstwo wielkopolskie.

Zell, nazwa kilkunastu miast i miasteczek w Niemczech, z których ważniejsze są: **Z.** *am See*, w austrjackiem księstwie koronnem Salzburskiem, ziemi zwanej Pinzgau, blizko lodowców Gross-Gloknera, nad jeziorem Zeller See niezmiernie malowniczo położone, posiada wiele willi i hoteli, jest punktem wyjścia dla wielu wycieczek alpejskich i ulubionem miejscem letniego pobytu, liczy 1,200 miesz.—**Z.**, miasteczko w Tyrolu, obw. Insbruckim, nad rzeką Zillerbach, ma 850 miesz. i jest głównem miastem doliny zwanej Zillerthal.—**Z.** miasto okręgowe w pruskiej regencji Koblenckiej przy ujściu rzeki **Z.** do Mozeli, ma 2,700 miesz.

Zell Karol, znakomity humanista, * 1793 r. w Manheimie, pierwotnie profesor we Freiburgu, od 1847 w Heidelbergu, 1855 usunął się od obowiązków nauczycielskich, † 1874 we Freiburgu. Ważniejsze jego dzieła są: „Ferienschriften" (3 t., Freiburg, 1826—33, dalszy ciąg 1857) i „Handbuch der römischen Epigraphik" (3 t., Heidelberg, 1850—57). W ostatnich latach życia ogłosił „Commentatio de latinitate ecclesiastica studiose colenda" (Freiburg, 1870).

Zeller Edward, filozof niemiecki, * 1814 r. w Kleinbottwar w Wirtemberskiem, początkowo docent w Tübingen, następnie prof. teologji w Bern, od 1849 prof. filozofji w Marburgu; z powodu swoich krańcowych poglądów teologicznych w duchu Straussa i Baura wystawiony był na liczne prześladowania, od 1862 był profesorem filozofji w Heidelbergu, od 1872 w Berlinie. Główne jego dzieła są: „Die Philosophie der Griechen" (3 t., Tübing, 1844—51; 3 wyd., 1877—88); „Die Apostelgeschichte nach ihrem Inhalte und Ursprunge kritisch untersucht" (Sztutgard, 1854); „Das theologische System Zwingli's" (tamże, 1853); „Vorträge und Abhandlungen" (2 wyd., 1875 r.; zbiór 2, 1877 i 1884); „Geschichte der deutschen Philosophie seit Leibniz" (2 wyd., 1873); „D. Fr. Strauss" (1875) i in.

Zeller Juljusz Sylwan, historyk francuski, * 1820, † 1900, był profesorem historji w liceach w Rennes, Bordeaux i Strasburgu, od 1854 na fakultecie w Aix, następnie w szkole politechnicz-

nej, 1876 został inspektorem wyższych zakładów naukowych. Ogłosił: „L'histoire abrégée de l'Italie, depuis la chute de l'empire romain jusqu'à nos jours“ (4 wyd., 1886); „Les empereurs romains“ (1863); „Les tribuns et les révolutions en Italie“ (1873); „Histoire de l'Allemagne“ (1872—85, t. 5) i in.

Zeller Berthold, syn poprzedniego, historyk francuski, * 1848, † 1899 r.; profesor uniwersytetu paryskiego, napisał; „Henri IV et Marie de Médicis“ (1877); „Etudes critiques sur le règne de Louis XIII“ (1879—80, t. 2) i in.

Zellerfeld, miasto okręgowe i stacja klimatyczna górska w pruskiej regencji Hildsheim, tuż obok Klausthal, 549 m. nad poz. morza, ma kościół ewang., bibljotekę, dwa kurhauzy, fabryki cygar, pończoch, zakłady górnicze, 4,500 miesz.

Zellner Krzysztof, kronikarz, * 1567 w Krakowie, † 1637 tamże. Po ukończeniu nauk, wyświęcił się 1590 na kapłana i 1594 został zakrystjanem kościoła Panny Marji, na którego przyozdobienie wszystkie swe dochody obracał. Zostawiony przez niego w rękopisie djarjusz współczesnych zdarzeń, głównie w Krakowie, doprowadzony do r. 1617, wydał A. Grabowski p. t. „Kronika albo czasopismo obejmujące zdarzenia w końcu XVI i na początku XVII w.“ (Kraków, 1835).

Zellt Józef, numizmatyk, ułożył wraz z Karolem Beyerem „Nowy skorowidz monet polskich“ (edycja poprawna i powiększona, Warszawa, 1882).

Zelo domus Dei (łac.), z gorliwości o dom Boży. Początek bulli papieża Innocentego X z d. 20 listopada 1648, w której odrzucił pokój westfalski.

Zelter Karol Fryderyk, zasłużony kompozytor dzieł muzycznych, szczególnie do śpiewu, * 1758 w Berlinie, † 1832 jako profesor śpiewu, w akademji berlińskiej; pierwszy zawiązał słynną berlińską *Liedertafel* i był swojego czasu znakomitym propagatorem muzyki wokalnej w Berlinie. Jednym z jego uczniów był głośny Mendelssohn—Bartoldy.—**Z.** zostawił mnóstwo kompozycji wokalnych kościelnych i świeckich; żył w blizkich stosunkach przyjaźni z Goethe'm, i stąd znane jest powszechnie wydane po jego śmierci dzieło, p. t. „Briefwechsel mit Goethe“ (6 t., Berlin, 1833—34).

Zeltner Piotr Józef, Szwajcar, poseł z Solury, serdeczny przyjaciel Tadeusza Kościuszki, który po swoim powtórnym powrocie z Ameryki w 1798, poznawszy się z **Z.** w Paryżu i z jego zacną rodziną, przemieszkiwał naprzód w ich zamku Berville, blizko Fontainebleau, a od 1815 przeniósł się razem z nimi do Solury, gdzie też otoczony najtroskliwszą pieczą wszystkich członków tego zacnego domu zakończył życie.

Zelwa, miasteczko słynne niegdyś wielkiemi jarmarkami, w powiecie Wołkowyskim gubernji Grodzieńskiej, na wyniosłym lewym brzegu spławnej rzeki Zelwy lub Zelwianki, wpadającej do Szczary, około 1,400 miesz.; kościół katolicki, cerkiew, wielka synagoga. Osada starożytna, pierwszą jednak wiadomość o niej mamy dopiero z 1470. Za staraniem właścicieli **Z.** Sapiehów ustanowione tu zostały sławne jarmarki, trwające od 4 sierpnia do 4 września, zwiedzane przez najbogatszych kupców, nietylko krajowych, ale nawet z odległych państw europejskich, tak dalece, że jarmarki tutejsze były swego czasu uważane za pierwsze po jarmarkach lipskich. Samych koni bywało na nich po kilka tysięcy, a między niemi przodowała stadnina Sapiehów. Oprócz tego **Z.** była miejscem zjazdów obywatelskich, dla zawierania umów o sprzedaż i dzierżawy dóbr, o najem oficjalistów, o pożyczki pieniężne i t. d. Późniejsi dziedzice, niedbalstwem swem i zdzierstwem, pozwolili upaść świetnemu niegdyś jarmarkowi zelwiańskiemu, tak dalece, że kiedy 1831 **Z.** drogą konfiskaty stała się własnością skarbu, pomimo wszelkich usiłowań, nie można było już podźwignąć handlowego przemysłu miasta. Jednakże 1849 obroty jego od 25 lipca do 25 sierpnia wynosiły jeszcze 1,406,600 r. sr., w następnych jednak latach, skutkiem miejscowych i krajowych wypadków, zredukowały się do sumy przeszło 720,000 rubli, której już nigdy nie przekroczyły.

Zempliński komitat (po madz. *Zemplén vármegye)*, komitat węgierski, graniczący z Galicją oraz z komitatami: Szaryskim, Tornawskim, Borszodzkim, Biharskim, Sabolskim i Użhorodzkim, obejmuje 6,302 klm. kw. z ludnością 300,000. W części północnej górzysty i w przychłodnym klimacie niezbyt urodzajny, w środkowej i płd. nad Cisą stanowi żyzną rowninę, wydającą sławne wina: Tokaj i Hegjalju. Miastem głównem jest Satorallya-Ujhely. Nazwę swą otrzymał od miasteczka i zamku Zemplin, nad rz. Bodrog, mającego 800 miesz.

Zemuń (niem. *Semlin*, madz. *Zimony)*, król. miasto wolne w chorwacko-sławońskim komitacie syrmeńskim, przy ujściu Sawy do Dunaju, liczy 13,000 miesz., po większej części Serbów. **Z.** prowadzi ożywiony handel pomiędzy Austrją a Turcją, ma szkołę realną i klasztor Franciszkanów. Za czasów rzymskich zwało się to miasto *Taurunum* i posiadało silny zamek, którego ślady dotychczas się znajdują. Po upadku państwa rzymskiego dzielił **Z.** dalsze losy ze Rzymem.

Zenareidy (z grec. *Zeus*-Jowisz i *Ares*-Mars), proponowana przez Littrowa, ale nieprzyjęta nazwa drobnych planet, krążących między Marsem i Jowiszem.

Zend, zowie się zwykle język, w którym spisane są księgi święte starożytnych Persów, t. j. Zendawesta (ob.). Właściwie jest to język północno-wschodniej części Persji, mianowicie prowincji Baktrji, dlatego też nowsi badacze (Spiegel i in.)

zowią go językiem *starobaktryjskim*, niezupełnie słusznie, gdyż jest to miano zbyt ciasne. Obecnie używa się nazwy język Awesty. **Z.** tworzy najstarszą odnogę gałęzi irańskiej języków indoeuropejskich i znajduje się w blizkiem pokrewieństwie z językiem Wed. Z pomiędzy języków irańskich jest najbardziej zbliżony do języka staroperskiego, znanego z napisów klinowych Achemenidów. Dopiero w nowych czasach, głównie w skutek badań Raska, Burnoufa, Boppa, Olshausena, Lassena, Windischmana, Benfeya, Kossowicza, zwłaszcza zaś Spiegla („Grammatik", Lipsk, 1866), Hauga i Justi'ego („Handbuch der Zendsprache", Lipsk, 1864), na podstawie porównania z jednej strony z językiem staroindyjskim, z drugiej z narzeczami nowo-perskiemi, został dokładniej poznany pod względem gramatycznym i leksykalnym. Niektóre pieśni *(Gâthâs)*, zawartej w drugiej części *Jaçny*, pisane w nieco odmiennem, starszem narzeczu, prawdopodobnie *starosogdjańskiem*. **Z.** używa właściwego pisma, pochodzenia semickiego (staro-aramejskiego). **Z.** rozpada się na dwa djalekty Gatha i młodszej Awesty. Ostatni stał się językiem kościelnym i żył długo jako książkowy, ale już za za Sasanidów nie rozumiano go dobrze i dlatego przełożono Awesty na djalekt Pehlewi. Właściwie **Z.** podług Spiegla odpowiada łacińskiemu *significatio* (znaczenie) i znaczy tyleż co *wykład tekstu*, zwłaszcza zaś wykład tekstu *Awesty* (ob. Zendawesta). Etymologicznie ma związek z greckiem *gnôsis*. Por. Justi „Handbuch der Zendsprache" (Lipsk, 1864); Harlez „Manuel de la langue de l'Avestu" (2 wyd., 1881 r.); Geiyer „Handbuch l'Avestasprache" (Erlangen, 1879); J. A. Święcicki „Literatura Perska".

Zendawesta, śladem Anquetil-Duperrona, przyjęta nazwa dla oznaczenia ksiąg świętych, zawierających zasady religji Zoroastra (właściwie Zarathustra, ob.), wyznawanej niegdyś przez starożytnych Persów, obecnie zaś przez tak zwanych Parsów, zamieszkałych w kilku osadach w Bombaju i jego okolicach oraz w Jezd i Kerman. Właściwie księgi te zowią się *Awesta*, wyraz zaś *zend* (wykład) dodany został z powodu niedokładnego zrozumienia znaczenia; **Z.** więc oznacza takim sposobem całą świętą literaturę Persów, mianowicie *Awestę* i jej *Zend*, t. j. wykład, objaśnienie. Parsowie nazywają ją Awesta, a terminy Awesta i Zend (w języku Pehleni Apostell u Zand) używają na oznaczenie swoje tego tekstu i jego przekładu na język Pehlewi. Z tego Anquetil-Duperron zrobił termin Zend-Awesta, obecnie zarzucony przez uczonych, którzy mówią tylko o Aweście. Awesta należy do najstarszych i najciekawszych zabytków historycznych i religijnych Indo-europejczyków. Europę z pomnikiem tym zaznajomił pierwszy Anquetil-Duperron, który 1771 wydał przekład francuski **Z.** p. t. „Zend-Avesta, ouvrage de Zoroastre, contenant les idées théologiques et morales de ce législateur etc." (2 t., przekład niemiecki Kleukera, 3 t., Ryga, 1776—78). Tłómaczenie to było z razu przyjęte z zapałem, wkrótce jednak podniosły się i głosy przeciwne, zwłaszcza ze strony uczonych angielskich (W. Jones i Richardson), oraz niemieckich (Meiners z Göttingen), którzy rzucili podejrzenie na autentyczność i starożytność pomienionego dzieła i dowodzili mistyfikacji. Wogóle przekład ten jest bardzo niepoprawny i właściwe zapoznanie się z **Z.** poczyna się w Europie od prac Burnoufa („Vendidad-Sadé" 1829 i „Commentaire sur le Jaçna", 1833—35), w ślady którego wstąpili Bopp, Lassen, Benfey, Holtzmann, Roth, Brockhaus (Lipsk, 1850), Haug („Die fünf Gâthâs", Lipsk, 1858 — 60); Westergaard (Kopenhaga, 1852 — 54). Spiegel (ob.) Justi, („Handbuch der Zendsprache" 1664) i Kossowicz (ob.). *Awesta* składa się z kilku części, z których najważniejsze są: *Wendidad* i *Jaçna*. Wendidad (złożone z *Widaêwa*—bez, lub przeciw daewom t. j. nieczystym duchom i *dâta*—prawo), zawiera właściwie prawodawstwo i ułożona jest w kształcie pytań pomiędzy najwyższym bogiem Ahuramazdą (Ormuzdem) a jego sługą i prorokiem Zarathustrą (Zoroastrem). Dzieli się na rozdziały *(pargardy)*, których jest 22. *Jaçna* (ofiara) zawiera zbiór modłów i hymnów do Ormuzda i bóstw niższych: dzieli się ona na 2 części i 72 rozdziałów *(hâ, hâiti)*. Część druga, sądząc z języka, jest starożytniejsza od pierwszej, i uczeni, jak Haug oraz Spiegel, przypuszczają, że ona poprzedziła Zarathustrę. Trzecią część *Awesty* stanowi *Vispered*, składająca się 27 części *(kârda)*, których treść stanowią modlitwy, a raczej hymny na cześć Ormuzda i bóstw czczonych przez Parsów. Podług podania Parsów, Zoroaster ułożył 21 ksiąg, t. j. tyle, ile jest wyrazów w świętej modlitwie Gwebrów: *Jatha ahû wairjô*, z których większa część zaginęła wraz upadkiem państwa Perskiego, i tylko urywki z pamięci spisane zostały za króla Ardeszira z rodu Sasanidów; tylko *Wendidad* miała się zachować w całości. Podanie te zgodne jest z rezultatami najnowszych badań, według których *Awesta* była ułożona za czasów Sasanidów i poszczególne jej części potrzeba odnieść do różnych epok, przytem powstały one w Baktrji.—*Zend*, czyli wykład *Awesty*, składa się z przekładu Awesty i z objaśnień, w narzeczu zwanem *pehlewi* czyli *huzwâresz*, z których najważniejszem jest *bundehesz*, zawierające kosmogonję Persów, opartą na księgach świętych i podaniach ustnych, oraz z ułożonych w narzeczu *parsi* objaśnień i komentarzy, zwanych *pâsend*, i traktatu teologicznego, zwanego *minokhired*. Por. Spiegla „Einleitung in die Schriften der Parsen" (Wiedeń, 1856—60); Harlez „Avesta, livre sacré des sectateurs de Zoroastre" (przekład francuski, 1875—1878, t. 3); Westergaard „Zendavesta or the religions books of the zoroastriais. The Zend texts" (Kopenhaga, 1852—54); Darmsteter „Le Zend Avesta, traduction nouvelle avec commentaire historique et philo-

logique" (3 t., Paryż, 1892—93); J. Radliński „Literatura perska" (w *Bibl. Najcel. utworów*); J. A. Święcicki „Literatura perska" (Warszawa, 1902).

Zendra, odpadki powstające przy wypalaniu w przystępie powietrza żelaza i miedzi i przy ich kuciu; ma postać większych lub mniejszych blaszkowatych odłamków, lub proszkowatą. **Z.** żelazna jest mieszaniną tlenku i tlennika żelaza w stosunkach zmiennych; **Z.** miedziana jest również mieszaniną tlenku i tlennika miedzi, niekiedy zawierającą miedź metaliczną.

Zendrini Bernardino, poeta włoski, * 1809 r., † 1879 r., profesor w Padwie i Palermo, tłómacz Heinego. Wydał: „Prime poesie". Zbiór z jego dzieł „Opere Complete di B. Z." (1880—86). Por. „Bernardino Z.".

Zenger Maksymiljan, kompozytor muzyczny, * 1837 w Monachjum, studjował pod L. Starkem i od 1850—60 w Lipsku, poczem był dyrektorem muzyki w Regensburgu i Monachjum, następnie kapelmistrzem w Karlsruhe, obecnie przebywa jako nauczyciel muzyki w Genewie. Prace jego, mianowicie opery: „Ruy Blas"; „Die beiden Foscari" i „Wieland, der Schmied", oraz oratorjum „Kain", zyskały uznanie w świecie muzycznym.

Zenger Grzegorz, filolog i minister oświaty rosyjski, był profesorem i rektorem uniwersytetu warszawskiego, później kuratorem okręgu naukowego warszawskiego, a od r. 1902 jest ministrem oświaty.

Zengg (star. *Senia*), miasto portowe w kroacko-sławońskim komitacie Lika-Krbawa, siedlisko biskupa, ma seminarjum, gimnazjum, piękną katedrę; 3,000 miesz., którzy zajmują się rybołóstwem i handlem morskim.

Zenit (z arab.), *punkt wierzchołkowy*, punkt na niebie tuż nad głową obserwatora, zatem najwyższy punkt na niebie. Każdy punkt ziemi ma oddzielny **Z.**, który otrzymujemy, wyobraziwszy sobie linję pionową w punkcie zajmowanym przez nas na powierzchni ziemi, czyli prostopadłą do poziomu tegoż punktu, i wystawiwszy sobie też linję przedłużoną do przecięcia się z pozornem sklepieniem nieba; linja zaś pionowa nazywa się *linją wierzchołkową*. Przedłużywszy linję wierzchołkową do przecięcia się ze sklepieniem nieba z drugiej strony pod poziomem, otrzymamy punkt zwany *nadirem*, położony wprost pod naszemi nogami. *Odległością wierzchołkową* czyli *zenitalną* jakiejkolwiek gwiazdy jest kąt zawarty między linją wierzchołkową miejsca obserwacji a linją od tegoż miejsca poprowadzoną do gwiazdy, czyli łuk okręgu koła, którego płaszczyzna przechodzi przez linję wierzchołkową i gwiazdę, zawarty pomiędzy zenitem a gwiazdą. Ob. Niebo.

Zenker Fryderyk Albert, lekarz, * 1825 r. w Dreznie, † 1898, kształcił się w Lipsku i Heidelbergu, 1855 został profesorem anatomji patologicznej w akademji medyko-chirurgicznej w Dreznie, 1862 profesorem w Erlangen, 1895 wyszedł na emeryturę. W 1860 odkrył niebezpieczeństwo trychin (ob.). Ogłosił: „Ueber die Trichinenkrankheit" (1860); „Die Krankheiten des Oesophagus" (1877); „Ueber den Cysticercus racemosus des Gehirns" (1882) i in. W r. 1865 założył wraz z Ziemsenem „Deutsche Archiv für klinische Medizin".

Zeno Antoni, nuncjusz papieski w Polsce, za Władysława Jagiełły. Wśród ciągłych zatargów z Krzyżakami po niesprawiedliwym wyroku wydanym przez rozjemcę, cesarza Zygmunta (1420), zawarto 1421 r. na rok jeden rozejm; ponieważ jednak Krzyżacy warunków nie dotrzymywali, miał Jagiełło wypowiedzieć wojnę zakonowi; otóż dla zażegnania burzy przybył do Polski na początku r. 1422 od papieża Marcina V nuncjusza Antoni **Z.** Miał on zbadać dokładnie całą sprawę i zebrać odpowiednie dokumenty, na mocy których miał papież wydać wyrok ostateczny i sąd cesarski wedle słuszności sprostować. Cesarz protestował przeciw temu poselstwu, uważając swój wyrok za nieodwołalny. Podburzał więc przeciw Polsce z jednej strony zakon, a z drugiej zjednał sobie papieża, tak, że dobre chęci i praca **Z.** zostały bez skutku. Wkrótce bowiem z rozkazu papieskiego opuścił **Z.** Polskę i wybuchła wojna, zakończona traktatem mielneńskim 17 września 1422 r.

Zeno Apostolo, pisarz włoski, * 1668 w Wenecji, † 1750 w mieście rodzinnem, w latach 1715—29 poeta nadworny w Wiedniu. Swemi melodramami nadał operze włoskiej systematyczniejszą postać i obok tego cennemi bibljograficznemi i historycznemi pracami zasłużył się znakomicie literaturze ojczystej. Najważniejsze jego dzieło jest: „Discertazioni istorico-critiche e litterarie agli istorici italiani" (2 t., Wenecja, 1752—53).

Zeno, filozofowie greccy tego imienia, ob. Zenon.

Zenobja, królowa Palmiry, jedna z najosobliwszych kobiet w historji powszechnej, właściwie nazywała się *Septimia Bath-Zebina* (t. j. Septymja córka Zebiny, jednego z książąt mezopotamskich), ale, poślubiwszy władcę Palmiry Odenata, zhellenizowała swe imię na **Z.** Odenat, opanowawszy całą Syrję (260 r. po Chr.), powściągał walecznie zapędy Persów, uznany został przez cesarza Gallienusa r. 263 za spółrządcę i † 267 r., a na tron zamiast synów jego wstąpiła **Z.**, przybrała tytuł królowej Wschodu i ogłosiła się zupełnie niezależną. W tymże jeszcze r. 267 pokonała Rzymian i rozszerzyła swe panowanie aż do granic Egiptu i Azji Mniejszej. Dopiero cesarz Aureljan wyruszył przeciw **Z.** 271 r., zwyciężył jej wojska pod Antjochją i Emesą i obległ Palmirę, skąd królowa przyciśnięta głodem umknęła, ale w ucieczce została pojmana, a Palmira poddała się i wkrótce potem była zburzona. Zaufani doradcy **Z.**, jak słynny retor Longinus (ob.), ponieśli śmierć, a **Z.** w kajdany złote okuta, uświetniła tryumf cesarza. Odtąd mieszkała w Tyburze. Córki jej powycho-

dziły za mąż za znakomitych Rzymian, a syn Vaballath otrzymał małe księstwo w Armenji. **Z.** słynęła z nadzwyczajnej piękności, czystości obyczajów, podziwu godnej waleczności i wysokiego wykształcenia; Calderon historję **Z.** wziął za treść do jednego z swych dramatów.—Inna **Zenobja** była żoną Radamista, króla Iberji, który, aby ją obronić od nieprzyjaciół, wrzucił ją do Araksu; **Z.** była jednak ocalona (53 r. po Chr.). **Z.** ta jest bohaterką jednego z najcelniejszych utworów Crébillona.

Zenodotus, gramatyk aleksandryjski w III w. po Chr., rodem z Efezu, był za Ptolemeusza Filadelfa przełożonym bibljoteki w Aleksandrji. On pierwszy sporządził nową recenzję poezji Homera. Por. Düntzera „De Zenodoti studiis Homericis" (Götting., 1848).

Zenon, filozof grecki, ze szkoły Eleatów, * około 490 prz. Chr. w Elei (Wielka Grecja), był uczniem Parmenidesa, z którym miał odbyć podróż do Aten. Wziąwszy udział w spisku przeciw tyranowi Nearchowi (czy też Diomedonowi) w Elei, wskutek wykrycia sprzysiężenia poniósł śmierć śród mężnie zniesionych męczarni. Arystoteles twierdzi, iż **Z.** pierwszy użył w swych pismach djalektycznej formy rozumowania. Broniąc zasad Parmenidesa, **Z.** starał się dowieść, że ruch, wielość i przestrzeń nie istnieją; twierdził, między innemi, że strzała lecąca spoczywa, bowiem w każdym momencie znajduje się w pewnym jedzym punkcie, i że Achilles nie dogoni żółwia; błędne te rozumowanie słynne jest pod nazwą Achillesowego zadania (ob.). Wogóle przeczył całej rozmaitości zjawisk świata przyrody. Por. Ch. Gerling „De **Z.** Eleatici paralogismis motum spectantibus" (Marburg, 1825); Frontera „Étude sur les arguments de Zenon d'Élea" (1891).

Zenon.

Zenon, właściwie Traskalissaeos, cesarz wschodnio-rzymskiego państwa w latach 474—491 po Chr., gnuśny, znikczemniały tyran, który jednakże mimo licznych buntów utrzymać się zdołał, odparł Ostrogotów do Włoch i pamiętny jest w historji Kościoła z dekretu zwanego Henotikon.

Zenon z Cittium (na Cyprze), filozof grecki, twórca *stoicyzmu* (ob.), * około 350 prz. Chr., jako syn kupca sam handlem się zajmował; skutkiem rozbicia się okrętu dostał się do Aten, gdzie poznanie pism sokratyków skłoniło go do oddania się filozofji pod kierunkiem Kratesa, cynika. Niezadowolony z jego nauk, zwracał się z kolei do kilku innych mistrzów, jak Stilpo, Ksenokrates, Polemo, aż nareszcie sam w 310 r. założył swą sławną stoicką szkołę (ob. Stoicyzm), w której przez 58 lat nauczając, † w 98 roku życia (około 260 przed Chr.). Po śmierci Ateńczycy wystawili mu grobowiec i pomnik śpiżowy kosztem publicznym. Liczne pisma **Z.** o państwie, o życiu zgodnem z naturą, prawie, afektach zaginęły; tylko tytuły ich wymienia Diogenes z Laerty. O **Z.** pisał G. F. Jenichar (Lipsk, 1724). Por. prace o Stoicyzmie.

Zenon z Tarsus, filozof szkoły stoickiej, był uczniem i następcą Chrysiposa; występował on przeciw przekonaniom swej szkoły o końcu świata przez ogólny pożar.

Zenopolski Marceli, artysta dramatyczny sceny warszawskiej przed r. 1848, na której przez lat kilka występując, okazał prawdziwy talent szczególnie w charakterach czarnych. Rzuciwszy, scenę, opuścił kraj, bawił czas jakiś w Londynie, następnie udał się do Ameryki północnej, gdzie w r. 1855 wstąpił do wojska, 1860 został oficerem szpitala wojskowego w fortecy Ridgaly w stanie Minnesota.

Zenowicz Zeno Bartoszewicz, syn despoty, rodem z Grecji, dał początek znakomitej rodzinie na Litwie, główniejsi jej członkowie są:

Zenowicz Krzysztof, syn Jerzego, został w roku 1589 wojewodą brzesko-litewskim i był starostą ciecierskim i propojskim, † 1630, zostawiwszy w rękopisie opisanie domowej niezgody między ks. Krzysztofem Radziwiłłem, wojewodą wileńskim, a Hieronimem Chodkiewiczem, kasztelanem wileńskim. Rękopis ten, znajdujący się w bibljotece cesarskiej w Petersburgu, nosi tytuł: „Tragedja albo początek upadku znacznego w ks. Litewskiem domu."

Zenowicz Mikołaj, syn poprzedzającego, kasztelan połocki, pułkownik królewski, odznaczył się w wyprawie inflanckiej i poległ 7 września 1621 w bitwie pod Chocimem. Pisał wiersze polityczne przeciwko różnowiercom. Znane jest jego dzieło: „Theses politicae de rerum publicarum mutatione" (Bazylea, 1601).

Zenowicz Jerzy, z tejże rodziny pochodzący, pułkownik i adjutant przy głównym sztabie Napoleona I, wydał: „Opinion sur l'affaire de Waterloo" (Paryż, 1816); „Défense de la Pologne ou histoire morale, politique et littéraire de cet ancien état" (Paryż, 1812).

Zenta albo *Szenta,* miasto w komitacie Baczkim w Węgrzech, na prawym brzegu Cisy, liczy 26,000 miesz. (Madziarów i Serbów), zajmujących się hodowlą bydła i połowem ryb; ma dwa kościoły. **Z.** stała się pamiętną przez zwycięstwo, odniesione tu 11 września 1697 r. przez Eugenjusza Sabaudzkiego nad Turkami. Ślady nasypów ziemnych, wzniesionych wówczas przez Turków, do dziś dnia się zachowały.

Zeolity, grupa minerałów krzemionkowych, obejmująca minerały, krystalizujące według różnych szeregów, włókniste, rzadziej ziarniste, blasku żywego, przeświecające, bezbarwne lub białe, niekiedy też na czerwono zabarwione, twardości 3,5—5, ciężaru wł. 2 do 3. Są to podwójne krzemiany glinki i wapna lub alkaljów z wodą. Powstały z przeobrażeń spatów polnych i przy wietrzeniu rozpadają się na glinę, skąd podobnie jak spaty polne mają ważne znaczenie w gospodarstwie przyrody, przygotowując urodzajną powłokę ziemi. Występują w porfirach, bazalcie, dolerycie, lawach, bądź w kryształach, bądź też w skupieniach promienistych i blaszkowatych.

Zepharovich *(Zefarowicz)* Wiktor, mineralog, * 1830 w Wiedniu, † 1890 r., kształcił się w Wiedniu i w Schemnitz, 1852 został geologiem instytutu geologicznego w Wiedniu, 1857 profesorem mineralogji w Krakowie, 1861 w Gradcu, a 1864 w Pradze. Ogłosił liczne monografje mineralogiczno-krystalograficzne i wydał: „Mineralogisches Lexikon für das Kaiserthum Oesterreich" (2 t., 1859—73), oraz „Kristallographische Wandtafeln" (1877).

Zer albo *gess*, miara długości perska,=4 czerek po 4 gire (węzły), jest różny w różnych miejscach, głównie jednak używane są: *zer-szahi* (t. j. zer królewski)=1,12 m, i *zer-mokeser* (t. j. zer mały)=1,025 m.

Zerafszan (Kohik), rzeka w Turkestanie, na 87 mil długa, bierze początek na wschód granicy Buchary i wpada do jeziora Karakul.

Zerbst, miasto w ks. Anhalt, niegdyś stolica księstwa Anhalt-Zerbst, nad rzeką Nuthe, ma 17,000 miesz., zamek książęcy, kilka fabryk, gimnazjum i stary ratusz.

Zerda, *cerda*, lis pustynny, ob. Fenek.

Zerdelowskie starostwo niegrodowe leżało w województwie i powiecie Kijowskim. Podług zapisów trybunału lubelskiego ks. 144 f. 523, dobra te narodowe leżały w sąsiedztwie starostwa Niechworowskiego (ob.) i obejmowały wsie: Zerdele małe, Dziukniacz i Dźwiniaczkę, które także przezywano Chałaimgródek. Posiadał je w r. 1775 Mikołaj Bajkowski, a po nim w r. 1783 Marcin Szwejkowski, kasztelan kamieniecki.

Zerków, miasteczko w w. ks. Poznańskiem, pow. Jaroszyńskim, blizko rzeki Lutyni, własność hr. Mycielskich, liczy 1,800 miesz.

Zermagna, chorw. Zrmanja, za czasów rzymskich *Tedanias*, rzeka w Dalmacji; bierze początek w pobliżu góry Popiny, w okręgu Likańskim, i wpada do morza, na północ m. Novi, właściwie do kanału Morlachskiego, po 7½ milowym biegu.

Zermatt (franc. *Praborgne)*, wieś w szwajc. kantonie Wallis, nad rzeką Visp, 1620 m. nad poziomem morza, naprzeciwko góry Matterhorn (ob.), 550 miesz., jest w lecie miejscowością bardzo uczęszczaną, stąd bowiem przedsiębiorą się wycieczki do gór Monte Rosa (ob.). Por. Yung „Zermatt und das Visperthal" (1896).

Zernecke Jakób Henryk, historyk miasta Torunia, * 1672 r. tamże z ojca Jana, zasłużonego burmistrza tegoż miasta; po odbyciu nauk naprzód w Toruniu, potem w Gdańsku, a następnie za granicą, wrócił do Torunia, gdzie pełniąc różne obowiązki przy magistracie, został 1723 burmistrzem, a 1724 w czasie sławnej sprawy toruńskiej wiceprezydentem. Wtedy wplątany w smutne wypadki Torunia i oskarżony z całą władzą miejską o pobłażanie swawoli, skazany został na karę śmierci. Z siedmiu skazanych on jeden za wstawieniem się szlachty chełmińskiej, duchowieństwa i mieszczan toruńskich był ułaskawiony. Odtąd żył prywatnie w Toruniu i tu † 1728. Wyłączony z zarządu sprawami miejskiemi, poświęcał się wyłącznie dziejom miasta Torunia. Z prac jego w tym rodzaju godniejsze wzmianki są: „Dissertatio theologica de statu infantium a gentilibus progenitorum cum infantia decedunt" (Rostok, 1697); „Das verpestete Thorn, oder summarischer Auszug der Pestilenzseuchen" (Toruń, 1710); „Historia Thorunensis naufragiae, tabulae oder Kern der Thornischen Chronice" (tamże, 1711, 2 wyd., Berlin, 1727), obejmuje dzieje Torunia od 1221—1711; „Das bei denen Schwedische Kriegen bekriegte Thorn" (tamże, 1712); „Summarisch Entwurf des geehrten und gelehrten Thorns" (tamże, 1712). Por. Draghelma „Vita Jacobi Henrici Zernecke" (Frankfurt, 1733), oraz życiorys Bartoszewicza w *Tygodn. illustr.* (1865).

Zero (0), w arytmetyce znak wyrażający „nic," jest zarazem wyrażeniem liczebnem równości między dwiema ilościami zachodzącej, gdyż $a-b=0$, wskazuje to samo co $a=b$. Takie 0 bezwzględne wypływa z odejmowania, ale do pojęcia zera prowadzi też dzielenie, jeżeli bowiem dzielimy liczbę *a* przez dzielnik coraz większy, otrzymujemy iloraz coraz mniejszy, a wreszcie dzieląc ją przez dzielnik nieskończenie wielki (∞), otrzymujemy iloraz nieskończenie mały, w granicy schodzący do zera, t. j. $a:\infty=0$. Na wprowadzeniu znaku 0 przez Indjan, około 600 r. po Chr., polega nasz system liczenia indyjsko-arabski (ob. Liczenie). Sama nazwa zera, podobnie jak i cyfry, pochodzi z arabskiego *sifr* (próżny). Znak 0 wskazuje dalej pewien stan normalny, początek skali, jak np. wysokość poziomu morza. *Punkt zera* na termometrze Celsjusza i Réaumura oznacza temperaturę topliwości lodu (ob. Termometr); *zero bezwzględne*, temperatura —273°C (ob. Temperatura).

Zerr Antoni, biskup tyraspolski, wyświęcony na kapłana 1847, był następnie profesorem seminarjum tyraspolskiego, oraz inspektorem tegoż seminarjum i kanonikiem gremjalnym, w r. 1883 mianowany sufraganem djecezji tyraspolskiej, biskupem zaś tejże djecezji został 1890 po usunięciu się biskupa Zottmana.

Zerwa, *rozpunkul dziki (Phyteuma),* rodzaj roślin z rodziny dzwonkowatych, cechuje się kielichem 5-wrębnym, koroną 5-dzielną, pręcikami w nasadzie szerszemi i torebką 2—3 komorową, wielonasionną; są to zioła trwałe, głównie w Europie i Azji zachodniej, o kwiatach zebranych w długie główki. Młode liście i korzenie gatunku *P. spicatum* są jadalne. *P. orbiculare* ma kwiatki niebieskie. *P. Scheuchzeri,* na Alpach, używa się tam przeciw syfilisowi.

Zerwikaptur, zwany też *Koziegłowy,* herb: W polu brunatnem 3 głowy kozłów rogatych i brodatych, jedna nad drugą.

Zerwikaptur.

Zesen, Filip von..., a jak się sam pisał *Filip Zese,* lub też *Zesen von Fürstenau,* * 1619 r. w Priorau pod Dessau, † 1689 w Hamburgu, poeta uwieńczony i zaszczycony godnością szlachecką. Pracując nad oczyszczeniem języka ojczystego, założył w tym celu r. 1643 stowarzyszenie niemieckie, zwane *Rosenorden,* lecz posuwając zanadto swą gorliwość, ściągnął na siebie szyderstwo i urąganie. Jednym z lepszych jego poematów jest: „Priorau oder das Lob des Vaterlandes" (Amsterdam, 1680). Wybór jego poezji wydał Müller w „Bibliothek deutscher Dichter des 17 Jahrh." (13 t., Lipsk, 1837). Znakomitej na swoje czasy wartości są jego: „Hochdeutscher Helicon" (1640 i później), oraz „Hochdeutsche Sprachübung" (Hamburg, 1643). Jego „Adriatische Rosemund" (Amsterdam, 1645), poczytywany jest za pierwszy romans niemiecki.

Zesłanie, kara kryminalna, polegająca na pozbawieniu swobody, wysłaniu do miejscowości oddalonej od miejsca urodzenia lub przebywania, ograniczeniu praw, dla niektóryh grup skazanych z obowiązkiem odbywania robót.

Zespolenie liczby, liczby złożone z dwóch lub kilku części, sprowadzających się do jedności odrębnych, zwłaszcza liczby formy $a+bi$, gdzie $i=\sqrt{-1}$ jest jednością urojoną. Ob. Urojone liczby.

Zeszklenie, zamiana ciała w szkło (ob.) lub masę szklistą przez stopienie; w ten sposób powstaje polewa czyli glazura, emalja, żużle.

Zeta albo *Zenta, Zetskepole (kraj Dijoklejski, Dukljańsko),* dawniej najbardziej na południe położona część Serbji, czyli dzisiejsze Czarnogórze (oprócz Moraczy), oraz sąsiednia południowa Dalmacja austrjacka od Kotora i część północnej Albanji do rzeki Drymcy. Dzieliła się na 10 żup czyli okręgów. Stefan Nemanja przyłączył **Z.** do państwa serbskiego. Pod carem Uroszem V panowali tu Balszyczowie, później zaś Czernajewicze.

Zetternom Eugenjusz, pseudonim pisarza flamandzkiego Jodoka Józefa Dirichsensa, * 1826, † 1855 w Antwerpji; był rzemieślnikiem, a zetknąwszy się z poetą Van Beersem i innymi przodownikami ruchu flamandzkiego oddał się literaturze i pisał opowiadania ludowe. Zbiór jego dzieł wyszedł 1876.

Zetterstedt Jan Wilhelm, przyrodnik, * 1785 w Ostgoterland, † 1874, kształcił się w Lund i 1812 został adjunktem, a 1839 profesorem botaniki i ekonomji. Ogłosił: „Orthoptera Sueciae" (1821); „Insecta lapponica" (1838—40), „Diptera Scandinaviae" (14 t., 1842—60).

Zetsche Karol Edward, matematyk i fizyk, * 1830 w Altenburgu, kształcił się w politechnice drezdeńskiej i wiedeńskiej, 1858 został nauczycielem matematyki i mechaniki w wyższej szkole przemysłowej w Chemnicach, 1876 profesorem telegrafji w politechnice drezdeńskiej, 1880—87 był inżynierem zarządu pocztowego w Berlinie, zarazem nauczycielem w tamecznej szkole telegraficznej. Napisał: „Katechismus der ebenen und räumlichen Geometrie" (2 wyd. 1878); „Die Kopiertelegraphen, Typendrucktelegraphen und die Doppeltelegraphie" (1865); „Die elektrischen Telegraphen in ihrer gegenwärtigen Einrichtung und Bedeutung" (1869); „Katechismus der elektrischen Telegraphie" (6 wyd., 1883); „Abriss der Geschichte der elektrischen Telegraphie" (1874); „Die Entwickelung der automatischen Telegraphie" (1875); „Handbuch der elektrischen Telegraphie" (4 t., 1877—87).

Zeuglodont, zaginiony rodzaj wielorybów, reprezentujący osobny ich dział *Zeuglodontia,* obejmował olbrzymie zwierzęta z pyskiem wydłużonym.

Głowa zeuglodonta i jego ząb trzonowy.

Szczątki jego znajdują się w pokładach eocenicznych; początkowo uważano je za szkielet olbrzymiej jaszczurki *(Basilosaurus, Hydrarchos).*

Zeugma (greck.), właściwie powiązanie, jest figurą gramatyczną, polegającą na tem, że jedno orzeczenie, zwłaszcza słowo, stosuje się do kilku podmiotów, gdy tymczasem, ściśle biorąc, należy do jednego tylko.

Zeuksis z Heraklei (prawdopodobnie w Bitynji), jeden z najznakomitszych malarzów starożytności, obok Parazjusza najcelniejszy przedstawiciel jońskiej, t. j. mniejszo-azjatyckiej szkoły malarskiej; w młodym wieku udał się około 400 r. przed Chr. do Aten, gdzie zostawał w stosunkach z malarzem Apolodorem i wykonał między innemi dwa słynne obrazy: „Erosa uwieńczonego różami" i „Rodzinę centaurów". Następnie osiadł w Efezie; dla

robót artystycznych przebywał czasowo w rozmaitych stronach. I tak w Krotonie wymalował, oprócz wielu innych, słynny obraz wystawiający Helenę, w Macedonji przyozdobił pałac królewski. Słowa **Z.** polega głównie na mistrzowskiem traktowaniu barw i efektów światła. Obrazy jego odznaczały się nadto jeszcze aż do złudzenia wielką prawdą i naturalnością.—Por. Bruna „Geschichte der griech. Künstler" (2 t., Stuttg. 1859); Helbiga rozprawę w Jahrbücher für Philologie" (t. 95, Lipsk, 1867).

Zeulenroda, miasto w księstwie Reuss, w górzystej okolicy, ma piękny ratusz, fabryki i 9,000 miesz.

Zeune August, geograf, * 1778 w Wittenbergu, † 1853, syn filologa *Józefa Karola* **Z.** († 1788), był od r. 1810 profesorem uniwersytetu w Berlinie. **Z.** zasłużył się przedewszystkiem jako dyrektor założonego przez się 1806 instytutu ociemniałych. Z pism jego zasługują na wzmiankę: „Gea, Versuch einer wissenschaftlichen Erdbeschreibung" (1803; 3 wyd., 1830); „Belisar über den Unterricht der Blinden" (1831; 2 wyd., 1836) „Über die Schädelbildung zur festern Begründung der Menschenrassen" (1846).

Zeuner Gustaw, fizyk, * 1828 w Chemnitz, studjował górnictwo we Freibergu, 1855 został profesorem mechaniki i teorji budowy machin w politechnice w Zurichu, 1859—1868 jej dyrektorem, w 1871 został dyrektorem i profesorem mechaniki w akademji górniczej we Freibergu, 1873 dyrektorem politechniki w Dreźnie i przeprowadził zamianę tego instytutu na akademję, a w 1890 złożył dyrektorstwo na rzecz obioru rektora. Napisał: „Die Grundzüge der mechanischen Wärmetheorie" (1860, 3 wyd. p. t. Technische Thermodynamik" 1887); „Ueber das Wanken der Lokomotiven" (1861); „Das Lokomotivenblasrohr" (1863); „Abhandlungen aus der mathematischen Statistik" (1869) i in.

Zeus (greck.), u Rzymian *Jupiter (Jowisz)*, bóg nieba i światła niebieskiego, znany i czczony

Zeus.

przez wszystkie ludy indo-europejskie. W najdawniejszych czasach uważali Grecy **Z.** jako czyste bóstwo natury za twórcę pogody, użyźniającego deszczu i chłodzących wiatrów; oddawali mu cześć w gajach świętych (np. w Dodonie) i na szczytach gór, które poczytywano za jego siedziby (stąd nazwy: *Zeus Akrajos, Hypatos, Hypsistos*). Wcześnie już bardzo wytworzyła się opinja powszechna, że rezydencją **Z.** jest wierzchołek Olimpu; dla tej też przyczyny kult **Z.** *Olimpijskiego*, poparty nadto wielkiem znaczeniem igrzysk narodowych w Olimpji, rozszerzył się po całej Grecji. Wedle mitografów greckich, **Z.** jest synem Kronosa (stąd zwany *Kronion, Kronides*), syna Urano-

Zeus.

sowego, i Rhei, córki Gei, bratem Posejdona i Hadesa, Hestji, Hery i Demetery; miał się urodzić na Krecie, w jakiejś grocie góry Ida, gdzie go matka ukryła przed Kronosem, własne dzieci pożerającym; karmiony był przez kozę Amaltei i pszczoły górskie mlekiem i miodem, a Kureci swymi tańcami przy chrzęście zbroi zagłuszali krzyk niemowlęcia. Dorósłszy, zwyciężył **Z.** ojca swego, strącił go z Tytanami do Tartaru, stanął na czele bogów olimpijskich, jako ich król zaprowadził nowy rząd świata i za małżonkę pojął swą siostrę Herę. **Z.** jest zarazem i ojcem bogów; z mnogiemi śmiertel-

niczkami i boginiami spłodził dzieci, zaliczone również do szeregu bóstw olimpijskich; oprócz tego jeszcze spłodził wiele innych bóstw, które, lubo nie należą do grona olimpijskiego, uważane są jednak za prawdziwe bóstwa; nadto jeszcze niektórzy synowie ze śmiertelniczek srodzeni są heroami, „bohaterami", półbogami, jak np. Herakles, przy którego pomocy pokonał Gigantów. Z tego mitu fizycznego i teogonicznego rozwinęło się pod wpływem eposu, liryki i tragedji atyckiej wzniosłe pojęcie o **Z.** jako o bogu najwyższym, wszechpotężnym i wszystko wiedzącym władcy świata, przedwiecznem źródle i orędowniku prawa i porządku w życiu rodzinnem i państwowem, pojęcie wyrażone w nieprzeliczonych przydomkach, pod jakiemi cześć mu oddawano. **Z.** był u Greków „najwyższym władcą", „królem i ojcem bogów i ludzi". Ideał **Z.** przedstawił najpiękniej Fidjasz w słynnym kolosalnych rozmiarów posągu, zrobionym ze złota i kości słoniowej, a pomieszczonym w Olimpji.—Porów. Davida „Jupiter, recherches sur ce dieu, sur son culte et sur les monuments qui le représentent" (2 t., Par. 1633); Overbecka „Beiträge zur Erkenntniss und Kritik der Zeusreligion" (Lipsk, 1861); tenże „Griechische Kunstmythologie (Lipsk, 1871).

Zeuss Jan Kacper, historyk i lingwista, * 1806 w Vogtendorf w Wyższej Frankonji, pierwotnie nauczyciel w Spirze, od 1847 profesor liceum w Bambergu, † 1856. Ważniejsze jego prace są: „Die Deutschen und die Nachbarstämme" (Monach. 1837) i „Grammatica celtica" (2 t., Lipsk, 1853, 2 wyd., 1868—71), przez którą stał się założycielem naukowej filologji celtyckiej.

Zeyer Juljusz, poeta i powieściopisarz czeski, * 1841 r., † 1901. Skończywszy szkołę realną, został cieślą, poczem podróżował do Szwajcarji i Niemczech, pracując jako robotnik. Powróciwszy do Pragi, rozpoczął studja nad językiem greckim, łacińskim i hebrajskim. W 1873 jako nauczyciel prywatny pracował półtora roku w Petersburgu u ministra Wałujewa. Potem powrócił do kraju i poświęcił się zupełnie literaturze: „Andrzej Czernyszew", romans z czasów Katarzyny II, powszechną nań zwrócił uwagę; następnie ogłosił: „Awanturnicze przygody Madramy"; „Amis i Amil"; „Gompaczi i Komuraszaki"; „Jan Marja Plejhar," opowiadanie i nowele fantastyczne: „Hrabia Ksawery"; „Miss Olimpja"; „Teresa Manfredi"; „Rococo"; „Siostra Paskwalina"; „Stratonika"; „Grzech Fenicji"; „Król Kofetua"; „Vertumnus i Romuna"; „Amparo"; „Zdrada w domu Han"; „Baśnie Szoszany"; „Wyszehrad"; dramaty i tragedje: „Legenda z Erynu"; „Gniew Libuszy"; „Neklan"; „Radus i Mahulena"; komedja: „Stara historja"; „Bracia"; „Z dni różanego rozkwitu"; „Dziw miłości". Tłómaczył jego utwory i pisał o nim Zenon Przesmycki (Miriam).

Zeyer Juljusz.

Zez (*strabismus*), jest to zmiana w położeniu oczu, przy której oba oczy nie mogą być na ten sam przedmiot skierowane, a oko zezujące zbacza w pewnym stałym kierunku. Stosownie do kierunku zboczenia, zez może być *zbieżny* (oko skierowane ku nosowi), *rozbieżny* (oko skierowane ku skroni), *ku górze* lub *ku dołowi*; dwa pierwsze rodzaje zeza są bez porównania częstsze od ostatnich. Przyczyna zboczenia leży niekiedy w warunkach mechanicznych; guzy rozwijające się w oczodole, blizny łącznicy ciągnące gałkę w pewną stronę i t. p. mogą je sprawiać. Bez porównania częściej przyczyna zeza leży w mięśniach ocznych; spazm mięśnia, paraliż z następnym skurczem mięśnia przeciwnego, co zdarza się przy różnych cierpieniach mózgowych, przecięcie mięśnia przy ranach, prowadzą bezpośrednio do zeza; wszakże i te przyczyny do wyjątkowych należą. Najczęstszą, zwykłą przyczyną zeza bywają optyczne wady oczu: nadwzroczność i krótkowzroczność (ob. Wzrok). Nadwzroczność prowadzi do zeza zbieżnego, krótkowzroczność do rozbieżnego. Uchwycenie tego związku i jego wyjaśnienie zawdzięcza nauka głównie Dondersowi; sprzyja rozwojowi **Z.** przy wadach wzrokowych osłabienie w jednem oku w skutek jakichkolwiek przyczyn, lub różnica we wzroku pomiędzy jednem okiem a drugiem. Zez zbieżny przy nadwzroczności rozwija się zwykle około szóstego roku życia, zez rozbieżny przy krótkowzroczności w późniejszych latach; przyczyny, jakie ludzie nieświadomi zwykle wyliczają, nie mają najczęściej żadnego znaczenia. Zezuje albo zawsze to samo oko, albo obadwa oczy naprzemian. W każdym razie po zakryciu ręką któregokolwiek oka, oko pozostałe kieruje się na przedmiot, a oko zakryte zezuje. Wielkość zboczenia jest rozmaita; wyraża się ją w linjach i dla jej wymierzenia podane są specjalne przyrządy, mało wszakże używane dla swej niepraktyczności. Koniecznem funkcjonalnem następstwem zeza jest podwójne widzenie. Wszakże często człowiek nawyka odrywać uwagę od wrażeń przez jedno oko odbieranych i tylko przy pewnych warunkach podwójne obrazy wywołać można; wzrok w nieużywanem oku słabnie często do wysokiego stopnia.—Leczenie zeza za pomocą soczewek, już po rozwoju zeza zastosowanych, za pomocą pryzmatów, elektryczności lub podobnych metod gimnastycznych, bardzo rzadko prowadzi do celu i dziś prawie w zupełności zarzucone zostało. Jedynym radykalnym środkiem dla leczenia **Z.** jest operacja. Objawy każdego **Z.** wyprowadzić można ze skurczenia jednego z mięśni; przedłużenie tego mięśnia, lub prze-

niesienie przyczepu jego ku tyłowi, znosi **Z.** Na tem polega operacja **Z.** (strabotomja). Operacja ta, przez Graefego głównie wydoskonalona, dokonywa się albo pod znieczuleniem albo bez niego; po otwarciu powiek i ustaleniu gałki ocznej przecina się łącznicę nożyczkami na niewielkiej przestrzeni, w miejscu odpowiadającem przyczepowi żądanego mięśnia, a uchwyciwszy następnie ścięgno, oddziela się przyczep jego; po skurczeniu mięśnia ścięgno się cofa ku tyłowi i po kilku dniach bardziej ku tyłowi do gałki przyrasta. Zamiast tej metody (Rücklagerung) można operacji dokonywać na mięśniu przeciwnym, który w takim razie ku przodowi się przesuwa (Vorlagerung). Czasami potrzeba łączyć te obie metody, czasami potrzeba operacje na obu oczach dokonywać albo kilkakrotnie ją powtarzać. Leczenie zezu na drodze operacyjnej stanowi jeden z największych postępów nowszej oftalmologji. Po usunięciu zeza potrzeba zwykle jeszcze za pomocą soczewek usunąć optyczne wady oczu, aby się do powrotu zeza zabezpieczyć.

Zębate koła, ob. Koła zębate.

Zębne ziele, toż co zębownik, ob. Anacyclus.

Zębocin, *Zembocin*, wieś w gubernji Radomskiej, pow. Miechowskim, o ½ mili od Proszowic odległa, posiada kościół murowany, w kształcie łódki zbudowany, jeden z najdawniejszych w kraju, istniał już bowiem za Bolesława Śmiałego. Był tu proboszczem Stanisław Szczepanowski, później biskup krakowski i święty. Z murami tego kościoła wiąże się podanie o Małgorzacie z Zębocina, która tu szukała schronienia w czasie rozruchu ludowego, za panowania Bolesława Śmiałego. Dotąd jeszcze nad częścią kapłańską kościoła istnieje szczupłe tej niewiasty mieszkanie, które po dziś dzień pokazują. **Z.** liczy czterdzieści kilka domów, z ludnością około 260 głów.

Zębodoły, ob. Zęby.

Zębodzioby, ob. Dentirostres.

Zębownik, ob. Anacyclus.

Zęby *(dentes)*, utwory kostne, chociaż budową znacznie od kości różne, służą do gryzienia i miażdżenia pokarmów, czemu odpowiada forma ich i twardość. W połowie długości są ukryte w jamach kości szczęki górnej i dolnej, zwanych *zębodołami (alveoli)* i utrzymywane są przez ściany tychże, jako też przez dziąsła (ob.). Każdy ząb składa się z *korony* (*a*, fig. 1), t. j. części niepokrytej, wystającej do jamy ust i powleczonej *emalją (b)*, substancją twardą, gładką, przeświecającą, *szyjki*, części przewężonej *(d)* t. j. otoczonej dziąsłami, i *korzenia (e)*, mającego w zębach trzonowych dwie odnogi. We wnętrzu **Z.** znajduje się *jama (c)*, ślepym końcem sięgająca aż do korony, wypełniona dokładnie przez miękką bardzo obfitą w naczynia i nerwy substancję, zwaną *miazgą zębową (pulpa dentis)*. Zbita część zęba składa się z trzech ostro odgraniczonych substancji: 1) *substancji zębowej właściwej (substantia eburnea)*, *szkliwa* czyli *emalji (substantia vitrea)* i *kitu zębowego (substantia ossea)*. Ze względu na postać i przeznaczenie dzielą się **Z.** na *siekacze (dentes incisivi*, fig. 2,1), w każdej szczęce w liczbie 4 z przodu ustawione, *kły (dentes canini* fig. 2,2) cztery, po jednym z każdej strony poprzednich, i *trzonowe (molares*, fig. 2;3) po 5 z każdej strony obu szczęk.

Fig. 1. Przecięcie zęba. Fig. 2. Zęby człowieka.

U człowieka, jak wogóle u ssących, odróżniają się *zęby mleczne (dentes infantiles)* i *zęby twarde (dentes permanentes)*. Razem zębów mlecznych jest dwadzieścia, po dziesięć w każdej szczęce, liczba zaś zębów twardych wynosi 32, po szesnaście w każdej szczęce. Najczęstsze z chorób **Z.** są zapalenie okostnej i próchnienie, połączone najczęściej z silnym bólem. Wszystkie sławione krople na ból zębów przynoszą tylko pomoc chwilową; lepiej jest wcześnie ząb spróchniały, po uprzedniem wyleczeniu go zaplombować, lub w razie zupełnego zniszczenia go, wyrwać i wprawić ząb sztuczny. Pielęgnowanie zębów, ze względu na ich doniosłe znaczenie w fizjologji trawienia, jest jednem z najważniejszych zadań hygjeny.—

Fig. 3. 1 Zęby człowieka (*a* sieczne, *b* kły, *c*, *d*, *e*, trzonowe), 2. Schemat dwojakiego ząbkowania u człowieka. 3. Zęby zwierzęcia drapieżnego (kota). 4. Zęby zwierzęcia przeżuwającego (kozy). 5. Ząb trzonowy słonia. 6. Zęby gryzonia (królika). 7. Zęby zwierzęcia bezzębnego (leniwca). 8. Zęby ptaka kopalnego (hesperornis). 9. Zęby gada (grzechotnika). 10, 11, 12. Zęby różnych żarłaczy. 13. Zęby płaszczki.

W różnych gromadach zwierzęcych zęby przedstawiają znaczne różnice. U jeżowców i polipów znajdujemy przy wejściu do przewodu trawienia organy włókniste lub wapienne. U stawowatych zęby ustawione są przy wejściu do przewodu zębowego lub wewnątrz niego. Mięczaki nie mają szczęk, a zęby ich wiążą się ze skórą. U kręgowych zęby mieszczą się przy wejściu do kanału pokarmowego. U ryb chrząstkowych zęby utrzymywane są w skórze, u ryb kostnych osadzone są w kościach. Gady, oprócz żółwi, mają zęby osadzone w szczękach. Ptaki, oprócz kilku gatunków zaginionych, zębów nie posiadają. Śród ssących tylko łuskowiec, mrówkojad i dziobak zębów nie mają; wieloryby posiadają płyty rogowe (fiszbin). Fig. 3 przedstawia różne typy zębów. Co do rozwoju zębów, ob. Ząbkowanie.

Zęby babie, ob. Żywiec.

Zęby morskie, ślimaki, ob. Dentalium.

Zęby sztuczne *(dentes artificiales)*, przyrządy zastępujące brak zębów w jamie ust. Od chwili, gdy poznano doniosłość zębów w akcie trawienia, a stąd w całej ekonomji organizmu, poczęto przez odpowiednią hygjenę jamy ustnej dążyć do konserwowania zębów. Gdy jednakże pomimo to zęby próchnieją i wypadają, lub też dla ich chorób usunięte być muszą, wstawia się zęby sztuczne, kształtem zupełnie przypominające odpowiednie zęby naturalne. Wyrabia się je z odpowiedniej masy i osadza bądź to na pozostałym od zęba zepsutego korzeniu, bądź też na sztucznej szczęce. Ta ostatnia wyrabianą jest zwykle z kauczuku lub metalu szlachetnego, jak srebro i złoto, i utrzymuje się w jamie ust pod wpływem ciśnienia atmosfery. Funkcja zębów sztucznych, o ile są dobrze do szczęki dopasowane, w zupełności prawie zastąpić może czynność zębów naturalnych, a dokładność odrobienia czyni je nieraz łudząco do naturalnych podobnemi. Takie pojmowanie ważności zębów, przy gwałtownie rozwiniętej obecnie nawet wśród młodego pokolenia ich próchnicy, stworzyło warunki znacznego rozwoju dentystyki.

Zgaga *(pyrosis)*, uczucie goryczy, ostrego smaku w gardle, powstaje przy nieprawidłowych procesach chemicznych żołądka, gdy pokarmy ulegają po części rozkładowi; stąd Z. towarzyszyć może wielu postaciom chorób żołądka; leczy się w zależności od zasadniczego cierpienia.

Zgęszczacz, *zagęszczacz*, ob. Kondensator.

Zgęszczanie, ob. Kondensacja, Kondensator.

Zgierski Kiszka Wincenty, hrabia z Ciechanowca, urzędnik naprzód w Wilnie przy konsystorzu rzymsko-katolickim, a później do szczególnych zleceń przy ministrze skarbu w Petersburgu; pisał oryginalne dzieła, tłómaczył wierszem i prozą rozmaitych autorów zagranicznych, a obok tego wydawał w językach: polskim, ruskim, niemieckim, francuskim i włoskim kilka pism perjodycznych w Petersburgu i Wilnie, w latach 1820—36.

Zgierskie starostwo niegrodowe było położone w województwie i powiecie Łęczyckim. Podług lustracji z r. 1662, składało się z miasta Zgierza, miasteczka Dąbia i ze wsi: Zegrzany, Kargołęcz, Szczawiny i Szeligi. W r. 1771 posiadał je Maciej Cielecki wraz z żoną Joanną z Lipskich, opłacając kwarty złp. 240 gr. 4., a hyberny złp. 300 gr. 6.

Zgierz, miasto w gub. Piotrkowskiej, pow. Łódzkim, nad Bzurą; osada starożytna, otrzymała prawo magdeburskie w r. 1420. W pierwszej wojnie szwedzkiej zniszczone do szczętu, podniosło się następnie, lecz prawdziwy wzrost Z. datuje się od utworzenia królestwa Kongresowego, kiedy założono tu fabryki sukna, przędzy bawełnianej i inne. Kościół tutejszy parafjalny, z dawna istniejący, został w r. 1824 rozebrany, i na tem samem miejscu wystawiono teraźniejszy murowany, pod wezwaniem św. Katarzyny. Miasto posiada 112 fabryk kortu; oprócz nich są fabryki wyrobów wełnianych, machin przędzalniczych, farbiarnie i apretury, dom schronienia, szpital, urzędy miejskie, szkoły początkowe i szkoła handlowa 7-o klasowa. Wartość produkcji fabryk stanowi przeszło 15 miljonów rubli. Z. liczy 19,500 mieszk.; jest stacją kolei żel. Warszawsko-Kaliskiej i kolei elektrycznej Łódź-Zgierz.

Zgięcie, *przegub*, miejsce, w którem dwie części ciała ruchomo z sobą są połączone, jak ramię z przedramieniem, tworząc staw (ob.).

Zgliński Danjel, właściwie *Danjel Freudenson*, pisarz polski, * w końcu 1847 roku w Warszawie. Tamże do szkół średnich uczęszczał i zamierzał przejść na wydział filologiczny ówczesnej Szkoły Głównej. Znęcił go jednak zawód sceniczny i w tym celu udał się do Krakowa, gdzie przebywszy czas krótki, scenę porzucił, poczem kształcił się w uniwersytetach w Monachjum i Lipsku. Zawód literacki rozpoczął w *Wędrowcu* drukiem przekładu tragedji T. Körnera „Przejednanie;“ jednocześnie drukował w *Przeglądzie Tygodniowym*, *Bluszczu* i *Tygodniku Ilustrowanym* poezje. Pierwszą swoją tragedję p. t. „Ricardo“ drukował w *Niwie*; wydał następnie tragedję „Tomasz Valle.“ Za kierownictwa przez Al. Głowackiego (Bol. Prusa) *Nowin* redagował w tem piśmie feljeton, jednocześnie wydał studjum estetyczne p. t. „Humor w *Panu Tadeuszu*“ (drugie powiększone wyd. 1897 r.); nadto wydrukował komedję: „U wspólnego stołu“ w *Bibljotece Romansów i Powieści* i djalog p. t. „Poezja i prawda“ w *Echu muzycznem i teatralnem*; dramat jego „Jakób Warka“ otrzymał odznaczenie na konkursie *Kurjera Warszawskiego* w r. 1892 (drukowany w *Niwie*, wystawiony w teatrze Rozmaitości w Warszawie 1893 r.); następnie napisał i wystawił sztukę 3-aktową „Szantaż“ i dramat 4-aktowy „Mściciel.“ W r. 1091 wyszły w książce jego „Feljetony, humoreski i bajki“ (zebrane z *Nowin*, *Kraju*, *Kur. krakowskiego* i in.).

Zgłoska lub *sylaba* (z grec. *sy labē*), jest to samogłoska sama lub w połączeniu z jedną albo więcej spółgłosek, razem wygłoszona; czasem dwie, a nawet więcej samogłosek (np. w języku francuskim) tworzy jeden dźwięk, który się zowie dwugłoską (dyftongiem) i zastępuje zwykłą samogłoskę w zgłosce. Ile jest samogłosek (lub dwugłosek) w wyrazie, tyle jest w nim zgłosek, bywają więc wyrazy jednozgłoskowe, dwuzgłoskowe, trzyzgłoskowe i t. d.

Zgłowiączka, rzeka w Królestwie Polskiem, wypływa z jezior pod wsiami Głuszyn, Orle i Chalno, płynie od zachodu ku wschodowi przez miasto Lubraniec, od Sokołowa zwraca się ku północy i ubiegłszy 7 mil, blizko miasta Włocławka wpada do Wisły.

Zgnilec, choroba pszczół, najzgubniejsza i zaraźliwa. **Z.** *naturalny* powstaje z zepsucia zalążków, które skutkiem zimna wiosennego obracają się w zgniliznę; **Z.** *sztuczny* pochodzi z podrzucenia pszczołom miodu z drożdżami.

Zgniła Obra, rzeka, ob. Obra zgniła.

Zgniłe morze, ob. Azowskie morze.

Zgorszenie, jest słowo albo czyn, które pobudzają bliźniego do czynienia źle lub przeszkadzają mu czynić dobrze. **Z.** może być mową i uczynkiem.

Zgorzel, ob. Gangrena.

Zgórski Alfred, publicysta, * 1848 w Przemyślu w Galicji, kształcił się w uniwersytecie lwowskim na wydziale filozoficznym; napisał: „Kilka uwag o psychologicznych właściwościach kobiet" (1872); „O kredycie hipotecznym" (1874); „O nowych projektach podatkowych" (1883).

Zgromadzenie Narodowe *(Assemblée nationale)*, taką nazwę dał sobie stan miejski we Francji 17 czerwca 1789 r. po zwołaniu stanów generalnych w d. 5 maja t. r., ukonstytuowawszy się na wniosek Sieyèsa w osobne zgromadzenie i pozostawiwszy szlachcie i duchowieństwu swobodę przyłączenia się do niego. Jakoż uczyniły to dwa ostatnie stany i wtedy rozpoczęła się rewolucja francuska. **Z. N.,** przybrawszy niezadługo potem nazwisko ustawodawczego *(assemblée constituante)*, niezmierną rozwinęło działalność, zupełnie dawną postać rzeczy w starej Francji przetwarzającą. Zgromadzenie ustawodawcze rozwiązało się 30 września 1791, a miejsce jego zajęło 1 października t. r. zgromadzenie prawodawcze *(assemblée legislative)*, które 21 września 1792 r. ustąpiło miejsca konwencji narodowej (ob. Francja, historja).

Zgrzebło, narzędzie służące do czyszczenia koni i bydła z błota i kurzu, podobne do szczotki, w której miejsce włosów zastępują blaszki prostopadłe do osady umieszczone.

Zgwałcenie, połączone z gwałtem użycie cielesne kobiety wbrew jej woli. Przestępstwo to, karane nie z powodu często dla ofiary szkodliwych skutków dla jej zdrowia, ale z powodu naruszenia czci niewieściej, zaliczane jest do przestępstw obrażających godność i honor człowieka, i z pomiędzy tu zaliczonych przestępstw karane jest najbardziej. Za obciążające okoliczności poczytywany bywa: młody wiek zgwałconej (nieskończenie lat 14), użycie podstępu, stan zamężny, pobicie, stanowisko opiekuna, nauczyciela lub służącego ofiary, narażenia jej życia lub zabicie, pozbawienie przy **Z.** dziewictwa.

Zia pasza Abdul Hamid, jeden z głównych przedstawicieli ruchu młodotureckiego w literaturze i polityce, * 1825 w Konstantynopolu, † roku 1881 w Adanie. Odebrawszy w domu przyzwoite wykształcenie, otrzymał w 18 roku życia posadę w biurze depesz wielkiego wezyratu. Prócz tego zajmował się językiem perskim i pisał poezje sentymentalne. Zapoznanie się z językiem francuskim i literaturą europejską zwróciło go na inne tory. W roku 1855 został sekretarzem w pałacu sułtańskim i zajął się przekładem dzieł: Viardota „Histoire des Arabes et de Mores d'Espagne," Molière'a „Tartuffe," Fenelona, „Telemaque" i bajek Lafontaine'a, a także „Emila" Rousseau. W r. 1861 wskutek zmiany tronu, awansował **Z. p.** na wezyra w ministerjum policji, a następnie paszy Cypru. Ale panujący obecnie sułtan nie ufał wykształconemu i liberalnemu urzędnikowi, który prócz tego pisał poezje i drukował je w gazetach Kemal Beya, najwybitniejszego poety nowoczesnego w Turcji. Wskutek tego wysłano Zia paszę do Syrji, jako namiestnika, następnie do Konii, a potem do Adany, gdzie umarł.

Ziarnczak, *ziarniak*, ob. Owoc.

Ziarnik, mól zbożowy, ob. Mole.

Ziarnina *(granulaeya)*, nowo utworzona tkanka łączna (ob.), powstająca na gojących się owrzodzeniach, ranach ropiejących, która po pewnym czasie zamienia się na bliznę (ob.). W nowopowstającej warstwie komórkowej, stanowiącej ziarninę, odróżnia się dwa pokłady; powierzchowny składa się z gęsto ułożonych obok siebie, przeważnie wielojądrowych komórek, które umieszczone są luźno w śluzowatej substancji zasadniczej; pokład głębszy składa się z większych komórek, leżących pośród więcej zbitej substancji sasadniczej. Przez stopniowe wydłużanie się komórek i zagęszczanie się substancji zasadniczej wytwarza się włókienkowata tkanka, uboga w naczynia krwionośne, która następnie jeszcze znaczniej się ściąga, tworząc bliznę. Nowotwory o kształcie budowy ziarniny nazywają się *ziarniniakami (granuloma)*.

Ziarno, w botanice, toż co nasienie (ob.), zwłaszcza nasienie roślin zbożowych.

Ziarnojad, dawna nazwa ptaków rodzaju *Loxia*, z którego rozbicia powstały obecnie rodzaje: gil (ob.), krzyżodziób (ob.), grubodziób czyli grubołusk (ob. Łuszczak) i in. **Z.** nazywa się też rodzaj ptaków amerykańskich *Cassicus*, należących do rodziny szpaków. Nadaje się też w ogólności

nazwę *ziarnojadów* ptakom wróblowatym, karmiącym się przeważnie ziarnami, w różnicy od ptaków owadożernych.

Ziarnoplon *(Ficaria)*, rodzaj roślin z rodziny jaskrowatych, obejmujący jedyny gatunek *F. ranunculoides, jaskier trędowy, babikrówka*, pospolita roślina wiosenna europejska, w wilgotnych gajach i lasach, o kwiatach żółtych, gwiaździstych. W kątach liści rozwijają się drobne pączki, które sprowadzają silne rozmnażanie się rośliny; są podobne do ziarn zbożowych, a niekiedy skupiają się podczas deszczu, co było źródłem legend o deszczu pszenicy. Korzeń po okwitnieniu nie ma goryczy, jest mączysty i może być używany na pokarm. Liście używają się gdzieniegdzie na sałatę.

Zarnoplon.

Zichy z Wásonykeö, starożytna rodzina węgierska, w r. 1625 do godności hrabiowskiej wyniesiona, rodzieliła się w XVIII w. na dwie linje: *Palota* i *Karlsburg*. Pierwsza z nich rozpadła się znowu na 3 gałęzie: 1) Adonye i Szent-Niklos, której przedstawicielem jest hr. *Zygmunt* **Z.**, * roku 1800; 2) Nagy-Lany, której głową jest hr. *Jerzy*, * 1805 i 3) Palota, którą reprezentuje hr. *Mikołaj* **Z.**, * 1800. Głową linji Karlsburskiej jest hr. *Ładysław* **Z.**, * 1799, z którego stryjów, hr. *Eugenjusz* **Z.**, u 1809, administrator komitatu Bielgradzkiego został 30 września 1848 r. przez rząd rewolucyjny na śmierć skazany. Hr. *Karol* **Z.**, * 1753 w Presburgu, † 1826 r., był od 1809 ministrem wojny, a od 1813—14 ministrem spraw wewnętrznych. Z jego synów, hr. *Franciszek* **Z.**—*Ferraris*, * 1777, † 1839, był feldmarszałkiem porucznikiem austrjackim; hr. *Karol* **Z.**, * 1778, † 1834, był prezesem izby nadwornej węgierskiej; *Ferdynand* **Z.**, * 1783, † 1862, feldmarszałek porucznik i komendant Wenecji, w 1848 razem z hr. Palfy poddał się powstańcom, za co stawiony przed sądem wojennym 1849, skazany był na 10 lat więzienia w twierdzy z pozbawieniem wszystkich godności i orderów, lecz 1851 r. został przez cesarza ułaskawiony. *Józef* **Z.**, * 1841, był 1867—69 węgierskim ministrem handlu, następnie gubernatorem w Fiume. *Geza* **Z.** * 1849, prezes konserwatorjum w Budapeszcie, autor wielu kompozycji muzycznych na lewą rękę, prawą bowiem utracił w młodości na polowaniu. **Z.** Eugenjusz, * 1837, członek parlamentu węgierskiego, izby panów, prezes Towarz. przemysłu rolnego, od 1889 rzeczywisty radca tajny zasłużył się popieraniem przemysłu.

Zichy Michał, malarz węgierski, * 1827, kształcił się w Wiedniu, przez dłuższy czas mieszkał w Presburgu, następnie w Paryżu. Tematy do swych obrazów czerpał po większej części z fantazji, nadając im tendencje mistyczne. Wykonał: „Niewolnicę,“ „Mesjasz“ i „Luter w Wartburgu,“ „Człowiek pomiędzy rozumem i głupotą,“ „Żydowscy męczennicy,“ „Broń szatana zniszczenia,“ „Gwiazda spadająca;“ nadto: „Cesarzowa Elżbieta u trumny Deaka“ i in.

Zichy Ferdynand hr., polityk węgierski, * 1829 w Presburgu, początkowo poświęcił się rolnictwu, 1861 r. został wiceżupanem komitatu Stuhlweisenburskiego, a później wiceprezesem namiestnictwa, 1863 wskutek procesu prasowego skazany na więzienie, utratę tytułu i rangi szambelana. Po wprowadzeniu konstytucji wybrany do pierwszego parlamentu, złączył się ze stronnictwem Deaka. Po zlaniu się partji rządowej ze zwolennikami Tiszy, stał **Z.** filarem konserwatywnej partji Sennyegiego. 1884 zorganizował opozycję przeciwko prawu, zezwalającemu na małżeństwo żydów z chrześcijanami. Podczas rewizji praw polityczno-kościelnych stoi na czele partji ludowej i pospołu z innemi partjami opozycyjnymi pracował nad obaleniem ministerjum Bauffy'ego.

Ziegenbalg Bartłomiej, misjonarz niemiecki, * 1683 w Pulsnitz w Łużycach, † 1719 w Indjach. Po ukończeniu studjów teologicznych w Halli, udał się 1706 z rozporządzenia króla duńskiego Fryderyka IV jako misjonarz do Trankebar i na tem stanowisku położył znakomite zasługi na polu badań języka tamulskiego. Wydał: „Słownik języka malabarskiego“ (Halla, 1716); „Grammatica tamulica“ (1716); „Explicatio doctrinae christianae“ (1719) i „Biblia tamulica“ (1723).

Ziegler Jakób Melchjor, geograf szwajcarski, * 1801 w Winterthur, † 1883 w Bazylei, studjował matematykę i nauki przyrodnicze w Genewie i Bazylei, następnie był nauczycielem w mieście rodzinnem. W 1834 został inspektorem leśnym i zajął się pomiarami lasów, a razem z uczniem swoim Wursterem założył zakład litograficzny, w którym wydał znaczną liczbę kart, jak „Atlas über alle Teile der Erde nach Karl Ritters Lehre“ (2 wyd., 1864); „Hypsometrischer Atlas“ (1856); „Hypsometrische Karte der Schweiz“ (1866), oraz liczne karty topograficzne różnych kantonów szwajcarskich. Nadto ogłosił: „Ueber das Verhältnis der Topographie zur Geologie“ (1869 i 1876).

Ziegler Karol, poeta niemiecki, * 1812 w St. Martin (Austrja Górna), † 1877 w Wiedniu. Pisywał wiele poezji głównie lirycznych, które wyszły p. t.: „Gedichte“ (1843); „Himmel und Erde“ (1856); „Oden“ (1866); „Vom Kothurn der Lyrik“ (1869) i in., podpisywał się pseudonimem: Carlopago.

Ziegler Aleksander, podróżopisarz niemiecki, * 1822 w Ruhla pod Eisenach, † 1887 r. Ukończywszy nauki w Schnepfenthal, podróżował po Ameryce płn. i Indjach Zach. (1846—47), Hiszpanji (1850—51 i 1867), Afryce, Palestynie, Grecji i Włoszech (1854—55), ziemiach płn. Europy (1857—58), a w końcu zwiedzał kraj ojczysty we wszystkich kierunkach. Z licznych dzieł jego wy-

mieniamy: „Meine Reise im Orient“ (2 cz., 1855); „Meine Reise im Norden etc.“ (2 t., 1860); „Die Reise des Pytheas nach Thule“ (Drezno, 1861); „Die deutschen Erforschungsexpeditionen nach Innerafrika“ (7 wyd., 1865); „Zur Geschichte des Meerschaums“ (2 wyd., 1883).

Ziegler Klara, znakomita aktorka niemiecka, * 1844 w Monachjum. Odebrawszy staranne wychowanie, po śmierci ojca bez wiedzy matki zaczęła się kształcić w sztuce dramatycznej i wystąpiła po raz pierwszy 1862 r. pod pseudonimem Herzfeld w Bambergu w sali Adrjanny Lecouvreur z jak największem powodzeniem. Odtąd zyskiwała coraz większe uznanie w Ulmie, Monachjum, Lipsku, Dreźnie, Wiedniu, Berlinie i wielu innych miastach niemieckich. **Z.** odznacza się głównie jako aktorka tragiczna. Najcelniejsze jej role są: hrabina „Orsina,“ „Medea,“ lady „Macbeth,“ „Dziewica Orleańska,“ „Księżna Eboli.“ Napisała komedję „Flirt“ (1894). Por. Meyerhofer „Klara Ziegler“ (1887).

Ziegler Teobald, filozof, * 1846 w Göppingen. W r. 1886 został profesorem w Strasburgu. Napisał: „Studien und Studienköpfe aus der neuern Litteraturgeschichte“ (1877); „Geschichte der Ethik“ (1882—86); „Sittliches Sein und sittliches Werden“ (1890); „Das Gefühl“ (1893) i wiele innych prac, tyczących się kwestji bieżących.

Ziegler und Klipphausen Henryk Anselm, poeta niemiecki, * 1663, † 1696, autor romansu „Asiatische Banise, oder das blutig doch mutige Pegu“ (1689), wydanie nowe Bobertaga w „Deutsche National Litteratur Kürschners“ (t. 37).

Ziehen Edward, literat niemiecki, * 1819 r. w Tostedt (w Hanowerskiem), † 1884 we Frankfurcie nad M., pisał opowiadania kulturalno-historyczne, z których na wyróżnienie zasługują: „Wendische Weiden“ (1854); „Norddeutsches Leben“ (1857); „Geschichten und Bilder aus dem wendischen Wolksleben“ (1874, t. 2); „Heiderosen“ (1876, t. 5); „Eginhard und Emma,“ poemat (1860). Oprócz tego pisywał utwory dramatyczne. Podpisywał się pseud.: Edward Ellersberg.

Ziel Ernest, literat niemiecki, * 1841, redaktor popularnego tygodnika niemieckiego *Gartenlaube*, od 1872—1883. Napisał wiele studjów krytycznych.

Zielawa, *Jelawa, Sielawa,* prawy dopływ Krzny, bierze początek pod Romaszkami w pow. Bielskim, płynie w kierunku płn.-wschodnim i po przebiegu 25 wiorst wpada do Krzny pod Woskrzenicami.

Ziele, nazwa wszelkich roślin o łodydze zielnej, które nie są ani drzewami ani krzewami, ob. Łodyga; *ziołami* lub *ziółkami* zowią się także suszone części roślinne, używane w medycynie domowej. *Zielsko* znaczy toż co chwast (ob.).

Zielenice, ob. Wodorosty.

Zieleniewski Michał, lekarz i balneolog, * 1821 w Krakowie, † tamże 1896, medycynę studjował w Krakowie, był lekarzem rządowym w Krynicy i na tem stanowisku pozostawał przez lat 30; był też sekretarzem komisji balneologicznej w Krakowie. Oprócz wielu rozpraw, drukowanych w różnych czasopismach, wydał oddzielnie: „O przesądach lekarskich ludu naszego“ (Kraków, 1845); „Wody lekarskie szczawnickie“ (tamże, 1852); „Wody lekarskie okręgu rządowego krakowskiego, stan zdrojowiska w Kryniey“ (tamże, 1858); „Przyczynek do historji akuszerji w Polsce“ (Warszawa, 1857); „Notatki do historji akuszerji w Polsce“ (tamże, 1862); „Przewodnik podróży do zdrojowiska Krynicy“ (Kraków, 1862); „Rys balneologji powszechnej“ (1873); „Słownik bibliograficzno-balneologiczny zdrojowisk polskich“ (Warszawa, 1888).

Zieleniewski Michał.

Zieleń, *barwa zielona,* jedna z siedmiu barw widma (ob.), zajmująca miejsce pośrednie między barwą żółtą i niebieską, bardzo jest pospolita w świecie roślinnym, w zwierzęcym występuje dosyć rzadko, ale zwykle jest tu świetną, jak u ptaków, chrząszczy, motyli, oraz u węży i jaszczurek; minerały zielone swe barwy zawdzięczają związkom niklu, miedzi i chromu; tlenek żelaza także barwi na zielono niektóre minerały. Najczęściej jednak barwa zielona nie jest jednorodną, widmową barwą (ob. Barwy), ale złożoną, tak np. połączenie barwy niebieskiej z żółtą sprawia wrażenie zielonej. Odcienie barwy zielonej bardzo są liczne, jak **Z.** seledynowa, szmaragdowa, jabłkowa, oliwkowa i t. d.—*Farby zielone* pochodzą ze świata roślinnego i mineralnego. Ważniejsze z nich są: **Z.** anilinowa (ob. Anilina), Grynszpan, **Z.** szweinfurcka, **Z.** Scheelego (ob. Miedź), farby bronzowe (ob. Bronzowanie) i in. Najczęściej jednak otrzymuje się farby zielone przez zmieszanie niebieskich z żółtemi, jak np. błękitu pruskiego z barwnikiem żółtym chromowym. — Barwnik zielony roślin nazywa się *chlorofilem* lub *zielenią roślinną* (ob.).

Zieleń roślinna, *chlorofil,* barwnik zielony roślin, występujący wyłącznie prawie w częściach roślin wystawionych na światło i wyziewających tlen; u roślin utrzymywanych w ciemności przeważa barwnik żółty; niekiedy jednak, np. w nasionach niektórych roślin, w niektórych trawach rosnących w ciemnych jaskiniach, rozwija się zieleń.—Znajduje się w bardzo małej ilości w komórkach roślin, rozpuszcza się w eterze, alkoholu, potażu, kwasie solnym i siarczanym; po wydzieleniu przedstawia masę amorficzną, przechodzącą w proszek zielony; na świetle żółknie. Jest zawsze związana z zarodzią czyli protoplazmą komórki roślinnej i najczęściej tworzy ziarna spla-

szczone (*chloroplasty*). Składa się z dwóch różnych barwników, z *chlorofilu właściwego* i z żółtego *ksantofilu*; można je rozdzielić z roztworu alkoholowego zieleni działaniem benzyny, która zabiera chlorfil, gdy ksantofil pozostaje w roztworze. Oba barwniki różnią też składem chemicznym, chlorofil bowiem jest ciałem azotowym, ksantofil zaś azotu nie zawiera; roztwory chlorofilu fluoryzują czerwono. W roślinie żyjącej zieleń powstaje przez rozdział ziarn już istniejących, lub tworzy się z bezbarwnych, plazmatycznych *chromatoforów* jedynie pod wpływem światła; barwnik żółty, rozwijający się w ciemności, niewiele się różni od ksantofilu. Przy świetle umiarkowanem ziarna chlorofilu gromadzą się na ścianach komórek, które są do promieni zwrócone, przy oświetleniu silnem przesuwają się na ściany do promieni równoległe. W częściach zielonych rośliny występuje obficie; jeden metr kw. powierzchni liści rzącznika zawiera około 0,38 grama zieleni z 5 tryljonami ziarn. Niekiedy, zwłaszcza w roślinach zarodnikowych i w niektórych pasożytach, obecność chlorofilu zamaskowana jest innemi barwnikami. Znaczenie chlorofilu dla życia rośliny na tem polega, że asymilacja, czyli powstawanie nowej substancji organicznej z pierwiastków kwasu węglanego i wody, dokonywa się jedynie wewnątrz ziarn zieleni pod wpływem promieni światła. Rośliny hodowane w ciemności, zwiędłe, nie okazują przyrostu ciężaru swego materjału suchego, substancja ich organiczna przeto nie mnoży się, ale wciąż ubywa przez oddychanie czyli utlenianie. Za pierwszy produkt asymilacji uważa się mączka (*amylum*), która w postaci drobnych ziarnek występuje w bryłkach zieleni. Zmiana barwy liści na jesieni pochodzi głównie stąd, że plazmatyczna podstawa ziarn chlorofilowych i sam chlorfil cofa się do dalszych części rośliny, a w liściach pozostaje ksantofil; często też w soku komórek rozwija się barwnik czerwony (*erytrofil*).

Zieleńce, *Zieleńce,* wieś na Wołyniu, o 2 mile od Zasławia odległa, pamiętna bitwą 17 czerwca 1792 r., w której Tadeusz Kościuszko odznaczył się wielką walecznością. Odniesione tu zwycięstwo nie powstrzymało jednak Stanisława Augusta od przystąpienia do konfederacji Targowickiej.

Zieleński Marcin Zygmunt, kaznodzieja ewangelicki polski, * 1693 r., pastor gminy ewangielicko-augsburskiej w Królewcu, † 1763 r.; wydał: „Nieodmienna augsburska konfesja i t. d." (Lipsk, 1737); „Pasja Pana naszego Jezusa Chrystusa według świętego Jana" (Królew., 1729).

Zieleziński Henryk, publicysta, * 1851, napisał: „Arytmetyka praktyczna" (Warszawa, 1886 i 1888); „O szkołach rzemiosł". Jest współpracownikiem *Gazety rzemieślniczej* i *Kurjera Codziennego*.

Zielińska Janina, fortepjanistka, znana pod pseudonimem Olgi Janiny, uczennica Liszta, następnie kształciła się w Paryżu; 1872 napisała uwagi krytyczne o Liszcie.

Zielińska Michalina, powieściopisarka, napisała: „W szkole życia" (Warszawa, 1889); „Branka litewska", opowiadanie z czasów dawniejszych (Warszawa, 1888, 2 wyd., 1892).

Zieliński Konstanty, arcybiskup lwowski i prymas Stanisława Leszczyńskiego, * około 1649 r. Pobierał nauki w Rzymie; za powrotem piastując różne urzędy kościelne, został 1698 arcybiskupem lwowskim. Gorliwy i zacny pasterz, starał się o naukowe opracowanie dziejów archidjecezji i polecił księdzu Tomaszowi Janowi Józefowiczowi, ażeby dalej ciągnął rozpoczętą w tym celu pracę Skrobiszewskiego. Spełnił te zlecenie Józefowicz i napisał dzieło p. t. „Leopoliensis archiepiscopatus Historia ab anno 1614 ex actis autenticis et historicis per annotationes annorum collecta". Z. był stronnikiem króla Augusta, lecz kiedy obrano na tron Stanisława Leszczyńskiego, a nie było go komu koronować, dopełnił on tego obrzędu 4 października 1795 r. i po śmierci Radziejowskiego, zmarłego 13 października t. r. w Gdańsku, mianowany został prymasem arcybiskupem gnieźnieńskim. Była to wszakże nominacja na papierze, gdyż August II mianował jednocześnie ze swej strony prymasem Stanisława Szembeka, bisk. kujawskiego. Kiedy potem sprawa Leszczyńskiego zły obrót wzięła, Z., naraziwszy się carowi Piotrowi, musiał ukrywać się przez znaczny przeciąg czasu, aż nareszcie pojmany w pierwszych dniach lutego 1707 pod Skępem przez generała Rönne, posłany został pod strażą wojsk rosyjskich w głąb Litwy. Stąd przeniesiony podobno do Kijowa czy Moskwy, a następnie do Mińska, gdzie też życie zakończył około 1714.

Zieliński Sylwester, malarz i rysownik, * 1784 w Warszawie, uczeń Bacciarell'ego, przyjaciel Orłowskiego, którego metodę tak sobie przyswoił, że często rysunki Z. brano za prace Orłowskiego. Z. † 1853 w Warszawie. Z wielu jego utworów znanych jest 30 obrazków, wykonanych w 1811 dla króla saskiego, księcia warszawskiego, przedstawiających ubiory wojska polskiego.

Zieliński Józef, * 1785 w Warszawie, profesor języka francuskiego w liceum warszawskiem, † 1857 r.; wydał następujące dzieła: „Gramatyka francuska teoryczno-praktyczna ułożona dla Polaków" (2 cz., Warszawa, 1816—18; 5 wyd., 2 t., tamże, 1835); „Rozmowy potoczne, służące do gramatyki francuskiej" (t. 1816; 3 wyd., t. 1836); „Cours de littérature française" (3 t., t. 1823); „Histoire de Pologne" (2 t., Paryż, 1830; jest to przerobiony przekład historji polskiej T. Wagi).

Zieliński Tomasz, starożytnik i zbieracz, * 1802 w Krakowie. W 1819 wstąpił do służby w magistracie warszawskim, gdzie zostawszy 1837 komisarzem cyrkułowym policyjnym, wszystkie swoje starania obrócił na zgromadzenie zbiorów

sztuk pięknych w obrazach, starożytnościach i rzadkich książkach, które z nieporównaną zręcznością umiał odszukiwać i nabywać. Jakoż przy szczupłych zasobach, jedynie swoją zabiegłością potrafił zgromadzić takie skarby, co nie każdemu nawet z odpowiednią zamożnością udaćby się mogło. W r. 1846 mianowany naczelnikiem powiatu Kieleckiego, zbudował w Kielcach dom na swoje zbiory i w nim takowe umieścił. **Z.** † 1858. Oddział starożytności tego zbioru opisał Łepkowski p. t. „Zbiór ś. p. Tom. Zielińskiego w Kielcach" (Warszawa, 1860); galerję obrazów **Z.** zakupił bankier Kronenberg.

Zieliński Ludwik, pisarz i wydawca, † 1873 we Lwowie. Wydawał przez lat 8 we Lwowie czasopismo obrazkowe, do którego przyłączał genealogje szlachty galicyjskiej. Oddzielnie wydał: „Gonzalo z Kordowy", melodramatyka polska (Przemyśl, 1830); „Panowanie Władysława Hermana", powieść (Kraków, 1831); „Zbiór pism różnych autorów" (t. 1835); „Zbiór potrzebnych i użytecznych wiadomości" (Lwów, 1835); „Lwowianin przeznaczony krajowym i użytecznym wiadomościom, z ilustracjami" (10 t., tamże, 1835—42); „Satyry i bajki" (t. 1833); „Pamiątki historyczne krajowe" (t. 1841); „Karol XII, król szwedzki we Lwowie", powieść (t. 1842). Później oddał się **Z.** gospodarstwu.

Zieliński Gustaw, poeta, * 1809 w Markowicach, pow. Inowrocławskim, † 1881 w Skępem; pobierał nauki naprzód w Toruniu, potem w szkole wojewódzkiej pijarskiej w Warszawie, a dalsze w uniwersytecie warszawskim, w którym 1830 r. ukończył wydział prawa i administracji. W 1833 zwiedził Syberję i stepy kirgiskie, co mu dało myśl do napisania pełnego siły i życia poematu p. t. „Kirgiz". Za powrotem do kraju, odziedziczywszy po stryju dobra Skępe w Płockiem, osiadł tam i oddał się pracom gospodarczym. Ogłosił: „Kirgiz" (Wilno, 1842), przedruk lipski ilustrowany, n. wyd., w *Bibl. Mrówki* (Lwów, 1884); „Poezje" (Warszawa, 1846); „Stepy", poemat umieszczony w większej części w „Album Warszawskiem" K. Wł. Wójcickiego i osobno (Poznań, 1846); „Twardowski", obraz dramatyczny. Monografję p. n. „Ziemia Dobrzyńska", wydrukował w *Bibl. Warsz.* Wszystkie późniejsze utwory **Z.** są o wiele słabsze od „Kirgiza", który zyskał uznanie i za granicą, jak tego dowodzą przekłady niemieckie. Zbiorowe wydanie wyszło w r. 1901 z życiorysem P. Chmielowskiego.

Zieliński Gustaw.

Zieliński Wiktoryn, wierszopis i tłómacz, * 1814 we wsi Bobrowie na Ukrainie, † 1866 r. w Warszawie. Pobierał nauki w Humaniu, następnie w szkole niemirowskiej. Pierwotnie był nauczycielem prywatnym, potem w szkołach rządowych, ostatecznie (od 1865). urzędnikiem bibljoteki głównej w Warszawie. Oprócz wielu artykułów i wierszy umieszczanych w rozmaitych czasopismach wydał osobno: „Nowy Komenjusz czyli pierwiastki konwersacji polskiej, francuskiej i niemieckiej" (Warszawa, 1838; 5 wyd., tamże, 1859); „Drobne pisma poetyczne" (t. 1842); „Ekonomja przemysłowa, kurs z 1837 i 1838, wykładany przez Blanqui'ego", przekład z franc. (3 t., t., 1843—44); „Wybór pism moralnych Franklina" (t. 1845); „Przewodnik do konwersacji czyli praktyczna nauka języka francuskiego" (t. 1866).

Zieliński Feliks Kazimierz, prawoznawca i ekonomista, * 1817 w Warszawie, † 1876 we Włoszech. Po ukończeniu nauk w szkole praktyczno-pedagogicznej i wydziału prawa i administracji w uniwersytecie królewieckim, wszedł do służby rządowej do trybunału cywilnego w Warszawie w 1837. Mianowany patronem 1841, adwokatem 1847, przeszedł 1854 na urzędnika do szczególnych poruczeń przy dyrektorze głównym komisji rządowej przychodów i skarbu. Od 1860 referent ogólnego zebrania senatu, w 1862 został podsekretarzem stanu, a w 1864 sekretarzem stanu przy radzie stanu, który to urząd zajmował aż do zwinięcia tej władzy w r. 1867. Zajmując się obok urzędowych obowiązków literaturą, był stałym współredaktorem *Bibljoteki Warszawskiej*, w której umieszczał wielce cenne artykuły i rozprawy z dziedziny prawa i administracji, ekonomji politycznej i krytyki literackiej. Osobno wydał: „Ustawa wekslowa niemiecka" (Warszawa, 1851); „O zakładach kredytowych w zastosowaniu do rolnictwa" (t. 1858).

Zieliński Jan, kapitan, następnie dyrektor szkoły rolniczej w la Corée (dep. de la Loire) we Francji, generalny inspektor ministerjum rolnictwa i robót publicznych w Paryżu, udekorowany w 1869 osobiście przez Napoleona III krzyżem Legji honorowej i wówczas naturalizowany, wreszcie odznaczony był za zasługi naukowe przez akademję nauk. † 1887 w Lionie.

Zieliński Władysław Kornel, literat i pedagog, * 1836 we Lwowie, † 1895 r. w Warszawie. Po ukończeniu gimnazjum i szkoły wojskowej służył w wojsku austrjackiem, odbył kampanję włoską 1859, w r. 1863 osiadł w Królestwie Polskiem, gdzie następnie był profesorem w szkole realnej w Lublinie. Mniejszemi pracami swemi zasilał dzienniki i tygodniki warszawskie, nadto wydał: monografję o Lublinie i powieści: „Anna Orzelska"; „Ostatni z rodu"; „Sebastjan Klonowicz"; „W kraju Arpada"; „Ze wspomnień żołnierza"; „August II i Aurora Königsmarck".

Zieliński Stanisław, syn poprzedniego, * 1860, † 1897 w Otwocku, współpracownik *Gazety Warszawskiej*, napisał wiele artykułów dziennikarskich, nadto studjum etnograficzne „Lud basiowiecki".

Zieliński August Włodzimierz, poeta, * 1842 we Lwowie, ogłaszał swe utwory poetyczne w pismach angielskich; po polsku ogłosił: „Dzieje Stanów Zjednoczonych Ameryki północnej". Jest nadto malarzem pejzażystą, mieszka w Nowym Orleanie.

Zieliński Tadeusz, historyk; napisał: „Die letzten Jahre des zweiten punischen Krieges, ein Beitrag zur Geschichte und Quellenkunde" (Lipsk, 1880).

Zielnik *(Herbarium)*, u dawnych pisarzy polskich opisanie roślin znajdujących się w danej miejscowości lub kraju, to co dzisiaj powszechnie *florą* nazywamy; właściwie zaś **Z.** oznacza zbiór roślin zasuszonych, starannie zebranych, odpowiednio przygotowanych i przechowywanych w wielkiej księdze przekładanej arkuszami papieru. W zielnikach naukowo i umiejętnie ułożonych przy każdej roślinie powinien być dodany napis, obejmujący jej nazwisko rodzajowe i gatunkowe, nazwisko autora, który ją pierwszy opisał, ojczyzna i pochodzenie, czas kwitnienia i owocowania, tudzież kolor liści żywych, kwiatów i opis owoców. Niektóre muzea posiadają znakomite zielniki.

Zielona ziemia, ogólna nazwa minerałów zielonych, z odłamem ziemistym, łatwo dających się rozcierać; są to w ogólności krzemiany, tlenkiem żelaza zabarwione, jak *glaukonit* (ob.). W ściślejszem znaczeniu nazwę **Z. z.** ma *seladonit*, minerał złożony z krzemionki, tlenku żelaza, glinki, oraz małych ilości wapna, magnezji, alkaljów i wody; występuje w postaci migdałów, twardość 1—2, c. wł. 2,8; znajduje się pod Weroną, na Cyprze, Islandji i w tufach bazaltowych. Używa się jako farba olejna i wodna.

Zielonacki Józefat, prawoznawca, * 1818 r. w w. ks. Poznańskiem, † 1884. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie berlińskim, był naprzód profesorem prawa w uniwersytecie krakowskim, od 1860 w Inspruku, a od 1862 w uniwersytecie lwowskim. Z dzieł jego, pisanych w językach łacińskim, niemieckim i polskim, na szczególną wzmiankę zasługują: „Nauka o posiadaniu i o zasiedzeniu własności czyli wykład prawa prywatnego rzymskiego, o ile ono jest podstawą prawodawstw nowszych" (2 cz., Lwów, 1862 — 63); „Pandekta czyli wykład prawa prywatnego rzymskiego" (2 t., tamże, 1862—63).

Zielone migdały, ob. Pistacje.

Zielone świątki, uroczystość Zesłania Ducha Świętego, ustanowioną została jako *Pentecostes* czyli Pięćdziesiętnica chrześcijańska, na pamiątkę wielkiego wypadku, jaki się zdarzył w 50 dni po Wielkanocy, to jest zstąpienia Ducha Św. na apostołów. Do połowy X w. zesłanie Ducha Św., podobnie jak Wielkanoc, obchodzone było świątecznie przez cały tydzień, później pozostawiono tylko poniedziałek, a od czasu konkordatu, zawartego w 1802, nawet i ten dzień przestał już być wyłącznem świętem. Obecnie w przeddzień zesłania Ducha Św. kapłani poświęcają wodę do chrztu przeznaczoną.

Zielonego przylądka wyspy *(Ilhas do Cabo verde)*, wyspy na oceanie Atlantyckim przy brzegu zachodnim Afryki, między 14°45′—17°30′ szerok. płn. oraz między 22°30′—25°10′ dł. zach. od Gr., na południe od Kanaryjskich wysp. Największą między niemi jest Sao-Thiago. Powierzchnia ich wynosi ogółem 4,271 klm. kw., ludności liczą 111,000. Przy niskim stopniu uprawy ziemi rolnictwo jest nader nieznaczne; wydaje nieco tytoniu, ryżu, maisu, wina i trzciny cukrowej. Wyspy te, odkryte w 1441, należą do Portugalji. Miastem głównem jest Praia na wyspie Sao-Thiago, liczące 21,000 miesz.

Zielony proch, materjał wybuchowy, złożony z kwasu pikrynowego, chloranu potasu i cyanku żółtego, zielenieje przez przyciąganie wody z powietrza.

Zielony Przylądek *(Cap verde)*, górzysty klin na zachodnim krańcu Afryki, między rzekami Gambia i Senegal, daleko w morze zachodzący. Odkryty został 1445 przez Portugalczyka Dom Fernandesa.

Zielony wilk, ob. Zaraza.

Zielony wosk, *zielona maść* (*Ceratum viride*), masa otrzymywana przez stopienie 12 części wosku, 6 cz. żywicy, 4 cz. terpentyny i 1 cz. sproszkowanego grynszpanu, używa się do niszczenia brodawek i odcisków.

Zielony żelaziak, *krauryt, dufrenit, melanochlor*, minerał z rzędu fosforanów, krystalizuje w szeregu rombowym, występuje najczęściej drobnokrystaliczny w skupieniach kulistych, gronowych lub nerkowatych, jest ciemnozielony, połyskujący, twardość 4, c. wł. 3,4; jestto fosforan tlenniku żelaza. Znajduje się pod Siegen, w księstwie Reuss, w Limoges.

Zielonka Ludwik; napisał: „Wspomnienia z Syberji od 1863 do 1869" (Lwów, 1886; serja III i IV, 1887).

Ziembicki (Ziemba) Teofil Zygmunt, * 1847 r. w Jaryszowie w Galicji, † 1900 r. Po ukończeniu szkół i uniwersytetu we Lwowie, udał się do Krakowa, gdzie był profesorem przy gimnazjum św. Anny i docentem historji i filozofji w uniwersytecie Jagiellońskim. Ogłosił dzieła: „Jan Śniadecki na polu filozofji" (Kraków, 1871); „Pozytywizm i jego wyznawcy w dzisiejszej Francji" (Kraków, 1872); „Tadeusz Czacki i jego zasługi w dziejach naszego szkolnictwa" (Kraków, 1873); „Locke und seine Werke" (1869); „Psychologia" (1877); „Estetyka poezji" (Kraków, 1882). W licznych artyku-

łach, pomieszczanych w różnych pismach warszawskich i galicyjskich od 1881 przedstawił cały żywot Adama Mickiewicza.

Ziembin, miasteczko w pow. Borysowskim gub. Mińskiej, nad rz. Ziembinką, wpadającą z lewej strony do Berezyny, pamiętne jest w dziejach krwawą przeprawą armji francuskiej przez Berezynę (ob.) podczas odwrotu z Moskwy, od 28—30 listopada 1812. Miasteczko liczy około 500 miesz. Dokoła jego znajduje się mnóstwo horodyszcz i kurhanów.

Ziemecki M., pseudonim Jana Tyszkiewicza.

Ziemia, bryła niebieska przez człowieka zamieszkana, wchodząca w skład systemu słonecznego i należąca do rzędu planet (ob.). **Z.** rozważana być może raz jako ogniwo układu słonecznego, powtóre jako odrębne ciało niebieskie. W pierwszym razie badamy stanowisko ziemi względem słońca, jej ruchy, jej stosunek do księżyca i t. d. W drugim razie idzie przedewszystkiem o wynalezienie postaci i wymiarów ziemi i oznaczenie położenia punktów na jej powierzchni. Ta część nauki o ziemi łączy się ściśle z poprzednią i wraz

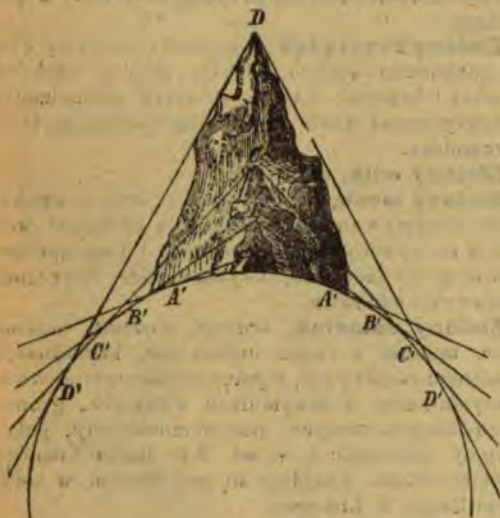

Fig. 1. Rozszerzanie się widnokręgu.

z nią obejmowana jest nazwą *geografji astronomicznej* czyli *matematycznej*. Z drugiej strony badanie ziemi ma na celu oznaczenie jej gęstości, poznanie stosunków temperatury i klimatu, ruchów wody i powietrza, rozkładu roślin i zwierząt na ziemi i t. d.; wszystko to stanowi przedmiot *geografji fizycznej*. Budowa wewnętrzna ziemi i dzieje jej tworzenia się stanowią przedmiot *geologji*.—*Postać ziemi*. Ściśle uzasadniona znajomość postaci ziemi jest zdobyczą nowych dopiero czasów; starożytni uważali ją za tarczę po wodzie pływającą, u Anaksymandra jest ona pływającym walcem; Pytagoras, Eudoksus i Arystoteles uznawali ją za kulę, pogląd ten jednak w wiekach średnich uległ zagładzie i ustalił się dopiero w czasach nowych. Na poparcie kulistości ziemi mamy liczne dowody: Horyzont, t. j. część ziemi, jaką rozejrzeć możemy, ma kształt kołowy, a powiększa się, gdy wznosimy się na wysokość, z punktów A, B, C, D (fig. 1) bowiem obejmujemy wzrokiem obszar coraz rozleglejszy do A', B', C', D'. Wysokie przedmioty, gdy się do nich zbliżamy, ukazują nam najpierw swój szczyt i zwolna się wynurzają; podobnież gdy okręt się ku nam zbliża, ukazują się nam najpierw szczyty jego masztów

Fig. 2. Wynurzanie się okrętu.

(fig. 2). Ciała niebieskie wschodzą w różnych czasach dla miejsc mających różne położenie w kierunku wschodnio zachodnim. Przy zaćmieniach księżyca cień ziemi na księżyc padający ma kształt kołowy. Przy podróżach na około ziemi napotykamy tylko stopniowe pochylenia poziomu, a przy zachowaniu jednego kierunku wracamy do tej samej okolicy. Inne ciała niebieskie mają postać okrągłą.—**Z.** nie jest jednak zupełną kulą, ale elipsojdą obrotową czyli sferoidą, jest zatem w dwu przeciwległych miejsach, zwanych *biegunami*, spłaszczoną; spłaszczenie to oznaczył pierwszy Newton na $\frac{1}{230}$; dokładniej można je było poznać dopiero po ścisłych pomiarach stopni południka w różnych szerokościach, jak w Peru przez Bouguera, Condamine'a i Godina (1735), w Lapodji przez Maupertuis, Clairanta i Outhiera (1736). Z pomiarów tych obliczył Bessel spłaszczenie na $\frac{1}{299}$, co znaczy, że średnica biegunowa ziemi jest od największej jej średnicy równikowej mniejsza o $\frac{1}{299}$; pomiary nowsze wydały $\frac{1}{292}$; spłaszczenie to jest przeto nieznaczne i można ziemię uważać za sferojdę bardzo do kuli zbliżoną. Spłaszczenie to tłómaczy teorja wulkaniczna powstawania ziemi działaniem siły odśrodkowej na ognisto-płynną masę ziemi. Rezultaty niektórych pomiarów rzuciły domysł, że ziemia i w kierunku wschodnio-zachodnim też posiada pewien rodzaj spłaszczenia; dla rozstrzygnięcia tej kwestji podjął generał Baeyer 1857—72 pomiar długości w kierunku wsch.-zach. od Irlandji do wschodnich granic Europy. Ściśle pomiary wykazały, że ziemia odstępuje od formy dokładnej sferojdy obrotowej, a to głównie z powodu wpływu przyciągającego lądów na wody oceanów. Bryła, przedstawiająca istotną postać ziemi, bez względu na wygięcia lą-

ła, otrzymała nazwę *geoidy* (ob.).— *Wymiary ziemi.* Z długości stopnia obliczyć można długość okręgu wielkiego koła na ziemi, a stąd jej średnicę. Już Eratostenes (200 przed Chr.) starał się obliczyć długość obwodu ziemi, następnie usiłowania te podjęte były przez chalifa Al-Mamuna (w IX w.) i Fernela w Paryżu (1525). Pomiary stały się dokładniejsze od czasu wprowadzenia trójkątowania (ob. Miernictwo) przez Snelliusa. Rachunki oparte na pomiarach najnowszych wydały następne rezultaty: Promień równikowy 6,378,393 metrów (859,5 mil geogr.), promień biegunowy 6,356,549 m. (856,5 mil geograficznych); powierzchnia ziemi 510,082,000 klm. kw. (9,260,510 mil kw.), objętość 1,083,260,000,000 klm. sześć. (2,649,900,000 mil sześc.).— *Gęstość ziemi.* Ciężar ziemi, albo raczej jej masę oznaczyć zdołano kilku metodami. Zamiast wszakże o masie ziemi, mówi się zwykle o jej gęstości, t. j. podaje się liczbę wskazującą, ile razy ziemia gęstsza jest niż woda: 1) Metoda wagi skręcenia, podana przez Mitchella (1759), została po raz pierwszy zastosowana przez Cavendisha (1797). Na drągu dwuramiennym osadzone były

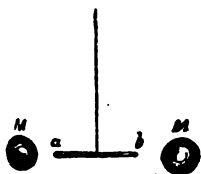

Fig. 3. Waga Cavendisha.

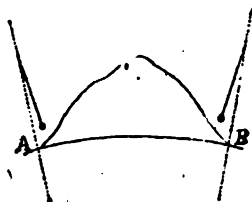

Fig. 4. Odchylenie pionu pod wpływem góry.

dwie wielkie kule żelazne M,M, (fig. 3), ważące około 3 centnarów, a między niemi zawieszony był lekki drążek *ab* z drobnemi kulkami. Kule wielkie zostały sprowadzone w takie położenie, że linja łącząca ich środki nie była prostopadłą do drążka wolnego, wtedy kulki małe uległy przyciągnięciu przez wielkie, skąd nastąpiło skręcenie druta srebrnego i wskutek tego dalej drążek zaczął odbywać wahania, podobnie, jak wahadło zwyczajne odbywa je pod wpływem przyciągania ziemi. Znamy tu więc ciężar kul wielkich i czas trwania wahnięcia, przez nie wywołanego, jako też czas trwania wahnięcia wahadła zwykłego, można przeto oznaczyć masę ziemi. Cavendish znalazł w ten sposób gęstość ziemi 5,45. Według tejże metody znalazł Reich (1838) 5,44, Baily (1842) 5,66, Cornu i Baille (1873) 5,50. 2) Zboczenie wahadła pod wpływem góry znanej masy: Bouguer pierwszy się przekonał, że w pobliżu gór ciężarek na nitce zawieszony ulega ich przyciąganiu, tak, że zbacza z kierunku pionowego (fig. 4). Maskelyne i Hutton (1772) zdołali wymierzyć kąt tego zboczenia w pobliżu gór Shehallien w Pertshire w Szkocji; ponieważ zaś góry te mają kształt dosyć regularny i jednorodną budowę, można było z przybliżeniem oznaczyć ich ciężar. Znamy ciężar gór i skutek przezeń wywarty, z drugiej strony znamy działanie wywarte przez ziemię, porównanie przeto prowadzi do wyznaczenia ciężaru ziemi. Znaleziono tu gęstość ziemi 4,74, gdy tą samą metodą prowadzone badania Jamesa (1865) wydały liczbę 5,2. 3) Porównanie czasów wahnięć wahadła zawieszonego na ziemi z wahadłem znajdującem się na szczycie góry, lub w głębi kopalni: Metoda ta polega na tem, że długość wahadła sekundowego w różnych miejscach jest proporcjonalna do siły przyciągania przez ziemię w tem miejscu wywartego, i że to przyciąganie jest wprost proporcjonalne do masy, a odwrotnie proporcjonalne do kwadratu z odległości. Airy (1854) umieścił wahadło jedno na ziemi, drugie na dnie kopalni głębokiej na 400 metrów i znalazł gęstość ziemi=6,57. 4) Za pomocą nawet wagi zwyczajnej oznaczył gęstość ziemi Jolly; gdy na obu talerzach czułej wagi umieszczone były równoważące się drobne ciężary, a pod jeden z tych talerzyków wprowadzono ciężką kulę ołowianą, wskutek wywartego przez nią przyciągania talerzyk się ku niej pochylił, z wielkości zaś tego przyciągania można było ocenić przyciąganie kuli, przez porównanie zaś z przyciąganiem ziemi obliczono gęstość ziemi na 5,69.—Rezultat średni wszystkich tych dochodzeń wynosi $5\frac{1}{2}$, ziemia zatem waży $5\frac{1}{2}$ raza więcej, aniżeli bryła wodna równych z nią wymiarów. Ponieważ zaś warstwy ziemi powierzchowne mają średnią gęstość tylko 2—3, przeto wnętrze ziemi musi być złożone głównie z ciężkich metalów. Za pomocą metod astronomicznych można oznaczyć stosunek masy ziemi do masy słońca, księżyca, planet, przeto powyższe badania prowadzą nas do zważenia całego systemu słonecznego.—*Ruchy ziemi.* **Z.** posiada dwa ruchy: około swej osi i około słońca (Kopernik, 1543), ulegając w tym ostatnim ruchu prawom Keplera (ob. Astronomja); droga jej zowie się ekliptyką (ob.). Oś ziemi łączy oba bieguny, koła wielkie przez oś idące zowią się południkami (ob.), koła opisane przez punkty ziemi w czasie obrotu dziennego równoleżnikami (ob.), największe z nich równikiem (ob.). Posiadamy kilka dowodów obrotu ziemi około osi, a mianowicie: zmniejszanie się siły ciężkości od równika ku biegunom (ob. Wahadło), kierunek wiatrów (ob. Wiatry), z zwłaszcza doświadczenia Foucault'a z wahadłem (ob. Wahadło). Do dowodów obrotu ziemi około słońca należy aberacja (ob.) gwiazd. i paralaksa roczna (ob.). Wskutek ruchu około słońca **Z.** przebiega średnio 4 mile na 1 sek.—Ruch **Z.** około osi wywołuje zmianę dnia i nocy (ob. Dzień), ruch około słońca zmiany pór roku (ob. Rok). Oznaczenie położenia punktów na **Z.** odnosi się do równika i południka obranego za pierwszy (ob. Długość i Szerokość).—*Budowa fizyczna*

ziemi. **Z.** utworzona jest z trzech elementów: z lądu, wody i powietrza, czyli z *litosfery, hydrosfery* i *atmosfery.* Powierzchnia ziemi jest ogrzewana przez słońce niejednostajnie, ale zależnie od położenia słońca ulega zmianom dziennym i rocznym; zmiany te wszakże sięgają do niewielkiej tylko głębokości; w szerokościach naszych wpływ zmian dziennych ustaje już w głębokości 1—2 metrów, wpływ zmian rocznych w głębokości około 20 m. Na granicy zmian rocznych temperatura utrzymu-

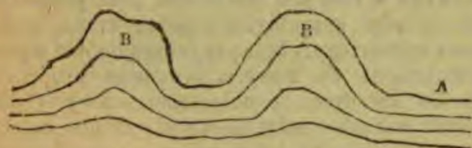

Fig. 5. Chtonizotermy.

je się wciąż stateczna i wyrównywa mniej więcej średniej temperaturze rocznej danego miejsca na powierzchni ziemi, od tej zaś warstwy począwszy, w miarę posuwania się w głąb ziemi, temperatura wciąż wzrasta. Odległość, o jaką w głąb ziemi posunąć się trzeba, aby temperatura wzrosła o 1°C, nazywa się *stopniem* albo *gradjentem geotermicznym*; nie jest on wszędzie jednakowy, ale średnio wynosi 40 m. Powierzchnie poprowadzone przez wszystkie punkty, które w głębi ziemi jednaką wykazują tem-

Fig. 6. Stopniowe przejście od wnętrza ziemi do jej skorupy.

peraturę, nazywają się *chtonizotermy* albo *geoizotermy*; mają w ogólności przebieg równoległy do załomów powierzchni ziemi (fig. 5). Wzrost ten temperatury dawno już doprowadził do wniosku, że wnętrze ziemi znajduje się w stanie ognisto-płynnym, zakrzepła zaś skorupa ma grubość stosunkowo niewielką, około $\frac{1}{50}$ do $\frac{1}{40}$ części całego promienia kuli ziemskiej, co czyni 100 — 120 klm. Dla pewnych względów teoretycznych przyjmują różni badacze (Ritter, Zöppritz, G. H. Darwin, W. Thomson), że wnętrze ziemi składa się z masy gazów, posiadających temperaturę wyższą od punktu krytycznego, zatem nie ulegających skropleniu nawet pod niesłychanem ciśnieniem, jakiemu są poddane, chociaż skutkiem tego ciśnienia pozbawione są swobodnej ruchliwości. Pomiędzy tem wnętrzem ziemi a jej skorupą występują masy w różnych stanach przejściowych (fig. 6); w miarę, jak wydobywamy się z wnętrza tej ogólnej masy gazowej, temperatura jej obniża się i opada niżej punktów krytycznych gazów, które ją składają, a wtedy gazy te uledz już mogą skropleniu; im bliżej dochodzimy do powierzchni, tem bardziej ciecz staje się spoistą, mętną *(magma)*, ukazują się w niej bryły zakrzepłe i wreszcie stopniowo przechodzi w skorupę zesztywniałą. Pojęcia te wszakże nie wychodzą poza zakres domysłów, a wnętrze ziemi pozostaje dotąd zagadką nierozwiązaną. Żar wewnętrzny ziemi pojmujemy jako pozostałość ciepła wytworzonego przez skupianie pierwotnej mgławicy, z której według teorji Kanta i Laplace'a wytworzyły się bryły układu słonecznego (ob. Kosmogonja).—*Rozkład lądów i wód* na powierzchni ziemi bardzo jest niejednostajny; półkula północno-wschodnia jest przeważnie lądową, południowo-zachodnia przeważnie morską. Co do stosunków rozkładu lądu, ob. Ląd, Góry i t. d., co do rozkładu wód, ob. Morze, Rzeki i t. d., co do powietrza, ob. Atmosfera. Co do innych szczegółów geografji fizycznej, ob. Klimat, Wiatry, Prądy morskie, Magnetyzm ziemski, Elektryczność atmosferyczna, Wulkany i Trzęsienia ziemi. Co do rozkładu roślin i zwierząt na ziemi, ob. Rośliny i Zwierzęta. Co do liczby ludności na **Z.**, ob. Człowiek. Co do historji ziemi i budowy skorupy, ob. Geologja i Skamieniałości. Co do literatury, oprócz dzieł zacytowanych pod wyrazami Astronomja, Geologja, Meteorologja, por. Réclus „La terre" (2 t., Paryż 1873, wyd. skrócone, przekład polski Stefanowskiej p. t. „Zjawiska ziemskie," 2 t., 1894—5); S. Kramsztyk: „O postaci i ciężarze ziemi" (1882), „Ziemia i niebo" (cz. I, Ziemia, 1898 roku); „Zagadka wnętrza ziemi" w „Szkicach przyrodniczych" (1893).

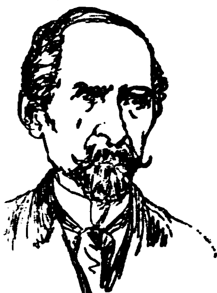
Ziemia, w rolnictwie, nazwa warstw powierzchownych, stanowiących grunty uprawne. Grunty uprawne utworzone są z rozsypisk wapiennych, pomieszanych z piaskiem i gliną, oraz szczątkami organicznemi. **Z.** nazywa się gliniastą czyli tłustą, gdy glina w niej przeważa, lekką, gdy piaski są w nadmiarze. Przygotowanie gruntu stosownego dla każdej rośliny stanowi jeden z najważniejszych czynników uprawy roślin. (Ob. Czarnoziem i Próchnica). W ogólności różne rodzaje gruntów dają się ująć w kilka typów: grunty piaszczyste, gliniaste, marglowe, wapienne i czarnoziemne. Stosownie do grubości warstwy, do uprawy dostępnej, rozróżniają się ziemie głębokie i płaskie; warstwa przypadająca pod ziemią uprawną nazywa się *podłożem* czyli *podglebiem.*

Ziemia gorzka, ob. Magnezja.

Ziemia Ognista, *Tierra dell Fuego*, archipelag złożony z ośmiu wysp większych i przeszło 20 mniejszych, blisko południowego krańca Ameryki, na granicy oceanów Wschodniego i Zachodniego, oddzielony od stałego lądu przez cieśninę Magelańską. Zajmują one powierzchni 73,646 klm. kw. Największą wyspą jest właściwa **Z. o.** czyli *Ziemia południowa króla Karola*, pokryta górami skalistemi. Cała grupa tych wysp ma w sobie coś odrażającego; wszędzie widać tylko przyrodę dziką i samotną, lawę i produkcje wulkaniczne. Najdalej na południe leżą *wyspy Hermickie*, na jednej z których wznoszą się 565 m. wysokie masy przylądka *Horn*. Klimat archipelagu jest przykry, wilgotny i zimny. Jedynem czworonożnem zwierzęciem jest tu pies. Krajowcy, w liczbie około 8,000, zwani *Pesserehami*, t. j. przyjaciołmi, są rasą brzydką, nizkiego wzrostu, bez brody, z długiemi czarnemi włosami, cery podobnej do rdzy żelaza i stoją na najniższym szczeblu oświaty. Oprócz nich są tu jeszcze drobne plemiona, Ona, odznaczający się wysokim wzrostem, oraz Jahgan i Alakaluf. Cały archipelag, na zasadzie układu zawartego d. 23 lipca 1881 r. między Argentyną i Chile, podzielony jest między te dwa państwa tak, że do Argentyny należy 21,048 klm. kw., a do Chile 52,698 klm. kw.

Ziemia Święta, ob. Palestyna.

Ziemiałkowski Florjan, polityk galicyjski, * 1817 w Galicji, † 1900 we Lwowie, kształcił się w uniwersytecie lwowskim, w 1840 uzyskał katedrę prawa rzymskiego tamże, w 1841 uwięziony wraz z Albinem Dunajewskim, późniejszym kardynałem, oraz Franciszkiem Smolką i skazany na śmierć, otrzymał amnestję 1845. W roku 1848 był członkiem konstytuanty w Wiedniu, a następnie w Kromieryżu, 1863 — 65 powtórnie przesiadywał w więzieniu, 1867 został posłem na sejm galicyjski i tegoż roku do rady państwa, gdzie dążył do ustroju Austrji na zasadzie federalistycznej i zapewnienia narodowego Słowian w zgodzie z Niemcami. W 1873 powołany był do gabinetu w charakterze ministra dla Galicji i na tem stanowisku pozostawał do 1888 r.

Ziemiałkowski F.

Ziemianie, wyraz oznaczający w Piastowskiej Polsce wszystkich razem wziętych mieszkańców Polski bez względu na stany, które się potem życiem historycznem wyrobiły.—Później oznaczał on wyłącznie szlachcica (Por. Lengnicha *prawo pospolite*, Skrzetuskiego *Prawo polskie*). W Litwie w epoce połączenia się z Polską, nie było stanu odpowiadającego szlachcie polskiej; starał się ją utworzyć Jagiełło, mówiąc w przywileju z d. 20 lutego 1387 r., że każdy człowiek rycerski, przyjmujący wiarę katolicką, używać zacznie praw szlachcica polskiego. Świdrygiełło drużyny książęce, dawną bojarszczyznę, nazywa szlachtą. Szlachta, otrzymawszy od króla tytułem lennym za służbę rycerską ziemie, bierze stąd i nazwę **Z.** Ziemie takie rozdawali ludziom rycerskim także wojewodowie, kasztelanowie i t. p., kładąc im za warunek jedynie służbę rycerską i uwalniając od innych obowiązków. Stąd poszli na Litwie **Z.** gospodarscy, czyli królewscy, i pańscy. Równość szlachty (ziemian) litewskiej ogłosił już statut 1539. — Z rozpowszechnieniem się wyrazu **Z.** w znaczeniu szlachty powstają i sądy *ziemiańskie*. Sądy te ziemiańskie trwają czas krótki, bo tylko do reformy sądowniczej w d. 1 lutego 1792 r., znoszącej także sędziów ziemskich i grodzkich. Sądy ziemiańskie odżyły w nazwie przynajmniej na czas krótki za Kościuszki.

Ziemista budowa, stan skupienia minerałów, których części rozetrzeć się dają na proszek, jak w kredzie.

Ziemie, u Słowian połączenie kilku lub kilkudziesięciu okręgów mniejszych, zwanych opolami (ob.). W każdej **Z.** rządził wojewoda i stanowiła ona jedną całość, połączoną jednak ścisłemi węzłami z innemi ziemiami, których w ogóle na obszarze dawnej Polski liczono dwanaście, jako to: Kujawska, Łęczycka, Śląska, Pomorska i inne. Dla obalenia nacisku niemieckiego ziemie łączą się w jedną organiczną całość, pod wspólną władzą, w rece Piastów złożoną. Całość ta coraz ścislejszemi łączy się węzłami, tworząc za Mieczysława I i Bolesława Chrobrego już jednolite państwo, z silnym jeszcze gminowładnym elementem; każda ziemia ma przy królu swego przedstawiciela, między którymi szczególnie za Władysława Hermana i jego synów występują znakomite postacie, jak: Sieciech, Magnus, Wojsław, Wszebór i inni. W okresie Polski podzielonej ziemie dzielą się na powiaty. Z tytułów królów po Łokietku wnieść możemy, iż **Z.** naówczas w Polsce liczono pięć: Krakowską, Sandomierską, Łęczycką, Kujawską i Sieradzką. W późniejszych tytułach królów przybywają jeszcze ziemie Pomorska i Ruska, prócz uważać się mogącej za ósmą Wielkopolskiej. Z innych ziem potworzyły się udzielne księstwa Piastów, jak Śląsk lub też weszły one jako części do innych wymienionych województw. Tworzą się także ziemie w udzielnych księstwach, jak Rawska, Wieluńska, Gostyńska i inne, nie miały one jednak znaczenia politycznego, a w regencji po śmierci Władysława Jagiełły widzimy dalej dwunastu rządców, jako przedstawicieli 12 **Z.** Tylko Krakowska ma dwóch, a Zbigniew Oleśnicki żadnej nie przedstawia. Później w w. XV znaczenie ziem upada; mają one, zarówno jak i województwa, administracyjne raczej znaczenie; często nawet zamiast jednego z tych wyrazów używa się drugi, i tak mówi się np. województwo lub **Z.** Kra-

kowska. Przytem liczba ziem się mnoży; księstwo Warszawskie 1525 r. przyłączone do Korony miało ich dziesięć.

Ziemie, w chemji, grupa tlenków zasadowych metalicznych, które dawniej za pierwiastki uważano; dzielono je na **Z.** *alkaliczne* i **Z.** *właściwe*. Pierwsze odznaczają się działaniem alkalicznem, są silnemi zasadami i rozpuszczają się w wodzie; należą tu: baryta, stroncjana, wapno i magnezja. Drugie są słabszemi zasadami, nie rozpuszczają się w wodzie, a zatem nie mają działania alkalicznego; liczą się do nich: glinka, glucyna, itrja, toryna i cyrkona. Krzemionka była dawniej także do ziem zaliczana.—W geologji ziemiami nazywają się produkty zwietrzenia i rozpadu skał (ob. Ziemia w rolnictwie).—**Z.** *jadalne* są to ziemie używane przez niektóre plemiona za pokarm. Zwyczaj jadania ziemi napotyka się najczęściej w strefie gorącej. Otomaki nad Orinoko w czasie wylewów rzeki karmią się glinką tłustą, którą nad ogniem przypalają. Negrzy na wybrzeżach Gwinei uważają pewną ziemię żółtawą za przysmak. To samo spotykamy w Australji, na Jawie i innych okolicach. Zwyczaj jedzenia ziemi rozpowszechniony jest nawet w Persji, gdzie w bazarach sprzedają się dwa jej gatunki, tłusta glinka i bryłki drobnoziarniste, nieco słonawe. Jadanie ziemi tem można wytłómaczyć, że w krajach gorących, gdzie potrzeba pokarmu jest znacznie mniejsza, zaspokajają ludzie potrzebę żucia i połykania materjałem, który przez organizm ich przynajmniej bez szkody przechodzi. Nawet w Niemczech robotnicy w łomach kamieni w Kyffhäuser smarują chleb glinką, uważając ją za sycącą i strawną.

Ziemięcka Eleonora z *Gagatkiewiczów*, * 1819 r. we wsi Jasienice niedaleko Czerska na Mazowszu. Po wyjściu za mąż osiadła w Warszawie i oddała się studjom filozoficznym, których głównem dążeniem było pogodzenie wiary z rozumem, zespolenie rezultatów samoistnych dociekań myśli ludzkiej z głównemi podstawami chrystjanizmu. Myśl ta wydatnieje już w pierwszej pracy **Z.** ogłoszonej w *Bibljot. Warszawskiej* 1841 („O filozofji"), gdzie młoda autorka śmiało wystąpiła przeciw systematowi Hegla. Dla propagowania swej idei założyła w 1841 roku pismo miesięczne *Pielgrzym* (od 1841 do 1846), które pomimo poparcia ze strony Kraszewskiego, Hołowińskiego i Świdzińskiego nie mogło się utrzymać. Wydane w 1843 r. „Myśli o wychowaniu kobiet" (Warszawa) poruszyły po raz pierwszy kwestję reformy wychowania kobiecego i konieczności rozwijania umysłu razem z uczuciem. Urzeczywistnieniem idei pogodzenia wiary z rozumem miały być „Zarysy filozofji katolickiej" (Wrocław, 1857), dzieło, będące właściwie filozofją katolicyzmu, zaczerpniętą z dzieł Nicolas'a, Gratry'ego oraz innych teologów francuskich. Ostatnią oryginalną pracą **Z.** były „Studja" (Wilno, 1860), mieszczące kilka ciekawych i głębszej wartości rozpraw jak rozbiory: „Kursów" Mickiewicza, „Dumań" Gołuchowskiego, „O prawie moralnem czyli stosunku prawa przyrodzonego do objawionego" i „Rys piśmiennictwa naszego od 1830 r.", gdzie **Z.** mówi o swej młodości i pracach późniejszych. Zapadłszy na zdrowiu, **Z.** nie przestała pracować i przysłużyła się literaturze przekładem „Przewodnika filozofji" (2 t. Warszawa 1862—63), będącego zbiorem prac Simona, Saisset'a i A. Jacques'a, tudzież rozpoczęła wydawnictwo „Kursu nauk wyższych dla kobiet", które ograniczyło się jednak na podręcznikach psychologji i estetyki (t. 1864). Prócz kilku pomniejszych przekładów ogłosiła **Z.** oryginalne „Powieści ludowe" (t. 1862). Po długoletnich cierpieniach zmarła **Z.** w Warszawie 1869 r. Pisał o niej K. Kaszewski w *Tygod. Ilustr.* z 1869 r. (T. IV).

Ziemięcka Eleonora.

Ziemięcki Franciszek, prawnik polski, * 1760, † 1840. Po ukończeniu szkół jezuickich był od r. 1788 mecenasem i komornikiem granicznym ziemi Wieluńskiej przy trybunale piotrkowskim. Za księstwa Warszawskiego był sędzią powiatowym, potem adwokatem przy sądzie apelacyjnym, a za królestwa Polskiego został 1815 mecenasem sądu najwyższego. Z polecenia Komisji rządowej sprawiedliwości napisał obszerną i bardzo ważną rozprawę p. t. „Zbiór formalności prawnych do postępowania w sądach każdej instancji niegdyś Rzeczypospolitej Polskiej używanych, dla porównania ich z teraźniejszem ułożony". Praca ta znajduje się w Petersburgu, w aktach byłej deputacji prawodawczej.

Ziemięcki Antoni, syn poprzedniego, malarz * 1806 w Warszawie, uczeń Kokulara; kształcił się kosztem rządu w Rzymie, po zwiedzeniu galerji zagranicznych, za powrotem do kraju wykonał kilka dzieł, które powszechne znalazły uznanie. Portrety jego, szczególnie męskie, są poszukiwane dla trafnego podobieństwa i śmiałego kolorytu. Po stracie żony, Eleonory Ziemięckiej (ob.) z Gagatkiewiczów, przeniósł się na wieś, do domu córki swej i zięcia Tatarkiewicza.

Ziemińska Emilja z Ciemskich, uzdolniona artystka teatrów warszawskich, * 1829, † 1862. Pierwszy raz wystąpiła na scenie w r. 1846 w komedji Fredry: „Mąż i żona". Obdarzona piękną powierzchownością, głosem dźwięcznym, a wysoką inteligencją artystyczną, była jedną z najulubieńszych artystek sceny warszawskiej.

Ziemioznawstwo, ogólna nazwa nauk mających za przedmiot znajomość ziemi, w szczególności toż co geografja (ob.).

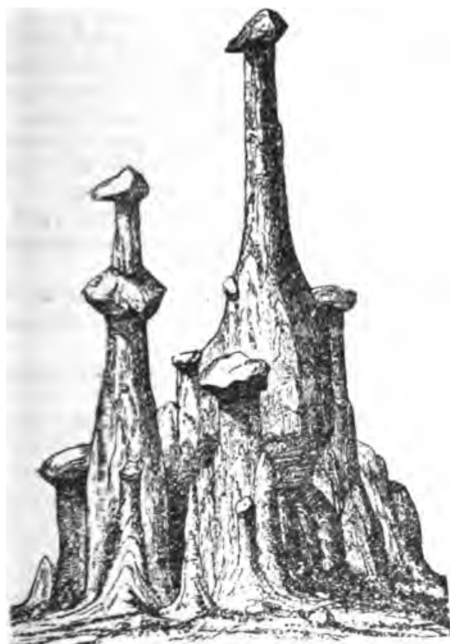
Ziemlańsk, m. pow. gub. Woroneskiej, przy zbiegu rzeczek Ziemlanki z Wisłym i Kołodzem, ma 6,200 m'.—*Ziemlański powiat* ma na przestrzeni 3,782¼ w. kw. 204,000 m.

Ziemna ropa, ob. Skalny olej.

Ziemne kasztany, ob. Kminek.

Ziemne pchły, *pleszki*, ob. Haltica.

Ziemne piramidy, *słupy ziemne*, słupy z materjału gliniasto-piaszczystego, utworzone działaniem erozji; na szczycie ich znajdują się zwykle większe głazy, które chroniły je od zupełnej zagłady. Najbardziej znane są utwory takie w Bozen (w Tyrolu płd.) i w Colorado. Na drobne skalę zjawisko to obserwować można po każdym deszczu ulewnym na piaszczystych ścianach przekopów.

Piramidy ziemne w Colorado.

Ziemne żywice, minerały złożone przeważnie z węgla i wodoru, niekrystaliczne, łatwo topliwe i palne; należą tu asfalt, olej skalny, bursztyn i t. p.

Ziemniaki, *kartofle* (z włosk. *tartuffoli*), u ludu w różnych okolicach kraju *perki, bulwy, balabuny*, główki przykorzeniowe gatunku psianki *Solanum tuberosum* (ob. Psianka). Gatunek ten ma łodygi zielne, 0,6—1,3 m. wysokie, liście przerywano-pierzaste, kwiaty białe, blado-fijoletowe lub różowe, zebrane w baldaszkogrony, jagody żółtozielonawe, wielkości wiśni. Korzeń na długich pędach wydaje główki zwane *ziemniakami*, rozmaicie ukształtowane, a które są właściwie pękami podziemnemi. Niektóre inne gatunki psianki wydają też główki jadalne i są gdzieniegdzie uprawiane. Przez uprawę *S. tuberosum* powstała ogromna liczba (500—600) odmian **Z.**, a która wciąż się powiększa; odmiany te co do barwy dzielą się na czerwone, niebieskie, białe, co do czasu dojrzewania na wczesne i późne. Oddzielne odmiany różnią się wielkością (3—9 cm. średnicy), kształtem (kuliste, podługowate, sercowate, nerkowate), smakiem, różnice te wszakże często trudno wykryć; niektóre odmiany uprawiają się wyłącznie dla bydła. Grunty najodpowiedniejsze pod **Z.** są piaszczyste, obfitujące w czarnoziem, zwłaszcza grunty pulchne, w którychby się mogły swobodnie rozrastać. Rozmnażanie **Z.** odbywa się z nasion albo z sadzenia główek. Rolnicy zwykle

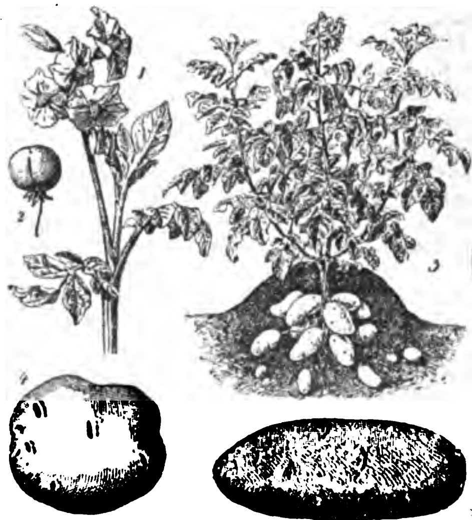

Fig. 1. Gałązka kwitnąca, 2. Owoc, 3. Pęd cały z główkami, 4. Główki.

używają drugiego sposobu, krając każdą główkę na kilka części, tak, aby każda była opatrzona oczkiem. Sadzenie odbywa się w drugiej połowie kwietnia lub w maju, zbiór dokonywa się w październiku.—**Z.** podległe są niektórym chorobom, najważniejszą wszakże z nich jest zgnilizna, która ukazała się w r. 1845 w Anglji i rozeszła po innych krajach; objawia się najpierw czernieniem łodyg i liści, poczem następuje zgnilizna mokra główek. Przyczyną tej choroby jest grzybek, *Peronospora infestans, zarazek kartoflany*, ale nie znaleziono środków przeciw niej skutecznych; staranna uprawa w gruncie wolnym od ciał fermentujących zdaje się być jedynym środkiem, zabezpieczającym **Z.** od zarazy. W ostatnich latach zaraza osłabła i obawy, jakie z początku budziła, znacznie się

zmniejszyły. Znaczne też szkody zrządził *chrząszczyk kartoflany* czyli *colorado* (ob.). Z części składowych **Z.** najważniejszą jest mączka, której ilość zależy od różnych okoliczności 14—27%; ilość wody zmienia się w nich od 65—80%. Dobre **Z.** zawierają około 28% materji suchych, z czego jest 21% mączki, 2% błonnika, 1% substancji azotowych, 4% gumy i soli. Mączka jest utworzona z ziarn większych, niż mączka pszeniczna, przeświecająco biała, z wodą wydaje klajster przeświecający (ob. Mączka). Tłuszcz ziemniaków (0,16%) składa się z właściwych kwasów tłustych, nie połączonych z gliceryną. Inne części składowe są: białko, legumin, dekstryna, materje pektynowe, asparagina, kwas jabłkowy. Jeżeli **Z.** wzrastają w miejscach, gdzie z gruntu nie mogą przybrać części nieorganicznych, rozwija się w pędach trująca solanina. Części mineralne wynoszą około 1% i składają się średnio z 0,62 potasu, śladów sody, 0,03 wapna, 0,05 magnezji, śladów żelaza, 0,18 kwasu fosfornego, 0,05 siarczanego, 0,06 chlorku potasu, 0,01 chlorku sodu, 0,02 krzemionki. Ilość mączki w ziemniakach jest w ogólności tem większa, im większy jest ich ciężar właściwy. Do oznaczenia ciężaru właściwego ziemniaków w praktyce wystarcza wrzucenie ich do roztworu soli i dolewanie nasyconego roztworu soli, dopóki ziemniaki nie będą w roztworze tym bujać swobodnie; jeżeli wtedy za pomocą areometru oznaczymy ciężar właściwy roztworu tego, mamy tem samem i ciężar właściwy kartofli badanych, w tablicach zaś ułożonych przez Märckera z ciężaru właściwego odczytuje się ilość mączki. Fesca urządził wagę, czyli *probierz do kartofli*, który pozwala ich ciężar właściwy ściślej oznaczyć.— Przy przechowaniu **Z.** baczyć należy, aby nie nastąpiło podwyższenie temperatury, powodujące kiełkowanie; należy je tylko chronić od przemarznięcia; nabierają przytem smaku słodkiego, o wytwarzaniu wszakże przytem cukru nic bliższego nie wiadomo. Wartość pożywna **Z.** jest bardzo mała z powodu ubóstwa ich w ciała proteinowe; 614 gramów mięsa wołowego pod tym względem odpowiada 10 kilogramom **Z.** Moleschott mówi, że ten, co przez 14 dni żyje ziemniakami, nie mógłby już dalej na nie zarabiać. Jest to jednak pokarm łatwo strawny, ale wartość ma tylko obok pokarmu mięsnego. Gdzie ludność biedna niemal wyłącznie niemi żyje, tam sprowadza to znaczną śmiertelność, jak np. w Irlandji. Znaczną też wartość mają **Z.** jako pasza dla bydła, zwłaszcza jeżeli są dawane z sianem, koniczyną i makuchami. Dla rolnictwa ważne są **Z.** z tego ostatniego względu, oraz że łatwo udają się w każdym klimacie i gruncie i korzystne są w płodozmianie. Nie mniejsze korzyści ciągnie z nich przemysł. Fabrykacja spirytusu uległa przez nie istotnym zmianom; dalej otrzymuje się z nich mąka, przerabiają się na cukier, dodają się do mąki zbożowej na chleb i używają się do różnych celów technicznych.—**Z.** pochodzi z gór Chilijskich, ale w stanie dzikim wydaje główki małe i gorzkie. Inkasowie zaprowadzili uprawę jego w Peru, a do Meksyku wprowadzony został już przez Europejczyków. John Hawkins, handlarz niewolników, opisał ziemniaki po raz pierwszy 1565. Do Europy sprowadzili je Hiszpanie, w 1580 dostały się do Włoch, stąd do Wiednia i Paryża. Niezależnie od tego sprowadził je John Drake 1573 do Anglji. W Belgji rozległa ich uprawa datuje od 1590 r., w Irlandji od 1610. W Niemczech rozpowszechniła się dopiero w w. XVIII, we Francji od 1770. U nas za Jana III **Z.** ukazywały się jeszcze tylko na stołach pańskich, za Augusta II zaczął je uprawiać ogrodnik Łuba w Warszawie. Godnem jest uwagi, że kawa i tytuń pomimo licznych przeszkód rozprzestrzeniły się daleko prędzej, niż ziemniaki. Dopiero lata głodowe XVIII wieku rozwinęły ich uprawę.—Por. Plewako „Intensywna uprawa kartofli“ (War. 1894); Meyer „Kartofle i ich uprawa“ Rodziczky „Die Biographie der Kartoffel“ (1878); Busch „Die Kartoffelbau“ (4 wyd. 1888).

Ziemniaki słodkie, *kartofle słodkie*, ob. Batat.

Ziemniakowa mączka, *mączka kartoflana*, ob. Mączka.

Ziemniakowe sago, *sago kartoflane*, ob. Sago.

Ziemniakowy chrząszczyk, *chrząszczyk kartoflany*, ob. Colorado.

Ziemniakowy cukier, toż co cukier gronowy, ob. Glukoza.

Ziemniakowy zarazek, grzybek, ob. Botrytis.

Ziemnowodne, zwierzęta, ob. Płazy.

Ziemny olej, ob. Skalny olej.

Ziemny orzech, ob. Arachis.

Ziemny piesek, ob. Skrzeczek.

Ziemny świder, ob. Świder.

Ziemomysł, imię kilku książąt polskich:

Ziemomysł, *Semmisl, Sesislaw*, książę polski w X w., syn Leszka IV, miał panować między 913 a 960 lub 962. **Z.** należy jeszcze do epoki podaniowej w dziejach naszych. Faktem pewnym zdaje się być jeno to, że był ojcem Mieczysława I, pierwszego historycznego władcy Polski, że panował nad niektóremi plemionami Lechitów i ulegał zwierzchnictwu cesarstwa Niemieckiego.Oprócz Mieczysława **Z.** miał jeszcze zostawić dwóch synów, z tych jeden, Cydebur, odznaczył się za panowania Mieczysława, drugi zaś zginął podobno w boju z Niemcami 968. Córka jego Adelajda wyszła za Gejzę i była jakoby matką św. Stefana.

Ziemomysł, pierwszy udzielny książę kujawski, syn Konrada mazowieckiego, synowiec Leszka Białego. Jako książę kujawski występuje **Z.** pierwszy raz 1223, mając lat około 14. Książę ten miał być pomocnikiem ojca w rządach, ale nic nieznacząca musiała być ta pomoc, gdyż **Z.** cierpiał na pomieszanie zmysłów i pono dlatego nazywany był przez lud Chościsko. Z powodu nawet tej

choroby musiał oddać swą dzielnicę bratu Konradowi i † około 1241 r. Jego córka była za Stefanem, królem węgierskim.

Ziemomysł, książę inowrocławski (1261 — 1288), syn Kazimierza Kondratowicza, księcia łęczycko-kujawskiego i pierwszej jego żony Konstancji, córki księcia wrocławskiego Henryka Pobożnego. Przy pierwszym podziale księstw przez ojca Z. miał panować w Łęczycy już około roku 1261, ale jeszcze pod opieką ojca. Przyszedł on jednakże do tej dzielnicy nie za zgodą ojca, ale siłą oręża, do czego zresztą dała powód macocha, Eufrozyna, chcąca otruć dwóch swych pasierbów: Z. i Leszka Czarnego na korzyść młodszych ich braci, a własnych synów. Później wszakże otrzymał Z. i Kujawy, gdzie jednak nie był lubiany dla obyczajów niemieckich. Jakoż po śmierci Kazimierza (1268) wybuchło na Kujawach powstanie, a Z. związał się z przyjaznymi sobie Krzyżakami przeciwko Bolesławowi Pobożnemu ks. kaliskiemu, którego chcieli sobie wziąć za pana Kujawianie; nie mając jednak powodzenia w wojnie, Z. uciekł się do wspaniałomyślności Bolesława, którego ułagodził oddaniem zamków: bydgojskiego i kruświckiego. Krzyżaków wynagrodził sumą 160 grzywien srebrnych. Utrzymawszy się przy Kujawach, popadł w zatargi z biskupem Wolimirem, a chociaż się z nim pogodził, jednak wkrótce potem musiał opuścić księstwo, które zajął Bolesław kaliski, ustąpiwszy tylko Leszkowi Czarnemu 1275 Inowrocław. Nareszcie po śmierci Bolesława Pobożnego (1278) nastąpił podział pomiędzy braćmi, za pośrednictwem Przemysława ks. wielkopolskiego, mocą którego Leszek ustąpił bratu Z. ziemię Kujawską, t. j. właściwie Inowrocławską, pod temi warunkami, że naprzód wyrzecze się raz na zawsze żołnierzy niemieckich, powtóre, że nigdy ich w ziemi swojej ani na dworze trzymać nie będzie, a wszystkie przywileje zniszczy, że wreszcie, jeżeli Krzyżacy otrzymali jakie włości na Kujawach za Bolesława lub Leszka, wszystkie te darowizny unieważni. Tak więc po 12 niemal latach zakończył Z. swą tułaczkę i wszedł już ostatecznie w stałe posiadanie dzielnicy inowrocławskiej, do której należały: stolica Inowrocław, grody: Włocławek, Bydgoszcz, Gniewków i Byszów. Z. † 1287 r., zostawiwszy wdowę Salomeję i trzech małoletnich synów: Kazimierza, Leszka i Przemysława, w których imieniu matka objęła rządy nad tą częścią Kujaw. Z. należy już do liczby Piastów wynarodowionych, obcych starodawnej myśli słowiańskiej, a synowie jego w niczem też nie zmienili obyczaju ojcowskiego.

Ziemowit, imię kilku książąt polskich:—**Ziemowit,** książę polski z epoki przedhistorycznej, syn Piasta i Rzepichy (Repki). Z. był prawdopodobnie wojewodą, a jak niektórzy utrzymują, hetmanem Popiela, po którego strąceniu skutkiem jakiegoś wewnętrznego wstrząśnienia, dla stawienia oporu naciskającym Niemcom powołany został do władzy najwyższej nad 12 ówczesnymi wojewodami. W IX w. od niego też poczyna się właściwie panująca w Polsce dynastja Piastów i poczyna się tworzyć państwo Polskie. Fakty, podane przez kronikarzów o Z. i wogóle o pierwszych Piastach, należą do dziedziny mitów; jedni wyjaśniają je ze stanowiska historycznego, inni zaś ze stanowiska mitologicznego.

Ziemowit I Konradowicz, książę mazowiecki, syn Konrada, księcia łęczyckiego na Mazowszu i Kujawach, i Agaty (Agafii), ks. ruskiej, synowiec Leszka Białego. Najmłodszy z 5 braci (1218 był jeszcze pod opieką domowego nauczyciela Bożejona). Z. dłużej od innych braci zostawał przy ojcu, który zawsze się go radził w sprawach rządu. Po śmierci Konrada (1247 roku) Z. otrzymał ziemię Łęczycką z Sieradzem. Wówczas brat jego starszy, Kazimierz, na Kujawy usunięty, a oddawna już zazdrosny przewagi, jaką Z. na ojca wywierał, rozpoczął z nim wojnę i zagarnął Łęczycę, Sieradz, Spicymierz i Rozprzę. Pozbawiony swej dzielnicy Z. udał się na Mazowsze, które wziął po zgonie brata Bolesława († 1249). Niezadługo potem pojednali się wprawdzie obaj bracia, ale zgoda ta była krótko trwała z powodu nowych zamachów Kazimierza. Wiązał się także Z., jak i ojciec, z Krzyżakami i dziwną wiedziony polityką, odbywał jako sojusznik wyprawy z Waregami na Podlasie przeciwko Jadźwingom. Krzyżacy, radzi takiemu postępowaniu Z., obdarzali go częścią ziemi Jadźwingów, którą podbić miano, jak o tem przekonywa traktat, zawarty 1254 r. w Raciążu za pośrednictwem Jędrzeja biskupa płockiego. Ten bowiem wiosną 1254 r. napadł brata z nienacka, wziął do niewoli wraz z żoną Gertrudą i osadził oboje w zamku sieradzkim. Po roku więzienia musiał Z. zrzec się ziemi Łęczyckiej. Wróciwszy do pozostałej części swej dzielnicy, posiłkował książąt polskich we wspólnej ich wyprawie na Świętopełka pomorskiego; wiązał się też (tak samo, jak to czynił i ojciec) z Krzyżakami, a w sojuszu z książętami ruskimi przedsiębrał wyprawy na Jadźwingów, którzy chwilowo mu ulegali (np. 1256), ale często niepowodzenia swe wetowali niszczącemi napadami na Mazowsze (np. 1258). Zajścia te z poganami przerwała wojna domowa. Kazimierz bowiem kujawski wszystkim się uprzykrzył, a napaść jego na Bolesława Pobożnego dała książętom powód do ogólnej na niego wyprawy. Do ligi tej należał także Z. i dostał od sprzymierzeńców Łęczycę, a wojna zakończyła się rozejmem 1259 r. W pół roku później zawarł Z. w Traszynie przymierze z Hartmutem Grünbachem, mistrzem krzyżackim, (15 czerwca 1260) przeciwko poganom, oddając się w służbę zakonowi, za to, że ten potwierdził mu darowiznę szóstej części Podlasia, mającego się dopiero zdobyć. Wkrótce potem Mindowe

wpadłszy do Prus, obległ Królewiec, lecz zatrzymany klęską nad Preglem, cofnął się ku Mazowszu w 30,000 ludu zbrojnego. Cała ziemia Płocka poszła w perzynę; stolica spalona. Kiedy na mocy świeżego przymierza Krzyżacy w r. 1261 poprowadzili Mazurów na Jadźwingów i Żmujdź, sprowadziło to straszliwe najście pogan w r. 1262. **Z.**, nie spodziewając się niczego, bawił spokojnie w Jazdowie pod Warszawą razem z synem swoim Konradem, i tu 13 czerwca 1262 obaj książęta zostali pojmani, a Swarno, wódz litewski, własną ręką ściął **Z.** Konrad, syn jego, który się Mindowemu dostał w niewolę, odzyskał swobodę za złożeniem okupu. Jednocześnie nastąpiło srogie spustoszenie całego Mazowsza. Tak padł **Z.** ofiarą swego ślepego poświęcenia dla Krzyżaków, zostawiając prócz córki Gertrudy dwu synów: *Konrada* i *Bolesława*, którzy po nim ster rządu objęli, wspierani radą i pomocą szczerą Bolesława Pobożnego, ks. kaliskiego.

Ziemowit Kazimierzowicz, książę dobrzyński, syn Kazimierza na Kujawach, Łęczycy i Sieradzu, sredni między braćmi: Leszkiem Czarnym i Ziemiomysłem a Władysławem Łokietkiem i Kazimierzem. Po śmierci ojca (1268) będąc małoletnim, nie dostał żadnej dzielnicy. Dopiero kiedy Ziemomysł, zaprzedany Krzyżakom, stał się powodem wielu zajść krwawych i wywołał powstanie, skorzystali z tego bracia; Leszek zabrał mu Inowrocław, Władysław Łokietek i Kazimierz zajęli Brześć i Łęczycę, a **Z.** ziemię Dobrzyńską. Osiadłszy na księstwie Dobrzyńskiem, był **Z.** najbliższym sąsiadem Krzyżaków, sprzyjał im bardzo i nadawał im dobra nawet we własnej dzielnicy. Podczas chwilowego wygnania Łokietka, sięgał **Z.** po jego księstwo Łęczyckie, a nawet przybrał sobie tytuł księcia tej ziemi, za co mścili się na nim Czesi i zdradziecko pojmali do niewoli, z której wyszedłszy za sprawą Andrzeja Krakowczyka, wrócił znowu do swej dzielnicy Dobrzyńskiej. Doczekawszy się powrotu brata do Krakowa, **Z.** grzązł po staremu w błędach i zaprzedawał się Krzyżakom, nadając im rozmaite dobra. **Z.** † koło 1386, zostawiwszy synów: Władysława Dobrzyńskiego, Bolesława i Ziemowita.

Ziemowit II Bolesławowicz, książę mazowiecki na Sochaczewie, syn Bolesława księcia na Płocku († 1313), wnuk Ziemowita, który zginął od Litwy w zamku Ujazdowskim r. 1262. **Z.** * roku 1283, otrzymał ziemię Sochaczewską, Wiską i Ciechanowską, tak, że posiadłości te były porozrzucane między posiadłościami dwu innych braci, Trojdena i Wańka. Wszyscy ci trzej książęta, niechętni wzrastającej potędze Łokietka, łączyli się z Krzyżakami na jego szkodę. Tymczasem Litwa dawała się okropnie we znaki książętom (1323—1324). W ślad zatem mistrz krzyżacki Werner zawarł w Brodnicy 6 stycznia 1326 r. przymierze zaczepne i odporne z książętami. Spostrzegłszy się jednak, jak niebezpiecznem było dla nich takie przymierze, **Z.** i Trojden porzucili zakon, uznali Łokietka i zapisali się dobrowolnie na książąt korony Polskiej, i odtąd byli już wiernymi nie tylko jemu, ale i jego następcy, Kazimierzowi W. **Z.**, mąż szlachetny, sprawiedliwy i wyrozumiały. wystawił w Sochaczewie zamek nad Bzurą, przeżył obu braci i † 1343.

Ziemowit, syn poprz., objął dzielnicę ojcowską z trzech części złożoną, wszakże tytułował się tylko księciem wiskim. Zrzekłszy się z woli króla w Rawie 1343 wszelkich praw, jakieby mógł mieć do Pomorza i ziemi Chełmskiej, znajdował się wraz z królem i innymi Piastami na rokowaniach w Inowrocławiu, gdzie 8 listopada 1343 zawarty został z Krzyżakami pokój i umowa o rozgraniczenie Mazowsza od posiadłości zakonu. **Z.** † 1345 r. bezdzietnym, a księstwa jego poszły w podział między braci stryjecznych.

Ziemowit III Trojden Trojdenowicz, *Starszy*, książę naprzód na Czersku, a potem pan całego Mazowsza. Po śmierci ojca, dwaj bracia: **Z.** i Kazimierz, siedząc razem w Warszawie, zwali się książętami czerskimi na Mazowszu. Dopiero 1351 podzielili się ziemiami w ten sposób, że **Z.** wziął ziemie: Czerską, Rawską i Gostyńską, a Kazimierz Warszawę, Ciechanów i Sochaczew. Po śmierci brata Kazimierza (1354) zajął **Z.** jego dzielnicę, został jedynym reprezentantem linji mazowieckiej i z ziem swych musiał się uznać lennikiem króla Kazimierza W., złożywszy mu hołd 1355 r. Król jednak zatrzymał w swem posiadaniu ziemie: Sochaczewską, Rawską i Płocką. Lubo posiadał większą część Mazowsza, tytułował się jednak **Z.** ks. czerskim, a niekiedy ks. warszawskim, bo w Warszawie najwięcej lubił przesiadywać. Starał się też o podniesienie Warszawy, zabudowywał ją i nadawał jej rozmaite przywileje. Z Litwą wszedł **Z.** w stosunki rodzinne, ożeniwszy syna Janusza z Kiejstutówną; nie zasłonił się wszelako tem od gwałtownego napadu Kiejstuta w r. 1363. W pierwszej dobie rządów swoich **Z.** wiele łożył na sprawy pobożne, budując szczególnie kościoły. Później przecież znacznie się zmienił i z rozrzutnika zrobił się skąpcem. Z powiększeniem rodziny nakładał nowe ciężary i przez to narażał się wszystkim. Niesprawiedliwie też kazał udusić drugą swą żonę Ludmiłę Elżbietę, oskarżoną o stosunki miłosne z urzędnikiem dworskim Dobkiem, który także był zamordowany. Księżna była niewinną. Po śmierci Kazimierza W. zajechał natychmiast Płock, Rawę, Wyszogród, Sochaczew i żadnego w tym zaborze nie doznawszy oporu, został r. 1370 panem nietylko całego, ale razem i niepodległego Mazowsza. Mając potem na tem stanowisku częste stosunki z Litwą, wiele pracował nad jej nawróceniem. Następnie podzielił swe księstwo między dwu synów: Janusza i Ziemowita, oddając jednemu Rawę, drugiemu Warszawę, sobie zaś zostawił Płock i Czersk. Wtedy to dla odróżnienia od syna,

także Ziemowita, przybrał tytuł *Starszego* (senior), którego odtąd używał urzędownie. Dnia 27 kwietnia 1377 zwołał sejm do Sochaczewa, gdzie wraz z synami, panami i szlachtą ułożył pierwszy statut mazowiecki. W r. 1379 uczynił ostateczny podział swych ziem w ten sposób, że Janusz dostał Czersk, Warszawę, Liw, Zakroczym, Wyszogród, Ostrołękę i Nowogród, a Ziemowit resztę posiadłości ze stolicą w Płocku. Trzeci syn jego Henryk z Ludmiły Elżbiety był biskupem płockim. **Z.** Starszy † 1381 i pochowany został w katedrze płockiej. Był to mąż surowy, popędliwy, skłonny do podejrzeń, lecz mądry rządca i pan sacny.

Ziemowit IV, nazywany zdrobniale *Siemko, Siemaszko,* książę na Płocku, Rawie i Bełzu, syn poprz. i Eufemji Mikołajówny, ks. opawskiej, zwany dla odróżnienia od ojca *Młodszym* (junior). Wskutek podziału z r. 1379 otrzymał ziemie: Rawską, Płocką, Sochaczewską, Płońską, Gostyńską i Wiską, którą zostawił Krzyżakom pod warunkiem późniejszego wykupna. Mąż rycerski, wspaniałomyślny, ambitny i przedsiębierczy, grzeszył przecież niekiedy lekkomyślnością. Kiedy po wygaśnięciu Piastów ze śmiercią Kazimierza W. Ludwik zasiadł na tronie polskim, **Z.** wzbraniał się złożyć hołd obcemu królowi i sam myślał o koronie dla siebie, zwłaszcza, że miał silną partję, popierającą chętnie jego zamysły. Stronnictwo Ziemowitowe składało się przeważnie ze szlachty wielkopolskiej i miało na swem czele Bartosza z Odolanowa oraz ród Nałęczów; przywódcami partji przeciwnej, węgierskiej, popierającej Zygmunta, zięcia Ludwikowego, był ród Grzymalitów. Po śmierci Ludwika (1382) przyszło do wojny domowej między obu stronnictwami. Trzecie, pośrednie stronnictwo, trzymając się królewny Jadwigi, zlało się z mazowieckiem. Możniejsi popierali Jadwigę, gmin szaraczkowy **Z.**, który zaślubiając ją, mógł wszystkich pogodzić. Kiedy na zjeździe sieradzkim 1383 r. posłowie węgierscy oznajmili, że Marja, żona Zygmunta została królową węgierską, a siostra jej Jadwiga ma otrzymać koronę polską, zawarto zawieszenie broni i zwołano sejm do Sieradza, gdzie sprawa **Z.** szła górą; nawet arcybiskup Bodzanta, dotychczasowy stronnik dworu, połączył się ze stronnictwem narodowem. Chciano **Z.** nawet natychmiast koronować, ale Jaśko z Tęczyna wstrzymał zapał powszechny, powołując się na prawa Jadwigi i żądając pewnej zwłoki do przyjazdu młodej królowej. Ta właśnie zwłoka zburzyła nadzieje **Z.**, który porozumiawszy się z Bodzantą, powziął śmiały zamiar porwania w drodze młodziutkiej królowej i wprowadzenia jej nie inaczej, tylko jako swoją małżonkę na tron polski. Gdy czynione w tym celu zabiegi były zniweczone przez panów małopolskich, **Z.** razem z Bodzantą, wydalony z Krakowa, usunął się do Korczyna i stąd napadł niespodzianie i złupił miasto Książ, dziedzictwo Spytka, kasztelana krakowskiego, który stał na czele stronnictwa mu przeciwnego i w tajemnicy podtrzymywał stosunki z Jagiełłą. Następnie, zostając w niepewności dalszych losów, zagarnął **Z.** po krótkiej wojnie Kujawy i zwołał zjazd do Sieradza (na 16 czerwca 1383), gdzie zebrana w niewielkiej liczbie szlachta z Bodzantą na czele witała **Z.** królem i tylko dla braku insygnjów królewskich nie koronował go Bodzanta. Wojna domowa toczyła się dalej, a **Z.** zyskiwał coraz większą przewagę. Dla tej przyczyny Elżbieta, matka Jadwigi, wysłała przeciw **Z.**, zięcia swego Zygmunta Luksemburczyka, który spustoszył mieczem i ogniem jego dzielnicę mazowiecką i zwycięstwy swemi osłabił tak znaczenie **Z.**, że nawet Bodzanta go opuścił. Tymczasem wśród oczekiwań na przyjazd Jadwigi Małopolanie wysunęli kandydaturę Jagiełły, która tylu znalazła stronników, że **Z.** przez większość dotychczasowych swych zwolenników opuszczony, zjechał do Krakowa i zawarł z królową traktat pokoju (12 grudnia 1385), a po ślubie został lennikiem Jagiełły, pojął za żonę jego siostrę Aleksandrę, otrzymał jako posag ziemię Bełską w dzierżawę (a 1396 r. na własność dziedziczną) i zostawał odtąd z królem w ścisłej przyjaźni. W r. 1389 był **Z.** komisarzem królewskim do układów z Krzyżakami na Wiśle pod Solcem. W wojnie z Zakonem 1410 czynny **Z.** brał udział; pokojem toruńskiem z 1411 r. otrzymał ziemię Zawskrzańską i część Zakroczymskiej, zastawione Krzyżakom, i nadto jeszcze dostał od króla Działdów i Szczytno. W r. 1413 wydał Jagiełło córkę **Z.**, Cymbarkę, za arcyksięcia rakuskiego Ernesta Żelaznego. Mimo to wszystko stosunki między księciem a królem stawały się drażliwsze. Oskarżano **Z.**, że fałszował monetę, a raczej, że ją bił nieprawnie, potem znowu, że Mazur, niejaki Stanisław Pawłowski, czyhał na życie króla, a książę miał na to patrzeć obojętnie; wszakże z obu tych zarzutów oczyścił się **Z.** publicznie.—**Z.** zasłużył się niemało jako prawodawca. Od 1387 do 1397 nie było prawie roku, w którymby nie uchwalił razem z panami swymi na zjazdach jakiego statutu, a nawet i później jeszcze odbywały się w tym celu zjazdy, tak np. w latach 1421 i 1424—26 powstały nowe uchwały. Statut z roku 1421 był tem dla Mazowsza, czem wiślicki dla Korony. Prócz tego jest mnóstwo prywatnych nadań i przywilejów **Z.** Pod koniec życia, zdziecinniawszy zupełnie, oślepł i † 1426 w Gostyniu, mając lat przeszło 60. Pochowany w Płocku. Miał **Z.** 5 synów; z tych trzej: Ziemowit, Władysław i Kazimierz posiadali swe dzielnice, a czwarty Aleksander był patrjarchą akwilejskim, biskupem Trydentu i kardynałem; piąty Trojden, † wkrótce po ojcu 1427. Pamiątką archeologiczną po **Z.** są bite przez niego denary.

Ziemowit V, *Młodszy* (junior), książę mazowiecki na Rawie (1426—1446), syn poprz. i Ale-

ksandry Olgierdówny, siostrzeniec Władysława Jagiełły. Po śmierci ojca miał prawo do księstwa Płockiego, ale nie chciał mu na to pozwolić brat młodszy Władysław i **Z.** musiał poprzestać na mniejszem księstwie Rawskiem. **Z.** złożył hołd królowi w Sandomierzu r. 1428 i odtąd był serdecznym Jagiełły i jego rodziny przyjacielem. W r. 1430 jeździł w poselstwie do Witolda, żeby mu odradzać staranie się o koronę litewską. Kiedy po Witoldzie Świdrygiełło, wielkim księciem zostawszy, spór z Koroną rozpoczynał i króla więził, a na Podole się odgrażał, **Z.** był jednym z wodzów królewskich przeciw Świdrygielle. Po śmierci króla uśmiechała się **Z.** nadzieja korony, zwłaszcza, że dwaj królewicze byli jeszcze małoletni. Jakoż stronnictwo, pragnące Piastów widzieć znowu na tronie polskim, zwróciło chęci swoje do **Z.**, za którym przemawiały: zacność osobista, wiek dojrzały, usługi oddane Koronie i wreszcie blizkie pokrewieństwo ze zmarłym królem. Wzgląd atoli na Litwę, którąby utracić przyszło, przeważył, i Wielkopolanie na zjeździe w Poznaniu 1434 r. bez współudziału Małopolan obrali królem młodziutkiego królewicza Władysława, który wkrótce potem uroczyście został ukoronowany. Do pamiątek panowania **Z.** należą uchwały prawa zwyczajowego ziemi Sochaczewskiej, o stosunkach spornych chrześcijan z żydami, spisane pomiędzy 1426 a 1455, i uchwały łękoszyńskie, ułożone wspólnie przez Mazurów z Łęczycanami 1434 r. **Z.** lubił przesiadywać w Sannikach i tam zbudował kaplicę czyli bazylikę na cześć św. Trójcy i Wszystkich Świętych, którą w r. 1441 uposażył bogato, † 1446, jedną tylko zostawiwszy córkę, Małgorzatę, która poślubiła Konrada V Czarnego, księcia na Oleśnicy. Następcą jego był wyznaczony przez Kazimierza Jagiellończyka, synowiec jego Ziemowit Władysławowicz.

Ziemowit VI, ostatni książę na Płocku i Bełzie (1446—1462), syn Władysława księcia płockiego i Anny Konradówny Oleśnickiej, synowiec poprz. Przy śmierci ojca **Z.** i brat jego Władysław, obaj małoletni, za zgodą panów mazowieckich poszli pod opiekę swej matki Anny i biskupa płockiego, Pawła Giżyckiego. Wkrótce potem księżnę usunięto, i sam biskup rządził w połączonych księstwach: Płockiem, Rawskiem, Sochaczewskiem i Gostyńskiem. Doszedłszy do pełnoletności w r. 1461, podzielili się książęta państwem. **Z.** wziął Płock i Bełz na Rusi po stryju Kazimierzu, zmarłym bezpotomnie, a Władysław Rawę i Sochaczew. **Z.** † 1462, a we 2 miesiące po nim brat jego Władysław, podobno obaj otruci przez Gotarda z Rybna Wibrowskiego, kasztelana sochaczewskiego, który dla utrzymania się przy Rybnie, niesprawiedliwie przez siebie posiadanem, zemścił się na nich, sprzątnąwszy obu haniebnie ze świata. Śmierć tych książąt pociągnęła za sobą wcielenie ich dzielnic do Korony.

Ziemssen Hugo, lekarz, * 1829 r. w Gryfji, † 1902 w Monachjum; studja lekarskie rozpoczął w Gryfji 1848, po roku przeniósł się do Berlina, gdzie kształcił się do 1854 r. pod kierunkiem Schlemma i Jana Müllera. Od 1855 do 1861 był asystentem Niemeyera, a po raz pierwszy imię jego nabrało rozgłosu po wydaniu rozprawy „Pleuritis und Pneumonie im Kinderalter“; po tej pracy nastąpił liczny szereg monografji, świadczących o wszechstronności **Z.**, a dzieło jego „Die Elektricität in der Medicin“ stało się pomnikowem. Od 1863—1874 wykładał w Erlangen i tu 1866 założył „Deutsches Archiv für Klinische Medicin“. W 1870 kierował oddziałem szpitalnym w Metz, od 1874 do 1902 był kierownikiem pierwszej kliniki lekarskiej i dyrektorem szpitala w Monachjum, gdzie przeprowadził reformę klinicznego nauczania. Z licznych jego prac wymienimy: „Neuralgie und Neuritis bei Diabetes“; „Studien über die normalen Bewegungsvorgänge am menschlichen Herzen“; „Behandlung des Morbus Brightii“; „Die Neurasthenie und ihre Behandlung“; „Ernährungstherapie bei Nierenkrankheiten“. W r. 1860—70 wydał dzieło zbiorowe: „Handbuch der Pathologie und Therapie innerer Krankheiten“ (1860), w którem wspólnie z Zenkerem opracował choroby krtani i przełyku, a samoistnie rozdział o pląsawicy, oraz fizjologję skóry. Wspólnie z Pettenkoferem wydał: „Handbuch der Hygiene“. Prócz tego ogłosił wiele prac z dziedziny hygjeny, statystyki i medycyny publicznej.

Ziemstwo, w dawnej Polsce oznaczało całą hierarchję urzędników po województwach i powiatach, od podkomorzego do komorników, prócz dostojników senatorskiego stanu. **Z.** oznaczało także tytularnych urzędników, nie mających właściwie żadnego zajęcia. Najstarszymi urzędnikami w ziemstwach byli *wojewodowie* (właściwie państwowi urzędnicy); *kasztelanowie* stołecznego grodu i powiatowi, *podkomorzowie*, jako naczelnicy szlachty w województwie; za nimi chorążowie, sędzia ziemski, stolnik, podczaszy, podsędek, podstoli, cześnik, wojski, łowczy, pisarz ziemski, miecznik i skarbnik. Sędzia ziemski sądził sprawy cywilne między szlachtą; do kryminalnych był starosta. — Książęta mazowieccy u siebie urzędników na wzór królewskich zaprowadzali, a że przytem liczba województwa się mnożyła, mnożyła się więc i liczba ziemstw.—Prócz urzędników wyliczonych byli dworscy, jak: marszałkowie, podskarbowie, kanclerze, pisarze. Wszystkie te koronne urzędy powtarzają się na Litwie, gdzie przedstawicielami ziem, jak wojewodowie w Koronie, byli marszałkowie, którzy byli razem z urzędu przewodnikami sejmików, dla których w Koronie marszałków obierano. Cała szlachta, dążąc do tytułów i urzędów ziemskich, potworzyła **Z.** oddzielne w powiatach, tak, że liczba ich w samej Małopolsce dochodziła do 45. Przy tem grody miały urzędników grodzkich. Grodów takich

w Małopolsce było 4. Kraków miał prócz tego 12 burgrabiów, którzy pilnowali zamków.—Od innych urzędów należy odróżnić sądowe.—Sądy ziemskie składały się z sędziego, podsędka i pisarza; grodzkie stanowił starosta lub podstarości, sędzia i pisarz. Wszyscy oni składali przysięgę na wiecach ziemskich (ob.). Sądy ziemskie odbywały się cztery razy w roku. Co do obecnych **Z.** w Rosji, ob. Rosja.

Zienkiewicz Romuald, wierszopis i starożytnik, * 1811 w powiecie Święciańskim, gub. Wileńskiej, † 1868, po ukończeniu uniwersytetu wileńskiego poświęcił się nauczycielstwu w domach prywatnych; wydał: „Piosenki gminne ludu pińskiego" (Kowno, 1851); „O uroczyskach i zwyczajach ludu pińskiego oraz o charakterze jego pieśni" (Warszawa, 1853); „Próbki rymowe" (Wilno, 1856); „Wesele, przedślubny podarek rymowy" (tamże, 1857).

Zienkowicz Michał Jan, biskup wileński, * 1670 pod Drohiczynem, † 1762 w Wilnie. Był długi czas proboszczem w Borysowie i Lidzie, 1699 został kanonikiem wileńskim. 1717 wybrany sufraganem, wyświęcony był 1718 r. na biskupa juljopolitańskiego, a w r. 1726 otrzymał biskupstwo wileńskie. Wzorowy i gorliwy pasterz, w bezkrólewiu po śmierci Augusta II stał **Z.** po stronie Stanisława Leszczyńskiego, z którego to powodu musiał opuścić Litwę 1734 i rok cały przesiedział w Królewcu i Gdańsku, skąd wrócił do swej djecezji 1736. W 1744 zwołał synod djecezjalny, który był ostatnim synodem wileńskim. Oszczędnością i dobrem gospodarstwem zebrawszy ogromny majątek, czynił wielkie ofiary i zapomogi ubogim, a przy zgonie porobił hojne zapisy na zakłady dobroczynne, naukowe i domy boże. Zostało po nim pismo: „Synodus diocesana Vilnensis A. D. 1744 diebus 10, 11 et 12 mensis Februarii celebrata" (Wilno, 1744).

Zienkowicz Leon, publicysta polski, piszący pod pseudonimem *Lacha z Lachów*, * 1808 w gub. Grodzieńskiej, wsi Mokre, słuchał nauk w uniwersytecie warszawskim, następnie służył w wojsku. W 1830 z Gaszyńskim wydawał w Warszawie *Pamiętnik dla płci pięknej* oraz *Dziennik Gwardji Akademickiej*; po powstaniu 1831 r. przeniósł się za granicę, gdzie wydawał rozmaite dzieła i czasopisma po polsku i francusku. W r. 1835 był w Krakowie redaktorem i wydawcą *Pamiętnika powszechnego nauk i umiejętności*, poczem stale osiadł za granicą i † 1871 w Paryżu. Z innych dzieł **Z.** wymieniamy jeszcze: „Les costumes du peuple polonais suivis d'une description exacte de ses moeurs, de ses usages et de ses habitudes" (Strasburg, 1838—41, z 40 rycinami); *Pszonka*, pismo satyryczne dwutygodniowe (wydawane w Strasburgu, 1831—42 a do 1845 w Paryżu); *Przegląd*, pismo tygodniowe (Kraków, 1848); *Demokrata polski* (w Londynie, 1852—1856); „Listy Leona Nadwiślańskiego" (Kraków, 1849); „Wieczory Lacha z Lachów czyli opowiadanie przy kominku starego literata polskiego" (drukowane w *Gaz. Warsz.* z 1858 i 59 r., a później oddzielnie, Lipsk, 1854, w *Bibl. Polsk.* Brockhausa); „Malowniczy poradnik ludowy świętojański wiejski i miejski, obejmujący wszelakiego rodzaju wiadomości naukowe, gospodarskie i przemysłowe" (Lipsk, 1860); „Wizerunki polityczne" (4 t., t. 1865), „Wizerunki polityczne literatury polskiej" (2 t., t. 1867).

Zienkowski Jan, agronom, * 1798 w Zamościu, † 1831 r.; studjował najpierw medycynę w Krakowie, następnie wyjechał 1818 kosztem ordynata Zamojskiego za granicę, dla kształcenia się w agronomji. Przepędziwszy półtora roku w akademji meglińskiej Thaera, studjował technologję w Berlinie, gdzie jednocześnie słuchał kursów medycyny. Wróciwszy do kraju, doktoryzował się w Krakowie 1822 i objął obowiązki profesora nauk przyrodniczych w szkole wojewódzkiej zamojskiej, a po przeniesieniu jej do Szczebrzeszyna był jej nauczycielem i rektorem. Prócz artykułów rolniczych, drukowanych w rozmaitych czasopismach, wydał osobno: „De origine monstrorum in genere, de hermaphroditis in specie" (Kraków, 1823); „O wełnie i owcach dla użytku gospodarzy wiejskich i fabrykantów" (Warszawa, 1825).

Zienowicz, herb: W polu czerwonem pół pierścienia nad nim krzyż kawalerski. U szczytu kruk, pierścień z djamentem w dziobie trzymający.

Zienowicz.

Zienowicz Stefan, przyrodnik, * 1768 r. na Litwie, † 1856, był profesorem mineralogji i chemji w liceum wołyńskiem, a następnie w uniwersytecie kijowskim, gdzie był też dziekanem wydziału filozoficznego. Po otrzymaniu emerytury osiadł w Łucku. Zostawił w rękopisie mnóstwo prac przyrodniczych i „Pamiętniki z czasów Stanisława Augusta", o których Lelewel wspomina w „Hist. de Pologne", t. II, str. 195. Pomysły jego naukowe powodzenia nie miały; część ich wyszła p. t. „List do Henryka hr. Rzewuskiego obejmujący pomysły autora o całym obrębie nauk przyrodzonych razem z odpowiedzią PP. J. I. Kraszewskiemu, Karolowi Kaczkowskiemu i Ludmiłowi Wołyńskiemu" (Wilno, 1851).

Zientarski Romuald, muzyk i kompozytor, * 1829 w Wymyślinie pod Nasielskiem, † 1874 r. w Warszawie; pierwsze nauki pobierał w Pułtusku, z zamiarem poświęcenia się stanowi duchownemu. Później zmieniwszy to postanowienie, oddał się muzyce pod kierunkiem Tomasza Nideckiego. Wróciwszy w 1858 z podróży po Niemczech, zajmował się w Warszawie pracami nauczycielskiemi i kompozycją. Prócz utworów na

fortepjan salonowego pokroju ogłaszał głównie utwory religijne, jak obszerny zbiór p. t. „Muzyka kościelna, chóralna i figuralna", wydana zeszytami od 1860 i mieszcząca komplet pieśni, psalmów, przygrywek organowych zastosowanych do wszystkich obrzędów kościelnych na cały rok, „Pienia religijne" (Miserere, Libera me Domine), kilka wielkich i mniejszych mszy, hymnów i t. p., wiele śpiewów i pieśni świeckich z towarzyszeniem fortepjanu, oraz „Szkoła na fortepjan" i „Szkoła dla organistów". Ostatnio **Z.** był profesorem gry na organach w instytucie muzycznym i nauczycielem muzyki w Instytucie głuchoniemych i ociemniałych.

Zieńków, *Ziňków,* miasto pow. gub. Półtawskiej, nad rz. Taczańską Granią, 10,500 miesz., 3 cerkwie i szkoła powiatowa. Wspominany w dziejach od 1604, był od 1665 do 1764 miasteczkiem secinnem różnych pułków małoruskich; 1781 przeznaczony na m. pow. namiestnictwa Czernihowskiego, od r. 1803 przyłączony do gub. Półtawskiej.—*Zieńkowski powiat* ma na przestrzeni 1,977 w. kw. 142,000 miesz.

Zierotin Karol, hrabia, baron von Silgenau, mąż stanu austrjacki, * 1850, potomek szlacheckiego rodu morawskiego, kształcił się w Wiedniu. Za ministerjum Körbera mianowany namiestnikiem Moraw (14 lutego 1901).

Ziethen, Hans Joachim von..., słynny generał jazdy Fryderyka W., * 1699 w Wustrau w hrabstwie Ruppin, † 1786 w Berlinie. Służąc od 14 r. życia w armji pruskiej, został 1731 rotmistrzem, 1735 walczył w wojsku austrjackiem przeciw Francji i odznaczył się już jako pułkownik w drugiej wojnie szlaskiej, mianowicie 1745 r. Sławę jednak bohaterską zjednał sobie dopiero w wojnie Siedmioletniej, złożywszy dowody niepospolitego męstwa i talentu zwłaszcza w bitwach pod Reichenbergiem, Pragą, Kollinem, Leuthen i Torgau. Za zasługi swe hojnie został **Z.** wynagrodzony i używał powszechnego szacunku; był on najpopularniejszym z wodzów Fryderyka W. W 1794 wzniesiono mu posąg dłóta Schadowa w Berlinie, a mały plac przed owym posągiem nazywa się *placem Ziethena.* Jego biografję napisał Hahn (5 ed., Berlin, 1878).

Ziethen Hans.

Ziewanie, *poziewanie (oscitatio),* akt oddychania, zmieniony w ten sposób, że przy silnie otwartej jamie ustnej powstaje głęboki wdech, poczem następuje krótki, szybki i głośny wydech przy otwartej jeszcze jamie ustnej. Płuca wciągają tu podczas wdechu jak największą ilość powietrza. **Z.** jest w części tylko zależne od woli i objawia się najczęściej przy braku zajęcia umysłowego, przy długiem czuwaniu, głodzie, a także przy chorobach rdzenia pacierzowego i mózgu; sam widok ziewającego wywołuje także akt **Z.** Jeżeli **Z.** przechodzi zakres zwyczajny, może ono wywołać zwichnienie (ob.) szczęki dolnej.

Zięba, ptak, ob. Łuszczak.

Zifta, miasto okr. w egipskiej prow. Gharbie, na lewym brzegu Nilu, ma 11,500 miesz.

Zigrovius, pseudonim Łuk. Wądłowskiego.

Ziller Tuiskon, filozof i pedagog, * 1817 r. w Wasungen, † 1882 w Lipsku; studjował filologję w Lipsku, 1864 został profesorem filozofji tamże. Napisał: „Die Regierung der Kinder" (Lipsk, 1857); „Grundlegung zur Lehre vom erziehenden Unterricht" (2 wyd., 1884); „Vorlesungen über allgemeine Pädagogik" (2 wyd., 1884); „Allgemeine philosophische Ethik" (2 wyd., 1886).

Zillerthal, jedna z głównych dolin Tyrolu, mająca 30 klm. długości, przerznięta rzeką Ziller, będącej dopływem Innu. Mieszkańcy tutejsi, zwani *Zillerthaler,* w liczbie około 14,000, trudnią się przeważnie hodowlą bydła, zbieraniem ziół, wyrabianiem z nich rozmaitych esencji i szyciem rękawiczek. W 1837 r. 400 protestanckich mieszkańców tej doliny, unikając prześladowania religijnego, przeniosło się do Slaska pruskiego i osiadło tamże pod Erdmannsdorf w kolonjach: Hochzillerthal, Mittelzillerthal i Niederzillerthal.

Zima, najzimniejsza pora roku, rozpoczyna się pod względem astronomicznym na półkuli północnej z najkrótszym dniem w roku, 21—22 grudnia, czyli od przesilenia zimowego, i kończy się porównaniem wiosennem, około 21 marca. W tym czasie na półkuli południowej trwa lato, zima zaś tam jest podczas lata naszego. Na półkuli północnej zima trwa około 89, na południowej zaś przeszło 93 dni, a to z tej przyczyny, że zima na półkuli północnej przypada w czasie, gdy ziemia znajduje się w okolicy przysłonecznej, na południowej zaś półkuli w czasie, gdy ziemia przechodzi przez punkt odsłoneczny, kiedy bieg ziemi jest powolniejszy. W meteorologji zwykle miesiące: grudzień, styczeń, luty, liczą się do zimowych, ob. Rok.

Zimisces Jan I, cesarz bizantyński, ob. Jan (imię kilku cesarzów bizantyńskich).

Zimmermann Jan Jerzy, pisarz filozoficzny, * 1728 w Brugg w kantonie Bern, † 1795. Ukończywszy w Göttingen wydział lekarski, był lekarzem nadwornym w Hanowerze. Zyskał głośne imię dziełami: „Ueber die Einsamkeit" (Zürich, 1755; 2 ed. przerobiona, 4 t., Lipsk, 1784—85); „Vom Nationalstolze" (Zürich, 1789); „Von der Erfahrung in der Arzneiwissenschaft" (2 t., tam-

łe, 1787, 3 wyd., 1831). Na chlubną wzmiankę zasługują także jego „Fragmente über Friedrich den Grossen" (3 t., Lipsk, 1790).

Zimmermann Ernest, teolog niemiecki, * 1786 w Darmsztadzie, † 1832 jako kaznodzieja nadworny tamże. Zasłużył się głównie jako założyciel pism perjodycznych: „Allgemeine Kirchenzeitung" (1822); „Allgemeine Schulzeitung" (1824); „Theologisches Literaturblatt" i „Pädagogisch-philologisches Literaturblatt". Zbiór jego kazań wyszedł w Darmsztadzie (8 t., 1815—31).

Zimmermann Karol, brat poprzedniego, * roku 1803 w Darmsztadzie, † 1877, od 1842 kaznodzieja nadworny tamże, został 1847 prałatem; zasłużył się głównie jako założyciel instytutu Gustawa Adolfa, tudzież jako autor kilku dzieł teologicznych i dalszy wydawca pism, przez brata jego założonych.

Zimmermann, Klemens von..., malarz niemiecki, * 1789 w Düsseldorfie, † 1869 w Monachjum. Przybywszy w 1806 do Monachjum, został tamże 1825 profesorem akademji, a 1846 dyrektorem królewskiej centralnej galerji obrazów; w rzeczach sztuki zaufany doradca króla Ludwika I, miał bardzo zaszczytny udział we wszystkich pomnikowych dziełach, wykonanych przez tego monarchę. Z prac jego zasługują na wzmiankę malowidła w sali jadalnej pałacu królewskiego częścią fresko, częścią enkaustycznie wykonane, oraz kilka obrazów olejnych, a między temi kolosalnych rozmiarów „Wniebowzięcie Marji" (1853).

Zimmermann Baltazar Fryderyk Wilhelm, poeta i historyk niemiecki, * 1807 r. w Sztutgardzie, do 1850 profesor politechniki tamże, 1864 r. proboszcz w Schnaitheim, † 1878. Z prac jego ważniejsze: „Geschichte des grossen Bauernkriegs" (1843; n. wyd., 1856—57); „Gedichte" (3 wyd., 1854); „Geschichte der Hohenstaufen" (2 wyd., 1865); „Illustrirte Geschichte des deutschen Volks" (3 t., 1871—77).

Zimmermann Albert, malarz krajobrazowy, * 1808 w Zittau, † 1888. Z woli ojca kształcił się początkowo na muzyka, później atoli poświęcił się wyłącznie malarstwu, wziąwszy naturę za mistrzynię. **Z.** jest w Niemczech jednym z najznakomitszych przedstawicieli krajobrazu historycznego. Z największem zamiłowaniem maluje **Z.** góry i jeziora górskie. W r. 1837 został profesorem malarstwa w Medjolanie, 1859—1872 profesorem akademji sztuk pięknych w Wiedniu. Trzej jego bracia: *Maksymiljan* (* 1811, † 1878), *August Robert* (* 1818, † 1864) i *Ryszard* (* 1820, † 1875) byli jego uczniami i poświęcili się także malarstwu krajobrazowemu.

Zimmermann Jan, przemysłowiec, * 1820 r. w Papa w Węgrzech, † 1901 w Berlinie, pracował w różnych fabrykach, w 1844 założył fabrykę machin do wyrobu narzędzi, zwłaszcza narzędzi drewnianych i gałąź tę przemysłu znacznie rozwinął. Znacznie się też przyczynił do rozwoju przemysłu w Węgrzech. W 1871 fabryka jego przeszła na własność towarzystwa akcyjnego.

Zimmermann Robert, estetyk i filozof ze szkoły Herbarta, * 1824 w Pradze, docent filozofji w Wiedniu, od 1850 profesor w Ołumuńcu, 1852 w Pradze, 1861 w Wiedniu, od 1869 członek akademji umiejętności tamże. Z pism jego celniejsze „Leibniz und Herbart" (1849); „Philosophische Propädeutik" (3 wyd., 1867); „Geschichte der Aesthetik" (1858); „Aesthetik als Formwissenschaft" (1865); „Studien und Kritiken" (2 t., 1870); „Anthroposophie im Umriss" (1882) i in.

Zimmermann Franciszek, historyk siedmiogrodzko-niemiecki, * 1850. Napisał: „Das Archiv der Stadt Hermannstadt und die sächsischen Nation" (1887); „Archive in Ungarn" (1891), oraz pospołu z Wernerem i Müllerem „Urkunden-Buch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, 1191—1390".

Zimmermann Alfred, historyk niemiecki, * 1859, zajmuje się specjalnie historją kolonji i polityki kolonjalnej i zajmuje wysokie stanowisko w urzędzie kolonjalnym niemieckim. Wydał: „Die kolonial Politik Portugals u. Spaniens" (1896); „Die kolonial Politik Grossbritaniens" (1898—99); „Die deutsche Kolonialgesetzbung" (1893—1898).

Zimmermann Józef, ob. Tectander.

Zimmern Helena, pisarka angielska, * 1846 w Hamburgu. Napisała: „Stories in precious stones" (1873); „Told by the wores" (1874); „Schopenhauer, his life and philosophy" (1876); „Gothold Ephraim Lessing, his life and his works" (1878); „Tales frome the Edda" (1882) i t. d.

Zimne barwy, nazywają się w malarstwie barwa niebieska i biała, oraz barwy z ich zmieszania powstałe, jak fjolet i zieleń.

Zimnica, *febra* (*malaria*, *febris intermittens*), choroba zakaźna, której przyczyną jest swoisty pasożyt. Szerzy się na całej kuli ziemskiej, na półkuli północnej sięga do izotermy +4°, na półkuli południowej rozciąga się do izotermy +16°. W Europie najwięcej rozpowszechnioną jest w Holandji, we Francji na zachodnich wybrzeżach morskich, w Niemczech w okolicach Renu i Elby, w Rosji w dzielnicach wielkich rzek, wpadających do morza Kaspijskiego, Azowskiego i Czarnego, i w całych prawie Włoszech; sporadycznie występuje wszędzie. Swoiste pasożyty zimnicy odkrył Loveran w r. 1880, lecz dopiero Celli i Marchiafavy należycie zbadali ich cykl rozwoju i wpływ na człowieka; należą one do grupy *zarodniaków (sporozoa)* pierwotniaków i nazywają się Haemosporidium malariae. Pasożyty te, przenikając do krwi zwierząt i człowieka, wywołują zimnicę. Hemosporydje, przebywające we krwi człowieka, mają następujące charakterystyczne własności: żywą ruchliwość pełzakowatą, budowę komórkową z jądrem, karjosomą i obfitym barwnikiem, przeszczepialność z człowieka na człowieka w tem znaczeniu,

że krew chorego, zaszczepiona zdrowemu wywołuje u niego zimnicę. Jest kilka rodzajów pasożytów, zależnie też od tego kliniczne objawy choroby u różnych osobników są różne. U człowieka sadowi się w czerwonych ciałkach krwi i tu przechodzi cykl życia bezpłciowego; u jednych rodzajów cykl ten trwa 24 godzin, u innych dwie doby, i innych znów 3 doby. Zjawienie się każdej nowej gwarancji pasożyta we krwi wywołuje świeży atak choroby. Polega on na tem, że chory dostaje gwałtownych, wstrząsających dreszczów, po których występuje wkrótce silna bardzo gorączka, sięgająca nieraz 42°; stan taki trwa kilka godzin, poczem temperatura ciała szybko opada do normy, lub poniżej niej, przy bardzo obfitych potach, a chory czuje się zupełnie dobrze. Następny napad występuje po dobie (**Z.** *codzienna*), po dwóch dniach (**Z.** *dwudniowa*), po 3 dniach (*trzeciaczka*) lub wreszcie po 4 dniach (*czwartaczka*), zależnie od cyklu życia bezpłciowego pasożyta, i zawsze prawie o jednej godzinie. Pasożyt również, sadowiąc się we krwi, niszczy zupełnie czerwone ciałka krwi, pochłaniając i przerabiając ich barwnik w czarne kulki barwnika; stąd ten ostatni z obiegiem krwi dostać się może do różnych organów i przy wielkiej swej ilości zabarwia je na kolor brunatny (skóra, błony śluzowe), stan ten nazywa się *melanemia* i występuje przy ciężkich postaciach zimnicy. Zarazek zimniczy niekiedy nie wywołuje typowych napadów choroby, lecz zwolna sprowadza wyniszczenie organizmu, co stanowi *charlactwo zimnicze*; zdarza się to czasami po przebyciu długotrwałych ostrych napadów. W organach wewnętrznych, jako stały objaw zimnicy, występuje znaczne powiększenie śledziony, czasami też umiarkowany obrzęk wątroby, zmiany w innych organach zwykle zależą od powikłań. Najważniejszem źródłem zakażenia malarycznego są pewne rodzaje komarów (*Culex*, *Anopheles*, *Aëdes*), które zawierają w sobie zarazek malaryczny; przez ukąszenie przenoszą go na człowieka lub inne zwierzę, na choroby te podatne, jak na ptaki. Komar ten, ukłówszy człowieka, wpuszcza w rankę wraz ze śliną pewną ilość *Haemosporidium malariae*, a te ostatnie, rozwijając się dalej we krwi ludzkiej, wydają owe bezpłciowe generacje pasożyta; zdrowy komar, po ukąszeniu chorego na zimnicę człowieka, zaraża się bezpłciową generacją, która już w nim przyjmuje cykl życia płciowego i znów może być źródłem zakażenia człowieka. Ponieważ komary najchętniej sadowią się w miejscach wilgotnych, stąd też pochodzi ten związek między wilgocią a malarją, jaki dawniej za bezpośrednią przyczynę uważano. Leczenie polega na usunięciu chorego z miejsc, gdzie nastąpiło zakażenie malarją, i przeniesieniu go do miejscowości suchej, gdzie malarja nie występuje; z leków specyficzne działanie posiada china, która bezposrednio zabija zarazki zimnicze, we krwi krążące.

Zimno, brak ciepła, nizka temperatura. Pomiędzy **Z.** a ciepłem nie ma stanowczej granicy, i dowolnie tylko nazywamy zimnem temperaturę wskazywaną na termometrach stopniami niżej punktu zamarzania wody, temperaturę zaś wskazywaną stopniami wyżej tegoż punktu ciepłem. Jeżeli w skórze powstaje, wrażenie, że powietrze otaczające, albo ciało wchodzące z nią w zetknięcie, posiada temperaturę niższą, a tem samem ciepło nam odbiera, w takim razie ciało to albo powietrze nazywamy zimnem. Co do sposobów sprowadzania zimna, ob. Oziębiające machiny, Oziębiające mieszaniny. *Zimno bezwzględne*, ob. Ciepło.

Zimorodek (*Alcedo*), rodzaj ptaków z rodziny *zimnorodków* (*Alcedinidae*), zaliczanej do rzędu śpiewających, bądź też do łażących, ptaki mające dziób znacznie od głowy dłuższy, prosty, czworograniasty. Ogólny kształt niezgrabny, z głową dużą, lecz świetny koloryt, najczęściej błękitny lub seledynowy różnych odcieni. Znanych jest około 50 gatunków na całej kuli ziemskiej, najobficiej jednak w krajach gorących. Ptaki te, samotnych obyczajów, żyją nad wodami, karmią się drobnemi rybami, które upatrzywszy z zasadzki lub w bystrym przelocie, uderzają pionowo w wodę, zanurzają się całkowicie i z uchwyconą zdobyczą ulatują na pierwszą lepszą gałąź dla pożarcia. Po strawieniu pokarmu ości i łuskę kłębami, podobnie jak drapieżne, z gardła wyrzucają. Gnieżdżą się w norach, które często ościami i łuskami ryb wyściełają. Jaj znoszą około 10, kulistych, często białych. U nas znajduje się tylko jeden gatunek, *A. ispida*, 17 cm. długi, 27—28 cm. szeroki, wszędzie ponad wodami, lecz wszędzie nieliczny. Jest on jednym z najpiękniejszych ptaków krajowych pod względem ubarwienia. U starożytnych ptak ten był przedmiotem licznych baśni (ob. Alkione).

Zimorodek.

Zimorowiczowie, zamożna mieszczańska rodzina Ormian lwowskich, osiadła na przedmieściu tamecznem, miała pierwiastkowo nosić nazwę *Odzimki*. W 17 wieku wydała ona jednocześnie trzech braci poetów:

Zimorowicz Jan Bartłomiej, najstarszy z nich historyk i poeta, * 1797 roku we Lwowie, gdzie ojciec jego, będąc rzeźbiarzem, posiadał niewielkie gospodarstwo na przedmieściu Gliniańskiem i był serdecznym przyjacielem Szymonowicza. Syn po skończeniu nauk długi czas zajmował się gospodarstwem, a potem sprawami miasta jako rajca, a następnie burmistrz. W pamiętnem r. 16?2 oblężeniu Lwowa przez Turków roztropność jego

Zimorowicz Jan.

i męstwo ratowały miasto. Jako rajca był deputowanym na elekcję Jana Kazimierza pod Wolą. W r. 1629 ożenił się z Katarzyną Duktynicką, z którą żył lat 24 i miał kilkoro dzieci. † w r. 1682. Od pierwszej młodości oddając się poezji, układał piosnki i sielanki. Tych ostatnich napisał 17 i wydał r. 1663 pod imieniem młodszego swego brata Szymona, stąd powszechnie przypisywano je dawniej temu drugiemu. W sielankach tych **Z.** bierze osnowę z faktów wcale nie sielankowej natury, jak sceny z wojen Kozackich (1648—49 r.) opisane z wielką prawdą i talentem, lub rozwodzi żale po zmarłym młodo bracie Szymonie, po stracie żony i t. p. Z tem wszystkiem czysty język, gładki wiersz i prawdziwie wymowne obrazy zdarzeń ówczesnych nadają tym utworom wiele wartości i interesu. Z wydań późniejszych ważniejsze są: Grelowskie (1778), Mostowskiego (1805) i Turowskiego (Przemyśl, 1857). W późniejszym wieku **Z.** wziął się do prac poważniejszej treści, a mianowicie historycznych, jakiemi są: „Viri illustres Civitatis Leopoliensis" (Lwów, 1671); „Leopolis, Russiae Metropolis, a Turcis, Cosacis, Moldavis a 1672 hostiliter obsessa a Deo mirifice liberata" (Krak. 1693). Pozostawił nadto rękopis p. t. „Leopolis triplex etc.", który przełożył na język polski Marcin Piwocki i wydał z tekstem łacińskim p. n. „Historja miasta Lwowa, królestw Galicji i Lodomerji stolicy, z opisaniem dokładnem okolic i potrójnego oblężenia" (Lwów, 1835). Przypisują mu także dzieła: „Mowa o męce Chrystusa Pana" (Lwów, 1633); tudzież „Jezus Maria Joseph Trisagii et Trismegisti salutis humanae Protopatrone" (Zamość 1640). Lecz te dzieła, jak i „Testament luterski" są utworem **Zimorowicza** Macieja, rajcy lwowskiego, o którego życiu bliższych szczegółów nie posiadamy.

Zimorowicz Szymon, młodszy brat Bartłomieja, również znakomity poeta, * 1604 we Lwowie. Odebrawszy gruntowne klasyczne wykształcenie i przykładem brata ośmielony, pisywał rozmaite wiersze miłosne, piosenki, elegje, tłómaczył i tworzył sielanki. Wiersze te razem zebrane, bratu starszemu w dzień ślubu ofiarował p. t. „Roksolanki, t. j. ruskie panny na wesele Bartłomieja Zimorowicza z Katarzyną Duktynicką przez Szymona Zimorowicza roku Pańskiego 1629 dnia 28 lutego we Lwowie wprowadzone". Jedyna to oryginalnej jego muzy puścizna. W 15 tygodni po tem weselu brata, † Szymon w kwiecie wieku 1629 w Krakowie, pochowany w dominikańskim klasztorze, gdzie dotąd ma nagrobek z łacińskim napisem. W 25 lat dopiero po jego zgonie wydał poezje te z rękopisu Bartłomiej Zimorowicz w Krakowie, p. t. „Roksolanki, t. j. ruskie panny na wesele B. Z. z K. D. przez Szymona Zimorowicza Leopol. R. P. 1554". Inne wyszły także chociaż pomieszane z pieśniami brata p. t. „Pieśni światowe z poezji Szymona Zimorowicza" (Wilno, 1847). Procz Roksolanek, przełożył wierszem z greckiego Moschusa. Tłómaczenie to wyszło p. t. „Moschus polski z greckiego na wiersz polski przełożony" (Kraków, 1662). Obeznany dobrze ze starożytnymi poetami greckimi, tudzież z nowożytną literaturą włoską, przy wrodzonym talencie i prawdziwie poetycznej naturze jest **Z.** jednym z najznakomitszych poetów polskich po Kochanowskim. Miłość stanowi główny ton jego pieśni, którym przeczucie bliskiego zgonu (umarł na suchoty) nie odbiera przecie powabnego wdzięku, dowcipu i młodzieńczego zapału.

Zimostrawka, ob. Zimowit.

Zimowit (*Colchicum*), rodzaj roślin z rodziny liljowatych, cechuje się brakiem kielicha, koroną lejkowatą, 6-dzielną, w której ujściu są osadzone pręciki, i torebką 3-komórkową, wielonasienną; są to rośliny cebulkowe w Europie środkowej i płd., kwitnące we wrześniu i październiku, a na wiosnę wydające liście; niektóre gatunki mają własności lekarskie, inne hodują się jako ozdobne. **Z.** *jesienny* (*C. auctumnale*) rośnie w Europie środk., u nas w płd. okolicach kraju, jako ostatnia ozdoba jesieni; kwitnie we wrześniu, torebki wydaje na wiosnę, z liśćmi długiemi na 30 cm., szerokiemi na 5 cm.; roślina wiosenna zowie się u nas *zimostrawka*, jesienna *bąchory*. Na łąkach jest **Z.** szkodliwym chwastem, który krowom niszczy mleko. Korzeń czyli cebula po wysuszeniu zachowuje smak ostry, zawiera kwas galasowy, weratrynę, inulinę, oraz kolchicynę, działa pobudzająco na organy moczowe, w większych ilościach drastycznie, a nawet trujące. Używa się przeciw reumatyzmowi i pedogrze. Kwiaty są bezwonne, smaku gorzkiego, używają się jak korzeń, również jak i nasiona, okrągławe, żółtobrunatne, wewnątrz białe, bardzo gorzkie. Niektóre odmiany hodują się jako ozdobne, również jak liczne inne gatunki. *C. variegatum*, w Portugalji, Sycylji i na Krecie, o kwiatach pstro plamistych, ma być rośliną macierzystą tak zwanych *paluchów* (*Hermodactyli*), t. j. korzeni sercowatych, 3—4 cm. długich, które u lekarzy arabskich miały wielkie znaczenie.

Zimowit. *a* przecięcie kwiatu, *b* owoc.

Zimowy punkt, *punkt przesilenia zimowego*, w astronomji, punkt, w którym słońce, w czasie pozornego obiegu około ziemi po ekliptyce, najbardziej jest oddalone od równika ku południowi.

Takie położenie słońce zajmuje około 21 grudnia. Ob. Rok, Ekliptyka.

Zimoziół, roślina, ob. Linaea.

Zincum, cynk. *Z. sulfuratum*, siarczan cynku.

Zindikici (arab.), niedowiarki i ateusze pośród mahometan.

Zingarelli Mikołaj, kompozytor włoski, * 1752 w Neapolu, był dyrektorem kapeli watykańskiej w Rzymie, od 1813 dyrektorem nowego konserwatorjum w Neapolu, gdzie † 1837. Prócz wielu oper (jak np. „Romeo e Giulietta“, „Il conte di Saldagna i t. p.“), pisał także oratorja; pod koniec życia poświęcił się wyłącznie muzyce kościelnej (oratorjum „La Gerusalemene liberata“).

Zingerle Pius, teolog i orjentalista, * w Meranie 1801, † 1881, wstąpił w 1819 do klasztoru Benedyktynów, od 1862 był profesorem języków wschodnich w Sapieniza w Rzymie, wydał wiele prac zwłaszcza dotyczących literatury i języka syryjskiego.

Zingerle Ignacy Wicenty, poeta niemiecki * 1825 r. w Meranie, od 1859 profesor literatury niemieckiej w Innsbrucku. Wydał: „Frühlingszeitlosen“ (1848); „Von den Alpen“ (1850); „Gedichte“ (1853); „Tirols Volksdichtungen und Volksgebräuche“ (2 t., 1852—54), „Sitten, Braüche und Meinungen der Tiroler Volks“ (2 wyd., 1871); „Die deutschen Sprichwörter im Mittelalter“ (1864); „Die tirolischen Weisthümer“ (1875 roku i nast.) i in.

Zinng Adrjan, znakomity miedziorytnik, ur. w St.-Gallen, od 1766 nauczyciel akademji sztuk pięknych w Dreznie, † 1816; odznaczył się głównie w rodzaju krajobrazów. Ogólny zbiór prac jego wyszedł w Lipsku 1804—6.

Zingiber, *Zingiberaceae*, ob. Imbier, Imbierowate.

Zinkeisen Jan Wilh., zasłużony historyk niemiecki, * 1803 w Altenburgu, w latach 1840—51, główny redaktor gazety *Preuss. Staatszeitung*, która r. 1848 zmieniła się na *Preuss. Staatsanzeiger*, był on od r. 1851 profesorem historji w Berlinie, gdzie † 1863. Główne jego dzieła są: „Geschichte des Osmanischen Reichs in Europa“ (7 t., Hamburg i Gota 1840—63); „Der Jakobinerclub“ (2 t., Berl. 1852—53); „Geschichte der griechischen Revolution“ (2 t., Lipsk 1840).

Zinkgref Juliusz Wilh., poeta niemiecki, * r. 1591 w Heidelbergu, † 1635 w St.-Gaar. Główne jego dzieła są: „Soldatenlob“ (Erankf. 1632) i „Deutsche Apophthegmata, das ist der Deutschen kluge Sprüche“ (2 t., Strasb. 1626—31 i późn.). Wybór jego poezji mieści się W. Müllera „Bibliothek deutscher Dichter des 17 Jahr.“ (Lipsk, 1825, t. 7).

Zinków, *Zinków*, miasteczko w gub. Podolskiej, na pograniczu trzech powiatów: Latyczowskiego, Płoskirowskiego i Kamienieckiego, niegdyś gród warowny, oblany stawem, osłoniony z jednej strony rzeką Uszką, wpadającą do Smotrycza, około 2,000 m., kościół katolicki i wspaniałe zwaliska starożytnego zamku. 8 grudnia 1516 roku Tatarzy w poczcie 1,000 koni zapalili przedmieścia, lecz zostali zniesieni przez Jakóba Secygniewskiego, który im mnóstwo jeńca zabrał. Na wiosnę 1524 roku Turcy spalili miasto prawie do szczętu.

Zinna błona *(membrana Zinni, lamella iridis anterior)*, przednia błona graniczna tęczówki oka.

Zinnia *(cynka, jakobinka)*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, obejmuje zioła w Meksyku, z wielkiemi główkami kwiatowemi, osadzonemi na długich, maczugowatych szypułkach; niektóre z nich hodowane są u nas w ogrodach jako ozdobne, zwłaszcza **Z.** *elegans*, o łodydze 60—80 cm. wysokiej, o kwiatach bardzo pięknych, fijoletowopurpurowych.

Zizendorf Mikołaj.

Zinzendorf *und Pottendorf* Mikołaj Ludwik, hr., założyciel gminy hernhutów (ob.), syn Jerzego Ludwika **Z.**, ministra saskiego, * 1700 r. w Dreźnie. Straciwszy w niemowlęctwie ojca, wychowany był przez babkę swą, panią von Gersdorf, która wpoiła w niego zasady pietyzmu (ob.) do tego stopnia, że młodociany **Z.** pisywał listy do Zbawiciela. W dziesiątym roku życia oddany do pedagogjum w Halli, pod kierunek sławnego Frankego (ob.), założył pomiędzy spółuczniami towarzystwo religijne „Ziarnka gorczycy.“ Od 1716 r. **Z.** studjował w Witenberdze prawo, zajmując się przytem teologją. Następnie podróżował po Holandji i Francji, skąd wróciwszy, został radcą dworu i sprawiedliwości w Dreźnie. 1722 r. ożenił się z hrabianką Reuss von Ebersdorf; w tym też czasie dał przytułek w dobrach swych Berthelsdorf w Górnych Łużycach niektórym braciom morawskim, którzy z powodu prześladowania religijnego opuścili swą ojczyznę. 1724 osada ta przyjęła nazwę Herrnhut, a **Z.** został jej przełożonym duchownym i nauczycielem. 1734 pod nazwiskiem Freibecka udał się do Stralsunda, gdzie złożył egzamin z teologji i otrzymał pozwolenie na miewanie kazań; następnie w Tübingen ordynowany był na księdza. Potem, w celu zyskania prozelitów dla gminy hernhuckiej, odbywał podróże po rozmaitych krajach. Powróciwszy 1736 ze Szwajcarji, był wskutek nalegania licznych swych nieprzyjaciół, których zjednał sobie zwłaszcza pomiędzy duchowieństwem protestanckiem, wygnany z kraju. Wtedy osiadł na zamku Ronnenburgu, gdzie założył gminę braterską, wkrótce jednak potem udał się do Inflant. 1737 wyświęcony był w Berlinie na biskupa braci morawskich, przez co stanął na czele wszystkich gmin braterskich w Niemczech. W roku następnym udał się

do Ameryki, gdzie na wyspach św. Tomasza i św. Krzyża zorganizował gminy hernhuckie. 1741 r. złożył godność biskupią, zamierzając udać się do Ameryki jako prosty misjonarz; tegoż jeszcze roku przybył z córką swą Beniguą do Pensylwanji i w Szekomek założył pierwszą gminę braterską pomiędzy Indjanami. 1743 powrócił do Europy i udał się do Inflant, skąd jednak wkrótce został wygnanym. Następnie przez lat cztery przebywał w Holandji i Anglji. 1747 r. dozwolono mu powrócić do Saksonji i gminę hernhucką uznano za prawowierną luterańską. Odtąd głównem siedliskiem hernhutów było Barby, gdzie od 1748 r. znajdowało się seminarjum nauczycielskie i gdzie 1754 r. **Z.** założył kolegjum akademickie; **Z.** zaś przebywał przeważnie w Herrnhut, gdzie † 1760. **Z.** wydał przeszło 100 dzieł, częścią treści religijnej i polemicznej, częścią zaś opisujących dzieje hernhutów. Zbiorowe wydanie jego pieśni religijnych przygotował Knapp: „Geistliche Gedichte," (Stuttgart, 1815). Por. Spanbergera „Leben des Grafen von **Z.**" (8 t., Barby, 1772—75); Varnhagena von Ense „Leben des Grafen von **Z.**" (w „Denkmalen," (t. 5., Berlin, 1830); Verbeeka „Leben und Charakter des Grafen von **Z.**" (Gnadau, 1845); Schrautersbacha „Der Graf von **Z.** und die Brudergemeine seiner Zeit" (tamże, 1857); Ritschl „Geschichte des Pietismus" (Bonn, 1888).

Zinków, ob. Zieńków i Zinków.

Zioło, ob. Ziele.

Ziołowskie starostwo niegrodowe leżało w województwie i pow. Brzesko-Litewskim. Podług Voluminów Legum, składało się z wsi: Podlesie, Borodycze i Tołkowa, które posiadał do 1766 Michał Pac, opłacając z niego kwarty złp. 1,550 gr. 27, a hyberny złp. 1,600. Na sejmie z r. 1764 Stany Rzeczypospolitej zezwoliły na zamianę tego starostwa za dobra prywatne Sukacze i Raszeń, do Józefa Bystrego prawem dziedzictwa należące, odtąd więc to starostwo przestało istnieć.

Zippe Franciszek Ksawery Maksymiljan, mineralog i geolog czeski, * 1791 w m. Falknowie w Czechach, † 1863 r. w Wiedniu, kształcił się w szkole politechnicznej praskiej, 1820 r. został tamże adjunktem chemji, następnie profesorem mineralogji i geologji, 1849 r. rektorem akademji górniczej w Przybramie, a wkrótce potem profesorem uniwersytetu wiedeńskiego. Z dzieł jego ważniejsze: „Die Steinkohlen, ihr Werth, ihre Wichtigkeit im Allgemeinen und ihre Ausbreitung in Böhmen" (1842); „Anleitung zur Gestein- und Bodenkunde" (1846); „Die Charakteristik des naturhistorischen Mineralsystems" (1857); „Geschichte der Metalle" (1857); „Lehrbuch der Naturgeschichte" (1856) i in.

Zipper Albert, doktor filozofji, nauczyciel gimnazjalny i lektor języka i literatury niemieckiej w szkole politechnicznej we Lwowie. Tłómacz Mickiewicza i Zaleskiego, na język niemiecki; ogłosił: „Podręcznik do mitologji i literatury niemieckiej," „Kurzer Abriss zugleich Repetitorium der deutschen Litteraturgeschichte für oesterreichische Mittelschulen" (Złoczów, 1886); „Mitologja Greków i Rzymian, dla młodzieży" (Lwów, 1886. 2 wyd., 1891).

Zips, ob. Spiż.

Zirkel Ferdynand, mineralog, * 1838 w Bonn, studjował tamże, odbył 1860 r. podróż w celach geologicznych do Islandji, zajmował się następnie przez lat dwa przy gabinecie mineralogicznym w Wiedniu, 1863 został profesorem uniwersytetu lwowskiego, przeszedł 1868 do Kiel, a 1870 r. do Lipska. Odbył nadto podróże naukowe do Szkocji, w Pirenejach i po Ameryce Północnej. Położył zwłaszcza zasługi mikroskopijnem zbadaniem wielu ciał kopalnych. Wydał: „Reise nach Island im Sommer 1860" (1862); „Lehrbuch der Petrographie" (2 t., 1866); „Die mikroskopische Struktur und Zusammensetzung der Basaltgesteine" (1869); „Die mikroskopische Beschaffenheit der Mineralien und Gesteine" (1873); „Microscopical petrography" w „Report of the U. S geological exploration of the fortieth parallel" (1876) i in.

Ziska Jan, ob. Żyżka.

Zitek Józef, budowniczy czeski, * 1832 w Pradze, gdzie odbył studja techniczne, poczem podróżował po Włoszech i Niemczech. W 1863 wystawił muzeum w Wejmarze, w 1864 r. został budowniczym miejskim w Wiedniu, a wkrótce potem profesorem w szkole politechnicznej w Pradze. On to wystawił słynny teatr narodowy czeski, kolumnadę w Karlsbadzie, oraz gmach Muzeum w Pradze.

Zitelmann Ernest Otto Konrad, powieściopisarz niemiecki, pisywał pod pseudonimem Konrada Telmanna, wydał wiele powieści średniej wartości.

Zittau (*Żytno, Żytów*), stary gród słowiański, niegdyś trzeci z Sześciogrodów Wyższych Łużyc, obecnie najludniejsze miasto w saskim obwodzie Budyszyńskim, liczące 28,300 miesz., trudniących się rękodzielnictwem i wielce ożywionym handlem wyrobów tkackich. Z budowli miejskich zasługują na szczególną wzmiankę: ratusz, zbudowany w r. 1844, i kościół św Jana, wzniesiony r. 1837. Do obrębu miasta należą 32 po większej części znaczne osady, trudniące się wyłącznie tkactwem. W 1864 r. ukończono budowę wodociągu, prowadzącego wodę źródlaną z nad czeskiej granicy. Niedaleko miasta znajduje się *Augustusbad*, zakład kąpieli siarczano-żelaznych. Por. C. A. Peschek „Handbuch der Geschichte von **Z.**" (t. 1835).

Zitte Augustyn, historyk kościelny czeski, * 1750 w Czeskiej Lipie, † 1785; po ukończeniu nauk niższych w mieście rodzinnem, studjował filozofję oraz teologję w Pradze, poczem był tamże wikarjuszem. Był wybornym kaznodzieją, oraz pilnie zajmował się badaniem dziejów kościoła czeskiego, zwłaszcza zaś z czasów Husa. Jako apologeta Husa i jego poprzedników, narażony

był na prześladowania i pisma jego ogłoszone były jako kacerskie. Po śmierci **Z.** wydano: „Lebensbeschreibung des englischen Reformators Johann Wiklef“ (Praga, 1786); „Lebensbeschreibungen der drei ausgezeichnetsten Vorlaufer des Meisters Johann Hus, benamtlich des Konrad Sztiekna, Johann Milicz und Mathias von Janov“ (t., 1786); „Lebensbeschreibung des Meisters Johannes Hus von Husinetz“ (2 t., t., 1789).

Zittel Karol, teolog protestancki, * 1802, † 1871; przywódca partji liberalno-kościelnej w Badenie. W r. 1848 należał do Zgromadzenia Narodowego we Frankfurcie.

Zittel Emil, syn poprzed., liberalny teolog niemiecki, * 1831. Napisał: „Die Entstehung der Bibel“ (4 wyd., Karlsr., 1882); „Bibelkunde“ (9 1886) i in.

Zittel Karol Alfred, geolog i paleontolog, * 1839 w Bahlingen, kształcił się w Heidelbergu i Paryżu, pracował w państwowym instytucie geologicznym w Wiednin, 1863 został profesorem mineralogji w Karlsruhe, 1866 profesorem paleontologji w Monachjum. W r. 1899 został prezydentem akademji w Monachjum. W r. 1873—74 miał udział w wyprawie Rohlfsa i badał pod względem geologicznym i paleontologicznym pustynię Libijską. Napisał: „Aus der Urzeit“ (2 t., 1875); „Briefe aus der Libyschen Wüste“ (1875); „Handbuch der Paläontologie“ (3 t., 1876—93); „Beiträge zur Geologie und Paläontologie der Libyschen Wüste“ (1883); „Die Sahara“ (1883); „Grundzüge der Paleontologie“ (1895). Od 1879 wydaje *Paläontologische Wandtafeln und geologische Landschaften* (dotąd 14 zeszytów).

Zituni, *Zeituni,* miasto, ob. Lamja.

Ziver-pasza, mąż stanu i poeta turecki, * 1793, † 1862. Odebrawszy staranne wychowanie, sprawował wiele wyższych urzędów za sułtana Mahmuda. Jest on autorem wielu poezji, z upodobaniem czytanych przez jego spółrodaków i wydanych w Konstantynopolu p. t. „Dywan.“

Zizania, *Ostruda,* rodzaj roślin z rodziny trawiastych, obejmuje trawy trwałe w krajach gorętszych. Jedyny gatunek **Z.** *aquatica,* w Ameryce płn. i na Jamajce, 2—3 m. wysoka, z szerokiemi liśćmi i wielką wiechą, wydaje owoce na 2 cm. długie i na 1 mm. grube. Rośnie w wodach i jest jadalna jak ryż.

Zizania Wawrzyniec, pseudonim Wawrzyńca Tustanowskiego.

Zizijanow, książęcy ród rosyjski, pochodzący z Georgji i spokrewniony z tamtejszym domem panującym. Z rodu tego zasługują na wzmiankę:

Zizijanow Paweł, wstąpił do służby rosyjskiej w końcu panowania Piotra W. i poległ w bitwie pod Wilmanstrad przeciwko Szwedom.

Zizijanow Paweł, książę, generał rosyjski, wnuk poprzed., * 1754 w Moskwie, po przyłączeniu Georgji do Rosji został tamże 1802 naczelnym dowódcą, potem podbił Mingrelję i Imerecję, lecz przy umówionem spotkaniu się z chanem Baku w d. 8 lut. 1806 został zamordowany.

Zizyphus, *cierń, jujuba,* rodzaj roślin z rodziny szakłakowatych, cechuje się kielichem płaskim, 5-wrębnym, odskakującym, z pozostającą okrągłą podstawą, około której ustawione są płatki i pręciki; owoc jest pestkowcem soczystym. Są to krzewy lub małe drzewka w krajach cieplejszych, z liśćmi naprzemianległemi i przylistkami ciernistemi; z licznych gatunków niektóre wydają owoce lekarskie. **Z.** *vulgaris,* krzew lub małe drzewko, o liściach jajowatych, drobno piłkowanych, ma owoce ciemno-czerwone; z Syrji rozprzestrzenił się po Europie płd. Owoce, wielkości śliwek, zawierają miazgę słodką i są jadalne, lub też używają się w cierpieniach kataralnych; w handlu zowią się *jujubami francuskiemi* lub *hiszpańskiemi.* Drewno nadaje się na wyroby tokarskie. **Z.** *lotus, drzewo lotusowe,* w Afryce płn. i Europie płd., krzew o kwiatach białych i owocach czerwonawych, nie tak słodkich jak poprzednie, zwanych *jujubami włoskiemi;* ma to być słynny lotus starożytnych, którego owoce według Homera i Herodota miały być głównem pożywieniem tamecznych mieszkańców (lotofagów). Negrzy wyrabiają z nich słodki chleb. **Z.** *jujuba,* drzewo w Indjach wschod., o kwiatach białych i owocach żółtych, które mają smak jabłek i są jadane dojrzałe lub niedojrzałe, zaprawne jak oliwki. Kora i młode gałęzie tak tego, jak i innych gatunków, używane są w tamecznej medycynie. **Z.** *spina Christi* jest krzewem w Palestynie i Egipcie; ma owoce wielkości orzechów włoskich, jadane i używane przez Arabów przeciw febrze; z gałęzi tego krzewu miała być spleciona korona cierniowa.

Zjednoczone Stany Ameryki Północnej (*United States of North America*), zwane także po prostu *Stanami Zjednoczonemi* lub *Unją północno-amerykańską,* zajmują całą szerokość lądu stałego Ameryki północnej, pomiędzy angielskiemi posiadłościami na północy i Meksykiem na południu, to jest przestrzeń 7,834,130 klm. kw. czyli 142,276 mil kw., a wraz z odstąpioną przez Rosję w 1867 Alaską 9,210,430 klm. kw. czyli 167,271 mil kw., z czego 23,900 klm. kw. przypada na jeziora. Dwa pasma gór dzielą ten cały obszar na trzy wielkie części: wschodnią, środkową i zachodnią. Pierwszą z nich stanowią nadbrzeżne kraje Atlantyku, które od wnętrza odgraniczają góry Akadyjskie czyli Nowoangielskie, z dalszem pasmem Aleganów albo Apalachów, i skrapiają rzeki główniejsze: Hudson, Delaware, Susquehanna, Potomac, Savannah, na południu zaś Apalachicola i Mobile. W stronie północnej północnych Aleganów rozciąga się system wodny rzeki św. Wawrzyńca, do której spływają wody jezior Kanadyjskich. Część środkową, pomiędzy systemem Aleganów na wschodzie a górami Skalistemi na zachodzie, obej-

muje kotlina olbrzymiej rzeki Mississippi, stanowiąca ogromną płaszczyznę (około 70,000 mil kw.), złożoną z mnóstwa mniejszych płaszczyzn, różniących się wyniesieniem i wegetacją; głównym charakterem jednakże są tu niezmierzone *prairies* (stepy trawiaste), oraz pozostałe jeszcze gdzieniegdzie lasy pierwotne. Część zachodnia rozciąga się od gór Skalistych aż do brzegów oceanu Wielkiego. Wzdłuż tych ostatnich ciągnie się pasmo Sierra-Nevada, przez które przerzyna się rzeka Kolumbja i Sacramento. Prócz licznych naturalnych dróg komunikacyjnych, jakiemi są olbrzymie rzeki, znajduje się tu jeszcze wielce rozwinięty system kanałowy, którego główne arterje są: kanał Ohio (60 mil), Erie (78 m.), Pensylwański (70 m.) i inne. Grupa olbrzymich jeziór na północy (Wyższe, Michigan, Huron, Erie i Ontario) stanowi niejako wielkie śródziemne morze (4,500 mil kw.). Prócz nich znajduje się wielkie słone jezioro na zachodzie i Champlain na wschodzie.—Przy ogromnej rozległości **Z. S.** przedstawiają nader rozmaite stosunki klimatyczne; charakterystycznemi atoli są tu nagłe a często krańcowe niemal zmiany temperatury. Wielka część gruntów jest urodzajna, sprzyjająca bardzo rolnictwu i hodowli bydła, a skarbów mineralnych jest obfitość wielka. Przy licznych naturalnych drogach wodnych i rozległych sieciach kolei żelaznych, bogactwie płodów wszelkich rodzajów; cały obszar **Z. S.** mógłby przeszło 300 miljonów ludzi wyżywić, tymczasem ludność wynosi 76,303,387 (d. 1 czerwca 1900). Napływ cudzoziemców stanowi główne źródło przyrostu ludności, która w 1688 liczyła dopiero 200,000 głów, w 1800 r. 5,308,483, w 1850 r. 23,191,876, w 1890 r. 62,831,900. Przeważną część ludności białej stanowią potomkowie osadników z plemienia anglosaksońskiego (yankees), po nich idą Irlandczycy i Niemcy. Inne rasy były w 1890 reprezentowane przez 6,337,980 negrów, 1.132,060 mulatów, 107,475 Chińczyków, 2,039 Japończyków i 249,273 Indjan. Pomiędzy ludnością liczono tu w 1900 r. 10,160,000 miesz., urodzonych po za granicami kraju, a mianowicie było: 2,610,000 Niemców, 1,780,000 Irlandczyków, 1,245,000 Anglików, 1,040,000 Skandynawczyków, 700,000 Polaków i Rusinów, 670,000 Austrjaków, 665,000 Włochów, 120,000 Francuzów,110,000 Szwajcarów, 110,000 Chińczyków. 90,000 Holendrów, nakoniec 1,020,000 Kanadyjczyków i innych narodowości. Religji panującej w Stanach Zjednoczonych niema; wszelkie religje, kościoły i sekty są dozwolone i mają tu swoich przedstawicieli. Z pomiędzy 46 rozmaitych kościołów i sekt najliczniejsi są protestanci, dalej katolicy (9 mil.), metodyści (przeszło 5 mil.), luteranie oraz kongregacjonaliści. Następnie idą baptyści (około 4 mil.), presbiterjanie, episkopalni i żydzi. Na szczególną wzmiankę zasługuje sekta mormonów z głównem jej siedliskiem Utah. Żarliwość religijna i działalność pełna życia w kościołach amerykańskich jest nierównie większa niż na starym lądzie, a towarzystwa biblijne i misyjne bardzo tu wielki wpływ wywierają. Cała unja składa się obecnie z 45 stanów, 6 terytorjów i okręgu związkowego. Konstytucja Unji istnieje od 17 grudnia 1787 r. z poprawkami w 1791, 1798 i 1870. **Z. S.** stanowią demokratyczną, federacyjną rzeczpospolitą. Władzę wykonawczą posiada prezydent, prawodawczą kongres, składający się z izby reprezentantów i z senatu. W pierwszej zasiadają deputowani przez lud w każdym stanie na 2 lata wybierani, w liczbie 357. Każde terytorjum wysyła jednego reprezentanta, lecz ten nie ma prawa głosowania. Do senatu każdy stan wysyła dwu senatorów, wybieranych na lat 6. Z nich co dwa lata wychodzi jedna trzecia część. W senacie, który jest zarazem najwyższą izbą oskarżającą przeciwko urzędnikom, przewodniczy wice-prezydent. Kongres zbiera się corocznie w pierwszy poniedziałek grudniowy. Prezydent wybierany jest na 4 lata i pobiera rocznie 50,000 dolarów płacy. Gabinet składa się, prócz generalnego prokuratora unji, z 7 sekretarzy stanu: spraw zagranicznych, skarbu, wojny, marynarki, rolnictwa, poczt i spraw wewnętrznych. Władzę sądowniczą sprawuje najwyższy sąd związkowy w Waszyngtonie (*Supreme court of the United Staates*), złożony z 9 sędziów, prócz tego dziewięć sądów okręgowych (w 9 okręgach) i trybunał zażaleń (*Court of claims*), z 5 sędziów złożony, dla rozpatrywania skarg przeciw rządowi. Każdy stan posiada zupełny samorząd, polegający na parlamencie z dwu izb złożonym z władzą prawodawczą, i gubernatorze z władzą wykonawczą. Stany są następujące: Alabama, Arkansas, Colorado, Connectitut, Delaware, Florida, Georgia, Idaho, Illinois, Indiana, Jowa, Kalifornja, Kansas, Kentucky, Louisiana, Maine, Maryland, Massachusetts, Michigan, Minnesota, Mississippi, Missouri, Montana, Nebraska, New-Hampshire, New-Jersey, New-York, Karolina Północna, Dakota Północna, Ohio, Oregon, Pensylwanja, Rhode Island, Karolina Południowa, Dakota Południowa, Tennessee, Texas, Utah, Vermont, Virginia, Washington, Virginia Zachodnia, Wisconsin, Wyoming. Terytorja w liczbie 6 są: Alaska, Arizona, Hawai, Terytorjum indyjskie, New-Mexico, Oklahoma; okrąg związkowy stanowi Kolumbja, obejmująca stolicę **S. Z.** i 180 klm. kw. Stan każdy dzieli się jeszcze na hrabstwa (*Counties*), a te znowu na obwody (*Townships*). Stolicą jest Waszyngton. W 1898 do Unji zostały wcielone posiadłości kolonjalne: wyspy Hawai, Kuba, Puerto-Rico, Filipiny oraz Guam czyli Marjańskie; wszystkie te wyspy liczą ogółem 9,332,940 miesz. (1899). W 1900 Unja posiadała 3 miasta z ludnością wyżej miljona, a mianowicie: New-York z 3,437,202 miesz., Chicago z 1,698,575, oraz Filadelfję z 1,293,697 miesz. Oprócz tego znajduje się tu 35 miast z liczbą ludności prze-

wyższającą 100,000, 40 miast poniżej 100,000 a powyżej 50,000 miesz., 57 miast z liczbą miesz. od 30,000 do 50,000 wynoszącą.—*Oświata*. Chociaż, na ogół biorąc, poziom oświaty mas ludowych nie jest nizki, to jednak wykształcone wysoko jednostki należą do rzadkości. Wykształcenie Amerykanina nosi wybitnie praktyczny charakter. Szkolnictwo leży całkowicie w zakresie władzy autonomicznej poszczególnych stanów. Rząd **Z. S.** utrzymuje jedynie szkoły dla Indjan oraz wielki zakład dla kadetów w Westpoint. Do szkół ludowych uczęszczało tu w 1897 r. 15,452,426 dzieci; liczba nauczycieli w szkołach tych wynosiła w 1895 r. 125,317, nauczycielek zaś 263,214. Dla wykształcenia średniego i wyższego istnieją tu rozmaite typy zakładów naukowych, jak szkoły wyższe (High Schools), akademje, szkoły normalne, kolegja oraz uniwersytety. W r. 1895 było w **Z. S.** 476 kolegjów i uniwersytetów, które liczyły ogółem 10,897 docentów i 143,632 studentów (w tem 31,527 kobiet). Oprócz tego istnieją wszędzie różne szkoły specjalne. Bibljoteki ogromnie są rozpowszechnione; niektóre z nich liczą po 500—600 tys. tomów; w samym New-Yorku istnieje 28 bibljotek publicznych. Liczba gazet w różnych językach wychodzących wynosiła w 1898 r. 20,441 (w tej liczbie 24 polskie).—*Rolnictwo* stanowi najważniejszą podstawę bytu mieszkańców **S. Z.** W 1890 rolnictwem zajmowało się 8,303,378 miesz. na 4,564,641 zagrodach i 249,287,448 hektarach gruntu, z czego tylko 143,046,702 hektary były rzeczywiście uprawne. Rozporządzalna jeszcze przestrzeń wynosi 9,270,000 klm. kw., ale w liczbie tej mieszczą się i przestrzenie do uprawy zupełnie niezdatne. Najważniejszym produktem rolnictwa jest kukurydza, którą było w 1898 obsiane 31,088,712 hektarów; pszenica była uprawiana na 17,622,111 hektarach, owies na 103,110,844, żyto na 657,283, jęczmień na 1,033,250, gryka na 269,333, kartofle na 1,023,092, siano na 17,112,331 hektarach. Wartość kukurydzy zebranej w 1897 roku wynosiła 501,072,952 dolarów, wartość pszenicy — 428,547,121, owsa — 147,947,119 dol. Hodowla zwierząt domowych wykazywała w d. 1 stycznia 1900 roku 13,537,534 koni wartości ogólnej 603,969,442 dolarów, 2,086,127 mułów wartości 111,717,092 dolarów, 16,292,360 krów mlecznych wartości 514,812,106 dol., 27,610,054 wołów i innego bydła rogatego wartości 689,486,260 dol., 41,883,065 owiec wartości 122,665,916 dolarów, 38,651,631 świń wartości 170,109,743 dol. Ważną gałąź przemysłu stanowi rybołóstwo, którego całkowita produkcja przedstawiała w 1890 r. wartość 45,312,818 dolarów. Obszary leśne zajmują jeszcze w **Z. S.** przestrzeń 279,8 miljonów hektarów, czyli 36,2% ogólnej powierzchni.—*Górnictwo* wzrasta z każdym rokiem; wartość wydobytych metali wynosiła w 1899 r. 496,057,320 dol., gdy w r. 1898 tylko 314,255,620, innych metali wydobyto za 580,836 032 dol., gdy w r. 1898 za 503,233,070; do tego dodać należy jeszcze 63,996 dol. za mineralja drugorzędne i produkty chemiczne, oraz 70,471,540 dol. za metale, otrzymane z rud zagranicznych. Górnictwo wydaje złoto, srebro, miedź, ołów, żelazo, mangan, cynk, aluminjum, rtęć, węgle, naftę i in.—*Przemysł* jeszcze w połowie wieku zeszłego nader od europejskiego zależny, dzięki zaprowadzonemu systemowi ceł ochronnych, zrobił olbrzymie postępy, tak, że niektóre wyroby amerykańskie przewyższają już takież europejskie. Tak np. pod względem przemysłu żelaznego Unja przewyższyła już wszystkie państwa europejskie; ogromnie rozwinął się przemysł tkacki i elektrotechniczny. W r. 1890 było w **Z. S.** 322,638 zakładów przemysłowych z 4,712,622 robotnikami; kapitał włożony w te zakłady wynosił 6,754,735,405 dolarów, wartość produkcji—9,372,432,283 d. W okresie dziesięcioletnim 1890—1900 liczba fabryk i produkcja jeszcze znacznie się powiększyły. Najwyższy rozwój wykazuje przemysł żelazny; tak np. w pierwszem półroczu 1898 wyprodukowano 5,869,703 tonny surowca, a w pierwszej połowie 1899 r. 6,289,167 tonn. Najważniejsze gałęzie przemysłu są następujące: wyroby drzewne (w 1890 r. za 587,3 mil. dol.), mąka (514 mil.), konserwy mięsne (433,2 mil. dol.), żelazo i stal (430,9 mil.), żelazo lane i machiny (412,7 mil.), wyroby bawełniane (298 mil.), dalej ubrania, obuwie, wagony kolejowe, tytuń i cygara, piwo, gazety i książki, skóry, wyroby wełniane, cukier, meble i in.—*Handel*, zwłaszcza wewnętrzny, wspomagany jest przez wielką liczbę spławnych rzek i kanałów oraz przez gęstą sieć dróg żelaznych. W ostatnich latach handel z zagranicą przedstawiał się jak następuje (wyłączywszy metale szlachetne):

	Przywóz		Wywóz	
1894	654,994,622	dol.	869,204,937	dol.
1895	731,969,965	„	739,392,599	„
1896	779,724,674	„	863,200,487	„
1897	764,373,905	„	1,051,987,091	„

Oprócz tego towarów niekrajowych wywieziono w r. 1894 za 24,935,635 dolarów, w r. 1895 za 14,145,566, w 1896 za 19,406,451 dol. W r. 1900 handel z zagranicą dosięgnął niebywałej dotychczas cyfry 2,244,424,266 dolarów. W latach 1898—1900 przedstawiał się w liczbach jak następuje (w miljonach dolarów):

	Przywóz			Wywóz		
1898	616.05	mil.	dol.	1,231.58	mil	dol.
1899	697.15	„	„	1,227.02	„	„
1900	849.94	„	„	1,394.48	„	„

Najbardziej ożywione stosunki handlowe łączą **Z. S.** z Anglją, dalej idą Niemcy, Francja, Brytańska Ameryka Północna, Brazylja, Kuba i Holandja. Długość kanałów w **Z. S.** wynosi ogółem 4,048 klm. Drogi żelazne miały w 1900 długości

300.449 klm., tramwaje zaś w końcu 1899 liczyły ogołem 27,666 klm. Telegrafy są, jak i drogi żelazne, przeważnie własnością przedsiębierców prywatnych, a prawie wyłącznie pozostają w rękach towarzystwa Western Union Telegraph Company; ta ostatnia posiadała w 1900 r. linje długości 319,528 klm. przy 1,493,045 klm. drutów.—*Flota handlowa* składała się w 1900 z 1,288 okrętów o objętości 816,795 tonn; w tej liczbie było 328 parowców o 37,356 tonnach; oprócz tylko co wyliczonych statków, które służą do handlu zagranicznego, było w 1900 roku 20,568 statków (w tem 6,715 parowców) o 4,286,516 tonnach, które przeznaczone były dla handlu pobrzeżnego. Ogólny skład marynarki handlowej **Z. S.** wynosi 23,333 statki, a w tem 7,053 parowców o objętości 5,164,839 tonn. Stan *finansów* Unji za rok budżetowy upływający z d. 30 czerwca 1900 r. przedstawiał 567,240,852 dolary w dochodach, oraz 487,713,792 dol. w wydatkach. Dług państwowy wynosił w d. 30 września 1900 r. 1,023,427,532 d.; długi oddzielnych stanów wynosiły 202,801,927 dol.—*Wojsko.* W styczniu 1899 r. oznaczono najmniejszą liczbę wojska na stopie pokojowej cyfrą 57,000, najwyższą zaś cyfrą 95,000 ludzi. Całkowite siły pokojowe wynoszą obecnie 65,000 żołnierzy oraz 2,586 oficerów. Zorganizowana milicja liczy 9,376 oficerów i 115,627 żołnierzy. Ogólna zatem liczba armji na stopie wojennej przedstawia obecnie 11,963 oficerów i 180,627 żołnierzy.—*Flota wojenna* składała się w d. 1 lipca 1899 r. z 78 statków o 209,825 ton. objętości, 434 działach i 13,736 ludziach załogi; w tej liczbie było 5 pancerników bojowych, 2 krzyżowce opancerzone, 15 okrętów do obrony wybrzeży służących, 14 krzyżowców uzbrojonych, 18 torpedowców i t. d.—*Herb* **Z. S.** stanowi szary orzeł, trzymający w jednej nodze wiązkę strzał, w drugiej oliwną gałązkę, na piersi tarcza gwiaździsta, w pysku wstęga z napisem: „*E pluribus unum.*" Flaga składa się z 7 czerwonych i 6 białych pasów, z tylu gwiazdami srebrnemi w górnem błękitnem polu, ile jest stanów związkowych. Z licznych dzieł opisowych i statystycznych główne są: „American Almanac" (od 1830 r. wychodzący); Andree „Nord Amerika in geogr. und geschichtl. Umrissen" (2 wyd., 1853); Olshausen „Die Vereingte Staaten von Nordamerika" (4 t., 1853—56); Mc. Cabe „The great Republic" (1872); Hellwald „Amerika in Wort und Bild" (Lipsk, 1885); Ratzel „Die Vereinigten Staaten von Nord-amerika" (Monachjum, 1878—1893); Whitney „The United States" (Boston, 1889—94); Shaler „The United States of America" (Londyn, 1894).

Herb Stanów Zjednoczonych.

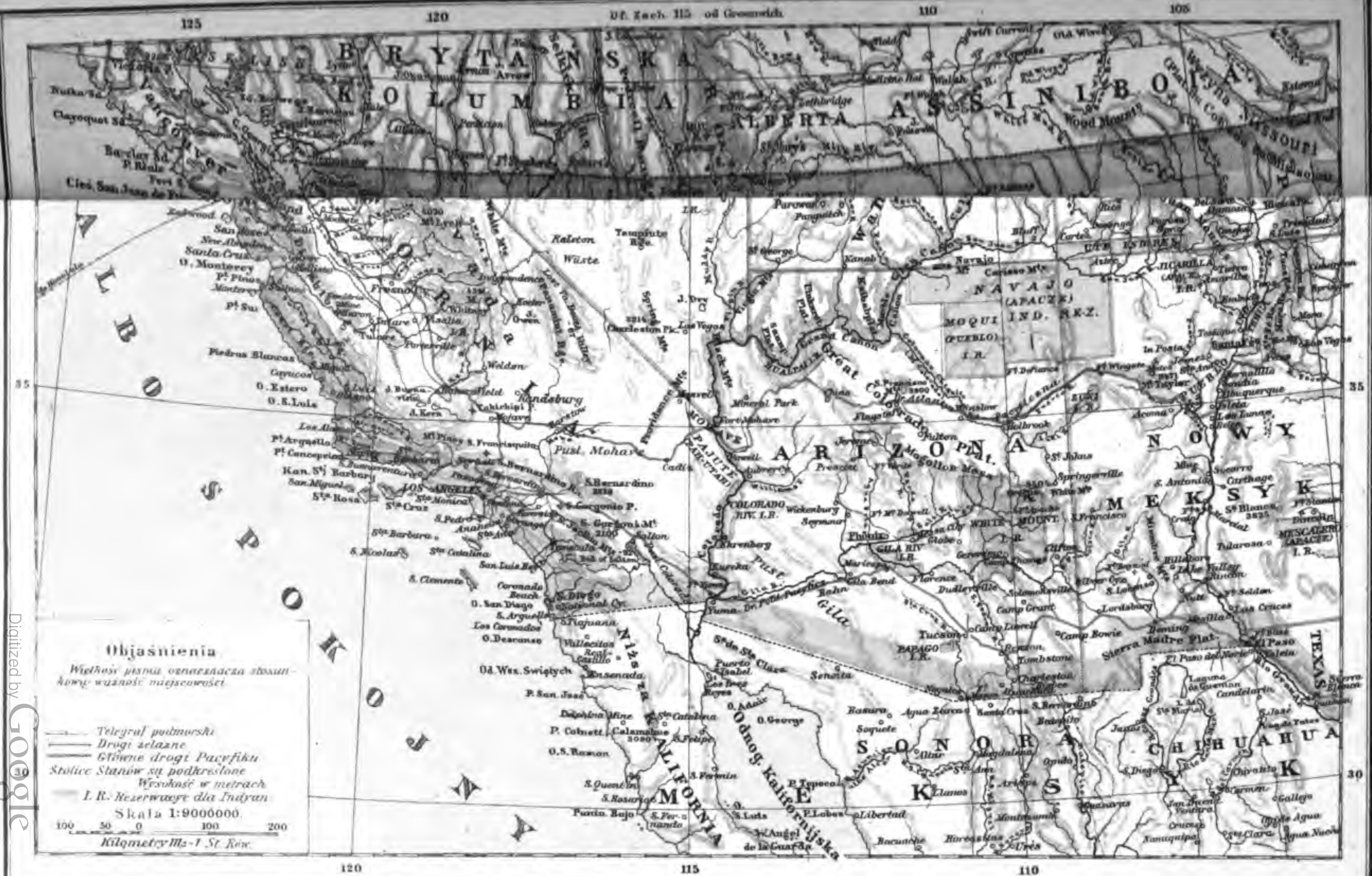
Historja. Kraj, stanowiący obecnie posiadłości **Z. S.**, zamieszkany był pierwotnie przez rozproszone na całej przestrzeni plemiona Indjan (ob.), a dopiero później i to powoli przechodził w ręce ucywilizowanych ludów europejskich, romańskich i germańskich. Panowanie Francuzów było przemijające, a Hiszpanów trwało do 1720 roku. Niedługo również utrzymały się kolonje holenderskie i szwedzkie. Anglicy jedni tylko potrafili zająć stale siedziby tak, że język angielski, obyczaje angielskie i prawo angielskie stały się w Ameryce panującemi. Ostateczne zwycięstwo otrzymał żywioł germański nad romańskim z upadkiem Quebecu 1759 r. Już od końca XV w. zwiedzali żeglarze bądź przypadkowo, bądź umyślnie wybrzeża **Z. S.**, ale wyprawy Cabota (1495), Ponce de Leona (1513), Ferd. Soto (1539) do żadnych pewnych nie doprowadziły rezultatów. Dopiero hugonoci francuscy 1562 roku założyli tu pierwszą stałą osadę w Port Royal i Jan Ribault, zajętą przez się ziemię nazwał na cześć Karola IX Karoliną w dzisiejszym stanie połudn. Karoliny. Drugą kolonję francuską nad rzeką św. Jana zburzyli 1565 r. Hiszpanie i założyli najdawniejsze w **Z. S.** miasto St.-Augustine. Anglicy pod wodzą Humphreya Gilberta i Waltera Raleigha zajęli 1585 znaczne przestrzenie między Akadją a Florydą i nazwali je dla uczczenia swej królowej dziewicy Elżbiety Wirginją. Raleigh założył też na wyspie Roanoke (w półn. Karolinie) osadę, która przecież krótko istniała. Jakób I rozdzielił 1606 r. posiadłości angielskie na 2 części: połudn. Wirginję (między przylądkiem Fear i rz. Potomac) i półn. Wirginję (od ujścia Hudsonu aż do Neufundland), a dla ich kolonizacji zatwierdził dwie utworzone właśnie kompanje: londyńską i plymucką. Założona przez kompanję londyńską pod przewodnictwem Johna Smitha kolonja Jamestown (1607) nie udała się przecież, a to głównie z powodu lenistwa zaludniających ją mieszkańców. Wkrótce jednak poprawili Anglicy swe interesy, sprowadzając osadników pracowitszych. Król zrzekł się niektórych przysługujących sobie praw i przeniósł je na zgromadzenie wybranych z ludu deputowanych, którzy po raz pierwszy zebrali się w sierpniu 1619 r., i to dało początek reprezentacyjnej ustawie Ameryki płn. Jednocześnie dwa niepostrzeżone wówczas wypadki: sprowadzenie do roboty 20 niewolników afrykańskich i zaprowadzenie uprawy bawełny wywarły wpływ wielki na dalsze losy **Z. S.**, gdyż były zarodkiem niewolnictwa amerykańskiego. W tymże czasie zaczęli purytanie angielscy zakładać osady w stronie północnej. Zwiedzone przez Johna Smitha (1614 r.) i nazwane przezeń ziemie Nową Anglją a rozciągające się między 40 i 48° szerok. i od oceanu Atlantyckiego do Spokojnego darował król dla

ożywienia kolonizacji kompanji plymuckiej. Pierwszą osadą purytańską był Plymouth (1620); następnie powstały kolonje: Massachusetts (1628—1630), połączona z tamtą w jedno 1692 r., New-Hampshire (1623), Maine (1622 lub 1623), Connecticut (1635), Rhode-Island (1628). Kolonje te do dziś dnia jeszcze składają stany Nowej Anglji, które na całym kontynencie Ameryki półn. wypiętnowały swój mniej więcej silny charakter i były tak wówczas, jak są i dzisiaj, krzewicielami republikanizmu amerykańskiego. Mieszkańcy tych kolonji, po większej części ludzie z klas najniższych społeczeństwa, przeniósłszy z ojczyzny za morze swe urządzenia gminne wraz z opinjami narodowemi i religijnemi, dali początek nowemu życiu, nowemu światowi. Swą pilnością, pracą i wytrwałością zyskiwali coraz nowe posiadłości, szerzyli się coraz dalej, a mimo ubóstwa spełniali ochoczo dla dobra ogólnego włożone na się obowiązki publiczne. Część ziemi dzisiejszych środkowych stanów zajęli Holendrzy i dali jej nazwę nowych Niderlandów; pierwsze ich kolonje były: Orange (Albany) i nowy Amsterdam (New-York), założone 1623. W r. 1638 Szwedzi dali początek osadzie zwanej Nową Szwecją (dziś Delaware i część Pensylwanji), którą 1655 zdobyli Holendrzy, a tym 1664 wydarli Anglicy; około tego czasu powstała także kolonja New Yersey, a 1681 r. Pensylwanja, zaludniona przez kwakrów, która wkrótce do wielkiej doszła świetności. Okolice między południ. Pensylwanją a rz. Potomac osiedlone 1633 roku otrzymały na cześć królowej Henrjety Marji nazwę Maryland. W tej to właśnie kolonji ogłoszono prawo, mocą którego wszystkim sektom chrześcijańskim zapewniono nieograniczoną wolność wyznania. Na południe od najdawniejszej kolonji Wirginji powstały nowe, z których utworzyły się w XVIII wieku stany: połudn. i półn. Karolina (1727) i Georgja (1732). Tak więc w ciągu przeszło lat stu powstało 13 kolonji, w których jako zaludnionych głównie przez Anglików panowały wprawdzie obyczaje, prawa i język angielski, ale i inne narodowości, a mianowicie: Szkotów, Irlandczyków, Niemców, Holendrów, Francuzów i Skandynawów były dość silnie reprezentowane. Istniały tu wszystkie wyznania chrześcijańskie. Koloniści zajmowali się rolnictwem, a także handlem i przemysłem. Szybki wzrost i bogactwa tych osad obudziły zawiść w metropolji. Anglja, rządząc się polityką samolubną i krótkowidzącą, poczęła ścieśniać samoistność kolonji; ukazywały się prawa (poczynając od 1719 r.), wzbraniające zakładania fabryk i nakazujące pod karą konfiskaty li tylko do posiadłości angielskich przywozić cukier, tytuń, pieprz, indygo, bawełnę i drzewa farbierskie. Prawo zaś dowozu produktów europejskich pozostawiono wyłącznie okrętom angielskim. Musiały więc kolonje z jednej strony zaopatrywać swe potrzeby jeno w Anglji, i to po cenie bardzo wysokiej, a z drugiej strony obcym narodom sprzedawać tylko to, czego nie chcieli brać Anglicy, a którzy znowu, jako jedyni nabywcy, kupowali towary kolonjalne znacznie niżej od rzeczywistej wartości. Mimo wszystkich tych ścieśnień wzrastały jednak kolonje dzięki swej przedsiębierczości w zamożność, rozwijając coraz bardziej przemysł i handel. Jednocześnie nie zaniedbywały i oświaty, a w tym względzie przodowała Nowa Anglja. W początkowej historji tych kolonji 3 głównie punkty zwracają na się uwagę: wojny z Indjanami, walki z Francuzami i zawichrzenia polityczne, które skończyły się wyswobodzeniem kolonji z pod jarzma metropolji. Indjanie, napastowani przez Europejczyków we własnych siedzibach, bronili się wszelkiemi możebnemi środkami. Biali przybysze urządzali na Czerwonoskórych formalne polowanie. Wojny z tubylcami, prowadzone we wszystkich kolonjach, były okrutne, krwawe i po większej części niesprawiedliwe. Możnaby je tylko usprawiedliwić w interesie cywilizacji, która zresztą sposobami bardzo nieucywilizowanemi doszła do panowania w Ameryce. Ostateczne zwycięstwo zostało przy kolonistach. Walki te nie trwałyby nawet i półtora wieku, gdyby Francuzi i Anglicy we własnym interesie nie starali się byli przeciągać na swą stronę Indjan i jako sprzymierzeńców nawzajem przeciw sobie podżegać. Jednocześnie bowiem z Anglikami, a na półn. i połud. wcześniej nawet do nich wystąpili Francuzi jako czynni kolonizatorowie. Zajęli oni Kanadę i Luizjanę i zmierzali do utworzenia silnego państwa, które miało ograniczyć Anglików do samego jeno wązkiego wybrzeża atlantyckiego. Powstała więc między Francuzami a Anglikami rywalizacja o hegemonję w Ameryce półn. Przyczyną pierwszego starcia nie były jednak interesy kolonjalne, ale rewolucja angielska 1688 r., z powodu której Ludwik XIV wziął stronę Stuartów. W wojnie tej, zakończonej pokojem ryświckim 1697, oraz w wojnach przeważnie europejskich: sukcesyjnych hiszpańskiej (1701—13) i austrjackiej (1740—48), kolonje angielskie ucierpiały bardzo wiele, ale przyszły do niejakiej świadomości o własnej sile militarnej, a przeświadczenie to wywarło wpływ niemały na ich przyszłość. Pokój akwizgrański trwał krótko. Już 1754 r. chwycili Francuzi i Anglicy, za oręż i wojna rozpoczęła się tym razem w dolinie rzeki Ohio (z powodu zatargów o 500,000 akrów ziemi), dwa lata wcześniej od spółczesnej wojny europejskiej, znanej pod nazwą Siedmioletniej. W pierwszych 4 latach (1754—1757) Francuzi zupełne mieli powodzenie, ale w latach następnych opuściło ich szczęście, i Anglicy mimo klęski pod Ticonderoga (1758) odnieśli świetne zwycięstwo pod Quebec i zdobyli to miasto (13—18 września 1759), a pokojem paryskim (10 lutego 1763) weszli w posiadanie Kanady, Akadji i przylądka Breton; od Hiszpanji otrzymali także znaczne posiadłości. Do takich powodzeń i zwiększenia potęgi angielskiej przyłożyły

się przedewszystkiem kolonje, ale też za swe poświęcenie uzyskały i niemałe korzyści, polegające głównie na rozszerzeniu handlu, zabezpieczeniu się od rywalizacji Europejczyków i ułatwionej możności rozpościerania dalej granic swych siedzib. W chwili zawierania pokoju ludność kolonji wynosiła 1,300,000; na północy było mało niewolników, w osadach zaś południ. liczba ich wyrównywała niemal wolnej ludności białych. Głównem zajęciem kolonistów było produkowanie materjałów surowych, a przemysł z powodu praw ścieśniających był wielce ograniczony. Pilność, oszczędność i obyczajność cechowały domowe życie mieszkańców, a ich charakter, spotężniały w walce z naturą, wyszlachetniał pod wpływem swobodnych demokratycznych urządzeń gminnych. Powolnie ale ciągle i statecznie wzmagały się kolonje w siły. Otóż Anglja, widząc ten wzrost dobrobytu, obciążona sama wielkiemi długami, postanowiła i kolonje obłożyć podatkami. Jakoż w marcu 1764 r. ogłosił parlament, że ma prawo nakładania na kolonje podatków, a w kwietniu zatwierdził bil, mocą którego nałożono opłaty od wprowadzanych do kolonji: cukru, kawy, indyga, wina i jedwabnych towarów wschodnio-indyjskich. Amerykanie oburzyli się nie tyle na sam podatek, ile raczej na przywłaszczaną sobie nielegalnie zasadę stanowienia o nich bez nich w parlamencie, w którym nie były wcale reprezentowane. Nie uchylały się od ciężarów ogólno-państwowych, ale żądały, by one były stanowione przez organy konstytucyjne, t. j. kongresy kolonjalne. Oburzenie to wzrosło bardziej jeszcze, gdy parlament angielski 1765 nałożył na kolonje podatek od stempla i zmuszał je do udzielania wojskom królewskim kwater i dostarczania im produktów żywności w naturze. Wówczas dziennikarstwo, dość już potężne, zachęciło Amerykanów do oporu. Jakoż deputowani kolonji: Massachussetts, Rhode-Island, Connecticut, New-Yersey, Pensylwanji, Marylandu i południ. Karoliny, zebrali się w New-Yorku na kongres (paźd. 1765 r.), ogłosili oba powyższe bile za bezprawne i zanieśli skargę do parlamentu. Jednocześnie potworzyły się w narodzie związki przeciwko zakupowi towarów angielskich i stowarzyszenie polityczne *Synów wolności*, którego działalność w czasach następnych była bardzo skuteczna i rozległa. Wprawdzie zniósł parlament podatek od stempla (1766), ale ogłoszeniem uchwał kongresu kolonjalnego za nieważne nie przyczynił się bynajmniej do uspokojenia mieszkańców, zwłaszcza gdy bilem z 1767 r. nałożono nowe lubo niewielkie opłaty od herbaty, szkła, papieru i farb malarskich. W Bostonie zaszły z tego powodu krwawe zamieszki; przybyłym wojskom odmówiono kwater i zobowiązano się do nienabywania wyrobów angielskich. Spór zaogniał się coraz bardziej, aż wreszcie Boston dał hasło do czynnego oporu przez zatopienie znacznej ilości herbaty, przywiezionej do portu (18 grudnia 1773 r.). Rząd angielski po tym wypadku postanowił przedsięwziąć środki represyjne (marzec 1774), ale użycie ich poczytały kolonje za wypowiedzenie wojny i zaczęły się przygotowywać do zbrojnego wystąpienia. Wśród takich okoliczności zwołany do Filadelfji generalny kongres kolonji (1 września 1774 r.), wysłał adres do parlamentu i króla, domagając się w nim usunięcia wszelkich nadużyć i samowolności. Gdy Anglicy wszelako żadnych nie chcieli poczynić ustępstw, zebrał się ponownie kongres 10 maja 1775 r. wobec represaljów ze strony metropolji zakrzątnął się czynnie około gromadzenia środków obrony. Wiosną 1775 przyszło wreszcie do otwartego boju. Kongres wybrał naczelnym wodzem Washingtona (ob.) i podał raz jeszcze adres do króla z prośbą o szanowanie praw i ponowił obietnicę dochowania wierności. Ale Jerzy III odrzucił wszelkie układy, a kolonje postanowiły wtedy najcięższe ponieść ofiary, byle dobić się niepodległości. I rzeczywiście po pierwszych powodzeniach na polu walki ogłosiły się one 4 lipca 1776 niezależnemi i niepodległemi, ale dopiero 4 października nastąpiło właściwe uorganizowanie państwa związkowego *Zjednoczonych Stanów Ameryki północnej*. Odtąd toczyła się wojna ze zmiennem szczęściem. Amerykanie ponieśli wiele klęsk i w nader już przykrem znajdowali się położeniu, gdy Washington, mianowany pewnego rodzaju dyktatorem, zwycięstwem swem pod Princeton (3 stycznia 1777 r.) dodał rodakom odwagi i nowego tchnął w nich ducha. Jednocześnie przybywało Amerykanom w pomoc wielu znakomitych obcych oficerów, jak: Lafayette, Kościuszko, Pułaski, Kniaziewicz, Steuben, Kalb i t. d. Mimo to wszakże Anglicy wszędzie mieli przewagę. Dopiero zwycięstwo pod Saratoga (15 października 1777 r.) zmieniło znacznie położenie rzeczy, zwłaszcza gdy Francja z Franklinem (ob.), pełnomocnikiem amerykańskim, zawarła w Wersalu 7 lutego 1778 roku przymierze i dzielnie dała poparcie. Hiszpanja 1779 r. wypowiedziała także wojnę Anglji, na której szkodę utworzył się jeszcze związek neutralności, zawarty 1 stycznia 1780 r. przez Holandję, Szwecję, Danję i Rosję. Wypadek ten pociągnął za sobą wypowiedzenie wojny Holendrom przez Anglję. Amerykanie jednak upadali już pod brzemieniem klęsk, gdy przybycie (lipca 1780 r.) posiłkowych wojsk francuskich pod wodzą Rochambeau (ob.) ożywiło w nich odwagę. Zwycięstwo Washingtona nad generałem Cornwallis pod Yorktownem (17 paźd. 1781), oraz osłabienie Anglików w wojnie podjazdowej i niezawsze szczęśliwe walki na morzu przyśpieszyły zawarty w Wersalu 3 września 1783 r. pokój, mocą którego uznała Anglja niepodległość **Z. S.** Washington 4 grudnia rozpuścił swe wojska, złożył swą godność i usunął się do życia prywatnego. Tak więc zakończyła się wojna, która zapewniła Ameryce półn. niepodległość, złamała przewagę Anglji na morzu, a w narodach europejskich rozbudzi-

ła ideję wolności i równości. Kosztowała ona Amerykanów 135 mil. dolarów i 70,000 ludzi. Nowa rzeczpospolita, obciążona znacznym długiem, nie posiadała kredytu, powagi i rzeczywistej konstytucji, a spory dwu partji przeciwnych (republikanów, którzy władzę polityczną chcieli rodzielić między poszczególe stany, i federalistów, którzy pragnęli państwa związkowego z silną władzą centralną) utrudniały ostateczne zorganizowanie państwa. Dopiero w marcu 1787 r. zwołane przez kongres do Filadelfji generalne zgromadzenie deputowanych ze wszystkich stanów uchwaliło istniejącą dziś jeszcze konstytucję. Kongres, złożony z senatu i izby reprezentantów, otrzymał władzę prawodawczą, a prezydent (obierany co 4 lata) z wiceprezydentem i ministerjum władzę wykonawczą. Pierwszym prezydentem obrany był 1 lutego 1789 r. (i ponownie 1793 r.) Washington, zwolennik federalistów a nowy kongres rozpoczął prace prawodawcze, zorganizował administrację, sądownictwo i wojskowość, uregulował finanse i założył bank narodowy. Dla podniesienia dobrobytu zawierał Washington z mocarstwami europejskiemi traktaty handlowe, a w epoce wojen rewolucyjnych nie tylko że ogłosił (22 kwietnia 1793) neutralność **Z. S.**, lecz nawet zawarł (19 listopada 1794) traktat handlowy i przyjazny z Anglją, z powodu czego ściągnął na się niechęć licznych przyjaciół Francji i złożył swój urząd 4 marca 1797 r., a następcą jego został Adams (ob.), który trzymał się w zupełności polityki swego poprzednika. W r. 1800 zaszła znaczna zmiana w stanowisku stronnictw. Demokraci bowiem otrzymali przewagę i przeprowadzili wybór Jeffersona (ob.) na prezydenta. Za rządów jego podniosła się ludność **Z. S.** (w liczbie 17, albowiem do 13 poprzednich stanów przybyły jeszcze: Vermont 1791, Kentucky 1792, Tennessee 1797, Ohio 1802) przeszło do 5,310,000. W r. 1803 nabyły **Z. S.** od Francji za 15 mil. dolarów Luizjanę, a przez to zyskały na południu stałą granicę z całym obszarem rzek Mississippi i Missuri i zupełną swobodę żeglugi na rzece Ohio. Za drugiej prezydentury Jeffersona (1805—9) wszczęły się nieporozumienia z Anglją, a wobec wojny tej ostatniej z Francją i jej polityki morskiej zamknęły **Z. S.** (1 marca 1809) porty swe dla okrętów francuskich i angielskich, oraz dla ich towarów. Następca Jeffersona Madison (ob.) piastował urząd prezydenta także lat 8 i trzymał się w zupełności zasad swego poprzednika. Obaj zaś starali się zaprowadzić jak największą w administracji oszczędność przez zmniejszenie wojska i floty, pragnęli osłabić przewagę banku narodowego, paraliżującego podobne instytucje w poszczególnych stanach, i gorliwie pracowali nad ułatwieniem komunikacji stanów wschodn. z połudn. przez rozszerzenie kanalizacji. Ludność za Madisona wzrosła już do 7,239,814. W r. 1811 przyjęta została do unji jako samoistny stan 18-y Luizjana, w której skład weszła Floryda zachodnia. Aneksja ta, jakoteż zajęcie czasowe przez Amerykanów wschod. Florydy obudziły w Anglji nienawiść, która przy gwałtach dokonywanych przez flotę w.-brytańską i przy zwycięstwie partji demokratycznej w **Z. S.** doprowadziła do wojny angielsko-amerykańskiej (1812—14), ukończonej za pośrednictwem rosyjskiem pokojem gandawskim 24 grudnia 1814 r. Obie strony zwróciły sobie wzajemne zdobycze a Amerykanie zobowiązali się nadto nietylko zaniechać handlu niewolnikami, ale nawet pracować nad jego zniszczeniem. Pokój zewnętrzny przyczynił się wiele do umocnienia pokoju wewnętrznego. Rozwija się przemysł i handel, a wraz z nimi wzrasta znakomicie dobrobyt materjalny. W 1816 r. przystąpił do Unji 19 stan Indjany. Madison złożył prezydenturę 1817 r. w ręce Monroe'go (ob.), który zajmował ten urząd po dwakroć aż do 1825 r. Za rządów jego przyjęte zostały do związku stany: Mississippi 1817, Illinois 1818, Alabama 1819, Maine 1820 i Missuri 1820, tak, że całe państwo **Z. S.** składało się z 24 stanów, a ludność wynosiła (1820 roku) 9,638,000, w liczbie tej 1,538,000 niewolników. W roku 1819 ustąpiła Hiszpanja formalnie zajęte już przedtem obie Florydy za wynagrodzeniem 5,000,000 dolarów, a 1822 wcielono je do **Z. S.**; tego roku (1822) założono w Afryce murzyńską osadę, Liberję (ob.); jednocześnie rozszerzyły też **Z. S.** swe granice tak przez układy z Indjanami, jako też przez nowe nabytki terytorjów nad Missouri i Kolumbją. Monroe dzielnie wspierał handel i przemysł, postawił śmiałą zasadę, że żadne państwo europ. nie ma prawa ani rozszerzać swych kolonji w Ameryce, ani też nowych zakładać. Jego następcą Quincy Adams (ob.), trzymając się zasad swego poprzednika, zajmował imponujące stanowisko w polityce zewnętrznej i starał się oswobodzić **Z. S.**, ile można, od więzów europejskiej polityki handlowej. Gorliwy republikanin, podejrzewany nawet o federalizm, musiał ciągle silną zwalczać opozycję, która zwiększyła się jeszcze przez ustanowienie nowej taryfy celnej, korzystniejszej jakoby dla stanów północnych (przemysłowych). Rozjątrzone tem stany południowe (rolnicze i plantacyjne), podżegane nadto intrygami sekretarza stanu Jacksona (ob.), przyczyniły się do zapewnienia mu po Monroe'm prezydentury (1829) i znaczną w kongresie otrzymały przewagę. Innym przedmiotem sporu między stanami południowemi niewolniczemi, a północnemi była kwestja niewolników, która od czasu objęcia prezydentury przez Jacksona stała się panującą w walkach politycznych. Przyjaciele Jacksona, stanowiący początkowo połudn. skrzydło republikanów, nazywali się odtąd *demokratami*, opierali się dla utrzymania w swych rękach władzy na arystokratach, plantatorach Południa, utrzymujących gromady niewolników; do demokratów, olśnieni samą nazwą, przyłączyli się także wolni robotnicy stanów półn.

STANY ZJEDNOCZONE I. CZĘŚĆ ZACHODNIA

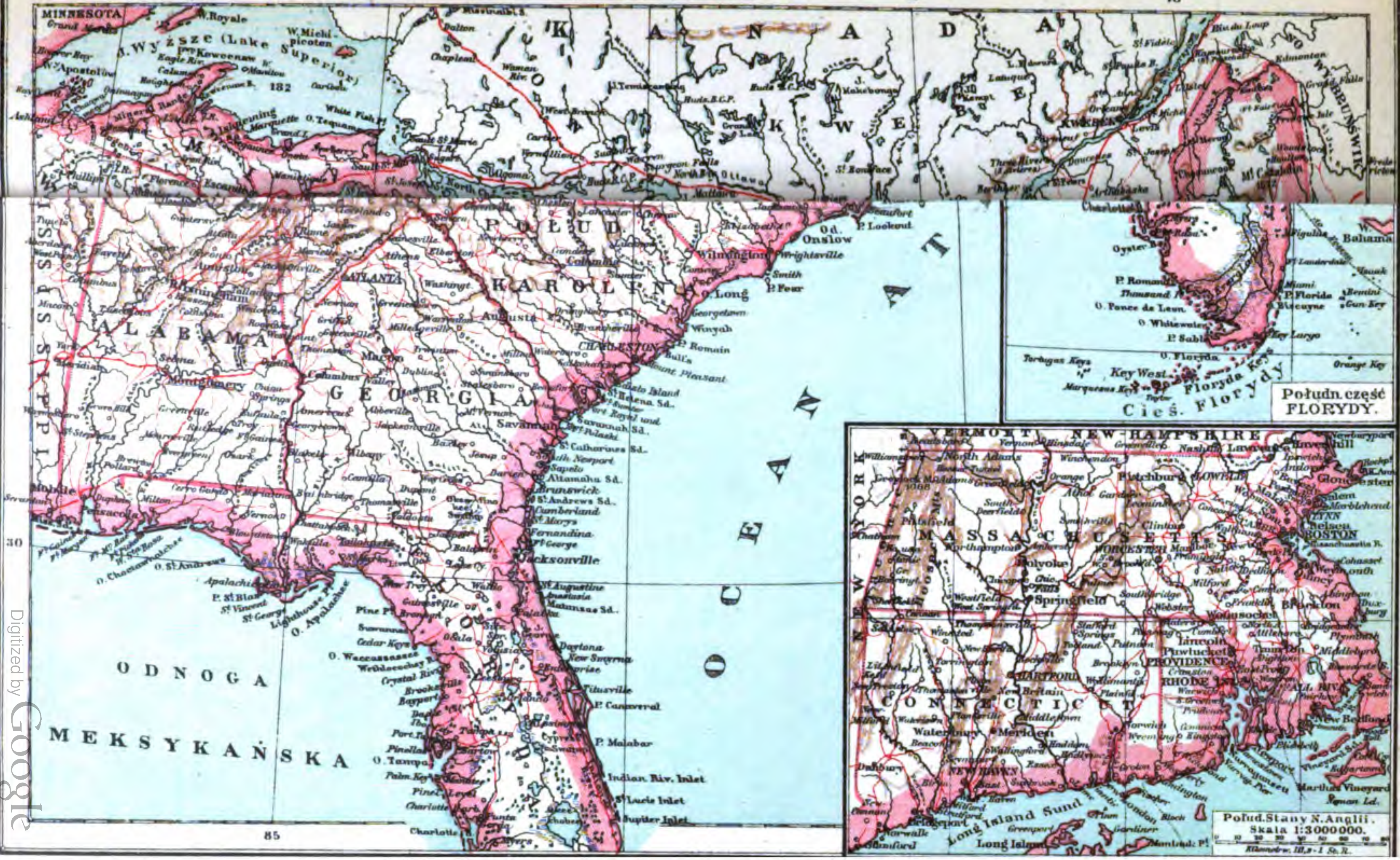
STANY ZJEDNDCZONE II CZĘŚĆ ŚRODKOWA

Dł. Zach. od Greenwich

ASSINIBOIA
MANITOBA
ONTARIO
J. Wyższe (Lake Superior)
INDIAN TERRITOR.
CHOCTAW NATION
CHICKASAW NATION
ARKANSAS
TENNESSEE
MISSISSIPPI
ALABAMA
LOUISIANA
TEXAS
NOWY MEKSYK
Llanos Estacados
(Staked Plain)
MEKSYK
CHIHUAHUA
COAHUILA
Dallas
Fort Worth
Austin
Houston
Galveston
S. Antonio
El Paso
Nowy Orlean
Memphis
Little Rock
Ujście Missisippi
Pd Część Texasu

Skala i objaśnienia jak na mapie I.

STANY ZJEDNOCZONE III CZĘŚĆ WSCHODNIA

i pospólstwo miast większych. Północne zaś skrzydło republikanów istniało dalej pod mianem *Whigów*, a ich przewódcy Clay i Webster, ignorując, ile to było możebne, kwestję niewolniczą, pracowali jeno nad urzeczywistnieniem systemu amerykańskiego, zwracając uwagę głównie na banki, taryfę i ulepszenia wewnętrzne. Stany półn. usuwały u siebie niewolnictwo, południowe zaś, opierające swą produkcję przeważnie na pracy niewolników, w zniesieniu handlu niewolnikami afrykańskimi upatrywały zamach przeciwko sobie. Wśród walki w kwestji niewolnictwa zapadło nowe prawo celne, uwalniające niektóre towary od cła i zmniejszające na przyszłość skalę celną o 20 procentów, oraz wybuchła wojna z Indjanami trwająca lat kilka. Zaledwie zmiana taryfy celnej zaniepokoiła południowców, gdy gwałtowną walkę stronnictw wywołała kwestja banku narodowego, który przez ogromny swój kredyt i olbrzymie operacje wywierał wpływ wielki na targ pieniężny. Demokratom taka działalność banku wydała się niebezpieczną. Otóż Jackson, obrany ponownie (1833) przezydentem, przeprowadził w izbie deputowanych rozwiązanie banku (1836), co sprowadziło przesilenie finansowe i ruinę banków pomniejszych i liczne bankructwa. W 1836 przyjęto do związku stany Michigan i Arkansas, tak, że wszystkich stanów było teraz 26. Nowy prezydent (od marca 1837 r.) Marcin von Buren (ob.), trzymał się w zupełności demokratycznej polityki swego poprzednika. Miejsce Harrisona (ob.), który zaledwie miesiąc piastował urząd prezydenta (1841), zajął John Tyler (ob.), demokrata. Ten utrzymał mimo groźnych sporów pokój z Anglją, a przez przyjęcie do Unji (na początku 1845) nowego stanu Texasu, zatwierdzone uchwałą kongresu (27 grudnia 1845), wywołał za prezydentury James Polka (1845—49) pomyślną wojnę z Meksykiem (1846—48), zakończoną na korzyść Amerykanów pokojem w Guadelupe-Hidalgo, 2 lutego 1848 r. Meksyk musiał zrzec się wszelkich pretensji do Texasu, ustąpił nadto **Z. S.** Nowy Meksyk, oraz Kalifornję za 15 mil. dolarów. **Z. S.** zobowiązały się za to powściągać na pograniczu meksykań. łupieże i napaści Indjan, ale warunku tego nie były w stanie dopełnić. Dług **Z. S.** skutkiem tej wojny z 16,800,000 dolarów urósł (1848) do 65,804,450 dolar. Zajęcie złotodajnej Kalifornji obudziło we wszystkich częściach **Z. S.** gorączkę złota i spowodowało niby wędrówkę narodów do nowego Eldorado, które niezmiernie prędko się zaludniło i weszło do związku jako nowy stan 1850 r. Po ustąpieniu Polka (1849) i rychłej śmierci jego następcy Taylora (1850) otrzymał prezydenturę Fillmore (ob.). Przez nowe nabytki terytorjalne znacznie wzrosła ludność **Z. S.**, a ich posiadłości zwiększyły się o 1,200,000 mil kw. angielskich i rozciągały się od jednego oceanu do drugiego. Oprócz Kalifornji przybyły jeszcze stany: Jowa (1846), Wisconsin (1848), oraz terytorja: Nowy Meksyk i Utah. Ale jednocześnie z tym wzrostem niepomiernym (począwszy od wojny meksykańskiej) występuje na plan pierwszy kwestja niewolnictwa i staje się sprawą palącą. Większość narodu pragnęła zniesienia niewolnictwa, gdy tymczasem stany południowe postanowiły je utrzymać we własnym interesie, zwłaszcza że popyt na bawełnę stawał się na wszystkich rynkach świata coraz znaczniejszy. Wywiązały się stąd długoletnie i gwałtowne spory między stanami półn. a połudn. Te ostatnie początkowo miały nawet za sobą przewagę w kongresie, mianowicie, gdy po ustąpieniu Fillmore'a (4 marca 1853) otrzymał prezydenturę Franklin Pierce (ob.), człowiek charakteru słabego i powolne narzędzie arystokracji południowej. Południowcy nadawali ton nie tylko polityce wewnętrznej, rozszerzającej niewolnictwo, ale także i polityce zewnętrznej, objawiającej zachcianki do podbojów zagranicznych (np. awanturnicze wyprawy Walkera, ob). Zasadami Pierce'a kierował się i James Buchanan (ob.), 1857—61, jego następca, który wszakże z wielką trudnością odniósł przy wyborach zwycięstwo nad kandydatem partji przeciwnej, pułkownikiem Fremont'em (ob.). Wszystkie sprawy rządów Buchanana obracały się wyłącznie około kwestji niewolnictwa. Niezgody i rozłam w samem stronnictwie demokratów, których część pod wodzą Douglasa przyłączyła się do republikanów, zapewniły przy nowych wyborach prezydenturę republikaninowi Abrahamowi Lincoln'owi (ob.), 1861—65, a tkwiąca długo w żarzewiu wojna domowa wybuchła nareszcie. Już w grudniu 1860 wystąpił z Unji stan połudn. Karoliny i opanował kilka fortów i arsenałów związkowych, a za tym przykładem poszły inne stany połud. (w styczniu 1861) i uorganizowały (w lutym 1861) w Montgomery (stan Alabamy) swój kongres secesjonistowski, który 11 marca wybrawszy prezydentem tak zwanej konfederacji Jeffersona Dawis'a (ob.), przyjął nową konstytucję, a konstytucji tej główną zasadą było utrzymanie niewolnictwa. Usiłowania Lincolna, mające na celu załatwienie niezgody drogą pokojową, okazały się bezskutecznemi. Bombardowanie i zdobywanie przez secesjonistów portu Sumter dało początek wojnie domowej (w kwietniu 1861). Początkowo stany półn. z powodu braku środków wojennych były znacznie słabsze na placu boju, ale dzięki swym bogactwom, zręczności, wyższej oświacie, a wreszcie przewadze liczebnej przyszły powoli do równowagi z przeciwnikami, w końcu otrzymały nawet zwycięstwo. W wojnie tej (1861—65) wysadzały się obie strony na środki zniszczenia, wystawiały olbrzymie armje, dokazywały cudów waleczności i największe ponosiły ofiary, by zapewnić sobie powodzenie. Pomiędzy generałami półn. odznaczyli się szczególnie: M'Clellan, Rosekrans, M'Dowell, Sherman, Sigel, Lyons, Sheri-

dan, Halleck, Banks, Thomas, Meade, Hooker, Farragut, Butler i Grant, a zaś między południowymi: Beauregard, Jackson, Johnston, Lee, Kirby, Smidt, Bragg, Hardee, Hood. Unjoniści ponieśli wiele dotkliwych klęsk: dwakroć pod Bull-Run, 21 lipca 1861 i 29—30 sierpnia 1862, pod Fredericksburgiem 13 grudnia 1862, Chancellorsville 1 maja 1863, Chicamanga 29—30 września 1863, ale też mieli i wiele świetnych powodzeń, szczególnie: pod Carthage 5 lipca 1861 r., Rumfords-Hill 17 grudnia 1861, Mili-Spring 19 stycznia 1862, pod Corinthem 6—8 kwietnia 1862 r., Antietam 17 września 1862, Pittsburgiem 2—3 lipca 1863, pod Nashville 16—18 grudnia 1864 r., aż wreszcie zdobyciem przez Granta (ob.) Richmondu (kwiecień 1865) ostateczne odnieśli zwycięstwo. Lee (ob.) poddał się 9 kwietnia, a Jeff. Davis został pojmany w ucieczce. Chwiejny początkowo Lincoln rozwinął wśród wojny wielką energję i 1864 ponownie był obrany prezydentem; proklamacją swą z 22 września 1862 r. zadał ciężki cios powstańcom, ogłosiwszy wolnymi wszystkich niewolników w stanach skonfederowanych; z dniem 1 stycznia 1863 r. prawo to weszło w życie, i niewolnictwo prawnie zostało zniesione. Po zamordowaniu Lincolna (14 kwietnia 1865) przez Bootha, jednego z zagorzałych południowców, dotychczasowy wiceprezydent Johnson (ob.) został prezydentem. Johnson, z zasady demokrata, pragnął bez przepisanej prawem inicjatywy kongresu urządzić stosunki stanów południowych zgodnie z ich życzeniami i uwikłał się przez to w spór z kongresem, który tak zwaną rekonstrukcję Południa oswobodzonego od niewolnictwa uważał za najważniejszą sprawę. Konflikt zaognił się tak dalece, że kongres 1868 roku przyznał Murzynom prawo obywatelstwa, a samego prezydenta postawił w stanie oskarżenia. Sprawa ta skończyła się uwolnieniem prezydenta od czynionych mu zarzutów. Za rządów Johnsona zaznaczyć jeszcze wypada nabycie od Rosji Alaski (30 marca 1867) za 7,200,000 dolarów i spór z Anglją w słynnej kwestji alabamskiej (ob. Alabama), zakończony dopiero 1870 r. Po Johnsonie objął prezydenturę (4 marca 1869 roku) najpopularniejszy naówczas w Z. S. generał Grant (ob.) i obrany był nawet powtórnie na tenże urząd 1872 r. Prawem z 30 marca 1870 r. przyznano Murzynom polityczne prawo wyborcze, a przez nie zakończono ostatecznie długoletni spór między republikanami i demokratami i przywrócono normalne stosunki w stanach południowych, które mimo to przecież doznawały jeszcze niejednokrotnie ucisku militarno-centralizacyjnego ze strony zwycięskiej partji ultra-radykalnej i przeszedłszy tak gwałtowną zmianę w kwestjach społeczno-ekonomicznych, długiego potrzebują czasu, zanim się w najważniejszych przynajmniej punktach zasymilują ze stanami północnemi. Stojące dotąd u steru stronnictwo republikańskie utraciło wiele z dawnego znaczenia, a honor swój i godność splamiło nepotyzmem i niecnemi w administracji nadużyciami, popełnianemi przez osoby stojące na najwyższych stanowiskach. Dnia 10 maja 1876 r. otwarto w Filadelfji wystawę powszechną, przyczem uroczyście obchodzono setną rocznicę odzyskania wolności przez Z. S. Jakkolwiek świetnym był rozwój Unji przy końcu pierwszego stulecia jej istnienia, jednakże stan rzeczy w 1876 w niezbyt pomyślnych przedstawiał się w barwach. Stojące dotychczas u steru stronnictwo republikańskie, wskutek nepotyzmu i nadużyć w administracji, utraciło wiele z dawnego znaczenia i dlatego przy wyborach na prezydenta w listopadzie 1876 r. zawrzała zacięta walka pomiędzy republikanami, przedstawiającymi kandydaturę Ruthesforta Hayesa, a demokratami, głosującymi za gubernatorem New Yorku, Tildenem. Pierwszy zwyciężył w 18 stanach 166 głosami, drugi w 17 stanach 184 głosami; w Południowej Karolinie, Luizjanie i Texas wybory były sporne. W styczniu 1877 w trzech ostatnich stanach odbyły się powtórne wybory, przyczem w Luizjanie przyszło do gwałtownego starcia pomiędzy stronnictwami. W końcu jednakże Hayes 2 marca ogłoszony został prezydentem. 5 marca wstąpił w urzędowanie i w orędzia swojem zapowiedział politykę pojednawczą i usunięcie nadużyć z administracji. Utworzył ministerjum koalicyjne, złożone z umiarkowanych republikanów, reformistów (Schurz został sekretarzem stanu do spraw wewnętrznych) i demokratów, i wogóle starał się załagodzić namiętności stronnictw. 1878 roku kongres pomimo opozycji Hayesa przyjął walutę srebrną. 21 lipca 1877 w wielu stanach zawiązało się bezrobocie pomiędzy robotnikami przy drogach żelaznych, które trwało do 1 sierpnia i zwłaszcza w Pittsburgu, Reading i Chicago doprowadziło do krwawego starcia. Przytem ciągły zastój w handlu spowodował wzrost stronnictwa socjalno-demokratycznego. Położenie ekonomiczne kraju poprawiło się znacznie, żniwa w r. 1878 były pomyślne, podobnie jak i w r. 1879, a wzrost handlu i przemysłu był dowodem, że niebezpieczne przesilenie ustąpiło. Pomimo, że republikanie zwyciężyli przy wyborze prezydenta, demokraci mieli większość w izbie, ale ministrowie przy otwarciu 46 kongresu w końcu 1879 r. powołać się mogli na pomyślny stan kraju, na przyrost imigracji, powiększenie dochodów i uśmierzenie powstania Indjan Ute w Colorado. Egoizm i zawiść polityków amerykańskich okazały się w projektach o obmyślenie środków przeciw imigracji chińskiej i w protestach przeciw projektowi Lessepsa przekopania kanału Panama, co uważano za mieszanie się Europy do spraw amerykańskich.—Od początku 1880 uwaga ogółu była zaprzątnięta sprawą nowego obioru prezydenta. Konwencja republikańska co do ustanowienia kandydata odbyła się w lipcu w Chicago; głosy ważyły się między Grantem a Blai-

ne'm, ale ostatecznie przyjęto innego kandydata, generała Garfielda (ob.), skoro za nim oświadczył się przywódca stronników Granta, Conkling, którego wynagrodzono tem, że kandydatem republikańskim na wicepresydenta został przyjaciel jego generał Chester Arthur. Stronnictwo demokratyczne na zebraniu w Cincinnati na kandydata swego obrało generała Hancocka.—Sprawozdanie prezydenta za r. 1880 również wykazało pomyślny stan kraju, w kwestji tylko waluty prawodawstwo kongresu przeprowadzić się nie dało, dolar bowiem srebrny obok złotego utrzymać się nie zdołał. Z Kolumbją zawarto układ co do zapewnienia neutralności kanału Panamskiego, a z Chinami o ograniczenie imigracji, za co Amerykanie zrzekli się handlu opjum z Chinami. Wybory prezydenta w grudniu 1880 wypadły na korzyść republikanów, prezydentem więc został Garfield, wiceprezydentem Arthur, i urzędowanie swe objęli 4 marca 1881 r. Nowy prezydent wykazał w mowie inauguracyjnej konieczność podniesienia bytu Negrów; w kwestji waluty zaznaczył potrzebę wynalezienia takiego stosunku wartości złota i srebra, aby umożebnił obieg obu metali. W kwestji kanału Panamskiego wypowiedział znowu, że **Z. S.** przypada prawo i obowiązek nadzoru nad nim. Nakoniec przyrzekł przeprowadzenie środków dla usunięcia nadużyć ze służby cywilnej. Ministrowie, mianowani przez Garfielda, należeli do partji republikańskiej, najwybitniejszą między nimi osobistością był Blaine, minister spraw zagran. Znaczna liczba urzędów dostała się wszakże kreaturom Conklinga, senatora nowo-jorskiego, przywódcy skrajnych republikanów, na którym ciążyły liczne nadużycia z czasów Granta; zupełnie jednak zadowolić go nie można było, powstały więc waśnie między dwoma odłamami partji republikanów. Minister tylko poczt, James, zaraz w pierwszych czasach swych rządów zdołał poskromić liczne nadużycia i wydatki na pocztę zmniejszyć o kilkaset tysięcy dolarów rocznie. Od spraw politycznych wszakże uwaga powszechna odwróconą została przez zamach, dokonany na osobę prezydenta Garfielda przez niejakiego Guiteau; morderca, którego umysł w skutek sekciarstwa religijnego widocznie był częściowo obłąkany, za powód swej zbrodni podał, że mu Garfield odmówił urzędu. O podnietę do tej zbrodni podejrzewano senatora Conklinga, a nawet wice-prezydenta Arthura,—można jednak dopatrywać się tylko moralnego współudziału tych ludzi, pielęgnowali bowiem i osłaniali pogoń za urzędami i bezwzględny egoizm. Po długich cierpieniach Garfield umarł z ran w kąpielach morskich Long-Branch, opłakiwany przez ludność, jako człowiek, który własną pracą zdobył swe stanowisko, i za nieposzlakowaną prawość. Wiceprezydent Arthur, człowiek niezupełnie czystej przeszłości, gdy pełnił urząd naczelnika komory nowojorskiej, na zasadzie konstytucji objął stanowisko presydenta i zapowiedział trzymanie się zasad swego poprzednika, usuwanie nadużyć i baczenie na oszczędność wydatków państwowych. Morderca Guiteau po długim procesie powieszony został dopiero w styczniu 1882. Pomiędzy ministrami, którzy urzędy swe złożyli, był i Blaine,—na stanowisku swojem był bowiem niemożliwy po nieudatnych usiłowaniach interwenjowania w wojnie chilijsko-peruwjańskiej (ob. Chili). W 1882 kongres obradował nad projektami do praw przeciw mormonom i Chińczykom. Według pierwszego, wszyscy żyjący w wielożeństwie ulegają utracie praw politycznych, według drugiego imigracja chińska zabrania się na ciąg lat 20; przeciwko temu drugiemu prawu, jako niedemokratycznemu i sprzecznemu z traktatami, prezydent chciał założyć swe veto, napływ jednak gromadny Chińczyków sprowadzał tyle kłopotów, że prezydent prawo to zatwierdził, ograniczywszy jednak termin powyższy do lat 10. W ciągu tegoż roku kongres wyznaczył znaczne fundusze na uregulowanie rzek, budowę portów i gmachów rządowych i t. p.,—rozrzutność ta jednak wychodziła na korzyść pojedyńczych osobistości, a partja republikańska traciła uznanie, dla tego wybory do kongresu 1883 wypadły na korzyść demokratów. Dla poprawy służby cywilnej kraju, na zasadzie prawa uchwalonego w styczniu 1883, ustanowioną miała być przy boku prezydenta komisja, z trzech członków złożona, z których najwyżej dwóch do jednego stronnictwa należeć może, a od której zależeć mają nominacje na urzędy; kandydaci podlegać będą egzaminom państwowym, a awanse będą udzielane za zasługi. W styczniu też uchwalono zniesienie ceł wewnętrznych (*internal revenues*) i zniżono cła od żelaza i cukru. Wybory w grudniu 1883 wypadły również korzystnie dla demokratów, a w mowie, otwierającej posiedzenia 48-go kongresu, 4 grudnia 1883, prezydent zaproponował użycie nadwyżki budżetowej na powiększenie floty wojennej. W styczniu 1884 izba reprezentantów przyjęła rezolucję na cześć zmarłego Laskera (ob.) i przesłała ją izbie berlińskiej drogą dyplomatyczną za pośrednictwem Bismarcka, który ją wszakże odesłał rządowi amerykańskiemu. Okoliczność ta o mało nie doprowadziła do nieporozumienia z Niemcami, władze jednak **Z. S.** i większość izby uznały okoliczność tę za sprawę wewnętrzną niemiecką. Nastąpiły wybory prezydenta; kandydatami republikanów był Blaine, kandydatem demokratów—Grover Cleveland. Pierwszy otrzymał 4,848,334 głosy, a drugi 4,911,017. Cleveland objął prezydenturę 4 marca 1885. Partja republikańska po 24 latach rządów ustąpiła miejsce demokratycznej. Świadczyło to, że antagonizm pomiędzy Południem a Północą osłabł. Cleveland zapowiedział reformę urzędów cywilnych i usunięcie korupcji. Uregulowano kwestje prezydentury w ten sposób, że w razie śmierci prezydenta i wiceprezydenta urząd obejmuje jeden z mi-

mistrów w określonym przez prawo porządku i zatrzymuje do końca kadencji. Tymczasem kwestja robotnicza zaczęła się wysuwać na plan pierwszy, zwłaszcza że nędza w sferach pracujących wzrosła do niebywałych rozmiarów. W New-Yorku 75,000 ludzi nie miało zarobku, a w innych stronach liczono robotników bez zajęcia na 500,000. Obostrzono prawo o emigracji Chińczyków i starano się zapobiedz wprowadzeniu sił roboczych z Europy. W Chicago (1886) wybuchła rewolucja anarchistyczna, rzucano bomby dynamitowe. Siedmiu anarchistów skazano na śmierć i 4 z nich powieszono. W listopadzie 1886 po wyborach do ciał prawodawczych stanów poszczególnych, zwyciężyła przeważnie partja republikańska, gdy do izby reprezentantów wybrano 167 demokratów, 154 republikanów i 3 robotników. W lutym 1887 obie izby przyjęły prawo, znoszące wielożeństwo mormonów w Utahu. Poligamistów pozbawiono prawa wyborczego. Cleveland zaproponował zniesienie ceł protekcyjnych, zwłaszcza od materjałów surowych, izba reprezentantów przyjęła ten projekt (1888), ale senat nie zdążył się z nim załatwić z powodu wyborów prezydenta. Kandydatem demokratów był znowu Cleveland, kandydatem republikanów Benjamin Harrison. Pierwszy otrzymał 5,536,524, drugi 5,441,923 głosy prawyborcze, głosy elektorów jednak rozpadły się inaczej i Cleveland otrzymał ich tylko 168, a Harrison 233. Harrison objął władzę 4 marca 1889 i oświadczył w orędziu do kongresu, że będzie popierał politykę ceł protekcyjnych. Najwybitniejszą osobistością w ministerjum był Blaine, gorący zwolennik panamerykanizmu. W r. 1889 za jego staraniem odbył się w październiku pierwszy kongres wszechamerykański. W czerwcu t. r. konferencja w Berlinie, gdzie zebrali się przedstawiciele Stanów Zjednoczonych, Anglji i Niemiec, uregulowała sprawę wysp Samoańskich i uznała je za niezależne i neutralne, przyznając wszystkim 3 państwom równe prawa. W 1890 uchwalił kongres słynny bil Mac-Kinleya, ustanawiający taryfę celną protekcyjną tak wysoką, że równała się prawie zakazowi wwozu towarów europejskich do Ameryki. Z Anglją były nieporozumienia z powodu połowu fok w cieśninie Beringa, którą rozstrzygnął sąd polubowny w Paryżu 1893. W 1890—1 uchwalono prawo, którego mocą zwiększono cyfrę reprezentantów na 356. W r. 1889 włączono do Unji terytorja Montana, Waszyngton, Dakotę północną i południową, jako stany, a w 1890 włączone Idaho i Wyoming, w r. 1894—siedlisko mormonów Utah. Ważną rolę w życiu ekonomicznem Ameryki Północnej odegrała kwestja srebra, którego wielką ilość **S. Z.** produkują, a które ogromnie spadło w cenie, pomimo że państwo robiło wielkie zakupy. Ta sprawa w połączeniu ze wspólnemi cłami wywołały niezadowolenie z rządów partji republikańskiej, i w r. 1890 wybrano do izby reprezentantów tylko 90 republikanów (z 356 ogólnej liczby). Zbliżały się wybory nowego prezydenta. Partja republikańska postawiła kandydaturę Harrisona, partja demokratyczna—Clevelanda, a nowo powstała partja ludowa (populist party) postawiła Weavera. Wybrano Clevelanda, który otrzymał 5,554,685 głosów, gdy na Harrissona padło 5,172,343, a na Weavera 1,040,600. Przed ustąpieniem z urzędu zdążył Harrison jeszcze objąć pod protektorat Unji wyspy Sandwickie, ale Cleveland cofnął to rozporządzenie poprzednika. 2 maja 1893 otwarto wielką wystawę w Chicago, która była tryumfem przemysłu amerykańskiego. Mimo to przesilenie finansowe z powodu spadku cen srebra oddziaływało przygnębiająco na stosunki. W 1894 w skarbie okazał się deficyt 70 miljonów, wywołany zakupami srebra, przez rząd na mocy bilów Blanda i Shermana. Prezydent zaproponował kongresowi zniesienie tych praw, co też uskuteczniono. Prócz tego wybuchło przesilenie handlowe, mnóstwo banków zbankrutowało, podobnie i kilka wielkich towarzystw kolejowych zawiesiło wypłaty. Obie partje, republikańska i demokratyczna, oskarżyły się wzajemnie o wywołanie klęski. Republikanie twierdzili, że przyczyną przesilenia była agitacja za zniesieniem taryfy celnej, demokraci twierdzili, że winna temu protekcja produkcji srebra. Wskutek przesilenia wybuchły strejki i rozruchy robotnicze. Agitator Coxey wzywał robotników, żeby udali się do Waszyngtonu i złożyli skargi kongresowi. Projekt ten znalazł oddźwięk w sferach robotniczych, i robotnicy gwałtem zajmowali pociągi tak, że milicja musiała zbrojno przeciwko nim występować. Rozruchy przybierały coraz większe rozmiary, dopiero w 1895 stosunki zaczęły wracać do normy. Tymczasem w kongresie walczono o taryfę celną. W styczniu 1894 Wilson postawił wniosek, żeby bil celny Mac-Kinleya poddać rewizji, oraz zaprowadzić podatek dochodowy. 1 lutego izba reprezentantów wniosek ten przyjęła, ale senat znacznie zmodyfikował projekt, aczkolwiek taryfa uległa zniżeniu. Co do podatku dochodowego, sąd najwyższy, o który się sprawa oparła, uznała, że projekt ten sprzeciwia się konstytucji, i projekt ten upadł. Wybory do izby reprezentantów dały większość republikanów. W orędziu, które Cleveland wydał, otwierając kongres (2 grudnia 1895), poruszone były sprawy ekonomiczne i finansowe, oraz kwestja sporu granicznego pomiędzy Anglją a Wenezuelą, który na propozycję Unji, miał rozstrzygnąć sąd polubowny. Kiedy Anglja tę propozycję odrzuciła, prezydent wydał drugie orędzie, gdzie powołując się na doktrynę Monroego, oświadczył, że **S. Z.** same zajmą się wyznaczeniem granicy. Kongres i opinja publiczna przyjęły to oświadczenie z entuzjazmem, i kongres zajął się wyborem komisji granicznej. Wobec tak energicznych kroków, Anglja ustąpiła i 9 listopada 1896 zawarła z rządem Unji umowę, na mocy której granicę wyznaczyć miała komisja

złożona z przedstawicieli obu państw. Prócz tego umowa postanowiała, że na przyszłość wszystkie spory o posiadanie ziem i mórz będą rozstrzygane pomiędzy Anglją a Stanami Zjednoczonemi polubownie. W tym czasie wypłynęła sprawa kubańska (ob. Kuba i Hiszpanja). Ogół ludności stał po stronie powstańców kubańskich, przeciwko Hiszpanom, i popierał Kubańczyków, posyłając im broń i amunicję. Senat i izba reprezentantów wezwały prezydenta, żeby uznał powstańców kubańskich za stronę wojującą, i żeby wymódz na Hiszpanji przyznanie autonomji wyspie. Cleveland jednak nie chciał złamać neutralności. Mimo to demonstracje antyhiszpańskie w Ameryce i antyamerykańskie w Hiszpanji zjawiały się coraz częściej. W sprawach wewnętrznych na pierwszym planie stały kwestje finansowe, należało usunąć deficyt, proponowano dwa środki: cła protekcyjne i bimetalizm. Pod temi hasłami odbyły się wybory na nowego prezydenta. Republikanie postawili kandydaturę Mac-Kinleya, zwolennika protekcjonalizmu, demokraci—Bryana, przeciwnika ceł protekcyjnych, a zwolennika waluty srebrnej. Partja ludowa (populiści) zdecydowała się głosować za Bryanem, a partja demokratów, będących zwolennikami waluty złotej, postawiła własnego kandydata w osobie generała Palmera. Agitację wyborczą prowadzono z wielką zaciętością, gdyż po za sprawami taryfy i waluty ukrywała się walka z wielkim kapitałem i plutokracją, reprezentowaną przez partję, broniącą waluty złotej, gdy rolnicy przyjęli program partji demokratycznej i domagali się bimetalizmu. 10 lutego obliczono głosy w kongresie, i okazało się, że wybrany został Mac-Kinley, który objął urząd 4 marca 1897 r. Wiceprezydentem obrano Hobarta. Z Mac-Kinleyem wstąpił na widownię polityczną nowy prąd w życiu Unji, a mianowicie imperjalizm, t. j. dążenie do rozszerzenia wpływu Stanów Zjednoczonych po za granice Ameryki i zrobienie rzeczypospolitej potęgą wszechświatowego znaczenia. Jednym z pierwszych kroków było wcielenie Hawai, następnie zwrócono uwagę na wypadki kubańskie. Rząd Unji zażądał od Hiszpanji odwołania okrutnego jenerała Weylera; rząd hiszpański sam był niezadowolony ze swego wielkorządcy, więc go odwołał i przysłał marszałka Blanco (1 stycznia 1898). To jednak nie wystarczyło Amerykanom, którzy wysłali na wody kubańskie okręt wojenny „Maine." W Hawanie okręt wskutek eksplozji prochu wyleciał w powietrze, i 266 ludzi załogi zginęło. Amerykanie twierdzili, że to nie był wypadek, lecz zamach ze strony Hiszpanów, i zaczęli gotować się do wojny. 8 marca kongres przyznał prezydentowi 50,000,000 dolarów kredytu, ale z wypowiedzeniem wojny zwłóczono, by się do niej dobrze przygotować. 18 kwietnia kongres wezwał prezydenta, żeby zażądał od Hiszpanji zrzeczenia się Kuby, i rząd Unji 20 kwiet. wystosował ultimatum, którego skutkiem było wypowiedzenie wojny. Sekretarz Stanu Sherman, który był przeciwnikiem wojny, ustąpił, a miejsce jego zajął pomocnik jego Day. Flota amerykańska okazała się doskonałą i przewyższała pod każdym względem flotę hiszpańską. Wojsko lądowe przedstawiało się znacznie gorzej i formowało się wolno. Dopiero 8 czerwca 1898 jenerał Shaster przybył na Kubę z 270,000 wojska, w którem było 20,000 regularnego, a reszta ochotnicy, Na wodach kubańskich znajdowała się flota amerykańska pod wodzą admirałów Sampsona i Schley'a, oraz flota hiszpańska, dowodzona przez Cerverę. Amerykanie zamknęli okręty hiszpańskie w Sant-Jago i zniszczyli je potem zupełnie. 12 sierp. Kuba była zawojowana przez Amerykanów z małemi względnie stratami. Prócz tego flota i wojsko amerykańskie zajęło wyspy Filipińskie, własność Hiszpanji w Azji. Początkowo rząd nie miał zamiarów zaborczych, ale łatwość zwycięstwa tak roznamiętniła ogół, że rząd Unji musiał uledz opinji publicznej i podczas debatów pokojowych w Paryżu zażądał aneksji Kuby i wysp Filipińskich. Pokój podpisano 10 grudnia 1898. Senat ratyfikował go 3 lutego 1899, pomimo że dużo głosów było przeciwnych zaborowi, który przysporzył Unji dużo kłopotów. Na wyspach Filipińskich wybuchło pywstanie Tagalów pod wodzą Aguinalda, a i na Kubie jenerał Brooks napotkał opór. Nowo wybrany (1899) kongres liczył 183 republikanów, 164 demokratów i 10 populistów (ludowców). W senacie większość również była republikańska. Finanse się poprawiły, co zaznaczył Mac-Kinley w swojem orędziu, otwierając kongres, gdzie również wspomniał o życzliwych stosunkach z Niemcami, z któremi zawarto układ regulujący sprawę wysp Samoańskich. Na Filipinach powstanie trwało bez przerwy, ale opór ludności słabł. Na Kubie uregulowano administrację. Puerto Rico wcielono, ale nie jako stan oddzielny, albo terytorjum, lecz luźno zupełnie; mianowano tam jednak gubernatora, ale na produkty tamtejsze nałożono cło. Wśród społeczeństwa prądy imperjalistyczne przeważały ciągle nad innemi, co ujawniło się w uchwale kongresu, dotyczącej znacznego powiększenia floty wojennej. Szykowano się do wyborów, i partja republikańska postawiła jako kandydatów: Mac-Kinleya na prezydenta, a Teodora Roosvelta na wiceprezydenta. Mac-Kinley pod koniec rządów nie przestawał prowadzić polityki w duchu imperjalistycznym. Wcielenie Kuby do Unji leżało w programie rządu. Prócz tego rząd Unji starał się utworzyć całą masę stacji węglowych dla swojej floty na wielu punktach globu. Ujawnił się zamiar nabycia wysp duńskich (St. Thomas, Ste Croix i in.), leżących na wodach amerykańskich. W stosunkach międzynarodowych również starała się Unja zabierać głos, a podczas akcji wojennej w Chinach grała armja i dyplomacja amerykańska wybitną rolę. Flota Stanów Zjednoczonych, operująca dotąd tylko na morzach amerykańskich,

miała poprzeć pretensje poddanych amerykańskich w Turcji i urządzić demonstrację na Bosforze. Nie przyszło wprawdzie do tego, ale projekt ten świadczy, że Ameryka północna zaczyna uprawiać politykę wszechświatową, nie tylko lokalną, jak dotąd. Wszystko to wymaga reorganizacji sił wojennych lądowych i morskich. W duchu tych imperjalistycznych dążeń traktowano w kongresie kwestję kanału Nikaraguańskiego. Według traktatu r. 1850, kanał ten miał być zupełnie neutralny, a Anglja i Stany Zjednoczone miały rozciągać kontrolę na tem, żeby w czasach wojennych kanał nie stracił swego pokojowego charakteru. Z chwilą jednak, kiedy rząd Unji zdecydował się poprzeć finansowo budowę kanału, uważał, że wspólkontrola Anglji ubliżałaby godności państwa. Wskutek tego sekretarz stanu Hay przeprowadził z ambasadorem angielskim Pauncefotem pertraktacje, których rezultatem było zrzeczenie się ze strony Anglji prawa kontroli i przyjęcie przez rząd Unji gwarancji całkowitej za neutralność Kanału. Podczas obrad kongresu nad tą umową zmieniono ją tak, że w rzeczywistości kanał Nikaraguański uznano za własność bezwzględną Stanów Zjednoczonych, gdyż rząd Unji ma prawo wybudować forty nad kanałem i obsadzić je stałą załogą, która będzie strzedz Kanału zarówno w czasie pokoju, jak i w czasie wojny. Anglja, zajęta własnemi kłopotami w Afryce, nie protestowała przeciwko tym samowolnym zmianom układu, ale odmówiła później jego ratyfikacji. Wskutek tego i rząd nikaraguański uznał swoją umowę z rządem Unji za nieobowiązującą. To wpłynęło na podjęcie nanowo myśli wykończenia kanału Panamskiego. Jedno z Towarzystw amerykańskich obowiązywało się wykończyć ten kanał bez subsydjów rządowych. Szowinizm imperjalistyczny odbił się i w stosunkach wewnętrznych państwa, a mianowicie w traktowaniu ludności murzyńskiej. W stanie Karoliny Północnej wydano nowe prawo wyborcze, które uniemożliwiło ludności kolorowej udział w wyborach. Współcześnie w innych stanach, a nawet w New-Yorku wybuchły rozruchy antymurzyńskie i przy tej sposobności poruszono sprawę bytu murzynów i przekonano się, że ludność czarna żyje w warunkach bardzo bliskich niewolnictwu. Wogóle tolerancja i życzliwość Amerykanów względem innych ras i narodów pod wpływem rozbudzenia szowinizmu znacznie osłabła. Patrzą oni niechętnie i ograniczają imigrację obcych, która mimo to wzrasta. Zwłaszcza dużo przybywa Włochów i Japończyków, co dało powód do krwawych zajść. Prócz tego powtarzały się rozruchy i strejki robotnicze, a bezrobocie węglarzy w Pensylwanji przybrało nawet rozmiary, kolosalne i dopiero pośrednictwo rządu zdołało położyć kres groźnemu zajściu. Zbliżały się wybory. Mac-Kinley nie był pewny powtórnego wyboru, gdyż imperjalistyczne tendencje zaczęły budzić protesty. Prócz tego oburzył na siebie purystów protekcjonizmem względem tych, którzy mu dopomogli do przyjścia do władzy. Naraził sobie również wielkich plutokratów i kierowników trustów, które w sposób zuchwały nadużywały swej przewagi finansowej. Głównym atutem jego był jasno określony i łechcący próżność narodową program: rozszerzenie granic i potęgi państwa, złota waluta i cła protekcyjne, któremu przeciwnicy jego nie mogli przeciwstawić nic konkretnego. Demokraci chcieli wyzyskać popularność generała Deweja, ale odstąpili od tego zamiaru i zwrócili się do Clevelanda, a w końcu do Bryana, który reprezentował antyimperjalizm i humanitaryzm. Kwestję waluty srebrnej pominięto w programie, jako niepopularną. Tak więc w chwili wyborów postawiono ze strony republikanów: Mac Kinleya i Roosevelta, ze strony demokratów Bryana i Stephensona. Trzeci kandydat senator Caffery nie miał żadnych widoków. O wyniku wyborów decydowało stanowisko, jakie zajmowała partja reformy, której wybitny przedstawiciel, Karol Schurz, występował silnie przeciwko imperjalizmowi. Wprawdzie postawienie kandydatury Roosevelta, jako wiceprezydenta, oznaczało, że w polityce wewnętrznej nastąpi pewien zwrot, mimo to partja reformy wahała się dopóty, dopóki Bryan nie popełnił nieostrożności i nie wypowiedział się za srebrną walutą. To zdecydowało reformistów do poparcia Mac-Kinleya, którego nazwisko wyszło z urny wyborczej. Mac-Kinley obejmując 1901 roku powtórnie urząd prezydenta oświadczył, że będzie kierował polityką w dawnym duchu, oraz że będzie dążył do utrzymania dobrych stosunków ze wszystkiemi mocarstwami. Zatrzymał także poprzednie ministerjum i zapowiedział, że w kwestjach celnych zamiast protekcjonizmu będzie dążył do wzajemnych ustępstw handlowych z innemi mocarstwami. Ta polityka początkowo wywołała konflikt celny z Rosją, która na podniesienie cła od cukru odpowiedziała podniesieniem cła od maszyn i wyrobów żelaznych amerykańskich. Z Niemcami stosunki ułożyły się łagodnie, chociaż nie obyło się bez niezadowolenia. Mimo to pożyczka niemiecka znalazła życzliwe przyjęcie na rynku pieniężnym Ameryki. Finanse Unji poprawiły się znacznie, deficyt usunięto, a w r. 1900 przewyżka dochodów nad rozchodami wynosiła przeszło 79 miljonów dolarów. Górnictwo, przemysł i handel były w stanie kwitnącym. Sprawę waluty uregulowano bilem 14 marca 1900 r., uznając walutę złotą; srebru przyznano tylko charakter bilonu. Zajęto się również sprawą ustanowienia odpowiedniej cyfry stałego wojska lądowego. Za minimum uznano 57,000, za maximum 95000 żołnierzy, oprócz milicji i ochotników. Mac-Kinley wkrótce po objęciu urzędu padł ofiarą morderstwa politycznego. Anarchista Czolgosz zabił go (1901) i rządy objął wiceprezydent Teodor Roosevelt, który w polityce wewnętrznej, a zwłaszcza w stosunku do murzynów

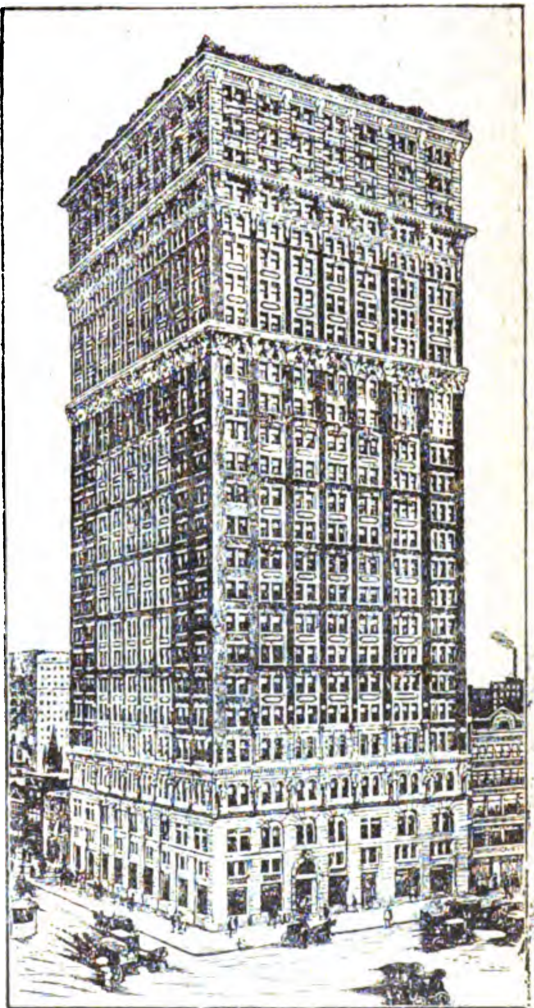
jest przeciwnikiem szowinizmu amerykańskiego. W lutym 1902 cesarz Wilhelm, kokietujący Amerykanów, wysłał do Stanów Zjednoczonych flotę pod wodzą brata swego, ks. pruskiego Henryka, który wygłosił między innemi następującą mowę na bankiecie prasy, wydanym na jego cześć. „Cesarz śledził uważnie bystry rozwój Stanów Zjednoczonych w ostatnich czasach i przyszedł do niezwruszonego przekonania, że naród wasz szybko postępuje. Poselstwo moje w tym kraju przeto należy uważać za akt przyjaźni i grzeczności, podyktowany jedynem życzeniem przyczynienia się do przyjaźniejszego układu stosunków pomiędzy Niemcami a Stanami Zjednoczonemi. Jeżeli chcecie uścisnąć dłoń wyciągniętą, to znajdziecie ją po drugiej stronie Atlantyku". Mimo to wizyta książęca nie sprawiła w Ameryce oczekiwanego wrażenia i nie pociągnęła pożądanych skutków. Podobnież i dar posągu Fryderyka Wielkiego, ofiarowany Unji przez cesarza Wilhelma, naraził ofiarodawcę na śmieszność i przykrość, gdyż opinja publiczna wystąpiła przeciwko apoteozie obcego monarchy na ziemi amerykańskiej. W d. 4 marca 1903 rozwiązał się zgodnie z brzmieniem konstytucji 57 kongres Stanów Zjednoczonych, który wydał wiele ważnych uchwał i praw. Uchwalono 180 miljonów dolarów na kupno i budowę kanału Panamskiego; świeżo zatwierdzono (na rozpoczętej *ad hoc* w d. 5-ym b. m. sesji nadzwyczajnej senatu) traktat z Kolumbją, regulujący tę sprawę. Uchwalono dalej ważną ustawę wodną, która przyniesie krajowi nieobliczone pożytki, otwierając olbrzymie obszary, dotąd puste i przez powodzie tylko nawiedzane, prawidłowemu zaludnieniu i należytej eksploatacji ekonomicznej. W sprawie uregulowania „trustów" uczyniono znowu ważny krok, zmuszając je do jawności i utrudniając tem samem nadużycia. Utworzono osobne ministerjum handlu i pracy, któremu podporządkowano istniejący oddawna zasłużony urząd statystyczny. Nowemu ministrowi ofiarowano zarazem, niby upominek na drogę żywota, nową ustawę o przychodztwie i osiedleniu się w Stanach Zjednoczonych. Inna ustawa pierwszorzędnej doniosłości ustanowiła sztab jeneralny armji, instytucję dotąd nieznaną w Ameryce; ułożono na nowych podstawach stosunek milicji poszczególnych Stanów do wojska stałego Unji. Uchwalono organizację zarządu cywilnego wysp Filipińskich, kładąc nareszcie kres dyktaturze wojskowej na tym archipelagu. Wybory do nowego 58 kongresu odbyły się już, zgodnie z konstytucją, w roku 1902. Sprawę Kuby uregulowano po długich wahaniach w duchu zgodnym z tradycjami Unji, podpisano długoterminową umowę między Stanami Zjednoczonemi a Kubą. Kuba nie może z innemi państwami zawierać umów ograniczających jej niezawisłość, ani zaciągać długów państwowych, nie dających się pokryć zwyczajnemi dochodami wyspy. Stany Zjednoczone mają prawo interwencji, celem zabezpieczenia niezawisłości Kuby. Mają one również prawo zakładania stacji węglowych na wyspie. (Ob. Kuba). Tymczasem wybuchnął zatarg Anglji i Niemiec z Wenezuelą (ob. Wenezuela). Stany Zjednoczone nie występując zbyt ostro w formie, zaznaczyły jednak swoje stanowisko bardzo wyraźnie i charakterystycznym dokumentem; w tym względzie jest słynna mowa prezydenta Roosevelta wygłoszona w Chicago 2 kwietnia 1903 r. Stany Zjednoczone —dowodził prezydent Unji—uważają, że interesy ich na półkuli, na której leżą, szersze i żywotniejsze są od interesów jakiegokolwiek mocarstwa europejskiego, obowiązkiem ich przeto wobec samych siebie i słabszych rzeczypospolitych sąsiednich jest czuwać nad tem, aby żadna z wielkich zamorskich potęg militarnych nie wdzierała się w prawa domowe tych rzeczyp., albo nie przywłaszczała sobie kontroli nad niemi. Ta polityka nie pozwala przeto nietylko dopuszczenia jakichkolwiek zaborów terytorjalnych Europy w Ameryce, ale nawet wspomnianej kontroli politycznej ze strony europejskiej, gdyż taka kontrola bywa częstokroć podobna do terytorjalnego opanowania. Oto powód, dla którego Stany Zjednoczone sądziły, że budowa kanału, mającego połączyć Atlantyk z oceanem Spokojnym, nie może być podjęta przez jakiekolwiek obce państwo, lecz tylko przez Stany Zjednoczone, które powstrzymały się przytem lojalnie i sumiennie od wyrządzenia jakiejkolwiek krzywdy siostrzanym republikom. Stany Zjednoczone nie pragną naruszać w czemkolwiek ich praw, chcą one przy troskliwem ich poszanowaniu dokonać budowy wedle miary warunków, które pozwolą im w czasie pokoju, zarówno jak wojny, korzystać swobodnie z dobrodziejstwa kanału. Troską usilną jest Stanów Zjednoczonych, aby nie mieszać się w jakikolwiek zatarg międzynarodowy, dopóki on nie zagraża ich honorowi lub interesom, wszakże, nie mieszając się do rzeczy nie swoich i nie przyswajając sobie cudzej sprawy, czuwać na tem, żeby doktryna Monroego nie uległa pogwałceniu i żeby potęgi cudzoziemskie nie dopuściły się kosztem jakiejkolwiek rzeczyposp. siostrzanej zaborów terytorjalnych w formie jawnej, czy ukrytej. Chcąc bronić doktryny, Stany Zjednoczone muszą posiadać dostateczną armję lądową i potężną flotę wojenną. Prezydent zakończył swą mowę wezwaniem, aby naród starał się o coraz większe udoskonalenie floty Świadczy to, że w polityce zewnętrznej Roosevelt stoi na stanowisku nie tak krańcowo imperjalistycznem wprawdzie jak Mac-Kinley, ale bądź co bądź uznaje konieczność wielkopaństwowego stanowiska Unji. Zatarg wenezuelski nie osłabił rządu w Niemczech chęci zbliżenia się do Stanów Zjednoczonych, ale chęć ta ciągle napotykała na opór. Cesarz Wilhelm zaprosił flotę amerykańską do Kielu. Roosevelt odpowiedział wymijająco. Tymczasem, kiedy eskadra amerykańska, znajdująca się na wodach morza Śródziemnego

udała się na powitanie prezydenta Loubeta, bawiącego na wybrzeżu, Niemcy uważali to za obelgę, i wskutek tego rząd Unji, pragnąc dać zadosyćuczynienie, postanowił wysłać swoją eskadrę na ćwiczenia floty niemieckiej do Kielu. Później admirał Dewey w rozmowie z dziennikarzami wyraził się niepochlebnie o flocie niemieckiej, poniżając jej wartość w stosunku do amerykańskiej. Odczuto tę obelgę tak silnie, że wszystkie pisma zapomniały odrazu o dążnościach do porozumienia ze Stanami Zjednoczonemi, w całej prasie podniosła się ogromna wrzawa, a poseł niemiecki w Waszyngtonie zwrócił się ze skargą do prezyd. Roosevelta. Tego wybuchu oburzenia nie przewidywano w Ameryce, a najmniej już spodziewał się takiego skutku swoich uwag admirał Dewey. Oświadczył więc natychmiast, że ani mu na myśl nie przyszło, iż Niemcy mogą się obrazić jego słowami, bo nie chodziło mu o żadną krytykę, lecz tylko o przytoczenie przykładu dla wykazania potęgi floty amerykańskiej. To samo oświadczenie admirał powtórzył wobec prezyd. Roosevelta. Poseł niemiecki uważał to za odwolanie obelgi i nie czynił już dalszych kroków celem obrony honoru niemieckiego. W lecie 1903 flota amerykańska złożyła wizytę w Kielu, ale to nie wpłynęło zbyt silnie na temperaturę stosunków pomiędzy obu państwami. W lipcu 1903 r. oficerowie eskadry amerykańskiej wraz z admirałem Cottonem przybyli do Londynu, co dało powód do bardzo życzliwych manifestów i do wymiany telegramów pomiędzy prezydentem Roosveltem a królem Edwardem. Niezadługo potem Amerykanie zajęli 7 wysepek w pobliżu Borneo, twierdząc, że należą one do archipelagu Filipińskiego. W sierp. 1903 senat kolumbijski postanowił zaprowadzić poważne zmiany w umowie dotyczącej budowy kanału Panamskiego, tak, że rząd Unji nie mógłby się zdecydować na wzięcie przedsiębierstwa. Przypisywano to wpływowi wielkich syndykatów kolejowych, które obawiały się konkurencji, jakąby im zrobiło przekopanie kanału. W Panamie z powodu odrzucenia projektu budowy kanału Panamskiego wybuchła rewolucja. Indjanie podnieśli głowy, dawni zwolennicy jenerała Herrery zbierali się w lasach. Herrera i Lorenzo obejmują nad nimi komendę. Wojsko rządowe w Panamie, liczące 1,500 ludzi, sprzyjało powstaniu. Rząd Unji zdecydował się podobno przystąpić niezwłocznie do wypracowania planu budowy kanału przez Nikaraguę, skoro powstanie, wybuchłe w Panamie, utrudniłoby na dłuższy czas roboty około kanału, poprowadzonego tamtą linją. W końcu sierpnia omal nie przyszło do zatargu z Turcją, gdyż poseł amerykański w Konstantynopolu Leishman zaalarmował Rząd Unji, że w Bejrucie zamordowano wicekonsula amerykańskiego Maggelsona. Roosevelt wydał natychmiast polecenie, aby eskadra znajdująca się na morzu Śródziemnem popłynęła na wody tureckie i zajęła jeden z portów, dopóki Porta nie da zadosyćuczynienia. Ostatecznie sprawa się wyjaśniła: wicekonsul nie tylko nie był zabity, ale nawet zraniony, a zamach zredukował się do wystrzału ślepych nabojów w powietrze. Mimo to zdecydowano wysłać eskadrę w celu bronienia interesów poddanych amerykańskich w Turcji. Admirał Cotten z okrętami „San Francisko" i „Brooklyn" stanął przed Bejrutem. Sekretarz stanu dla spraw zewnętrznych, Hay, oświadczył, że Ameryka daleka jest od zamiaru mieszania się do sprawy wschodniej. Cofnięcie eskadry amerykańskiej z wód tureckich zależy od rękojmi, jakich udzieli Turcja dla bezpieczeństwa poddanych amerykańskich. Rozeszła się pogłoska o spiskach na życie prezydenta Roosevelta, aresztowano kilku podejrzanych o zamiar zamachu. We wrześniu Roosevelt w Syrakuzach odbył przegląd robotników i wygłosił do nich mowę, która wywołała dużo wrażenia w kraju. Zwłaszcza zwrócił na siebie uwagę ten ustęp, w którym Roosevelt głosił prawo harmonji między kapitałem a pracą, przypominając robotnikom, że jeżeli bieg interesów jest w zastoju i kapitał nie przynosi procentu, lud cierpi najsrożej. Płaca robotników może wtedy tylko być hojną, jeżeli dochody innych warstw społecznych są hojne. Współcześnie, z powodu rzezi chrześcjan w Bejrucie, eskadra amerykańska pod wodzą admirała Cottona zajęła się uspokojeniem rozruchów w tym mieście. We wrześniu na miejsce El. Roota mianowano ministrem wojny sędziego Tafta. Polacy, zamieszkali w Ameryce wysłali do Rzymu delegację (wrzesień 1903), aby uzyskać od stolicy Apostolskiej mianowanie biskupów polskich dla djecezji w Stanach Zjednoczonych, w których Polacy stanowią znaczny procent ludności. — Porów. Bancrofta „History of the United States" (t. 1 — 9, Boston, 1862—67); Hildretha „History of the United States" (6 t., New York, 1852 i częściej); Neumanna „Geschichte der Vereinigten Staaten von Amerika" (3 t., Berlin, 1863—66); Laboulaye'a „Histoire politique des États Unis de l'Amérique" (3 t., 1854—1855, przekł. polski, Warszawa, 1876); Kappa „Die Geschichte der Sklaverei" (Hamburg, 1861); Schmidta „Geschichte des amerik, Bürgerkriegs" (Filadelfja, 1866); Jenningsa „Eighty years of republican government in the United States" (Londyn, 1868); Döhna „Die polit. Parteien in den vereinigten Staaten von Amerika" (Lipsk, 1868); Blankenburga „Die inneren Kämpfe der nordamerik. Union" (Lipsk, 1869); Kübecka „Reiseskizzen aus den vereinigten Staaten von Nordamerika" (Wiedeń, 1872); Kappa „Aus und über Amerika" (2 t., 1876); Holsta „Verfassung und Demokratie der Vereinigten Staaten von Amerika" (1873—1891); tegoż „Verfassungsgeschichte der Vereinigten Staaten von Amerika seit der Administration Jacksons" (t. 1, 1878); Staudnitza „Die nordamerikanische Arbeiterverhältnisse" (1878); Winsor „Narrative and critical History of America

1492—1850" (1884—89); I. B. M. C. Master „History of the People of the United States 1784—1820" (4 t., 1883—85); E. Stanwood „History of presidential elections" (1892); Nippold „Amerikanische Kirchengeschichte seit der Unabhängigkeits Erklärung" (1892); Moireau „Histoire des Etats Unis de l'Amérique du Nord" (1892); Andrews „History of the United States" (1895); „Presidents ot the United States 1789—1894" (1895). Dzieje wojny domowej opisali: Sander (2 wyd., 2 t., 1876); Draper (przekład niemiecki, 3 t., 1877) i hr. Paryża (3 t., 1875); Mac-Pherson Pollard, Scheibert „Der Bürgerkrieg in der Nord-Amerikanischen Staates" (1874); Wilson „Division and Reunion" (1894). O wojnie meksykańskiej pisali: Ripley, Thorpe, Jenkius, Mansfeld, Henry.—Czasy nowsze: Rhodes „History of the United States from the compramie of 1850" (1892—95); Blaine „Twenty years of Congress, from Lincoln to Garfield" (1884—85); Jannet und Kämpte „Die Vereinigte St. v. America in der Gegenwart" (1893); Moore „The American Congress 1774—1895" (1895). Gannet „The building of a nation: The growt present condition and resources of the United States" (1895); Channing „The United States of America 1765—1865" (1895); Foster „Commentaries on the Constitution of the United States" (1890); Gannet „North America t. 2, United States" (1898); tenże „Statistical atlas of the United States" (1898); Tyler „Literary history of the American Revolution" (1897); Wirth „Das Wachsthum der Vereinigten Staaten von America und ihre auswärtige Politik" (1898); Morris „New History of the United States: the greater Republic" (1900); tenże „Our Island empire Handbook of Cuba, Porto Rico, Hawai Philippine, Island" (1899); Halstead „History of the war with Spain" (1899); Malzan „Lessouns of the war with Spain" (1899); Lodge „War with Spain" (1899); Wilson „Down Fall of Spain, naval history of Spanish—American war" (1900); Titherington „History of Spanish-American War" (1900).

Zjednoczone Stany, literatura, ob. Północno-Amerykańska literatura.

Zjednoczone Stany, sztuka, zwana niedokładnie sztuką amerykańską. W Stanach Zjednoczonych zaczęto uprawiać sztuki piękne znacznie później, niż w krajach Ameryki, zaludnionych przez ludność katolicką, hiszpańską i portugalską, Meksyku, Brazylji. Gdy tam już w XVI w. rozwinęła się pod wpływem Hiszpanji bogata i imponująca architektura (katedra w Meksyku (1573—1616), katedra w San Francisko de Tula (1540—61). Kościoły w Cuzio, Rio Janeiro, Balcia, Buenos Ayres, Lima, Santjago etc.), w Ameryce Północnej troszczono się przedewszystkiem o pożytek i budowano, trzymając się wzorów angielskich i holenderskich, budynki praktyczne i mocne, bez troski o ich estetyczną wartość. I tutaj początek architektury artystycznej dały stany południowe, gdzie przebywała ludność katolicko-romańska. Katedrę w Nowym Orleanie (1792—94) zbudowano w stylu będącym mieszaniną pseudoklasycznego z gotyckim. W Filadelfji kościół Chrystusa (Christ Church 1727) przypomina budowle pomysłu Krzysztofa Wrena w Londynie. Podobnie State House w Bostonie i White House, rezydencja prezydenta w Waszyngtonie, trzymane w sty-

Bank w Pittsburgu.

lu holenderskim, nie odznaczają się estetycznemi formami. W XIX wieku zaczęły na budownictwo amerykańskie wywierać wpływ różne szkoły europejskie, wprowadzone przez emigrantów. Najpierw więc klasycyzm angielski, który wcielił się w potężny kapitol w Waszyngtonie z przepysznemi kolumnadami i olbrzymią 90-m. kopułą. Dalej *Patent Office* w Waszyngtonie, Custom House w Bostonie i New Yorku, mennica w Filadelfji i inne budowle świeckie. Obok klasycyzmu zaczął

Katedra Wszystkich Św. w Albany (projekt Gibsona).

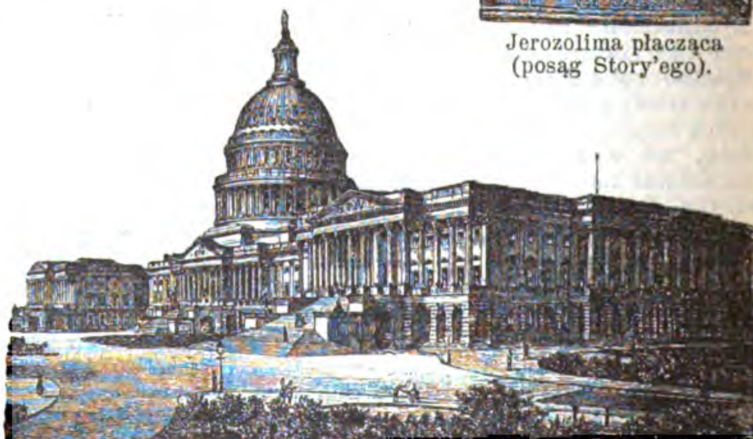

Posąg Lincolna w Chicago (dłóta S. Gaudensa).

Berkshire Apartamenthouse w New-Yorku (projekt C. Pfeiffra)

Dom w Neuport (Rhode Ilsand).

Jerozolima płacząca (posąg Story'ego).

Sofokles (posąg Donoghue).

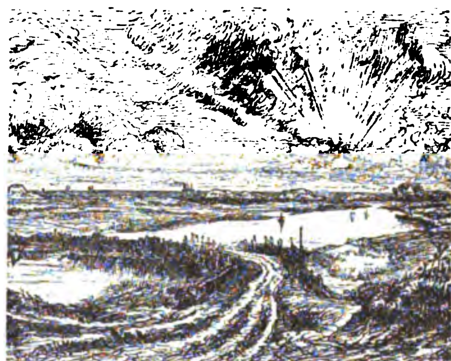

Kapitol Narodowy w Waszyngtonie (projekt Thornton'a i S. Hallett'a).

B. West. Śmierć generała Wolfe'a (fragment).

E. Leutze. Przeprawa Washingtona przez Delaware.

P. Moran. Zachód słońca.

F. A. Bridgman. Przed bramą haremu.

W. M. Chase. Błazen.

rozwijać się styl romantyczno-gotycki, zwłaszcza w budowie kościołów. Do wybitniejszych należą: katedra św. Patryka w New Yorku (zaczęta 1858), dalej Trinity Church, oraz Thomas Church w New Yorku, pomysłu angielskiego architekta Upjohn'a. All-Saints-Cathedral w Albany w stylu weneckiego gotyku z elementami romańskiemi, do których architektura amerykańska coraz bardziej zwracać się zaczęła. Czysto romański styl wyobraża Holy Communion Church w Filadelfji. Pokrewne budowle: Trinity Church w Bostonie i New-Old-South-Church tamże. I w budowlach świeckich zaczęto uprawiać styl podobny; wymieniamy ważniejsze gmachy: State-Capitol w Hartfordzie (Connecticut), Bibljotek w Burlingtonie (Vermont) i w Wobornie (Massachusetts), Alleghany County Court House w Pittsburgu, Art Muzeum w Cincinnati; Akademja narodowa w New-Yorku (w stylu weneckiego pałacu Dożów, muzeum historji naturalnej tamże (gotyk). Styl odrodzenia nie wydał tak pięknych owoców na gruncie amerykańskim. Do wybitniejszych w tym rodzaju należą: State-Capitol w Albany, New City-Hall w Filadelfji z olbrzymią wieżą. Domy miejskie imponują niekiedy rozmiarami, a pod względem stylu stanowią swobodną mieszaninę najrozmaitszych typów: Berkshire Apartament House w New Yorku, Willa w Neuport (Rhode-Islande) etc.; specjalny typ architektury amerykańskiej stanowią t. zw. Drapacze Nieba, olbrzymie 20—30 piętrowe gmachy, budowane z belek żelaznych. Rzeźba amerykańska zjawia się na początku XIX w., ale dopiero w połowie tego stulecia dochodzi do samoistnego wyrobienia. Pierwsi wybitni rzeźbiarze amerykańscy to Tomasz Crawford (1844—1857) i Erazm Dow Palmer (w 1817). Obaj kształcili się w Rzymie i wstępowali w ślady Canovy i Thorwaldsena. Pierwsza szkoła z Powersem na czele skłaniała się do stylu odrodzenia i doszła powoli do realizmu w duchu francuskim (I. Ward, J. Boyle, John Donoghe, St. Gaudens. Pod wpływem niemieckim rozwijali się: W. H. Rinehart, M. I. Ezekiel, E. Keyser. W duchu włoskim tworzyli: W. W. Story, I. R. Rogers, L. Bebisso. Samodzielnej szkoły nie stworzyli. Malarstwo amerykańskie rozwijało się bogaciej i silniej od rzeźby. Początkowo działały tu wpływy angielskie końca XVIII w. B. West i John Singleton Copley są najwybitniejszymi przedstawicielami tego kierunku. J. Trumbull szedł drogą samodzielną, a G. E. Stuart wstępował w jego ślady. Około 1841 pod wpływem E. Lentrego zwrócono się do szkoły Düsseldorfskiej (Bierstadt), a pomiędzy 1860 —1880 oddano się niepodzielnie wpływowi Paryża. W 1877 założono Society of American Artists, oraz kilka akademji (najważniejsza w Fladelfji); mimo to artyści amerykańscy kształcą się przeważnie w Europie. Swoją drogą doszli oni do wybitnych rezultatów: Beard, Piotr Moran, Poore (malarze zwierząt), Tomasz i Piotr Moran (krajobraz), I. G. Brown (figury), W. Chase (portrety). W nowszych czasach: F. A. Bridgman, H. Mosler, Ch. Sprague, Pearce, E. Lord Weeks, przypominają paryskie wzory; oprócz tego posiada malarstwo amerykańskie kilku wybitnych akwarelistów, ale na ogół narodowego stylu dotąd niema. Wysoko za to stoją w Ameryce sztuki reprodukcyjne, a zwłaszcza drzeworytnictwo i sztycharstwo. Por. „The Iconographie, Encyclopaedia of arts and sciences" (Filadelfja, 1887).

Zlataricz, *Zlatarić*, Dinko, t. j. Dominik, poeta serbsko-chorwacki, * 1556 w Dubrowniku, † 1607, ze starej serbskiej rodziny, studjował filozofję i prawo w Padwie, gdzie w 23 r. życia był rektorem gimnazjum akademickiego; następnie przebywał w Zagrzebiu, w końcu w Dubrowniku lub w majątku swym w Konawlju. Pisał pieśni miłosne, oraz przekładał klasyków greckich i rzymskich. W utworach jego znakomitą rolę gra dydaktyzm. Wydał: przekład „Aminty" Tassa p. t.: „Ljubimir" (Wenecja, 1580), przekład „Elektry" Sofoklesa, „Ljubav i smart Pirama i Tisbe" z Owidjusza (1498) i zbiór mów pogrzebowych. Zbiór pism Z. wydał Kukuljewicz p. t.: „Djela" (3 t., Zagrzeb, 1853).

Zlataricz Szymon, syn poprz., także płodny poeta serbsko-chorwacki, z którego utworów zachował się tylko poemat idyliczny „Wila ostarana" i przekład pierwszej księgi „Metamorfoz" Owidjusza.

Zlataricz Marcin, prawnuk Dominika Z., * 1753, † 1826, pisał poezje oryginalne oraz przekładał „Idyle" Gessnera.

Zlatica, miasto w południowo-zachodniej części Bulgarji, na stoku Bałkanów, w okręgu Sofijskim, ma 2,000 miesz. Miasto to pamiętne jest bitwą, stoczoną 21 października 1443 r. pomiędzy wojskiem węgiersko-serbskiem, dowodzonem przez króla Władysława i despotę Stefana, a Turkami, w której ci ostatni rozbici zostali.

Zlanta, rzeka w Siedmiogrodzie, ob. Aranyos.

Zlepieniec, ob. Konglomeraty.

Zlew, zagłębienie połączone z rurą wiodącą do kanału, służy od odprowadzenia wody z mieszkań (ob. Kanalizacja).

Złamanie kości *(fractura)*, przerwanie całości kości (ob.) działaniem siły zewnętrznej. Niema kości tak mocnej, aby nie mogła być złamaną, ale kości powierzchowniej leżące, mianowicie kończyny, więcej wystawione na działanie szkodliwości, łatwiej ulegają złamaniu. W niektórych chorobach łamliwość kości jest znacznie większa, mianowicie w syfilisie (ob.), krzywicy (ob.), rozmiękczeniu kości *(osteomalacia)* i u ludzi bardzo starych. Najczęstsze są Z. kości przedramienia, goleni, uda, ramienia, rzadsze kości czaszki, ręki i stopy, szczęki dolnej, kręgów. Z. są *zupełne* i *niezupełne*—pęknięcia kości; są *czyste* czyli *proste*, gdzie skóra i mięśnie pozostają nienaruszone, i *powikłane* ze stłuczeniem, zranieniem

części miękkich, i te są daleko bardziej niebezpieczne, jak również i wypadki, gdzie kość zostaje zmiażdżoną, następuje bowiem w takich razach nieraz zakażenie rany, a stad i ogólne zakażenie. **Z.** wywołuje gwałtowny ból w chwili powstania, jak również przy każdem usiłowaniu ruchu; chory nie może poruszać członkiem, ale można wywołać ruch tam, gdzie go normalnie nie było, przy czem słyszeć się daje trzeszczenie (*krepitacja*). Proste złamania kończą się zwykle dobrze, jeżeli odłamki kości się stykają i w nieruchomem znajdują się położeniu, a organizm w ogóle dobrze jest odżywiany; kości zrastają się przez wywołanie zapalenia i utworzenie nowej tkanki łącznej, wśród której odkładają się sole wapienne; tkanka ta nazywa się *kostniną* (*callus*). Zrośnięcie kości następuje po 4 tygodniach do 3 miesięcy, stosownie do grubości kości, miejsca i kierunku **Z.**, konstytucji chorego i t. d. Niekiedy wszakże, mianowicie przy **Z.** powikłanem, przy zmiażdżeniu, rozwija się silne zapalenie z ropieniem, przyłącza się róża, zgorzel (ob.) i może nastąpić śmierć. Jeżeli powierzchnie **Z.** nie stykają się, gdy są często poruszane, nie wytwarza się kostna kostnica, ale tylko włókniste powrózki, mostki ze zbitej masy, odłamki zeszlifowują się i następuje połączenie ruchome nakształt stawu (ob.), tak, że przy każdem poruszeniu kości latają na wszystkie strony. Jestto *staw fałszywy* (*pseudoarthrosis*). Leczenie zasadza się przez pierwsze kilka dni na użyciu zimna i jednostajnego ucisku przy spokojnem położeniu, następnie, naprowadziwszy odłamki za pomocą wyciągania, utrzymuje się je w tem położeniu za pomocą opatrunku unieruchamiającego złamaną kość (gips, opatrunek w szynie) i umiarkowanego stałego wyciągania, do czego służą odpowiednie aparaty wyciągowe. W razie niebezpiecznych powikłań, zgorzeli, próchnienia kości, pozostaje niekiedy tylko amputacja (ob.).

Złatoust, miasto powiatowe gub. Ufimskiej, nad spławną rzeką Aj i przy drodze żelaznej Samara—**Z.**—Czelabińsk, ma wielkie rządowe hamernie żelaza, odlewnie, fabryki armat i broni, fabryki mydła i świec, oraz garbarnie. **Z.** jest siedliskiem zarządu okręgu górniczego złatoustskiego i liczy 21,000 miesz.—*Złatoustowski powiat* ma 19,366 w. kw. i 189.000 miesz.

Złączenie, w astronomji, ob. Połączenie.

Złocenie, ob. Pozłacanie.

Złocień, ob. Jastruń.

Złoczew, osada, dawniej miasteczko, w pow. Sieradzkim, gub. Kaliskiej położone; ma kościół parafjalny murowany i klasztor po-bernardyński, liczy 2,000 ludności.

Złoczów, miasto powiatowe w Galicji, nad wielkim stawem położone, od 1630 w posiadaniu Jakóba Sobieskiego, ojca Jana III, będące. Miało być niegdyś murami i wałami opasane. Dotąd utrzymuje się tu na wzgórzu zamek, wewnątrz zupełnie w nowszych czasach przerobiony; otaczające go jednak warowne mury z fosami, basztami i bramami stoją nietknięte. W r. 1690, kiedy jesienną porą król tu obiadował, horda Tatarów obskoczyła zamek i byłaby pewnie króla pojmała, gdyby nie dzielność hetmana Jabłonowskiego, który z garstką walecznych wpadłszy, zamek i króla oswobodził. Królewicz Jakób często tutaj przemieszkiwał; po jego śmierci **Z.** przeszedł do Radziwiłłów. Oprócz kościoła po-pijarskiego jest w mieście fara, klasztor Reformatów, Bazyljanów, kościół ormiański i 2 cerkwie ruskie, gimnazjum wyższe; liczy 10,200 miesz. We wrześniu 1903 padło ofiarą wielkiego pożaru.

Złoć (*Gagea*), rodzaj roślin z rodziny liljowatych, cechuje się okwiatem trwałym, 6-listkowym, pręcikami prostemi, słupkiem niepodzielnym o znamieniu 3-kątnem i nasionami zaokrąglonemi; są to małe roślinki cebulkonośne, o kwiatach żółtych, zielono prążkowanych, zebranych w baldachy, we wszystkich częściach świata. Trzy jej gatunki G. *lutea*, G. *arvensis* i G. *minima*, u nas pospolite, kwitną w kwietniu; cebulki ich używane były przeciw konwulsjom dzieci, oraz do okładania wrzodów.

Złoć.

Złodziejskie wyspy, ob. Marjańskie wyspy.

Złodziejstwo, ob. Kradzież.

Złogi (*tophi*), nagromadzenie się soli wapiennych lub kwasu moczowego, przeważnie w torebkach stawowych, w reumatyzmie lub podagrze (ob.).

Złota bulla, ob. Bulla złota.

Złota horda, ob. Kipczak.

Złota liczba, ob. Cykl.

Złota proporcja, ob. Złoty podział.

Złota purpura, ob. Kasjusza purpura.

Złota reguła, w mechanice, ob. Drąg. **Z. r.** w arytmetyce, dawna nazwa reguły trzech (ob. Reguła).

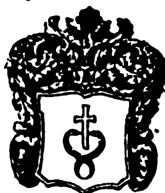
Złota ostroga, order papieski.

Złota róża, dar papieski, na znak łaski, składający się z poświęcanej róży, wyrobionej ze złota. Od r. 1366 dar ten ofiarowywany był w niedzielę Laetare, czyli niedzielę róż (czwarta niedziela postu), cnotliwym królowym lub księżniczkom.

Złota rybka, karaś chiński, ob. Karaś.

Złota tynktura, roztwór chlorku złota w eterze, używa się do złocenia stali.

Złota wolność (herb): Na tarczy dwa węże splecione z sobą, w kształcie ósemki; pomiędzy niemi krzyż.

Złota wolność.

Złotawiec.

Złotawiec *(Cetonia)*, rodzaj owadów tęgopokrewnych, z rodziny blaszkorożnych, chrząszcze świetnie ubarwione, połyskujące; pokrywy skrzydłowe mają na bokach wyżłobienie, skąd owad może rozpostrzeć skrzydła i latać ze złożonemi pokrywami. *Kwiaciarka (C. aurata)*, 19 mm. długa, zielonawo-złota, pospolita jest ogrodach. Białawo-żółte larwy żyją w drzewie gnijącem. Przez ogryzanie pręcików jest owad szkodliwy dla róż i innych kwiatów.

Złote osy, *Chrysalidae*, ob. Chrysis.

Złote runo, w starożytnej mitologji greckiej runo barana, przysłane przez Zeusa Fryksusowi, synowi Atamasa, spotwarzonemu przez zakochaną w nim macochę. Fryksus, uchodząc przed zemstą obrażonego ojca, uciekł na baranie z siostrą swą Helą do Kolchidy, gdzie złote runo ofiarował Marsowi. Potem król tesalski, Pelias, chcąc się pozbyć synowca swego Jazona, namówił go do wyprawy po zdobycie tegoż runa. Jazon przedsięwziął wyprawę na okręcie Argos (stąd nazwa wyprawa *Argonautów*) i przy pomocy Medei, córki króla Kolchidy Eetesa, zdobywszy złote runo, przywiózł je do Grecji.

Złotego runa order, ustawiony został 1429 przez Filipa Dobrego, księcia Burgundji w Bruges, na cześć jednej z jego kochanek. Po wygaśnięciu domu burgundzkiego, wielkimi mistrzami orderu byli panujący z rodziny austrjackiej, a Karol V przeniósł go do Hiszpanji, chociaż pozostał on także i w Austrji i w obu tych krajach zarówno bywa udzielany. Oznaki jego są: łańcuch złoty, którego ozdoby tworzą kształt litery *B* (Burgundja) i krzemienie, z których wyskakują iskry. Na łańcuchu wisi złote runo.

Złote stopy, *złote aljaże*, mieszaniny i związki złota z innemi metalami, zwłaszcza z miedzią i srebrem. Dla otrzymania takich stopów topi się najpierw złoto w tyglu grafitowym, poczem dodaje się srebro lub miedź i starannie miesza. W stopach staje się złoto łatwiej topliwem i mniej rozciągliwem, ale twardszem i wytrzymalszem. Stopy z miedzią są żółte lub czerwone, ze srebrem zielonawe lub białe. Wartość stopu oznacza się według próby (ob. Próba metali drogich). *Złoto koronne* jest złoto 18-karatowe (0,750), *złoto dukatowe* 23,5 karatowe (0,679), *złoto norymberskie* zawiera 5,5 złota, 5,5 srebra i 89 miedzi. Różne stopy używają się do otrzymywania różnych zabarwień na wyrobach złotych, jak *złoto zielone* (75 złota, 12,5 srebra, 12,5 kadmu), *złoto czerwone* (3 złota, 1 srebra, 1 miedzi, lub 1 złota 2 miedzi), *złoto niebieskie* (1—3 złota, 1 stali). *Złoto sprężynowe*, bardzo twarde i sprężyste, składa się z 16 złota, 2,66 srebra i 5,33 miedzi. Por. Bandry „Alliages d'or" (1875).

Złote wybrzeże, ob. Wybrzeże Złote.

Złotki *(Chrysomelidae)*, rodzina owadów tęgopokrywych, chrząszcze drobne, z ciałem ociężałem, wypukłem: głowa mniej lub więcej zakryta przed tułowiem, różki średniej długości, nogi tylne zgrubiałe, do skoku usposobione. Złotki są zwykle żywo lub metalicznie zabarwione, mają nogi wyraźnie wykształcone i żyją na roślinach, karmiąc się miękiemi ich częściami. Larwy niektórych gatunków wydzielają kleistą ciecz i przy zamianie w poczwarkę zawieszają się na liściach. Należy tu około 10,000 gatunków, rozprzestrzenionych na całej ziemi. Do krajowych należą rynnica *(Lina)*, tarczyk *(Cassida)*, pchła ziemna *(Haltica)* i in.; do rodziny złotków należy też chrząszczyk kartoflany (ob. Colorado).

Złotnicki Antoni, lekarz, * 1857 w Dziewczopolu, gub. Kaliskiej, medycynę studjował w Warszawie i Bernie szwajcarskim, następnie pracował przez pewien czas u Charcot'a w Paryżu. Ogłosił: „Ueber die Bildung von Wasserstoff bei der Fäulniss" (Bern, 1883); „Współczesny ruch religijny" (w *Prawdzie*, 1883); „Prawa fabryczne" (tamże). Jako współpracownik *Przeglądu Tygodniowego*, pomieścił w nim: „Wyradzanie się ludzkości"; „Alkoholizm i obłąkanie"; „Pesymizm XIX wieku"; „Ze świata zjawisk tajemniczych" i w. in. W *Ateneum* pomieścił: „Hypnotyzm" (1885); „Wola i hypnotyzm" (1887); „Świadomość i nieświadomość" (1888); „Człowiek, istota jego i przyszłość", studjum psychologiczne (Warszawa, 1898).

Złotnictwo, przerabianie szlachetnych metali, złota, srebra i platyny, a w dalszem znaczeniu także miedzi, niklu, bronzu, glinu, żelaza i stali, na przedmioty ozdoby, opatrzone często emalją i kamieniami drobnemi (ob. Jubilerstwo). Por. Lasteyrie „Histoire de l'orfèvrerie" (2 wyd., 1877); Luthmer „Handbuch der Edelschmiedekunst" (1888).

Złotny kwas, ob. Złoto.

Złoto *(aurum)*, metal najdroższy z metali szlachetnych, jest pod względem chemicznym, jak inne metale, pierwiastkiem, którego symbol jest *Au*, ciężar atomowy=197. W przyrodzie występuje tylko w stanie metalicznym, rzadko w aljażu z palladem i tellurem; **Z.** jednak rodzime zawiera zawsze srebro, z którem jest izomorficzne; zazawartość srebra dochodzić może do 36%. Kryształy złota należą do szeregu regularnego i są tem bledszej barwy, im więcej zawierają srebra. **Z.** znajduje się w pokładach kwarcowych, w dawniejszych skałach krystalicznych, albo w rozsypiskach powstałych z ich zwietrzenia. Oprócz **Z.** *rodzimego*, rozróżnia się jeszcze *elektrum*, **Z.** ze znaczną ilością srebra, **Z.** *palladowe* (10% palladu), *ruda pisarska*—**Z.** w tellurem, **Z.** *irydowe*, kalifornijskiej.—**Z.** otrzymuje się z piasków złotonośnych za pomocą wymywania i odpławienia, przez co oddalają się cząstki od niego lżejsze. Pierwotnem do tego narzędziem jest *batea* czyli miska (fig. 1 i 3); dogodniej służy do tego *kołyska*

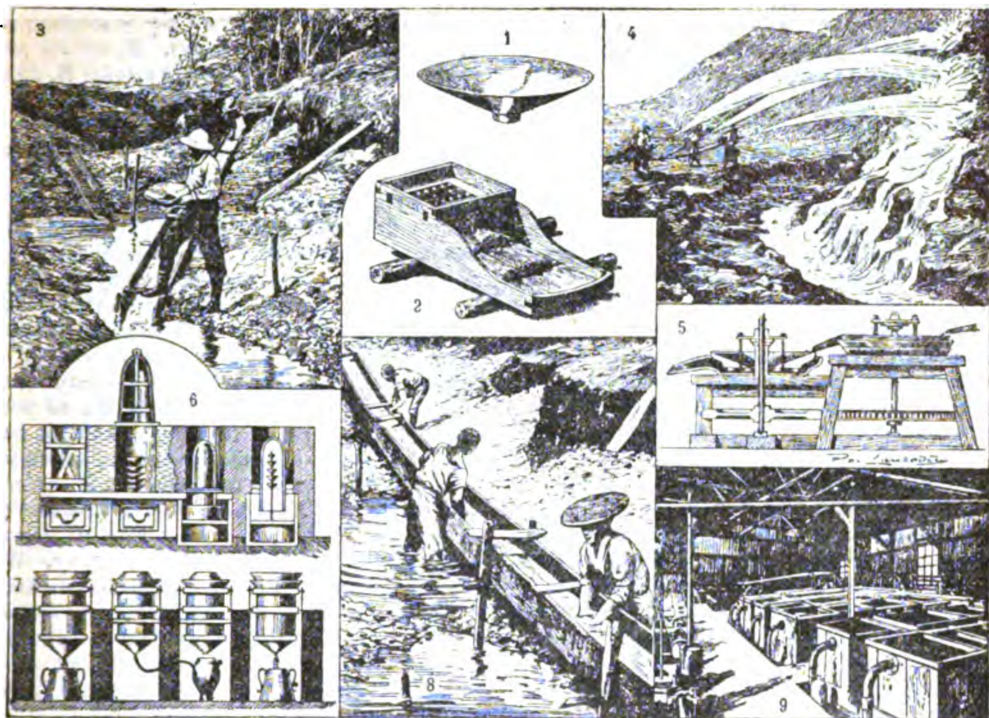

Fig. 1. Miska czyli batea, 2. Kołyska, 3. Płókanie miską, 4. Metoda hydrauliczna, 5. Młynek, 6. Piec do destylacji rtęci, 7. Dobywanie złota przez traktowanie chlorem, 8. Śluza, 9. Traktowanie rudy cyankiem potasu.

(*cradle* czyli *rocker*, fig. 2), t. j. skrzynia, której dno utworzone jest z grubego sukna i która wprawia się w ruch przez przesuwanie na walcach drewnianych; piasek złotonośny sypie się na siatkę w górnej części skrzyni, a gdy przyrząd zwolna się przesuwa w jedną i drugą stronę, przepuszcza się na piasek prąd wody; grubszy żwir pozostaje na siatce, glina i piasek spływają, a cząstki złota osiadają między włóknami sukna. W Kalifornji skrzynie podobne, zwane śluzami (*long-tom*, *sluice*, fig. 8), mają znaczną długość, 100—300 m., i dostateczne pochylenie; działanie potężniejsze osiąga się tam *metodą hydrauliczną* (fig. 4), w której prądy wody, wyrzucane ciśnieniem 4—5 atmosfer, spłókują szybko żwir złotonośny i przez galerję podziemną prowadzą do głębokich i długich śluz, gdzie złoto się oddziela, a mętna woda spływa do doliny i osadza tam pozostały piasek. Gdy cząstki złota zbyt są drobne, aby mogły być oddalone drogą mechaniczną, kłóci się piasek z rtęcią, w której Z. się rozpuszcza; tak otrzymany amalgamat ściska się w workach z miękkiej skóry, przez co nadmiar rtęci się oddala, reszta zaś usuwa się za pomocą destylacji, w piecach różnej konstrukcji; najczęściej piec składa się z przedziałów (fig. 6), w których ustawione są stosy talerzy; po napełnieniu talerzy tych amalgamatem pokrywa się je wysokim dzwonem i ogrzewa się węglem drzewnym, przyczem rtęć się ulatnia, a w częściach chłodniejszych przyrządu skrapla i zbiera w dolnych szufladach. Dla wydzielenia Z. ze skał kwarcowych kruszy się je na proszek, który się poddaje odpławieniu, lub też w odpowiednich młynach (fig. 5) bezpośrednio przy kruszeniu złoto miesza się z rtęcią, od której się następnie oddziela. Od srebra oddziela się Z. za pomocą afinacji (ob.). Z rud bardzo ubogich można otrzymać Z. traktowaniem ich chlorem, przez co tworzy się rozpuszczalny chlorek złota, gdy inne metale nie są atakowane; chlor wprowadza się rurą ze zbiornika dolnego do zakrytych naczyń glinianych, zawierających rudę złotą (fig. 7), utworzony chlorek złota wydostaje się przez dolny otwór, a złoto strąca się siarkiem wapnia. Inna metoda polega na traktowaniu rudy cyankiem potasu (fig. 9), przyczem tworzy się cyanek podwójny potasu i złota, a złoto strąca się cynkiem lub glinem. W ostatnich czasach zastosowano też do wydobywania złota metody elektrolityczne, które zwłaszcza są korzystne przy oddzielaniu złota od innych metali, jak srebra, miedzi, ołowiu i cynku.—*Własności złota*. Czyste złoto posiada piękną barwę żółtą; w cienkich listkach jest przeświecające i przepuszcza światło

zielone; c. wł.=19,3. Jest to metal najklepalniejszy i najciągliwszy ze wszystkich; dosyć jest miękki. Topi się przy 1035°; złoto stopione ma odcień zielonawy i zaczyna się ulatniać przy 2500°, wydając pary zielone. Na powietrzu nie ulega zmianie we wszystkich temperaturach, kwasy go nie atakują, rozpuszcza się w wodzie królewskiej, oraz w innych cieczach wywiązujących chlor, jak w kwasie azotnym z solą kuchenną.—**Z.** jest metalem silnie rozpowszechnionym, ale często występuje w tak małej ilości, że wyzyskiwanie jego się nie opłaca. Drobne ilości złota odkryto także w wodzie morskiej. W Europie najważniejsze kopalnie złota są w Węgrzech i Siedmiogrodzie, znajduje się też w Niemczech, Anglji, Francji, w piaskach Renu, Dunaju i t. d. Daleko bogatsze kopalnie **Z.** posiada Rosja na wschodnim stoku Uralu, w obwodach Tomska i Jenisejska. W innych częściach Azji znajduje się **Z.** w rzekach Syrji i Azji Mniejszej, w Indostanie, na Borneo, w Chinach, Japonji i w Alaszce. W Afryce Wybrzeże Złote na stronie zachodniej dostarczało niegdyś znacznych ilości **Z.**, obecnie najwięcej wydaje go Kordofan, okolica między Darfurem i Abissynją, Kongo, Natal, Transwal i wybrzeże Nigru. W Ameryce płd. jest zwłaszcza Brazylja bogatą w **Z.**, a dalej Kolumbja, Wenezuela, Boliwja. W Ameryce płn. ze **Z.** słynie głównie Kalifornja oraz Meksyk. W Australji **Z.** znajduje się w pobliżu Bathurstu, w Nowej Zelandji, Nowej Kaledonji.—*Związki chemiczne złota* znaczenia wielkiego nie mają. Z tlenem tworzy *tlenek złota*, Au_2O, i *tlennik złota*, Au_2O_3; ten ostatni tworzyć może związki z zasadami i dla tego zowie się też *kwasem złotnym*; sole jego są rozpuszczalne lub nierozpuszczalne. Związki tlenowe złota mają zastosowanie w fotografji, zwłaszcza *podsiarkon tlenku złota* i *sody*, zwany *solą złotą (sel d'or)*, $Au_2Na_6(S_2O_3)_4$. Z chlorem wydaje **Z.** *chlorek złota* Au Cl, i *chlornik złota*, $Au\,Cl_3$; ten ostatni, otrzymujący się przez odparowanie roztworu złota w wodzie królewskiej, jest ciemnoczerwony, rozpływający się. Podobne związki wydaje złoto z bromem i cyanem. *Cyanek złota i potasu*, $Au\,Cy_2.\,KCy+1\frac{1}{2}H_2O$, tworzy wielkie kryształy rozpuszczalne w wodzie, jest bardzo silną trucizną na bakterje, używa się przeciw tuberkolozie płuc, oraz w złoceniu galwanicznem. Z roztworów swoich złoto zostaje strącone przez fosfor, kwas fosforny, wiele metali, sole tlenku żelaza, kwas szczawiowy i t. d. Z roztworami cyny dają roztwory złota *purpurę Kassjusza* (ob. Kasjusza purpura). *Złoto piorunujące* czyli *piorunian złota* jest proszkiem brunatnym, opadającym przez strącenie chlorku złota amonjakiem; wybucha gwałtownie jak inne pioruniany (ob.).—**Z.** chemicznie czyste używa się na wyrób prawdziwego **Z.** *malarskiego* (fałszywe jest z czerwonego mosiądzu) w listkach niesłychanie cienkich; wiele też **Z.** używa się do pozłacania (ob.). Sole złote używają się do farbowania na czerwono i w fotografji. Na wyroby ozdobne i monety **Z.** używa się w stopach z innemi metalami (ob. Złote stopy). **Z.** ma też zastosowanie w tkactwie.—Stosunek wartości **Z.** do srebra był w starożytności jak 1 : 12 i ten stosunek z małemi mianami przetrwał wieki średnie; w wieku XIX ulegał znacznej zmienności i obecnie wynosi 1 : 22.—**Z.**, jako znajdujące się w stanie rodzimym, było zapewne metalem najpierwej obrabianym; w dawnym Peru i Meksyku wyroby **Z.** również były niezmiernie rozpowszechnione. Skąd głównie otrzymywali swe **Z.** starożytni, niewiadomo dokładnie; nieznaną jest kraina Ofir, skąd Salomon **Z.** sprowadzał. W średnich wiekach **Z.** otrzymywano z Hiszpanji, Czech, Śląska (wiek XI do XIII) i in. Po odkryciu dopiero Ameryki poznano daleko obfitsze kopalnie **Z.**, od początku zeszłego wieku datuje się eksploatacja **Z.** na Uralu, a w 1847 odkryto niesłychne bogactwa w Kalifornji. Do nowszych miejscowości **Z.** należą Nowa Zelandja i Afryka płd., bogate wreszcie pokłady odkryto 1898 w Alaszce. Z Francji, Hiszpanji, Angji i Rosji wywóz **Z.** jest zabroniony. W 1899 produkcja złota wynosiła: w Australazji (Australja z Tasmanją i Nową Zelandją) 117,494 kg., w Transwalu 110,010, w Stanach Zjednoczonych Ameryki płn. 109,069, w Rosji 36,221, w Kanadzie 27,160, w innych okolicach ziemi 72,071 kg.

Złoto czerwone, ob. Złote stopy.

Złoto malarskie, ob. Malarskie złoto.

Złoto mannheimskie, *semilor*, ob. Mosiądz i Mannheimskie złoto.

Złoto mozaikowe, ob. Chryzoryn.

Złoto norymberskie, ob. Złote stopy.

Złoto zielone, ob. Złote stopy.

Złoto żydowskie, siarnik cyny, ob. Cyna.

Złotochróst, roślina, ob. Ulex.

Złotogłów, *berło*, *leliwa* (*Asphodelus*), rodzaj roślin z rodziny liljowatych, ma koronę głęboko 6-wrębną, podzawiązkową, pręciki zaś w podstawie rozszerzone, sklepisto zawiązek okrywające, i torebkę trójkomórkową o nasionach trójkątnych. Rodzaj ten, właściwy okolicom nadśródziemnomorskim, podzielony został na dwa rodzaje, *Asphodelus*, o kwiatach białych, i *Asphodelina*, o kwiatach żółtych. *A. luteus*, o kwiatach żółtych, wonnych, rośnie w Sycylji i Grecji, u nas hoduje się jako roślina ozdobna; młode pędy jadane są w Sycylji jak szparagi, korzenie używane były przeciw różnym chorobom i jako amulet. *A. albus*, o kwiatach białych, rośnie w Europie płd.; ostry i gorzki korzeń używany był przeciw wrzodom i jako środek

Złotogłów.

moczopędny; we Francji (w Langwedocji) używa się do wyrobu spirytusu. *A. ramosus*, o kwiatach białych, rośnie w Grecji, Hiszpanji i Włoszech; główki przykorzeniowe już przez dawnych Pelazgów były jadane; u Greków gatunek ten poświęcony był Prozerpinie, zasadzano go na grobach i przypisywano mu cudowne własności; również Japończycy zasadzają go na grobach.

Złotogłów, tkanina jedwabna, ze Wschodu niegdyś sprowadzana, przerabiana nićmi złotemi lub srebrnemi, na Rusi i Ukrainie zwana była *termolamą*.

Złotogoleńczyk, herb: Na tarczy noga (goleń) odcięta od biodra, przykryta zbroją złocistą, z ostrogą.

Złotogoleńczyk.

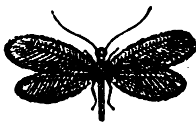
Złotojeść, roślina, toż co posłonek (ob.).

Złotokwiat, toż co jastruń (ob.).

Złotolitka, owad, ob. Chrysis.

Złotołusk, *operment*, minerał, siarek arsenu; **Z.** *czerwony* jest toż co *realgar* (ob. Arsen), **Z.** *żółty* toż co *aurypigment* (ob.).

Złotook (*Chrysopa*), rodzaj owadów z rzędu siatkoskrzydłych, z rodziny złotooków (Hemorobidae), owady drobne, delikatne, zielonawe, z wielkiemi skrzydłami, podobne do mrówkolwów, ale wyróżniające się dłuższemi, szczeciastemi różkami. Zielone larwy, zwane *mszycolwami*, karmią się mszycami. **Z.** *pospolity* (*C. perla*), 1, 5—2 cm. długi, pospolity w całej Europie. W ciągu roku ukazuje się kilka pokoleń, ostatnie trwa przez zimę.

Złotook.

Złotopol, miasteczko w powiecie Czehryńskim gub. Kijowskiej, na granicy gub. Chersońskiej, liczy około 11,000 miesz., między którymi przeszło połowa żydów; posiada gimnazjum, progimnazjum żeńskie, kilka młynów, fabryki tytuniu i nader ożywiony handel.

Złotoryskie starostwo niegrodowe leżało w województwie Inowrocławskiem, w ziemi Dobrzyńskiej, w powiecie Lipnowskim. Podług lustracji z r. 1662, powstało z dawniejszego starostwa Kowalskiego, przez oddzielenie z niego wsi Złotorji, Nowejwsi i Krobi. W roku 1771 posiadał je Jan Branicki, kasztelan krakowski, wraz ze swą małżonką Izabelą z książąt Poniatowskich, którzy z niego opłacali kwarty złp. 4,463 gr. 20, a hyberny złp. 315 gr. 18. Od d. 13 września 1772 roku zostało zagarnięte przez rząd pruski.

Złotowierzb, ob. Wierzba.

Złotowilk, ob. Szakal.

Złotowo (niem. *Flatow*), miasto okręgowe w pruskiej regencji Kwidzyńskiej, między trzema jeziorami, nad Głumią, ma kościół kat. i ewang., kaplicę kat. św. Rocha, synagogę, zamek z parkiem i zwierzyńcem, pomnik Wilhelma I, browar, gorzelnie, tartaki, zakłady stolarskie, 4000 miesz. **Z.** tworzy majorat, do korony pruskiej należący.

Złotówka, moneta, ob. Złoty.

Złoty (niem. *Gulden*, łac. *florenus*, włos. *fiorino*), moneta naprzód w Niemczech wybijana jako *Goldgulden* (ob. Floren), której miejsce zajęły następnie dukaty. Srebrne guldeny wprowadzone zostały około połowy XVII w. **Z.** cesarskie czyli konwencyjne zaczęto wybijać w r. 1667 po 20 z grzywny kolońskiej czystego srebra i takie bito w Austrji aż do wprowadzenia korony, złotych zaś reńskich czyli lżejszych idzie 24 na grzywnę kolońską i te są tylko monetą rachunkową. Według konwencji monetarnej z r. 1867 w Austrji bito 45 guldenów czyli złotych z funta celnego (500 grammów) czystego srebra. Złote holenderskie mają wartość 78,1 kopiejki. Co do dawnych złotych w Polsce, ob. Polskie monety. Złote polskie nowe według prawa z 1 grudnia 1815 r. były bite w ilości $86^{86}/_{125}$ sztuk z grzywny kolońskiej, co dawało wartość 14,99 kopiejki, zatem prawie 15 kop., i takiej też wartości były następnie bite *złotówki* w próbie monet srebnych rosyjskich.

Złoty czerwony, ob. Dukat.

Złoty deszcz, ob. Szczodrzenica.

Złoty podział, *złota proporcja* (*sectio aurea*), podział linji prostej na dwie części, któreby były w takim stosunku, jak część większa do całej linji, t. j. *bc*: *ac*=*ac* : *ab* (ob. fig.). Stosunek obu części wynosi około 5:8 i uważany jest jako reguła estetyczna budowy ciała ludzkiego, gdyż według tego stosunku przypada podział całego ciała na granicy żeber.—Por. Zeising „Der goldene Schnitt“ (1884).

Złoty podział

Złoty Potok, ob. Potok Złoty.

Złoty róg, nazwa kapelusza książęcego dożów Wenecji. Od czasu ukazania się „Wesela“ Wyspiańskiego (ob.), w którym złoty róg doręczony parobkowi odgrywa symboliczną rolę, stał się **Z. R.** u nas synonimem i symbolem pewnych zdolności i aspiracji żywotnych, w przeciwstawieniu do jałowego marzycielstwa.

Złoty wiek. W mitologji wszystkich prawie narodów spotyka się podanie o lepszym jakimś wieku, w którym ziemia była wspólną własnością wszystkich mieszkańców, sama z siebie wydawała wszystkie płody, płynąc miodem i mlekiem, kiedy zwierzęta drapieżne spokojnie przebywały między innemi stworzeniami, i kiedy niewinny jeszcze człowiek nie wyrodził się przez chciwość, próżność, występki i inne namiętności. Podanie to opiera się na przekonaniu, że postęp oświaty psuje się coraz bardziej i że ludzie byli szczęśliwsi w życiu pierwotnem i patrjarchalnej prostocie, do którejby koniecznie wrócić powinni. Stąd dawni poeci

rzymscy, a szczególnie Wirgiljusz w swoich *Georgikach*, określając stopniowe zepsucie świata, wyprowadzili wieki: srebrny, śpiżowy i żelazny, z wróżbą przecież pocieszającą, że stan pierwotny, wiek złoty, znowu zapanuje kiedyś na ziemi.

Złoże, pokłady skalne, zwłaszcza rudy metaliczne, rozłożone wewnątrz skał warstwowych składu odmiennego. **Z.** nazywają się też masy skaliste, pokrywające minerał lub rudę.

Złożone (*Compositae, Synanthera*), rodzina roślin dwuliścieniowych, stanowiąca klasę *zrosłopylnikowych* czyli *zrosłogłówkowych (Syngenesia)* Linneusza, obejmuje zioła lub podkrzewy, rzadko krzewy, a jeszcze rzadziej drzewa, mające następne cechy: kwiaty ułożone są na wspólnym osadniku (fig. 2) i tworzą główkę (fig. 1), zwaną *kwiatogłówką (capitula)*, przedstawiającą pozornie jeden kwiat, otoczony wspólną okrywą, *kielichokrywą (involucrum)*, złożoną z łusk (fig. 3), lub listków miękkich lub suchych, nagich lub omszonych, niekiedy tylko z ząbków ciernistych (fig. 4), lub z długich włosów pierzasto-dzielnych (fig. 5). Kwiaty,

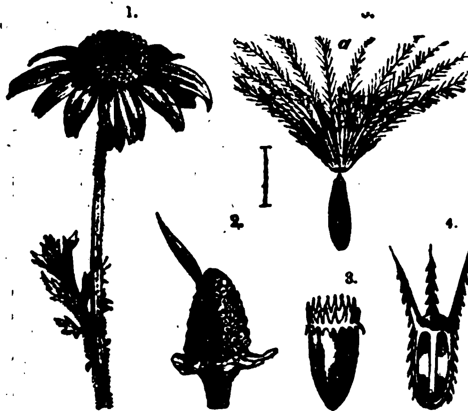

Fig. 1. Kwiatogłówka, Fig. 2. Osadnik, Fig. 3, 4, 5. Kielichokrywy.

czyli raczej *kwiatki (flosculi)*, są albo obupłciowe, albo też zewnętrzne są bezpłodne, albo tylko żeńskie, wewnętrzne zaś obupłciowe, lub tylko męskie, albo też są oddzielnopłciowe. Kielich oddzielnych kwiatków jest ściśle zrosły z zawiązkiem i ma postać rozmaitą; niekiedy jest szczupły i niewyraźny, czasem tworzy tylko brzeżek wystający lub kubeczek; przybiera też postać ości, ząbków, łusek, a często wykształca się w jedwabisty *puch (pappus)*. Korona jest albo rurkowata (fig. 6 i 7), o brzegu zwykle 5-ząbkowym, albo też rurka jest jakby u góry wpodłuż rozdarta, z brzegiem przedłużonym, płaskim, nazewnątrz w postaci języczka odgiętym, rzadko zaś korona jest dwuwargowa. Pręcików jest 5 (rzadko 4 lub 3), osadzonych w rurce korony, o nitkach krótkich, zwykle wolnych, ale pylniki szczupłe, dwukomórkowe, zrastają się brzegami w rurkę, otaczającą szyjkę. Zawiązek jest 1-komóreczkowy i 1-zalążkowy, szyjka szczupła, dzieląca się na dwie odnogi; dźwigające znamiona rozmaitego ukształtowania. Owoc jest ziarniakiem, często uwieńczony puchem kielichowym; nasienie pojedyńcze, bezbiałkowe, zarodek prosty z korzonkiem dolnym. Liście są rozmaicie ukształtowane, najczęściej wcinane i dzielone. Decandolle dzieli je na trzy podrodziny: 1) *Języczkokwiatowe* lub *cykorjowate* (*Liguliflorae*) mają kwiatogłówki utworzone z samych kwiat-

Fig. 6. Kwiat rurkowy. Fig. 7. Główka z kwiatami rurkowemi. Fig. 8. Kwiat promienisty.

ków języczkowych i posiadają wiele soku mlecznego (cykorja, sałata, wężymord, brodawnik). 2) *Wargokwiatowe (Labiatiflorae)* obejmują rośliny właściwe jedynie Ameryce płd. 3) *Rurkokwiatowe (Tubuliflorae)* mają albo wszystkie kwiaty rurkowate, albo tylko środkowe rurkowate, a skrajne języczkowe. Dzielą się na dwa oddziały: *a) ostowe (Cynarocephalae)*, mające kwiatogłówki złożone z samych kwiatów rurkowatych (oset, karczoch, chaber), i *b) promieniste* (*radiatae*, fig. 8), mające kwiaty zewnętrzne opatrzone języczkami, które nakształt promieni kwiatogłówkę otaczają (bylica, wrotycz, podbiał, rumian). Rodzina ta, rozprzestrzeniona na całej ziemi, jest najliczniejsza w gatunki: opisanych jest przeszło 4,000. Szczególnego pod względem gospodarskim i technicznym znaczenia nie mają; niektóre tylko, jak sałata, endywja, karczoch są jadalne, niektóre (krokosz) używają się do farbowania, lub wydają tłusty olej (słonecznik). Wiele z nich natomiast ma znaczenie lekarskie, jak pomornik, rumianek, piołun i t. d., inne znów są ozdobą ogrodów, jak astry, georginje i in.

Zły duch, toż co *djabel* (ob.).

Zmartwychwstanie, ob. Wielkanoc.

Zmartwychwstanie ciał, artykuł wiary chrześcijańskiej, mocą którego wierzyć należy, że ciała wszystkich zmarłych w dzień sądu ostatecznego zmartwychwstaną i połączą się na zawsze z duszą, ażeby stosownie do zasługi mieć udział w nagrodzie lub karze wiecznej.

Zmartwychwstanka, róża jerychońska, ob. Anastatica.

Zmarznięcie, stan wywołany działaniem niskiej temperatury na cały organizm, odróżniony być winien od odmrożenia (ob.). Następuje pod wpływem długotrwałego działania zimna, przy braku ruchu, najczęściej podczas snu, zwłaszcza po poprzedniem przemoczeniu ubrania, np. w skutek deszczu. Zaczyna się od uczucia zimna, dreszczyków, chory doznaje gwałtownej chęci spania, mowa utrudnia się, mięśnie twardnieją, bicie serca coraz słabsze, następuje śmierć pozorna, a po dłuższym czasie i prawdziwa. Na trupach znajdujemy wypełnienie krwią serca, przekrwienie mózgu, płuc i innych organów wewnętrznych, co zależy od skurczu naczyń skóry pod wpływem zimna. Człowieka uległego **Z.** należy przenieść do miejsca cieplejszego, ale nie wyżej 0°, unikając nagłego wyprostowywania kończyn, następnie rozciera się delikatnie śniegiem, owija mokrem prześcieradłem i stopniowo do cieplejszej przenosi kąpieli.

Zmęczenie, *znużenie*, przykre uczucie osłabienia, powstające w skutek natężonej działalności mięśni (ob.), zależy od nagromadzenia produktów utleniania, które dość szybko nie mogą być wessane, mianowicie kwasu mlecznego, kreatyny, i od braku tlenu. Pobudzalność znużonego mięśnia pod wpływem bodźca (ob.) jest tu znacznie osłabiona i dopiero po wypoczynku wraca do dawnego stanu. Najważniejsze znaczenie chorobne ma zmęczenie mięśni oka czyli astenopja (ob.).

Zmieinogorsk lub *Zmiejew*, miasto, zakład górniczy i kopalnia srebra i ołowiu, w okr. Bijskim gub. Tomskiej. Kopalnia ta, odkryta roku 1736, jest od 1745 własnością Demidowych; od r. 1745 do 1860 wydobyto z niej około 54,000 pudów samego srebra. Obecnie kopalnie są wyczerpane.

Zmienna ilość, ob. Funkcja.

Zmierzch, ob. Zorza.

Zmierzchnice, *ćmy*, ob. Motyle.

Zmiękowate *(Malacodermata)*, rodzina owadów tęgopokrywych (ob.)

Zmijew, m. pow. gub. Charkowskiej, przy zbiegu rzek Mży i Dońca północnego położone, liczy 4,700 miesz. i ma 3 cerkwie. Na początku XVII w. miejscowość zajęta była przez Tatarów, lecz 1640 Kondrat Sulima, na czele Kozaków zadnieprskich, poraziwszy na głowę Tatarów nad rzeką Mżą, założył małą fortecę **Z.**, która 1657 r. stała się jedną z największych fortec słobodzkich. Spalona 1668, uległa w latach 1688, 1692 i 1736 napadom Tatarów. Od 1797 miasto powiatowe.— *Zmijewski powiat* ma na przestrzeni 6,791 w. kw. 234,000 m.

Zmora, dręczące widziadła senne przy zasypianiu, lub przed przebudzeniem się. Śniący doznaje uczucia, jak gdyby go przytłaczał ciężar, gniótł zwierz dziki, opadały upiory i t. p.; opanowany śmiertelnym strachem, stara się zwykle poruszyć, uciec, krzyczeć, lecz napróżno. Po krótkich rozpaczliwych wysiłkach budzi się wreszcie, i zmora znika; czuje się wtedy zawsze bardzo wyczerpany; doznaje bicia serca, pokryty jest zimnym potem i zaledwie zwolna przychodzi do siebie. Wszystkie te stany, jakie zwykle do sennych widziadeł usposabiają, wywołują i zmorę, jak np. zbyt obfita wieczerza na krótko przed snem, rozdęcie gazami kiszek, zbyt wązkie ubranie nocne, utrudniony obieg krwi. Najczęściej bywa u małych dzieci, szczególniej wrażliwych, nerwowych, u ludzi otyłych, pełnokrwistych. W wiekach średnich, a także i obecnie jest często powodem różnych zabobonów, które w niej najrozmaitsze złe duchy upatrują, ich karzącą lub ostrzegającą rękę; w wierzeniach religijnych wielu starożytnych ludów położyła **Z.** swe piętno.

Zmorski Roman.

Zmorski Roman, utalentowany poeta, * 1824 roku w Warszawie, † 1867 roku w Dreźnie. Odbywszy nauki szkolne w rodzinnem mieście, zajmował się gorliwie przyswojeniem sobie narzeczy słowiańskich. Od roku 1844 podróżował wiele po Śląsku, Łużycach i wszystkich niemal zachodnich krajach Europy. W 1859 wrócił do Warszawy, skąd 1863 przeniósł się za granicę. Należał on do grona młodych literatów, które między 1840 a 1850 składali w Warszawie: Lenartowicz, Wolski, Bogdan Dziekoński, Filleborn, Norwid. Nieokiełznana fantazja i radykalne demokratyczne pojęcie i dążenie tego burzliwego kółka znalazły swój wyraz w poemacie **Z.** p.t. „Lesław“ (Poz., 1847), w dalszych jego poezjach na tle ludowem osnutych i przekładach narodowej epopei serbskiej. Oprócz prac drukowanych w rozmaitych czasopismach, wydał **Z.** oddzielnie: „Wieża siedmiu wodzów, pieśń z podań“ (tam. 1850); „Narodowe pieśni serbskie“ (2 t., Warsz. 1853); „Podania i baśni ludu w Mazowszu;“ „Domowe wspomnienia i powiastki“ (t.1854); „Królewicz Marko, narodowe pieśni serbskie“ (t. 1859); „Lazarica, ustęp z narodowych pieśni serbskich“ (t. 1860); „Merima“ (w *Gazecie Warsz.* 1876), tragedja przerobiona z serbskiego, napisana przez Bana. Najwięcej prac **Z.** tak prozą, jak wierszem znajduje się w *Bibljotece Warszawskiej* i *Tygodniku ilustrowanym.* Zbiór zupełny jego poezji wyszedł staraniem pozostałej wdowy w Lipsku w 2 t.—Porów. A. Rzążewskiego „Roman **Z.** Kilka słów poświęconych pamięci zmarłego poety“ (Warsz. 1868, odbit. z *Bibl. Warsz.*).

Zmowa (franc. grève), zatrzymanie się robót, nazywa się także strejk (strike), świętowanie w fabrykach, warsztatach rzemieślniczych i t. d.

Zmrok, zmierzch, ob. Zorza.

Zmydlanie, ob. Mydło.

Zmysłowe omamy, *złudzenia zmysłowe,* błędne sądy naszego umysłu, polegające w ogólności na niezgodzie wyobrażeń przez wrażenie wywołanych z rzeczywistością. Ob. Halucynacje, Iluzje, Wzrokowe złudzenia.

Zmysły, w znaczeniu najogólniejszem są to różne drogi poznawania. Za pośrednictwem zmysłów poznajemy świat zewnętrzny *(zmysły zewnętrzne),* jak również nasze stany wewnętrzne *(zmysły wewnętrzne).* Do **Z.** zewnętrznych już od czasów starożytnych zaliczano pięć: wzrok, słuch, smak, powonienie i dotyk; organami tych zmysłów u zwierząt wyższych są kolejno: oko, ucho, język, nos i skóra. Według nowszych zdobyczy wiedzy jest więcej niż pięć zmysłów, gdyż np. skóra posiada prócz organów dotyku jeszcze specjalne drogi poznawania ciepła i chłodu, oddzielne także dla przewodnictwa bólowego i t. p. Wrażenia zmysłowe otrzymujemy przy działaniu trzech czynników: właściwego bodźca zmysłowego, pobudzenia odpowiednich nerwów dośrodkowych i świadomego poznawania tego pobudzenia. Bodźce zmysłowe są *homologiczne* i *heterologiczne;* do pierwszych są organy zmysłowe specjalnie przystosowane i odpowiednie nerwy na nie tylko wrażliwe; tutaj należy bodziec świetlny dla oka i bodziec dźwiękowy dla ucha. Heterologicznemi zowią się wszelkie inne bodźce, które przeróżne wrażenia wywoływać mogą, zależnie od rodzaju organu zmysłowego, na jaki działają. Wielorakie bodźce zewnętrzne, działając na jeden i ten sam organ zmysłowy, wywołują wrażenia podobne; z drugiej jednak strony jeden i ten sam bodziec zewnętrzny, dotykając różnych organów zmysłowych, sprowadza wrażenia różne. Zjawisko tłómaczy się specjalnem przystosowaniem każdego poszczególnego ośrodka zmysłowego. Tak np. podrażnienie nerwu wzrokowego, czy to światłem, czy przez uderzenie, wywołuje zawsze wrażenie świetlne. Każdy zmysł może dostarczać jakościowo różnych wrażeń; tak odróżniamy przeróżne kolory, rozpoznajemy różne tony. Aby bodźcom zmysłowym odpowiadały wrażenia zmysłowe, powinny bodźce te posiadać pewną siłę; na bodźce słabe organy zmysłowe nie reagują. Im mocniejsze są bodźce, tem wrażenia występują silniej, niema tu jednak żadnej prostej zależności; przy przejściu pewnej granicy bodźce silne przytępiają dokładne działanie organu zmysłowego. Wrażenia zmysłowe nie występują, jeżeli droga od peryferji do ośrodka mózgowego w jakimkolwiekbądź punkcie została przerwana (przecięcie odpowiedniego nerwu), lub też jeżeli sam ośrodek mózgowy uległ uszkodzeniu (cierpienia mózgowe). Ob. nazwy oddzielnych zmysłów.

Zmyślenie czyli *fikcja* (łac.), jest to jeden z najpotężniejszych środków, jakim każdy artysta i poeta może się posiłkować dla urzeczywistnienia swych ideałów lub idei. **Z.** wogóle polega na stworzeniu za pomocą wyobraźni i fantazji postaci, sytuacji, stosunków, wypadków, miejscowości i t. p., które nie istniały w rzeczywistości, mimo to dzięki sile talentu artysty ukazują się nam tak pięknemi, prawdziwemi i zajmującemi, że mimowoli zaczynamy wierzyć w ich przedmiotowe istnienia. Każdy utwór artystyczny musi zawierać w sobie **Z.** choćby w najdrobniejszym stopniu, inaczej przestałby być dziełem sztuki, a stałby się niewolniczą kopją rzeczywistości, w której (jak np. fotografja) dla talentu artysty niema żadnego pola działalności.

Zmyślone księgi (*Apokrypha),* ob. Apokryf i Księgi apokryficzne.

Zn, w chemji, symbol atomu cynku.

Znachor, toż samo co wróżbita, wieszczek, w płci żeńskiej *Znachorka.* Według wyobrażeń ludu, sięgających dawnych czasów pogańskich, są to osoby, które głębszym obdarzone wzrokiem, potrafią przyszłość badać, znajdować przedmioty ukradzione lub zgubione, a nadto potęgą zaklęć, z użyciem do tego tajemniczych formuł, wywoływać burze, sprowadzać deszcz, grady i wichurę.

Znaczniki, narzędzia rolnicze, służące do oznaczania rzędów, w których mają być siewane lub sadzone rośliny; potrzeba ich zmniejszyła się od czasu wprowadzenia siewników rzędowych.

Znaim, m. pow. w Morawji, ob. Znojmo.

Znaki kalendarskie, *znaki astronomiczne,* ob. Kalendarskie znaki. *Znaki chemiczne, symbole chemiczne,* ob. Chemja. *Znaki matematyczne,* ob. Matematyczne znaki.

Znalezienie Krzyża Świętego, ob. Krzyża Świętego Znalezienie.

Znamię, w kwiatach, ob. Słupek.

Znamię macierzyste *(naevus maternus),* wrodzony albo wkrótce po urodzeniu się rozwijający niewielki guziczek lub plama objętości ziarnka grochu, talara, i większa; ma swoje siedlisko najczęściej na skórze głowy, szyi lub kończyn. Jest to nowotwór (ob.), mianowicie zwykle naczyniak (ob.).

Znamirowski Józef, pseudonim Marjana hr. Czapskiego.

Znicz, pseudonim Marji Paprockiej (ob.).

Znieczulające środki, ob. Znieczulenie.

Znieczulenie, zniesienie czułości nerwów, może być miejscowe albo ogólne. **Z.** miejscowe wywołać można przez zastosowanie na daną okolicę ciała zimna, rozpylonego eteru, kokainy, tlenku etylowego; **Z.** ogólne następuje po zadaniu *środków znieczulających,* na których czele stoją chloroform i eter. **Z.** stosuje się przy operacjach chirurgicznych, przy bardzo dotkliwych bólach, wreszcie dla przerwania ciężkich ataków nerwowych. Ob. Anestezja.

Znojma, Stanisław ze **Z.,** nauczyciel J. Husa na wydziale teologicznym w Pradze i znakomity uczony swego czasu. Zostawszy 1388 magistrem, gorliwie bronił nauki Wiklefa i rozszerzał pojęcia

reformatorskie w Czechach. Do 1408 r. odważniej aniżeli Hus występował przeciwko zepsuciu panującemu w kościele. 1403 r. wydał traktat, w którym dowodził, że w sakramencie ołtarza chleb pozostaje zawsze chlebem, nie przechodząc w ciało Pańskie; zdanie to jednak we dwa lata później odwołał. Następnie zmienił swe przekonania i wraz ze Stefanem Palczem stanął na czele przeciwników Husa, przeciwko któremu pisał traktaty polemiczne i oskarżające. Opierając się na słowach św. Augustyna, że posłuszeństwo jest najwyższą ze wszystkich cnót, doszedł Stanisław w końcu do krańcowego fanatyzmu, wzywał przeciwko heretykom władzę duchowną i świecką i zapamiętale bronił hierarchji rzymskiej i jej zasad. 1413, jako zakłócający pokój, był przez króla Wacława wydalony z kraju, poczem schronił się do Indrzychowego Hradca, gdzie † 1414. Był on jednym z najdzielniejszych i najzdolniejszych obrońców realizmu, który w wynikach swych skłaniał się ku panteizmowi. Napisał dzieło „Universalia realia," obejmujące obronę głównych zasad realizmu, przechowane w rękopisach bibljoteki uniwersyteckiej praskiej.

Znojmo, po niemiecku *Znaim*, miasto pow. w Morawji, nad rzeką Dyją, ma piękny kościół św. Mikołaja, kilka innych kościołów i klasztorów, zamek, gimnazjum, szkołę realną wyższą, szkołę przemysłu majolikowego, szkołę rolniczą i muzyczną; liczy 15,000 miesz., po większej części Niemców, trudniących się głównie uprawą wina i gorczycy, oraz sukiennictwem i handlem. **Z.** był przez długi czas stolicą dawnej Morawji. Po zawartym tu 12 lip. 1809 zawieszeniu broni pomiędzy Austrjakami a Francuzami nastąpił pokój, podpisany w Wiedniu 14 października.

Znosko Jan, pisarz polski, * 1772 w Wilnie, † 1833 roku. Ukończywszy uniwersytet wileński 1794 r., był naprzód nauczycielem w Grodnie, od r. 1802 adjunktem uniwersytetu wileńskiego, od 1815 profesorem filozofji, a w 1827 został dziekanem wydziału filozoficznego. Główną zasługą **Z.** jest to, że on jeden z pierwszych obznajmił publiczność polską z zasadami ekonomji politycznej. Dzieła jego są: „Logika Condillaca", z franc. (Wilno, 1802; 3 wyd., Wil., 1819); „Nauka ekonomji politycznej" (tamże 1811); „Rozprawa o ekonomji politycznej, jej historji i systematach" (t. 1816); „Wiadomość o pomniku w kościele św. Jana w Wilnie, wystawionym na uczczenie pamięci Hieron. Strojnowskiego" (tamże 1830).

Zoarces, ryba, ob. Blennius.

Zobojętnienie, wzajemne znoszenie się działań wręcz przeciwnych. W chemji zatem jest toż samo, co nasycanie, t. j. operacja, przez którą płyn alkaliczny dodawaniem kwasu, a płyn kwaśny dodawaniem alkalji lub wogóle ciał zasadowych, zostaje doprowadzony do takiego stanu, że na papiery odczynnikowe nie działa, że zatem kwas i zasada wzajemnie nasycone zostały. W fizyce zobojętnia się elektryczność dodatnia ujemną, magnetyzm północny południowym.

Zobten, z polskiego *Sobótka*, północna wschodnia część gór Sowich (Eulengebirge), ciągnąca się w powiatach Reichenbachskim, Frankensteinskim i Swidnickim okręgu regencyjnego Wrocławskiego w Śląsku pruskim, między rzekami Bystrzycą (Weistritz) i Lugą (Lohe). **Z.** łączy się z pasmem gór Olbrzymich, a najwyższemi wierzchołkami są: *Sępia góra (Geiersberg), Kóliczna (Költschneeberg), Pokojowa (Ruheberg), Łomowa (Bruchberg)* i *Sobótka (Zobten)*. Ta ostatnia, odległa o 5 mil od Wrocławia, a 2 od Świdnicy, ma 718 metrów wysokości i jest niemal cała lasem porosła. Słowianie polscy nazwali ją *Górą Sobótką*, górą świąt i uroczystości w czasach pogańskich. W XI w. stał tu gród, zburzony 1471 roku przez Wrocławian. Najwygodniejsza droga na Sobótkę idzie przez miasteczko *Zobten*, liczące 2,400 miesz.

Zöckler Otto, teolog protestancki, * 1833 r. Grünberg w Hesji Wyższej, kształcił się w Giessen, Erlangen i Berlinie, 1863 został profesorem teologji w Greifswaldzie. Napisał: „Kritische Geschichte der Askese" (1863); „Geschichte der Beziehungen zwischen Theologie und Naturwissenschaft" (1877—78, cz. 2); „Die Lehre vom Urland des Menschen" (1879) i in.

Zodjak, ob. Zwierzyniec.

Zodjakalne światło, *światło zwierzyńcowe*, smuga świetlna, biaława, na niebie, postaci stożkowatej, której oś przypada w kierunku ekliptyki, czyli przypada na zodjaku, daje się u nas najwyraźniej spostrzegać na wiosnę i w jesieni około porównania dnia z nocą, niedługo przed wschodem lub wkrótce po zachodzie słońca, na wiosnę wieczorem ze strony zachodniej, w jesieni z rana na wschodzie; podstawa jego dotyka poziomu w tem miejscu, gdzie pod niem znajduje się słońce; w okolicach zwrotnikowych widzialnem jest co rano i co wieczór. Ma podobieństwo do światła drogi mlecznej, lecz jest bledsze od niego. Na przeciwległej stronie nieba ukazuje się słabiej świecący *odblask drogi mlecznej*, który jednak często słabemi pasmami jasnemi łączy się ze światłem zodjakalnem, tak, że powstaje stąd, jakby pełny pas na niebie. **Z. ś.** opisane zostało dokładnie po raz pierwszy, przez Cassiniego (1685). Widmo światła zodjakalnego jest to słabe widmo słoneczne, odbite od cząstek stałych. Dokładnego wyjaśnienia tego zjawiska dotąd nie posiadamy. Według jednych jest to spłaszczony pierścień materji kosmicznej, który unosi się pomiędzy drogami Wenery i Marsa w przestrzeni. Według Heisa zaś pierścień ten materji kosmicznej krąży około ziemi, w obrębie drogi księżyca i dla nas częściowo zaciemniony jest cieniem ziemi. Wolff w 1900 zdołał otrzymać dokładne fotografje światła zodjakalnego, z których się okazało, że oś jego nie przypada dokładnie na ekliptyce, ale raczej na

płaszczyźnie równika słonecznego; spostrzeżenie to daje ważny przyczynek do rozpoznania natury tego objawu zagadkowego. Por. Searle „The zodiacal light" (1883); Wolf „Ueber die Bestimmung der Lage des Zodiakallichts und den Gegenschein" (1900).

Zoë, cesarzowa bizantyjska, druga córka cesarza Konstantyna VIII, * 978, † 1050, wstąpiła na tron 1028, po zaślubieniu wyznaczonego przez cesarza następcy Romanosa III zgrzybiałego starca, którego zdradziła z jego kamerdynerem. Zamordowawszy męża, zaślubiła kochanka i zrobiła go cesarzem pod imieniem Michała IV (1034). Po śmierci jego adoptowała (1041) jego synowca i zrobiła go cesarzem pod imieniem Michała V, ale niezadługo potem strąciła go z tronu (1042) i sama razem z siostrą Teodorą objęła władzę. Pomimo późnego wieku zaślubiła 1042 Konstantyna IX, pozwalając mu utrzymywać nałożnicę Sklerenę, z którą dzieliła honory tronu.

Zoëa, postać poczwarkowa krabów (ob.).

Zoëga Jerzy, znakomity starożytnik, * 1755 w Dahler, w Jutlandji, † 1809 w Rzymie, od 1798 duński konsul generalny w państwie Kościelnem. Położył ważne zasługi na polu archeologji. Celniejsze jego dzieła są: „Nummi Aegyptii imperatorii" (Rzym, 1787); „De origine et usu obeliscorum" (tamże, 1797); „I bassi rilievii antichi di Roma" (2 t., Rzym, 1808). Por. Welckera „Zoëga's Leben" (2 t., Getynga, 1849).

Zoetrop, ob. Stroboskop.

Zofijówka lub *Sofijówka,* słynny nadzwyczajną wspaniałością ogród w malowniczej dolinie pod Humaniem, w gub. Kijowskiej. Szczęsny Potocki, zamieszkawszy po ostatnim podziale Polski w dziedzicznym swym Humaniu, założył tu 1795 ogród w stylu francuskim, któremu od imienia swej żony, poprzednio hrabiny Zofji de Witt, rodem Greczynki, dał nazwę **Z.** Roboty nad tem arcydziełem sztuki ogrodniczej prowadził dawny podwładny Potockiego w wojsku polskiem, Gdańszczanin, kapitan artylerji Metzel. Ogród ten Trębecki, w znanym swym poemacie opisowym p. t.: **Z.,** za ósmy cud świata obwołał. Ogród humański, nie licząc pracy bezpłatnej poddanych, kosztował Potockiego około 15 miljonów złotych. Z czasem Potocki ostygł do swej **Z.** i zostawił wiele rzeczy niedokończonych, a następcy jego nie mieli ochoty kończyć tego dzieła zbytku, które w dzisiejszym nawet swym stanie wzbudza podziw.

Zofingen, miasto w szwajcarskim kantonie Argowji, 442 m. nad poziomem morza, w równinie zraszanej rzeką Wigger, ma znaczną bibljotekę, instytut głuchoniemych, fabryki tkackie i chemiczne, 5,000 miesz.

Zofja (św.), Rzymianka, wraz z 3 córkami swemi, imieniem *Fides, Spes* i *Charitas,* t. j. *Wiara, Nadzieja* i *Miłość,* poniosła roku 120 po Ch. śmierć męczeńską. Bolandyści mówią o nich pod d. 1 sierpnia; w *Martyrologium* rzymskiem zapisaną jest pod d. 30 września. Pamiątkę ich Kościół obchodzi 15 maja.—Inna św. **Z.** poniosła śmierć męczeńską wraz z towarzyszką swą św. Ireną; zapisaną jest w martyrologjach pod 18 września.

Zofja Witoldówna Anastazja, jedyna córka bohatera Litwy Witolda i pierwszej jego żony Marji, ks. smoleńskiej, * 1372 r. Zostając w zakładzie u Krzyżaków razem z matką, w młodym wieku r. 1390 zaślubiła Wasila, w. ks. moskiewskiego, który zazdroszcząc teściowi swemu Litwy, wkrótce potem rozpoczął z nim jawną i skrytą walkę, a w walce tej **Z.** częstokroć występować musiała jako pośredniczka. Kiedy Wasil przed śmiercią chciał zapewnić tron wielkoksiążęcy synowi swemu małoletniemu także Wasilowi, wyprawił **Z.** razem z księciem do Witolda 1412, celem zapewnienia mu jego pomocy i opieki. Śmierć Wasila ojca (1425) wprowadziła rzeczywiście dziesięcioletniego syna **Z.** na tron moskiewski, ale burzliwe było jego panowanie, z powodu stryjów, którzy rościli do jego tronu pretensje według praw wareskich, a szczególnie Jerzy. Jakoż wkrótce po ślubie Wasila 1432 z Marją Jarosławówną wystąpił Jerzy zbrojnie przeciwko niemu i tak świetne odniósł zwycięstwo, że Wasil musiał ratować się ucieczką, a stryj ubiegł prawie bezbronną stolicę i wziął do niewoli matkę i żonę wielkiego księcia. Dopiero zgon Jerzego i wybuchłe później kłótnie synów uwolniły księżnę i Wasila przywróciły do władzy. Nie ustały wprawdzie domowe wojny, i Wasil to ustępował, to znowu wracał na wielkie księstwo. **Z.** cierpiała jak i syn z powodu nieszczęść, ale nie widać jej udziału w tych ustawicznych bojach. Nareszcie w r. 1445 stryjeczny brat Wasila, Dymitr Szemiaka, wpadłszy nagle do Moskwy, opanował Kreml, wziął znowu do niewoli **Z.,** żonę wielkiego księcia, bojarów, których złupił, i skarb wielkoksiążęcy zagarnął. Dopadłszy samego Wasila w Ławrze Troickiej pojmał go, oślepił i zesłał z żoną do Uhlicza, matkę zaś do Czuchłomy. Gdy następnie szala oręża znowu się przechyliła na stronę Wasila, Szemiaka kazał **Z.** odprowadzić do Moskwy. Podczas spowodowanego napadu Tatarów 1451 r. **Z.** wraz z metropolitą i bojarami miała bronić Moskwy. Okazała się księżna w tym razie odważniejszą od swego syna. Niewiasta charakteru prawdziwie męskiego, wielkiej czerstwości sił i zdrowia, nie upadała nigdy w przeciwnościach, chociaż nieraz straszne widziała sceny. Samowładna pani w swoich ogromnych dobrach, gospodarowała w nich rozumnie i sprawiedliwie. Przed samą śmiercią, obyczajem w rodzinie męża przyjętym, wdziała suknię mniszki z imieniem Eufrozyny. † 1453, pochowana w monasterze Wozniesieńskim.

Zofja, zdrobniale *Sonka* lub *Sonia* zwana, żona Władysława Jagiełły, matka dynastji Jagielloń-

skiej, córka Andrzeja, kniazia Holszańskiego, zwanego także od dzielnicy swej Wiaźmy, księciem Wiaziemskim. Władysław Jagiełło, po raz trzeci już owdowiawszy (1419), za namową Witolda poślubił 1422 r. w Nowogródku młodą i piękną **Z.**, której koronacja z powodu ówczesnej wojny z Krzyżakami odbyła się dopiero 1424 r. w Krakowie z wielkim przepychem. Królowa jaśniała blaskiem młodości i piękności, lubiła życie i zabawy, król zaś był prawie zgrzybiały; dzieci corocznie im niemal przybywały, stąd poszły obmowy, umyślnie przez złych ludzi rozsiewane, którym pierwszy uwierzył Witold i na zjeździe w Horodle nieznacznie zwrócił uwagę króla na nieskromne jakoby życie królowej **Z.**, dodając: że należałoby uwięzić kilka osób podejrzanych o bliższe z nią stosunki. Król łatwowierny kazał to uczynić i gotów był najsurowszych chwycić się środków, gdyby nie roztropność Jana z Tarnowa, wojewody krakowskiego. **Z.** własną, oraz pań najbliższych jej osoby, przysięgą oczyściła się od mniemanej winy złamania wiary małżeńskiej, i król żył z nią odtąd w największej już zgodzie, mimo nowej rzuconej na nią potwarzy, jakoby otruła królewnę Jadwigę (1431), córkę Jagiełły i drugiej jego żony Anny Cylejskiej, domniemaną następczynię króla w Polsce. Po śmierci Jagiełły rozwinęła **Z.** w bezkrólewiu całą energję macierzyńską, by stosownie do woli zmarłego męża, zapewnić koronę młodemu królewiczowi Władysławowi, w czem silną jej pomocą był Zbigniew Oleśnicki. Jakoż Władysław został obrany królem, a opiekę nad nim i dziećmi otrzymała matka **Z.**, pod przewodnictwem Zbigniewa. Kiedy potem Władysława Węgry obrały królem, **Z.** odprowadzała go aż do Sącza, a po jego śmierci pod Warną starała się wszelkiemi siłami o utrzymanie dynastji na tronie; jeździła więc do Kazimierza, drugiego syna, na Litwę, by go co prędzej do przyjęcia korony polskiej nakłonić. Zabiegi jej, w tym podjęte celu, odniosły nareszcie pożądany skutek. W życiu prywatnem zacna i wspaniała, dochodów swoich jak najlepiej i najgodniej używała, wspierając niemi hojnie ubogich i zakłady dobroczynne. Owdowiała, mając lat 30, poświęciła się wyłącznie dzieciom, będąc wzorem dla niewiast pod względem obyczajności. Umarła w zamku krakowskim 1461, pochowaną została w zbudowanej przez się kaplicy Jagielońskiej. **Z.** urodziła Jagielle 3 synów: Władysława (Warneńczyka) (1424), Kazimierza Andrzeja (1426, † 1426) i Kazimierza (Jagiellończyka).

Zofja Kazimierzówna, królewna polska, księżna brandeburska, córka Kazimierza Jagiellończyka i Elżbiety Rakuszanki, * 1464 r. Mając zaledwie lat 10, zaręczona była 1475 r. z synem Alberta Achillesa, panującego na Berlinie, Fryderykiem margrabią brandeburskim z domu Hohenzollernów, ale ślub odbył się dopiero 14 lutego 1479 r. Mąż jej tylko o 4 lata starszy od żony, otrzymał we Frankonji dzielnicę Anspach i po młodszym bezżennym bracie Zygmuncie księstwo Bayreut. **Z.** miała z mężem siedmnaścioro dzieci, między któremi był Albert, ostatni mistrz Zakonu krzyżackiego, i Wilhelm, arcybiskup ryski, obaj siostrzeńcy Zygmunta Starego, którzy stosunkami swemi w Polsce wiele jej potem zaszkodzili. **Z.** † 1512 r.

Zofja Batorowa, księżniczka mazowiecka, córka Konrada III Rudego Warszawskiego, i trzeciej jego żony, Anny Radziwiłłówny, * między r. 1496—99, wydaną została za magnata węgierskiego Aloizego Pechri, a po jego śmierci wyszła za Stefana Batorego, wojewodę siedmiogrodzkiego, synowca króla Macieja Korwina. Data jej śmierci nie jest wiadoma.

Zofja Zygmuntówna Jagielonka, córka Zygmunta Starego i Bony Sforcji medjolańskiej, wyszła w dosyć już spóźnionym wieku, chociaż najmłodsza z sióstr, za Henryka księcia Brunświckiego na Wolfenbüttelu. Nie było to świetne małżeństwo dla **Z.**, ale nie mogło być inaczej, bo matka nie myślała o losie córek, a zbierając ogromne skarby, wybierała się już z niemi do rodzinnej ziemi. Układy o to małżeństwo nastąpiły w Wilnie 30 listopada 1555 r. i ponowione w Warszawie 23 stycznia 1556 r., mocą których król Zygmunt August obowiązywał się wypłacić siostrze tytułem posagu 32,000 czerwonych złotych węgierskich, a na ich zabezpieczenie Henryk zapisał żonie dwie włości i zamki Jerxeim i Schöningen, zeznając zarazem, że jeżeli z królewną mieć będzie synów, im zapewni po sobie następstwo w Wolfenbüttelu, nie Juljuszowi, synowi z pierwszego małżeństwa. **Z.** udała się tedy na ślub do Wolfenbüttelu w poczcie okazałego orszaku, na którego czele był Jerzy Konarski, kasztelan kaliski. Wspomniane wyżej zobowiązanie Henryka do wydziedziczenia syna Juljusza ciężkie przyniosło kłopoty królewnie, zwłaszcza gdy stary, niedołężny, z synem zwaśniony Henryk życie zakończył w czerwcu 1568. Z jego bowiem śmiercią zaraz Juljusz objął rządy i na każdym kroku boleśnie dokuczał macosze. Wstrzymywała go tylko nieco pamięć na króla jej brata, który go często z tego powodu upominał i przestrzegał. Po śmierci męża **Z.** zajmowała się głównie zbieraniem majątku, a czyniła to tak skrzętnie, że ją nawet posądzano o zbytnią chciwość, zwłaszcza w czasie jej sporów z pasierbem Juljuszem, † roku 1575, a całkowity po niej bardzo bogaty spadek odziedziczyli: Anna Jagielonka, jej siostra, żona Stefana Batorego, i królewicz szwedzki, Zygmunt, syn drugiej jej siostry Katarzyny.

Zofja Aleksiejewna, carówna rosyjska, * roku 1657, była córką cara Aleksego Michałowicza i Marji z Miłosławskich i przyrodnią siostrą carewicza Piotra, urodzonego z Natalji z Naryszkinów. Gdy po śmierci ojca (1682), Piotr miał zostać carem, **Z.** zaczęła występować przeciwko

niemu, w obronie praw rodzonego brata Iwana. Jakoż zabiegami swemi, faworyta swego ks. Golicyna i familji Miłosławskich, przy pomocy strzelców, do tego doprowadziła, że postanowiono koronować obu carewiczów pospołu, do czasu zaś ich pełnoletności carówna **Z.** została ogłoszona regentką. Rządziła państwem przez lat 7, dość umiejętnie sprawami państwa kierując. Z Polską zawarła pokoj wieczysty i otrzymała wschodnią Małorosję. Gdy 1687 r. carewicz Piotr usiłował objąć samodzielnie rządy, **Z.** pragnąc utrzymać przy sobie najwyższą władzę, postanowiła koronować się na carycę i starała się wywołać nowe powstanie strzelców. Sprzysiężenie jednak wyszło na jaw, związkowi zostali ukarani, a **Z.** osadzona w monasterze Nowodziewiczym w Moskwie, tamże † 1704.

Zofja z Brzozówki, pseudonim Zofji Klimańskiej.

Zografos Konstanty, mąż stanu nowogrecki, * 1797 w Kalawrycie w Peloponezie, † 1856 w Paryżu. Studjował medycynę we Włoszech, skąd wróciwszy, wziął udział w boju za niepodległość Grecji. Jako znakomity mówca wywierał przeważny wpływ w zgromadzeniach narodowych i będąc stronnikiem Rosji, stał na czele opozycji przeciwko najwyższej radzie (panhellenion). Spełniał rozmaite urzędy i w końcu 1837 został prezesem ministrów, później był posłem w Carogrodzie, a od r. 1850 w Petersburgu.

Zohar, ob. Sohar.

Zoilus, retor grecki, żyjący w III w. prz. Chr., rodem z Amfipolis, osławiony z powodu złośliwości krytyk, mianowicie Homera (i dla tego też *Homeromastix*, t. j. bicz na Homera nazywany). Nazwiskiem *Zoila* dziś jeszcze oznaczają człowieka swarliwego, który uniesiony zazdrością wszystko gani i potępia.

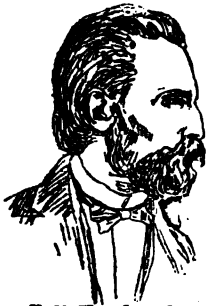
Zoizyt, minerał z rzędu krzemianów, z grupy epidotu, krystalizuje w szeregu rombowym, w długie słupy, jest bezbarwny, żółtawy i zielonawy, twardość 6, c. wł. 3,3, połysk ma szklisty. Skład ma taki sam, jak epidot. Znajduje się w łupkach krystalicznych, w Tyrolu, Norwegji, Tennessee.

Zola Emil, powieściopisarz francuski, * 1840 w Paryżu, † 1902, kształcił się w liceum św. Ludwika, bawił później jakiś czas w Prowancji, gdzie ojciec jego, inżynier włoski, zajęty był budową kanału, następnie pracował w księgarni Hachette'a w Paryżu, zajmując się jednocześnie w chwilach wolnych literaturą, której w końcu wyłącznie się poświęcił. Oprócz artykułów, pomieszczanych w rozmaitych czasopismach (słynne są korespondencje do miesięcznika *Wiestnik Jewropy*), wydał znaczną liczbę romansów i powieści, odznaczających się znakomitym darem obserwacyjnym i wyborną analizą uczuć, z drugiej zaś strony grzeszących częstokroć najskrajniejszym realizmem w wyszukiwaniu ciemnych, a niekiedy wstrętnych sytuacji. Z powieści jego celniejsze: „Contes à Ninon“ (2 t., 1864 r.): „La confession de Claude“ (1865 r.); „Le voeu d'une morte“ (1866); „Les mystères de Marseille“ (1867); „Thérèse Raquin“ (t. r.); „Manet“ (t. r.); „Madeleine Férat“ (1868); „Les Rougon-Macquart, histoire naturelle et sociale d'une famille sous le second Empire“, szereg powieści i nowel, obliczony na 20 tomów, w którym przedsięwziął skreślić życie polityczne i socjalne oraz stopniowy upadek moralny stronników zamachu stanu i drugiego cesarstwa. Ze zbioru tego wyszło: „Les Rougon-Macquart“; „La fortune de Rougon“; „La curée“; „Le ventre de Paris“; „La faute de l'abbé Mouret“; „Son Excellence Eugène Rougon“ i „L'assommoir“ (1874—1877); „Une Page d'Amour“ (1878), „Nana“ (1880); „Pot Bouille“ (1882); „Au bonheur de dames“ (1883); „La joie de vivre“ (1883); „Germinal“ (1885); „L'oeuvre“ (1886); „La terre“ (1889); „Le rêve“ (1889); „La bête humaine“ (1890); „L'argent“ (1891); „La débacle“ (1892), oraz „Le docteur Pascal“ (1893 roku), tworzący ostatnie ogniwo cyklu, którego bohaterowie byli członkami jednej rodziny i mieli przedstawiać uplastycznioną ewolucję prawa dziedziczności. Po skończeniu tego cyklu napisał drugi złożony p. t. „Les trois villes“ w którym przedstawił trzy miasta: Lourdes (1894), Rzym i Paryż, a następnie rozpoczął cykl przedstawiający podstawowe cnoty ludzkości, a mianowicie Płodność, Pracę, Sprawiedliwość. Zola był głównym reprezentantem i twórcą t. zw. naturalizmu (ob.), t. j. krańcowego i bezwzględnego realizmu. Estetyczne teorje swoje wyłożył w rozprawach i dziełach: „Le roman expérimental“ (1880 r.); „Les romanciers naturalistes,“ „Le naturalisme au théâtre“ (1881); „Nos auteurs dramatiques, documents litteraires“ (1881). Nadto napisał kilka komedji, jak: „Club“; „Le bouton de rose“ (1878); „Therèse Raquin“ (1873), które nie miały jednak powodzenia. Z powieści **Z.** wiele jest przełożonych na język polski i pomieszczonych w rozmaitych czasopismach, przeważnie w *Przeglądzie Tygodniowym*; oddzielnie wyszły: „Rodzina Rougon Mocquart. I. Wzniesienie się Rougonów“ (1876) i „Wnętrze Paryża“ (t. r.); „Karta miłości“, spolszczyła Wincenta Limanowska (Lwów, 1879); „Rozkosze życia“ (Warsz., 1884); „Tajemnice Marsylji“ (w *Bibl. romansów i powieści*, Warsz. 1886); „Dzieło“ przekład Aleksandry Callierowej (War. 1886); „Marzenie“ (Le rêve), wydanie *Przeglądu Tygodniowego* (Warszawa, 1889 roku); „Klęska“ (Warszawa, 1892); „Doktor Pascal“ (1894); „Lourdes“ (przekł. pols. Warszawa 1895 roku). — Porów. Alexis „Emil **Z.**, notes d'un ami“ (1882); Brink J. „Emil Zola und seine Werke“ (przekład z holenderskiego, 1887). W ostatnich latach

Zola Emil.

życia swego wystąpił Zola na arenę życia publicznego. Zabrawszy głos w słynnej sprawie Dreyfusa (ob. Dreyfus i Dreyfusa sprawa). Ogłosiwszy w dzienniku *Aurore* oskarżenie sądu wojennego, który skazał Dreyfusa, został skazany przez sąd przysięgłych (luty 1898). Sąd kasacyjny skasował ten wyrok ze względów formalnych i sprawę oddano do powtórnego rozpoznania sądowi przysięgłych w Wersalu (18 lipca 1898). Ponieważ jednak prokurator oparł oskarżenie nie na treści całego artykułu Zoli, lecz tylko na wyjątku dotyczącym uwolnienia Esterhazego (ob.), i sąd nie uwzględnił reklamacji adwokata Zoli, Laborego, Zola więc wraz z adwokatem opuścił salę sądową i został skazany zaocznie na 3,000 franków kary i rok więzienia. Wskutek tego wyjechał do Anglji, a karę pieniężną ściągnięto sądownie przez sprzedaż jego ruchomości. W czerwcu 1899, po wyroku sądu kasacyjnego w sprawie Dreyfusa powrócił do Francji, by zażądać rewizji swego procesu. Wskutek amnestji udzielonej Dreyfusowi, umorzono wszystkie związane z jego sprawą procesy, a więc i proces Zoli, pomimo jego protestów. Zola † 1902 r. wskutek zaczadzenia.

Zoll Fryderyk, prawoznawca polski, * 1834 we wsi Dolnej w Galicji, po ukończeniu studjów prawnych w uniwersytecie wiedeńskim, został profesorem prawa rzymskiego w uniwersytecie Jagiellońskim, przytem członkiem komisji egzaminacyjnej, członkiem Akademii umiejętności i posłem do sejmu; był wybierany na dziekana wydziału prawnego, rektora uniwersytetu i wiceprezesa akademji umiejętności. Oprócz rozpraw w czasopismach polskich i niemieckich, wydał: „O skardze przeczącej w prawie rzymskiem“ (1862); „O krytycznych badaniach tekstu zbiorów Justynjańskich“ (1872); „Ueber die verbindliche Kraft des Gewonnheitsrechts im Justinianischen Recht“ (1874); „O pojęciu zobowiązania“ (1874); „Spór Galicji i Węgier o Morskie Oko“ (Kraków, 1884); „Pandekta czyli nauka rzymskiego prawa prywatnego“ (Kraków, t. I 1888, t. II 1898); „Historja prawodawstwa rzymskiego“ (1902).

Zoll Fryderyk.

Zoller Edmund, pisarz niemiecki, * 1822 roku; kształcił się w Tubindze, potem oddał się dziennikarstwu, następnie dramaturgji i zaczął wydawać „Central organ der deutschen Bühnen“. Następnie założył pismo *Illustrierte Welt* (1853), „Ueber land und Meer“ (1858 pospołu z Hackländerem Roman bibliothek“ (1863). W 1885 został dyrektorem bibljoteki królewskiej w Sztutgardzie. Tłomaczył wiele z języków obcych i napisał cenne dzieło p. t. „Bibliothek wissenschaft im Umrose“ (1896).

Zöller Hugo, dziennikarz i podróżnik niemiecki, * 1852. Początkowo pisywał korespodencje z wojny karlistowskiej w Hiszpanji 1872—74. Następnie odbył podróż na około świata i opisał ją p. t. „Rund um die Erde“ (1881). W 1883 towarzyszył następcy tronu niemieckiego w podróży po Hiszpanji i Rzymie, a potem otrzymał polecenie zbadania kolonji niemieckich w Afryce Zachodniej. Opisał rezultaty tych badań w „Die deutschen Besitzungen an der Westafrika-Küste“ (1885).

Zollern, ob. Hohenzollern.

Zollikofer Jerzy Joachim, sławny kaznodzieja kalwiński, * 1730 r. w St.-Gallen, w Szwajcarji, studjował teologję w Utrechcie, był kaznodzieją w Murten, w Szwajcarji, od 1758 w Lipsku, gdzie † 1788. Odznaczył się jako autor wielu dzieł moralnych. Ogólny zbiór jego kazań: „Sämmtliche Predigten,“ wyszedł w Lipsku (15 t., 1789—1804). —Porów. Garvego „Ueber den Charakter *Z's*“ (Lipsk, 1788).

Zolling Teofil, właściwie **Zallinger**, pisarz niemiecki, * 1849, † 1901, od 1881 redaktor tygodnika „Die Gegenwart“. Wydał opis komiczny „Die Jungfrau von Stahl“ (1875), romanse „Der Klatsch“ (1889); „Frau Minne“ (1890); „Collisengeister“ (1891); „Die Million“ (1892); „Bismarcks Nachfolger“ (1894); wydał krytyczną edycję dzieł Kleista.

Zöllner Karol Fryderyk, * 1800 w Mittelhausen, w Weimarskiem, nauczyciel śpiewu męskiego przy kościele św. Tomasza w Lipsku oraz organista tamże i w kilku innych szkołach. Dał on pochop do zakładania towarzystw śpiewu męskiego, które z wielkiem zamiłowaniem rozkrzewiał. Znane są powszechnie jego piękne kompozycje na głosy męskie, † 1860.

Zöllner Jan Karol Fryderyk, fizyk i astronom, * 1834 w Berlinie, † 1882, kształcił się w Berlinie i Bazylei, pracował od r. 1862 w obserwatorjum lipskiem; habilitował się 1865 jako docent w Lipsku, 1866 został tam profesorem astronomji fizycznej, poczynił wiele odkryć spektroskopijnych i fotometrycznych, zbudował astrofotometr, podał teorję słońca, magnetyzmu ziemskiego, komet. Oprócz wielu rozpraw ogłosił „Ueber die Kometen“ (1872); „Grandzüge der allgemeinen Photometrie des Himmels“ (1861); „Prinzipien einer elektrodynamischen Theorie der Materie“ (1876); „Wissenschaftliche Abhandlungen“ (4 t. 1877 — 81). W ostatnich latach życia zajmował się poszukiwaniami spirytystycznemi i hypnotycznemi, a jak się zdaje, umysł jego uległ osłabieniu.—Por. F. Koerber „K. F. Zöllner, ein deutsches Gelehrtenleben“ (1899).

Zołoczew, m. w pow. i gub. Charkowskiej, nad rzeką Udajem, liczy 6,600 miesz., 1680 r. pułkownik Grzegorz Doniec poraził w okolicy tutejszej na głowę Tatarów.

Zołotnik, ob. Rosyjskie miary.

Zołotonosza, m. pow. gub. Półtawskiej, nad rzeczką Zołotonoszą, 8,750 miesz.; 9 cerkwi. 1647 było warownym zamkiem księcia Wiszniowieckiego. Po ukończeniu wojen maloruskich, **Z.** jako secinne miasteczko pułku Perejasławskiego, weszło r. 1654 do składu Rosji. 1666 Kozacy pułku Perejasławskiego, pod wodzą Doroszenki, odparli tu napad wojewody księcia Szczerbatowa.— *Zołotonoski powiat* ma na przestrzeni 3,887 wiorst kwadr. 229,000 m.

Zołzy *(szkrofuły)*, pawien rodzaj zaburzeń w przemianie materji organizmu, które cechuje skłonność do przewlekłych zapaleń różnych tkanek lub organów, przy najsłabszych lub nieuchwytnych nawet czynnikach patologicznych. **Z.** napastują prawie wyłącznie dzieci. Różnorodne te objawy choroby z początku nie przedstawiają nic szczególnego w swych objawach i w swym rozwoju, ale po upływie pewnego czasu sprawa zapalna przybiera przebieg niewłaściwy jej zwykłym fazom wstecznym; w częściach, które były poprzednio siedliskiem zapalenia, pozostaje pewne ciastowate obrzmienie, opuchnięcie, przerost; reakcja nie jest zupełna, choroba zmierza do stanu przewlekłego, a gdy do niego dojdzie, wtedy najmniejsza przyczyna sprowadza ponownie stan podostry. U niektórych dzieci dana już jest przez to stała skłonność, która sprawia, że łatwiej i częściej zapadają na choroby, polegające na napływie krwi, na przekrwieniu, zapadają na choroby kataralne, zapalenia skóry, błony śluzowej nosa i oka, gardła i oskrzeli, na zapalenia migdałów,—choroby, które wskutek swych częstych powrotów i swego coraz wyraźniejszego dążenia do przewlekłości dają powód *wyglądowi skrofulicznemu*, przyczyniają się do zgrubienia rysów twarzy, skrzydeł nosa, górnej wargi i t. d. To brzmienie twarzy ma swoje źródło w upośledzonem krążeniu limfy. Dotąd nie została zbadana przyczyna tej skłonności dzieci skrofulicznych do zapadania na cierpienia kataralne lub zapalne; skłonność ta nazywa się *djatezą skrofuliczną*, a pod tem mianem współczesna nauka rozumie pewne zaburzenia w odżywianiu, które sprowadzają i podtrzymują rozliczne choroby proste i swoiste, które posiadają inny rozwój, inne objawy i inny przebieg, niż to bywa normalnie. Jednostki skrofuliczne bardzo często stają się ofiarami gruźlicy; znaczna liczba dzieci skrofulicznych podpada w pewnym okresie życia zmianom gruźliczym w kościach, stawach, gruczołach lub trzewiach. Nie dowodzi to, jak to w końcu ubiegłego stulecia niektórzy uczeni przypuszczali, że zołzy u dzieci są właściwie łagodną formą gruźlicy, zarodkiem tej choroby, przynoszonym z sobą na świat od rodziców gruźliczych. Wiadomo, że gruźlica, jak zresztą w ogóle wszystkie choroby, czyha na indywidua wątłe, słabe; laseczniki gruźlicze, otaczające nas zewsząd, zawsze gotowe są wniknąć do osłabionego ustroju, jeżeli tylko napotkają wrota otwarte; otóż te zapalenia kataralne, powodujące złuszczanie się błon śluzowych, te zapalenia skóry wrzodziejące wciąż, udostępniają przenikanie zarazka; a że ciecze ciała i tkanki u osobników skrofulicznych, wskutek swego składu chemicznego, zdają się sprzyjać hodowli laseczników gruźliczych, przeto łatwo pojąć można, dlaczego gruźlica tak często napastuje skrofulicznych. Jednym z najczęstszych objawów zołzów jest powiększenie gruczołów limfatycznych, najczęściej na szyi, następnie występują różne cierpienia skóry (ekcema, łuszczyca), oczu (zapalenie łącznicy, rogówki, tęczówki), uszu (zapalenie ucha środkowego lub zewnętrznego), błon śluzowych (katary nosa, katary oskrzeli, rozwolnienia) kości (zapalenie okostnej, szpiku kostnego) i stawów (zapalenia torebki stawowej). Wielkie podobieństwo do zołzów posiadają objawy późnego syfilisu dziedzicznego, stąd często osobników takich zaliczano do skrofulicznych; wśród tychże umieszczano i indywidua gruźlicze, jak również przypadki cierpień pasożytniczych skóry. Dopiero w ostatniej ćwierci ubiegłego wieku postępy anatomji patologicznej (ob.) i bakterologji (ob.) wyjaśniły różnice tych chorób i z poprzedniego pojęcia zołzów wiele ujęły. Leczenie polega na odpowiedniej dyetetyce, hygjenicznem wychowaniu, a szczególnie uwzględnieniu warunków klimatycznych.

Zołzy (*adenitis, scrophulosis equorum*), choroba u koni, zależąca pierwotnie na katarze nosowym który oddziaływając na gruczoły limfatyczne podszczękowe, pociąga za sobą ich nabrzmienie i dalsze zmiany chorobowe. Choroba ta dotyka koni najczęściej w wieku źrebięcym, a czasami występuje epizootycznie. Zwykle przebiega łagodnie, wymaga jednak obserwacji, czy nie jest połączona z początkiem nosacizny.

Zombor, ob. Sombor.

Zona (z grec, pas), toż co strefa (ob.).

Zonaras Jan, pisarz bizantyński w końcu XII w., wyższy urzędnik w Konstantynopolu, umarł jako mnich na górze Athos. Jego historję powszechną „Annales" albo „Chronicon" wydał między innymi Pinder (2 t., Bonn 1841—44) i Dindorf (Lipsk. 1868). **Z.** poczytywany niesłusznie jest także za autora słownika greckiego, wydanego przez Tittmanna (2 t., Lipsk, 1808).

Zonderbundu wojna, wojna siedmiu kantonów katolickich przeciw związkowi szwajcarskiemu, spowodowana przez Zonderbund (w grudniu 1845) ku obronie Jezuitów; po krótkiej wojnie pod wodzą Dufoura, ukończona została rozwiązaniem Zonderbundu.—Por. Dufour (1876).

Zoochemja, *chemja zwierzęca*, nauka o składzie ciał zwierzęcych.

Zoochlorellae, wodorosty jednokomórkowe, zielono zabarwione, żyjące w symbiozie z wielu niższemi zwierzętami wód słodkich i morskich; podobne komórki żółte lub brunatne nazywają się

zooxanthellae. Kulista taka komórka ma średnicę zaledwie 0,01 mm., gromadząc się jednak tysiącami, nadają często zwierzęciu wybitne zabarwienie.

Zoofity, ob. Zwierzokrzewy.

Zoogeografja, geografja zoologiczna, ob. Zoologja.

Zooglea, ob. Bakterje.

Zoografja, ob. Zoologja.

Zooid, pojedyńczy osobnik w kolonji korali, mszywiołów i innych zwierząt, żyjących na wspólnym pniu.

Zooidjogamja, zapładnianie jajka przez istotnie ruchome komórki płciowe męskie, czyli przez zwierzozarodniki (ob. Zarodnik), odbywa się głównie u mchów i paproci, jednakże botanicy japońscy, Ikeno i Hiraze, odkryli je i u niektórych roślin kwiatowych, jak *Cycas* i *Gingko*.

Zoolity, skamieniałe szczątki zwierząt (ob. Skamieniałości).

Zoologiczne muzeum, *gabinet zoologiczny,* instytut, w którym przechowywane są i na pokaz wystawione zwierzęta wypchane, zasuszone, zakonserwowane w alkoholu i innych cieczach, oraz ich imitacje z wosku, celuloidy i t. p. **Z. m.** zwykle połączone są z uniwersytami i pozostają pod kierunkiem profesorów zoologji. Zwierzęta w ogólności uporządkowane są wedle układów zoologicznych, często w licznych egzemplarzach, pozwalających rozpoznawać chwiejność gatunku pod względem wielkości, ubarwienia i innych szczegółów. Muzea zoologiczne są bardzo liczne; bogaty gabinet warszawski, założony 1820 r., zbogacony został zwłaszcza darami wielu podróżników polskich po Syberji i Ameryce; uporządkowanie go jest głównie zasługą Jarockiego, Taczanowskiego i Wałeckiego.

Zoologiczne ogrody, parki, w których hodowane są i na widok publiczny wystawiane zwierzęta krajowe i obce. Z wielu takiemi ogrodami połączone są też akwarja (ob.). Korzyści naukowe ogrodów zoologicznych są dosyć znaczne, dają bowiem sposobność do badań obyczajów zwierząt; przy ich dopiero pomocy zdołano otrzymać dokładne rysunki zwierząt, z okazów żywych zdjęte. Najdawniejsze **Z. o.** posiadali Chińczycy, a Hiszpanie po zdobyciu Meksyku zdumieni byli widokiem bogatych menażerji cesarskich. W w. XVI i XVII menażerje były utrzymywane przy dworach monarszych, a po raz pierwszy z menażerji takiej skorzystano w Paryżu 1794 r., gdy zwierzęta utrzymywane w Wersalu sprowadzono do paryskiego Jardin des plantes. Menażerja hrabiego of Derby dała początek 1828 ogrodowi zoologicznemu w Londynie. W Amsterdamie powstał **Z. o.** 1838, w Antwerpji 1842, następnie w Berlinie i kilku innych miastach niemieckich. W Warszawie ogród zoologiczny, założony w „Bagateli" 1878 usiłowaniem prywatnem, utrzymać się zdołał zaledwie przez lat kilka.—Por. Stricker „Geschichte der Menagerien und zoologischen Gärten" (1880).

Zoologiczne stacje, *stacje biologiczne,* zakłady naukowe przeznaczone do badania zwierząt morskich i dla tego położone na wybrzeżach. Pierwsza **Z. s.** założoną została przez Dohrna 1870 r. w Neapolu. Gabinety laboratoryjne, zaopatrzone we wszelkie pomoce naukowe, wydzierżawiane są tam przez rządy lub uniwersytety i przez badaczy zajmowane. Stacja ma do rozporządzenia dwa małe parowce i przyrząd nurkowy, wydaje trzy pisma i dostarcza zwierząt dobrze zachowanych. Na wzór tego założono liczne podobne stacje, z których największa jest w Roscoff we Francji, na wybrzeżu bretońskiem. Austrja ma **Z. s.** w Tryeście, Rosja w Sewastopolu, w Holandji i Szkocji istnieją stacje przenośne. W ostatnich czasach powstały też stacje lądowe do badania wielkich jezior (*stacje lakustryczne* czyli *stacje wód słodkich*); największa z nich znajduje się w Plön nad jeziorem Mügelskiem pod Berlinem.

Zoologja, nauka o zwierzętach, o ich budowie zewnętrznej (*zoografja*) i wewnętrznej (*zootomja, anatomja porównawcza*), ich czynnościach życiowych (*zoonomja, zoofizologja*), rozwoju osobników organicznych (*ontogenija, embrjologja*), oraz o rozwoju całych szczepów zwierzęcych (*filogenja, paleontologja*), sposobie życia, rozprzestrzenieniu (*geografja zoologiczna*); dalej zajmuje się **Z.** rozróżnianiem zwierząt według ich cech (*morfologja*) i zestawianiem ich w grupy naturalne (*systematyka*).—Rozróżniają się też często osobnemi nazwami poszczególne działy zoologji, jak *mammologja*, nauka o zwierzętach ssących, *ornitologja*, o ptakach, *ichtyologja* o rybach. *entomologja* o owadach, *karcynologja* o skorupiakach, *malakologja* o mięczakach. W różnicy zaś od zoologji właściwej czyli czystej mówić można o **Z.** *stosowanej*, której gałęzie są **Z.** *lekarska* czyli *farmaceutyczna, rolnicza, leśna, techniczna*.—Początki **Z.** sięgają odległej starożytności. ale za założyciela jej uważać można dopiero Arystotelesa (w IV w. po Chr.), który zebrał rozproszone dawne spostrzeżenia i w system naukowy je zebrał. Podzielił on zwierzęta na krwionośne i bezkrwiste, a lubo nazwa ta jest błędną, w rzeczywistości służy jednak do rozróżnienia kręgowych od bezkręgowych, bo do krwionośnych liczy Arystoteles zwierzęta żyworodne, ptaki, czworonogi znoszące jaja i ryby, do bezkrwistych mięczaki (obecnie głowonogi), skorupiaki, muszle i owady. Po Arystotelesie starożytność wykazać może jednego tylko znakomitego pisarza zoologicznego w Plinjuszu (w I w. po Chr.), który podzielił zwierzęta na lądowe, wodne i powietrzne; podział ten przetrwał do Gessnera. W średnich wiekach podali opisy zwierząt według Plinjusza Izydor z Sewilli (w VII w.) i Albertus Magnus (w XIII w.). Z odrodzeniem dopiero nauk w XVI w. K. Gessner, Aldrovandi, Wotton na nowo ożywili **Z.**, której treść po odkryciu Ameryki niesłychanie zbogaconą została. Swam-

merdam zbadał budowę owadów i mięczaków i opisał przeobrażanie żab, Malpighi i Leeuwenhoeck skorzystali z wynalezienia mikroskopu do rozpoznania tkanek zwierzęcych i najdrobniejszych organizmów. Redi obalił mniemania o powstawaniu istot żywych z ciał gnijących. W wieku XVIII zyskała zwłaszcza znaczne zbogacenie znajomość historji życia zwierząt, Réaumur, Rösel von Rosenhof, De Geer, Bonnet, Schaeffer i in. poznali przeobrażenia i obyczaje owadów i licznych zwierząt wodnych europejskich, podczas gdy zarazem przez liczne podróże poznano ogromne bogactwo zwierząt zaeuropejskich. W skutek tego niezmiernego powiększenia się materjału zoologicznego nastąpiło prawdziwe zamięszanie, a dla dalszego rozwoju Z. wystąpienie systematyka takiego jak Linneusz (1707—1778) było niewypowiedzianego znaczenia. Przez wprowadzenie dwuwyrazowej nomenklatury, rodzajowej i gatunkowej, jako też przez ustalenie pojęć gatunku, rodzaju, rzędu, gromady, utworzył Linneusz ramy systematyczne, w których każde następne odkrycie łatwo pomieścić się mogło. Podobnie jak układ botaniczny Linneusza, tak i jego układ zoologiczny, oparty na poprzednich wskazówkach Raya, nazwać można sztucznym, bo nie opierał się na rozróżnieniu grup naturalnych, ale użył niektórych tylko cech wewnętrznej i zewnętrznej budowy. Sześć klas Linneusza stanowią: ssące, ptaki, ziemnowodne, ryby, owady, robaki. Następcy Linneusza rozwijali dalej suchy i jednostronny, zoograficzny dział nauki, Cuvier dopiero przez złączenie anatomji porównawczej z zoologją wytworzył układ naturalny. Według niego klasy Linneusza nie stanowią najwyższych i najogólniejszych działów państwa zwierzęcego; rozróżnił on cztery typy czyli odgałęzienia, odpowiadające odmiennym planom organizacji. Typy te Cuviera są: kręgowe, mięczaki, stawowate i promieniste. W każdym razie przeciw nauce Cuviera występowały poglądy znakomitych zoologów, jak Lamarcka i Geoffroy Saint-Hilaire'a, którzy starali się rozwinąć dawniej już wypowiedzianą myśl Buffona o nieprzerwanym, stopniowym rozwoju całego szeregu zwierząt. Göthe i Oken występowali też w obronie jednolitego planu budowy zwierząt, nie biorąc jednak pod należytą uwagę znanych faktów. Ostatecznie z walk wyszedł zwycięzko system Cuviera, a lubo uległ następnie licznym zmianom, jest podstawą dotychczasowych układów. Co do licznych systemów nowszych zoologów, por. Agassiza „An essay of classification" (1859). Obecnie przyjmuje się pospolicie siedm następnych typów: 1) *pierwotwory*, 2) *jamochłonne*, 3) *szkarłupnie*, 4) *robaki*, 5) *stawowate*, 6) *mięczaki*, 7) *kręgowe*; co do dalszych podziałów, ob. nazwy typów. Pojęcie jednak stałości gatunku zostało znacznie zachwiane w późniejszych czasach przez Wallace'a i Darwina, który rozwinął *teorję selekcji* czyli *wyboru naturalnego*, zwaną też *darwinizmem* (ob.), a lubo teorja ta nie może być uważaną za zasadnicze prawo rozwoju istot i przesadnie porównywano ją do Newtonowej teorji ciążenia powszechnego, w każdym razie wprowadziła zoologję na istotnie naukowe tory i wywołała znaczny jej rozwój w ostatnich latach. W obecnych czasach Z. stała się nauką niesłychanie obszerną, a oddzielne, nierozległe nawet działy państwa zwierzęcego stały się niemal specjalnemi gałęziami nauki. Liczba pracowników wzrosła we wszystkich krajach, a do rozwoju zoologji przyczynili się zwłaszcza Baer w embrjologji, Schleiden i Schwann zbadaniem komórki zwierzęcej, dalej Jan Müller, Rathe, Owen, Milne Edwards, Huxley, Siebold, Steenstrup, Gegenbaur, Haeckel, Agassiz, Schmarda, Forbes, Claus, Dohrn, Semper, Weismann, Balfour, Lankaster, Kowalewski, Miecznikow i in. W Polsce Z. nielicznych miała przedstawicieli. Z dawniejszych naczelne miejsce znajduje Jonston w w. XVII; z końca w. XVIII należy przytoczyć Kluka i Czempińskiego, z nowszych zoologów ważniejsi: Jarocki, Waga, Belke, Pietruski, Tyzenhaus, Wodzicki, Taczanowski, Wałecki, Chotomski, Plater, Nowicki, Cienkowski, Wrześniowski, Slósarski, Nusbaum, Sznabl, Sztolcman, Wierzejski, Ejsmond i in. Ważną pomocą badań i rozpowszechnienia wiadomości zoologicznych są: *ogrody zoologiczne* (ob.), *akwarja* (ob.), *muzea* i *stacje zoologiczne* (ob.). Ważniejsze dzieła zoologiczne są: Linneusz „Systema naturae" (wyd. 13, 10 t., 1788—1893); Geoffroy St. Hilaire „Principes de philosophie zoologique" (1830 r.); Lamarck „Philosophie zoologique" (1830 roku); Buffon „Oeuvres complètes" (ost. wyd., 9 t., 1844); Cuvier „Règne animal" (ost. wyd., 1836—46); Oken „Zoologie" (4 t., 1833—40); Bory de St. Vincent „Dictionnaire classique d'histoire naturelle" (1822—31); D'Orbigny „Dictionnaire universel d'histoire naturelle" (1839—45); Jarocki „Zoologja czyli zwierzętopismo ogólne" (6 t., 1821—7, 5 t. pozostało w rękopisie). Z obszerniejszych podręczników ważniejsze: Milne Edwards „Zoologie" (10 wyd., 1866); Schmidt „Leitfaden der Zoologie" (2 wyd., 1867); Claus „Grundzüge der Zoologie" (6 wyd., 1897). Krótsze podręczniki polskie są: Jarockiego, Leśniewskiego, Popławskiego, Witowskiego, Skłodowskiego, Nusbauma (1894), Petelenza (1900), Rostafińskiego (1895), Nowickiego (1880). Z dzieł popularnych ważniejsze: Figuier „La vie et les moeurs des animaux" (1865); Brehm „Illustrirtes Thierleben" (3 wyd., 10 t., 1890—93, przekł. polski skrócony Niewiadomskiego, p. t. „Życie i obyczaje zwierząt", 1873, nowy przekład Kozickiego, od 1903); Hertwig „Lehrbuch der Zoologie" (4 wyd., 1897); Boas „Podręcznik zoologji, przekład J. Nusbauma (Warszawa, 1893). Spis dzieł zoologicznych podaje Carusa i Engelmanna „Bibliotheca zologica" (2 t., 1861—2, dopełniona przez Taschenberga, 1880). Z licznych pism zoologicznych słynniejsze: „Transactions of the Linnean society" (Londyn, od 1791); „Annales des sciences naturelles" (Paryż, od 1824); „Zoological journal"

(Londyn, od 1824); „Archiv für wissenschaftliche Zoologie" (Lipsk); „Archives de biologie" (Gandawa); „Zoologischer Anzeiger" (Lipsk); „Pamiętnik fizjograficzny" (Warszawa, od 1883). Dokładny wykaz bibljograficzny dzieł i rozpraw zoologicznych polskich podał J. Eismond w „Poradniku dla samouków" (2 wyd., 1901, str. 287—362). Ob. Zwierzęta.

Zoolatrja, zowie się tak cześć religijna oddawana pewnym gatunkom zwierząt pożytecznych albo szkodliwych przez ludy pierwotne, które wynikły z obawy przed siłą tych zwierząt (np. niedźwiedzia, lwa, węża i t. p...). Cześć dla zwierząt spotykamy także u ludów wyżej stojących, które wierzyły we wcielanie się bóstwa w postacie zwierząt i wędrówkę dusz ludzkich przez ciała zwierząt (Egipcjanie, Semici, Indowie. — Por. de Gubernatis: „Zwierzęta w mitologji indogermańskiej" (1874 t.2).

Zoomagnetyzm, toż co magnetyzm zwierzęcy.

Zoon (grec.), istota żyjąca, zwierzę. **Z.** *politikon* nazywa Arystoteles istotę uspołecznioną, człowieka.

Zoonomja, ob. Zoologja.

Zoosporae, *zwierzozarodniki*, ob. Zarodnik.

Zootechnika, nazwa nadana przez Ampère'a tej części historji naturalnej zwierząt, której przedmiotem jest sztuka łowienia ich, hodowania, wyniszczania i w ogóle wyciągania z nich wszelkiego pożytku.

Zooterapja, terapja zwierzęca, nauka o leczeniu zwierząt.

Zootomja, anatomja zwierząt, w ogóle toż co anatomja porównawcza (ob.).

Zooxanthellae, ob. Zoochlorellae.

Zopf Wilhelm Fryderyk, botanik, * 1846 r. w Rossleben, był nauczycielem wiejskim, następnie ukończył gimnazjum, studjował nauki przyrodnicze w Berlinie i 1888 został profesorem i dyrektorem pracowni skrytozarodnikowej w Halli. Ogłosił: „Die Spaltpilze" (1883, 3 wyd., 1885); „Die Pilztiere oder Schleimpilze" (1885); „Die Pilze" (1890) i in.

Zopff Herman, pisarz muzyczny i kompozytor, * 1826 w Głogowie, † 1883 w Lipsku. Napisał: „Grundzüge einer Theorie der Oper" (1868). Z oper jego na wyróżnienie zasługują opery „Tell", „Mahomet" i in., nadto pozostawił utwory chóralne, pieśni, dzieła sztuki kameralnej. **Z.** był także współredaktorem czasopisma *Neue Zeitschrift für Musik.*

Zöpfl Henryk Mateusz, prawnik niemiecki, * 1807 w Bambergu, † 1877; w 1828 został docentem w Heidelbergu, w 1839 profesorem prawa państwowego. Ogłosił: „Grundsätze des allgemeinen und deutschen Staatsrechts" (5 wyd., 2 t., Heidelberg, 1863); „Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte" (3 wyd., 2 t., t. 1844—47); „Deutsche Rechtsgeschichte" (4 wyd., Sztutgard, 1871—72, t. 3); „Alterthümer des deutschen Reichs und Rechts" (3 t., Lipsk, 1860—61) i w. in.

Zoppot (Soboty, Sopoty), wieś pod Gdańskiem, nad brzegiem m. Bałtyckiego, w malowniczem położeniu, ma 6,400 miesz. i licznie zwiedzane kąpiele morskie. Znajduje się tu piękny kurhauz, liczne wille i hotele; liczba gości dochodzi 7,000 rocznie. Latem wychodzi tu po polsku *Copocka gazeta kąpielowa.*

Zöppritz Karol, geograf, * 1838 w Darmsztadzie, † 1885, studjował matematykę i fizykę w Heidelbergu, Królewcu i Paryżu, 1867 został profesorem fizyki matematycznej w Giessen, 1880 profesorem geografji w Królewcu. Zbadał zagadnienia hydrodynamiczne, tyczące się ruchu fal, ogłaszał sprawozdania o postępach geofizyki i wydał „Leitfaden der Kartenentwurflehre" (1884) i in.

Zopyros, Pers, dopomógł królowi Darjuszowi I do zdobycia Babilonu, przyczem sam siebie okaleczył, a następnie przeszedłszy do Babilończyków, u których pozyskał zaufanie i główne dowództwo, Persom wydał miasto.

Zorańskie starostwo niegrodowe było położone w księstwie Żmujdzkiem, powiecie Zorańskim. Podług spisów podskarbińskich z 1766, składało się z miasta powiatowego Zorany z przyległościami, które posiadali Nagórscy, opłacając z niego kwarty złp. 723 gr. 25.

Zorilla Don Manuel Ruiz, mąż stanu hiszpański, * 1834 w Bourgo de Osma, w prowincji Soria, † 1895. Po ukończeniu studjów prawnych w Walladolid, był adwokatem w Madrycie; wybrany 1856 do Kortezów, przyłączył się do partji Progresistów i zasady swe polityczne wyłożył w broszurze „Tres negaciones y una ofirmacion", którą ściągnął na się prześladowania. Wypędzony w skutek powstania lipcowego 1866 do Francji, wrócił po wybuchu rewolucji wrześniowej 1868 i został członkiem rządu tymczasowego jako minister handlu, oświaty i robót publicznych. Stanowisko to zatrzymał i potem, gdy Serrano mianowany był 25 lutego 1869 naczelnikiem władzy wykonawczej. Działalność ministerjalną zaznaczył **Z.** trzema liberalnemi prawami, dotyczącemi nauczania, handlu i archiwów kościelnych, które przeszły na własność państwa. Po mianowaniu Serrany regentem (15 czerwca 1869) objął **Z.** wydział sprawiedliwości (zamiast oświaty i handlu), a 17 stycznia 1870 wybrany prezesem kortezów usunął się z ministerjum. Podczas wyszukiwania kandydata do tronu przyczynił się głównie do obioru Amadeusza ks. Aosty i w gabinecie nowego króla (5 stycznia 1871), utworzonym przez Serranę, otrzymał ministerjum oświaty i sprawiedliwości, a po usunięciu się Serrany (20 lipca 1871), złożył **Z.** własny gabinet, w którym objął prezesostwo i zarząd spraw wewnętrznych. Zapowiedzeniem gruntownych i liberalnych reform zjednał sobie sympatję u ludu, ale z powodu intryg unjonistów i zawistnego sobie własnego kolegi Sa-

gasty usunął się od urzędu 3 października 1871 r. i występował na czele silnej opozycji. W czerwcu 1872 stanął Z. raz jeszcze na czele gabinetu radykalnego i znowu rozwinął wielką działalność w duchu liberalnym, ale po abdykacji króla złożył prezesostwo w ręce Stan. Figuerasa (ob.) i w lutym 1873 usunął się do Portugalji, skąd następnie wrócił do kraju i przyłączył się do rzeczypospolitej (we wrześniu 1874). Po zamachu stanu, który na tron hiszpański wprowadził Alfonsa XII, Z. został wygnany z kraju i osiadł we Francji (luty 1875). Od tego czasu aż do śmierci był gorącym wyznawcą zasad republikańskich. W 1877 rząd hiszpański wyjednał u rządu francuskiego wydalenie Z. z Francji. W 1881 ministerjum Sagasty pozwoliło mu wrócić do Hiszpanji, lecz Z. odmówił. Po rokoszu wojskowym 1884 skazany był na śmierć zaocznie, w 1886 nie chciał skorzystać z amnestji. Podczas przebywania za granicą agitował bezustannie za ogłoszeniem rzeczypospolitej. Wybrany posłem do kortezów wraz z wielu innymi republikanami, miał powrócić do Hiszpanji po dwudziestu latach wygnania, lecz zachorował w drodze i zaledwie zdołał dojechać do Burgos.

Zorjan, ob. Zoryan.

Zorn Filip Karol Ludwik, prawnik, od 1850 r., profesor w Lipsku, Bernie, Królewcu, a od 1895 w Bonn. Napisał wiele dzieł z zakresu prawa kościelnego.

Zorn von Bulach Hugo, baron, polityk alzacki, * 1851. Od 1881 członek sejmu pruskiego, początkowo należący do partji alzacko-lotaryngskiej, później niemiecko-konserwatywnej, od 1895 podsekretarz stanu w wydziale rolnictwa i robót publicznych przy ministerium krajów rzeszy.

Zorndorf, wieś w obwodzie regencji Frankfurckiej, pruskiej prowincji Brandeburskiej, pamiętna jedną z najkrwawszych bitw w wojnie Siedmioletniej, 25 sierpnia 1758, w której Fryderyk II pokonał Rosjan pod dowództwem gen. Fermor.

Zoroaster, ob. Zarathustra.

Zorobabel (*Serubabel, Serbasar*), z domu Dawida, syn Sealthiela (według innych Pedaja), książę Judy, któremu Cyrus zwrócił naczynia świątyni; odprowadził od 537 przed Chr. część Żydów z niewoli babilońskiej do Jeruzalem i mianowany był wodzem i namiestnikiem nowej osady w Jerozolimie. Z. zaczął odbudowywać świątynię w Jerozolimie.

Zorrilla y Moral Don José, najulubieńszy z nowoczesnych poetów hiszpańskich, * 1817 r. w Valladolid. Od młodości już czując w sobie wrodzone zdolności poetyczne i nieprzeparty pociąg do teatru, zamiast wedle życzeń ojca, studjować w Toledo i Valladolid prawo, poświęcał się literaturze pięknej, a lękając się przymusu ze strony rodzicielskiej, uciekł do Madrytu i tu zwrócił na się uwagę 15 lutego 1837 wierszem żałobnym, odczytanym na grobie poety Larry; w kilka miesięcy zaś potem wydaniem jednego tomu poezji ugruntował swą sławę literacką. Początkowo był Z. naśladowcą, już to noworomantycznej szkoły francuskiej, już to starohiszpańskiej, a zwłaszcza Calderona, ale później, mianowicie w „Cantos del trovador“ (3 t., Madryt, 1840—41, zbiór poezji liryczno-epickich, podań ludowych i legend), wystąpił jako poeta czysto narodowy, jednocząc szczęśliwie żywioły starohiszpańskie z nowoczesnemi. Z. pisał też wiele dla sceny, a z utworów jego dramatycznych najpierwsze miejsce zajmuje komedja „El zapatero y el rey“, oraz „Don Juan Tenorio“. Wybór poezji jego dał Ildefonso de Ovejas (2 t., 3 ed., Paryż, 1864). W 1854 wyjechał do Meksyku i przebywał tam do 1866, przez czas pewien bawiąc na dworze cesarza Maksymiljana. Po powrocie do Hiszpanji przyjęto go bardzo życzliwie i zapewniono mu spokojną starość. Wydał jeszcze: „Leyenda del Cid“ (1871), oraz wspomnienia „Recuerdos del tiempo viejo“ (1880—83). Dzieła jego (Obras) wyszły w 3 tomach w Paryżu.

Zorrilla y Moral J.

Zoryan E., pseudonim Edwarda Sedlaczka napisał: „Fragmenty z życia“, trzy nowele (Lwów, 1882); „Bohaterowie i niewolnicy“, powieść z dziejów dawnej Romy (Warsz., 1885); „Dwaj bracia“, powieść z dziejów starożytnej Grecji (1885); „Chrzest Mieczysława“ (1885); „Popiel i Piast“ (1885); „Z krzyżackich bojów“ (1885); „Święta Kinga, patronka ziemi Polskiej“ (Lwów, 1886); „Dopust Boży“, powieść historyczna (1901); „Pod godłem krzyża“ (1901); „Hołd pruski“, powieść historyczna (1902).

Zorza, blask rozjaśniający niebo już przed wschodem (*Z. ranna, świt, jutrzenka*) i jeszcze po zachodzie słońca (*Z. wieczorna, zmierzch*), pochodzi stąd, że do górnych warstw powietrza dobiegają promienie od słońca, chociaż jest ono dla nas pod poziomem ukryte, a promienie te przez rozproszone odbicie rozjaśniają widnokrąg. Z. *astronomiczna* rozpoczyna się lub kończy w chwili, gdy zaczynają znikać lub ukazywać się najdrobniejsze gołem okiem widzialne gwiazdy; w życiu zwyczajnem granicą Z. jest chwila, gdy czytanie jest jeszcze możliwe. Granica astronomiczna zorzy następuje, gdy słońce schodzi na 18° pod poziom. Gdyby nie atmosfera, rozpraszająca światło, natychmiast po zachodzie słońca następowałaby ciemność zupełna. Koło równoległe do poziomu, poprowadzone o 18° pod nim, nazywa się kołem zmierzchu, a warstwa nieba, między niemi położona, warstwą zmierz-

ZORZA

Fig. 1 Najczęstsza postać zorzy północnej

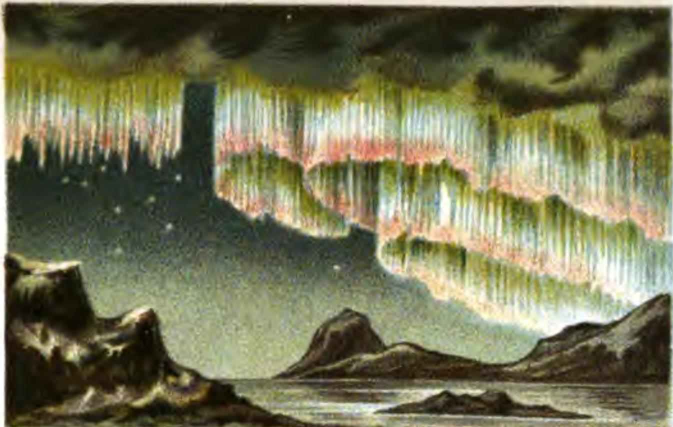

Fig. 2 Zorza północna obserwowana przez Hayesa w Grenlandji 6 Stycznia 1861

Fig. 3 Zorza północna obserwowana przez Caprona w Guildford w Anglii 24 października 1870

Fig. 4 Zorza obserwowana przez Caprona na wyspie Skye w Hebrydach 11 września 1874

chu. Na równiku koło dzienne słońca jest prostopadłe do poziomu, ale ku biegunom ku niemu pochylone pod kątem coraz ostrzejszym, dla tego na równiku słońce szybko przechodzi przez warstwę zmierzchu, ale w miarę jak zbliżamy się do biegunów, potrzebuje coraz dłuższego czasu na jej przebycie, stąd trwanie zorzy rośnie z szerokością miejsca; na równiku trwa 1 godzinę, pod 25° 2 god., pod 60° 3 god. Najkrótsza **Z.** ma u nas miejsce około 1 marca i 12 października. Ponieważ najdłuższe zorze przypadają dla półkuli płn. w czasie krótkich nocy, to nie ma w tem czasie właściwie zupełnych nocy, przed ukończeniem bowiem zorzy już rozpoczyna się jutrzenka. Na biegunie płn. **Z.** trwa 100 dni, a także i długie noce okolic podbiegunowych przez **Z.** znacznie są łagodzone. Na trwanie zorzy ma też wpływ stan atmosfery, ciągnie się bowiem tem dłużej, im pary zawarte w powietrzu są gęstsze i im wyżej się wznoszą. Przy jednakich zresztą warunkach jutrzenka trwa krócej, aniżeli zmierzch, pary bowiem, oziębione w nocy, obniżają się i nad ranem mają wysokość najmniejszą. Barwa czerwonawa nieba w czasie **Z.** tłómaczy się w podobny sposób, jak i błękit nieba (ob. Atmosfera); od drobnych pęcherzyków pary wodnej w atmosferze odbijają się promienie niebieskie, światło przeto przez te cząstki przepuszczone składa się z pozostałych części światła słonecznego, które wydają barwę czerwonawą; dokładne jednak wyjaśnienie wszystkich szczegółów zmienności barw zorzy przedstawia znaczne trudności. W jesieni 1883 dostrzeżono nagle wzmożenie się jasności zorzy, a zwłaszcza jej czerwoności; objaw ten nazwano *łunami zmierzchowemi* albo *zorzami czerwonemi*; widziano je prawie na całej ziemi i prawdopodobnie były następstwem rozpostarcia się w górnych warstwach atmosfery drobnego pyłu, wyrzuconego przy straszliwym wybuchu wulkanicznym wyspy Krakatoa. Pył ten unosił się bardzo długo, bo zjawisko to powtórzyło się jeszcze w końcu 1885 i w ciągu 1886 r. Do tejże kategorji zjawisk należą zapewne i *obłoki świecące*, które również w tym czasie zaczęły się ukazywać, ale następnie stały się coraz rzadsze. Ob. Krakatoa, Bishopa koło.

Zorza biegunowa, zjawisko świetlne na niebie, występujące w pełnym blasku w okolicach bieguna północnego (*zorza północna, aurora borealis*) i bieguna południowego (*zorza południowa, aurora australis*), ukazuje się jednak niekiedy i w szerokościach mniejszych. Zorza biegunowa rozpoczyna się zwykle wkrótce po zmierzchu ciemnym odcinkiem na niebie, którego punkt najwyższy przypada na południku magnetycznym; odcinek ten otoczony jest jasnym brzegiem (fig. 1 i 4 załączonej tablicy barwnej), który staje się coraz jaśniejszym i szerszym, a po pewnym czasie zaczyna wysyłać ku wszystkim okolicom nieba, promienie mające mniej więcej szerokość księżyca, szybko zmieniające blask i długość i rozjaśniające całe niebo. W największych szerokościach, gdzie **Z. b.** jest najwspanialszą, promienie najwyżej się wznoszące łączą się w tak zwaną koronę, leżącą na południe zenitu w miejscu, ku któremu zwrócony jest biegun południowy igiełki magnetycznej nachylenia. Niekiedy ukazuje się kilka łuków, w różnej wysokości, które postać swą i położenie dosyć szybko zmieniają. Niekiedy promienie wydają się jakby wstęgą świecącą, wiatrem poruszaną lub jakby falą świetlną (fig. 2). W najsłabszem swem natężeniu jest **Z. b.** jedynie smugą jasną lub świecącym obłokiem. W ogólności rozróżnić można dwa główne jej typy, stosownie do tego, czy przedstawia się jako jasny łuk, czy też w postaci promieni; w tym ostatnim razie przyjmuje postać nader zmienną. Barwa jej jest najczęściej biaława lub żółtawa, niekiedy wszakże i czerwona (fig. 3); gdy występuje w formie pasa szerokiego, jest jej brzeg dolny często czerwony, górny zielony. Widmo łuku zorzy biegunowej składa się głownie z jednej, charakterystycznej linji zielonej, która występuje także i w widmie światła zwierzyńcowego (ob.); oprócz niej obserwowano kilka innych jeszcze linji, oraz kilka smug szerszych w niebieskiej części widma. **Z. b.** jest zjawiskiem ziemskiem, bo w pozornym obrocie nieba udziału nie bierze. Wysokości zorzy nie zdołano dokładnie oznaczyć; pomiary w 1870 r. wykazały, że podstawa jej przypada w wysokości 20—35 mil, szczyty zaś jej promieni sięgały do 70 i 100 mil, niekiedy jednak w okolicach biegunowych widziano ją poniżej szczytów górskich i chmur, tak że przypadać musiała niżej jakich 1200 metrów. Ważnym jest szczegółem, że zorza biegunowa bardzo często ukazuje się współcześnie przy obu biegunach, północnym i południowym. Pas ziemi, gdzie zorza północna występuje najczęściej i z największem natężeniem, przypada w szerokości około 60°. Podczas zorzy biegunowej igła magnesowa okazuje silne wahania nieregularne, dochodzące 5°, natężenie magnetyzmu ziemskiego jest przed nią największe, po niej najmniejsze; promienie posiadają kierunek igiełki nachylenia; wszystko to okazuje niewątpliwy związek **Z. b.** z magnetyzmem ziemskim, skąd Humboldt nazwał zorze biegunowe burzami magnetycznemi. Liczba **Z. b.** jest największą w czasie porównań dnia z nocą, najmniejszą w czasie przesileń, ale w różnych latach jest różną, dochodząc największości co lat 11, wraz z największym rozwojem liczby plam na słońcu. Zorza biegunowa jest zapewne objawem elektrycznym, chociaż dokładnego jej wyjaśnienia nie posiadamy. Ziemia okrążona jest prądami elektrycznemi, wywołującemi jej magnetyzm (ob. Magnetyzm ziemski); prądy te kołowe, podobnie jak równoleżniki, mają promienie coraz mniejsze w miarę zbliżania się do biegunów, tak, że w tych biegunach tworzą się niejako ostrza, skąd elektryczność ujemna ziemi (ob. Elektryczność atmosferyczna)

uchodzi w okolice, gdzie elektryczność dodatnia jest nagromadzona, t. j. w górne warstwy atmosfery strefy umiarkowanej, a to łączenie się elektyczności tworzy świetlne zjawisko **Z. b.** Odmienną teorję podał Zehfuss (1872); według niego powstawanie **Z. b.** związane jest z podstawą materjalną, utworzoną przez drobny pył meteoryczny, niekiedy blisko ziemi przystępujący; światło jej pochodzi od słońca, a związek z magnetyzmem objaśnia się wpływem magnetyzmu ziemskiego na meteory żelaziste. Unterweger (1885) dla wyjaśnienia **Z. b.** odwołał się do ruchu ziemi, przyjmując, że ziemia sprowadza zagęszczenie eteru przed sobą, poza sobą zaś pozostawia jego rozrzedzenie, skąd powstają różnice napięcia elektrycznego w atmosferze po obu stronach ziemi, a stąd pochodzą wyładowania elektryczne, ukazujące się nam w postaci zorzy biegunowej. Lemström w roku 1882 wywołał sztucznie objawy podobne do zorzy, rozciągnąwszy dokoła szczytu góry w Finlandji północnej sieć drutów, z ostrzami zwróconemi ku górze; skoro sieć ta połączona została z ziemią, po drucie przebiegały prądy, a po nad ostrzami ukazało się światło żółtawo-białe, którego widmo zawierało linję charakterystyczną zorzy biegunowej, ponad szczytem zaś góry dostrzeżono nawet promień długości 120 metrów. Por. Capron „Aurorae, their characters and spectra“ (1879); Angot „Les aurores polaires“ (1895).

Zosim (św.), podobno Greczyn rodem, był 417—418 papieżem, popierał bezskutecznie Pelagjusza i był jednym z pierwszych założycieli hierarchji biskupów rzymskich. Kościół obchodzi jego pamiątkę 26 grudnia.

Zosimos, historyk grecki, żyjący w połowie V w. po Chr.; sprawował w Konstantynopolu wysokie urzędy i napisał historję cesarstwa Rzymskiego, której najlepsze wydanie sporządził Bekker (Bonn, 1837) i Mendelsohn (Lipsk, 1887), a na język niemiecki przełożyli Seybold i Heyler (2 t., Frankfurt, 1804—5).

Zostera (*morszyna, morska trawa, weblo*), rodzaj roślin z rodziny jezierzowatych, obejmuje rośliny morskie, z których najwięcej jest znaną **Z.** *marina*, mająca korzeń grubości słomy, łodygę podwodną, 60—120 cm. długą, liście wąskie, 3 nerwowe i ciemno-zielone; rośnie w wielkiej ilości na dnie mórz, często jest przez burze wyrzucaną na brzeg wraz z przebywającemi w niej żyjątkami, i gnijąc, zaraża powietrze. Dawniej używaną była tylko na nawóz, obecnie używa się do wyścielania materaców.

Zośleńskie starostwo niegrodowe było położone w województwie i powiecie Trockim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569, dobra te narodowe stanowiły w tym czasie uposażenie stołu królewskiego, następnie przemienione na starostwo, obejmowało miasto Zoślę z przyległościami, które w r. 1766 posiadał słynny nasz polityk Joachim Chreptowicz, sekretarz wielk. ks. lit., a następnie kanclerz wielk. litewsk., opłacając z niego kwarty złp. 665 gr. 15, a hyberny złp. 541. Na obszarach tego starostwa lud litewski w czasach bałwochwalczych przez długi czas oddawał cześć słynnej z opisów Pojacie, matce Kukowojtysa, księcia litewskiego, zmarłej na początku XIII wieku.

Zr, w chemji, symbol atomu cyrkonu.

Zraz, w ogrodnictwie, ob. Szczepienie.

Zredna *Witez*, Jan de **Z.**, arcybiskup ostrzygomski i mąż stanu węgierski, * 1405 w Sremie, † 1472 r. Odebrawszy wyższe wykształcenie we Włoszech, powrócił do Węgier i z powodu zdolności oraz rozległych wiadomości zyskał sobie przyjaźń Hunyada, za którego wpływem wstąpiwszy do stanu duchownego, został pronotarjuszem kancelarji królewskiej, dalej proboszczem kapituły waradyńskiej i w końcu 1445 biskupem tejże djecezji. Jednocześnie zajmował się wychowaniem dzieci Jana Hunyada. 1447 oraz 1452 jeździł do Wiednia, celem załagodzenia sporu pomiędzy cesarzem Fryderykiem a stanami węgierskiemi. Po śmierci Ładysława (1457) udał się do Czech, domagając się u Jana Podiebradzkiego uwolnienia uwięzionego Matjasza Korwina. Po ogłoszeniu Matjasza królem węgierskim, udał się Witez 1458 r. na czele poselstwa do Morawji naprzeciwko nowemu królowi, który, wywdzięczając się, obdarzył biskupstwo waradyńskie rozległemi dobrami, a potem 1465, za pozwoleniem papieża Pawła II, wyniósł go na arcybiskupstwo ostrzygomskie. Sam mąż uczony, wspierał nauki, założył własnym kosztem szkoły i bogatą bibljotekę w Ostrzygomiu. 1472, z powodu sprzeciwiania się królowi w jego zmysłach i działaniach przeciwko koronie czeskiej, popadł w niełaskę i nie zważając na stanowisko i poprzednie zasługi, został uwięziony. Wkrótce jednak na naleganie szlachty węgierskiej był uwolniony. Napisał: „Oratio ad Sixtum III pont. rom. nomine Mathiae Hung. et Boh. regis habita“ i „Epistalae historicae, de rebus gestis inter imperatorem Friedericum V et regnum Hungariae, ab anno Chr. 1445.“

Zrinyi lub **Zrini,** właściwie *Zrinski*, znakomity ród chorwacki, pochodzący od *Szubiczów*, rodziny niegdyś w Chorwacji i Dalmacji wielce rozgałęzionej i potężnej. Jedna gałąź rodu Szubiczów, objąwszy w posiadłość gr... Zrinje (w Pograniczu Chorwacko-Słowińskiem, niedaleko rzeki Uny), przybrała nazwę **Z.** Z rodu tego odznaczyli się zwłaszcza:

Zrinyi Mikołaj, hr., ban chorwacki, dalmacki i sławoński, * 1518, od wczesnej młodości odznaczył się męstwem w bojach z Turkami, przez co zaskarbił sobie łaski cesarza Karola V. Mianowany *magistrem tavernicorum*, a następnie banem Chorwacji, otrzymał za cesarzą Ferdynanda I i Maksymiljana II dowództwo nad wojskiem cesarskiem na prawym brzegu Dunaju. W tej godności pobił niejednokrotnie wojska tureckie, mia-

nowicie pod Somlyą (1543), Gradiską i Werliką (1555). 1556 r. złożył godność bana i zatrzymał tylko dowództwo nad wojskiem. 1561 r. mianowany był komendantem twierdzy Szigetu (ob.), której bohaterską obroną zyskał sobie nieśmiertelną sławę. Oblężony w niej z 3,000 załogą przez 65,000 armję turecką, mężnie bronił się od 6 sierpnia do 7 września 1566 r. i w końcu, wyczerpawszy wszelkie środki dalszej obrony, na czele pozostałych 600 ludzi, rzucił się na armję nieprzyjacielską, by orężem utorować sobie drogę. Wszyscy polegli, lecz zginęło przytem mnóstwo Turków. Głowa **Z.**, na pal zatknięta, postawiona była przed namiotem sułtana, później jednak odesłaną wodzowi cesarskiemu hr. Salm i złożona w grobie familijnym w Czakowcu.

Zrinyi Jerzy, syn poprz., przyjął protestantyzm i gorliwie go rozszerzał. W tym celu założył 1570 r. we wsi Nedieliszczu, o godzinę drogi od Waraździna, drukarnię, z której wyszły pisma Buczycza i wiele innych dzieł.

Zrinyi Mikołaj, wnuk poprz., wojownik i poeta madziarski, * 1616. W młodocianym wieku wstąpiwszy do wojska, odznaczył się w bitwie ze Szwedami pod Skalicami, oraz z Turkami pod Kanižem. Później mianowany był przez cesarza wielkim żupanem zalajskim i szumedzkim, a 1647 banem chorwackim. Jako ban toczył nieustanne boje z Turkami; 1650 r. potwierdził w Legradzie pokój zawarty z załogą turecką w Kanižy. W roku następnym odebrał Turkom Kostajnicz i wystawił u ujścia Mury do Drawy twierdzę Ujzriny. 1663 poraził Turków pod Budą, następnie pod Ujzriny oraz pod Ostrzygomiem, poczem w roku następnym odebrał im wiele twierdz. Otrzymawszy takim sposobem znaczną przewagę nad nieprzyjacielem, przedsięwziął wyruszyć w pole przeciwko wielkiemu wezyrowi, lecz główny wódz cesarski Montecucculi rozkazami swemi sparaliżował jego działania i doprowadził wreszcie do zawarcia niekorzystnego pokoju. Bolejąc nad tem, **Z.** zrzekł się dalszej czynności publicznej i udał się do grodu swego Czakowca, gdzie 1664 był na polowaniu rozszarpany przez dzika. **Z.** był jednym z największych wodzów swego wieku, przytem pilnie zajmował się nauką i piśmiennictwem, zwłaszcza zaś poezją i do dziś dnia uważany jest za jednego z najpierwszych epików madziarskich. Słynna jego epopeja *Zrinyada*, opiewająca w 15 pieśniach bohaterską obronę Szigetu przez jego pradziada, pozostała pod względem kompozycji dramatycznej, bogactwa pięknych obrazów i mistrzowskiej formy niezrównanym wzorem w literaturze madziarskiej. Poemat ten razem z idylami i epigramatami **Z.** wyszedł po raz pierwszy p. t.: „Adriai tengernek Sirénája“ (Wiedeń, 1651), sama zaś *Zrinyada* była kilkakrotnie później przedrukowana, mianowicie przez Kazinczy'ego (1817), Székacsego (1847) i Toldy'ego (1852). Pisma prozaiczne **Z.**, głównie treści strategicznej, ogłosił Kazinczy (Peszt, 1854).

Zrinyi Piotr, hr., brat poprz., główny obrońca niezależności państwowej Chorwacji, * 1621 w Werbowcu. Zajmował pomniejsze urzędy, poczem został kapitanem senijskim, a 1661 ogulińskim; tegoż roku zburzył twierdzę turecką Kulę, oraz gród Ostrowac. 1663 r. odniósł zwycięstwo nad Turkami pod Ujzriny, oraz pod Jerzową Ścianą i Drenową Klanicą. Po śmierci brata swego Mikołaja został 1666 banem Chorwacji i na stanowisku tem okazał niepospolity rozum polityczny. Przytem zajmował się pilnie literaturą chorwacką. Z powodu swych czynności patrjotycznych narażony był na częste spory i nieporozumienia z Niemcami, którzy wszędzie starali się przeprowadzić swe zamysły, depcząc na każdym kroku prawa krajowe. Doprowadziło to w końcu do tego, że ze szwagrem swym Franciszkiem Frankopanim, Erazmem Tattenbachem, palatynem węgierskim Verselenyim, sędzią dworskim Nadasnym i in. uknuł sprzysiężenie, mające na celu oderwanie Węgier od Austrji, i 1669 r. wezwał pomocy Turków. Sprzysiężenie to nie udało się z powodu zdrady zastarzałego wroga rodu **Z.**, Mikołaja Erdödy; spiskowi zostali po części pojmani, nieliczne oddziały **Z.** i Frankopaniego, zwłaszcza gdy nie nadeszła oczekiwana pomoc Turków, z łatwością zostały rozproszone przez wojska cesarskie; gród Czakowac, gdzie się schronił **Z.** z 2,000 powstańców, zdradą został zdobyty. W końcu **Z.** razem z Frankopanim zostali wydani Niemcom przez hr. Keryho, u którego szukali schronienia, i 30 kwietnia 1671 straceni w Nowem Mieście Wiedeńskiem. **Z.** odznaczył się także jako pisarz chorwacki, wydawszy 1660 w Wenecji dzieło p. t.: „Adrianskoga morja Sirena,“ obejmujące oprócz drobniejszych pieśni miłosnych, przekład poematu epicznego *Zrinyada*, napisanego przez brata jego Mikołaja.

Zrinyi Helena, córka poprz., wyszła 1666 r. za Franciszka Rakoczego, po którego śmierci przebywała od 1676 r. z dziećmi swemi w Mukaczowie u Zofji Bathory, poczem 1682 r. wyszła za Emeryka Tököli. Dostawszy się zdradą w ręce Rakuszan, trzymaną była przez czas dłuższy w więzieniu, poczem odzyskawszy 1691 wolność, udała się 1699 r. z mężem swym do Nikodemji w Małej Azji, gdzie † 1703 r.— Ród **Z.** w męskiej linji wygasł na synie Piotra, *Baltazarze* **Z.**, który, aczkolwiek był stronnikiem dworu, pozostał jednak w podejrzaniu i w końcu uwięziony, † 1703 w Grätzu. Por. Csuday „Die Zriny in der ungarischen Geschichte“ (Steinamanger, 1884).

Zrosłopłatkowe, rośliny, toż w jednopłatkowe, ob. Korona.

Zrosłoszczękie, *wrytoszczękie, stałożuchwe* (Plectognathi), ob. Ryby.

Zrostnica, ob. Nici wodne.

Zrzeńczyński Jan, wierszopis z czasów Zygmunta III, nie znany ze szczegółów życia; zostawił następne dzieła: „Wielkie a podziwienia godne niebieskiej przestrzeni cuda“ (1619); „Nowiny z Czech o przyrodzeniu tych ludzi, tudzież o zbuntowaniu przeciw cesarzowi, przytem i podolski zaciąg“ (Kraków, 1619); „Nowe nowiny z Czech, Tatar i Węgier“ (1620); „Straszliwe i nader dziwne na Niebie po onych przedtym z nieba kul spadłych w Morawie u prochów widzenie“ (1620); „Sapho żałosna krakowska na pogrzebie 20,000 ludzi tak głodem jako powietrzem morowem pomarłych w r. 1622“ (Kraków, 1623); „Mantissa albo Wróżki“ (tamże, 1627); „Anatomja Marcina Lutra przez Dezyderjusza Erazma z Czerwonej Grobli odpracowana,“ przekład z niem. (b. m. dr. i r.); „Rymy polskie“ (b. m. dr. 1622).

Zschokke Jan Henryk Danjel, jeden z celniejszych nowoczesnych pisarzów niemieckich, * 1771 w Magdeburgu, † 1848; ukończywszy studja uniwersyteckie we Frankfurcie nad Odrą, był tamże 1792—95 docentem, a następnie, nie mogąc uzyskać katedry profesora zwyczajnego, przeniósł się do Szwajcarji i tu kierował instytutem wychowania młodzieży w Reichman, w kantonie Graubündten; 1798 r. został deputowanym w Aarau; później, jako komisarz rządowy w Unterwalden w czasie wojny i zawichrzeń stronniczych działając na drodze pokoju, uorganizował włosko-szwajcarskia kantony Lugano i Bellinzona. Następnie mianowany reprezentantem rządu centralnego w kantonie Bazylejskim, a 1804 roku, po chwilowym wypoczynku w życiu prywatnem, został dyrektorem kopalni i lasów w Aarau. Od r. 1829 urzędował już tylko jako członek wielkiej rady w wydziale oświecenia i spraw duchownych w Aarau, gdzie osiadł stale i mieszkał aż do śmierci. Z dzieł jego historycznych: „Ausgewählte historische Schriften“ (16 t., Aarau, 1830), celniejsze są: „Geschichte des Bairischen Volks und seiner Fürsten“ (3 wyd., Aarau, 8 t., 1826) i „Des Schweizerlandes Geschichte für das Schweizervolk“ (Zürich, 1822, 8 wyd., 1849). Z noweli i romansów (10 wyd., 10 t., Aarau, 1865, sq.), zasługują na szczególną wzmiankę: „Oswald oder das Goldmacherdorf“ i „Der Creole.“ Ogólny zbiór pism jego: „Sämmtliche Schriften“ wyszedł w 40 t. (Aarau, 2 wyd., 1856 i później). Najznakomitsze atoli Z. dzieło jest: „Stunden der Andacht,“ do którego autorstwa później dopiero się przyznał (nowsze wyd., 6 t., Aarau 1873). Pewien rodzaj autobiografji dał Z. w dziele „Selbstschau“ (5 wyd., 2 t., Aarau, 1853). Por. Müncha „H. Zschokke geschildert nach seinen vorzüglichen Lebensmomenten und seinen Schriften“ (Haaga, 1831); Borna „Heinr. Z.“ (Basel, 1886).

Zschokke Danjel.

Zschopau, miasto w saskim okręgu Zwickau, nad rzeką tegoż im. położone, posiada stary zamek, fabryki wyrobów bawełnianych i 7,000 m.

Zserowacenie *(degeneratio caseoidea)*, forma zwyrodnienia tkanek, przedstawiająca pewne podobieństwo do chudego sera. Zmiana ta występuje zwykle w tkankach patologicznych, obfitujących w komórki, które niedostatecznie są odżywiane, zwłaszcza w gruzełku gruźliczym i mięczaku syfilitycznym. Jeżeli w dalszym ciągu masy serowate przejęte zostaną płynami, zamieniają się na emulsję rozpadową *(rozmiękczenie, detritus)*. w innych razach masy serowate przemieniają się na kamieniste złogi wskutek nacieczenia solami wapiennemi. W następstwie rozmiękczenia może przyjść w odpowiednich miejscach do przedziurawienia, w pomyślnych zaś przypadkach do wessania utworzonej emulsji. Nierzadko przychodzi do otorbienia zapomocą błony z tkanki łącznej. Dawniej wszystkie utwory serowate uważano za gruźlicę, obecnie jednak przekonano się, że za takie uważać je można jedynie, gdy zawierają w sobie właściwie laseczniki (ob. Gruźlica).

Zsilinsky Michał, historyk węgierski, * 1838, początkowo profesor gimnazjum, później deputowany do parlamentu (1875), w 1889 mianowany nadżupanem, 1895 podsekretarz stanu w ministerjum wyznań i oświaty. Wydał wiele dokumentów i dzieł historycznych.

Zubcow, miasto powiatowe gub. Twerskiej, nad rzeką Wazuzą, przy jej ujściu do Wołgi, liczy 3,000 miesz; 5 cerkwi. Za czasów samozwańców podlegało częstym napadom i spustoszeniu przez Polaków.—*Zubcowski powiat* ma na przestrzeni 2,609 w. kw. 105,000 m.

Zubellewicz Adam Ignacy, filozof, * 1784 r. we wsi Morawie, pow. Prużańskim, gub. Grodzieńskiej, † 1831 r. w Warszawie. Ukończywszy nauki w kraju, potem w uniwersytecie w Halli, został 1818 profesorem filozofji w uniwersytecie warszawskim, a 1823 generalnym inspektorem tegoż uniwersytetu. Wydał dzieła: „Nowa gramatyka niemiecka podług najlepszych pisarzów w tablicach z prawidłami i przykładami i polska gramatyka podług Kopczyńskiego, także w tablicach, ułożona według Vatera“ (Halla, 1807); „O zasługach Platona w filozofji“ (w „Posiedzeniach uniw. warsz.,“ na rok 1821); „O zasługach Sokratesa w filozofji“ (w *Roczniku tow. warsz. p. n.*“ t. 13); „O pedagogice starożytnych“ (tamże, t. XIV).

Zubellewicz Florjan Aleksander, matematyk, brat poprz., * 1801, † 1859; matematykę studjował w Warszawie, w 1822 został nauczycielem szkoły wojewódzkiej lubelskiej. Jako kandydat na profesora handlu w warszawskim instytucie politechnicznym, wysłany był kosztem rządu za

granicę, skąd wróciwszy 1831 r., został naprzód nauczycielem w gimnazjum płockiem, potem w gimnazjum realnem w Warszawie. Prócz wielu artykułów naukowych, drukowanych w rozmaitych czasopismach, wydał osobno: „Przewodnik giełdy czyli opisanie wszelkich czynności giełdy w handlu i papierów publicznych“ (Warszawa, 1831); „Rachunkowość handlowa w ważniejszych jej zastosowaniach“ (tamże, 1846); „O papierach publicznych w ogólności ze szczegółowym opisem papierów krajowych“ (tamże, 1843); „Wykład praktyczny nauki o podnoszeniu do potęg i wyciąganiu pierwiastków, o postępach i logarytmach, z załączeniem tablicy logarytmowej liczb“ (tamże, 1848).

Zubow Platon, * 1767 (według innych 1758 lub 1759), † 1822 (lub też 1817); w młodym wieku wstąpił do wojska i wkrótce został porucznikiem gwardji cesarskiej. Spodobawszy się cesarzowej Katarzynie, zyskał jej względy, i szybko przechodził dalsze stopnie, tak, że 1790 r. był już generał-porucznikiem i generał-adjutantem; w 3 lata potem został mianowany dowódcą korpusu kawalergardów, hrabią, ozdobiony portretem cesarzowej i najwyższemi orderami państwa, wreszcie generał-gubernatorem ekaterynosławskim, woroneskim i taurydzkim, szefem korpusu kadetów, generał-feldcechmistrzem. Krótko przed śmiercią cesarzowej otrzymał jeszcze godność księcia cesarstwa rzymskiego i zaszczycony został najwyższymi orderami pruskiemi. Po wstąpieniu na tron cesarza Pawła I popadł w niełaskę, wkrótce jednak mianowany był inspektorem artylerji. 1800 wezwany do Petersburga, przemianowany został na generała piechoty i w następnym roku naznaczony szefem I-o korpusu kadetów. Za cesarza Aleksandra I, mianowany członkiem rady państwa, usunął się prawie zupełnie od życia publicznego i osiadłszy w swych dobrach, zajmował się już tylko pomnożeniem ogromnego swego majątku.

Zubow Walerjan, młodszy brat poprz., * 1771 (według innych 1760), † 1804; wcześnie wstąpił do wojska i z powodu wpływów brata swego posuwał się w znaczenia, tak, że 1792 był już generał-majorem. Za odznaczenie się podczas kampanji polskiej (1794) posunięty został na generał-porucznika. W wojnie przeciwko Persom mianowany głównym dowódcą wojsk działających na Kaukazie, zdobył 1796 twierdzę Derbent, opanował Kubę, Baku i Gandżę, za co mianowany był generałem piechoty i dyrektorem drugiego korpusu kadetów przez cesarza Pawła. Cesarz Aleksander I przeznaczył go na członka rady państwa.

Zubowski Ildefons, * 1745 na Podolu, † 1804, Pijar, nauczyciel po rozmaitych szkołach, później prefekt konwiktu w Rzeszowie i Warszawie, ostatecznie konsultor prowincji. Przełożył z francuskiego: „Kazania Massyliona“ (Wilno, 1783, oraz tragedje Woltera: „Śmierć Cezara“ i „Brutus.“

Zubowski Ksawery, wierszopis, kanonik kurzelowski i proboszcz bereziński, za panowania Stanisława Augusta, tłómaczył gładkim wierszem niektóre utwory Szymonowicza i pisał oryginalne poezje. Prace jego są: „Pentezylea,“ tragedja Simonidesa (Warszawa, 1778); „Wiersze zebrane“ (2 t., tamże, 1786); „Helikonki“ (Lublin, 1789).

Zubowski Kacper, publicysta polski, * 1797 w ojcowskiej wsi pod Lublinem, † 1873 w Krakowie, przepędził młodzieńcze lata na dworze ks. Adama Czartoryskiego. W 22 roku życia zaczął gospodarować na zakupionym przez siebie i własną ręką wykarczowanym z lasu gruncie, który, przeistoczywszy na piękną wioskę Kozarzew, sprzedał, a potem przeniósł się do Krakowa, gdzie wydał cały szereg broszur dotyczących rozmaitych kwestji społecznych, przemawiając w nich za izraelitami, włościanami, za wolnością handlu, przeciwko cechom i kupieckim kongregacjom. Z tych prac jego ważniejsze są: „Dwa a dwa są cztery“ (Kraków, 1849); „Odpowiedź na odpowiedź“ (tamże, 1849); „Nasi mandarini i ich cele“ (Wrocław, 1850); „Kongregacja kupiecka i cech czyli dalszy ciąg rzeczy przeciw przywilejom“ (Kraków, 1850); „Nasze sprawy, przeszłość i teraźniejszość, wady stronnictwa, zakończenie“ (Wrocław, 1852). Na polu dramatycznem próbując także sił swoich, wydał: „Ciotka swatka.“ kom. w 1 akcie (Kraków, 1861); „Dwór pański,“ obr. dram. w 3 akt. (Poznań, 1859); „Pismaki“ (obr. w 1 ak., 1863); „Rzemieślnik,“ kom. w 4 akt. (Kraków, 1861).

Zubrzycki Djonizy, historyk i starożytnik, * 1777 we wsi Batiatyczach, obw. Żółkiewskim w Galicji, † 1862 roku we Lwowie. Po ukończeniu nauk gimnazjalnych we Lwowie 1795, został urzędnikiem miejskim w Brzozowie Sanockim, potem syndykiem miejskim, następnie osiadł na wsi, poświęcił się gospodarstwu i pisał dzieła dotyczące agronomji, jak np.: „O uprawie koniczyny—rada dla pospolitego rolnika“ (Przemyśl, 1821); „Jana Burgera agronomja,“ przekł. z niemieckiego (tamże, 1821); „O uprawie lnu, rzecz dla galicyjskich gospodarzy“ (tamże, 1829) i t. d. Straciwszy żonę i dzieci, opuścił zupełnie rolnictwo i pracował nad archeologją i historją Rusi Czerwonej. Od r. 1830 kierował drukarnią stauropigji we Lwowie i uporządkował archiwum bractwa stauropigjalnego. Z prac jego w tym kierunku celniejsze: „Die Griechisch-Katholische Stavropigial Kirche in Lemberg und das mit ihr vereinigte Institut“ (Wiedeń, 1830, przekł. polski w „Rozmaitościach lwowskich“ na r. 1831); „Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicji“ (Lwów, 1836); „Rys do historji narodu ruskiego w Galicji i Austrji“ (Lwów, 1837 r.); wiele dokumentów z ułożonego przez się „Dyplomatarjusza galicyjskiego,“ drukował w wydawanych przez archeograf. komisję petersburską „Aktach zachod. Rosji;“ rozprawy „Kro-

nika Stawropigji," „Wiadomość historyczno-krytyczna o dawnych dziejach Czerwonej Rusi do końca XV wieku," „Początek Unji" były zamieszczone w pismach rosyjskich," „Kronika miasta Lwowa" (Lwów 1844), w której obok wielu ważnych szczegółów przebija się wyraźna niechęć do przeszłości polskiej. W r. 1848 należąc do głównej we Lwowie utworzonej rady rusińskiej, wydał broszurę polityczną „Die ruthenische Frage in Galizien von einem Rusinen" (Lwów, 1848). Zerwawszy zupełnie z narodowością polską, wszedł w blizkie stosunki z pisarzami rosyjskimi i ogłosił jeszcze: „Granice między polskim a ruskim narodem w Galicji" (Lwów, 1848); „Istorija drewniaho halickoruskaho kniażestwa" (Lwów, 1852—1854); „Anonim hnezneńskij i Johan Długosz. Łatinskija wypiski iz ich soczynenij otnosiaszczychsia k istorji halicko-władimirskoj Rusi" (tamże, 1855). Nie znalazłszy w ostatnich pracach nawet pomiędzy swoimi uznania, popadł w ciężki niedostatek i umarł skutkiem wynikłej stąd choroby.

Zubrzycki Janusz, Sas, architekt, zamieszkały we Lwowie. Napisał: „Sztuka średniowieczna" (Lwów, 1884—1886); „Filozofja architektury, jej teorja i estetyka" (1894).

Zuccaro Federigo, malarz szkoły po-rafaelowskiej w Rzymie, * 1543, † 1609 r. w Ankonie. Wsławił się głównie jako portrecista, ale grzeszył zbytnim manjeryzmem; malował wiele nie tylko we Włoszech, ale także w Hiszpanji, Flandrji, Holandji i Anglji. Obrazy jego zdobią pałac dożów w Wenecji, wśród nich znajduje się słynny obraz, wystawiający „Fryderyka Barbarossę, klęczącego przed papieżem Aleksandrem II."

Zuccaro Tadeusz, brat poprz., * 1529, † 1566 w Rzymie, odznaczał się również jak i brat jego suchym, mdłym i manjerowanym stylem.

Zug, najmniejszy z kantonów Szwajcarji, obejmujący 239,2 klm. kw. i liczący 23,200 miesz., przeważnie katolików. Żyzność ziemi sprzyja rolnictwu i ogrodnictwu; tylko w górzystej części koło jeziora Ageri istnieje gospodarstwo alpejskie. Przemysł polega na przędzalniach bawełny, tkactwie, jedwabnych wyrobach, papierniach. Konstytucja kantonu jest od 17 stycznia 1848 reprezentacyjno-demokratyczną. Na podstawie ustawy z 31 stycznia 1894 r. władzę prawodawczą pełni rada kantonalna, złożona z wybieranych przez naród bezpośrednio członków; władza wykonawcza spoczywa w rękach rady rządzącej, którą stanowi siedmiu wybieranych przez lud członków. Przytem każda gmina posiada pewien samorząd. Główne miasto **Z.** ma 5,200 miesz. i leży nad jeziorem t. n., mającem 38,5 klm. kw. powierzchni.

Zug Szymon Bogumił Amadeusz, budowniczy króla Augusta III, * 1733 w Saksonji, † 1807 w Warszawie; był nadwornym architektem królewskim w Warszawie. W r. 1768 za szczególne zasługi uzyskał szlachectwo polskie. Z prac jego najważniejszą jest budowa kościoła ewangelickiego przy ulicy Królewskiej w Warszawie, do którego wzniesienia, prócz artystycznej bezpłatnej pracy, przyczynił się datkiem z własnych funduszów, w sumie tysiąca dukatów. Stanisław August i współwyznawcy **Z.** oceniając szlachetne poświęcenie i bezinteresowność jego, wybili dla niego medal złoty. Inne, celniejsze tego artysty dzieła są: Świątynia Arkadji w Nieborowie; Pałac w Warszawie przy ulicy Długiej, zwany Dekerta, przerobienie kamienicy przechodniej Rezlera przy Krakowskiem Predmieściu i w. in. Zostawił rękopis, który na język polski przetłómaczył J. I. Kraszewski p. t.: „Ogrody Warszawskie w 1784" i umieścił w *Atheneum* (oddział V, t. 3). Tenże sam opis przełożył powtórnie F. M. Sobieszczański, objaśnił wielu notami i wydrukował w S. Orgelbranda Kalendarzu powszechnym na r. 1848.

Zuiderzee albo *Zuyderzee*, t. j. morze południowe, wielka, 57 mil kw. zajmująca, zatoka morza Północnego, między Holandją, zachodnią Fryzją i Overyssel, sięgająca aż do Utrechtu i Geldrji, do której wpada rzeka Yssel i kilka innych. Odnoga ta stanowiła niegdyś śródlądowe jezioro, połączone z morzem wązkim kanałem. Za panowania Rzymian sprowadzono do tego jeziora wody rzeki Yssel (odnogi Renu) za pomocą umyślnie zbudowanego kanału. W XIII w. morze przerwało wązki przesmyk lądu, odgraniczający to jezioro i utworzyło obszerną zatokę na zalanych nizinach. Jedyne większe zagłębienie przy ujściu rzeki Amstelu, przetworzone w wyborny port, stało się podstawą szybkiego rozkwitu Amsterdamu, będącego przedtem nędzną wioską rybacką. Już w r. 1848 powstał w Holandji zamiar osuszenia odnogi **Z.** za pomocą olbrzymich tam od strony morza i całej sieci kanałów, które nie odbierając miastom portowym ich nadmorskiego położenia, wróciłyby dla rolnictwa ogromny kawał urodzajnego gruntu. Ostatni projekt przedstawiony był w 1892 r.

Zujew Bazyli, uczony rosyjski, * 1754 w Petersburgu, † 1799 tamże. Odebrawszy wychowanie w gimnazjum akademickiem w Petersburgu, towarzyszył Pallasowi w podróży po Rosji, z której wróciwszy po sześciu latach, udał się dla dalszych studjów do Lejdy. 1781 i 1782, wysłany przez akademję nauk, podróżował po Rosji południowej. 1784 mianowany był profesorem historji w instytucie pedagogicznym, a 1787 mianowany członkiem akademji. Z licznych jego pism ważniejsze: „Idea metamorphoseos insectorum ad caetera animalia applicata;" „Opisanie połuostrowa Krima" (1783); „Zapiska ob ostatkach drewnich miest w Małoj Azii;" „Sokraszczenie jestiestwenoj istorii" (1787); „Nowyja eżemiasiacznyja soczinienija" (od 1786 do 1796) i in.

Zukertort Jan Herman, słynny szachista, * roku 1842 w Lublinie, † 1888 w Londynie, kształcił się w Wrocławiu, w r. 1867—71 wydawał „Neue

Berliner Schachzeitung," i razem z Janem Dufresne opracował „Grosses Schachhandbuch" (2 wyd., 1873), oraz kilka mniejszych dzieł o szachach. jak: „Leitfaden des Schachspiels" (5 wyd., 1897) i in. W r. 1878 zyskał w Paryżu pierwszą nagrodę. W r. 1881 zdobył główną nagrodę na turnieju w Londynie, ale w r. 1886 uległ w Ameryce Steinitzowi.

Zulia, stan w Wenezueli, obejmuje 64,670 klm. kw. i 86,000 miesz.; wydaje kakao, kawę, cukier, orzechy kokosowe i bawełnę. Miastem głównem jest Maracaibo.

Züllichau, miasto okręgowe w pruskiej regencji Frankfurckiej, ma 1 kościół katedralny, 3 ewang. i 1 kościół wolno-religijny, gimnazjum połączone z domem sierot, fabryki tkackie, garbarnie, zakłady tokarskie i in., 8,000 miesz.

Zulowie *(Zulusy, Zulu, Ama-Zulu)*, naród afrykański z plemienia Kafrów, zamieszkuje kolonję angielską *Zululand*, zależącą od Natalu, położoną na płn.-wschód względem niego i oddzieloną od niego rzekami Tugela i Büffalo, a z innych stron graniczącą z Transwalem, krajem Tonga i oceanem Indyjskim. Zululand obejmuje 27,970 klm. kw. z ludnością 170,000 m., w tej liczbie około 1,000 europejczyków. Kraj jest na wybrzeżu płaski, ku wnętrzu stopniowo się podnosi; na wybrzeżu klimat jest gorący i niezdrowy, ale na wyżynie jest zdrowy, a grunt urodzajny. Lamparty, hyeny i węże jadowite są bardzo liczne. Uprawia się tu kukurydza, proso kafryjskie, groch, bataty, na wybrzeżu kawa, herbata, bawełna, cukier; hodują się liczne trzody, dobywa się złoto, żelazo, antracyt.—Zulowie mają postać ciała kształtniejszą, aniżeli inni Kafrowie; obecnie zaliczają się do nich i inne narody, przez nich podbite, które przyjęły język i obyczaje zwycięzców. Siedliskiem komisarza rządowego, mianowanego przez gubernatora Natalu, jest *Eshowe*.

Historja. Odkąd Anglicy zajęli Natal, starali się zawsze utrzymywać dobre stosunki z najpotężniejszem plemieniem Kafrów (ob.), *Zulami*, którzy byli zaciętymi wrogami Burów i bezustanną prowadzili wojnę z rzecząpospolitą Transwalską. Gdy po śmierci króla Panda 1858 syn jego Cetawajo (Keczewajo) na tron wstąpił, rząd kolonji Przylądkowej dopomógł mu do załatwienia sporów z zawistnymi naczelnikami. Kiedy jednak Anglja zajęła rzeczpospolitą Transwalską (ob.), przypadło jej zadanie poskromienia Z. Organizacja ich wszakże pod despotyczno-wojennym rządem Cetewaja była bardzo silna, tak, że stanowili oni armję 40,000 bitnego żołnierza. Przeciwko nim gubernator kolonji Przylądkowej, sir Bartle Frere, i dowódca wojsk angielskich, Chelmsford, wystawić mogli 16,000 wojska, a w tej liczbie tylko 6,300 Europejczyków. Siły te rodzielił Chelmsford na 5 oddziałów, aby z różnych stron podążyć do kraalu Cetewaja, Ulundi, leżącego w środku jego kraju. Jednakowoż w styczniu i marcu 1879 oddziały te poniosły zupełną klęskę, lub zostały odcięte, a nawet Natalowi groziło niebezpieczeństwo. Cetewajo jednak nie wyzyskał zwycięstwa, a tymczasem rząd angielski nadesłał znaczne posiłki, i utworzyły się trzy silne dywizje dla wyruszenia na Ulundi, które marsz rozpoczęły w maju. Podczas jednej z wycieczek, podjętej dla zrekognoskowania nieprzyjaciela, zginął książę Napoleon 1 czerwca. W początku lipca został Cetewajo pobity przez Chelmsforda pod Ulundi, główna zasługa zwycięstwa przypada konnicy angielskiej; Ulundi zostało spalone. Wielu naczelników poddało się, Cetewajo uciekł w głąb kraju, w sierpniu jednak ujęty został w kraalu w lesie Ngome i sprowadzony do Kapstadtu. W listopadzie gen. Wolseley, który objął dowództwo po Chelmfordzie, pokonał Sekokuniego, jednego z wybitniejszych naczelników Z. Kraj Z. podzielony został między 13 naczelników, zabroniono im przywozu broni i prowadzenia wojny bez pozwolenia angielskiego; dla uniknięcia zaś dalszych zawikłań zabroniono białym nabywać posiadłości w kraju Z. Naczelnicy jednak oddzielnych królestw Z. pozostawali w ciągłych sporach, a Cetewajo otrzymał w lecie 1882 pozwolenie przyjazdu do Anglji, gdzie osiągnął zwrot części swego państwa, z warunkiem zniesienia organizacji wojennej i uległości dla rezydenta angielskiego. Cetawajo przybył do Afryki, nie mógł się jednak utrzymać wobec niechętnych mu naczelników, w lipcu 1883 pobity został pod Ulundi przez naczelnika Uzibepu, a plemię Abakuluzi, które stronę jego przyjęło, zostało niemal wytępione. Cetewajo uszedł na terytorjum angielskie i umarł tam w lutym 1884 r. Śmierć jego wybawiła rząd angielski od potrzeby wystąpienia w jego obronie. Prawa Cetewaja przeszły na syna jego Dinizulu, którego większa część Zulów uznała za króla. Przy pomocy Burów, którym odstąpił część ziemi nad Blood River, utrzymał się Dinizulu przy władzy. Burowie jednak założyli w kraju Z. nową rzeczpospolitą ze stolicą Vryherd i dotarli aż do Umlatusi i St. Luciabai. Ponieważ Niemcy rościły pretensje do tych miejscowości, rozpoczęły się rokowania, które w r. 1885 doprowadziły do uznania praw angielskich, a w 1886 do uznania przez Anglję nowej republiki Burskiej z ograniczeniem terytorjum od Zachodu. Prócz tego musieli Burowie opuścić resztę kraju Z. i zrzekli się protektoratu nad nim. Nowa rzeczpospolita Burska złączyła się z Transwalem czyli Południową afrykańską rzecząpospolitą (1888), a reszta kraju Zulów została włączona do posiadłości brytańskich, jako kolonja koronna (1887). W 1888 Dinizulu próbował się zbuntować, ale był wzięty do niewoli. W r. 1895 Anglja zaanektowała ziemię Pongur, i przyłączyła ją do Kolonji Z. Por. Ashe „Story of the Zulu Campaigne" (1880); Colenso „The ruin of Z." (1885); Tyler „Forty Years Z." (1891).

Zululand, kolonja angielska, ob. Zulowie.

Zulusy, ob. Zulowie.

Zumala-Correguy Don Tomasz, znakomity wódz hiszpańskiego pretendenta Don Carlosa, * 1789 r. w Ormaistahuy, w Guipuzcoa. Studentem jeszcze będąc, wstąpił do wojska i w latach 1808—13 walczył przeciwko Francuzom. W r. 1823 został pułkownikiem i gubernatorem w Ferrol; r. 1832, podejrzany o sprzyjanie karlistom, uwolniony ze służby, po śmierci Ferdynanda VII podniósł w 1833 r. oręż w sprawie Don Karlosa, odniósł nad wojskami rządowemi wiele zwycięstw, ale raniony przy oblężeniu Bilbao 15 czerwca 1835, umarł skutkiem tego 20 czerwca t. r.

Zumbusch Kacper, rzeźbiarz, * 1830 r. w Hernebrock w Westfalji, kształcił się w Monachjum i Rzymie. Wykonał pomnik króla bawarskiego Maksymiljana II, hr. Rumforda, popiersia Liszta, Wagnera i wielu innych, 1873 powołany był do Wiednia, gdzie objął posadę profesora w akademji sztuk pięknych i wykończył posąg Beethovena (1880), cesarzowej Marji Teresy (1888) i in. W r. 1893 wykonał model do kolosalnego pomnika cesarza Wilhelma I.

Zumbusch K.

Zumbusch Juljusz, brat poprzedniego, rzeźbiarz * 1832 był czas pewien laikiem w klasztorze Redemptorystów, później oddał się rzeźbiarstwu, pracując samodzielnie i pomagając bratu; specjalnością jego są portrety.

Zumpe Herman, muzyk niemiecki, * 1850 roku w Taubenheimie w Łużycach saskich, † 1903, ukończywszy nauki został nauczycielem w Weigsdorfie, wkrótce jednak porzucił tę posadę, nie licującą z jego usposobieniem, przeniósł się do Lipska i tutaj oddał się studjom muzycznym u Tottmana. W latach 1873—6 zajął go Ryszard Wagner w kancelarji swojego nowego teatru w Bayreucie. To zajęcie rozstrzygnęło o przyszłym zawodzie młodego entuzjasty muzycznego. Kapelmistrzował odtąd w Salcburgu, Würzburgu, Magdeburgu, Frankfurcie nad Menem, Hamburgu i Sztutgardzie. W r. 1895 objął dyrekcję słynnych koncertów Kaima w Monachjum, w r. 1896 przeszedł na stanowisko kapelmistrza dworskiego w Szwerynie, w r. 1901 powrócił do Monachjum, jako pierwszy kapelmistrz opery królewskiej z tytułem „generał-musikdirektor". Zumpe napisał także wdzięczną operetkę „Farinelli", kilka oper i dzieł orkiestralnych; jako kapelmistrz dzielił się sławą tylko z Nikischem i Weingartenem.

Zumpt Karol Gottlob, zasłużony filolog, * 1792 w Berlinie, † 1849 w Karlsbadzie. Ukończywszy studja uniwersyteckie w Berlinie, był tamże czas jakiś nauczycielem gimnazjalnym a od 1827 profesorem literatury rzymskiej przy uniwersytecie. Z. dał się najwięcej poznać przez swoją wielce rozpowszechnioną „Gramatykę łacińską" (Berlin, 1818, 13 wyd., Berl. 1874); oprócz tego wydał kilku autorów łacińskich, a z prac samodzielnych, dotyczących starożytności, ogłosił: „Annales veterum regnorum et populorum imprimis Romanorum" (Berlin 1819; 3 ed. 1862)) „Ueber den römischen Ritterstand" (Berlin 1839); „Ueber den Bestand der philosoph. Schulen in Athen und die Succession der Scholarchen" (Berlin, 1843); „Ueber die bauliche Einrichtung des röm, Wohnhauses" (2 ed., Berlin 1852 roku); „Die Religion der Römer" (1845).

Zumpt August Wilhelm, synowiec poprzedniego, również starożytnik, * 1815 w Królewcu, † 1877, od 1851 r. profesor gimnazjum Fryderyka Wilhelma w Berlinie; położył niemałe zasługi na polu epigrafiki rzymskiej. Główniejsze jego dzieła są: „Commentationes epigraphicae ad antiquitates Romanos pertinentes" (2 t., Berlin 1850—54); „Studia Romana" (tamże 1859); „Das Criminalrecht der röm, Republik" (Berl. 1865—69).

Zumsteeg Jan Rudolf, kompozytor pieśni, towarzysz młodości Szyllera, * 1760 w Sachsenflur, w Odenwalde, od r. 1792 koncertmistrz i dyrektor opery w Sztutgardzie, † 1802 r. Z. należał do najulubieńszych kompozytorów i szczególnie w baladach był niezrównany.

Zumsteeg Emilja, córka poprzedniego, * 1796, † 1857 w Sztutgardzie, znana jest także jako kompozytorka pieśni.

Zumulińce starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie ruskiem, w ziemi halickiej. Podług lustracji z r. 1765 obejmowało wsie: Zumulińce, Debesławce i Nazurna, która posiadała w tym czasie Jabłonowska. Po zagarnieniu tych dóbr narodowych przez rząd austrjacki w d. 1 kwietnia 1777, tenże sprzedał je Józefowi Dzierzkowskiemu r. 1799 za złot. reńskich 29,600.

Zuns Leopold, uczony mozaista, * 1794 roku w Detmold, † 1886, studjował w Berlinie filologję; od 1820 był kaznodzieją w tamtejszej synagodze, następnie w Pradze, poczem od 1839—50 dyrektorem szkoły rabinów w Berlinie. Z dzieł jego ważniejsze: „Etwas über die rabbinische Literatur" (Berlin, 1818); „Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden" (tamże 1832); „Zur Geschichte und Literatur" (t. 1845); „Die synagogale Poesie des Mittelalters" (t. 1855); „Die Ritus des synagogalen Gottesdienstes" (t. 1859); „Die hebräischen Handschriften in Italien" (tamże 1864) „Die Namen der Juden" (Berlin, 1886) i in.

Zurbaran Francisco, malarz hiszpański, * 1598 w Madrycie, † 1662 tamże, Z. jest jednym z najznakomitszych mistrzów szkoły sewilskiej. Z powodu dokładności w wykończeniu szczegółów, naturalności i potężnego kolorytu otrzymał przydomek hiszpańskiego Caravaggia; Liczne jego malowidła, wystawiające zwłaszcza askezę i de-

wocję mniszą, znajdują się w Luwrze. W Sewili jest jeden z najpiękniejszych jego obrazów, wystawiający *św. Tomasza.* Niepospolitemi też zaletami piękności odznacza się obraz: *Marja i św. Jan* wracający od grobu Chrystustowego (w Pinakotece monachijskiej).

Zurita Hieronim, historyk hiszpański, * 1512 roku w Saragossie, † 1580 roku. Znany jest jako autor wybornego dzieła: „Anales de la corona de Aragon“ (5 t., Sarag. 1572—79); późniejsze wydania wyszły staraniem jego syna, *Hieronima Zurita de Olivan.*

Zurlinden Emil August, generał francuski, * 1837 w Colmar, ukończył szkołę politechniczną 1856, w 1866 został kapitanem artylerji, w 1870 po kapitulacji Metzu dostał się do niewoli niemieckiej, skąd uszedłszy, walczył dalej, w 1881 został pułkownikiem. W 1885 mianowany generałem brygady, 1890 generałem dywizji, następnie dowódcą korpusu. W 1895 otrzymał w gabinecie Ribota tekę ministra wojny, którą złożył w tymże roku, poczem był komendantem 15-go korpusu i gubernatorem wojennym Paryża (15 stycznia 1898), 6 września t. r. po ustąpieniu generała Cavaignaca, mianowany był ministrem wojny, ale po kilku dniach ustąpił i powrócił na dawne stanowisko, gdyż nie chciał się zgodzić na rewizję procesu Dreyfusa (ob.).—W 1899 odebrano mu gubernatorstwo Paryża i zrobiono go komendantem 18-go korpusu Armji w Bordeaux.

Zurliszki starostwo, ob. Szmilgiańskie starostwo.

Zurlo Józef, hrabia, mąż stanu włoski, * 1759 w Neapolu, † 1828 tamże, w latach 1793—1803 minister finansów tamże, za panowania Murata od 1809 naprzód minister sprawiedliwości, potem spraw wewnętrznych i wyznań, na obu tych stanowiskach wyświadczył wiele dobrego dla kraju. Bawiąc od r. 1815 w Rzymie, został 1818 r. przywołany do kraju, był znowu ministrem spraw wewnętrznych, lecz po kilku miesiącach musiał się już usunąć.

Zurstrassen Melchjor, rzeźbiarz, * 1832 roku w Münter (Westfalja), † 1896 w Lipsku. W r. 1862 został profesorem w Berlinie, a 1870—75 profesorem szkoły sztuk pięknych w Norymberdze, następnie akademji sztuki w Lipsku. Wykonał marmurową grupę Caritas, wiele biustów portretowych i płaskorzeźb portretowych (w bibljotece ratusza berlińskiego) i in.

Zurich, *Zürich,* jeden z największych kantonów Szwajcarji, według przyjętego w r. 1815 porządku pierwszy, a poprzednio trzeci kanton przodkujący, zajmuje 1,723.5 klm. kw. z ludnością 340.000 m. (1888), po większej części Niemców wyznania reformowanego; ma grunt urodzajny i doskonale uprawny, gdyż przerzynają go niezbyt wyniosłe odnogi Alp i liczne rzeki, a łagodny klimat sprzyja rolnictwu i kwitnącemu tu ogrodnictwu. Przemysł w stanie kwitnącym, zwłaszcza co do jedwabnych wyrobów i bawełnianych. Konstytucja jego od r. 1831 i wskutek późniejszych do r. 1869 rewizji jest reprezentacyjno demokratyczna, na rozległem prawie głosowania oparta. Najwyższą władzą rządową jest rada rządząca, przez naród wybierana i złożona z 7 członków; na czele sprawiedliwości stoi sąd najwyższy z 9 członków. Władza ustawodawcza spoczywa w rękach rady kantonalnej. —Miasto główne **Z.** (u Rzymian *Thuricum*), przy wypływie rzeki Limat z jeziora Zuryskiego, liczy z przedmieściami 158,000 miesz. (1897), jest jednem z najpiękniejszych miast Szwajcarji i głównem ogniskiem umysłowem niemieckiej Szwajcarji. Z mnóstwa pięknych gmachów zasługują na uwagę: kościół katedralny, wzniesiony w XI w., i kościół zwany Frauenmünster, wzniesiony w r. 1250, uniwersytet otwarty w r. 1832, tudzież instytut politechniczny (od 1855), ściągające tłumy cudzoziemców i mnóstwo kobiet, które tu dopuszczono do egzaminów i stopni naukowych. Liczne bibljoteki, zbiory i towarzystwa naukowe i artystyczne przyczyniają się do szerzenia oświaty i postępu wiedzy. Historję kantonu i miasta **Z.** skreślił I. K. Bluntschli w dziele: „Geschichte der Republik **Z.**“ (2 t., Zürich 1847); por. też Berlepsch „Zürich und seine Umgebungen“ (Zür. 1867). Meyer v. Knonau „Der Kanton **Z.**“ (St.-Gallen 1844—46, 2 t.).

Zuryskie jezioro, jedno z większych i piękniejszych jezior Szwajcarji, ma 39,7 klm. długości przy największej szerokości 4,5 klm., a powierzchnia jego zajmuje 87,78 klm. kw.; dzieli się na wyższe i niższe; część jego wyższa, nie należąca już do kantonu Zurychskiego, lecz do St.-Gallen i Schwyz, poczyna się pod Uznach od ujścia rzeki Lynth i sięga aż do Rapperswylu, gdzie wzniesiono most między obu brzegami, część zaś niższa dochodzi do Zurychu.

Zusza, rzeka w Rosji, bierze początek w pow. Czerńskim w pobliżu sioła Spaskiego, przecina powiat Nowosilski i Mceński i ubiegłszy około 150 w. uchodzi do rzeki Oki, na granicy powiatów Mceńskiego, Czerńskiego i Bielowskiego. Żeglowną jest od m. Mceńska.

Zutphen, miasto dawniej warowne w prowincji Niderladzkiej Geldrji, nad ujściem rzeki Berkel do Yssel, ma gimnazjum, szkołę miejską i 18,000 m., trudniących się wyrobami skór, oleju, papieru, tkactwem, żeglugą i handlem. **Z.** było w 1572 r. zdobyte przez księcia Albę, przyczem wszyscy mieszkańcy zostali wymordowani.

Zuylen van Nyevelt Hugo, baron, mąż stanu niderlandzki, * 1781 r. w Roterdamie, † 1853. Ukończywszy nauki w Utrechcie, poświęcił się wcześnie zawodowi dyplomatycznemu, który przerwało jednak na czas jakiś wcielenie Holandji do Francji. Przyczyniwszy się niemało do zrzucenia jarzma francuskiego, udał się 1814 w poselstwie do Sztokholmu, a 1816 do Madrytu, gdzie

zawarł traktat w Alcala i uregulował stosunki handlowe swego kraju. Z powodu wypadków 1822 roku opuścił Madryt i 1825 — 1829 roku był posłem w Konstantynopolu. Odpadnięcie Belgji dało mu sposobność do rozwinięcia niezwykłej działalności. On to głównie kierował w owe czasy polityką niderlandzką, a potem jako poseł na konferencjach londyńskich zyskał rozgłos słynnemi notami; dla ostrości jednej z takich not odwołany z Londynu 1833 roku, został ministrem stanu. Spełniając odtąd najwyższe w swym kraju urzędy, kierował czas jakich polityką zagraniczną, a w końcu był (1842—48) ministrem wyznań.

Zuzanna. Niewolnicy w Babilonie mieli zwyczaj zgromadzać się w domu bogatego i poważnego izraelity Joachima, dla rozstrząsania przez starszych spraw religijnych. Dwu ze starszych, mając sposobność widzieć często **Z.**, żonę Joachima, zapalili się jej pięknością i razu jednego, spodziewając się znaleźć ją samą w ogrodzie, poszli tam każdy z osobna i potajemnie. Zeszli się tu przypadkiem i zwierzyli jeden drugiemu ze swych zamiarów. Gdy **Z.** przybyła do ogrodu, starcy zbliżyli się do niej, żądając jej powolności i grożąc zarazem, że w razie odmowy oskarżą ją o cudzołóstwo. **Z.** odrzuciła ich propozycje, a starcy spełnili pogróżkę, skutkiem czego **Z.** na śmierć skazaną została. W chwili wykonania wyroku, Danjel, młody jeszcze wówczas, podniósł głos przeciw niesprawiedliwemu wyrokowi i domagał się nowego śledztwa. Lud, wzruszony proroczym jego głosem, był mu posłuszny, i zręczne pytania Danjela zmusiły dwu niecnych oskarżycieli do wyznania prawdy. Wtedy zamiast Zuzanny, oni sami śmierć ponieśli.

Zuzanna (święta), wnuczka papieża Kajusa, poniosła śmierć męczeńską za cesarza Djoklecjana. Kościół obchodzi jej pamiątkę 11 sierpnia.

Zuzula, pseudonim Zuzanny Zajączkowskiej.

Zwalniająca gorączka, *gorączka powrotna (febris recurrens, typhus recurrens)*, choroba zakaźna, zależna od wnikania do organizmu swoistych drobnoustrojów. Pierwiastek zakaźny tej choroby odkrył Obermeier w roku 1873 we krwi chorych; są to *spiryle* albo *spirochety* (ob. Bakterje), przedstawiające się w postaci długiej, cieniutkiej nitki, skręconej szrubowato. Drobnoustroje te obdarzone są żywym ruchem obrotowym na około własnej osi skręcenia, żyją najdłużej przy temperaturze 10°—15°, przy 60° żyć przestają; temperatura niżej zera znosi ruchy tych pasożytów. Spirochety znajdują się w każdym przypadku we krwi chorych na gorączkę powrotną, lecz tylko podczas napadów gorączkowych; w przestankach między napadami zwykle ich niema, pokazują się dopiero na 24 godziny przed napadem i giną zupełnie w dobę po napadzie. Sztuczne hodowle pasożytów tych dotąd nie udawały się, dlatego też własności biotyczne ich nie zostały dokładnie zbadane. Jaką drogą spiryle dostają się do krwi, również nie zostało jeszcze dostatecznie wyjaśnione. Zmiany anatomiczne w gorączce powrotnej nie mają w sobie nic właściwego. Choroba objawia się w postaci napadów gorączki mniej lub więcej długotrwałych, najczęściej zdarzają się postaci o 2—3 napadach; napad pierwszy trwa od 4—8 dni. Każdy napad zaczyna się od mocnego dreszczu, poczem temperatura odrazu podnosi się do 40°, zakończenie gorączki jest przełomowe, następuje zwykle przy obfitych potach. Drugim stałym objawem **Z. g.** jest obrzmienie śledziony, dalej występuje ból w mięśniach, szczególniej w łydkowych i lędźwiowych, ból głowy i zaburzenia czynności przewodu pokarmowego. Choroba ta często bardzo wikła się różnemi komplikacjami, jak zapalenie płuc, dysenterja, zapalenie nerek i in. Odsetka śmiertelności nie przenosi 5%.

Zwapnienie, *nacieczenie wapienne*, występuje w ustroju w dwóch postaciach, jako *nacieczenie wapienne tkanek*, albo też jako *złogi wapienne*, t. j. odłożenie się ziarnek wapiennych pomiędzy pierwiastkami tkankowemi i w kanałach wprzód istniejących. Ze związków wapiennych najczęściej występują fosforan i węglan wapnia. Zwapnienie zdarza się w najrozmaitszych tkankach, fizjologicznie występuje ono w przysadce mózgu (ob.), w chrząstce nosowej. Patologicznie zjawia się jako zmiana, towarzysząca starczemu przeobrażeniu wstecznemu pewnych organów (naczynia krwionośne); prócz tego **Z.** występuje w przewlekłem zapaleniu naczyń krwionośnych, mięśni i gruczołów, w wysiękach, nowotworach, często w obumarłych wnętrzakach (wągry), w martwiejących częściach tkankowych (ob. Zserowacenie). Następstwa zwapnienia zależą od ważności organu, sprawą tą dotkniętego.

Zwarzenie czyli *ścinanie się*, przejście ciała rozpuszczonego w cieczy w stan stały, bezkształtny. Przyczyny warzenia się w rozmaitych ciałach są bardzo liczne, jak to ma miejsce np. w mleku (ob.), włókniku krwi (ob. Krzepnięcie krwi) i w ogóle w białku (ob.).

Zwątrobienie płuc (*hepatisatio*), stan płuc, w którym pęcherzyki płucne zajęte zostają przez wysięk, tak że powietrze nie może do nich przenikać; płuca stanowią wtedy masę twardą jak wątroba. Jest to jeden z okresów zapalenia płuc włóknikowego.

Zweibrücken, miasto i dawne księstwo, ob. Dwu Mostów.

Zweifel Paweł, lekarz, * 1848 w Höngg pod Zurichem, kształcił się Zürichu, 1876 został profesorem akuszerji i chorób kobiecych w Erlangen, 1887 w Lipsku. Ogłosił: „Lehrbuch der Geburtshilfe“ (1887, 4 wyd. 1895); „Vorlesungen über klinische Gynäkologie“ (1892); „Gefrierdurchschnitte durch den Körper einer Hochschwangern“ (1890, 1893).

Zwengauer Antoni, malarz, * 1810 w Monachjum, † 1884 tamże. Z wielu znakomitych krajbrazów na wyróżnienie zasługują: Południe w górach, Wieczór jesienny, Ściana św. Benedykta, Jelenie nad jeziorem; obrazy swoje wystawiał w oświetleniu wieczornem.

Zwenigorod, miasto pow. w gub. Moskiewskiej, ma 2,200 miesz. *Zwenigorodzki powiat* ma 2,012 w. kw. i 87,000 m.

Zwęglanie, ob. Węgiel.

Zwiastowanie, jedna z uroczystości obchodzonych na cześć N. M. P., podług nauki Kościoła łączy w sobie dwa wielkie przedmioty, mianowicie poczęcie Jezusa Chrystusa w łonie Marji, oraz boskie macierzyństwo tej świętej Dziewicy. Według niektórych pisarzów ustanowiona była za czasów papieża Getarjusza, t. j. przy końcu V w. Rzecz pewna, że w VII w. święto to obchodzone było z wielką okazałością tak na Wschodzie, jak i na Zachodzie, sobór powszechny konstantynopolski 693 roku mówi o **Z.** jako o święcie bardzo dawnem; dziewiąty sobór toledański nazywa dzień ten najznaczniejszem świętem Matki Boskiej. Wyznaczone naprzód na 25 marca, przeniesione było później na 18 grudnia, pod nazwiskiem *Ekspektacji*, ale w początkach IX w. wróciło do dawnego dnia.

Związek jaszczurkowy, ob. Jaszczurkowy związek.

Związek książąt *(Fürstenbund)*, jest nazwą przymierza staraniem Fryderyka II, króla pruskiego, pomiędzy różnymi książętami niemieckimi zawartego, celem stawienia oporu cesarzowi Józefowi II, samowolnie ustawy cesarstwa przekraczającemu i pragnącemu kosztem innych państw niemieckich zaokrąglić swą monarchję, Zapobiegając temu, Fryderyk II wezwał elektorów, saskiego i hanowerskiego, do wspólnego związku w celu obrony i utrzymania ustawy cesarstwa, i przymierze to zawarte zostało w Berlinie r. 1785 pod nazwą *Fürstenbund.* W kilka miesięcy później przystąpili do tego związku: elektor Moguncji i elektor Trewiru, landgraf hesko-kaselski, margrabiowie Anspach i badeński. książęta: Dwu Mostów, brunświcki, meklemburski, sasko-wejmarski i sasko-gotajski, wreszcie Anhalt-Dessau. Tak silna demonstracja wstrzymała Austrję od dalszych pokuszeń.

Związek niemiecki *(Deutscher Bund)*, to jest związek albo rzesza państw niemieckich, ustanowiona w miejsce związku Reńskiego. Jakoż na kongresie wiedeńskim 1815 r. **Z. n.** był pewnym rodzajem stowarzyszenia, przymierza, wszystkim członkom równe prawa zapewniającego. Głównym celem jego było czuwanie nad zewnętrznem i wewnętrznem Niemiec bezpieczeństwem, jako też nad niezależnością i nietykalnością państw poszczególnych. Wszyscy członkowie byli przeto obowiązani stawać w obronie przeciw napaści, bądź na całe Niemcy, bądź na oddzielne państwa. Po wypowiedzeniu wojny, żaden z członków nie mógł rozpoczynać wyłącznych z nieprzyjacielem układów, ani oddzielnie pokoju lub zawieszenia broni zawierać. Członkowie pomiędzy sobą nie mogli też pod żadnym pozorem ani wojny toczyć, ani sporów siłą broni rozstrzygać. Sejm związkowy nieustający (rozpoczęty 5-go listopada 1816 roku) miał istnieć stale we Frankfurcie nad Menem i składać się z reprezentantów i pełnomocników 38 państw, w owym czasie związek składających. Prezydencja została Austrji przyznaną. Posiedzenia sejmu były dwojakie: 1) Zgromadzenia ogólne, gdzie każdy z członków przynajmniej jeden głos, większe zaś państwa kilka głosów posiadały, tak, że wszystkich głosów było 170; mianowicie: Austrja, Prusy, Bawarja, Wirtemberg, Hanower i królestwo Saskie po 4 głosy; Wielkie księstwo Badeńskie, Hesja elektoralna i Hesja Darmsztadzka, księstwo Holsztyńskie i wielkie księstwo Luksemburskie po 3 głosy; Brunświk, Meklemburg, Szweryn i Nassau po 2 głosy; inni wreszcie członkowie po jednym posiadali głosie. W ten sposób zgromadzenie ogólne czyli plenarne liczyło 70 głosów: 2) Zgromadzenia ścisłe *(Enger Rath)*, gdzie liczba głosów wynosiła tylko 17. Na posiedzeniach zgromadzenia ogólnego uchwalane bywały: zmiany, dotyczące ustaw związku, dodatki do nich, postanowienia ściągające się do pierwotnego aktu konstytucyjnego, do organicznego składu sejmu i innych tegoż rodzaju spraw wspólnego interesu; również rozstrzygały się kwestje wypowiedzenia wojny, zatwierdzania pokoju lub przypuszczenia do związku nowego członka. Do prawomocności uchwał potrzeba było dwu trzecich głosów. Na posiedzeniach zaś rady ścisłej toczyły się rozprawy nad kwestjami mającemi być na ogólnem zgromadzeniu przedstawionemi, i rozstrzygała prosta większość głosów. Posłowie państw związkowych używali przywilejów ciała dyplomatycznego i odpowiedzialni byli wobec swych rządów. Z mocarstw zagranicznych wysyłały ambasadorów na sejm związku niemieckiego: Anglja, Belgja, Francja, Rosja i Szwecja. Nieporozumienia, zachodzące między członkami związku, załatwiała wyznaczona w tym celu komisja sejmu. Jeżeli pośrednictwo to nie osiągnęło skutku, wtedy strony poróżnione wybierały najwyższy sąd jednego z państw związku, jako trybunał stanowczo sprawę rozstrzygający, a sąd ów wyrokował w imieniu związku. Związek ten przetrwał aż do wojny 1866 r., skutkiem której Austrja została wyłączona ze **Z. n.**, a Niemcy rozpadły się na dwie części: państwa południowe pozostały niezależne, a północne utworzyły pod hegemonją Prus związek północno-niemiecki (ob. Niemcy).

Związek Północny Niemiecki, ob. Północny związek niemiecki.

Związek protestantów, niemieckie stowarzyszenie protestantów w duchu wolności ewangelicznej i zgodnej ze współczesną cywilizacją, zało-

żony 1865 r. w Eisenachu. Od tego czasu **Z. pr.** odbył 18 zjazdów protestanckich, ostatni w Gotha 1890 r. Biuro znajduje się w Berlinie. Pisma: *Protestantische Flugblätter* (Eberfeld), *Deutsches Protestantenblat* (Brema), *Protestantische Kirchenzeitung* (Berlin).

Związek reński, ob. Reńska liga.

Związki chemiczne, ob. Chemja.

Związki urzędników (*Beamtevereine*) w celu obrony interesów stanu urzędniczego. „Pierwszy ogólny związek urzędników monarchji Austro-Węgierskiej," powstał 1864 r. w Wiedniu; „Związek urzędników pruskich," 1876 r. w Hanowerze. Por. Ubezpieczenia.

Związkowe wojny. 1) Grecka, r. 357 — 355 prz. Chr. pomiędzy Atenami a najsilniejszemi państwami w 375 zawiązanego Atyckiego związku morskiego, zakończone rozwiązaniem tego ostatniego. 2) Rzymska, zwana także wojną Marsyjską, 91 — 88 prz. Chr., przedsięwzięta przez Italików z powodu nieprzyznania im rzymskiego prawa obywatelskiego, stłumiona przez Rzymian tem, że przyznali sprzymierzeńcom przez Lex Julia i Lex Plantia-Papiria prawo obywatelskie.

Zwichnienie (*luxatio*), wyjście kości z naturalnego położenia względem innej kości, z którą się łączy za pomocą stawu (ob.). Powstaje wskutek gwałtownego działania siły w kierunku przeciwnym napięciu więzów, przy uderzeniu, upadnięciu, przekręceniu, przy nadmiernem wyprostowywaniu i t. d. Najwięcej skłonne do **Z.** są stawy główkowe (ob. Stawy), jak barkowy, biodrowy, mniej zawiasowe, najmniej płaskie. Przy **Z.** ruch czynny jest zniesiony lub bardzo utrudniony, mięśnie otaczające zostają silnie naprężone, a każdy ruch bardzo bolesny. Stosownie do tego, czy kość się wysuwa ku przodowi, czy ku tyłowi, w górę lub na dół, zmienia się postać stawu, a kończyna skraca się lub wydłuża. Przy **Z.** powstają niekiedy powikłania, jak pęknięcie więzów i mięśni otaczających, złamanie kości i ich wyrostków, rany w częściach miękich, rozerwanie naczyń i nerwów, a także silne zapalenie, drgawki i t. d. Bez leczenia kość do swego położenia wrócić nie może, ruchy do pewnego stopnia się rozwijają, ale zawsze bardzo ograniczone, wytwarzają się zrosty, dołek stawowy się wypełnia i odprowadzenie staje się niemożebne. Dla nastawienia, które jak najwcześniej przedsiębrać należy, zmniejsza się naprężenie mięśni za pomocą chloroformu (ob.), następnie przez silne wyciąganie członka zwichniętego i przeciwciągnienie drugiej kości następuje odrazu, w wypadkach szczęśliwych, wskoczenie końca stawowego na właściwe miejsce, co potem utrzymuje się zapomocą właściwego, najczęściej gipsowego opatrunku przez pewien, w każdym poszczególnym przypadku określony czas.

Zwichnięcia, przez niektórych pisarzów używana nazwa na oznaczenie zakłóceń czyli perturbacji w biegu planet. Ob. Perturbacje.

Zwickau, po czesku *Cwikow (Cwików)*, miasto w Czechach, pow. Gabel, 5,600 miesz., samych prawie Niemców, trudniących się przeważnie przemysłem fabrycznym.

Zwickau, miasto główne okręgu t. n. (4.619 klm. kw. i 1,339,000 miesz.) w Saksonji, na lewym brzegu rzeki Muldy. Z siedmiu świątyń tutejszych odznacza się przedewszystkiem kościół N. Marji P., w stylu gotyckim wzniesiony r. 1453. **Z.** jest rezydencją dyrekcji prowincji, sądu apelacyjnego i innych wyższych władz rządowych, przytem jedną z najważniejszych krzyżowych stacji całego systematu kolei saskich, gdyż przechodzi tu przeszło 100 pociągów dziennie. Od r. 1294 —1348 było wolnem miastem państwa niemieckiego, a po koniec XVI wieku jednem z najważniejszych miast handlowych Saksonji. Przed wojną trzydziestoletnią liczyło 12,000 miesz., po niej zaś zeszło na 4,000 ludności, która znowu wskutek rozwoju pobliskich kopalń węgla i licznych fabryk wzrosła obecnie do 50,500 miesz.

Zwicker Daniel, doktor medycyny, słynny polemik socynjański, * 1612 w Gdańsku, † 1679 w Amsterdamie. Nauk słuchał w mieście rodzinnem, potem za granicą, skąd wróciwszy jako lekarz, został żarliwym zwolennikiem nauki socynjanów polskich, występował piśmiennie w ich sprawie i z tego powodu zmuszony był 1660 wydalić się, naprzód do Śląska i Morawji, następnie udał się do Lugdunu, nakoniec do Amsterdamu. Ważniejsze jego pisma są: „Responsio ad Wittenbergensium Theologorum refutationem Catecheseos Racovianae" (Gdańsk, 1656); „Refutatio tractatus Val. Smalcii quem scripsit adversus Hutterianos;" „Contra T. Przypcovium de Magistratu;" „Contra Andr. Vissavatium de Dei circa futura contingentia praestantia" i w. in.

Zwiedineck v. Südenhorst Jan, historyk niemiecki, * 1845 we Frankfurcie nad Menem, r. 1875 był docentem, 1885 profesorem w Grazu. Napisał: „Hans Ulrich Fürst von Eggenberg" (1880); „Die Politik der Republik Venedig während des Dreissigjährigen Krieges" (2 t., 1882—83); „Deutsche Geschichte im Zeitraum der Gründung des preuss. Königtums" (1890 i dal.); „Erzherzog Johann von Oesterreich im Feldzug 1809" (1891) i in. **Z.** wydawał pisma: „Zeitschrift für allgemeine Geschichte" (1884 — 88); „Bibliothek deutscher Geschichte" (1887 i dal.).

Zwieracz (*sphincter*), mięsień znajdujący się w stanie ciągłego skurczu i zamykający w ten sposób otwór naturalny dla zatrzymania pewnych zawartości. **Z.** u człowieka znajduje się przy ujściu kiszki grubej (ob.), wstrzymujący kał, przy szyjce pęcherza (ob.), wstrzymujący wydzielanie moczu, następnie przy wpuście żołądka i przy odźwierniku żołądka (*pylorus*). Przy podrażnieniu nerwów lub ośrodków mózgowych, zawiadujących czynnością tych mięśni, występuje ich stały skurcz, wskutek czego wydzielanie się zawartości orga-

sów (żołądek, kiszka prosta, pęcherz moczowy) jest wielce utrudnione lub nawet zupełnie niemożliwe; zdarza się to najczęściej w niektórych nerwicach, jak np. w histerji, i należy do bardzo przykrych objawów. Z drugiej zaś strony, cierpienia układu nerwowego mogą doprowadzić do zupełnego paraliżu zwieraczy. Gdy proces patologiczny zajmie dolne odcinki rdzenia pacierzowego, gdzie właśnie znajdują się ośrodki dla zwieraczy kiszki prostej i pęcherza moczowego, paraliż ich zwieraczy sprowadza mimowiedne wydzielanie się kału lub uryny; stan ten zwie się *incontinentia;* towarzyszy wszystkim prawie degeneracyjnym sprawom w dolnym odcinku rdzenia.

Zwierciadła, powierzchnie należycie wygładzone, które przez odbicie padającego na nie światła wydają obrazy przedmiotów przed niemi umieszczonych. Wygładzenie jest niezbędnym warunkiem **Z.**, powierzchnie bowiem chropawe odsyłają padające na nie światło w różnych kierunkach, czyli je *rozpraszają,* i obrazów wydawać nie mogą, od powierzchni zaś wygładzonych promienie, według ogólnych praw odbijania światła (ob. Odbijanie), odbijają się w tych samych względem siebie położeniach, w jakich padają, skąd tworzą się obrazy przedmiotów. **Z.** mogą być *płaskie* lub *krzywe;* z tych ostatnich najważniejsze są *kuliste* czyli *sferyczne,* które znów rozróżniają się na *wklęsłe* i *wypukłe,* stosownie do tego, czy ich wygładzona powierzchnia wklęsła czy też wypukła zwrócona jest na przedmiot świecący lub oświecony.—Jeżeli przed **Z.** *płaskiem* znajduje się

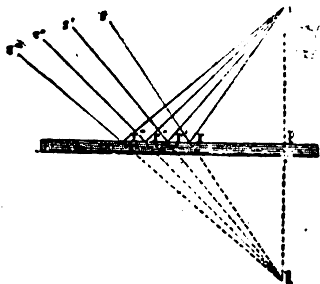

Fig. 1. Powstawanie obrazu w zwierciedle płaskiem.

punkt *l* (fig. 1), to promienie odeń wychodzące, *lr*, *lr'* *lr''*, *lr'''*, po odbiciu się od **Z.** rozchodzą się w kierunkach *rs*, *r's'*, *r''s''*, *r'''s'''* tak, jakby wychodziły z punktu *l'*, położonego za **Z.** w odległości takiej, w jakiej się przedmiot znajduje przed zwierciadłem, *l'p=lp;* oko przywykło odsyłać wrażenia w tym kierunku, w jakim one ostatecznie do niego dochodzą, zdawać się nam przeto będzie, jakoby promienie rzeczywiście wychodziły z owego punktu za **Z.**, punkt ten przeto stanowi *obraz* punktu przed **Z.** położonego. Obraz ten jest *urojony,* bo w rzeczywistości promienie w nim się nie schodzą. Jeżeli mamy nie jeden punkt, ale przedmiot, to każdy jego punkt wydaje swój obraz w **Z.**, a ogół tych obrazów stanowi obraz przedmiotu; obraz ten znajduje się za **Z.** w takiej odległości, w jakiej przedmiot znajduje się przed **Z.**, jest urojony, nieodwrócony, t. j. w takiem samem położeniu jak przedmiot, i równej z nim wielkości.—Jeżeli przedmiot się od **Z.** oddala, obraz jego oddala się o taką samą odległość, ale jeżeli **Z.** się od przedmiotu oddala, obraz oddala się z szybkością dwa razy większą. Gdy przedmiot znajduje się między dwoma zwierciadłami ustawionemi pod kątem, to promienie odbite od **Z.** jednego padają na

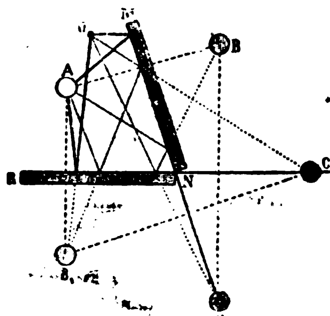

Fig. 2. Zwierciadła pochylone pod kątem.

drugie, skąd znowu wracają na pierwsze i t. d., tak że obraz się uwielokratnia. Jeżeli **Z.** pochylone są pod kątem n^0, to liczba obrazów wynosi $\frac{360}{n}-1$, np. przy 90° tworzą się 3, przy 72° jest ich 4, a oko umieszczone w O (fig. 2), oprócz przedmiotu A, widzi obrazy B, B_1, C, C_1. Dokładny rozbiór tego twierdzenia podał Strzelecki (1860). Zastosowanie tego prawa ma miejsce w *kalejdoskopie* (ob.). Jeżeli $n=0$, t. j. gdy **Z.** są równoległe, tworzy się teoretycznie nieskończenie wielka liczba obrazów; w skutek jednak stopniowego słabnięcia światła przez wielokrotne odbicia dalsze obrazy zwolna nikną. **Z.** płaskie, oprócz zwykłego domowego użytku, są podstawą licznych narzędzi fizycznych, jak *sekstansu* (ob.), *heljotropu* (ob.), *heljostatu* (ob.) i in.—Dla znalezienia obrazów w **Z.** *krzywych* uważać je można jako złożone z nieskończenie wielkiej liczby nieskończenie małych ścianek.—*Środkiem krzywizny* **Z.** kulistego zowie się środek kuli, której ono część stanowi, *środkiem optycznym* **Z.** środek jego powierzchni; linja łącząca dwa te punkty jest *osią optyczną* zwierciadła. Wielkość i położenie obrazu w **Z.** *kulistem wklęsłem* zależą od położenia przedmiotu. Jeżeli przedmiot znajduje się w odległości nieskończenie wielkiej, obraz jego przypada w środku promienia

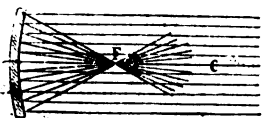

Fig. 3. Ognisko w zwierciedle wklęsłem.

zwierciadła, w punkcie F (fig. 3), a wielkość jego=0, t. j. obraz jest tylko punktem. Obraz ten tworzy się przed zwierciadłem, promienie przeto schodzą się tu rzeczywiście, obraz jest *rzeczywisty* czyli *rzetelny*; punkt F, w którym obraz ten przypada, zowie się *ogniskiem głównem* zwierciadła, jak wogóle obraz punktu świecącego zowie się *ogniskiem*. Jeżeli przeto zwrócimy na słońce Z. wklęsłe, to w ognisku głównem schodzą się promienie słoneczne, wywołujące w tem miejscu silny żar, stąd Z. wklęsłe stanowią *Z. palące*. Wielkie Z. palące budowano dawniej z połączenia Z. płaskich, tak poustawianych, iż rzucały promienie zbierające się w jednym punkcie; czy jednak Archimedes mógł zwierciadłami palić okręty nieprzyjacielskie, jest rzeczą więcej niż wątpliwą.—Jeżeli przedmiot zbliża się od odległości nieskończenie wielkiej do Z., obraz oddala się od niego i zarazem powiększa, tak że gdy punkt świecący A (fig. 4) znajduje się między odległością nieskończenie wielką a środkiem krzywizny C, obraz jego przypada między ogniskiem głównem a środkiem krzywizny; obraz jest wtedy mniejszy od przedmiotu, odwrócony, to jest wierzchołkiem zwrócony ku dołowi, i rzetelny, t. j. powstaje przez istotne zejście się promieni światła; w przestrzeni jednak z trudnością może być dostrzegany i otrzymuje się go zwykle na białej przegrodzie. Gdy przedmiot staje w środku krzywizny, obraz jego przypada w tem samem miejscu, a wielkość jego jest równa wielkości przedmiotu. Jeżeli przedmiot AB (fig. 5) bardziej się jeszcze zbliża, obraz jego *ba* przechodzi na drugą stronę środka krzywizny C, pozostając wciąż rzetelnym i odwróconym, ale od przedmiotu jest większy; odległość jego od środka krzywizny i wielkość są tem większe, im przedmiot bliższy jest ogniska głównego, tak, że gdy się ten w ognisku tem znajdzie, obraz jego usuwa się do nieskończoności czyli niknie; przedmioty znajdujące się w ognisku głównem wysyłają po odbiciu promienie równoległe. Skoro przy dalszem zbliżaniu się punktu świecącego A do zwierciadła, ten przejdzie poza ognisko główne (fig. 6), obraz jego *a* przechodzi na drugą stronę Z., staje się przeto urojonym, jak w Z. płaskiem; obraz *ab* (fig. 7) przedmiotu AB jest wtedy urojony, nieodwrócony i powiększony (*Z. powiększające*), a malejąc w miarę zbliżania się przedmiotu do Z., staje się mu równym, gdy ten stanie obok samego Z.—Jeżeli otwór zwierciadła jest dosyć wielki, promienie wychodzące z jednego punktu nie schodzą się ściśle w jednym punkcie, ale zajmują pewną przestrzeń; powstająca stąd niejasność obrazów jest zależna od samej postaci kulistej Z. i zowie się *zboczeniem* czyli *aberacją kulistości* (ob. Aberacja). Promienie idące z odległości nieskończenie wielkiej, t. j. równoległe do osi Z., tworzą po odbiciu rzeczywiście nie punkt, ale rodzaj powierzchni cykloidalnej, której wierzchołek przypada w ognisku głównem; przecięcie tej powierzchni z płaszczyznami idącemi przez oś optyczną tworzy tak zwane *linje palące* czyli *katakaustyczne* (ob. Kaustyczne linje).—Najważniejszem zastosowaniem Z. wklęsłych jest użycie ich do teleskopów (ob.).—

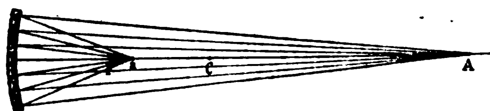

Fig. 4. Ognisko rzeczywiste w zwierciedle wklęsłem.

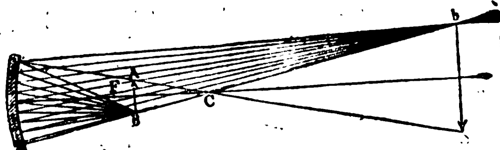

Fig. 5. Powstawanie obrazu rzeczywistego i powiększonego w zwierciedle wklęsłem.

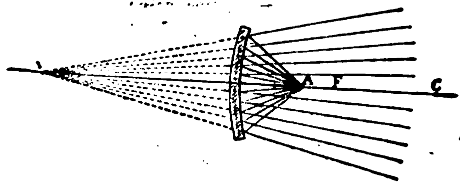

Fig. 6. Ognisko urojone w zwierciedle wklęsłem.

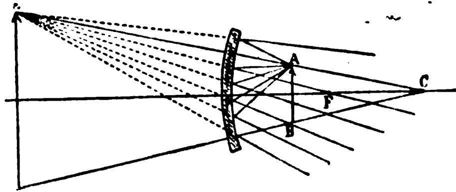

Fig. 7. Powstawanie obrazu urojonego w zwierciedle wklęsłem.

W Z. *wypukłych* tworzą się obrazy zawsze urojone, nieodwrócone i zmniejszone (*Z. zmniejszające*); obrazem przedmiotu AB (fig. 8) jest *ab*; obraz ten jest bliższy zwierciadła niż przedmiot i wraz z nim zbliża się do Z., powiększając się przytem.—Jeżeli *d* oznacza odległość przedmiotu, *f* odległość obrazu, a *F* odległość ogniska głównego od zwierciadła, wklęsłego lub wypukłego, to odległości te związane są równaniem:

$$\frac{1}{d} + \frac{1}{f} = \frac{1}{F},$$

gdzie *F* w zwierciadłach wklęsłych jest dodatnie, w zwierciadłach wypukłych ujemne.—Z własno-

ści geometrycznych elipsy i paraboli wypada, że w Z. *eliptycznych* promienie, wychodzące z jednego ogniska, schodzą się po odbiciu w drugiem, w Z. zaś *parabolicznych* promienie padające równolegle do osi po odbiciu zbiegają się w ognisku, i nawzajem promienie wychodzące z ogniska po odbiciu idą do osi równolegle; na tem polega użycie

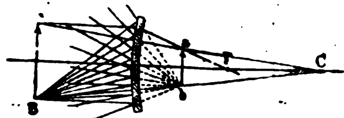

Fig. 8. Zwierciadło wypukłe.

cie Z. parabolicznych do rewerberów (ob.).—Obrazy przedmiotów innych zwierciadeł są do przedmiotów w ogóle niepodobne; nawzajem, można nakreślić obrazy dziwaczne, które po odbiciu w Z. *walcowych, stożkowych* i innych wydają kształty prawidłowe; obrazy takie zowią się *anamorfosy* (ob.).—Naturalne Z. przedstawia poziom spokojny wody; na wyrób Z. nadają się zwłaszcza metale i szkło. Szkło dla usunięcia przezroczystości pokrywa się z tylnej strony amalgamatem cyny; Z. szklane mają jednak tę niedogodność, że światło odbija się nietylko od powierzchni metalicznej, ale i od szkła, skąd tworzą się zwykle dwa obrazy, dlatego do narzędzi fizycznych Z. takie nie nadają się dobrze; w życiu jednak zwykłem mogą być używane, bo obraz powstający przez odbicie od szkła jest bardzo słaby i niewyraźny. Ponieważ najdokładniejsze nawet wygładzenie pozostawia pewną chropowatość, zawsze przeto przy odbijaniu światła następuje osłabienie światła; najlepsze nawet Z. pochłaniają przeszło 0,3 padającego na nie światła.—Tafle szklane do Z. otrzymują się zwykle przez odlewanie (ob. Szkło); dla pokrycia ich amalgamatem rozpościera się na stole opatrzonym wystającym brzegiem arkusz cynfolji stosownej wielkości, a po jego wygładzeniu naprowadza się na niego warstwę rtęci na 6 mm. grubą; na warstwę tę kładzie się starannie oczyszczoną taflę szklaną i stół się pochyla dla oddalenia nadmiaru rtęci, obciążając stopniowo taflę coraz większemi ciężarami. Po 24 godzinach można Z. ustawić pionowo, a po 4 tygodniach rtęć już nie odpływa. Liczne niedogodności tych Z. poprowadziły do użycia Z. powleczonych cienką warstwą srebra lub platyny; posrebrzanie to i platynowanie Z. odbywa się drogą mokrą.—Do przyrządów fizycznych używają się głównie Z. metalowe, Foucault jednak za wskazówką Steinheila (1856) użył do teleskopów Z. posrebrzanych, czem znacznie ułatwił konstrukcję teleskopów.—Starożytni, zdaje się, używali głównie Z. metalowych, Hebrajczycy i Egipcjanie mieli Z. miedziane, Rzymianie używali Z. srebrnych (fig. 9, 10, 11), pod które kładli jeszcze taflę złota, bo obrazy w ten sposób miały występować wyraźniej; śród zwierciadeł starożytnych wyróżniają się zwłaszcza etruskie (fig. 12) ozdobami na stronie odwrotnej. Z. były też używane w praktykach czarodziejskich. Dopiero w II w. po Chr. napotykamy pierwszą wzmiankę o Z. szklanych, istotnie jednak dopiero w XIII w. zaczęli wyrabiać je Wenecjanie, a zwierciadła odlewane zostały wprowadzone we Francji przez Thewarta 1688 r.—*Zwierciadłami czarodziejskiemi* nazywają się zwierciadła bronzowe japońskie, które na stronie odwrotnej posiadają rysunek wyryty; gdy zwierciadło takie jest wystawione na słońce, odbity obraz słońca tworzy krąg, na którym ukazuje się rysunek odwrotnej strony zwierciadła. Tłómaczy się to tem, że zwierciadła te przy wyrobie poddawane są silnemu ciśnieniu, skąd rysunek strony tylnej odtwarza się i na stronie przedniej, chociaż tak słabo, że jest niewidzialny, i ukazuje się jedynie na jasnym obrazie słonecznym.

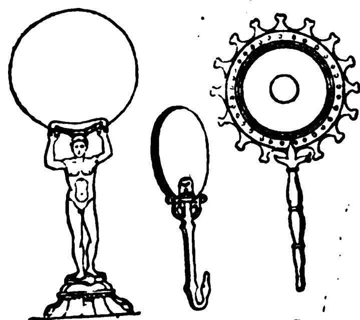

Fig. 9, 10, 11. Zwierciadła rzymskie.

Fig 12. Zwierciadło etruskie.

Zwierciadło (*speculum*), przyrząd lekarski, toż co wziernik (ob.).

Zwierciadło zbawienia (łac. Speculum humanae salvationis), książka z XIV w., bardzo rozpowszechniona w XV stuleciu z licznemi wizerunkami Męki Pańskiej, istniejąca w licznych rękopisach. Por. Poppe, 1888.

Zwierkowski Walenty, publicysta polski, * 1786 r. w Krakowskiem. Po ukończeniu nauk w akademji krakowskiej, osiadł w majętności swojej Biała Wielka, w pow. Olkuskim, był posłem na sejm i radcą Towarzystwa kredytowego. W r.

1831 przeniósł się do Francji i † 1859. Wydał dzieła: „Kilka słów o czynnościach sejmu polskiego" (Paryż, 1833); „Dalszy ciąg zbioru uchwał sejmu" (t. 1833); „Korpus drugi w r. 1831, z mapą" (t. 1844); „Historja ostatnich zdarzeń 1831 r." (t. 1843); „Żywot generała Małachowskiego" (t. 1845).

Zwierowicz Stefan, biskup sandomierski, * 1842 r. w pow. Bialskim, gub. Grodzieńskiej. Ukończywszy gimnazjum w Białymstoku z patentem, w 1861 wstąpił do seminarjum duchownego w Wilnie, skąd wyszedłszy w 1865 jako alumn, wyróżniający się zdolnościami i pilnością w naukach, udał się do akademji duchownej petersburskiej na wyższe studja teologiczne. Święcenia kapłańskie **Z.** otrzymał w 1867 po skończeniu akademji ze stopniem magistra św. teologji. W r. 1870 został wikarjuszem przy kościele po-bernardyńskim w Wilnie. Tego samego jednak roku powołano **Z.** na profesora seminarjum wileńskiego, gdzie wykładał historję Kościoła, a potem teologję moralną i Pismo święte. Od 1877 do 1878 był prefektem i członkiem komitetu egzaminacyjnego przy wileńskim okręgu naukowym. Wkrótce potem mianowany został inspektorem seminarjum wileńskiego, w 1882 zaś po śmierci ks. Abelewicza pełnił obowiązki rektora tego seminarjum do 1883 r. Po wstąpieniu na katedrę biskupią wileńską dzisiejszy arcybiskup ksiądz Hryniewiecki powołał **Z.** na proboszcza parafji św. Rafała w Wilnie, a zarazem dziekana wileńskiego, które to obowiązki spełniał do 1886; kiedy ówczesny administrator djecezji, późniejszy biskup Zdanowicz, po ustąpieniu z seminarjum ks. rektora K. Majewskiego, ponownie mianował **Z.** na to stanowisko. W 1891 **Z.** otrzymał na przedstawienie ministra spraw wewnętrznych nagrodę i odznaczenie. W 1887 mianowany kanonikiem gremjalnym kapituły wileńskiej, po śmierci ks. biskupa Zdanowicza w r. 1897 objął jako wikarjusz kapitularny administrację djecezji wileńskiej, jednocześnie będąc rektorem seminarjum. W 1902 wyjechał do Tweru, a w grudniu 1902 po śmierci biskupa Sotkiewicza, został biskupem sandomierskim.

Ks. Zwierowicz Stefan.

Zwierzęca elektryczność, ob. Elektryczność zwierzęca.

Zwierzęca medycyna, ob. Weterynarja.

Zwierzęce ciepło, ob. Ciepło zwierzęce.

Zwierzęce wędrówki, *wędrówki zwierząt, migracja*, zmiana miejsca pobytu przez zwierzęta, dokonywana bądź to w pewnych, oznaczonych odstępach czasu, bądź też na pozór nieprawidłowo. Wędrówki takie dokonywają się najczęściej w wielkich masach, jak np. wędrówki szarańczy, różnych motyli, mrówek, niektórych ryb (łososie, węgorze, śledzie), ssących (jak leming), a zwłaszcza ptaków (ob.). Różne niższe zwierzęta morskie, oraz niektóre ryby, odbywają wędrówki pionowe, w pewnych bowiem porach roku lub dnia wypływają na powierzchnię morza i znów w głąb wody zapadają. Takie wędrówki są po części bierne tylko, t. j. zależą od prądów wody, niekiedy jednak powodowane są poszukiwaniem pożywienia roślinnego, jak wodorostów, albo też wywoływane są potrzebą światła i ciepła słonecznego. Por. Weismann „Ueber das Wandern der Vögel" (1878); Dixon „Migration of birds" (1895).

Zwierzęcy magnetyzm, ob. Mesmeryzm.

Zwierzęcy olejek, ob. Dippela olejek.

Zwierzęcy węgiel, ob. Węgiel zwierzęcy.

Zwierzęta (*Animalia*, grec. *Zoa*), istoty organizowane, swobodnie i dowolnie ruchliwe, obdarzone czuciem, potrzebujące pokarmu organicznego, wdychające tlen, a w skutek procesów utlenienia przeobrażające energję potencjalną w energję cynetyczną (ob. Energja) i wydzielające kwas węglany i produkty azotowe rozkładu. Określenie to jednak nie jest zupełnie wystarczające, bo niższe organizmy zwierzęce zbliżone są do roślin, i nawzajem, niższe organizmy roślinne do zwierząt, co spowodowało Häckla do utworzenia oddzielnego, czwartego państwa przyrody, *Protista*, obejmującego niższe te organizmy (ob. Pierwotwory). Każde zwierzę, tworzące jednostkę w sobie zamkniętą, stanowi *osobnik (individuum)*, jednakże zachodzą tu różne rzędy osobowości; tak w szczególności u niektórych zwierząt niższych, jak u korali, pewna liczba zwierząt połączona jest we wspólny *pień* czyli *kolonję*, podobnie jak gałęzie drzewa; kolonja taka stanowi osobnik rzędu wyższego. Organy zwierzęce podzielić można na organy życia roślinnego (organy wyżywiania i rozradzania się) i zwierzęcego (organy ruchu i czucia). U zwierząt najprostszych, zarazem najdrobniejszych, życie stoi na stopniu komórki (ob.), wyższy rozwój objawia się wytworzeniem oddzielnych organów, wyższym podziałem pracy życiowej; organizacja zresztą zwierzęca przedstawia niesłychaną rozmaitość, a ogół **Z.** nie da się ująć w jeden plan organizacji, ale przyjąć trzeba kilka oddzielnych *typów* tej organizacji (ob. Zoologja). *Przyrządy wyżywiania* przedstawiają się u organizmów niższych jedynie jako jama ciała, o jednym lub o dwu otworach; u wyższych jama ta ma już własne swe ściany, a dalej rozwijają się jej odrębne części—gęba, przełyk, żołądek, kiszki (ob.), obok których występują gruczoły—gruczoły ślinowe, wątroba, trzustka (ob.), wydzielające soki, które umożebniają trawienie. Materje odżywne, przechodzące w stan rozpuszczalny przez strawienie, zostają przez ciało zwierzęce przyjęte, zasymilowane (upodobnione) za pośrednictwem cie-

czy odżywnej, t. j. *krwi* (ob.), do której się dostają, *przyrząd krwionośny* przeto jest w związku z pokarmowym. U **Z.** niższych krew krąży nieprawidłowo w jamie zawartej między przyrządem pokarmowym a ścianami ciała, u wyższych powstają oddzielne kanały, które u kręgowych rozróżniają się na serce, tętnice i żyły, z któremi się jeszcze łączą naczynia limfatyczne. Oczyszczanie krwi odbywa się za pomocą *oddychania* (ob.), które się odbywa całem ciałem, dychawkami, skrzelami lub płucami (ob.). Od natężenia oddychania zależy temperatura zwierząt, **Z.** *zimnokrwiste* mają temperaturę otoczenia, *ciepłokrwiste* posiadają temperaturę własną, wyższą od otaczającej. Nakoniec do tychże organów wyżywiania należą *organy wydzielające*, jak gruczoły potowe, tłuszczowe, nerki (ob.).—*Ruchy* **Z.** odbywają się w najprostszym razie przez kurczliwość substancji ciała czyli sarkody (ob.), która przy wyższej organizacji dzieli się na mięśnie (ob.), przedstawiające rozmaity stopień udoskonalenia. Z temi czynnemi organami ruchu połączone są organy bierne, stanowiące szkielet, który u typów niższych jest zewnętrzny i polega na twardnieniu powłoki ciała, u kręgowych jest wewnętrzny, utworzony z kości.—Przyrządy czucia stanowią *system nerwowy* (ob. Nerwy), dający się sprowadzić do trzech typów—promienistego u jeżowców, węzłowego u stawonogich i mięczaków, i typu kręgowych, odznaczającego się organem centralnym w rdzeniu kręgowym i mózgu. Związek systemu nerwowego ze światem zewnętrznym utrzymuje się za pomocą *zmysłów* (ob.).—*Rozradzanie* nakoniec zwierząt odbywa się w rozmaity sposób, jest bezpłciowe lub płciowe (ob. Powstawanie).—Co do podziału zwierząt ob. Zoologja, co do szczegółów życia zwierzęcego ob. nazwy oddzielnych działów, co do literatury ob. Zoologja.

Zwierzokrzewy *(Zoophyta)*, nazwa zbiorowa zwierząt niższej organizacji, przedstawiających w zewnętrznej postaci pewne podobieństwo do roślin. Różni autorowie różną stosowaniu tej nazwy nadawali obszerność. Cuvier rozciągał ją do całego ostatniego odgałęzienia w swej klasyfikacji, jako równoznaczną nazwie zwierząt promienistych; obejmował przeto pod nią wszystkie gromady do tego działu wchodzące: jeżowce, glisty, żegawnice, polipy i wymoczki. Inni autorowie dawali nazwie **Z.** bardziej ścieśnione znaczenie, stosując je do samych tylko polipów (ob.) i w tem znaczeniu przyjętą też jest przez Jarockiego. W dzisiejszej systematyce zoologicznej nazwa ta już się nie używa.

Zwierzozarodniki *(zoosporae)*, zarodniki (ob.) opatrzone rzęskami, za pomocą których odbywają pewne ruchy, jak np. u wodorostów (ob.).

Zwierzyniec, gaj, część boru, przeznaczona na chowanie dzikiego zwierza. Jest to zwykle dość znaczna przestrzeń lasu zasilona potrzebną ilością wody rzecznej lub strumiennej, ogrodzona bądź wysokim parkanem, bądź wałem ziemnym, trudnym do przebycia dla zamkniętego w tej przestrzeni zwierza, składającego się zwykle z sarn, jeleni, danieli, zajęcy, niekiedy łosi, i ptastwa wszelkiego rodzaju, przydatnych na stół posiadacza tego zwierzyńca. W **Z.** dawnych panów polskich, jak np. w Radziwiłłowskim, w pobliżu Białów, gdzie przeszło 600 danjeli utrzymywano, były osobne oddziały dla niedźwiedzi, wilków, dzików i zajęcy. **Z.** w dawnej Polsce było wielkie mnóstwo, każdy bowiem zamożniejszy pan posiadał w pobliżu rezydencji swojej zwierzyniec, w którym, gdy chciał, bawił się myśliwstwem, i z którego, gdy potrzeba była, miał dostatek zwierzyny na swoje wystawne stoły. Nazwę **Z.** nadaje się też niekiedy ogrodom zoologicznym (ob. Zoologiczne ogrody).

Zwierzyniec, *zodjak*, pospolita nazwa ogółu gwiazdozbiorów, przez które słońce w pozornym swym biegu rocznym przechodzi, ob. Ekliptyka.

Zwierzyniec, wieś ordynacji Zamojskiej, w gubernji Lubelskiej, powiecie Zamojskim położona, ma okazały dwór, w którym ordynaci Zamojscy często przemieszkiwali, głównie dla łowów w zwierzyńcu, ciągnącym się na dwie mile ku miastu Józefowu. Dzisiaj właściwego zwierzyńca już tu niema, ale wieś **Z.**, mająca wszystkie pozory bardzo porządnego miasteczka, jest środkowym punktem administracyjnym ordynacji Zamojskich.

Zwierzyńcowe światło, ob. Zodjakalne światło.

Zwijacz, *zwijak*, owad, ob. Słoniki.

Zwików (po niem. *Klingenberg)*, niegdyś jeden z warownych, najstarożytniejszych zamków w Czechach, przy ujściu Oławy do Wełtawy, własność Karola ks. Szwarcenberga, dzisiaj bardzo starannie odnowiony, jest jednym z rzadkich pomników budownictwa przed XII wiekiem na ziemiach słowiańskich przez Rzymian czy też przez Markomanów zaszczepionego. Najbardziej zajmującą częścią tego zamku jest wieża czworograniasta, zwana Markomańską, na której dolnej części znajdują się ryte na kamieniu jakieś znaki, uznawane przez niektórych za pismo runiczne.

Zwingli Huldreich albo Ulryk, reformator szwajcarski, * 1484 r. w Widhausie, w hrabstwie Toggenburg. Po ukończeniu nauk niższych w Bernie, studjował filozofję w Wiedniu, a następnie teologję w Bazylei, poczem 1506 został proboszczem w Glarus. Nie zaniedbywał i teraz nauk filologicznych i egzegetycznych, pilnie

Zwingli Huldreich.

badając klasyków łacińskich i ojców Kościoła, później zaś przeważnie Nowy Testament w oryginale. 1512, 1513 i 1515 był kapłanem oddziału szwajcarskiego, walczącego w służbie papieskiej przeciwko Francuzom, za co do 1517 pobierał od papieża 50 złotych rocznej pensji. 1516 został kaznodzieją w słynnem opactwie Einsiedeln. Tutaj rozpoczął **Z.** publicznie rozwijać swe pomysły reformatorskie i powstawać przeciwko rozmaitym nadużyciom w kościele. Pod koniec 1518 został proboszczem przy kościele katedralnym w Zürichu. Wkrótce nastręczył mu się powód do jawnego wystąpienia przeciwko papieżowi i Kościołowi rzymskiemu. 1518 przybył do Szwajcarji Franciszkanin medjolański Bernadyn Samson, w celu sprzedawania odpustów; przeciwko nadużyciom, popełnianym przez niego, wystąpił **Z.** z całą potęgą swej wymowy, czem spowodował, że Samsona nie wpuszczono nawet do Zürichu. Nie poprzestając na tem z coraz większą gwałtownością mówił przeciwko odpustom i wogóle zepsuciu rzymskiemu. Rada kantonu Zürich wspierała jego dążności tem, że 1520 postanowiła, aby kaznodzieje trzymali się jedynie Pisma Św. i dowodzili to tylko, co może być udowodnionem przez Pismo, nie mieszając żadnych zdań i uwag ludzkich. Następnie 1522 też rada postanowiła przeprowadzić reformę w ceremonjach i obrządkach kościelnych. Jednocześnie **Z.** ogłosił pierwsze swe dzieło, wymierzone przeciwko postom; w tym również czasie począł się zajmować językiem hebrajskim. W styczniu 1523 z polecenia rady kantonalnej zebrała się w Zürichu konferencja religijna, złożona z 600 członków duchownych i świeckich, na której **Z.** przedstawił swe wyznanie wiary, złożone z 67 tez, przyjęte przez radę kantonalną za obowiązujące. Na drugiej konferencji, zebranej 26 października t. r., wystąpił **Z.** wobec 900 osób przeciwko czci obrazów i przeciwko mszy. Rezultatem tej konferencji było usunięcie z kościołów dzieł sztuki, oraz zastąpienie 1524 mszy Wieczerzą Pańską, według przepisów Chrystusa i zwyczaju apostołów. W tym jeszcze roku **Z.** ożenił się z wdową Anną Reinhard. W r. następnym wydał swe wyznanie wiary „Commentarius de vera et falsa religione.“ W głównych zasadach wiary zgadzał się **Z.** z Lutrem i innymi niemieckimi reformatorami, różnił się jednak w pojęciu o Wieczerzy Pańskiej, odrzucał bowiem obecność w niej Chrystusa, jako niezgodne z Pismem św. i przeciwne rozumowi, co dało powód do oddzielenia się luteran od reformowanych. Dla bliższego porozumienia się i zjednoczenia obu stronnictw zebrał 1 października 1529 r. landgraf heski Filip konferencję w Marburgu, która jednak do niczego nie doprowadziła. W końcu 1531 wybuchła walka pomiędzy Zurychem a kantonami katolickiemi: Lucern, Schwyz, Uri, Unterwalden i Zug. 11 października 1531 r. starły się obie strony pod Cappel, i tu zginął **Z.**, niosąc chorągiew swego kantonu na czele wojska zuryskiego. Łączył on prawdziwy talent z rzadką śmiałością, darem wymowy, rozumowaniem jasnem i logicznem, wyprowadzał ściśle konsekwencje z zasad założonych, i pod tym względem nikt mu ze spółczesnych nie dorównał. Wyciąg z jego dzieł (Zurych, 1545, 4 t., tamże, 1581) wydali Usteri i Vögelin (2 t., 1819—21); nowe wydanie zbiorowych dzieł **Z.** przygotowali Schuler i Schulthess (tamże, 1829—1842). Por. Rotermunda „**Z.**'s Leben“ (1818); Hottingera „Huldr. **Z.** und seine Zeit“ (1824); Christoffela „Huldreich **Z.**'s Leben und ausgewählte Schriften“ (1857); Zellera „Das theol. System **Z.**'s“ (1853); Sigwarta „Ulrich **Z.**, der Charakter seiner Theologie“ (1855); Sprörri'ego „Zwingli-Studien“ (1866); Tischlera „Huldrich **Z.**, de kerkhervormer“ (2 t., 1857—58); „Volkmar **Z.**, sein Leben und Wirken“ (1870); „Finzler Zwingli“ (1873); „Stähelin **Z.** und sein Reformationswerk“ (1883), tenże Huldreich Zwingli sein Leben und Wirken“ (1895); Schweizer „Zwinglin Bedeutung neben Luther“ (1884); Aug. Baur „Zwinglis Theologie ihr Werden und ihr System“ (1885—89).

Zwingljanie, zwolennicy kościoła reformowanego.

Zwinogród, ob. Dźwinogród i Zwinogródka.

Zwinogródzkie starostwo niegrodowe leżało w województwie Kijowskiem, pow. Zwinogrodzkim. Podług lustracji z r. 1789, obejmowało w sobie: miasta Zwinogródkę (ob.) i Kalnebłota, oraz wsie: Stebne, Żeliźniaczka, Jerki, Skałowatka, Jurkówka, Ihnatówka, Bohaczowko, Michałówka, Wereszki, Popów-Bóg, Jezierna, Nowosielica, Rosochowatka, Kołodyste, Łotoszowa, Hulajpole, Piszczana, Brodeckie, Szostakówka, Wierzbowiec, Hańczarycha, Petrykowska, Palczyk, Stojkowa, Jampol, Lisicza-Bałka, Radczycha, Berebiski i Nowystaw. W r. 1771 posiadał je Feliks Sołtyk, pułkownik pancerny, kawaler orderu Lwa reńskiego, który opłacał z niego kwarty złp. 7,386 dr. 2. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzeczypospolitej nadały rzeczone dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne księciu Woronieckiemu Korybutowi, pod warunkami w prawie wyrażonemi.

Zwinogródka (*Zwenigorodka*), miasto powiatowe gub. Kijowskiej, przy ujściu rzeki Zwinogródki do Zgniłego Tykicza, wpadającego z prawej strony do Dniepru, liczy 17,000 miesz.; kościół katolicki i kilka cerkwi. Osada wielce starożytna, wspominana w dziejach od XII w. 1234 Danjel, książę halicki, i Włodzimierz, ks. kijowski, zarządziwszy wyprawę na Połowców, tu się spotkali z nieprzyjacielem, a pokonani przez niego, musieli się cofnąć aż do Torżka. Po utworzeniu województwa Bracławskiego, około r. 1569, **Z.**, która dotąd była stolicą starostwa, podniesiono do godności miasta powiatowego, lecz po klęskach za Jana Kazimierza, miasto do tego stop-

nia upadło, że sejmiki i sądy powiatu Zwinogródzkiego odbywać się musiały w mieście Winnicy; 1765 r. miasto liczyło tylko 141 domów drewnianych, kościół świeżo wystawiony przez miejscowego starostę Szczęsnego Sołtyka, oraz 2 cerkwie. Po przejściu tej części kraju pod panowanie rosyjskie, przeniesiono tu w r. 1796 stolicę powiatu z Ekaterynopolu.—*Zwinogródzki powiat* ma na przestrzeni 3,044 w. kw., 278,000 miesz.

Zwirner Ernest Fryderyk, architekt, * 1802 w Jakobswalde (Śląsk), † 1861, od r. 1833 był kierownikiem budowy katedry kolońskiej, budował kościół św. Apolinarego w Remogen, zamek Fürstenbergów w Herdringen i in.

Zwittau (czesk. *Svitava)*, miasto na Morawach, w okr. Mährisch-Trübau, nad rzeką t. n. położone, ma kilka fabryk i 7,800 miesz.

Zwoje *(gangliones)*, ob. Nerwowy system.

Zwojówki, motyle, ob. Zwójkówki.

Zwoleń, osada, dawniej miasto, w gub. Radomskiej, pow. Kozienickim, nad rzeką Zwoleńką, o 4 mile od miasta Radomia odległa. Założony w r. 1425, podniósł się szybko, tak, że w r. 1569 liczył już 258 domów. Po spaleniu przez Szwedów **Z.** podźwignąć się już nie zdołał. Tutejszy kościół parafjalny, wzniesiony w pierwszych latach XVI wieku, mieści w sobie marmurowy nagrobek Jana Kochanowskiego. **Z.** liczy obecnie 4,500 miesz.

Zwoleń, po niem. *Altsohl*, po madz. *Zólyom*, królewskie miasto wolne w komitacie tejże nazwy na Węgrzech, na lewym brzegu rzeki Hronu, ma 1 kościół katolicki i 1 protestancki, oraz 5,500 m., zajmujących się głównie rolnictwem. W pobliżu miasta leży starożytny, obecnie spustoszony zamek, niegdyś ulubione siedlisko króla Matjasza I. W okolicach znajdują się źródła lecznicze.—*Zwoleński komitat* leży na lewym brzegu Dunaju, pomiędzy komitatami Liptowskim, Honckim, Nowohradzkim, Tiekowskim i Turczańskim, i liczy na 2,730 klm. kw. 113,000 miesz. (Słowaków), z których wielu jest wyznania luterańskiego. Północna część jest górzysta; w południowej, urodzajniejszej, rodzi się: pszenica, żyto, jęczmień, owies, kartofle i konopie, oraz hoduje się znaczna ilość bydła rogatego i owiec, z których mleka wyrabiają się wyborne sery. Z gór wydobywa się: siarka, srebro, miedź, żelazo, rtęć i t. d. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, hodowlą bydła, fabrykacją wyrobów żelaznych, skór, sukna, płótna, szkła i papieru. Miastem głównem jest Bańska Bystrzyca.

Zwoleńskie starostwo niegrodowe mieściło się w województwie Sandomierskiem, pow. Radomskim. Podług lustracji z r. 1629, obejmowało w sobie miasto Zwoleń (ob.) z folwarkiem i wieś folwarczną Bartodzieje, które w 1771 posiadał Kanut Dłuski, opłacając z niego kwarty złp. 2,433 gr. 4, a hyberny złp. 2,670 gr. 14. Dziesięcioletnie spory, jakie Dłuski z poprzednim starostą zwoleńskim Strzemboszem prowadził po różnych sądach o wójtostwo zwoleńskie, stały się powodem, iż na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzpltej przez oddzielną konstytucję nakazały pieczętarzom załatwienie natychmiastowe tej sprawy. W kościele Zwoleńskim pod kaplicą mieszczą się groby rodziny słynnej z zasług i talentów Kochanowskich, a szczególnie Jana, genjalnego poety, zmarłego 22 sierpnia 1584 r., którego popiersie z odpowiedniem napisem zdobi to miejsce spoczynku.

Zwolle, miasto główne prowincji niderlandzkiej Overyssel, nad rzeką Zwarte Water, ma 3 przedmieścia, 8 kościołów, ratusz z XV w., kilka zakładów naukowych, liczne fabryki i ożywione jarmarki na zboże i bydło; liczy 30,000 miesz.

Zwonarz Józef Leopold, kompozytor muzyczny czeski, * 1824 w Kublowie pod Żebrakiem, † 1865 r. w Pradze. Kształcił się początkowo pod kierunkiem ojca swego, następnie proboszcza Józefa Dmyha, wybornego organisty, w końcu od 1842 r. w szkole organistów w Pradze, w której następnie 1814 został asystentem, później profesorem śpiewu, a 1858 r. zastępcą przełożonego. W końcu od 1863 r. był dyrektorem chóru księży Trynitarzy. Napisał przeszło 100 pieśni, kilka hymnów, dalej większych utworów na fortepjan, sonat, ofertorjów, graduałów, balad i t. d. Nadto ułożył muzykę do wydanego przez Pichla „Spoleczenského zpievnika," oraz wydał „Hudebni pamatky czeské" (4 zesz.); „Wyuczovani zpievu" (2 zesz., 1866); „Zpievniczek pro divczi szkoly" (1864); „Navedeni ku skladani kadenci" (1859); „Zaklady harmonie a zpievu" (1861) i in.

Zwonimir, król chorwacki, 1075—1087, wybrany na tron po uprowadzeniu w niewolę do Apulji króla *Slavicza*. Chcąc umocnić swą władzę, nie przyjął potwierdzenia godności królewskiej od dworu carogrodzkiego, lecz według rady arcybiskupa splickiego, Laurentego, poddał się pod obronę stolicy papieskiej, wskutek czego papież Grzegorz VII posłał mu przez trzech posłów oznaki godności królewskiej, t. j. miecz, chorągiew, berło i koronę. Uroczystą koronację odbył **Z.** 1076 r. w kościele św. Piotra w Starym Solinie. Wywdzięczając się papieżowi za insygnja królewskie, zobowiązał się **Z.** płacić mu rocznie 200 dukatów i darował mu klasztor św. Grzegorza we Wranie. Małżonka **Z.** zowie się u kronikarzy Lepa (Helena, córka Beli), a syn Radowan. Wspominane są w dziejach walki **Z.** z wojewodą korutańskim, oraz pod r. 1079 powstanie, wzniecone przez żupana Weselina, z powodu jakoby wyprawy krzyżowej, do której **Z.** nakłaniany był przez Grzegorza VII. Kronikarze krajowi malują czas jego rządów, jak wiek złoty narodu chorwackiego. **Z.** † około 1087, a po jego śmierci objął tron Stefan II, synowiec Krzesimira IV.

Zwornik, miasto warowne w Bośni, okręgu Dolnja-Tuzla, nad Dryną, zbudowane amfiteatral-

nie, ma około 3,000 miesz., przeważnie mahometan i składa się z samych drewnianych domków. Twierdza, wystawiona w wybornem położeniu, miała niegdyś ważne znaczenie strategiczne. Dzieli się na górną, zachowaną w lepszym stanie, i dolną, prawie zupełnie dziś zniszczoną; z Serajewem połączony jest **Z.** dobrą szosą. 1688 r. **Z.** zdobyty został przez Austrjaków i przez czas krótki pozostawał w ich ręku.

Zwójkówki (*Tortricidae*), rodzina motyli, z grupy motyli drobnych, motyle nocne, nieco większe od mólowców i ze skrzydłami szerszemi, krótko na brzegach oprzędzionemi, a w spoczynku dachówkowato ułożonemi. Gąsienice 16-nożne żyją między liśćmi przez nie same zwiniętemi, albo też wewnątrz pąków i owoców, i oprzędzają się w poczwarki w tychże miejscach. *Zwójkówka owocowa (Tortrix pomonana, Carpocapsa pomonana)*, 20 mm. szeroka, niebieskawo-szara, brunatno-prążkowana, składa w czerwcu i lipcu jajka w niedojrzałe gruszki i jabłka, a powstające stąd białe gąsienice świdrują się przez owoc i powodują jego spadek z drzewa (owoce „robaczywe"). **Z.** *śliwkowa (Graptolitha funebrana)*, 14 mm. szeroka, składa jajka w śliwki. Inne gatunki zrządzają znaczne szkody w leśnictwie, jak *siewnica (Retinia resinella)*, **Z.** *sosnowa (Tortrix bonoliana)* i in.

Zwójkówka.

Zwrotnica, *weksel*, *koło zwrotowe*. ob. Koleje żelazne.

Zwrotniki, dwa równoleżniki, czyli koła równoległe do równika, w odległości 23° 27′ 30″ z obu stron tego ostatniego poprowadzone, na niebie i ziemi. Zwrotnik znajdujący się na północnej stronie równika nazywa się północnym albo *zwrotnikiem raka*, znajdujący się zaś z południowej strony równika południowym albo *zwrotnikiem koziorożca*. Nazwa **Z.** pochodzi stąd, że słońce w pozornym swym biegu po ekliptyce, doszedłszy do zwrotnika, cofa się w stronę przeciwną. Zwrotniki ziemskie są granicami strefy gorącej.

Zwrotnikowa strefa, *pas zwrotnikowy*, *strefa międzyzwrotnikowa*, *strefa gorąca*, pas ziemi, leżący między zwrotnikami, cechujący się tem, że słońce przechodzi dwa razy w ciągu roku przez zenit każdego z punktów tego pasa. Ciepło największe panuje między 10° szerokości północnej i 10° szerokości południowej; średnia temperatura roczna wynosi tam + 27°C. Atmosfera tej strefy, przez kilka miesięcy wolna zupełnie od chmur i obłoków, zawiera w sobie taką ilość pary wodnej, że mimo posuchy długotrwałej rośliny utrzymują się, pochłaniając wilgoć z powietrza. Drzewa ciągle są ozdobione liśćmi zielonemi nawet w takich okolicach, w których przez przeciąg 10 miesięcy ani deszcz, ani rosa nie pada, ani najmniejsza chmurka się nie okazuje. Czystość powietrza jest taka, że światło słoneczne tu jest żywsze niż w Europie: mniej też dla człowieka w tych stronach jest uciążliwe gorąco i jasność dnia. W krainach palm i bananów, wznosząc się od poziomu morza do wysokości 1,000 metrów, napotykamy ryż, kawę, ananasy, pomarańcze, trzcinę cukrową i indygo; prócz tego olbrzymie węże, krokodyle, leniwce, papugi, lwy, jaguary, tygrysy, jelenie, mrówkojady, muchy jadowite, pająki i mrówki; w krainie paproci, to jest w wysokości 1000 — 2000 metrów, rosną wszystkie gatunki zbóż, bawełna, przemieszkują tapiry i jeżozwierze; w wysokości 2—3,000 metrów najpiękniejsze zboża, a ze zwierząt tygrysy, niedźwiedzie i jelenie; w krajach górzystych od 3—4,000 metrów gatunek mały niedźwiedzi, a nawet niektóre gatunki kolibrów; w wysokości 4—5,000 metrów wielbłąd, wigonja, alpaka i t. d. Równik dzieli powierzchnię ziemi zwrotnikami ograniczoną na dwa pasy: północny i południowy. Pod równikiem zawsze dni są równe nocom, i dlatego równik nazywa się linją równonocną; w pasie zwrotnikowym północnym w czasie porównania wiosennego i jesiennego dzień jest równy nocy, od porównania zaś wiosennego dnia przebywa, nocy ubywa i dzień najdłuższy przypada w czasie przesilenia letniego; od tego czasu dnia ubywa, lecz dzień dłuższy jest od nocy, aż do porównania jesiennego, poczem dzień staje się krótszym od nocy i jest najkrótszy w czasie przesilenia zimowego, poczem znowu przybywać go zaczyna. To samo dzieje się w pasie zwrotnikowym południowym, lecz w porządku przeciwnym. Zimy w zwykłem znaczeniu tego wyrazu niema w **Z. k.**; miejsce jej zastępuje pora deszczów nieustannie padających, przypadająca w czasie, gdy słońce przez zenit miejsca przechodzi.

Zwrotnikowe choroby, a raczej *podzwrotnikowe*, choroby panujące szczególnie w krajach między zwrotnikami położonych, pochodzące głównie z tamecznych okoliczności klimatycznych i trybu życia. Najczęściej zdarzającemi się tam chorobami są: dysenterja i inne ostre cierpienia przewodu pokarmowego, cierpienia wątroby pasożytniczego pochodzenia i gorączki przepuszczające.

Zwyrodnienie (*degeneratio*), przeistoczenie komórek poszczególnych tkanek lub organów miąższowych. Zależnie od tego, jaki produkt przemiany wytwarza się z protoplazmy komórki, rozróżnia się zwyrodnienie: tłuszczowe, śluzowe, klejowate, szkliste, mączkowate (ob. te wyrazy).

Zybergowie, *Zyberkowie*, rodzina inflancka spolszczona, pisząca się po niemiecku *Sieberg von Wischling*. **Z.** przenieśli się z Niemiec do Inflant w XVI w., i pierwszy ich tutaj przodek *Jerzy* ożenił się z Platenbergówną, krewną mistrza rycerzy Mieczowych. Syn jego, także *Jerzy*, komtur dynamindzki, posłował do Ferdynanda I. — *Jerzy Aloizy* był dziekanem i oficjałem generalnym inflanckim, kanonikiem smoleńskim, proboszczem

mitawskim, w końcu został Jezuitą. Zasługiwali się także i w ziemstwie. *Walter Stanisław* był sędzią ziemskim i kapturowym za któregoś bezkrólewia, *Walerjan* podsędzim w roku 1678, *Samuel Piotr* był miecznikiem smoleńskim. Najwyżej jednak dom ten podniósł się w rodzinie *Gotarda Ksawerego*, krajczego Inflant, który był bratem rodzonym Samuela Piotra. Jedyny syn jego, *Józefat*, pisał się hrabią z Wiszlinga; urodził się roku 1649; posiadał kilka bogatych starostw na Litwie; pobożny katolik, fundował dla Jezuitów kościół i kolegjum w Iłukszcie w Kurlandji; z jego także, czy też innego Zyberga fundacji powstała rezydencja mitawska Jezuitów. Mianowany 1767 kasztelanem oniksztyńskim, w r. 1769 postąpił na województwo inflanckie; † 1776 w Liksnie.—Najstarszy syn jego, *Jan Tadeusz*, starosta bolnicki, był posłem inflanckim na sejm elekcyjny, 1765 został podkomorzym, a 1775 wojewodą inflanckim po ojcu, który dobrowolnie urząd ten złożył; brat jego *Józef* objął po nim podkomorostwo, a trzeci brat, *Jan Kazimierz*, był generałem wojsk narodowych. Jedyna córka Jana Tadeusza, *Izabela*, wyszła za Michała Platera, kanclerzyca litewskiego, który do własnego przyłączył nazwisko Zyberga i pisał się odtąd *Plater-Zyberg*.

Zybet, *piżmo zybetowe*, wydzielina właściwych gruczołów wiwery czyli łaszy azjatyckiej (ob. Łasza), woni zbliżonej do piżma (ob.); jest to masa żółtawa, która następnie brunatnieje, topi się za ogrzaniem, jak tłuszcz, nieco rozpuszczalna w eterze, zawiera olejek eteryczny, tłuszcz, żywicę i in. Otrzymuje się w Egipcie i Abisynji przez wydobywanie z gruczołów zwierząt schwytanych; jedno zwierzę dostarczać ma 10—15 g. zybetu, który się w ojczyźnie zwierząt używa do perfum oraz jako środek lekarski.

Zybeta *(Fiber zibethicus)*, ob. Piżmoszczur. Także nazwa łaszy azjatyckiej (ob. Łasza).

Zybetowe drzewo, ob. Durio.

Zyblikiewicz Mikołaj, marszałek krajowy Galicji, * 1825 w Nowem Mieście z rodziny mieszczańskiej, wyznania grecko-katol. Nauki gimnazjalne pobierał w Samborze i Lwowie i w tem drugiem mieście wstąpił na wydział prawny. Następnie był nauczycielem gimnazjalnym, nie mogąc jednak pogodzić się z ówczesnym systemem edukacyjnym, porzucił zawód nauczycielski, dokończył studjów prawnych w Krakowie i otworzył kancelarję adwokacką. Od początku epoki konstytucyjnej w Austrji, wybierany do sejmu lwowskiego, zajął w nim wybitne stanowisko, mianowicie jako członek komisji budżetowej. Z sejmu wysłany do Rady Państwa, odznaczył się wystąpieniami przeciw centralistom. W roku 1872 został prezydentem miasta Krakowa i przyczynił się bardzo do jego rozwoju, a niektóremi uroczystościami, jak jubileuszem Kraszewskiego, przyjęciem monarchy austrjackiego, umiał podnieść znaczenie miasta. W r. 1880 otrzymał wysokie w Galicji stanowisko marszałka krajowego.

Zyblikiewicz Mikołaj

Zych Maurycy, pseudonim powieściopisarza, „Rozdziobią nas kruki, wrony“ (2 wyd. Lwów, 1901); „Syzyfowe prace“ (2 wyd. 1901).

Zychliński, Franciszek Szeliga von Zychlin, generał pruski, * 1816 w Prusiech Wschodnich, † 1900. Odznaczył się w wojnach 1866—1871. Napisał historję 24 pułku piechoty (1857).

Zydejkańskie albo **Zedejkańskie starostwo** niegrodowe leżało w województwie Trockiem, powiecie Upickim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766, posiadał te dobra narodowe w tym czasie Ropp, opłacając z nich złp. 2,267 gr. 29, a hyberny złp. 1,700. Na sejmie jednak 1773—75 Stany Rzeczypospolitej nadały to starostwo w posiadanie emfiteutyczne przez oddzielną konstytucję Leonowi Maleszewskiemu, pod warunkami w prawie wyłuszczonemi. Że zaś liczne spory wieloletnie istniały co do granic tego starostwa, przeto rzeczony sejm wyznaczył oddzielną komisję z 13 urzędników dla ostatecznego ich oznaczenia. Podług Voluminów, sstwo to obejmowało dobra Zydejkany z przyległościami, gdzie też wyznaczona komisja miała zasiadać.

Zygaena *(Kusza)*, rodzaj ryb z grupy żarłaczy (ob.), odznacza się dziwnem urządzeniem głowy, rozszerzonej w poprzek, na podobieństwo kowalskiego młota; na obu jej końcach znajduje się po jednem oku, a otwór pyska pod spodem. W morzu Śródziemnem żyje **Z.** *malleus (Sphyrna zygaena)*, zwana *młotem*, ubarwienia szarego, długości 3—4 m., a wagi 200—300 kg. Samica rodzi około 40 młodych żywych. Jest przedmiotem polowania z powodu wątroby w tran obfitującej. Około Indji wschod. żyje inny gatunek, **Z.** *Blochii*.

Zygaena.

Zygfryd (niem. Siegfried, starogórno-niem. *Sigufrid*, staroskand. *Sigurd*), jeden z bohaterów podań niemieckich. Pochodził on z rodu Welsungów, spokrewnionego z Odynem; odznaczał się świecącemi oczyma i niezmierną siłą; mieczem

swym mógł rozłupać kowadło; siłę tę powiększył jeszcze wypiciem krwi zabitego przez się smoka, który strzegł ogromnych skarbów; żoną **Z.** była Krymhilda; z polecenia zawistnej Brunhildy, żony Guntera, został **Z.** zabity przez Hagana. Mit o **Z.**, znany w obu Eddach i wielu sagach skandynawskich, stanowi główną treść Nibelungów i zostaje w związku z podaniami o Attyli i Dietrichu (Teodoryku W.).—Por. W. Grimma „Die deutsche Heldensage" (Götting. 1829); Raszmanna „Die deutsche Heldensage und ihre Heimat" (2 t., Hanow. 1857—58).

Zygfryd Eppenstein, arcybiskup mogunoki † 1084. W r. 1058 opat Fuldy 1060 arcybiskup, był chciwy i zdradziecki. W r. 1077 odpadł od Henryka IV i przeszedł do antykróla Rudolfa. Por. Herrmann 1889.

Zygia („Kojarząca małżeństwa"), przydomek Hery.

Zygmarek, ob. Prawoślaz.

Zygmunt święty, król Burgundów od 516 — 524, zwyciężony przez synów Klodoweusza i zamordowany z rozkazu Klodomira. Pamiątkę jego Kościół obchodzi 1 maja.

Srebrna głowa św. Zygmunta w Płocku (z relikwjami tego świętego).

Zygmunt Luksemburski, cesarz niemiecki, król węgierski i czeski, * 1368 w Pradze, syn cesarza Karola IV, z czwartej jego małżonki Elżbiety Pomorskiej, po śmierci ojca (1378) otrzymał margrabstwo brandeburskie. Dzieckiem jeszcze zaręczony z Marją, najstarszą córką Ludwika, króla polskiego i węgierskiego, przeznaczony był przez teścia na następcę w obu państwach i na jego dworze wychowywany. Po śmierci jednak Ludwika (1382) Polacy wybrali na tron młodszą siostrę Marji Jadwigę. Również i w Węgrzech dostał się **Z.** na tron po licznych dopiero przeszkodach. Bowiem stronnictwo, nieprzyjazne Marji i Zygmuntowi, powstawszy z bronią w ręku 1383, powołało na tron Karola Małego, króla neapolitańskiego, który 1385 został ukoronowanym w Białogrodzie. W 40 jednak dni potem był podstępnie ujęty przez królowę matkę, Elżbietę Bośniaczkę, umarł wkrótce w więzieniu (1386). W odwet za to stronnik Karola, Jan Horwath, ban chorwacki, osadził w więzieniu obie królowe, matkę i córkę, i ogłosił królem Ładysława, syna Karola. Ale **Z.** przyszedł na pomoc z wojskiem czeskiem brat jego Wacław, król rzymski i czeski, wobec czego nieprzyjazne **Z.** stronnictwo ukorzyło się. 1387 roku był on koronowany na króla węgierskiego, i wkrótce potem Jan Horwath został zmuszonym do uwolnienia Marji. Upewniwszy się na tronie węgierskim, przedsięwziął **Z.** wyprawę do Wołoszczyzny i Bośni i zmusił te ziemie do uznania nad sobą zwierzchnictwa Węgier. Zaplątało go to jednak w wojnę z Turkami; dla opędzenia jej kosztów sprzedał prawa swe do margrabstwa brandeburskiego bratankowi swemu Josztowi (Jobstowi), margrabi morawskiemu. Wojna ta, jakkolwiek wspierany był w niej **Z.** przez książąt niemieckich i rycerstwo francuskie, nieszczęśliwie się zakończyła klęską pod Nikopolis 1396, po największej części z winy **Z.**, który zmuszony był uciekać do Grecji i długo błądził po obcych krajach, zanim powrócił do Węgier, gdzie tymczasem zmarła żona jego Marja. Po powrocie do kraju powstał przeciwko niemu naród, z powodu połamania przez niego praw, osadził go 1401 r. w więzieniu i w jego miejsce ukoronował na króla Ładysława Neapolitańskiego. Wtedy ujęli się za **Z.** pozostali członkowie domu Luksemburskiego i przy pomocy przyjaznego mu stronnictwa krajowego wymogli, że we wrześniu t. r. był wypuszczony z więzienia i powrócił do władzy, pogodziwszy się ze stanami, którym uczynił rozmaite ustępstwa. Wkrótce potem ożenił się **Z.** powtórnie z Barbarą, córką Hermana Cylejskiego. 1400 r. zrzucony był z tronu cesarskiego brat **Z.**, Wacław, i następcą jego wybrany Ruprecht Pfalcki, po którego śmierci 1410 równą liczbę głosów otrzymali **Z.** i Joszt Morawski. Gdy jednak Joszt zmarł już następnego roku, otrzymał **Z.** resztę głosów. Zanim jednakże czynnie wystąpił jako król niemiecki, prowadził walkę z Wenecją, która, wspierając Ładysława, owładnęła całą Dalmacją. Dla znalezienia środków do tej wojny zastawił **Z.** 1412 Jagielle Spiż. Obrany cesarzem Niemiec, zwrócił przedewszystkiem swą uwagę na mający się zebrać sobór Konstancjeński (ob.), w celu usunięcia wielkiej schizmy papieskiej (1378—1417), wykorzenienia herezji i zreformowania kościoła w jego członkach. Dozwoliwszy jednak na spalenie Jana Husa (ob.), któremu dał poprzednio list bezpieczeństwa, dał powód do wybuchu wojen husyckich, trwających prawie przez całe jego panowanie (1419—35). 1419 był powołany po śmierci Wacława na tron czeski, oburzywszy jednak przeciwko sobie naród, siłą musiał się dobijać korony. Przybywszy 1420 r. na czele 150,000 armji krzyżowej, począł oblegać Pragę, był jednakże 14 lipca t. r. przez Żyżkę na głowę rozbity pod górą Witkowem. Również i wyprawy przedsięwzięte 1421—1422 pozostały bezskuteczne. Tymczasem Czesi ofiarowali koronę początkowo Władysławowi Jagielle, gdy zaś ten jej nie przyjął, Witoldowi, który 1422 r. posłał do Pragi, jako swego namiestnika, Zygmunta Korybuta (ob.). Wtedy **Z.**, widząc, że nie podoła siłą, rozpoczął nanowo roko-

wania dyplomatyczne i wymógł na Witoldzie, że odwołał Korybuta. 1423 r. dał zięciowi swemu Albrechtowi Rakuskiemu w lenno margrabstwo morawskie i naznaczył go dziedzicem korony czeskiej. Tegoż roku, po wygaśnięciu domu Askańskiego, opróżniony elektorat i księstwo saskie nadał Fryderykowi Kłótliwemu, margrabi miseńskiemu, z domu Wettińskiego. Aby zyskać pieniądze na prowadzenie wojny z husytami, początkowo 1411 roku zastawił, a następnie 1415 roku sprzedał marchję brandeburską burgrafowi norymberskiemu Fryderykowi. 1431 przedsięwziął Z. nową wyprawę krzyżową przeciwko Czechom, która równie jak i poprzednie zakończyła się klęską pod Domażlicami. Pod koniec t. r. koronował się w Medjolanie na króla włoskiego, a we dwa lata potem w Rzymie na cesarza Rzymskiego. 1436 na sejmie w Igławie przez ogłoszenie kompaktatów bazylejskich (ob.) przyszło do zgody pomiędzy narodem czeskim; Z., mimo to, wkrótce wstąpił na drogę reakcyjną. Z. † 1437 r. w Znojmie, jako ostatni potomek męski domu Luksemburskiego, pozostawił bowiem jedyną tylko córkę Elżbietę, małżonkę Albrechta Rakuskiego. Za nieprawego syna Z. powszechnie uważany jest Jan Hunyady, ojciec późniejszego króla węgierskiego, Matyasza Korwina.—Porów. Aschbacha „Geschichte Kaiser Sigismunds" (4 t., Hamburg 1838—45).

Zygmunt Korybut, niedoszły król czeski, syn Korybuta Dymitra, ks. na Brańsku i Nowogrodzie Siewierskim, wnuk Olgierda, po ojcu przyjął przydomek Korybut i pod tem mianem znany jest w kronikach ruskich. Z młodych lat jego wiadomo tyle, że 1404 towarzyszył Witoldowi na wyprawę Smoleńską, 1410 walczył pod Grunwaldem, 1414 na Pomorzu. W kraju zajmował Z. stanowisko podrzędne, i dopiero wypadki zagraniczne do ważniejszej powołały go roli. Husyci bowiem czescy, niezadowoleni po śmierci Wacława († 1419) z jego następcy, Zygmunta Luksemburczyka, dwukrotnie (1420) ofiarowali koronę Władysławowi Jagielle. Kiedy jednak mimo wrogich usposobień do Luksemburczyka Jagiełło jedynie ze względów religijnych odmowną dał odpowiedź (listopada 1420 i lutego 1421), wówczas Czesi weszli w tajne układy z Witoldem (1421), który tak zręcznie całą kieruje sprawą, że już w marcu 1422, za porozumieniem się z Jagiełłą, wysyła synowca Z. do Czech jako swego tam namiestnika. Z. więc na czele licznie pod jego chorągiew zgromadzonej szlachty, zwłaszcza małopolskiej, stanął w Czechach, zwołał sejm do Czasławy, przyjął husytyzm, jednogłośnie okrzyknięty został namiestnikiem królestwa i 16 maja 1422 odprawił wjazd uroczysty do Pragi. Tu zajął się natychmiast sprawami wewnętrznemi i mimo pewnej niechęci skrajnego stronnictwa Taborytów, wszystko w prędkim czasie do należytego przyprowadził ładu, okazując się zawsze i wszędzie uczynnym, przystępnym, sędzią surowym, ale sprawiedliwym. Zyskał też odrazu miłość ludu; nawet oporny z początku Żyszka wkrótce uznał władzę Z. i nazywał go swym synem. Potrzeba jeno było Z. panowanie swe ustalić ostatecznie jakim świetnym czynem oręża. Tymczasem nie mógł on zdobyć silnej twierdzy Karlsteinu, ostatniego przytułku partji Luksemburskiej; niepowodzenie to, jako też niezwykła surowość, wywarta na zbuntowanych w Pradze Taborytach, zachwiały stanowisko Z. Na domiar wszystkiego, po zawarciu z Krzyżakami traktatu melneńskiego (1422) i zjeździe Jagiełły z cesarzem w Lewoczy (1423), Witold wyrzekł się korony czeskiej, a Jagiełło, ulegając wpływom papieża, odwołał Z. i szykował nawet krucjatę na Husytów. Przybył więc Z. do Polski (1423) i wchodził w stosunki z malkontentami. W następnym zaś roku (1424), na wezwanie utrakwistów, głównych swych popleczników, niepojednanych z Taborytami, a zagrożonych teraz krucjatą, wyruszył ponownie, ale już na własną rękę, do Czech w orszaku wielu Polaków, znalazł jak najlepsze przyjęcie w Pradze i przybrał tytuł królewski, ale przez papieża jako heretyk został wyklęty. Tymczasem w Czechach wrzała wojna domowa między Utrakwistami a Taborytami. Z. przyciągnął do siebie wielu ze szlachty i odparł od Pragi Taborytów (w marcu 1425), a następnie, aby tem skuteczniej działać przeciw cesarzowi, postarał się o pojednanie obu nieprzyjaznych sobie partji (1426). Połączeni Husyci odnieśli nawet świetne zwycięstwo pod Uściem (Aussig) 16 czerwca 1426, ale Z. mimo to zwątpił o swej sprawie i zawiązał stosunki z papieżem, Witoldem i Jagiełłą. Gdy listy jego przejęto, ludność Pragi, oburzona na niego, pojmała go i uwięziła w twierdzy Waldstein (kwiecień, 1427). Po 4 miesiącach niewoli, oswobodzony nareszcie, przebywał czas jakiś podobno na Śląsku, gdzie wraz z Husytami zdobywa 1430 m. Gliwice i tu zakłada swą rezydencję. Zasilony Husytami polskimi, wkracza stąd 1431 do Węgier i wyzywa niby cesarza, który coraz większą liczbę stronników znajdował w Czechach. W tymże roku (1431) był Z. w Krakowie, gdzie starał się za pośrednictwem króla o pogodzenie Husytów z katolikami. Gdy jednak konferencje pożądanych nie wydały owoców, Z. wrócił na Śląsk, ale Gliwice tymczasem zdobył Konrad, ks. oleśnicki, przyjaciel cesarski. Udał się więc do Czech i walczył w szeregach husyckich w zwycięskiej bitwie pod Domażlicami (sierpnia 1431), a następnie, sprzymierzywszy się ze Świdrygiełłą, dowodził przeciw Polakom nad Świętą 1 września 1435, dostał się w niewolę i wkrótce potem umarł z ran otrzymanych.—Życiorys Z. podał Chłędowski w *Bibl. Warsz.* (1864). Por. też Stadnickiego „Bracia Wł. Jagiełły" (Lwów, 1867, str. 50—101).

Zygmunt Kiejstutowicz, wielki ks. Litwy 1432—40, syn Kiejstuta i Biruty, młodszy brat Witolda, z którym losy Z. ściśle się wiążą. Z. był

prawdopodobnie ochrzczony jeszcze w dzieciństwie, dlatego też imię jego pogańskie nieznane. Więziony lat kilka przez Krzyżaków jako zakładnik Witolda, odzyskał wolność 1398 r., ale dzielnicy osobnej nie otrzymał. Dostał jeno połowę Nowogródka Siewierskiego, a potem i Starodub, i dla tej przyczyny znany jest w historji pod imieniem ks. starodubowskiego. Uważany był jednak za ewentualnego następcę Witolda w w. księstwie Litewskiem. Spokojny i cichy **Z.**, lubo był przyjacielem Polski, nie otrzymał przecież po śmierci Witolda godności w.-książęcej, jeno Świdrygiełło (ob.). Gdy jednakże Świdrygiełło występował nieprzyjaźnie względem Polski, **Z.**, zostając w porozumieniu z Jagiełłą i mając zapewnione następstwo po Świdrygielle, uknuł przeciw niemu rozległy spisek i napadł na niego w Oszmianie (sierpień 1432); Świdrygiełło ocalił się wprawdzie ucieczką, ale Wilno i wiele miast innych poddały się **Z.**, który też wkrótce potem ogłoszony został w. księciem. Odzyskał on i Wołyń, ale Świdrygiełło, trzymając się w Połocku, uznany był przez bojarów i kniaziów w. ks. Rusi, która wchodziła naówczas w skład Litwy. Utworzyły się więc na Litwie dwa państwa, i oręż dopiero musiał między niemi rozstrzygać. **Z.** rozwinął wielką energję, gotował się skrzętnie do niechybnego boju ze Świdrygiełłą i zręcznem postępowaniem zyskał miłość Litwinów. Złożywszy przysięgę wierności Koronie, pokonał Świdrygiełłę pod Oszmianą (8 grudnia 1432). Wojna w latach 1433 i 1434 bez stanowczych była rezultatów, lubo Świdrygielle sprzyjali Krzyżacy i cesarz, a Mieczowcy czynną nawet dawali mu pomoc. Dopiero w 1435 **Z.**, wsparty silniej przez Polaków, zupełne nad swym rywalem odniósł zwycięstwo pod Wilkomierzem nad rz. Świętą. **Z.**, korzystając ze zwycięstwa, odzyskał Smoleńsk (1435), Połock i Witebsk (1436) oraz wiele innych grodów, tak, że Świdrygiełło, zbiegłszy do Kijowa, poddał się Jagielle 1437 r. i za zgodą jego zatrzymał Kijów i Wołyń. **Z.** wszakże odebrał mu Kijów i został rzeczywistym w. ks. Litwy, ale tylko dożywotnio; syn jego, wedle układów zawartych z Koroną, nie miał prawa do następstwa po ojcu. Ustaliwszy swą władzę, rządził **Z.** mądrze i spokojnie, dochowując Polsce stale wierności. Kniaziów niechętnych sojuszowi z Polską trzymał w ryzach i karności; surowość swą posuwał jednak często do okrucieństwa i z tego też może powodu żył osamotniony w Trokach. Panowie litewscy, z kniaziem Iwanem Czartoryskim na czele, niezadowolnieni z rządów **Z.**, uknuli spisek i zamordowali go 1440 w Trokach.

Zygmunt, imię 3 królów polskich:

Zygmunt I Stary, 1506—48, syn Kazimierza Jagiellończyka i Elżbiety Rakuszanki, * 1467, † 1548. Po śmierci ojca, gdy inni bracia pięknie byli wyposażeni, **Z.** żadnego nie zajmował stanowiska. Skutkiem narady familijnej w Lewoczy (1494) chciano go osadzić na mających się zdobyć Multanach i Wołoszczyźnie, ale skutkiem niepomyślnej wyprawy Olbrachta (1497) plan ten spełzł na niczem. Po takiem niepowodzeniu, za zgodą braci: Władysława, kr. czesko-węgierskiego, i Olbrachta, kr. polskiego, otrzymał **Z.** na Śląsku ziemie głogowską (1498) i opawską (1500) i zyskał sobie tutaj najpiękniejsze imię, jako mądry i roztropny rządca. W tym czasie zostawał **Z.** w blizkich stosunkach z Katarzyną Telniczanką, którą wydał potem za Kościeleckiego, kaszt. wolnickiego, z której miał dwoje dzieci, Jana (ob.), bisk. wileńskiego, i Beatę Kościelecką, matkę Halszki z Ostroga. W chwili dogorywania króla Aleksandra, Litwini, z obawy przed Glińskim (ob.), wezwali **Z.** i zaraz po pogrzebie brata, bez względu na Polaków, księciem go obwołali (20 paźdz., 1406 r.). Wkrótce potem, bo już 9 grudnia 1506 r., obrany został **Z.** i królem polskim na sejmie piotrkowskim, a 25 stycznia 1507 r. w Krakowie był ukoronowany. **Z.** w trudnych bardzo okolicznościach objął rządy Polski po Aleksandrze. Skarb był pusty, a Litwa zawichrzona ambicją Glińskiego (ob.); z zewnątrz zagrażali od wschodu w. książęta moskiewscy, od południa napastowali kraj Tatarzy, a od zachodu cesarstwo Niemieckie, broniąc wrogich nam Krzyżaków, działało na szkodę Polski. Wszystkie te niebezpieczeństwa umiał jednak nowy król usunąć. Natychmiast swą zaradnością poprawił stan finansów. Tatarów napady usiłował, lubo bezskutecznie, powściągnąć opłatą rocznego jurgieltu, ale nie mógł uniknąć wojny z Wasilem, w. ks. moskiewskim, na którego stronę przeszedł i Gliński. Wojna ta, przerywana niejednokrotnie rozejmami i znowu ponawiana, mimo podwójnego zwycięstwa pod Orszą, 18 lipca 1508 i 8 września 1514 r., skończyła się utratą Smoleńska. Wołoszczyzna i Mołdawja, chwiejące się między wiernością Polsce i Turcji, lubo rozgromione nad Dniestrem (4 października 1509) i pod Obertynem (22 sierpnia 1531 r.), wobec potęgi tureckiej odstrychają się coraz bardziej od Polski. Jednocześnie i Tatarzy napady swe ciężkiemi przypłacają klęskami, np. pod Wiśniowcem (23 kwietnia 1512) i Kaniowem (1527 r.). Kilkanaście lat rządów **Z.** zajęła tak zwana sprawa pruska, wynikła z tego powodu, że Fryderyk, mistrz krzyżacki, popierany przez papieża i cesarza Maksymiljana, nie chciał obowiązkowego złożyć hołdu. Na kongresie wiedeńskim (1515 r.) wszedł **Z.** w przymierze z cesarzem, dał mu się obałamucić i uwikłał się w politykę dla Polski wcale niekorzystną. Maksymiljan, uzyskawszy przez związki małżeńskie z domem Jagiellońskim prawa do Czech i Węgier (w razie spodziewanego wygaśnięcia panują-

Zygmunt I.

cych tamże Jagiellonów), zobowiązał się odstąpić od sojuszu z Wasilem, w. ks. moskiewskim, i nakłonić nowego mistrza krzyżackiego a królewskiego krewniaka Albrechta do hołdu. Mimo to przecież ani Maksymiljan, ani następca jego Karol V, którego **Z.** wbrew zabiegom Franciszka I, kr. franc., popierał na cesarstwo, nie przedsiębrali kroków stanowczych. **Z.** więc, mimo upomnień cesarza i papieża, wypowiedział wojnę (1520—21) Albrechtowi, który zwyciężony, sekularyzował się, złożył hołd i uznany został przez Polskę z Prus wschodnich za księcia lennego, a następstwo po wygaśnięciu jego rodu zapewnione było familji brandeburskiej, co w skutkach okazało się wielce szkodliwe. **Z.**, miłując pokój nadewszystko, utrzymał dobre stosunki z Turcją i zostawał w ścisłej przyjaźni z domem Austrjackim, przeciw któremu nie dał się wciągnąć ani w aljans z Francją, ani też nie przeszkadzał Ferdynandowi w objęciu koron czeskiej i węgierskiej po śmierci swego synowca Ludwika, poległego pod Mohaczem (1526 r.). Obaj Zapolyowie, rywalizujący z Ferdynandem, znajdują pomoc u możnowładców polskich, którzy wbrew polityce rządu zaczynają politykować na własną rękę. Stosunków wewnętrznych ważnym w tych czasach objawem jest reformacja, szerząca się zwolna w Wielkopolsce, Prusiech i na Litwie. Z powodu reformacji przychodzi nawet w Gdańsku do buntu, który jednak siłą stłumiono (1526), a ogłoszeniem tak zw. ordynacji gdańskiej starano się powściągnąć ruch reformatorski w Prusiech i ziemię tę przypodobnić Polsce. Wogóle przeciw inowiercom występował Zygmunt dość surowo, ulegając w tej mierze duchowieństwu. Świadczą o tem rozporządzenia z lat 1520 i 1523 oraz liczne synody. Na pochwałę jednak króla powiedzieć trzeba, że kierując się duchem pełnym tolerancji, patrzał na rozwój reformacji przez szpary i nie chciał wprowadzać w czyn swych postanowień. Panowanie **Z.** ważne jest także z wielu prac prawodawczych. Tak np. pragnął król usunąć wadliwą dotychczasową organizację wojskową przez zastąpienie pospolitego ruszenia wojskami zaciężnemi, dla których utrzymania potrzebne było ustanowienie większych poborów. Sprawa ta załatwioną była ostatecznie dopiero na sejmie krakowskim (1527 r.) w ten sposób, że wyznaczone przez sejmiki po województwach komisje przeprowadzały taksację wszystkich dóbr szlacheckich i duchownych i stosownie do majątku odpowiednie ustanawiano pobory. Zyskała więc Polska przez to kilka tysięcy zaciężnych żołnierzy; pospolite ruszenie mógł jednak król zwoływać w wypadkach ważniejszych. Dla Litwy kazał król ułożyć tak zwany Statut litewski, ogłoszony 1529 r., za co wdzięczni Litwini uznali w. księciem 9-letniego Zygmunta Augusta, który i w Polsce, za zgodą stanów, uznany został za króla. Podobnież troszczył się **Z.** o kodyfikację statutów polskich. Jakoż w r. 1534 stanął nowo opracowany zbiór statutów, ale był zwalony z natchnienia Bony przez Kmitę (ob.) i Zborowskich (ob.). Bona (ob.) bowiem, druga żona królewska, poczyna wywierać na starzejącego się **Z.** wpływ wielki, ale wpływem tym oraz znanemi intrygami sieje demoralizację w szeregach najwyższych dostojników państwa, otacza się niegodną kamarylą, burzy jednych przeciw drugim i dla widoków osobistych sprowadza w Rzeczypospolitej rozdwojenia i rozbudza wzajemne między panami nienawiści. Przez matactwa Bony utracił **Z.** wiele z dawnego zaufania. Jak poprzednio przez jej intrygi nie przyjęto nowego kodeksu praw (z 1534 r.), tak w kilka lat później, z powodu metryki koronnej i ceł królewskich oraz uchwalonej 1535 r. egzekucji praw i statutów, przyszło pode Lwowem 1537 do formalnego rokoszu, znanego w historji pod nazwą *Glinianskiego rokoszu* (ob.) albo *Kokoszej wojny* (ob.). Zaznaczyć tu jeszcze wypada wcielenie do Korony Mazowsza (ob.) 1526 roku i początek tworzenia się Kozaczyzny (ob. Kozacy). Pod koniec rządów **Z.** Bona przywłaszcza sobie całą niemal władzę, burzy sejmy i podkopuje powagę władzy monarchicznej. O ile pierwsza połowa panowania **Z.** piękny przedstawia widok, o tyle druga smutny daje obraz. Wartość poniewieranego w ostatnich latach króla okazała się w całej pełni po jego śmierci. Naród uczcił pamięć samego króla całoroczną żałobą. Historja też wydaje sąd dla **Z.** jak najpochlebniejszy. **Z.** jest niezawodnie jednym ze znakomitszych naszych królów. Pracowity, energiczny, wytrwały, umiarkowany, umysłu wzniosłego, rozumu niepospolitego, wielce sprawiedliwy, bezinteresowny i szlachetny, w razie potrzeby śmiały i waleczny, pracował **Z.** wyłącznie dla pożytku narodu, wszystko chciał własnym przykładem podnieść, uszlachetnić i miłością dobra publicznego zapalić. Gorliwy katolik, a mimo to tolerant i dla inowierców względny, za zadanie życia postawił sobie utrzymać pokój nazewnątrz, zgodę między stanami wewnątrz, a całemu narodowi zapewnić byt dobry. Szanował on i cenił wolność, ale obok tego pragnął zachować cały majestat władzy monarchicznej; stawia więc wysoko duchowieństwo, ale przeciwia się wszechwładzy papieskiej, chce utrzymać powagę senatu, jako podporę królewskości, a szlachtę burzliwą wziąć w karby karności. Dobrobyt materjalny podnosi się za **Z.** wysoko, a jednocześnie z nim poczyna kwitnąć literatura, krzewi się pięknie oświata, i Polska staje w szeregu państw najpotężniejszych. Ciemnemi stronami tych czasów błogich są: rozwielmożająca się duma możnowładców, prowadząca do politykowania na własną rękę, burzliwość szlachty, częsta swawola duchowieństwa, większy ucisk miast i większe ujarzmienie ludu. — Słusznie nazywają czasy **Z.** początkiem epoki złotej w dziejach naszych. Utrata Smoleńska i małżeństwo z Boną to także klęski niemałe, a za błędy polityczne uważać też trzeba sekularyzację Prus i serdeczną

przyjaźń z Austrją.—**Z.** miał dwie żony: Barbarę (ob.) Zapolską i Bonę (ob.). Z pierwszej zostawił dwie córki: Jadwigę (* 1513 roku, † 1673 roku; od 1535 roku żonę Joachima, elektora brandeburskiego) i Annę (* 1515 r., † 1520 r.), z drugiej zaś następujące dzieci: Izabelę Zapolską (ob. Zapolska), Zygmunta Augusta, króla, Zofję (żonę Henryka brunświckiego, † 1575), Annę (ob. Anna Jagiellonka) i Katarzynę (ob. Katarzyna Jagiellonka).—Bogatem źródłem do dziejów **Z.** są „Acta Tomiciana".

Zygmunt II August, król polski 1548—71, syn poprzedniego i Bony Sforcji, * 1520 roku w Krakowie, † 1572 roku w Knyszynie. Jeszcze za życia ojca 9-letni **Z.** uznany był przez Litwę za w. księcia 15 października 1529 roku, a wkrótce potem obrany królem polskim 18 grudnia t. r. i 20 lutego 1530 r. w Krakowie ukoronowany. Zostając ciągle pod okiem matki, **Z.** wychowywany był zniewieściale. Bona trzymała go wśród kobiet, przyzwyczajała do życia miękkiego i zamiast rozwijać, psuła w zarodzie męskość i dzielność charakteru. Spodziewała się bowiem, że przy takiem pokierowaniu syna wszystko w państwie znaczyć będzie i rządy w swe ręce zagarnie. Nie ziściło się wprawdzie przewidywanie Bony, ale złe wychowanie, mimo ogromnych zdolności i z natury silnego charakteru uczyniło z **Z.** człowieka nadto łagodnego, czasem nawet słabego, opieszałego i za mało energicznego. Grunt szlachetny pozostał przecież nieskażony. Wychowanie miękkie nastroiło charakter **Z.** na ton tęskny, rzewny, poetyczny, zrobiło z niego w pewnym względzie marzyciela, który mógł całe dni przesiadywać. W 1543 poślubił **Z.** Elżbietę (ob.) Rakuszankę, ale Bona, obawiając się wpływu żony na syna, obchodziła się z nią źle, chciała poróżnić młode małżeństwo i zatrzymała ją przy sobie, a króla młodego (bo tak nazywano **Z.** w różnicy od ojca—starego króla) wyprawiła na Litwę, którą od 1544 zarządzał i prowadził dwór osobny w Wilnie. Po rychłej śmierci Elżbiety, otrutej pono przez Bonę, zakochał się **Z.** w Barbarze (ob.) Radziwiłłównie i poślubił ją tajemnie, czem, gdy się tajemnica wydała, ściągnął na się wielką nienawiść Bony. Na Litwie sprawował **Z.** rządy z wielkiem wszystkich zadowoleniem. Po śmierci ojca wstąpił na tron 1548, i zaraz wynurzyła się sprawa małżeństwa jego z Barbarą. Bona, niechętna synowej i nienawidząca jej, przez swe kreatury podburzyła przeciw królowi sejm piotrkowski. Wielu posłów i senatorów, z prymasem Dzierżgowskim na czele, domagało się usunięcia Barbary. Król okazał wolę niezłomną i stałością swą przeparł upór

Zygmunt August.

przeciwników, tak, że żonę ukoronował (1550), a najzawziętsi jego wrogowie, jak np. Kmita, pierwsi się z nim pojednali. Bona tylko pozostała nieprzyjaźnie względem obojga królestwa usposobioną. Po rychłej śmierci Barbary (1551) poślubił **Z.** Katarzynę (ob.) Austrjacką (1553), do której wkrótce uczuł wstręt nieprzezwyciężony i żył od niej zdala. Starał się nawet o rozwód, ale staranie jego unicestwił ze szkodą Polski nuncjusz papieski Commendoni (ob.). Puścił się wówczas król na życie nierządne i bolał nad tem mocno, że nie pozostawi narodowi męskiego potomka. Najmilszą z ulubienic była mu Giżanka (ob.). Przemieszkiwał **Z.** najczęściej w oddalonym Knyszynie i tu swobodnie oddawał się miłostkom. Nie zapominał przecież nigdy o sprawach publicznych. Owszem mało który z królów naszych dbał tak o dobro państwa, jak **Z.** Dla pożytku narodu poświęcał wszystko, byle mu tylko zapewnić byt dobry i przyszłość pomyślną. To było myślą przewodnią całego jego żywota. Wewnątrz kraju nurtuje reforma, szerzy się coraz silniej i stanowi, rzec można, ognisko życia narodowego owych czasów. Już sprawa Orzechowskiego (ob.) na sejmie 1550 ujawniła gotującą się na duchowieństwo burzę. Biskupi chwytają się przeciw różnowiercom środków surowych, zwołują częste synody, a Hozjusz (ob.) gotów się nawet posunąć do wszelkich prześladowań. Przeciw takim dążnościom duchowieństwa powstał stan świecki i wywiązał się stąd spór między obu stanami, ułagodzony przez króla ogłoszeniem 1552 tak zwanego *interim*, zabezpieczającego tolerancję wyznań, ale nie mogącego powstrzymać prądu reformacyjnego nawet mimo kilku edyktów nieprzyjaznych różnowiercom. Na sejmie piotrkowskim (1555) domaga się wielu zwołania soboru narodowego, a Modrzewski, przyjaciel biskupa Uchańskiego (ob.), podnosi nawet myśl kościoła narodowego. Zagrożonego katolicyzmu broni przysłany na żądanie Hozjusza Lippomani (ob.), nuncjusz papieski; żąda on wytępienia reformacji, ale król sprzeciwia się temu stanowczo i zasadę tolerancji utrzymuje w całości. Nuncjusz swą gwałtownością zaszkodził nawet sprawie katolicyzmu. Innowiercy często odbywają synody, ale zamierzone pojednanie sekt nie przychodzi do skutku. Sejmy zapełniają się przeważnie posłami dysydenckimi, a wolność sumienia i słowa żadnych nie doznaje ograniczeń. Na sejmie egzekucyjnym (1562—63) stanęło wreszcie prawo, niszczące formalnie jurysdykcję biskupią, i duchowieństwo osłabło znacznie w swej gorliwości. Dopiero Commendoni (ob.), nuncjusz papieski, nanowo rozbudza zapał biskupów i poczyna się zwolna reakcja katolicka, a objawami jej są: przyjęcie ustaw soboru trydenckiego i edykt parczowski (1564), wyganiający z kraju reformatorów cudzoziemskich, oraz upadek soboru narodowego, popieranego także jemnie nawet przez prymasa Uchańskiego, i sprowadzenie Jezuitów (1564). Wprawdzie trzy wy-

znania innowiercze: braci czeskich, kalwinów i luteran pojednały się na synodach sandomierskim i poznańskim (1570), ale katolicyzm mimo całej siły protestantyzmu bierze nad nim odtąd górę. Reformacja wywarła wpływ ogromny na rozwój oświaty i literatury, która najpiękniej teraz właśnie rozkwitła. Poziom umysłowy podnosi się tak wysoko, jak nigdy przedtem ani potem. Pod tym względem panowanie **Z.** stanowi ciąg dalszy złotej epoki, poczętej za Zygmunta I. Innym niemniej ważnym obok reformacji objawem życia zewnętrznego są prace prawodawcze, których szereg rozpoczyna tak zwany sejm egzekucyjny piotrkowski (1562—1563), a których następstwem była unja Litwy i Prus z Koroną. Mądry **Z.**, przewidując bystrym wzrokiem niebezpieczeństwo od wschodu, poświęcił całe swe życie pracy około tej unji i dla dobra narodu wszelakie ponosił ofiary. Sprawa egzekucji, mająca na celu odebranie z rąk prywatnych nieprawnie posiadanych dóbr królewskich, rozpoczęta na wspomnianym wyżej sejmie, przeprowadzona została ostatecznie na sejmie warszawskim (1563—64) i piotrkowskim (1567), a król z powiększonych przez to dochodów swych część czwartą czyli *kwartę* przeznaczył na utrzymanie żołnierzy zaciężnych, czyli tak zwanego stąd *wojska kwarcianego*. Na pierwszych z tych dwu sejmów (1563—64) wyprowadził król sprawę unji, a chcąc z siebie dobry dać przykład i zarazem główną do niej usunąć przeszkodę, zrzekł się *dziedzictwa* Litwy, przez co obdarzył ją wolną elekcją i porównał z Polską. Jednakże z powodu oporu magnatów litewskich unja nie przyszła do skutku. Król mimo to przecież posuwał się naprzód, a to przez podniesienie na Litwie szlachty niższej do praw obywatelskich i politycznych i przez ogłoszenie nowo opracowanego statutu (1564), mocą którego władza sądownicza przeszła z rąk wojewodów i kasztelanów do sądów ziemskich wybieralnych. Nareszcie z taką gorliwością popierana przez króla unja stanęła ostatecznie na sejmie lubelskim 1569 r. (ob. Lubelska unja) i zespoliła z Koroną Litwę i Prusy. Co do spraw wewnętrznych zaznaczyć jeszcze potrzeba wznoszącą się do szczytu potęgę szlachty, obok swawoli dumnych możnowładców. **Z.** jak i ojciec chciał się opierać na senacie, ale senatorowie częstokroć kierowali się prywatą. Senat moralnie upadał, a patrjotyzmem i mądrością górowała nad nim izba poselska. Panowie występują już obok króla zuchwale, jakby niezawiśli władcy, królewięta z polityką na własną rękę. Pracując ustawicznie nad ulepszeniem i ustaleniem instytucji polskich, starał się też podnieść i miasta. Nadawał im przywileje, porównywał niektóre magistraty ze szlachtą, wynosił mieszczan, ile mógł, na wyższe urzędy, w stosunkach zewnętrznych trzymał się stale polityki pokojowej. Żył więc w przyjaźni z Austrją, mimo że siostrzan jego, Zapolya, pozbawiony był Siedmiogrodu; zostawał też ciągle w dobrych stosunkach z Turcją, mimo samowolnych wypraw panów polskich na Multany i Wołoszczyznę. Z Iwanem Groźnym tylko musiał prowadzić wojnę przewlekłą, z powodu poddania Polsce Inflant (ob.) 1561 r. przez Gotarda Kettlera (ob.), mistrza Mieczowców (ob.). Jednocześnie Szwedzi zagrażali w Estonji, i przeciw nim zawarł król przymierze z Fryderykiem II, kr. Danji (1563). Wojnę z Iwanem zaznaczoną utratą Połocka i zwycięstwami pod Ułłą (1564) i Czaśnikami, (1567) i przerwaną trzyletnim rozejmem (1571), ukończył dopiero Stefan Batory. Na **Z.** wygasła familja Jagiellonów w linji męskiej. Wylany dla dobra kraju, jeszcze w testamencie swoim pozostawił najpiękniejszy pomnik swej szlachetności. Upomina w nim bowiem naród do zgody, zostawia błogosławieństwo tym, którzy ją wiernie dochowywać będą, a przeklina tych, którzyby rozrywać chcieli. Dla przyszłości Polski i to w czasach tak burzliwych, na jakie przypadło jego panowanie, zrobił **Z.** więcej aniżeli wielu innych królów. Pamięć też jego wieki przetrwa.—Lubił on życie swobodne, uciechy, rozrywki, igrzyska rycerskie, łowy, sztuki piękne, mianowicie muzykę, kochał nauki, wspierał hojnie uczonych, a sam słynny w całej Europie z nauki, piękną posiadał bibljotekę i był gorliwym opiekunem literatury. Wielkiej bystrości i przenikliwości rozumu, we wszystkich sprawach niepospolitą okazywał roztropność, stałość i niezłomność charakteru. Serdeczny, miły, ujmujący, przystępny, dla wszystkich był łaskaw, nikomu najmniejszej nie chciał zrobić przykrości. Nienawidził jeno matki, która była przyczyną wielu osobistych jego nieszczęść i życie mu zatruwała. Porow. Gołębiowskiego „Czasy Zygmunta Augusta“ (2 t., Wilno. 1851).

Zygmunt III, król polski 1587—1632 i szwedzki 1592—1604, wnuk Gustawa Wazy, a syn Jana III, króla szwedzkiego, i Katarzyny Jagielonki, córki Zygmunta Starego, * 1566 w Griepsholmie w więzieniu, w którem Katarzyna towarzyszyła mężowi, wtrąconemu przez brata jego Eryka IV. Wychowany przez matkę i Jezuitów w wierze katolickiej, gorącym był jej zawsze wyznawcą i obrońcą. Jako potomek Jagielonów po kądzieli wybrany został królem polskim i 1587 r., głównie za staraniem ciotki swej Anny Jagielonki i Jana Zamojskiego, który wolał jego popierać, aniżeli przyjąć Rakuszanina, i zaraz po koronacji **Z.** wyruszył przeciw jego rywalowi arcyksięciu austrjac.; ten pod Byczyną pobity i wzięty w niewolę (1588), za zrzeczenie się pretensji do korony, odzyskał swobodę mocą układu będzińskiego (1589), ale wbrew umowom nie przestał długo

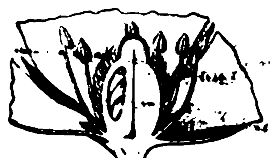

Zygmunt III.

jeszcze rościć pretensji do tronu polskiego, **Z.** zarówno swą powierzchownością, jak i charakterem, nie podobał się wcale Polakom. Niechęć ta wzmogła się bardziej jeszcze, kiedy **Z.**, wyjechawszy (1589) do Rewla, dla widzenia się z ojcem, prowadził tajemne z Ernestem, arcyks. austr., konszachty i pod pewnemi warunkami gotów był zrzec się na rzecz jego korony polskiej. Nie pozyskał też sobie młody król wszechwładnego dotąd Zamojskiego. Pierwszem nasieniem niezgody między nimi była sprawa Estonji, którą król w paktach konwentach obowiązywał się przyłączyć do Polski, a teraz przyrzeczenia nie dotrzymywał. Nieprzyjaźń króla z Zamojskim w skutkach swoich była wielce dla Rzeczypospolitej szkodliwa. Jej owocem był sejm inkwizycyjny przeciw królowi (1592), a w bezpośredniem tej inkwizycji następstwie osłabienie i depopularyzacja królewskości. Miejsce Zamojskiego, który spodziewał się królem kierować, zajmowali u dworu Jezuici, dewotowie, intryganci, cudzoziemcy, lub Polacy zcudzoziemczali, którzy odciągali króla od narodu i stanowili kamarylę, działającą wbrew dążeniom iście narodowym. **Z.**, człowiek dumny i uparty, flegmatyczny, niezdecydowany i wpływom zausznikow przystępny, bez energji, siły ducha, bez zdolności wojskowych i talentów cechujących rozumnego męża stanu, ulegał swej kamaryli i w chwilach stanowczych nie znajdował miru w narodzie, bo się mijał z jego interesami, a folgował własnym widokom osobistym lub dynastycznym. Za główne swe zadanie położył on zniszczenie w Polsce reformacji i przywrócenie dawnej przewagi katolicyzmowi. Gorliwie wspierany przez Jezuitów, dokazał tyle, że reakcja katolicka istotnie wzięła górę i zasiewała w umysłach fanatyzm, wielce w swych następstwach dla narodu zgubny. Z tendencją katolicką króla idzie w parze tendencja monarchiczna, podżywiana i popierana również przez Jezuitów. Z wyobrażeń swych monarchista absolutny, nie pojął **Z.** narodu i jego instytucji, nie smakował w jego wolnościach, zamyślał o podniesieniu władzy królewskiej, sprzeciwiał się swawoli szlachty, ale złamać jej nie umiał, a narodowi się narażał, i to tem bardziej, że dla przeprowadzenia swych planów wiązał się z Austrją, przez większość Polaków nienawidzoną. Wiele złego ściągnął też na Polskę przywiązaniem swem do korony szwedzkiej, kierując się polityką więcej osobistą aniżeli narodową. Po śmierci ojca swego (1592) wyjechał **Z.** za zezwoleniem sejmu do Szwecji, dla objęcia korony dziedzicznej. Ukoronował się wprawdzie jako król szwedzki 1594, ale wracając do Polski musiał mianować regentem Szwecji stryja swego Karola, ks. Sudermanji, który wyzyskując katolicyzm **Z.** i stając w obronie protestantyzmu zjednał sobie większość narodu i dążył wyraźnie do korony. Niezręcznością swą za drugiej bytności w Szwecji (1598) odstrychnął **Z.** od siebie wielu stronników, tak, że ostatecznie został usunięty od tronu, a stryj jego na sejmie w Norköping 1604 r. ogłoszony królem szwedzkim pod imieniem Karola IX. Ponieważ jednak **Z.** nie chciał zrzec się praw swych do tronu, przeto uwikłał Polskę w 60-letnią nieszczęśliwą wojnę, w której początkowo mieli Polacy powodzenie (świetne zwycięstwo pod Kirchholmem 1605), ale po śmierci Karola IX zmieniło się położenie, gdy wstąpił na tron dzielny Gustaw Adolf. Zdobył on Inflanty i większą część Prus i dopiero kiedy postanowił dać pomoc protestantom niemieckim, zawarł 1629 r. sześcioletni rozejm, mocą którego zatrzymała Szwecja część Inflant i kilka miast pruskich. Po śmierci Zamojskiego (1605), który, stojąc na czele opozycji niezadowolonej i z wewnętrznej i z zewnętrznej polityki króla, powściągał, dopóki żył, swych stronników od zbrojnego oporu, wybuchło powstanie czyli rokosz (1606—8) szlachty pod wodzą Zebrzydowskiego (ob.), Szlachta została wprawdzie pokonana, ale król nowemi opisany konstytucjami, nie mógł przeprowadzić zmian stanowczych. Rokosz ten wprawił szlachtę w pewnego rodzaju odrętwienie polityczne, a duchem buntowniczym zaraził wojsko, które wiąże się w konfederacje, ilekroć razy nie otrzymuje żołdu. Jednocześnie, korzystając z zamieszek w carstwie Moskiewskiem, wynikłych z powodu Dymitrów Samozwańców, których samowolnie wspierali panowie polscy, rozpoczął wojnę z Rosjanami (1609). W wojnie tej zbierali laury Żółkiewski (ob.) i Chodkiewicz (ob.), a **Z.** mógłby był łatwo pozyskać koronę carską dla syna swego Władysława, gdyby kierował się był polityką roztropną i praktyczną. Tymczasem popełnił tyle błędów i taką okazał nieudolność, że Rosjanie, zamiast Władysława, wynieśli na tron carski Fiedora Romanowa (1612). Jedyną korzyścią tej wojny, prowadzonej dalej przez królewicza Władysława (1617—18), było odzyskanie pokojem dywilińskim (11 grudnia 1618 r.) zdobytego 1611 r. Smoleńska, oraz wielu innych grodów, jak Czernihów, Nowogród Siewierski, Drohobuż, Newel i t. d. Pod wpływem reakcji katolickiej przyszła do skutku w Brześciu 1696 r. unja religijna kościołów greckiego i rzymskiego. Zbytnia gorliwość unitów, znajdująca poparcie w Jezuitach i samym królu, wyradza się w nietolerancję, a ta jątrzy dyzunitów i rozbudza nienawiść w Rusinach, a zwłaszcza w Kozakach. Kozacy, niechętni Unji brzeskiej, a nadto ograniczeni w swych prawach i przywilejach, otrzymanych od Batorego, burzą się kilkakrotnie, a bunty ich, lubo zawsze poskramiane, zostawią jednak tlejące żarzewie do przyszłego, a tak dla Rzeczypospolitej zgubnego pożaru. Samowolność Kozaków i swawola panów, przedsiębiorących niejednokrotnie wyprawy do Mołdawji i Wołoszczyzny, oraz sojusz **Z.** z Austrją (1613) i udzielenie jej pomocy (1619) przeciw Czechom i Betlenowi Gaborowi, ks. Siedmiogrodu, wspieranemu przez sułtana tureckie-

go, ściągają na Polskę niszczące napady Tatarów i wojnę z Turkami. Bohaterską śmierć Żółkiewskiego i klęskę swoich na polach Cecorskich (1620) pomścili Polacy świetnem zwycięstwem chocimskiem, odniesionem 1621 r., nad potężną armją sułtana Osmana. Po takiem powodzeniu nie myślał Z. ani o stanowczem uporządkowaniu stosunków Ukrainy, ani też nie skorzystał z niezgód tatarskich, które w osobie nastręczającego się dobrowolnie Szahin Giraja dawały wyborną sposobność zhołdowania Krymu. Pod koniec życia, widząc się zawiedzionym we wszystkich planach i wyrachowaniach, starał się Z. ustępstwami okupić w Polsce przyszłość dla swej rodziny.—Panowanie Z., lubo jeszcze zaznaczone świetnemi czynami oręża polskiego, kryje już w sobie wszystkie zarodki niedalekiego rozprzężenia wewnętrznego, przygotowuje dla niego grunt do przyszłych nieszczęść. Zcudzoziemczenie, zbytki i samowładcza buta opanowały możnych, szlachtę zaś domatorstwo i lenistwo; upadać zaczęły nauki, a powrotowi na łono katolicyzmu towarzyszyła źle pojęta dewocja, połączona nieraz ze szkodliwą hypokryzją (Szujski). Posiadał Z. wrodzoną łagodność charakteru, był umiarkowany, miłosierny i pobożny; w życiu domowem odznaczał się największą czystością obyczajów i nie lubił zbytków; stroił się po niemiecku i duchem cudzoziemczyzny przesiąkły, sprzyjał szczególnie Niemcom. Celował także niezwykłą biegłością w snycerstwie i jubilerstwie i robił zegary, monstrancje, kielichy; pracami swemi ozdobił wiele kościołów. Z. dwukrotnie był żonaty z arcyks. austrjackimi; z pierwszej żony, Anny, miał 3 córki: Annę Marję i dwie imieniem Katarzyny, zmarłe w młodocianym wieku, oraz syna Władysława; z drugiej, Konstancji, córkę Katarzynę, zaślubioną Filipowi Wilhelmowi, palatynowi Renu, i synów: Jana (* 1607, † 1608), Jana Kazimierza, Jana Alberta, biskupa warmińskiego, potem krakows. (* 1612, † 1634), Karola Ferdynanda, biskupa wrocławsk. (1613, † 1655) i Aleksandra Karola (* 1614, † 1635). Por. Niemcewicza „Dzieje panowania Zygmunta III“ (3 t., Warszawa, 1829 r.); Siarczyńskiego „Obraz wieku panowania Zygmunta III, zawierający opis osób żyjących pod jego panowaniem“ (2 t., Warszawa, 1828); tegoż „Obraz panowania Zygmunta III, obejmujący obyczaje, religję, oświecenie i t. d.“ (2 t., Poznań, 1843—58).

Zygmunt Antoni, pseudonim Zygmunta Papara.

Zygophyllaceae *(Parolistowate)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca następne cechy: kielich 5 rzadko 4 działkowy, korona o 5 lub 4 płatkach wolnych, podzawiązkowych; pręciki w liczbie podwójnej względem płatków; zawiązek zwykle 4—5 komóreczkowy, o szyjce i znamieniu pojedyńczem; owoc torebkowaty, rzadko nieco mięsisty, o 4—5 komórkach, zwykle 1 nasiennych. Należą tu zioła, krzewy i drzewa o gałęziach często stawowato-węzłowatych; liście parzysto lub nieparzystopierzaste; o listkach często nierównobocznych; kwiaty dwupłciowe, pojedyńczo lub po 2 albo 3 osadzone. Liczy się tu około 140 gatunków.

Kwiat buzdyganka (Tribulus).

Są rozprzestrzenione na całej ziemi, ale głównie w okolicach cieplejszych obu stref umiarkowanych; zawierają pierwiastki żywiczne, ostre i gorzkie; niektóre wydają woń przykrą, odurzającą; drzewiaste wydają drewno bardzo twarde, wyborne pod względem technicznym.

Zygophyllum *(Parolist)*, rodzaj roślin z rodziny *Zygophyllaceae*, obejmuje zioła i krzewy o liściach mięsistych, głównie w Afryce i Azji środkowej. **Z.** *fabago*, w Syrji i Maurytanji, uprawia się często w Europie w ogrodach; liście stanowią środek przeciwrobaczny i przeciwsyfilityczny, pąki używają się jak kapary.

Zygosporae, *jarzmozarodniki*, ob. Wodorosty.

Zygrowski, z łacińska *Zigrovius* Jan, teolog kalwiński i wierszopis, * 1574 w m. Wieruszowie, † 1624 w Wilnie. Po ukończeniu nauk w akademji krakowskiej, przeszedł 1596 na wyznanie helweckie, a poświęciwszy się stanowi duchownemu, pełnił początkowo obowiązki ministra przy zborze w Paniowcach na Podolu, poczem 1611 przeniósł się na Litwę, został senjorem nowogródzkim, a 1616 wileńskim. Wydał: „Goniec kościoła katolicko-reformowanego, przynoszący Diatrybe albo porównania wiary i t. d.“ (Paniowce, 1608); „Epichrema albo dowód porządnego posłania na urząd pasterski i t. d.“ (t., 1609); „Theses et antitheses de invocatione Sanctorum“ (t., 1809); „Tobjasz czyli pobożne rozmyślania, modlitwy i pieśni“ (t., 1609); „Papopompe albo posłanie papieża z odprawą na misję Lutrową Zwingljuszową“ (t., 1611); kilka kazań pogrzebowych i in.

Zykowickie starostwo niegrodowe było położone w województwie Wileńskiem, pow. Oszmiańskim. Podług spisów podskarbińskich z roku 1766, było w tym czasie w posiadaniu Łojki (czy słynnego historyka i publicysty nie mogliśmy sprawdzić), po którym dzierżył te dobra narodowe Koziełło, opłacając z nich kwarty złp. 298 gr. 3.

Zymicjusz Andrzej, u Jochera niewłaściwie *Ziemickim* nazwany, kapłan zakonu św. Pawła w Krakowie na Skałce, jest autorem najdawniejszego opisu obrazu N. Panny Marji Częstochowskiej p. t.: „Skarbnica kościoła Jasnej Góry Częstochowskiej, w której się zamyka historja o cudownym obrazie Panny Marji z dawnych historji pilniej niż przedtem zebrana“ (Kraków, 1618).

Zymotechnika, racjonalne prowadzenie przemysłu, polegającego na procesach fermentacji, jak gorzelnictwa lub piwowarstwa.

Zyniew Mateusz, obywatel litewski pod koniec XVIII wieku. Był niegdyś rządcą generalnym u kniaziów Massalskich w Wiejsiejach i na stanowisku tem zbogacił się, nie straciwszy mimo to ani przyjaźni ani szacunku swych chlebodawców. Nabywszy następnie Wiejsieje, zamienił zaraz tę wioskę na miasto, by przynieść ulgę poddanym, przeciążanym rozmaitemi podatkami. Otrzymawszy potem starostwo Berznickie, obrany został posłem starodubowskim na sejm delegacyjny do zatwierdzenia rozbioru Rzeczypospolitej, a stąd znowu wybrany został delegatem. Za to otrzymał 1775 r. na 50-letnią własność starostwo Rumszyńskie. Od 1778 sędzia grodzki wołkowyski, złożył po jakimś czasie ten urząd, ożenił się z Wiktorją Ogińską, krewną Massalskich. Jako stronnik Targowicy, obrany był 1792 konsyljarzem generalnym konfederacji litewskiej z powiatu Wołkowyskiego. Po upadku Rzeczypospolitej, dostawszy się pod kordon pruski, przybrał tytuł hrabiego. Umierając bezdzietnie, wszystkie dobra swe zapisał Tadeuszowi Ogińskiemu, blizkiemu krewnemu swej żony.

Zyrjanie, ob. Syrjanie.

Zyrkon, ob. Cyrkon.

Zyzani, ob. Tustanowscy.

Zyzemski, herb: Na tarczy lew, na tylnych nogach wsparty, z przedniemi wyciągniętemi do podskoku. Nad hełmem mitra książęca.

Zyzemski.

Zyzma, pseudonim Edwarda Przewóskiego.

Z. Ż.

Ż, ż, spółgłoski, ob. Z.

Żaba. Nazwisko rodziny pochodzącej z tegoż domu, co Stetkiewiczowie, herbu Kościesza. Najdawniejsze wspomnienia o Żabach sięgają czasów Zygmunta Augusta, który w r. 1556 nadał Bohdanowi *Siemionowiczowi* Żabie chorąstwo kiernowskie.

Żaba Borys, był za Stefana Batorego rotmistrzem kozackim i 1578 zdobył Dynaburg. **Ż.** rozgałęzili się w dawnych województwach: Połockiem, Witebskiem, Mścisławskiem, Smoleńskiem i Nowogródzkiem, gdzie piastowali różne urzędy ziemskie i do senatorskich doszli krzeseł.

Żaba Jan Kazimierz, syn Hieronima, pułkownika husarskiego, był także pułkownikiem, a kilkakrotnie i regimentarzem wojsk litewskich. Deputat na trybunały, poseł na sejmy, został 1721 wojewodą mińskim. Pierwszy to więc był senator w rodzinie. Na sejmie 1726 r. wyznaczony był do układów z cesarzową Katarzyną i z posłem szwedzkim. Zostawił on pięciu synów: Hieronima, starostę koszańskiego, Stanisława i Ignacego, Jezuitów: Djonizego Bazyljana i Franciszka; † 1754. Ostatni syn jego, Franciszek, wyrobił dla dziedzicznego miasta Uszacza magdeburgję w r. 1758.

Żaba Walerjan Antoni, brat Jana Kazimierza, kasztelan połocki, często poseł i deputat, raz marszałek trybunału skarbowego w Litwie, od r. 1730 kasztelan brzeski, słynął w Litwie z wymowy. W r. 1736 został kasztelanem połockim i † 1753.

Żaba Jan, syn poprz., starosta starodubowski, trzy razy poseł, pułkownik powiatu Starodubowskiego na sejm elekcyjny w r. 1733, marszałek trybunału skarbowego, † 1747 w Uszaczu.

Żaba Tadeusz, wojewoda połocki, trzeci senator w tej rodzinie, dziedzic dóbr Świady, nad rzeką Jassą, w pow. Orszańskim. Mianowany wojewodą r. 1786, po pierwszym rozbiorze kraju był obywatelem Rzeczypospolitej i poddanym cesarzowej Katarzyny. Najsławniejszy to z Żabów, ale nie cnotą, patrjctyzmem, charakterem, zacnością, tylko dzikością swoją. Okrutny, dumny, niewyrozumiały, postępowaniem swojem przypominał on czasy saskie, w których panom zbyt wiele było wolno dokazywać. Czas śmierci jego niewiadomy, ale w każdym razie przeżył Rzeczpospolitą.

Żaba August Kościesza, mylnie nazywany Aleksandrem, orjentalista, * 1801 w Królestwie Polskiem, † 1894 w Smirnie; w roku 1824 wstąpił w Petersburgu do departamentu komunikacji, po roku wziął uwolnienie i poświęcił się nauce języków wschodnich, od 1828 r. drogoman przy konsulacie rosyjskiem w Jafie, pełnił te obowiązki następnie w Salonice i Smirnie, od 1848—66 konsul w Erzerum, po wzięciu emerytury osiadł w Smirnie. Napisał: „Récueil des notices et récits de la littérature et de tribus du Kurdistan“ (Petersburg, 1861). Jego „Słownik kurdyjski i francuski“ przełożył i wydał pod swojem nazwiskiem *Justi*. **Ż.** posiadał jeden z najbogatszych zbiorów monet wschodnich.

Żaba Napoleon Feliks, brat Augusta, literat, * 1803, † 1885, przed r. 1830 służył w wojsku polskiem, po upadku powstania Listopadowego udał się za granicę i osiadł w Anglji, odbywał podróże naokoło ziemi, był profesorem i rektorem uniwersytetu w Buenos Ayres. Wydał dzieło: „Rozrywka moja na rok 1826 płci pięknej poświęcona“ (Warszawa, 1826); „Romans w listach oryginalny: Wszewłod i Ewelina (tamże, 1826); „Lilja na rok 1827“ (tamże, 1826): „Dwaj bracia żeglarze“ (tamże, 1830); „Poezje“ (Petersburg, 1830); „The

principal features of the history and literature of Poland" (Londyn, 1856).

Żaba, ob. Żaby.

Żabczyc Jan, lub Jan z Żabczyca, mierny lecz płodny wierszopis XVII wieku, dworzanin Mniszchów, napisał i ogłosił między innemi: „Żegnanie ojczyzny Marjanny Mniszchówny, wojewody sandomierskiego córy" (Kraków, 1606); „Mars moskiewski krwawy" (tamże, 1606); „Poseł moskiewski" (tamże, 1605); „Kolęda poborowa na rok 1628" (t., 1627); „Quaternio, w którym wyrażają się Boskie sprawy niepojęte aniołów, nieba, ziemi i t. d." (t., 1629); „Czwartek nowy, w którym wyrażają się obyczaje ludzi rozmaitego stanu" (t, 1630): „Symphonie anielskie czyli Kolęda" (1642); „Praktyka dworska przez J. Z. do druku podana" (b. m. dr. i r.); „Polityka dworska" (b. m. dr. i r.).

Żabie, wielka włość w Galicji, obwodzie Kołomyjskim; w pobliżu leży najwyższy szczyt gór Karpackich w tej okolicy, Czarnohora nazywany.

Żabieniec *(Alisma)*, rodzaj roślin z rodziny żabieńcowatych, cechuje się kwiatami obupłciowemi, koroną 3-płatkową, 6 pylnikami i owockami jednonasiennemi. Najwięcej znanym gatunkiem jest *babka wodna (A. plantago)*, o liściach podłużnie jajowatych, śpiczastych, i kwiatach białych lub biało-różowych; rośnie często w stojących wodach. Korzeń i ziele są ostre i używały się niegdyś przeciw szkorbutowi, wściekliźnie i t. d.

Żabieniec.
a kwiat, *b* owoc.

Żabieńcowate *(Alismaceae)*, rodzina roślin jednoliścieniowych, ma następne cechy: kwiaty obupłciowe lub rozdzielnopłciowe, kielich trójdzialkowy, korona 3-płatkowa, pręcików 6 lub więcej o pylnikach 2-komórkowych; owocki suche, niepękające, bądź od początku rozdzielone i 1-nasienne, bądź też dzielące się dopiero przy dojrzewaniu i 1 lub 2 nasienne. Należą tu zioła wodne, o liściach korzeniowych, całobrzegich, o ogonkach w nasadzie pochewkowato rozszerzonych. Należy tu około 60 gatunków w 3 rodzajach; rozprzestrzenionych w strefie gorącej i umiarkowanej północnej. W kłączach korzeniowych i liściach mają pierwiastek gorzki, który się jednak przez wysuszenie ulatnia, tak, że mączyste kłącza niektórych gatunków w innych częściach świata są jadalne.

Żabiściek *(Hydrocharis)*, rodzaj roślin z rodziny żabiściekowatych, cechuje się kwiatami rozdzielnopłciowemi, o brzegu kielicha 3 dzielnym, i koronie 3 płatkowej; w męskich pręcików 9, w żeńskich 6 szyjek o znamionach 2 dzielnych. *H. morsus ranae* jest pospolity w wodach stojących; liście ma płaskie, nerkowate, kwiaty białe. Dawniej roślina ta używaną była jako środek chłodzący i odmiękczający. Często utrzymuje się w akwarjach.

Żabiściek.
a kwiat męski, *b* żeński.

Żabiściekowate *(Hydrocharideae)*, rodzina roślin jednoliścieniowych, obejmuje rośliny wodne, trwałe, mające następne cechy: Łodyga jest zwykle podziemna i wydaje jeden lub kilka pędów; liście pływające lub pod wodą zanurzone; kwiaty zwykle zamknięte w pochwie 2 liściowej, rozdzielno—rzadko obupłciowe, foremne; męskie, zwykle skupione, mają okwiat 3—6 dzielny, którego działki wewnętrzne są płatkowate, i 3, 6 lub 9 pręcików; kwiaty żeńskie, pojedyńczo osadzone, mają okwiat podobny, nazawiązkowy, zawiązek 1 lub wielokomóreczkowy i tyleż szyjek dwudzielnych, co komórek. Owoc jagodowy lub torebkowaty, niepękający, 1—3 lub 6 komórkowy, zawiera nasiona liczne, bezbiałkowe. Należy tu około 40 gatunków rozprzestrzenionych na całej ziemi. Niektóre z nich są lekarskie, inne w krajach pozaeuropejskich używają się na pokarm.

Żabka, ob. Żaby.

Żabnica, *żaboryb, djabeł morski (Lophius)*, rodzaj ryb kościstych z podrzędu zamkniętopęcherzowych, z rodziny ramieniopłetwych *(Pediculati)*, ryby z głową bardzo wielką, szeroką, płaską, kolczastą, z bardzo szerokim otworem paszczy; zęby ma liczne, ostre, ku wnętrzu zagięte, ruchome.

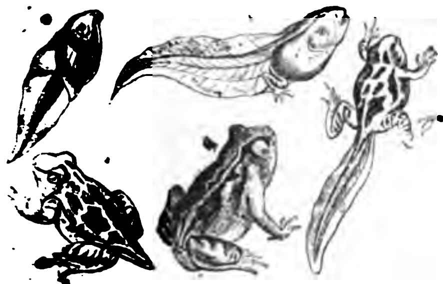

Żabnica.

Płetwy brzuszne przed piersiowemi, które są jakby osadzone na ramionach, promienie bowiem, u innych ryb krótkie, są tu wydłużone; przednia część płetwy grzbietowej składa się z pewnej ilości promieni wolnych. Bezpośrednio po za głową ciało się ścieńcza, a w końcu ogona jest silnie z boku ściśnięte. *L. piscatorius*, przeszło 1,25 m. długi, z wierzchu brunatny, od spodu biały, zamieszkuje morza europejskie.

Żaby, *płazy bezogonowe (Batrachia, Anura, Ecaudata)*, rząd zwierząt z gromady płazów (ob.), obejmuje płazy pozbawione ogona, z czterema

dobrze rozwiniętemi kończynami, 4 lub 5 palcowemi, z których tylne są większe i silniejsze i usposabiają je do skakania. Ciało ich jest krótkie, szerokie lub pękate, dla braku żeber miękkie; stos kręgowy złożony jest z 10 kręgów, przedstawia zatem najmniejszą liczbę kręgów między wszystkiemi kręgowemi; głowa płaska, szeroka, z paszczą szeroko przeciętą, bardzo obszerną; oczy należycie wykształcone i opatrzone powiekami; ucha zewnętrznego nie posiadają, a bębenek u jednych

Rozwój ropuchy.
a, b, c, d, e, kolejne przeobrażenia kijanki.

widoczny jest na równi z powierzchnią skóry, w innych skórą pokryty. Skóra jest zawsze naga, z powodu silnego rozwoju gruczołków skórnych gładka i mazista, często brodawkowata, zwłaszcza gdy wydziela ciecz ostrą, jak u ropuch. Ulega odnawianiu perjodycznemu, ściągają ją bowiem przez głowę, grzbiet i nogi i dwoma pasami zwolna połykają. Tchawicy nie mają, a worki płucne najczęściej bezpośrednio łączą się z szeroką krtanią; z organem tym łączą się dwa worki pęcherzowate,

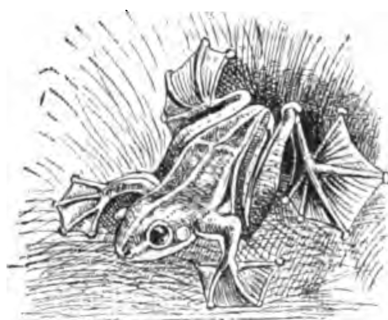
Żaba zielona.

bąble głosowe, rozwinięte zwłaszcza u samców i służące za rezonatory, co je usposabia do wydawania silnego głosu. Zapładnianie ich odbywa się głównie na wiosnę, wyłącznie prawie na wodzie i jak u innych płazów (ob.) jest zewnętrzne; samiec zapładnia jaja, znoszone przez samicę, złączone w postaci sznurków lub kłaczków i otoczone warstwą galaretowatą, zwane *skrzekiem* lub *krzekiem*. Poczwarki ich czyli *kijanki* są w początkach bardzo podobne do kijanek płazów ogoniastych, wkrótce jednak tracą skrzela, następnie ogon, dzióbkowaty ich pyszczek zamienia się w gębę, a długie kłębkowate jelita w znacznie krótszą i prostszą kiszkę; nogi tylne, odwrotnie niż u płazów ogoniastych, rozwijają się wcześniej niż przednie. W stanie dojrzałym są albo zwierzętami lądowemi i przebywają w ciemnych i wilgotnych kryjówkach, albo też w równej mierze przebywają na lądzie i we wodzie; w tym ostatnim razie nogi tylne posiadają błony pławne. Karmią się owadami, robakami i zwierzętami wodnemi i głównie o

Żaba płowa.

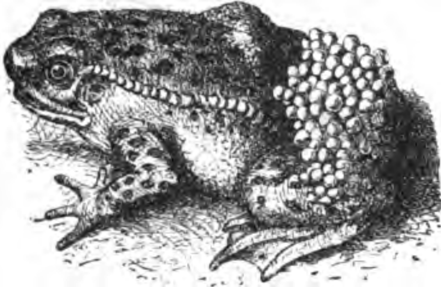
zmroku wychodzą na połów. W okolicach zimnych i umiarkowanych popadają w sen zimowy, bądź głęboko w ziemi zakopane, bądź w kryjówkach, bądź w mulistem dnie wód. Rozprzestrzenienie ich geograficzne jest bardzo obszerne, cieplejsze zwłaszcza klimaty są bogate w wielkie i rozmaicie zabarwione kształty. Dzielą się na trzy grupy, I. *Bezjęzykowe (Aglossa)*, cechujące się brakiem

Rhacophorus.

języka i płaską głową; należą tu rodzaje *grzbietoród* (ob.) *Dactylethra*, *Xenopus*. II. *(Ostropalczaste (Oxydactyla)*, żaby z wązko zakończonemi palcami; należą tu 3 rodziny: 1) **Ż.** *właściwe (Ranidae)* mają ciało stosunkowo wysmukłe, z nogami tylnemi bardzo długiemi, do skoku uzdatnionemi, których palce spięte są błoną; w szczęce górnej ząbki, dolna bezzębna; skóra gładka, błona bębenkowa niezakryta. Rodzaj *żaby (Rana)* przedstawiony jest u nas przez dwa gatunki: **Ż.** *zielona* czyli *wodna (R. esculenta)*, zwana też *jadalną*, 9—

10 cm. długa jest zielona, czarno-plamista, z trzema żółtemi smugami wzdłuż grzbietu; samica skrzeczy donośnie, mając dwa bąble głosowe po bokach głowy, które rozdyma przy skrzeczeniu; w kwietniu lub maju wychodzi ze swych kryjówek i jajka składa w końcu maja lub w początku czerwca, przebywa nad wodami stojącemi, w których się nurza; w gospodarstwie rybnem jest szkodliwą przez niszczenie ikry, szczupaki ją tępią. W Europie płd. uda jej są jadalne. **Ż.** *płowa, brunatna,*

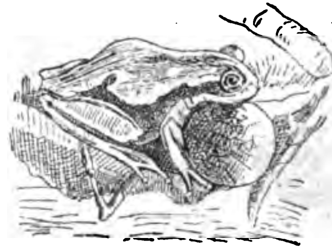
Alytes.

wczesna czyli *lądowa (R. temporaria),* zwana też *skroniówką,* równej z poprzednią wielkości, jest z wierzchu gliniasto lub rudawo-płową, nogi tylne ciemno-pręgowane, na nogach przednich i od nosa przez oko na skroń pręga ciemna, podłużna; młode wcześnie kończą przemiany i zaraz opuszczają wody, niekiedy ukazują się tak licznie, że urosł przesąd o ich spadaniu z deszczem; dorosłe przebywają po łąkach i lasach i tylko dla złożenia jaj do wód wracają; w niektórych krajach, jak i po-

Nototerma.

przednia bywa jadaną; niektórzy naturaliści dzielą ten gatunek na dwa: **Ż.** *ostronosa (R. oxyrhina)* i **Ż.** *tęponosa (R. platyrhina).* Rodzaj *Rhacophorus* ma wielkie błony, spinające palce; *R. Rheiuwardti* żyje na Jawie i Sumatrze. *Żaba rogata (Ceratophrys ornata)* ma powieki górne wydłużone w postać rogów. Inne rodzaje są: *Breviceps* w Afryce, *Hylodes* na Antylach. 2) **Ż.** *ziemne* czyli *ropuchożaby (Pelobatidae)* mają ciało brodawkowe, bębenki zakryte; są to zwierzęta lądowe, tylko dla składania skrzeku wchodzą w wodę; z rodziny tej żyją u nas: *bąkała (Bombinator igneus),* pokryta brodawkami, brunatna, bardzo bojaźliwa, i *drcptucha* *(Pelobetes fuscus),* 7 cm. długa, żółto-brunatna, ciemno-plamista, wydaje silną woń czosnkową; są to **Ż.** pośrednie między **Ż.** właściwemi i ropuchami. Należy tu też *Alytes obstetricans,* 4 cm. długa, z nogami krótkiemi, niebieskawa, we Francji, Hiszpanji i Włoszech; samiec obwija skrzek dokoła swych kończyn tylnych i nosi go aż do chwili wylęgu kijanek, poczem wchodzi do wody, a kijanki opuszczają błony jajowe; niekiedy dźwiga samiec jaja dwóch lub trzech samic. Samica gatunku środkowo - amerykańskiego, *Nototrema marsupiatum,*

Rzekotka.

ma na grzbiecie kaptur skórny, w którym wielkie jej jaja przechodzą pierwsze stopnie swego rozwoju. 3) *Ropuchy Bufonidae),* których głównym rodzajem jest ropucha (ob.). III. **Ż.** *krążkopalczaste (Discodactyla),* żaby z szerokiemi palcami, ktorych końce opatrzone są banieczkami do przyczepiania się. Z kilku rodzin tu należących jest u nas przedstawioną tylko rodzina *żabek (Hylidae),* mająca skórę na grzbiecie gładką, na spodzie drobnobrodawkowatą. Jedyny u nas gatunek *żabka drzewna, rzekotka (Hyla arborea),* 3 cm. długa, jest z wierzchu zielona, od spodu biała, na każdym boku ma linję żółtą z czarną nad nią obwódką; tylko samiec rzekocze, przy czem rozdyma bębel głosowy pod gardłem. Hodują ją w słojach dla przepowiadania pogody; kąpanie się jej w wodzie ma zapowiadać deszcz. Por. Bruch „Beiträge zur Naturgeschichte und Klassifikation der nackten Amphibien" *(Würzburger naturw. Zeits.* 1862 i 63); Ecker „Anatomie des Frosches" (3 cz., 1864—82); Knauer „Naturgeschichte der Lurche" (1878); Wałecki „Materjały do zoografji Polski, Skrzeki" *(Pam. fizjog.* t. II).

Żachwy, ob. Ascidia.

Żagiel, szerokie, mocne płótno, z kilku brytów z sobą zszytych, napięte na rejach i sztagach okrętów, służy do poruszania ich siłą wiatru. Żagle rozwijają się i zwijają za pośrednictwem lin i bloków.

Żagiel Ignacy, lekarz, * 1826 roku w Powirynie (gub. Kowieńskiej), studjował medycynę w Kijowie i Paryżu, w r. 1862—63 podróżował po Afryce, został lekarzem syna chedywa egipskiego, odbył podróż przez Saharę, poczem zwiedził Azję i Amerykę. Ogłosił: „Historja Egiptu" (1880);

„Podróż do źródeł Nilu" (1882); „Sur le climat d'Egypte" i in.

Żagielek, górny płatek korony roślin motylkowatych, ob. Strąkowe.

Żaglowe płótno, ob. Płótno.

Żaglowe statki, ob. Statki, Okręt.

Żak. Żakami nazywano w ogóle uczniów po szkołach miejskich i wiejskich, którzy częstokroć żebrząc, przemawiając słowami prośby, modlitwy lub pieśni, a także rozmaitemi przedstawieniami, jak między innemi walką kogutów, zjednywali sobie ludzi miłosiernych i tym sposobem zyskiwali środki wyżywienia i kształcenia się naukowego w szkołach. Żak, nowo przybyły do szkoły, zwany był przez starszych towarzyszy *gregorjankiem,* dlatego, że nasi przodkowie zwykle w dzień św. Grzegorza dzieci do szkół oddawali. Żaków uboższych nazywano *paupramí.* Często pomiędzy żakami widzieć można było młodzież pod wąsem, która i w doroślejszych już latach, nie mając innych środków utrzymania, czepiała się długo szkoły, przy której jaki taki byt znajdowała. Z takich żaków wyszło w dawnej Polsce wielu mężów głośnych nauką i wysokiem znaczeniem w dziejach narodowych.

Żalański Gaweł, zwany też *Phaeton,* ksiądz ewangelicki, pisarz czeski, * 1571 w Żalanach w Litomierzyckiem, † 1621 w Pradze, był kolejno kaznodzieją w Ledczu, Kutnej Horze i w Pradze. Z powodu swej uczoności wysoko ceniony przez spółczesnych, był **Ż.** niestrudzonym pracownikiem na polu literatury ewangelickiej czeskiej, pisał dzieła historyczne, dogmatyczne, apologetyczne, polemiczne i t. d., z których najważniejsze: „Spis o protivenstvich a stalosti muczedlniku cirkve prvotni, naszich czeskich, francouzskych, niderlantskych i t. d." (1619); „O czarach," „O bludach nocnich," „Spis neb kazani prvni o sv. muczedlnicich czeskych Janu z Husi a Hieronymu z Prahy" (1611); „Spiso o muczedlnicich czeskych, kazani 2, 3 a 4" (1619); „Ku pamatce naszich muczedlniku czeskych, spis neb kazani 5" (1619) i w. in. Wybór z kazań **Ż.** o Husie i Hieronimie z Pragi wyszedł p. t.: „Hus a Jeronym, muczenici pro pravdu" (Praga, 1869).

Żale, albo *Zalniki,* tak w czasach przedchrześcijańskich na Powiślu, nad Wartą, Pilicą, Narwią i Bugiem lud nazywał cmentarze, gdzie w urnach przechowywano popioły zmarłych. Dziś takowe usypiska ziemne straciły tę pierwotną nazwę i okoliczni mieszkańcy dają im powszechnie miano kopców, mogił, albo, jak najczęściej *szwedzkich okopów.* Kształt **Ż.** zwykle bywa prostokątny, otoczony wysokiemi okopami, w miejscu zacisznem, mniej dostępnem, czasem pomiędzy wodami, lub w odstępach dawnych puszcz i borów, albo na wzgórzach. Przy rozkopywaniu **Ż.** napotykają się urny gliniane z popiołami z ciał spalonych, szczątkami kości, a przy nich rozmaite ozdoby metalowe, służące dawniej do stroju niewieściego lub też części starożytnego uzbrojenia naszych przodków.

Żalniki, ob. Żale.

Żaluzje (z franc. *jalousie*), rodzaj okiennic, złożonych z deszczułek drewnianych lub blach metalowych, ruchomo osadzonych w ramach. Za pomocą pręta żelaznego, do którego wszystkie deszczułki są brzegami przymocowane, można je zbliżać lub oddalać od siebie, a tem samem mniej lub więcej światła słonecznego do mieszkania wpuszczać.

Żaluzja.

Żałoba przywdziewa się po stracie drogich osób i blizkich krewnych. W Polsce starożytnej **Ż.** noszono przez lat sześć, a w ciągu tego czasu nie sprawiano żadnych bankietów, ucichała muzyka i ustawały tańce. W późniejszych czasach podzielono czas żałoby, trwający rok jeden i sześć niedziel, na cztery części: w pierwszej żałoba gruba, kir czarny z białemi obwódkami; w drugiej kir ten sam bez obwódek białych; w trzeciej lżejszy czarny, nie kirowy ubiór; w czwartej ubiór czarny z białym lub popielatej barwy. **Ż.** dworska, po obcych monarchach i książętach, trwa od dni kilku do kilku tygodni, według oznaczenia każdorazowego. Krepa na ramieniu, u szpady, kapelusza lub kaszkietu i czapki dla wojskowych i cywilnych, obowiązanych do noszenia munduru, jest oznaką **Ż.**

Żałobnik, *płaszcz żałobny,* motyl, ob. Rusałka.

Zamet Alfred, malarz polski, * 1825 w Wilnie, † 1875 r. Kształcił się w Akademji Sztuk w Petersburgu. Malował widoki włoskie; był współpracownikiem Albumu Wileńskiego 1850 r.

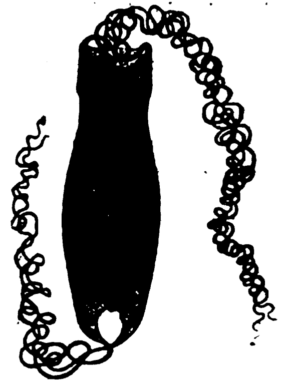
Żandarmi (z franc. *gens d'armes*), we Francji pod dawnemi dynastjami kontyngensy wojskowe, dostarczane koronie przez gminy, parafje i wasalów, z których utworzyła się we Francji pierwsza uregulowana siła zbrojona, długo złożona wyłącznie ze szlachty. Podczas rewolucji 1789 została żandarmerja zniesiona, a po przywróceniu przeobrażono ją w korpus, przeznaczony do utrzymywania publicznego porządku i bezpieczeństwa; za pierwszego cesarstwa **Ż.** stanowili straż tylną, pilnującą porządku w wojsku i groźną dla zbiegów. Obecnie **Ż.** w tem mniej więcej znaczeniu przyjęci są w większej części państw, stanowią policję wojskową, zbrojną, złożoną z ludzi, o ile można pewnych i zaufanych; w niektórych krajach sprawują nawet nadzór nad władzami cywilnemi. W Rosji żandarmerja zostawała pod bezpośredniem rozporządzeniem trzeciego wydziału kancelarji Cesarskiej, obecnie jest pod zarządem ministra spraw

wewnętrznych, a naczelnik żandarmerji jest jednym z jego pomocników.

Żargon (z fran.), oznacza wszelką mowę zepsutą, właściwą pewnym tylko osobom, niezrozumiałą dla ogółu, co odróżnia go od gwary gminnej *(patois)*, właściwej wszystkim ludziom niższej klasy w jednym kraju albo prowincji. Z **Ż.** nie ma również nic wspólnego gwara złodziejska *(argot)*, będąca zawsze wynikiem wzajemnego porozumienia się, gdy tymczasem **Ż.** może być używany przez jedną tylko osobę, niezawiśle od tego, czy ją inni rozumieją lub nie. **Ż.** oznacza też niekiedy zwykłą mowę, ale wielce niepoprawną pod względem gramatycznym.

Żarki, osada, dawniej miasteczko w guber. Piotrkowskiej, pow. Będzińskim, w pobliżu kolei Warszawsko-Wiedeńskiej, osada bardzo starożytna, pogańskich jeszcze czasów sięgająca, ostatecznie własność Męcińskich, nabyta w r. 1831 przez znakomitego przedsiębiorcę Piotra Steinkellera, który tu w roku 1833 założył fabrykę maszyn, takową w 1837 na obszerną skalę rozwinął, łącząc z nią kuźnie, giseruie i emaliernie, wyrabiające naczynia kuchenne, wszelkiego rodzaju narzędzia gospodarskie i maszyny parowe o sile od 6—100 koni, powozy, oraz słynne na cały kraj resory. Skupienie tylu zakładów w jednem miejscu wpłynąć musiało na pomyślność materjalną miasta i jego okolic, ściągając znaczną liczbę fabrykantów i robotników. Rozwój tutejszych fabryk w latach 1833—42 ułatwiała bliskość zakładów górniczych w Dąbrowie, Niwce, Blachowni i Pradłach. Wskutek konkurencji fabryki bankowej, w Solcu urządzonej, fabryka maszyn w Żarkach upadła. W miejsce jej założył Steinkeller wspólnie z Lichtensteinem wielką przędzalnię bawełny, dotąd istniejącą. Po śmierci Steinkellera w 1857 r., nabyła **Ż.** spółka, której staraniem czynność fabryczno-przemysłowa **Ż.** znowu się ożywiła. Od niepamiętnych czasów były tu dwa kościoły parafjalne, jeden w samem miasteczku, a drugi w poblizkiej wsi Leśniowej, każdy z oddzielnym proboszczem i uposażeniem. W roku 1522 Marcin Myszkowski, właściciel Żarek, połączył oba kościoły, w Leśniowej i Żarkach, w jedną parafję. Steinkeller dźwignął dawną świątynię, przebudowawszy ją wspaniale w r. 1846 podług planu Henryka Marconiego i przeniósł parafję na właściwe miejsce. Tym sposobem powstał piękny teraźniejszy kościół. Ludność **Ż.** wynosi około 4,000 głów, między któremi przeszło połowa żydów.

Żarłacze, *haje (Squalides)*, grupa ryb z rzędu chrząstkowatych, z podrzędu spodoustych czyli poprzecznoustych *(Plagiostomi)*, mieszcząca w sobie kilkanaście rodzajów i bardzo wielką liczbę gatunków. Główną cechą **Ż.** jest 5 otworów skrzelowych z każdej strony ciała. Ciało ich jest zawsze znacznie wydłużone, mniej lub więcej zaokrąglone; średnica jego zmniejsza się w miarę oddalenia od głowy; powleczone jest skórą, na której znajduje się niezliczone mnóstwo brodawek twardych, ostrych, kościstych. Głowa przypłaszczona okrągła lub podługowata. Otwór pyskowy, umieszczony pod spodem, przedstawia szparę poprzeczną. Zęby często 3 graniaste, przypłaszczone, rozmieszczone są w kilku szeregach. Język mają krótki, gruby, chropowaty. Powierzchnia głowy opatrzona jest licznemi otworkami, z których sączy się ciecz oleista, rozpływająca się po całem ciele. Oczy małe, osadzone po bokach głowy. U największej liczby żarłaczy, oprócz otworów skrzelowych, znajdują się jeszcze dwa otwory po za oczami, służące do oddalania zbytku wody, która się mogła dostać pyskiem lub skrzelami. Prawie wszystkie są żyworodne, to jest z jaj wylęgają się młode w ciele matek; lecz zdarza się niekiedy u niektórych gatunków, że jaja wydostają się na zewnątrz przed wykształceniem się młodych, co przecież nie przeszkadza zupełnemu rozwinięciu się zarodka. Jaja te są zamknięte w powłoce rogowej, spłaszczone, przez plemiona nadmorskie zwane *myszami morskiemi* (ob. fig.). **Ż.** są mięsożerne i żywią się nietylko rybami i mięczakami, lecz pożerają wszystkie napotkane przez siebie zwierzęta. Większe gatunki, jak np. *rekiny* czyli *ludojady*, nie przepuszczają także człowiekowi. Mięso niektórych gatunków jest jadalne, lecz w ogólności jest twarde i niesmaczne. Skóry nie-

Jajko żarłacza (Scyllium).

Rekin niebieski.

Żarłacz koci.

których gatunków używają się w przemyśle do polerowania wyrobów drewnianych i metalowych, na obicia skrzynek, futerałów i t. p. Należą tu liczne rodzaje i gatunki. *Rekin niebieski* (*Carcharias glaucus*), 3—4 m. długi, z głową ostro-zakończoną, żyje w morzu Śródziemnem, morzach południowych i oceanie Atlantyckim, dochodząc na północ aż do Skandynawji. *Rekin Jonasza* (*C. verus*), do 9 m. długi, szarobrunatny, znajduje się również w morzu Śródziemnem. Gatunki te żyją zwłaszcza na wybrzeżach i często gonią za okrętami, aby połykać wszystko, co z pokładów spada. Do tej rodziny należy też *młot* (ob. Zygaena). **Ż.** *gwiaździsty* (*Mustelus vulgaris*), 1—1,5 m. długi, na grzbiecie szarawym pokryty białemi plamami gwiaździstemi, jest we Włoszech jadany przez ludność biedniejszą. **Ż.** *olbrzymi* (*Selache maxima*), do 12 m. długi i 8,000 kg. wagi, ma łuski pokryte kolcami, czarno brunatny, żyje w oceanie Lodowatym i dochodzi aż do Francji; jest przedmiotem polowania dla wielkiej wątroby, w tran obfitującej. **Ż.** *psi* (*Scyllium caniculus*), do 70 cm. długi, czerwonawy, brunatno plamisty, i **Ż.** *koci* (*S. catulus*), na 1 m. długi, z plamami większemi, żyją w morzach cieplejszych, znajdują się wszakże i w morzu Północnem, gdzie utrudniają połów śledzi; wątroba ich wydaje dobry tran. **Ż.** *ciernisty* (*Acanthias vulgaris*), na 1 m. długi, posiada kolec przez każdą z obu płetw grzbietnich, jest pospolity w morzach europejskich; mięso jego suszone jest jadane w Szkocji. *Rhina squatina* (ob. Anioł morski), stanowi już przejście do płaszczek.—**Ż.** należą do ryb najdawniejszych i występują już w górnym Sylurze, a w różnych formacjach znajdują się liczne ich szczątki, jak *Orodus* i *Cochliodus* w formacji węglowej, *Ptychodus* w kredowej, *Carchorodon*, *Notidanus*, *Myliobatis* w pokładach trzeciorzędowych.

Żarłok (*Lagothrix*), rodzaj małp, z rodziny płaks (*Cebidae*), z ogonem bardzo chwytnym, ze spodem przy końcu nagim.

Żarna, *młyn ręczny*, przyrząd służący do mielenia zboża, poruszany siłą człowieka. Są dwa gatunki żaren, kamienne i metalowe. W pierwszych głównemi częściami są dwa kamienie poziomo jeden nad drugiem ustawione; kamień spodni jest nieruchomy, albo wałowato wydrążony, albo z powierzchnią poziomą, osadzony w walcu drewnianym, kamień wierzchni okrągły, obraca się około osi; powierzchnie obu kamieni ku sobie zwrócone są drobno nasiekane. Zmielona pomiędzy niemi mąka odchodzi rynienką w walcu wyrobioną. W **Ż.** metalowych miejsce kamieni zastępują dwa koła surowcowe, ustawione pionowo, mające powierzchnie nieco wklęsłe, pokryte rowkami kątowatemi. Z nich jedno jest nieruchome, drugie zaś obraca się około swego środka i może uskuteczniać około 30 obrotów na minutę. Ob. Młyn.

Żarnowca Grzegorz z, ob. Grzegorz z Żarnowca.

Żarnowiec (*Spartium*), rodzaj roślin z rodziny motylkowatych, cechuje się kielichem 2-wargowym, 5-zębnym, błoniastym, i pylnikami jednowiązkowemi; należą tu krzewy, z których ważniejsze: **Ż.** *hiszpański* (*S. junceum*, *Spartianthus junceus*), w Europie płd., u nas hodowany w ogrodach, o kwiatach wielkich, żółtych, wonnych: wszystkie części posiadają smak gorzki i działają moczopędnie, a także nawymiotnie i przeczyszczająco; w niektórych krajach płd. włókna używają się jak konopie. **Ż.** *miotłowy*, *miotlicha* (*S. scoparium*, *Genista scoparia*, *Sarothamnus vulgaris*), krzew w całej Europie, na miejscach piasczystych, u nas dosyć rzadki, o gałązkach zielonych, kańciastych, liściach drobnych, troistych lub pojedyńczych, kwiatach wielkich, jasno-żółtych, zebranych w grona, i strączkach czarniawych; młode pędy, kwiaty i nasiona używały się przeciw wściekliźnie, albuminurji i in. Kwiaty używają się do farbowania na żółto, włókna jak konopie, a z młodych gałązek wiążą się miotły. Pączki w Belgji zaprawiają się jak kapary.

Żarnowiec, osada, dawniej miasteczko w pow. Olkuskim, gub. Kieleckiej, nad rzeką Pilicą. Należy do najdawniejszych polskich grodów, lecz w końcu XIV w. przez pogorzel wszystkie dawniejsze przywileje swoje utraciło. Jeszcze przed Kazimierzem W. istniał tu zameczek drewniany, który ten monarcha uczynił obronnym, przeznaczając go na mieszkanie żonie swojej Adelajdzie, która tu przez 15 lat przebywała. W czasie wojny szwedzkiej r. 1655 **Ż.** złupiony i spalony został, a zamek znacznie nadwyrężony. Tutejszy kościół parafjalny, odnowiony w r. 1839, posiada starożytną ambonę. Dzisiejsza ludność **Ż.** wynosi 2,500 głów, w których jest większa część żydów.

Żarnowiecki Londzin, ks. magister teologji, kanonik, katedry łuckiej i żytomierskiej, napisał: „Historja i technika haftarstwa kościelnego" z 27 rycinami chromolitograf. i 154 fototypowanemi (Warszawa, 1901).

Żarnowieckie starostwo niegrodowe było położone w województwe Krakowskiem, pow. Księskim. Podług lustracji z 1660, składało się z miasta Żarnowca (ob.) i z następnych wsi: Koryczany, Kąpiele, Wielkie i Małe Łany, Gorzałków, Korycany, Otolia, Zendowice, Przybysławice i dzierżawy: Jeziorowice, Matyszyce i w. innych. W roku 1771 posiadał je Hieronim Wielopolski, koniuszy koronny, wraz z swą małżonką Urszulą z Potockich, którzy z niego opłacali kwarty złp. 4,769—gr. 22, a hyberny złp. 4,813. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzpltej przez oddzielną konstytucję zapewniły po Wielopolskich dożywocie z tego starostwa dla Francisza ks. Sułkowskiego, generała lejtenanta wójsk koronnych, z obowiązkiem opłacania z niego półtorej kwarty.

W Żarnowcu już od roku 1426 istniało bractwo literackie.

Żarnowska kasztelanja położona była w województwie Sandomierskiem; ostatnim kasztelanem był Szymon Szydłowski, mianowany 1772 r.

Żarnów, osada, dawniej miasteczko w dawnem województwie Sandomierskiem, obecnie gub. Radomskiej, pow. Opoczyńskim, jedna z najdawniejszych osad na tej ziemi. Za Bolesława Śmiałego był tu już zamek książęcy, jak o tem przekonywa nadanie uczynione przez tego króla dla klasztoru w Mogilnie (1065). Niezadługo potem w okolicach Ż. i w samem mieście stanął układ, między Władysławem Hermanem a zbuntowanymi jego synami, mocą którego król miał stanowczo oddalić od siebie Sieciecha, który uciekł do swego grodu nad Wisłą. Piotr Dunin ze Skrzynna zbudował kościół w Ż., a Leszek Biały uczynił miasto w 1221 targowem, wolnem. W 1225 zjawia się pierwszy kasztelan żarnowski Falibóg, a po nim idzie cały szereg kasztelanów. W owych czasach poczęła kapituła sandomierska nabywać własności w Ż., tak że w XV w. miasto zamieniło się w posiadłość duchowną, a najwyższą władzę stanowili tu kantorowie sandomierscy. W XVII w., kiedy Szwedzi dążąc z Warszawy do Krakowa, zaczepili o tutejszą okolicę, stoczyli z wojskiem królewskiem bój pod Straszową Wolą rozpoczęty, a skończony w samem Ż. (16 września 1655), z którego wyszedłszy zwycięsko, poszli prosto i bez przeszkody pod Kraków. Wtedy nastąpił już ostatni, stanowczy upadek miasta, którego część królewską starostowie, a część duchowną kantorowie sandomierscy do reszty zniszczyli. Obecnie Ż. liczy około 1,500 miesz., trudniących się rolnictwem. O pół mili leży wieś Wielka Wola czyli Paradyż, ze słynnym kościołem i klasztorem.

Żarzenie, palenie się ciał (ob. Palenie), odbywające się bez wywiązywania się gazów, zatem bez płomienia; ciała stałe i płynne zaczynają się żarzyć, według Drapera, przy 525°. Gazy muszą być daleko silniej rozgrzane, ażeby zostały rozżarzone. Rozmaity stopień Ż. może być rozpoznany za pomocą barwy. Wyższe stopnie rozżarzenia odpowiadają następującym temperaturom: początek Ż. przypada na 525°, temperatura ciemnej czerwoności odpowiada 700°, początek wiśniowej czerwoności 800°, wyraźna wiśniowa czerwoność 900°, jasno wiśniowa czerwoność 1000°, czerwoność ciemno-żółta 1100°, temperatura jaskrawej czerwoności przypada na 1200°, temperatura białości na 1300°, silne rozżarzenie do białości na 1400°, białość oślepiająca na 1500—1600°. Szczególnej wyraźną i jaskrawą białość otrzymać można przez rozpalenie ciał ogniotrwałych białych, jak to właśnie na miejsce np. w świetle Drummonda (ob.).

Żatec, czeska nazwa miasta *Saaz* (ob.).

Żądło, broń właściwa niektórym owadom, umieszczona w końcu ich odwłoka. Dwa są gatunki tej broni, albo jest ona ukryta i występuje dopiero w skutek woli zwierzęcia, jak u pszczół (ob.), albo też jest zawsze widoczna. Ostatni ten gatunek żądła nazywa się *świderkiem*, gdyż służy do robienia otworów w korze drzew, w które owady jaja swoje składają.

Żądłówki, owady, ob. Błonkoskrzydłe.

Żbik, ob. Kot.

Żdzieblarz, owad, ob. Zdzieblarz.

Żdźbło *(culmus)*, łodyga roślin trawiastych, ob. Trawy.

Żdżarska Józefa, wychowawczyni i autorka książek dla dzieci ludu; * 1826 w Płocku, początkowo była nauczycielką, następnie przełożoną pensjonatu, a od 1858 gimnazjum dla panien w Suwałkach. W 1872 osiadła w Warszawie, gdzie prowadziła szkołę malarstwa i rysunku dla panien. Napisała: „Nabożeństwo majowe“ (2 wyd., 1886); „Podarek dla ludu“ (3 wyd., 1887, p. t. „Siedem powiastek dla ludu“); powiastki: „Różyczka“; „Nad Niemnem“; „Modlitwa“; nadto: „Myśli o stowarzyszaniach“; „O bezrobociu w Anglji“; „Kobieta w pieśni i w życiu“; „Opis Węgier“; „Powinszowania wierszem i prozą“ (Warszawa, 1880).

Żdżarski Augustyn, wierszopis i prozaik, * 1794 r. Po ukończeniu nauk uniwersyteckich w Krakowie, został nauczycielem szkoły wojewódzkiej w Płocku, gdzie † 1846. Prócz rozpraw, drukowanych w programatach szkolnych, wydał osobno: „Dziedzilia czyli Pamiętnik Płocki pięknej literaturze poświęcony“ (2 t., Płock, 1824); „Pisma rozmaite“ (2 t., tamże, 1825); „Nowy zbiór poezji“ (2 t., tamże, 1838).

Żebra *(costae)*, kości długie, płaskie, łukowato zakrzywione, otaczające większą część klatki piersiowej (ob.). U człowieka z każdej strony znajje się po dwanaście Ż., osadzonych tylnemi końcami na kręgach grzbietowych. Rozchodzą się one łukowato ku górze i ku przodowi; tu siedm górnych łączy się z mostkiem (Ż. *prawdziwe)*, z pięciu dolnych, które ku przodowi są coraz krótsze (Ż. *rzekome)*, trzy górne łączą się z sobą za pomocą chrząstek, dolne zaś dwa mają końce zupełnie wolne. Wszystkie żebra od główek (czyli części przylegających do kręgów) do końca mostkowego są nachylone ku dołowi; wygięcie żeber jest większe w części tylnej, niż w przedniej. Długość ich powiększa się od pierwszego do ósmego, zmniejsza się od dziewiątego do dwunastego; pierwsze żebro jest najszersze, węższe są już żebra w średniej części klatki piersiowej leżące, najwęższe zaś jest żebro dwunaste. Ż. podlegają złamaniom i próchnieniu. Posiadają je tylko zwierzęta kręgowe, ale w różnej ilości i rozmaitej postaci, najwięcej znajdujemy ich u ryb i gadów, np. u węży po 300 z każdej strony.

Żebrawski Teofil, budowniczy, archeolog i naturalista, * 1800 w Wojniczu, w Galicji, † 1887, pobierał nauki w liceum i uniwersytecie krakowskim. W r. 1821 uczęszczał do szkoły górniczej

w Kielcach, a w 1823 wstąpił do wojska polskiego jako konduktor kwatermistrzostwa. W 1830 został podporucznikiem sztabu kwatermistrzostwa. W 1831, wróciwszy do Krakowa, złożył egzamina, otrzymał stopień doktora 1832, wykładał w uniwersytecie geodozję i topografję, a w 1833 został adjunktem przy katedrze historji naturalnej. W tym samym roku, mianowany inspektorem komunikacji lądowych, a w r. 1842 i wodnych, miasta i okręgu rzeczypospolitej Krakowskiej, po czasowej przerwie w r. 1847 wrócił z Belgji do tych samych obowiązków i obok tego w r. 1849 otrzymał patent na budowniczego praktykującego. W r. 1853 otrzymał emeryturę i odtąd prywatnie pracował w Krakowie jako inżynier i budowniczy, zajmując się obok tego gorliwie archeologją i entomologją. Przy założeniu akademji krakowskiej został jej członkiem. Celniejsze jego prace są: „Karta geograficzna okręgu wolnego m. Krakowa" (1832); „Plan miasta Krakowa" (1832); „Kilka podań z geometrji dla praktycznego użytku" (tamże, 1849); „O bożyszczu słowiańskiem znalezionem w Zbruczy" (tamże, 1851); „Wiadomości numizmatyczne" (dod. mies. do *Czasu*, t. 5, na 1857); „Owady łuskoskrzydłate" (tamże, 1860); „Nowe rozwiązanie podziału kąta na trzy równe części" (w *Rocz. T. N. Krak.* 1862); „Wiadomość o Adamie Kochańskim i pismach jego matematycznych" (Kraków, 1862); „Indexa do dzieła Długosza: Liber beneficiorum" (1863—84); „Nasze zabytki" 2 zeszyty, z których pierwszy zajmuje się głównie sfragistyką polską (Kraków, 1865—71); „Bibljografja piśmiennictwa polskiego z działu matematyki i fizyki oraz ich zastosowań" (Kraków, 1873); „Słownik wyrazów technicznych, tyczących się budownictwa" (Kraków, 1883). Jako budowniczy, wystawił wielką nawę kościoła Dominikanów w Krakowie, tudzież piękne kościoły: w Ustrobrzy pod Krosnem i w Jurkowie przy Wiślicy.

Żebropławy, ob. Grzebienice.

Żebrowski Feliks Szczęsny, polemista, wychowaniec Jezuitów wileńskich z lat 1593—97, był w domu Zebrzydowskiego, wojewody krakowskiego, nauczycielem jego syna i wnuka. Tu, korzystając z zażyłości z młodzieżą akademicką, założył pobożne bractwo, przez które Jezuici na umysły pobożnej młodzieży działali. W r. 1604 z uczniem swoim Janem Zebrzydowskim, polecony przez Jezuitów wszystkim zagranicznym bractwom Jezuickim, zwiedził Niemcy, Francję, Hiszpanję i Włochy. **Ż.** w pismach swych gorliwie bronił Jezuitów i popierał ich cele. † 1613 na Rusi. Dzieła jego są: „Próba Minucji Latosowych z obroną Kalendarza poprawionego" (Kraków, 1598); „Probacja próby na minacje Latosowe, gdzie się dowodnie wywodzi słuszność święcenia paschy po nowemu" (tamże, 1598); „Zwierciadło roczne na trzy części podzielone, pierwsza na czas kościelny i polityki opisany, wtóra, respons na skrypt Latosów; trzecia co trzymać o wróżbie gwiaździarskiej" (tamże, 1603); „Recepta na plastr Czechowicza, ministra Nowokrzczeńskiego" (2 wyd., t. 1597); „Kąkol, który rozsiewa Stephanek Zizaniu w cerkwiach ruskich w Wilnie" (tamże, 1595).

Żebrowski Jakób, wierszopis ze szczegółów życia zupełnie nieznany. Przetłómaczył i wydał: „Owidjusza Nazona Metamorphoson, to jest Przeobrażenia ksiąg piętnaście" (Kraków, 1636; 2 wyd., Wilno, 1821).

Żebrowski Tomasz, matematyk, * 1714 r. na Litwie, † 1758 w Wilnie. Po ukończeniu szkół jezuickich w Wilnie wstąpił do ich zgromadzenia w 1732. Wydoskonaliwszy się w matematyce w Pradze pod ks. Józefem Stemplingiem, powrócił do Wilna z narzędziami z Anglji sprowadzonemi, któremi obserwatorjum astronomiczne, kosztem Ogińskich zbudowane, opatrzył i tamże przez lat 6 uczył matematyki. Ogłosił: „Duo specimina scientiae mathematicae" (Wilno, 1754); „Epistola ad Magistrum in qua quae a P. Martino Bystrzycki proposita olim methoda nova resolvitur et una observationes thermoscopicae mituntur ac baroscopicae promittuntur (wydruk. w dziele Józefa Stemlinga „Litterarum commercium); „Epistola data Vilnae 30 Sept. 1756 de vera elevatione poli urbis Vilnae", w temże dziele.

Żebrowski S., pseudonim Mar. Łaszcza.

Żebrzyca, *Koprownik (Seseli)*, rodzaj roślin z rodziny baldaszkowatych, cechujący się płatkami odwrotnie jajowatemi i owocem owalnym lub podłużnym, obejmuje zioła trwałe w Europie, Azji i Ameryce. Gorzko-korzenne owoce *S. tortuosum* w Europie płd. były słynne jako środek moczopędny.

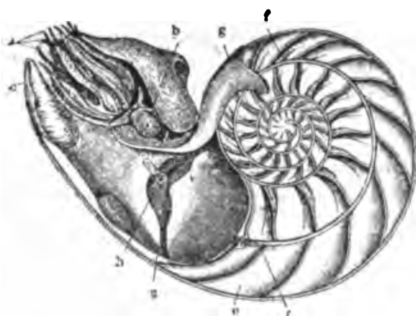
Żegań, miasto i księstwo, ob. Sagan.

Żegawka, *pokrzywa parząca*, ob. Pokrzywa.

Żegawnice, ob. Akalefy.

Żegiestów, źródło mineralne, w Galicji, obwodzie Sandeckim, w bardzo pięknej i urozmaiconej okolicy, wzniesienie po nad poziom morza wynosi średnio 480 m. Klimat o cechach pośrednich między cechami klimatu podgórskiego a klimatu górskiego; średnia temperatura roczna wynosi około 6°C. Najważniejszym czynnikiem leczniczym zdrojów mineralnych **Ż.** jest *woda żegiestowska*, należąca do rzędu szczaw wapniowo-magnezjowo-żelazistych. Urządzenia kąpielowe **Ż.** odpowiadają w zupełności współczesnym wymaganiom balneoterapji. Woda żegiestowska jest wielce skuteczna w następujących chorobach: niedokrwistość i blednica, nerwice ogólne (histerja, neurastenja), przewlekłe nieżyty żołądka i kiszek, choroby organów rodnych kobiecych.

Żeglarek, nazwa nadawana dwom różnym rodzajom mięczaków głowonogich (ob. Głowopławy). Jednym jest *Argonauta* (ob.), drugim *Nautilus*, zwany też *łodzikiem*. Należy on do rzędu czteroskrzelnych i jest jedynym żyjącym rodzajem

Żeglarek. *a* czułki, *b* oko, *c* komora końcowa, *d* lejek, *e* komory, *f* syfon, *g* płaszcz, *h* mięsień.

tego działu, niegdyś bardzo rozpowszechnionego. Najczęstszy gatunek, *N. pompilius*, ma muszlę spiralnie zwiniętą, z której tylko ostatni skręt jest widzialny. Muszla ma 15 cm. średnicy i jest przegrodami podzielona na liczne komory, połączone między sobą rurą czyli syfonem (*sipho*); w ostatniej, najobszerniejszej komorze przebywa zwierzę. Zamieszkuje wody indyjskie, przebywa najczęściej na dnie morza, ale niekiedy wypływa na powierzchnię, a do ruchów w wodzie, w górę i na dół, pomaga mu powietrze w komorach zawarte. Mięczak jest jadalny, a ze skorupy wyrabiają się naczynia.

Żeglarskie wyspy, ob. Samoa.

Żeglarstwo, *nawigacja*, przepływanie wód na okrętach; nazywa się *lądowem*, gdy odbywa się na rzekach i jeziorach, *przybrzeżnem*, w pobliżu wybrzeży między miastami morskiemi, *morskiem*, na pełnem morzu. Historja żeglugi jest zarazem historją stosunków międzynarodowych i cywilizacji. Pierwszymi mistrzami w Ż. byli Fenicjanie, którzy pierwsi odbywali dalsze podróże morskie. Obok nich odznaczyli się wyspiarze greccy i Jończycy mniejszo-azjatyccy, oraz Kartagińczycy. W wiekach średnich słyną jako żeglarze Normanowie, następnie panowanie na morzu zdobyły rzeczypospolite włoskie; Ż. jednak ograniczało się na morzu Śródziemnem aż do wynalezienia kompasu, poczem nastąpiły wynalazki sekstansu przez Halleya, zegarów przez Huygensa, które umożebniły oznaczanie długości geograficznej, udoskonalenie ich przez Harrisona i ulepszenie kart morskich przez Mercatora. Epokę w historji Ż. stanowi odkrycie Ameryki i drogi morskiej do Indji Wschodnich w końcu XV w. Początkowo otrzymali tu pierwszeństwo Hiszpanie i Portugalczycy, następnie Holendrzy, a ostatecznie Anglicy zajęli pierwsze miejsce między narodami żeglarskiemi. W nowszych czasach do rywalizacji z Anglją wystąpiły Francja, Rosja, Stany Zjednoczone, wreszcie Niemcy. Ostatnie przekształcenie zawdzięcza Ż. wprowadzeniu statków parowych, którym statki żaglowe coraz bardziej ustępują. Ogólna liczba okrętów żaglowych wynosiła w 1879 r. 118,800 o objętości 15 miljonów ton, w 1894 r. tylko 98,000 z objętością 9,5 mil. ton.—Nauka Ż. czyli *nautyka* obejmuje w sobie jako nauki pomocnicze: geografję, astronomję, matematykę, fizykę, do właściwych zaś nauk żeglarskich należą: sternictwo, budownictwo okrętów, prawo morskie i t. d. Por. Ungewitter „Geschichte des Handels, der Industrie und der Schiffarth“ (1845); Henk i Niethe „Zur See“ (2 wyd., 1891); Friedrichson „Geschichte der Schiffahrt“ (1890); Schott „Die Verkehrswege der transozeanischen Segelschiffahrt“ (1895); Albrecht i Vierow „Lehrbuch der Nautik“ (7 wyd., 1893); Brensing „Die Nautik der Alten“ (1886); F. Bujak „O średniowiecznych kartach żeglarskich“ (Kraków, 1903).

Żeglicki Arnulf, pedagog i teolog, * 1696 r. w województwie Ruskiem, † 1766 w Podolińcu. Ukończywszy nauki u Pijarów i wstąpiwszy do ich zgromadzenia, był profesorem w Rzeszowie, Międzyrzecu, Warszawie, a następnie zarządzał kolegjami w Chełmie, Podolińcu, a od 1754 w Warszawie, gdzie rozpoczął budowę bibljoteki, na którą cały dochód ze sprzedaży dzieła „Volumina Legum“ przeznaczał. Potem przez 3 lata sprawował urząd konsultora prowincji. Wydał: „Inwentarz praw i konstytucji koronnych i t. d. do r. 1736 doprowadzony“ (Warszawa, 1754); „Adagia polonica selectioribus tam patria quam latina eruditione insignium authorum sententiis illustrata“ (2 wyd., Warszawa, 1751); „Bibliotheca Gnomico-historico-symbolica etc.“ (2 t., Warszawa, 1743); „Bibliotheca sacromoralis etc.“ (8 t., tamże, 1757); „Bibliotheca coelestis seu continuatio bibliothecae moralis etc.“ (tamże, 1759); „Schola Pietatis seu selectiores devotiones ad usum juventutis Scholarum Piarum“ (ost. wyd., Wilno, 1825); „Commenii orbis sensualium pictus“ (Warszawa, bez roku), po łacinie i po polsku.

Żegluga, ob. Żeglarstwo.

Żegluga powietrzna, ob. Aeronautyka, Balon.

Żegocki Marcin, kasztelan przemęcki, znakomity mówca, roztropnością i głęboką nauką wsławiony, marszałek izby poselskiej w latach 1626 i 1632, sprawował wielokrotnie godność posła i do rozmaitych posług publicznych był używany, † 1634 w Sierakowie.

Żegocki Krzysztof, biskup chełmski, syn poprzedz. W młodości jako rycerz dał dowody męstwa w licznych spotkaniach. Obrany marszałkiem trybunału koronnego w r. 1660, był naprzód starostą babimojskim i konińskim, oraz podkomorzym kaliskim, a r. 1667 został wojewodą inowrocławskim. Owdowiawszy, wkrótce potem złożył wszystkie godności i wstąpił do stanu duchownego. Mianowany 1669 r. biskupem chełmskim, został biskupem nominatem kujawskim 1673 r. i † 1673. Wydał: „Pasterz bez prywaty św. Stanisław, biskup krakowski, na kazaniu publicznem wystawiony“ (Warszawa, 1672); „Kazanie na pogrzebie Konstancji księżny Wiszniowiec-

kiej, wojewodziny ruskiej, matki króla Michała" (Warszawa, 1672).

Żegota, słowiańskie imię Ignacego; tak np.: Ignacy Domejko (ob.) zwykle był nazywany i sam siebie nazywał Żegotą.

Żegota, pseudonim R. Zielewicza.

Żegota Pauli, bibljograf, ob. Pauli Żegota.

Żejmy, miasteczko w pow. i gub. Kowieńskiej, blizko rzeczki Żejmiki, wpadającej do Niewiaży. W jego okolicy 1319 Gedymin odniósł znakomite zwycięstwo nad marszałkiem krzyżackim Henrykiem von Plotzke. W latach 1363 i 66 było dwukrotnie spalone przez Krzyżaków. Kościół tutejszy P. Marji, prawdopodobnie fundowany przez dziedziców miasta, Zawiszów, istniał już na początku XVI w. W końcu tegoż wieku Zawiszowie, przeszedłszy na wyznanie kalwińskie, kościół ten spółwyznawcom swym oddali, w których ręku pozostawał do r. 1631. W latach 1603—1605 istniała tu drukarnia, w której między innemi wytłoczono: „Wykład katechizmu chrześcijańskiego" Pawła Gilowskiego, tudzież „Odprawę przeciwko jadowitym potwarzom Czechowicza," przez tegoż.

Żelatyna, *gelatyna*, ob. Klej.

Żelazna blacha, ob. Blacha.

Żelazna brama, *Wrota żelazne*, ob. Dunaj.

Żelazna czerń, farba bronzowa do figur gipsowych, nadająca im wejrzenie żelaza lanego; składa się z silnie rozdrobnionego antymonu, Nazwa ta oznacza też niekiedy grafit, który się używa do czernienia wyrobów z żelaza lanego, oraz mieszaninę rozpuszczalnych soli żelaznych z materjałami garbnikowemi, używaną do czernienia skóry.

Żelazna czerwień, toż co *angielska czerwień* (ob.).

Żelazna korona Lombardzka, zdobna drogiemi kamieniami, ma pręcik przepaskowy ukuty według podania z gwoździa krzyża Chrystusowego, który cesarzowa Helena św. miała przywieźć z Palestyny. Papież Grzegorz podarował ją w roku 593 longobardzkiej królowej Teodolindzie wraz z kosztowną czaszą szafirową, w którą miano krew Zbawiciela zbierać. Królowa obie te relikwje złożyła w katedrze w Monza przed 1300 laty. Około r. 600 król longobardzki Agilulf pierwszy się tą koroną koronował, a za jego przykładem 34 następców czyniło to samo. W r. 1805 Napoleon I, ogłosiwszy się królem Włoch, zaprowadził order korony żelaznej, który obdarzonego nim podnosi do godności szlacheckiej.

Żelazna maska, ob. Maska żelazna.

Żelazna minja, przetwór używany zamiast zwykłej minji ołowianej (ob. Ołów), składa się z tlenku żelaza i gliny, przedstawia się jako delikatny proszek barwy ciemno-brunatnej.

Żelazna żywica, ob. Oksalit.

Żelazne drogi, ob. Koleje żelazne.

Żelazne drzewo, *żelaźniak*, nazwa niektórych drzew, oznaczających się twardem drewnem, jak *Metrosideros* (ob.), *Siderodendron* (ob.), *Sideroxilon* (ob.), *Mesua* (ob.).

Żelazne góry, w obwodzie Zabajkalskim, okręgu Norczyńskim, nazywają się granito-sjenitowe wyniosłości między Niższą i Środkową Borzą, zbliżające się do rzeki Arguni; obfitują w rudy żelazne.

Żelazne odlewy, odlewy otrzymywane z surowca białego i szarego (ob. Żelazo); surowiec szary lepiej celowi odpowiada, wypełnia bowiem ściśle formy i daje się łatwo obrabiać; często mieszają się różne gatunki żelaza, a niekiedy dodają się opiłki żelaza kutego lub stalowe. Odlewanie dokonywane być może bezpośrednio z żelaza otrzymywanego w stanie ciekłym w piecach wysokich, w ogólności jednak ma miejsce z żelaza przetapianego w tyglach, piecach płomienistych lub szachtowych. Formy wyrabiają się głównie z piasku, zawierającego jak najmniejszą ilość gliny, tak, że stosowany być może jedynie w stanie wilgotnym (Ob. Odlew). Wyroby z żelaza odlewanego są bardzo liczne: części machin, rury do wodociągów, kanalizacji, gazu, piece, kandelabry, schody, ramy do okien, klapy, naczynia, pomniki, przedmioty sztuki i t. p. Por. Ledebur „Handbuch der Eisen- und Stahlgisserei" (2 wyd., 1892); Dürre „Handbuch des gesamten Eisengiessereibetriebs" (2 wyd., 1890); Liger „La feronnerie ancienne et moderne" 2 t., 1873—75); Beck „Geschichte des Eisens" (2 t., 1895).

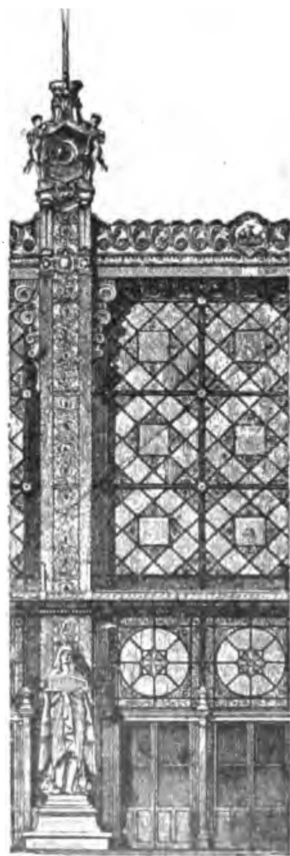

Fig. 1. Pałac wystawy w Paryżu 1878 r.

Żelazne konstrukcje, *budowle żelazne*, budowle całkowicie lub też w przeważnej części z żelaza wzniesione. Ponieważ żelazo jest cięższe tylko 8 razy od drzewa, a 4 razy od kamienia, wytrzymałością zaś góruje nad temi materjałami 20 do 200 razy, a przytem cena jego obniża się obecnie, gdy cena drzewa i kamienia wciąż wzrasta, żelazo przeto zarówno lane, jak i kute, zwłaszcza żelazo walcowane, daje się korzystnie zastoso-

wać przedewszystkiem na podpory tych części budowli, które są wystawione na ciągły ucisk obciążenia. Oddzielne części budowli, jak kolumny, podpory, drzwi, okna i t. p. oddawna już były z żelaza wyrabiane, wielkie wszakże konstrukcje żelazne, czyli budowle wyłącznie lub też przeważnie z żelaza złożone, są dziełem dopiero XIX wieku. Pod względem wszakże stylowym, a w szczególności co do wprowadzenia ozdób architektonicznych, mają budowle żelazne do pokonania znaczne trudności, gdyż wzory czerpane z budowli drewnianych i kamiennych w rzadkich tylko razach zastosowanie tu mieć mogą, forma bowiem dzieła sztuki zawisła jest od właściwości materjału, z którego jest wyrobione. Estetyczne zalety budowli żelaznych polegać muszą przedewszystkiem na ogólnem uporządkowaniu, na śmiałości linji i piękności ich zestawienia, co zwłaszcza napotykamy w budowie mostów, które teraz prawie wyłącznie urządzają się z żelaza kutego, lub z pokrewnych gatunków żelaza (ob. Most). Co się tycze budowy gmachów, to konstrukcje całkowicie z żelaza wykonane znajdują zastosowanie jedynie w budynkach podrzędnego znaczenia, jak w szopach, domach dla dróżników i t. p. Ściany takich budynków posiadają rusztowanie z żelaza lanego lub kutego, otwory zaś zapełnione są płytami z żelaza lanego lub blachy falowanej. Ponieważ żelazo jest dobrym przewodnikiem ciepła, a dla powietrza nieprzepuszczalne, budynki takie przeto słabo nadają się na mieszkania dla ludzi, przedstawiają wszakże tę korzyść, że łatwo dają się z miejsca na miejsce przenosić, skąd dogodne są dla osad i t. p. Większe budowle żelazne mają najczęściej konstrukcję mieszaną, przy której żelazo tworzy tylko rusztowanie, gdy na części zapełniające używają się materjały inne; tak np. pałac wystawy na polu Marsowem odstępy w sieci żelaznej wyłożone miał płytami fajansowemi (fig. 1). Podobnież zbudowany był i gmach główny wystawy paryskiej z r. 1889 (fig. 2), ale zamiast płyt kamiennych w różnych miejscach gmachu użyte były ściany szklane. Do tejże kategorji należy i kościół św. Augustyna w Paryżu (fig. 3), a w ogólności konstrukcje takie zyskały najrozleglejsze zastosowanie we Francji. W dachach rusztowanie żelazne mieć może samodzielność wybitniejszą, a trudności estetyczne nie są tu tak znaczne, jak w budowie ścian, gdyż większa lekkość, śmiałość, szczupłość materjału stanowią właśnie cechę dachów. Charakter ten wybija się zwłaszcza wyraźnie w budowie całych gmachów, gdy dach zbiega się ze ścianami w ca-

Fig. 2. Gmach główny wystawy paryskiej 1889 r.

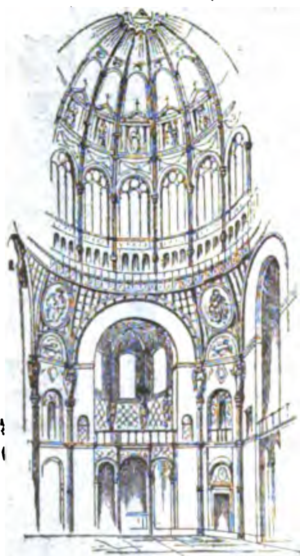

Fig. 3. Wnętrze kościoła św. Augustyna w Paryżu.

Fig. 4. Dworzec kolei żelaznej we Frankfurcie n. M.

łość jednolitą; tego rodzaju są zwłaszcza hale targowe lub podjazdy dróg żelaznych, jak np. podjazd na dworcu we Frankfurcie (fig. 4). Por. Ledebur „Eisen und Stahl in ihrer Anwendung für bauliche und gewerbliche Zwecke“ (1890).

Żelazne pigułki *(globuli tartari perruginosi)*, pigułki lekarskie, wyrabiane z opiłek żelaznych i kamienia winnego.

Żelazne prawo zarobkowe (według Lassalle'a), twierdzenie, że średni zarobek robotnika ogranicza się, według zwykłej w danym narodzie skali potrzeb, niezbędnych dla wyżycia i rozmnażania się dalszego.

Żelazne przetwory, *preparaty żelazne*, związki chemiczne żelaza, używane w medycynie, ob. Żelazo.

Żelazne rudy, związki, w których żelazo w przyrodzie występuje, są bardzo liczne, ale tylko związki tlenowe są rudami użytecznemi do otrzymywania żelaza, niektóre są tylko rzadkościami mineralogicznemi; żelazo zachodzi także w rozmaitych stopniach utlenienia bardzo często, lubo w małej ilości, jako przypadkowa część składowa różnych minerałów i skał i jest przyczyną rozmaitego ich zabarwienia na zielono, czerwono, czarno w stanie świeżym, a na żółto i brunatno w stanie zwietrzałym.—Ważniejsze z **Ż. r.** są: *Żelazo rodzime* czysto ziemskiego pochodzenia, czyli ziemskie, jest nader rzadkie, ma się znajdować w łupku mikowym w górach Kanaan w Connecticut, również w podobnym łupku w Minas-Geraes w Brazylji, w piasku platynowym w Choco w Nowej Grenadzie i na Uralu, ale to jest dosyć wątpliwe. Natomiast dosyć częste jest występywanie **Ż.** rodzimego w *żelazie meteorycznem* czyli *syderycznem*, którego spadanie od prac Chladniego (1794) jest niewątpliwe (ob. Gwiazdy spadające). Żelazo meteoryczne posiada zewnątrz zwykle czarną skorupę, wewnątrz jest stalowo-szare; składa się z żelaza kowalnego, a po nagryzieniu wygładzonej jego powierzchni słabemi kwasami występują rysunki prążkowane, okazujące jego budowę krystaliczną, a zwane *figurami Widmanstättena* (ob.). Najsławniejszą ze wszystkich mas żelaza rodzimego jest *żelazo Pallasa*, znalezione przez Pallasa w pobliżu Jeniseju, ważące pierwotnie 1,600 funtów, większe jednak znaleziono w Meksyku, oraz pod Ovifak na wyspie Disko. *Żelaziak magnetyczny*, ruda *magnetyczna*, tlenotlennik żelaza, Fe_3O_4, jest czarny, blasku kruszcowego, rysy czarnej, w ogniu redukcyjnym topliwy bez żadnej zmiany. Okazuje silne własności magnetyczne, stanowiąc magnes naturalny. Krystalizuje w szeregu foremnym, najczęściej w ośmiościany, czasem w dwunastościany rombiczne; w masach ruda ta bywa blaszkowa, ziarnista, zbita albo ziemista. Występuje w pokładach krystalicznych; często znajduje się rozproszony w kryształach w rozmaitych skałach, zwłaszcza w talkowych; w niektórych miejscach tworzy ogromne pokłady, stanowiąc już to góry, jak w Tabergu w Smoland, w Szwecji, już to grube ławicę po sobie następujące i kilka razy się powtarzające do znacznej wysokości. Najbogatsze kopalnie posiada Szwecja, znajduje się także w Wysokiej Górze na Uralu, w Ameryce płn., w Afryce: ruda ta wydaje wyborną stal i żelazo kute, zawiera 78% żelaza i wydaje do 60% surowca.—*Żelaziak błyszczący, błyszcz żelazny*, tlennik żelaza, Fe_2O_3, minerał blasku kruszcowego, w stanie krystalicznym barwy szarej, żelaznej, mniej więcej zaś czerwonej w niekrystalicznym, z rysą zawsze czerwoną; krystalizuje podług romboedru, w płomieniu redukcyjnym pod dmuchawką topi się na gałkę czarną magnetyczną, zawierającą 69% żelaza. Wielkie masy są blasku kruszcowego, ułożenia blaszkowego, ziarnistego, czasem łupkowego, w warstwach łuskowato złożonych; bywają też zbite. Odmiany bez połysku przyjmują czasem kształty spatu wapiennego, inne wydają się jakby masy naciekowe z soplami ułożenia włóknistego, stanowiąc *żelaziak czerwony, krwawnicę żelazną* czyli *hematyt*, nakoniec znajdują się także w masach zbitych i ziemistych, jako zwykła ruda żelazna, czyli *żelaziak czerwony iłasty*. Żelaziak błyszczący tworzy pokłady znaczne w formacjach ogniowych, w których najczęściej jest blasku kruszcowego, również jak w utworach osadowych różnego wieku, w których prawie zawsze jest skalisty albo ziemisty. W utworach ogniowych stanowi czasem całe góry, np. w Geliwara w Laponji, tudzież składy lub potężne żyły; czasami też zastępuje łyszczyk w łupku łyszczykowym w bardzo znacznych przestrzeniach, jak np. w górze Itakolumi w Brazylji; w formacjach osadowych znajduje się zwłaszcza w pokładach graniczących z utworami ogniowemi. Ruda ta z blaskiem kruszcowym znajduje się w małych kawałkach w granicie alpejskim, w szczelinach trachitów i law, w kraterach niektórych dawnych i nowych wulkanów, gdzie się tworzy z chlornika żelaza (ob. Żelazo); w stanie ziemistym napotykana jest w bardzo wielu miejscach, zwykle pomieszana z ciałami iłastemi, tworząc *ochry* czyli *ugry czerwone* (ob. Ochra); odmiany ziemiste stanowią *rubrykę* (ob.). Żelaziak błyszczący jest jedną z najważniejszych rud żelaznych, powszechnie bowiem wydaje najczystsze żelazo. Znajduje się w Szwecji, na wyspie Elbie, we Francji— w depart. Ardèche, w Wogezach, w Pirenejach.—*Żelaziak brunatny, limonit*, wodan tlenniku żelaza, składu $H_6Fe_4O_9$, ciało pozoru niekruszcowego, barwy brunatnej lub żółtej, z rysą żółtą, przez wyżarzenie wydaje tlennik żelaza, zawiera 55% czystego metalu. Czasem znajduje się w małych kryształach śpiczastych, będących graniastosłupami rombicznemi, przybierając często obce kształty, kryształów lub muszli i madrepor. Znajduje się także w soplach *(krwawnica ciemna soplowa, hematyt brunatny)*, niekiedy tworzy *orle ka-*

mienie (ob.), a gdy składa się z warstw spółśrodkowych, zowie się *łysakiem*. Pospolity jest też jako *ikrowiec* i *grochowiec* (ob.), stanowiąc *rudę oolitową*, przedstawia się też w masach zbitych i stanie ziemistym, w tym ostatnim pomieszany z gliną, co nadaje mu wiele zbitości; stanowi wtedy *ochrę żółtą* (ob. Ochra).—Ruda brunatna należy do formacji osadowych, tworząc w nich bardzo znaczne składy; bardzo jest obfita w formacjach średnich osadowych, tworząc tam potężne pokłady *rudy bobowej* czyli *grochowej*, wypełniając niekiedy jaskinie i rozpadliny w formacjach jurajskich. Nieco wyżej znajdują się pokłady tego samego gatunku, poprzedzające kredę, gdzie pokłady ziemiste częściej się trafiają; nakoniec odmiany tejże rudy znajdują się we wszystkich pokładach formacji trzeciorzędowych, aż do najnowszych napływów, w których stanowi *rudy łąkowe* czyli *darniowe* i *bagniste* czyli *błotne*. Gatunek ten wogóle bardzo jest ważny dla różnych okolic, lubo daje żelazo gorsze od poprzednich; znajduje się we Francji, w nizinie płn. niemieckiej, w Polsce, Rosji, Szwecji płd. Odmiany ziemiste, mniej więcej gliniaste, używają się w malarstwie, jak umbra (ob.). Do wodanów żelaza należą też rudy rzadsze—*getyt* czyli *żelaziak łyszczykowy* składu $H_2F_2O_4$, *lepidokrokit*, *stilpnosyderyt*, *ksantosyderyt*.—*Spat żelazny*, *żelaziak spatowy*, jest węglanem tlenku żelaza, $FeCO_3$, krystalizuje w romboedry i zawiera przy sobie często izomorficzne węglany manganu, magnezji i wapna; zawartość jego żelaza wynosi 48%. Wyprażony zamienia się na ciało czarne albo czerwone, topiące się na kulki czarne, przez magnes przyciągane. Spat żelazny znajduje się czasem w bułach, nerkach albo kulach, w wydrążeniach skał bazaltowych, a ta odmiana zowie się *sferosyderytem* albo *żelaziakiem kamionkowym bulastym*. Często jest w masach grubo albo drobnoblaszkowych, czasem ziarnistych albo grochowcowych i wtedy podobny jest do rudy brunatnej grochowcowej. Niekiedy jest zbity, a nawet ziemisty i wtedy mniej lub więcej z obcemi ciałami, zwłaszcza z krzemionką i małą ilością glinki i wapna zmieszany. Mieszanina spatu żelaznego z tlennikiem, wodanem tlenniku żelaza i gliną stanowi *żelaziak gliniasty*, a taki żelaziak gliniasty, zabarwiony na czarno węglem kamiennym (przeszło 10 odsetek), nazywa się *żelaziakiem węglowym* (ang. *blackband*). Żelaziak spatowy w kryształach znajduje się w rozmaitych pokładach kruszconośnych. Odmiany blaszkowe w masach stanowią żyły i skały w utworach krystalicznych i wapiennych rozmaitych okresów, bezpośrednio skały krystaliczne pokrywających. Sferosyderyt, zwykle bulasty, mniej lub więcej zmieszany z obcemi ciałami, należy do utworu węglowego i często tworzy w nim znaczne pokłady. Sferosyderyty, zwłaszcza zbite i ziemiste, tworzą wyborną rudę, tem ważniejszą, że znajduje się obok paliwa, do jej przerobu najstosowniejszego. Z nich pochodzi największa część żelaza angielskiego i wogóle $^2/_3$ produkcji europejskiej. W Polsce sferosyderyty, *kamionkanami* zwane, trafiają się w pokładach węglowych, lecz głównie wydobywane są w niższych pokładach brunatnej Jury od Siewierza przez Kromołów, Koziegłowy i dalej nad granicą od Częstochowy do Wielunia.—Do rud tlenowych zaliczyć też można glinokrzemiany żelaza, *szamoazyt (chamoisit)*, obrabiany we Francji, i *ilwait* czyli *ljewryt*, krzemian żelaza i wapna. Fosforan tlenku żelaza stanowi *wiwjanit* (ob.) i *krauryt* czyli *żelaziak zielony*, krystalizujący w szeregu rombowym; siarczany żelaza powstają często przez utlenienie rud zawierających siarki żelaza; *arsenjan* żelaza również się w przyrodzie napotyka, jako *farmakosyderyt* (ob.) i *żelaziak smołowy*, *pitycyt* czyli *syderytyn*, powstający w kopalniach przez utlenienie siarkoarsenków żelaza. Wolframian tlenku żelaza znajduje się w *wolframie*, tantalan w *tantalicie*, chromian stanowi *chromowe żelazo* (ob.).—Bardzo rozpowszechnione są *siarki żelaza*, zwłaszcza dwa gatunki dwusiarku żelaza, FeS_2, zwane *pirytami* czyli *iskrzykami żelaznemi*, do wytapiania jednak żelaza niezdatne, tak, że obecność małej ich ilości w innej rudzie niszczy jej wartość. *Iskrzyk złocisty* krystalizuje w układzie sześciennym, barwę ma złoto-żółtą i blask metaliczny; kryształy jego są dosyć urozmaicone; c. wł. 5—5,2. *Iskrzyk szary* krystalizuje w graniastosłupy rombiczne, przedstawiając też znaczną rozmaitość postaci krystalicznych i osobliwe zrosty kryształów; barwę ma zielonawożółtą, bez blasku, c. wł. nieco mniejszy, 4,6—4,9. Pierwszy z tych gatunków dobrze się zachowuje, drugi bardzo łatwo się rozkłada. Oba, a zwłaszcza drugi, przedstawiają się często w postaciach drzewiastych, w kulach pokrytych kryształami, w masach nerkowych, soplach i kształtach obcych, także w masach włóknistych i zbitych. Oba są bardzo rozpowszechnione na ziemi we wszelkich pokładach kruszcorodnych. Używają się do fabrykacji siarki, witryolu żelaznego, kwasu siarczanego, ałunu. Dawniej z iskrzyka złocistego, zwanego *markazytem*, wyrabiano guziki i t. p., przemysł ten jednak upadł z rozwojem fabrykacji stali. Używano ich też zamiast krzemienia do broni palnej, skąd poszła nazwa iskrzyków czyli pirytów. *Lonchidyt* jest odmianą markazytu, barwy cynowo-białej, zawierającą 4 odsetki arsenu. Daleko rzadszy jest *iskrzyk* czyli *piryt magnetyczny*, składu $Fe_8S_9=6FeS,Fe_2S_3$, barwy tombakowej, blasku kruszcowego; krystalizuje w szeregu foremnym i ulega wpływowi magnesu.

Żelazne sole, sole tlenku i tlennika żelaza, ob. Żelazo.

Żelazne stopy, związki i mieszaniny żelaza z innemi metalami. Znaczenie praktyczne mają tylko nieliczne takie stopy, a zwłaszcza *stopy żelaza z manganem* (*ferromangan*), używane do wyrobu stali zamiast żelaza kutego. *Stal manganowa*, za-

wierająca 7—20 odsetek manganu, posiada nader znaczną wytrzymałość, nie daje się jednak hartować, jak stal zwykła, i jest bardzo słabo magnetyczna. *Stopy żelaza z niklem* są białe lub żółtawe i daleko mniej rdzewieją, niż żelazo czyste. *Stal chromowa*, zawierająca około 1,5 proc. chromu, zaleca się znaczną twardością. Ob. Glinowe stopy.

Żelazne wrota, ob. Dunaj.

Żelazny azbest, *amjant żelazny*, krzemionka osiadająca w szczelinach wysokich pieców, służących do wytapiania żelaza, tworzy masę białą, połysku jedwabistego.

Żelazny błękit, odmiana ziemista wiwjanitu (ob.).

Żelazny błyszcz, ob. Żelazne rudy.

Żelazny cukier, *cukrzan tlennika żelaza (ferrum oxydatum saccharatum)*, związek wodanu tlennika żelaza z cukrem, jest to proszek czerwono-brunatny, zawierający około 3 proc. żelaza, daje z wodą gorącą roztwór słodki, słabo alkaliczny; używa się jako środek lekarski żelazny. Mieszanina cukru żelaznego z syropem białym daje oficynalny *syrop żelazny (syrupus ferri oxydati)*.

Żelazny iskrzyk, ob. Żelazne rudy.

Żelazny kameleon, środek dezynfekcyjny, składający się z nadmanganianu sodu i siarczanu tlennika żelaza; także to samo, co żelazan potasu.

Żelazny krzyż, order pruski, ustanowiony 1813 r. przez Fryderyka Wilhelma III, dla osób stających w obronie ojczyzny w walkach przeciw Francji 1813—15, składa się z dwóch klas i wielkiego krzyża; ma on formę krzyża czarnego żelaznego z obwódkę srebrną, literami F. W., koroną królewską i datą 1813, przyozdobiony liściami dębowemi. W 1870 po wybuchu wojny z Francją, został przywrócony ze zmianą liter na W. i daty na rok 1870.

Żelazny kwas, ob. Żelazo.

Żelazny list, pismo bezpieczeństwa dla zbrodniarzy lub osób obwinionych, ob. Glejt.

Żelazny okres oznacza okres przedhistoryczny, w którym wyrabiano broń i sprzęty z żelaza. Okres Ż. jest późniejszy niżeli bronzowy.

Żelazny piryt, *iskrzyk żelazny, ob.* Żelazne rudy.

Żelazny proszek *(ferrum pulveratum)*, żelazo sproszkowane, otrzymywane przez tarcie żelaza pod ciśnieniem; bardziej rozdrobnione jest *żelazo zredukowane* (ferrum reductum), otrzymywane przez odtlenianie wodorem słabo ogrzanego tlennika żelaza. Oba przetwory używają się w medycynie.

Żelazny spat, ob. Żelazne rudy.

Żelazny syrop, ob. Żelazny cukier.

Żelazny witryol, ob. Żelazo,

Żelazny wyciąg *(Extractum ferri pomatum)*, przetwór farmaceutyczny, otrzymywany przez ogrzewanie soku kwaśnych jabłek z proszkiem żelaza. Jest to masa zielonawo-czarna, w wodzie rozpuszczalna, zawiera jabłkan tlenku i tlennika żelaza (około 8 odsetek żelaza). Rozpuszczona w wodzie cynamonowej wydaje tynkturę jabłkową żelaza (*Tinctura ferri pomata*), chętnie używany środek żelazny.

Żelazo *(Ferrum)*, *Fe*, pierwiastek chemiczny metaliczny, w przyrodzie bardzo rozpowszechniony, znajduje się w stanie rodzimym i w licznych rudach (ob. Żelazne rudy), wchodzi w skład mnóstwa minerałów, sprowadza zabarwienie wielu ciał mineralnych, w małej ilości znajduje się we wszystkich prawie wodach, stanowi ważną część składową krwi (ob.) i zieleni roślinnej (ob.). Czyste **Ż.** otrzymuje się przez ogrzanie tlennika żelaza w wodorze; stanowi proszek szary lub czarny, niekiedy piroforyczny, c. wł. 7,85; topi się przy 1550° i ulatnia w temperaturze nader wysokiej. Ciężar atomowy 55,88; w związkach tlenkowych jest żelazo pierwiastkiem dwuatomowym (chlorek żelaza $FeCl_2$), w związkach tlennikowych jest grupa Fe_2 sześcioatomowa (chlornik żelaza Fe_2Cl_6). Na powietrzu **Ż.** rdzewieje, t. j. pod wpływem tlenu, wody i kwasu węglanego przechodzi w węglan tlenku żelaza, który dalej przeobraża się w wodan tlennika żelaza, czyli rdzę, przyciągającą z powietrza amonjak. Rozżarzone do białości, **Ż.** spala się na tlenotlennik żelaza (*zendra*). Rozżarzone **Ż.** rozkłada wodę. Rozpuszcza się w kwasie solnym, w rozcieńczonym kwasie siarczanym i azotnym w barwie zielonawej, w stężonym kwasie azotnym w barwie czerwonej lub żółtej. **Ż.** do zastosowań czyste się nie nadaje, a używa się w różnym stopniu połączone z węglem, jako surowiec, **Ż.** kute i stal (ob. niżej). **Ż.** jest ciałem najsilniej magnetycznem, ale tylko jako stal może być trwałym magnesem. Przewodnictwo elektryczne żelaza za ogrzaniem do 100° słabnie, przy ogrzaniu silniejszem wzrasta. Wytrzymałość w bardzo nizkiej temperaturze słabnie znacznie.—*Związki żelaza*. Z chlorem tworzy **Ż.** dwa związki. *Chlorek żelaza*, $FeCl_2$, otrzymuje się przez wyżarzenie **Ż.** w gazie chlorowodornym, jest biały, topliwy i lotny; z roztworu **Ż.** w kwasie chlorowodornym opada jego wodan, $FeCl_2 + 4H_2O$, barwy zielonej. *Chlornik* **Ż.**, Fe_2Cl_6, powstaje przez ogrzewanie **Ż.** w chlorze w postaci listków metalicznych brunatnych, lotnych; na powietrzu się rozpływa. Pary chlornika **Ż.** wywiązują się z rozpalonej lawy często w wielkiej ilości i przez rozkład z parą wodną powietrza tworzą kwas solny i tlennik żelaza, który przytem krystalizuje jako błyszcz żelazny. Z roztworu wodnego chlornika żelaza opada jego wodan, $Fe_2Cl_6 + 12H_2O$, barwy czerwonej. Roztwór chlornika żelaza w mieszaninie eteru i alkoholu odbarwia się na świetle i tworzy wtedy *tynkturę nerwową Bestużewa*. Chlornik żelaza używa się w medycynie, dalej do czyszczenia wody, do wydobywania miedzi z rud i in.—Z tlenem tworzy **Ż.** kilka związków. *Tlenek żelaza*, FeO, otrzymuje się przez wyżarze-

nie tlennika żelaza w mieszaninie tlenku węgla i kwasu węglanego (Debray), jako proszek czarny. Wodan jego, H_2FeO_2, jest zasadą soli tlenkowych żelaza, z których go strącają alkalja, jako osad biały, na powietrzu przyciągający szybko tlen i przechodzący w czarny wodan tlennika żelaza. *Tlenotlennik Ż.*, $Fe_3O_4=FeO.Fe_2O_3$, stanowi w przyrodzie rudę magnetyczną żelaza (ob. Żelazne rudy), a powstaje zawsze przy spaleniu się Ż. *Zendra* ma skład $Fe_8O_9=6$ FeO, Fe_2O_3.—*Tlennik* Ż. jest najważniejszym stopniem utlenienia żelaza w przyrodzie, stanowi błyszcz żelazny, *hematyt* czyli *krwawnicę*, otrzymać go można przez wyżarzenie tlenotlennika i innemi sposobami. Na wielką skalę otrzymuje się w stanie nieczystym, jako *angielska czerwień* (ob.) czyli *kolkotar*. Krystaliczny jest czarny, ale daje proszek brunatnoczerwony, amorficzny jest brunatny lub czerwony; c. wł. pierwszego=5,25. W kwasach rozpuszcza się trudno, w barwie żółto-czerwonej. Z roztworów takich i wogóle z soli tlennikowych strącają alkalja jego wodan, $H_6Fe_2O_6$, jako osad brunatny, galaretowaty. — *Kwas żelazny*, H_2FeO_4, w stanie odosobnionym otrzymać się nie daje, bo rozpada się na tlennik żelaza i na tlen; żelazan potasu otrzymać można przez wyżarzenie tlennika żelaza z saletrą i wyługowanie wodą; roztwór tej soli jest czerwony.—*Siarków żelaza* znanych jest kilka, które tworzą kilka rud Ż.; siarka z Ż. łączy się łatwo, jeżeli np. na rozżarzone Ż. rzucamy siarkę; uwalniające się przytem ciepło sprowadza tę masę do stopienia. Tworzy się przytem *siarek żelaza*, FeS, masa krystaliczna barwy bronzowej, rozpuszczająca się w zupełności w kwasie solnym, przyczem uwalnia się siarkowodór. W przyrodzie znajduje się tylko z innemi siarkami, oraz niekiedy w Ż. meteorycznem. Wyższe związki żelaza z siarką tworzą w przyrodzie piryty (ob. Żelazne rudy).—Znany jest związek Ż. z azotem, Fe_2N, oraz kilka jego fosforków.—Z węglem łączy się żelazo w wyższych temperaturach, przyjmuje także węgiel z jego związków. Rozmaita zawartość węgla w żelazie warunkuje różnice między surowcem (żelazem lanem), stalą i żelazem kutem (ob. niżej).—Z *soli* Ż. ważniejsze: *Siarczan tlenku żelaza*, $FeSO_4$, *witryol żelazny*, *zielony*, *koperwas żelazny*, otrzymuje się przez rozpuszczenie Ż. w rozcieńczonym kwasie siarczanym, na wielką zaś skalę przez wyługowanie zwietrzałych lub słabo wyżarzonych pirytów, t. j. siarków żelaza, które się łatwo utleniają, i opada w kryształach dwu a jednoosiowych z 7 cząsteczkami wody. W wodzie łatwo się rozpuszcza, ogrzewany traci wodę krystalizacji i staje się białym. Jak wszystkie sole żelaza, daje z kwasem garbnikowym i galasowym osad czarno-błękitny, stanowiący barwnik zwykłego atramentu; używa się dalej przy fabrykacji soli glauberskiej, błękitu berlińskiego i do różnych celów w farbiarstwie, jak do odtleniania indyga, do farbowania drzewa na czarno i in. Używa się też do konserwowania. Handlowy zawiera często siarczany miedzi lub cynku, gdyż siarki tych metali towarzyszą pirytom żelaznym: przymieszki te przy niektórych zastosowaniach witryolu żelaznego nie są szkodliwe. — *Siarczan tlenniku żelaza*, 3 (SO_4) Fe_2, znajduje się w przyrodzie jako kokwimbit, występujący w kryształach trzy-a-jednoosiowych, barwy białej; otrzymuje się z siarczanu tlenku żelaza przez ogrzanie go z kwasem azotnym i siarczanym. Bezbarwny lub żółtawy roztwór jego oddziaływa kwaśno, a przy gotowaniu wydaje jasnobrunatny osad siarczanu zasadowego; takich siarczanów zasadowych zresztą znanych jest kilka, brunatnych lub żółtych, w wodzie nierozpuszczalnych. Przez zmieszanie tej soli z siarczanami potasu lub amonji otrzymują się ałuny żelazne, izomorficzne z ałunami glinkowemi (ob. Ałun); ałun żelazno-amonjakalny używa się w farbiarstwie.— *Węglan tlenku żelaza*, $FeCO_3$, stanowi w przyrodzie spat żelazny, zawierający jednak zawsze węglan tlenku manganu. Krystalizuje w romboedry i daje się też sztucznie otrzymywać, ale osad biały, jaki węglany alkaljów wydają z solami tlenku żelaza, przechodzi na powietrzu szybko w brunatny wodan tlenku żelaza. W wodzie czystej się nie rozpuszcza, ale rozpuszczalny jest jako węglan kwaśny w wodzie zawierającej kwas węglany i w tym stanie znajduje się w wielu wodach mineralnych (ob. Mineralne wody).— *Fosforan tlenku żelaza* stanowi w przyrodzie *wiwjanit* (ob.), *fosforan tlennika żelaza* znajduje się w rudzie błotnej i łąkowej żelaza i in.— *Krzemian tlenku żelaza* wchodzi w skład wielu minerałów, sztuczny stanowi główną część składową żużli kuźniczych.—Z soli kwasów organicznych najważniejszy jest *mleczan tlenku żelaza*, używany często w medycynie (ob. niżej); *winian tlenku żelaza* używa się do kąpieli żelaznych sztucznych; octany tlenku i tlennika żelaza używają się jako bejce w farbierstwie i drukowaniu tkanin i t. d. Z cyanem wydaje Ż. *żelazocyan* (ob.).— W *medycynie* Ż. stanowi jeden z najważniejszych i bardzo często używanych środków lekarskich. Doniosłe działanie lecznicze żelaza zależy przeważnie od zdolności jego wytwarzania hemoglobiny w czerwonych ciałkach krwi. Hemoglobina pochłania tlen z wdychanego do płuc powietrza, tworzy z nim luźny związek chemiczny, *oksyhemoglobinę*, która znów oddaje tlen tkankom ciała, do których przypływa, zabierając jednocześnie kwas węglany i tworząc *methemoglobinę*. Stąd żelazo znajduje zastosowanie we wszystkich tych stanach chorobowych, gdzie zmniejszoną jest ilość krążącej we krwi hemoglobiny, czy to wskutek znacznego zmniejszenia się ilości czerwonych ciałek krwi (anemja po krwotokach lub samoistna), czy też z powodu zubożenia ciałek krwi w hemoglobinę (błednica); używa się także we wszystkich tych cierpieniach, które powstały ze stanów powyższych, jak zaburzenia żołądkowe, kiszkowe, nerwice, niedosta-

tetna przemiana materji i t. p. Do wewnątrz używa się bardzo wiele preparatów żelaza, tak w połączeniach organicznych, jak i nieorganicznych. Wśród pierwszych najwięcej jest obecnie stosowany *hematogen*, który jest sproszkowaną krwią zwierzęcą, i połączenia żelaza z somatozą; do drugich należą: zredukowane czyli chemicznie czyste żelazo, węglan żelaza, który wchodzi w skład sławnych pigułek Blauda, cytrynian i mleczan żelaza, dalej chlorek żelaza, półtorochlorek żelaza, preparat silnie ściągający i używany najczęściej do tamowania krwotoków, w rostworach wodnych znany pod nazwą *liquor ferri sesquichlorati*, jodek żelaza, który wchodzi w skład pigułek *Blancarda*, siarczan żelaza i w. in. Znaczna część przyjętego żelaza wydziela się z kałem niestrawiona, stąd żelazo przyjmować należy we względnie dużych ilościach i przez czas dłuższy.—Żelazo rozpalone w postaci różnego kształtu żelazek, stosowane dawniej do przypalania miejscowego na skórze, jest obecnie zupełnie zarzucone; zastąpiła je platyna i prąd elektryczny, które lepiej do roli tej się nadają.

Pod względem technicznym żelazo jest to metal najużyteczniejszy, najważniejszy i najbardziej rozpowszechniony, bez którego żadna gałąź przemysłu istniećby nie mogła, w stanie chemicznej czystości drogą hutniczą otrzymanym być nie może; niedogodności to wszakże nie stanowi żadnej, bezwzględnie bowiem czyste żelazo do zastosowań technicznych byłoby bez żadnego użytku, gdyż dopiero przez połączenie z innemi ciałami, a zwłaszcza z węglem, zyskuje te własności, które je czynią dla przemysłu niezbędnem. Do użytku praktycznego **Ż.** używa się w trzech różnych stanach: jako *surowiec* czyli *Ż. lane*, *Ż. kute*, *kowalne* czyli *sztabowe*, i *stal*; różnice tych trzech stanów zależą głównie od zawartości węgla: **Ż.** kute, najuboższe w węgiel, zawiera go 0,10 – 0,65, stal 0,65—2,5, surowiec 2,5—5,7%.—*Surowiec*, **Ż.** w węgiel najbogatsze, ma dla techniki wysoką wartość z powodu swej topliwości. Węgiel zachodzi tu w postaci grafitu, oraz w związku z żelazem; oprócz tego zawiera surowiec siarkę; fosfor, arsen, glin. Więcej lub mniej ciemna barwa surowca nie zależy tyle od ilości węgla, co od sposobu, w jaki węgiel w nim zachodzi. Rozróżnia się głównie *surowiec biały* i *szary*; barwa tego ostatniego zależy głównie od listków grafitu Przedstawia on daleko mniejszą twardość i kruchliwość od surowca białego, a w temperaturze czerwonej staje się tak miękki, że może być piłą krajany. Surowiec biały posiada barwę prawie srebrzystą, odłam promienisty lub listkowaty, przytem większą twardość i kruchliwość. Oprócz tego rozróżnia się jeszcze *surowiec czarny*, *zwierciadlisty*, *kwiecisty* i in. *Surowiec społowiony* jest mieszaniną szarego i białego. C. wł. surowca=6,635 –7,889, punkt topliwości wynosi średnio 1600°; ze stanu ciekłego przechodzi w stały, nie przebiegając stanu ciastowatego. Przy krzepnięciu powiększa swoją objętość, co umożliwia otrzymywanie dokładnych odlewów. Szary jest lepszym przewodnikiem elektryczności niż biały, który się lepiej opiera wpływom atmosferycznym, t. j. rdzewieniu.—**Ż.** *kute*, *sztabowe* czyli *miękkie* jest topliwe zaledwie w nader wysokiej temperaturze, 1800°—2250°; najcenniejsze jego dla techniki własności polegają na jego klepalności i zdolności spajania się czyli szwejsowania. W temperaturze wysokiej czerwoności staje się tak miękkiem, że przez walcowanie lub kucie młotem przybierać może wszelkie kształty, a w temperaturze białości staje się miękkiem jak wosk, i w tym stanie przez uderzenia młotem pręty żelazne dają się łączyć w jeden, czyli szwejsować. **Ż.** kute jest najczystszem żelazem z trzech jego głównych stanów, tak, że może być uważane za przedstawiciela **Ż.** wogóle. Barwa jego jest jasno szara, już więcej błękitnawa, już więcej szara. W dobrem, czystem **Ż.** jest zawsze jasna barwa połączona z mniejszym blaskiem, a silny blask z barwą bardziej ciemną. Odłam jego w pierwotnym stanie jest kątowato-ziarnisty, jednostajny; przez długotrwałe kucie, walcowanie lub wyciąganie odłam staje się włóknisty, i w tym stanie przedstawia **Ż.** silny opór przeciw złamaniu. C. wł. żelaza kutego=7,352—7,912. **Ż.** włókniste przez długotrwałe kucie na zimno przechodzi w stan krystaliczno-ziarnisty i wtedy staje się łamliwem, co tłómaczy częste pękania osi u wozów; ochronę stanowi wczesne wyżarzenie do czerwoności. Co do klepalności, **Ż.** kute zajmuje czwarte miejsce między metalami, po złocie, srebrze i platynie, pod względem zaś ciągliwości zajmuje miejsce siódme.—*Stal* łączy w sobie użyteczne własności surowca i **Ż.** kutego, co stanowi wartość jego w przemyśle. Barwa stali jest jasnoszarawo-biała, blask niezbyt silny, odłam ziarnisty, tem drobniejszy i jednostajniejszy, im stal jest czystsza. C. wł. = 7,5—8. Po rozpaleniu w ogniu stal daje się kuć i spajać, a powolnie studzona jest jeszcze miększą, niż **Ż.** kute. Przeciwnie, jeżeli stal rozpalona będzie nagle oziębiona, nabiera takiej twardości, iż szkło rysuje i pilnikiem obrabianą być nie może, zyskuje wtedy powierzchnię gładką, metalicznie błyszczącą i odłam drobnoziarnisty. Stal wtedy zowie się *hartowaną*. Stal hartowana jest lżejsza od miękkiej. Twardość stali niehartowanej rośnie z zawartością węgla. Wytrzymałość stali jest większa niż **Ż.** kutego. Stal topi się około 1,800°. Twardość i sprężystość warunkują wartość stali. Przez stopniowe ogrzewanie (odegrzanie, odpuszczenie) zmniejsza się twardość i kruchość stali zahartowanej, a ogrzana do rozżarzenia, następnie stopniowo chłodzona, staje się znowu tak miękką, jak była przed zahartowaniem; można przeto wyrobom nadawać żądaną twartość. Skazówką mogą tu być nabiegłe czyli naleciałe kolory, które pochodzą od utlenienia się powierzchni; przy silniejszem ogrzaniu występują

barwy ciemniejsze, poczem stal znowu staje się białą, następnie barwy poprzednie znów na krótko wracają, a dalej stal się rozżarza i staje się zupełnie białą; tak np. dla narzędzi chirurgicznych zatrzymuje się na barwie żółtej, dla brzytew przy słomiano-żółtej, dla noży stołowych przy purpurowej, dla sprężyn zegarowych przy jasno-błękitnéj i t. d., poczem natychmiast stal się hartuje przez oziębienie.—Różne przymieszki już w małej ilości niszczą często wartość **Ż.**, jak przymieszka siarki, fosforu, krzemionki i niektórych metali. Siarka czyni je trudno topliwem i łatwo łamliwem, tak, że 3—4 części siarki na 10,000 cz. **Ż.** na wagę już czyni je nieużytecznem do robót kowalskich, dlatego też rudy siarkowe żelaza wyłączone są z robót hutniczych. Fosfor czyni **Ż.** łatwiej topliwem, dlatego mała jego ilość jest dosyć w surowcu pożądana, ale już 5% jego w **Ż.** czyni je łamliwem na zimno. Krzemionka czyni **Ż.** twardem i mało ciągliwem, 0,37% jej jest dla **Ż.** szkodliwem.—Do

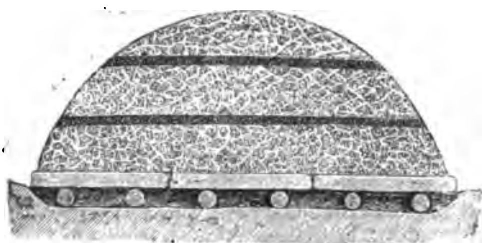

Fig. 1. Milerz.

otrzymywania **Ż.** nadają się głównie rudy jego tlenowe (ob. Żelazne rudy). Otrzymywanie hutnicze **Ż.** stanowi jeden z najważniejszych gałęzi przemysłu, a raczej wszystkie inne od niego zależą, a jakkolwiek połączone z istotnemi trudnościami, doprowadzone zostało do znakomitej doskonałości. Z bardzo małemi wyjątkami otrzymuje się z rud bezpośrednio tylko surowiec, a z niego dopiero przez odwęglenie gatunki mniej w węgiel bogate. — *Surowiec* otrzymuje się przez wytopienie rudy w piecach wysokich. Rudy najpierw poddaje się prażeniu, co ułatwia ich skruszenie. Ponieważ mamy do czynienia tylko z rudami tlenowemi, idzie więc tu o ich redukcję czyli odtlenienie; środkiem odtleniającym jest węgiel, który z tlenem tworzy tlenek węgla, pozostawiając **Ż.** w stanie metalicznym, w postaci drobno podzielonej, gąbczastej masy, rozsianej w złożu mineralnem rudy, które koniecznie stopić należy, aby cząstki **Ż.** w jedną masę zlać się mogły. W tym celu rudy kwarcowe mieszają się z wapieniem, rudy wapienne z krzemionką, albo też rudy obu rodzajów z sobą się mieszają, przez co tworzy się łatwo topliwy żużel, w którym zbierają się wszystkie ziemiste części rudy i który chroni **Ż.** od działania powietrza, wtłaczanego miechami. Prażenie dokonywać się może wprost w wielkich stogach czyli milerzach (fig. 1), w których ruda pomieszana jest z węglem; stóg zapala się od dołu, poczem sam się dalej spala i wywiązuje temperaturę do wyprażenia rudy potrzebną; korzystniej jednak działają piece różnej konstrukcji, jak piec stożkowy (fig. 2) i in. Jeżeli przy prażeniu idzie o rozkład siarków metalicznych, używają się piece płomieniste; bardzo oszczędnie działa piec Westmanna, który polega na spalaniu gazu, uchodzącego z wysokich pieców. Mieszanina rud z roztopami stanowi tak zwany *namiar*, do wytopienia w wysokim piecu przygotowany, który dla otrzymania dobrego rezultatu najwyżej 50% żelaza zawierać powinien. Wysokie piece są tak nazwane od znacznej swej wysokości (7 — 25 metrów); piec taki (fig. 3 i 4) składa się z dwóch stożków ściętych, połączonych podstawami szerszemi. Stożek dolny *(rast)*, odwrócony podstawą w górę, jest znacznie niższy i ma ściany więcej pochylone, niż górny; miejsce połą-

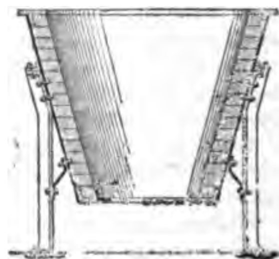

Fig. 2. Piec stożkowy.

czenia dwóch stożków zowie się *wydęciem* lub *przestronem*. Dolna, najwęższa część pieca zowie się *przystawą;* tu mają ujście *dysze F*, doprowadzające powietrze przeznaczone do podtrzymywania palenia. Materjał hutniczy doprowadzany jest od góry, a żelazo wytopione zbiera się niżej otworów, któremi dopływa powietrze, w wydrążeniu zwanem *tyglem*, skąd od czasu do czasu wypuszcza się *upustem*. Ładunki rudy i węgla zasypywane są naprzemian warstwami i schodzą na dół, gdzie przez działanie redukujące rozpalonych gazów, zwłaszcza tlenku węgla, tlennik żelaza się redukuje, przyczem **Ż.** łączy się zaraz z węglem, tworząc surowiec, który stopiony zbiera się u spodu i w pewnych perjodach otworem w kamieniu wałowym, masą glinianą zatykanym, wypuszcza na podłogę huty, gdzie w zagłębieniach porobionych w masie mułu piaskowego gliniastego i proszku węgla krzepnie pod postacią tak zwanych gęsi, albo też inne, stosownie do potrzeby, kształty przybiera. Zamiast wypuszczania surowca, można go także czerpać stosownemi łyżkami otworem, poniżej krzyżaka się znajdującym, i używać na odlewy żelazne. — Górna część wielkiego pieca jest miejscem, gdzie następuje rozpalenie i prażenie materjałów, środkowa jest przestrzenią redukcji tlenków żelaza, a dolna przestrzenią topienia. Nawę-

glanie żelaza następuje w najszerszej części pieca, w przestronie czyli wydęciu, gdzie kawały rudy jeszcze niestopione, lecz już mające w sobie żelazo metaliczne, długo zostają w zetknięciu z węglem, oraz z gazami, w których skład węgiel wchodzi (tlenek węgla, węglowodory, cyan). W najniższej części przystawy jest przestrzeń rzeczywistego spalenia węgla, tam bowiem powietrze styka się bepośrednio z węglem. Węgiel najlepszy jest drzewny, i pomimo drożyzny używa się jeszcze w wielu miejscach. Największa liczba wielkich pieców opala się obecnie koksem, ale też używają się i niezwęglone materjały opałowe, węgiel kamienny i antracyt, a nawet i torf pomieszany z węglem drzewnym. Pomiędzy gazami z wysokiego pieca uchodzącemi znaleziono: azot, tlenek węgla, kwas węglany, wodór, gaz błotny i inne palne gazy. Dorzy najpierw surowiec biały, a ten dopiero w podniesionej temperaturze przechodzi w szary.—Lubo na odlewy użyty być może surowiec wprost z wielkiego pieca, zwykle jednak przetapia się on w tym celu powtórnie, w tyglach, piecach szachtowych lub płomienistych; formy wyrabiają się drobnego piasku, z piasku i gliny, z gliny lub nakoniec z surowca. Te ostatnie używają się głównie na walce, które mają mieć twardą powierzchnię, co tu następuje wskutek szybkiego stygnięcia roztopionego surowca.— **Ż.** *kowalne* daje się otrzymywać bezpośrednio z rud, a postępowanie to zna-

Fig. 3. Wysoki piec.

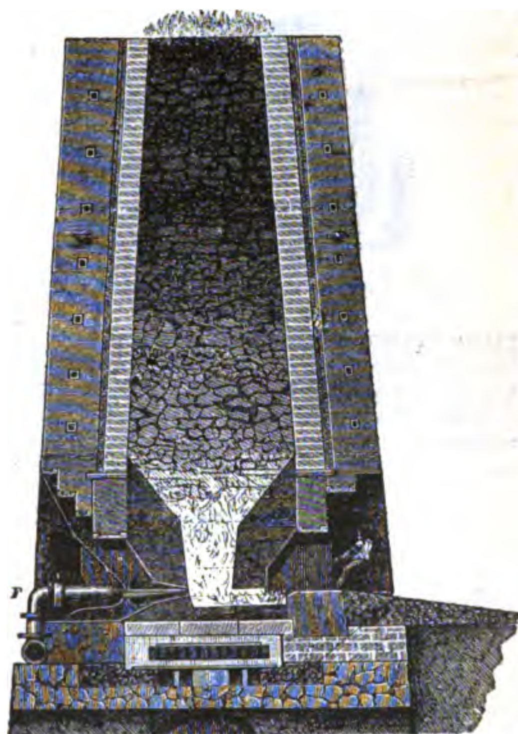

Fig. 4. Wysoki piec w przecięciu.

bre prowadzenie roboty w wielkim piecu wymaga wielkiej wprawy; hutnicy rozróżniają dobry bieg pieca czyli garowy, surowy i gorący; przy dwu ostatnich nastąpić może *zmarznięcie pieca*, t. j. zatkanie trudno topliwemi żużlami. Piec świeżo postawiony lub wewnątrz obmurowany wymaga powolnego wysuszenia i stopniowego wygrzania, następnie praca idzie bez przerwy przez całą tak zwaną kampanję, która dla każdego pieca wynosi średnio około $1^1/_2$ lat, poczem piec zwykle wymaga naprawy,—Użytek żużlów jest dosyć ograniczony, na budowę dróg, na ozdoby i t. p., świeżo wyjęte z pieca służyć mogą do ogrzewania mieszkań. — Na rodzaj otrzymywanego surowca wpływa nietylko namiar, ale i temperatura pieca; zdaje się, że przy każdym namiarze zawsze się twone już było starożytnym; obecnie jednak prawie wyłącznie żelazo kowalne otrzymuje się z surowca przez pozbawienie go węgla i innych przymięszek, co się w ogólności nazywa *świeżeniem* czyli *fryszowaniem* żelaza. Przemiana ta odbywa się albo według metody dawniejszej *w ogniskach kuźniczych* czyli *fryszerkach*, albo w piecach płomienistych, *pudlingarniach*, tak zwanych od nazwiska wynalazcy Corta Pudlinga, skąd i całe to postępowanie nosi nazwę *pudlingowania* albo *metody angielskiej*. —*Ogniska kuźnicze* urządzają się w trzonach murowanych (fig. 5), umieszczonych przy odpowiednich kominach, wewnątrz wyłożone płytami żelaznemi czyli ostawami; w ścianie komina znajduje się forma, t. j. otwór, którym powietrze, wtłaczane miechami, wpada do ogniska, przez rurę R, zwaną

dyszą, w środek ogniska skierowaną i nieco ku dołowi pochyloną dlatego, aby topiący się surowiec, jako też i zebrany na dnie, wystawić na działanie powietrza. Zwykle dwa czworoboczne ogniska, znajdujące się w jednym trzonie, pokryte są wspólną kapą żelazną, produkty spalenia do komina odprowadzającą; trzon jest u dołu z trzech stron otoczony zbiornikami wody A, B, z czwartej płytą żelazną. Przy rozpoczęciu świeżenia w ognisko składają się rozżarzone węgle drzewne, puszczają w bieg miechy i ognisko do-

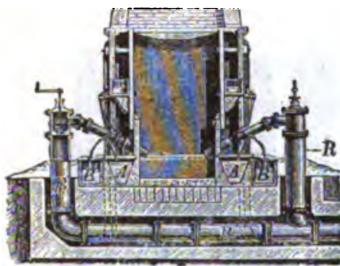

Fig. 5. Ognisko kuźnicze.

pełnia węglami, na które kładzie się surowiec biały, wyłącznie do tego przerabiania używany, i nakrywa nową warstwą węgli. Przez prąd powietrza węgiel surowca ciągle się spala, tak, że surowiec zostaje odwęglonym; część żelaza przechodzi na tlenek i z krzemionką wydzielającą się tworzy żużel łatwo topliwy, chroniący Ż. od zbytniego działania powietrza. Zebrana na dnie ogniska gęsta masa żelaza podważa się za pomocą prętów że-

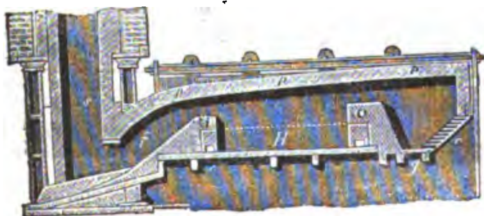

Fig. 6. Pudlingarnia

laznych do góry i powtórnie w strumieniu powietrza przetapia, aż zebrana na dnie okazywać się będzie tak twardą, jak gęste ciasto, co się poznaje przez utkwienie w niej pręta żelaznego. Następnie wydobyta z ogniska poddaje się pod wielki młot bijący, który wyciska z niej żużel i rozpalone cząstki żelaza z sobą łączy; dalej za pomocą pręta żelaznego kształtu noża rozcina się bryłę na mniejsze części, które po rozpaleniu mniejszym młotem wykuwają się na sztaby lub inne kształty żądane. Metody te zresztą są w różnych krajach nieco odmienne. Ze 100 części surowca otrzymuje się średnio 70 — 75 Ż. kutego.—W *pudlingarniach* (fig. 6) surowiec styka się nie z materjałem opałowym, ale z z płomieniem powstającym ze spalenia materjału opałowego na ruszcie ogniska, oddzielonego od trzonu pieca, gdzie się znajduje surowiec, przegrodą murowaną, zwaną progiem, H, a połączonego z nim wspólnem sklepieniem. Dla otrzymania silnego ciągu powietrza, potrzebnego do szybkiego spalenia materjału opałowego i otrzymania stąd wysokiej temperatury, tylna część trzonu pieca połączona jest z wysokim kominem,

Fig. 7. Piec cementowy.

opatrzonym u góry klapą, za której pomocą szybkość ciągu regulować można. Na wklęsłym trzonie takiego pieca rozkłada się surowiec razem z żużlem bogatym w tlenek żelaza i wystawia na działanie płomienia; materjał opałowy może tu być jakikolwiek, bo nie wchodzi w zetknięcie z żelazem. Surowiec stopiony, wystawiony na działanie powietrza, oraz dodatków w tlen bogatych, traci węgiel, krzem i inne przymieszki, przyczem musi

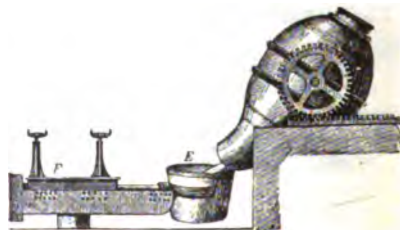

Fig. 8. Gruszka Bessemera.

być ciągle hakami poruszany. Masa Ż. staje się coraz gęstszą, a ostatecznie ogień wzmacnia jak najwyżej dla odmiękczenia Ż., które następnie poddaje się młotom lub ugniataniu w stosownych maszynach, albo też przeciąga się między walcami (Ż. *walcowe* czyli *ciągnione*); to ostatnie jest gorsze od kutego, ale twardsze, a przez powtórne przekucie lub walcowanie zyskuje wiele na dobroci, przyczem najpierw wyżarza się w tak zwanych piecach glijowych czyli żarzystych. Z licznych ulepszeń, wprowadzonych do metody pudlingowej, ważniejsze są: użycie pary wodnej, jako bogatej w tlen, do odwęglania surowca; wprowadzenie machin do poruszania surowca; użycie do opala-

nia pieców pudlingowych gazów gichtowych, t. j. gazów uchodzących gichtą wysokiego pieca, oraz gazów wytworzonych w osobnych piecach, zwanych generatorami.—**Ż.** twarde krystaliczne znajduje zastosowanie tam, gdzie ma być pokonanem tarcie, np. na szyny, lub na przedmioty, które mają otrzymać trwałą politurę; **Ż.** zaś włókniste tam, gdzie idzie o wielką wytrzymałość, jak na łańcuchy do kotwic, na części machin i t. d.—*Stal* otrzymana być może także bezpośrednio z rud, wyrabia się jednak głównie przez częściowe odwęglenie surowca białego, lub przez nawęglenie żelaza kutego. Metody tu są zresztą dosyć różne: wypalanie surowca w przystępie powietrza *(stal Tunnera)*, przetopienie go w ogniskach w strumieniu powietrza *(stal kuźnicza surowa* czyli *naturalna)*, w piecach płomienistych *(s. pudlingowa)*, w naczyniach retortowych, w których przez surowiec przetopiony przepływa prąd powietrza pod znacznem ciśnieniem *(s. Bessemera)*, wytopienie z ciałami bogatemi w tlen, jak z saletrą sodową *(s. Heatona)*, z proszkiem spatu żelaznego *(s. Uchatiusa, s. Martina)*. Nawęglenie **Ż.** sztabowego odbywa się przez wypalenie **Ż.** w proszku węgla *(s. cementowa* czyli *prażona)*, przez stopienie **Ż.** z węglem *(s. wootz.* **Ż.** *patentowe Hovela* i in.). Może być nakoniec *stal* otrzymana przez stopienie surowca z **Ż.** kutem *(stal Obersteinera)*.—Stal surowa otrzymuje się z surowca, podobnie jak **Ż.** kute; ale robotę prowadzi się krócej i powietrze puszcza się nie na **Ż.** a na węgiel; produkt przetopienia rozpala się i wykuwa na sztaby zwykle ćwierćcalowej grubości. Fabrykacja *stali cementowej* odbywa się przez układanie warstwami sztab żelaza kutego z proszkiem węglowym (cementacyjnym) w skrzyniach glinianych, ściśle zamkniętych (fig. 7). Skrzynie takie utrzymują się przez 6 dni w żarze czerwonym, po oziębieniu **Ż.** kute jest w stal zamienione. Proszek cementacyjny zawierać winien materjały do wytworzenia cyanku potasu służące, albo już gotowe cyanki, bo jest zapewne cyan przenosicielem węgla przy tworzeniu stali cementowej.

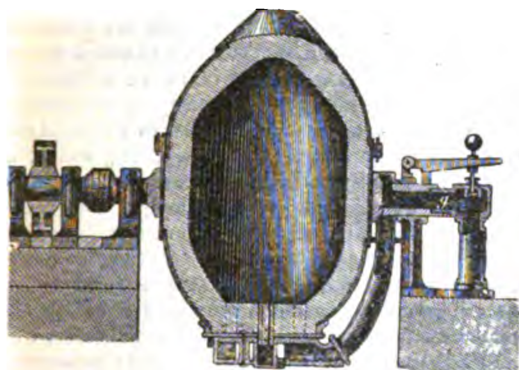

Fig. 9. Gruszka Bessemera w przecięciu.

Stal otrzymywana w stanie ciekłym, czyli *stal lana*, jest bardziej jednorodna w całej swej masie i stąd w ogólności posiada zalety wyższe, aniżeli inne gatunki. Metoda dawniejsza, wprowadzona przez Huntsmana w Sheffield polega na przetopieniu stali kuźniczej lub pudlingowej. Daleko korzystniej służy *metoda Bessemera*, wprowadzona 1856 r., która polega na odwęglaniu stopionego surowca przez wtłaczany prąd powietrza pod ciśnieniem 80—140 cm. słupa rtęci. Do roboty tej służy piec z ruchomą *gruszką* czyli *retortą* (fig. 8 i 9), zawierającą 1,000 — 8,000 klg. surowca. Retorta taka wyrobiona jest z blachy z żelaza kutego i wyłożona cegłami ogniotrwałemi; prąd powietrza dostaje się działaniem miechów przez rurę *g*; po dokonanem odwęglaniu retorta przechyla się i zawartość jej przelewa się do stągwi E, osadzonej na końcu balansjera, który na drugim końcu dźwiga przeciwwagę, dającą się przesuwać. Obecnie wszakże najważniejsze znaczenie w otrzymywaniu stali lanej ma *metoda Siemensa* i *Martina*, która rozwinęła się z dawniejszego sposobu wyrobu stali przez stapianie surowca z żelazem kutem w tyglach z gliny ogniotrwałej lub grafitu. W metodzie nowej tygle są usunięte, a topienie dokonywa się w piecach regenaracyjnych (fig. 10), na płycie żelaznej A, pokrytej piaskiem ogniotrwałym; *aaa* są to otwory, któremi wprowadza się materjał, a poniżej znajdują się regenatory, wyłożone kamieniami ogniotrwałemi; przez regenatory wewnętrzne L i L′ krąży powietrze, przez zewnętrzne zaś G i G′ gazy palne, które przez kanały *l* i *g* dostają się do ogniska A, skąd przez odwrócenie odpowiednio urządzonych klap wracają do regenatorów, a stąd znów dostają się do ogniska i t. d.—Zarówno stal surowa jak i cementacyjna są bardzo niejednostajne i przed użyciem na wyroby muszą być poddane *rafinowaniu*. Odbywa się to przez przekucie sztab na cienko po silnem rozpaleniu, skucie kilku w jedną masę, co powtarza się kilkakrotnie z ostrożnością, aby stal nie zamieniła się w żelazo sztabowe. Inny sposób rafinowania polega na przetopieniu stali w pie-

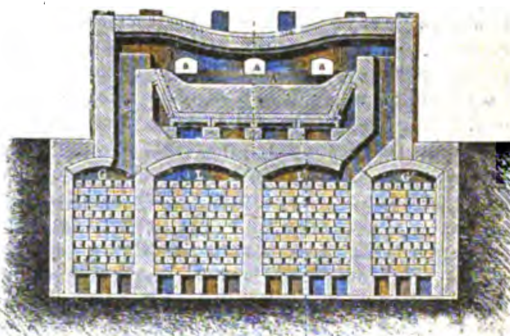

Fig. 10. Piec regeneracyjny.

cu ciągowym pod powłoką szkła i węgla; stal taka odlewa się w formy sztab i pod nazwą stali lanej używa się na lepsze wyroby (armaty, dzwony, bandaże, osie lokomotyw, kotwice, lufy karabinowe i t. d.). Najsłynniejsza fabryka stali lanej i wyrobów z niej jest Kruppa w Essenie, gdzie materjałem do niej jest stal pudlingowa; wogóle stal lana stanowi najszacowniejszy materjał do konstrukcji machin.—Słynnym gatunkiem stali jest *s. damasceńska*, służąca na wyrób demeszek (ob.), a do której materjał sprowadza się z Kabulu; posiada ona własność okazywania na powierzchni swej niejednostajnych żył, po nagryzieniu jej kwasami; starano się to objaśnić przypuszczeniem, że węgiel jest tu z żelazem w różny sposób połączony i że różne te związki rozdzielają się stosownie do większej lub mniejszej skłonności do krystalizowania. Stal indyjska *wootz* zawiera glin i po nagryzieniu kwasami staje się wzorzystą. — Niektóre większe narzędzia, jak np. rolnicze, wyrabiają się z żelaza i tylko zaopatrują się w stalowe ostrza, lub części na tarcie wystawione; nadawanie to powłoki stalowej, czyli *nastalanie*, odbywa się przez oczyszczenie powierzchni żelaza mękkiego szmyrglem, pokrycie jej proszkiem cementacyjnym i wyżarzenie w piecu bez miecha. Można też powierzchnię żelaza nastalić przez posypanie jej w stanie rozżarzonym proszkiem cyanku żółtego i boraksu. — Do rozróżnienia głównych gatunków Ż. służy kwas azotny, którego kilka kropel tworzy na stali plamę czarną od węgla proszkowatego, na Ż. kutem białawą, od utraty połysku, a na surowcu szarawą, od wydzielonych łuszczek grafitu.— Znajomość żelaza bardzo jest dawna, już Egipcjanie na 2,000 lat przed Chr. i Hebrajczycy za czasów Mojżesza, 1550 prz. Chr., znali sposoby przerabiania rud, u Pelazgów jednak miedź jeszcze była materjałem zwykłym na broń. Rzymianie na 100 lat prz. Chr. obrabiali na wielką skalę rudy na wyspie Elbie i w Noryce; postępowanie ich jednak nie jest bliżej wiadome. W średnich wiekach huty żelazne rozwinęły się w Styrji 700 roku po Chr., skąd rozeszły się do Czech, Turyngji, Harzu, Hiszpanii i Alzacji. W XII wieku słynęły huty niderlandzkie, skąd rozwinęły się w Anglji i Szwecji. Wysokie piece powstały prawdopodobnie w XVI wieku, na Śląsku pierwszy wysoki piec założony został 1721 r. Użycie koksu rozpoczęło się po 1600 r. w Anglji, skąd wogóle największa liczba udoskonaleń pochodzi. Rozwój hutnictwa Ż. w Polsce nastąpił dopiero w XIX stuleciu. Ogólna produkcja na całej ziemi żelaza kutego w r. 1890 wynosiła 8,894, a stali 12,426 miljonów klg., gdy w r. 1867 produkowano już 5,000 mil. klg. żelaza kutego, a stali tylko 500 mil. klg. Najwięcej produkuje Wielka Brytanja, dalej Stany Zjednoczone i Niemcy. W królestwie Polskiem roczna produkcja żelaza wynosi około 330 mil. klg. Por. Wedding „Grundriss der Eisenhüttenkunde" (1885); Ledebur „Handbuch der Eisenhüttenkunde" (3 wydanie, 1893); Heison „La siderurgie" (2 t., 1894); Beck „Geschichte des Eisens" (2 wyd., 1891); Swank „History of the manufacture of iron" (2 wyd., 1892).

Żelazo galwanizowane, żelazo cynkowane, cynkiem pokryte.

Żelaziak, ogólna nazwa różnych rud żelaznych, ob. Żelazne rudy.

Żelazocyan *(ferrocyan)*, Cy_6Fe, rodnik złożony, powstały ze związku żelaza z cyanem, zachowuje się jak pierwiastki haloidalne, w stanie wolnym nie jest znany. — *Żelazocyanek potasu, cyanek żółty*, $Cy_6FeK_4+3H_2O$, otrzymuje się przez wyżarzenie w naczyniu zamkniętem substancji zwierzęcych, jak krew, róg, odpadki skór, z węglanem potasu. Masę wyżarzoną, która zawiera już ten związek, ługuje się wodą. Do roztworu tego dodaje się węglanu tlenku żelaza i odparowuje się do suchości, albo też dodaje się do niego żelaza metalicznego, które się rozpuszcza z wywiązywaniem wodoru. Można też dodać żelaza do mieszaniny materji zwierzęcych z węglanem potasu i wszystko wyżarzyć. Po oziębieniu, masę się proszkuje i wyciąga wodą wrzącą, roztwór zawiera żelazocyanek.— Z zagęszczonego roztworu sól ta opada w kryształach żółtych, należących do szeregu dwu-a-jednoosiowego. Na powietrzu kryształy nie ulegają zmianie; przy 100° tracą 12,8% wody; sól bezwodna jest biała. Żelazocyanek potasu rozpuszcza się w 3 częściach wody wrzącej, a w 4 cz. zimnej. W alkoholu się nie rozpuszcza. Stopiony z siarką przechodzi w rodanek potasu (ob. Rodan). Z roztworów metalicznych strąca żelazocyanki metali, jak cynku, miedzi, ołowiu, srebra. Z solami tlenku żelaza wydaje osad biało-niebieski, z solami zaś tlennika żelaza osad błękitny *żelazocyanku żelaza* $(Cy_6Fe_2)_3Fe_4$, stanowiący *błękit pruski* (ob. Błękitne barwniki); roztwór jego w kwasie szczawiowym stanowi atrament niebieski. *Żelazocyanek cynku*, Zn_2FeCy_6 tworzy proszek bezbarwny, rozpuszczalny w ługu sodowym; używa się jako środek przeciwko kurczom. — Jeżeli do roztworu żelazocyanku potasu wprowadzimy prąd chloru, tworzy się chlorek potasu i nowa sól, *nadżelazocyanek potasu, cyanek czerwony* $(Cy_6Fe)_2K_6$, w którym istnieje rodnik *nadżelazocyan (żelazicyan, ferricyan)*, Cy_2Fe_2. Nadżelozocyanek potasu tworzy wspaniałe słupy skośnorombiczne, pięknej barwy czerwono-rubinowej; kryształy te są bezwonne; rozpuszcza się w 3,8 częściach wody zimnej, a w nieco mniejszej ilości wody wrzącej; roztwór jest barwy brunatno-żółtej. Soli tlennika żelaza nie strąca, z solami tlenku żelaza wydaje osad błękitny, analogiczny z błękitem pruskim i zwany *błękitem Turnbulla* $(Cy_6Fe)_2$. Kwas azotny rozcieńczony wydaje z niektóremi żelazocyankami alkalicznemi *nitrożelazocyanki*. Nitrożelazocyanek sodu, $Cy_5(NO)FeNa_2+2H_2O$, tworzy wielkie słupy prostorombiczne, rubinowo-czerwone.—Żelazocyanek potasu odkrył Macquer 1752 przez wygoto-

wanie błękitu pruskiego z ługiem potażowym i sól tę nazwał alkali flogistowanem. Badanie nad tym związkiem powiodły dalej do odkrycia kwasu pruskiego (Scheele 1782), żelazocyanu (Gay-Lussac i Porret 1814), cyanu (Gay Lussac 1815), nadżelazocyanu (Gmelin 1822) i t. d. Nitrożelazocyanki odkrył Playfair.

Żelechów, miasto w gub. Siedleckiej, pow. Garwolińskim, własność niegdyś rodziny Ciołków, którzy od tej majętności przybrali nazwisko Żelechowskich. W XVI wieku **Ż.** był własnością Samuela Maciejowskiego, biskupa krakowskiego. Książęta Lubomirscy wystawili tu okazały pałac. Za miastem znajduje się kaplica św. Stanisława, którą wystawił 1740 r. Wacław Rzewuski, hetman wielki koronny. Obecnie **Ż.** liczy 6,500 miesz., w tem trzy czwarte żydów.

Żeleński Władysław, kompozytor polski, * 1837 w Galicji, w majątku dziedzicznym Grodkowice. Dziecinne lata zaznaczyły się w życiu jego wstrząsającemi wrażeniami doznanych rodzinnych nieszczęść. Ojciec jego w tragiczny sposób padł ofiarą wypadków 1846 r.; w parę lat później (1850) w Krakowie, gdzie matka w celu kształcenia dzieci na stałe się osiedliła — gwałtowny pożar, który zniszczył prawie całe miasto, znów ciężko dotknął zbolałą tę rodzinę. W takich to warunkach rozpoczął Żeleński swe studja gimnazjalne, rozwijał umysł i serce, kształcił wrażliwość przyszłego artysty. Naówczas istniała tak zwana *bursa muzyczna*, mieszcząca się w szkole sztuk pięknych.

Żeleński Władysław

Jednym z wybitniejszych nauczycieli był Franciszek Mirecki, teoretyk, kompozytor i profesor śpiewu; u niego to **Ż.** pracował nad swem wykształceniem muzycznem aż do roku 1859. Później wyjechał do Czech, gdzie pobyt w Pradze czeskiej przeciągnął się prawie do końca 1866 roku. Studja prowadzone w Krakowie bez jasnych, zdecydowanych intencji poświęcenia się zupełnego sztuce, przybrały tu charakter poważny, świadomy celu. **Ż.** z całym zapałem wziął się do pracy, jednocześnie studjował naukę kompozycji u znakomitego teoretyka Krejczego, uczęszczał do szkoły organistów i na kursa uniwersyteckie, a nawet przez krótki czas był uczniem Drejszoka. Opuszczając Pragę, otrzymał patent z ukończenia klas organowych, dyplom uniwersytecki doktora filozofji. Talent twórczy **Ż.** w bardziej samodzielnych rzutach zaczął się dopiero objawiać pod kierunkiem Damckego w Paryżu. Doskonały muzyk i kompozytor, odgadując siłę twórczą swego ucznia, ośmielał go do kroczenia za popędem własnej fantazji, uczuć i temperamentu; pod bacznem okiem pedagoga umysł młodego artysty swobodniej zaczął snuć swe idee. W r. 1870 **Ż.** zapoznaje Kraków ze swą piękną pracą—uwerturą „Tatry". Od tej pory zaczyna się szersza działalność artystyczna Zeleńskiego. Wycieczka do Warszawy, która początkowo nie miała innego celu prócz zapoznania się z miejscowym ruchem muzycznym; pod działaniem sympatycznego przyjęcia, jakiego tu doznał, zamienia się wkrótce w stały pobyt i nowe, obszerniejsze pole pracy. Tąk Towarzystwo muzyczne, jak i konserwatorjum, korzystają z pobytu młodego pioniera dla swych celów; w Towarzystwie zasiada jako członek komitetu, w konserwatorjum zaś obejmuje stanowisko profesora harmonji. Zajęcia te nie wyłączają głównej potrzeby jego ducha, kompozycji; kolejno przybywa coraz więcejpieśni, chórów, skrystalizowanych w cudną formę, wreszcie występuje cały szereg dzieł o szerokim zakroju, jak: „Sonata na fortepjan i skrzypce," „Kwartet smyczkowy" i „Warjacje," „Trio na fortepjan, skrzypce i wiolonczelę," oraz „Symfonja na pełną orkiestrę" i muzyka do dramatu „Wit Stwosz." Po kilkoletniej pracy na stanowisku dyrektora Towarzystwa muzycznego, wyczerpującej jego siły ciągłą walką z dyletantyzmem, **Ż.** zapragnął spoczynku i ciszy, która pozwoliłaby mu swobodniej pracować nad wykończeniem opery. Powraca zatem do Krakowa, a w braku miejscowego ruchu i żywiołu muzykalnego, wynagradza go sobie częstemi wycieczkami do Wiednia i Pragi Czeskiej. W Krakowie ożywiony jakoby nowym duchem, energiczniej bierze się do pracy twórczej. Napisał operę „Konrad Wallenrod," wystawioną w r. 1885 we Lwowie. Oprócz więc wielu poważnych kantat okolicznościowych, **Ż.** napisał: „Suitę tańców polskich" (polonez, mazur, krakowiak), „Marsz żałobny," poświęcony pamięci Mickiewicza, „Polonez Matejkowski," „Gawot"—wszystkie te dzieła na dużą orkiestrę; następują potem: „Warjacje," „Kwartet smyczkowy," wielokrotnie wykonywany w Wiedniu, chór „Wiosna," wreszcie wspaniała opera „Goplana," wystawiona po raz pierwszy w Krakowie, a później w Warszawie (1897). Potem wykończył trzecią swą operę „Janek," osnutą na motywach góralskich. Z dzieł teoretycznych napisał razem z Gustawem Roguskim „Zasady harmonji."

Żeleznowodzk, stanica Tereckiego wojska Kozaków, w pow. Piatygorskim, gub. Stawropolskiej, w dolinie między górami Besztau i Żelazną, słynie z wód mineralnych, żelaznych i siarczanych, tak zimnych jak i gorących (od 12° C do 53° C).

Żeleźniak Maksym, znany w historji naszej, przywódca hajdamaków (ob.), za panowania Stanisława Augusta. Po wybuchu konfederacji barskiej rozpoczęły się ruchy hajdamaków na Ukrainie, zwrócone przeciw szlachcie i katolicyzmowi. Głównymi kierownikami tych ruchów byli Melchizedech Jaworski, igumen monasteru Motronińskiego, działający jako narzędzie obcego mocarstwa,

i sotnik zaporoski Ż., który przez owo mocarstwo mianowany był naczelnikiem całego przedsięwzięcia. Ż., zgromadziwszy w lesie Motronińskim Zaporożców zadnieprskich, ściągnął do siebie wiele chłopstwa ukraińskiego i w połączeniu z Gontą (ob.) zdobył Humań 29 czerwca 1768 r., wszystkich mieszkańców w pień wyciął (rzeź humańska) i ogłosił się hetmanem kozaczyzny, oraz księciem smilańskim. Zbrojne gromady hajdamaków wałęsały się kilka tygodni po kraju, wymordowały przeszło dwakroć stotysięcy ludzi i dopiero w sierpniu zostały wytępione, gdy Gonta i Ż. byli w Humaniu pojmani przez Rosjan. Wielu z hajdamaków srogiej uległo karze. Ż. wszakże żadnej nie poniósł kary.

Żeliborski Arseni, na świecie Andrzej, biskup, władyka lwowski (1640—1663), służył od 18 roku życia wojskowo w husarskim znaku i odznaczał się w wojnie kozackiej 1637—38. Po śmierci władyki Jeremjasza Tyssarowskiego († 1640), bliskiego swego krewnego, na sejmiku elekcyjnym, przez lud i duchowieństwo obrany został w jego miejsce. Uderzającym był ten wybór, bo Andrzej był nawet nieunitą; ale owemi czasy nie zważano na to zbyt ściśle. Jednocześnie zbierał sobór w Kijowie Piotr Mohyła, metropolita nie-unji (1640), na której Ż. wyprawił swego pełnomocnika, czem oburzył na siebie panów katolickich. Skutkiem tego elekcja Arseniego chwiała się długo, bo nie mógł otrzymać na nią potwierdzenia Władysława IV, przed którym go panowie potępiali. Nareszcie wpływy familijne przemogły i po 14 miesiącach pozyskał przywilej królewski i wyświęcony został na władykę 17 listopada 1641 r. Odtąd starał się gorliwie spełniać swe obowiązki: jeździł po sejmikach i sejmach, po trybunałach, pilnując sprawy swych cerkwi i obrządku; drukował rzeczy religijne, jak: „Sobranije korotkoj nauki o artykułach wiary," rodzaj katechizmu (Lwów, 1646); „Nomokanon si jest Zakonoprawilnik" (t. i t. r.), odbywał wszystkie praktyki pobożności, aż do czasu wystąpienia Chmielnickiego, któremu sprzyjał. Są nawet w historji ślady, że w chwili podstąpienia Chmielnickiego pod Lwów, Ż. zostawał z nim w porozumieniu. Później wszakże służył już wiernie Rzeczypospolitej, dążąc do porozumienia, nie zaś do powiększenia niezgody. Po śmierci Kossowa 1657 Ż. był jednym z kandydatów do metropolitalnej stolicy, obok Djonizego Bałabana i Józefa Tukalskiego, jednakże osobiście nie starał się o tę godność. Ż. † pod koniec 1662 lub w początkach 1663 r. — Rodzony brat jego, na chrzcie *Adam*, 1662 r. poseł na sejm Ziemi Przemyskiej, a stamtąd komisarz na trybunał skarbowy, został po bracie swym z nominacji króla 20 maja 1663 władyką lwowskim, halickim i przyjął imię *Atanazego*. Tegoż roku otrzymał archimandrję unijowską, a 1663 r. mianowany był przez króla administratorem metropolji kijowskiej nieunickiej. Niedługo wszakże był władyką Atanazy, najwyżej do 1667, bo już wtedy występuje po nim Eustachy Jeremjasz Swistelnicki. Rodzina Ż. wygasła już w końcu XVII wieku.

Żeligowski Edward, utalentowany poeta, znany pod pseudonimem *Sowy Antoniego*, * 1820 w gub. Grodzieńskiej. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie kijowskim, osiadł we własnym majątku i zajmował się gospodarstwem wiejskiem. Tutaj napisał znaną powszechnie pierwszą swoją fantazję dramatyczną p. t.: „Jordan" (Wilno, 1846, 2 wyd. tamże, 1846). Wkrótce po jej ogłoszeniu wysłany został na osiedlenie w Syberji, gdzie lat 10 przepędził. Wróciwszy wskutek amnestji do kraju 1857, wydał jeszcze: „Poezje Antoniego Sowy" (Petersburg, 1858), a następnie „Dziś i wczoraj," „Rysy biograficzne i obyczajowe" i „Bajki Onegdajskiego, wydał Antoni Sowa" (2 t., Petersburg, 1858). W r. 1861 wyjechał za granicę i † 1864 w Genewie.

Żełcza, rzeka w Rosji, w pow. Gdowskim, gub. Petersburskiej, bierze początek w pobliżu pogostu Bystrejewskiego i ubiegłszy wiorst 140 uchodzi do jeziora Czudzkiego (Pejpus). Spławną jest od ujścia rzeki Biełki.

Żemczużnikow Aleksy, poeta satyryczny i dramaturg rosyjski, * 1822 w Petersburgu, po ukończeniu szkoły prawa tamże służył dość długo w senacie, potem był pomocnikiem sekretarza stanu w radzie państwa i gubernatorem pskowskim; po wzięciu uwolnienia przebywał za granicą. Pisał pod pseudonimem „Kuźmy Prutkowa." Z utworów jego celniejsze: aforyzmy satyryczne, bajki i poezje humorystyczne, drukowane po rozmaitych czasopismach, a także komedje i dramaty, z których wielkie miały powodzenie komedje: „Strannaja nocz" (1850) i „Sumasszedszije" (1852). Oddzielnie wydał poemat „Sny" (1868) i in. Zbiór jego poezji wyszedł staraniem Herbla (1873).

Żeniszkowce, osada kościelna w pow. Latyczowskim, gub. Podolskiej. W przyległym do niej lesie znajduje się stare, opasane wałami zamczysko, niewiadomo kiedy i przez kogo zbudowane.

Żerafa, ob. Żyrafa.

Żerdź, pień drzewa młodego, prostego, 5—10 cm. w średnicy mający. Żerdzie używają się do zawieszenia drutów telegraficznych, w miernictwie do oznaczania na gruncie punktów ważniejszych, w gospodarstwie domowem i t. p.

Żeromski Marcin, Trynitarz, piszący pod pseudonimem *Marcina a Ss-ma Trinitate*, żyjący w drugiej połowie XVIII w. Prócz innych dzieł teologicznych wydał: „Testes fideles amoris in Deum charitatis erga proximum officiorum in Rempublicam Poloniam captivi origine Poloni et Lituani et duo barbararum gentium servitute a Patribus Ord. SS. Trinitatis ab a. 1688 ad a. 1752 emancipati" (Lwów, 1753).

Żeromski Stefan, wybitny powieściopisarz i nowelista polski, * 1864 w Strawczynie gub. Kieleckiej. Nauki początkowe pobierał w domu,

Żeromski Stefan.

a następnie w gimnazjum kieleckiem, po którego skończeniu został nauczycielem prywatnym. W roku 1898 wyjechał za granicę i podróżował po Szwajcarji i Francji. Powróciwszy po latach kilku do Warszawy, osiadł w niej stale, jako pomocnik bibljotekarza ordynacji hr. Zamojskich. Pierwsze utwory swoje powieściowe i poetyckie zamieszczał w *Tygodn. Mód* i *Powieści* i w *Tygod. Powsz.*, za redakcji Gomulickiego, a następnie w *Głosie*. Wydał osobno: „Opowiadania" (wyd. 1, 1895, wyd. 2, 1900, wyd. 3, 1903 roku): „Zapomnienie," „Doktor Piotr," „Cokolwiek się zdarzy," „Ananke," „Zmierzch," „Złe przeczucie," „Po Sedanie," „Pokusa," „Siłaczka," „Oko za Oko," „Niedziela," „Z dziennika"). Utwory powieściowe w r. 1898: „Na pokładzie," „O żołnierzu tułaczu," „Tabu," „Cienie," „Kara," „Legenda," „O bracie leśnym," „Promień." W r. 1900 dwutomowa powieść „Ludzie bezdomni," postawiła go odrazu w rzędzie najpoczytniejszych pisarzy i doczekała się 3 wydań w krótkim czasie. Następnie „Popioły," drukowane w *Tygodn. ilustr.* 1903 r. Powieść ta, osnuta na tle epoki Napoleońskiej, obudziła również żywe zajęcie wśród publiczności i krytyki. Por. Wilhelm Feldmann „Piśmiennictwo polskie z ostatnich lat 20," Antoni Gałecki „Stefan Żeromski" (w Charakterystykach literackich, Lwów, 1902); Ignacy Matuszewski „Twórczość i Twórcy" 1904.

Żerotina, Karol z Ż., znakomity mąż stanu, filantrop i patrjota czeski, * 1564 w Brandysie nad Orlicą, † 1636 w Przerowie. Syn Jana z Ż., gorliwego obrońcy i opiekuna jednoty braci czeskich, otrzymał początkowe wychowanie w domu ojcowskim pod kierunkiem E. Rüdigera i Pawła Nowodworskiego, poczem odbywał studja uniwersyteckie w Strasburgu, Genewie, Padwie i Bolonji. Następnie podróżował po Francji, Anglji, Holandji i Niemczech, przyczem przez czas jakiś przebywał na dworze króla Henryka IV. Powróciwszy do kraju 1592 r., walczył w Węgrzech przeciwko Turkom, poczem 1594 r. został sędzią ziemskim morawskim. 1595 udał się powtórnie do Węgier, gdzie odznaczył się w kilku bitwach; po wzięciu Ostrzygomiu powrócił do kraju, na którego usługi całkiem się poświęcił. Ścisłem przestrzeganiem oraz obroną dawnych praw i ustaw krajowych ściągnął przeciwko sobie nienawiść stronnictwa katolickiego i niemieckiego, zwłaszcza zaś kardynała Fryderyka z Dietrichsteinu, brata jego Zygmunta z Dietrichsteinu, podkomorzego morawskiego, hetmana ziemskiego Haugwica i in., który sprzysięgali się przeciwko niemu, w nadziei, że pokonawszy go, zniszczą tym sposobem stronnictwo narodowe, za którego naczelnika był uważany. Lecz zamiar ten nie powiódł się, i Karol z Ż. został hetmanem ziemskim margrabstwa morawskiego, który to urząd sprawował od 1608 do 1614 r. Po bitwie Białogórskiej wysłany był do Wiednia przez stany krajowe, aby się wstawił za nimi u cesarza Ferdynanda II. Wstawiennictwo to atoli nie odwróciło od kraju skutków oddawna ułożonego planu rządowego. Tysiące rodzin musiały opuścić ojczyznę, co też, nie chcąc stać się niewiernym religijnym przekonaniom i wierze od ojców odziedziczonej, uczynił 1628 i Karol z Ż., sprzedawszy bowiem swe majątki, przeniósł się do Wrocławia, skąd dojeżdżał do Czech, aby nieść pomoc i pociechę swym rodakom, ukrywającym się od prześladowania. Z jego prac literackich ogłoszono drukiem: część „Listów łacińskich," staraniem Monseowa (1781) i niektóre „Listy czeskie" (w *Slovesnosti* Jungmana, 1820 i 1844, oraz w *Czasopisie Musejnim*, 1831—1836); „Apologie" (w *Czasopisie*, 1834); „Sniem drzany 1612" (1864): „Listy" (2 t.); „Zapisky o soudu zemskem" (2 t., 1864—71). Nadto w rękopisie pozostaje „Opis podróży od 1588—1590," po łacinie, a w części po czesku.

Żertwa, w czasach przedchrześcijańskich ofiara spalona. Stąd *żertownik* stół poświęcony w cerkwi, na którym bezkrwawą ofiarę przygotowują.

Żidek Paweł, historyk i encyklopedysta, zwany inaczej *Mistrzem Pawłem z Pragi* lub *Pawłem Paulirinusem*, * 1413 r. w Pradze czeskiej z rodziców starozakonnych. Po przejściu na wiarę chrześcijańską, pobierał nauki w mieście rodzinnem, potem w Wiedniu, w końcu we Włoszech, gdzie poświęcił się głównie nauce medycyny. Obrawszy sobie stan duchowny, był przez biskupa augsburskiego wyświęcony na kapłana. Za powrotem do kraju 1442 uniwersytet praski przyjął go w poczet mistrzów, a papież Eugenjusz IV mianował kanonikiem przy kościele św. Wita. Z powodu gorliwości, z jaką bronił zasady wyznania rzymsko-katolickiego, zmuszony był 1448 opuścić Pragę i przeniósł się początkowo do Pelzni, a od 1451 do Krakowa, gdzie go serdecznie przyjęto. Mianowany mistrzem akademji, pomagał czynnie teologom krakowskim w walce piśmiennej z Husytami i należał do dysput prowadzonych z nimi w Krakowie. Wkrótce jednak z powodu morowego powietrza przeniósł się do Wrocławia. Było to właśnie w chwili, kiedy minoryta Jan Kapistran występował publicznie przeciw czeskim kacerzom. Ż., chcąc się zapewne pochlebić utrakwistom i wyjednać dozwolenie powrotu do ojczyzny, napisał do Rokycany list, zawiadamiający o tem. List ten przejęty, spowodował wtrącenie go do więzienia, z którego dopiero na naleganie Jerzego Podiebrada był uwolniony, musiał jednak przyznać się publicznie do błędu i odprzysiądz kacerstwa. Z Wrocławia,

nie uczyniwszy zadosyć karze kościelnej, jaką mu tam wyznaczono, uciekł do Pragi, w nadziei, że odzyska kanonję i pobierane dawniej dochody. Gdy go to zawiodło, powrócił znowu do Krakowa, i człowiek niespokojnego umysłu, rozpoczął dysputy, w których powtórnie obraził bawiącego tam Jana Kapistrana; za to, jako kacerz, uwięziony, tylko za wstawieniem się papieża był uwolniony. Od 1466 r. **Ż.** bawił znowu w Pradze na dworze króla Jerzego i z polecenia jego napisał w języku czeskim „Kronikę," i jedno z celniejszych dzieł swoich p. t.: „Sprawa królewska". Pomimo to nie miał tam poważania i † w niedostatku, jak się zdaje wkrótce po śmierci króla Jerzego (1471). Prócz wyżej wspomnionych dzieł, najobszerniejszą jego pracą, nad którą lat kilkanaście strawił i którą po większej części w Polsce wykonał, jest pozostała w rękopisie encyklopedja p. t.: „Liber magnus" lub „Viginti artium liber," obejmująca w sobie wykład rozmaitych nauk, jako to: teologji, medycyny, historji i t. p. Dzieło to na pargaminie, po łacinie pisane, w wielkiej in folio księdze, z 359 kart złożone, znajduje się obecnie w bibljotece uniwersytetu jagielońskiego w Krakowie i było niegdyś uważane za dzieło słynnego Twardowskiego. Muczkowski wydał opis tej księgi p. t.: „Pauli Paulirini olim Paulus de Praga vocitati viginti artium manuscriptum librum etc." (Kraków, 1835). Nadto **Ż.** pisał po czesku na żądanie rady miejskiej praskiej „O ważności konszelske hlawnich miest a jich mrawich" (rękopis nie odnaleziony dotychczas), oraz w języku łacińskim *bajki* czyli *fabule* (również zatracone).

Żłobin, miasto w pow. Rohaczewskim gub. Mohilewskiej, na prawym brzegu Dniepru położone. W XV w. było własnością Chodkiewiczów; obecnie liczy 1,800 miesz.

Żłobki (po franc. *crèches*), instytucja dobroczynna, mająca na celu czuwanie nad niemowlętami takiemi, których z powodu młodego wieku nie można jeszcze w ochronach umieścić. **Ż.,** zaprowadzone dopiero 1844 r. w Paryżu staraniem Marbeau, rozpowszechniły się szybko nietylko we Francji, lecz i w innych krajach. W Warszawie powstał najpierwszy żłobek 1859.

Żłobkodziób (*Scythrops*), rodzaj ptaków z rodziny kukułek, obejmuje tylko jeden gatunek australski, wielkości kruka, z potężnym dziobem słabo łukowatym, lecz z dłuższym ogonem; ptakowi temu mieszkańcy przypisują zdolność przepowiadania deszczów.

Żłobkowanie, *kanelowanie*, zagłębienia powierzchni filarów i kolumn, przebiegające je w kierunku pionowym. Kolumny żłobkowane występują już w najdawniejszych świątyniach greckich; w porządku doryckim żłobki te zbiegają się ze sobą (fig. 1), w jońskim zaś i korynckim oddzielone są pomiędzy sobą wązkiemi powierzchniami (fig. 2). Żłobki nadają kolumnom wejrzenie wysmuklejsze i zwykle znajdują się w liczbie 20—24 dokoła

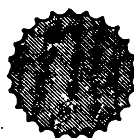

Fig. 1. Żłobkowanie doryckie.

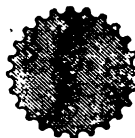

Fig. 2. Żłobkowanie jońskie i korynckie.

kolumny. Przeszły następnie do stylu rzymskiego i stylu odrodzenia, otrzymały jednak różne odmiany, jak np. okrągłe wewnątrz nich pręty, lub skręty wijące się dokoła trzonów.

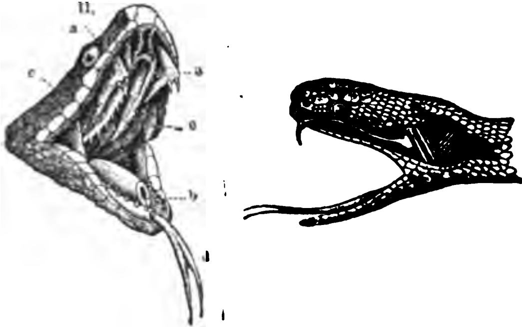
Żmichowska Narcyza, znakomita autorka polska, * 1819 w Warszawie, † 1876. Pierwsze lata swego życia przepędziła u wujów Kiedrzyńskich w wiosce Kuflewie, matkę bowiem straciła w kilka dni po urodzeniu. Nauki pobierała w najlepszym podówczas instytucie wychowawczym Wilczyńskiej, poczem, przyjąwszy miejsce nauczycielki u ordynatów Zamojskich, wyjechała wraz z nimi za granicę, następnie czas jakiś mieszkała z bratem w Paryżu, potem znów zajmowała się nauczycielstwem, w końcu wyłącznie poświęciła się piśmiennictwu. Pierwszą jej pracę, pochodzącą zapewne z tego czasu, p. t.: „Wyjątki z podróży kobiety" drukowała *Bibl. Warsz.* w roku 1842. Następny obrazek jej „Burza," drukowany w *Zorzy* wzbudził już uwielbienie w kołach literackich Warszawy. W 1845 wyszedł w Poznaniu pierwszy tomik jej poezji p. n.: „Wolne chwile." Następny utwór jej „Poganka," drukowany w latach 1846 i 1847 jest szczytem jej literackiej twórczości. Potem z kolei szły: „Książka Pamiątek," „Adeodat," „Biała Róża", „Listy do rodziny i przyjaciół" (Kraków, 1885, t. 2); „Pisma" z życiorysem autorki, skreślonym przez P. Chmielowskiego (Warszawa, t. 1, 1885) i inne. Ostatni utwór powieściowy p. t.: „Czy to powieść?" drukowała Żmichowska na łamach *Wisku*, w 1876, ale go nie dokończyła. Por. Piotr Chmielowski „Autorki Polski XIX w.," Ignacy Chrzanowski „Okruchy literackie: Smutek Gabryeli" (1903).

Żmichowska Narcyza.

Żmije (*Viperidae*), rodzina węży rurkozębnych (ob. Węże), mająca głowę szeroką, bez dołków między nosem a oczami, charakteryzujących rodzinę grzechotników; część górna głowy pokryta jest drobnemi tarczami i łuskami; na dolnej części krótkiego ogona najczęściej dwa rzędy tarcz. U nas żyje jeden tylko gatunek, **Ż.** *zygzag* (*Pelias berus*), u ludu zwana *gadziną*, grubawa z krótkim

ogonem; samiec dochodzi 65 cm., samica 78 cm. długości; łuska na grzbiecie jest ostro grzbiecikowana, na ciemieniu tarczka nieco większa, otoczona bardzo drobnemi, barwa brunatna w rozmaitych odcieniach, wzdłuż grzbietu smuga brunatna lub śniada, w zygzag połamana. Odmiany ubarwienia poczytywano dawniej za oddzielne gatunki; osobniki więcej szare lub popielate ze smugą śniadą oznaczano nazwą *Vipera berus*, rudawe ze smugą mniejszą, lecz raczej brunatną, niż czarniawą, zwano *V. chersea*, odmianę zaś czarną uważano za gatunek *V. prester*. Okazało się jednak, że odmiany te ubarwienia zależą głównie od płci; samce, zwykle mniejsze i cieńsze, miewają barwy jaśniejsze, smugę zaś i plamy najczęściej czarniawe; samice bywają pospolicie rudawe, rzadziej oliwkowe, a rysunek na ciele też nie jest wolny od tego rudawego odcienia; wszystkie czarne indywidua również okazywały się samicami. Ż. nasza przebywa najczęściej w zaroślach, na wyrębach, lubi miejsca kamieniste, rzadziej zdarza się wśród błot. Wychodzi często na słońce wygrzewać się; pokarmem jej prawie wyłącznie są myszy, a raczej mniej od nich zwinne polniki; w niewoli żadnego pokarmu przyjmować nie chce. Nieprzyjaciołmi jej są: jeż, niektóre ptaki drapieżne i bocian. W zimie odbywa sen zimowy towarzysko, w liczbie 15—25 osobników, pod staremi pniami, i ukazuje się na ziemi dopiero w kwietniu; w sierpniu i wrześniu znosi samica 5—14 jaj, z których młode wydobywają się tak szybko, że żmije uważają się zwykle, jako żyworodne. Ukąszenie Ż. w naszym klimacie rzadko bywa śmiertelne, jednak jest bardzo niebezpieczne; rana bywa albo uporczywa, albo łatwo w gangrenę przechodzi, a po jej zagojeniu często pozostają chroniczne dolegliwości. Ratunek polega na spiesznem oddaleniu jadu, zatem na pocięciu rany i obfitym krwotoku; obfite użycie gorącego napoju, ciepła kąpiel i t. p. mają na celu zmniejszenie absorbcji.—W Europie płd. żyją dwa inne gatunki Ż., należące do rodzaju *Vipera*, różniącego się od poprzedniego tem, że cała głowa jest drobniutkiemi łuskami pokryta, bez tarczki większej na ciemieniu. Ż. *illyryjska* (*V. ammodytes*), na 1 cm. długa, z brodawkowatym wyrostkiem na końcu nosa, żyje w Węgrzech płd. i Dalmacji; Ż. *żebrowana* (*V. aspis*), 60—75 cm. długa z głową mniej płaską niż u naszej Ż., we Francji płd. Szwajcarji i Włoszech. Ż. *rogata* (*Cerastes aegyptiacus*), 65—70 cm. długa, z dwoma wyrostkami rogowatemi nad oczyma, żółta z czarnemi plamami, żyje w Afryce płn.-wschodniej i Arabji, głównie w pustyniach, przez Egipcjan starożytnych uważana była za świętą.— *Żmiją koralową* nazywa się niekiedy wąż koralowy (ob. Węże). Por. Wałecki „Materjały do zoografji Polski. Płazy" (*Pamięt. fizjogr.*, t. 3). Banzer „Die Kreuzotter" (1891).

Głowa żmii. I. Paszcza otwarta. II. Budowa gruczołu jadowitego, *a* sakwy mięsiste z zębami jadowitemi, *b* ujście krtani, *c* zęby podniebienne, *d* język.

Żmija.

Żmijewski Eugenjusz, agronom i literat, * roku 1817, † 1884 w Warszawie, ogłosił opisy Syberji, gdzie bawił od 1838 do 1856, znany jest w piśmiennictwie pod pseudonimem Feliksa S. Życiorys jego podał *Tygodn. ilustr.* 1885.

Żmijowiec, *żmijówka*, *żmija główka*, *miodunka*, *ostrzeń*, *wężownik* (*Echium*), rodzaj roślin z rodziny ogórecznikowych; cechuje się kielichem 5-dzielnym, koroną dzwonkowatą lub lejkowatą, z brzegiem nierównym, 5-wrębnym, 4-wolnemi orzeszkami; są to zioła i krzewy, głównie w Europie środkowej i płd., także w Azji Mniejszej i Afryce płn., na miejscach suchych. Najwięcej znanym gatunkiem jest Ż. *pospolity* (*E. vulgare*), u nas bardzo pospolity, łodygę ma na 1 m. wysoką, pokrytą włoskami szczeciniastemi, liście lancetowa-

Kwiat żmijowca.

te, również kosmate, kwiaty błękitne, zebrane w długie kłosy. Różne części tej rośliny stanowiły środek lekarski, chłodzący i odmiękczający. Oprócz tego znajduje się jeszcze u nas **Ż.** *czerwone (E. rubrum)*, o kwiatach purpurowych, na Wołyniu i Podolu, oraz w górach Karpackich, i **Ż.** *fjoletowy* (*E. violaceum*), o kwiatach błękitno-fjołkowych, w Galicji i na Karpatach. Niektóre gatunki hodują się, jako ozdobne, w ogrodach i cieplarniach.

Żmujdzka kasztelanja, ostatnim Kaszt. **Ż.** był Jerzy Tyszkiewicz, mianow. 1781 r.

Żmujdzki starosta, inaczej generał Żmujdzi, dla odróżnienia od innych starostów Żmujdzi, liczył się do wojewodów i pomiędzy nimi zasiadał z kolei 12-ty. Wybierany był przez szlachtę i potwierdzany przez króla. Ostatnim starostą był Antoni Giełgud od 1781, chociaż wybrany dopiero 1783 r.

Żmujdź. *Geografja.* Kraj starej Litwy wzdłuż morza Baltyckiego, pomiędzy dzisiejszemi Prusami a Kurlandją. Wyraz litewski *Ziemaj* znaczy „nizko,“ dlatego lud ziemię tę nazywa *Ziemajciej*, *Ziemajcis*, siebie zaś *Żemajtis*, t. j. krainą nizko położoną, mieszkańcami ziem dolnych, nizkich, w przeciwstawieniu do krainy górnej, *Auksztote*, t. j. właściwej Litwy (ob.). Cała ta kraina była nizkiem pobrzeżem Litwy. Granice dawnej **Ż.** były nierównie obszerniejsze aniżeli dzisiaj. Od Auksztoty, części górnej, była **Ż.** odgraniczona rzekami Niewiażą i Dubisą. Na zachód sięgała **Ż.** do pokrewnych sobie Prusów w Sambji, Notagji i Warmji, na półn.-zachód rozciągała się ku Dźwinie, a od północy opierała się o ziemię Kuronów, po za którymi szli pokrewni z Litwą i **Ż.** Miwowie i Łotwa. Na **Ż.**, zdaje się, leżą jeszcze ziemie: Nadrawja, Szaławja, Karsowja. Rzeki: Pregla, Niemen, Sałauta, Okmiana, Szwenta, Łuba, Wenta, Musa, Kroja i wiele innych przerzynały **Ż.** i znakomicie ją nawodniały. Ziemia w stronie południowo-wschodniej gęstemi zarosła lasami była o wiele żyzniejszą od krain półn.-zachod. (ku Kurlandji), piaszczystych, pustynnych i rzadka borami pokrytych; z dawnych puszcz lesistych pozostały do dziś dnia jeszcze odwieczne dęby święte. Po lasach mnóstwo żyło niedźwiedzi, a barcie, ręką ludzką stawiane, dawały w obfitości miodu; morze, rzeki i nieprzeliczone strumienie dostarczały rozmaite ryb gatunki; na wybrzeżach morskich znajdowano w znacznej ilości bursztyn. Ziemia rodziła hojnie len i zboża wszelakie. Słynne konie żmujdzie, nierosłe wprawdzie, odznaczały się jednak siłą i rzeźkością niezwykłą. Lud niechętnie gromadził się po miastach (Rosienie, Betygoła, Ejragoła), a i wsie nawet, często lasami otoczone, składały się z chałup zdala od siebie na znacznej przestrzeni rozrzuconych. Na granicy od Krzyżaków wznosiły się zamki (Bisena, Wielona, Kowno i t. d.), dla obrony kraju, którego niepodległości bronił Żmujdzin, pełen hartu, stałości i siły męskiej, z wielką walecznością i poświęceniem. Od Ragnety aż do Miednik całą przestrzeń pokrywały lasy święte. Między Niewiażą a Dubisą leżało jakoby święte miejsce, Romowe. Wśród ludu najpierwsze miejsce zajmowali kunigasy, rodzaj szlachty, arystokracji miejscowej. Kunigasy nie dążyli jednak do władzy i panowania, na **Ż.** więc przechowało się daleko więcej swobody gminowładnej i życia patrjarchalnego, aniżeli we właściwej Litwie. Memel (Klajpeda) leżał też na ziemi pierwotnie Żmujdzkiej. Plemiona bratnie Prusów i Łotwy uległy Niemcom (Krzyżakom i Mieczowcom), **Ż.** zaś z Auksztote utworzyły państwo niepodległe.

Historja. Pod względem dziejów wewnętrznych **Ż.** jest przedewszystkiem krajem dawnych podań i wspomnień. Według bajecznych opowiadań, na brzegi te pierwsze ślady cywilizacji europejskiej zanieść mieli wychodźcy rzymscy pod wodzą Palemona czyli Publjusza Libona w pierwszym wieku ery chrześcijańskiej. Potomstwo Palemonowe władało krajem przeszło siedm wieków. Borkus, najstarszy syn Palemona, miał opanować całą okolicę nad Niemnem i założył w tej stronie Jurborg. Dalsze potomstwo Palemonowe było: Ursyn, Dorsprung, Spera, Kunas i t. d. Więcej jednakże prawdy jest w domniemaniach, że nie wychodźcy rzymscy, ale skandynawscy rozbójnicy łupili to pobrzeże litewskie, i prędzej zapewne Normanowie, niż Rzymianie pobudowali w Płotelach drewnianą warownię na wyspie dość obszernego jeziora, z którego wypływa niewielka rzeka. To pewna, że Płotele, Jurborg, Wielona do najdawniejszych posad **Ż.** należą. Łupieżcy z Płotel, blisko morza położonych, głębiej brzegami Niemna, Jury i Niewiaży przedostawali się do Litwy. Osady ich musiały być liczne, skoro w nazwiskach dawniejszej szlachty żmujdzkiej (np. Ejsmont, Dowmunt Mongird, Norwid, Dowgird, Gintowt i t. d.), pozostał ślad napływu skandynawskiego. Kiedy Ryngold począł się rozpościerać na Rusi, **Ż.** zaczęła oddzielać od Auksztoty, ale mimo to pod książęty swymi podlegała panom Litwy. W XII w. rządził w niej Gimbut, który posyłał hufce po zdobycze na Ruś obok Litwy. Po Gimbucie Montwiłł synów swoich Erdziwiłła i Wikinta wysyłał także na Ruś dla zdobyczy, opatrzył lud swój w broń i dał mu poznać niektóre wynalazki europejskie. Na nieszczęście **Ż.** w domowe jej sprawy wdał się Mindowe, król Litwy, i podarował ją 1253 r. Krzyżakom. Oburzeni tem Żmujdzini, opierając się Niemcom, zapuszczali zagony swe w głąb ziem zakonu, budzili tam powstanie i ducha niepodległości. Jakiś czas po śmierci Mindowego **Ż.** górą szła nad Litwą, jako kraj czystej narodowości i nieskażonej wiary przodków, kiedy cała Auksztote w straszliwym zostawała odmęcie, rozlewając się na słowiańskie ziemie i w nich się roztapiając, aż nareszcie Lutuwer, pan Ejragoły, dał początek

nowej dynastji litewskiej. Teraz z kolei **Ż.** weszła w śmiertelne z Niemcami zapasy, które trwały półtora wieku blizko (1283—1410). Kraj dziki, bezdrożny, nastręczał wielkie nieprzyjacielowi trudności. Dlatego też Krzyżak nie mógł nigdy długo w nim zabawić; wycinał lasy, palił osady, łupił co się dało i uciekał co prędzej ze strachu, ażeby z zasadzek nie był zaskoczony. Jednakże w r. 1283 mistrz Konrad zdobył zamek Bisenę nad Niemnem, a waleczną jego załogę zabrał do niewoli. Wytrwały w swoich zamiarach zakon ciągle do jednego zdążał celu, do opanowania Żmujdzi; dlatego nie dawał jej ani chwili spokoju, dlatego urządził nawet swoją straż pograniczną wzdłuż całej tej krainy, ażeby odbijała pierwsze zapędy sił żmujdzkich. Po długich wreszcie, a zawsze niemal daremnych zachodach, uderzyli Krzyżacy na święte gaje, spalili Romowe, wycięli w pień kapłanów, szlachty i ludu wiele, mnóstwo innych zabrali w niewolę, a kraj cały od górnego Niemna aż do Wilji strasznie ogniem i mieczem spustoszyli (1294). Wprawdzie łagodniejszem następnie postępowaniem tak dalece zjednali sobie Żmujdzinów, że ci nawet na Litwę razem z nim występowali, następne jednakże pokolenie pobitych ojców ocknęło się z chwilowego upadku ducha, rozpoczęły się na nowo dawne krwawe zapasy z Niemcami (za Witenesa i Gedymina), z jednej strony w obronie gnębionej narodowości, z drugiej dla łatwego łupu i zdobyczy. W tych zapasach poległ Gedymin, a dalsze przewodnictwo walki odziedziczyli po nim Olgierd i Kiejstut, rodzeni bracia, mianowicie Kiejstut, udzielny książę Trok i Żmujdzi. Odtąd na chwilę nie ustawał bój, zwłaszcza kiedy **Ż.** miała swego pana w osobie takiego męża, jak Kiejstut (ob.). Była to doba największej siły w natarciu, najrozpaczniejszej w obronie. Ze strony Niemców tylko mord, rzeź, najczarniejsza zdrada, łamanie najuroczystszych traktatów i przysięgi; ze strony **Ż.** rozpacz, walcząca o byt narodowy. Nareszcie Jagiełło, żeby się utrzymać na tronie litewskim przeciw Kiejstutowi, wspólnie z bratem Skirgiełłą w r. 1382 ustąpił zakonowi **Ż.** aż po rzekę Dubisę. Za Jagiełłą szedł i Witold (ob.) drogą tej samej polityki, ulegając chwilowej konieczności, ale Witold zawsze rad był podać rękę **Ż.**, która prawem spadku po ojcu do niego należała. Wtedy zaczęła się nowa doba wojny dyplomatycznej. Zakonowi **Ż.** była potrzebna, bo przegradzała posiadłości dwu krzyżackich państw, inflanckiego i pruskiego. Witold, uciekłszy przed Jagiełłą do Krzyżaków, skłonił część **Ż.** do zawarcia z zakonem zaczepno-odpornego przymierza przeciw Litwie. Teraz chytrość krzyżacka miała zastąpić dotychczasowe orężne wystąpienia; lecz kiedy Witold zasiadł na wielkoksiążęcym tronie Litwy, zaraz nowe rozpoczęły się zapasy. Żmujdzini, opierając się na tem, że nie wszyscy zaprzysięgli sojusz, tylko pewne okolice, zdobyli i spalili Memel (Kłajpedę) 1393 r. Witold jednak, zawarłszy z mistrzem Konradem v. Jungingen traktat na wyspie niemeńskiej Salinie, przy ujściu Dubisy (2 października 1398), musiał ustąpić zakonowi całą zachodnią **Ż.** i za granicę oznaczył pas ziemi od Kurlandji rzeką Dubisą przez Salinę ku Mazowszu, Szeszupą, Nettą, Bobrem i Narwią, to jest ustąpił trzy części **Ż.**, i wówczas wziął się mistrz do strasznego nawracania ziemi ciemiężonej. I znów krew lała się potokami. Lata 1399 i 1400 były najokropniejsze: Witold, po świeżej klęsce nad Worsklą, lubo bolał nad klęskami **Ż.**, nie śmiał wszakże spojrzeć w oczy zakonowi. Znękani do szczętu Żmujdzini poddali się wrogowi, znakomitsi mieszkańcy musieli dać zakładników, mistrz wzniósł zaraz dwa zamki w środku ich ziemi, Friedberg i Gotteswerder, a kraj cały był zniewolony przyjąć naczelnego wójta i sędziego generalnego, którym został Michał Küchmeister von Sternberg; ciwunowie zaś, zarządzający oddzielnemi włościami czyli powiatami, już tylko od niego odbierali rozkazy. Duchowieństwo niemieckie rozbiegło się po kraju lud nawracać. Nareszcie wśród największego ucisku wybuchło powszechne powstanie; padły wszystkie krzyżackie zamki i załogi w pień wycięto, wójtowie, rycerze i duchowni dostali się do niewoli, a **Ż.** znowu ujrzała się wolną i oddawała się w ręce Witolda. Witold jednakże, zajęty gruntowaniem swej potęgi na granicach wschodnich, pokojem w Raciążu (1404) oddał **Ż.** na ofiarę zakonowi, chwilowym względom politycznym gwoli. Srogie rządy komtura Heffenbacha wywołały nowe powstanie, stłumione za pomocą samego Witolda (1405), przeciw któremu zwróciła się też nienawiść ludu Żmujdzkiego. Kraj wszelako nie uspokoił się bynajmniej i zanosił skargi rozpaczne przed całą Europą. W końcu przecież Witold, zebrawszy dostateczne siły, ujął się za krzywdy swego ludu, wkroczył 1409 r. na **Ż.** i wypędził Krzyżaków, ale zawarciem rozejmu pozostawił ją w ręku zakonu. Dopiero po bitwie grunwaldzkiej osłabiony zakon traktatem toruńskim (1411) ustąpił **Ż.** w dożywotnie władanie Jagiełły i Witolda. Witold zajął się zaraz urządzeniem **Ż.**, ustanowił w osobie Kieżgajły starostę i pracował wraz z królem nad ochrzczeniem kraju, co wreszcie ułatwiła śmierć ostatniego wielkiego kapłana Gintowta (1414); biskupstwo żmujdzkie było fundowane (1417 r.); traktatem mielneńskim (1422) przeszła **Ż.** (prócz Memla) ostatecznie w wieczne posiadanie Litwy, a 1431 r. bliżej oznaczono granice. Raz jeszcze atoli doznała **Ż.** niemałej krzywdy od Niemców, gdy Świdrygiełło, zawichrzywszy Litwę, odstąpił bezprawnie znowu Krzyżakom trzymilową przestrzeń kraju wzdłuż brzegów morskich; lecz Zygmunt Kiejstutowicz i syn jego Michał dzielnie występowali przeciwko Świdrygielle, a zwycięstwo odniesione pod Wilkomierzem nad połączonemi siłami Świdrygiełły i kawalerów Mieczowych w r. 1435 zamknęło raz na zawsze

dobę zaczepek niemieckich. Odtąd Ż., przeszedłszy potem pod władzę Kazimierza Jagiellończyka, zaczęła żyć całą piersią, swobodnie i szczęśliwie. Chrześcijaństwo krzewiło się w niej szybko i podbiło serca tego prostego a zacnego ludu. Pierwotnie dziewięć kościołów szerzyło światło wiary. Biskup miał swą stolicę i katedrę w Miednikach. Pierwszy kościół rzeczywiście katedralny stanął p. n. św. Piotra i Pawła 1464 r., ale dopiero Michał Radziwiłł, wojewoda wileński, począł budować tu murowaną katedrę (1519—21), lecz ta robota została zaniedbana, aż nareszcie Kazimierz Pac 1691 wzniósł dzisiejsze jej mury. Kiedy upadły biskupstwa w Inflantach, biskupi żmujdzcy przybierali czasem tytuł biskupów kurońskich i piltyńskich. Na stolicy biskupiej, jako i w kapitule zasiadało wielu Polaków, Żmujdzinów i Litwinów, a między nimi byli niektórzy i w kraju i w kościele znakomitymi mężami. Starostowie żmujdzcy, jak: Kieżgajłowie, Gastołdowie, Radziwiłłowie, Kiszkowie, Chodkiewicze, należeli do znakomitszych rodzin Żmujdzi i Litwy. Zwykle też urząd starosty żmujdzkiego, prostego rządcy kraju, łączył się z innemi wyższemi urzędami litewskiemi. Zygmunt Stary, regulując wewnętrzne stosunki Ż., wydał 1529 ustawę dla dzierżawców i ciwunów włości żmujdzkich, pragnąc ustawą tą lud zasłonić przed dowolnością ciwunów. Ustawa pomieniona oznaczała zarazem wysokość rozmaitych opłat, na rzecz króla i ciwunów pobieranych. Dla wymiaru sprawiedliwości cztery razy w roku odbywać się miały sądy, a na nich sądzić miał starosta z ciwunami w Krożach; od ich wyroków apelacja służyła do króla. Z czasem powstały na Ż. i dostojności polskie, za przykładem innych ziem Litwy. Najpierwszym czyli najwcześniejszym takim urzędnikiem był tu chorąży, który pierwotnie zwany był po prostu „starszym po staroście żmujdzkim:" nosił on chorągiew ziemską, wojsko żmujdzkie popisywał, regestry Żmujdzinów do boju zdolnych staroście przedstawiał, a starosta odsyłał je następnie do hetmana. Pierwotna ustawa Zygmunta Starego, wydana dla Ż., uzupełniona została i poprawiona pewnym rodzajem statutu organicznego dnia 1 maja 1542 r., opartego na dawnych obyczajach i prawach. Następnie Zygmunt August zatwierdził stare przywileje i ową konstytucję Ż. 7 września 1545, zapewniając krajowi pewnego rodzaju odrębne znaczenie polityczne i reprezentację własną. Starosta żmujdzki został następnie porównany w godności z wojewodami Rzeczypospolitej i był rzeczywistym wojewodą. Był on nietylko hetmanem Ż. i zwierzchnikiem cywilnym, ale także sędzią, los majątków ziemskich w swoich dzierżąc ręku. Za chorążym, urzędnikiem hierarchji polskiej, poszły potem inne tejże hierarchji urzędy, jak sędzia ziemski, pisarz ziemski, a dalej urzędy więcej honorowe, jak: podkomorzego, wojskiego, stolnika, podstolego i t. d. Na sejmach litewskich Ż. zawsze występowała osobno ze swemi żądaniami, bo Ż. w Litwie była rzeczywiście, jak Prusy w Koronie, cząstką całości, ale odrębną, i charakter ten nawet po unji lubelskiej zachowała. Cechą szczególną tej udzielności Ż. było i to, że starosta żmujdzki, posiadał prawo tworzenia szlachty na Ż. W ostatnich czasach Rzeczypospolitej było na Ż. 28 powiatów, pod względem zaś sądowym rozpadał się kraj na dwie tak zwane repartycje: Rosieńską i Telszewską (tę ostatnią przeniesiono potem do *Szawel*). *Rosienie* stały się z czasem stolicą ziemi żmujdzkiej, a drugą stolicą były *Miedniki*, t. j. stolicą duchowną, siedzibą biskupa. Inne miejsca znakomitsze były: *Kalwarja*, *Szydłów*, sławny najokazalszym na Ż. kościołem i cudownym obrazem N. M. Panny; jedyny port morski *Połąga*, w którego pobliżu wznosi się góra Biruty; *Kroże*, osada starożytna, w której Jan Karol Chodkiewicz założył kolegjum jezuickie.—Lud żmujdzki dotąd, mimo licznych przejść politycznych, zachował swoje charakterystyczne rysy, jako lud przedewszystkiem zachowawczy. Mówi wyłącznie po litewsku, chociaż po dworach przyzwyczaił się do mowy polskiej. Nabożeństwo po kościołach odbywa się w języku litewskim. Żmujdzini odznaczają się niezwykłą pobożnością i namiętnie obstają za swoją wiarą, bo wogóle z charakteru swojego są uporni: tak samo bronią Kościoła, jak ziemi i obyczajów swoich. Lud to jest szlachetny, wesoły, moralny, gościnny; pijaństwo rzadsze tu jest niż gdzieindziej. Oddawna wolny, bo oczynszowany, w stosunku do ludu innych prowincji jest wogóle zamożny i nie trudno tu spotkać gospodarzy, liczących po kilkanaście tysięcy rubli gotówki.—Księstwo Ż. zajmowało w ostatnich czasach Rzeczypospolitej około 700 mil kw.; po r. 1795 dzieliło się na 3 powiaty: Rosieński, Szawelski i Telszewski; obecnie, od czasu ustanowienia gubernji Kowieńskiej (1845), całe się w niej mieści. Djecezja biskupia obejmuje dzisiaj dwie gubernje: Kowieńską i Kurlandzką, i ma trzy sufraganje: Żmujdzką, Miednicką i Kurlandzką. Nad historją, geografją i starożytnościami Ż. pracował najwięcej *Ign. Buszyński*. Por. też L. Jucewicz.

Żmurko Wawrzyniec, matematyk, * 1824 w Jaworowie w Galicji, † 1889. Do szkół średnich uczęszczał w Przemyślu, matematykę studjował w Wiedniu. W r. 1848 został docentem matematyki wyższej przy politechnice wiedeńskiej, w r. 1851 profesorem matematyki w akademji technicznej we Lwowie, a 1871 r. profesorem tegoż przedmiotu w tamecznym uniwersytecie. W r. 1870 został członkiem honorowym towarzystwa nauk ścisłych w Paryżu, a w r. 1872 członkiem czynnym akademji umiejętności w Krakowie. Z licznych prac jego przytoczymy: „Beitrag zum Integralcalcül" w sprawozdaniach akademji nauk w Wiedniu (1849); „Wykład matematyki na podstawie ilości o dowolnych kierunkach w przestrzeni" (2 tomy, Lwów, 1861 — 64); „Ueber die Flächen zweiter

Ordnung i t. d." (w 26 t. pamiętników akad. wied. 1865); „Beitrag zur Theorie des Grössten und Kleinsten der Functionen" (tamże, t. 27, 1866); „Teorja największości i najmniejszości funkcji wielu zmiennych" (Pamiętnik tow. nauk ścisłych w Paryżu, t. I, 1871); „Beitrag zur Erweiterung der Operationslehre der konstruktiven Geometrie" (Lwów, 1873): jest to opis i teorja narzędzi przez autora pomyślanych, jak cykloidograf, elipsograf, parabolograf, hiperbolograf, a przedewszystkiem integrator, który pozwala graficznie rozwiązywać takie całkowania, jakich rachunkiem nie można wykonać. Narzędzia te na wystawie powszechnej w Wiedniu 1873 zyskały medal zasługi. „O styczności stożków obrotowych" (Krak., 1874); „Przyczynek do rachunku przemienności" (Pam. akademji umiej. krak. 1875); „Ueber Kriterien relativer Maxima und Minima bestimmter Integrale" (Pam. akad. wied. 1876); „Theorie der relativen Maxima und Minima bestimmter Integrale" (1876); „O ważności i zastosowaniu funkcji oskulacyjnej przemienności" (1876) i w. in.

Żmurko Franciszek, malarz polski, * 1859 we Lwowie, syn znakomitego matematyka Wawrzyńca **Ż.** Początkowe nauki pobierał w gimnazjum, potem w szkole realnej. Studja rysunkowe rozpoczął u Tepy, następnie w krakowskiej szkole sztuk pięknych pod dyrekcją Matejki. Później udał się do Wiednia, a stamtąd do Monachjum, gdzie wstąpił do akademji do klasy Wagnera. Po pół roku studjów otrzymał medal złoty za studja i szkice. W Monachjum wymalował pierwszy swój obraz „Kleopatrę," która zwróciła na siebie uwagę profesorów i za którą otrzymał medal na wystawie akademickiej. Z Monachjum wrócił **Ż.** do Krakowa i pod wpływem Matejki wymalował obraz „Kazimierz i Esterka," za który od cesarza Franciszka Józefa otrzymał stypendjum na wyjazd do Rzymu, gdzie wymalował „Sfinksa" i porobił studja do „Nerona nad zwłokami Agryppiny." Po pół roku zrzekł się stypendjum i wrócił do Krakowa, gdzie czas pewien pracował znowu pod kierunkiem Matejki. Z Krakowa wyjechał do Warszawy, gdzie osiadł na stałe. Ważniejsze jego obrazy: „Śmierć Mesaliny," „Zaślubiny Mesaliny w Monte Pincio," „Dama Kameljowa," „Na skrzydłach pieśni," „Śmierć na kwiatach," „Napój miłosny," „Haszysz," „Demon," „Z rozkazu Padyszacha," „Pieśń wieczorna," „Jus primae noctis," „Przeszłość grzesznika," „Gwiazda Betleemska," „Laudemus Feminam" i t. d. Por. „Franciszek Żmurko" napisał Kazimierz Daniłowicz Strzelbicki (Warszawa, 1903).

Żmurko Franciszek.

Żnicz Wiesław, pseudonim Władysława Etgensa.

Żnin, miasto powiatowe w W. Ks. Poznańskiem, reg. Bydgoskiej, nad 2-ma jeziorami t. n., niegdyś do arcybiskupów gnieźnieńskich należące i murem opasane. W r. 1331 zostało złupione i spalone przez Krzyżaków, a w r. 1447 pożarem było dotknięte. Tu się urodził Erazm Gliczner, jeden z najuczeńszych protestantów XVI wieku, a w przyległej wiosce Januszkach przyszedł na świat słynny poeta łaciński Klemens Janicki. Pod **Ż.** nakoniec w poblizkiej wiosce urodzili się dwaj uczeni bracia: Jan i Jędrzej Śniadeccy. Jedynym pomnikiem starożytnym miasta **Ż.** jest wieża ratuszowa i piękny kościół parafjalny. Mieszkańcy w liczbie 3,400 trudnią się głównie uprawą roli i rybołówstwem.

Żniwiarka, maszyna rolnicza do cięcia i układania zboża. Rozmaitość warunków, jakim dobra **Ż.** odpowiadać winna, czyni konstrukcję jej bardzo trudną. Przyrząd tnący w **Ż.** składa się zwykle z kilkunastu nożów trójkątnych, osadzonych na wspólnym pręcie i tworzących rodzaj piły; noże, poruszając się, przesuwają się przez otwory podłużne w tak zwanych palcach, które idą przed nożami, oddzielają dla każdego z nich jednakową liczbę źdźbeł; cięcie **Ż.** jest nożycowe, noże przedstawiają ramię ruchome nożyc, a palce nieruchome. Przyrząd odkładający garście składa się z pomostu, na który padają ścięte źdźbła, z nagarniaczy, nachylających zboże ku nożom i pomostowi, i z grabi, zbierających zboże z pomostu i odrzucających je na bok w postaci garści. Sąd o pierwszeństwo między **Ż.** bardzo jest trudny do rozstrzygnięcia. Ważniejsze z dotychczasowych konstrukcji są **Ż.** *Wooda*, dawniej *New Champion* zwana, **Ż.** *Burdicka* zwana *Ceres*, **Ż.** *Champion*, **Ż.**

Żniwiarka.

Grubińskiego zwana *Warszawianką*, *Ż. Allena*, *Samuelsona*, *Hornby'ego* i *Zimmermanna*. Koszt roboty przy pomocy Ż. nie jest w ogólności niższy, aniżeli pracy ręcznej, ale ważną jej korzyść przedstawia pośpiech, co pozwala uprawiać liczniejsze odmiany zboża, w jednym czasie dojrzewające.

Żochowski Cyprjan, herbu Brodzic, metropolita arcybiskup kijowski. Syn ubogiego szlachcica, w młodym wieku wstąpił do zakonu bazyljańskiego. Następnie udawszy się po wyższą naukę do Rzymu, został tam doktorem teologji. Po powrocie do ojczyzny, był jakiś czas przy boku metropolity Kolendy, który go wielkiem zaszczycił zaufaniem, a następnie mianował swym audytorem, wreszcie archimandrytą leszczyńskim pod Pińskiem i w najważniejszych sprawach chętnie nim się wyręczał. Podczas koronacji Michała Korybuta, Ż. był mianowany podwójnym koadjutorem, bo arcybiskupstwa połockiego i metropolji. Kolenda bowiem był dotąd tylko arcybiskupem połockim, stolicy bowiem kijowskiej metropolitalnej objąć nie mógł z powodu ówczesnych zamieszek krajowych i zajmowania Kijowa przez cara Aleksego. Podczas starań o potwierdzenie tej nominacji w Rzymie nadszedł sejm nowy w r. 1670, a na nim sprawa układów z Doroszeńką głównie zajmowała umysły. Na sejmie tym Ż. z nuncjuszem Marescottim wyrobił dla komisarzy mających jechać do Ostroga instrukcję warującą prawa unji. Jednakże układy te nie przyszły do skutku. Nareszcie zgodziła się stolica apostolska na koadjutora dla metropolity, i król wydał Ż. przywilej na koadjutorję metropolji (12 listopada 1670), później zaś nieco Kolenda udzielił mu inwestyturę na episkopję witebską i koadjutorję połocką (18 grudnia), a 15 marca 1671 r. konsekrował go w Wilnie na metropolję i koadjutorję. Odtąd Ż. jest rzeczywistym biskupem witebskim, to jest nosi drugi tytuł arcybiskupa połockiego, a obok tego jeszcze przybierał tytuł biskupa mścisławskiego i orszańskiego, a nawet niewłaściwie i mohylowskiego. Dla większego uposażenia dostał jednocześnie dwa opactwa, t. j. archimandrję, bogate klasztory na Wołyniu, Dermań i Dubno. Po śmierci Kolendy († 1674), Ż. został na jego miejsce metropolitą arcybiskupem kijowskim, biskupem witebskim, mścisławskim i orszańskim. Jego staraniem 1680 przyszedł do skutku sobór Lubelski, znany p. n. *Colloqium Lublinense*, którego celem było ostateczne pogodzenie się z nieunją. Wprawdzie cel ten dopięty nie był, ale sam rozbiór tej sprawy i wydane z tego powodu dzieło, pod takimże tytułem *Collogium Lublinense*, przygotowały następne w tym przedmiocie działania. Na kapitule zebranej w lipcu 1683 r. Ż. obrany był generałem zakonu, ale będąc w ciągłych nieporozumieniach z Bazyljanami, we trzy lata potem obalony, skąd zawaśnienia jego z zakonem, buntującym się przeciwko władzy metropolity, stawały się coraz drażliwszemi, i skargi sypały się na niego od Bazyljanów tak do stolicy apostolskiej, jako też do króla. Znakomitą zasługą Ż. jest to, że on pierwszy zaprowadził drukarnię, z której wydał najzupełniejsze służebniki, t. j. księgi liturgiczne cerkwi, mszały, rytuały i agendy, których dotąd kościołowi brakowało, tak, że używając tylko przepisywanych, posługiwał się tem samem księgami nieraz błędnemi. Również gorliwym okazywał się metropolita w restaurowaniu domów bożych. Jako pasterz, Ż. był surowy i energiczny, i to właśnie nie podobało się zakonowi Bazyljanów, którzy w tym dobrym przymiocie metropolity wszelkie wady upatrywali. † 1693, podobno w podróży z Supraśla do Białegostoku.

Żochowski Józef, naturalista i pisarz polski, * 1801 we wsi Żochach, pow. Węgrowskim, † 1851 w Omsku. Będąc jeszcze w szkole wydziałowej księży Komunistów w Węgrowie, wstąpił do ich zgromadzenia w 1818, w którem przebywszy rok jeden, przeniósł się do seminarjum św. Jana w Warszawie, a po 3 latach przeszedł do zgromadzenia kks. Pijarów. W roku 1883 przeznaczony został na nauczyciela przy szkole wydziałowej w Wieluniu. Wkrótce atoli wystąpił ze stanu duchownego i w 1824 wszedł do uniwersytetu warszawskiego, w którym ukończył nauki w wydziale filozoficznym i administracyjnym ze stopniem magistra, a od r. 1828 był nauczycielem przedmiotów filologicznych, historji i nauk przyrodniczych w Radomiu, Łukowie i Warszawie. Po siedmioletniej przerwie był znowu od 1836 do 1840 nauczycielem w Szczebrzeszynie. Uwolniony, miał fabrykę narzędzi rolniczych na Pradze, po jej upadku był od 1844 do 1848 roku pomocnikiem bibljotekarza Banku Polskiego. W r. 1849 zesłany był do Syberji. Prócz wielu artykułów drukowanych w różnych czasopismach warszawskich, wydał oddzielnie: „Rys elektro-magnetyczny systematu świata fizycznego" (Warszawa, 1840); „Fizyka" (2 t., tamże, 1841—42); „Motyl, pismo poświęcone wykładowi nauk przyrodniczych" (tamże, 1843); „Filozofja serca czyli mądrość praktyczna" (tamże, 1846); „Życie Jezusa Chrystusa" (tamże, 1847).

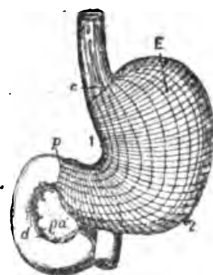
Żochowski Feliks, gramatyk, * 1802 we wsi Żeleźnikach, pow. Siedleckim, † 1868 w Warszawie. Ukończywszy nauki gimnazjalne w Lublinie, a uniwersyteckie w Warszawie (1828), został nauczycielem języka polskiego szkoły wydziałowej przy ulicy Królewskiej w Warszawie, jednocześnie zaczął wykładać ten przedmiot w warszawskiej szkole rabinów, przy której zostawał przez lat 20. W r. 1842 przeniesiony na nauczyciela języka i literatury polskiej do gimnazjum gubernjalnego w Warszawie, został 1848 profesorem w instytucie szlacheckim, 1859 inspektorem szkoły powiatowej trzeciej, 1862 rektorem gimnazjum w Radomiu, a 1865 otrzymał emeryturę. Gorliwy badacz ustroju i budowy mowy ojczystej, wydał dzieła: „Części mowy odmieniające się przez przypadki" (War-

szawa, 1848) i „Mownia języka polskiego“ (tamże, 1852); oprócz tego umieszczał wiele rozpraw z zakresu badań językowych w pismach czasowych.

Żodziszki, niegdyś miasteczko w gub. Wileńskiej, pow. Święciańskim, nad Wilją. Przy tutejszym kościele św. Trójcy, wzniesionym w pierwszych latach XVII w. przez Hieronima Machowicza Komara, Barbara z Komarów Minkwiczowa, z synem swoim księdzem Adamem Minkwiczem, fundowała kolegjum jezuickie, nazwane *Verbipolitanum*, i zbudowała wielki klasztor, w którym Jezuici utrzymywali szkołę elementarną. Obecnie, Ż. wieś kościelna, liczy 250 miesz.

Żolibórz (z franc. *joli-bord)*, nazwa, pod którą był znany w Warszawie sławny konwikt ks. Pijarów przy ulicy Gwardyjskiej (dziś zabudowania cytadeli). Kiedy w r. 1754, staraniem ks. Stanisława Konarskiego, stanął przy ulicy Miodowej pod № 487 pierwszy konwikt dla młodzi szlacheckiej (*Collegium nobilium)* i niezmiernej nabył wziętości, wtedy następca Konarskiego, rektor Augustyn Orłowski, dla rozszerzenia zakładu nabył obszerny i wyniosły plac nad Wisłą, któremu dla pięknego położenia nadał nazwę Ż. Gdy w r. 1807 władze francuskie zajęły gmach konwiktu przy ulicy Miodowej na lazaret wojskowy, szkoły przeniesiono stamtąd do Ż., który staraniem ks. rektora Kajetana Kamińskiego został odpowiednio swemu przeznaczeniu przebudowany i składał się z trzech wielkich budowli, do których w r. 1819 dodano czwartą zupełnie nową, a w roku 1829—30 piątą, najobszerniejszą. Wszystkie te gmachy, na najwyższym punkcie Warszawy położone, niemało zdobiły nadbrzeże Wisły i dla wychowańców były pod względem sanitarnym jak najdogodniejsze. Instytut mieścił w sobie około 100 uczniów, płacących po 1,800 złp. rocznie. Dzięki starannemu doborowi nauczycieli i gorliwości kierowników, instytucja ta przynosiła najświetniejsze owoce, wypuszczając młodzież zarówno moralnie, jak i umysłowo rozwiniętą. W końcu 1831 r. konwikt przeniesiony został na ulicę Zakroczymską, gdzie jeszcze rok jeden istniał, a gmachy Ż. wcielono do zabudowań cytadeli Aleksandrowskiej.

Żołądek *(ventriculus, stomachus)*, stanowi część kanału pokarmowego, znajdującą się między przełykiem (ob.), a kiszkami (ob.) i służy do przyjmowania i trawienia pokarmów. Przedstawia on największe rozszerzenie przewodu pokarmowego, leży pod przeponą w okolicy podsercowej. Ż. ma postać worka, którego część obszerniejsza, zwana *dnem*, leży w lewej stronie ciała i za pomocą otworu, zwanego *wpustem (cardia)*, łączy się z przełykiem. Zwężając się zaś coraz bardziej ku stronie prawej i zakrzywiającej ku górze, kończy się otworem, zwanym *odźwiernikiem* (*pylorus)*, który prowadzi do kiszek, a mianowicie do dwunastnicy (ob.). Rozpatrywany z przodu Ż. przedstawia się ograniczonym z góry linją wklęsłą, krótszą, od dołu zaś znacznie większą, wypukłą; linje te stanowią brzeg górny i dolny żołądka i zowią się *wygięciem górnem* czyli *mniejszem* i *dolnem* czyli *większem*. Średnia długość Ż. wynosi 25—30 centymetrów, średnica najobszerniejszego miejsca równa się 12—14 centymetrów. Z przodu i z tyłu otoczony jest Ż. otrzewną (ob.), która udając się od wygięcia mniejszego ku wątrobie stanowi *sieć mniejszą*, od wielkiego zaś wygięcia spuszcza się ku jamie miednicy i pokrywa zwoje kiszek cienkich, stanowiąc *sieć wielką*. Ściany Ż. składają się z czterech warstw, zespojonych ze sobą przez tkankę luźną łączną; postępując od zewnątrz do wewnątrz odróżnia się warstwy: *błonę surowiczą* (otrzewna), *błonę mięśniową*, *błonę podśluzową* i *błonę śluzową*. Błona śluzowa, powleczona nabłonkiem, przedstawia mnóstwo fałdek i niezliczone otworki, będące ujściami gruczołów trawieńcowych i śluzowych. Błona mięśniowa tworzy kilka warstw: podłużną, poprzeczną i ukośną, które żołądek we wszystkich kierunkach kurczyć mogą, wprawiając pokarm w ruch nieustanny, przez co ten miesza się dokładnie z sokiem żołądkowym, który jest wydzieliną błony śluzowej i składa się z pepsyny (ob.), kwasu solnego i pewnej ilości soli: chlorek sodu i potasu, chlorki wapniowy i amonowy, oraz fosforany. Pod wpływem soku odbywa się trawienie (ob.).—Z chorób żołądka najczęstsze są katary kwaśne (przy nadmiernem wydzielaniu się kwasu solnego w soku żołądkowym) i śluzowe (przy zupełnym braku kwasu solnego lub przy niedostatecznej jego ilości), wrzód dziurawiący żołądek i rak. Każdej z tej chorób towarzyszą właściwe objawy, pozwalające na rozpoznanie cierpienia.—U zwierząt pod względem budowy i obecności Ż. panuje wielka rozmaitość: u najniższych zupełnie go brak, u innych tylko nieznaczne rozszerzenie kanału pokarmowego, u ptaków znajdujemy po dwa i trzy żołądki. Najciekawsze jest Ż. u przeżuwających, u których składa się z czterech oddzielnych torb: *żwacza*, *czepca*, *ksiąg* czyli *psalterza* i *trawieńca (rumen, reticulum, omasus)*; przełyk za pomocą pewnego rodzaju rynny przeprowadza pokarmy płynne, mianowicie mleko u ssaków, odrazu do ksiąg, jak również u dorosłych pokarmy, które już zostały przeżute, t. j. po powrocie do jamy ustnej z żołąd-

E żołądek człowieka (siatka przedstawia kierunek włókien mięśniowych). 1. Wygięcie górne, 2. wygięcie dolne, *c* wpust; *p* odźwiernik, *po* trzustka, *d* dwunastnica.

ka pierwszego i drugiego znowu wróciły do przełyku (ob. Przeżuwające).

Żołądek, pseudonim Stanisława Aichlera.

Żołądkowy sok, ob. Żołądek.

Żołądź, ob. Dąb.

Żołędnica, zwierzę, ob. Koszatka.

Żołędzianki, toż co dębianki (ob.).

Żołędziowski Antoni, profesor teologji w akademji krakowskiej, * 1711 w Wielkopolsce, † roku 1783 w Krakowie; ukończywszy nauki w akademji krakowskiej, wstąpił do stanu duchownego, był naprzód nauczycielem w szkołach świeckich i duchownych poznańskich, a następnie do 1777 profesorem teologji w akademji krakowskiej, w której dwukrotnie sprawował urząd rektora, a później podkanclerzego akademji. Obok tego scholastyk wiślicki i kanonik katedralny krakowski, przez lat 15 pracował nad wyjednaniem w Rzymie, dokąd osobiście jeździł, kanonizacji św. Jana Kantego. Zapisał na fundusz edukacyjny 40,000 złp. i bibljotece akademji podarował znaczny swój zbiór książek i medalów. Wydał: „Dissertatio theologica de Praeadamitis“ (Kraków, 1770); „Analogia Thomas Aquinate“ (Poznań, 1738); „Fervicti academiae et ecclesiae dolores in obitu Fr. Kalewski“ (Kraków, 1747); „Laudatio funebris Andr. Załuski Ep. Cracovien.“ (Rzym, 1769).

Żołna (*Merops*), rodzaj ptaków łażących, o dziobie szczupłym, miernym, czworograniastym, skrzydłach długich, ostrych, ogonie miernym o 12 sterowkach. Są to ptaki ozdobnie ubarwione; mieszkają w gorących krajach starego lądu, żywią się owadami, głównie pszczołowatemi; gnieżdżą się w norach na kilka stóp w urwistych pobrzeżach rzek wygrzebanych. W Europie są dwa gatunki: **Ż.** *właściwa*, niekiedy *pszczołojadem* zwana, (*M. apiaster*), 26 cm. długa, błękitna z rdzawym grzbietem i żółtą szyją, żyje w okolicach morza Czarnego i Kaspijskiego, czasami i do nas zalatuje. **Ż.** *modrobrwista* (*M. persicus*), zielona z kasztanowatem podgardlem, rzadka jest w najbardziej południowych okolicach Europy wschodniej.

Żołna.

Żołnierz, każdy człowiek należący do wojska i przeznaczony do służby pod bronią. Wyraz ten pochodzi z łacińskiego *solidus* czyli *soldus*, monety złotej, która za cesarstwa rzymskiego, stanowiła czteromiesięczny żołd wojownika, stąd *soldarius* (franc. i niem. *Soldat*).

Żołudek, miasteczko w pow. Lidzkim, gub. Wileńskiej, blizko prawego brzegu Niemna, niegdyś starostwo. Kazimierz Jagielończyk fundował tu w r. 1480—90 kościół parafjalny, który w najeździe tatarskim 1506 spłonął, a 1529 z polecenia Zygmunta I został naprawiony. 1535 r. tenże król nadał miasto zbiegłemu z Moskwy kniaziowi Iwanowi Lackiemu. Później przechodziło ono w posiadanie Sapiehów, Radzimińskich, Frąckiewiczów. Kazimierz Frąckiewicz Radzimiński, podskarbi nadworny wielk. ks. Litewskiego, założył tutaj 1682 kościół i klasztor ks. Karmelitów. 1706 Karol XII miał tu kwaterę zimową. Miasteczko to, stanowiące później własność Tyzenhauzów, ostatecznie Uruskich, liczy 650 miesz.

Żonkila, roślina, ob. Narcyz.

Żośle, miasteczko w pow. Trockim, gub. Wileńskiej, nad jeziorem tegoż imienia, osada bardzo starożytna, liczy 1,200 miesz.

Żółcianka, *żółta ziemia*, *traulit*, *melinit*, mineral z grupy glinki, rozcieralny, c. wł.=2,2, przylepia się do języka i w wodzie rozpada się na proszek. Jest to krzemian glinki z 34% tlennika żelaza. Używa się do farbowania skóry na żółto. Palona, daje ochrę czerwoną.

Żółciecz, roślina, toż co żółtopla, ob. Garcinia.

Żółcień, ob. Kurkuma.

Żółciowe kamienie (*cholelithiasis*), tworzą się w pęcherzu żółciowym lub w przewodach przez osadzenie się części składowych żółci (ob.) naokoło cząstek śluzu lub ciał obcych; powstają one w żółci nie mającej dostatecznej mocy do rozpuszczenia cholestearyny i związków wapna, które zwykle w kwasie taurocholowym są rozpuszczone. Od wielkości ziarnek piasku dochodzą niekiedy do objętości jaja kurzego, są pojedyncze lub dosyć liczne, gładkie i chropowate, kruche, białawe, żółte, zielone, czarniawe. Najczęstsze składają się z samej cholestearyny, inne w związku z barwnikiem i wapnem. Często bardzo nie sprawiają **Ż. k.** żadnej dolegliwości i przechodząc przez przewody żółciowe do kiszek, wydzielają się z kałem, niekiedy wszakże przejściu temu towarzyszy gwałtowny ból świdrujący w prawem podżebrzu, rozszerzający się na cały brzuch, co stanowi *kolkę wątrobową*. Sprawa ta zwykle wikła się zapaleniem pęcherza żółciowego, co sprowadza cały szereg zaburzeń w trawieniu. Jeżeli kamień zatyka *przewód żółciowy wspólny*, może wywołać żółtaczkę (ob.). **K. ż.** mogą także wywołać zapalenie, owrzodzenie, ropienie i przedziurawienie dróg żółciowych z wpadnięciem kamienia do jamy brzusznej i wywołaniem ostrego zapalenia otrzewnej (ob.), najczęściej kończące się śmiercią. Leczenie polega na stosowaniu wód mineralnych: Karlsbad, Vichy, Marienbad, Kis-

singen; w razie komplikacji odwołać się trzeba do leczenia operacyjnego.

Żółciowy pęcherz, ob. Żółć.

Żółć (*bilis, jel*), płyn wydzielany przez wątrobę (ob.), który przez przewód wątrobowy dostaje się do dwunastnicy (ob.), albo przez przewód pęcherzowy do pęcherza żółciowego (*cystis fellea*), przyczepionego do dolnej powierzchni wątroby, gdzie się zbiera i pozostaje do czasu, póki po przejściu pokarmów z żołądka również się do dwunastnicy nie wlewa. Jest to ciecz zielonawo brunatna, ciągnąca się, kleista, smaku gorzkiego. Ż. oddziaływa alkalicznie, ciężar właściwy waha się od 1,026—1,032. Główne jej części składowe są: kwas glikocholowy i taurocholowy, a właściwie iel sole: glikocholan i taurocholan sodowy i potasowy, cholestearyna, śluz, mała ilość tłuszczu i mydła, sole mineralne i barwniki. W żółci wołu Thenard znalazł *pikromel*. Odróżniają w Ż. kilka rodzajów barwników: niebiesko-zielony (*biliwerdyna*), żółty (*bilifucyna*), czerwony (*bilirubina*), zielony (*biliprasyna*), które przez utlenienie jedne w drugie przechodzą. Za dodaniem kwasu azotnego przedstawiają one wszystkie kolory tęczy. Z soli nieorganicznych w żółci obok chlorków sodu znajdują się w największej ilości fosforany sodowy i wapniowy, węglan sodowy i fosforan żelazowy; prócz tego żółć zawiera gazy: ślady tlenu i azotu i od 6%—56% kwasu węglanego. Wyrabia się żółć w komórkach wętroby z części składowych krwi żyły wrotnej (ob.). Żółć wytwarza się wciąż, jednakże podczas trawienia ilość jej się zwiększa; na dobę wynosi od 450—550 gramów, w przybliżeniu około 10 gramów na kilogram wagi ciała. Mniejsze zwierzęta, szczególniej trawożerne lub gryzonie, wytwarzają wydzieliny tej znacznie więcej; tak np. pies wydziela na kilogram wagi 20 gramów, owca 25 gramów, królik 135 gr., morska świnka 175 gr. Ż. wraz z sokiem kiszkowym przyczynia się do delikatnego rodzielania tłuszczów na drobne cząsteczki, przez co ułatwia ich wessanie, wywołuje zmydlanie się tłuszczów, wstrzymuje gnicie zawartości kiszek, pobudza ruch robaczkowy kiszek. W drodze po przewodzie pokarmowym ulega Ż. powolnemu rozkładowi: jedne części zostają wessane, jak tłuszcze, sole, inne wydzielają się z kałem, nadając mu kolor żółty.

Żółkiew, miasto w Galicji, obwodzie Żółkiewskim, pierwotnie osada zwana Winniki, o 3¼ mili od Lwowa odległa, już w XIV w. wspominana. W 1543 ówczesny dziedzic, Andrzej Wysocki, wystawił tu kościół drewniany pod nazwaniem Św. Trójcy, a w r. 1556 dobra Winniki wraz z innemi posiadłościami swemi podarował Stanisławowi Żółkiewskiemu, wojewodzie bełskiemu. Syn jego, także Stanisław, kasztelan lwowski i hetman polny, osiadłszy tutaj po wyprawie Byczyńskiej, podniósł wielce osadę, zakładając zamek obronny nad jeziorem i piękny, drugi kościół w stylu włoskim i on to zmienił nazwę na Ż. Około zamku powstało miasto, którego północna część dotąd nosi nazwę Winniki. W r. 1602 Zygmunt III, nagradzając zasługi dziedzica Żółkwi, przywilejem z 1603 potwierdził erekcję nowego miasta i nadał mu prawo magdeburskie. W r. 1612 osiedli tu Ormianie, którzy znakomicie ożywili handel i rzemiosła. Po śmierci hetmana dziedzicem Żółkwi został zięć jego Jan Daniłowicz, a w r. 1629, po śmierci Daniłowicza, zięć jego Jakób Sobieski, zostawszy kasztelanem krakowskim, tutaj 13 czerwca życie zakończył. Tatarzy, Kozacy, morowe powietrze i pożary zniszczyły straszliwie Ż. w ciągu kilku lat (1695—62). Dnia 21 maja 1674 Jan Sobieski, królem polskim obrany, z wielką okazałością był tu przyjmowany po powrocie z wyprawy na nieprzyjaciela. W r. 1675 powtórnie wpadli tu Turcy, a w r. 1676 Jan Sobieski wróciwszy zwycięzcą z wyprawy tureckiej, przyjmował w Ż. order św. Ducha, przysłany od Ludwika XIV, króla francuskiego, i powinszowania od Karola II, króla angielskiego. Dnia 20 lipca 1684 przyjechał tu król z królową i księciem Jakóbem, jako i wszystkimi senatorami, a zarazem poseł wenecki, wkrótce po nim i nuncjusz papieski z bogatemi dla króla upominkami. Po śmierci króla, zaszłej 17 czerwca 1696 r., zarządzał miastem najmłodszy syn jego Konstanty. Roku 1705 doznała Ż. wielkiego zniszczenia z powodu saskich, szwedzkich i kozackich przechodów i kontrybucji, a jednocześnie i powietrza. W r. 1707 od stycznia aż do maja bawił tu Piotr Wielki. Córka ostatniego z Sobieskich, dziedziców Ż., księżna Marja Karolina de Bouillon, w r. 1740 wszystkie dobra swoje sprzedała księciu Michałowi Kazimierzowi Radziwiłłowi, a wkrótce potem i ona, ostatnia z domu Sobieskich, zakończyła tu życie 1746 r. W r. 1762 Karol książę Radziwiłł, zwany Panie Kochanku, został dziedzicem miasta, które za niego wielce podupadło. Morowe powietrze 1770 r. zabrało 7,000 ludzi. W r. 1772 miasto przeszło pod panowanie Austrji i we 2 lata potem zostało obwodowem.—Główną ozdobą miasta jest kościół parafjalny, założony w 1623 r., przyozdobiony bogato przez Jana Sobieskiego, który wzniósł tu cztery piękne marmurowe pomniki dla rodziny Żółkiewskich, Stanisława Daniłowicza i Jakóba Sobieskiego, ojca królewskiego. Znajdują się także w tym kościele dwa wielkie obrazy: jeden wystawiający bitwę 4 lipca 1610 r. pod Kłuszynem, drugi bitwę Chocimską (11 listopada 1673), wykonany przez malarza królewskiego Kestlera. W kaplicach św Anny i matki Boskiej mieszczą się jeszcze większe obrazy bitew pod Wiedniem i Parkanami. Największą jednak ozdobą tej świątyni pod względem sztuki jest obraz Matki Boskiej, karmiącej Dzieciątko Jezus, pendzla Karola Dolce. Zakrystja, niegdyś bogata, posiada jeszcze cały aparat czerwonego koloru z namiotu wielkiego wezyra, jedwabiem i srebrem

przerabiany. Kościół ten z ciosowego kamienia, najpiękniejsza ozdoba rynku, ma postać krzyża. Teofila Sobieska, po stracie ukochanego syna Marka, fundowała w r. 1653 kościół z klasztorem ks. Dominikanów, p. t.: N. Panny i św. Marka, w którego kruchcie pochowano zwłoki tegoż Marka Sobieskiego. Tu spoczęła także i sama fundatorka, zmarła 1661. Król Jan kazał tu r. 1684 wystawić dwa nagrobki z czarnego marmuru dla matki i dla brata. Wystawiony w 1682 przez Jana III klasztor i kościół Dominikanek zniesiono w r. 1785 i zamieniono na szpital wojskowy. W r. 1735 królewicz Jakób Sobieski wybudował z kamienia szpital i kościołek św. Łazarza. Tutejsza bóżnica żydowska, wzniesiona za pozwoleniem Jana III, należy do okazalszych gmachów miasta. Jeszcze przed r. 1606 był w **Ż.** zamek, a przy nim zwierzyniec; następnie 1613—1621 r., przy pomocy jeńców tatarskich, zaczęto miasto murem obwodzić. W r. 1678 Jan III odnowił dawny zamek i na przeciwnem wzgórzu wystawił letni pałac. Dziś **Ż.** liczy 7,500 miesz., posiada klasztory Dominikanów i Bazyljanów, koszary, szpital wojskowy. W r. 1903 uroczyście obchodzono tu 300-ną rocznicę istnienia miasta, podczas której nastąpiło odsłonienie nowo wzniesionych w mieście pomników Jana III i hetmana Żółkiewskiego. Porów. ks. Sadoka Barącza „Pamiątki miasta **Ż.**“ (Lwów, 1852 r.).

Żółkiewka, osada, dawniej miasteczko, w gub. Lubelskiej, pow. Krasnostawskim, gniazdo sławnego w dziejach polskich rodu Żółkiewskich. Ojciec hetmana, Stanisław Żółkiewski, wojewoda ruski, przyjąwszy wyznanie kalwińskie, oddał kościół katolicki tutejszy swoim spółwyznawcom, i dopiero syn jego Stanisław, hetman w. kor., powrócił go katolikom. **Ż.** liczy obecnie 1,600 miesz.

Żółkiewscy, herbu Lubicz, dawna rodzina szlachecka, wedle wszelkiego prawdopodobieństwa pochodzi nie z Mazowsza, jak utrzymywali niektórzy heraldycy, ale jest co do początku swego familją ruską, osiadłą w ziemi Halickiej. Żółkiewscy dopiero w drugiej połowie XVI wieku doszli do większego w Rzeczypospolitej znaczenia. Znakomitsi tego domu członkowie są:

Żółkiewski Stanisław, wojewoda ruski. W latach 1568—69 był posłem na sejm unji lubelskiej z województwa Bełskiego i między innymi podpisał akt unji Litwy z Koroną. W bezkrólewiu po Henryku Walezjuszu posłował znowu na sejm stężycki 1575 r. i występował jako przyjaciel i stronnik polityczny Zamojskiego, którego, imieniem wszystkich Rusinów, dzielnie wspierał na sejmie elekcyjnym w Warszawie. Znajdował się też potem i na zjeździe w Jędrzejowie. Był więc **Ż.** niezmiernie czynny i znaczną musiał mieć wziętość. Zamojski zostawszy podkanclerzem, mianował **Ż.** 1576 bełskim podstarościm. Razem z synami swymi brał **Ż.** udział w wojennych wyprawach Batorego i za okazane w boju zasługi otrzymał kasztelanję halicką, województwo bełskie 1582 i starostwo bełskie, a 1586 został wojewodą ruskim. Doszedłszy wysokich godności, **Ż.** skrzętnie pomnażał swą fortunę. Obrządek grecki zamienił na rzymsko-katolicki. Po elekcji Zygmunta III **Ż.** znajdował się na zjeździe w Wiślicy 1587 r., popierając zawsze z największą gorliwością dążności elekcyjne Zamojskiego. Niezadługo po tej elekcji **Ż.** † 1588; pochowany został w katedrze łacińskiej we Lwowie.

Żółkiewski Stanisław, syn poprzed., hetman i kanclerz wielki koronny, jedna z najpiękniejszych postaci w dziejach narodowych, * 1547 we wsi Turynce, w okolicach Żółkwi. Nauki pobierał we Lwowie. W młodym już wieku chlubnie zalecił się królowi Stefanowi w wojnie gdańskiej, jako porucznik w chorągwi Zamojskiego. Potem walczył w wojnach moskiewskich, obok ojca i brata Mikołaja i używany był przez Zamojskiego do najtrudniejszych zleceń wojennych. Jak ojciec, wierny zawsze Zamojskiemu, podzielał wszystkie jego widoki i w sprawie Samuela Zborowskiego sam dowodził oddziałem; pojmał Zbor. w Piekarach. Wojennemi zasługami, niepospolitą nauką, wreszcie przyjaźnią z Zamojskim, zjednał sobie **Ż.** zaufanie i serce Batorego. Prawdziwy zawód publiczny rozpoczął **Ż.** właściwie dopiero za bezkrólewia po Stefanie. Posłował z Bełskiego na sejm konwokacyjny, walczył pod Byczyną, gdzie otrzymał postrzał w kolano i odtąd już całe życie chromał. Wkrótce potem 1593 dostał kasztelanję lwowską, mając już poprzednio buławę polną koronną. Przyjaciel Zamojskiego, nie znalazł **Ż.** względów u Zygmunta III; unikał więc dworu i chętnie oddawał się pracom rycerskim, gdzie tego zachodziła potrzeba. W chwilach swobodnych lubił przebywać w swoich dziedzicznych Winnikach, gdzie wzniósł twierdzę i przemieniwszy wieś na miasto, Żółkwią przezwał (1594—98). W latach 1596—97 walczył pomyślnie z Kozakami, uspokoił bunty Łobody i Nalewajki i sprawiedliwem a łagodnem postępowaniem zjednał sobie miłość Kozactwa. Pilnując granic ruskich, gromił swawolę panów polskich, odwodził ich, ale daremnie od wypraw na własną rękę, które przedsiębrali do Multan i Wołoszczyzny i wikłali przez to Rzeczpospo-

Żółkiewski Stanisław.

litę w groźne zatargi z Turcją. Z Rusi wyruszył Ż. razem z Zamojskim do Inflant przeciw Szwedom i w wojnie tej (1601 — 2) świetnie się odznaczył, splondrowawszy Estonję, pobiwszy nieprzyjaciela pod Rewlem i zdobywszy Wassenberg. Następnie brał udział w wojnie domowej, spowodowanej rokoszem Mikołaja Zebrzydowskiego i stojąc po stronie króla, wygrał bitwę pod Guzowem (1607), chociaż wyznawał publicznie, że szedł przeciw sumieniu, na bój z braćmi. Za tę posługę otrzymał województwo kijowskie. Równoczesną wojnę moskiewską, wybuchłą z powodu Dymitra Samozwańca, odradzał Ż. królowi, był jej niechętny i ganił swawolę Mniszchów. Mimo to przecież poszedł z Zygmuntem III (1609) na zdobycie Smoleńska, ale musiał w tej wyprawie wiele znosić przykrości, a to z przyczyny Potockich, którzy, posiadając łaski u króla, robili co chcieli, i często działania hetmana paraliżowali. Z pod Smoleńska wyprawiony został z garstką ludzi na samą Moskwę. Stoczył z przeważającemi siłami Dymitra Szujskiego stanowczą bitwę pod Kłuszynem (4 lipca 1610), najświetniejsze odniósł zwycięstwo, zajął Moskwę (9 września 1610 r.) i zręcznemi przedtem jeszcze zabiegami wpłynął do tego stopnia na bojarów moskiewskich, że ci układem zawartym 27 sierpnia oddali koronę cesarską królewiczowi Władysławowi, z warunkiem, aby zachował w całości wiarę ruską. Mądrem swem postępowaniem tak Ż. poprowadził rzeczy, że dynastja Wazów mogła była osiąść na tronie Iwana Groźnego, gdyby Zygmunt III nie popełnił był wielkich błędów; ulegając zgubnym radom Jak. Potockiego i wpływom Jezuitów, nie ratyfikował układów Ż., chciał on wprzód zdobyć Smoleńsk i dopiero wówczas siebie samego narzucić na cara. Żółkiewski, zdawszy w Moskwie dowództwo Gąsiewskiemu, udał się do obozu Zygmunta, by go nakłonić do zatwierdzenia układów. Perswazje jego były bezskuteczne. Tymczasem w Moskwie wybuchło powszechne powstanie, które mimo zdobycia Smoleńska (1611) i odsieczy Chodkiewicza ogarnęło kraj cały. Ż. z królem wyruszył do Warszawy, i prowadząc zabranych w niewolę Szujskich, odbył najświetniejszy tryumf, a zdając na sejmie sprawę ze swych działań, ostro ganił błędy Zygmunta III. Nareszcie po śmierci braci Potockich Jana i Jakóba otrzymał wielką buławę 1613 r. Wrócił znowu na granice tureckie i tutaj bezustannie już czuwał na kresach. Swawola Kozaków i mieszanie się panów w sprawy Multan i Wołoszczyzny utrzymywały nieustanną prawie wojnę z Turkami. Ż., naparty raz przez siły przeważne Skinder-paszy, nie mógł się obronić i sam, bez rozkazu, zawarł (27 września 1617) traktat w Jarudze pod Buszą, mocą którego zobowiązał się imieniem Rzeczypospolitej powściągnąć łotrostwa kozackie, a zrzekł się na wszystkie czasy wszelkich pretensji do Multan i Wołoszczyzny. Postąpieniem tem oburzył Ż. na siebie całą szlachtę, która, niepomna poprzednich zasług jego, krzyczała po sejmikach, czemu bitwy nie stoczył. Usprawiedliwiał się potem Ż. z tego kroku na sejmie i zacnością swoją a rozumem przekonał niechętnych nawet o słuszności swej sprawy. Zatwierdzono więc traktaty pod Buszą, i sędziwy hetman dostał 1618 r. pieczęć wielką koronną, chociaż jej wcale nie żądał, ani się spodziewał. Za to oddał województwo Kijowskie Tomaszowi Zamojskiemu. Nie miał jednak czasu poświęcić się nowemu urzędowi, gdyż jako hetman poszedł 1619 r. na kresy, ale musiał się znowu usprawiedliwiać z zarzutu, że pod Oryninem przepuścił Tatarów, a raczej, że Tatarzy go obeszli i wpadli na Wołyń. Z tego powodu rozbolały wódz prosił, żeby król odjął mu urząd hetmański, czego jednak nie uczyniono, i Ż. na prośby od tronu i senatu zatrzymał nadal buławę, wyruszył więc ku granicom tureckim, skąd nowa nad Polską zawisła wojna. Otoczony nad Dniestrem na stepach Cecorskich nieprzeliczonemi tłumami Turków i Tatarów, walczył krok za krokiem, dzień za dniem, na Ruś się cofając taborem, a swawolne tymczasem rycerstwo bezkarnie opuszczało obóz, zwiększało zamieszanie i wystawiało hetmana na łup wrogowi. Zbliżając się już do granic polskich, oskoczony nowemi gromadami pohańców, przekonał się hetman, że wszystko już stracone. Przebrał się więc w proste szaty, by nie być poznanym, stanął między szeregami żołnierzy i walcząc do ostatka, poległ bohaterską śmiercią 6 paźdz. 1620 r. Pełno miał ran na ciele, a głowę odciętą zatknął Turek na spisę i poniósł do dowódcy Skinder-paszy; potem obnoszono ją po obozie, a w końcu sułtan kazał zatknąć ją na bramie seraju. Syn hetmański i zięć jego Koniecpolski dostali się do niewoli. Głowa za drogim okupem odzyskana razem ze zwłokami pochowaną została w Żółkwi. Syn, także wykupiony, okaleczał na nogę pod Cecorą i † 1623 roku w Warszawie, przeżywszy lat 28. Ż. należy bezsprzecznie do najznakomitszych w historji naszej ludzi. Wódz zdolności niepospolitych, a zarazem i polityk biegły, przewyższał Ż. wszystkich sobie współczesnych wszelakiego rodzaju cnotami domowemi i publicznemi. Czy to królowi, czy szlachcie, zawsze prawdę mówił śmiało, bacząc jeno na dobro Rzeczypospolitej, której miłością żył, dla miłości pracował wiele, cierpiał i umarł. Ż. zasłużył się także jako historyk poważny i prawdomówny opisaniem swej wyprawy moskiewskiej; dzieło to z dołączeniem listów hetmana i wielu objaśniających dokumentów wydał Bielowski p. t.: „Wyprawa Żółkiewskiego na Moskwę.“ Żona hetmana, z domu Herburtówna, † 1626, a córka, poślubiona Daniłowi, † 1634 r.

Żółkiewski Mikołaj, brat rodzony poprzedniego, podkomorzy lwowski, był komisarzem do traktatów będzińskich i podpisał je jako poseł na sejm 1589 r.

Żółkiewski Adam, syn poprzedniego, oboźny koronny, towarzyszył stryjowi hetmanowi na wy-

prawie moskiewskiej, po odzyskaniu Smoleńska r. 1611 wyznaczony był z sejmu do komisji, która urządzała odebrane ziemie; odebrał sobie życie z powodu nieszczęśliwej miłości ku Marcjannie Daniłowiczównie.

Żółkiewski Łukasz, brat poprzedniego, wojewoda bracławski, * 1594, † 1636. Objąwszy po ojcu (1614) miasto Brody czyli Lubicz, podróżował po obcych krajach, potem bronił ojczyzny pod okiem stryja i był z nim pod Cecorą. Tu wzięty do niewoli, więziony był w Carogrodzie, wykupiony we dwa lata potem, został po stryju starostą kałuskim na Rusi. W latach 1624—1625 odbywał powtórnie podróż za granicę w orszaku królewicza Władysława. Za powrotem do kraju, walczył przeciw Szwedom w Prusiech, miał udział w wyprawie moskiewskiej (1633—34), otrzymał starostwo perejasławskie na Zadnieprzu i przeniósł się zupełnie na Ukrainę, by czuwać na kresach Rzeczypospolitej. W r. 1635 wyznaczony był przez króla na komisarza do rozgraniczenia Litwy i Korony od Moskwy. Zajmował się szczerze uspokojeniem Kozaków; ale z powodu wątłego zdrowia nie mógł rozwinąć większej działalności. Oprócz starostwa perejesławskiego, posiadał na Zadnieprzu dziewięć uroczysk, w których mógł zakładać miasta, osadzać ludzi i rzeczywiście puste obszary kolonizował i poświęcił się zupełnie gospodarstwu. Gorliwy katolik, sprowadził Jezuitów do Perejasławia, gdzie im zbudował kościół i kolegjum, zapisawszy na ten cel majętność dziedziczną Budów. W roku 1636 mianowany wojewodą bracławskim i (podobno) hetmanem polnym, zmarł bezżenny, i na nim wygasł senatorski ród Żółkiewskich.

Żółkiewski Antoni, biskup, władyka piński i turowski (1697—1702), potomek szlacheckiej linji rodu Żółkiewskich, syn Michała, podstolego wołyńskiego, słynącego z wielkiej siły, * około 1667; dzieckiem jeszcze będąc, wstąpił do zakonu Bazyljanów, pod kierunkiem i opieką metropolity Żochowskiego. Skończywszy nowicjat, posłany był do Wilna dla słuchania filozofji i poetyki u Jezuitów w akademji, a stąd do Brunsbergi, gdzie była papieska szkoła dla księży unickich. Z Brunsbergi pojechał znowu do Rzymu, a wróciwszy do ojczyzny, wzięty został do boku metropolity, który oddał mu w zarząd dwie archimandrje: opactwa Dubno i Dermań na Wołyniu. Wkrótce po śmierci metropolity († 1693) wyświęcony został na biskupstwo pińskie i otrzymał opactwo ławryszowskie, po śmierci zaś Inocentego Winnickiego, biskupa przemyskiego, otrzymał jeszcze **Ż.** 1700 r. opactwo dermańskie. Był on biskupem spokojnym, serdecznym, umiał sobie zarobić na miłość zakonników i duchowieństwa pińskiego, na przychylność szlachty i ludu. **Ż.** † 1702 r.

Żółkowski Alojzy Gonzaga, słynny komik teatru narodowego w Warszawie i pisarz humorystyczny, * 1777 w dawnem województwie Nowogródzkiem; szkoły odbył w Krzemieńcu, w roku 1794 służył wojskowo i odbył krótką kampanję. Następnie wezwany przez swego stryja, generała Żółkowskiego, do Lwowa, miał tam sposobić się do stanu prawniczego. Zniechęcony surowością jurysty, przy którym odbywał prawną aplikację, powziął zamiar obrania sobie zawodu artysty dramatycznego, do czego zachęciła go przybyła wtedy do Lwowa trupa Wojciecha Bogusławskiego. Nie zważając na stosunki familijne i ówczesne przesądy, opuścił Lwów potajemnie i całą niemal drogę piechotą odbywszy, dostał się do Warszawy, gdzie zastał teatr pod dyrekcją znakomitej artystki Truskolawskiej. Przyjęty do grona artystów, od r. 1797 był przez lat 26 ulubieńcem publiczności warszawskiej. Popularność swoją zawdzięczał jednakże nietylko wybornej grze, ile swemu dowcipowi i śmiałości, z jaką dotykał ówczesnych politycznych i społecznych stosunków, tak ze sceny, w improwizowanych przez siebie dodatkach do roli, jak przez pośrednictwo wydanych przez siebie humorystycznych świstków, będących zbiorami wybornych obserwacji i kalemburów. Początkowo wydał **Ż.** pisane tylko świstki, które rozbiegały się po całym kraju, roznosząc wszędzie uszczypliwe aluzje polityczne lub nieporównane obyczajowe spostrzeżenia; dopiero około 1811 r. ukazały się drukowane ćwiartki „Momusa“ i „Potpourri“ (nowe wyd., Kraków, 1883), które pokazały, jak giętkim i lekkim jest język polski, gdy nim włada prawdziwy humorysta. Nietylko pismami i scenicznemi wystąpami, lecz także licznemi przygodami, w których nigdy go nie odstępował wrodzony dowcip i przytomności umysłu, stał się **Ż.** jedną z najpopularniejszych postaci swego czasu. Dowcip jego, często rubaszny, ale dochodzący niekiedy szczytu subtelnej ironji, zwłaszcza w sferze politycznej, zachwycał zarówno wyższe, sfrancuziałe klasy, jak średnie i niższe warstwy ludności, przechowujące dotąd w ustnej tradycji niezliczone anegdoty o **Ż.** Jako pisarz sceniczny, odznaczał się **Ż.** wielką pracowitością i zdolnością w kreśleniu libret („Szarlatan,“ „Pałac Lucypera,“ dla Kurpińskiego) i krotochwil okolicznościowych. Zostawił 74 oryginalne i tłómaczone utwory. † 1822 roku w Warszawie.

Żółkowski Alojzy.

Żółkowski Alojzy, syn poprz., genjalny komik, * 1814 w Warszawie, † 1889 r. Po ukończeniu szkół wojewódzkich ks. Pijarów, wszedł do teatru jako chórzysta r. 1832, a 27 października 1833 wystąpił pierwszy raz w roli Anglika w operze

„Fra-Diavolo.“ Pamięć imienia znakomitego ojca, powierzchowność ujmująca, wyborne pojęcie każdej roli, postawiły go szybko w rzędzie pierwszych artystów sceny polskiej. Grając w operach role komiczne, występować zaczął w komedjach i dramatach, a każdy charakter podnosił i uwydatniał z niezmierną prawdą i twórczością. Przerzuciwszy się na pole wyższej komiki, stworzył cały szereg postaci, zostawiających niezatarte wspomnienie w duszy widzów. Typy szlacheckie w komedjach młodszego Fredry: „Posażna jedynaczka,“ „Consilium facultatis,“ „Drzemka pana Prospera.“ starych kawalerów: Podczaszyc w „Hrabinie,“ „Przebudzenie się lwa,“ nadętych dorobkowiczów: „Geldhab,“ „Fałszywi Poczciwcy,“ dumnych arystokratów: Baron z „Heleny de la Seglière,“ idjotów: szambelan w „Jowialskim“ i marszałek w „Doktorze Medycyny,“ młodych trzpiotów: „Złoty młodzieniec,“ „Zachód słońca,“ żarłoków: Smakosz w „Przyjaciołach,“ pijaków: Szarucki w „Majstrze i Czeladniku,“ a obok tego poważne i szlachetne postacie: „Żydzi,“ „Szlachectwo duszy“—oto główniejsze a nie wszystkie bynajmniej rodzaje ról, w jakich nieporównany talent i humor **Ż.** jaśniał nieopisaną prawdą, komizmem i artyzmem. Lata nie wywierały wpływu na te niewyczerpane skarby młodzieńczej werwy i twórczości; pomimo wysłużenia całkowitej emerytury i długoletniej pracy na deskach sceny, talent **Ż.** nietylko że nie słabnął, lecz przeciwnie rósł niemal i przekształcał się z latami i z repertuarem sceny naszej, która od drobnych fars jednoaktowych i przekładów zwróciła się ku poważnym a głównie oryginalnym utworom. Śmierć **Ż.** była niepowetowaną stratą dla sceny warszawskiej. Por. Bogusławski „Siły i środki naszej sceny.“

Żółta barwa, jedna z siedmiu głównych barw (ob.) widma. Żółta barwa widma z niebieską wydaje barwę białą, czyli jest względem barwy niebieskiej dopełniającą. Różne odcienie **Ż. b.** od jasno do ciemno-żółtej oznaczają się nazwami substancji, którym odcienie te przypadają, np. barwa słomiano, woskowo, siarkowo, cytrynowo, złoto-żółta. Pod względem estetycznym **Ż. b.** sprawia wrażenie przyjemne, rozweselające, wymaga jednak przerw; natomiast **Ż. b.** brudna, wpadająca w zieleń, sprawia wrażenie niemiłe, przypominając substancje wstrętne, jak np. żółć. Dlatego też **Ż. b.** uchodzi za barwę zazdrości i pychy. U Chińczyków i niektórych innych narodów jest ona barwą żałoby.

Żółta febra *(febris flava)*, choroba zakaźna, ostra, panująca epidemicznie, głównie w Ameryce, mianowicie w Indjach zachodnich, nad zatoką Meksykańską, także w Afryce i Europie nad morzem Śródziemnem. Wszakże od r. 1828 nie spostrzegano w Europie żadnej większej epidemji, tylko w r. 1857 pojawiła się w Lizbonie. Szerzy się przeważnie po brzegach morskich, rzadko przenika w głąb kraju. Jest to choroba bardzo zaraźliwa; nie przenosi się przez człowieka, lecz przez odzież, towary na okrętach i inne przedmioty. Przybysze do krajów, gdzie **Ż. f.** grasuje, najczęściej stają się jej ofiarą; lekki nawet napad choroby zabezpiecza od powtórnego zachorowania. Rasa biała łatwiej zapada, niż czarna. Choroba rozpoczyna się raptownie od dreszczów i gorączki, poczem przyłączają się bóle krzyża i głowy, wymioty, bóle stawów, ogólny upadek sił i bredzenie; nieco później występuje bardzo silna żółtaczka, czarne wymioty i wylewy krwi podskórne. Chory umiera trzeciego lub czwartego dnia, lub wszystkie symptomy zwolna znikają i chory wraca do zdrowia. Szerzenie epidemji zwalcza się przez ścisłą kwarantannę i dezynfekcję okrętów. Zarazek choroby dotąd nie jest jeszcze należycie zbadany.

Żółta miedź, toż co mosiądz (ob.).

Żółta plama, na siatkówce oka, ob. Siatkówka.

Żółta rzeka, ob. Huangho.

Żółtaczek *(Icterus)*, ptak, toż co trupial (ob.).

Żółtaczka *(icterus)*, obraz chorobowy, powstający przez wessanie się żółci do krwi. Zdarza się to wtedy, gdy odpływ żółci wskutek mechanicznych przeszkód jest utrudniony lub zupełnie przerwany, co stanowi **Ż.** *wątrobową (icterus hepatogenes)*, lub wtedy, gdy skutek wzmożonego rozpadu czerwonych ciałek krwi barwnik tych ostatnich sprowadza nadmierne wytwarzanie się żółci, jak w niektórych ostrych chorobach zakaźnych, co jest **Ż.** *krwiopochodną (icterus haematogenes)*. Wogóle **Ż.** charakteryzuje się zabarwianiem większej części cieczy i tkanek żółtym barwnikiem żółciowym. **Ż.** *wątrobowa* powstaje wskutek przeszkód mechanicznych, które nie dozwalają żółci swobodnie przechodzić przez przewody żółciowe wątroby do kiszek, tak, że wskutek ciśnienia bocznego część jej przesącza się do naczyń limfatycznych i do krwi. Przedostawanie się żółci do naczyń limfatycznych i krwionośnych odbywa się wtedy, gdy wskutek przeszkody ciśnienie żółci przenosi 15 mm. rtęci. Przeszkody te mogą się znajdować albo w samych przewodach, np. znaczna ilość śluzu przy ich nieżycie (katarze), obrzmienie błony śluzowej dwunastnicy, dokąd się przewód żółciowy otwiera, kamienie żółciowe zatykające przewody, albo też ucisk z zewnątrz spowodowany przez guzy, bąblowca czyli ziarnowca wątroby, przez tkankę łączną naokoło nich się rozwijającą przy zapaleniu wątroby. Przy zastoju żółci objętość wątroby się powiększa, we wszystkich organach i płynach odkryć się daje barwnik żółci, skóra całego ciała jest żółtą, niekiedy szafranową, przy wyższem natężeniu może się stać zielonawą, nawet barwy mahoniu; podobnie zabarwioną jest twardówka oka, wargi, mocz ciemnobrunatny, jak porter, bielizna od potu; żółto zabarwioną jest ślina. Kał naodwrót przy zatkaniu przewodów jest

barwy jasnej gliny i suchy zawiera więcej tłuszczu niż zwykle, bo ten bez żółci nie może być wessany i z tego powodu tacy chorzy prędko chudną. Widzenie przedmiotów w żółtej barwie rzadko się zdarza. Niekiedy występują ciężkie cierpienia nerwowe, bredzenie. Stosownie do przyczyny **Ż.** w kilka dni przechodzi, albo trwa całe lata. Dla wyleczenia **Ż.** staramy się usunąć przyczynę, np. katar przewodów żółciowych za pomocą wód karlsbadzkich, odpowiedniej djety i t. d. **Ż.** *krwiopochodna* nigdy samodzielnie nie powstaje, tylko przy chorobach ogólnych, gdzie ciałka krwi ulegają rozpuszczeniu, a uwolniony barwnik krwi przechodzi w barwnik żółciowy, np. po ukąszeniu wężów, przy żółtej febrze (ob.), ropnicy (ob.), gorączce połogowej, zatruciu chloroformem. Tutaj wątroba nie jest powiększoną, mocz mniej zabarwiony, a kał nie pozbawiony swego barwnika. Przebieg tego rodzaju żółtaczki zależy od zasadniczego cierpienia, w każdym razie jest znacznie cięższy, niż przy żółtaczce wątrobowej.

Żółte ciałko, ob. Jajnik.

Żółte drewno, *drewno brazylijskie żółte*, nazwa niektórych gatunków drewna, rozmaitego pochodzenia, ważnych w farbierstwie, głównie dla farbowania wełny; użycie ich jednak obecnie znacznie się zmniejszyło. Rozróżnia się w handlu kilka jego gatunków. **Ż. d.** *prawdziwe* czyli *stare fustykowe* pochodzi z drzewa *Maclura tinctoria* z rodziny morwowatych, na Kubie, które przybywa w kawałach okrągłych, ważących 10 do 50 kg. Zawiera *morynę* czyli *kwas morynowy*, $C_{12}H_8O_5$, i *makluryn*ę czyli *kwas morynogarbnikowy*, $C_{13}H_{10}O_6$. Z innych wysp Indji zach. i Ameryki płd. jest mniej szacowane. **Ż. d.** *indyjskie* czyli *dziewiczc*, z Indji wsch., ma pochodzić z podobnego drzewa. **Ż. d.** *węgierskie* czyli *młode fustykowe* pochodzi z sumaku garbarskiego, a z innego gatunku sumaku pochodzi *fizetowe drewno* (ob.).

Żółte farby, ciała, które pochłaniają promienie niebieskie i fjoletowe, a przepuszczają tylko promienie czerwone, żółte i zielone. Główne farby żółte z państwa mineralnego są: farba żółta antymonowa, aurypigment, **Ż. f.** barytowa, cynkowa, ołowiana, bolus, farby bronzowe, **Ż. f.** chromowa, kadmowa, kobaltowa, jodek ołowiu, złoto musynowe, ochra. Świat roślinny jest w **Ż. f.** bardzo bogaty; ważniejsze są: berberyna, kurkuma, orlean, żółte jagody, żółte drzewno, kwas pikrynowy, saflor, szafran, sumak i in.

Żółte jagody, *graine d'Avignon*, *graine de Perse*, niedojrzałe zasuszone jagody rozmaitych gatunków szakłaku (ob.); przez odleżenie zyskują na wartości. Są wielkości grochu, gładkie, woni przyjemnej aromatycznej i dają żywe farby. Lepsze gatunki używają się do drukowania tkanin, gorsze do farbowania skóry, papieru i t. d. W handlu rozróżnia się kilka ich gatunków, stosownie do krajów, z których pochodzą.

Żółte morze, jest to część oceanu Spokojnego, przytykająca do brzegów Chin i zamknięta między wyspami koralowemi *Lieu-Kieu* i wyspą *Thaiwan* czyli *Formozą*. Dzieli się ono na dwie części, połączone ze sobą cieśniną *Fukiang*, a z morzem Japońskiem przez ciaśninę Korejską.

Żółte wody, nieoznaczona bliżej miejscowość na prawym brzegu Dniepru, pomiędzy ujściem Taśminy a Porohami, czyli pomiędzy Kryłowem a dawnym Kudakiem, pamiętna zwycięstwem Chmielnickiego, posiłkowanego przez Tatarów, odniesionem d. 15 kwietnia 1648 nad oddziałem wojsk polskich pod dowództwem Stefana Potockiego, syna Mikołaja, hetmana w. koronnego.

Żółtochrom, toż co chromian ołowiu, ob. Chrom.

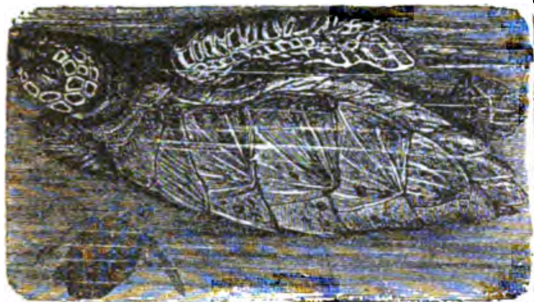
Żółtko, ob. Jajko.

Żółtopla, *Żółciecz*, roślina, ob. Garcinia.

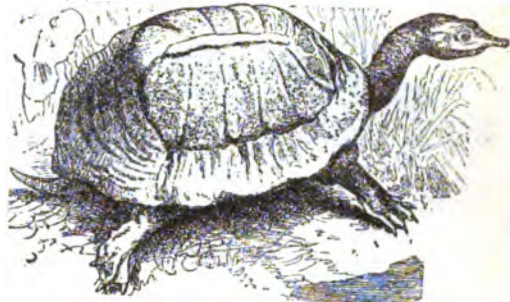
Żółtowski Edward, generał polski, * 1775 r. w Płockiem, † 1842. W r. 1794 walczył już jako porucznik artylerji pod Warszawą i Radoszycami. Po upadku Polski udał się 1797 do legjonów polskich we Włoszech i we wszystkich niemal znaczniejszych bitwach czynny miał udział. Po utworzeniu księstwa Warszawskiego w r. 1807 był pułkownikiem i dowódcą 3-go pułku piechoty. Odbył kampanję r. 1809, był w bitwie pod Raszynem i przy zdobyciu Sandomierza. W 39 bitwach kilkakrotnie ranny, mianowany został 1811 r. generałem brygady, a w r. 1826 postąpił na generała dywizji.

Żółwie (*Chelonia*), rzęd gadów (ob.), odznaczający się ciałem zamkniętem w pancerzu kościstym, pod którym mogą po większej części chować głowę i ogon. Pancerz ten jest z dwu części złożony, grzbietowej wypukłej, zwanej *puklerzem*, i brzusznej płaskiej, zwanej *tarczą*, mocno z sobą na obu bokach połączonych, tak, że zostawiają tylko otwór od przodu na głowę i nogi przednie, od tyłu na nogi tylne i ogon. Cały pancerz okryty jest grubym zrogowaciałym naskórkiem, podzielonym na wielkie tablice (*szyldkret*); skóra właściwa, leżąca pod naskórkiem, kostnieje mniej lub więcej zupełnie, stanowiąc tak zwany szkielet skórny, zrastający się całkowicie z kośćmi szkieletu wewnętrznego, a mianowicie na grzbiecie z kręgami stosu i z żebrami. Tarcza w wyższym jeszcze stopniu przedstawia to zlanie się kości skórnych z kośćmi szkieletu wewnętrznego. **Ż.** przedstawiają pod wielu względami znaczne w organizacji swojej zbliżenie do krokodyli, pokrytych także w części tarczami skostniałemi, do układu szkieletu skórnego należącemi, oraz pod względem przyrządu rozrodczego; prącie nie jest podwójne, jak u węży i jaszczurek, ale u niektórych rozszczepione, a jaja żółwi podobnie jak i krokodyli pokryte są skorupą wapienną. Oczy mają opatrzone powiekami, ucho zewnątrz niewidoczne, skóra na częściach ciała ruchomych pokryta łuskami. Wszystkie **Ż.** mają obie pary nóg, lecz w poruszeniach swoich są bar-

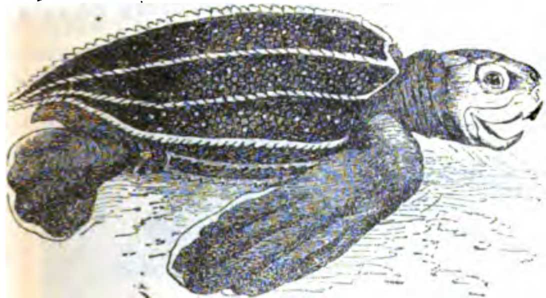
dzo powolne. Należy tu około 200 gatunków w 30 rodzajach, głównie w okolicach zwrotnikowych. Ż. dzielą się na 5 rodzin: 1) Ż. *morskie (Chelonia-dae)*, mają nogi przednie znacznie dłuższe od tylnych, zupełnie płetwiaste, t. j. wiosłowato spłaszczone i powleczone skórą, o palcach wcale niewidocznych i zwykle bezbarwnych; pancerz ciasny, z wierzchu mało wypukły, mniej niż u innych skostniały, żebra w końcach wcale niezrosłe, tarcza pośrodku nieskostniała. Żyją w klimatach cieplejszych, pływają i nurzają się wybornie, karmią się roślinami morskiemi, oraz rakami i mięczakami. Zapładnianie odbywa się w wodzie, jaja składają na lądzie, w dołach. Młode po wykluciu dążą natychmiast do wody. Dorastają znacznej wielkości, dochodzą kilku centnarów wagi i są przedmiotem polowania tak dla mięsa, jak i dla szyldkretu (ob.). Gatunki ważniejsze są: Ż. *morski jadalny (Chelonia mydas)*, koło Japonji i Brazylji, dorasta 2 metrów długości i 500 klg. wagi; mięso bardzo poszukiwane, służy do otrzymywania słynnej zupy żółwiowej. Ż. *morski, karet, bissa (C. caretta)*, od poprzedniego o połowę mniejszy i daleko pospolitszy, mięso ma niesmaczne, dostarcza szyldkretu pośledniejszego. Ż. *szyldkretowy (C. imbricata)*, przebywa w morzach podzwrotnikowych, głównie w oceanie Indyjskim, dostarcza najlepszego szyldkretu. Ż. *skórzany (Sphargis coriacea, Dermatochelys cariacea)*, największy z żółwi morskich, dorasta przeszło 2 metrów długości i 500—600 klg. wagi, żyje w oceanie Atlantyckim i in., ale rzadko się pokazuje; pancerz jego jest pokryty jednostajną warstwą skóry miękiej.— 2) *Żółwiaki (Trionychidae)*, mają pancerz niedostatecznie skostniały i szyję długą, wciągalną, szczęki na krawędzi powłoką rogową, od zewnętrz wargą miękką otoczone. Są to zwierzęta drapieżne, w morzach i rzekach krajów gorętszych. *Trionyx ferox*, 1,6 metra długi, w rzekach Georgji i Karoliny, dostarcza dobrego mięsa.—3) Ż. *płazowate (Chelydae)*, mają pancerz więcej lub mniej sklepiony i skostniały, zrosły z tarczą piersiową i pokryty taflami rogowemi. *Matamata (Chelys fimbriata)*, 2 metry długi, ma głowę szeroką i płaską, nos ryjkowato wydłużony, pod pyskiem i szyją wiszą miękie, strzępiaste płatki; wogóle ma postać dziwaczną, żyje nad rzekami Ameryki północnej. *Arrau (Podocnenius expansa)*, 80 cm. długi, jest bardzo liczny w Peruwji, gdzie żyje towarzysko; samice w nocy składają w piasku nadbrzeżnym jaja, które krajowcy zbierają na pokarm i dla otrzymywania z nich oleju. — 4) Ż. *błotne (Emydae)*, mają pancerz płaski, tarczę piersiową zwykle małą, oboje doskonale skostniałe; nogi grube, palce ruchome, połączone błoną. Pływają wybornie, zręcznie także poruszają się na lądzie i przebywają przeważnie w wodach wolno płynących, błotach i stawach; jaja składają w doły, w pobliżu wód. Żywią się głów-

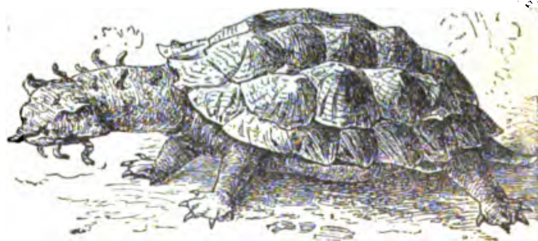
Żółw szyldkretowy.

Żółwiak (Trionyx ferox).

Żółw skórzany.

Matamata.

nie zwierzętami wodnemi. Jest to najliczniejsza rodzina **Ż.**, do której należy jedyny u nas ich przedstawiciel, *wodożółw (Emys europaea, Cistudo lutaria)*, najdalej na północ idący; czarny z żółtemi kropkami, promienisto ułożonemi, dorasta 30—40 cm. długości; przypisują mu głos świszczący, który jednak wydaje w tychże miejscach przebywająca kokoszka wodna. W dzień przebywa w wodzie ukryty, w nocy wychodzi na ląd, na zimę zagrzebuje się w mule, ukazuje się w połowie

Wodożółw.

kwietnia, karmi się ślimakami, dżdżownikami, także rybami i roślinami; składa w maju w jamach 5—10 jaj, z których młode wykluwają się dopiero roku następnego. Liczne gatunki żyją w Ameryce, gdzie ich jaja poszukiwane są na pokarm, a więcej jeszcze na olej, używany do potraw i do palenia. **Ż.** *jaszczurawaty (Chelydra serpentina)*, odróżnia się ciałem podłużnem i długim ogonem; pan-

Żółw jaszczurowaty.

cerz bardzo szczupły nie pokrywa całego ciała; dorasta 20 cm. długości, żyje w wodach stojących Ameryki płn. **Ż.** *wielkoglowy (Platysternum megalocephalum)*, 50 cm. długi, żyje w Chinach. — 5) **Ż.** *lądowe (Chersidae)* mają pancerz sklepisty, skostniały, połączony z również skostniałą tarczą piersiową; oboje pokryte taflami rogowemi. Głowa i nogi są zupełnie wciągalne; nogi słoniowate, o podeszwach obrzmiałych, palcach krótkich, nierozdzielnych i nieruchomych, z krótkiemi pazurami. Zamieszkują wilgotne i zarosłe okolice klimatów ciepłych i gorących i żywią się roślinami. W Europie na pobrzeżu morza Śródziemnego żyje *żółw grecki (Testudo graeca)*, szaro-płowy, brunatno-plamisty, dorasta 30 cm. długości, mięso jego jest jadalne; hodują go w ogrodach dla wytępiania robactwa. W południowej Afryce i Indjach żyje **Ż.** *geometryczny*, odznaczający się regularnie ułożonemi linjami żółtemi na tle czarnem. Do tegoż ro-

Żółw wielkogłowy.

dzaju należały *żółwie olbrzymie* na wyspach Reunion, św. Murycego, Rodriguez, Aldabra i Galapagos, wytępione jednak zostały przez żeglarzy; jedynie na wyspach Aldabra żyje jeszcze niewielka ich liczba. Dochodzą 1,5 metra długości, 1,2 m. szerokości i 1 m. wysokości; mięso ich jest bardzo smaczne; w niewoli przebywać mogą 18 miesięcy bez pokarmu.—Por. Fitzinger „Entwurf einer syst. Amordnung der Schildkröten" (w rocznikach muzeum wiedeńskiego, 1835); Bojanus „Anatome tastudinis europeae" (Wilno, 1819); Strauch

Żółw grecki.

„Chelonische Studien" (w pamięt. akad. petersb. 1862); Schreiber „Herpetologia europaea" (1875).

Żółwiowe wyspy, ob. Galapagos.

Żóraw *(Grus)*, rodzaj ptaków brodzących z rodziny *żórawi (Gruidae)*, włączanej także do bekasowatych, o dziobie miernym, prostym, stożkowatym, tępym, nozdrzach na przestrzał otwartych, nogach długich. **Ż.** należą do ptaków najokazalszych w rzędzie brodzących, odznaczają się wysmukłością i pięknością kształtu, z nadmierną długością szyi. Są to ptaki bardzo ostrożne, trzyma-

Żóraw.

ją się zwykle obszernych błot i stepów, żywią się robactwem i ziarnem. Na drzewach nie siadają, gnieżdżą się na ziemi, urządzając gniazda płaskie z mchów i traw. Żyją w jednożeństwie. Znoszą po dwa jaja mocno podługowate, szarawe, z grubemi rdzawemi plamami. Głos wydają donośny. Gatunki północne wędrują przed zimą na południe. Młode złowione łatwo się oswajają. W starożytności był **Ż.** symbolem czujności. U Kałmuków uważany jest dla łysej głowy za ptaka świętego, w Japonji jest zwiastunem szczęścia. U nas przebywa dosyć pospolicie gatunek *G. cinerea*, 1,4 m. długi i 2,4 m. szeroki, szary, na szyi biały, na skrzydłach czarny; na zimę odlatuje do Afryki.

Żóraw, *kran,* machina służąca do podnoszenia ciężarów i zarazem do poziomego ich przesuwania, różni się zatem od windy (ob.), która jedynie pierwsze z tych zadań spełnia. Rozróżniają się trzy

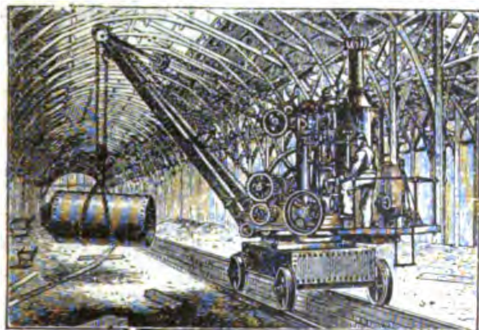

Fig. 2. Żóraw obrotowy przenośny.

rodzaje kranów. W **Ż.** *obrotowych* (fig. 1) przesuwanie ciężarów dokonywa się przez obrót dokoła osi pionowej; są bądź stałe (fig. 1), bądź też przenośne (fig. 2). W **Ż.** *masztowych* przenoszenie ciężarów następuje przez obrót dokoła osi poziomej (fig. 3), w **Ż.** *pomostowych* wreszcie ciężar przesuwa się ruchem prostolinyjnym po pomoście poziomym (fig. 4). Stosownie do siły poruszającej żórawie mogą być ręczne, transmisyjne, pneumatyczne, parowe, hydrauliczne i elektryczne. Najważniejsze zastosowanie mają **Ż.** do ładowania wago-

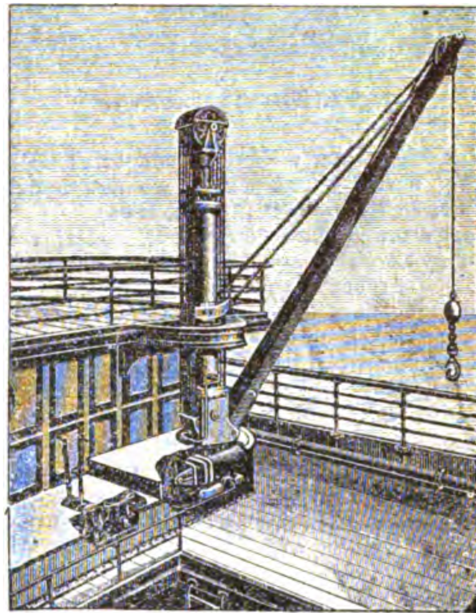

Fig. 1. Żóraw obrotowy stały.

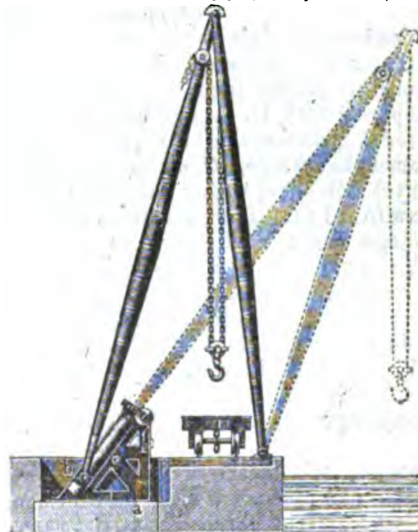

Fig. 3. Żóraw masztowy.

nów i okrętów, a w portach zwłaszcza zbudowane są podobne machiny olbrzymich wymiarów. Żóraw w Hamburgu dźwiga 150 ton (150,000 klg.)

Fig. 4. Żóraw pomostowy.

i podnosi ten ciężar w ciągu 15 minut na 6 metrów w górę, obraca go zaś o 360° w ciągu 5 minut. Por. Ernst „Hebezeuge“ (2 wyd., 1895).

Żórawina, *klukwa* (*Oxycoccus*), rodzaj roślin z rodziny borówkowatych, cechuje się koroną kółkowatą, 4-wrębną, z wrębami odwinionemi, 8 pręcikami i jagodami okrągłemi: są to drobne krzewy, o łodyżkach nitkowatych, w Europie i Ameryce. *O. palustris* (*Vaccinium oxycoccos*, *Schollera oxycoccos*) ma liście jajowate, całobrzegie, pod spodem sino-białawe, kwiaty różowe, zwieszające, jagody wielkości dużego grochu, szkarłatne; rośnie w Europie, Azji północnej i Afryce płn. na torfowiskach; jagody z powodu ciężaru grzęzną w torfie. Jagody mają smak przyjemny kwasu winnego i jadane są po przemarznięciu, lub też przyprawione; sok ich z wodą zmieszany daje dobry napój, ocet z nich jest ostry, ale przyjemny. Niektóre ptaki kurowate chętnie jadają jagody. Liście mają w Rosji zastępować herbatę. Jagody uchodzą na Północy za środek przeciwszkorbutyczny.—Owoce gatunku amerykańskiego, *O. macrocarpus*, stanowią w Ameryce północnej ważny przedmiot handlu.

Żórawina. *a* owoc.

Żórawiński Stanisław, kasztelan bełski, sławny swojego czasu z wielkiego rozsądku, nauki i głębokiej znajomości języków łacińskiego i greckiego, w których wiele pisał i rymy składał. W wyprawie do Moskwy przydany był jako komisarz do rady wojennej królewiczowi Władysławowi IV, potem Chodkiewiczowi podczas wyprawy pod Chocim; † 1622 r.

Żórawiosęp (*Gypogeranus*), ptak, ob. Sekretarz.

Żórawno, miasteczko w Galicji, w obwodzie Stryjskim, nad ujściem Świcy do Dniestru, pamiętne jest waleczną obroną Jana III i zawarciem pokoju 1676. Król, udając się na wojnę w 13,000 wojska, obskoczony przez Turków w liczbie 80,000, pod dowództwem Ibrahima Szejtana, i posiłkujących mu przeszło 100,000 Tatarów, odpierał walecznie nieprzyjaciela od 24 września do 17 października, w którym za pośrednictwem chana stanął wielce pożądany pokój, gdyż wojsku polskiemu zbywało już na prochu i żywności. W Ż. urodził się 1505 r. Mikołaj Rej z Nagłowic.

Żórawski Mikołaj, zowiący się z grecka *Geranius*, biegły znawca języków starożytnych, * 1595 w Lublinie. Skończywszy nauki w akademji krakowskiej ze stopniem (1620) doktora filozofji, zaszczycony był 1632 r. przez akademję padewską stopniem doktora medycyny, a 1633 mianowany matematykiem i astrologiem króla Władysława IV, oraz lekarzem królowej Marji Ludwiki. Na tem stanowisku przetrwał panowanie Władysława IV i część znaczną rządów Jana Kazimierza, któremu 1655 przepowiadał utratę korony i śmierć na obcej ziemi. Jakkolwiek Ż. posiadał rozległą władzę, jednak przy praktyce lekarskiej i astrologicznej mniej dbał o postęp nauk, a widząc, że wieszczbiarstwo lepiej popłaca od nauki, gorliwie je uprawiał, żyjąc z takiego zarobku wygodnie i wesoło, bez troski o przyszłość. Data śmierci niewiadoma. Ż. wydawał kalendarze, a nadto ogłosił: „Ciceronis oratio pro Archia poeta,“ w przekładzie greckim (Kraków, 1632); kilka innych prac miał zostawić w rękopisach.

Żrenica (*pupilla*), otwór znajdujący się w środku błony tęczowej oka (ob.), dozwalający światłu przenikać do siatkówki. Ż. jest okrągła, wielkości rozmaitej i zmiennej; szerokość jej zależy do skurczu włókien mięsnych, znajdujących się w tęczówce i ułożonych tak, że tworzą zwieracz i rozszerzacz źrenicy. Ż. kurczy się pod wpływem światła lub przyczyn działających bezpośrednio na nerwy mięśni tęczowych. Przy optycznych przeszkodach dla przechodzenia przez nią światła tworzy się *źrenicę sztuczną* przez wycięcie kawałka tęczówki (ob. Iridectomia).

Źródleniec, toż co kamień szprudlowy.

Źródła, ciecze wydobywające się z ziemi, oraz miejsca ich wypływu, mówić przeto możemy o Ź. wody, olcju skalnego i t. d.; stosuje się też nazwę tę i do wytrysków gazu, jak np. węglowodorów palnych lub fumarol wulkanicznych. W szczególności jednak pod nazwą Ź. rozumiemy źródła wody. Arystoteles już miał dosyć jasne pojęcie o Ź., Descartes jednak jeszcze sądził, że woda do Ź. dostaje się z morza drogami podziemnemi. Dopiero badania geognostyczne rzuciły na istotę Ź. dostateczne światło.—Początek biorą Ź. z wody meteorycznej (deszczu, śniegu, rosy), której znaczna część, padając na grunt luźny, dziurkowaty, przenika w głąb ziemi i przecieka, dopóki nie natrafi na warstwy nieprzemakające, jak np. gliniaste, lub nawet na wodę samą; tak np. woda słodka zatrzymywać się może na cięższej wodzie słonej morskiej, co nam objaśnia występowanie źródeł lub studzien wody słodkiej opadających z odpływem morza, jak to ma miejsce np. na wyspach Indji Zachodnich.—Woda zbierać się może w najrozmaitszych skałach, jeżeli w nich znajdują się puste przestrzenie; takiemi są np.

warstwy piasku, dziurkowate piaskowce, rozkruszone wapienie i dolomity, szczeliny w żyłach różnych minerałów i t. d. Jeżeli szczeliny takie zostają otwarte, występuje z nich woda, która przy pochyłości ścian spływa, tworząc **Ż.** płynące; często też woda wcale na powierzchnię nie występuje, znajdując odpływ podziemny, niekiedy aż do morza (np. w oceanie Indyjskim). Zaw-

Fig. 1. Powstawanie źródeł przy nieprzenikalnej warstwie poziomej.

sze jednak **Ż.** są połączone z wyżej położonemi zbiornikami, które je zasilają. W skałach krystalicznych **Ż.** najczęściej wystąpują na granicy różnych pokładów; są tam często tak obfite, że w kierunku takiej granicy unosi się często mgła, jak nad rzeką. Przy poziomym układzie warstw **Ż.** wtedy tylko występują, gdy pokłady te przecięte są dolinami, inaczej do wody dobrać się można jedynie przez kopanie i otrzymać bogate nawet studnie. Jeżeli warstwa nieprzemakalna B (fig. 1)

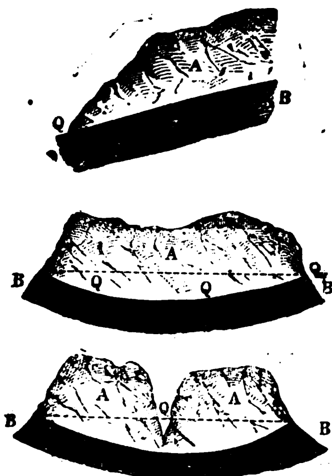

Fig. 2, 3, 4. Powstawanie źródeł przy różnym układzie warstw nieprzemakalnych.

ma kierunek poziomy, to dokoła wznoszącej się powyżej wyniosłości A powstawać mogą źródła Q. Gdy układ warstw ma kierunek pochyły (fig. 2), woda spływa w jednę stronę do źródła Q. Jeżeli warstwa nieprzemakalna ma zagłębienie nieckowate, źródła wypływać mogą z miejsc jej najniższych (fig. 3), zwłaszcza, gdy ponad niemi przypada dolina w wyższej warstwej przemakalnej (fig. 4). Jeżeli woda dostaje się ze znacznych odległości i ze znacznej wysokości, powstają studnie artezyjskie (ob. Artezyjskie studnie). — Oprócz tych źródeł, zasilanych bezpośrednio wodą meteoryczną, powstają jeszcze **Ż.** drogą pośrednią, zasilane wodą powstałą z roztapiania lodników, z wysokich jezior, przez strumienie i rzeki, przeciekające w skały wypełnione jamami.—Ilość i trwanie **Ż.** zależy od ilości i rozkładu opadu meteorycznego, od natury skał, w których się tworzą i od rozległości obszaru, który dostarcza źródłu wodę meteoryczną. Im bardziej zbite są skały, tem uboższe są w wodę; najsilniejsze **Ż.** powstają ze skał wapiennych, bogatych w pieczary; **Ż.** są niekiedy tam tak silne, że bezpośrednio przy wypływie poruszać mogą młyny, jak np. słynne

Fig. 5. Wypływ rzeki Vaucluse z groty.

źródła Vaucluse we Francji (fig. 5). Wytrzebienie lasów i osuszenie torfowisk ma wpływ jak największy na bogactwo pobliskich źródeł. — **Ż.** są *stałe* i *perjodyczne*. Pierwsze płyną trwale, a przynajmniej w latach normalnych, drugie płyną z przerwami, jak np. drobne źródła marcowe lub majowe, powstające po stopnieniu śniegu. **Ż.** *przerywanymi* nazywają się **Ż.** płynące w perjodach krótkich, od kilku minut do kilku dni lub tygodni; fizyczna przyczyna tego przerywania może być różna; mogą polegać na pieczarze skalistej połączonej z kanałem zgiętym, jak w lewarze; wtedy woda wypływać może tylko, gdy dochodzi do wysokości zgięcia tego kanału; albo też woda zbierająca się w pieczarach wyrzucana jest prężnością rozwijającej się perjodycznie pary lub gazu, np. kwasu węglanego; do tej należą *gejzery* (ob.). — Temperatura **Ż.** bardzo jest różna; podczas gdy **Ż.** zasilane lodnikami mają temperaturę prawie 0°, dochodzą inne prawie 100°; są to **Ż.** *ciepłe* czyli *cieplice* (*termy*). Im z bardziej powierzchownych warstw wypływa woda, tem bardziej temperatura jej zbliża się do średniej temperatury miejsca i tem bardziej poddana jest kołysaniom, zależnym od zmia-

ny dnia i nocy lub pór roku; woda pochodząca z warstw głębszych ma temperaturę stałą i wogóle tem wyższą, z im głębszych warstw wypływa. Średnio powiększenie głębokości o 30 m. odpowiada powiększeniu się temperatury o 1°C.; zależy to naturalnie od ciepła wewnętrznego ziemi. Nowsze badania wykazały wszakże, że nie wszystkie źródła ciepłe w ten sposób powstają, ale znaczna ich część bierze początek we wnętrzu ziemi i wydobywa się na jej powierzchnię wskutek działalności wulkanicznej. W szczególności pogląd ten rozwinął Suess (1902); dzieli on wszystkie w ogólności wody ziemskie na płytkie (*vadose*) i głębokie; źródła zaś stosownie do tego, czy sprowadzają wodę, która przedostała się z powierzchni ziemi, czy też przynoszą wodę z wnętrza ziemi, są *płytkie* lub *młodzieńcze* (*juvenile*). Do tej ostatniej kategorji należą źródła w Karlsbadzie, Marienbadzie, Cieplicach, Bourbon l'Archembault, Plombières i in.—Zupełnie czysta woda nigdzie się nie z głębi ziemi nie wydostaje, zawiera zawsze mniej lub więcej obcych części składowych, już to gazowych już rozpuszczonych części stałych. Z części gazowych najważniejszy jest kwas węglany, który nadaje wodzie smak przyjemny, orzeźwiający; jeżeli Ź. są w ten gaz bogate, nazywają się *szczawami*. Tlen i azot znajdują się w wodzie źródlanej zwykle w tym samym stosunku, co w powietrzu. Dosyć też częsty jest siarkowodór (*Ź. siarczane*), rzadszy węglowodór. Części stałe nabiera woda przez rozpuszczenie części skał, któremi przepływa, jak np. sól kuchenną (*solanki*), krzemionkę, magnezję, tlenek żelaza i t. d., zresztą woda źródlana bywa twardą lub miękką (ob. Woda). Znaleziono w wodzie źródlanej nawet miedź i arszenik (w Ź. Rippolsdau), a Szprudel w Karlsbadzie zabiera nawet bar z trudno rozpuszczalnego siarczanu baryty. Gazy wszakże i ciała stałe w źródłach młodzieńczych zawarte nie pochodzą z rozpuszczonych materjałów skorupy ziemskiej, ale wraz z wodą wydobywają się z wnętrza ziemi. Wywiązywanie się gazów z ziemi, połączone zawsze ze źródłami gorącemi, jest to objaw ciągłego zastygania ziemi, objaw zatem tejże kategorji, co protuberancje słoneczne, a co też doświadczenia wykazują przy zastyganiu rozpalonej bryły stalowej.—Jeżeli woda źródlana bogatą jest w części składowe, stanowi źródła *mineralne* (ob. Mineralne wody).—Dla geologji Ź. są ważne z powodu przeobrażeń, jakie sprowadzają w pokładach, oraz z osadów, jakie odkładają. Poszukiwanie źródeł polegać może jedynie na dokładnej znajomości budowy geologicznej danej okolicy, a zwłaszcza warstw stanowiących jej podłoże. Niegdyś słynęli *poszukiwacze źródeł*, którzy przypisywali sobie pewną zdolność odczuwania wody w znacznej głębokości, do czego też pomagać im miała różczka czarodziejska, ulegająca drżeniu pod wpływem wody podskórnej; obecnie jeszcze tacy poszukiwacze źródeł zyskują rozgłos, naukowo jednak takiego wpływu wody usprawiedliwić nie zdołano, ani też ściśle spostrzeżenia tego nie potwierdzają. Por. Heim „Die Quellen" (1895); Daubrée „Les eaux souterraines" (3 t., 1888); Suess „Ueber heisse Quellen" (1903).

Źródłowski Ferdynand, prawnik, profesor prawa rzymskiego w uniwersytecie lwowskim, † 1894, napisał: „Die Verjährung nach oesterreichischen Rechte mit vorzüglicher Berücksichtigung des römischen und gemeinen Rechts" (Praga, 1878); „Das römische Privatrecht" (Praga, 1880); „Instytucja i historja prywatnego prawa rzymskiego" (Lwów, 1889); „Pandekta prywatnego prawa rzymskiego" (Lwów, 1889).

Źródłowy kwas, ob. Próchnica.

Żuawy (*Zouaves*), właściwie mieszkańcy obwodu Żuawji w prowincji Konstantyńskiej w Algierji, w górach Jurjurskich. Żuawi, znani z waleczności i zręczności, od najdawniejszych czasów trudnili się w Afryce północnej płatnem rzemiosłem żołnierskiem. W rozbójniczych krajach Afryki wyraz *zuaw* znaczy toż samo co *żołnierz*.

Żuawy: żołnierz, porucznik i sierżant.

W chwili zajęcia Algierji przez Francuzów istniał tam korpus Ż., który zdobywcy zatrzymali, dając mu tylko nową organizację, mającą zbliżyć krajowców do zwycięzców. W tym celu generał Clauzel urządził 1830 r. dwa mieszane bataljony Ż., uzbrojone i wyćwiczone po europejsku, zasilane nie konskrypcją, lecz werbunkiem. Później Francuzów i Arabów pomieszczono w oddzielnych kompanjach, których wspólne dowództwo objął w r. 1837 pułkownik Lamoricière. Od r. 1854 istniał także pułk żuawów w byłej gwardji cesarskiej. Obecnie Ż. tworzy 4 pułki. Swą sławę wojenną zdobyli głównie podczas wojny krymskiej.

Żubr, ob. Wół.

Żubrówka, trawa, ob. Turówka.

Żuchowski Stefan, doktor obojga prawa; po ukończeniu nauk akademickich w Krakowie, wstąpił do stanu duchownego, był archidjakonem sandomierskim i dziekanem pokrzywnickim, † 1726

w Sandomierzu. Wydał: „Czwero zdania filozofji chrześcijańskiej przez ks. J. Manni S. I. po włosku, wydane z przydatkiem wierszy z Eklezjastyka przetłómaczone“ (Kraków, 1699); „Odgłos procesów kryminalnych na Żydach o różne ekscesy także morderstwo dzieci“ (Sandomierz. 1700); „Processus criminalis ob innocentem infantem G. Krasnowski, qui tertius est Sandomiriae a Judaeis trucidatus“ (tamże, 1713).

Żuchwa, *szczęka dolna* (*maxilla inferior, mandibula*). U zwierząt ssących tak nazywamy szczękę dolną, u ptaków obie części ich, dziób składające, u owadów parę szczęk silnych, zajmujących przód pyszczka, twardych, rogowych, rozmaitej postaci stosownie do natury pokarmów, służących im za pożywienie.—U człowieka (ob. Szczęki) składa się ona z części środkowej, poziomej, zwanej *trzonem*, i *dwóch gałęzi* wstępujących. Trzon ma na przodzie bródkę, a na zewnątrz kolce, dziurkę bródkową i linję skośną dla przyczepienia mięśni; na brzegu jego górnym (*brzeg zębodołowy*) znajduje się 16 dołków zębowych, pod któremi znajduje się kanał dla naczyń i nerwów zębowych. Gałęź wstępująca dzieli się u góry na wyrostek kłykciowy, który za pomocą powierzchni stawowej łączy się z odpowiedniem zagłębieniem kości skroniowej, tworząc *staw żuchwowy* i wyrostek dziobiasty dla przyczepienia mięśnia skroniowego. Pomiędzy temi wyrostkami znajduje się wcięcie księżycowe. Przedni brzeg gałęzi z brzegiem zębodołowym tworzy prawie kąt prosty; kąt, utworzony przez tylny brzeg gałęzi i dolny brzeg trzonu, wynosi u dorosłego zwykle 120°, u dzieci 140° i więcej; w szczękach silnie rozwiniętych maleje on do 110°, u ludzi starych i nieposiadających zębów powiększa się. **Ż.** podlegać może złamaniu, zwichnieniu, zapaleniu okostnej w skutek próchnienia zębów i niekiedy w następstwie tego zupełnej zgorzeli, która wymaga całkowitego wydalenia kości, wreszcie jest często siedliskiem złośliwych nowotworów, jak rak, kostniak, mięsak kostny i in.

Żucie (*masticatio*), szereg ruchów dla rozdrabniania pokarmów stałych, które przez to dostępniejsze się stają działaniu soków trawiennych w żołądku; u niektórych zwierząt, a szczególniej u ptaków, czynność ta odbywa się w żołądku, u zwierząt ssących **Ż.** poprzedza przełknięcie pokarmów i odbywa się w jamie ustnej za pomocą szczęk, a przeważnie szczęki dolnej. Pokarmy przecierane są pomiędzy zębami, przyjmują konsystencję papkowatą i łącząc się ze śliną, tworzą śliski, łatwo już wpadający do przełyku kęs. W akcie żucia przyjmują główny udział mięśnie: żuchwognykowy, żwacz, skroniowy i skrzydlaste.

Żuki, owady, toż co chrząszcze czyli tęgopokrywe (ob.), w szczególności grupa łajniarzy (ob.).

Żukowiec, ob. Roztocze.

Żukowski, herb: W polu czerwonem półksiężyc złoty, pomiędzy jego rogami miecz, a po obu stronach jego rękojeści po jednej gwieździe. U szczytu ogon pawi, na którym półksiężyc, miecz i gwiazdy, jak na tarczy.

Żukowski.

Żukowski Szymon Feliks, filolog, * 1782 r. w pow. Borysowskim gub. Mińskiej, we wsi Hornie, † 1834 r. W bardzo młodym wieku wstąpiwszy do nowicjatu ks. Bazyljanów i ukończywszy nauki początkowe w Torokoniach i Żyrowicach, studjował w Wilnie głównie języki hebrajski i grecki i 1805 został profesorem języka greckiego w uniwersytecie wileńskim. Lubo później uwolniony został od profesji zakonnej, jednakże zajmował się także teologją i wykładał oprócz powyższych przedmiotów jeszcze izagogikę i archeologję biblijną. W r. 1830, po zamknięciu katedry literatury greckiej w uniwersytecie, otworzył kursy jej prywatne, po większej części bezpłatne. Oprócz arabszczyzny i greczyzny gorliwie uprawiał literatury nowożytne, zwłaszcza słowiańskie. Ważniejsze jego prace są: „Początki języka hebrajskiego“ (Wilno, 1809); „Wypisy hebrejskie podług układu Vatera, z przydatkiem znacznej części przypowieści Salomonowych i z pomnożonym stosownie do przydatku słownikiem hebrajsko-łacińsko-polskim“ (tamże, 1811); „Początki języka greckiego“ (tamże, 1806); „Chrestomatia grecka czyli księga pożyteczna i łatwa do czytania dla uczących się języka greckiego“ (tamże, 1807); „Wypisy greckie“ (tamże, 1807); „A. Maczuskiego, o przyjaźniach i przyjaciołach, pismo wydane w Dobromilu między r. 1530 a 1540, nowo drukiem ogłoszone z dodatkiem tekstów oryginalnych“ (tamże, 1817) i kilka innych prac drobniejszych.

Żukowski Bazyli, jeden ze znakomitszych poetów rosyjskich, * 1783 w gub. Tulskiej, † 1851 w Baden-Baden. Nauki pobierał na pensji uniwersyteckiej w Moskwie i w tym czasie zwrócił na się powszechną uwagę wybornym przekładem elegji poety angielskiego Graya „Selskoje kładbiszcze“ (1802). Po ukończeniu nauk poświęcił się **Ż.** wyłącznie literaturze i od 1808—1810 był redaktorem założonego przez Karamzina czasopisma *Wiestnik Ewropy*, w którym oprócz licznych przekładów z niemieckiego, francuskiego i angielskiego, pomieszczał także i oryginalne opowiadania i poezje. 1812 roku wstąpił do milicji narodowej, w której szeregach walczył do przejścia armji rosyjskiej za granicę. Po bitwie pod Tarutynem napisał odę „Piewec wo stanie russkich woinow,“ która zjednała mu chlubne imię i wziętość u dworu, wskutek czego mianowany był początkowo lektorem przy cesarzowej Marji Teodorównie, następnie nauczycielem języka i literatury rosyjskiej przy wiel. ks. Aleksandrze Teodorównie, a w końcu od 1828 został nauczycielem

następcy tronu, późniejszego cesarza Aleksandra II. W świcie następcy tronu odbył kilkakrotnie podróże po Rosji i za granicą, zwłaszcza zaś po Niemczech. W r. 1841 usunął się od dworu i pozostałe lata życia przepędził po większej części w Niemczech. Główną zasługą **Ż.** jest wprowadzenie pierwiastku romantycznego do literatury rosyjskiej. Zarówno w przekładach, jak i w utworach oryginalnych odznacza się **Ż.** pięknym i wyrobionym językiem, oraz wzniosłym i śmiałym polotem myśli. Z przekładów i naśladowań **Ż.** najważniejsze: „Ludmiła" (naśladowanie balady Bürgera *Lenore)*, „Dziewica Orleańska" Schillera „Więzień Chillonu," Byrona, „Eneida," Wirgiljusza (nieukończona) i „Odyseja" Homera. Z utworów oryginalnych najwięcej cenioną jest *Swietlana.* Pisma **Ż.**, począwszy od 1816 r. wychodziły kilkakrotnie, między innemi w Karlsruhe i Petersburgu (13 t., 1849—1854).

Żukowski Wojciech, pisarz religijny, * 1812, po ukończeniu nauk wstąpił do stanu duchownego i wyświęcony został na księdza 1835; potem był nauczycielem religji w gimnazjum realnem i szkole sztuk pięknych w Warszawie, następnie kanonikiem honorowym kaliskim, został w końcu proboszczem w Łęczycy. Wydał: „Dogmatyczno-moralny wykład religji katolickiej" (3 części, Warszawa, 1854); „Krótki wykład religji katolickiej, sposobem katechizmowym ułożony" (2 wyd., tamże, 1858).

Żukowskie starostwo niegrodowe leżało w województwie Mścisławskiem. Podług metryk litewskich, powstało w drugiej połowie XVII w., około 1677 r., i w różnych czasach obejmowało dobra Żuków i wsie: Łyzy, Łarjanów, Droździenice i Babilicze, które kolejno posiadali Kamińska, Siesiccy, Lindofowie, Ogińscy; wreszcie z mocy przywileju króla Poniatowskiego, z dnia 10 marca 1772 r. po śmierci Aloizego Ogińskiego posiadali to starostwo Andrzej i Paulina z Szembeków Ogińscy, referendarstwo w. ks. Litew., którzy z nich opłacali kwarty złp. 1,049 gr. 19, a hyberny złp. 510. Od d. 16 września 1872 r. zajęte z całem województwem przez Rosję.

Żuliński Roman, matematyk, * 1837, † 1864, studjował matematykę w Petersburgu, następnie był nauczycielem gimnazjalnym w Warszawie. W r. 1864 został uwięziony. Ogłosił: „Wykład rachunku różniczkowego i całkowego" (tylko zeszyt 1, 1858).

Żuliński Tadeusz, brat poprz., pisarz polski, * 1839 w Krakowie, † 1884, po ukończeniu gimnazjum realnego w Warszawie studjował medycynę tamże, w Kijowie, oraz w Pradze Czeskiej, potem doktoryzował się w Krakowie; następnie przebywał w Paryżu, a 1871 osiadł we Lwowie, gdzie był chemikiem szpitala powszechnego. Wydał: „Antropologja, czyli nauka o człowieku" (1872); „Wychowanie i oświata" (t. r.); „O antropologji w stosunku do dziejów" (1873); „O obecnym stanie fizjologji i jej przyszłości" (1878); „Nasi pozytywiści" (1872), „Nasi uczeni" (1874); „O trzech sferach życia ludzkiego" (1873); „Wiara i wiedza" (1875); „Zasady teorji jestestw organicznych Jędrzeja Śniadeckiego" (1874); „Nowe studjum nad Syrokomlą przez W. Spasowicza, oraz romantyzm i jego skutki przez F. K., rozebrał i ocenił" (1877); „Hygjena szkolna" (wydanie pośmiertne, Kraków, 1886) i in.

Żuliński Józef, brat poprzedniego, również pisarz, * 1851 roku w Krakowie, po ukończeniu gimnazjum w Warszawie, studjował tamże medycynę, a następnie w Kijowie i Pradze Czeskiej nauki pozyrodnicze, poczem doktoryzował się w uniwersytecie Jagiellońskim. Po krótkim pobycie w Krakowie udał się do Paryża, gdzie był adjunktem w szkole górniczej, w końcu 1871 osiadł we Lwowie, gdzie został nauczycielem seminarjum żeńskiego. Wydał: „Polskie mineralogiczno-geologiczne muzeum w Krakowie" (1872); „O znaczeniu astronomji w wychowaniu" (1874); „Przyczynek do mineralogicznego znakowania" (1876); „O nauczaniu historji naturalnej w szkołach ludowych" (1876; „O działaniu kafeiny i teiny, jako też kawy i herbaty na ustrój ludzki i zwierzęcy" (1877); „Kalendarz dla nauczycieli" (1877).

Żuławski Jerzy, poeta polski, * 1874, ukończył studja filozoficzne w Bernie szwajcarskim roku 1889 i otrzymał doktorat za rozprawę p. tyt: „Das Problem der Causalität bei Spinoza." Później został profesorem gimnazjalnym w Krakowie. Wydał: „Na strunach duszy" (1895); „Intermezzo" (1897); „Stance a pieśni" (1897); „Poezje" (1901); „Opowiadania prozą" (Warszawa, 1902); „Prolegomena" (Lwów, 1902); „Z domu niewoli," poezje (Kraków, 1902); „Na srebrnym globie, rękopis z księżyca" (Lwów, 1903); „Benedykt Spinoza, człowiek i dzieło." Por. W. Feldmana „Piśmienictwo polskie ostatnich lat 20."

Żuławy. Od Malborga ku Gdańskowi z jednej, a ku Elblągowi z drugiej strony ciągną się niziny, jedna Wisłą i Nogatem oblana, druga zaś między korytem Nogatu, a jeziorem Druznem. Do XIII wieku prawie całkowicie zalane były wodami Baltyku, dopiero w r. 1288 wielki mistrz krzyżacki Meinhard kazał usypać groble, powznosić tamy, wielką ilością kanałów wodę spuścić i utworzył jedną z najżyźniejszych okolic, którą lud nazywa *Żuławą.* **Ż.** około Malborga dzielą się na Wielką **Ż.** (*Gross Werder*), między Wisłą i Nogatem, i Małą **Ż.**, *Fiszawską*, która się od Nogata do jeziora Druzna rozciąga. Obie zajmują około 16 mil kwadr. przestrzeni i słyną z bujnych pastwisk, hodowli prześlicznego bydła i żyzności gruntu. **Ż.** Malborskie dzielą się na 5 części: Montawską, Szenawską, Lichtenawską, Neuteichską i Leśnicką. **Ż.** Gdańskie, obejmujące 39 wsi, są własnością magistratu gdańskiego.

Żułkiewski Karol, kaznodzieja i misjonarz, * 1740 w Małopolsce, † 1829 w Starej Wsi. Ukoń-

czywszy nauki w Krakowie, wstąpił 1760 do Jezuitów i przez lat 6 był nauczycielem. Po zniesieniu zakonu przeniósł się na Białoruś, gdzie przez lat 15 pełnił obowiązki misjonarza; w końcu 1820 udał się do Galicji. Wydał: „Kazania ku religji prawdziwej utwierdzeniu i naprawie obyczajów" (2 t., 1779); „Kazania przygodne" (2 t., 1779).

Żupa, ob. Słowianie.

Żupan, najdawniejszy ubiór polski, tak ludu jako i szlachty. Kształt Ż. z czasów Piastowych zachował się u ludu w sukmanach barwistych, które dotąd zowią po staroświecku *żupanami*. Kiedy atoli lud pozostał przy dawnym Ż., ziemianie w końcu XV i na początku XVI wieku przyjęli kontusze wschodnie za zwierzchnie suknie i pokryli nimi starodawne Ż. Ubiór taki nazwali narodowym, jakkolwiek prawdziwie polskim był tylko żupan. Na Ż. używano sukna rozmaitej barwy i materji jedwabnych, na wystąpienia uroczyste strojny na wierzch wdziewając kontusz. Najdawniejsze Ż. z czasów Piastowskich były ponsowe lub amarantowe. Na Ż. opasywano się pasem i zwykle jakiego koloru był Ż., takiej barwy musiała być i czapka.

Żupański Jan Konstanty, zasłużony księgarz polski, pochodzący z rodziny greckiej *Zupanos*, * 1801, † 1883 w Poznaniu; kształcił się w gimnazjum św. Marji Magdaleny w Poznaniu, następnie studjował prawo w Berlinie; przez jakiś czas pracował przy sądzie krajowym w Berlinie, a po powrocie do kraju rzucił się na pole publicystyki jako korespondent kilku pism niemieckich i przełożył na język niemiecki Hubego „O prawach ludów." W r. 1838 za namową Seweryna Mielżyńskiego założył księgarnię w Poznaniu i wydał długi szereg dzieł, tyczących się zwłaszcza dziejów ojczystych, jak: „Tablice synchronistyczne do historji polskiej," dzieła Lelewela, Morawskiego, Skarbka, Koźmiana, Barzykowskiego, dalej Pola, Lenartowicza, Mickiewicza, Kraszewskiego i in. Księgarnia Ż. była swego czasu jednem z głównych ognisk wydawniczych polskich.

Żupnicy, *Zupparii, Zupnicy ziemscy*, urzędnicy, pilnujący królewskich *żup* solnych w Wieliczce i Bochni. Żupy te już od XIII wieku stanowiły dochód naprzód książąt krakowskich, a potem królów polskich. Pierwszy Kazimierz Wielki zaprowadził porządne gospodarstwo w żupach i roku 1368 wydał osobny statut dla nich, jako prawo obowiązujące. Żupy solne Wieliczki i Bochni zwały się krakowskiemi i krakowskimi też nazywali się ich żupnicy. Wedle tego statutu Ż. byli to właściwie dzierżawcy, którzy płacili po 100 czerwonych złotych, królowej zaś po 50; prócz tego mieli oni obowiązek płacić pewne sumy różnym kościołom i klasztorom, mieli dawać obroki koniom królewskim. Ż. przed samym królem byli odpowiedzialni, sami zaś czeladzie i służbę niższą sądzić byli powinni. Prawo oznaczało też cenę, po jakiej sól sprzedawać należało. Ten statut Kazimierza W. zatwierdził r. 1451 Kazimierz Jagielończyk i zdał na podskarbiego koronnego odbiór dochodów żupnych. Żupnicy robili znaczne majątki, bo dochody ich były ogromne. Niektóre rodziny uważały żupy za monopol. Obok krakowskich zjawili się potem na ziemiach ruskich i Ż. ruscy, mianowicie około Sambora, którzy z czasem zupełnie się oddzielili od krakowskich. Ze sławniejszych Ż. byli Mikołaj Serafin, miecznik krakowski, rodzina włoska de Florentiis, Morsztynowie, Bonarowie, Betmanowie. Obok tego Ż. piastowali zwykle inne jeszcze urzędy krakowskie, posiadali bogate starostwa, bywali i kasztelanami. Żupami rozmaicie się posługiwano, raz oddawano je do wiernej ręki, drugi raz szły dzierżawą, innym razem znowu oddawane były w administrację. Później zaczęto odróżniać najwyższego Ż. żup krakowskich od zwyczajnego Ż. Na podobieństwo żup solnych, potem i kopalnie srebra w Olkuszu nazwano żupami i powstali nowi Ż. olkuscy. Żupy ruskie dzieliły się na samborskie, przemyskie i sanockie. Z żup krakowskich wielkie korzyści ciągnęła szlachta, która miała prawo kupowania soli w Bochni i Wieliczce za nizkie ceny. Ziemianie z bliższych województw przez 4 miesiące mogli sól kupować, z odleglejszych zaś 3 razy w roku; przyjeżdżali zawsze w suche dni, i dlatego tę sól, która się pomiędzy szlachtę rozchodziła, nazywano solą suchedniową. Z postępem czasu urządzano składy soli po województwach i składy te zwano pospolicie także żupami lub komorami solnemi, a ich przełożonych Ż. wojewódzkimi, powiatowymi lub ziemskimi. Byli to właściwie prości dystrybutorowie soli. Znajdowali się też Ż., którzy mieli wyłączny przywilej rozwożenia soli i sprzedawania po kraju. Takim np. był niejaki Stanisław Grajowski, któremu razem z potomstwem 1564 r. dał król przywilej na przywiezienie 22,000 łasztów soli pruskiej i rozprzedawanie jej po kraju, co wywołało wielkie oburzenie szlachty i sprowadziło żywe spory na sejmie 1565 r., a wskutek tego stanęła oddzielna konstytucja p. t.: „Sól pruska" (Vol. Leg. II, 698). W tej konstytucji widzimy już początek Ż. ziemskich, którzy się zjawili w tych miejscowościach, w których Grajowski solą handlował, a mianowicie w Wielkopolsce i na Mazowszu. Tacy pierwsi żupnicy, ustanowieni ze strony Grajowskiego, byli jego tylko wyręczycielami, później atoli zamienili się na urzędników ziemskich, ponieważ żupnictwa rozdawano według konstytucji sejmowej z r, 1576 „osobom godnym, osiadłym," tak samo jak inne urzędy ziemskie. Rozdawnictwo soli było łakome dla każdego takiego urzędnika, bo było bardzo korzystne, więc szlachta dobijała się o nie chciwie i często wywoływała z tego powodu rozruchy. Nastała potem i żupa w Warszawie i osobny do niej Ż. Wszystkich Ż. na ziemiach Rzeczypospolitej bywało różnemi czasy przeszło 20.

Żuprany, miasteczko w pow. Oszmiańskim gub. Wileńskiej, wśród wielkich i pięknych lasów, nad rzeczką Oszmianką, dawna posiadłość Radziwiłłów, z których Bogusław kościół tutejszy na zbór kalwiński zamienił, a fundusze jego sobie przywłaszczył. W wojnie z carem Aleksym Michajłowiczem kościół ten razem z miasteczkiem spalono. Odbudowana jednak przez kalwinów świątynia istniała tu jeszcze pod koniec panowania Augusta III. Podczas konfederacji Tarnogrodzkiej 1716 r. powtórnie spalone miasteczko podźwignąć się już nie mogło, a dziś liczy zaledwie 180 miesz.

Żupy, ob. Żupnicy.

Żurkowski Stanisław, domownik i przyjaciel Tomasza Zamojskiego († 1648), opisał życie jego w dziele „Żywot Tomasza Zamojskiego, kanclerza wielkiego koronnego," wydanem przez A. Batowskiego (Lwów. 1860).

Żuromin, osada, dawniej miasteczko w gub. Płockiej, pow. Sierpeckim położona, powstała roku 1765 ze wsi t. n., przez Andrzeja Zamojskiego, kanclerza wielkiego koronnego, na miasto zamienionej. **Ż.** posiada kościół parafialny po-reformacki, którego założenie znacznie erekcję miasta wyprzedza. Jest to gmach okazały, z wieżą okrągłą. Po Jezuitach utrzymywali tu Reformaci szkółkę, która za Księstwa Warszawskiego zamieniono na podwydziałową, a w r. 1824 na wydziałową, zwiniętą w r. 1831. **Ż.** liczy obecnie 2,500 miesz.

Żurowice, ob. Żyrowice.

Żurowiec, miasteczko w pow. Starobychowskim gub. Mohilewskiej. Dawniej był tu kościół i klasztor Bernardynów. Obecnie miasteczko liczy 2,200 miesz.

Żurów, pierwotnie Dżurów, włość, dawniej miasteczko w Galicji, obwodzie Stryjskim, o 2 mile od Żórawna odległa, niegdyś posiadłość znakomitej i zasłużonej w kraju rodziny Daniłowiczów.

Żuwka, toż co *prymka* (ob. Prymka i Betel).

Żużle *(szlaka)*, masy szkliste lub podobne do emalji, zbite, dziurkowate lub gąbczaste, powstające przy wytapianiu metalów w hutach. Są to odpadki hutnicze, które dają się spożytkować, jak np. do wysypywania dróg i t. p. Pod względem składu chemicznego są to najczęściej rozmaitego składu krzemiany ziem i tlenków metalów ciężkich, a w małej ilości krzemiany alkaljów z popiołów pochodzących. Do wydzielenia metalu z rudy i otrzymania go w postaci stopionej jednorodnej masy utworzenie żużli jest konieczne, rudy bowiem, oprócz tlenków metalicznych, zawierają zwykle części ziemne same przez się nietopliwe i nie dozwalające tym sposobem cząstkom metalicznym zlać się w jedną masę. Dla stopienia zatem tych części ziemnych dodają się stosowne do ich natury roztopy czyli topniki, do krzemionkowych i gliniastych roztopy wapienne, zaś do wapiennych i magnezjowych materje krzemionkowe. Prócz ułatwienia połączenia się cząstek metalu w jedną masę. **Ż.** ochraniają jeszcze stopiony metal od przystępu powietrza, tworząc bowiem szkliste masy, powlekające metal przy jego topieniu, bronią go tym sposobem od utlenienia, które pociągnęłoby za sobą stratę metalu. Własności żużli zależą głównie od stosunku zawartej w nich krzemionki do zasad czyli tlenków metalicznych; **Ż.** bogate w zasady są rzadko-płynne; przeciwnie zaś bogate w krzemionkę, gęste i trudnopłynne. Nazwę **Ż.** *wulkanicznych* noszą pęcherzowate odłamy lawy (ob.).

Żur, dawna potrawa polska, rodzaj barszczu, przygotowywana z otrąb mąki owsianej, wodą rozczynionej.

Żwacze *(musculi mandibulares)*. Mięśnie żuchwy dzielą się na dwie grupy, na *mięśnie żwacze*, do których należą: *mięsień żwacz (m. masseter)*, *m. skroniowy (m. temporalis)*, oraz dwa *mięśnie skrzydlaste (m. pterygoidei)* i na *mięśnie podszczękowe (m. submaxillares)*. Żwacz odchodzi od *kości licowej*, a przyczepia się częścią do dolnej połowy gałęzi żuchwy (włókna powierzchowne), częścią do górnej połowy (włókna głębokie). *Mięsień skroniowy* wypełnia dół skroniowy i przechodząc ku dołowi w mocne ścięgno przyczepia się do wyrostka dziobiastego żuchwy. Mięsień *skrzydlaty wewnętrzny* zaczyna się od kości podniebiennej, przytwierdza się zaś do żuchwy; *m. skrzydlaty zewnętrzny* odchodzi od kości klinowej i przytwierdza się do wyrostka kłykciowego żuchwy. Mięsień żwacz, skroniowy i skrzydlasty wewnętrzny unoszą żuchwę, a przy wspólnem działaniu sprawiają, że zęby dolne naciskają na górne. Mięsień skrzydlaty zewnętrzny, działając z obu stron, wysuwa szczękę dolną nieco ku przodowi.

Żwaniec, miasteczko niegdyś warowne, w pow. Kamienieckim gub. Podolskiej, leżące nad rzeczką Żwańczykiem, z trzech stron opasane płynącemi opodal rzekami, Żwańcem, Smotryczem i Dniestrem, o 2 wiorsty od Dniestru i Chocima. Pierwotnie własność rycerza Swycza z Łęczyna, któremu ją podarował Władysław Jagiełło, potem Jazłowieckich, dalej Kalinowskich, nakoniec około połowy XVII w. Lanckorońskich. **Ż.** był wielokrotnie punktem skupienia i oparcia dla sił krajowych w wojnach z Turkami i Kozakami, mianowicie też kiedy Turcy usadowili się nad Dniestrem w Chocimie. Z tego powodu ówczesny posiadacz **Ż.**, Walenty Kalinowski, starosta kamieniecki, zbudował na początku XVII wieku warownię. 1621 Jan Karol Chodkiewicz w pochodzie swym na Chocim w liczbie 35,000 wojska prócz Zaporożców, zatrzymał się tutaj przygotowując przeprawę przez Dniestr, mostem na prędce budowanym pod kierunkiem jakiegoś wieśniaka. Brak jednak karności w obozie sprowadził ciężką klęskę na **Ż.** W sierpniu bowiem, wskutek fałszywej pogłoski, jakoby hetmani miasteczko zniszczyć kazali, motłoch obozowy rzucił się na **Ż.**, złupił miasto i kilka wsi pobliskich zniszczył zupełnie. Nadszedł z ratunkiem Lubomirski, hetman polny kor., ukró-

cił swawolę i kilku przywódców obwiesić kazał. W pierwszych dniach września 1621 r. gościł tu królewic Władysław, zdążając do obozu pod Chocimem. Po tej pierwszej klęsce Stanisław Lanckoroński, starosta halicki, umocnił na nowo twierdzę, a Władysław IV, oceniając jego zasługi i starania o obronę granic państwa, nadał miastu 1646 prawo magdeburskie. Klęski atoli następne zniweczyły wszystko. 1653 Jan Kazimierz, stanąwszy pod Ż. w przeszło 30,000 wojska, otoczony został przez wielkie siły Kozaków Chmielnickiego i Tatarów. Liczne dorywcze utarczki trwały aż do połowy grudnia, ale niedostatek żywności i trudy późnej zimowej kampanji zmusiły do zawarcia ugody z Tatarami, po których odejściu i Kozacy przychylili się do zgody. Wtedy już miasteczko dużo ucierpiało, ale jeszcze większa spadła na nie klęska w sierpniu 1672 r., gdy po wzięciu Kamieńca i zalaniu Podola wojskami Mahometa IV warownia tutejsza, szczupłą opatrzona załogą, dostała się w ręce Turków. Dopiero po klęsce zadanej Turkom pod Wiedniem Jan III, myśląc o podbiciu Multan, stał tutaj 1684 do 2 października obozem i kazał most budować na Dnieprze dla przeprawy wojska swego, co wszakże nie prędzej, niż w roku następnym do skutku przyszło. Mimo to wszystko Turcy przez lat 27 gospodarowali w Ż., aż dopiero 1699 traktat karłowicki, zwracając Polsce Podole, i Ż. z pod przemocy nieprzjaciela wyzwolił. Miasteczko zaczęło potem szybko wzrastać, zwłaszcza przy chętnem osiedlaniu się tutaj Ormian, którzy ożywili handel, podnieśli przemysł i wystawili sobie niewielki, ale piękny kościół Niepokalanego Poczęcia N. M. Panny, który dotąd, po usunięciu się Ormian, jako katolicki istnieje. Katolicy również, należący dotąd do parafji kamienieckiej, otrzymali kościół św. Krzyża, wzniesiony około r. 1746 za staraniem biskupa kamienieckiego Kobielskiego. Wszakże ani te kościoły, ani wzrastająca pomyślność miasteczka długo trwać nie miały, gdyż po zawiązaniu się konfederacji barskiej 1768 r. okolice tutejsze stały się znowu polem orężnych zapasów. Kazimierz Pułaski obwarował się w blizkich okopach św. Trójcy, a brat jego Franciszek w Ż. Dla skutecznej obrony zamku Pułaski zmuszony był spalić pewną liczbę domów przyległych warowni, wraz z kościołem św. Krzyża. Następnego roku z wiosną Ż., oblężony przez Rosjan, z powodu braku sił został opuszczony przez konfederatów, a niezadługo potem w maju Turcy i Tatarzy, wpadłszy do miasta, zniszczyli je ogniem i mieczem razem z przyległemi wioskami. Miasto upadło wtedy ostatecznie; jedyna dźwignia jego, Ormianie zaczęli się powoli wynosić, upadł handel i przemysł, dawny warowny zamek zaczął się rozsypywać w zwaliska, które dzisiaj stanowią jedyny pomnik dawnej ważności i znaczenia tego starożytnego grodu. Obecnie miasto liczy przeszło 3,000 miesz., w przeważnej części żydów, trudniących się drobnym handlem, spławem zboża i drzewa; reszta mieszkańców oddaje się rękodziełom i rolnictwu.

Żwań, osada w pow. Mohylowskim, gub. Podolskiej, nad rzeką Zwańcem, wpadającą niedaleko do Żamiechówki, z którą złączywszy wody swoje, uchodzi z prawej strony do Dniestru. W początkach XVII w. właściciel tej osady, zwanej wówczas *Żwańgrodem*, Michał Stanisławski, rotmistrz królewski, uzyskał 1638 r. przywilej króla Władysława IV i zamienił ją na miasteczko. Ruchy kozackie zniszczyły wkrótce rozwój tego nowego grodu, który obecnie jest włością, liczącą przeszło 1,000 ludności.

Żwir, piasek gruboziarnisty, często wielkości orzecha laskowego, powstały z ułamków skał najczęściej krzemienistych. Ż., podobnie jak piasek, znoszą rzeki i strumienie. Nad brzegami mórz napotykamy także Ż. i piasek, a często w znacznej głębokości ziemi znajdujemy także jego pokłady, dowodzące zmian i wstrząśnień, jakich powierzchnia ziemi doznała. Najlepszy Ż. znajduje się w Anglji w Black-Head; składa się z ziarnek zupełnie okrągłych i używa się do wysypywania ścieżek i alej w ogrodach i parkach angielskich. Ob. Piasek.

Żwirowiec (*Glareola*), rodzaj ptaków brodzących, z rodziny siewek, o dziobie krótkim, jak u ptaków grzebiących. Są to ptaki bardzo lotne, żyjące w strefie umarkowanej i gorącej stałego lądu.

Żwirowiec.

Przebywają na płytkich zalewach słodkiej wody, biegają szybko, gnieżdżą się na ziemi i znoszą po 4 jajka, podobne do bekasowych. Z kilku gatunków, właściwych strefie umiarkowanej i gorącej starego lądu, jeden jest europejski, *G. torquata*, pospolity w okolicach morza Czarnego; u nas napotyka się bardzo rzadko.

Żychlin, osada, dawniej miasteczko w pow. Kutnowskim, gub. Warszawskiej. Przed r. 1450 osada wiejska wyniesioną została przywilejem Kazimierza Jagiellończyka do rzędu miast. Ż. ma kościół parafjalny, założony w r. 1418, na nowo odbudowany z muru w r. 1782. Obecnie Ż. liczy 6,400 miesz., w mniejszej połowie żydów. Znajdują się tu dwa młyny parowe, fabryka mydła i świec, garbarnia, kotlarnia, gwoździarnia, w okolicy dwie cukrownie.

Żychliński Ludwik, literat, rodem z w. ks. Poznańskiego, † 1891 r. we Wrocławiu. Służył w wojsku pruskiem, potem w amerykańskiem, a po skończeniu ostatniej wojny wrócił do kraju i brał udział w powstaniu 1863 r. Wydał: „Polea

und seine Idee“ (Lipsk, 1849); „Machiavel, jego życie i pewne wybitne strony“ (Poznań 1841); „Rzut oka na kwestje narodowości“ (tamże, 1862); „Pamiętniki z wojny amerykańskiej“ (tamże, 1863); „Historja sejmów w. ks. Poznańskiego“ (2 t., tamże, 1867); „Kongres wiedeński,“ przetłómaczone z Thiersa (tamże, 1861); „Pamiętniki byłego dowódcy dzieci warszawskich i b. naczelnika sił zbrojnych powiatu Warszawskiego i Rawskiego“ (Poznań, 1885); „Przygody więźnia politycznego, zesłanego do kopalni nerczyńskich w Syberji“ (Poznań, 1884); „Rzecz o postępie“ (tamże, 1884); „Machinacje mecarstw“ (1864); „Es ist. Zeit“ (1871); „Ile naszej gleby?“ (1878); „Pamiętniki“ (1885). Nadto pomieścił wiele prac w *Bibl. Warsz.*

Żychliński Teodor, pisarz zamieszkały w w. ks. Poznańskiem, wydał: „Kalendarz“ (1865); „Kronika żałobna rodzin Wielkopolskich“ (1877); „Złota księga szlachty polskiej“ (1879—1882); „Wspomnienia z r. 1863“ (Poznań; 1888).

Życica, *kąkol, kąkolnica (Lolium),* rodzaj roślin z rodziny traw, cechuje się kłosem dwurzędowym, złożonym z kłosów naprzemianległych, mniej więcej płaskich, przytulonych, plewą pojedynczą, tylko w najwyższym kłosie podwójną, i plewką zewnętrzną bezostną, lub poniżej wierzchołka ością opatrzoną. Należy tu 15 gatunków, właściwych głównie Europie. *Błyszczka, trawica, rajgras angielski (L. perenne),* do 60 cm. wysoka, pospolita wszędzie na łąkach i przy drogach, bardzo dobrze zaleca się na paszę dla bydła; świeżo zwłaszcza przez nie jedzona wpływać ma na rozwój tłuszczu; w Anglji zasiewa się często z koniczyną czerwoną. Z powodu pięknej barwy ciemnozielonej może być zasiewana jako trawa ozdobna.—*Rajgras włoski (L. boucheanum)* niewiele się różni od poprzedniej, ale jest od niej nieco wyższy i żywiej zabarwiony, rośnie w Europie płd.—*Mutonak, matonóg, solomica, durnica, omiełek, kąkol (L. temulentum),* rozprzestrzeniony prawie na całej ziemi wśród zasiewów, zwłaszcza między owsem i jęczmieniem; ziarna oddawna uchodziły za narkotycznie trujące, uważano je zwłaszcza za szkodliwe dla zwierząt domowych; nowsze badania wykazały jednak nieszkodliwość tej trawy.

Życica, *a* kwiat.

Życie, ogół zjawisk, charakteryzujących istoty żyjące i odróżniających je od przedmiotów martwych. Przez istotę żyjącą pojmujemy taką istotę, w której odbywa się fizjologiczna przemiana materji. Cechą właściwą tej przemiany jest *stały cykl fizjologiczny*; i martwe białko można w retorcie utlenić, spalić, słowem dokonać przemiany białka, nie będzie to jednakże sprawą życiową. W życiowej przemianie materji występuje pewien stały cykl: z materji martwej, z otaczającego środowiska istota żyjąca pochłania pewne ciała, które przebudowuje stosownie do swych potrzeb, a następnie rozkłada je na pewne proste związki. Dla utrzymania życia potrzebne są pewne warunki, nazewnątrz organizmu znajdujące się, mianowicie pokarmy, woda, powietrze, światło i ciepło. Czynności podstawowe życia są: przyjmowanie pokarmów, wydzielanie bezużytecznych dla organizmu materji, stopniowe wzrastanie organizmu i rozmnażanie się, to jest wydawanie potomstwa. Wszystkie te czynności, konieczne w każdym organizmie, tak zwierzęcym jak i roślinnym, lecz odbywające się w rozmaitych gatunkach w sposób różny, wypełniają *życie roślinne.* Wszystkie inne czynności (ruchy, czucie) wyłącznie lub przeważnie są udziałem organizmów zwierzęcych i stąd stanowią cechy *życia zwierzęcego.* Rośliny nie posiadają zdolności czucia, stąd obce im są wynikające z czucia tego wyższe władze psychiczne. Główna różnica pomiędzy organizmami roślinnemi i zwierzęcemi polega na różnorodności procesów asymilacyjnych, w nich zachodzących, gdy bowiem rośliny posiadają zdolność wytwarzania z najprostszych ciał, za pokarm ich służących, najwięcej złożonych związków chemicznych, organizmy zwierzęce karmić się mogą ciałami złożonemi. Wszystkie objawy życia tak są różne od zjawisk, w martwej naturze spostrzeganych, że bardzo długo przyjmowano specjalną przyczynę życia; uważano również, że przyczyna życia każdego indywiduum, niezależna od materji, lecz rządząca nią, znajduje się w organizmie, bądź to w postaci bardzo subtelnej materji, bądź też ducha. Późniejsze teorje, stając bardziej na gruncie natury, przyjmowały w istotach żyjących specjalną *siłę życia*, która była mniej więcej równoważna, np. sile ciężkości, lecz sprawiała objawy życiu właściwe. Dokładne badania fizjologiczne wykazały jednakże, że wszystkie, nawet najbardziej zawikłane procesy życiowe stanowią tylko pewne połączenie spraw fizycznych i chemicznych, znanych i po za światem organicznym. (Ob, Witalizm). Właściwem środowiskiem życia według współczesnej wiedzy, jest *protoplazma* (ob.) komórki; stanowi ona nietylko u wielu najniższych organizmów, czyli pierwotworów (ob.), całkowite ciało istoty żyjącej i posiada wszystkie własności życiowe, jak ruchy, czucie, zdolność rozmnażania się i odżywiania, lecz i wyższe organizmy w okresie zarodkowym od niej się poczynają, a komórki,

stanowiące następnie różne ich organy, też głównie z protoplazmy się składają. Por. Claude Bernard „Leçons sur les phénomènes des la vie commune aux animaux et aux végétaux“ (1878); Verworn „Allgemeine Physiologie“ (1895); Weissmann „Ueber die Dauer des Lebens“ (1882); Biegański „Zagadnienia ogólne z teorji nauk lekarskich“ (1897).

Życiodrzew, *Żywotnik*, ob. Tuja.

Życiorys, *Życiopis*, toż co *Biografja*.

Życki Piotr, hr. Dziewica, hetman kozacki w ostatnich latach panowania Zygmunta III; odznaczył się tem, że stłumił zawichrzenia powstałe jeszcze za jego poprzednika Arendarenki.

Życki Tomasz, matematyk i pedagog, pochodzący z tegoż rodu co poprzedni, ur. 1783 w Kupryszkach, pow. Wileńskim, † 1839 w Wilnie. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim, gdzie otrzymał stopień doktorski, został 1787 nauczycielem matematyki i logiki w szkole wydziałowej, 1797 profesorem adjunktem, 1807 profesorem nadzwyczajnym, a 1809 zwyczajnym w tymże uniwersytecie. W r. 1813 został członkiem akademji nauk w Paryżu. W roku 1816, opuściwszy katedrę, mianowany był następnie wizytatorem szkół. W r. 1820 wybrany dziekanem wydziału matematycznego, pełnił w 1823 obowiązki rektora. Wileńskiemu towarzystwu dobroczynności zapisał kapitał 14,170 rubli. Prócz wielu rozpraw matematycznych ogłosił: „O sposobie łatwym pisania i wykładania nauk matematycznych“ (Wilno, 1816); „Wiadomość o życiu i uczonych pracach Franciszka Narwoysza, profesora uniwersytetu wileńskiego“ (Wilno, 1822) i in.

Żyd albo *Kniaź*, największe z jezior na Polesiu, w pow. Rzeczyckim, między rzekami Prypecią, Słuczą, Oressą i Ptyczą, długie 2, szerokie około 1 mili, obfituje w nieprzebrane mnóstwo ryb, stanowiących ważny przedmiot handlu dla okolicznych mieszkańców. Przywiązane jest do tego jeziora miejscowe podanie, jakoby skutkiem jakiejś wielkiej popełnionej tu zbrodni wody jego w pewnych czasach krwią się rumieniły.

Żyd wieczny tułacz, znany także pod imieniem *Ahasverusa*, postać legendowa, mityczna. Pierwszy legendę o **Ż. w. t.** opowiedział w swej kronice Mateusz Palis w XIII wieku na podstawie słów jakiegoś arcybiskupa ormiańskiego. Wedle tej legendy, kiedy Chrystus skazany został na ukrzyżowanie i wyprowadzany był z sali sądowej, żyd pewien, imieniem Kartafilos, odźwierny Piłata, uderzył Chrystusa pięścią w kark i zawołał szyderczo: „Idź, idź prędzej, Jezusie, czemu się ociągasz?“ Jezus zaś odpowiedział surowo: „Ja idę, ale ty zaczekasz, aż wrócę.“ Słowa te spełniły się, albowiem ów Kartafilos żyje ciągle i tuła się wiecznie po świecie, czekając sądu ostatecznego. W chwili męki Chrystusa miał on około lat 30 i zawsze, gdy dożywa lat 100, wpada w ciężką chorobę, a po wyzdrowieniu poczyna znowu żywot od 30 roku. Po umęczeniu Zbawiciela Kartafilos był ochrzczony i nazwany Józefem. Stąd plątano często podanie o **Ż. w. t.** z legendą o Józefie z Arymatei. Podług innej wersji, zawartej w liście jakiegoś Dudulaeusa z XVI wieku, a pochodzącej niby z ust samego **Ż. w. t.**, żył w Jerozolimie szewc nazwiskiem *Ahasverus*. Należał on do przeciwników i prześladowców Jezusa. Kiedy Jezus krzyżem obciążony, idąc na Golgotę, zatrzymał się dla odpoczynku przed domem Ahasverusa, ten odepchnął go z obelżywemi słowy. Wówczas Jezus powiedział: „Ja się zatrzymam i spocznę, a ty pójdziesz.“ Odtąd Ahasverus za karę tuła się wiecznie. Aż do zeszłego stulecia rozmaici oszuści nadużywali wiary powszechnej w tę legendę i wydawali się za **Ż. w. t.**; bywali też ludzie, którzy twierdzili, że widywali go co czas jakiś (nawet jeszcze w XIX wieku), pod rozmaitemi postaciami. U niektórych narodów podanie o **Ż. w. t.** łączy się z rozmaitemi wierzeniami ludowemi. Książka ludowa, opowiadająca dokładnie hostorję **Ż. w. t.**, wielokrotnie była drukowana w językach niemieckim, francuskim, łacińskim i holenderskim. Legenda o **Ż. w. t.** urobiła się w XIII wieku, ale jej wątek sięga niewątpliwie czasów bardzo odległych. Niektórzy badacze upatrują jej źródło w różnych ustępach Pisma Świętego, jak naprzykład w Ewangelji św. Jana, gdzie Chrystus mówi do św. Piotra o Janie: „Jeślibym chciał, żeby on został, aż przyjdę, co tobie do tego?“—i „wyszła ta powieść między bracią, żeby on umrzeć nie miał“ (u św. Jana, XXI, 22). Legendę tę rozmaici uczeni rozmaicie objaśniali. Największa część komentatorów widzi w niej przestrogę dla niedowiarków, materjalistów i bezbożników, lub też symbol narodowości żydowskiej, tułaczej i wiecznej, jak Ahasverus. Nowsi badacze odrzucają takie tłómaczenie i uważają całą legendę za mit, powstały jak i inne mity w epoce pierwiastkowego istnienia ludów, a w biegu czasu rozmaitemi dodatkami ubarwiony. Karłowicz w rozprawie swej „Żyd wieczny tułacz“ (w *Bibl. Warsz.* 1873, t. III, za lipiec i sierpień), zwraca uwagę na pewne pokrewieństwo podania **Ż. w. t.** z opowieścią o Kainie, a następnie opierając się na wynikach mitologji porównawczej, uważa mit ten za utwór pierwotnej wyobraźni ludu przedhistorycznego i chce go objaśnić zjawiskami przyrodzonemi. Przypuszcza mianowicie, że w wiecznej pielgrzymce Ahasverusa możnaby dopatrzyć się obrazu wiecznie wędrującego pozornie słońca, a w idei kary—obraz zimowej jego bezsilności. Podanie o **Ż. w. t.** wielu poetom i powieściopisarzom, jak: Göthe, Quinet, Lenau, Sue, Schubert, Vulpius, Hamerling i t. d., dostarczyło wątku do dramatów, epopei lub powieści. Kaulbach i Doré unieśmiertelnili Ahasverusa w rysunku, a Halévy napisał operę do libreta Scribe'a „Żyd tułacz.“ Por. oprócz wzmiankowanej wyżej rozprawy Karłowicza: Grässe „Die Sage vom ewigen Juden“ (Drezno, 1844); tegoż „Der Tannhäuser und ewige Jude“ (t. 1861);

Lacroix „Curiosités de l'histoire des croyances populaires au moyen âge" (Paryż, 1859); Dalton „Der ewige Jude und ewige Johannes" (Petersb., 1867); Baring-Gauld „Curious myths of the middle ages" (Londyn, 1869); Bässler „Ueber die Sage vom ewigen Juden" (Berlin, 1870).

Żydaczowskie starostwo grodowe leżało w województwie Ruskiem, w ziemi Lwowskiej, powiecie Żydaczowskim. Podług spisów lustracyjnych z r. 1765 zaliczały się do niego miasteczko powiatowe Żydaczów (ob.) z wójtostwem, i wieś Iwanowce, które w r. 1771 posiadał Kazimierz Rzewuski, wojewodzić podolski, opłacając z niego kwarty złp. 4,002 gr. 17, a hyberny złp. 135 gr. 25. Po zagarnięciu tych dóbr narodowych przez rząd austrjacki w dniu 9 maja 1779 r., tenże sprzedał je przez licytację d. 15 maja 1813 Konstantemu Dobrzańskiemu za sumę zł. reńs. 108,820, a ten odstąpił zaraz Stanisławowi hr. Skarbkowi.

Żydaczów, miasto w Galicji, obwodzie Stryjskim, nad rz. Stryjem. Za panowania króla Ludwika osadzoną została w zamku tutejszym załoga węgierska, którą dopiero w r. 1390 wyparto. W r. 1403 Władysław Jagiełło nadał Ż. swemu bratu Świdrygielle. Niszczone napadami Tatarów, przechodami wojsk, morowem powietrzem podupadło; obecnie liczy 2,700 miesz.

Żydczyn, miasteczko w pow. Łuckim, gub. Wołyńskiej, nad rzeką Styrem, w bardzo przyjemnem położeniu. Niegdyś było tu opactwo bazyljańskie św. Mikołaja, o którem są już wspomienia z roku 1227. W r. 1496 synowie Mengligereja, carzyka perekopskiego, pustosząc Wołyń, spalili miasteczko z kościołem i klasztorem, a lud mnogi z Żydczyna i okolicznych osad do niewoli uprowadzili. Klasztor, który przystąpił do unji brzeskiej, dyzunici 1650 r. podczas rozruchów kozackich zabrali i zamienili na prawosławny, lecz 1668 znowu go zwrócono unitom, i dopiero w bieżącem stuleciu podzielił los wszystkich zgromadzeń bazyljańskich na Litwie.

Żydowin, ob. Józef Flawjusz Żydowin.

Żydowska gmina, po hebrajsku *Kehila* (zebranie). Po opuszczeniu własnej ziemi, po utraceniu bytu państwowego i narodowego, Żydzi dążyli już tylko do zachowania swojego charakteru ludowego, głównie zaś szło im o zachowanie swojej wiary. Przychodziło im to tem łatwiej, iż w każdym kraju, gdzie wyprosili albo okupili sobie przytułek, zostawieni byli samym sobie, otrzymywali zwykle miejsce odrębne w mieście albo za miastem, gdzie, nie przypuszczani do interesów krajowych i państwowych, do zarządu miasta, do narady o potrzebach ogólnych, mieli tylko opłacać nałożone podatki, pod rozmaitemi nazwami. Za to mogli się rządzić własnemi prawami, mieli własne swoje sądy do rozsądzania wynikłych u siebie spraw, powinni byli sami zaopatrywać swoje potrzeby, opatrywać swoich ubogich i t. p. Zgoła, stanowili wszędzie, jak to dawniej mawiano, państwo w państwie. W takim stanie rzeczy widzieli się zmuszeni do ustanowienia swoich własnych praw, do ułożenia prawideł, któremi rządzić się mieli, aby się utrzymywać jako korporacja, czyli gmina. Pierwotne takie urządzenia, jak się zdaje, istniały już w Babilonji, skąd wzór brały inne gminy, ze zmianami, do wymagań miejsca i okoliczności zastosowanemi. Przewodnikiem duchowym gminy był rabin, a był on zarazem i sędzią, ale do tej atrybucji miał sobie dodanych dwóch pomocników, pod nazwą *dajanim*, sąd albowiem, wedle praw talmudycznych, musi się składać przynajmniej z trzech osób biegłych w prawie. Zarząd zaś ogólny gminy sprawowały osoby z wyboru wynikłe. A że kilku osobom trudno było zajmować się wszystkiemi gałęziami potrzeb, rozdzielono więc czynności i rozdano je odpowiednio. Tym sposobem powstały tak zwane *chewroth* (bractwa). W każdej więc gminie istniały i istnieją jeszcze u nas, wyjąwszy Warszawy, następujące: 1) *Chewra kadysza* (bractwo święte), zajmujące się chowaniem zmarłych. 2) *Chewra talmud tora* (bractwo wykładu zakonu), mające obowiązek oddawania ubogich dzieci do szkół. 3) *Chewra bikur cholym* (br. opatrywania chorych). 4) *Chewra mzos ladol* (br. żywienia ubogich). 5) *Ch. halwoat chejs* (br. pożyczki bezprocentowej). 6) *Ch. hachnosath kaloh* (br. wyposażania ubogich panien). 7) *Ch. malbusz erymim* (br. odziewania nagich) i inne. Bractwa te wogóle ze wszelką sumiennością wykonywają przyjęte obowiązki. Zaprawdę też rzadko znajdzie się żyda nie umiejącego czytać po hebrajsku, albo dziewczynę choćby najuboższą, którejby nie wyposażono i nie wydano za mąż. Jedynie bractwo chowania zmarłych pozwalało sobie wybryków, a przy śmierci członka z majętniejszej rodziny ustanawiało dowolną, czasami niezmiernie wygórowaną opłatę za pochowanie. Samowoli tej położyła tamę nowa ustawa, dla byłego Dozoru Bóżniczego w Warszawie. W Warszawie wszystkie te gałęzie dobroczynności połączono i oddano pod kierunek zarządu gminy, w którym to celu ułożył nową ustawę magistrat miasta Warszawy. Zarząd gminy w Polsce nosił dawniej nazwę *kahał*. W królestwie Polskiem Ż. g. otrzymały zarząd z atrybucjami bliżej określonemi, pod nazwą *dozorów bóżniczych*, która to nazwa dotąd się utrzymała w Warszawie; jednak zwykle nazywa się wprost „Zarządem Gminy." Ostatnim rabinem warszawskim był Baer Meisels. Obecnie Warszawa nie posiada rabina, a kwestje religijne rozsądzane bywają przez dwunastu t. z. duchownych, z których kolejno co miesiąc jeden prezyduje. W zarządzie zaś gminy zasiadają osoby z wyboru na ten urząd powoływane.—Zasługa połączenia instytucji dobroczynnych gmin pod jeden zarząd, a szczególnie położenia tamy samowoli przy chowaniu zmarłych, należy się Jakóbowi Rothwandowi, b. sekretarzowi dozoru bóżniczego, który swoim

wpływem i staraniem w ciągu trzydziestoletniej służby wiele się przyczynił do uregulowania spraw warszawskiej gminy żydowskiej.—We Francji Ż. g. więcej są scentralizowane i zostają pod kierunkiem konsystorza głównego w Paryżu.

Żydowska literatura, zwana jest także *literaturą rabiniczną*; pierwszą nazwa stąd pochodzi, iż literatura ta rozpoczyna się z datą, gdy zamiast nazwy „narodu izraelskiego“ zaczęto używać miana ludu żydowskiego, to jest od niewoli babilońskiej; rabiniczną zaś nazywa się od tytułu jej przedstawicieli. Jako wynik ze źródła biblijnego, Ż. l. postępowała też i nadal w języku hebrajskim. Wszakże przyjąwszy w siebie pojęcia z perskiej religji, z greckiej filozofji, z prawa rzymskiego, z poezji i filozofji arabskiej, przyjęła zarazem niektóre wyrazy, wyrażenia i zwroty tych języków przy zachowaniu za główne tło mowy hebrajskiej. Że zaś żydzi w czasie niewoli babilońskiej przyswoili sobie mowę aramejską, jako język ludu, wśród którego przez 70 lat żyli, stąd znakomita część dzieł Ż. l. w tym języku była zredagowana. Wszystkie zaś wyobrażenia, pojęcia i wpływy przejęte z obcych narodów i języków, poddane zostały religji żydowskiej, i usiłowano je pogodzić z prawem objawionem i tradycyjnem, usiłowano wykazać, iż każda nauka jest wynikiem tego źródła wszechmądrości, dla każdej gałęzi wiedzy usiłowano wynaleźć wiersz w Biblji, lub miejsce w Talmudzie, które różnie naciągano, naginano i tłómaczono, póki choć nie jasno odpowiadały założeniu; stąd ta ścisła łączność między religją a literaturą żydowską. Zwykle dzielą Ż. l. na 9 okresów. *Okres pierwszy:* od zburzenia pierwszej świątyni Salomona od 422 do 143 prz. Chr.; szkoła przez Ezdrasza, z inteligencji zwołana której on sam przewodniczył; rozkrzewiła wiedzę w ludzie żydowskim. W tym okresie dokonane były uzupełnienia pism proroczych księgami już to z ustnego podania zredagowanemi, już spisanemi poprzednio, jak: Przysłowia i Eklezjastes Salomona, niektóre psalmy, oraz księgi Ezdrasza, Nechemiasza, Danjela i Estery. Działalność Wielkiego Synodu, oraz prace Syracha i Arystobula do owej odnieść należy epoki. Wielki Synod stanowił zbiór ze 120 uczonych, w których liczbie znajdowali się i niektórzy z ostatnich proroków, jak: Chagi, Zacharja, Malachi, Danjel, Ezdrasz, Nechemia, Mordachaj i Zerubabel. Tłómaczenie ksiąg Mojżeszowych, na zlecenie Ptolemeusza II na język grecki, a jak podanie niesie, przez 72 Żydów uczonych uskutecznione, dało początek znajomości tego języka u żydów; nastąpiło też rychło i przetłómaczenie innych pism hebrajskich na język grecki; następnie zaczęto pisać i oryginalne utwory w tym języku, a stąd utworzyła się cała literatura greko-żydowska, znana pod nazwą *apokryfów*. Przez mężów Wielkiego Synodu ułożone też zostały modlitwy na cyklus całoroczny, które się dotychczas utrzymują i obowiązkowo przez żydów we wszystkich krajach odprawiane bywają. Aby dać jakie takie pojęcie o treści tych modlitw, zamieszczamy tłómaczenie dwóch ich ustępów. 1) *Prośba dla ogółu:* „Spraw Boże, aby rok obecny przyniósł nam błogosławieństwo, aby wszelka roślinność należycie dojrzewała. Zlej swoje błogosławieństwo na obszar całej ziemi, dozwól nam nasycić się ze źródła Twojej dobrotliwości, i niechaj obecny rok policzony będzie do lat najszczęśliwszych. Bądź pochwalony, Boże, który lata błogosławisz!“ 2) *Prośba ściągająca się do indywidualnej osoby:* „Boże! chroń mój język od złego, a usta moje od niecnej mowy. Niechaj duch mój z cierpliwością złorzeczenia znosi, a cała moja istota niechaj pokorą względem wszystkich przejęta będzie. Roztwórz moje serce dla Twojej nauki, niechaj upodobanie znajdę w wykonywaniu Twoich przykazań. Zniszcz zamiary tych, którzy na mnie złe knują, zniwecz ich myśli; uczyń to dla świętej Swojej prawicy, dla świętości Swego imienia, uczyń, aby ci, którzy Ciebie miłują, byli zbawieni. Przyjm mile słowa moich ust i myśli mojego serca, Boże, moja opoko i Zbawco mój!“ Za czasów Ezdrasza zamienili Żydzi pismo czyli alfabet hebrajski na asyryjski, zostawiając pierwszy Samarytanom, dla odróżnienia się od tej sekty. Do obecnego też czasu wszelkie księgi hebrajskie pisane i drukowane bywają literami asyryjskiemi — *Okres II*, od 143 prz. Chr. do 135 po Chr. W tym okresie utworzone były wszystkie apokryfy starego zakonu, to jest księgi ułożone, po zamknięciu starej Biblji, w języku greckim lub aramejskim. Główni przedstawiciele owego czasu: Ezechiel (poeta, nie prorok), twórca pierwszej ks. Machabeuszów, Jason, Josephus, Philo, Johannes, oraz ułożyciele Talmudu (ob. Talmud). Obok prac literackich okazała się i obszerna działalność naukowa, która stanowiła zasadę późniejszej literatury talmudycznej, midraszowej i wszelkich dzieł łączność z niemi mających.— *Okres III*, od r. 135 do 475. W tym przeciągu czasu istniały szkoły w Galilei, Syrji, Rzymie i Babilonji, w których najznakomitsi twórcy Talmudu zgromadzonym uczniom wykładali swe nauki. Rabini, jak: Eleazar ben Jakób, Jehuda, Jose, Meir, Szymon, Jochai i w. in., zajmowali się objaśnieniem Biblji sposobem halachicznym i agadowym. Pierwszy miał na celu ułożenie kodeksu religijnego, rytualnego i prawnego, celem zaś drugiego było podanie wydarzeń historycznych, rozpowszechnienie zasad moralnych w narodzie. Do Hagady należą również niektóre wiadomości z medycyny, z astronomji, matematyki, mity, legendy, przysłowia i t. p. Z owej epoki doszły nas niektóre tłómaczenia Biblji w języku chaldejskim: Jonatana b. Uzyel tłómaczenie proroków, Onkelosa tłómaczenie pięciu ksiąg Mojżeszowych. Tłómaczenia innych ksiąg biblijnych przypisywane są różnym autorom. W r. 340 Hilel ułożył kalendarz, który dotychczas u Żydów w sprawach religijnych jest

obowiązującym (ob. Kalendarz).—*Okres IV*, obejmuje przeciąg czasu od 475 do 740 r. W owym to okresie żydzi, rozproszeni po różnych krajach, nie używali już w potocznej mowie języka hebrajskiego, ale przywykali wszędzie do mowy krajowej. Talmud wówczas był dziełem już ukończonem i stał się przedmiotem badań, objaśniań i komentowania. Około końca VI w. wzniósł się Babilon, przez swoje akademje w Surze i Pumbedycie, do szczytu godności w sprawach religijnych i naukowych dla żydów. Pierwszej przewodniczył Rab, drugiej R. Chananja był przełożonym.—Żydzi uczeni, uprawiający Halachę, otrzymali nazwę *Saboroim* (objaśniający, rozstrzygający), hagadaiści przeplatali swoje utwory poetyczne legendami arabskiemi, a podania o bohaterach arabskich przenosili na swoich patrjarchów. Ułożone wonczas zostały hagadyczne czyli legendowe komentarze niektórych poszczególnych ksiąg biblijnych, a zbiór ich doszedł nas pod nazwą *Midrasz Raba*; różne są zdania co do ich autorstwa.—Z usunięciem języka hebrajskiego z mowy ustnej powstała trudność w czytaniu ksiąg pisanych, a to dla braku samogłosek w tekście, dla zapełnienia więc tego niedostatku zaprowadzono punktację, t. j. znaki, już to pod, już nad, albo obok liter umieszczanę, a wynalazcą ich miał być R. Mojżesz z przydomkiem ha-Nakdon (punktator). Obok tego ustanowiono inne punkty, mające na celu określenie i zaokrąglenie zdań, stanowienie właściwych przestanków, wskazywanie, gdzie należy zniżyć lub podnieść głos, gdzie akcent ma być w wyrazie położony. Do znamion tych przyłożono pewne tony śpiewne, któremi działy tygodniowe z rodałów jeszcze obecnie w synagodze odczytywane bywają. Znamiona te stanowią zarazem rodzaj komentarza, przez talmudystów za niechybny uważany. Gdy Samarytanie poczynili niektóre zmiany w księgach biblijnych, żydzi dla przechowania Biblii w pierwotnej czystości policzyli wyrazy i litery, oznaczyli przestanki, określili ściśle wyjątki ortograficzne i gramatyczne i t. p. Stąd powstała nauka zwana *Masora* (ob.). W owym okresie ułożone jeszcze zostały dodatkowe modlitwy na dni świąteczne, postu i uroczyste, pod ogólną nazwą *Pijutim*, które co do wzniosłości myśli i czystości języka daleko niżej stoją od cytowanych wyżej modlitw całorocznych. Głównym twórcą tych pijutów był R. Eleazar z Palestyny, z przydomkiem ha-Kalir.—*Okres V*, od 740 do 1040 r. W rozproszeniu rozwinęła się l. ż. pod wpływem, wywieranym przez różne narodowości i języki. Głównie zaś kwitnąca pod ten czas nauka i literatura arabska przyczyniła się wiele do rozbudzenia inteligencji żydowskiej, nadała nowy kierunek pracy umysłowej. Miasto dotychczasowego zajmowania się prawie wyłącznie badaniem Biblii i ksiąg tradycyjnych, zaczęto więcej zajmować się naukami świeckiemi, nie zaniedbując wszakże i prac poprzednich. W tym więc okresie zjawiają się wśród żydów lekarze, astronomowie, gramatycy, egzegeci biblijni na zasadach gramatyki i logiki lingwistycznej, badacze historyczni. Uczeni owcześni żydowscy nosili tytuł *Gaonim* (w l. p. *Gaon* wielki, wzniosły). Działali oni i zakładali szkoły w Palestynie, Babilonji, Hiszpanji i Francji.—Najznakomitsi z nich byli: Saadia, Szerira i Hai. Rabi Izaak b. Jakób Alfesti ułożył krótki wyciąg praw talmudycznych, którego celem było ułatwienie w szukaniu i oznaczaniu prawideł do wszelkich kwestjj rabinicznych. Dzieło to, jako skrót Talmudu, znane jest pod nazwą abrewjacyjną *Rif* (Rabi Izaak Fessy t. j. z m. Fez w Afryce). W początkach tego okresu powstała sekta karaitów, których założycielem byli Anon i syn jego Saul w Babilonji. Ojciec, pretendując do tytułu *Gaon*, którego mu odmówiono, odłączył się od tradycji, wyrzekł się wszelkiego uznania dla powagi Talmudu, założył stowarzyszenie t. z. karaickie, t. j. biblijne. Wszakże i sekta ta, nie mogąc życia religijnego zastosowywać do przepisów czysto Mojżeszowych, jako do Palestyny zastosowanych, zmuszona była i u siebie zaprowadzić różne komentarze, obostrzenia, objaśnienia, i przepisy w rodzaju Talmudu, a stąd utworzyła się literatura karaicka. Jednocześnie z Anonem żył R. Jehuda Gaon z Sury, który, zdaje się, dał powód do wystąpienia Anona; ułożył on wiele dzieł, z których najznakomitszem jest kodeks praw talmudycznych pod nazwą „Hołochot Ketuton" (prawa stałe niewzruszone).—R. Saadia w dziele swojem „Emunot we Deot" (wiara i badanie), założył kamień węgielny filozofji religijnej u żydów, on także był pierwszym, który piśmiennie wystąpił przeciwko karaitom, ułożył gramatykę hebrajskiego języka i przetłómaczył Biblję na język arabski. W Hiszpanji już w X w. kwitła l. ż., której przedstawicielami byli między innymi: Menachum ben Seruk, jako leksykograf, Hassan jako astronom i Chasdai jako lekarz i głęboki badacz.—Rym i prozodja zostały w tej epoce wprowadzone do poezji hebrajskiej.—*Okres VI*, od 1040 do 1204, jest najświetniejszą epoką średnich wieków dla l. ż. Obok pielęgnowania literatury czysto narodowej, teologji, egzegezy, gramatyki, poezji i prawa kononicznego, zajmowali się żydzi, głównie w Hiszpanji, także astronomją, chronologją, matematyką, filozofją, retoryką i medycyną. Wygotowywano zbiory kazań, dzieła etyczne i historyczne. Pisywano w języku hebrajskim, rabinicznym i arabskim, a rabini, ustanowieni dla spraw kanonicznych, byli po większej części wielostronnie wykształceni i biegli w naukach. Takich możnaby cały szereg naliczyć; poprzestaniemy wszakże na zacytowaniu kilku najznakomitszych. Na czele żydowskich gmin hiszpańskich stał Samuel Ibn Nagrela († 1055); położył on znakomite zasługi w dziedzinie prawa, tak cywilnego, jak i kanonicznego; Abraham ben Dawid (1161) napisał dzieła o chronografji i teologji; gramatykę

opracowali Jan ben Ganach, Salomon Porchon, Ibraham Izaak Ibn Kastar. W filozofji teologicznej odznaczyli się Dawid Mokamez (w XI w.) i Józef ben Żadik († 1159); o etyce pisał Bechai; Abraham ben Chija Albaerzeloni (* 1065, † 1136) pisał dzieła o astronomji, geografji i teologji. Benjamin z Tudeli (ob.) zostawił ciekawe dzieło z odbytych przez siebie podróży; Salomon ben Gabirol i Mojżesz ben Ezra byli znakomitymi poetami; wreszcie R. Jehuda ha-Lewi (ob.), Aben Ezra (ob.) obok poezji pielęgnowali nauki humanitarne; nakoniec uwielbiany Majmonides (ob.), którego zgon ten okres zamyka.—We Francji i w Niemczech rabini podtenczas zajmowali się prawie wyłącznie nauką w granicach swej narodowości; ich działalność ściągała się po większej części do badań w dziedzinie talmudycznej, i na tem też polu wielu się odznaczyło. Tu tylko wzmiankujemy o komentatorze Rabi Salomonie ben Izaak, którego komentarze nad Biblją i Talmudem znane są pod abrewjacyjnym wyrazem *Raszi* (ob.) „Rabi Szloma Izaakowicz;" komentarz ten zwykle bywa drukowany razem z tekstami. Słynny ten objaśniacz ksiąg biblijnych i talmudu żył we Francji. Po nim zawiązało się całe towarzystwo, które wspólnie badając talmud, roztrząsało kolegjalnie swoje uwagi, spostrzeżenia i wnioski i w zbiorową całość je ułożyło pod mianem „dodatki," *Tosafot* (ob.). Do słynniejszych z pośród nich liczy się Izaak ben Aszer, Jakób b. Meir zwany Tam, Izaak b. Samuel i Samson b. Abraham. W Niemczech była Lotaryngja miejscem klasycznem studjów Talmudu, a uczeni tameczni nosili nazwę *Chachme Lotar* i uważani byli za mężów znakomitej powagi, między którymi odznaczano zwierzchników szkół talmudycznych w Moguncji i Wormacji. Z tych szczególnie odznaczyli się: Szymon, autor dzieła „Jalkut," Józef Karo jako egzegeta, Eleazer b. Natan, Baruch b. Izaak, Samuel, nabożnym zwany; ostatni napisał poezje i dzieło o spostrzeżeniach w podróży. Z włoskich rabinów są: Natan b. Jechiel († 1106) i Hilel b. Eliakim. Z sekty karaitów wsławił się jako autor Juda Hadassy († 1148). Żydzi francuscy i niemieccy trzymali się ściśle wszelkich podań i określeń talmudycznych, żyli podług wskazań halachicznych i wierzyli we wszystko, co tradycja podała. Natomiast hiszpańscy mieli kierunek więcej filozoficzny, samodzielniejszy. Szalę tych ostatnich przeważył Majmonides († 1204), swojem dziełem *Mare Nebochim* (Przewodnik dla błądzących), w którem dowodził, że wielką część Biblii należy rozumieć nie dosłownie, ale podług pewnych logicznie przeprowadzonych zasad przenośnie tłómaczyć. — *Okres VII*, od 1204—1492 r. Droga przez Majmonidesa i jego spółczesnych utorowana prowadziła i następnych myślicieli do samodzielnego badania. Widocznem się to okazało tak przez filozoficzne prace w dziedzinie teologji i egzegetyki, jak w logicznem układaniu praw kanonicznych dla żydów. W początkach tego okresu zjawiła się księga zwana *Zohar* (światło). Przedstawicielem jej był Mojżesz di Lion w Hiszpanji, który utrzymywał, że ją znalazł w jaskini, a przypisywał jej autorstwo Rabi Szymonowi ben Jochoi (jednemu z autorów Talmudu, który żył w I wieku ery Chr.), czemu wszakże późniejsza krytyka zaprzecza, dowodząc, iż sam Dyljon był jej autorem. Księga ta stała się zasadą nauk kabalistycznych, t. j. wiary w istnienie duchów i rzeczy nadprzyrodzonych, mocą których wtajemniczony może cudów dokonywać.—Z mistyczną tą nauką wszczął się zarazem spór między talmudystami, filozofami i kabalistami; każda strona miała swoich przedstawicieli, którzy usiłowali wykazać wyższość swoich zasad. Najznakomitsi uczeni żyli w Hiszpanji, Portugalji, w Prowancji i we Włoszech. Do Hiszpanji należą—poeci: Jehuda al-Charizy (ob.), Abraham ha-Lewi i Izaak Sahola; tłómacze dzieł obcych, a szczególnie z języka arabskiego na hebrajski, Samuel, Mojżesz i Jakób, wszyscy trzej z familji Tibbon; astronomowie i filozofowie: Izaak Lattef, Juda Cohen i Izaak Aben-Sid, autor tablic Alfonsowych; nauczyciele prawa: Meir Halewi i B. Mojżesz ben Nachman, znany (Rabi Mojżesz ben Nachman), w skróceniu pod nazwą *Rzmban* i w. innych. Hebrajskie książki drukowano naprzód w Ixar w Aragonji 1485 r., w Zamora 1487, w Lizbonie 1489.—W Prowancji sławnymi byli Jedaja b. Bonnet, Dawid Kimchi, Menachem b. Salomon, Jerucham i jeszcze znakomita liczba uczonych. We Włoszech tłómaczono wiele arabskich i łacińskich ksiąg. Stamtąd mamy utwory prawdziwie estetyczne, jak poetyczne prace Emanuela ben Salomo z Rzymu, autora pierwszych sonetów hebrajskich, Mojżesza de Kieti i in.; odznaczali się też tameczni uczeni i w naukach, jak: w prawie, astronomji, w gramatyce, filozofji i t. d. Od r. 1875 zaczęto drukować hebrajskie książki we Włoszech.—We Francji zajmowano się podtenczas wyłącznie prawie roztrząsaniem i badaniem kwestji talmudycznych. Niemcy miały w owym okresie znakomity zastęp badaczów prawa; z nich sławniejszymi byli: Eleazar Halewi 1450 r., Meir z Rotenburga r. 1280, Isserlin i w. innych. W kabalistyce odznaczył się Eleazar z Wormacji. Z greckich znany jest Mordechai Comtino, jako astronom i komentator, r. 1470. Z palestyńskich—Tanchum ben Józef około 1260. W Afryce zjednał sobie imię uczonego Abraham, syn sławnego Majmonidesa. Z uczonych karaitów zasługują na wzmiankę Aron b. Józef 1294, Aron b. Eljasz 1346 i Eljasz Beszytzi († 1490). Większa część literatury żydowskiej z wieków średnich leży w rękopisach w Rzymie, Florencji, Parmie, Turynie, Paryżu, Oksfordzie, Lejdzie, Wiedniu i Monachjum.—*Okres VIII*, od 1492—1755. Dwie okoliczności wywarły silny wpływ na ten okres: rozproszenie żydów, wygnanych z zachodniej i południowej Europy, oraz rozpowszechnienie prac

umysłowych, za pomocą sztuki drukarskiej. Dwa te czynniki spowodowały zmianę tak co do miejsca objawu, jak i co do charakteru literatury żydowskiej. Kiedy kultura żydów hiszpańskich oddziaływała na mieszkańców Wschodu, a wzrost wiedzy klasycznej oświecał Włochy, jednocześnie mistycyzm rozwielmożony przez ucisk, zaciemniał umysły w innych miejscowościach. Żydzi w Polsce oddawali się wyłącznie drobiazgowemu studjum kazuistyki talmudycznej, któremu poświęcali wszystkie swe siły duchowe; stąd nagromadziła się owa masa miernostek w egzegezie biblijnej, w kabale i djalektyce talmudycznej w XVII w., przy zaniedbaniu wszelkiej wiedzy, mogącej się przyczynić do ukształcenia umysłu i do uszlachetnienia serca. Nietylko poezja, nietylko logika i wszelka nauka świecka była wyłączona przy wychowaniu młodzieży, ale nawet i gramatyczny wykład Biblji za bezbożność uważano. Literatura więc żydowska zajmowała się prawie wyłącznie, w tym kraju, responsami rabinicznemi i sofistycznem wykładem biblji. We Włoszech i na Wschodzie (1492), w Niemczech (1550), w Holandji (1620) istniały i działały szkoły żydowskie. W Polsce zakłady te znane były pod nazwą *Jeszybot* (posiedzenia), w których zajmowano się wyłącznie kazuistyką talmudyczną. Drukarnie istniały w Smirnie, Wenecji, Liwornie, Amsterdamie, Pradze i Krakowie, a w tych różni autorowie wydawali dzieła w języku hebrajskim, rabinicznym, łacińskim, hiszpańskim, portugalskim, włoskim, oraz w żargonie żydowsko-niemieckim. Niektóre z tych dzieł świadczą o talencie i głębokiej uczoności swych autorów. Do znakomitszych uczonych owego okresu należą między innymi: Izaak Abarbanel (ob.), syn tegoż Jehuda, autor słynnej, we włoskim języku kilka razy wydawanej i na inne języki przetłómaczonej „Rozmowy o miłości;“ matematyk i komentator Eljasz Mizrachi, Eljasz Lewita (ob.), Jakób ben Chaim Tunisi (ob.), Obadia Seforno, Azarja de Rossi, medyk Amalus, Dawid de Pomis, autor słynnego słownika p. t.: *Cemach Dawid*, Abraham Porteleone, autor sławnego dzieła „Szilte ha-Gibborim“ (Mantua r. 1612, in folio), w którem objaśnia starożytności żydowskie, ściągające się do jerozolimskiej świątyni, jej struktury, do ołtarza, świecznika i t. d., do ubiorów kapłanów, lewitów, ich służby, muzyki Żydów, instrumentów muzycznych i t. d. Józef Karo (ob.), autor dzieła „Szulchan Aruch“ (stół nakryty), jest to kodeks prawny i religijny żydów; Mojżesz Isserls (ob.), Salomon Luria (ob.), Lewi ben Becaleł (ob.), Joel Syrkus (ob.), Salomon Józef dell Medigo (ob.), Menasse ben Izrael, wydał między innemi obronę przeciwko zarzutom, jakoby żydzi używali krwi do mac na święta wielkanocne, Sabatai Cohen (ob.), Samuel Edels (ob.), Spinoza (ob.), Jonatan Eibeszec (ob.), Dawid Oppenheim (ob.), Mojżesz Chaim Luzzatto (ob.), Joachim ben Salomo Heilperin (ob.), Izaak Lampronti (ob.).—*Okres IX*, od r. 1755 do obecnego czasu. Mojżesz Mendelssohn (ob.), wsparty duchem XVIII w., rozpoczął dla swoich współwyznawców w Berlinie nową erę, w której młoda siła, w gronie jego uczniów się objawiająca, utorowała dla narodowej literatury żydowskiej nową nieznaną poprzednią kolej, charakter i treść, zarówno jak wyrażenie i mowa przybrały inny kształt w piśmiennictwie. Uprawiano poezję, naukę języków, gramatykę, pedagogikę, historję i literaturę żydowską, a szczególnie zajmowano się krytyką, księgi Pisma Świętego przekładano na obce języki, a książki obce oddawano w mowie hebrajskiej. Wielu żydów brało udział w naukowem i publicznem życiu Europy. Dzieła we wszystkich gałęziach wiedzy, oraz żywa polemika, po większej części w językach hebrajskim, niemieckim i francuskim, były rezultatem duchowego i obywatelskiego postępu żydów w Europie, gdy jednocześnie wśród żydów polskich nowa mistyka krzewić się zaczęła, nie dopuszczając znikąd chočby najlżejszego promienia światła. Duch nowoczesnej nauki przeniknął także w dziedzinę wiedzy, do rzeszy żydowskich ściągającej się, przez specjalnie w tym celu redagowane czasopisma w różnych językach, oraz przez kazania po synagogach, w czystej, właściwej każdemu krajowi mowie, usiłowano oddziaływać na masę i wzbudzić wszelkie warstwy do brania udziału w życiu społecznem. Wymieniamy tu niektórych z niezliczonego szeregu uczonych, którzy w tym okresie swojemi dziełami się odznaczali: Mojżesz Mendelssohn (ob.), Salomon Majmon (ob.), Lazarus Bendawid (ob.), Wesseli (ob.), M. Letteris (ob.), Lebensohn (ob.), Salwador (ob.). Z uczniów szkoły Mendelsohnowskiej ważniejsi: Izaak Eichel, Joel Löwi, znany pod nazwą *Bril*, Izaak Euchel, Dawid Freidländer. Jednocześnie z nimi (1820—45) odznaczali się na polu literackiem: I. L. Benzew, Izaak Satanow (ob.), I. Ieiteles, S. Cohen (ob.) i w. in. W nowszych czasach zaczęto obsadzać miejsca rabinatu mężami ze stopniami uniwersyteckiemi, a ci obok funkcji przełożonych duchowych w swojej gminie, zajmują się jeszcze kierownictwem wychowania dzieci i odprawiają kazania w synagogach, nie zaniedbując przytem prac literackich. Niemcy, Francja i Anglja mają obecnie cały zastęp uczonych żydów, kilku z nich wymieniamy: Philipsohn, redaktor tygodnika *Zeitung des Judenthums*, tłómacz i komentator Biblji, oraz autor wielu dzieł naukowych. Jost (ob.) i Grätz (ob.) opracowali obszerne dzieje Żydów, od najdawniejszych do obecnego czasu. Steinschneider, Munk, Zunz, Krochmal, Hirsch, Dukes wydawali dzieła o filozofji religji. Zbiory poetyczne ogłosili: Sachs, Ascher. Geiger, Jelinek, Kley, Salomon i w. in. wydawali zbiory swoich kazań.—Również Francja i Anglja szczycą się całą falangą uczonych żydów. W Polsce drukarnie żydowskie są bezustannie czynne, ale w nich odbijają się prawie wy-

łącznie dysertacje talmudyczne, albo przedrukowują się stare dzieła rabiniczne. Z postępowych pracowników wymienić należy: I. B. Lewinsohna z Wilna, M. A. Szackesa, Fröhlicha, Lichtenfelda, Słonimskiego, Szenhaka, którzy wraz z innymi wydawali dzieła naukowe w języku hebrajskim. W polskim pisali książki treści judaistycznej: Tugendhold, Neufeld, I. Kramsztyk, Kraushar, Retwand, Peltyn redagował pismo tygodniowe p. t.: *Izraelita*, które po nim objął Sokołow, a następnie Grosglik. Por. J. A. Święcicki „Literatura żydowska;" I. Radliński „Prorocy" i inne.

Żydowska smoła, ob. Asfalt.

Żydowskie złoto, *złoto musywne*, siarnik cyny, ob. Cyna.

Żydowsko-niemiecki żargon. Żydzi w Niemczech, w wiekach przeszłych, z powodu odłączenia od reszty społeczeństwa i zamknięcia w ghetto, nie mieli sposobności wykształcenia się w mowie krajowej; kaleczyli więc wyrazy, zaniedbywali gramatyki, a niedostatek słów zapełniali zapożyczonemi z innych języków, tak z hebrajskiego i chaldejskiego jako swojskich, jak również z języków tych krajów, z których tam przybyli. Stąd utworzył się szczególnego rodzaju djalekt, znany pod nazwą powyższą. Po przejściu Żydów do ziem polskich, przenieśli oni z sobą ten swój djalekt, gdzie również od mieszkańców kraju odłączeni i skupieni razem, nie mieli ani sposobności, ani interesu zamienienia go na mowę krajową, a zacofani żydzi dotychczas nim się posługują. Tło tego djalektu jest niemieckie, a składają się na niego różne pierwiastki, i tak: hebrajski w okolicznościach ściągających się do obrzędów i do codziennego życia czysto żydowskiego, których nie chcą obcym językiem sprofanować, jak przy modlitwie, przy chowaniu zmarłych i t. p. — tam właściwy wyraz, określający przedmiot, jest hebrajski, słowo zaś zostaje zepsutą niemczyzną, np. *Kryas-Szema zugen* (zam. *sagen*, zmówić modlitwę), *krussym sznaden* (zam. *schneiden*, przerznąć deski do grobu); dalej, wyraz hebrajski z zakończeniem niemieckim, np. *darszenen* (mieć kazanie). Tutejsi Żydzi kaleczą tym sposobem i wyrazy polskie np. *szorewen de podloge* (szorować podłogę), *der stryż pilnewet* (stróż pilnuje) i t. p. Czasami wchodzi w jedno zdanie szereg wyrazów zupełnie obcych między sobą, np. *er hot* (zam. *hat*) *gisgodziet a sarwer* (z fran.) *auf die chasene* (ugodził lokaja na wesele). Wogóle i same wyrazy niemieckie bywają fałszywie używane; zwykle bierze się *u* zamiast *a* np. *sugen* zam. *sagen*, *ei* zamiast *e* jak *gein* zam. *gehen*, *oj* zam. *o* i t. d.—W Niemczech, od czasu jak Mendelssohn przetłómaczył księgi biblijne na język niemiecki, djalekt ten powoli się zacierał, i żydzi tameczni przyswoili sobie czysty język krajowy. U nas istnieje cała literatura w tym żargonie, która dawnemi czasy stanowiła jedyną lekturę płci żeńskiej, jak: „*Cenu Urenu*" (wynijdźcie a oglądajcie córy Syonu, — Pieśni Salomonowe 3,11). Jest to tłómaczenie ksiąg Mojżeszowych, z dodaniem podań hagadowych, legend tradycyjnych i t. p. *Menorath Hamoer* (lampa gorejąca) jest zbiorem opowieści z Talmudu, Midraszów i innych dzieł rabinicznych; obie te księgi przy swoich sofizmach i zestarzałych pojęciach zawierają wiele zdań zbawiennych i zasad moralności. Nadto jest przetłómaczona cała Biblja i razem z tekstem wydana, co ułatwia i nieukształconej klasie czytanie i poznawanie P. Ś.; niemasz albowiem żyda, któryby po hebrajsku i po żydowsku czytać nie umiał. Nowszemi czasy zaczęto wydawać w żargonie broszurki humorystyczne, w których już to w kształcie opowieści, już pod inną postacią wyszydzane bywają niewłaściwości narodowe; pisma te wielki wywierają wpływ na polepszenie obyczajów. Dr. Salomon Ettinger napisał pięcioaktową komedję p. t.: „Serkele, oder die falsze jurcajt nuch a Bryder" (Serkela, albo fałszywa rocznica śmierci po bracie), oraz zbiór bajek, pieśni, satyr i t. d. Pisma te, z prawdziwym talentem skreślone, przedstawiają typy śmieszne, wyszydzają fałszywą dewocję, wykazują wady tak pseudo-wykształconych, jak i zacofanych żydów. Drugim mistrzem na tem polu jest Eizyk Mejer Dyk z Wilna, który już wiele broszur w tym samym charakterze wydał. Wszakże i u nas jest już wiele domów, w których wzrastająca młodzież tego żargonu wcale nie rozumie, a spodziewać się należy, iż z postępem oświaty, tak samo jak w innych krajach, żydzi tutejsi zamienią go na język miejscowy.

Żydzi, zowią się Izraelici lub Hebrajczycy (ob..), od czasów niewoli babilońskiej. Po r. 536 przed Chr. tysiące Ż. za pozwoleniem królów perskich powróciły częściowo do Palestyny. Odbudowali oni 591—516 prz. Chr. w Jerozolimie świątynię, zaludnili opustoszałe miasto, ustalili na nowo mozaizm i na wezwanie Nehemjasza otoczyli 444 prz. Chr. Jerozolimę murami. Rządzeni przez arcykapłanów i wysokich urzędników, żyli Ż. palestyńscy, podobnie jak i liczniejsi ich bracia, pozostali w Babilonie, aż do czasów Aleksandra W. (331 prz. Chr.) spokojnie pod zwierzchnictwem perskiem, następnie pod Antygonem i Seleukiem; od Ptolemeusza Lagi, który po zdobyciu Jerozolimy (301 prz. Chr.) sprowadził liczną kolonję do Aleksandrji, pozostawali prawie przez lat sto pod władzą egipską. Królowie syryjscy, w których ręce wpadła potem Judea, uciskali Ż. i gnębili ich prześladowaniami religijnemi. Ucisk ten dosięgł szczytu zwłaszcza za czasów Antjocha Epifanesa. Wtedy Juda Machabeusz (ob.) zgromadził około siebie prawowiernych, pobił Syryjczyków, wszedł zwycięsko do Jerozolimy i przywrócił służbę bożą w świątyni (165 prz. Chr.). Po śmierci Judy (161) dokonali jego bracia, Jonatan i Szymon, dzieła oswobodzenia; król syryjski był zmuszony zawrzeć pokój z Ż. Syn Szymona, Jan Hirkan, jako król i zarazem najwyższy kapłan 156 — 105 prz. Chr., roz-

szerzył granice kraju zdobyczami w Samarji i Idumei; jednakże już pod jego wnukami Hirkanem II i Arystobulem ziemia Żydowska napowrót straciła swą niezawisłość. Pompejusz, wezwany przez braci wiodących spór o tron, zdobył 63 prz. Chr. Jerozolimę i uczynił Judeę zależną od rzymskiej Syrji. Następnie Markus Licynjusz Krassus złupił świątynię. Wprawdzie Antygonus, syn wziętego do niewoli Arystobula, przy pomocy Partów dostąpił znowu godności królewskiej, jednakże Herod, syn Antypatra Idumejskiego, wspierany przez Rzymian, zdobył 37 prz. Chr. Jerozolimę, kazał zabić Antygona i jego stronników, oraz starego Hirkana, ostatniego męskiego potomka rodu Machabeuszów. Jedynie za pomocą niepokojów wewnętrznych, ucisku i pomocy obcej zdołał się utrzymać na tronie, będąc powszechnie nienawidzony przez Ż., jako cudzoziemiec, jakkolwiek wspaniale odbudował świątynię. Jego syn i następca Archelaus usunięty został z tronu przez cesarza Augusta i Judea wcieloną do Syrji. Cesarz Klaudjusz udzielił wszystkim Ż. cesarstwa rzymskiego praw obywatelskich, lecz samowolność Rzymian, nienawiść stronnictw, wewnętrzne niepokoje i antypatje pomiędzy Ż. i Grekami, zwiększały niezadowolenie i doprowadziły w końcu 66 po Chr. do powstania przeciwko Rzymianom. Powstanie to po zaciętej walce ukończyło się w sierpniu 70 r. zdobyciem Jerozolimy przez Tytusa i spaleniem świątyni, oraz wymordowaniem lub uprowadzeniem do niewoli wielu tysięcy Ż. Prowincja judzka została rozszarpana na części i Ż., którzy już przedtem w dość znacznej liczbie przebywali w Persji, Arabji, Azji Mniejszej, Egipcie, Grecji i Rzymie, rozproszyli się do reszty po wszystkich krajach. Bronieni przez cesarza Nerwę, doznali natomiast azjatyccy Ż. srogiego prześladowania za Trajana. Ostatnie ich usiłowania zrzucenia jarzma rzymskiego w Cyrenie 115, na wyspie Cyprze 116, w Mezopotamji 118 i w Palestynie pod Bar-Kochbą (ob.) od 120, skończyły się 135 pod cesarzem Adrjanem straszliwem przelaniem krwi i spustoszeniem ziemi judzkiej. Wydano wtedy surowe przepisy przeciwko Ż. i judaizmowi, zniesione po części przez cesarza Antonjusza i Pjusa. Pod koniec II wieku nastały dla Ż. lepsze czasy; od czasu jednak jak za cesarza Konstantyna (330) chrześcijaństwo stało się religją panującą, byli oni tak wskutek edyktów cesarskich, jako też postanowień koncyljów coraz tu surowiej traktowani. Około tego czasu Ż. znajdowali się już w Ilirji, Hiszpanji, na Minorce, w Galji i w niektórych miastach nadreńskich. Zajmowali się oni rolnictwem, handlem i przemysłem, posiadali grunta, piastowali urzędy, powoływani byli do służby wojskowej i mieli własne sądownictwo. W ciągu V wieku coraz więcej ograniczano Ż.; między innemi 418 wyłączono ich ze służby wojskowej, a 429 zniesiono ich patryarchat w Tyberjadzie. Zwłaszcza w Babilonji prześladowali ich władcy perscy, mianowicie zaś Firuz (Pheroces), którego prześladowanie trwało 17 lat (471—488) i spowodowało wydalenie się kolonji żydowskich i rozszerzenie się ich na południe do Arabji, na wschód zaś do Indji Przednich. Rozliczny był los Ż. w rozmaitych krajach po upadku zachodniego państwa rzymskiego. Kiedy we Włoszech, Sycylji i Sardynji żyli spokojnie, doznawali oni w ciągu VI i VII wieku w państwie Bizantyńskiem, we Francji i Wizygockiej Hiszpanji straszliwych prześladowań. Cesarz Justynjan ograniczył niektóre ich obrządki, oraz wydał prawo, że Ż. nie mogą świadczyć przeciwko chrześcijanom (532). Nadto miasto żydowskie Borion w Afryce zmusił do chrztu i starą tamtejszą synagogę, pochodzącą według podania od króla Salomona, zamienił na kościół katolicki. W Burgundji trzeci i czwarty synod orleański (538 i 545) postanowił surowe przeciwko nim przepisy. Biskup Avitus z Arverny wielokrotnie wzywał Ż. do nawrócenia się, gdy to jednak nie odniosło skutku, podburzył przeciwko nim lud, który zrównał z ziemią synagogę. W końcu pozostawił Ż. do wyboru, albo przyjąć chrzest, lub też opuścić kraj. Również i król Chilperyk gwałtem zmuszał Ż. do chrztu. Dagobert, syn Chlotara II, rozkazał, żeby wszyscy Ż. przyjęli chrzest do oznaczonego dnia, lub też byli uważani za nieprzyjaciół kraju i śmiercią karani (629). Podobnie Sisebut, król Wizygotów, ogłosił, że Ż. mają w ciągu pewnego czasu ochrzcić się lub też opuścić kraj. Rozkaz ten był ściśle wykonany (612—613). Chintila, król wizygocki (638—642), na synodzie toledańskim potwierdził wszystkie poprzednie rozporządzenia wydane przeciwko Ż. W państwie Partów, a od 226 i w Persji, oprócz kilku oddzielnych prześladowań w V i VI wieku, los Ż. był znośny. Żydzi palestyńscy, zdobywszy 610 przy pomocy Persów Palestynę, marzyli o przywróceniu dawnej samoistności, nadzieje ich jednakże wkrótce rozchwiane zostały przez cesarza Herakljusza. Za panowania islamu, który stopniowo rozszerzył się w Azji zachod., Persji, Egipcie, Afryce, Hiszpanji i Sycylji, znacznie zmieniło się położenie Ż. w owych krajach. Wyjąwszy niektóre prześladowania, naprz. w Maurytanji 790 i w Egipcie 1010, żyli oni dość spokojnie pod chalifami arabskimi i zwłaszcza w Hiszpanji maurytańskiej znacznie się rozmnożyli i zajmowali ważne stanowiska przy dworze królów. W IX wieku znajdowały się gminy żydowskie w Fez i Marokko; począwszy od XI wieku liczba Ż. znacznie się zmniejszyła w Babilonji, wzrosła natomiast w Palestynie. U chanów mongolskich byli Ż. w poważaniu. Smutniejszy był ich los w chrześcijańskiej Europie, zwłaszcza zaś w półucywilizowanych krajach zachodnich. W państwie Bizantyńskiem doznawali w VII wieku prześladowań, które spowodowały przesiedlenie się ich do ziemi Chazarów, gdzie dosięgli nawet władzy po przyjęciu przez chana Bulana wiary żydowskiej. Znośniejsze było

położenie Ż. w następnym wieku; natomiast na początku XI wieku byli z powodu wiary srogo prześladowani przez cesarza Bazylego Macedończyka. Syn i następca Bazylego, Leon, zwany Filozofem, przewyższył ojca w surowości względem Ż. We Włoszech, za opłatą znacznych ofiar pieniężnych, stan ich był znośny. Najpomyślniej im się wiodło w Neapolu, gdzie tylko 1261 podlegli prześladowaniu. W Rzymie, Toskanji, Lombardji i Sabaudji dopiero 1435 wybuchło przeciwko nim prześladowanie. Prawie wszyscy papieże ujmowali się za nimi. Od XIII wieku musieli jednak nosić na ubraniu znaki odróżniające, a od XV w. dozwolono im zamieszkiwać tylko oddzielne cyrkuły (ghetta). W Sycylji, gdzie posiadali własność gruntową, nie byli uciskani ani przez Arabów, ani też przez Normanów i dopiero później zmuszeni byli płacić uciążliwe podatki, a od 1296 rozkazano im nosić odróżniającą się odzież. W końcu, po daremnem usiłowaniu nawrócenia ich, zostali 1493 r. z rozkazu Ferdynanda Katolickiego, wygnani z wyspy i w liczbie 100,000 dusz przenieśli się do Neapolu. W kwitnącym stanie żyli Ż. w VIII i IX w. we Francji, mianowicie w Paryżu, Lugdunie, Langwedocji i Prowancji; mieli tam posiadłości gruntowe i interesami ich zawiadował *magister Judaeorum*. Wzmagające się jednak pod słabymi Karolingami duchowieństwo poczęło ich od 877 prześladować, wskutek czego pod Kapetyngami często wydalali się z majątków duchownych do świeckich. Następnie zmuszeni byli okupować się królom, biskupom, panom lennym i miastom. Dla usprawiedliwienia srogich prześladowań, jakim podlegali, zmyślano od XI do połowy XIV w. historje o znieważaniu Hostji, mordowaniu dzieci chrześcijańskich, zatruwaniu studni i t. d. W końcu od 1395 wypędzeni byli zupełnie ze środkowej Francji. W Anglji, gdzie przebywali od IX wieku, wybuchło przeciwko nim 1189, w dzień koronacji Ryszarda Lwie Serce, krwawe prześladowanie. Prześladowania te, pomimo zakazu Ryszarda i kupionego u Jana bez Ziemi glejtu za 4,000 marek srebra, powtórzyły się pod Henrykiem III, z którym pod tym względem współzawodniczyli Ryszard Jorcki, ks. Edward i uniwersytet oksfordzki. Odbierano im majątki i synagogi, 1270 r. pozbawiono ich prawa posiadania gruntów i w końcu 1290 r. wzbroniono im pobytu w kraju, poczem wydalili się po większej części do Francji i Niemiec. W państwie Niemieckiem byli Ż., jako tak zwani słudzy kameralni (Kammerknechte), własnością cesarzów, którzy ich sprzedawali i darowywali. Znajdujemy ich w VIII wieku w miastach nadreńskich, w X w Saksonji, w XI w Szwabji, Frankonji i Wiedniu, w XII w. w Brandeburgji. Wszędzie musieli opłacać liczne podatki, jak: osobowe (Leibzoll), pogłówne, zarobkowe i t. d., mimo to byli przez władców samowolnie zastawiani, sprzedawani lub wyganiani. Wielką nędzę sprowadziły na nich wojny krzyżowe, oraz powstania ludu przeciwko nim, tak, że w rozmaitych latach byli wygnani z wielu miast niemieckich. Prześladowania wzmogły się szczególnie podczas trwania morowej zarazy 1348—1350 r. Tysiące Ż. wymordowano, lub spalono wówczas, tak, że za wyjątkiem Austrji, prawie zupełnie opuścili Niemcy. Wkrótce jednak potem zaczęli nanowo osiadać w miastach nadreńskich, Frankonji, Hesji, Brandenburgji i Saksonji. W Śląsku krwawe prześladowanie ściągnął na Ż. mnich franciszkański Kapistran (1452—1455). Od XIII w. nakazano im wyróżniać się od chrześcijan ubiorem i w nielicznych tylko miejscach używali prawa obywatelskiego i wolno im było posiadać majątki nieruchome, wogóle zaś dozwolono im zajmować się jedynie handlem i lichwą. W wielu miastach niemieckich mogli Ż. mieszkać w wyznaczonych dzielnicach żydowskich, z wielu zaś zupełnie byli wygnani, jak np. z Ulmu 1380, z Regensburga 1519 i t. d. W Szwajcarji, gdzie już w XIII w. znajdujemy wzmianki o Ż., mogli posiadać nieruchomości, jednakże i tu od 1348 r. poczęły się prześladowania. Wygnano ich z rozmaitych miast, nakoniec (1490—1491) z Genewy i z Turgowji. W Rosji spotykamy Ż. w X i w XIV wieku, później jednak wzbroniono im tam pobytu. W Węgrzech, gdzie przebywali od XI w., byli w końcu XIV i w XV w. prześladowani. W Hiszpanji chrześcijańskiej używali Ż. aż do drugiej połowy XIV w. dawniejszych prerogatyw, sprawowali urzędy, posiadali własne sądownictwo i cieszyli się innemi przywilejami. Jednakże ze wzrostem znaczenia duchowieństwa, oraz z powodu licznych nadużyć, pochodzących z lichwiarskich zajęć Ż., wzmagać się poczęła przeciwko nim nienawiść i w ślad za tem prześladowania. Stopniowo ścieśniano im prawa, podwyższano podatki, nie dozwolono zamieszkiwać wszędzie i t. d. Następnie w ciągu całego XV w. poczęto ich wypędzać z rozmaitych miast, przymusowo nawracać i w końcu 1492 zupełnie ich wygnano. Dopiero za czasów panowania francuskiego osiedliły się napowrót w Hiszpanji niektóre familje żydowskie, nie otrzymały jednak żadnych praw politycznych i obywatelskich; dopiero konstytucja 1837 r. postanowiła, że religja nie może być powodem do prześladowania. W Portugalji, gdzie znajdujemy ich już od XI w., żyli pod wielkim rabinem podzieleni na siedm okręgów, od 1429 r. nakazano im nosić właściwy strój, 1492 przyjęto do Portugalji 80,000 Ż., wypędzonych z Hiszpanji, za 8 pieniążków złotych z głowy, na 8 miesięcy i po upływie tego czasu przymuszono uboższych do przyjęcia chrztu, bogatszych zaś wygnano z kraju. 1495 polecił król Emanuel wygnać wszystkich Ż. z Portugalji. 1506 około 2,000 ochrzczonych Ż. zabito w Lizbonie. Prześladowanie Ż. na półwyspie Pirenejskim trwało bez przerwy do r. 1629, a nawet i później jeszcze, jak np. 1655 r. odbywały się autodafé. Dopiero 1773 roku zniesiono

różnica pomiędzy dawnymi a nowymi chrześcijanami. Takim sposobem na początku XVI w. w zachodniej Europie prawie nie znajdowali się Ż.; przebywali oni tylko w Niemczech, Włoszech, Polsce, oraz w państwach Osmańskich i Afrykańskich. W niewielkiej liczbie znajdowali się w odleglejszych krajach azjatyckich i Arabji, gdzie dotychczas są Ż. niezależni w Hedżas, czarni w Mokka i biali w Senaar; w Persji, gdzie pod uciskiem żyją pogrążeni w ciemnocie; w Afganistanie, gdzie prowadzą handel z Kabulumi do Chin; w Indji, gdzie znajdujemy ich już około 500 r. i w Kochinchinie, dokąd przybyli z Portugalczykami i gdzie zajmują się rolnictwem i rzemiosłami; w Bucharji, gdzie używają swobód obywatelskich i trudnią się fabrykacją wyrobów jedwabnych i metalowych; w Tartarji, Chinach i Abisynji, gdzie od wielu set lat aż do r. 1608 byli prawie niezależni. Skutkiem prześladowania Ż. w Hiszpanji w latach 1391 r. i 1492 osiadło w północnej Afryce, mianowicie w Algierze, Oranie, Tetuanie, Tunisie i t. d., obok dawniejszych osad żydowskich bardzo wielu wychodców. W Fezie i Tafilecie używali wielkich swobód w XVII wieku, zwłaszcza pod Mulejem Archejem. W Maroku, gdzie sprawami ich zarządza szeik z dwunastu deputowanymi miast, zajmują się handlem i przemysłem i często piastują wyższe urzędy. W Berberji doznawali 1790 ucisku w kilku miastach z przyczyny zamieszek politycznych. W Algierze byli straszliwie prześladowani, aż dopiero 1830 wyswobodzeni zostali przez Francuzów. Daleko lepsze było ich położenie w Turcji, gdzie pomnożeni licznymi przybyszami z rozmaitych krajów Europy, rzadko doznawali ucisku. Znaczne osady żydowskie znajdują się w Konstantynopolu, Adrjanopolu, Salonice, Smirnie, Aleppo i Damaszku. W Palestynie żyją aż do obecnego czasu w wielkiem ubóstwie. Wogóle w Turcji używają jednakich praw z Osmanami; również i w Egipcie polepszyło się ich położenie. W Europie chrześcijańskiej skutkiem podniesienia oświaty, oraz z powodu reformacji religijnej nastały dla Ż. lepsze czasy, aczkolwiek dopiero w ostatniej ćwierci XVIII wieku otrzymali w rozmaitych krajach prawa obywatelskie. We Francji, mianowicie w Bajonnie i Bordeaux, już od 1550 r. zostali przyjęci Ż. hiszpańscy i portugalscy. 1780 zniesioną została dań osobista, a rewolucja 1791 r. nadała im prawa obywatelskie. W celu ustalenia nowych stosunków zwołano zgromadzenie znakomitszych Ż. i synedrjon. Konstytucjami z lat 1814, 1830 i 1831 dokonano równouprawnienia czyli emancypacji Ż. francuskich. Podobne zasady panują w Belgji, gdzie Ż. również są równouprawnieni. Do Anglji wpuszczeni znowu od 1655 r., uzyskali 1723 prawo nabywania nieruchomości; 1830 zostali przypuszczeni, do kongregacji, 1833 do adwokatury, 1835 do godności aldermanów, a wkrótce potem do parlamentu. W Holandji znaleźli 1603 Ż. portugalscy przytułek i żyli spólnie z Ż. niemieckimi swobodnie, jakkolwiek nie byli dopuszczeni do praw obywatelskich, które uzyskali dopiero 1796 r. Ustawa z 1814 r. zatwierdziła ich zupełną emancypację. W Danji, gdzie przebywają od 1600 r., otrzymali 1738 wiele swobód, a 1814 r. nieograniczone prawo obywatelstwa. W Szwecji znajdują się Ż. dopiero od 1776 roku, mianowicie w Sztokholmie i w trzech innych miastach; tylko oddzielne jednostki, wskutek odznaczenia się, otrzymują prawo obywatelstwa. W Norwegji dotychczas nie są znoszeni. W Rosji, przyjęci napowrót przez Piotra W., wypędzeni zostali w liczbie 35,000 głów pod cesarzową Elżbietą 1743. Dostawszy się znowu za cesarzowej Katarzyny II, otrzymali za Aleksandra I rozmaite przywileje. 1818 poczęto zakładać osady rolne żydowskie w okolicach Nikołajewa. Obecnie, oprócz prowincji wchodzących w skład dawnej Polski, mieszkają Ż. w Kurlandji, Krymie, Gruzji i na Kaukazie. Od 1835 rozpoczyna się stopniowe równouprawnienie Ż. w Rosji. W gub. Królestwa Polskiego równouprawnienie ich przeprowadził Wielopolski. W Węgrzech, gdzie 1685 r. pomagali bronić Budy przeciw nieprzyjacielowi, używają znacznych praw, podobnie jak i w Siedmiogrodzie. W Szwajcarji dopiero w ostatnich czasach uczyniły niektóre kantony kroki ku większej względem nich tolerancji. W Hiszpanji, gdzie dopiero od 1837 roku są tolerowani, znajduje się bardzo mało Ż. W Portugalji są prawie wyłącznie Ż. niemieccy i nie mają praw obywatelskich. Anglicy i Holendry dali początek osadom żydowskim w Ameryce, mianowicie w latach 1625—54 w Brazylji, a w latach 1639—64 w Kajennie. Jako wolni obywatele żyją oni od 1664 w Surinam i w Jamajce zostali 1831 r. równouprawnieni, w Kanadzie zaś 1832; w Stanach Zjednoczonych Północnej Ameryki już w 1778 nastąpiła emancypacja Ż. W cesarstwie Austrjackiem liczba Ż. wynosi blizko 2,000,000, z pomiędzy której przypada najwięcej na Galicję, najmniej zaś na Tyrol. Najrozmaitszy, a zarazem najsmutniejszy stan Ż. był w Niemczech od XVI wieku. Będąc wyłączeni ze wszystkich zaszczytniejszych stanów, zmuszeni byli zajmować się drobnym handlem i lichwą. W wielu miastach nie byli wcale tolerowani, z innych od czasu do czasu wyganiani. Najczęściej przyjmowano pewną tylko liczbę, a prawo dzieliło ich na rozliczne klasy, jak uprzywilejowanych, tolerowanych, dworskich, protegowanych i t. d. Jakkolwiek cesarz Karol V przyrzekł im opiekę w swych ziemiach, wyganiani jednak byli z rozmaitych krajów. W wielu miastach podburzano przeciwko nim ludność. Dopiero pod koniec XVIII w., z rozwojem oświaty i cywilizacji, nastały dla Ż. lepsze czasy. 1787 r. dozwolono im w Monachjum obchodzić święto szałasów (Sukkot); tegoż roku zniesiono w Prusiech dań osobistą, co 1803 r. nastąpiło w całych Niemczech. W rozmaitych krajach niemieckich wcze-

niej lub później otrzymali prawo obywatelskie. Od r. 1814 nastała jednakże przeciwko nim reakcja. Stan ten jednakże z powodu szerzącej się coraz bardziej oświaty nie mógł się długo utrzymać, i w końcu we wszystkich krajach niemieckich zostali Ż. równouprawnieni z innymi mieszkańcami. Liczba Ż. na całej kuli ziemskiej wynosi około 6 miljonów, z czego na Europę przypada około 3½ mil. W Palestynie, w porównaniu z czasami dawniejszemi, znajduje się ich bardzo mało. Najliczniej stosunkowo reprezentowani są w północnej Afryce, pomiędzy Marokiem a Egiptem, gdzie stanowią znaczną część mieszkańców. W Europie przeważnie znajdują się w pasie, ciągnącym się od dolnego Dunaju do morza Bałtyckiego. Wraz z Europejczykami przenieśli się Ż. do Australji, gdzie w większych miastach znajduje się znaczna ich liczba, przyczem zauważyć należy, że rozmnażają się znacznie prędzej, niż wychodcy chrześcijańscy. W r. 1903 statystyka żydów przedstawia się tak: w Europie, według obliczeń, ogólna liczba żydów wynosi 8,526,280. Mianowicie Rosja europejska (łącznie z Królestwem Polskiem) liczy 5,082,343 żydów, Austrja i Węgry 1,994,378. Niemcy 590,000, Rumunja 269,015, Wielka Brytanja 179,000, Niderlandy 103,988, Francja 86,000, Turcja 82,277, Włochy 47,000, Bulgarja 28,307, Szwajcarja 12,551, Belgja 12,000, Grecja 8,350, Bośnja i Hercegowina 8,213, Serbja 5,100, Szwecja i Norwegja 5,000, Danja 5,000, Hiszpanja 2,500, Gibraltar 2,000, Portugalja 1,200, Luksemburg 1,200, wyspa Kreta 728, wyspy Cypr i Malta 130. W Azji ogólna liczba żydów wynosi 358,682; rozmieszczona jest jak następuje: Palestyna 78,000, Turcja azjatycka (bez Palestyny) 77,500, Kaukaz 58,571, Persja 35,000, Syberja 34,447, Indje 22,000, Arabja 20,000, Afganistan 18,435, Azja środkowa (rosyjska) 12,729, Chiny i Mandżurja 2,000. W Afryce znajduje się Żydów 368,332, rozmieszczonych jak następuje: Maroko 150,000, Algier 57,132, Abisynja 50,000, Tunis 45,000, Afryka południowa 30,000, Egipt 25,300 Trypolis 10,000. W Ameryce wszystkich żydów jest 1,169,886, mianowicie: w Stanach Zjednoczonych 136,240, w Kanadzie 16,432, w Argentynie 7,015 w Ameryce środkowej i Antylach 4,035, w Brazylji 2,000, w Gwinei 1,250, w Meksyku 1,000, w Peru 498, w Wenezueli 411. Reszta krajów w Ameryce liczy żydów 1,000. W Australji jest żydów 16,975. Ogólna zatem liczba żydów na świecie wynosi 10,439,250. Pomiędzy rokiem 1880 a 1890 r. wszczął się w całej Europie silny ruch zwalczający żydów, który otrzymał nazwę antysemityzmu. Występowano zarówno przeciwko rasowym, jak i społecznym i obyczajowym, a nawet religijnym dążeniom i właściwościom żydów. Ruch ten przybrał wielkie rozmiary i posiada dziś bogatą literaturę za i przeciw. Po części pod wpływem antysemityzmu, po części zaś pod wpływem ruchu ogólnonarodowościowego zrodziła się wśród żydów agitacja, tak zwana sjonistyczna, dążąca pozornie do odbudowania dawnego państwa żydowskiego (Sjonu), a w gruncie rzeczy do wywołania większej solidarności i zwartości plemiennej. Ruch sjonistyczny objął całą Europę. O dziejach Ż. pisali w nowszych czasach: Jost „Geschichte der Israeliten" (9 t., Berlin, 1820—1829), tenże „Neuere Geschichte der Juden von 1815—1845" (3 t., tamże, 1846—1847); tenże „Allgemeine Geschichte des jud. Volkes" (2 t., 1831—1832); Grätz „Die Geschichte der Juden" Depping „Les Juifs dans les moyens âge" (Paryż, 1834); Cassel artykuł „Juden" w Encyklopedji Erscha i Grubera (Sek. II, t. 27) i w. in. Nusbaum „Historja Żydów." M. Gumplowicz. „Początki religji żydowskiej w Polsce" (1903).

Żygańska forteca, forteca w okręgu Semipałatyńskim, nad rz. Irtyszem, o 69 wiorst od Semipałatyńska.

Żygański ułus, ułus w obwodzie Jakuckim, okręgu Wierchojańskim, leży po obu brzegach rz. Leny, od północy oblany oceanem Lodowatym. Powierzchnia ziemi po większej części górzysta, pokryta głównie lasami modrzewiowemi i sosnowemi. W ułusie przebywają plemiona Jakutów i Tunguzów. Klimat ma niezmiernie zimny. Liczba mieszkańców wynosi innorodców około 2,700, prowadzących życie koczownicze, oraz około 200 Rosjan. Główny przemysł krajowców stanowi myśliwstwo na lisy i jelenie. Przedmiotem handlu, prowadzonego przez przybywających drobnych kupców, są: herbata, cukier, przedmioty rękodzielne, po części zboże i sól, za które krajowcy płacą futrami i kością mamutową. Główniejsze sioła ułusa są: Żygańsk, Krasnoje, Siktiach i Bułun.

Żygliński Franciszek, poeta, * 1816 w Krakowie. Po ukończeniu nauk w szkołach licealnych tamże, od r. 1831 słuchał kursów filozoficznych i prawnych przez lat 5 w uniwersytecie Jagiellońskim. Z powodu nieszczęśliwej miłości usunął się od świata i odtąd wylewał swą boleść w poezjach pełnych fantazji i głębokiego smutku. Uczęszczając równocześnie do szkoły malarskiej, udał się 1846 do Rzymu, lecz dla braku środków do dalszej podróży zatrzymał się w Wiedniu, skąd wróciwszy 1848 do Krakowa, upadły na zdrowiu, ubogi, dotknięty nadto rozprzężeniem umysłu, umarł tamże 1849 r. w szpitalu. Ż. wydał tomik poezji p. t.: „Dumki i poezje" (Poznań, 1844), które powtórnie wydał W. Wielogłowski w Krakowie, z krótką wzmianką o życiu poety.

Żylaki (*varices*), stałe rozszerzenia żył, występują najczęściej u ludzi dziedzicznie obarczonych, chociaż na pozór zupełnie zdrowych, u osobników, których zajęcie wymaga długotrwałego pozostawania w pozycji stojącej, wreszcie w przypadkach przeszkód na przebiegu układu żylnego (gazy brzuszne, ciąża). Najczęściej występują na kończynach dolnych. Ż. żył kiszki prostej mają nazwę *hemoroid* (ob.). Żylaki powierzchowne mają

postać zygzagowato idących sznurków, barwy ciemno-fioletowej; miejscami średnica ich się rozszerza, powstają rozszerzenia w postaci pęcherzy, które zlewając się ze sobą, nieraz zupełnie postać żyły zatracają; wywołują lekki obrzęk i dotkliwe bóle. Żylaki żył głębokich sprowadzają obrzęk, siniecę kończyny, znaczne bóle, nieruchomość kończyny. Żylaki mogą ulegać zapaleniu (*phlebitis, zakrzep żylny*), często pękają, powodując silne, nieraz śmiertelne krwotoki, wreszcie sprowadzają mniej lub więcej głębokie owrzodzenia na nodze, najczęściej goleni. Leczenie prowadzi się albo na drodze operacyjnéj, przez wyłączenie rozszerzonej części żyły, albo drogą systematycznego ucisku, przez bandaże, pończochy elastyczne i t. p. Wogóle jest to cierpienie uporczywe i radykalnie leczyć się nie daje.

Żyleniec, *krwawnik (Poterium)*, rodzaj roślin z rodziny różowatych, z plemienia krwiściągowych, oddzielony od rodzaju Sanguisorba (ob. Krwiściąg), cechuje się 2—3 przysadkami, otaczającemi w podstawie okwiat, zwężony w wierzchołku, z brzegiem 4-dzielnym; pręcików 20—30, zawiązków 2—3, z szyjką nitkowatą i znamieniem główkowatem, i 2—3 orzeszki, zamknięte w kielichu stwardniałym lub prawie na jagodę zamienionym; są to zioła trwałe w Europie i Azji. **Ż.** *łąkowy, krwiściąg mniejszy, bowia strzała (P. sanguisorba)*, na miejscach górzystych w Europie środ. i płd., ma liście pierzaste, kwiaty drobne, żółtawo-zielonawe; liście i łodygi te używane były przeciw krwotokom. Obecnie liście, smaku ostro-korzennego, używają się do przypraw i na sałatę, i w tym celu **Ż.** hoduje się po ogrodach pod nazwą *pimpinelli*. W Anglji uprawia się na wielką skalę jako roślina pastewna.

Żyliński Faustyn, tenorzysta, niegdyś profesor śpiewu w konserwatorjum w Warszawie, * 1796 na Litwie, † 1867 w Warszawie. Pierwszy raz wystąpił 1814 w Mińsku w operze „Fraskatanka". Od 1815—1823 śpiewał na scenie wileńskiej. W Warszawie wystąpił 1824 w operze Kurpińskiego „Jadwiga" i odtąd do 1841 śpiewał na tutejszej scenie we wszystkich niemal dawanych wówczas operach. Głos jego niezbyt mocny, był łagodny, dźwięczny i przyjemny. **Ż.** skomponował także kilka mszy, hymnów, modlitw i innych pieśni.

Żyliński Wacław, ostatni arcybiskup metropolita mohylewski, * 1803 w Mereczu, dawnem województwie Trockiem, późniejszej gub. Grodzieńskiej, † 1863 w Petersburgu. Poświęciwszy się stanowi duchownemu, był kaznodzieją katedry w Mińsku, a potem przeniósł się do Wilna, gdzie otrzymał kanonję kapituły. Tu wybrany asesorem kolegjum katolickiego, przesiedział lat kilka w Petersburgu. Po śmierci Jana Cywińskiego, biskupa Dalkony (1848), obrany przez kapitułę wikarjuszem generalnym i administratorem biskupstwa, został prekonizowany biskupem wileńskim. Gorliwie pełniąc obowiązki pasterskie, przyczynił się znakomicie do podniesienia swej djecezji. Po śmierci Ignacego Hołowińskiego (paźdz. 1855) został Ż. 1856 arcybiskupem metropolitą mohylowskim, pozostając nadal administratorem djecezji wileńskiej. Urządziwszy stosunki swoje w Petersburgu, opuścił stolicę Rosji 1857 r. dla objazdu djecezji i 19 lipca odbył uroczysty ingres do Mohylowa i katedry. Ustanowiwszy komitet restauracji podupadłej świątyni metropolitalnej, wyjechał następnie do Wilna. Tu załatwiwszy sprawy djecezji wileńskiej i seminarjum w Mińsku, wracał arcybiskup na Inflanty, zamieszkane przez lud łotewski. Podczas tej podróży wyświęcił kościoły w Dynaburgu i Warklanach, a 31 października stanął z powrotem w Petersburgu. Zdawszy rządy djecezji wileńskiej biskupowi Krasińskiemu, odbył w r. 1860 drugi objazd archidjecezji. W początkach r. 1862 wyświęcał księdza Felińskiego w Petersburgu na arcybiskupstwo warszawskie.

Żyłkoskrzydłe, owady, ob. Siatkoskrzydłe.

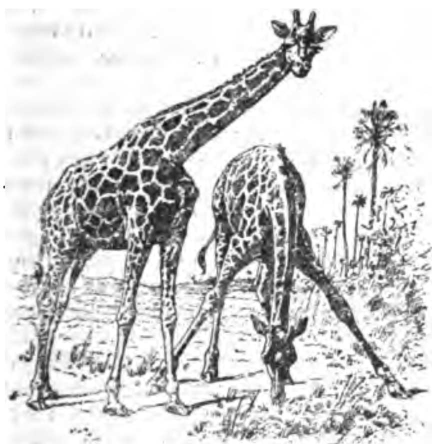
Żyłoj, wyspa na morzu Kaspijskiem, w pobliżu jego zachodniego brzegu i przylądka Apszerońskiego; ma długości 6, szerokości do 1 wiorsty. Grunt jest nadzwyczaj urodzajny; rośnie tu dziko pszenica, owies, winogrona i t. d. Przemysł rybny znacznie jest na wyspie rozwinięty.

Żyły *(venae)*, naczynia krwionośne, przenoszące odtlenioną krew z kapilarów do prawego przedsionka serca (ob. Naczyniowy układ); krew w nich jest stąd znacznie ciemniejszą, niż krew tętnicza. Ścianki żył składają się z 3 warstw: błony wewnętrznej, błony średniej (mięśniowej) i błony zewnętrznej. Większa część żył zaopatrzona jest w zastawki, które nie dozwalają krwi wstecz powracać; zastawki te są utworzone przez półksiężycowe fałdy błony wewnętrznej; zwykle znajdują się dwie takie zastawki naprzeciwko siebie położone. Ciśnienie krwi w żyłach jest bardzo małe, w grubych pniach żylnych może być nawet ujemne; podług Jacobsona ciśnienie ujemne dochodzi w żyłach szyjowych do —0,6 mm. słupa rtęci, dodatnie do +3 mm. Średnia szybkość ruchu krwi w żyłach szyjowych wynosi 225 mm. na sekundę, ilości te jednakże są bardzo zmienne i zależą od rodzaju zwierzęcia, czynności serca i t. p. Ruch krwi w naczyniach, tak tętnicach, jak i żyłach, zależy przedewszystkiem od czynności serca, pozatem jednakże na bieg krwi wywierają wpływ znaczny i nerwy, w naczyniach tych przebiegające, z których jedne w stanie czynnym stale wywołują w większym lub mniejszym stopniu *zwężenie* naczyń, drugie przeciwnie ich *rozszerzenie*; pierwsze nazwane nerwami *zwężającemi* naczynia, drugie *rozszerzającemi*, należą one przeważnie do *sympatycznego* układu nerwowego (ob. Nerwowy system).

Żyły, w geologji i górnictwie składy minera-

łów, które zapełniły szpary, utworzone w jakichkolwiek pokładach.

Żyrafa, *girafa (Camelopardalis),* rodzaj ssących przeżuwających, tworzący odrębną rodzinę, odznacza się w obu płciach rogami stałemi, kostnemi, prócz których mają jeszcze jeden guz kostny na ciemieniu; nogi mają dwukopytowe bez śladu innych palców, ogon krótki, na końcu kiściasty. Jeden jest tylko gatunek obecnie żyjący *(C. giraffa),* mieszkający w Afryce od Nubji aż do przylądka Dobrej Nadziei. Jest to zwierz najwyższy ze wszystkich ssących, dochodzący 6 m. wysokości po końce rogów, przytem stosunkowo bardzo krótki i tem osobliwy, że w przodzie jest wyższy niż w tyle ciała. Sierć na ciele bardzo krótka,

Żyrafa.

przełożysta, koloru białego z wielkiemi plamami płowemi lub rudawo-brunatnemi. Są to zwierzęta bardzo łagodne i bojaźliwe, trzymają się nielicznemi stadkami w okolicach bezludnych. Biegają szybciej od najlepszego konia, żywią się liśćmi drzewnemi. Krajowcy dużo ich wybijają dla mięsa i skóry używanej na rozmaite wyroby. Nazwa Ż. pochodzi z arabskiego *zerahfe,* t. j. miła. W r. 1900 napotkano w Afryce środkowej zwierzę dotąd nieznane, które zapewne zaliczyć należy do rodziny żyraf. W pokładach plioceniczych napotkano szczątki istnych żyraf zaginionych, *Helladotherium* i *Samotherium.* Pokrewny żyrafom był też rodzaj *Sivatherium.*

Żyrardów, osada fabryczna w gub. Warszawskiej, pow. Błońskim, w pobliżu stacji kolei żelaznej warsz.-wied. Ruda Guzowska. Nazwisko swoje zawdzięcza Filipowi Girard'owi, inżynierowi francuskiemu, który jako wynalazca mechanicznego przędzenia lnu i odpowiednich machin wszedł w r. 1825 z rządem królestwa Polskiego w układ o urządzenie stosownego zakładu. Zamiar ten dopiero w 1831 wykonany został, i w Marymoncie powstała pierwsza w królestwie przędzalnia mechaniczna, którą następnie w r. 1833 przeniesiono do nowej osady pow. Łowickiego, nazwanej Ż. na cześć Girarda. Zakład, wsparty zapomogą od rządu w machinach, materjałach i pieniądzach, zachwiał się i nabyty został w r. 1847 przez Bank Polski, który w r. 1856 odprzedał go znowu firmie Hille i Dittrich. Pod kierunkiem tych przedsiębierców fabryka podniosła się znakomicie. Prócz okazałych gmachów fabrycznych, wzniesione zostały dla miejscowych robotników, których tu jest przeszło 8,000, oddzielne trzypiętrowe budowle murowane, gdzie tak wygody życia familijnego, jako też wymagania sanitarne uwzględnione zostały. Roczna produkcja wyrobów płóciennniczych w Ż. przewyższa sumę 5 mil. rubli. Fabryka, będąca obecnie własnością towarzystwa akcyjnego, posiada 35 szkół dla 4,000 dzieci swych oficjalistów, utrzymuje ochrony dla 1,600 dzieci, szpital, kąpiele, straż ogniową, dom przytułku i t. d. Ż. posiada piękny, nowo zbudowany kościół w stylu gotyckim i liczy przeszło 20,000 miesz.

Żyrmuny, *Zermony,* dawniej miasteczko, dziś uboga wioska w pow. Lidzkim, gub. Wileńskiej. Niegdyś własność Zawiszów, z których Jan, wojewoda witebski, wystawił tu z drzewa kościół parafjalny pod wezwaniem N. M. P. i w roku 1624 hojnie go uposażył. W miejsce tego kościoła, spalonego podobno podczas wojny z carem Aleksym Michajłowiczem, wzniesiony został 1673 r. nowy staraniem plebana miejscowego Macieja Szarkiewicza. W pierwszych latach XVIII w. Ż. weszły w posiadanie Radziwiłłów, z których Stanisław, po upadku kościoła, nowy z drzewa dźwignął.

Żyro (z wł. *giro,* dosłownie koło, *obieg),* przeniesienie, przekazanie czyli indosowanie wekslu na osobę inną. Ż. więc jest to samo co indos (ob.), *żyrant* toż co indosant, *żyrat* czyli (ob. Indos i Weksel).

Żyrondyści (*Girondins),* nazwisko stronnictwa umiarkowanych republikanów w pierwszej rewolucji francuskiej. Kiedy w październiku 1791 zebrało się zgromadzenie prawodawcze, departament Żyrondy wybrał na swoich reprezentantów 4 adwokatów: Vergnianda, Gaudeta, Gensonné'go i Grangeneuve'a oraz młodego kupca Ducos, którzy wkrótce talentem krasomówczym zjednali sobie wpływ znakomity. Z nimi połączyły się stronnictwa Brisota (ob.) i Rolanda (ob.), tudzież kilka celniejszych osobistości środka. Ludzie ci utworzyli właśnie stronnictwo, które od nazwy departamentu, z którego pochodzili główni przywódcy, otrzymało miano *Żyrondystów.* Przewaga parlamentarna Ż. zwróciła się zrazu przeciw polityce reakcyjnej dworu, skutkiem czego król musiał przyjąć umiarkowańszych z pomiędzy nich, mianowicie Rolanda, Dumourieza, Claviera i Servana na ministrów. Gdy wkrótce Ż. zauważyli tajemne porozumienia między dworem a nieprzyjacielem zagranicznym, dla zaradzenia niebezpie-

czeństwa zadekretowali wygnanie wszystkich księży opornych oraz uformowanie obozu z 20,000 milicji w pobliżu Paryża. Król usunął gabinet żyrondystowski i wywołał tem powstanie 20 czerwca 1792. Tymczasem naczelnicy Ż., ażeby wpływ swój ocalić i powściągnąć siłę pospólstwa, weszli w układy z dworem i ofiarowali królowi swą pomoc, pod warunkiem, iżby odtąd panował konstytucyjnie, atoli powstanie 10 sierpnia położyło koniec władzy królewskiej i wszelkim układom. Ż. stanęli znowu na czele administracji, a lubo talentem zjednali sobie przewagę w zgromadzeniu, nie zdołali przecież zapobiedz ruchom ludowym, a mianowicie rzeziom wrześniowym. Po zwołaniu konwencji na 21 września 1792 Ż. ukazali się w liczbie zwiększonej, z lewego środka przeszli na prawą krańcową, rozpoczęli kroki nieprzyjacielskie przeciwko demagogom i żądali uporczywie ukarania septembrystów, przez co stawiali w niebezpiecznem położeniu Robespierre'a, Dantona i Marata. Obwinieni przez Robespierre'a o federalizm i podejrzewani o rojalizm, by się oczyścić z ostatniego mianowicie zarzutu, zaprojektowali uwięzienie księcia Orleańskiego i karę śmierci na wszystkich emigrantów i rojalistów. W procesie króla głosowali po większej części za jego śmiercią, w nadziei ocalenia go później przez apelację do ludu, ale apelacja ta była jednak odrzuconą, a Ż. ujrzeli się opuszczonymi przez wszystkie stronnictwa. Gdy w lutym 1793 zagrozili wniesieniem oskarżenia o wzniecanie buntu, Marat połączył się z najgorętszymi naczelnikami Jakóbinów i Kordyljerów w celu wymordowania większości konwencji. Powstanie miało wybuchnąć 10 marca, lecz Ż. zapobiegli mu zbrojnem wystąpieniem. Odtąd wrzała ciągle nienawiść i spory gwałtowne między Ż. a Jakóbinami, pociągając za sobą zawichrzenia uliczne. Nareszcie 1 czerwca 1793 zażądał Barrère, by dla przywrócenia spokoju publicznego Ż. usunęli się ze zgromadzenia. Gdy jednakże Lanjuinais i Barbaroux zaprotestowali przeciw temu, wówczas na wniosek Couthona ogłoszono dekret, mocą którego 30 Ż. wraz z ministrami Clavière i Lebrun wzięto pod areszt domowy; 73 członków konwencji zaprotestowało przeciwko takiemu gwałtowi, a tymczasem większa część Ż. schroniła się na prowincję, gdzie w niektórych departamentach lud powstał w ich obronie. Jednakże konwencja położyła tamę dalszym rozruchom i wstrzymała dość długo proces przeciwko uwięzionym Ż., by tem łatwiej złożyć na ich głowy winę za wszystkie wypadki. Nareszcie 3 października Anar złożył sprawozdanie, oskarżające Ż. o spisek z rojalistami przeciwko rzeczypospolitej, domagając się banicji na zbiegłych, oraz na owych 73 deputowanych, którzy zanieśli byli protestację, tudzież stawienia 23 uwięzionych przed trybunał rewolucyjny. Konwencja zatwierdziła przedstawiony jej wniosek, i dnia 7 października rozpoczął się krwawy dramat od stracenia odkrytego w Paryżu deputowanego Gorsasa. Następnie 24 t. m. rozpoczęto proces przed trybunałem, a 30 t. m. w nocy skazani zostali na śmierć Brissot, Vergniaud, Gensonné, Ducos, Fontrède, Lacaze, Lasource, Valazé, Sillery, Fauchet, Duperret, Carra, Lehardy, Duchâtel, Gardien, Boileau, Bauvais, Vigée, Duprat, Mainvielle, Antiboul i wszyscy z wyjątkiem jednego Valazé (przebił się przy odczytaniu wyroku) byli gilotynowani. Później gilotynowano jeszcze w Paryżu i na prowincji kilkunastu innych Ż. Rebecqui, Pétion, Burot, Condorcet Roland sami sobie odebrali życie Żona tego ostatniego zginęła na rusztowaniu. Po upadku teroryzmu weszli znowu do konwencji z pozostałych przy życiu Ż. Lanjuinais, Determoz, Pontécoulant, Louvet, Isnard i Larivière. Por. Lamartine'a „Histoire des Girondins" (8 t., Paryż, 1847); Guadeta „Les Girondins" (2 t., Paryż, 1861).

Żyrowice, *Zurowice*, *Żurowicze*, miasteczko w pow. Słonimskim, gub. Grodzieńskiej, nad rzeczką Wilknią, pierwotnie włość, darowana przez Kazimierza Jagielończyka podskarbiemu litewskiemu Aleksandrowi Sołtanowi, którego potomek, Jan Sołtan, marszałek słonimski, po zgorzeniu pierwszej, miał około 1560 zbudować nową świątynię, w której znajduje się cudowny wizerunek N. M. P. w medaljonie, 2 cale wszerz, a $2^1/_2$ wzdłuż mający, rznięty na jaspisie. 1613 Jan Mieleszko, kasztelan smoleński, wprowadził tutaj Bazyljanów i klasztor dla nich zbudował. Świetne uroczystości religijne ściągały tłumy pobożnych i wzrostowi miasteczka pomagały, a otwarcie szkół przez Bazyljanów sprowadzać poczęło do Ż. znaczną liczbę młodzieży. 1665 Kozacy miasto prawie doszczętu spalili. Jan Kazimierz zabronił żydom nietylko mieszkania w Ż., ale nawet noclegu. Bazyljanie wkrótce po pożarze odbudowali się, a wzrastająca sława cudownego wizerunku coraz liczniejsze sprowadzała tu tłumy pobożnych, między innemi: 1644 króla Władysława IV z żoną, 1651 Jana Kazimierza, 1688 Jana III z królewiczem Jakóbem, później Augusta II a 1784 Stanisława Augusta. Największą atoli uroczystością jaśniały Ż. podczas koronacji obrazu w d. 19 września 1730, którego to obrzędu dopełnił metropolita Atanazy Szeptycki, przy zebraniu 38,000 pobożnych. Bazyljanie utrzymywali w Ż. szkoły wyższe, na wzór jezuickich urządzone, które później na szkołę podwydziałową o 3 klasach zamienione, istniały do 1828, w którym przekształcono ją na unickie seminarjum duchowne. Po zniesieniu unji 1839 urządzono w Ż. rezydencję prawosławnego eparchy dla guberni litewskich, kościół główny zamieniono na katedralny, seminarjum urządzono jako zakład prawosławny i w ustanowionym tutaj konsystorzu skoncentrowano zarząd kościoła wschodniego na Litwie. Nareszcie 1845 katedrę, konsystorz i seminarjum przeniesiono do Wilna, w Ż. zaś pozostał klasztor prawosławny drugiej

klasy i początkowa szkoła duchowna. Miasteczko **Ż.**, dzisiaj bardzo ubogie, prócz murowanych 3 cerkwi i gmachów klasztornych całe drewniane, nie zaleca się ani przemysłem ani handlem na większą skalę. Obszerniejsze szczegóły co do słynnego obrazu żyrowickiego znaleźć można w pisemkach: „Historja P. Marji Żyrowickiej“ przez Teodozego Borowika (Wilno, 1618 i późn.), oraz „Jaspis cudowny“ (Supraśl, 1738).

Żyszkiewicz Antoni, literat, * 1806 w Grodnie, † 1856 w Warszawie. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim 1827 został nauczycielem fizyki i historji naturalnej w Niemirowie, a 1829 nauczycielem starszym gimnazjum w Grodnie. Uwolniony od tych obowiązków, przybył do Warszawy, gdzie w 1834 otrzymał posadę adjunkta dyrektora gabinetów historji naturalnej, a 1855 został cenzorem. **Ż.** należał do redakcji *Gazety Porannej*, *Magazynu Powszechnego*, *Magazynu dla dzieci* i *Alleluja*. Od 1841 prowadził główny ster redakcji *Pamiętnika religijno-moralnego*, od 1854 aż do śmierci umieszczał w *Gazecie Warszawskiej* znakomite „Gawędy naukowe“. Do prac jego wydanych oddzielnie należą: „Wspomnienie o ś. p. Antonim Hlebowiczu“ (Warszawa, 1848) i „Świat zastosowany do pojęcia młodzieży“ (tamże, 1850; 2 wyd., 1852).

Żyto (*Secale*), rodzaj roślin z rodziny traw, cechuje się kłoskami pojedyńczo na osadce osadzonemi, kłoski 2-kwiatowe, między oboma znajduje się trzeci niewykształcony, szypułeczkowy; plewy szydełkowato - szczeciniaste, plewka zewnętrzna opatrzona ością prostą, szorstką, niekiedy bardzo długą. Najwięcej znany gatunek jest **Ż.** *zwyczajne (S. cereale)*, stanowiące dla gospodarstw środkowo-europejskich najważniejsze zboże; pochodzi prawdopodobnie z wyżyn Azji środkowej.— Uprawa żyta w Europie i Azji sięga od 50° do 70° szer. pln., a we wsch. części Ameryki płn. od 40° do 50°; dalej na płd. napotyka się tylko gdzieniegdzie na miejscach górzystych. W Europie udaje się na wysokościach, gdzie jęczmień i pszenica już nie dochodzą. **Ż.** uprawia się w kilku odmianach; wogóle **Ż.** być może *ozime* i *jare*, pierwsze sieje się jednego roku, a drugiego zbiera, drugie w jednym roku kwitnie i wydaje ziarna. **Ż.** jare jest mniejsze, wydaje ziarna mączne, ale w ogóle jest mniej wydajne. Każda z tych odmian może być *zwyczajna* t. j. zielna i *krzewiasta* czyli *krzyca*, mająca źdźbła silniejsze, trzcinowe; ta ostatnia wydaje ziarna większe i jest bardziej nieczuła na wpływy atmosferyczne, ale wymaga troskliwej uprawy. Między temi zasadniczemi odmianami rozróżnia się: **Ż.** *syberyjskie śniegowe*, *finlandzkie waza*, *świętojańskie*, *proboszczowskie*, *węgierskie* i t. d. Pod nazwą **Ż.** *egipskiego* uchodzi zwykle *pszenica polska* (ob. Pszenica). **Ż.** udaje się najlepiej na żyznych piaskach, w ogóle na gruntach lekkich suchych. Z gruntu zabiera najmniej części składowych; zasiewa się po rzepaku lub koniczynie, roślinach strąkowych, tytuniu, ziemniakach, burakach, gryce. Grunt winien być starannie z chwastów oczyszczony i należycie uprawiony. **Ż.** prędko dosyć kiełkuje, a źdźbła szybko wydają kłosy; kwitnięcie trwa dni 14, mróz, długotrwała mgła, silny deszcz są dla kwiatów szkodliwe, wicher przeszkadza zapłodnieniu.—Żyto zawiera średnio 11,43 odsetek ciał białkowatych, 1,71 tłuszczu, 67,82 mączki i dekstryny, 2,01 włókien drzewnych, 1,77 popiołu i 15,26 odsetek wody. Popiół jest bogaty w potaż, magnezję i kwas fosforny. Głównemi chorobami **Ż.** są rdza (ob.) i sporysz (ob.), tworzący tak zwane **Ż.** *rogate (S. cornutum)*. Słoma stanowi główną podstawę nawozów, jako podściół w stajniach, oborach i owczarniach, nadaje się też do poszywania budynków; na paszę mniej jest dobra.—Mąka żytnia nie jest tak biała, jak pszeniczna, ale bogatsza w gluten i wydaje chleb zdrowszy i smaczniejszy, który się dłużej w stanie świeżości utrzymuje. Z prażonych ziarn przygotowuje się tak zwana *kawa żytnia*, jako środek djetetyczny. Prócz użytku na chleb, **Ż.** stanowi ważny materjał do pędzenia spirytusu.—Innym gatunkiem **Ż.** jest **Ż.** *trwałe (S. perenne)*, trwające przez lat kilka i wydające liczne ziarna; uprawa jego jednak się nie przyjęła, gdyż ziarna jego są cienkie, a mąka nieszczególna.

Żyto.

Żytomierska kasztelanja położona była w województwie Kijowskiem i utworzona w 1775; liczyła w ciągu swego istnienia tylko dwóch kasztelanów, z których pierwszym był Onufry Bierzyński, drugim Stanisław Pruszyński, mianowany 1783.

Żytomierskie starostwo grodowe leżało w województwie Kijowskiem, powiecie Żytomierskim. Podług lustracji z 1789, zaliczały się do tego starostwa: miasto powiatowe Żytomierz (ob.) i włości: Staniszówka, Sielec, Psyszcza, Albinówka, Bohdanówka, Baraszówka, Sokołowagóra, Waćków i Hazynka, które w 1771 posiadał Jan Iliński, opłacając z nich kwarty złp. 6,358 gr. 8. Na sejmie jednak z 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne Michałowi księciu Czetwertyńskiemu ze starostwem Tuszyńskiem (ob.) i wójtostwami.

Żytomierz, miasto dawniej starościńskie, powiatowe, nareszcie stołeczne województwa Kijowskiego, obecnie miasto główne gub. Wołyńskiej, przy ujściu rzeczki Kamionki do Teterewa; liczy 66,000 miesz., ma 2 kościoły i dawny klasztor katolicki, 16 cerkwi, kościół ewangelicki, dwie synagogi, gimnazjum męskie i żeńskie, seminarjum du-

słowne, dwie wielkie drukarnie książek hebrajskich i szkołę hebrajską, trzy banki i 26 fabryk. Handel dość ożywiony, zwłaszcza zbożem, skórami i wyrobami z drzewa. **Ż.** jest rezydencją arcybiskupa prawosławnego i biskupa katolickiego.— Pierwszą wzmiankę historyczną o **Ż.** znajdujemy u Stryjkowskiego pod 1320, w którym Gedymin, ciągnąc z Brześcia na Kijów, zdobył po drodze Owrucz i **Ż.**, należący wtedy do Kijowa i broniony przez kijowian. Istniała tutaj od niepamiętnych czasów fundacja Dominikanów, powstała podobno za czasów apostolstwa św. Jacka na Rusi, zatem około 1220. Klasztor ten, niewiadomo kiedy upadły, został prawdopodobnie spalony w najeździe tatarskim, za któregoś z ostatnich Jagielonów. Przed wyniesieniem na stolicę powiatu, **Ż.** był jednem z większych miast na Rusi i za Kazimierza Jagielończyka rządził się już prawem magdeburskiem. Zniszczony przez Tatarów około 1506 tak bardzo podupadł, że 1545 liczył zaledwie 49 domów mieszczan osiadłych, 11 domów strzelców i sług zamkowych, oraz 101 nieosiadłych mieszkańców. Był tu zamek obronny, stanowiący silną warownię, o której zdobycie 1507 daremnie się kusił Bazyli Gliński podczas buntu brata swego Michała. Zygmunt I 1540 uwolnił mieszczan tutejszych od ceł, myt i targowego przy wwożeniu produktów do miasta. Po wcieleniu księstwa Kijowskiego do Korony 1569, **Ż.** stał się stolicą powiatu i starostwa grodowego, oraz miejscem sejmików powiatowych. 1748 miasto zostało znowu przez Kozaków Chmielnickiego ogniem i mieczem w perzynę obrócone. 1667 r. po ustąpieniu Rosji części województwa Kijowskiego z miastem Kijowem przeniesiono tu z Kijowa sądy ziemskie, grodzkie i asesorskie; od traktatu zaś Grzymułtowskiego 1686 r. **Ż.** został stolicą uszczuplonego województwa Kijowskiego. Tu naprzemian z Owruczem odbywały się sejmiki wojewódzkie i popisy rycerstwa wojewódzkiego. Samuel Ożga, biskup kijowski, w początkach XVIII wieku obrał tu miejsce rezydencji, kościół katedralny św. Zofji wymurował i kapitułę złożoną z 8 prałatów, oraz 12 kanoników, przy nim osadził. Następca jego Sołtyk gmach na mieszkanie biskupów i domy dla kapituły pobudował i założył szkołę diecezjalną. W r. 1724 kasztelan kijowski, Kazimierz Stecki, założył tu misję jezuicką. Jezuici utrzymywali tu szkołę o trzech klasach gramatycznych, którą po kasacie zakonu komisja edukacyjna przekształciła na szkołę wydziałową, liczącą czasem aż do 600 uczniów. W r. 1761 Jan Kajetan Iliński, starosta miejscowy, fundował w **Ż.** Bernardynów, którzy utrzymywali tu szkołę przygotowawczą aż do swojej kasaty w r. 1832. Na miejscu ich klasztoru stanął kościół i gmach murowany seminarjum. Prócz tego był tu jeszcze klasztor i szpital siostr miłosierdzia, fundowany przez biskupa Jędrzeja Załuskiego. R. 1775 uchwała sejmowa utworzyła kasztelanję żytomierską, przywiązaną tytułem do istniejącego jeszcze podówczas zamku, a którego szczątki spłonęły dopiero 31 października 1862 r. Po ostatecznem przyłączeniu tej części kraju do Rosji, ustanowiono w **Ż.** 1796 r. stolicę gub. Wołyńskiej. Skoncentrowanie tym sposobem administracji, a następnie przeprowadzenie przez miasto drogi bitej kijowsko-brzeskiej, oraz kolei żelaznej z Żytomierza do Berdyczowa znacznie wpłynęło na wzrost miasta.—*Żytomierski powiat* ma na przestrzeni 6,766 wiorst kw. 435,900 mieszk.

Żywa siła, ob. Siła.

Żywe obrazy. Przedstawienia, przy pomocy osób żywych—grup wykutych w marmurze lub wymalowanych na płótnie, wyobrażających w układzie estetycznym sceny mitologiczne, historyczne, życia prywatnego, lub z jakiegokolwiek dzieła sztuki. Rozwinęły się one stopniowo z przedstawień teatralno-gimnastycznych, istniały w wiekach średnich, od początku zaś XIX wieku stały się ulubioną rozrywką klas oświeceńszych.

Żywe srebro, ob. Rtęć.

Żywice *(resinae)*, grupa związków organicznych bezazotowych, zawierających tlen i przedstawiających następne ogólne własności: Są nielotne, topliwe, w temperaturze zwykłej stałe, zwykle bezkształtne, w wodzie nierozpuszczalne, w alkoholu eterze, olejach eterycznych i tłustych zwykle rozpuszczalne. Palą się płomieniem kopcącym, są nieprzewodnikami elektryczności i przez tarcie stają się ujemnie elektrycznemi (elektryczność żywiczna). W stanie czystym są zwykle bezbarwne, bezwonne i bez smaku, c. wł.=0,9—1,2. Pod względem chemicznym są obojętne lub kwaśne; te ostatnie tworzą z alkaljami sole rozpuszczalne, zwane *mydłami żywicznemi*. Przez silniejsze kwasy zostają rozłożone, a często **Ż.** wydziela się z roztworu w kwasie jako wodan. Przy suchej dystylacji wydają węglowodory, a niekiedy i kwasy organiczne.—**Ż.** są pochodzenia roślinnego, niektóre zwłaszcza rodziny roślin są w nie bogate; zwykle jednak nie są tu czyste, pomięszane są zwykle z barwnikami i olejkami eterycznemi, w których **Ż.** są wtedy rozpuszczone. Zwykle znajdują się w przestrzeniach międzykomórkowych, rzadko w samych komórkach. Powstają prawdopodobnie z olejków lotnych przez utratę wodoru i przybranie tlenu. Przeznaczenie ich w roślinach nie jest znane. Mieszaniny żywic z olejkami lotnemi i gumami stanowią *gumożywice*, które występują w roślinach, w soku mlecznym, w komórkach lub w odstępach międzykomórkowych; z wodą wydają emulsje, w których guma jest rozpuszczona, a żywica zawieszona w silnom rozdrobnione. Gęste, wonne mieszaniny żywic z olejkami lotnemi tworzą *balsamy* (ob.); **Ż.** kruche w zwykłej temperaturze zowią się **Ż.** *twardemi*, te zaś, które zatrzymały jeszcze część olejku, nadającego im konsystencję ciastowatą, zowią się *miękkiemi*. Ważniejsze **Ż.** są: mastyks, sandaraka, **Ż.** sosnowa, dammara, kopal, anime, takamataka, elemi, syraks, benzoes, żywica

gwajakowa, ladan, gumilaka, szellak, smocza krew (ob. te wyrazy); do **Ż.** *kopalnych*, które także są pochodzenia roślinnego, należą: bursztyn, asfalt, szereryt, ozokeryt (ob. te wyrazy).—**Ż.** wypływają z roślin bądź dobrowolnie, bądź przez sztuczne nacięcia, bądź też wyciągają się środkami rozpuszczającemi.— Zastosowanie **Ż.** w technice jest rozmaite, —do mydeł żywicznych, werniksów, kitów, do fabrykacji gazu i t. d. Niektóre **Ż.** zawdzięczają wartość swoję tylko ciałom do nich przywiązanym, jak np. benzoes kwasowi benzoesowemu. **Ż.** oczyszczają się przez rozpuszczenie w alkoholu i eterze, przez ogrzanie w parze wodnéj, niekiedy przez traktowanie chlorem. W **Ż.** złożonej z kilku oddzielnych żywic te ostatnie oznaczają się głoskami greckiemi, jak np. *alfa* **Ż.**, *beta* **Ż.** kopalu i t. d.; pierwsze głoski alfabetu służą dla **Ż.** najbardziej kwasowo oddziaływających. W szczególności nazwa żywicy służy dla **Ż.** *sosnowej*, to jest **Ż.** powstałej przez wysuszenie na powietrze terpentyny (ob.) drzew iglastych. **Ż.** przybywa do handlu w kawałkach nieforemnych, białych, żółtawych lub czerwonawych; z początku jest miękka, następnie staje się krucha. **Ż.** z *Pinus pinaster* zowie się *galinot* (ob.), z *P. palustris*, *P. taeda* i *P. strombus* zowie się *barras* i jest pochodzenia amerykańskiego. Przez oczyszczenie tej **Ż.** surowej otrzymuje się *smołę białą* lub *żółtą*, czego nie należy brać za jedno ze smołą zwykłą czyli czarną (ob. Smoła). Oczyszczanie to **Ż.** odbywa się przez przetopienie, przecedzenie i przetarcie wodą. *Smola burgundzka* otrzymuje się w podobny sposób z czystych żywic. **Ż.** *sosnowa* zawiera kwasy sylwinowy, pininowy (ob. Terpentyna), pimarowy (ob.). **Ż.** używa się na tanie werniksy, na kity, mydła żywiczne, w medycynie i t. d. **Ż.** amerykańska używa się też do fabrykacji gazu, przyczem, jako produkt uboczny, daje pinolinę (ob.). Por. Wiesner „Die technisch verwendeten Gummiarten, Harze und Balsame" (1869); Thenius „Die Harze und ihre Produkte" (1879); Mayr „Das Harz der Nadelhölzer" (1894).

Żywiczka, roślina, ob. Czyściec.

Żywiczlin, drzewo, ob. Callitris.

Żywiec (niem. *Saybusch)*, miasto powiatowe w Galicji, w węźle dróg żel. do Suchej i Bielska prowadzących położone, ma stary zamek arcyksięcia Karola Stefana, fabryki sukna i likierów, ożywiony handel i 4,200 miesz

Żywiec, *babie zęby*, *ząbek (Dentaria)*, rodzaj roślin z rodziny krzyżowych, cechuje się kielichem zamkniętym i łuszczyną wązką, obejmuje zioła, głównie w Europie środkowej, o korzeniu mięsistym, składającym się niekiedy z połączonych główek. *D. bulbifera* jest rośliną trwałą w lasach Europy i Azji Mniejszej, o kwiatach białawych i różowych; korzeń, osadzony łuskowatemi zębami, ma smak ostry i używany był pod nazwą korzenia ząbowego mniejszego przeciw niektórym chorobom dzieci, również jak i korzenie niektórych innych gatunków.

Żywiec, toż co polnik czyli szpat polny (ob.).

Żywienie, ob. Odżywianie.

Żywioły, ob. Elementy.

Żywność, ob. Pokarmy.

Żywokost, *kosztywał (Symphytum)*, rodzaj roślin z rodziny ogórecznikowatych, cechuje się kielichem 5-działkowym, koroną rurkowatą, w górze dzwonkowato rozszerzoną, w brzegu wyciętą w 5 prawie trójkątnych ząbków, wewnątrz zakrytą 5 łuszczkami szydełkowatemi, i 4 jajowatemi orzeszkami; są to zioła trwałe o mocnych korzeniach, głównie w Europie wschodniej, w Syberji i na Kaukazie. **Ż.** *lekarski (S. officinale)* ma korzeń wrzecionowaty, gałęzisty, zewnątrz czarny, łodygę omszoną, na 30—90 cm. wysoką, liście jajowato-lancetowate, kwiaty żółtowo-białe lub fijoletowo-czerwone; rośnie na wilgotnych łąkach w większej części Europy, u nas wszędzie pospolity. Różne jego części uchodziły za lekarskie, obecnie tylko korzeń używa się przeciw krwioplucíu, biegunce i zewnętrznie do okładów przy złamaniach kości (skąd nazwa). Młode pędy mają być jadalne jak szparagi. Korzeń służy do farbowania na czerwono.— **Ż.** *kaukazki (S. asperimum)*, z kwiatami purpurowemi, następnie niebieskiemi, hoduje się w ogrodach i uprawia w niektórych okolicach jako roślina pastewna.

Żywopłot, ob. Płot.

Żyworodka *(Paludina)*, rodzaj ślimaków (ob.), z grupy grzebieniastoskrzelnych, ma skorupę z nakrywą jajowatą lub stożkowatą, zwykle rogową, rzadko wapienną, nogę wielką, gębę ryjkowatą, oczy na małych szypułkach. Żyje w wodach słodkich. *P. vivipara* ma muszlę o 5 skrętach, brunatnawą, na 2 cm. długą; samo zwierzę stalowo-szare z żółtemi plamami. Rodzi się żywo, gdyż jaja już w ciele matki przebiegają rozwój zarodkowy.

Żyworodka.

Żywot wieczny, artykuł wiary chrześcijańskiej, nakazujący wierzyć, że po sądzie powszechnym sprawiedliwi, t. j. dusze ich, łącznie ze wskrzeszonem ciałem w swobodnej wolności nietylko żyć będą, ale też zupełną i wieczną z Bogiem szczęśliwość odziedziczą, potępieni zaś, t. j. dusze ich, łącznie ze wskrzeszonem ciałem, wieczną karę cierpieć będą.

Żywotna siła, ob. Życie i Witalizm.

Żywotnik, ob. Tuja.

Żywotność, *zdolność życia*, w znaczeniu lekarskiem, stan noworodka, w którym ten zależnie od swej konstytucji czyli od rozwoju swych organów, uzdolniony jest do życia.

Żywoty świętych *(Acta Sanctorum* lub *Acta Martyrum)*, biorą początek w II wieku; zapisywano w nich najważniejsze czyny i słowa męczenników i wyznawców, przechowując te szczegóły, jako

skarb święty dla współczesnych i potomności. Najdawniejsze **Ż. św.** przypisują św. Hjeronimowi. Świętych greckich opisywał Symon Metafrastes, żyjący około r. 975, którego legendy, niedość krytycznie podane, przeszły ze Wschodu na Zachód i uzupełniły zbiory Lipomani'ego, biskupa weryńskiego Suriusa i Bolandystów, chociaż nie zyskały powagi klasycznej pomiędzy temi zbiorami.— Żywoty świętych Kościoła łacińskiego opisywał Jakób de Voragine, arcybiskup genueński, w dziele zwanem „Legenda Sanctorum," „Legenda aurea," albo też „Historia Lombardica." Żywoty te miały przeszło sto wydań, tłómaczone były na rozmaite języki i obejmują w 177 rozdziałach żywoty tyluż świętych. Brak i w tem dziele historycznej krytyki, przytem swawola wyobraźni, fantazji i zamiłowanie w nadzwyczajnościach pozbawiły je tej powagi, jaką ono pierwotnie się chlubiło. Pod względem historycznym większą już posiada wartość zbiór Bonina Mombritiusa wydany 1474. Późniejsze zbiory odznaczają się większą krytyką i skrupulatniejszem badaniem. Takiemi są: „Acta martyrum" Dom Teodora Ruinarta i „Acta sanctorum", które zaczął 1634 r. Jezuita Jan Bollandus, a ciągnęli dalej uczeni Jezuici, zwani Bolandystami. Wielkie to dzieło wyszło w Brukseli i Tongerloo od 1643—1794 w 53 tomach in folio. Użytecznem jest także i krytycznem niezbyt obszerne dzieło Albana Buttlera, pisane w języku angielskim, przełożone na język niemiecki z naukowemi przypiskami Rässa i Weissa (2 t., Moguncja, 1823—27). — W języku polskim najsłynniejsze są **Ż. św.** Piotra Skargi, wydane po raz pierwszy w Krakowie 1602 i później wielokrotnie przedrukowane. Obok Skargi 1635 r. Sylwester Kossow, władyka mścisławski, wydał w Kijowie żywoty ojców pieczarskich, t. j. świętych kościoła ruskiego, którzy spoczywają w grobach czyli pieczarach Ławry kijowskiej.—Po Skardze pisali **Ż. św.** ks. Radziwiłł Stanisław Albrecht, ksiądz Wielowiejski Jezuita, bez żadnej krytyki, później ksiądz Sierakowski w Krakowie, bracia Rogalscy Adam i Leon (4 t., Warszawa, 1732—42) i ksiądz Prokop (2 t., Warszawa, 1901). Żywoty świętych polskich opisał ksiądz Florjan Jaroszewicz Reformat, p. t.: „Matka Świętych Polska" (Kraków, 1867, oraz w Piekarach niemieckich na Śląsku 1850) i ksiądz Piotr Pękalski p. t.: „Żywoty świętych patronów polskich" (Kraków, 1862).

Żywy inwentarz, zasób bydła w gospodarstwie rolnem, tworzy razem z *inwentarzem martwym* (narzędzia i maszyny rolne) stały kapitał obrotowy.

Żyzdra, rzeka w pow. Żyzdrańskim. gub. Kałuskiej, bierze początek o 12 w. od miasta, między wsiami Zabołotje i Suglice; przecina powiat Kozielski i wpada do rzeki Oki, w pow. Peremyślskim. Brzegi jej porosłe są lasami. Spław drzewa zaczyna się na niej od miasta Żyzdry. Do niej uchodzą z prawej strony Reseta i Wytebed'; z lewej Kotorianka, Brynka i Serenka.

Żyzdra, miasto powiatowe gub. Kałuskiej, nad rzeką Żyzdrą, liczy 6.000 miesz., trudniących się rolnictwem i dobrym handlem.—*Żyzdrański powiat* na przestrzeni 6,551 w. kw. ma 256,000 m. W powiecie znajdują się liczne fabryki (zwłaszcza żelazne), których produkcja sięga 2 mil. rub.

Żyżka Jan.

Żyżka Jan, z *Trocnowa i Kalicha*, znakomity wódz czeski, pochodził z niezamożnego rodu ziemiańskiego, posiadającego niewielki majątek w Trocnowie i Czerzejowie w Budiejowickiem. Niewiadomo napewno kiedy i gdzie się urodził, zwykle jednak przyjmuje się, że 1360 r. w Trocnowie. W dzieciństwie utracił prawe oko, później miał być paziem króla Wacława IV. Następnie, poświęciwszy się zawodowi rycerskiemu, służył długo w wojsku polskiem i świetnie się odznaczył w bitwie pod Grunwaldem 1410 r. Później miał walczyć w Węgrzech przeciwko Turkom, a 1415 r. pod Azincourt w szeregach angielskich przeciwko Francuzom. 1419 r. znajdujemy go na dworze króla Wacława; za jednego z pierwszych ulubieńców jego był uważany. Będąc gorliwym stronnikiem ruchu reformacyjnego wogóle, a spalonego w Kostnicy Jana Husa (ob.) w szczególności, wkrótce wraz z Mikołajem z Husinca został przywódcą Husytów (ob.) i z ulubieńca królewskiego stał się hetmanem ludowym. Niespodziewany wypadek postawił **Ż.** na czele ruchu religijnego i zmusił go do chwycenia za broń. Gdy bowiem 30 lipca 1419 przeciwnicy nowej wiary poczęli rzucać kamieniami w prowadzącego procesję księdza husyckiego Jana z Żeliwa, lud pod wodzą **Ż.** wdarł się na ratusz, z którego okien wyrzucił znienawidzonych konsulów miejskich. Wkrótce potem zmarł Wacław (16 sierpnia 1419). Brat i następca jego, cesarz Zygmunt (ob. Zygmunt Luksemburski), nie miał ani odwagi, ani też dostatecznej siły wojennej, ażeby natychmiast objąć rządy w Czechach, i naznaczył regentką owdowiałą królowę Zofję. Okoliczność ta dała **Ż.** możność do zorganizowania swych sił wojennych, z któremi 25 października 1419 r. zajął Wyszehrad, a następnie i część Pragi, zwaną Małą stroną. Wkrótce potem zawarte było przymierze pomiędzy obiema stronami, mocą którego królowa Zofja zobowiązała się bronić swobody wyznania, Prażanie zaś przyrzekli zachować porządek w mieście i zwrócić Wyszehrad do rąk królewskich. Przymierze to zawarte było wbrew woli

Ż., który niezadowolony z tego, zwrócił się ze swymi stronnikami do Pelzui. Widząc jednak trudność utrzymania się tutaj, przeniósł się do nowo założonego przez Husytów miasta Taboru (ob.), które od tej chwili stało się sercem husytyzmu i od którego krańcowe stronnictwo przyjęło nazwę taborytów (ob.). W krótkim czasie ze źle uzbrojonych i niekarnych tłumów utworzył armję, przez której fanatyczną odwagę żaden nieprzyjaciel nie mógł się ostać. Brak konnicy zastąpił Ż. wynalezionym przez się taborem z ruchomych wozów, służącym zarówno za ochronną twierdzę na każdem stanowisku, jako też do rozbijania ścieśnionych szeregów nieprzyjacielskich. Kilka szczęśliwych potyczek dostarczyły Ż. lepszego uzbrojenia i koni dla jazdy. Wtedy z rozkazu papieża Marcina zapaliła się przeciwko Czechom, jako kacerzom i odszczepieńcom, powszechna wojna. Ażeby bronić Pragi przeciwko cesarzowi Zygmuntowi, który wkroczył do Czech na czele potężnej armji krzyżowników, oszańcował się Ż. na górze Witkowie. Tutaj 14 lipca 1420 r. z 4,000 swoich ze stratą odparł kilkakrotnie szturmy 30,000 armji; jednocześnie Prażanie, zrobiwszy wycieczkę, rozbili i zgromili hufce krzyżackie. Odtąd górę Witków poczęto nazywać Żyżkowem. 2 listopada t. r. zdobył Ż. Wyszehrad, przyczem wpadły mu w ręce 4 pierwsze armaty, jakie po wynalezieniu prochu użyte były w Czechach. Po śmierci Mikołaja z Husińca (1421) został Ż. przez wszystkich Husytów jednogłośnie uznany za przywódcę. Przy zdobyciu zamku Raby w Pracheńskiem utracił on drugie oko. Nie przeszkadzało mu to jednak w dalszem hetmaństwie, kazał się bowiem ciągnąć wśród wojska na wozie, i według opisu miejscowości porządkował swą armję. W tym stanie rozbił 18 stycznia 1422 r. pod Niemieckim Brodem nową armję krzyżową, wysłaną przeciwko Czechom przez Zygmunta, pod wodzą słynnego rycerza Pipy z Ozora, i w tymże roku wtargnął do Morawji i Austrji. Gdy następnie Prażanie postępowali wbrew jego woli, pokonał ich ślepy bohater w kilku potyczkach i 1424 zmusił miasto do upokorzenia się. Wtedy Zygmunt ofiarował mu namiestnictwo w Czechach, jeżeli oświadczy się za nim. Wkrótce potem, gdy oblegał zamek Przybysław w Czasławskiem, zachorował śmiertelnie i † 12 października 1424 r. Dotknięci boleśnie jego stratą husyci nazwali się sierotami, jakby po śmierci ojca, i zdobywszy Przybysław, we wściekłości zniszczyli wszystko mieczem i ogniem. Ż. odniósł zwycięstwo w 13 wielkich bitwach, oraz 100 potyczkach i raz tylko jedyny, pod Kromieryżem w Morawji, musiał uchodzić z pola. Zwłoki Ż. zostały pochowane w kościele farnym św. Piotra i Pawła w Czasławiu. Jednakże i prochy jego nie miały pokoju, albowiem po bitwie Białogórskiej zostały 1623 r. z rozkazu cesarza z grobu wyjęte i pogrzebane na polu kaźni. Ż. przez nowy sposób wojowania dał przewagę szczupłym swym hufcom nad licznym i wybornie uzbrojonym nieprzyjacielem. Opierając się głównie na piechocie i licznej stosunkowo artylerji, stał się właściwie ojcem nowoczesnej taktyki. Por. Millauera „Diplomatisch-historische Aufsätze über Johan Žižka von Trocnow" (Praga, 1824); Korzana „Žižka, obraz historicky z doby husicke" (tamże, 1868); Gliszczyńskiego „Hus i Husyci" (Warszawa, 1859) i inne. Obszerny życiorys Ż. napisał J. A. Nowakowski (*Tygodnik ilustrowany*, 1863).

Żyżkowski Stanisław, dziennikarz i humorysta, * 1861 w Suwałkach, kształcił się w szkole handlowej warszawskiej, poczem poświęcił się dziennikarstwu. Napisał nowele: „Z życia," „Rachunek sumienia," „Moralista," „Banita," „Garbusek," „Budnik."

Żyżmory, miasteczko, niegdyś główne starostwa w pow. Trockim gub. Wileńskiej, blizko prawego brzegu rzeki Strawy. Według niektórych historyków zaszła pod tą osadą 2 lutego 1348 pamiętna w dziejach bitwa między wojskami prowadzonemi przez Olgierda, Kiejstuta i Narymunta, a zastępami krzyżackimi pod wodzą marszałka Zygfryda Dahenfelda i wielkiego komandora Kniprode, w której po morderczych zapasach zwycięstwo dostało się Krzyżakom. Z ich strony poległo z górą 4,000 szeregowych i rycerstwa; straty Litwy w zabitych i potopionych skutkiem załamania się lodu na Strawie, jedni podają na 14, drudzy na 18, inni zaś na 22 do 40 tysięcy. Było to najświetniejsze zwycięstwo, jakie zakon kiedykolwiek nad Litwą otrzymał. Pierwszą atoli wyraźną wzmiankę o Ż. spotykamy dopiero pod r. 1512, jako głównej osadzie starostwa t. n. Około tego czasu starosta żyżmorski Bohusz Bohowitynowicz, marszałek i sekretarz królewski, zbudował tu kościół drewniany, pod wezwaniem śś. Jakóba i Zygmunta, który zgorzał około r. 1620. Na jego miejsce pleban miejscowy Marek Intok własnem staraniem wybudował nową świątynię, a gdy i ta w wojnie z carem Aleksym Michajłowiczem spłonęła, odbudował ją po raz trzeci 1672 i następnych, starosta żyżmorski, Jan Lasocki. Nareszcie i tę upadającą świątynię podźwignął na nowo 1744 Michał Pociej, starosta sochaczewski i żyżmorski. Ż. jako bogate starostwo oddane były 1535 r. przez Zygmunta I, zbiegłemu z Moskwy, księciu Symeonowi Bielskiemu, zaś 1549 roku razem z Kownem i wielu innemi osadami przeznaczone były przez Zygmunta Augusta na oprawę królowej Barbary. Następnie przeszło w ręce prywatne i dziś liczy około 1,300 mieszkańców.

Żyżmorskie starostwo niegrodowe było położone w województwie i powiecie Trockim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569, dobra te były w tym czasie uposażeniem stołu królewskiego, następnie przemienione na starostwo, obejmo-

wało w r. 1766 miasto Żyżmory ze wsiami Ejtykany i Rejzany, które posiadał Leonard Pociej, oboźny wielkiego księstwa Litewskiego (ob.) opłacając z niego kwarty złp. 1,436 gr. 8, a hyberny złp. 966. Na prośbę tegoż storosty, Stany Rzeczypospolitej na sejmie z r. 1768 dozwoliły mu zamienić dobra jego dziedziczne w województwie Połockiem, zwane Porzecze, za to starostwo i komisję z 8 urzędników do tej zamiany sejm wyznaczył. Odtąd to starostwo przeszło na własność prywatną Pociejów.

SUPLEMENT.

A.

Aanrud Hans, pisarz norweski, * 1863, pisał studja i krytyki, od 1899 jest dyrektorem teatru narodowego w Bergen. Pisał także poezje i dramaty: „Fortaellinger“ (1894); „Storken“ (1895); „Storkarer, Fortaellinger for store og sznoa“ (1897).

Aarifi-pasza, dyplomata turecki, † 1895 w Konstantynopolu.

Aasen Ivar Jędrzej, poeta i filolog norweski, † 1896 w Chrystjanji.

Abakanowicz Bruno, elektrotechnik, † 1900 w Paryżu. Napisał nadto: „Nowy sposób budowy zwojów do machin dynamoelektrycznych.“

Abazja, subjektywna niemożność chodzenia, jakkolwiek kończyny dolne są zdrowe. Taki stan chorobny polega na osłabieniu woli lub na pewnej autosugestji i napotyka się zwłaszcza u osób histerycznych. Przy przestrachu, przy nagłej konieczności, lub też pod wpływem energicznej woli obcej stan ten przechodzi, niekiedy jednak wraca po pewnym czasie, gdy szkodliwa autosugestja lub zbyt opiekuńcze traktowanie ze strony otoczenia wolę znów osłabia.

Abbas II, pasza, wicekról Egiptu, złożył sułtanowi wizytę w lipcu 1901 r. (ob. Egipt Dzieje). W r. 1895 zaślubił Ibkal Hanem, która powiła mu córkę. W październiku w 1893 bawił w Wiedniu.

Abbas II.

Abbé *** (Abbé trois étoiles), autor „Maudit“ (ob. dzieło główne). Według badań ostatnich, pod pseudonimem tym ukrywał się b. Trapista Leclercq, który przyjął protestantyzm. Kształcił się na fakultecie teologji protestanckiej w Strasburgu (1863—66) i został pastorem gminy walońskiej w Hanau, gdzie † 1890. W r. 1879 ukazał się rodzaj autobiografji jego p. t.: „Francisque par l'Abbé Jean docteur en théologie.“

Abbe Ernest, fizyk, * 1840 w Eisenachu, kształcił się w Jenie i Getyndze, został następnie asystentem obserwatorjum w Getyndze, 1863 docentem w Jenie, 1870 profesorem tamże, a 1878 dyrektorem tamecznego obserwatorjum. W r. 1866 wziął udział w zakładzie optycznym Karola Zeissa (ob.) w Jenie, 1875 został współwłaścicielem tego zakładu, a po śmierci Zeissa oddał ten zakład na własność założonej przez siebie „instytucji Karola Zeissa.“ **A.** rozwinął znacznie teorję przyrządów optycznych i udoskonalił budowę mikroskopów i przyrządów fotograficznych przez wprowadzenie nowych kombinacji soczewek. Ogłosił: „Neue Apparate zur Bestimmung des Brechungs- und Zerstreungsvermögens fester und flüssiger Körper“ (1874); „Welche sociale Forderungen soll die freisinnige Volkspartei in ihr Programm aufnehmen“ (1894).

Abdallah, chalif derwiszów, ob. Abdullahi es Said.

Abd-el Kader. Nową biografję jego napisał J. Pichon (Paryż, 1899).

Abdul-Aziz, panujący sułtan *marokański*, ob. Maroko, dzieje.

Abdul-Aziz.

Abd-ul Hamid II, sułtan, ob. Turcja, dzie-

je. Por. Le Jeune „Comment ont sauve un empire, Le sultan Abdul Hamid et son oeuvre" (1894); Fremont „A. et son règne" (1895); Hecquard „La Turquie sous A." (1900).

Abdullahi es Said, chalif derwiszów od 1886, następca Mahdiego, * około 1845, † 1899, zabity w bitwie z Anglikami, był synem ubogiego uczonego Mohameda el Tahi, z pokolenia Baggora, ale sam nie posiadał ani wiedzy, ani wielkiej inteligencji, mimo to jednak zyskał zaufanie Mahdiego i był jego głównym wodzem i doradcą, a wreszcie następcą. Chociaż prowadził życie rozwiązłe, jednak dawał sobie radę z rządami, stawił dzielny opór Anglikom i utrzymał się przy władzy nawet po porażce pod Omdurmanem (1898). Zginął w bitwie pod Om Debrikat.

Abd-ur Rahman, emir Afganistanu, † 1901, naznaczywszy następcą swego starszego syna Habib-Ullaha, ob. Afganistan. Przed śmiercią Abd-ur Rahman, wydał ciekawą autobiografję (wydanie ang. 1900), gdzie wygłasza także zasady i dążenia swojej polityki. Na język angielski przełożył to dzieło sekretarz emira Mohamed Khan. Drugą część tej autobiografji ogłoszono później za fałszerstwo angielskie.

Aberdeen John Campbell Hamilton Gordon, w r. 1893 mianowany gubernatorem Kanady, złożył tę godność w r. 1898.

Abetti Antonio, astronom, * 1846 w Gorycji, studjował matematykę i inżynierję, 1868 r. został asystentem w obserwatorjum w Padwie, a 1894 dyrektorem obserwatorjum we Florencji. Jest gorliwym obserwatorem komet i obliczył drogę wielu drobnych planet, nadto ogłosił: „Teoria e pratica di construzione di un orologio solare in piano verticale" (1876); „Successivo sviluppo di meteorologia" (1872); „Publicazioni del R. Osservatorio di Arcetri" (9 t., 1896—99) i in.

Abgar Sołtan, pseudonim Abgarowicza Kajetana.

Abgarowicz Kajetan, powieściopisarz polski, pochodzenia ormiańskiego, przebywa w Dubianku w Galicji. Wydał: „Klub nietoperzy" (1892); „Rusień" (1893); „Niema metryki" (1894); „Polubowna ugoda" (1894); „Z wiejskiego dworu" (1895); „Panna Siekierczanka" (1897); „Dobra nauczka," „Ilko Szwabiuk" (1896) i in. W r. 1900 należał do założycieli i redaktorów *Przedświtu* lwowskiego. W r. 1902 uległ wypadkowi na kolei i ciężko zaniemógł.

Abich Wilhelm Herman, podróżnik i geolog. Z rękopisów po nim pozostałych wydano: „Aus Kaukasischen Ländern" (2 t., Wiedeń, 1896).

Abisynja dzieje. Po zawarciu pokoju z Włochami 26 października 1896 r. uznano za granicę pomiędzy Erytreją i Abisynją rzeki Moreb, Belesa i Muna. Potęga Abisynji wzmogła się znacznie. W r. 1897 Rosja, Anglja i Francja wysłały do Abisynji specjalne poselstwa. Z Włochami stosunki pokojowe trwały bez przerwy, zwłaszcza, że Menelik był zajęty sprawami wojennemi Anglików w Sudanie. Prócz tego zaczęły się niepokoje wewnętrzne w państwie. Ras Mangasza, syn poprzedniego negusa Jana, nie chciał ustąpić z tronu Tigre i oddać te posiadłości nowo mianowanemu przez Menelika królowi Ras Makonenowi. 1898 r. Ras Mangasza został zwyciężony. Stolicę przeniósł Negus do Abdis-Abeba w Szoa. Ekspedycja pod wodzą hrabiego Leontjewa przyczyniła się znacznie do rozszerzenia granic państwa na południu, gdzie wielu naczelników uznało protektorat Menelika. Między innemi uznał władzę cesarza abisyńskiego sułtan Mahomed al Faris i obiecał mu płacić haracz, za co przyznano mahometanom swobodę wyznania. Handel abisyński wzrósł znacznie, cesarz zaczął udzielać koncesji na budowę dróg żelaznych Francuzom i Anglikom, budowano także linje telegraficzne i telefoniczne, drogi bite i t. p. Zaprowadzono obowiązkową służbę wojenną. Menelik ma tylko jedną córkę Zeoditę, zaślubioną Ras Area Sellasi'emu, synowi i spadkobiercy negusa Jana, obecnie wdowę. Namiestnikiem cesarza jest generał-gubernator Harara i Tigré, Ras Makonen. Regulacja granicy z Anglją pociągnęła pewne trudności za sobą. W lipcu 1901 roku pułkownik Harrington wyjechał do Europy, nie osiągnąwszy żądanych rezultatów, gdyż Menelik domaga się, żeby granica jego państwa sięgała do 2° szerokości południowej. Mimo to wysłał cesarz na ręce posła angielskiego pozdrowienie dla króla Edwarda, oraz wielki krzyż orderu gwiazdy Etjopskiej. W sierpniu 1903 r. zaszły pewne nieporozumienia z Francuzami, budującymi kolej Dzibucką. W końcu sierpnia t. r. rozeszły się pogłoski o chorobie Menelika i możliwym wybuchu wojny domowej. Por. Wylde „Modern Abissynia" (1901); Nicoletti Altimari „Fragli Abissini" (1897).

Abraham Władysław, profesor. Był przez jedną kadencję rektorem uniwersytetu lwowskiego.

Abraham Wład.

Abraham-Prochownik. Według Maksymiljana Gumplowicza, podanie o jego panowaniu wiąże się z monetami hebrajskiemi, noszącemi napis: Abraham Dachs, lub: Abraham Pech, znajdowanemi w Polsce. Miał to być królik chazarski wyznania żydowskiego. Por. Maksymiljan Gumplowicz „Początki religji żydowskiej w Polsce" (1903).

Abrahamowicz, herb, ob. Jastrzębiec i Kotwica.

Abrahamowicz Dawid, poseł do austrjackiej rady państwa i jej wiceprezes. W r. 1893 był wybrany drugim wiceprezydentem rady państwa. W r. 1897 pierwszym wiceprezydentem i w tymże

roku w listopadzie po ustąpieniu Kathrein'a prezydentem izby, gdzie wykazał wiele energji w walce z obstrukcją niemiecką, która obaliła gabinet Badeniego.

Abrahamowicz Dawid.

Abrahamowicz Adolf.

Abrahamowicz Adolf, komedjopisarz, † 1899.

Abramowicz, herb, ob. Lubicz.

Abranchiata, *bezskrzelne*, według Huxleya, gady, ptaki i ssące, czyli zwierzęta, które przez całe życie płucami, nigdy zaś skrzelami nie oddychają.

Achelis Ernest, teolog niemiecki, * 1838, profesor w Marburgu. Wydał „Lehrbuch der praktischen Theologie" (1890—91).

Achelis Tomasz, etnolog i filozof niemiecki, * 1850. Napisał: „Die Entwickelung der modernen Ethnologie" (1889; przekład polski Wandy Karłowiczówny (Wasilewskiej) w *Wiśle* i w osobnej odbitce); „Die Entwickelung der Ehe" (1893); „Ueber Mythologie und Kultur von Hawai" (1895); „Moderne Völkerkunde" (1896); „Ethik" (1898); „Sociologie" (1899); wydaje od 1897 „Archiv für Religionswissenschaft."

Achenbach Henryk, polityk pruski, † 1899.

Achleithner Artur, pisarz niemiecki, * 1858, pisuje opowiadania z życia ludowego i myśliwskiego Bawarów, „Geschichten aus den Bergen", „Grüne Brücke," „Stier von Salzburg," „Jagdbrevien," „Der Forstwiesung" i in.

Acocanthera, rodzaj roślin z rodziny toinowatych, obejmuje krzewy lub drzewka z liśćmi skórzastemi, kwiatami wonnemi, białemi lub czerwonawemi i owocami jagodowatemi. Jeden gatunek rośnie w Abisynji i dwa w Ziemi Przylądkowej. Drewno i kora są bardzo gorzkie i trujące; z wyciągu drewna i korzeni wyrabiają Somalowie i Zulowie truciznę do strzał. Działającą substancją jest *oubaina*, która wprowadzona do krwi paraliżuje serce i szybko zabija nawet wielkie zwierzęta.

Acsady Ignacy, historyk węgierski, * 1895, napisał wiele dzieł poświęconych historji finansów węgierskich.

Acton sir John Emeryk Edward Dalberg. W r. 1895 mianowany profesorem historji w uniwersytecie w Cambridge. Jest to pierwszy profesor katolicki w tym uniwersytecie od kilku wieków.

Adam Paweł, romansopisarz francuski, * 1862. Pierwszy jego romans „Chair molle" (1885), dał powód do procesu o niemoralność z powodu nadmiernego naturalizmu. Potem napisał „Soi" (1886); „Le Thé chez Miranda" (1886), pospołu z poetą Moréasem, z którym zaczął propagować symbolizm. W r. 1889 należał do ruchu bulanżystowskiego. Następnie wydał dwie serje: „Les volontés merveilleuses" i „L'époque." Do wybitniejszych jego romansów należą: „Robes rouges" (1891); „Les mystères es foules" (1895); „La bataille d' Uhde" 1897); „Lettres de Malaisie" (1897) i t. d.

Adami Fryderyk, beletrysta niemiecki, † 1893 w Paryżu.

Adamowicz, herb, ob. Lubicz i Trąby.

Adamowicz Stanisław Leliwa, literat, * 1831 na Wołyniu, † 1901, szkoły ukończył w Szczebrzeszynie, poczem był nauczycielem prywatnym. Ogłosił: „Dawid Hilchen," „Lipczany," „Klasztor w Marienburgu," „Historja Polski" dla dzieci.

Adamowicz Bogusław, poeta, napisał: „Tragedja krwi," poezje (Kraków, 1899); „Poezje" (Paryż, 1903).

Adamowicz, śpiewaczka kawiarniana, którą w lipcu 1903 r. zaślubił Wöllfing, b. arcyksiążę austrj. i w. ks. Toskański Leopold, ob. Wöllfling i Toskańscy wielcy książ. (w dziele głównem).

Adiposis, *degeneratio adiposa*, stłuszczenie, ob. Tłuszczowe przeistoczenie.

Adlerberg Mikołaj, generał-gubernator Finlandji, † 1892 w Monachjum.

Adolf Jerzy, panujący książę Schaumburg Lippe † 1893, po nim nastąpił najstarszy syn jego, Jerzy (* 1846).

Adolf, książę Schaumburg Lippe, * 1859 r., czwarty syn ks. Adolfa, ożeniony z księżną Wiktorją pruską, mianowany przez Waldemara księcia Lippe († 1895) regentem państwa w zastępstwie niezdolnego do rządów księcia Aleksandra, brata Waldemara. Rządził krajem do 1897, kiedy sąd rozjemczy rozstrzygnął sprawę regencji na korzyść linii Lippe Biesterfeld.

Adolf, wiel. książę Luksemburski, książę Nassau. Syn jego i następca tronu, Wilhelm, zaślubił w 1893 Marję Annę księżniczkę Braganza, córkę infanta Miguela Portugalskiego.

Aeronautyka. *Aeronautyka dynamiczna*, która zadanie unoszenia się w powietrzu osiągnąć pragnie bez udziału balonów i w ogólności ciał od powietrza lżejszych, otrzymała pewną podnietę z doświadczeń Lilienthala w Berlinie, którego przyrząd polegał na naśladowaniu lotu ptaków. Przy pomocy tego przyrządu (fig. 1 i 2), złożonego z dwóch skrzydeł, osadzonych jedno nad drugiem i mających razem 18 m. kw. powierzchni, mógł

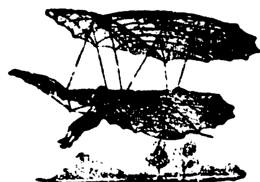

Fig. 1. Przyrząd do lotu Lilienthala.

slatywać z góry z prędkością dochodzącą 10 m. w kierunku przeciw wiatrowi na odległość 200 do 300 m., jednakże d. 9 sierpnia 1896 r. podczas lotu przechylił się ku dołowi i zabił się, spadając z wysokości 15 m. Doświadczenia na wzór powyższy prowadził dalej inżynier O. Chanute z Chicago na południu jeziora Michigan, w sposób

Fig. 2. Przyrząd Lilienthala od strony tylnej.

wszakże odmienny. Gdy Lilienthal, aby odpierać nacisk wiatru, w zmiennym w ciąż kierunku na powierzchnię skrzydeł działający, starał się przez ruchy nóg odpowiednio położenie środka ciężkości przenosić, pragnął Chanute osiągnąć stateczność przez automatyczne zmiany w położeniu skrzydeł i dlatego przyrząd swój zbudował aż z 12 oddzielnych powierzchni, o powietrze się opierających (fig. 3). Ogólna powierzchnia tych skrzydeł wyno-

Fig. 3. Przyrząd do lotu Chanute'a o 12 skrzydłach.

siła 17,9 m. kw., przy ogólnym ciężarze 17 kg. Przy pomocy tego przyrządu Chanute zdołał przelecieć 25 m. przeciw wiatrowi o szybkości 5,5 m. na sekundę. Następnie zmieniał liczbę i postać skrzydeł, a między innemi zbudował przyrząd, złożony z dwóch tylko powierzchni, osadzonych w różnych wysokościach (fig. 4), który go z wysokości 18 m. w ciągu 14 sekund przeniósł na odległość 108 m. Przekonał się też, że przez pochylanie ciała ku przodowi i tyłowi nadać można lotowi ruch falowaty.—Mniej pomyślne rezultaty wydały próby z wielkiemi *machinami latającemi*, poruszanemi przez motory parowe i należącemi do kategorji aeroplanów. Statek powietrzny Hirama Maxima (ob. Aeronautyka, t. 1) zawiódł zupełnie, a gdy pomocnik Maxima, Pilcher, na własną rękę próby ze statkiem tym podjął i, spadłszy ze znacznej wysokości, zabił się na miejscu, Maxim powstrzymał dalsze swe doświadczenia, na które wydał około 100,000 dolarów. Pomimo to jest widocznie przekonany o możliwości lotu bez udziału balonu, za wynalezienie bowiem podobnego przyrządu, któryby dał się do celów wojennych zastosować, wyznaczył nagrodę 250,000 dolarów.—Model dosyć wielkich wymiarów zbudował znany fizyk ame-

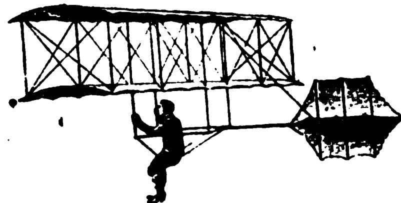

Fig. 4. Przyrząd do lotu Chanute'a o 2 skrzydłach.

rykański Langley; jego machina latająca (fig. 5) zbudowana jest na zasadzie latawca (ob.), ma 4 stałe skrzydła i pędzona jest naprzód działaniem dwóch śrub, wprawianych w obrót małym motorem parowym. Po wieloletnich próbach doszedł Langley do tego rezultatu, że przyrząd jego w maju 1896 r. przebiedz mógł w ciągu 91 sekund drogę 300 m. w wysokości 7—10 m. W ogólności

Fig. 5. Machina latająca Langley'a.

w ostatnich czasach nadzieje co do możebności lotu bez pomocy balonów znacznie osłabły i daleko też więcej zajmowano się ulepszeniami w konstrukcji balonów (ob. Balon, t. 16).

Afaja, bogini grecka, której świątynię odkopano na Eginie w 1901. **A.** była czczona jeszcze w epoce Pindara, później legendy o niej zlano z mitami o boginiach kreteńskich Briomartis i Diktynie, które w epoce Eurypidesa utożsamiono z Artemidą.

Afan de Rivera, Achilles margrabia de, polityk i generał włoski Włoch, * 1842 z rodziny hiszpań-

skiej i od r. 1890 członek parlamentu, był w 1896 podsekretarzem stanu w ministerjum wojny, a 1898 ministrem robót publicznych.

Afganistan. Na zasadzie umowy, zawartej przez pełnomocnika angielskiego, sir Mortimera Drummonda, uznał emir okupację Tschamana przez Anglików i ustąpił Rosji części Szugnanu, Roszanu i za to otrzymał Wachan, a prócz tego rząd anglo-indyjski obiecał nie mieszać się w sprawy Kafiristanu, który w 1895 zajęły i spustoszyły wojska afgańskie. Rząd angielski podniósł emirowi subsydjum pieniężne. W r. 1901, 3 października † Emir Abdur-Rahman, po nim nastąpił Habib-Ullah, który pozostawił Nasi Ullah-Chanowi wszystkie urzędy, jakie zajmował poprzednio, wysłał do wice króla Indji przyjazne pisma i został przez niego uznany za emira. W październiku 1903 wskutek ucisku, wywieranego przez władze afgańskie, około 100 rodzin z plemienia Berberów zbiegło z Afganistanu do Koczanu w Persji, gdzie zgłosiło się do konsula rosyjskiego z prośbą, ażeby ten wystarał się dla nich o pozwolenie przesiedlenia się do kraju Zakaspijskiego i przyjęcie podaństwa rosyjskiego.

Agardh Jakób Jerzy, botanik, † 1901 w Lundzie.

Agliardi Antonjusz, kardynał, * 1832, kształcił się w Rzymie, pod kierunkiem kardynała Franchi'ego, który pozwolił mu wegetować w ciągu dwunastu lat na probostwie jego djecezji rodzinnej, aż nareszcie w r. 1877 przypomniał sobie o nim i wezwał go na stanowisko profesora teologji w kolegjum Propagandy. Już w r. 1884 był arcybiskupem Cezarei, i Leon XIII wysłał go do Indji, aby tam prezydował na trzech kongresach: w Colombo, w Bengalove i w Allahad, które miały stworzyć hierarchję katolicką w państwie Brahmy. Później był nuncjuszem w Monachjum, potem w Wiedniu. Tutaj odznaczył się zatargami z dwoma ministrami monarchji: baronem Banffym i hrabią Kalnoky'm. Nuncjusz, już skompromitowany sympatjami, które okazywał kierunkowi chrześcijańsko-społecznemu, wzbudził w dodatku podejrzenia, że ma stosunki w stronnictwie antysemickiem. Na początku 1894 przedsięwziął podróż apostolską po Węgrzech; nieostrożne mowy, które wygłosił w Budapeszcie i w Wielkim Waradzynie, jego śmiałe i niedyskretne aluzje do wewnętrznych spraw państwa zmusiły barona Banffy'ego do oświadczenia w izbie węgierskiej, że może tylko potępić zachowanie się nuncjusza. Wypadek narobił hałasu: hrabia Kalnocky w półurzędowej nocie wyparł się naczelnika rządu węgierskiego, ale baron Banffy tak się żywo zakrzątnął, że z kolei cesarz Franciszek Józef wyparł się wspólnego ministra spraw zagranicznych i zmusił go do poświęcenia nuncjusza. Dnia 16 kwietnia 1896 został wezwany do Rzymu, pod pretekstem otrzymania instrukcji co do wyjazdu na koronację do Petersburga, ale w istotnym celu uniknięcia podróży do Budapesztu, którą mieli odbyć wszyscy ambasadorowie z powodu obchodu tysiącolecia istnienia miasta. 22 czerwca t. r. został biskupem Ferrary, później biskupem Albanji, a później wicekanclerzem Kościoła. Interesował się bardzo ruchem demokratyczno-chrześcijańskim. Po śmierci Leona XIII uważany był za jednego z wybitniejszych kandydatów do tyary papieskiej.

Agliardi Antonjusz

Agrarna kwestja, kwestja rolna, tak nazywają sprawy związane z niepomyślnym stanem rolnictwa w epoce nowoczesnej, zbadanie przyczyn i szukanie środków zapobieżenia złemu. **A. k.** powstała około 1870 r., przesilenie rolnicze zjawiło się we wszystkich państwach europejskich i w części pozaeuropejskich i uwydatniło się w spadku cen zboża. Wywołały je różne przyczyny, a przedewszystkiem napływ zboża z Ameryki Północnej, a później z Indji, Argentyny. Por. Goltz „Die Agrarischen Aufgaben der Gegenwart" (1895); Brentano „Agrarpolitik" (1897); L. Krzywicki „Kwestja rolna. Przełom w produkcji środków spożywczych w drugiej połowie XIX wieku" (Warszawa, 1903).

Agrégé, we Francji to samo co profesor nadzwyczajny w wyższych zakładach naukowych.

Aguinaldo Emil, przywódca powstańców filipińskich, * 1871, kształcił się w uniwersytecie w Manilli, następnie osiadł na roli. Oskarżony o udział w masonerji, zabił wysłanego dla aresztowania go oficera, powołał naród do broni i wkrótce stanął na czele trzydziestu tysięcy powstańców. Gdy w r. 1898 wojsko Stanów Zjednoczonych wkroczyło do Manilli, **A.** połączył się z niem i przyczynił się do upadku panowania Hiszpanów. Tegoż roku zwołał zgromadzenie narodowe i zorganizował rząd krajowy, którego został szefem. Gdy następnie Amerykanie objawili zamiar zagarnięcia wysp Filipińskich, ogłosił protest (1899), niepodległość rzeczypospolitej Filipińskiej i wypowiedział wojnę Stanom Zjednoczonym. W marcu 1901 r. wzięty do niewoli; miejsce jego zajął generał San Dico, mianowany dyktatorem.

Aguinaldo Emil

Ahlwardt Herman, słynny agitator antysemicki w Niemczech w 1846, z powołania nauczyciel, wskutek wydawania gwałtownych pamfletów przeciwko żydom otrzymał dymisję. Wybrany 1892 do parlamentu rzeszy. Miał kilka procesów

o potwarz, które przegrał. Wyjechał w r. 1896 do Ameryki w celach agitacyjnych. Po powrocie założył handel cygar w Berlinie, napisał: „Der Verzweiflungskampf der arischen Völker mit den Judentum“ (1890); „Der Eid eines Juden“ (1891) i t. d.

Ahrenberg Jan Jakób, szwedzko-finlandzki pisarz i architekt, * 1866 w Helsingforsie, kierował robotami publicznemi w Finlandji i wydał wiele romansów, szkiców, opisów podróży.

Ainsworth William Franciszek, geolog i lekarz, † 1896 w Londynie.

Airy Jerzy Biddel, astronom. Autobiografja jego ogłoszoną została 1896 w Londynie.

Aizelin Eugenjusz Antoni, rzeźbiarz francuski, * 1821 w Paryżu, † 1902, wykonał nadto „Psyche,“ „Dziecko,“ „Orfeusz,“ „Pandora,“ „Małgorzata“ i in.

Ajwazowski Jan, malarz rosyjski, † 1900 r.

Akademja Goncourtów, stowarzyszenie literackie, założone przez Edmunda i Juljusza braci G., którzy, uważając statuty i działalność Akademji francuskiej za przestarzałe i nie odpowiadające celowi, ofiarowali majątek swój, wynoszący 250,000 franków, na utworzenie akademji nowej. Projekt ten urzeczywistniony został w roku 1896. Celem akademji, składającej się z 10 członków, pobierających rocznie po 6,000 fran., jest rozwój sztuki niezależnej. Statut wyłącza polityków, urzędników i poetów, oraz członków akademji francuskiej. W r. 1903 komplet członków stanowili: Leon Daudet, Leon Hennique, Paweł Margueritte, Elemir Bourges, dwaj bracia Rosny, G. Geffroy, L. Descaves, J. K. Hysmans i O. Mirbeau.

Akademja sztuk pięknych. Szkoła sztuk pięknych w Krakowie otrzymała w r. 1900 tytuł i prawa akademji.

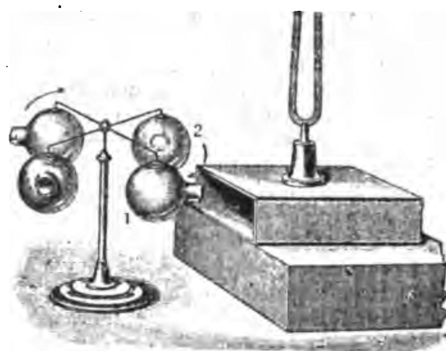
Akers-Douglas, polityk angielski, * 1851 r., adwokat z powołania, w 1881 wybrany do parlamentu, złączył się z partją konserwatywną, od r. 1886—1892 był sekretarzem w urzędzie skarbu. 1891 członkiem rady tajnej, 1895 ministrem robót publicznych w gabinecie Salisburego.

Aksak, *Akszak*, herb, ob. Kara, Obrona.

Aksjometr, ob. Axiometr.

Aktynografja, otrzymywanie obrazów za pomocą promieni Röntgena.

Akustyczny radjometr, przyrząd okazujący ruch wywołany przez fale głosowe, składa się z czterech lekkich rezonatorów, papierowych lub szklanych, osadzonych na dwóch krzyżujących się prętach, które wsparte są na ostrzu. Otwory wszystkich rezonatorów, które są nastrojone na jednaki ton, zwrócone są w jedną stronę. Gdy przyrząd ten umieszczony jest przed skrzynią kamertonu (ob. fig.), który wydaje ton zgodny z tonem rezonatorów, to koniec otwarty rezonatora 1 zostaje pozornie odepchnięty przez fale głosowe, wydobywające się ze skrzyni, koniec zaś zamknięty rezonatora 2 przyciągnięty, a cały przyrząd przechodzi w obrót w kierunku strzałek.

Radjometr akustyczny.

Akwizgran. W r. 1897 ludność **A.** wynosiła 126,422, w tej liczbie 116,277 katolików, 8,495 ewangelików i 1,539 żydów.

Alabanda, *Alaband, Allabanda, Albaland, Alba-luna*, herb, ob. Bielina.

Alabis, herb, ob. Rubiesz.

Alapuryna, czysty tłuszcz wełny, różniący się od lanoliny (ob.) brakiem wody.

Alaska, *Alaszka*. Pustynny ten kraj, wskutek odkrycia złota, nabrał wielkiego znaczenia. Zwłaszcza nad rzekami Jukon i Klondike znaleziono złoto w ilości tak wielkiej, że pomimo surowego, podbiegunowego klimatu, niezmiernych trudności komunikacyjnych i braku żywności tysiące poszukiwaczów napływają w te dzikie okolice. Pobudowano miasta, liczące po kilka tysięcy mieszkańców, jak: Dawson City, Circle City, przeprowadzono drogi, zaprowadzono żeglugę na rzekach i utworzono liczne towarzystwa eksploatacji złota. W roku 1893 wydobyto go na miljon dolarów, w roku 1897, w samym tylko obwodzie Bonanza—na półtora miljona dolarów. Oprócz złota odkryto również naftę i węgiel kamienny. Zamierzona jest budowa kolei żelaznej od portu Sitka do Klondike. Ponieważ granice **A.** nigdy ściśle nie były oznaczone, więc między Kanadą a Stanami Zjednoczonemi wynikł spór graniczny. Przed nabyciem Alaski przez Stany Zjednoczone zgodzono się na granicę, wytkniętą w traktacie rosyjsko-angielskim kupna i sprzedaży z r. 1825: pytaniem spornem pozostało, czy wyraz „ocean“ obejmuje także zatoki w obrębie wysp, jak twierdzą Amerykanie, albo ogranicza się do pełnego morza po za ich obrębem, jak utrzymują Kanadyjczycy. Ważność pytania tkwiła w tem, że ewentualnie linja biegłaby w oddaleniu dziesięciu mil morskich od oceanu. Odkrycie złota i stwierdzona z czasem wartość owych zatok (kanału Lynn Stikine, River, zatoki Taku), otwierających dostęp do pól złotych, nadały zagadnieniu pierwszorzędne znaczenie. Rozstrzygnięcie jego powierzono

komisji angielsko-amerykańskiej w r. 1898. Kanada domagała się otwarcia jej przez rzeczone trzy zatoki dostępu do oceanu Spokojnego i tłómaczyła traktat z r. 1825 na swoją korzyść. Kanał Lynn wrzyna się na przestrzeni 100 mil w ląd stały, a z północnego kresu jego leżą miasta Dyea, Skagway i port Piramid, skąd wiodą najprostsze drogi do pól złotych. Kanada, opierając się na swojem rozumieniu pojęcia „ocean" w traktacie z r. 1825, żądała dla siebie tych miejscowości. Stany Zjednoczone, zająwszy Skagway, usprawiedliwiały się mapami rosyjskiemi z r. 1868, że miały do tego prawo. Po długich rokowaniach zawarto w dniu 20 października 1899 r. tymczasową umowę, która nie pozwalała Kanadyjczykom dotrzeć do kanału Lynn, nie otwierała im żadnego portu, ani nie pozwalała na przewóz towarów kanadyjskich przez terytorjum Unji, zabezpieczała tylko mienie górników. Ten stan nie mógł trwać długo. Sześciu znakomitych prawników miało rozstrzygnąć pytania zasadnicze. Zasiadło w sądzie sześciu delegatów. Kanadę reprezentowali w nim: sir L. Jetle, gubernator Kwebeku, tudzież prawnik Aylesworth. Anglja dodała do ich boku swego przedstawiciela w osobie najwyższego sędziego, lorda Alverstone'a. Amerykę reprezentowali Elihu Roat, sekretarz wojny, senator Lodge i George Turner. Trzej ci ostatni przybyli na sąd z wyrobioną już niewzruszenie opinją, tak, że wszelka dyskusja była daremna. Przedstawiciel Anglji, lord Alverstone, zdradził Kanadę i głosował w interesie Stanów Zjednoczonych, poświęcając kolonję angielską na ołtarzu przyjaźni angielsko-amerykańskiej. Nawet kanał portlandzki, przyznany Kanadzie, nie ma żadnej dla niej wartości, ponieważ górują nad nim dwie wyspy, przyznane Stanom Zjednoczonym. Nowa linja graniczna, która przysparza Stanom Zjednoczonym 20,000 angielskich mil kwadratowych obszaru, a Kanadzie przecina wszelki dostęp do oceanu Spokojnego, ciągnie się od góry św. Eljasza cieśniną White do północnego brzegu kanału portlandzkiego. Kanada musi płacić Stanom Zjednoczonym haracz lenny za eksploatację złotodajnych terytorjów Jukon i Klondyke.

Albańczycy, stronnicy księcia Radziwiłła Panie Kochanku, ob. Alba, wieś (w dziele głównem).

Albedyll Emil Henryk Ludwik, pruski generał kawalerji, † 1897 w Poczdamie.

Albert Edward, chirurg, † 1900 w Senfenbergu. Por. Habart „Edward A. Gedenkblatt" (Wiedeń, 1900).

Albert Edward, książę Walji, ob. Edward VII, król angielski.

Albert Fryderyk August, król saski, † bezdzietnie w czerwcu 1902. Na tron wstąpił brat jego Jerzy (* 1832), ob. Saksonja.

Albert, król saski.

Albert Leopold, książę belgijski, syn hr. Flandrji, synowiec króla Leopolda, * 1875, odziedziczył po bracie Baldwinie (* 1869, † 1891) tytuł księcia królewskiego i prawo do następstwa tronu. W r. 1901 urodził mu się syn, który otrzymał imię Leopolda.

Alberti Konrad, pisarz niemiecki, ob. Sittenfeld.

Albertis Ludwik Marjan, podróżnik włoski, † 1901 w Sassari.

Albrecht Fryderyk Wilhelm Mikołaj, regent Brunświku. W r. 1898 † jego żona, Marja.

Alcock sir Rutheford, orjentalista angielski, † 1897 w Londynie.

Aldona (pseudonim), poetka, ogłosiła „Pieśni kobiety" (Warszawa, 1898).

Aleksander, król serbski, ożenił się wbrew woli ojca, matki i narodu, z damą dworską swej matki, Dragą Maszin, wdową po inżynierze. W r. 1903 zamordowany razem z żoną przez spiskowców wojskowych. Przyczyną niezadowolenia była zła wiara króla, który ciągle urządzał zamachy stanu i poddanie się jego bezwzględne pod władzę żony, kobiety lichej, która gwałtownie chciała jednego ze swoich braci mianować następcą tronu, gdyż sama nie mogła mieć dzieci. To oburzyło oficerów, którzy wpadli do pałacu w nocy z 10 na 11 czerwca 1903 roku i zamordowali króla i jego żonę w sposób okrutny. Współcześnie zamordowano braci Dragi. Ponieważ Aleksander był ostatnim prawym potomkiem rodu Obrenowiczów, na nim wygasła dynastja. Na czele rządu tymczasem stanął Jowa Awakumowicz jako prezes ministrów, razem ze Stojanem Proticzem (spraw wewn.), Lubomirem Kaljewiczem (spr. zagran.), Jerzym Genczicziem (handlu), Wojsławem Welkowiczem (skarbu), Stojanowiczem (oświaty), Lubomirem Żiwkowiczem (sprawiedliwości). Rząd zwołał skupczynę, króra wybrała królem Piotra Karageorgewicza (ob. Serbja dzieje).

Aleksander Pan, herb, ob. Czaki.

Aleksandra, królowa angielska, księżniczka duńska, córka króla duńskiego Chrystjana II, * 1 grudnia 1844, zaślubiona w roku 1863 Albertowi Edwardowi, księciu Walji, z następcą tronu angielskiego, który w dniu 22 stycznia 1901 został królem pod imieniem Edwarda VII (ob.).

Aleksandra królowa.

Aleksjanie, także Cellici albo Nollardzi, członkowie zakonu, którzy w Belgji, Anglji, Ameryce i Niemczech poświęcają się pielęgnowaniu chorych. Zakon powstał w połowie XIV wieku pod-

czas zarazy. Wznowiony w 1854, a w 1870 r. papież zatwierdził jego statuty. Por. Ch. Tyk. „Notice historique sur les congregation et communautés religieuses“ (1892).

Aleuronat, rodzaj sucharów glutenowych, otrzymywany przy wyrobie mączki z pszenicy, wprowadzony do handlu przez Hundhausena z Hamm w r. 1897. Składa się z 81,69 odsetek ciał białkowatych, 10,37 ods. mączki i 7,95 wody. Ponieważ dobrze się konserwuje, polecono go jako prowjant dla wojska; w gospodarstwie domowem może być użyty do podwyższenia pożywności potraw z mąki i ziemniaków.

Alexis Paweł Antoni Józef, dramaturg francuski, * 1847, † 1901; napisał nadto: „Les femmes du père Lefèvre“ (1886); „Un amour platonique“ (1886); „Madame Meuriot“ (1890); „Trente romans“ (1895); „La comtesse“ (1897) i in.

Alfaro, prezydent rzeczypospolitej Ecuador, ustąpił dnia 31 sierpnia 1901 r. Miejsce jego zajął generał Plaza.

Alfieri Karol Albert, polityk włoski, † 1897.

Alfons XIII, król hiszpański, uznany pełnoletnim w r. 1902, objął sam rządy państwa.

Alfons XIII.

Alfred I, Ernest Albert książę sasko-kobursko-gotajski, * 1844, † 30 lipca 1900 w zamku Rosenau pod Koburgiem. Ponieważ nie pozostawił męskich potomków, tron objął w posiadanie jego synowiec książę Albany, *Karol Edward* (* 1884), pod regencją zięcia zmarłego monarchy, księcia następcy Ernesta Hohenlohe Langenburg. Córki ks. Alfreda zaślubiły: Marja—następcę tronu rumuńskiego, Wiktorja—w. księcia Ernesta Ludwika heskiego, Aleksandra — księcia Hohenlohe Langenburg.

Algierja. Objawiający się od niejakiego czasu antysemityzm we Francji odbił się głośnem echem i w **A.**, gdzie żydzi dekretem członka obrony narodowej, Crémieux, w r. 1870 zostali naturalizowani, lecz z miejscową ludnością zespolić się nie mogli i wyzyskiwali ją lichwą. Zaburzenia objawiły się w r. 1898, a w roku następnym powtórzyły się jeszcze z większą mocą, gdy na czele antysemitów stanął Maks Regis, wybrany na mera Algieru. Rezultatem zaburzeń było usunięcie generalnego gubernatora A. Lépine'a i mianowanie na jego miejsce Laferrièra. W r. 1899 rząd naznaczył komisję dla rewizji prawa o naturalizacji żydów w **A.** W maju 1901 r. z powodu nowych niepokojów wydał generał-gubernator Algieru rozporządzenie, zmierzające ku uśmierzeniu umysłów. W pierwszej połowie maja 1901 zaczęli tubylcy napadać na kolonistów francuskich. Jonnart podał się do dymisji, następcą jego został poseł francuski w Maroko, Revoil. Maks Regis, przywódca antysemitów algierskich, ustąpił z urzędu mera, ale został wybrany do rady jeneralnej i oskarżył prefekta o podmówienie do mordowania antysemitów. To wywołało nowe zaburzenie (lipiec 1901). Por. Prax „Etude sur la question Algérienne“ (1892); König „Reisen und Forschungen in Algerien“ (1896).

Algolagnia (z gr.), chorobliwy stan psychiczny niektórych osób, odczuwających rozkosz z zadawania boleści innym osobom tej samej, lub odmiennej płci, są to t. z. sadyści; ci zaś, którzy lubią, żeby im zadawano przykrości, noszą nazwę mazochistów od słynnego pisarza niemieckiego Sacher Masocha, który podobne typy z lubością opisywał, gdyż sam cierpiał na taką chorobę. **A.** należy do zboczeń instynktu płciowego.

Alin Oskar, historyk i polityk szwedzki, był profesorem uniwersytetu w Upsali, † 1900.

Allablackia, rodzaj roślin z rodziny soczných (Guttiferae). **A.** *Stuhlmannnii, mkani, drzewo łojowe wschodnio-afrykańskie*, w Afryce wschodniej, jest drzewem na 20 metrów przeszło wysokiem, z liśćmi podłużno-lancetowatemi, zakończonemi ostrym kolcem; kwiaty są oddzielnopłciowe, a owoc jagodą na 30 cm. długą, w pośrodku na 15 cm. szeroką, barwy żółtej. Owoc ten wydaje około 0,5 klg. tłuszczu, który topi się przy 38° i jest glicerydem kwasu olejowego i stearowego. Tłuszcz ten ma się nadawać na wyrób świec i mydła.

Allain Targé Franciszek Henryk René, literat i polityk francuski, † 1902 w Targé.

Allard Paweł, historyk Kościoła, * 1841 w Rouen, był naprzód adwokatem, następnie sędzią. Napisał: „Histoire des persécutions pendant les deux premiers siècles de l'Eglise“ (1844) z dalszym ciągiem „Pendant la première moitié du III siècle“ (1885); „Les dernières persécutions du III siècle“ (1887) i „La persécution de Dioclétien et le triomphe de l'Eglise“ (2 t., 1890). Nadto: „Les esclaves chrétiens depuis les premiers temps de l'Eglise“ (1876); „Esclaves, serfs et mainmortables“ (1884); „Le christianisme et l'empire romain de Néron à Théodose“ (1897) i in.

Allen Karol Grant, pisarz i uczony angielski, † 1899.

Allmann Georges James, naturalista, † 1898 w Bournemouth.

Alsol, preparat złożony z octanu i winianu glinu, tworzy płatki bezbarwne, przeświecające, woni kwasu octowego i smaku kwaśnego, w wodzie rozpuszczalne. Służy jako środek ściągający i przeciwgnilny, zwłaszcza do płókania gardła i ust.

Altenberg Piotr, pisarz niemiecki, Wiedeńczyk, zwrócił na siebie uwagę oryginalną, choć niezbyt głęboką formą swoich drobnych szkiców nowelistycznych, wydanych w zbiorze „Wie ich es sehe“

(trzecie wydanie, 1901). Prócz tego napisał: „Was der Tag mir zuträgt,“ oraz „Ashautée.“

Altieri Emil, książę, głowa domu † 1900 roku w Rzymie. Naczelnikiem rodu został syn jego Paweł, * 1849 r.

Altum Bernard, zoolog, † 1900 w Elberswalde.

Alvarez Luis, malarz hiszpański, * 1841, † 1901. Wielki jego obraz przedstawiający „Filipa II na skale,“ znajduje się w Nationalgalerie w Berlinie. Z innych zasługują na uwagę: „Sen Kalpurnji,“ „Izabela Katolicka.“ **A.** był dyrektorem muzeum Prado w Madrycie.

Amadej *(Amadey)*, *Amadejowa*, ob. Hamadejowa.

Amberyt, proch strzelniczy, złożony z nitrogliceryny i nitrocelulozy.

Amborski Jan, napisał nadto „Wypisy francuskie, cz. 2, wiek XIX“ (Lwów, 1897).

Ambrosius Joanna, poetka ludowa niemiecka, ur. 1854, chłopskiego pochodzenia i stanu. Wydała „Gedichte,“ które miały 26 wydań.

Ambrożewicz, herb, ob. Bajbuza.

American Protective Association, w skróceniu **A. P. A.** Tajne stowarzyszenie Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, założone w 1887 w Clinton Jowa, w celu zwalczania wszystkiego, co przynosi szkodę krajowi, a między innemi nadmiaru emigracji i rozwoju Kościoła katolickiego w Ameryce. Towarzystwo liczy do 3 miljonów członków. Katolicy nie są dopuszczani do Towarzystwa.

Ameryka dla Amerykanów, hasło zwolenników doktryny Monroe'go, wyłączającej wszelkie mieszanie się Europy w sprawy Ameryki.

Anaglipta, materjał podobny do linkrustawaltonu (ob. Linoleum), wyrabiany w Anglji z masy papierowej właściwego składu, która w stanie ciastowatym wytłacza się w formach mosiężnych i w nich krzepnie. Używa się na obicia i na ozdoby do stiukowych podobne. **A.** ma szarawo-białą barwę masy papierowej, przez pofarbowanie można jej nadać barwę żądaną.

Analgen, $C_{18}C_{16}NO_2$, proszek biały, bez smaku, prawie nierozpuszczalny w wodzie, trudno w alkoholu, topi się przy 208°, a przy użyciu wewnętrznem barwi mocz na czerwono. Używa się przeciw febrze i jako środek uśmierzający ból przy nerwobólach.

Anamorfot, przyrząd optyczny, zbudowany przez zakład Zeissa w Jenie, który daje obraz przedmiotu obserwowanego w ten sposób przeinaczony, że wszystkim punktom przedmiotu odpowiadają na obrazie punkty wyraźne, zarazem jednak powiększenie linijne w kierunku dwu prostopadłych do siebie średnic płaszczyzny obrazu jest różne. Cel ten daje się osiągnąć przez kombinację soczewek walcowych, lub przez ich połączenie z układem soczewek kulistych. Przez wprowadzenie więc takiej kombinacji soczewek, jako objektywy przyrządu fotograficznego, otrzymujemy anamorfozy (ob.) rozmaicie przeinaczone. Wynalazek ten znaleźć może zastosowanie przemysłowe przez nasuwanie odmian danego wzoru, co może być przydatne dla architektów, modelatorów i rysowników w drukarniach tkanin. Fig. 1 przedstawia wzór oryginalny, fig. 2 przeobrażenie tego wzoru w szerokości, a fig. 3 w długości; przeobrażenia te otrzymane zostały przez obrót objektywy o 90°, w położeniu objektywy pośredniem wypada fig. 4. Posiadając dobór kilku rozmaicie złożonych **A.**, otrzymywać można wielką rozmaitość takich przeobrażeń.

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

Przeinaczenia wzoru pierwotnego za pomocą anamorfotu.

Andersen Joachim, flecista, * 1847 w Kopenhadze, od 1893 dyrektor orkiestry tamże, skomponował wiele koncertów i utworów na flet.

Anderson John, przyrodnik i podróżnik, * roku 1833 w Edymburgu, † 1900 w Buxton, przybył w 1864 r. do Kalkuty, został tam profesorem anatomji, oraz asystentem w muzeum indyjskiem i jako lekarz miał udział w kilku wyprawach do Chin zachodnich i Birmy. W r. 1887 wrócił do Anglji. Ogłosił „A report on the expedition to

western China via Bhamo" (1871); „Herpetologia of Arabia" (1896); „Zoology of Egypt" (część I, gady i płazy, 1898) i in.

Andrassy Juljusz, polityk węgierski, syn słynnego ministra **A.** Juljusza (ob. dzieło główne), * 1860, poświęcał się początkowo karjerze dyplomatycznej, później wybrany do parlamentu (1884) złączył się z partją liberalną. W 1892 był sekretarzem stanu w ministerjum spraw wewnętrznych, w 1894 został ministrem dworu, w 1895 ustąpił razem z Wekerlem i był nadal posłem do parlamentu, napisał „Ungarns Ausgleich mit Oesterreich vom 1863" (1897).

André Ludwik Józef Mikołaj, generał francuski, ur. 1838, kształcił się w szkole politechnicznej w Paryżu i szkole artylerji w Metz. Brał udział w wojnie francusko-niemieckiej, był dyrektorem szkoły politechnicznej, 1893 r. generałem brygady i komendantem artylerji 4 korpusu. W r. 1899 został generałem dywizji, a w 1900, po ustąpieniu Gallifeta ministrem wojny, na tem stanowisku okazał dużo stanowczości i występował w obronie dążeń republikańskich przeciwko atakom nacjonalistów i klerykałów.

André Ludwik.

Andrée Salomon August, aeronauta. O losach jego dotychczas (listopad 1903) niema wiadomości.

Andrejewicz, pułkownik i mąż stanu serbski, został ministrem wojny w gabinecie Sawy Gruicza (październik 1903), który objął rządy po Awakumowiczu.

Andrejkowicz, *Andrzejkiewicz*, herb, Pielesz.

Andruszkiewicz, herb, ob. Mogiła.

Andrychiewicz Władysław, prawnik, † 1902.

Andrzejkowicz, herb, ob. Pielesz.

Andrzejowski, herb, ob. Prus.

Aneksja, ob. Anneksja.

Anggal Dawid, historyk węgierski, * 1857 r., profesor w Buda Peszcie.

Andrychiewicz W

Angielska sztuka, w dziele głównem do artykułu o tym przedmiocie dano tylko ilustrację do dzieła architektury, obecnie dodajemy reprodukcje słynniejszych obrazów i rzeźb angielskich.

Ang-khak, barwnik czerwony, używany w Chinach, zwłaszcza w prowincji Kantonu do farbowania pokarmów, jest wytworem bakterji hodowanych na gotowanym i roztartym ryżu. Na przygotowanej warstwie ryżu zaszczepia się drobna ilość poprzedniej kultury, a po upływie 6 dni rozwija się bujna wegetacja barwnych bakterji. Współczesny rozwój innych bakterji powstrzymuje się przez dodatek drobnej ilości arszeniku.

Anglja, ob. Wielka Brytanja.

Anhalt, książę Leopold Fryderyk, obchodził d. 29 kwietnia 1901 uroczyście 70-rocznicę urodzin.

Ankiewicz Juljan, budowniczy, † 1903 w Rokotowie.

Annenkow Michał Mikołajewicz, konstruktor drogi żelaznej zakaspijskiej, † 1899 r. w Petersburgu.

Anomit, minerał, odmiana biotytu, ob. Mika.

Annunzio, Gabrel d', powieściopisarz włoski, wydał jeszcze znakomity romans „Ogień," oraz napisał kilka dramatów („Gioconda" i „Miasto umarłe" (La citta morta, 1898); „Il sogno d'un tramonto d'autunno," w których główne role grała znakomita aktorka włoska Eleonora Duse.

Antoine André, aktor francuski, zwinął „Théâtre libre" i otworzył teatr publiczny, w którym trzyma się dawnego kierunku i który cieszy się wielkiem powodzeniem.

Antokolski Marek, rzeźbiarz rosyjski, † 1902.

Antonelli Piotr, dyplomata włoski, bratanieo kardynała, * 1854, † 1901 w Genui. Był posłem włoskim w Argentynie, podsekretarzem stanu spraw zagranicznych w ministerjum Crispiego, posłem w Brazylji, następnie w Abisynji, gdzie zawarł traktat z Menelikiem.

Antoszka, pseudonim Antoniny Smiszkowej.

Anzer Jan Baptysta, biskup katolicki, niemieckiego pochodzenia, * 1851. W 1875 został misjonarzem, w 1879 wyjechał do Chin, gdzie objął kierownictwo seminarjum w Hong-Kongu. W roku 1882 został wikarjuszem generalnym w połud. Szatungu, a 1886 wikarjuszem apostolskim i tytularnym biskupem Telepte. Osiadł na stałe w Yenczosu i poddał swoje zakłady misyjne państwu niemieckiemu, które go podtrzymywało. Zarzucano mu nawet, że wpływał na zajęcie przez Niemców Kiauczau, czemu **A.** zaprzeczał, twierdząc, że wypadki rozwinęły się bez wpływu misji.

Aoki-Shuzo, polityk japoński, odwołany w roku 1897, żył przez rok jako członek prywatny, w 1898 mianowany znowu ministrem spraw zagranicznych w ministerjum Yamagaty, ustąpił wraz z całym gabinetem 1900 (październik).

Aphrodisiaca, ob. Afrodisiaca.

Appel Karol, napisał nadto: „Ogólne zagadnienia językoznawstwa." Od r. 1898 zamieszczał w „Przeglądzie filozoficznym" sprawozdania krytyczne z dziedziny

Appel Karol.

E. H. Baily. Posąg Stefensona w Londynie.

William Theed. Druid.

W. C. Marshall. Paweł i Wirginja.

Mac Dowell. Posąg hr. Belfast.

J. H. Foley. Książę Albert, małżonek królowej Wiktorji.

D. W. Stevenson. William Walloa (Stirling).

Jos. Edgar Böhm. Posąg Carlyle'a (Londyn.)

John Gibson. Wenus.

John Gibson. Amor i Psyche.

James Westmacott. Peri.

Edwin Landseer. Przyjemności wodza.

John Everett Millais. Dziecko.

J. Reynolds. Lady Anna Stanhope.

William Turner. Widok morski.

Dawid Wilkie. Gra w ślepą babkę.

T. Ginsborough. Miss Graham.

Edward Burne-Jones. Elegja.

William Dyce. Jakób i Rachela.

Laurens Alma Tadema. Safo.

Daniel Maclise. Spotkanie Blüchera i Wellingtona po bitwie pod Waterloo.

psychologji mowy." W Poradniku dla samouków opracował dział „O języku francuskim." Jest również współpracownikiem wielkiej *Encykl. ilustr.* W 1899 komisja językowa akademji umiejętności zaprosiła go do udziału w swych pracach.

Apponyi Jerzy, hr., polityk węgierski, † 1899.

Apponyi Albert, obaliwszy ministerjum Banffy'ego, należał za ministerjum Szela do większości rządowej. Był prezydentem parlamentu (1901). Po upadku Szella, a następnie Khuen-Hederváry'ego (1903), miał widoki zostania prezesem ministrów, ale cesarz Franciszek Józef stracił do niego sympatję za kokietowanie z opozycją. W październiku 1903 złożył urząd prezydenta izby, aby módz rozwinąć szerszą działalność parlamentarną i polityczną.

A priori, ob. A posteriori i A priori (w dziele głównem).

Apuchtin Aleksy Mikołajewicz, poeta, † 1893 w Petersburgu.

Aqua for e, ob. Akwaforta.

Arabi-pasza, generał egipski i dowódca powstania narodowego, uwolniony z wygnania 1901, powrócił do Egiptu.

Arabi-pasza.

Arany Janosz, poeta węgierski; w roku 1893 wzniesiono mu pomnik w Budapeszcie.

Arany Laszlo, poeta węgierski, † 1898 roku w Peszcie.

Arbor-Day (ang.: dzień drzew), święto sadzenia drzew przez dzieci szkolne, wprowadzone najpierw w Ameryce Półn. przez I. St. Mortona.

Archeoteka (grec.), muzeum, galerja starożytności.

Arctowski Henryk, przyrodnik i podróżnik, * około 1860, studjował nauki przyrodnicze w różnych uniwersytetach zagranicznych, długo przebywał w Londynie, gdzie przyczynił się do wprowadzenia działu polskiego do międzynarodowej bibljografji naukowej. W r. 1897 wziął udział w wyprawie belgijskiej do okolic podbiegunowych południowych na okręcie „Belgica" pod dowództwem kapitana Gerlache'a. Okręt, ujęty lodami, przezimował na wodach antarktycznych i 5 listopada 1899 wrócił do Antwerpji. **A.,** jako meteorolog wyprawy, przeprowadził tam ważne badania naukowe i ogłosił o nich sprawozdania: „Resultats préliminaires des observations météorologiques faites pendant l'hivernage de la Belgica. I. Température de l'air. II. Pression barometrique" (Bruksela, 1899). „Rapport sur les densités de l'eau de mer, observées à bord de la Belgica" (wraz z Thouletem, 1903). Nadto opracował projekt zbadania południowych krain podbiegunowych i gorliwie sprawę tę popiera.

Arctowski Henryk.

Arditi Luigi, słynny kompozytor włoski (ob.), wydał swoje pamiętniki p. t.: „My reminiscences" (Londyn, 1896), † 1903.

Arenal Concepcion, autorka i prawniczka hiszpańska, * 1837, † 1893, studjowała nauki prawne i społeczne na uniwersytecie madryckim i uzyskała w 1860 nagrodę akademji nauk, której została członkiem. Była kierowniczką instytutu dobroczynnego. Wydała: „Cartas a los delincuentes" (1865); „El res, el pueblo y el Verdugo" (1867); „Colonias penales" (1877) i t. d.

Arenberg Franciszek Ludwik, ks., * 1849 r., służył w dyplomacji pruskiej i wybrany 1882 posłem do parlamentu pruskiego, a w 1890 do sejmu rzeszy niemieckiej i złączył się z partją centrum, ale bronił kolonjalnej polityki Niemiec. W roku 1897 wybrany na prezesa niemiec. Tow. kolonialnego.

Arendt Otto, ekonomista i polityk niemiecki, * 1854 r. Od r. 1888 wydaje „Deutsche Wochenblatt," z licznych zaś ekonomicznych prac jego najwięcej rozgłosu posiada „Leitfaden der Währungsfrage" (17 wyd., 1895, Berlin). Był członkiem parlamentu pruskiego od 1885 i należał do partji wolnokonserwatywnej.

Arène Paweł, literat francuski, † 1896 w Paryżu.

Arese Franciszek, hr., polityk włoski. Por. Bontandini „Vita di Francesco Arese" (1894); hr. Grabiński „Un Ami de Napoléon III," „Le Comte Arese et la politique italienne sous le second empir" (1897).

Arfa Eola, ob. Eolska arfa.

Argentyńska Rzplita, dzieje. W r. 1898 (12 października), skończyła się kadencja prezydentury Uribura; wybrano prawie jednogłośnie prezydentem Argentino Roca, a wiceprezydentem Norberta, Quirno Costę. Roca mianował nowe ministerjum, które zyskało popularność. Zaszedł nowy spór z Chili o Puna de Atacama, groziło to prawie wojną, ale w 1898 (listopad) oddano sprawę pod rozstrzygnięcie sądu polubownego. Prezydenci Argentyny i Chili zjechali się osobiście, żeby załatwić sprawę. Sąd, złożony z 5 wybitnych osób z każdego państwa, zebrał się w marcu 1899 w Buenos Ajres, ale ponieważ nie mógł się porozumieć, oddano sprawę do rozstrzygnięcia posłowi Stanów Zjednoczonych w Argentynie, który wyznaczył granicę z korzyścią dla Argentyny, co rozgniewało Chilijczyków. W maju 1899 r. otworzył prezydent kongres, który miał zająć się reformą sprawiedliwości i waluty. Pragnąc zawiązać przyjazne stosunki z Brazylją, wyjechał pre-

zydent Roca do Rio de Janeiro, i doprowadził do porozumienia 3 rzeczypospolitych południowoamerykańskich: Chili, Brazylji i Argentyny, które zobowiązały się swoje sprawy sporne rozstrzygać przez sądy polubowne i zmniejszyć armję. Prócz tego porozumiano się co do wielu spraw handlowych i t. d. W styczniu 1900 deficyt wynosił 15 miljonów pjastrów; pomimo poprawy finansów, zarządzono wielkie oszczędności. Z Uruguayem załatwiono spór terytorjalny pokojowo. Stosunki z Chili pogorszyły się, i Argentyna ogłosiła, że pospołu z Brazylją, Peru i Boliwją gotowa jest stłumić zaborcze dążenia Chili (1900). W listopadzie 1900 nastąpił nowy zjazd prezydentów Argentyny i Brazylji. Rozesłano zaproszenia na kongres ibero-amerykański, który nie dał wprawdzie znacznych rezultatów praktycznych, ale zaakcentował dążenia federacyjne ludów latyńsko-amerykańskich. Przeciwko mieszaniu się Stanów Zjednoczonych do spraw Ameryki Południowej, opinja publiczna występowała w Argentynie bardzo energicznie. Starano się zbliżyć do Boliwji. Wydano prawa przeciw anarchistom, których około 2,000 schroniło się do **A.** Z Chili nastąpiło porozumienie 1901 r. w styczniu. Postanowiono skonsolidować cały dług państwa przy pomocy banków europejskich. W orędziu do kongresu 4 maja 1901 prezydent przedstawił stosunki z państwami obcemi jako doskonałe. Pokój zewnętrzny i wewnętrzny jest zapewniony. Od 1 lipca 1901 miała się rozpocząć wypłata procentów od długów państwowych. W lipcu z powodu prawa o konsolidacji długów przyszło do rozruchów w Buenos Ajres. Ogłoszono stan oblężenia, minister finansów podał się do dymisji, a rząd cofnął prawo. Ministrem finansów mianowano Marco Avellanedę, ministrem sprawiedliwości i oświaty deputowanego Seru. 29 lipca zniesiono stan oblężenia, 24 sierpnia ustąpił minister spraw zagranicznych. dr. Jofre, tekę jego objął Joachim Gonzalez, Senat mianował generała Mitre na ewentualnego prezydenta, w razie gdyby funkcjonujący prezydent i wice-prezydent mieli ustąpić. Przyjęto prawo o powszechnej służbie wojskowej (wrzesień 1901). Według obliczenia w styczniu 1901 r., ludność **A.** wynosiła 4,800,000 ludzi (w tem 1,250,000 cudzoziemców). W grudniu 1901 stosunki z Chili, napięte już z powodu budowy dróg w kwestjonowanych terytorjach, pogorszyły się znacznie. Zaczęły się uzbrojenia, ale dzięki wpływom posła angielskiego, zdecydowano się oddać sprawę pod sąd króla Edwarda VII angielskiego. Por. Märtens „Südamerika unter besonderer Berücksichtigung Argentiniens" (1898); Wiener „République Argentine" (1899); Martinez „Les finances de la République argentine 1898."

Argyl Jerzy Douglas Campbell, † 1900 roku, polityk, przyrodnik i autor. Napisał nadto „The burdens of belief" (1892) i „The philosophy of belief" (1894); „What is science organic evolution cross examined" (1898). Tytuł jego odziedziczył syn John Douglas Sutterland Campbel, margrabia Lorne, małżonek księżniczki Ludwiki, córki królowej Wiktorji.

Ariocarpus *(Anhalonium)*, rodzaj roślin z rodziny kaktusów, zbliżony do gatunku jazgrzy, *Echinocactus Williamsii*, ma kwiaty lejkowate i owoce jajowate. **A.** *Lewinii*, w Meksyku, obfituje w sok mleczny i zawiera kilka alkaloidów, z których *lofoforyna*, $C_{13}H_{17}NO_3$, jest silnie trująca. Wysuszone i na krążki pocięte łodygi tego i niektórych innych gatunków używane są przez Indjan meksykańskich jako lekarstwo, oraz środek

Ariocarpus i Echinocactus.

odurzający przy praktykach religijnych. Przez żucie tych krążków wzbudzają się przed oczyma ułudne obrazy, bardzo wyraźne, oraz barwy mieniące się jak w kalejdoskopie, skąd odurzeni w zachwyt wpadają. Weir-Mitchell, który doświadczenia te na sobie samym prowadził, uważa to za najlepszy ze wszystkich znanych środek odurzania, który zarazem pozostawia mniej następstw szkodliwych, aniżeli opjum i haszysz. Środek ma w Meksyku różne nazwy, jak *muskale*, *pellote*, *hikowi*.

Armenja. Por. Chantre „A travers l'Arménie Russe" (1893); „Historical sketch of Armenia and the Armenians by an old Indian" (1896); Gregor „History of Armenia" (1897); Sethy „History of the Armenians in India" (1897).

Armstrong Wiljam Jerzy, inżynier, wynalazca armaty jego nazwiskiem oznaczonej, † 1900 r. w Newcastle.

Arnberg Jan Walter, ekonomista szwedzki, * 1832, † 1900. W r. 1856 został docentem nauk społecznych w Upsali. Wydał kilka poważnych dzieł, dotyczących ekonomji i wewnętrznych dziejów Szwecji.

Arnim Achim Ludwik. Por. R. Steig „Achim von Arnim und Clemens Brentano" (1894).

Arnold Matthew, poeta angielski. W r. 1895 wyszły jego listy, wydane przez W. E. Russel'a p. t.: „The Letters of Matthew A. 1848—1888." Por. Thomas and Matthew Arnold and their influence on English Education" (1897); Galton „Two Essays upon Matthew Arnold" (1897); G. Saintsbury—biografja M. A. (1899).

Arnsztajnowa F. Ogłosiła „Poezje" (Kraków, 1899).

Arrhenius Jan, botanik i agronom szwedzki, † 1889.

Arnmowicz, herb, ob. Szreniawa.

Asch, herb, ob. D'Asch.

Aschehoug Torkel Halvorsen, prawnik i polityk norweski, * 1822, był profesorem w Chrystjanji, zasiadał jako przedstawiciel uniwersytetu w stortingu (1868—82) i był przywódcą konserwatystów. Był członkiem komitetu unji szwedzko-norweskiej. Pisał wiele dzieł prawno-państwowych.

Asnyk Adam, wyszły jeszcze „Pisma;" wydanie nowe (5 t., 1898).

Askenazy Szymon, historyk, ogłosił nadto: „Przymierze polsko-pruskie" (Lwów, 1900); „Sto lat zarządu w Królestwie Polskiem 1800 — 1900" (Warszawa 1901, 2 wyd. 1902); „Przymierze polsko-pruskie"; „Dwa stulecia, XVIII i XIX" (Warszawa, 1901); w r. 1902 mianowany profesorem nadzwyczajnym uniwersytetu lwowskiego, napisał „Wczasy historyczne" (Warszawa, 1902) i wiele artykułów w pismach.

Aspiryna, eter octowy kwasu salicylowego, $C_9H_8N_4$, tworzy drobne, białe igły krystaliczne, ma smak słabo kwaśny, rozpuszcza się w wodzie gorącej i alkoholu, topi się przy 135°. Używa się jako środek lekarski zamiast salicylanu sody. Ponieważ przez żołądek przechodzi prawie bez rozkładu i rozszczepia się dopiero w alkalicznym soku kiszkowym, nie psuje apetytu, a także nie sprowadza innych niemiłych skutków salicylanu sody.

Aspis Bogumił, poeta, † 1898.

Asser Tobjasz, Michał Carel, polityk holenderski, * 1838, był profesorem w Amsterdamie do r. 1893, znawca prawa międzynarodowego, w 1893 członek holenderskiej rady stanu. W r. 1899 był delegowany na konferencje pokojowe w Hadze i powoływany często przez obce mocarstwa, jako ekspert i rozjemca. Napisał: „La Codification du Droit international privé" (1901), oraz wiele innych dzieł i broszur.

Astrup Hans Rasmus, kupiec i polityk norweski, * 1832, † 1898, był szefem departamentu robót publicznych w gabinecie Sverdrupa (1885—88) i członkiem stortingu 1890—92 i od 1895 r.

Asturji księżniczka, Marja de las Mercedes Izabela Teresa Krystyna Alfonsina Hjacynta, córka króla Alfonsa XII, króla hiszpańskiego, i Marji Krystyny, arcyksiężniczki austrjackiej, siostra starsza Alfonsa XIII króla hiszpańskiego, * 1880 r., była po śmierci ojca, a do czasu narodzin brata, przez parę miesięcy uważana za przyszłą królowę. Zaślubiła Karola ks. Bourbon.

Ks. Asturji.

Aszpergerowa Aniela z Kamińskich, artystka dramatyczna, † 1902 we Lwowie.

Ateneum, miesięcznik naukowy, założony z inicjatywy profesora Włodzimierza Spasowicza 1876 roku; pierwszym redaktorem był Herman Benni (1876—77), po nim nastąpił J. Trejdosiewicz (1877—1881), za którego głównymi kierownikami pisma byli A. Pawiński i Stosław Łaguna. W 1881 roku odpowiedzialnym redaktorem został Piotr Chmielowski i zajmował te stanowisko do 1897 r. Po dobrowolnem ustąpieniu Chmielowskiego, następcą jego został St. Wydżga. 1890 r. przeszło pod kierunek Ign. Chrzanowskiego. Zamknięte w 1901 r., na zasadzie nowej koncesji zaczęło wychodzić w innej formie pod redakcją Emila Weydla, a pod kierunkiem literackim Cez. Jellenty.

Atmosfera. Oprócz argonu wykrył Ramsay w r. 1899 kilka innych jeszcze składników, w nader drobnej ilości w powietrzu zachodzących. Pierwszym z tych nowo odkrytych gazów jest *krypton*, mniej lotny, aniżeli azot, tlen i argon, skąd zdołano go wydzielić z powietrza skroplonego, z którego najpierw ulotniły się powyższe części składowe. Widmo jego cechuje się dwiema wyraźnemi linjami jasnemi, żółtą i zieloną; linja żółta zajmuje położenie prawie zgodne z linją żółtą helium, a zwłaszcza z linją żółtą zorzy biegunowej. Ciężar właściwy kryptonu jest 22,47, zatem większy aniżeli argonu (ob.); jest to gaz jednoatomowy, a jego ciężar atomowy wynosi tedy około 80. Chemicznie jest obojętny. W powietrzu znajduje się w stosunku 1 objętości na 20,000 obj. powietrza, gdy 1 objętość argonu przypada w 100 obj. powietrza. Podobną metodą, przez skroplenie powietrza i powolne jego ulatnianie, zdołał Ramsay wraz z Traversem rozłożyć argon na trzy odrębne części składowe; gdy czysty argon pozostał w naczyniu jako ciecz bezbarwna, wydzieliła się część druga na ścianach naczynia jako ciało stałe, część zaś trzecia wywiązała się jako gaz lotny, który cechuje się charakterystycznemi linjami w czerwonej części widma, oraz linją żółtą, przypadającą w sąsiedztwie linji żółtej helium i kryptonu. Nowy ten gaz otrzymał nazwę *neon*, a ciężar jego atomowy wynosi około 11. Ciało stałe, wydzielone na ścianach naczynia, po ulotnieniu wydale gaz, posiadający widmo zupełnie różne od widma argonu, co do innych własności wszakże do niego

bardzo zbliżony, skąd nazwany został *metargon;* ciężar jego atomowy wynosi około 20.

Audran Edmund, kompozytor, † nie 1887, jak podano w dziele głównem, lecz 1901 w Tierceville (depart. Oise).

Augier Emil, dramaturg francuski. Por. Paul Morillot „Emil Augier, étude biografique et critique" (1901).

Augustów. Z dawniej istniejących 4 kościołów katolickich pozostał tylko jeden; nadto posiada **A.** świątynię ewangelicką i dwie cerkwie.

Augustynowicz Jan, powieściopisarz, ogłosił: „Ksiądz Prot" (Warszawa, 1899); „Pociągnięcia pendzlem" nowele (Warszawa, 1901).

Austrium *(At)*, pierwiastek, odkryty 1902 r. przez R. Przibrama w ortycie z Arendalu, w minerale zatem zawierającym w składzie swoim rzadkie ziemie (ob. Ortyt). Nowy ten pierwiastek okazuje w widmie kilka charakterystycznych linji w barwie pomarańczowej, czerwonej, niebieskiej i pozafijoletowej; wydzielony został drogą elektrolityczną. Jest to metal, który co do swych własności, połączeń i ciężaru atomowego (około 158) należy prawdopodobnie do grupy galu i indu.

Austro-Węgierska Monarchja. Po ustąpieniu Badeniego, cesarz powierzył ministerjum baronowi Gautschowi (1897). Do gabinetu weszli: von Wittek (komunikacje), Böhm Bawerk (finanse), Vaillet de Latour (oświata), v. Koerber (finanse), v. Ruber (sprawiedliwość), hr. Bylandt Rheidt (rolnictwo), hr. Welserheimb (obrona narodowa), Loebl (Galicja). Był to gabinet złożony z samych urzędników. Gautsch nie zniósł rozporządzeń językowych Badeniego, co wywołało niezadowolenie Niemców. Gautsch zamknął 29 grudnia 1897 radę państwa i na zasadzie § 14 konstytucji ustanowił budżet i wydał inne niezbędne prawa bez parlamentu. W stycz. 1898 zwołał sejmy krajowe, między innemi i czeski, w którym próbowano doprowadzić do zgody pomiędzy Niemcami i Czechami—ale bez skutku. W Pradze ciągle trwały rozruchy. Sejmy krajowe Tyrolu, górn. i dol. Austrji zaprotestowały przeciw rozporządzeniom językowym. Mimo to, rząd nie mógł się zdecydować na cofnięcie tych rozporządzeń. Wreszcie 27 lutego cofnięto je i wydano nowe, faworyzujące nieco Niemców, i ogłoszono je 5 marca 1898, jako prowizoryczne do czasu prawnego uregulowanie sprawy. Swoją drogą Niemcy byli niezadowoleni, gdyż i rządowe rozporządzenia nie przywracały dawnego stanu rzeczy (z przed kwietnia 1897), W dniu wydania nowych rozporządzeń ministerjum Gautscha podało się do dymsji, a 7 marca 1898 były namiestnik Czech hr. Thun Hohenstein otrzymał polecenie uformowania nowego gabinetu. Nowy gabinet składał się przeważnie z urzędników, ale weszli do niego przedstawiciele wiernokonstytucyjnej większej: Aärnreither jako minister handlu, Jędrzejewicz—jako min. Galicji, oraz młodoczech Keizl —jako minister finansów. W połowie marca otwarto posiedzenia rady państwa. Na prezydenta wybrano v. Luchsa z partji ludowo - klerykalnej, a Ferjanica i Lupula na wiceprezydentów. Hrabia Thun oświadczył, że rząd będzie dążył do ułagodzenia sprzeczności narodowościowych i przywrócenia normalnych stosunków parlamentarnych, by módz przeprowadzić ugodę z Węgrami. Ponieważ prawa mającego zastąpić rozporządzenia językowe nie wniesiono, Niemcy zachowywali się nieufnie względem ministerjum, i, chociaż zaniechali obstrukcji, wnieśli skargę na gabinet Badeniego; skargę tę przekazał parlament komisji. W sprawach zewnętrznych stosunki Austrji przedstawiały się dodatnio. Delegacje, otwarte 1897 w listopadzie, a zamknięte 22 grudnia t. r., dały wyraz uznania hr. Gołuchowskiemu za porozumienie się z Rosją w sprawach wschodnich. W parlamencie Niemcy coraz bardziej odpychająco traktowali gabinet Thuna, który w dniu 27 kwietnia wystąpił z mową, akcentującą prowizoryczny charakter rozporządzeń językowych i zgodził się na utworzenie komisji mającej wypracować prawa językowe dla całej monarchji. W różnych punktach państwa występowano demonstracyjnie przeciwko rządowi. Namiestnik morawski, margrabia Bacquehem, został usunięty, co także rozgniewało Niemców. Miejsce jego zajął hr. Clary. Sprawa językowa w parlamencie nie posuwała się naprzód. 7 czerwca radę państwa odroczono, gdyż w maju 1898 zebrały się delegacje wspólne, na których Niemcy i Czesi występowali burzliwie, pierwsi broniąc, drudzy potępiając przymierze z Niemcami. W sprawie ugody z Węgrami hr. Thun porozumiał się z węgierskim prezesem ministrów Banffym i postanowiono załatwić tymczasowo tę sprawę nie w drodze konstytucyjnej, a co do kwestji finansów, za pośrednictwem deputacji specjalnych (Quotendeputationen). W celu wybrania tych deputacji zwołano znowu radę państwa 26 września. Tymczasem 10 września nastąpiło zamordowanie cesarzowej Elżbiety w Genewie przez anarchistę, co wywołało wiele demonstracji sympatycznych dla cesarza i dynastji. Swoją drogą stosunki parlamentarne się nie poprawiły, lecz pogorszyły, gdyż Niemcy ciągle występowali przeciwko rządowi, zarzucając mu sympatje słowiańskie. Deputacja do przeprowadzenia ugody z Węgrami rozmyślnie przewlekała obrady. Baerenreither ustąpił z ministerjum, a miejsce jego zajął Dipauli (partja ludowo-klerykalna). Skargę przeciwko Badeniemu odrzucono 193 głosami przeciwko 174. Jubileusz cesarza Franciszka Józefa obchodzono serdecznie, ale bez wielkich uroczystości ze względu na żałobę po cesarzowej. Robota parlamentarna nie posuwała się prawie wcale, załatwiono jedynie kilka drobnych spraw natury praktycznej. Deputowany Jaworski i Engel (Czech) wnieśli interpelację w sprawie wypędzania z Prus poddanych austrjackich, hr. Thun odpowiedział na to życzliwie, wskutek czego zawrzało nietylko w pra-

sie niemieckiej, a nawet cesarz Wilhelm zwracał się osobiście do cesarza Franciszka, i hr. Thun musiał ogłosić w gazetach rodzaj odwołania. Tymczasem rozprawy nad podziałem kwot, składanych przez Austrję i Węgry na wspólne wydatki, nie dały żadnego rezultatu, gdyż Węgry nie chciały podnieść swego udziału. Radę państwa odroczono, i cesarz w orędziu z 31 grudnia 1898 ogłosił, że udział procentowy obu państw w wydatkach pozostaje ten sam, t. j. Węgry płacą 30%, Austrja zaś resztę. Prócz tego, na zasadzie § 14, cesarz przedłużył traktat handlowy i celny z Węgrami na rok i wyznaczył prowizorjum budżetowe na 3 miesiące. Radę państwa otwarto 17 stycznia 1899. Niemcy rozpoczęli obstrukcję, zaczęły się nawet bójki, i radę znowu odroczono (d. 1 lutego 1899), zwłaszcza że wewnętrzne nieporządki na Węgrzech nie dopuszczały do traktowania sprawy ugody obu państw. Zaczęła się w Austrji agitacja. Z jednej strony Niemcy propagowali gwałtownie oderwanie się od katolicyzmu (t. z. Los von Rom Bewegung), Czesi domagali się zupełnej autonomji państwowej, hrabia Thun wszedł w stosunki z komisją egzekucyjną prawicy, złożonej z deputowanych słowiańskich i Niemców klerykalnych (t. zw. Żelazny Pierścień), i obiecał, że nawet podczas zamkniętego parlamentu nie przestanie porozumiewać się z tą komisją. Zwołano sejmy lokalne, w których także częściowc zapanowała obstrukcja ze strony mniejszości. Partje opozycyjne niemieckie porozumiały się także z sobą (partja postępowa, niemiecko-ludowa, wielkiej własności, chrześcijańsko-społeczna i swobodny związek, z wyjątkiem klubu Schönerera) i wydały odezwę, w której zaznaczyły, że dążą do utrzymania jedności państwa i konstytucji, do usunięcia § 14, do utrzymania przymierza z Niemcami, uregulowania prawnego sprawy językowej i utrzymania języka niemieckiego, jako języka władz centralnych. Rząd zajęty był ciągle traktowaniem z Węgrami. W czerwcu doprowadzono do pewnego porozumienia z ministerjum Szella. Zdecydowano, że jeżeli do 1903 traktat celny dojdzie do skutku na drodze parlamentarnej, to będzie ważny do 1913 r., jeżeli nie, to tylko do roku 1907. Podwyższenie udziału Węgier w wydatkach wspólnych na 34,5% ustanowił cesarz. Dzięki tej umowie rząd austrjacki miał wolną rękę i nie potrzebował obawiać się obstrukcji niemieckiej. W lipcu 1899 wydano kilka niezbędnych rozporządzeń na zasadzie § 14; ponieważ podniesiono niektóre podatki, zaczęto protestować przeciwko nadużyciu tego środka (ob. niżej artykuł Paragraf 14), doszło do demonstracji i awantur ulicznych w kilku miastach. Stosunki między ludnością niemiecką a słowiańską pogorszyły się znacznie, bito się, strzelano, kilkanaście osób straciło przytem życie. Postanowiono zwołać znowu radę państwa, hrabia Thun próbował za pośrednictwem prezydenta izby Fuchsa doprowadzić partje do porozumienia, żeby parlament mógł użytecznie pracować, ale Niemcy odmówili współudziału w konferencji, zwołanej na 24 września. Cesarz mianował 24 umiarkowanych członków izby panów i próbował utworzyć ministerjum koalicyjne pod prezydencją księcia Alfreda Liechtensteina, ale bez rezultatu. Wskutek tego postanowił utworzyć ministerjum urzędnicze pod przewodnictwem byłego namiestnika styryjskiego hr. Clary Aldringen. 2 października 1899 ustąpił hr. Thun, i hr. Clary utworzył gabinet, do którego weszli: hr. Welsersheimb (obrona narodowa), Wittek (komunikacje), v. Körber (sprawy wewn.), v. Kindinger (sprawiedliwość), Chłędowski (Galicja), Kniaziołucki (finanse), Hartel (oświata), Stürbal (handel). Radę państwa otworzono 18 października, a 17 zniesiono rozporządzenia językowe dla Czech, przywracając dawne, z przed 5 kwiet. 1897, do czasu uregulowania sprawy na drodze prawnej. Na prezydenta izby wybrano Fuchsa, na pierwszego wiceprezydenta Polaka, Piętaka, na drugiego Rumuna Lupula. Wskutek zniesienia rozporządzeń Czesi rozpoczęli obstrukcję. Wybory do delegacji odbyły się tylko na skutek osobistej prośby cesarza. Wniosek Niemców co do zniesienia § 14 odesłano do komisji z opinją rządu, że paragraf ten jest dla pewnych spraw ekonomicznej natury niezbędny. Przez pewien czas parlament funkcjonował spokojnie, ale w Czechach i na Morawji zaczęły się rozruchy z powodu zniesienia rozporządzeń językowych. W wojsku rezerwiści zaczęli odpowiadać przy apelu nie po niemiecku (Hier), lecz po czesku (Zde), co dało powód do aresztowań, a potem do namiętnych interpelacji w izbie. Cesarz starał się wpłynąć osobiście na przewodników partji prawicy; Jaworskiego, Kathreina i innych, żeby popierali gabinet, ale Czech Engel odpowiedział otwarcie cesarzowi, że Czesi nie ustąpią, dopóki nie otrzymają tego, co im się należy. Rzeczywiście, 23 listopada rozpoczęli znowu obstrukcję. Inne partje prawicy zachowywały się neutralnie. 21 grudnia ministerjum podało się do dymisji. Prezydjum objął czasowo Wittek, w celu załatwienia niezbędnych spraw państwowych (prowizorjum budżetowego). Wybrano delegacje wspólne, na których podniosły się znowu głosy przeciwko trójprzymierzu ze strony Czechów i Węgrów, dowodzących, że Austrja jest prowadzona przez Niemcy na pasku. Dnia 19 stycznia ministerjum Witteka podało się do dymisji, i prezesem ministrów został były minister von Körber. Finanse objął Böhm Bawerk, sprawiedliwość baron Spens Booden, oświatę Hartel, handel Call zu Kulmbach und Rosenburg, obronę narodową — Welserheimb, rolnictwo Giovannelli, ministrami bez teki dla Galicji i Czech zostali Piętak i Rezek. Zadaniem ministerjum było doprowadzenie do zgody między Niemcami a Czechami i uregulowanie sprawy językowej na drodze prawno-parlamentarnej. W tym celu zwołano konferencję przedstawicieli partji czeskich i morawskich i otworzono radę państwa (22 lutego 1900). Z początku, obrady

szły pokojowo; przyjęto prawo o poborze rekrutów. Na pierwszego wice-prezydenta wybrano Niemca Pradego, na drugiego—Czecha Zacka. Załatwiono kilka spraw ekonomicznej natury, kiedy jednak otwarto sejmy krajowe, w sejmie czeskim żywioł radykalny wziął znowu górę. 18 marca odroczono izbę do 8 maja. Po otwarciu prezydent Körber przedstawił projekty praw językowych dla Czech i Morawji, oraz projekt podziału Czech na okręgi językowe. Cesarz Franciszek Józef pojechał do Berlina na uroczystość pełnoletności następcy tronu niemieckiego. To wywołało nowe napaści na Gołuchowskiego i politykę trójprzymierza w delegacjach, które się zebrały. Rząd zażądał 15,300,000 koron na wojsko—co przyznano. W radzie państwa tymczasem Czesi rozpoczęli znowu obstrukcję. Część koła polskiego z Jaworskim na czele próbowała wpłynąć na Czechów pokojowo, ale bez skutku, sesję zamknięto 8 czerwca 1900 r. Körber zdecydował cesarza do rozwiązania parlamentu, załatwiwszy poprzednio kilka spraw nie cierpiących zwłoki na mocy § 14. 7 września rozwiązano parlament. Nowe wybory, w styczniu 1901, dały rezultat następujący: Niemiecka partja ludowa—49, niemiecka partja postępowców—35, związek wszechniemiecki (alldeutsche Vereinigung)—21, niemiecki związek wolny—3, większa własność niemiecka—30, niemiecka chrześcijańsko-socjalna partja—21, niemiecka partja katolicka ludowa—23, młodoczechów—53, czeskich agrarjuszów—6, czeskich robotników—4, czeskich klerykałów—2, czeska feudalna własność większa—18, Polaków (koło polskie)—62, polskich ludowców—3, partja Stojałowskiego—5, Rusinów—10, Słowieńców—16, Chorwatów—9, Serbów—2, Włochów—19, Rumunów—5, socjalistów—10, prawe centrum—6, partja środkowa wielkiej własności—3, nie należących do żadnej partji—9. Razem 423 (dwa mandaty miały być obsadzone przez nowe wybory). W stosunku do poprzedniego składu izby wzrosła partja radykalna niemiecka (Alldeutsche Vereinigung) z 8 na 21 głosów, partja chrześcijańsko-społeczna straciła 4 gł., niemiecko-katolicko-ludowa—4 i socjaliści—5. W stosunku narodowościowym zasiada w izbie 214 Niemców, 187 Słowian, 19 Włochów i 5 Rumunów. Stosunek t. zw. prawicy do lewicy zmienił się także: pierwsza liczy 183 głowy, gdy druga 195. W mowie tronowej uzasadniono konieczność wydanych na zasadzie § 14 rozporządzeń cesarskich i wzywano do zgody, gdyż dalszy zastój działalności prawodawczej odbija się bardzo niekorzystnie na ogólnym stanie i dobrobycie państwa, zwłaszcza że zachodzi potrzeba wielu reform społecznych i t. p. Na początkowych posiedzeniach jednak zaczęły się sceny niepokojące. Socjalista czeski Klofacz i młodoczech Wacław Fressel, oraz radykałowie niemieccy napadali ostro na rząd i sprzeczali się między sobą. Na prezydenta izby wybrano po długich zatargach hrabiego Maurycego Vottera von der Lilie (wielka posiadłość ziemska w Morawji), osobistość neutralną, na wice-prezydenta wybrano Henryka Pradego, Niemca, a na drugiego wiceprezydenta czecha Zacka. Czesi rozpoczęli znowu obstrukcję, wnosząc interpelacje w języku czeskim, a zapowiedź prezydenta, że interpelacji podawanych w języku nieniemieckim, nie będzie przyjmował, tylko odsyłał do ministerjów, wywołała burzliwe sceny. Radykałowie niemieccy (wszechniemcy) wywołali skandal, żądając odczytania w parlamencie pism, oburzających uczucia klerykałów. Wreszcie minister skarbu przedstawił budżet, który przyjęto, załatwiając współcześnie kilka ważniejszych spraw natury ekonomicznej, i uchwalono pobór rekrutów. Partja katol.-niemiecka złączyła się z centrum w jedną całość, wybierając na swego przewodnika dr. Teodora Kathreina, byłego prezydenta izby. W kwietniu 1901 cesarz ofiarował miastu Pradze fundusz na zbudowanie muzeum współczesnego malarstwa, rzeźby, architektury i mianował 9 nowych członków izby panów. W radzie państwa podniesiono sprawę protektoratu arcyksięcia Franciszka Ferdynanda nad katolickim związkiem szkolnym, i wszechniemcy atakowali mowę arcyksięcia, który potępił ruch antykatolicki w Austrji (Los von Rom Bewegung). Körber odpowiedział, że to są prywatne sprawy arcyksięcia, do których parlament wtrącać się nie może. Orędzie cesarskie na imię hr. Gołuchowskiego na 20 maja 1901. Na prezydenta delegacji austrjackiej wybrano księcia Lobkowitza, na wicepezydenta deputowanego Jaworskiego. Węgrzy wybrali Szaparego i Szilagyi'ego. W delegacjach po załatwieniu spraw budżetowych, poruszono kwestję chińską, kwestję przymierza z Niemcami, oraz sprawę wydalania poddanych austrjackich z Niemiec. Zwołano sejmy krajowe. We wrześniu i październiku odbyły się nowe wybory do sejmów krajowych. Wskutek ustąpienia Pradego z wiceprezydentury, wybrano wiceprezydentem dep. Kaisera. Minister skarbu przedstawił budżet za rok 1902. Dochody mają wynosić 1,685,966,357 kor., wydatki 1,685,117,944 koron. 4 listopada ukończono pierwsze czytanie projektu budżetowego i przyjęto go. W Insbruku wybuchły zaburzenia wskutek starcia pomiędzy studentami włoskimi a niemieckimi. W listopadzie deputowany wszechniemiecki Wolff, słynny ze swoich brutalnych wystąpień, złożył mandat, gdyż członkowie jego własnej partji ogłosili go za infamisa. Rozpoczęto debaty nad urządzeniem nowych uniwersytetów dla różnych narodowości (Włochów, Słowian południowych, Czechów w Morawji), bez rezultatu. 10 grudnia przyjęto budżet. Orędzie cesarskie z 12 grudnia zwołało sejmy krajowe. W sejmie galicyjskim ks. Czartoryski poruszył sprawę nadużyć wrzesieńskich (w Poznańskiem), co wywołało burzę w prasie pruskiej; poseł niemiecki w Wiedniu, hr. Eulenburg, zwrócił się z tego powodu z pretensjami do hr. Gołuchow-

skiego, wspólnego ministra spraw zagranicznych Austrji (styczeń 1902). W lutym wybuchły zaburzenia w Trjeście, gdzie ogłoszono stan oblężenia, który trwał do kwietnia 1902. Delegacje wspólne otwarto 6 maja 1902, które uchwaliły budżet ministerjum spraw zewnętrznych. W czerwcu z powodu antypolskiej mowy cesarza Wilhelma w Malborgu poseł czeski Klofacz wniósł ostrą interpelację w radzie państwa. Körber odmówił odpowiedzi na nią. Klofacz wnosi powtórną interpelację z powodu prowokującej mowy kanclerza niemieckiego Bülowa w pruskiej izbie panów. Körber oświadcza, że w mowie tej nie dopatrzył się prowokacji. 28 czerwca podpisano odnowiony traktat trójprzymierza. Körber znowu próbował przeprowadzić ugodę w sprawie językowej w Czechach, ale Czesi się na jego projekt nie zgodzili (październik 1902). 16 października otwarto wiedeńską radę państwa, i posłowie rusińscy oraz dep. Daszyński postawili naglące wnioski w sprawie zmowy robotników rolnych w Galicji. W tej samej sprawie wniósł interpelację deputowany Jaworski, zwalając wszystko na agitatorów. Dep. rusiński Romańczuk postawił wniosek ustanowienia uniwersytetu rusińskiego we Lwowie, izba wniosek ten odrzuciła (październik 1903). Do rady państwa w Wiedniu i do parlamentu węgierskiego wniesiono projekt ustawy wojskowej, dotyczący powiększenia kontyngensu rekrutów o 125,000 ludzi i obrony krajowej, oraz honwedów o 7,500 (listopad). 11 listopada Körber wniósł w izbie projekt ustawy językowej. 18 grudnia zamknięto radę państwa. Jenerał Krieghammer, wspólny minister wojny, podał się do dymisji. Następcą jego został baron Pitreich (grudzień 1902). 25 grudnia ogłoszono pozbawienie arcyksięcia Leopolda Ferdynanda praw domu cesarskiego i usunięto go z rodziny (ob. Wölfling). Minister spraw zagranicznych rosyjskich hr. M. Lamsdorff przybył 29 grudnia do Wiednia. W r. 1903 zamęt parlamentarny w Austrji wzmógł się jeszcze wskutek pogorszenia stę stosunków na Węgrzech, gdzie partje opozycyjne zaczęły dążyć z całą siłą do rozluźnienia unji pomiędzy Węgrami a Austrją (ob. Węgry). To utrudniło położenie rządu, a chociaż wszystkie partje, z wyjątkiem wszechniemców, zapewniają o uczuciach dynastycznych, mimo to dążenia federalistyczne biorą górę nad centralnemi. Odzywały się nawet głosy za wyodrębnieniem Galicji i nadaniem jej stanowiska analogicznego do Węgier. Niemcy patrzą dość przychylnie na ten projekt, gdyż tym sposobem Czesi i Słowianie południowi straciliby oporę, i Niemcy mogliby rządzić w Przedlitawji bez opozycji prawie. W radzie państwa Czesi nie przestawali robić obstrukcji. 24 czerwca odbył się wybór do delegacji wspólnych. Koło polskie wybrało do delegacji wspólnych: Jaworskiego, hr. Wojciecha Dzieduszyckiego, Dawida Abrahamowicza, Dulembę, Popowskiego i hr. Wodzickiego. Wodzicki zrezygnował; jego mandat odstąpiono Rusinom. Komisja w sprawie ugody między Przedlitawją a Węgrami ukończyła obrady nad projektem związku handlowo-celnego. Prezes ministrów zwrócił się do prezesów obu izb z orędziem, które na mocy najwyższego rozkazu zaleca zamknięcie parlamentu. Wobec oświadczenia koła polskiego, że będzie szukało zbliżenia z innemi stronnictwami, dążącemi do naprawienia stosunków w radzie państwa, wszystkie stronnictwa niemieckie połączyły się z soba. Tylko wszechniemcy i Niemcy katolicy pozostali na uboczu, zamierzając porozumiewać się ze związkiem. Utworzenie tej koalicji niemieckiej utrudniło bardzo utworzenie nowej większości parlamentarnej i nie pozwala na usunięcie nieładu w parlamencie. Niemcy bowiem postanowili sprzeciwiać się do upadłego powstaniu większości, czyli odnowieniu dawnej prawicy, w obawie, że w takim razie utraciliby przewagę w rządzie i kraju. Gabinet Körbera był zachwiany. Körber usiłował zreorganizować ministerjum, próbując zjednać Polaków i Czechów. Ostatecznie gabinet Körbera podał się do dymisji, ale po pewnem wahaniu cesarz dymisji nie przyjął. Ustąpił tylko minister czeski Rezek. Cesarz wydał na imię Körbera orędzie, w którem poleca mu pozostanie nadal na stanowisku. W lipcu 1903 zmarł wspólny minister skarbu i administrator Bośni i Hercogowiny Kallay, tymczasowo sprawy jego wydziału prowadził hr. Gołuchowski, a w końcu lipca mianowano ministrem skarbu bar. Stefana Burjana de Rejecz. (Ob. Burjan). Na mocy § 14 cesarz wyznaczył udział Węgier i Austrji we wspólnych wydatkach na czas od lipca 1903 do czerwca 1904 w ten sposób, że Węgry mają płacić $33^1/_9$ %, a Austrja 66 $^8/_{9}$ %. W sierpniu odwiedził cesarza austrjack. w Ischlu król rumuński. Tymczasem sprawy na Węgrzech pogorszały się ciągle (ob. Węgry), oddziaływając bardzo niekorzystnie na stosunki austrjackie. Rozeszły się nawet pogłoski o abdykacji cesarza Franciszka Józefa. Zajścia na półwyspie Bałkańskim w Serbji (ob.), Bulgarja (ob.), Macedonji (ob.), gdzie interesy Austrji są mocno zaangażowane, nie pozostały również bez wpływu na stan umysłów. Ponieważ opozycja węgierska domagała się zupełnego oddzielenia armji węgierskiej od austrjackiej, i wskutek tego niemożna było bez uchwały obu parlamentów powołać nowych rekrutów, postanowiono przetrzymać żołnierzy, którzy wysłużyli już 3 lata i mieli 1 października opuścić służbę do d. 31 grudnia (sierpień 1903). Wywołało to wielkie wzburzenie w całem państwie. Niemcy austrjaccy oburzeni byli na Węgrów. Poseł Ebenhoch oświadczył, że stronnictwa niemieckie w Przedlitawji nie zgodzą się pod żadnym warunkiem na spełnienie żądań węgierskich i rozerwanie armji. Wyliczył on liczne ofiary ekonomiczne, jakie Austrja ponosi od wielu lat, aby tylko utrzymać jedność monarchji i armji, i wyraził przekonanie, że zerwanie unji narażiłoby

Węgrów tylko na straty. Jeżeli Węgrom zdaje się, że potrafią przy samoistnym okręgu celnym lepiej gospodarować, to Austrja nie ma nic przeciw temu; większa szkoda będzie po stronie Węgier, choćby już dlatego, że Węgry ciągle odczuwają wielki brak gotówki, a największa część ich papierów jest ulokowana w Wiedniu. Nadto wszystkie prawie przedsiębierstwa są oparte na kredycie austrjackim. P. Ebenhoch wzywał wszystkie stronnictwa, ażeby skupiły się koło dra Körbera, który w tej sprawie dał dowody wielkiej energji i nie dopuści do rozerwania armji wspólnej. Chaos potęgował się jeszcze przez to, że sprawa cukrowa pomiędzy obu połowami państwa była nieuregulowana. W ustawie o kontyngensie cukrowym zapewniono Węgrom pewne *quantum* produkcji cukrowej. Ponieważ konwencja międzynarodowa zmusiła Austrję do cofnięcia ustawy, żądają Węgry czterech franków od centnara metrycznego sprowadzanego z Austrji cukru i grożą poborem od dnia 1 września cła od cukru austrjackiego. Austrja grozi w zamian poborem cła od zboża węgierskiego. 20 sierp. 1903 cesarz zatwierdził upaństwowienie gimnazjum polskiego w Cieszynie na Śląsku. 31 sierp. przybył do Wiednia król angielski Edward i przyjmowany był bardzo uroczyście. Wizyta ta łączyła się z uregulowaniem stosunków bałkańskich, zwłaszcza że król konterował specjalnie z ministrem hr. Gołuchowskim. Tymczasem stosunki wewnętrzne monarchji nie poprawiały się wcale. Miasta austrjackie uchwalały protesty przeciwko utrzymaniu żołnierzy ponad określony termin. W Tryjeście żołnierze się zbuntowali, i trzeba ich było uśmierzać siłą. Młodoczesi postanowili dążyć do połączenia wszystkich stronnictw czeskich, aby przeprowadzić wspólnemi siłami reformę stosunków wewnętrzno-politycznych Austrji w duchu federacyjnym. Przywódcy stronnictw niemieckich byli u prezesa ministrów Koerbera, aby mu oświadczyć, że nie zgodzą się na żadne ustępstwa narodowe na Węgrzech. Wyrazili oni obawę, że w takim razie także Czesi, a może też Polacy, zażądają ustępstw w dziedzinie wojskowej. Stronnictwa niemieckie pragną utrzymania stosunków, wytworzonych w 1867 roku, uznają jednolitość armji, nie zgodzą się na żadną zmianę i przestrzegają rząd przed skutkami zastosowania się do życzeń węgierskich. 6 września przybył do Wiednia z wizytą chedyw egipski Abbas. W tymże czasie odbyła się w Wiedniu konferencja międzyparlamentarna zwolenników pokoju i sądów rozjemczych. Ogłoszono zwołanie sejmów krajowych (wrzesień 1903). Sejmy bukowiński, salcburski, zwołane na d. 10 t. m., niższoaustrjacki, karyntyjski, śląski i galicyjski na d. 14 t. m., morawski i styryjski na d. 21 t. m., kraiński na d. 22 t. m., czeski i tyrolski na d. 20 t. m. We wrześniu przybył do Wiednia cesarz Wilhelm i przyjmowany był z wielką uroczystością. Posiedzenia sejmów krajowych były bardzo burzliwe, protestowano przeciwko zatrzymaniu żołnierzy ponad termin i domagano się równouprawnienia narodowości upośledzonych. Cesarz austrjacki przybył do Galicji na manewry i w zamku hr. Lanckorońskiego w Chłopach wydał słynny rozkaz do armji w którym powiedział między innemi (16 września): „Im silniej uzasadniony jest mój korzystny sąd o militarnej wartości, o pełnej poświęcenia ochoczości służbowej i o jednomyślnem współdziałaniu wszystkich części mojej całej siły zbrojnej, tem bardziej muszę i chcę stać niewzruszenie przy *istniejących i wypróbowanych jej urządzeniach*. Niechaj wie przedewszystkiem moje wojsko, którego trwałą spójnię mogłyby rozluźnić jednostronne dążności, a to lekceważąc wysokie zadanie, jakie ono ma do spełnienia ku pomyślności obu obszarów państwowych monarchji, że przenigdy nie zrzeknę się tych praw i władzy, które poruczone są najwyższemu jego wodzowi. Wspólnem i jednolitem, tak jak jest, ma pozostać moje wojsko, jako silna potęga dla obrony austrjacko-węgierskiej monarchji przeciw wszelkim nieprzyjaciołom. Wierna swojej przysiędze, kroczyć będzie cała moja siła zbrojna na drodze poważnego spełnienia swoich obowiązków, przejęta owym duchem jedności i harmonji, który szanuje wszelkie narodowe sprzeczności, zużytkowując szczególniejsze zalety każdego szczepu ludowego ku dobru wielkiej całości". Ustęp ten wywołał entuzjazm w Austrji, a burzę niezadowolenia na Węgrzech, tak, że cesarz zmuszony był dodać komentarz przez usta prezesa ministrów węgierskich hr. Khuena Hedervarego, że nie pragnął obrazić narodu węgierskiego (ob. Węgry). Radę państwa zwołano na 23 września 1903, na krótki czas, głównie w celu załatwienia sprawy poboru rekrutów. W izbie odbywały się obrady. Koło polskie wyjątkowo zachowywało się opozycyjnie. Hr. Dzieduszycki oświadczył, że Koło polskie zawotuje zwyczajny kontyngens rekrutów nie dla rządu, lecz dla cesarza i dla państwa. Uchwalenie rekruta nie jest kwestją zaufania do rządu, gdyż nie jest kwestją polityczną. Przeciwnie, mówca przestrzega rząd, by nie łączył kwestji rekruta z kwestją zaufania, gdyż przez to wmieszałby w ramy armji politykę, co groziłoby państwu wielu niebezpieczeństwami. Koło polskie głosowało za rekrutem jeszcze i dlatego, by temu rządowi, który tak nadużywał na złe paragrafu 14, nie dać sposobności do ponownego zastosowania owego paragrafu. Dr. Koerber przed mową hr. Dzieduszyckiego, której treść już poprzednio była mu znana, wydalił się demonstracyjnie z sali. Stronnictwo młodoczeskie rozpoczęło obstrukcję i zamierzało nie pozwolić na uchwalenie ustawy wojskowej, jeżeli rząd nie zgodzi się na założenie drugiego uniwersytetu czeskiego. Körber chciał z powodu obstrukcji czeskiej cofnąć wniosek o powiększenie liczby rekrutów. Sprzeciwiały się temu stronnic-

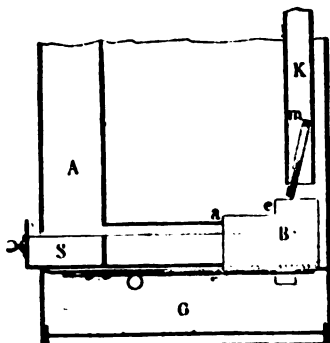
twa niemieckie. Uchwalenie ustawy wojskowej stało się wątpliwem. Ostateczny pobór rekrutów uchwalony, ale w liczbie mniejszej, niż domagali się ministrowie. Izba poselska wymaganą większością $^2/_3$ uchwaliła nagłość wniosku Placzka (czecha), który oświadczał się przeciw podwyższonemu kontyngensowi rekrutów, a za natychmiastowem uwolnieniem ze służby żołnierzy, którzy przesłużyli 3 lata. Przystąpiono zaraz do rozpraw merytorycznych, które zainaugurował poseł Daszyński. Dnia 26 września zamknięto izbę. Współcześnie z powodu przesilenia ministerjalnego na Węgrzech, które się wlokło czas bardzo długi, gdyż trudno było znaleźć męża stanu, którył pogodził życzenia korony z życzeniami obstrukcji, życie polityczne w Austrji przechodziło ciężkie przesilenie. Sejmy krajowe, obradujące podczas wakacji rady państwa, zachowywały się bardzo burzliwie; w sejmie czeskim czesi walczyli z Niemcami, w Tyrolu Włosi z Niemcami, w Galicji Rusini zagrozili obstrukcją i część ich opuściła sejm z powodu nieuchwalenia żądanego przez nich gimnazjum rusińskiego w Stanisławowie (ob. Galicja). Słowem, stan wewnętrzny w Austrji przy końcu 1903 roku przedstawiał się bardzo niewesoło i widoków poprawy nie było. Ob. Węgry. Co do małżeństwa następcy tronu austrjacko-węgierskiego, arcyksięcia Franciszka Ferdynanda, ob. Franciszek Ferdynand. 1 października przyjechał Najjaśniejszy Pan Mikołaj II, cesarz rosyjski, z ministrem spraw zagranicznych hr. Lamsdorffem. Po uroczystem powitaniu monarchowie udali się do Schönbrunnu, a następnie do Mürzstegu na polowanie. Współcześnie ministrowie Lamsdorff i Gołuchowski omawiali sprawy bałkańskie, i rezultatem tych konferencji była nota austrjacko-rosyjska w przedmiocie reform macedońskich. D. 17 października przybył do Wiednia król Leopold, w części szukając poparcia w sprawie państwa Kongo, w części zaś pragnąc załagodzić niesnaski rodzinne, wywołane zamęściem b. arcyksiężny Stefanji, córki króla Leopolda, która zaślubiła hr. Lonyay, wbrew jego woli. Obie te sprawy nie zostały załatwione, gdyż cesarz Franciszek Józef odmówił pośrednictwa w sprawie Kongo, a król Leopold nie pogodził się z córką. Nuncjusz papieski Taliani opuścił Wiedeń i udał się do Rzymu. Koerber probował znowu doprowadzenia do ugody czesko-niemieckiej i w tym celu konferował z hr. Thunem, baronem Chlumeckym, Pergeltem i Stranskym. 22 października lord Methuen, nadzwyczajny poseł angielski, wręczył cesarzowi na uroczystem posłuchaniu buławę marszałka armji angielskiej, przysłaną przez króla Edwarda VII. 1 listopada, stronnictwo chrześcijańsko-socjalne oznajmiło niemieckiej partji ludowej, że wobec kolosalnych ustępstw na rzecz Węgier nie może dopuścić, ażeby za pieniądze austrjackie utrzymywano armję narodowo-węgierską.—Tegoż miesiąca ponowiły się manifestacje studentów przeciw Luegerowi. 2 listopada, stronnictwo chrześcijańsko-społeczne postanowiło sprzeciwić się temu, aby unarodowiona armja węgierska była utrzymywana kosztem Przedlitawji, domaga się więc zmiany stosunku Węgier do Przedlitawji, i zawiadomiło o tem postanowieniu stojące już oddawna na tem stanowisku stronnictwo ludowe niemieckie. Wobec tej uchwały, należało spodziewać się burzliwych obrad w radzie państwa. W listopadzie 1903 zamknięto sesje sejmów krajowych. 15 listopada głoszono, że Koerber chce dla zapobieżenia obstrukcji czeskiej ofiarować czechom uniwersytet w Kromieryżu. Zarząd zjednoczonych stronnictw niemieckich był gotów zgodzić się na to, ale Niemcy z Moraw sprzeciwili się. Koerber groził dymisją, jeżeli Niemcy się nie zgodzą na to ustępstwo dla Czechów, równie niezbędne, jak sprawiedliwe. W razie ustąpienia Koerbera, przyszłoby do utworzenia ministerjum zachowawczosłowiańskiego. W połowie listopada 1903 zwołano radę państwa. Z początku sesja zapowiadała się burzliwie z powodu obstrukcji, rozpoczętej przez Czechów. Następnie położenie się zmieniło wskutek zachowania się prezesa ministrów węgierskich, Stefana Tiszy, który w parlamencie węgierskim obraził Körbera. To dało pochop stronnictwom niemieckim do skupienia się obok Körbera i umocniło jego sytuację. Czesi trzymali się nadal opornie, a Polacy zachowali neutralnie.

Paragraf 14. Wspominany wielokrotnie § 14 konstytucji austrjackiej z 21 grudnia 1867 reguluje sprawy prawodawcze na wypadek, jeżeli z jakichkolwiek przyczyn rada państwa nie funkcjonuje. W razie niezbędnej konieczności można wtedy, pod odpowiedzialnością całego ministerjum wprowadzić jakieś rozporządzenie na zasadzie dekretu cesarskiego—o ile nie dotycze ono zmiany konstytucji, nie obciąża stale budżetu państwa, i nie dotycze ustąpienia własności państwowej. Rozporządzenie takie ma ważność prowizoryczną i upada, jeżeli rząd zaniedba je przedstawić do zatwierdzenia na najbliższej sesji parlamentu, w ciągu 4 tygodni, i to najpierw izbie deputowanych, a następnie izbie panów. Upada również, jeżeli jedna z izb odmówi zatwierdzenia. Ministerjum jest odpowiedzialne w razie, jeżeli rozporządzenie, które nie uzyskało sankcji parlamentarnej, lub straciło swoją prowizoryczną ważność, nie będzie cofnięte we właściwym terminie.

Australja. 1 stycz. 1901 kolonje angielsko-australijskie, Nowa płdn. Walja, Victoria, Queensland, Australja południowa i Tasmanja utworzyły federację pod nazwą Commonwealth of Australia. Pierwszy minister zawiadomił telegraficznie ministra kolonji Chamberlaina, że obce mocarstwa są proszone o przysłanie przedstawicieli i okrętów na uroczystość otwarcia pierwszego parlamentu związkowego. Wybory z 29 marca wprowadziły do parlamentu większość, usposobioną życzliwie

dla cel protekcyjnych. Parlament otworzył w Melbournie książę Kornwalji i Jorku, następca tronu. Parlament wydał w ciągu 1901 r. kilka ważnych ustaw dotyczących związku, jako to bicie własnej monety, prawo o służbie wojskowej, o emigracji etc.

Automaty. *Automaty sprzedające* posiadają urządzenie wewnętrzne rozmaite, zależnie od przeznaczenia swego; w każdym jednak razie znajduje się hamulec, który usuwa się pod ciężarem wrzucanej monety, co powoduje wyrzucenie przedmiotu sprzedawanego lub umożebnia wysunięcie szuflady. W urządzeniu najpospolitszem szuflada

Automaty.

S (ob. fig.) zawiera dany przedmiot, który tam wpada ze zbiornika A. Ze szufladą połączona jest skrzynka blaszana B, spoczywająca na sprężynie F i opierająca się o brzeg *a*, a w ten sposób utrzymuje szufladę S w stałem położeniu. Gdy więc oznaczona moneta *m* wpada przez kanał K na blachę B, sprężyna ustępuje, a blacha opada tak nizko, że wycięcie *e* obniża się pod brzeg *a*, szuflada zatem daje się wysunąć, przyczem moneta wpada do zbiornika G. Przy wsuwaniu szuflady skrzynka B dostaje się znowu za brzeg *a*, a szuflada napełnia się nowym przedmiotem z A. Zamiast sprężyny F zastosowany może też być drążek, którego jedno ramię tworzy hamulec, usuwający się, gdy na ramię drugie pada moneta.

Awakumowicz Jowan, adwokat i polityk serbski, * 1835, był kilkakrotnie ministrem sprawiedliwości, a w 1892 ministrem gabinetu liberalnego. Po zamordowaniu króla Aleksandra i królowej Dragi (czerwiec 1903) postawiony na czele rządu, jako prezes ministrów, na stanowisku tem pozostał po wstąpieniu na tron króla Piotra I (ob.) Karageorgewicza. Ustąpił w październiku 1903 r. Rządy po nim objął Sawa Gruicz.

Axentowicz Teodor, malarz, wykonał nadto: „Würzburg w 1811", scena z wojen Napoleońskich; portrety: Sary Bernhardt, jej syna z żoną, ks. Wład. Czartoryskiego, pani Czarkowskiej-Golejewskiej, ks. Sapiehy i in.; „Oberek".

Azbest. Do licznych użytków azbestu przybyło zastosowanie go w budownictwie. Z odpadków mianowicie, złożonych z krótkich włókien, z dodatkiem wody, wapna, gipsu lub cementu, zaczęto wyrabiać w Kanadzie zaprawę przydatną do ozdoby ścian żelaznych, kamiennych lub drewnianych. Zaprawa taka zaleca się gładkością, trwałością, a zwłaszcza dobrze chroni budynki od pożaru. Ponieważ nadto A. jest złym przewodnikiem ciepła, izby przeto, których ściany wyłożone są zaprawą azbestową, są w zimie ciepłe, a w lecie chłodne. Wybornie też przytłumia głos; ściany drewniane, z obu stron zaprawą tą wyłożone, głos zupełnie powstrzymują. Materjał ten, bardzo już rozpowszechniony w Ameryce, przeszedł też i do Europy.

Azbestyk, azbest krótkowłóknisty i proszkowaty, który powstaje po usunięciu włókien dłuższych, używa się na wyrób cementu azbestowego (ob.).

B.

Babilon. W ostatnich czasach zrobiono wiele ciekawych odkryć archeologicznych na miejscu dawnego B. Oprócz szczątków dzieł architektury i sztuki, odnaleziono wiele tabliczek glinianych z napisami (kontraktów, listów, pieśni, słowników), rzucających ciekawe światło na zrozumienie tekstów Starego Testamentu 1901. Najważniejszych odkryć dokonali dr. Kolwedey i Andrae. Po polsku wyszły „Dzieje literatury babilońsko-asyryjskiej" J. A. Święcickiego (Warszawa, 1901).

Babington Karol Cardole, botanik, † 1895 r. w Cambridge.

Babo August Wilhelm, pomolog, † 1893 w Meidling pod Wiedniem.

Baccalaureat, ob. Bakałarz.

Baccelli Guido, mąż stanu włoski. W r. 1893 objął tekę ministra oświaty w gabinecie Crispiego i razem z nim wstąpił w r. 1896, potem objął tę samą tekę jeszcze raz w gabinecie generała Pelloux w r. 1898, ob. Włochy.

Bach Aleksander, baron, polityk austrjacki, † 1893 r.

Backlund Jan Oskar, astronom, * 1846 w Langhem w Szwecji, został 1875 docentem uniwersytetu w Upsali, 1878 roku adjunktem obserwatorjum w Pulkowie, 1887 r. astronomem akademji nauk w Petersburgu, a 1895 dyrektorem obserwatorjum w Pulkowie. W r. 1896 obserwował całkowite zaćmienie słońca w Nowej Ziemi. Ogłosił: „Zur Theorie des Enckeschen Kometen" (1881); „Calcul et recherches sur la comète d'Encke" (5 t., 1892—94); „Sur la masse de la planète Mercure et sur l'accélération du mouvement moyen de la comète d'Encke" (1894); „Zur Entwickelung der Störungsfunktion" (1884).

Bacon Delja, autorka amerykańska. Przedtem jeszcze napisała: „Tales of the Puritans" (Newhaven) i komedję „The bride of Fort Edward" (New-Jork, 1839). Por. Hawthorne „Recollections of a gifted woman" w dzienniku *Our old home* (Boston, 1863).

Bacquehem Oliwier, margrabia von... W r. 1893 był ministrem spraw wewnętrznych w gabinecie koalicyjnym Windischgrätza. 1895—98 namiestnikiem Styrji, w r. 1900 mianowany prezesem senatu przy sądzie administracyjnym.

Baden, wielkie księstwo. W roku 1893 miejsce Elstättera, ministra skarbu zajął Bachenberger, który zaproponował sejmowi podwyższenie podatku dochodowego. Projekt przyjęto. Częściowe wybory do sejmu (4 listopada 1895) nie dały partji narodowo-liberalnej większości absolutnej, tak, że partja ta musiała złączyć się z konserwatywną. Narodowo-liberalni liczyli 31 członków, konserwatyści 2, naprzeciwko nich stali 21 ultramontanów, 5 demokratów, 2 socjalistów, 1 antysemita, 1 stojący poza partjami. Sprawa reformy wyborczej nie doszła do skutku w 1896 r. Przy nowych wyborach 1897 złączyli się ultramontanie pod wodzą Wackersa z demokratami i socjalistami i postępowcami przeciwko narodowo-liberalnym, którzy stracili kilka mandatów i stan izby przedstawiał się, jak następuje: 27 narodowo-liberalnych, 21 ultramontanów, 5 demokratów, 5 socjalistów, 2 konserwatystów, 2 antysemitów i 1 postępowiec. Ta zmiana stosunku partji wpłynęła na charakter obrad. Zaczęto napadać na rząd, dotykając kwestji religijnych i narodowych. Poruszono też sprawę reformy wyborczej (1899) i potępiono surowo ministra spraw wewnętrznych Eisenlohra. Wielki książę zsolidaryzował się z gabinetem. Tymczasem wypadły nowe wybory (listopad 1899), w któ-

rych narodowo-liberalni otrzymali tylko 23 mandaty, ultramontanie—22, demokraci—7, socjaliści—7, konserwatyści—1, antysemici—1, 2 deputowanych stało poza partjami; opozycja antyrządowa wzrosła. Podniesiono znowu sprawę reformy wyborczej. W r. 1900 (w styczniu) izba zawotowała ogólne prawo wyborcze, ale rząd i izba wyższa nie chciały ustąpić. Rząd chciał w reformie wyborczej uwzględnić nietylko cyfrę wyborców, ale i uprzywilejować pewne korporacje i miasta. instytucje i t. d. 17 września 1900 ustąpił minister Eisenlohr, a miejsce jego zajął Schenkel. To jednak nie wpłynęło na zmianę systematu rządowego. W kwietniu 1901 w. książę Fryderyk obchodził 60-letni jubileusz służby wojskowej. W czerwcu 1901 ustąpił prez. ministerjum państwa i sprawiedliwości, dr. Nokk, miejsce jego zajął Brauer. W październiku 1901 odbyły się nowe wybory. Narodowo-liberalne. otrzymali 24 mandaty, ultramontanie—23, socjaliści—6, partja ludowa niemiecka—5, postępowcy—2, konserwatyści—1, antysemici—1, związek chłopski—1. Wszystkie partje domagały się zaprowadzenia wyborów bezpośrednich. Por. Elard Meyer „Badisches Volksleben im XIX Jahrh." (1900); Leonhard Müller „Badische Landtagsgeschichte" (1900).

Baden-Powell Robert Stephenson Smyth, generał angielski, * 1857, służył w Indjach, Afganistanie i Afryce południowej. Od r. 1890—93 przebywał na Malcie, w 1895 dowodził wojskami tubylczemi w wojnie z Aszantami, w 1899 — 1900 bronił dzielnie podczas wojny transwalskiej Mafekingu, dopóki nie doczekał się odsieczy. Mianowany za to generałem i głównodowodzącym wojskami w zawojowanych państwach burskich.

Badeni Stanisław, marszałek sejmu galicyjskiego, ustąpił z tego stanowiska w r. 1901 we wrześniu, a miejsce jego zajął Andrzej hr. Potocki, który w 1903 po ustąpieniu hr. Pinińskiego, mianowany został namiestnikiem Galicji, a wtedy B. objął znowu marszałkowstwo sejmu w czerwcu 1903 r.

Badeni Jan, ks. Jezuita, napisał nadto: „Studja i szkice" (3 t., Kraków, 1898), † 1899.

Bader Klarysa, literatka francuska, † 1902.

Badowski Adam, artysta malarz, † 1903.

Baernreither Józef Marja, polityk austrjacki, wstąpił, jako przedstawiciel wiernokonstytucyjnej partji, własności wielkiej do gabinetu hr. Thun Hohensteina (1898 marzec), wystąpił z gabinetu w październiku t. r., uważając, że ministerjum nie dość sprzyja Niemcom. W 1901 wybrany do parlamentu ponownie.

Baillon Henryk Ernest, botanik, † 1895 w Paryżu.

Bain Aleksander, filozof angielski, † 1903 roku w Aberdeen.

Baisch Herman, malarz pejzażysta niemiecki, † 1894 w Karlsruhe.

Baissac Juljusz, pisarz francuski, * 1827 r., † 1898, szef biura w ministerjum wojny, napisał: „Les Femmes dans les temps anciens" (1857); „Les Femmes dans les temps modernes" (1857); „La Russie, son peuple, son armée" (1860) pod pseudonimem Leona Deluzy; „Les origines de la religion" (1876); „Satan ou le Diable" (1877); „L'Age de Dieu" (1879); „Histoire de la Diablerie chrétienne" (1882); „La vie après la mort" (1885); „Les Grands jours de la Sorcellerie" (1890).

Bakalaureat, ob. Bakałarz.

Bakchylides, poeta grecki, z Keos (około 450), siostrzeniec Simonidesa, przebywał często na dworze Tyrana Hierona z Syrakuz. Fragmenty bardzo nieliczne z dzieł jego zebrał Nene (1823). Były to tylko cytaty oderwane, nie dające pojęcia o charakterze poety. W ostatnich czasach odnaleziono w jednym z papirusów egipskich, przechowywanych w Muzeum Brytańskiem, 13 epinikjów i 6 dytyrambów prawie kompletnych. Wydał je Kennyon (Londyn, 1897), Blass (razem z dawnemi fragmentami, Lipsk 1898) i Jurenka (Wiedeń, 1898). Por. Wilamowitz Möllendorf Bakchylides (Berlin, 1898).

Baker Samuel White, podróżnik angielski, † 1893 (nie 1884) w majątku swoim Sanford Orleigh pod Newton Abbot. Por. Murray i White „Sir Samuel B., a memoir" (1895).

Bakhuyzen von de Sande, Henryk Gerard, astronom, * 1838 w Hadze, został 1861 nauczycielem gimnazjum tamże, 1867 profesorem fizyki w politechnice w Delft, 1872 profesorem astronomji i dyrektorem obserwatorjum w Lejdzie. Jako członek komisji międzynarodowej pomiarów ziemi prowadził liczne pomiary geodezyjne i wydał 4, 5 i 6 tom roczników obserwatorjum w Lejdzie.

Bakunin Michał. Jego pisma mniejsze: „Fédéralisme, socialisme et antithéologisme;" „Lettres sur le patriotisme;" „Dieu et l'Etat" wyszły w Paryżu w r. 1895.

Balaguer Wiktor, poeta i historyk kataloński, † 1901.

Balart Federico, poeta hiszpański, * 1869, wydał z powodu śmierci żony tom poezji lirycznych p. t.: „Dolores" (1894), który go zrobił sławnym. Prócz tego wydał „Horizontes" i studjum estetyczne „El presaismo en el arte" (1895). Pisywał krytyki do „Imparcial."

Baldamus August Karol Edward, ornitolog, † 1893 r. w Wolfenbüttel.

Balfour Gerald, polityk angielski, nadsekretarz do spraw Irlandji, objął w 1900 tekę ministra handlu.

Balfour Artur Jakób, 1902 po ustąpieniu Salisburego został mianowany prezesem gabinetu.

Balfour of Burleigh Aleksander Hugh Bruce,

Balfour Artur.

lord, * 1849, był w gabinecie Salisburego sekretarzem stanu dla Szkocji.

Balicki Zygmunt, dr., napisał nadto: „Parlamentaryzm“ zarys socjologiczny (Lwów, 1900); „Metody nauk społecznych i ich rozwój w XIX stuleciu“ (Warszawa, 1903).

Baliński Karol, literat, * 1812, † 1903 w Grodzisku.

Ballagi Aladar, historyk węgierski, * 1853, profesor w Budapeszcie, autor kilku dzieł historycznych.

Ballagi Geza, brat poprzedniego, również historyk, profesor w Szaroszpataku, wydał cenne dzieło o „Literaturze politycznej Węgier do roku 1825.“

Ballestrem Franciszek Ksawery, polityk niemiecki. Otrzymawszy znowu mandat w r. 1898, wybrany na prezydenta parlamentu niemieckiego. Kandydatura jego w wyborach z r. 1903 stawiana na Śląsku przez partję centrum nie znalazła uznania u ludności polskiej, gdyż **B.** wybrany poprzednio przeważnie głosami polskiemi, wyrażał się w sposób pogardliwy o Polakach i popierał hakatystów.

Balon. Na udoskonalenie techniki balonów wpłynęły najbardziej zastosowania ich do celów wojennych. Ulepszone zostały zwłaszcza *balony uwiązane (ballons captifs)*, które poprzednio służyć mogły jedynie przy wietrze słabym; oporność większą przeciw naciskom wiatru zyskał *balon latawcowy* Persevala i Siegsfelda, tak nazwany stąd, że skutkiem swej postaci i obciążenia ustawia się pochyło względem wiatru, jak latawiec. Nowe to obserwatorjum wojenne (fig. 1) składa się z balonu walcowego, zakończonego powierzchniami kulistemi; wewnątrz znajduje się balonik *(ballonet)*

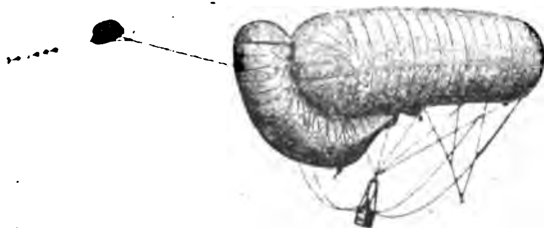

Fig. 1. Balon uwiązany Persevala i Siegsfelda.

wypełniony powietrzem, które się dostaje przez otwór lejkowaty *a*, co mu nadaje pożądaną stateczność; do powstrzymywania kołysań bocznych służy pierścień *b*, oraz mały balon dodatkowy *c*, przytwierdzony do tylnej części balonu głównego. Następnie jednak balon ten dodatkowy został usunięty i zastąpiony przez dwie powierzchnie żaglowe, osadzone po obu stronach przedniej powierzchni balonu. Taki balon latawcowy nadaje się też do spostrzeżeń meteorologicznych w pewnej wysoko-[illegible], a w tym celu zaopatrzony jest w samopiszące przyrządy obserwacyjne.—Zadanie kierowania balonami posunęło się nieco przez zaopatrzenie ich rusztowaniem z glinu. Wielkich rozmiarów taki balon, albo raczej statek powietrzny zbudował hrabia Zeppelin, który zdołał w tym celu zawiązać towarzystwo akcyjne z kapitałem 800,000 marek. *Statek powietrzny Zeppelina* (fig. 2) składa się z rusztowania glinowego, długości 128 metrów, posiadającego przecięcie 24-kątne o średnicy 11,6 m.; rusztowanie to pokryte jest zewnątrz powłoką

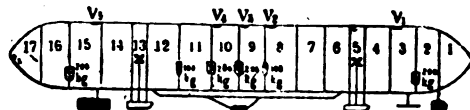

Fig. 2. Statek powietrzny Zeppelina.

z pegmatoidu i tkaniny jedwabnej, a wewnątrz podzielone jest przez 16 przegród na 17 osobnych oddziałów, z których każdy zawiera balon oddzielny. Pod balonem zawieszone są dwie gondole, również z glinu, połączone między sobą galerją; każda z tych gondol zawiera motor benzynowy Daimlera, zapas benzyny, oraz wszelkie przyrządy, do obsługi balonu potrzebne. Dla znaczniejszego obniżenia środka ciężkości na sznurze, łączącym obie gondole, oddalone między sobą na 60 metrów, zawieszony jest ciężar, przypadający o 26 m. pod balonem. Przez przesuwanie tego ciężaru można nadto regulować pochylenie całego statku, wypływające z niejednostajnego zupełnie obciążenia obu gondol. Do wprawiania statku w ruch służą śruby, osadzone po dwie z każ-

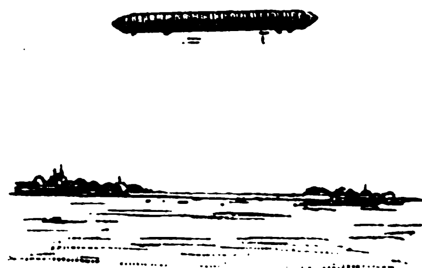

Fig. 3. Wzlot statku Zeppelina 17 paźdz. 1900 r.

dej strony balonu ponad każdą gondolą, obracane działaniem motoru za pośrednictwem kół zębatych. Jako balast użyta była woda, zawarta w workach, rozłożonych jednostajnie po całej długości statku. Do wypuszczania gazu urządzone są klapy $V_1—V_5$ jedynie w pięciu balonach, w przedziałach 3, 8, 9, 10 i 15. Doświadczenia prowadzone były na jez. Bodeńskiem, taki bowiem wielki statek powietrzny najdogodniej wznosić się może z powierzchni wody i przy opuszczeniu na wodę opadać, gdzie oczekujące statki wodne łatwo go

mogą do przystani doprowadzić. Ze statkiem swym wykonał Zeppelin 3 wzloty: 2 lipca, 17 i 21 paźdz. 1900 r. (fig. 3), przyczem osiągnął szybkość własną 9 m. na sekundę; przebywał w powietrzu przez godzinę przeszło i wracał na jezioro. Po tych

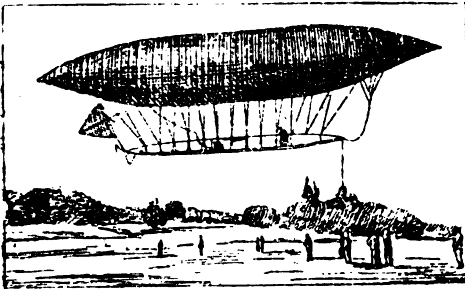

Fig. 4. Balon Santos Dumonta.

próbach wszakże towarzystwo akcyjne rozwiązało się i dalsze doświadczenia zostały zawieszone.— Gdy w usiłowaniach hr. Zeppelina szło o wielki statek powietrzny, starał się natomiast brazylij-

Fig. 5. Santos Dumont okrąża balonem swoim wieżę Eiffla.

czyk *Santos Dumont* zbudować przyrząd, o ile można najlżejszy, dla jednego tylko podróżnika przeznaczony. Dumont zbudował znaczną liczbę balonów, różniących się zresztą między sobą podrzędnemi tylko szczegółami, a w ogólności polegających na dawniejszych zasadach Renarda i Krebsa. Najlepszy rezultat osiągnął za pomocą balonu, mającego tylko 334 m. sześc. objętości, z motorem naftowym o sile 10 koni parowych (fig. 4). Balon opatrzony był śrubą o dwóch skrzydłach, o śred-

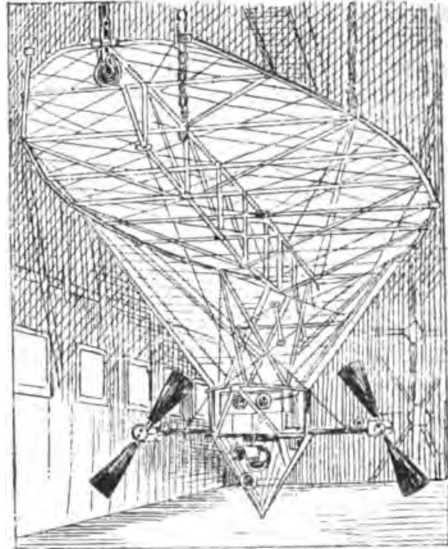

Fig. 6. Rusztowanie dolnej części balonu Lebaudego z gondolą i śrubami.

nicy 4 m., osadzoną pod balonem na pręcie poziomym, która dźwigała zarazem siodło dla aeronauty, oraz motor i wszelkie dodatki pomocnicze. Ster przytwierdzony był do tylnego końca balonu. W dniu 19 października 1901 r. wzniósł

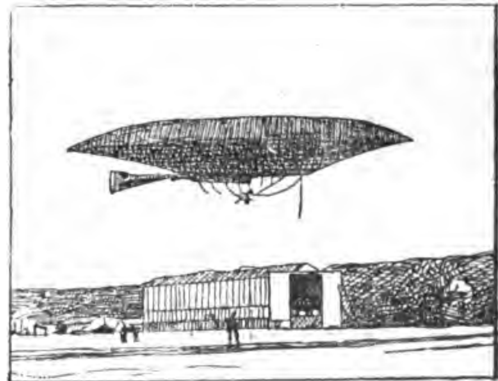

Fig. 7. Balon Lebaudego, wracający do swej zagrody.

się i posunął razem z wiatrem, a okrążywszy wieżę Eiffla (fig. 5), wrócił przeciw kierunkowi wiatru do miejsca wzlotu, za co przyznaną mu została nagroda Henryka Deutscha 100,000 franków, wyznaczona przez aeroklub paryski za okrąże-

nie drogi 11,000 metrów w ciągu 30-tu minut, jakkolwiek wszystkich warunków tej nagrody nie spełnił. — Powodzenie jednak S. Dumonta przyćmione zostały rezultatami osiągniętemi przez braci *Lebaudy'ch* w roku 1903. Balon ich (fig. 7), zbudowany według pomysłów inżyniera Julliota i aeronauty Surcoufa, ma postać wrzecionowatą, ale niesymetryczną; przedni koniec stożkowy ma długość 24,9 m., tylny 53,1 m.; całkowita zatem długość balonu wynosi 58 m., przy największej średnicy 9;8 m.; objętość czyni 2284 m. sześc. Powłoka balonu składa się z podwójnej tkaniny bawełnianej, z wewnętrzną warstwą kauczuku. Do zesztywnienia balonu napełnionego, oprócz wewnętrznego balonika powietrznego, o objętości 340 m. sześc., służy rusztowanie z rur metalowych (fig. 6). Motor ma siłę 35 koni parowych i wykonywa 1000 obrotów na sekundę; dwie śruby dwuskrzydłowe osadzone są po obu stronach gondoli. Balon posiada nadto dwa stery; jeden postaci ogona jaskółczego, o powierzchni 4,5 m. kw., służy do ruchów pionowych, drugi, o powierzchni 9 m. kw., do regulowania chwiejności w ruchu poziomym. Cały balon ze wszelkiemi dodatkami waży 2530 klg. Próby wykonano z balonem tym w maju i czerwcu 1903 r. wypadły bardzo korzystnie; dnia 8 maja balon odbył podróż z Moisson do Limay i Mantes i w ciągu 1 godziny 37 min. wrócił do miejsca wzlotu, okrążywszy drogę 37 klm., przyczem unosił się w wysokości 250 do 300 m. Podczas innej podróży, 15 maja, gdy walczył z wiatrem wiejącym z prędkością 7 m. na sekundę, posiadał własną szybkość 11,75 m. na sekundę, co jest najwyższą dotąd przez balon osiągniętą szybkością własną. Wreszcie, dnia 12 listopada 1903 balon Lebaudego, prowadzony przez Sarcoufa, przebył drogę z Moisson do Paryża, wynoszącą 70 klm., przy wietrze niepomyślnym w ciągu 1 godziny 40 minut. Sourcouf utrzymuje zresztą, że w podróżach przyszłych osiągnie większą jeszcze szybkość. — Co do żeglugi aerodynamicznej, ob. Aeronautyka (t. 16).

Balzer Oswald, historyk polski, był referentem sprawy ze strony Galicji w sądzie rozjemczym o Morskie Oko, pomiędzy Galicją a Węgrami.

Bałaban Józef, historyk, napisał: „Popularna historja Polski“ (Lwów, 1902).

Bałucki Michał, napisał nadto: „Zamki na lodzie,“ powieść (Petersburg, 1898); „Sprawa kobiet,“ „Drużba“ (1899); † 1901 r. śmiercią samobójczą.

Bamberger Ludwik, polityk i pisarz niemiecki, † 1899 w Berlinie. Z dzieł jego wyszły prócz ogólnego zbioru „Gesammelte Schriften“ (1895—97, 5 t.): „Wandlungen und Wanderungen in der social politik“ (1898), oraz „Bismarck Posthumus“ (1899).

Bandrowski Juljusz, Sas, dr. medycyny i dziennikarz, * 1855, kształcił się w Stanisławowowie, Lwowie i Krakowie. Wydawał: *Tygodnik Rzeszowski*. W r. 1895 wziął z Hellerem do spółki w antrepryzę operę krakowską, a później teatr lwowski. Potem konkurował o teatr krakowski, ale go nie otrzymał i przeniósł się do Warszawy, gdzie pracuje w *Słowie*, *Kronice Rodzinnej* i t. d.

Bandrowski Aleksander, brat poprzed., wybitny śpiewak, tenor, występował kilkakrotnie w Warszawie w operze Wagnera.

Banffy Dezyderjusz, mąż stanu węgierski, w r. 1899 ustąpił ze stanowiska prezesa gabinetu, ponieważ układ jego z rządem austrjackim co do ugody prowizorycznej nie podobał się opozycji parlamentarnej, która, zastosowawszy taktykę obstrukcji, obaliła gabinet, B. mianowano nadochmistrzem dworu.

Bänsch Fryderyk Bernard Otto, inżynier, † 1898 w Berlinie.

Bara Juljusz, minister belgijski, * 1835, † 1900 w Brukselli.

Barack Karol August, germanista, † 1900 w Strasburgu.

Baranowski Antoni, biskup sejneński, † 1902 w Sejnach.

Baratieri Orestes, generał włoski, † 1901.

Barącz Stanisław, * 1866 we Lwowie, ociemniały, poeta, ogłosił: „Impresje“ (Lwów, 1902).

Barbedette Hipolit, * 1837, nie 1827, jak podano w Encyklopedji; † 1901.

Barbier Paweł Juljusz, dramaturg francuski, † 1901.

Barbier de Montault, archeolog francuski, * 1830, † 1901, po ukończeniu nauk został kapłanem, był naprzód historjografem djecezji Angers, następnie przebywał w Watykanie. Por. w dziele głównem.

Bardoux Agenor, mąż stanu, † 1897 r. nie 1871, jak mylnie podano w dziele głównem.

Bardzka Natalja, powieściopisarka, ogłosiła: „Utopista,“ powieść (Warszawa, 1900); „Książę Jerzy“ (tamże, 1899).

Bardzki Bolesław, napisał: „Cztery nauki gospodarskie dla włościan“ (Warszawa, 1901); „Poradnik gospodarski“ (tamże, 1902).

Bargiel Waldemar, kompozytor niemiecki, † 1897 r.

Bargoni Angelo, minister włoski, * 1829, † 1901, brał udział w wojnach 1848—49, walczył w 1866 r. wspólnie z Garibaldim. 1866 wybrany do izby był 1869 ministrem oświaty, a 1877—78 ministrem skarbu.

Barnardo Tomasz I., filantrop angielski, * roku 1845, studjował medycynę, a później poświęcił się polepszeniu losu bezdomnych, zakładając przytułki dla nich (Homes), specjalne dla młodzieży i dla dzieci drobnych (the Babies Castle) domy robocze, szkoły przemysłowe i rolnicze szpitale i t. d. Opisał swoją działalność w „My first Arab or Now I began my liferwork“ i wydaje sprawozdania roczne, Annuel Reporte. Por. W. T. „Stead dr. Barnardo.“

Barnett John Franciszek, wybitny kompozytor angielski, * 1837, od 1883 profesor królewskiej akademji muzycznej w Londynie. Napisał kilka symfonji uwertur, suit, chórów.

Barodet Désiré, polityk francuski, w r. 1896 wybrany został na senatora.

Baron Juljan, * 1834, † 1898 w Bonn, romanista, profesor prawa w uniwersytecie w Bonn, autor dzieła o Pandektach.

Barras Paweł Jan Franciszek Mikołaj. Ciekawe jego „Mémoires du B., membre du Directoire" wydał G. Durny (Paryż, 1896, t. 4).

Barraterja (z włosk. facjenda, szacherka). Każdy czyn nieprawny kapitana lub załogi okrętu kupieckiego, na szkodę właściciela statku lub ładunku.

Barré Ludwik August, inżynier francuski, * 1827, † 1899, kształcił się w szkole centralnej sztuk i rzemiosł, był inżynierem w kopalniach węgla i przez 42 lata profesorem matematyki w szkole politechnicznej. Napisał: „Coupe des pierres" (1862); „Charpenterie métallique" (1870); „Résistance des matériaux" (1880); „L'Architecture et les constructions métalliques" (1893); „Ponts métalliques" (1894); „Encyclopédie du bâtiment" (12 t., 1898); „Pratique de l'art de construire" (1899) i in.

Barrios José Maria Reyna, prezydent rzeczypospolitej Gwatemalskiej, kształcił się w Stanach Zjednoczonych, gdzie następnie dosłużył się w wojsku stopnia generała. Po powrocie do kraju został ministrem wojny, w 1892 wybrany prezydentem rzeczypospolitej. Pragnąc złamać opozycję izby deputowanych, rozwiązał ją i ogłosił się dyktatorem. Gdy nadmierne wydatki na roboty publiczne doprowadziły do przesilenia ekonomicznego i finansowego, opozycja zaczęła domagać się usunięcia B., który ogłosił się ponownie dyktatorem i kazał wybrać się prezydentem do r. 1902. Stłumiwszy gwałtownemi środkami wybuchłe powstanie 1897, wywołał jeszcze większą ku sobie nienawiść i został zabity d. 8 lutego 1898 r.

Bars Franciszek, adwokat i dyplomata polski z XVIII w. Nową pracę o nim wydał Aleksander Kraushar p. t.: „B., (1793—1800)."

Barszczewski Jan, dziennikarz, † 1899.

Barszczewski Stefan, dziennikarz, powrócił z Ameryki i osiadł na stałe w Warszawie, jako współpracownik *Kur. Warsz.*

Bartels Adolf, poeta i literat niemiecki, * 1862, współpracownik wielu pism niemieckich, wydał „Gedichte"(1889), dramaty: „Johan Christian Günther" (1889); „Dichterleben" (1890); „Der junge Luther" (1900), epos komiczny „Der dumme Teufel" (2 wyd., 1896); „Die Dittmarscher" (1898); „Dietrich Sebrant" (1899). Prócz tego pracował na polu historji literatury i krytyki i wydał: „Gerhart Hauptmann" (1897); „Die deutsche Dichtung der Gegenwart" (3 wyd., 1900); Friedrich Heltel.

Barthélemy Hippolite, pisarz wojskowy francuski, † 1900.

Bartholomae Krystyn, lingwista, * 1855 pod Bayreuth, studjował filologię w Monachjum, Lipsku i Erlangen, 1885 r. został profesorem w Halli, w 1898 w Giessen. Oprócz wymienionych w dziele głównem napisał: „Beiträge zur Flexionslehre der indogermanischen Sprachen" (1888); „Studien zur indogermanischen Sprachgeschichte" (Halla, 1890—91, 2 cz.): „Arisches und Linguistisches" (1891) i in.

Bartholomé Paweł Albert, rzeźbiarz francuski, * 1848, kształcił się początkowo na malarza i malował obraz w stylu Bartien Lepage'a. W roku 1887 przerzucił się do rzeźby, pragnąc zmarłej żonie swojej postawić własnoręczny pomnik. Powoli pomysł rozrastał się i zmienił w ogólny pomnik dla wszystkich zmarłych, który wykończył w 1895. Jest to dzieło wspaniałe. „Monument aux morts" ustawiono na koszt państwa i miasta na cmentarzu „Père Lachaise" w Paryżu (1899).

Barthou Jan Ludwik, polityk francuski, ustąpił z gabinetu Méline'a w 1898.

Bartkiewicz Bronisław, napisał: „Szkoła Główna Warszawska, 1862—1869 r." (Kraków, 1901, t. 2).

Bartkowski, herb. ob. Przegonia.

Bartne prawo. W dawnej Polsce, a szczególnie w Mazowszu, chów pszczół był bardzo upowszechniony i gospodarstwo bartne rozwinęło się do wysokiego stopnia. Między bartnikami więc nieraz musiały zachodzić spory i czuć się dawała potrzeba pewnych wewnętrznych urządzeń. Dla zadosyćuczynienia tej potrzebie powstały pewne zwyczaje, które ciągle zachowywane, zamieniły się w prawa zwyczajowe i mające moc obowiązującą między bartnikami w Polsce, a przedewszystkiem na Mazowszu. Według praw tych, które nigdy potwierdzenia sejmu, ani króla nie miały, istniał sąd bartny, składający się z sędziego, podsędka i podstarościego bartnego, zbierający się w dni św. Szymona Judy i św. Stanisława, biskupa krakowskiego. Sąd bartny miał nawet prawo karania śmiercią za wydzieranie cudzych pszczół w borze. Oprócz władzy karnej miał i cywilną. Roki walne, czyli sądy, winny się były zbierać w dzień św. Wojciecha, w Przasnyszu, i sądzić w drodze odwołania się od sądów ciechanowskich i przasnyskich. Ostatnią zaś instancję, stanowił sąd starosty przasnyskiego. Prawo bartne było spisane przez Krzysztofa Niszczyckiego w r. 1559 i zostało ogłoszone drukiem p. t.: „Prawo bartne bartnikom należące, którzy według niego sprawować się i sądzić mają, jako się niżej opisze do starostwa przasnyskiego. przez wielmożnego Imci Pana Krzysztofa Niszczyckiego, przasnyskiego, ciechanowskiego starostę, pana miłościwego postanowione in Anno Domini 1559." Drugie wydanie wyszło w 1730 r., przedrukowane w „Bibljotece starożytnej pisarzy polskich" (t. 4).

Z kolei Stanisław Skrodzki zebrał zwyczaje w starostwie Łomżyńskiem i przedstawił w 1616 staroście do zatwierdzenia p. t.: „Porządek prawa bartnego." Zbiór ostatni z rękopisu wydał w archiwum kom. histor. krakowskiej, t. 3 w 1886 A. A. Kryński. Podług Lelewela, bartnicy kieleccy mieli oddzielne prawa.

Bartolani, *Bartoloni*, herb, ob. Nałęcz.

Bartoli Adolf, historyk literatury włoskiej, † 1894 w Genui.

Barton Edmund, pierwszy minister sfederowanej Australji, * 1850, pochodzi z Sydneju. Posiada on wysokie wykształcenie i w charakterze reprezentanta uniwersytetów, zasiadał w zgromadzeniu prawodawczem (Legislative Assembly) w Sydneju. Po utworzeniu się skonfederowanego państwa Australijskiego, został pierwszym jego ministrem w r. 1901 (ob. Australja).

Barton Edmund.

Bartoszewicz Kazimierz, literat i publicysta, napisał nadto: „Michał Bałucki" (Kraków, 1902); w r. 1903 przeniósł się do Warszawy i prowadzi feljetony w *Gońcu porannym i wieczornym.*

Baruch Maksymiljan, napisał: „Pabianice, Rzgów i wsie okoliczne." Monografja historyczna dawnych dóbr kapituły krakowskiej (Warszawa, 1903).

Basilius Valentinus, alchemik. Według nowych badań, nie był on identyczny z mnichem tegoż imienia z XV w., lecz żył w XVII w. Odkrycie to zrobił Humys i złożył o tem referat paryskiej akademji napisów.

Bassano Napoleon Józef Hugo, hr. Maret książę B., potomek słynnego marszałka Napoleońskiego (ob. Maret w dziele głównem), † 1898. Spadkobiercą nazwiska i tytułu jest jedyny syn, Napoleon Hugo Karol Marja. Maret * 1844 i noszący przedtem tytuł margrabiego de B.

Bastard *v. Basztard* (z celtyckiego: bais—rozpusta i tarid—odrośl, dosłownie: owoc rozpusty), dziecię nieprawe, bękart (ob.).

Bastian Adolf, podróżnik i geograf, dyrektor muzeum etnograficznego w Berlinie, w r. 1896 przedsięwziął nową podróż do Indji i po powrocie ogłosił: „Zur Mythologie und Psychologie der Nigritier in Guinea" (1894); „Zur Lehre vom Menschen in ethnischer Antropologie" (1895); „Die Denkschöpfung umgebender Welt aus kosmogonischen Vorstellungen in Kultur und Unkultur" (1896). Dokładne zestawienie licznych prac, przez Bastiana ogłoszonych, podał Schmeltz w piśmie „Internationales Archiv für Ethnographie" (1896).

Baszkircew Marja: 1901 wyszedł nowy jej pamiętnik nakładem *Revue de Revues*, uzupełniony korespondencją z Guy de Maupassant.

Batowski, herb, ob. Wilcze zęby.

Batsch Karol Fryderyk, wice-admirał niemiecki, † 1898 w Wejmarze.

Baudin Eugenjusz, minister francuski, socjalista, * 1853, robotnik. W 1869 skazany za obrazę majestatu, w 1871 należał do komuny i był skazany na śmierć zaocznie, uciekł do Anglji. W 1881 powrócił. W 1889 wybrany do parlamentu. W ministerjum Waldeck-Rousseau objął tekę robót publicznych (lipiec 1899).

Baudítz Gustaw Safus, nowelista duński, * 1850, z powołania pedagog. Napisał wiele komedyjek i nowel humorystycznych.

Baudouin de Courtenay Jan Ignacy Niecisław, językoznawca polski, po ustąpieniu z katedry krakowskiej, mianowany ponownie profesorem uniwersytetu w Petersburgu 1901 r.

Baumann Oskar, podróżnik austrjacki, † roku 1899 w Wiedniu. Rezultaty naukowe ostatniej podróży, przedsięwziętej w 1895, ogłosił w dziełach: „Die Insel Mafia" (Lipsk, 1896); „Die Insel Sansibar" (tamże, 1897). Od 1896 jest austrjackim konsulem w Zanzibarze.

Baumann Franc. Ludwik, historyk niemiecki, wydał wiele dokumentów historycznych, dotyczących wojny chłopskiej.

Baumbach Karol Adolf, polityk niemiecki, † 1896 w Gdańsku.

Baumgarten Otto, teolog protestancki, w 1890 został profesorem w Jenie, w 1894 powołany na katedrę w Kiel.

Baur Wilhelm, teolog protestancki, † 1897 r. w Koblencji.

Baur Hans, rzeźbiarz niemiecki, † 1897 w Konstancji.

Baur Franciszek, leśnik, † 1897 w Monachjum.

Bauschinger Jan, matematyk, † 1893 w Monachjum.

Bava Benaris Florenzo, generał włoski, * roku 1831, odznaczył się w wojnie krymskiej, oraz w wojnach 1859 i 1866, mianowany w 1887 generał-lejtnantem. W 1898 stłumił bardzo energicznie socjalistyczne rozruchy w Medjolanie.

Bawarja. W 1895 po śmierci ministra v. Millera, został ministrem wyznań v. Landmann. Przy otwarciu sejmu 1897 minister skarbu v. Riedel przedstawił bardzo dobry stan skarbu, tak, że nie potrzeba było podnosić podatków, ale zamierzono przeprowadzić reformę podatków. 8 lutego 1899 zwołano sejm na sesję nadzwyczajną w celu przedyskutowania nowych projektów podatkowych, które izba deputowanych przyjęła znaczną większością (9 marca 1899). Uregulowano również stosunek Bawarji do utworzonego 1898 sądu wojennego rzeszy Niemieckiej. Sprawę tę załatwili osobiście książę rejent Luitpold i cesarz Wilhelm i 1899 utworzono w sądzie wspomnianym dla Bawarji osobny senat, którego członków i urzędni-

łów mianuje król bawarski. Dnia 12 czerwca 1899 ks. rejent zamknął uroczyście sejm. Nowe wybory (w lipcu 1899) dały następujący rezultat: centrum—83 mandaty, liberalnych—48, socjalistów—11, związek chłopski—10, konserwatystów—4, demokrata—1, po za partjami—2. Centrum więc posiadało większość, którą uzyskało dzięki poparciu socjalistów. Nowy sejm otwarto 28 września 1899, na prezydenta sejmu wybrano Orterera (centrum), a na wiceprezydenta v. Kellera (liberalny). Budżet, przedstawiony przez ministra v. Riedla, wykazywał znaczną nadwyżkę, którą obrócono na cel nadzwyczajnych potrzeb państwowych. Postanowiono udzielić pomocy poszkodowanym przez powodzie. Socjaliści postawili wniosek reformy wyborczej z zamianą wyborów pośrednich na bezpośrednie. Centrum poparło ten wniosek w zasadzie. Wniosek oddano do rozpoznania komisji. Przy obradach nad budżetem socjaliści i klerykalni napadali ostro na rząd, zwłaszcza z powodu zaniedbywania udzielnych praw Bawarji w cesarstwie. Ministerjum się broniło, ale ostatecznie wznowiono dawne rozporządzenie, że niewolno ozdabiać gmachów publicznych flagami niemieckiemi, tylko bawarskiemi. Wogóle w sejmie panował duch antypruski. W lipcu 1900 zamknięto sesję sejmu. W marcu 1901 obchodzono uroczyście 80 rocznicę urodzin księcia rejenta. 8 maja 1901 urodził się syn księcia Ruprechta bawarskiego, a prawnuk ks. rejenta Luitpolda, wskutek tego następstwo tronu w linji prostej zapewnione zostało na 4 generacje. Nowo narodzony książę otrzymał imiona: Luitpold, Maksymiljan, Ludwik, Karol. Sejm zwołano na 27 września 1901 r. Budżet przedstawiał znowu nadwyżkę. Według spisu ludności z 1 grudnia 1900, liczyła Bawarja 6,176,057 mieszkańców, 3,028,100 płci męskiej i 3,147,957 żeńskiej. Katolików było 4,357,133, protestantów 1,739,695, żydów 54,928, innych wyznań 24,301. W październiku poruszono znowu w sejmie sprawę samodzielności Bawarji, z powodu udziału wojsk bawarskich w ekspedycji duńskiej. Rząd akcentował ciągle swoje sympatje do cesarstwa. Różnica poglądów na te sprawy pomiędzy sejmem a rządem trwa bez przerwy. W październiku zwłaszcza cesarz Wilhelm kilkakrotnie swojemi odezwaniami się i telegramami do ks. rejenta, drażnił ludność bawarską. W październiku 1903 r. w sejmie bawarskim wygłosił minister Podewils mowę, w której dał wyraz niewzruszonej solidarności Bawarji z cesarstwem Niemieckiem. Por. Köstler „Handbuch zur Gebiets und Ortskunde des Königreichs Bayern“ (1895—96); Götz „Geographisch-statistisches Handbuch der Bayern“ (1895); Marggraff „Die königlich-bayerischen Staatseisenbahnen in geschichtlicher und statistischer Beziehung“ (1894).

Bawarskie dawne prawo (lex Bajuvariorum). 1) *barbarorum leges*, 2) *bavarici juris codex:* zbiór obejmujący trzy główne części: a) *C. j. criminalis* z 1751, b) *c. j. b. processuarii* z 1753, procedura cywilna, i *Codex Maximi lianaeus bavaricus civil.* z 1756 do ostatnich czasów obowiązujący, z wyjątkiem prowincji później przyłączonych, mających swe oddzielne prawa i palatynatu rządzącego się ustawodawstwem francuskiem.

Bayard Tomasz Franciszek, polityk amerykański. W 1893 mianowany przez prezydenta Clevelanda posłem w Londynie, pozostawał na tem stanowisku do 1897. † 1898.

Bayer Robert, powieściopisarz, znany pod pseudonimem Roberta Byra, † 1902 w Badenie pod Wiedniem.

Bayet Karol, archeolog francuski, * 1849, profesor w Lugdunie, później dyrektor szkolnictwa elementarnego w gabinecie Leona Bourgeois. Napisał wiele prac, między innemi „Précis d'histoire de l'art“ (1886), która doczekała się wielu wydań.

Bazin Ernest, inżynier, * 1826, † 1898, był kapitanem marynarki francuskiej i odbył liczne podróże. Wynalazł *lochometr*, przyrząd wskazujący szybkość biegu statków, podwodną latarnię elektryczną, obserwatorjum podwodne, przyrząd do podnoszenia statków zatopionych; w 1871—72, usiłując wydobyć słynny statek zatopiony w zatoce Vigo w 1707, wydostał nie złoto, lecz 1,400 ton różnych przedmiotów, które odstawił do Francji. Wynalazł nadto anemotrop, przyrząd regulujący siłę wiatru w żegludze balonowej, przyrząd do przemywania złota i in.

Bazin René, powieściopisarz francuski, * 1853 w Angers, studjował prawo w Paryżu i uzyskawszy stopień doktora, został profesorem w fakultecie prawnym w mieście rodzinnem. W r. 1884 ogłosił pierwszą swą powieść „Stephanette,“ lecz dopiero powieść „La tache d'encre“ (Paryż, 1888, 10 wyd., 1894), osnuta na tle życia uczonych i nagrodzona przez Akademję, zjednała mu rozgłos. Następnie dla dziennika *Journal des Débats* napisał szkice z podróży: „A l'aventure“ (1891); „Sicile“ (1892); „Les Italiens d'aujourd'hui“ (1894) i „Terre d'Espagne“ (1895), nadto powieści: „Madame Corentine“ (1893); „Humble amour“ (1894) i „De toute son ame“, realistyczną powieść z życia robotników (1897).

Bazylek, roślina, ob. Moschosma.

Bazzini Antonio, skrzypek i kompozytor włoski, † 1897 w Medjolanie.

Bąkała *(Bombinator)*, rodzaj żab ziemnych, ob. Żaby.

Bąkowska Aleksandra przełożyła z angielskiego dzieło Gomme'a p. t. „Folklor w etnologji“ (Warszawa, 1901).

Bąkowski Klemens, doktor, napisał: „Historja Krakowa“ (Kraków, 1898); „Posażna panna“.

Beatus Rhenanus, ob. Birt Teodor.

Beaufort Willem Hendrik, de..., polityk holenderski, * 1845, adwokat, od 1877 członek parlamentu, 1897 minister spraw zagranicznych w ga-

binecie Piersona. Wydał parę drobnych prac historycznych.

Bebrykowicz, herb, ob. Prus.

Bechstein Reinhold, germanista, † 1894 w Rostocku.

Bechtel Fryderyk, filolog niemiecki, * 1855 roku profesor filologji porównawczej w Hali. Napisał między innemi: „Ueber die Bezeichnungen der sinnlichen Wahrnemungen in den indogermanischen Sprachen“ (1879). Wydał: „Villents littonische Uebersetzungen mit Einleitung“ (1882); „Athasische Inschriften ionischen Dialekts“ (1887); „Die Hauptprobleme der indogermanischen Lautlehre seit Schleicher“ (1891); „Die griechischen Personen, namen“ (1894) etc.

Beck Jan Nepomucen, sławny barytonista niemiecki, † 1893.

Beck Bernard Oktawjusz, chirurg niemiecki, † 1894.

Becker Ernest Emil, astronom, * 1843 w Emmerich, studjował matematykę w Berlinie, w 1866 został rachmistrzem przy wydawnictwie berlińskiego rocznika astronomicznego, a następnie był asystentem w różnych obserwatorjach, 1883 został dyrektorem obserwatorjum w Gotha, 1886 w Strasburgu. Oprócz licznych sprawozdań ze swych dostrzeżeń, ogłosił: „Bestimmung der Zeitunterschiede zwischen Berlin, Greenwich und Wien“ (1881); „Resultate aus Beobachtungen von 521 Bradleyschen Sternen“ (1881); „Logarithmisch-trigonometrisches Handbuch auf 5 Dezimalen“ (1882); „Die Sonne und die Planeten“ (1883); Katalog 9208 gwiazd między 20° a 25° zboczenia północnego.

Becker Karol, statystyk niemiecki, † 1896 r. w Berlinie.

Becker Albert, kompozytor niemiecki, † 1899 w Berlinie.

Becker Karol, malarz niemiecki, * 1820 r., † 1900.

Becque Henryk, dramaturg francuski, † 1899.

Becquer'a promienie, ob. Promieniotwórcze ciała.

Beczka Danaid, ob. Danaos (w dziele głównem).

Bedlewicz I.

Bedlewicz II.

Bedlewicz, herb: **B.** I v. *Korczak* odm.—w polu czerwonem trzy wręby srebrne. **B.** II—w polu czerwonem trzy rzeki srebrne.

Beecher Stowe Harriet, autorka „Chaty wuja Toma,“ zmarła nie w 1891, jak w dziele głównem, lecz 1 lipca 1896 w Hartford (Connecticut). Por. James T. Field „Harriet B. Stowe's life and letters“ (New-York, 1897).

Beer Adolf, historyk niemiecki, 1897 r. został członkiem izby panów.

Behanzin, ostatni król dahomejski. Ob. Dahomey (w dziele głównem).

Bekietow Andrzej, botanik rosyjski, † 1902, w Petersburgu.

Beksics Gustaw, polityk i publicysta węgierski, * 1847. Początkowo pisał poezje, romanse i nowele, potem poświęcił się polityce. W 1894 wybrany do parlamentu, gdzie występował w obronie liberalizmu. Napisał wiele dzieł między innemi: „Demokracja na Węgrzech“, „Historja dualizmu“.—Żona jego pracuje również na polu literackim pod pseudonimem Jerzego Bogdana Vicza.

Belcredi Ryszard, hr., polityk austrjacki, † 1902.

Beldiman Aleksander, polityk rumuński, * roku 1845, poświęcił się karjerze dyplomatycznej, był w 1896 posłem w Berlinie, 1899 był przedstawicielem Rumunji na konferencji w Hadze.

Belgja. W jesieni 1896 r. nastąpiła zmiana w ministerjum. Generał Brassine. minister wojny, podał się do dymisji, wskutek różnicy zdań co do reformy wojskowej, a specjalnie co do zniesienia prawa zastępstwa w służbie, która miała być powszechną. Żaden z wyższych oficerów nie chciał objąć teki ministra wojny. Wziął ją minister dróg żelaznych Vandenpeereboom. W parlamencie prezes ministrów Smet de Nayer oświadczył, że rząd pragnie utworzyć wojsko z ochotników i milicji z możliwem ograniczeniem zastępstwa. Izba przyjęła projekt rządowy z pewnemi zmianami (sierpień 1897). W prawie tem postanowiono pociągnąć do służby wojskowej nawet cudzoziemców, co wywołało protesty ze strony państw zainteresowanych. W sejmie większość klerykalna pod wodzą Woeste'a rządziła nieograniczenie. To wywołało agitację ze strony socjalistów. Ogólne niezadowolenie skłoniło króla do zażądania od ministerjum zmiany prawa wyborczego. Wskutek tego prezes ministrów Smet de Nayer i minister robót publicznych Nyssens podali się do dymisji (24 stycznia 1899). Prezydjum w gabinecie objął minister Vandenpeereboom, ministrem skarbu został Libaerts, a ministrem robót publicznych Coremont. Przeprowadzenie reformy wyborczej szło opornie i wogóle nowe ministerjum nie odznaczało się inicjatywą. Prócz tego większość klerykalna nadużywała swego wpływu. Wskutek tego socjaliści, liberalni i radykalni złączyli się razem, żądając głosowania powszechnego i przedstawicielstwa proporcjonalnego. Wtedy prezes ministrów Vandenpeereboom zdecydował się przedstawić izbie projekt nowego prawa wyborczego (kwiecień 1899), zredagowany jednak w ten sposób, żeby zapewnić większość partji klerykalnej. To wy-

wołało opozycję. Liberalni, socjaliści i radykaliści postanowili nie dopuścić do uchwalenia prawa i rozpoczęli taktykę obstrukcyjną, która doprowadziła do bójek, a wreszcie do demonstrancji ulicznych w całem państwie. Umiarkowani członkowie partji klerykalnej doradzali ustępstwa. Sam król za tem przemawiał. Opozycja zażądała rozwiązania izby, lub zwrócenia się do ludu. Wyznaczono nową komisję, która rozbierała zmodyfikowane wnioski, ale bez rezultatu. Ministerjum Vandenpeerebooma musiało ustąpić (sierpień 1899), i król powierzył utworzenie nowego gabinetu Smetowi de Nayer, który objął współcześnie finanse; ministrem sprawiedliwości został Vandenheuvel, przemysł, praca—Liebert, komunikacji—Surmont de Volksberghe, sprawy wewnętrzne i oświata—de Trooz, rolnictwo Vanderbruggen, wojnę—generał Cousebant d'Alkemade, sprawy zewnętrzne—Favereau. Gabinet oświadczył, że stoi na tem samem stanowisku, co poprzednie ministerja katolickie i przedstawił projekt prawa wyborczego, oparty na wyborach proporcjonalnych. Nieugięci członkowie partji klerykalnej i socjaliści wystąpili przeciw projektowi rządowemu. Opinja publiczna, jak wykazały wybory do urzędów gminnych, była przeciwna partji klerykalnej, która, pragnąc rozerwać sojusz liberałów z socjalistami, dążyła do możliwie szybkiego załatwienia reformy wyborczej. Socjaliści znowu rozpoczęli obstrukcję, wreszcie 27 listopada izba przyjęła 70 głosami przeciw 63 prawo wyborcze proporcjonalne, a senat przyjął je 22 grudnia. Ze względu na trudności, wywoływane przez obstrukcję, postawił były minister de Lantsheere wniosek zmiany regulaminu. Wybory według nowego prawa odbyły się 27 maja 1900. Cyfra deputowanych socjalistycznych wzrosła z 23 na 33, liberalnych z 12 na 33, tak, że większość klerykalna przeważała tych 20 głosów. W senacie opozycja zyskała wiele mandatów, tak, że klerykalna większość senatu wynosiła tylko 14 głosów. Wskutek tego ministerjum musiało zrobić opozycji pewne ustępstwa. Tak np. do prezydjum izby dopuszczono socjalistę, zajęto się reformą wojskową, wyznaczając do zbadania tej sprawy specjalną komisję, co jednak nie zadowoliło żadnej z partji. Stosunki społeczne Belgji nie przedstawiały się dobrze. Bezrobocia i zaburzenia robotnicze były na porządku dziennym. W listopadzie 1901 synowcowi króla Leopolda, ks. Albertowi, urodził się syn, który otrzymał imię Leopolda. Ponieważ to zapewniło ciągłość dynastji, więc ludność i obie izby wyprawiły królowi szereg owacji. W tymże miesiącu izba deputowanych odrzuciła wniosek socjalisty Bertranda, zmierzającey do zniesienia zastępstwa w armji, ponieważ prezes gabinetu Smet de Nayer oświadczył, że w razie przyjęcia wniosku ustąpi. Po ostrych zajściach pomiędzy socjalistami a gabinetem parlament przyjął w części rządowy wniosek reorganizacji armji. Według tego wniosku, armja rekrutuje się z ochotników, jeżeliby jednak było ich za mało, wtedy będzie się uzupełniało kadry żołnierzami z milicji przez losowanie. Termin służby wyznaczono na 20 miesięcy dla piechoty i 36 miesięcy dla kawalerji i artylerji. W grudniu zebrała się w Brukseli konferencja międzynarodowa, obradująca nad kwestją cukrową. Konferencja obradowała do marca 1902 i wnioski uchwalone przez nią wywołały znaczny przewrót w handlu i przemyśle cukrowym całej Europy. W marcu parlament belgijski uchwalił zniesienie wszystkich domów gry w państwie. W kwietniu 1902 wybuchły w Brukseli zaburzenia socjalistyczne. Tłum otoczył powóz króla Leopolda, wołając: „Niech żyje rzeczpospolita! niech żyje głosowanie powszechne!" Podobne manifestacje powtórzyły się w Gandawie, Antwerpji i innych miastach. 10 kwietnia manifestacje przybrały charakter rewolucyjny: wzniesiono barykady, wystąpiło wojsko, zabito kilka osób, raniono około 60. Walczono na ostre z policją, żandarmerją, gwardją obywatelską i wojskiem. 15 kwietnia wybuchła powszechna zmowa robotników. 16 kwietnia pod wpływem tych rozruchów izba rozpoczęła obrady nad rewizją konstytucji. 18 kwietnia izba odrzuciła 84 głosami przeciw 64 projekt rewizji konstytucji. Wywołało to nowe zaburzenia, zwłaszcza w Lowanjum. Ostatecznie rada generalna syndykatu robotniczego uchwaliła zaniechanie dalszej zmowy i powrót do pracy. Nowe wybory (w maju 1902) wypadły na korzyść partji klerykalnej, która zyskała 10 nowych mandatów. W lipcu 1903 rząd rosyjski ogłosił notę przeciwko uchwałom międzynarodowej konferencji cukrowej w Brukseli. 19 września zmarła królowa belgijska Henryka. Przybyłej na pogrzeb córce hr. Lonyay (b. arcyksiężniczce austrjackiej Stefanji, wdowie po następcy tronu arcyksięciu Rudolfie) król Leopold rozkazał opuścić zamek. To wywołało wielkie oburzenie w kraju i doprowadziło do silnego naprężenia stosunków z dworem wiedeńskim, gdyż cesarz Franciszek Józef zezwolił na powtórne małżeństwo synowej z hr. Lonyay. W listopadzie (15) anarchista Gennaro Rubini, strzelił trzykrotnie do powozu dworskiego, pragnąc zabić króla Leopolda, i ranił marszałka dworu. Kwestja państwa Kongo (ob.), którego suwerenem jest król belgijski Leopold, wywołała pewne zawikłania, gdyż Anglicy oskarżali rząd tego państwa o nadużycia antymilitarne i grozili interwencją. Wskutek tego król Leopold podobno udał się do Wiednia, by pojednać się z cesarzem Franciszkiem Józefem i prosić go o interwencję. Cesarz austrjacki przyjął króla bardzo życzliwie, ale interwencji odmówił. Potem, jak donoszono w gazetach, król Leopold miał się starać o to, żeby rolę sędziego w sprawie z Anglją o państwo Kongo objął prezydent Stanów Zjednoczonych Roosevelt. Jeździł również do Paryża, gdy bawił tam król włoski, by się z nim porozumieć. W wyborach komunalnych demokraci społeczni

ponieśli po raz pierwszy zupełną klęskę we wszystkich okręgach fabrycznych. Konferencja cukrowa, obradująca w Brukseli, powtórnie porozumiewała się w październiku z delegatami rosyjskimi. Głoszą, że istotną pobudką kampanji, wszczętej przez Anglję przeciw rządowi państwa Kongo, jest chęć wydarcia królowi Leopoldowi prowincji Bahrelbasa i Lado. Odbył się mityng, protestujący przeciw atakom, których celem jest od pewnego czasu państwo Kongo. Mityng urządziły stowarzyszenia weteranów. Na zebraniu było bardzo wielu oficerów czynnych dymisjonowanych. Uchwalono adres do króla, protestujący przeciw angielskim intrygom. Por, Pirenne „Geschichte Belgiens" (1899, wyd. niemieckie); Lanzac de Laborie „La domination française en Belgique 1795—1814" (1895); „La frontière linguistique en Belgique et dans le Nord de la France" (1896—98).

Bellamy Edward, pisarz amerykański, autor słynnego romansu fantastycznego: „Looking backward", † 1898. Napisał nadto powieść również fantastyczną „Equality" (1897).

Bellew Henryk Walter, orjentalista i podróżnik angielski, * 1834 r. w Indjach wschodnich, † 1892, był z zawodu lekarzem, a później służył w dyplomacji angielskiej, jako ajent w Kabulu. Napisał: „Journal of a political mission to Candahar 1857—1858" (1861); „From the Indus to the Tigris" (1874); „Kashmir and Kashgar" (1875); „Afganistan and the afghans" (1879); „The races of the Afganistan" (1888). Badał szczątki języka greckiego w mowie Afgańskiej i wydał gramatykę i słownik języka pasztu (1867).

Below Jerzy, historyk niemiecki, * 1858, był kolejno profesorem w Królewcu, Berlinie, Bonn, Monasterze i od 1897 w Marburgu. Napisał między innemi „Das Duell und der germanische Ehrbegriff" (1896); „Das Duell in Deutschland" etc.

Beltrami Eugenjusz, matematyk, † 1900. Od 1898 był prezydentem akademji dei Lincei; w r. 1897 został też senatorem królestwa Włoskiego.

Bełcikowski Adam napisał nadto: „Przekupka warszawska"; „Focjusz"; „Król Sobieski pod Wiedniem"; „Pan Pasek" komedja historyczna (1901). Zbiorowe wydanie p. t. „Dramaty i komedje A. Bełcikowskiego" w 5-tomowem wydaniu opuściło prasę w Krakowie 1898.

Bełza Stan. napisał nadto: „W stolicy padyszacha," wrażenia z podróży do Konstantynopola (Warszawa, 1898); „Nad brzegami Bosny i Narenty" (Warszawa, 1899); „Listy z Sycylji" (1899); „W Tunisie i na Malcie" (1902); „Pod niebem Dalmacji" (1901); „Wśród ruin Grecji" (Kraków, 1903).

Bem Antoni Gustaw, pedagog i literat, † 1902 w Warszawie.

Benedetti Wincenty, dyplomata francuski, † 1900 w Paryżu.

Benedykt, roślina, ob. Kuklik.

Benedyktowicz Ludomir napisał: „Stanisław Witkiewicz, jako krytyk" (Kraków, 1902).

Benloew Ludwik, lingwista francuski, * 1818 w Erfurcie, † 1900.

Benndorf Fryderyk August Otton, archeolog niemiecki, w r. 1898 mianowany dyrektorem austrjackiego instytutu archeologicznego.

Bennewitz von Loefen Karol, malarz krajobrazów i akwarel, † 1895.

Benni Karol, dr., wybrany prezesem Tow. zachęty sztuk pięknych.

Bennigsen Rudolf, przywódca liberalnej opozycji w Hanowerze, w r. 1897 złożył urząd prezydenta prowincji Hanowerskiej i wycofał się do życia prywatnego.

Bennigsen, Rudolf von..., syn poprz., * 1859, mianowany w 1899 r. gubernatorem niemieckiej Nowej Gwinei, oraz wysp Marjańskich i Karolińskich.

Benoit Piotr, kompozytor flamandzki, † 1901.

Bent J. Teodor, archeolog i podróżnik angielski, * 1852, † 1897 w Londynie. Od 1877 odbywał podróże po Grecji, Azji Mniejszej i Abisynji, w roku 1891 z polecenia londyńskiego Towarzystwa geograficznego udał się do Afryki południowej dla zbadania ruin Simbabje w kraju Maszona. Według jego poglądu, budowle tameczne nie były dziełem Negrów, lecz Arabów. W r. 1893 zwiedził Arabję południową. Rezultaty podróży swoich ogłosił w dziełach: „Freak of freedom, or the republic of San Marino" (1879); „Genoa, how the republic rose and fell" (1860); „The Cyclades, or Life among the insular Greecs" (1885); „Ruined cities of Mashonaland" (1892); „Sacred city of the Ethiopeans; record of travel and research in Abyssinia in 1893" (2 wyd., 1896).

Beöthy Zygmunt, powieściopisarz węgierski, † 1896.

Berberich Adolf, astronom, * 1861 w Ueberlingen (Baden), studjował astronomję w Berlinie, 1884 został asystentem, 1896 członkiem astronomicznego instytutu rachunkowego w Berlinie. Obliczył drogi bardzo wielu komet i drobnych planet i pierwszy poznał odrębną drogę planety Eros (ob. Planety).

Berent Wacław, wybitny powieściopisarz polski, * w r. 1873; nauki pobierał w Warszawie, później wyjechał do Szwajcarji i wstąpił na uniwersytet w Zurychu, następnie w Monachjum, gdzie się doktoryzował. Napisał: „Nauczyciel (Ateneum), „Fachowiec" (wyd. 2, 1903); „Próchno" (Warszawa, 1903). Powieść ta zwróciła uwagę publiczności i krytyki, zarówno świetną formą, jak i tematem, gdyż autor przedstawia tam dzisiejszy świat artystyczno literacki. Por. Ign. Matuszewski „Twórczość i Twórcy" (1904).

Bereśniewicz Aleksander Kazimierz, biskup kujawsko-kaliski, † 1902 we Włocławku.

Bergh Seweryn, historyk szwedzki, * 1858 r., kształcił się w Upsali. Wydał: „Notice sur les

archives de Suède" (1896), oraz wiele ważnych dokumentów historycznych.

Berkman Michał, matematyk, * 1823 w Wilnie, po ukończeniu tamże gimnazjum, wstąpił na wydział filologiczny do uniwersytetu w Charkowie, który w r. 1848 ukończył. W r. 1848—9 był nauczycielem w Prużanach, następnie w Lidzie, w Wilnie i w Kiejdanach, do r. 1863. Następnie wyjechał do Makarjewa w gub. Kostromskiej, potem do Samary; wreszcie w r. 1868 wrócił do Warszawy, zajmując się prywatnemi lekcjami. a 1875 roku otrzymał miejsce nauczyciela matematyki w szkole technicznej kolei Warszawsko-Wiedeńskiej. Wydał: „Początki arytmetyki" (Warszawa, 1884, kosztem Kasy imienia Józefa Mianowskiego).

Berlepsch Valendas Hans Edward, malarz i pisarz niemiecki, * 1849. Malował pejzaże w duchu nowoczesnym, potem zwrócił się do sztuki stosowanej, traktując ją w kierunku modernistycznym. Pisał także o sztuce: „Deutsche Architektur des 16, 17 u. 18 Jahr." (1887—93). „Dekorative Anregungen" etc.

Berlepsch Goswina, siostra poprz., autorka niemiecka, * 1845, wydała wiele nowel i opowiadań.

Berlin. Ludność Berlina wynosiła 1 grudnia 1900 r. 1,884,151 miesz.; od poprzedniego spisu ludności, w r. 1895, powiększyła się o 206,847 miesz., co czyni 12,33 odsetki.

Berlin Rudolf, okulista niemiecki, † 1897 r. w Linththal w Szwajcarji.

Bernard Klaudjusz, fizjolog. W r. 1894 wzniesiono pomnik jego w Lugdunie.

Bernard Armand Ludwik Karol Gustaw, admirał francuski, w 1898 ustąpił z gabinetu.

Bernays Michał, historyk literatury niemieckiej, † 1897 w Karlsruhe.

Berner Hagbord Emil, polityk norweski, a zarazem literat i ekonomista, * 1839, od 1869—1879 był redaktorem opozycyjnego dziennika *Dagbladet* od 1880—88 członkiem parlamentu, gdzie postawił wniosek samodzielnej flagi norweskiej (bez znaku unji ze Szwecją). Wniosek ten wprawdzie odrzucono, ale sprawa nie zeszła odtąd z porządku dziennego. Pracował wiele nad różnemi kwestjami ekonomiczno-społecznemi w duchu radykalnym. W r. 1898 mianowany burmistrzem w Chrystjanji.

Berner Karol Chrystjan, polityk norweski, krewny poprzedniego, * 1841, był członkiem parlamentu, utworzył „związek lewicy." W radykalnem ministerjum Steena, był ministrem wyznań i oświaty (od 1891—1893). Występował zawsze przeciw unji ze Szwecją.

Bernstein Edward, pisarz niemiecki, * 1850, był maszynistą na kolei, a w 1872 roku przystąpił do partji socjalistycznej, 1881—1890 r. był redaktorem pisma *Socialdemokrat*. Wydał wiele broszur, w których starał się krytykować i rozwijać na swój sposób teorje Marxa.

Bersezio Wiktor, pisarz włoski, * 1830, † 1900.

Bersohn Mathias, ogłosił nadto „Księgozbiór katedry płockiej" (Warszawa, 1899).

Bertillon Alfons, antropolog, * 1853 w Paryżu, zyskał rozgłos przez zastosowanie pomiarów antrometrycznych do sprawdzania tożsamości przestępców i drogą tą osiągnął, jako szef biura takich pomiarów w Paryżu, bardzo pomyślne rezultaty. Metoda B. przyjęta została i w innych krajach (ob. Antropometrja). Napisał: „Les races sauvages: Afrique, Amérique, Océanie, Asie et régions boréales" (1883); „L'anthropométrie judiciaire à Paris en 1889" (1890); „La photographie judiciaire" (1890); „De la reconstitution du signalement anthropométrique au moyen des vêtements" (1892); „Identification anthropométrique" (Paryż, 1893).

Bertillon Jakób, lekarz i statystyk, brat pop., * 1851 w Paryżu, studjował medycynę, poświęcił się statystyce i został naczelnikiem biura statystycznego w Paryżu. Napisał: „La statistique humaine en France" (1880); „Atlas de statistique graphique de la ville de Paris en 1888" (1890), oraz wydaje „Annales de démographie."

Bertini Józef, malarz włoski, † 1898 w Medjolanie.

Bertrand Eugenjusz, komedjopisarz francuski, * 1834, † 1899. Początkowo studjował medycynę, lecz opuścił ją i wstąpił do konserwatorjum muzycznego w Paryżu. Jako aktor występował w Odeonie, w r. 1869 został dyrektorem teatru „Variété." Napisał: „La Veuve de Malabar," „La Merveilleuse," „La petite marquise," „Les trente millions de Gladiator," „La Cigale," „Niniche," „Le grand Casimir," „La femme à papa," „La petite mère," „La Roussote," „Mamz'elle Nitouche," „Lili," „Décoré," „Ma cousine," „Salambo," „Samson et Dalila," „Stratonice," „La Maladetta," „La Valkyrie" „Deidamie," „Thaïs," „Djelma" i in.

Bertrand Józef Ludwik Franciszek, matematyk, † 1900.

Berwick y Alba, książę Carlos, synowiec cesarzowej Eugenji, * 1849, † 1901, w Now. Jorku.

Berzeviczy Albert, polityk węgierski, * 1853, początkowo profesor polityki i ekonomji politycznej w Epérier, 1881 wybrany do parlamentu, gdzie zwrócił uwagę na siebie, jako znawca spraw wychowawczych. W 1884 mianowany radcą ministerjalnym w ministerjum oświaty. W r. 1887 podsekretarzem stanu. Po złożeniu tego urzędu wybrany powtórnie do parlamentu, był jego wiceprezydentem do 1898 r. Położył wielkie zasługi w sprawie reformy wyższego wychowania na Węgrzech. Wydał książkę p. t.: „Italia." W r. 1903 w październiku wstąpił, jako minister oświaty, do gabinetu Stefana Tiszy.

Besant Walter, pisarz angielski, * 1838 (nie 1840), † 1901.

Bethlen Andrzej, polityk węgierski, † 1898.

Bettolo Jan, admirał włoski, * 1846 r., był

od maja 1899 do czerwca 1900 r. ministrem marynarki w gabinecie Pelloux.

Beyrich Henryk Ernest, geolog, † 1896 r. w Berlinie.

Bezold Fryderyk, historyk niemiecki, w roku 1896 powołany na katedrę historji w Bonn.

Biały przylądek, ob. Blanc Cap.

Biart Lucjan, literat francuski, † 1897 w Paryżu.

Bida Aleksander, rysownik, † 1895 w Paryżu.

Biedermann Karol, profesor i filozof niemiecki, † 1901 w Lipsku.

Biegeleisen Henryk, krytyk i autor polski, wydał nadto: „Ilustrowane dzieje literatury polskiej“ (Wiedeń, 1898).

Bielidy, rój meteorów powstały z rozsypania się komety Bieli (ob. Gwiazdy spadające, Komety).

Bieńkowski Piotr, profesor uniwersytetu Jagielońskiego, napisał nadto: „De simulacris barbarorum gentium apud Romanos. — Corporis barbarorum prodromus.“

Bierbaum Otto Juljusz, pisarz niemiecki, * 1865. Od 1892 redagował pismo *Freie Bühne*, które zmienił na *Neue deutsche Rundschau*. Niezadługo jednak ustąpił z redakcji i założył pospołu z Juljuszem Mejerem Graefe pismo artystyczne *Pan*, które prowadził do 1895 roku. Potem przeniósł się do południowego Tyrolu. Wydał wiele monografji młodszych pisarzów i artystów (Detlev von Liliencron 1892). „Franz von Uhde“ (1893); F. Stuck etc., dalej „Erlebte Gedichte“ (1892) i kilka serji nowel.

Biernacki Mikołaj (Rodoć), humorysta i satyryk, * 1836, † 1901 (odebrał sobie życie).

Bilczewski Józef, arcybiskup lwowski, * 1860 roku. Po ukończeniu gimnazjum w Wadowicach, 1880 roku wstąpił do seminarjum w Krakowie. W roku 1884 otrzymał święcenia kapłańskie i posadę wikarjusza w Mogile. Następnie złożył egzaminy doktoryzacyjne w Krakowie i Wiedniu i w r. 1886 został doktorem. Następnie dla uzupełnienia nauk wyjechał do Rzymu, gdzie odbywał studja w instytucie katolickim, konsekrowany na biskupa 1901 r.

Bilczewski Józef.

Bildt Dytrych Anders Gillis, mąż stanu szwedzki, † 1894 w Sztokholmie.

Bildt Karol Nils Daniel, baron, historyk i dyplomata szwedzki, syn poprzedniego, * 1850, poświęcił się karjerze dyplomatycznej. W r. 1889 reprezentował Szwecję i Norwegję na konferencji pokojowej w Hadze. Podczas pobytu w Rzymie prowadził tam studja archiwalne i wydał wiele cennych dokumentów historycznych.

Bilek Tomasz, historyk czeski, * 1819, † 1903 w Pradze; napisał nadto: „Dzieje zakonu Jezuitów i działanie jego wogóle, a w szczególności w Czechach.“

Biliński Leon, w r. 1895 w ministerjum Badeniego przyjął tekę ministra skarbu i razem z nim ustąpił 1897, a w r. 1900 mianowany generalnym gubernatorem banku austro-węgierskiego.

Bille Karol Steen Andersen, publicysta duński, † 1898 w Kopenhadze.

„Billig aber schlecht“ (niem., tanio ale źle), określenie tandetnych wyrobów przemysłu niemieckiego.

Billot Jan Baptysta, generał francuski. W r. 1896 został w ministerjum Méline'a ministrem wojny, ustąpił razem z upadkiem jego 1898 r.

Bilse Benjamin, dyrektor orkiestry, * 1816, † 1902 w Lignicy.

Bilse, porucznik niemiecki, który napisał sensacyjną powieść p. t: „Z małego garnizonu“ (1903), gdzie przedstawił w niekorzystnem świetle stosunki wojskowe. Skazany został za to przez sąd wojenny w Metzu na wydalenie z wojska i więzienie (listopad 1903).

Bilsko, miasto, ob. Bielsk.

Bimorfizm, niewłaściwa zmiana terminu *Diformizm*, ob. Dwukształtność.

Birch-Hirschfeld Adolf, filolog niemiecki, romanista, * 1849, profesor w Lipsku od 1892 r. Napisał: „Die Sage vom Gral“ (1877); „Uber die den provençalischen Troubadours bekannten epischen Stoffe“ (1878); „Geschichte der französischen Litteratur seit Beginn der Renaissance(1889).

Birch-Hirschfeld Feliks Wiktor, patolog, † 1899 w Lipsku. Jego podręcznik anatomji patologicznej wyszedł w 5 wydaniu (1896—97).

Bird Izabela, podróżniczka, ob. Bishop (t. 16).

Birkenmajer Ludwik Antoni, matematyk polski, oprócz wymienionych, napisał: „O stosunkach temperatury głębokich jezior tatrzańskich w różnych głębokościach i różnych porach roku“ (Kraków, 1901).

Birkowski Fabjan, kaznodzieja polski. W r. 1901 wydano „Mowy pogrzebowe i przygodne,“ część I.

Birt Teodor, filolog niemiecki, * 1852 profesor w Marburgu. Wydał wiele dzieł dotyczących starożytności klasycznej. Wydał także pod pseudonimem „Beatus Rhenanus“ kilka dzieł poetyczno-dramatycznych.

Bishop Izabela (przed zamężciem w r. 1883 *Bird)*, podróżniczka angielska, * 1834 w Edymburgu, odbywała liczne podróże i ogłosiła żywe ich opisy, jak: „The English woman in America“ (1858); „Havaian archipel and Sandwich Islands“ (1875); „A lady's life in the Rocky Mountains“ (1879, 4 wyd., 1881); „Amoung the Tibetans“ (1894) i in. Niektóre z tych dzieł tłómaczone były na inne języki.

Biskupstwa i arcybiskupstwa, rzymsko-katolickie w r. 1903, dopełnienie artykułów 2 tomu I, str. 417—419, i II, str. 471—478). *Arcybiskupstwo warszawskie:* Arcybiskupem metropolitą jest Wincenty Teofil Chóściak Popiel (ob.) od 1883; sufraganem Kazimierz Ruszkiewicz (od 1883); — *Biskupstwo kieleckie:* biskupem jest od 1883 Tomasz Teofil Kuliński (ob.). — *Biskupstwo lubelskie:* biskupem jest od 1890 (prekonizowany 1889) Franciszek Jaczewski (ob.) — *Biskupstwo płockie:* biskupem jest od 1901 Jerzy hr. Szembek (ob.). — *Biskupstwo sandomierskie:* biskupem jest S. S. Zwierowicz (ob.) od 1902. — *Biskupstwo sejneńskie:* administratorem djecezji od śmierci biskupa Baranowskiego (1902) jest ksiądz prałat Józef Antonowicz. — *Biskupstwo kujawsko-kaliskie (Włocławek):* biskupem jest od 1902 ks. St. Zdzitowiecki (ob.). — *Arcybiskupstwo mohylowskie (Petersburg):* od śmierci biskupa i metropolity administratorem jest ks. Stefan Deniszczewicz. — *Biskupstwo kowieńskie:* biskupem jest od 1882 Mieczysław Leonard Pallulon, sufraganem Kacper Cyrtowt od 1897. — *Biskupstwo wileńskie:* administratorem djecezji był do listopada 1903 ks. Wiktor Frączkiewicz. — *Biskupstwo żytomierskie:* biskupem jest od 1897 r. Karol Antoni Niedziałkowski (ob.). — *Biskupstwo tyraspolskie: (Saratow):* biskupem był do listopada od 1902 do 1903 Edward baron Ropp. — *Arcybiskupstwo krakowskie:* arcybiskupem jest kardynał Jan kniaź na Kozielsku Puzyna od 1886, sufraganem Anatol Nowak. — *Arcybiskupstwo lwowskie:* arcybiskupem i metropolitą jest od 1901 Józef Bilczewski (ob.), sufraganem Józef Weber. — *Arcybiskupstwo lwowskie obrządku ormiańskiego:* arcybiskupem jest od 1901 Józef Teodorowicz. — *Arcybiskupstwo lwowskie obrządku greckiego:* arcybiskupem jest od 1900 Andrzej Aleksander na Szeptycach Szeptycki. — *Biskupstwo przemyskie:* biskupem jest od 1900 Józef Sebastjan Pelczar, sufraganem Karol Józef Fischer. — *Biskupstwo przemyskie obrządku greckiego:* biskupem jest od 1897 Konstanty Czechowicz. — *Biskupstwo stanisławskie obrządku greckiego:* wikarjuszem kap. gen. ksiądz B. Faczewicz. — *Biskupstwo tarnowskie:* biskupem jest od 1901 Leon Wałęga. — *Arcybiskupstwo gnieźnieńskie i poznańskie:* arcybiskupem jest od 1892 Florjan Stablewski, sufraganem Antoni Andrzejewicz od 1890, sufraganem poznańskim Edward Likowski. — *Biskupstwo chełmińskie:* biskupem jest od 1899 Augustyn Rosentreter. — W listopadzie 1903 r. w obecności Ojca św. odbył się pierwszy konsystorz tajny, na którym biskup płocki, hr. Jerzy Szembek, mianowany został arcybiskupem metropolitą mohylowskim, biskup zaś tyraspolski, baron Ropp, przeniesiony na stolicę biskupią wileńską.

Biskupstwa polskie w Stanach Zjednoczonych Ameryki północnej. Zaraz po objęciu pontyfikatu przez Piusa X (ob.), Polacy zamieszkali w Ameryce (około 2,000,000), wysłali do Rzymu delegację ks. Kruszka i dep. Machanego, z prośbą o mianowanie kilku biskupów Polaków, gdyż dotychczas stanowiska te zajmowane są przeważnie przez Irlandczyków, którzy nie uwzględniają potrzeb ludności polskiej i starają się ich amerykanizować. Sprawą tą zajęła się kongregacja „de Propaganda Fide" i jak głoszono początkowo, oświadczyła, że biskupstw polskich nie utworzy, lecz powierzy strzeżenie interesów katolików polskich wikarjuszom jenéralnym, mianowanym przez Watykan. Pogłoska ta okazała się mylną, gdyż kongregacja nie wydała podobno żadnej decyzji na razie, lecz odłożyła sprawę do stycznia 1904 r. Rozstrzygnięcie sprawy biskupstw polskich w Stanach Zjednoczonych dlatego zostało odroczone na czas dłuższy, ponieważ Watykan przed powzięciem ostatecznej decyzji oczekuje opinji biskupów amerykańskich. *Kurjer Poznański* wiadomość tę uzupełnia wyjaśnieniem, że Polakom nie chodzi bynajmniej o utworzenie szeregu nowych biskupstw polskich, lecz żądania ich ograniczają się wyłącznie do tego, aby mianowano kilku biskupów sufraganów misyjnych (bez stałej stolicy), oraz żeby w razie zawakowania którejś z istniejących stolic biskupów, powołano na nią Polaka, nie jak to było zawsze dotąd, Niemca lub Irlandczyka. Biskupi amerykańscy wogóle są przeciwni tej innowacji, tylko 13 biskupów z kardynałem Gibbonsem na czele oświadczyło się za żądaniami polskiemi. Na poparcie swoich żądań Polacy przytaczają, że Niemcy, którzy w Stanach Zjednoczonych liczą 3 miljony, posiadają 2 arcybiskupstwa i 13 biskupstw. Polacy zwracają uwagę na niebezpieczeństwo schizmy w razie nieuwzględnienia ich postulatu, już teraz bowiem istnieje w Ameryce niezależny kościół polski, który dosięgnął liczby przeszło 30,000 zwolenników.

Bismarck-Schönhausen Wilhelm Albrecht Otto, drugi syn księcia Ottona Bismarcka, kanclerza, * 1852 we Frankfurcie nad Menem, † 1901 w Warzinie. Był z początku asesorem sądowym i urzędnikiem kancelarji cesarskiej, następnie od 1885 r. prefektem w Hanau (w Hesji) i w Alzacji, w końcu 1889 nadprezydentem w Hanowerze, skąd 1898 przeniesiony został na takież stanowisko do Królewca.

Bitter Rudolf, mąż stanu pruski, * 1846, był w 1895 dyrektorem w ministerjum spraw wewnętrznych, a 1 października 1899, jako następca Wilamowitza-Möllendorfa, nadprezydentem prowincji Poznańskiej.

Bizzozero Juljusz, lekarz, profesor patologji w Turynie, † 1901.

Biörlin Gustaw, pisarz w zakresie wojskowości i polityk szwedzki, * 1845 roku, ukończył wyższą szkołę wojskową, w której następnie był nauczycielem i bibljotekarzem, 1879 został kapitanem, 1895 pułkownikiem i komendantem na wyspie Gotland i członkiem izby pierwszej parlamentu. Napisał: „Carl Svenske" (2 t., Sztokholm, 1876); „Prokuratoratorn" (1886); „Redegörelse for tyska ri-

kets armeorganisation" (1871); „Om vörnepligt och krigsbildning" (1872, nagrodzone); „Bilder ur Sveriges krigshistoria" (1876); „Finska kriget 1808 och 1809" (1882, 2 wyd., 1883); „Sveriges krig i Tyskland 1805—1807" (1882); „Kriget mot Danmark 1675—1679" (1885); „Karl XII" (1888); „Karl X Gustaf" (1889); „Gustaf II Adolf" (1890) i inne.

Björnson-Björnstjerne, poeta norweski, napisał nadto: „Laboremus" dramat. W r. 1901 wystawił dramaty: „Paweł Lange" i „Tora Parsberg" (w Chrystjanji), w których dopatrzono aluzji osobistych do znanych osobistości norweskich, a zwłaszcza ministra Svedrupa, co naraziło autora na ostrą polemikę i proces.

Black Wiliam, powieściopisarz angielski, † 1898.

Blanc Albert, baron, polityk włoski, * 1835, poświęcił się karjerze dyplomatycznej, był posłem w Wiedniu, Brukseli, Waszyngtonie, Monachjum; od 1881—83 był sekretarzem jeneralnym w ministerjum spraw zagranicznych, od 1884 — 86 posłem w Madrycie, 1888—91 posłem w Konstantynopolu. W r. 1891 został senatorem, a w r. 1893 wstąpił do gabinetu Crispiego, jako minister spraw zagranicznych i ustąpił z nim razem. 1896 wydał „Correspondance diplomatique du comte Josephe de Maistre" (1860).

Blanchard Emil, zoolog francuski. † 1900 r. w Paryżu.

Blanco Antoni.

Blanco Antoni Guzman, b. prezydent Wenezueli, † 1900 w Paryżu.

Blankenburg Henryk, oficer i historyk, † 1897 r. we Wrocławiu.

Blehr Otto Albert, prawnik i polityk norweski, * 1847, członek parlamentu od 1883 — 1888, należał do przeciwników unji. W r. 1891 mianowany ministrem stanu i szefem norweskiego wydziału w Sztokholmie, zachowywał się bardzo nietaktownie i obraził króla. Ustąpił 1893. Wybrany przez parlament sędzią najwyższym i dyrektorem banku hypotecznego. W 1895 wybrany znowu do parlamentu. W 1898 mianowany ponownie ministrem stanu i szefem wydziału norweskiego w Sztokholmie.

Blennerhasset Lady Karolina, z domu hrabianka Seyden, * 1843, wyszła za sir Rowlanda B., pisze po niemiecku. Opublikowała wiele szkiców i studjów literackich. Najwybitniejszą wśród nich rzeczą jest rozprawa: „Die Moral des modernen Romans" (1896). W 1898 otrzymała od uniwersytetu monachijskiego tytuł doktora *honoris causa*.

Blighia, *Cupania (Rosięga)*, rodzaj roślin z rodziny zapianowatych; z jedynym rodzajem *B. sapida (aki)*, drzewo rozgałęzione z jasną korą, ma kwiaty zwykle białe, zebrane w grona, owoce odwrotnie jajowate, kątowate, rośnie w Gwinei, a uprawiane jest także w Indjach zachodnich. Owoce są jadalne, podobnie jak nasiona, które mają smak kasztanów (*kasztany z San Domingo*). Woda przedystylowana nad liśćmi używa się jako środek kosmetyczny.

Blighia. *a* owoc.

Bliżyn, osada fabryczna, położona przy kolei żelaznej Bzin-Koluszki, posiada założoną kosztem 2 miljonów rubli wielką fabrykę żelaza, wałów transmisyjnych, belek, osi, bandaży do kół wagonowych i t. d.; fabryka sprowadza rudę z Krzywego Rogu i zatrudnia 750 robotników.

Bloch Jan Gotlib, finansista, † 1902.

Block Maurycy, ekonomista francuski, * 1816, † 1901.

Blomstrand Wilhelm, chemik, † 1897.

Blondel Jerzy, ekonomista francuski, * 1856, profesor w Lugdunie, Lille, a ostatnio w Ecole de Hautes Etudes commerciales i w Collége des sciences sociales. Dał się poznać dzięki szeregowi odczytów, w których dowodził, że handel francuski nie rozwija się wskutek małej znajomości krajów obcych. Wydał wiele prac treści społecznej i politycznej.

Blowitz Henryk Jerzy, dziennikarz francuski, † 1903 w Paryżu. Pozostawił pamiętniki.

Blumenthal Leonard, generał pruski, † 1900.

Błażek Bolesław, napisał „Studja psychometryczne" (Lwów, 1900).

Błotnicki Tadeusz, rzeźbiarz, wykonał nadto szereg płaskorzeźb i biustów, jak: Józefa Supińskiego, Jana Dobrzańskiego, Mikołaja Zyblikiewicza, Oskara Kolberga, Franciszka Smolki, Ignacego Paderewskiego, oraz cykl „Na ziemi," złożony z postaci alegorycznych, „Pan Świata," „Troska," „Rzeczywistość."

Bobilier Marja, autorka francuska, pisząca pod pseudonimem „Michel Brenet" studja o muzyce, * 1858. Wydała: „Grétry, sa vie et ses oeuvres" (1884); „Histoire de la symphonie à orchèstre" (1882).

Bobkowa róża, ob. Oleander.

Bobrikow Mikołaj, generał rosyjski, mianowany generał-gubernatorem Finlandji i głównodowodzącym wojskami okręgu finlandzkiego (29 sierpnia 1898).

Bobrza, rzeka, ob. Biebrza.

Bobrzyński Michał, historyk, w r. 1901 ustąpił ze stanowiska wiceprezydenta rady szkolnej krajowej i objął napowrót katedrę prawa w uni-

wersytecie Jagiellońskim. Wybrany 1903 posłem do rady państwa.

Bockum-Dolffs Florentyn Henryk Gotfryd, polityk niemiecki, † 1899.

Boecjusz, filozof rzymski, ob. Boëthius Anicius Manlius.

Boecklin Arnold, znakomity malarz szwajcarski, † 1901. Studja o nim pisali: Witkiewicz i Kazimierz Tetmajer w *Tyg. illustr.* za 1899.

Bogdanowicz Jerzy, ob. Beksics.

Bogdański Władysław, doktor, * 1839, † 1903 we Lwowie. Porzucił zawód lekarski dla muzyki, o zwłaszcza śpiewu. Już na ławach uniwersyteckich oddawał się studjom nad fizjologją głosu, a rezultatem tej pracy była rozprawa, napisana dla uzyskania stopnia doktorskiego, p. t.: „De regestris vocis." W czasie pobytu swojego w Krakowie założył towarzystwo muzyczne „Muza," poczem w lat kilka przeniósł się do Lwowa i tutaj rozwinął żywą działalność w Towarzystwie muzycznem, we własnej szkole śpiewu i chórach prywatnych, osobliwie kościelnych, kształcąc oryginalną swoją metodą głosy amatorów. Wiele pracy poświęcił „Lutni" lwowskiej, jako nauczyciel, akompanjator i tłómacz tekstów. Bogdański odkrył wiele nieznanych rękopisów muzycznych (msze muzyka czeskiego Briskiego z XVIII stulecia), a nadto komponował sam głównie utwory chóralne, nagrodzone pierwszemi nagrodami na kilku konkursach krajowych.

Bogolepow, rosyjski minister oświaty, raniony podczas audjencji przez Piotra Karpowicza, † 1901.

Bogowie olimpijscy, ob. Grecja, religja.

Bogusławski Edward, poeta i powieściopisarz, ojciec Edwarda B., historyka, † 1902 w Zaciszu pod Częstochową.

Bogusławski Wilhelm, historyk polski, † 1901 w Żytomierzu.

Böhm-Bawerk Eugenjusz, polityk austrjacki, ustąpił razem z gabinetem Gautscha (1897) z ministerjum skarbu, a 19 stycznia 1900 objął taką samą tekę w gabinecie Körbera. Mianowany członkiem izby panów.

Bohowityn (pseudonim powieściopisarza) napisał: „Nasi dekadenci" powieść (2 t., Warszawa, 1899); „Wyzyskiwani" powieść (Warsz., 1903).

Bohrdt Hans, malarz niemiecki, * 1857. Maluje znakomite widoki morskie.

Bohuszewiczówna Wanda, skrzypaczka polska, * 1883 w Wilnie, rozwój zdolności muzycznych zawdzięcza matce Aleksandrze z Kamienieckich; wkrótce, oprócz gry fortepjanowej, zaczęła studjować i skrzypcową, pod kierunkiem Rejchla, wychowańca konserwatorjum praskiego, następnie nauczycieli szkoły muzycznej wileńskiej. Studja naukowo-artystyczne odbyła w Berlinie na wydziale muzycznym cesarskiej akademji sztuk pięknych.

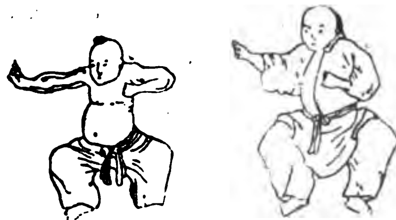
Boisdeffre Raul Franciszek Karol, generał francuski, uwolniony ze stanowiska szefa głównego sztabu generalnego 1898 r.

Bojasiński Józef, historyk, napisał: „Rządy tymczasowe w Królestwie Polskiem, maj—grudzień 1815" (Warszawa, 1902).

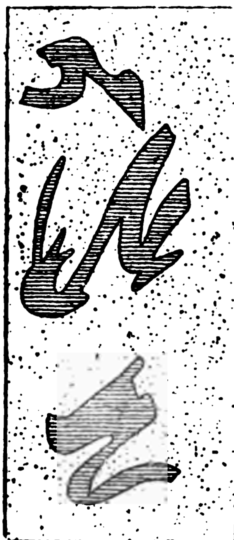
Bojer Jan, pisarz norweski, * 1872, napisał: dramaty: „En Moder" (1894); „Olaf den Hellige" (1897); „Moder Lea" i in.

Bokelman Ludwik, malarz niemiecki, † 1894 w Charlottenburgu.

Bokserzy. Związek tajemny chiński, rodzaj sekty mistycznej. Nazwę **B.** nadali im Anglicy zupełnie niesłusznie, gdyż **B.** nie mają nic wspólnego z boksowaniem czyli walką na pięści. Do wytworzenia tego fałszywego mniemania przyczyniło się, że **B.** uprawiają pewien rodzaj „ćwiczenia," określonego po chińsku wyrazami „ta chüen tou," co znaczy: „stosowanie pięści." Wszelako od „sztuki boksowania" daleko jest do ćwiczeń bokserów, które polegają na gwałtownych kontorsjach ciała i powtarzaniu wyrazów, mających działać jak czarodziejskie zaklęcia. Te praktyki wywołują u tych, którzy im się oddają, pewien rodzaj „ekstazy," i wówczas „medja" objawiają obecnym „posłannictwa," dotyczące postępu i rozwoju ruchu bokserskiego. Gdy ekstaza się skończy, „medja," powróciwszy do stanu normalnego, nie pamiętają już co zaszło, jak zresztą zwykle w wypadkach podobnych. W licznych manifestach, jakie ogłosili, **B.** nadali stowarzyszeniu swemu dwie nazwy odmienne, lecz używane bez odróżnienia. Jedna z nich brzmi: „i-ho-chuen," druga „i-ho-t'uan;" w obu wypadkach „i" oznacza „ochotnicy," zaś „ho" wyobraża myśl „stowarzyszenia," „chuan" wreszcie to dłoń zamknięta, pięść, a „t'uan" ma znaczyć „zgromadzenie ludzi," gromadę. Można zatem utworzyć stąd dwie zrozumialsze nazwy: „Stowarzyszenie ochotnicze pięści" i „Stowarzyszenie gromad ochotniczych." Celem pierwszego jest wygnanie z Chin wszystkich cudzoziemców, wytępienie „wszelkich rzeczy cudzoziemskich" i przywrócenie cesarstwa chińskiego w jego starożytnem odosobnieniu. Wrogie usposobienie tego stronnictwa zachowawczego ujawnia się zwłaszcza w nienawiści do religji chrześcijańskich; misjonarze bowiem przedostają się do wewnętrznych prowincji mocarstwa i wytwarzają coraz większą liczbę neofitów, przejętych duchem życ-

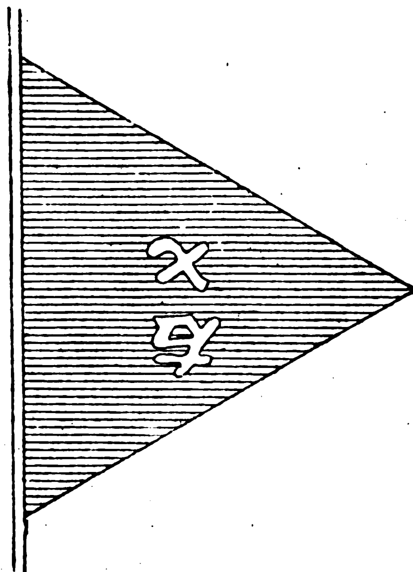

Ćwiczenia bokserów.

liwym dla interwencji Europejczyków i wprowadzenia urządzeń nowoczesnych w Chinach. W sprawie stosunków B. do innych stowarzyszeń potajemnych, przypuszczano, że towarzystwo ochotnicze pięści jest tylko nową postacią „Tâ-taô-hûi,“ czyli towarzystwa wielkiej szabli; jednakże raczej to ostatnie towarzystwo, razem z innemi, mniej rozpowszechnionemi, włączone było do potężnej organizacji ruchu bokserskiego stowarzyszenie I-ho-chuen nie było zresztą utworzone w czasach obecnych; edykt cesarski wspomina już o niem za panowania Chia-Chenga. Jednym z najciekawszych rysów buntu B. jest niewątpliwie rola, jaką odgrywają w nim dzieci, a raczej młodzież. Wszędzie, gdzie tylko towarzystwo rozwijało swoją działalność, werbowano chłopców i dziewczęta, między 15 a 20 rokiem życia, i używano ich za medja. Na krótko dopiero przed zaburzeniami ostatecznemi zaczęli się ukazywać mężczyźni dorośli, i ta okoliczność wyjaśnia poniekąd, dlaczego zarówno rezydenci cudzoziemscy, jak i rząd chiński, zrazu nie zwracali uwagi na manifestacje bokserów. Działalność swoją rozpoczynają oni od rozsiewania w danem miejscu pogłosek o walecznych czynach „ochotników“ w wioskach okolicznych; niebawem ukazują się manifesty, przybijane potajemnie w nocy na murach domów, lub też rozdawane jawnie w dni targowe. Te manifesty, pełne gróźb i tajemniczych przepowiedni, wytwarzają nastrój, w którym przeważa ciekawość i obawa. Wieść o przybyciu żołnierzy niezwalczonych, uzbrojonych w szable i obdarzonych mocą nadprzyrodzoną, znajduje szybko wiarę śród ludności zabobonnej niesłychanie, której część gotowa jest zawsze rabować. W tym „momencie psychologicznym“ występują na widownię dzieci i wykonywają na placach publicznych praktyki bokserskie, zapewniające tym, którzy biorą w nich udział, dar wieszczenia i oporności na ruchy w walce. Liczba uczestników praktyk wzrasta, przyłączają się ludzie starsi, dorośli, pewnego dnia mianują naczelników i—„ognisko“ bokserskie gotowe. Owo ognisko to rodzaj obozu, gdzie gromadzi się około 500 ochotników; każdy członek towarzystwa składa przysięgę, że posłuszny będzie zwierzchnikom wskazanym, że spać będzie i jeść wspólnie, że wioska jego zaopatrywać go będzie w ziarno

Karta bokserów.

i mąkę, potrzebne do jego utrzymania. Skoro już te przygotowania są ukończone, rozpoczyna się działalność od podpalenia domu Europejczyka, lub zniszczenia toru kolejowego, zburzenia misji albo kościoła. Wszyscy chrześcijanie krajowcy giną od miecza, każdy schwytany „djabeł cudzoziemski“ ulega temu samemu losowi. Uzbrojeni są B. w wielkie noże, przytwierdzone do potężnego trzonka drewnianego, podobne do olbrzymich scyzoryków. Nadto posiadają żelazne miecze, które noszą w czerwonych skórzanych pochwach; pokrytych czerwonem płótnem; niekiedy miejsce noża zastępuje trójzębna dzida, przypominająca bardzo nasze widły do siana. Sztandary B. bywają w większej części z czerwonego sukna, mają kształt trójkąta, na którym naszyte są dwa chińskie znaki pisarskie z białego płótna. Mundur ich składa się z czerwonej chustki na głowie, czerwonego napierśnika na niebieskim kaftanie, czerwonej szarfy dokoła pasa, oraz czerwonej przepaski na ręku i nodze. Najważniejszym przedmiotem uzbrojenia ich jest wszakże t. zw. „kartka bokserska,“ żółtej barwy, 30 cent. długa i 5 szeroka, na której namalowane są czerwonym kolorem ideogramy chińskie. Znaczyły one na pierwszych kartkach: „Właściciel jest nietykalny.“ Gdy wszakże kule europejskie zaczęły zadawać kłam temu, dopisano na kartkach: „Właściciel, w razie zranienia, wraca do życia po 24 godzinach.“ Ale i to okazało się oczywiście fałszem, poprawiono zatem 24 godziny na 3 dni, następnie przedłużono termin do dni ośmiu. Wreszcie zaś, skoro i to nie pomogło, postanowiono, że „kto po tym terminie nie

Sztandar bokserów.

wraca do życia, nie był prawdziwym bokserem." Bokserzy biją się, jak tłum sfanatyzowany. Wywijając nożami i mieczami, tańcząc i krzycząc, hordy te, w których dzieci walczą obok starców, zbliżają się do szeregów nieprzyjaciela, z wielką odwagą idą pod ogień strzałów. Dopiero gdy znaczna liczba bokserów polegnie, zabierają się do odwrotu w bezładnej ucieczce. Co do roli, jaką odegrali **B.** w polityce chińskiej lat ostatnich, ob. Chiny (dzieło główne i suplement).

Bolesław Wstydliwy (artykuł ob. w dziele głównem).

Bolesław Wstydliwy.

Boliwja, dzieje. W r. 1892 odbyły się wybory nowego prezydenta, połączone z gwałtowną agitacją i rozruchami. Przewodnicy partji liberalnych, wygnani przez nowego prezydenta, Marjana Baptistę, należącego do partji klerykalnej, starali się go strącić w 1893 r., ale bezskutecznie. Nieporozumienia z Peru załatwiono za pośrednictwem sądu polubownego (1895). Traktatem z Paragwajem uregulowano granicę (1895). W r. 1895 zawarto traktat pokojowy z Chili. W 1896 w sierpniu wybrano prezydentem Sewera Alonso. W marcu 1899 generał Pando zorganizował powstanie i, zyskawszy poparcie Indjan, strącił prezydenta Alonso, który uciekł do Chili. W Boliwji ustanowiono rząd tymczasowy (Junta de Gobierno), który proklamował federację i kierował sprawami kraju do 20 paźdz. 1899, t. j. do chwili, kiedy Pando objął prezydenturę (do 1903). Mała rzeczpospolita Acre, założona przez awanturnika Galvesa na spornem terytorjum pomiędzy Boliwją a Brazylją, została zniesiona traktatem granicznym między obu państwami. W 1901 **B.** zawarła traktat z Włochami, regulujący wzajemne stosunki poddanych obu państw. Por. *Quijaro* „Los territorrios de Norveste de B." (1892); „Paz de Riberalta al Inambari" (1895).

Bölsche Wilhelm, pisarz niemiecki, * 1861 r., napisał: „Heinrich Heine, Versuch einer ästhetisch-kritischer Analyse seiner Werke" (1887); „Paulus" romans (1885); „Der Zauber des Königs Arpus" romans humorystyczny (1887); „Die naturwissenschaftlichen Grundlagen der Poesie, Prolegomena einer realistischen Aesthetik" (1887); „Die Mittagsgöttin" romans, (1891); „Entwickelungsgeschichte der Natur" (1894—95). Od 1892—93 redagował pismo *Freie Bühne.*

Bombinator, rodzaj płazów bezogoniastych, ob. Żaby.

Bonacci Teodoryk, polityk włoski, objął w r. 1898 ministerjum sprawiedliwości, ale po kilku dniach ustąpił (ob. Włochy).

Bonaparte Napoleon Karol, książę, * 1819, wnuk Lucjana, brata cesarza Napoleona I, brał udział w wojnie 1870, był pod Gravelotte, dostał się do niewoli w Metz, więziony był w Poznaniu, † 1899 w Rzymie.

Bonaparte Karolina Honorata Józefina, wdowa po hr. Piotrze Primoli, wnuczka Lucjana **B.**, córka Józefa **B.** króla hiszpańskiego i Zenajdy **B.** córki Lucjana **B.** † 1901 w Aricio pod Rzymem.

Bonaparte, księżniczka Julja (wdowa po zmarłym 1892 Aleksandrze del Gallo, Marchese di Roccagiovica), † 1900 w Rzymie.

Bond Edward August, archeolog angielski, †1898.

Bonheur Róża, malarka, * 1822 w Bordeaux, † 1899.

Bonnetain Paweł, literat francuski i podróżnik, † 1899.

Boratyński Ludwik, historyk, napisał: „Stefan Batory i plan ligi przeciw Turkom" (Kraków, 1903).

Borghese, willa. Znajdujące się w niej skarby sztuki przeszły w 1899 na własność państwa włoskiego za cenę 3,600,000 lirów. Prócz tego państwo zastrzegło sobie prawo nabycia samej willi, w której zbiory pozostały tymczasowo.

Borkowski Antoni, ksiądz, dawny profesor seminarjum duchownego w Płocku, obecnie proboszcz w Wyszogrodzie, * 1848. Prócz rozpraw w sprawie grafiki polskiej, ogłaszanych pod pseudonimem „Filografa," wydał w r. 1903 pracę p. t.: „Bez krzyżyków i bemoli," gdzie wykłada, uzasadnia i proponuje nowy ulepszony system grafiki muzycznej.

Borkowski Jerzy Sewer, * 1856, ogłosił nadto: „Panie polskie przy dworze rakuskim" (1891); „Polacy tajnymi radcami austrjackimi."

Bormann Eugenjusz, filolog niemiecki, profesor w Wiedniu, wydał wiele dzieł z zakresu archeologji, filologji i epigrafiki.

Bornier Henryk, wicehrabia, poeta, † 1901.

Bose Juljan, generał pruski, † 1894.

Boselli Paweł, polityk włoski, wstąpił do gabinetu Crispiego jako minister rolnictwa, w 1894 objął tekę finansów, a w roku 1896 ustąpił razem z Crispim.

Bosse Robert, pruski miniser oświaty, * 1832, † 1901, był od 1892 — 1899 ministrem oświaty w Prusiech, odznaczył się jako wielki wróg Polaków.

Bośnja, dzieje. We wrześniu 1903 wybuchły zaburzenia w Trawniku, gdzie ludność turecka zaczęła się buntować. W napół spalonej wsi Dżamja znaleziono 403 karabiny i wiele nabojów. To niespodziewane odkrycie pobudziło władze do wdrożenia energicznego śledztwa. Dokonano w domach podejrzanych Turków rewizji. U pewnego beja wykryto w piwnicy 1,000 karabinów, odpowiedni zapas ładunków i starą turecką armatę, która jeszcze mogła służyć do użytku. Beja i inne podejrzane osobistości zostały aresztowane, zaraz potem ogłoszono stan oblężenia. Z Serajewa do Trawnika wyruszył bataljon piechoty i baterja artylerji górskiej, oprócz tego zaś kompanja piechoty do Żeni-

ca, gdzie również były rozruchy. Jednocześnie nakazano pogotowie całemu garnizonowi z Dolnatuzla, ażeby w każdej chwili mógł wyruszyć. Turcy pod wrażeniem tych szybkich zarządzeń ochłodli już nieco, grożąc jednak podpaleniem Żenica, Wisoka i Serajewa -i obiecując nie uspokoić się, dopóki nie wyrzucą z Bośnji szwabów. Dalej otrzymano wiadomość z Trawnika, że wojsko stoczyło z krajowcami tureckimi formalną małą bitwę, która zakończyła się ucieczką Turków w góry. Wojsko ruszyło za nimi w pogoń. Por. jeszcze „La Bosnie et l'Hercegovine, étude d'histoire diplomatique“ przez Spalajkowicza (1899).

Botha Ludwik, generał transwalski, odznaczył się w wojnie z Anglikami. Po śmierci generała Jouberta objął główne dowództwo nad wojskami rzeczypospolitej i trzymał się dzielnie do końca. W lutym 1901 traktował z lordem Kitchenerem o pokój, ale rokowania się rozbiły. W maju 1902 po konferencji w Vereenigingen podpisał wraz z innymi wodzami pokój w Pretorji. We wrześniu 1902 wraz z Dewetem i Delareyem przybył do Anglji, pragnąc wyjednać lepsze warunki dla Burów, ale bezskutecznie. W październiku 1902 był w Berlinie, ale nie uzyskał audjencji u cesarza Wilhelma, chociaż ludność przyjmowała go owacyjnie. Również owacyjnie witano go w Paryżu. W grudniu 1902 powrócił do ojczyzny.

Botha Ludwik.

Botha Filip, generał transwalski, brat poprzedniego, zginął pod Doornbergiem, synowie jego odnieśli w tejże bitwie rany.

Botriocephalus, *dołkogłów*, rodzaj robaków tasiemcowatych ob. Tasiemcowate.

Bötticher Karol Henryk, pruski mąż stanu. W r. 1897 złożył urząd wiceprezesa sejmu pruskiego.

Bouché, Karol de..., malarz na szkle, * 1845 w Monachjum, kształcił się tamże w akademji, studjując współcześnie malowanie na szkle. Otworzył potem zakład malarski i za swoje witraże otrzymał wiele odznaczeń. Prace jego, do których sam przygotowywał kartony, należą do najlepszych w dziedzinie nowoczesnego malarstwa na szkle.

Bouillier Franciszek Cyryl, filozof francuski, * 1813, † 1899.

Bourbaki, generał francuski, † 1897.

Bourdeau Ludwik, filozof francuski, * 1824 w Rochechouart, † 1900.

Bourget Paweł, napisał nadto: „Księżna błękitna“ przekład na jęz. pol. (Łódź, 1898); „Po szczeblach“ (l'Etape, przekład: Warszawa, 1903).

Bourgeois Leon ustąpił z ministerjum Brissona w październiku 1898.

Bourne, arcybiskup westminsterski, prymas katolicki Anglji, * 1861. Po ukończeniu szkół w Anglji, odbywał dalsze studja w St. Sulpice w Paryżu i na uniwersytecie w Lowanjum. W 1884 otrzymał święcenia kapłańskie, poczem sprawował obowiązki kapłańskie w kilku parafjach. W 1889 został rektorem seminarjum swej djecezji. W maju 1896 ks. kardynał Vaughan wyświęcił go na biskupa-koadjutora djecezji Southwark. Po zrezygnowaniu ks. biskupa Butt'a, objął rządy djecezji, i to pomimo oporu z wielu stron. Po śmierci prymasa Anglji, kardynała Vaughana (ob.), biskupi angielscy przedstawili trzech kandydatów, ks. biskupa Hedleya, teologa d-ra Gasqueta Benedyktynów i kardynała Merry del Val, obecnego sekretarza stanu, zrodzonego z Angielki i wychowanego w Anglji (ob. Merry de Val). Kongregacja propagandy de Fide, od której zależy wybór prymasa, pominęła wszystkich trzech kandydatów i mianowała następcą katolickich prymasów Anglji msgr. Bourne, biskupa Southwarku (1903). Jest on czwartym arcybiskupem od czasów reformacji, a następcą kardynałów Wisemana, Manninga i Vaughana, począwszy od zaprowadzenia hierarchji w Anglji w 1850.

Bovet Marja Anna, powieściopisarka francuska, * 1862 w Metz, jako córka generała B., od 1886 pomieszczała w czasopismach artykuły o literaturze angielskiej, poczem ogłosiła „Confession d'une fille de trente ans“ (1895), powieść, w której broniła niezależności kobiet. Nadto napisała: „Roman de femmes“ (1895)) „Sexe faible“; „Confessions conjugales“, ostrą satyrę „Partie du pied gauche“ i „Parole jurée“ (1897). W języku angielskim napisała „Life and works of Gounod“ (1894).

Boycott, kapitan angielski, od którego nazwiska utworzony został wyraz *bojkotować*, † 1897 we Flexton w hrabstwie Suffolk, ob. w dziele głównem Boycott i Bojkotować.

Braga Aleksander, adwokat i poeta portugalski, mówca postępowy, * 1830, † 1894, należał do szkoły romantycznej i zdobył sławę swoim „Vozes de alma“ (1856).

Brahm Otto, pisarz niemiecki, * 1857 r., był krytykiem teatralnym *Vossische Zeitung*. Należał do głównych założycieli wolnego teatru „Freie Bühne“. W 1890 założył pismo „*Freie Bühne*“, które później zmieniło tytuł na *Neue deutsche Rundschau*. W 1894 objął dyrekcję berlińskiego *Deutsches Theater*.

Branca Ascanio, polityk włoski, ustąpił w r. 1892 razem z gabinetem Rudiniego, ale w 1896, kiedy Rudini utworzył nowe ministerjum, został w niem ministrem finansów. Objął w czerwcu 1900 w gabinecie Saracco ministerjum robót publicznych. Ustąpił w lutym 1901.

Brandes Jerzy, historyk literatury. Napisał nadto: „Polska“ (przełożył na jęz. pols. Zygm. Poznański, Lwów, 1898).

Brandl Aloizy, filolog, zajmujący się badaniem języka i literatury angielskiej, profesor uniwer-

sytetu berlińskiego. Od 1896 wydaje „Archiv für das Studium der neueren Sprachen".

Brandt Max August Scipio, dyplomata niemiecki. * 1835 r. w Berlinie, służył w wojsku, 1860 r. brał udział w misji Eulenburga do Chin, w r. 1862 został pruskim konsulem, 1868 r. generalnym konsulem, 1872 r. ministrem rezydentem Niemiec w Japonji, w 1875 niemieckim posłem w Chinach, ustąpił z tego stanowiska 1893. Napisał: „Aus dem Lande des Zapfes" (Lipsk, 1894); „Die Zukunft Ostasiens" (Stuttgard, 1895); „Sittenbilder aus China. Mädchen und Frauen" (tamże, 1895); „Ostasiatische Fragen. China, Japon, Korea" (tamże, 1897); „Drei Jahre ostasiatischer Politik 1894—1897" (tamże. 1897).

Brandt Adolf, pisarz dolno-niemiecki (plattdeutsch), wydający swe dzieła pod pseudonimem Feliks Stillfried, * 1851, z zawodu nauczyciel. Napisał kilka romansów i opowiadań.

Branting Karol Hjalmar, przywódca socjalistów szwedzkich, * 1860. Początkowo zajmował się astronomją, później poświęcał się polityce i agitacji. Redagował gazety *Tiden* 1884—86, a potem *Socialdemokrat*. Przyczynił się wiele do zorganizowania partji socjalistycznej w Szwecji, do której kierowników dotąd należy. Jest zręcznym mówcą. W 1896 wybrany do parlamentu jako pierwszy poseł socjalistyczny.

Brault P. M., generał francuski, * 1837 r., † 1899, mianowany w 1898, szefem sztabu generalnego na miejsce Renourda, kiedy tekę ministra wojny objął Freycinet (ob.).

Bray Otto Kamil Hugo, bawarski mąż stanu, w 1896 ustąpił ze stanowiska posła bawarskiego w Wiedniu, † 1899 w Monachjum.—Jego syn, Hipolit, przeszedł w 1894 na posła niemieckiego do Sztokholmu, a w 1897 do Bukaresztu.

Brazylja. *Dzieje.* Kadencja urzędu prezydenta Prudente de Moreasa, skończyła się w listopadzie 1898. Zaradził on kłopotom finansowym państwa przez zaciągnięcie pożyczki 10 miljonów funtów sterlingów i przeprowadzenie trzyletniej zwłoki w wypłacie procentów od dawnych długów. Prócz tego zaprowadził znaczne oszczędności w wydatkach. Nowy prezydent Campos Salles objął urząd 15 listopada 1898. W orędziu swojem zaznaczył, że republikańska forma rządu została ostatecznie utrwalona i uznana przez kraj i zagranicę, i że czas, aby wrogie agitacje ustąpiły zgodzie. Ministerjum, mianowane przez Camposa, było przyjęte przychylnie przez naród, a projekt budżetu na rok 1899 wykazywał przewyżkę. W 1900 zaczęto występować wrogo przeciwko niemieckim wychodźcom osiadłym w B. Rząd patrzał na to obojętnie, i dopiero telegram cesarza Wilhelma, wysłany do prezydenta Camposa Sallesa, z życzeniami z powodu 400 rocznicy odkrycia Brazylji, wywołał w tym kierunku pewną zmianę. Stan ekonomiczny B. był dobry. Budżety zamykano przewyżkami. Rząd troszczył się o podniesienie gospodarstwa narodowego i uzyskał np. zniżenie ceł na kawę brazylijską od Francji i Włoch. Swoją drogą obok dobrych stron wiele było złego. Rząd nie miał pewnego gruntu pod nogami. 10-letni jubileusz wypędzenia dynastji Aragońskiej obchodzono wprawdzie uroczyście, ale tylko w sferach oficjalnych; naród zachowywał się obojętnie. Rząd wietrzył wszędzie spiski rojalistyczne, do których należeli nawet wyżsi oficerowie armji i marynarki. Na wiosnę 1901 zbankrutował Banca di Republica, gwarantowany przez rząd, co wywołało potrzebę reorganizacji banków i wydania odpowiednich praw. W sporze granicznym z Francją B. odniosła zwycięstwo. Sąd polubowny rady związkowej szwajcarskiej uznał żądania Brazylji. Zdobyte w ten sposób terytorjum wcielono jako departament Aricary do stanu Para. W 1901 postanowiono upaństwowić drogi żelazne. Dla poprawienia stanu finansowego postanowiono niszczyć pieniądze papierowe. W marcu 1901 aresztowano admirała Custodio de Mello, który w 1893 zorganizował bunt marynarzy i był podejrzany rządowi. Wysłano go na północ. Stan finansów poprawiał się stale. Od lipca 1901 roku postanowiono zacząć płacić procenty od długów państwowych. W kwietniu sąd uwolnił admirała de Mello, który w lipcu oskarżył w izbie prezydenta o nadużycie władzy. Izba wybrała specjalną komisję, która po śledztwie orzekła, że zarzut jest nieuzasadniony. Wskutek starań posła Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej. Kongres brazylijski odrzucił projektowane zmiany taryfy, korzystne dla Włoch i Argentyny, a niekorzystne dla Stanów Zjedn. Amer. Pół. Minister sprawiedliwości Epifacion Petoa podał się w sierpniu 1901 do dymisji, miejsce jego zajął deputowany Sabino Carroso. Według ogłoszonego 17 września 1901 raportu ministra skarbu, rząd od 1898 wykupił 100,000 kontos rejsów pieniędzy papierowych i utworzył fundusz gwarancyjny w złocie w sumie 1,500,000 funtów sterlingów. Konwencja republikańska zgromadziła się 20 września, ażeby wyznaczyć kandydatów na prezydenta. Wyznaczono na prezydenta Rodryga Alvesa, na wiceprezydenta Silviana Brandao. Wybory miały się odbyć 15 listopada 1902 r. 22 września wybuchło powstanie w stanie Matto Grosso. Por. ks. Teresa bawarska „Meine Reise in den brasilianisches Tropen" (1897); Canstatt „Das republikanische Brasilien" (1898); Jannash „Rathschläge für Auswanderer nach Südbrasilien" (4 wyd., 1898); Garraux „Bibliographie brasilienne"; Lamberg „Brasilien Land und Leute in ethnischer, politischer und Volkswirthschaftliche Beziehung" (1899). W 1903 Kazimierz Warchałowski wydał „Przewodnik dla podróżujących i wychodźców", gdzie podał wiadomości o największym ze stanów brazylijskich Paranie, gdzie osiedliło się około 70,000 Polaków. U nas o Brazylji pisali: Dygasiński, Gruszecki, Siemiradzki, Glinka, Chełmicki.

Brefeld Oskar, botanik niemiecki, 1898 powołany został na katedrę botaniki we Wrocławiu.

Brefeld Ludwik, brat poprzedniego, minister pruski, w 1837 był sędzią, później wyższym urzędnikiem kolejowym, a następnie dyrektorem w ministerjum robót publicznych i podsekretarzem stanu, a 1896 po ustąpieniu Berlepscha, został ministrem handlu i przemysłu.

Brejski Jan.

Brejski Jan, poseł polski do sejmu rzeszy niemieckiej, redaktor *Gazety Toruńskiej*. Pochodzi z rodziny wieśniaczej, * 1863 w Prusiech zachodnich, kształcił się w Krakowie, gdzie słuchał historji i ekonomji politycznej. Później poświęcił się dziennikarstwu i agitacji wśród ludu i objął redakcję *Gazety Toruńskiej*. Miał kilka procesów prasowych. Wybrany posłem do sejmu rzeszy z okręgu Toruńskiego na miejsce hakatysty Grossmana (1903).

Brenet Michał, pseudonim, ob. Bobillier.

Bresci, anarchista, który zamordował króla Humberta (ob.).—Brat **B.**, porucznik, otrzymał od króla Wiktora Emanuela III pozwolenie zmiany nazwiska na *Corbi*.

Brest Germain Fabius, malarz orjentalista francuski, † 1900.

Bret Harte Franciszek, nowelista amerykański, † 1902.

Bretschneider E., lekarz i sinolog, od roku 1862—1865 był lekarzem poselstwa rosyjskiego w Teheranie, od 1866—1883—w Pekinie. Opublikował wiele prac, głównie w języku angielskim, † 1901.

Brialmont Henryk Aleksy, generał i pisarz wojskowy belgijski, † 1903.

Bricka Karol Fryderyk, historyk duński, * roku 1845, szef administracji archiwów, od 1897 wydał wiele dzieł historycznych, z których najpopularniejsze jest „Kong Frederik II, Ung doms kjärlihed" (1873). Od 1878 do 1897 był redaktorem *Dansk Historisk Tidsskrift*.

Brieux Eugenjusz.

Brieux Eugenjusz, dramaturg francuski, * 1858 r., kształcił się sam, trudnił się dziennikarstwem. W r. 1890 wystawił komedję „Ménage d'Artistes" (w Théâtre libre Antoine'a) i zyskał powodzenie. Następne dzieła: „Blanchette" (1892); „L'engrenage" (1894); „Les bienfaiteur" (1896); „L'evasion" (1897) i „La robe rouge", którą grano i w Warszawie.

Brin Benedykt, włoski admirał i mąż stanu, † nie 1897, jak powiedziano w dziele głównem, lecz 24 maja 1898.

British Empire League, związek założony w celu zaciśnięcia silniejszych węzłów pomiędzy Anglją a kolonjami; na czele Ligi brytańskiej stał ks. Devonshire. Już przedtem istniał związek, założony w 1884 pod nazwą Imperial Federation Leage, ale rozwiązał się w 1893. Na jego miejsce powstała **B. E. L.** w 1895 i zyskała znaczenie dzięki temu, że z powodu 60-letniego jubileuszu rządów królowej Wiktorji, przybyli do Londynu prezesi ministrów ze wszystkich kolonji (ob. Wielka Brytanja).

Brodowski Włodzimierz, lekarz, profesor anatomji patologicznej, † 1903 w Warszawie.

Brodowski Józef, malarz, * 1828, † 1900 r. w Warszawie.

Brodrick W. St. John, polityk angielski, * roku 1856, wybrany 1880 do parlamentu, należał do partji konserwatywnej. W 1884 mianowany komisarzem więzień w Irlandji 1886—92 był sekretarzem finansów w ministerjum wojny. W 1895 zasiadał w parlamencie i przyczynił się do obalenia ministerjum Roseberrego, i wstąpił do gabinetu Salisbury'ego, jako podsekretarz. W 1898 był podsekretarzem stanu w ministerjum spraw zagranicznych na miejsce lorda Curzona. W listopadzie 1900 objął ministerjum wojny.

Brofeld Jan, pisarz finlandzki, wydający swe dzieła pod pseudonimem Juhani Aho, twórca nowoczesnej prasy fińskiej, * 1861, jest współzałożycielem i współpracownikiem liberalnej gazety młodofińskiej *Paivälehti* (1889). Dzieła swoje pisze po fińsku i po szwedzku.

Broglie Jakób Wiktor Albert, * 1821, † 1901.

Broglio, Ernest di..., polityk włoski, * 1845 r. W 1886 wybrany do parlamentu. 1901 ministrem skarbu w gabinecie Zanardellego.

Bronsart von Schellendorf Wacław. W r. 1896 podał się do dymisji.

Brossman Karol Fryderyk Gustaw, rzeźbiarz niemiecki, † 1897 w Dreźnie.

Brown Emilja, cesarzowa koreańska, córka misjonarza amerykańskiego, który przybył do Korei. Była powołana na dwór koreański w charakterze damy dworu. Gdy w r. 1895 zabito cesarzową z rodu Min, Emilji Brown nadano tytuł Bin, czyli księżniczki z prawem zarządu gospodarstwem pałacowem. Po roku młoda gospodyni powiła cesarzowi syna, a po sześciu latach, t. j. w roku 1903, została podniesioną do godności cesarzowej. Syn jej wszakże następcą tronu nie będzie, z pierwszej bowiem żony pozostał młodzieniec 29-letni, który stosownie do praw krajowych tron odziedziczy.

Brożik Wacław, malarz czeski, † 1901.

Brózdogłów, toż co *dołkogłów (Botriocephalus)*, ob. Tasiemcowate.

Bruchnalski Wilhelm Adolf, filolog i historyk literatury polskiej, napisał nadto „Pojęcie i zna-

czenie poezji u poetów polskich XVI w." (Lwów, 1900).

Brückner Aleksander, filolog polski, oprócz wymienionych w dziele głównem napisał: „Cywilizacja i język" (Warszawa, 1901); „Geschichte der polnischen Litteratur" (Lipsk, 1901); „Literatura religijna w Polsce średniowiecznej" (Warszawa, 1902); „Dzieje literatury polskiej w zarysie (t. 2, Warszawa, 1903); „Z dziejów języka polskiego", studja i szkice (Lwów, 1903); „Starożytna Litwa, Ludy i bogi" (szkice historyczne i mitologiczne, 1904).

Brugère Henryk Józef, generał francuski, * 1841, mianowany 1899 gubernatorem Paryża. W r. 1900 mianowany na miejsce Jomonta generalissimusem armji i wiceprezydentem rady wojennej.

Bruksela. Ludność miasta wraz z ośmiu jego przedmieściami wynosiła w końcu 1898 r. 561,128 miesz., co czyni około $^1/_{11}$ części ludności całego królestwa.

Bruneau Alfred, kompozytor francuski, * 1857 w Paryżu, kształcił się w konserwatorjum miejscowem. Pierwszy jego utwór, opera „Kerim" nie miała powodzenia, lecz zwróciły na siebie uwagę dramatyczno-muzyczne opracowania dzieł Zoli: „Le Rêve" (1891); „L'attaque du moulin" (1893) i „Messidor" (według „Germinala", 1897). **B.** przez długi czas krytyki teatralne pomieszczał w *Revue contemporaine*, *Gil Blas* i *Figaro*.

Brunetière Ferdynand, literat i krytyk francuski, w 1893 został dyrektorem czasopisma *Revue des Deux Mondes*, a 1894 członkiem Akademji francuskiej.

Brunfelsia *(Przymilnia)*, rodzaj roślin z rodziny psiankowatych, krzewy lub nizkie drzewa z liśćmi całobrzegiemi, często skórzastemi, z wielkiemi kwiatami i torebkami lub jagodami pękającemi, w Ameryce zwrotnikowej. Dla pięknych i wonnych kwiatów hodowane są często w cieplarniach. **B.** *hopeana (Franciscea uniflora, mercurio vegetal)* zawiera alkaloid, *manacynę*, $C_{22}H_{33}N_2O_{10}$, która podnieca wydzieliny gruczołów i paraliżuje oddech. Korzenie i gałęzie używane są w Brazylji przeciw syfilisowi i ukąszeniu wężów, w Europie jako środek moczopędny.

Brunn Henryk, archeolog niemiecki. Po śmierci jego wydano „Die archaische Kunst" (Monachjum, 1897).

Brunświk. W r. 1899 sejm w porozumieniu z rządem zaprowadził reformę wyborczą. Na przyszłość miano wybierać 48 deputowanych, z tych 30 przez wybory powszechne, ale pośrednie według systemu trzechklasowego (z 15 gmin miejskich, 15—z wiejskich), a 18 jako przedstawicieli różnych zawodów (duchownych, rzemieślników, posiadaczów większej własności ziemskiej, uczonych etc., oraz płacących wysokie podatki). 9 marca 1899 sejm przyjął to prawo, a współcześnie zdecydował się zająć reformą podatkową. Ludność była niezadowolona z księcia rejenta Albrechta pruskiego, który mało przebywał w kraju. Wskutek tego popierano silnie myśl oddania Brunświku starszemu synowi księcia Kumberlandzkiego (ob.), który posiada do tronu brunświckiego prawo dynastyczne, jako Welf (ob.). Głosy zwolenników welficko-hanowerskiej dynastji dopomogły socjalistom do zdobycia 2 krzeseł w sejmie rzeszy Niemieckiej (1898). W kwietniu 1901 r. związki welfickie zażądały od brunświckiego synodu kościelnego, żeby książę Kumberlandzki był wymieniany w modlitwach, jako właściwy panujący. Synod odpowiedział, że księcia kumberlandzkiego należy uważać jako panującego z prawa, dopóki jednak trwa regencja, książę nie może korzystać z przysługujących mu praw, a więc i nie może być wymieniany w modlitwie za monarchę.

Bryan Wiljam Jennings, polityk amerykański, * 1860 w Salem w Illinois, kształcił się w Chicago i oddał się adwokaturze. W r. 1890 wybrany do izby reprezentantów; 1896 r. był postawiony jako kandydat na prezydenta przez demokratów i zwolenników waluty srebrnej. Również i partja ludowa (Peoples party) oświadczyła się za nim, gdy demokraci domagający się waluty złotej, głosowali za własnym kandydatem. Pomimo zręcznej i silnej agitacji **B.** zwyciężył Mac Kinley. W r. 1900 postawili **B.** znowu demokraci, jako kandydata na prezydenta, ale znowu bez skutku.

Bryce James, historyk angielski. Po powrocie z podróży po Afryce południowej, ogłosił: „Impressions of South Africa" (Londyn, 1897).

Brykczyński Antoni, ksiądz, oprócz wymienionych w dziele głównem, napisał: „Fra Giovanni Angelico da Fiesole" (Warszawa, 1901); „Dom boży, praktyczne wskazówki budowania, naprawiania i utrzymywania kościołów" (2 wyd., Warszawa, 1897).

Brzega Wojciech.

Brzega Wojciech, rzeźbiarz polski, * 1872 r. w Zakopanem, ukończył tamtejszą szkołę przemysłu drzewnego, następnie pracował jako snycerz, w Krakowie, Lwowie i Warszawie. W 1895 wstąpił do szkoły sztuk pięknych w Krakowie, potem wyjechał do Monachjum, a następnie do Paryża, gdzie wstąpił do „Ecole des Beaux Arts." Na konkursie tej szkoły zdobył nagrodę za studjum. Rzeźby: Kosiarz, Juhas, Głowa Sabały i t. d.

Brzozowski Stanisław, literat polski, napisał: „Hipolit Taine jako estetyk i krytyk" (Warszawa, 1902); „Józef Kremer jako pisarz, filozof i estetyk" (Warszawa, 1902); „Jędrzej Śniadecki, jego życie i dzieła" (Warszawa, 1903); „Stanisław Wyspiański," oraz wiele artykułów. Prócz tego

napisał dramat „Mocarz,“ nagrodzony na konkursie imienia Sienkiewicza i odegrany z powodzeniem w Łodzi i Warszawie (1903). Jest współpracownikiem *Głosu*.

Brzozowski Stanisław, poeta polski, syn poety Karola Brzozowskiego, * 1876. Był doskonałym tłómaczem poetów nowoczesnych francuskich; pisał także piękne wiersze oryginalne, drukowane w „Życiu“ i „Chimerze,“ gdzie pracował jako sekretarz redakcji. † 1901 śmiercią samobójczą.

Buchner Jan, bakterjolog, * 1850 w Monachjum, studjował medycynę tamże i w Lipsku, był lekarzem wojskowym, 1880 został docentem, a 1892 profesorem i dyrektorem instytutu hygjenicznego w uniwersytecie monachijskim. W r. 1877 wykazał, że organizm stara się bronić przeciw bakterjom przez zapalenie i gorączkę, a w r. 1890 wykrył obecność pewnych substancji białkowatych w surowicy krwi, które warunkują opór organizmu przeciw wdzierającym się bakterjom. Badał wpływ światła na bakterje, podał nową metodę otrzymywania tuberkuliny i in.

Büchner Ludwik, przyrodnik, † 1899 w Darmsztadzie. Napisał jeszcze: „Darwinismus und Sozialismus“ (1894); „Am Sterbelager des Jahrhunderts“ (1898).

Buchanan Robert, powieściopisarz angielski, * 1841, † 1901.

Bucher Bruno Adalbert, kustosz muzeum sztuki i przemysłu, † 1899.

Budda. Miejsce urodzenia **B.**, Kapilawastu, odnalazł w r. 1896 A. A. Führer.

Budziejowice, ob. Budiejowice czeskie i Budiejowice morawskie.

Buerkli Karol, nestor socjalistów szwajcarskich, † 1901 w 79 roku życia. W r. 1893 był prezydentem kongresu robotniczego w Zurychu.

Bufor, ob. Wagon.

Bujak Franciszek, geograf i historyk, * 1875 w Maszkiewicach, w pow. Brzeskim w Galicji, nauki gimnazjalne pobierał w Bochni, od 1894 kształcił się na wydziale filozoficznym i prawnym uniwersytetu Jagielońskiego i w r. 1899 uzyskał stopień doktora filozofji. W r. 1900 — 1901 był asystentem seminarjum historycznego, w r. 1902 został adjunktem archiwum krajowego w Krakowie. Ogłosił: „F. Palacki i jego znaczenie dla odrodzenia Czech“ (*Ateneum*, 1898); „Geografja w uniwersytecie Jagielońskim“ (Krak., 100); „Maszkiewice, wieś powiatu Brzeskiego“ (*Rozprawy hist.-filoz. akad. umiejętności* t. 41); „Limanowa, miasteczko powiatowe Galicji zachodniej“ (Krak., 1902); „Żmiąca, wieś pow. Limanowskiego“ (Krak., 1903); „O średniowiecznych mapach żeglarskich“ (*Rozpr. hist.-filoz. akad. umiejęt.*, t. 46, i oddzielnie, Krak., 1903); „Kalimach i znajomość państwa Tureckiego w Polsce na początku XVI w.; „Długosz jako geograf. Dwa przyczynki do historji uniwersytetu Jagielońskiego;“ „Materjały do historji miasta Biecza. Kulturalne stosunki wsi zachodnio-galicyjskiej“ (*Przegląd powszechny*, 1903); „Budżet chłopa“ (*Ekonomista*, 1903).

Bukowiecka Zofja, autorka pism dla dzieci, napisała nadto: „Dzieci Warszawy,“ opowiadanie dla młodzieży (Warszawa, 1898); „Młotem i kielnią“ (Warszawa, 1899); „Żołnierz Deweta“ (Warszawa, 1902); „Bohater z pod Majuby“ (1902); „Wspomnienia podlotka“ (1901).

Bukowina, dzieje. Fakt niezwykły zdarzył się w sejmie bukowińskim w październiku 1903 roku: większość sejmowa urządziła secesję. Wskutek mianowicie nieporozumienia między posłami rumuńskiemi a rusińskimi pierwsi opuścili sejm, a za ich przykładem poszła grupa ormiańsko-polska. W sejmie pozostało tylko pięciu posłów „wolnomyślnych,“ t. j. Rusinów. Tak więc sejm został rozbity i niejako istnieć przestał, nie załatwiwszy ani budżetu, ani najważniejszych spraw bieżących. Wskutek tego rząd centralny reskryptem cesarskim zamknął sejm, odraczając go na czas nieograniczony. Gdyby partje nie zdołały się porozumieć i uchwalić na nowej sesji budżetu na rok 1904, sejm będzie rozwiązany i nastąpią nowe wybory. W sejmie bukowińskim zasiada 4 Polaków; obecnie: dr. A. Halban, Krzysztof Abrahamowicz, dr. A. Wiesiołowski i Kazimierz Bohdanowicz. Por. dr. Kaindl „Geschichte der Bukowina von der ältesten Zeit bis zur Gegenwart“ (Czerniowce, 1903).

Bukowiński Władysław (Selim), wydał nadto: „Z marzeń i życia“ (Warszawa, 1898).

Bukowski Henryk, archeolog i filantrop polski, † 1900 r. Zmuszony zbiegiem okoliczności, wyjechał do Szwecji, gdzie osiadł i zajął się zbieraniem starożytności. Doszedł do dużego majątku, którego używał na cele humanitarne i naukowe. W pewnych działach archeologji był on powagą cenioną bardzo wysoko w Szwecji. Z jego początkowania zabrano się w Sztokholmie do metodycznego uporządkowania zbiorów muzealnych. Z jego inicjatywy również król Oskar, osobisty jego przyjaciel, wydał rozporządzenie, aby bank państwa urządził kolekcję wszystkich banknotów szwedzkich z epok najrozmaitszych. Mieszkając w Szwecji: nie zapomniał **B.** o swojej ojczyźnie. Odnalazł mnóstwo przedmiotów, dotyczących Polski, i porozsyłał je po muzeach polskich. Wspierał kształcących się Polaków radą i pomocą materjalną. Corocznie odwiedzał Poznań i Kraków, a córkę swoją, żonę lekarza krakowskiego dra Harajewicza, kształcił na pensji poznańskiej.

Bukowski Henryk.

Bulgarja. Spis ludności z 31 grudnia 1900 r. wykazał, według obliczeń tymczasowych, w księstwie 3,720.000 miesz.—*Dzieje.* Bulgarja uzyskała

od sułtana prawo obsadzenia pewnych biskupstw w Macedonji duchowieństwem bulgarskiem, co osłabiło tam przewagę Greków. Wskutek tego B. zachowała neutralność w wojnie grecko-tureckiej. Co do oficerów, którzy należeli do spisku przeciwko ks. Aleksandrowi, rząd długo się wahał z przyjęciem ich napowrót do armji, wreszcie przyjął ich pod naciskiem w listopadzie 1898, z wyjątkiem sześciu, obwinionych o przekroczenie polityczne. W grudniu 1898 r. sobranje przyjęło dwa ważne projekty finansowe Stoiłowa, dotyczące dróg żelaznych i konsolidacji pożyczek. Opozycja uważała to za ruinę dla państwa, ale projekty przeszły po burzliwej dyskusji. Ponieważ jednak Turcja nie akceptowała kontraktu, projekty upadły, i Stoiłow podał się do dymisji (31 stycznia 1899), a nowe ministerjum utworzył Grekow, do którego wstąpili Radosławow i Naczewicz i które projekty te przeprowadziło. Przy nowych wyborach rząd nie uciekał się do agitacji i pomocy policji, i dzięki temu wszyscy przedstawiciele opozycji, Stoiłow, Karawełow i Zankow, weszli do parlamentu. Mimo to rząd rozporządzał większością 101 głosów przeciw 53. Na prezydenta sobranja wybrano Waczowa. Rząd przedstawił poprzednio projekty finansowe, które przyjęto, dzięki argumentacji ministrów Tonczewa i Tenewa. W październiku 1899 Grekow podał się do dymisji, pragnąc usunąć z ministerjum Radosławicza, rozwiązać izbę i pokierować wyborami w swoim duchu, książę obawiał się rozwiązania parlamentu w chwili przesilenia finansowego, powierzył więc sformowanie ministerjum Iwanczowowi, dotychczasowemu ministrowi oświaty, którego miejsce zajął Waczow, prezydent sobranja; inni ministrowie razem z Radosławowem pozostali na stanowiskach. Nowy rząd zajął się przedewszystkiem zaciągnięciem nowej pożyczki i w tym celu wysłał do Wiednia Naczowicza i Tenewa, ale bankierzy wymagali pewniejszych gwarancji, niż rząd dawał, a mianowicie monopolu (specjalnie na tytuń). Na to rząd się nie zgodził, i pożyczka nie doszła do skutku. Aby zaradzić przesileniu finansowemu proponowano zaprowadzenie dziesięciny zamiast podatku gruntowego, zmniejszenie pensji oficerów i urzędników o 7%, strącanych jako pożyczka przymusowa. Książę zrzekł się połowy listy cywilnej. Ogółem uzyskano przez to 9 miljonów franków. Pomimo oporu opozycji projekty te przeszły. Na potrzeby bieżące wypuszczono 40 miljonów franków banknotów. Wszystko to wpłynęło ochładzająco na politykę wielkobulgarską, której zresztą Rosja nie popierała. 5 lutego 1900 roku zamknięto sesję parlamentu. W Macedonji tymczasem Bulgarzy tam zamieszkali nie przestawali agitacji i wciągnęli rząd bulgarski w zatarg z Rumunją. Prezes komitetu macedońskiego w Sofji, Borys Sarafow, polecił zamordować przypuszczalnego szpiega tureckiego Fitowskiego, oraz poddanego rumuńskiego, profesora Michajleanu, który występował przeciw agitacji bulgarskiej w Macedonji. Zabójców i ich pomocników schwytano i z ich zeznań wywnioskowano spisek na życie króla rumuńskiego, Bulgarja nie wyrzekła się obowiązku wystąpienia przeciw komitetowi, ale postanowiła czekać końca rozpraw sądowych. Wewnątrz rząd miał wielkie trudności z odbiorcą dziesięcin zamiast podatku, chociaż z czasem wieśniacy uznali tę formę podatku za wygodniejszą. Sobranje otwarto w końcu października 1900 r. Radosławow ustąpił i miejsce jego zajął Raczo Petrow, który nawet w styczniu 1901 objął prezydenturę gabinetu. Nowe wybory nie dały większości dla żadnej grupy partyjnej. Książę powierzył utworzenie gabinetu Karawełowowi. Na czele komitetu macedońskiego stanął generał Zonczew. Do ministerjum Karawełowa weszli Michał Sarafow (spraw wewnętrznych), Danew (spraw zewnętrznych), Aleksander Radew (sprawiedliwości), Iwan Sławiekow (oświaty), Iwan Gelinow (roboty publiczne), Aleksander Luds Kanow (handel i rolnictwo), Paprikow (wojny). Komitety macedońskie nie przestawały agitować pomimo pozornego oporu rządu. W maju 1901 roku wniesiono izbie oskarżenie przeciwko dawnym ministrom: Iwanczowowi, Tonczewowi, Radosławowi i Tenewowi. W lipcu odwiedził B. w. ks. Aleksander Michałowicz. W sierpniu 1901 straż pograniczna bulgarska była zaatakowana przez straż turecką; dało to powód do powikłań, które z rozkazu sułtana, a na żądanie rządu bulgarskiego ułagodzono, usuwając wojska tureckie z miejscowości, którą nieprawnie zajęły. 12 sierp. odbył się przed sądem przysięgłych proces przeciwko Borysowi Sarafowowi i Stojanowowi, oskarżonych o zamordowanie Fitowskiego (patrz wyżej), oraz Kowaczewowi i Trolewowi o współudział w zabójstwie rumuńskiego profesora Michaileanu w Bukareszcie; 14 sierpnia sąd uniewinnił wszystkich. We wrześniu 1901 r. minister spraw zagranicznych Danew rozesłał okólnik, w którym ogłasza, że rząd bulgarski nie będzie tolerował agitacji komitetów macedońskich, przekraczających granicę praw krajowych. Przy wyborach dopełniających do sobranja wybrano 18 (na 29) stronników rządu. Oskarżonych ministrów: Iwanczowa, Tenczewa, Radosławowa i Tenewa, zostawiono na wolnej stopie za kaucją 50,000 fr. od osoby. 28 października 1901 otworzono sesję sobranja, którego prezydent Geszow, przewodnik partji narodowej, podał się do dymisji; na miejsce jego wybrano b. ministra Bałabanowa. Minister spraw zagranicznych, Danew, mówiąc o dobrych stosunkach z państwami, zapewniał o lojalności B. względem Turcji, oraz o położeniu w Macedonji, które zaliczył do przejściowych nieporozumień. W grud. przedstawił rząd sobranju projekt kontraktu z Banque de Paris et de Pays Bas, który się zdecydował sfinansować pożyczkę 125 mil. fr. na lat 50, zabezpieczoną na monopolu. Pożyczka ta miała służyć na pokrycie długów państwowych. Zwolennicy Rodosławowa protestowali przeciw pożyczce. 15 grudnia Bank cofnął swoją ofertę, i Karawełow podał się do dymisji,

ponieważ jednak inne banki francuskie zdecydowały się udzielić pożyczki, książę nie przyjął dymisji Karawełowa 24 grudnia, Sobranje odrzuciło 79 głosami przeciw 76 projekt pożyczki, i gabinet Karawełowa znowu podał się do dymisji. Władzę objął Danew z gabinetem, złożonym przeważnie ze stronników Cankewa. Sobranje (5 stycznia) odrzuciło żądanie dwumiesięcznego prowizorjum budżetowego, postawione przez gabinet, wskutek tego Danew rozwiązał Sobranje. 5 lutego Macedończyk Karandjułow zabił bulgarskiego ministra oświaty Konczewa i sam odebrał sobie życie. Dnia 23 marca 1902 gabinet Danewa uległ przekształceniu; weszli do niego wyłącznie Cankowiści. 25 marca 1902 Danew wyjechał do Petersburga. 26 marca książę Ferdynand bulgarski otrzymał zaproszenie na manewry jesienne armji rosyjskiej. Wrzenie rewolucyjne w Macedonji i Albanji zaczęło przybierać niepokojący charakter (ob. Macedonja, Turcja); odbiło się to na stanie umysłów w Bulgarji. W czerwcu ks. Ferdynand wyjechał do Petersburga w towarzystwie ministra wojny Paprikowa i prezesa Sobranja Dragana Cankowa. W lipcu Sobranje uchwaliło nareszcie projekt nowej pożyczki. W sierpniu zebrał się w Sofji pomimo protestów Turcji, kongres przedstawicieli Macedonji. W listopadzie 1902 król Karol rumuński odwiedził ks. Ferdynanda w Ruszczuku i zwiedził z nim razem pole bitwy pod Plewną. W grudniu br. Lamsdorf rosyjski minister spraw zagranicznych, odbywający podróż po państwach bałkańskich, w celu zbadania kwestji macedońskiej przybył do Sofji. Bulgarja wyparła się oficjalnie udziału w ruchach macedońskich, ale faktycznie popierała powstańców pieniędzmi i bronią. Wielu oficerów rezerwy bulgarskiej walczyło po stronie Macedończyków. Pod naciskiem mocarstw Sobranje rozwiązało wszystkie komitety macedońskie (luty 1903), za co sułtan złożył mu podziękowanie telegraficzne. Że zaś współcześnie sułtan (ob. Turcja) obiecał wprowadzić w Macedonji reformy, na pozór więc sprawa zdawała się załatwioną. Swoją drogą agitacja nie ucichła i Bulgarja ciągle była w gorączce. Rząd turecki spoglądał z wielką podejrzliwością na księstwo Bulgarskie, w kołach wojskowych domagano się stanowczego wystąpienia przeciw niespokojnemu wasalowi, w Bulgarji nawzajem wzrastało rozdrażnienie z powodu surowości, z jaką Turcy usiłowali stłumić ruch powstańczy w Macedonji, a w czerwcu 1903 wojna pomiędzy Bulgarją a Turcją zdawała się bliską, ale ponieważ B. nie mogła liczyć na poparcie mocarstw, więc książę zrobił zwrot w polityce, usunął gabinet wrogo usposobiony dla Turcji i powołał do steru ministerjum, złożone ze zwolenników Stambułowa (pod prezydencją Petrowa), a współcześnie wysłał do Konstantynopola ajenta dyplomatycznego Naczewicza. Ale trwało to niedługo. Już w początkach lipca rząd bulgarski rozesłał okólnik do rządów: petersburskiego, paryskiego i wiedeńskiego. Rząd bulgarski skarży się w nim na postępowanie wojsk tureckich w Macedonji, oraz na to, że Porta odrzuca zaproponowaną jej w ostatnich dniach przez Bulgarję wspólną pracę, celem uspokojenia; przeciwnie działa na szkodę interesów własnych i księstwa. Rząd bulgarski protestuje przeciw gromadzeniu wojsk na granicy i zrzuca z siebie odpowiedzialność na mogące wyniknąć z tego następstwa. Porta zwróciła się do swoich przedstawicieli za granicą z okólnikiem, uzasadniając niedawne, nieznaczne powiększenie wojsk na granicy bulgarskiej tem, że chce zapobiedz przechodzeniu oddziałów bulgarskich przez granicę. Nota okólna gabinetu bulgarskiego nie znalazła echa ze strony gabinetów. Porta również rozesłała notę okólną, celem sprostowania oświadczeń, zawartych w nocie bulgarskiej. Niektóre wielkie mocarstwa dały odpowiedź na notę rządu bulgarskiego. Rząd bulgarski oświadczył, że postanowił stanowczo trzymać się akcji pokojowej, ale obawia się niebezpiecznych wypadków. Wszystkie prawie gazety wypowiedziały się przeciw wojnie i dowodzą, że wojna nie przyniesie żadnych rezultatów i wywoła tylko rozstrój ekonomiczny. 11 lipca rada ministrów z powodu otrzymania z Konstantynopola uspokajających wiadomości, uchwaliła zaniechać mobilizacji armji i uwolnić do zapasu 3,000 żołnierzy. Komisarz turecki, Feruh-bej, oświadczył w imieniu sułtana, że Turcja gotowa jest odwołać wojska od granicy, zawiesić mobilizację, zaprzestać pościgów i zaniechać ukarania buntowniczych żywiołów ludności bulgarskiej w Macedonji, oraz uwolnić z pod zamknięcia aresztowanych Macedończyków i wydać rozporządzenie celem pootwierania szkół bulgarskich i świątyń. Wszystko to będzie dokonane wówczas, jeżeli Bulgarja zaniecha rozpoczętej mobilizacji i złoży obietnicę lojalnego zachowywania się w stosunkach z Portą. Skutkiem powyższego Bulgarja zaniechała niektórych środków przygotowawczych. Tymczasem w sprawach wewnętrznych księstwa zaszedł wypadek, który wywołał wielkie wzburzenie. Rząd postanowił zmienić artykuły prawa, dotyczące urzędników. Deputowani opozycyjni ułożyli i podpisali z tego powodu protest. 18 lipca protest deputowanych w kwestji zniesienia prawa o urzędnikach, podpisany przez 139 z ogólnej liczby 185, złożony został księciu przez czterech pełnomocników. Książę wysłuchał treści protestu, który akt zniesienia prawa uważa za będący w sprzeczności z zasadniczemi prawami sobranja narodowego. Rząd pogwałcił artykuły konstytucji i zaczyna rządzić samowolnie. Po za prawem nie ma pomyślności. Książę uważnie wysłuchał protestu i oświadczył, że prześle go rządowi. Zawsze był on stróżem prawa, zabezpieczającego osoby urzędowe, lecz rząd, jedynie odpowiedzialny, zawiadomił go, że z prawem takiem rządzić krajem nie można. Deputowani oświadczyli, że nietylko rząd jest odpowiedzialny, który został zaprowadzony

wbrew opinjom partji parlamentarnych. Książę dał do zrozumienia, że gabinet w stanie obecnym utworzony został z powodu, iż inne partje odmówiły w nim swego udziału. Nad sprawą tą toczyły się żywe rozprawy. Tymczasem wrzenie, wywołane rozruchami macedońskiemi, nie ustawało, pomimo pokojowych zapewnień tureckich i bulgarskich z obu stron działy się nadużycia, zbrojne przekraczanie granicy i t. d. Ludność bulgarska domagała się zbrojnej interwencji i oburzała się na rząd i na księcia, za politykę ugodową. Wszystkie stronnictwa z wyjątkiem stambułowistów zwróciły się przeciwko księciu. Mówiono nawet o spiskach na jego życie. Około 21 lipca książę wyjechał z Sofji do Euksynogrodu, następnie do Wiednia, a potem wraz z dziećmi do zamku Murani na Węgrzech. 25 lipca *Dierżawien Wiestnik* ogłosił odezwę księcia do narodu, za której pośrednictwem książę zawiadamia o wyjeździe swoim za granicę księstwa na dni kilka. Książę powierzył regencję radzie ministrów, której polecił rządzić krajem do chwili swego powrotu. Książę wyjechał z dziećmi dalej do księstwa Koburgi, pozostawiając dzieci w Ebenthalu u matki swojej, księżny Klementyny. Następnie sam udał się na czas dłuższy do zamku Murani. Rozeszły się znowu pogłoski o abdykacji. Prasa bulgarska napadała bardzo ostro na ks. Ferdynanda za jego nieobecność i dowodziła, że są ludzie w Bulgarji, których zdaniem książę może zrezygnować ze swoich rządów, skoro nie pozostaje w kraju, gdy ten kraj znajduje się w takich ciężkich warunkach. Minister sprawiedliwości Gonadjew wydalił wszystkich Greków, którzy pozostawali w służbie bulgarskiej (sierpień 1903). Przyczyną tego kroku była nieprzychylna postawa prasy greckiej wobec ruchu macedońskiego (sierpień 1903). Ogłoszono rozkaz ministra wojny o powołaniu do służby czynnej 3 dywizji rezerwy armji bulgarskiej; odbył się olbrzymi wiec ludowy, na którym uchwalono zażądać od mocarstw europejskich pośrednictwa w sprawie macedońskiej. Prasa opozycyjna napadała ciągle na księcia za to, że przebywa za granicą. Wreszcie w końcu czerwca książę powrócił przez Rumunję do ojczyzny, gdzie usposobienie wojownicze wzrastało bez przerwy. Zwłaszcza armja parła do walki. Bulgarzy macedońscy robili, co mogli, żeby wciągnąć B. w wojnę z Turcją. W Turcji także było stronnictwo sprzyjające wojnie. I znowu zdawało się, że nie obejdzie się bez wybuchu. Książę obawiał się wrócić do Sofji i zamieszkał w Euksynogradzie, dokąd wezwał (wrzesień 1903) ministrów: spraw zagranicznych, spraw wewnętrznych i wojny, ażeby zapoznać się przez nich z rzeczywistym stanem rzeczy. Minister spraw wewnętrznych uparcie domagał się natychmiastowego rozpuszczenia sobranja narodowego i wyznaczenia nowych wyborów, celem utworzenia izby ze zwolenników rządu. Uważano, że jedynem wyjściem z obecnego położenia trudnego byłoby powierzenie władzy ministerjum koalicyjnemu. 5 września książę podpisał ukaz, rozwiązujący sobranje. Wywołało to wielkie wrażenie w kraju. 7 września zgromadzenia ludowe w celu poparcia ruchu macedońskiego odbywały się dalej na prowincji. Rada ministerjalna pod przewodnictwem księcia uchwaliła przestrzegać neutralności i czynić wszystko możliwe, gwoli uniknięcia zbrojnego starcia z Turcją. Na przypadek, gdyby wrzenie objęło pogranicze, sfery rządowe projektowały ogłoszenie stanu oblężenia w Burgasie, Filipopolu, Kistendżilu, Sofji i okręgach. Stronnictwo wojny rozwijało taką agitację, że książę Ferdynand, który opierał się temu naciskowi, czuł się wprost zagrożonym osobiście i dlatego wzbraniał się zjechać do Sofji. Książę oświadczył, że raczej wolałby abdykować, niż przystać na wypowiedzenie wojny, ponieważ nie chce być sprawcą nieszczęścia kraju. W Euksynogradzie rozwinięto nadzwyczajne środki dla zabezpieczenia osoby księcia. Wszystkie wejścia były strzeżone. Sprowadzono w tym celu część załogi z Warny. Wybory rozpisano na 25 października. Ministrowie powrócili do Sofji. Rozpoczęła się znowu zmiana urzędników. Bulgarski minister skarbu. Manuszew, utonął, kąpiąc się w morzu. Wrzenie nie ustawało, tak, że rząd bulgarski zmuszony był dla ułagodzenia opinji publicznej rozesłać notę do mocarstwa (połowa września 1903). Rząd bulgarski zarzucał Turcji, że dąży do zupełnego wytępienia ludności bulgarskiej w Macedonji, a z drugiej strony urządza się tak, aby mogła zgromadzić swe wojska jak najszybciej nad granicą bulgarską. Postępowanie to upoważnia do przypuszczeń, że rząd turecki zamierza rozpocząć w chwili odpowiedniej akcję zbrojną przeciw Bulgarji. W stosunkach takich może dojść ostatecznie do zbrojnego starcia między W. Portą a księstwem, jeżeli mocarstwa nie wezwą Turcji do umiarkowania. Rząd bulgarski uważa za swój obowiązek odwołać się do sprawiedliwości i humanitaryzmu mocarstw, aby uchroniły ludność bulgarską od zupełnego wytępienia i skłoniły przez swą interwencję Turcję do cofnięcia swych rozporządzeń mobilizacyjnych, nie uzasadnionych wcale wobec prawidłowego zachowania się rządu bulgarskiego. Krok ten jest nowym dowodem lojalności rządu bulgarskiego i jego postanowienia, aby unikać wszystkiego, coby mogło zagrozić pokojowi. Gdyby jednak Bulgarja nie miała otrzymać stanowczych przyrzeczeń, któreby mogły rozproszyć obawy, wywołane teraźniejszem zachowaniem się Turcji, to byłaby zmuszona do uczynienia odpowiednich kroków, aby przygotować się na wszelki przypadek i ubezpieczyć się od wszelkich niespodzianek. Rząd bulgarski zatem nie grozi otwarcie wypowiedzeniem wojny, lecz zastosowaniem odpowiednich środków obrony. W kołach politycznych panowały jednak obawy, że może odważyć się na rozpoczęcie wal-

ki, aby uprzedzić Turków. Książę Ferdynand powrócił z Euksynogradu do Sofji. Okrucieństwa w Macedonji nie ustawały. W końcu września przekroczyło granicę bulgarską około 10,000 emigrantów macedońskich. 20 września 1903 r. Porta wystosowała odpowiedź na notę bulgarską, która żądała powołania komisji międzynarodowej dla uregulowania sprawy macedońskiej. Porta oświadcza, że misja generalnego inspektora, Hilmi paszy, ma właśnie ten sam charakter, a jeśli nie wydaje pomyślnego skutku, to jedynie z powodu ruchu rewolucyjnego, który należy przedewszystkiem stłumić. Bulgarja powinna do tego dzieła przyłożyć rękę, a nie czyni tego. Jeżeli rząd bulgarski nie ma dostatecznych sił, aby zamknąć granicę oddziałom zbrojnym, to sułtan, jako zwierzchnik, gotów jest dać w tym względzie pomoc wasalowi swemu. Współcześnie prawie *Prawitelst. Wiestnik* ogłosił szczegółowy komunikat urzędowy, kończący się następującemi słowy: Rządy wielkich mocarstw, które podpisały traktat berliński, poleciły przedstawicielom swoim przy Porcie Otomańskiej i księstwie Bulgarskiem, aby stwierdzili zupełną jednomyślność z obiema monarchjami w sprawie uspokojenia półwyspu Bałkańskiego. Posłowie mocarstw mają oświadczyć rządom bulgarskiemu i tureckiemu co następuje: Położenie, wytworzone obecnie w wilajetach tureckich przez zbrodnicze działanie komitetów i band powstańczych, w niczem nie zmienia poglądu mocarstw na program postępowania, opracowany w początkach bieżącego roku przez dwa najbardziej zainteresowane rządy. Wskutek tego, ani Bulgarja, ani Turcja nie mogą liczyć na poparcie żadnego z mocarstw w razie jawnego lub tajemnego przeciwdziałania wprowadzeniu w czyn tego programu. Rząd cesarski wyraża nadzieję, że nowe to ostrzeżenie przekona zarówno Turcję, jak Bulgarję o bezużyteczności wszelkiego oporu, co do wykonania przedstawionych im żądań, i że skłoni je do przedsięwzięcia wszelkich znajdujących się w ich rozporządzeniu środków dla uśmierzenia zamieszek na półwyspie Bałkańskim; zamieszki te bowiem tak dla cesarstwa Otomańskiego, jak dla księstwa Bulgarji mogą mieć skutki tylko bardzo smutne. To wpłynęło uspokajająco na Bulgarję i na Turcję, gdzie także gotowano się do wojny. Rozpoczęły się układy z Turkami, i rząd bulgarski wysłał drugą notę o bardzo pokojowem brzmieniu, zapytując rząd turecki, czy reformy w Macedonji będą rzeczywiście zaprowadzone (koniec września 1903 r.). Na zapytanie Porta odpowiedziała twierdząco i oświadczyła, że dla omówienia dalszych jej warunków wyznaczona będzie pod prezydencją Hilmi paszy komisja, do której powołani będą Macedończycy narodowości bulgarskiej. Dalej umówiono się w kwestji otwarcia nanowo bulgarskich szkół i cerkwi, powrotu do ojczyzny emigrantów, odbudowania zburzonych wsi, zaprzestania dalszych aresztowań i wypuszczenia na wolność aresztowanych, wreszcie przedsięwzięcie środków, mających na celu ukrócenie okrucieństw wojsk tureckich i baszybuzuków. Ze swej strony rząd bulgarski przyrzekł uczynić wszystko, co od niego zależy, celem stłumienia ruchu macedońskiego. Dalej Bulgarja zażądała zorganizowania komisji turecko-bulgarskiej, z warunkiem, ażeby rząd turecki posiadał wpływ na wybór bulgarskich jej członków. Na żądanie to Turcja nie przystała. W rezultacie jednak wpływ ten pozostał przy egzarsze bulgarskim, który atoli dotychczas z niego nie korzystał. Dlatego też Porta wybrała członków komisji bulgarskiej samodzielnie i wprowadziła Bulgarję w podziw, wyznaczywszy komisję z samych przedstawicieli narodowości macedońskich. Rząd bulgarski zaprotestował już przeciwko wyborowi tej komisji i zażądał, ażeby powołano do niej co najmniej 2 Bulgarów. Grecy również nie byli zadowoleni, że do komisji należy tylko jeden Grek, gdy Rumuni kontenci byli z powołania Wołocha, ponieważ wobec tego narodowość wołoska zyskała pewne pierwszeństwo. Według doniesień konsulów z Saloniki, Monastyru i Ueskübu, mówiono tam, że członkowie komisji pracować będą w charakterze pomocników inspektora generalnego. Prezes ministrów bulgarskich przyjął deputację kolonji macedońskiej w Sofji, która pytała go, jak rząd bulgarski zachowa się w sprawie macedońskiej. Prezydent ministrów odpowiedział: żaden rząd nie brał tak do serca spraw macedończyków i adrjanopolitańczyków, jak rząd bulgarski. Zapatrywanie rządu, który zawsze myślał o przyjaźni z Turcją w zupełnej jednomyślności, nie zmieniło się we wszystkich punktach spornych. Na interesy braci swoich w Macedonji i Adrjanopolu rząd bulgarski patrzeć będzie, jak na własne, ale nie postawi na kartę interesów żywotnych Bulgarji, gdyż dla każdego rządu bulgarskiego interes bezpieczeństwa Bulgarji musi być wyższym od sympatji i obowiązków względem braci w Turcji. Na razie więc wojnę zażegnano, i ajent dyplomatyczny bulgarski, Naczewicz, wyjechał do Konstantynopola; swoją drogą nastrój wojowniczy w Turcji trwał ciągle, i na pograniczu zdarzały się starcia między wojskiem tureckiem a bulgarskiem. Pod Demir-Kapu odbyła się potyczka między szwadronem kawalerji tureckiej a oddziałem wojska bulgarskiego. Padło 11 bulgarów i 30 turków. Podobne wypadki powtarzały się kilkakrotnie. 8 października ukazał się rozkaz, wzywający 24,000 nowobrańców, którzy zwykle powoływani bywają do służby dopiero w styczniu pod broń. Wezwani będą również podoficerowie wszystkich klas rezerwy na trzytygodniowe ćwiczenia. Z zagranicy powracali rezerwiści. Pod Keramanicą Turcy znowu przekroczyli granicę bulgarską. 16 października komisarz turecki, Feruch-bej, złożył usprawiedliwienie z powodu wydarzenia w Keramanicy i oświadczył, że winni ulegli karze, zaś

batalion, który przeszedł na terytorjum bulgarskie, przeniesiono na dalszą odległość od granicy. Ostatecznie pod naciskiem Rosji i Austrji, rządy turecki i bulgarski porozumiały się co do rozbrojenia, zwłaszcza, że zbliżanie się zimy nie sprzyjało zbrojnym działaniom. Porta wystosowała odpowiedź na nowe propozycje Rosji i Austro-Węgier, w której obiecuje uczynić wszystko, co jest możliwe, i składa jak zwykle całą odpowiedzialność na komitety, przeszkadzające działalnością swoją wprowadzeniu reform. 22 października ambasadorowie Rosji i Austrji złożyli Porcie notę, dotyczącą uchwał, powziętych w Mürzstegu, podczas wizyty Najjaśniejszego Pana Mikołaja II u cesarza Franciszka Józefa (ob. Turcja). Prezes ministrów Petrow zażądał od komisarza tureckiego zamianowania do komisji turecko-bulgarskiej jednego Bulgara więcej. Komisarz przyrzekł poczynić o to starania. Kiedy sprawy zewnętrzne zaczęły przybierać charakter względnie pokojowy, wewnątrz kraju wrzało wskutek agitacji wyborczej. 9 października, przywódcy opozycji udali się do Tyrnowy. Stambułowcy, korzystając z biernego zachowania się policji, wywołali zaburzenia uliczne i napadli na wyborców, towarzyszących wodzom opozycyjnym. W całem mieście powstała panika. Użyto kijów i rewolwerów. Wojsko musiało przywrócić porządek. 18 października, po szumnej owacji urządzonej dla wodzów opozycji w Eski-Zagran, tłum wywołał bójkę. Słyszano strzały z rewolwerów. Były minister Danew został poturbowany. Zbito i poraniono kilku ludzi. Jednego zabito. 27 października, prezes ministrów i wszyscy inni ministrowie wyjechali do różnych okręgów na kampanję wyborczą. Ponieważ prawo nie pozwala na zatrzymywanie rezerwistów pod sztandarami w czasie wyborów, minister wojny rozkazał rozpuścić rezerwistów, powołanych przed kilku tygodniami. Sfery dobrze poinformowane zapewniały, że niebezpieczeństwo wojny minęło. Wybory odbyły się względnie dość spokojnie, choć nie obeszło się bez zaburzeń, tłumionych przez wojsko. Przywódcy partji Karawełowa i Cankowa ponieśli na wyborach klęskę. Po deputowanych partji rządowej najwięcej mandatów otrzymali narodowcy, połączeni z cankowistami i karawełowcami. Z liczby dawnych ministrów wybrano tylko Danewa. Członkowie partji Radosławowa wybrani w nader małej liczbie. Ostateczny rezultat wypadł dla rządu pomyślnie. Wybrani posłowie sobranja dzielą się na grupy następujące: 144 stambułowców i innych stronników rządu, nacjonalistów 28, demokratów 7, cankowistów 9, jeden niezawisły. W początkach listopada stosunki pomiędzy Bulgarją a Turcją poprawiły się znowu. Co do spisku na ks. Ferdynanda, prasa bulgarska ogłosiła, że była to mistyfikacja. Prefekt sofijski, Basmardżjew, obmyślił jakoby udany spisek, wymusił napisanie do niego listów anonimowych, które zakomunikował księciu, aby pozyskać jego zaufanie i zdobyć w ten sposób urząd prefekta, co mu się też udało. Pomiędzy osobami, obwiniającemi Basmardżejewa, znajdują się byli ministrowie gabinetu Cankowa. Słynny dowódca powstańców macedońskich Borys Sarafow przybył 14 listopada do Sofji z 65 towarzyszami z Köstendilu. Podróż była pochodem tryumfalnym. Stacje kolejowe przystrojone były w wieńce i kwiaty. Na dworcach witały bohatera macedońskiego deputacje. W Sofji nieprzejrzane tłumy ludności oczekiwały na Sarafowa, obsypano go kwiatami, porwano na ramiona i zaniesiono aż do odległego o trzy kilometry domu rodziców. W manifestacji uczestniczyło mnóstwo oficerów. Pogłoski o wykryciu spisku oficerskiego przeciw księciu uległy stanowczemu zaprzeczeniu. Wyjaśniono, że 140 oficerów niższych rang utworzyło związek, który zamierzał wywołać wojnę z Turcją. Spiskowi mieli przez częste starcia z wojskiem tureckiem na pograniczu wytworzyć „casus belli“. Minister wojny zarządził tranzlokację tych oficerów przy rozmaitych pułkach. 15 listopada 1903 książę Ferdynand otworzył sesję sobranja. Przy wejściu do sali powitano go okrzykami: hura! Mowa tronowa zaręczała, że staraniem rządu będzie rozwijać i wzmacniać stosunki przyjacielskie z Wielką Oswobodzicielką Bulgarji, Rosją, tudzież z innemi wielkiemi mocarstwami, zwłaszcza z sąsiedniemi. Mowa tronowa oznajmia dalej, że niektóre wydarzenia roku bieżącego zmusiły księcia do wcześniejszego, niż tego wymagały pełnomocnictwa ostatniego sobranja, zapytania narodu o zdanie, w jakim duchu pragnie dalszego rządzenia krajem. Naród, zrozumiawszy doniosłość chwili obecnej, powierzył wybranym przez siebie przedstawicielom trudne dzieło pracy około rozwoju ojczyzny i rozwiązania dążeń narodowych do jej rozkwitu. Mowa powiada, że porządek i spokój, które panowały podczas wyborów, dowodzą postępu, jaki uczynił naród w swojem wychowaniu politycznem. Przed pełnomocnikami narodu otwiera się poważna i pożyteczna działalność, celem utrwalenia porządku i podniesienia ekonomicznego i socjalnego Bulgarji. W mowie tronowej wyjaśniono przyczyny zmiany rządu i nowych wyborów, z których wyniku książę jest zadowolony. Minister spraw wewnętrznych Petkow przedstawił projekt zmiany ustawy sobranja, prowizorycznego przywrócenia zmienionej ustawy z czasów Stambułowa i wybrania komisji dla wypracowania nowej ustawy. Po gorących rozprawach większość uchwaliła projekt rządowy, nie dając dojść do słowa mówcom opozycji pragnącej interpelować rząd w sprawie nadużyć wyborczych. Opozycja, biorąc pod uwagę, że wskutek głosowania z dnia 15 b. m. wprowadzono nanowo system oddziaływania, wyłączający możność swobodnej dyskusji, roztrząsała kwestję, czy należy też usunąć się od udziału w obradach sobranja, czy też pomimo wszystkiego, prowadzić walkę da-

lej. Na zebraniu tem uchwalono rezolucję, że opozycja ma obowiązek brać udział w obradach, o ile to okaże się możliwem, przeciw zaś nieprawnym działaniom założyć protest. Sobranje wybrało całe prezydjum swoje z łona stronnictwa Stambułowa. Prezesem został Staicow, wiceprezesami Gatew i Dobre Petkow, wybrani większością 125 głosów przeciw 36; dowodzi to, że Sobranje zdecydowało się trzymać polityki, zapoczątkowanej niegdyś przez Stambułowa. W końcu listopada, podczas dalszych obrad nad adresem w odpowiedzi na mowę tronową księcia Ferdynanda, mówcy opozycyjni z coraz większą gwałtownością krytykowali politykę wewnętrzną i zewnętrzną dzisiejszego rządu. Teodorowicz przedstawił w sobranju narodowem zdanie opozycji o polityce kraju, krytykował rząd za to, że ograniczył korzystanie ludności z jej praw, że w czasie wyborów dopuścił się szeregu nadużyć władzy. Mówca dowodził, że polityka zagraniczna rządu jest niezdecydowana i wzywał ministerjum, aby powiedział, dokąd kraj prowadzi. Teodorowicz wyraził przekonanie, że solidarność interesów rosyjsko-bulgarskich obowiązuje każdy rząd księstwa do szczerej polityki rusofilskiej i potępiał rząd za prowadzenie w Konstantynopolu polityki odrębnej w sprawie reform. Do Sofji zjechała się w końcu listopada cała rodzina książęca: ks. Klotylda, książę Filip i August sasko-koburscy i książę August-Leopold, a przedtem przybyła matka księcia Ferdynanda, ks. Klementyna. Przypuszczano, że szło to o ważne narady wywołane położeniem dynastji. W grudniu z Macedonji przybywało znowu do Bulgarji wielu zbiegów, a obecni tutaj nie zamierzali wcale powracać do opuszczonej ojczyzny. Rząd musiał zażądać od zgromadzenia narodowego kredytu na dopomożenie nieszczęśliwym zbiegom, pozbawionym wszelkich środków. Por. Drandar „Les événements politiques en Bulgarie depuis 1876. Dicey et peasant state an account of Bulgaria in 1894“ (1894); Durastel „Annuaire international de la Bulgarie“ (1898 i dalsze).

Buller Henryk, Redoers sir, generał, głównodowodzący armją angielską w wojnie z Transwalem 1899 r. * 1839. W 1885 był szefem sztabu generalnego w armji Wolseleya w Sudanie. 1891 mianowany generał-lejtnantem. 1899 otrzymał główne dowództwo w Afryce Południowej. Przybył w listopadzie do Kapsztadu, rozpoczął działania wojenne w Natalu, ale 15 grudnia był pobity przez Burów pod Tugelą. Ponieważ mu się wogóle nie wiodło, oddano dowództwo lordowi Robertsowi, a B. dowodził tylko w Natalu. W styczniu 1900 próbował bezskutecznie iść na odsiecz Ladysmithu, ale dopiero w marcu t. r. udało mu się to zrobić. W październiku 1900 złożył dowództwo i wyjechał do Anglji, gdzie otrzymał komendanturę obozu w Aldershot.

Bülow Otto, dyplomata niemiecki, * 1827 we Frankfurcie n. M., † 1901, od 1847 studjował prawo w Berlinie, Heidelbergu i Halli, w 1857 wstąpił na służbę do ministerjum spraw zagranicznych, w r. 1881 został pruskim posłem w Sztutgardzie, 1882 posłem niemieckim w Bernie, w 1892 przy stolicy apostolskiej w Rzymie do 1898. Od 1872 towarzyszył cesarzowi Wilhelmowi we wszystkich jego podróżach jako zastępca ministra spraw zagranicznych.

Bülow Bernard.

Bülow Bernard, kanclerz niemiecki i prezes ministrów pruskich, * 1849 roku w Szlezwigu, kształcił się w Lozannie, Lipsku i Berlinie. Służył w wojsku podczas kampanji francusko-niemieckiej, potem wstąpił do sądownictwa, a następnie do dyplomacji. W 1876 był attaché przy ambasadzie niemieckiej w Rzymie. 1880 sekretarzem ambasady w Paryżu, 1883 radcą legacyjnym w Petersburgu, 1888 posłem w Bukareszcie, w 1893 posłem w Rzymie, w r. 1897 zastępował sekretarza stanu do spraw zagranicznych barona v. Marschalla. 1897 r. mianowany sekretarzem stanu. Zaślubił księżniczkę Camporeale, pasierbicę ministra włoskiego Minghetti'ego. W roku 1899 otrzymał tytuł hrabiego w nagrodę za zawarcie korzystnego dla Niemiec traktatu z Hiszpanją, w sprawie odstąpienia wysp Marjańskich i Karolińskich. 17 października 1900 r. mianowany kanclerzem państwa Niemieckiego, prezesem ministrów pruskich i ministrem spraw zagranicznych (ob. Niemcy i Prusy).

Buls Karol Franciszek Gommaire, polityk belgijski, od 1881 burmistrz brukselski; złożył w r. 1899 swój urząd.

Bunge Fryderyk Jerzy, niemiecki historyk prawa, † 1897 w Wiesbadenie.

Bunsen Robert Wilhelm, chemik, † 1899 (nie 1896) w Heidelbergu. Por. „Robert Wilhelm B. Ein akademischer Gedächtnissblatt“ (1900).

Bunsenit, minerał z rzędu tlenków, krystalizuje w szeregu foremnym, tworząc kryształy bardzo drobne; jest zielony, przeświecający; składa się z tlenku niklu i znajduje się pod Johanngeorgenstadt.

Burckhardt Jakób, historyk niemiecki, z pośmiertnych wyszły jego prace: „Beiträge zur Kunstgeschichte von Italien“ (1898); „Die Griechische Kulturgeschichte“ (1895—1900). Por. „Jakób B., biographisch. Skizze“ (1898).

Burjan von Rajecz Stefan, wspólny minister skarbu austro-węgierskiego, z pochodzenia Słowak zmadziaryzowany, urodzony w Preszburgu, jako syn wice-żupana tego komitetu, po ukończeniu akademji orjentalnej, powołany został początkowo

do służby przy konsulatach austrjackich w Aleksandrji i Bukareszcie. W 1875 mianowano go wicekonsulem w Bukareszcie, poczem pełnił z kolei obowiązki dyplomatyczne w Białogrodzie i Sofji, a czas pewien sprawował także urząd konsula w Moskwie. W 1895 otrzymał tytuł posła i upełnomocnionego ministra, potem posłował jeszcze przy dworze wirtemberskim, a od lutego 1897 r. powierzono mu posterunek przy dworze greckim w Atenach. W 1900 odznaczono go baronją węgierską, a w lutym 1903 tytułem tajnego radcy. W 1903, po śmierci Kallaya, mianowany wspólnym ministrem skarbu w Austro-Węgrzech i administratorem Bośnji i Hercogowiny.

Bürkner Hugo, rytownik i rysownik niemiecki, † 1897 w Dreźnie.

Burmester Willy, znakomity skrzypek niemiecki, * 1869 w Hamburgu, kształcił się w Berlinie i był od 1890—91 koncertmistrzem w Sondershausen, później przebywał w Wejmarze, a następnie w Charlottenburgu.—Siostra **B.**, * 1865, jest dobrą pjanistką.

Bursa Stanisław, muzyk polski, * 1865 r. w Obertynie, pobierał początki muzyki w Kołomyi, gdzie uczęszczał do gimnazjum. Po przeniesieniu się do Krakowa uczył się gry organowej, początków harmonji i śpiewu. Od 1865 słuchał w konserwatorjum lwowskiem harmonji, kontrapunktu i historji muzyki. W 1892 objął kierownictwo chóru lwowskiego „Sokól“. Od r. 1894 kierował chórem męskim galicyjskiego towarzystwa muzycznego we Lwowie, tudzież pracował kolejno w kilku pismach codziennych, jako sprawozdawca muzyczny. W 1900—1901 wydawał we Lwowie pismo muzyczne *Wiadomości artystyczne*. Od 1903 zamieszkał w Krakowie, gdzie jest dyrygentem chóru urzędn. „Florjanki“ i bibljotekarzem krakowskiego konserwatorjum.—Na dorobek muzyczny **B.** składają się oryginalne utwory chóralne, bardzo popularne w Galicji, liczne transkrypcje pieśni ludowych, narodowych i kościelnych, na chór męski i chóry szkolne, pieśni solowe (wyd. u Piwarskiego w Krakowie), drobne utwory fortepjanowe, a nadto w rękopisie dwutomowa „Historja muzyki“, tudzież materjały do „Encyklopedji muzycznej“ i do „Bibljografji muzycznej“. Jest właścicielem jednego z największych zbiorów muzycznych w Galicji.

Bursztynek, rodzaj ślimaków, ob. Succinea.

Busch Juljusz Herman Maurycy, publicysta niemiecki, † 1899. Ogłosił „Pamiętniki“ (t. 3), w których odsłonił działalność sekretną i ciemne strony charakteru Bismarka.

Busch Wilhelm, historyk niemiecki, * 1861, profesor w Dreźnie, Fryburgu, a od 1896 w Tybindze. Napisał: „Drei Jahre englischer Vermittelungspolitik 1518 — 1521“ (1884); „Kardinal Wolsey und die englisch-kaiserliche Allianz,“ „England unter Tudore“ i in.

Busłajew Teodor, filolog rosyjski, † 1899.

Busolt Jerzy, historyk niemiecki. W 1897 powołany został na katedrę historji do Getyngi.

Busoni Ferruccio Benvenuto, pjanista i kompozytor włoski, * 1866, od 1888—90 był profesorem w konserwatorjum w Helsingforsie, następnie w Moskwie i Bostonie, a od 1894 osiadł w Berlinie. Wydał wiele kompozycji na fortepjan i instrumenty smyczkowe.

Busse Karol, poeta niemiecki, * 1872, wydał „Gedichte“ (1892, 4 wyd., 1898); „Neuen Gedichte“ (1895), oraz kilka opowiadań i nowel, jako też antologję p. t. „Neuere deutsche Lyrik“ (1895) ze wstępem literacko-historycznym.

Butze Nusza, aktorka niemiecka, *1860, należała do trupy teatru lipskiego, a od 1882 do teatru nadwornego w Wiesbadenie, od 1888—93 do „Berliner Teater“, później podróżowała, a w 1898 objęła dyrekcję „Nowego teatru w Berlinie“.

Byczkow Atanazy, historyk rosyjski, † 1899.

Byron lord, poeta angielski. Mąż jego córki Augusty Ady († 1852), William hr. of Lovelace, † 1893 w Londynie, w 88 roku życia. W 1901 wyszło nowe wydanie dzieł **B.**, zawierające nieznane dotąd rzeczy, między innemi poemat „The Duel“, mający charakter autobiograficzny.

Bystroń Jan, filolog, † 1903, nauczyciel gimnazjum, wybitny filolog i zasłużony pracownik w historji ruchu polskiego na Śląsku austrjackim. Urodzony w Datyniach Dolnych w pow. Cieszyńskim w 1860, po ukończeniu szkół średnich odbył studja w uniwersytecie Jagielońskim, skąd udał się do Lipska, gdzie otrzymał stopień doktorski. Po powrocie do Krakowa objął posadę nauczyciela gimnazjalnego, oddając się jednocześnie z zamiłowaniem badaniom nad filologją słowiańską. Wielka erudycja i sumienność, cechujące zmarłego, sprawiły, że prace jego pomieszczane w rocznikach Akademji Umiejętności, *Ateneum*, *Wiśle* i t. p., przedstawiają poważny dorobek naukowy. Do najcelniejszych rozpraw **B.** należą: „Polskie podania ludowe, spokrewnione ze średniowieczną legendą o św. Grzegorzu“, „Z Cieszyńskiego, szkic podróży po ziemi rodzinnej“, „Życiorys Miklosica“, wydanie „Historji rzymskich“ (Gesta Romanorum) i inne.

Bystrzyński Sobiesław, aktor polski, * 1854 roku, uczęszczał do gimnazjum w Radomiu i w Warszawie. W r. 1872 wstąpił do teatru Trapszy, 1875 zaangażowany przez Stan. Koźmiana do Krakowa. 1885 r. wstąpił do teatru Rozmaitości w Warszawie, w 1880 wrócił do Krakowa. 1901 obchodził jubileusz 25-letniej pracy na

Bystrzyński S.

scenie krakowskiej. Celuje w rolach kontuszowych, swojskich (Fredry) i salonowych. Główniejsze rolę: Rej z Nagłowic, Pan Pasek, Gustaw (Śluby panieńskie), Gospodarz z Wesela Wyspiańskiego etc.

Bytownit (wym. *bajtaunit*), minerał z grupy plagjoklazu (ob. Spat polny), co do swego składu przypada między labradorem a anortytem. Znajduje się w Bytown w Kanadzie.

Bzowska Marja, powieściopisarka ogłosiła: „Wirginja“, powieść z pierwszych czasów chrześcijaństwa“ (Warszawa, 1896).

C.

Caceres Andrzej, presydent rzeczypospolitej Peruwjańskiej do r. 1886, był posłem w Londynie 1891—1893. Wybrany znowu prezydentem w r. 1894, strącony w marcu 1895 r.

Cadogan Jerzy Henryk, ustąpił wraz z gabinetem Salisburego (1892), a w 1895 objął w trzeciem ministerjum Salisburego urząd lorda namiestnika Irlandji.

Cadorna Rafael, hr., generał włoski, † 1897 w Turynie.

Caëtani Onorato, hr. Sermoneta i Teano, polityk włoski, * 1842, deputowany do parlamentu włoskiego, wybrany 1894 wiceprezydentem izby deputowanych, a w 1895 był kandydatem na prezydenta. W r. 1896 objął w gabinecie Rudiniego sprawy zewnętrzne jako następca Blanca, ale niebawem przy reorganizacji gabinetu ustąpił. W r. 1890—92 był burmistrzem Rzymu. W 1900 mianowany senatorem.

Cagnoni Antoni, kompozytor włoski, † 1896 w Bergamo.

Cahun Dawid Leon (nie Leopold), literat i orjentalista francuski, † 1900.

Caillaux Józef, mąż stanu francuski, * 1863, był profesorem w szkole nauk politycznych, inspektorem finansów, w 1898 wybrany do parlamentu, 1899 jako stronnik rewizji procesu Dreyfusa, objął tekę finansów w gabinecie Waldeck-Rousseau.

Cain August Mikołaj, rzeźbiarz francuski, † 1894 w Paryżu.

Cake-walk (cake—ciastko, walk—spacer), taniec murzynów amerykańskich, wprowadzony do Europy podczas powszechnej wystawy paryskiej w 1900 i produkowany następnie w teatrach stolic innych państw. Polega na szeregu ruchów nienaturalnych, wyginań, skoków i krzyków przeraźliwych.

Calderon Filip Hermogenes, malarz angielski, * 1833, † 1898 w Londynie. Pochodził z rodziny znakomitego dramaturga hiszpańskiego Calderona, kształcił się w Paryżu, następnie osiadł w Londynie, był członkiem akademji królewskiej, konserwatorem galerji londyńskiej, wykonał: „Córka dozorcy więziennego“ (1858); „Oświadczyny“ (1861); „Ambasador angielski w Paryżu podczas nocy św. Bartłomieja“ (1863); „Mały Hamlet“ (1867); „Serenada przy świetle księżyca“ (1873); „Joanna d'Arc“ i w. in.

Call Guido, baron von Kulmbach und Rosenberg, polityk austrjacki, * 1849. Początkowo pracował na drodze dyplomatycznej, w 1900 objął w gabinecie Körbera, ministerjum handlu.

Callegari Józef, arcybiskup Padwy, mianowany kardynałem na pierwszym konsystorzu przez Papieża Piusa X (1903).

Calonne Alfons Bernard, publicysta i powieściopisarz, † 1902.

Cambon Piotr Paweł, dyplomata francuski, w 1898 z poselstwa w Konstantynopolu, przeniesiony do Londynu.

Cambon Juljusz Maksym, dyplomata francuski, w 1898 został posłem w Madrycie.

Cambridge Jerzy Fryderyk Wilhelm Karol. W 1895 z powodu zamierzonej reformy organizacji armji, złożył naczelne dowództwo, które piastował przez lat 40. Następcą jego mianowano lorda Wolseley'a.

Campbell-Bannerman, polityk angielski, ustąpił w 1896, wraz z całem ministerjum, w 1899

po otworzeniu sesji parlamentu, został na miejsce Harcourta przywódcą stronnictwa liberalnego.

Camperio Manfred, podróżnik i geograf, † roku 1899 w Neapolu.

Campoamor don Ramon, poeta, filozof i polityk hiszpański, † 1901.

Campos Salles Manoel Ferraz, prezydent rzeczypospolitej Brazylijskiej, * 1846, studjował nauki prawne w uniwersytecie w Sao Paolo, 1885 wybrany posłem, energicznie przemawiał za zupełnem zniesieniem niewolnictwa. Brał czynny udział w detronizacji cesarza Pedra II (1889), po ogłoszeniu rzeczpospolitej został ministrem sprawiedliwości, następnie członkiem senatu, gubernatorem stanu Sao Paulo, gdzie stłumił powstanie. Po trzyletnim pobycie w Europie i powrocie do kraju, został wybrany 1898 prezydentem rzeczypospolitej.

Canevaro Felix Napoleon, hrabia, admirał i polityk włoski, wybrany był w ministerjum Pelloux, ministrem spraw zagranicznych 1898. W r. 1899 wskutek niepowodzenia jego polityki, zwłaszcza w Chinach, zaatakowany ostro przez izbę ustąpił wraz z całym gabinetem, a po jego reorganizacji przez generała Pelloux nie objął już teki.

Canovas del Castillo don Antonio. Por. V. O. Creuss, Antonio C., sa carrière, ses oeuvres, sa fin (1898).

Cantacuzino Jerzy, polityk rumuński, * 1845. Był w r. 1877 generalnym sekretarzem finansów w ministerjum Bratianu. Ustąpił w 1888 i wybrany do parlamentu objął redakcję *Vointa Nationale*, w r. 1897 był ministrem finansów w gabinecie Sturdzy.

Canth Minna z domu Johnson, autorka fińska, * 1844. Pisze nowele i dramaty, wiele z nich przełożono na szwedzki.

Capern Edward, poeta ludowy angielski, † roku 1894 w Braunton.

Cappelli Rafael, marynarz i polityk włoski, * 1848, poświęcił się dyplomacji, potem osiadł na wsi. Wybrany do parlamentu; od 1885—87 był sekretarzem generalnym w ministerjum spraw zagranicznych, potem wiceprezesem izby. W 1898 objął tekę spraw zagranicznych w gabinecie Rudiniego i ustąpił z nim razem.

Caprivi Jerzy Leon, kanclerz niemiecki, † 1899. Por. Schneidewin „Das politische System des Reichskanzlers Grafen von C.“ (Gdańsk, 1894).

Careano Paolo, polityk włoski, adwokat, brał udział w walkach Garibaldiego. 1867 raniony pod Mentaną. 1881 wybrany do parlamentu, jako deputowany partji radykalnej. W 1889 był podsekretarzem stanu w ministerjum finansów. W 1898 ministrem finansów w gabinecie generała Pelloux, ustąpił w 1899, od 1900—1901 był ministrem rolnictwa w gabinecie Saracco'a.

Carmine Pietro, inżynier i polityk włoski, * 1841. W 1882 wybrany do parlamentu, należał do grupy konserwatywno-liberalnej, stworzonej przez Colombo'a. W ministerjum Rudiniego (1896) był ministrem poczt i telegrafów; w gabinecie Pelloux 1899—1900—ministrem finansów.

Carnegie Andrew, przemysłowiec, * 1837 r. w Dunfermline pod Edymburgiem, przybył w 1848 do Ameryki z ojcem swoim, ubogim tkaczem, służył do posyłek w biurze telegraficznem, nauczył się tam telegrafowania, został telegrafistą w Pittsburgu, a następnie superintendentem kolei pensylwańskiej. Wraz ze Scottem zajął się wprowadzeniem wagonów sypialnych i tem położył podstawy swego późniejszego bogactwa. W r. 1861 powierzył mu Scott kierunek kolei i telegrafów wojennych, a wkrótce potem wraz z innymi zakupił fermę w Pensylwanji, gdzie wywiercono obfite źródło oleju skalnego. W Pittsburgu założył towarzystwo do budowy mostów żelaznych, następnie zakupił fabrykę stali w Homestead, wprowadził ulepszenia w jej wyrobie i do 1888 założył siedem fabryk, które teraz należą do „Carnegie Steel Co. lim.“. Towarzystwo to wyrabia miesięcznie 140,000 ton surowca i 100,000 ton stali, zatrudniając 25,000 robotników. W 1899 usunął się od zajęć z majątkiem 200 mil. dolarów. Na cele filantropijne i naukowe złożył 9 mil. dolarów.

Caro Paulina, * 1843, † 1901, napisała nadto: „L'Idole“; „Idylle nuptiale“; „Pas à pas“ i in.

Carolath Emil, książę von Schönaich-Carolath, poeta niemiecki, * 1852, wydał kilka zbiorów poezji i nowel.

Carp Potroche, polityk i minister rumuński, w 1895 podał się do dymisji, wskutek niesnasek pomiędzy partją junimistów i konserwatystów. W 1900 znowu objął ster rządów, aby przez przeprowadzenie reformy podatkowej usunąć deficyt, ale ustąpił w 1901 wskutek oporu, jaki mu stawiali konserwatyści.

Casali del Drago Jan Chrzciciel, kardynał, * 1838, mianowany kardynałem 1899.

Casanova Jan Jakób de Seignalt. Obszerną biografję jego z ilustracjami wydał Wiktor Ottmann (Stuttgart, 1901).

Casati Gaetano, podróżnik afrykański, † 1902.

Casparsson Karol Edward, polityk szwedzki, * 1827, † 1899. Służył początkowo w wojsku. Od 1867 do śmierci był członkiem parlamentu, należał do partji narodowo-konserwatywnej. Położył duże zasługi na polu ekonomicznem.

Cassetta Franciszek a Paulo, kardynał, * roku 1841 r., mianowany kardynałem 1899 r.

Castelar Emil, polityk hiszpański, * 1832 roku w Kadyksie, † 1899.

Castro, generał i prezydent Wenezueli, pocho-

Prezyd. Castro.

dzenia indyjskiego. W 1899 stanął na czele powstania przeciwko prezydentowi Andrade i, strąciwszy go, sam objął władzę. W 1901 wybuchła przeciwko niemu rewolucja, a współcześnie zawikłał się w nieporozumienia z państwami europejskiemi i tylko dzięki interwencji Stanów Zjednoczonych, utrzymał się przy władzy. W r. 1903 (w marcu) chciał pozornie abdykować, ale ostatecznie zatrzymał władzę. Ob. Wenezuela.

Catargiu Laskar, polityk rumuński, * 1823, w 1891 r. minister spraw zagranicznych, ustąpił 1895 i pozostał tylko przywódcą stronnictwa konserwatywnego, † 1899.

Cathrein Wiktor, moralista i polityk socjalny szwajcarski, ksiądz, * 1845. Profesor filozofji moralnej w Blyenbecku, a później w Valkenburgu w Holandji. Napisał między innemi „Der Sozialismus" (7 wyd., 1898); „Das Privateigentum und seine Gegner" (1896) etc.

Cauvain Henryk, powieściopisarz francuski, † 1899 w Lozannie.

Cavaillé-Col Arystydes, fabrykant organów, † 1886 w Paryżu.

Cavalcaselle Jan Baptysta, malarz włoski, † 1897 w Rzymie.

Cavelier Piotr Juljusz, rzeźbiarz francuski, † 1894 w Paryżu.

Caviachioni Benjamin, kardynał, * 1836 r., mianowany kardynałem 1903.

Cazin Jan Karol, malarz francuski, † 1901.

Cederbaum Henryk, adwokat przysięgły, wydał: „Jak napisać testament" (2 wyd., Warszawa, 1903).

Celulit *(cellulit)*, wyrób z masy papierowej, przez jej zmielenie pod wodą. Masa tak otrzymana odwadnia się przez cedzenie i ciśnienie, wytłacza w formach i suszy przy 40°C. Mogą też do masy tej być dodawane różne barwniki, sadza, lub roztwór szerlaku dla nadania jej nieprzemakalności. **C.** daje się obrabiać jak róg, drzewo lub ebonit; szczególniej okazał się dogodnym do spajania szlifierskich płyt szmerglowych.

Centnerszwer Mieczysław, chemik, wnuk matematyka Jakóba Centnerszwera (ob.), * 1874 r. nauki gimnazjalne kończył w mieście rodzinnem, studjował nauki przyrodnicze, a specjalnie chemję w Lipsku, pracując pod kierunkiem Ostwalda. W 1898 uzyskał stopień doktora na zasadzie rozprawy „Ueber den katalytischen Einfluss verschiedener Gase und Dämpfe auf die Oxydation des Phosphors". W tym samym roku został asystentem chemji fizycznej w politechnice ryskiej. W 1902 otrzymał w Petersburgu stopień magistra chemji. Ogłosił: „Ueber Schmelzpunkte von Gemengen optischer Antipoden" (*Zeitschr. phys. Chem.*, 1899); „Schwefeldioxyd als Lösungsmittel" (z Waldenem w *Bull. de l'Acad. Imp. de St.-Petersbourg*, 1901, w skróceniu w *Wiadom. matemat.*, t. 6); „Przyczynek do teorji katalizy pary wodnej" (*Chemik Polski*, 1901); „Ueber lösende und dissociirende Eigenschaften des flussigen Cyans und Cyanwasserstoffs" (*Zeitschr. phys. Chem.*, 1901); „Ueber Verbindungen des Schwefeldioxyds mit Salzen" (*Zeitsch. phys. Chem.*, 1903); „Löslichkeitskurven einiger Stoffe im Schwefeldioxyd in der kritischen Gegend" (*Zeitschr. f. Elektroch.*, 1903); „Kriticzeskija temperatury rastworow" (*Żurn. russk. fisiko-chim. Obszczestwa*, 1903); „Teorja jonów" (Warszawa, 1902). Nadto znaczną liczbę artykułów podał w „Wielkiej encyklopedji ilustrowanej".

Centrozomy, ob. Komórka.

Cervera y Topete Don Pascual, admirał hiszpański, * 1839, odznaczył się w walkach wojennej marynarki hiszpańskiej na Kubie, w Afryce i podczas wojny z karlistami, wskutek czego po wybuchu wojny ze Stanami Zjednoczonemi północnej Ameryki, powierzono mu naczelne dowództwo flotą zgromadzoną u wysp Kanaryjskich. **C.** zwrócił się naprzód do wybrzeży Wenezueli, gdzie zaopatrzył się w węgiel, poczem odpłynął do Kuby. Zagrożony przez przeważające siły amerykańskie, nie mogąc dostać się do Hawanny, wpłynął do portu Santiago de Cuba, którego wejście natychmiast zagrodzili Amerykanie. **C.** usiłował, na rozkaz generał-gubernatora Kuby, marszałka Blanco, sforsować przejście, ale flota jego została zniszczona i on sam wzięty do niewoli.

Chabrier Aleksy Emanuel, francuski kompozytor muzyczny, † 1894 w Paryżu.

Chaignel Anselm Edward, pisarz francuski, * 1819, † 1901.

Chamberlain Józef (Joi), polityk angielski, * 1836 r. w Londynie, ukończył tam uniwersytet, rozpoczął pracę życia udziałem w wielkiej fabryce ojca swojego w Birminghamie, w 1874 wszakże po śmierci ojca wycofał się z przemysłu i oddał polityce. Już z Birminghamu poprzedzała go sława wymowy i radykalizmu; one otwarły mu szybko karjerę w tem mieście, został radnym, później aldermanem, w 1876 burmistrzem (major). Zwłaszcza zarysowały się jego zdolności na polu szkolnictwa; zarówno w radzie szkolnej, jak w znanym przeglądzie *Fortnightly Review*, jak w lidze wychowania narodowego, której był prezesem, przemawiał energicznie za przymusem szkolnym, za nauką świecką, za zniesieniem kościoła państwowego. W r. 1876 Birmingham wybrał go na członka izby gmin. Tu stanął wnet u steru partji radykalnej. Po zwycięstwie whigów r. 1880, do którego **C.** sprężystością swoją silnie dopomógł, został prezydentem urzędu handlowego (czyli ministrem) w gabinecie liberalnym Gladstone'a. W łonie jego bronił wytrwale i wymownie zapatrywań

Chamberlein Józef.

najwolnomyślniejszych, a zwłaszcza zniesienia ustaw wyjątkowych dla Irlandji. W czerwcu 1885 ustąpił wraz z gabinetem Gladstone'a. W 1886 wszedł chwilowo do nowego gabinetu tego patrjarchy liberalizmu angielskiego jako minister samorządu, już w marcu jednak ustąpił. Nie zgadzał on się na szeroki „home rule" irlandzki Gladstone'a. Wraz z lordem Hartingtonem, dzisiejszym księciem Devonshiru, utworzył grupę zbiegów z obozu whigów, która przybrała nazwę unjonistów liberalnych i, połączywszy się z torysami, obaliła Gladstone'a. Z chwilą przejścia lorda Hartingtona do izby wyższej, **C.** został przewódcą unjonistów liberalnych w izbie niższej i zwalczał w r. 1893 pamiętny bil irlandzki Gladstone'a z niezmierną zapalczywością. W czerwcu 1895, po upadku gabinetu lorda Roseberego, przekonał unjonistów liberalnych, że mogą i powinni wspólnie z torysami utworzyć nowe ministerjum, i wszedł do niego w charakterze ministra kolonji. Pamiętne wtargnięcie Jamesona do Transwalu w d. 31 grudnia 1895 było dziełem **C.**, dowodzącem, że wówczas już zwrócił swoją uwagę w tamtą stronę i uznał za konieczne rozprawienie się z państewkami rasy holenderskiej, osiadłemi pod bokiem południowo-afrykańskiej kolonji angielskiej. **C.** wyparł się urzędowo wszelkiej solidarności z Jamesonem, ale opinja publiczna pozostała przy swojej świadomości, bliższej prawdy. Odtąd poświęcił cały trud swojego żywota idei jak najściślejszego zespolenia pod względem politycznym i handlowym kolonji z krajem macierzystym. W tym celu kilkakrotnie gromadził naczelników kolonjalnych ministerjów na konferencje; w duchu tego programu rozpoczął obecnie kampanję pod hasłem ceł uprzywilejowanych między kolonjami a Anglją. Kampanję na razie przegrał, napotkawszy na silny opór przedewszystkiem samego prezesa ministrów, Artura Balfoura. Zamiast ugiąć się albo wejść w kompromis, wolał ustąpić z gabinetu, aby z roli niezawisłego szermierza swojej idei torować jej drogę do zwycięstwa. W listopadzie 1903 wyjechał do Kanady z zamiarem wygłoszenia tam szeregu mów, wykazujących pożyteczność ceł protekcyjnych i odwetowych dla kolonji angielskich, zarówno jak dla samego kraju macierzystego. Z Kanady uda się **C.** do Waszyngtonu i Nowego Jorku, aby z tamtejszemi kierującemi sferami politycznemi i handlowemi porozumieć się co do swoich reform taryfowych.

Chamberlain Houston Stewart, pisarz angielski, * 1855, syn admirała Wiljama Karola Ch. Kształcił się w Genewie i Wiedniu, gdzie był prywatnym-docentem. Napisał: „Das Drama Richard Wagners" (1892); „Richard Wagner" (1896); „Die ersten Jahre des Bayreuther Bühnenfestspile" (1896); „Parsifal Märchen" (1900); oraz duże dzieło historjograficzne „Das neunzehnte Jahrhundert," którego część pierwsza ukazała się 1899, pod tyt.: „Die Grundlagen des Neunzehnten Jahrhunderts."

Chamberlain sir Neville Bowles, generał angielski, 1881 mianowany głównodowodzącym wojskami w Madras, 1886 usunął się do życia domowego, † 1902.

Champollion-Figeac Aimé, francuski badacz starożytności, † 1894.

Champsaur Felicien, pisarz francuski, wydał: „Dinah Sammes" (1882); „Le Coeur" (1885); „Le Massacre" (1885); „Miss America" (1885); „Le cerveau de Paris" (1886); „Masques Modernes" (1890); „La glaneuse" (1897); „Un gueux" (1898); „Regina Sandri" (1898); „Sa fleur" (1898); „Poupée Japonaise" (1899).

Champseix Leonja, z domu Bera, powieściopisarka i agitatorka socjalistyczna, znana pod pseudonimem „Andrzeja Leo," * 1829, † 1900. Założyła razem z panią Jaclard dziennik *La Sociale*, brała czynny udział w Komunie, po której stłumieniu osiadła w Szwajcarji. Ponieważ była w zażyłych stosunkach z socjalistą Malon, mylnie utrzymywano, że go zaślubiła. Ostatnie lata przepędziła w zapomnieniu i niedostatku. Ogłosiła nadto: „Une vieille fille" (1864); „Un divorce" (1865); „La femme et les moeurs" (1869); „Légendes corréziennes" (1870); „Le père Brafort" (1876); „L'enfant des Rudère" (1883); „Le petit Moi" (1892); „La justice des choses" (1892) i in.

Chantepie de la Saussay Piotr Daniel, * 1848, profesor w Amsterdamie i Lejdzie. Najważniejsze jego pismo jest: „Podręcznik historji Kościoła" (1887—89).

Charlois August Honorjusz Piotr, astronom, * 1864 w La Cadière (depart. Var), został 1885 r. asystentem, 1897 wicedyrektorem obserwatorjum w Nicei; od 1887 do 1900 r. odkrył 95 nowych planet drobnych, przeważnie na drodze fotograficznej.

Charszewski Ignacy, ksiądz z djecezji płockiej, * 1869. Wydał: „Odrodzenie," utwór beletrystyczny; „Odrodzenie religijne w nauce, literaturze i życiu;" „Album uroczystości katolickich," „Ślepi wodzowie," „Duchowieństwo a prasa." „O rozumnej gorliwości kapłańskiej." Ostatnia książka ma być staraniem redakcji tygodnika morawskiego *Novy Život*, przełożona na język czeski. Pisuje do wielu czasopism, głównie do *Przeglądu katolickiego*, *Kwartalnika teolog.*, *Książki*, *Słowa*, *Niwy Polskiej*, *Ech płockich i łomżyńskich*. W ostatnich latach ks. **Ch.** używał pseudonimów, podpisując się najczęściej: „X. Dzięcioł," „X. Kolski," „Paulin z Noli Czermiński," „Stary Gawędziarz i t. d." Przez półtora roku mieszkał w Warszawie, obecnie jest rektorem kościoła poklasztornego w Zurominie.

Chassin Karol Ludwik, † 1901, napisał nadto: „La Vendée patriote" (6 t., 1892—93); „Les Pacificateurs de l'Ouest" (3 t., 1897—99) i in.

Chaudordy Jan Chrzciciel Aleksander Damazy, hr..., dyplomata, † 1899 w Paryżu.

Chayota (*Sechium*), *szajota*, *kolczoch*, *ogórek cierniowy*, rodzaj roślin, zaliczany do rodziny dyniowatych, jakkolwiek od innych jej rodzajów znacznie się różni, z jedynym gatunkiem *C. edulis* (*Sechium edule*). Jest to roślina dwuletnia, wijąca się, rozdzielnopłciowa, w krajach zwrotnikowych.

Liść i gałązka kwitnąca chajoty.

W stanie dzikim nie jest znana, w Meksyku uprawiana była zapewne już przed Kolumbem, obecnie hodowana jest w różnych innych krajach, zwłaszcza w Algierji, skąd owoce jej zaczęły przybywać w ostatnich czasach w znacznej ilości na targi paryskie i londyńskie. Są to owoce mię-

Owoce chayoty.

siste, zawierające jedno tylko ziarno, które w samym już owocu kiełkuje. Owoce są okrągłe lub podłużne, białe lub zielone, które stanowić mają wyborny pokarm, rozmaicie przyrządzany. We Francji zastępują karczochy. Przechowują się łatwo przez czas długi, nie ulegając gniciu. Mięsisty korzeń również jest jadalny. Por. O. F. Cook „The Chayote, a tropical vegetable" (1901).

Chelius Franciszek, chirurg, † 1899 w Ahrweiler.

Chełbia, zwierzę, ob. Meduzy.

Chełmicki Zygmunt, ksiądz, w r. 1903 mianowany został kanonikiem kapituły warszawskiej. Jest redaktorem „Bibljoteki dzieł chrześcijańskich."

Cherbuliez Wiktor, powieściopisarz francuski, † 1899.

Cherville Kacper Jerzy, pisarz francuski, † 1898.

Chesnelong Piotr Karol, ogłosił nadto: „La campagne monarchique d'octobre 1873" (1895), w której opowiedział swą rolę w usiłowaniu wskrzeszenia monarchji w 1873. † 1899.

Childers Hugh Culling Covdley, angielski mąż stanu, † 1896.

Chili, *dzieje*. Obrany w 1896 r. prezydent Errazuriz był zniewolony przez izbę do utworzenia gabinetu liberalnego, ale nie mając większości w kongresie, gdzie się partje neutralizowały, nie mógł nic zrobić. Państwem rządzili naczelnicy partji i wielcy kapitaliści. W r. 1899 ministerjum koalicyjne Waller-Martinez ustąpiło i nowe ministerjum utworzyło się z członków różnych partji liberalnych, które zawarły z sobą przymierze, w którem przeważało stronnictwo Balmacedy. Niezgoda liberałów jednak obaliła gabinet i nowy utworzył się z konserwatystów i liberałów umiarkowanych pod prezydencją Rafaela Sotomayor'a. I ten gabinet jednak musiał niebawem ustąpić i ster rządu objął Eljasz Fernandez Albano. Stan finansowy państwa poprawił się wskutek wzrostu cen miedzi. W lutym 1900 spodziewano się konfliktu z Argentyną i rozpoczęto się zbroić. Z Boliwją i Peru również były zatargi. Z Argentyną załatwiono spór graniczny polubownie za pośrednictwem Anglji. Stosunki finansowe się poprawiły. Prezydent Errazuriz zachorował i mianował swoim zastępcą ministra spraw wewnętrznych. W sierpniu 1900 r. na czele ministerjum stanął Riveaguero, który w październiku ustąpił miejsca Fernandezowi Albano. Po 20 dniach gabinet podał się do dymisji i ster rządu objął Marsano Sanchez Fontecilla. W końcu grudnia miejsce jego zajął Juan Antonio Orrego. 21 kwietnia 1891 Annibal Zanarta utworzył nowy gabinet. W marcu zebrała się konwencja w celu obioru nowego prezydenta, konserwatyści postawili jako kandydata Pedra Montt, liberalni—Germana Riesco. Ministerjum podało się do dymisji. Nowy gabinet utworzył Amunategui, ale niebawem ustąpił gabinetowi Zanarta. Prezydent rzeczypospolitej Errazuriz, ogłosił orędzie, w krórem oświadcza, że nie może spełniać swoich obowiązków do końca czerwca i prosi kongresu o urlop. 2 czerwca 1901 nastąpiło otwarcie kongresu przez wiceprezydenta, który w orędziu swojem oświadczył, że stosunki z obcemi państwami są dobre i że spór graniczny z Argentyną będzie rozstrzygnięty na drodze sądu polubownego. 26-go czerwca odbyły się wybory na prezydenta. Wybrany Riesco, kandydat konwencji liberalnej; podczas wyborów wybuchły zaburzenia. Były prezydent Errazuriz † 12 lipca. Do 18 września sprawy rządowe prowadził wiceprezydent Zanarta. 30 sierpnia kongres uznał wybór Riesco'a na prezy-

denta za ważny. Objęcie władzy miało nastąpić we wrześniu. Dnia 6 września prezydent Riesco powołał nowe ministerjum: Ramon, Barros Luco (prezydjum i sprawy wewnętrzne), Manuel Egidio Ballesteros (sprawiedliwość), Juan Luis Sanluentes (finanse), Ismael Tocornaf (roboty publiczne), Baltran Mathieu (wojna i marynarka) i Eljodors Yanez (sprawy zewnętrzne). Kongres chilijski zdecydował się wysłać delegatów na kongres panamerykański w Meksyku. Co do sporu granicznego z Argentyną, to, wbrew życzeniom partji wojennej, prezydent Riesco oświadczył, że będzie dążył do pokojowego załatwienia tej kwestji (październik 1901). To samo powtórzył minister spraw zagranicznych w izbie. We wrześniu(1903) rozeszły się pogłoski, że Argentyna i Chili przygotowują zawarcie unji południowo-amerykańskiej, która ma odepchnąć hegemonję Stanów Zjednoczonych północnych w Ameryce południowej. Minister chilijski, Herbero, udał się w podróż, ażeby pozyskać dla tej idei Wenezuelę, Kolumbję, Peru i Ekwador. Odmowa ze strony senatu kolumbijskiego zatwierdzenia traktatu o kanal Panamski, zawartego ze Stanami Zjednoczonemi, miała być pierwszym krokiem na tej drodze, ale skończyła się wskutek intryg Ameryki północnej, zupełnem fiaskiem. (Ob. Panama, Kolumbja).

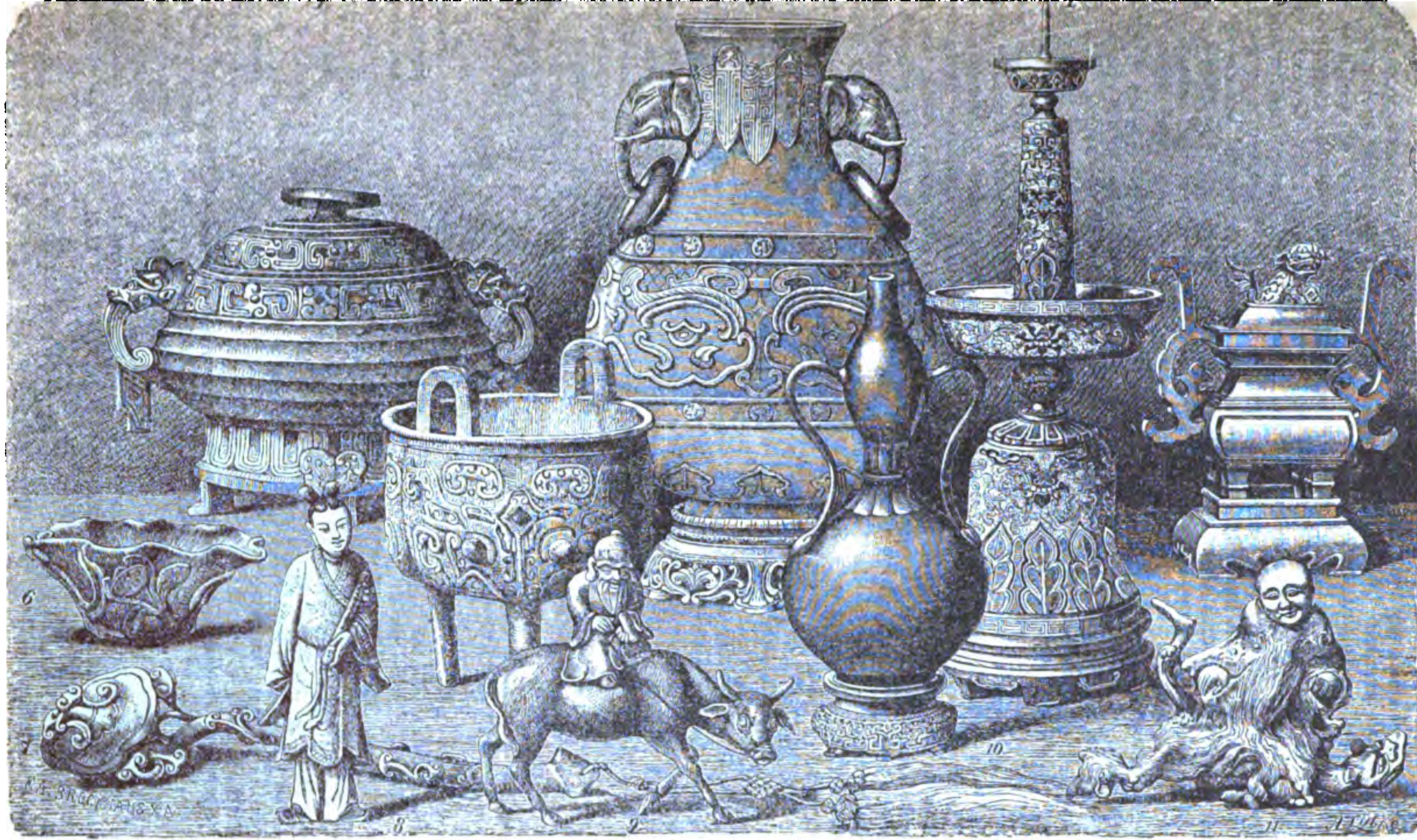
Chiny. Od czasu kiedy Tsu-Hsi, cesarzowa (Tse-Hy ob.) wdowa, po zamachu stanu objęła rządy, wszystkie edykty, wydawane przez nią nosiły imię cesarza Kuangsu (Kwang su, Kueng Si). Cesarz obezwładniony poddał się zupełnie władzy regentki. W listopadzie przywrócono Li-Hung-Czangowi odebrane mu przez cesarza godności i mianowano go „generalnym konserwatorem rzeki Żółtej". Ponieważ cesarz był bezdzietny, stosownie do obyczaju adoptował wnuka księcia Tunu, swego stryjecznego dziada, a syna księcia Tuana (ob.). Mocarstwa europejskie starały się uzyskać od rządu chińskiego rozmaite koncesje i kawałki ziemi. Kiedy wreszcie i Włochy zażądały zatoki Sanmunt, rząd się oparł temu i postanowił nic nadal nie ustępować nikomu. Wrogo usposobieni względem Europejczyków mandaryni w prowincjach Czili, Szansi i Szan-Tung zaczęli protegować tajne stowarzyszenie patrjotyczne *Bokserów* (ob.), które rozrosło się ogromnie i zaczęło atakować Europejczyków, początkowo misjonarzy, belgijskich inżynierów i nowonawróconych Chińczyków w prowincjach Szantung i Czili. Już w styczniu 1900 ambasadorowie europejscy w Pekinie uskarżali się przed dworem na okrucieństwa bokserów i domagali się edyktu cesarskiego, któryby zniósł towarzystwa tajemne wrogie cudzoziemcom. Pomimo to rząd chiński przez dwa miesiące nie zrobił żadnego kroku dla ukrócenia nadużyć. Wtedy mocarstwa europejskie wysłały okręty wojenne, stojące w zatoce Pe-czi-li do fortu morskiego Taku, który strzeże drogi do Tiensinu i Pekinu. To podziałało i 15 kwietnia ukazał się edykt cesarski, potępiający działalność bokserów (ob.). Nie pomogło to jednak nic, gdyż wojsko chińskie sympatyzowało z bokserami i łączyło się z nimi. Zwłaszcza wojska generała Tung-fu-ksiang (mahometanina) okazywało wielką niechęć obcokrajowcom. Na dworze główną osobą był książę Tuan (ob.), ojciec adoptowanego następcy tronu i protektor bokserów. Policja i armja nie przeciwdziałały wcale ruchowi. Wskutek tego ambasadorowie wezwali do Pekina żołnierzy marynarki z okrętów, stojących pod Taku i otoczyli ambasady w Pekinie strażą. Gdy 13 czerwca bokserzy pospołu z wojskiem zaczęli niszczyć w Pekinie kaplice chrześcijańskie i mordować nowo-nawróconych na chrześcijanizm chińczyków, straż europejska pospołu z ochotnikami rzuciła się na awanturników i zabiła kilku z nich. Oczekiwano 2,000 ludzi posiłków, idących pod wodzą admirała Seymoura, ale bokserzy otoczyli ten oddział pod Tiensinem. Wtedy floty, stojące pod Taku, rozpoczęły bombardowanie fortu, który zaczął odpowiadać strzałami i zniszczył niemiecką kanonjerkę „Iltris." Swoją drogą fort nie wytrzymał szturmu z lądu i morza i poddał się 17 czerwca połączonym wojskom rosyjskim, japońskim, niemieckim, angielskim i francuskim. Tylko Amerykanie nie brali udziału w akcji. Po wzięciu fortu Taku, rząd chiński połączył się jawnie z powstańcami. 19-go czerwca 1900 kazano ambasadarom opuścić Pekin, 20 czerw. zabito na ulicy posła niemieckiego v. Kettelera, który szedł do Tsung-li Yamenu (chiński urząd spraw zagranicznych). Tego samego dnia wojska rozpoczęły atak na ambasady, w których zamknęło się około 1,000 ludzi. 25 czerwca Chińczycy rozpoczęli układy, obiecując ambasadorom dostarczyć żywności i pozwalając na swobodny odjazd. Potem ataki się powtórzyły. Żeby uwolnić ambasady, mocarstwa wysłały wojska: Japonja przysłała brygadę, Rosja 15,000 ludzi, Anglja kilka regimentów indyjskich, a Niemcy całą dywizję i flotę pod dowództwem feldmarszałka hr. Waldersee'go, który jednak przybył na miejsce dopiero w końcu września. Prawnie przedstawiono tę sprawę, nie jako wojnę z Chinami, lecz jako zbrojną interwencję, wywołaną zbrodniami rewolucjonistów. Międzynarodowa armja, która zabrała Tiensin, składała się z 10,000 Japończyków, 4,000 Rosjan, 300 Anglików, 2,000 Amerykanów, 800 Francuzów, 300 Niemców, 500 Austrjaków i 100 Włochów—razem 21,000 żołn. i 70 armat. Ważniejsze potyczki odbyły się pod Peitsang, Yong-tsun, Hohsiwu, Czang-czia-wan i Pekinie (14, 15 i 16 sierpnia). Ostatecznie uwolniono ambasadorów. W Pekinie zabito 67 Europejczyków i Japończyków, a raniono 167. Dwór chiński opuścił Pekin i schronił się do Tai-yuan-fu (w prowincji Szansi), a w końcu sierpnia przeniósł się dalej do miasta Si-ugan-fu, które ogłoszono stolicą państwa. Po wzięciu Pekinu ujawniły się nieporozumienia pomiędzy mocarstwami w kwestji dalszego działania, Rosya i Ameryka żądały natychmiastowego opu-

szczenia Chin, Japonja, Anglja i Niemcy żądały, żeby naród chiński spełnił pewne postawione mu warunki. Pogląd ten przeważył. Pełnomocnikami chińskimi mianowano księcia Czinga i wicekróla Li-Hung-Czanga, oraz Hsutunga, Lin-Kuena i Czang-Csi funga. Pertraktacje trwały bardzo długo. To dało możność bokserom do dalszych nadużyć, które musiano tłumić, wysyłając do różnych prowincji oddziały armji europejskiej. Niemcy zażądały przedewszystkiem wydania osób, które stały na czele rozruchów. Większość państw popierała to żądanie warunkowo, lub bezwarunkowo, tylko Ameryka oświadczyła, że jej wystarczy ukaranie naczelników buntu przez władze chińskie, i większa część wojska amerykańskiego pod dowództwem generała Chaffees'a odpłynęła do Manilla. Rosja również zmniejszyła znacznie swój kontyngens w Pekinie, pozostawiając tylko 2,000 ludzi. Ogłoszono edykty cesarskie, degradujące książąt Czwanga, Yi, Tuana i mandarynów Kang-Yi i Czao-Szu-cziao. Tego nie uznano za wystarczającą satysfakcję i postawiono następujące warunki: 1) Należyte ukaranie przywódców buntu. 2) Wypłata odszkodowania państwom europejskim. 3) Zniesienie fortu Taku i innych fortyfikacji pomiędzy brzegiem morza a Tientsinem. 4) Zakaz wwozu broni palnej. 5) Ustanowienie stałych straży przy ambasadach. 6) Rozwiązanie Tsung Li-Yamenu i zamiana tej instytucji na ministerjum spraw zagranicznych. 7) Zawieszenie na 5 lat egzaminów w prowincjach, gdzie mordowano chrześcijan. 8) Uregulowanie stosunków urzędowych z cesarzem chińskim. Na to odpowiedział Li-Hung Czang w okólniku z dnia 16 października: 1) że Chiny żałują bardzo tego co się stało; 2) że Chiny uważają za swój obowiązek zapłacić odszkodowanie; 3) że potwierdzają dawne i gotowe są zawrzeć nowe traktaty handlowe; 4) że, po załatwieniu pretensji Tsung-Li Yamen zacznie na nowo urzędować i wojska europejskie opuszczą Pekin; 6) że państwa zawrą zaraz zawieszenie broni i zaprzestaną wszelkich działań wojennych.—Niemcy i Anglja zawarły traktat wzajemny, oparty na zasadzie t. z. otwartych wrót (t. j. wolnego dostępu do Chin dla wszystkich), oraz na zasadzie nieuszczuplania terytorjum chińskiego. Zaznaczono przytem, że oba państwa będą wspólnie przeciwdziałały każdemu innemu państwu, które zechce naruszyć ich interesy. Traktat ten zakomunikowano innym państwom. W trakcie tego armja wspólna zajęła Pan-ting-fu i rozstrzelała wicekróla Czili Ting-Yunga i generała Kwei-Lenga, oraz kilkunastu bokserów. Niemcy zażądały specjalnie: żeby na miejscu zamordowania ambasadora Kettelera postawiono pomnik; żeby ukarano śmiercią księcia Tuana i innych wybitnych protektorów bokserów; żeby zapłacono odszkodowanie państwom i osobom prywatnym; żeby specjalna deputacja z księciem krwi na czele przybyła do Berlina i przeprosiła cesarza niemieckiego za zbrodnię i t. d. Mocarstwa zgodziły się i na to, z wyjątkiem Ameryki, która broniła interesów chińskich. Ostatecznie 22 grudnia 1900 r. podpisano preliminarja pokoju. Sprawa ukarania przywódców chińskich załatwioną została tylko na papierze, gdyż najwybitniejsi, jak ks. Tuan, Czwang, Lan i Tung-fu-hsiang uciekli i schronili się w odległych prowincjach. Załatwienie innych punktów przewlekało się także, dzięki zręcznej taktyce dyplomacji chińskiej. Feldmarszałek Waldersee zagroził akcją wojenną (styczeń 1901 r.). Chińczycy obiecali się pośpieszyć. Nakazano więc Czwangowi, Ying Nienowi i Czao-Sza-Cziao, żeby odebrali sobie życie. Dwaj ostatni spełnili ten rozkaz, ale książę Czwang uciekł. Dwóch innych naczelników ścięto. Tymczasem Rosja pragnęła przez specjalną umowę z Chinami zająć Mandżurję, co rzeczywiście potem uczyniła, a przeciwko czemu protestowali Japończycy (kwiecień 1901). — Co do sumy odszkodowania żądały: Austrja 20 miljonów rubli, Hiszpanja 20 mil. rub., Włochy 39 mil., Anglja 48 mil., Belgja 48 mil., Stany Zjedn. Ameryki półn. 50 mil., Japonja 55 mil., Niemcy 120 mil., a Rosja 180 mil. rub. Rozruchy przez ten czas nie ustawały. Prócz tego pomiędzy wojskami europejskiemi wybuchły kilkakrotnie niesnaski. Pertraktacje pokojowe wlokły się długo bez skutku. W czerwcu 1901 w Pekinie wybuchł w mieście zamkniętem (cesarskiem) pożar i spłonęły trzy pawilony bibljoteki cesarskiej. 4 czerwca feldmarszałek Waldersee złożył dowództwo nad armją wspólną i odpłynął do Europy. W lipcu ostatecznie zawarto pokój. Chiny zobowiązały się wypłacić 450 miljonów taelów odszkodowania, w ratach po 20 mil. z procentem 4%. 12 lipca wyjechał z Pekinu książę Czun (Czin) ze świtą, aby przeprosić cesarza niemieckiego. Stopniowo zaczęto wycofywać wojska. 30 lipca ogłoszono edykt cesarski, ustanawiający urząd spraw zagranicznych na miejsce dawnego Tsung-li Yamenu. 17-go sierpnia ogłoszono traktat pokoju, którego punkty w zasadzie nie różniły się od podanych wyżej żądań mocarstw europejskich. Na pokrycie kontrybucji przeznaczono dochód z ceł. Przyznano poselstwom prawo trzymania stałej straży w Pekinie. Zgodzono się na zniszczenie fortu Taku i innych fortyfikacji na drodze od morza do Pekinu, pozwalając Europejczykom obsadzić na tejże drodze szereg punktów wojskiem. Zabroniono pod karą śmierci tworzenia i należenia do towarzystw tajemnych. Zmieniono ceremonjał audjencji ambasadorów u cesarza. Ministrem spraw zagranicznych mianowano księcia Czinga. 7 września 1901 roku podpisano protokół pokojowy w ambasadzie hiszpańskiej w Pekinie. 4 września 1901 r. książę Czun przeprosił uroczyście cesarza niemieckiego w Poczdamie. 13 września poseł chiński Natung wręczył cesarzowi japońskiemu list przepraszający za zamordowanie kanclerza poselstwa japońskiego. 9 września ogłoszono edykt cesarski o reformie egzaminów, do których włączono znajomość

nauk i historji europejskiej. Swoją drogą w różnych punktach państwa wybuchały mniejsze lub większe rozruchy, napadano na misjonarzy i t. p. W październiku dwór chiński wyruszył z Singanfu i przybył 11 października do Tungkwanfu, a stamtąd udał się do Howanfu. W drodze jakiś Chińczyk zrobił zamach na życie cesarzowej, żołnierze świty zabili go na miejscu. 6 listopada † Li-Hung-Czang; jego następcą, jako wicekróla Peczili, mianowano Yuanszikai, a jako pełnomocnika rządu w Pekinie — Wangweczao. Dwór chiński przybył do Pekinu dnia 7 stycznia 1902 r. Książę Czing, minister spraw zewnętrznych, napierany przez Japonję, która oświadczyła, że jeżeli Rosja zatrzyma Mandżurję, to rząd japoński zażąda również wartościowych koncesji, zwrócił się do posła rosyjskiego Lessara z żądaniem wyjaśnień, oraz zmiany traktatu zawartego z Li-Hung-Czangiem. Chiny żądały wcześniejszego terminu wycofania wojsk okupacyjnych z wyjątkiem straży przy kolei, zbudowanej przez Rosję, oraz protestowały przeciwko punktowi, że rząd chiński nie ma prawa powiększać wojsk swoich w Mandżurji bez pozwolenia Rosji. Poseł rosyjski Lessar odpowiedział, że treści traktatu zmieniać nie może. Jak się okazało, książę Tuan i generał Tungfahshiang nie wyjechali do Turkestanu, lecz pozostali w okolicy Ninghsiafu, gdzie z ich poduszczenia zamordowano misjonarza bejgijskiego, oraz 3 Chińczyków ochrzczonych. Podobne wypadki powtarzały się często, tak, że w kwietniu 1903 roku na wody chińskie przybyła eskadra amerykańska, co wpłynęło na rząd chiński, który zabrał się energiczniej do stłumienia wybuchów, chociaż skutku ostatecznego nie osiągnął. W czerwcu 1903 r. Rosjanie otrzymali koncesję na budowę poręczonej przez rząd chiński linji kolejowej z Czingtingfu (na przyszłej linji Pekin-Hankou) do Taijuenfu, stolicy prowincji Szansi. Anglicy i Niemcy ubiegali się o koncesję na kolej z Tientsinu do Yangtse. Uczestniczący w tym projekcie syndykat niemiecki chciał budować linję boczną z Teczu nad wielkim kanałem do Czingtingfu i z Jenczu w prowincji szantuńskiej do Kaifingfu, stolicy prowincji Honan. Korporacja angielska usiłuje również otrzymać koncesję na budowę kolei na zachód projektowanej linji Tientsinu do Jangtse. Z powodu wydawanych przez rząd chiński koncesji kolejowych Anglja poczyniła w Pekinie przedstawienia dyplomatyczne. W lipcu 1903 r. wicekról Czui-Czidun starał się posłów namówić do zgody na wypłacenie odszkodowania wojennego w walucie srebrnej. Posłowie francuski i rosyjski oświadczyli, że mocarstwa domagają się zapłaty w złocie i że w razie, jeżeli Chiny nie zastosują się do tego, zamierzają oni zaaresztować podatki od soli i wziąć je pod swój zarząd, albo też powtórnie zająć część Tientsinu. W kwestji otwarcia portów chińskich dla handlu zagranicznego nastąpiły powikłania z powodu Mandżurji, którą Rosja zajęła. W końcu lipca książę Czing zwrócił się do posła amerykańskiego z listem, w którym zaprzecza wiadomościom o staraniach podjętych celem otworzenia miast Mandżurji dla cudzoziemców i zwraca uwagę popierwsze na niemożliwość otworzenia przez Chiny miast, nie znajdujących się w faktycznem ich posiadaniu, lecz zajętych przez wojska rosyjskie, a podrugie, na łatwo mogące wyniknąć z powodu tego nieporozumienia. W sierpniu rozeszły się znowu pogłoski o powstaniu. We wrześniu rozeszły się pogłoski, że poseł rosyjski zawiadomił chińskiego ministra spraw zagranicznych, że ewakuacja Niuczwangu i prowincji Mukden nastąpi w dniu 8 października. Poseł wyraził również zgodę na otwarcie dla handlu zagranicznego Mukdenu i Tatungtao. Cesarzowa regentka postanowiła usunąć się od władzy, ale na prośby cesarza została. W końcu 1903 wskutek nieporozumień pomiędzy Japonją a Rosją o Koreę i Mandżurję Chiny były częściowo wciągnięte w akcję. Sprowadzano broń z Europy. Cesarzowa miała mianować wicekróla Czang-Czifunga głównodowodzącym armją w celu przeciwdziałania wojskom rosyjskim w Mandżurji. Sprawa się skomplikowała przez to, że Chiny zawarły z Japonją i Stanami Zjednoczonemi traktat handlowy, mocą którego dla handlu międzynarodowego otwarty miał być Mukden, stolica Mandżurji, oraz porty Antung i Dadungon. Tymczasem Rosja nie wycofała wojsk swoich z Mandżurji, a nawet zajęła Mukden. W celu rokowania z władzami rosyjskiemi wydelegowała cesarzowa wicekróla Juan-Szikaj do Mukdenu (listopad 1903). Wicekrólowie i gubernatorowie Chin środkowych z wyjątkiem Czili, zaproponowali cesarzowi, aby wysłał 90,000 żołnierzy, wyuczonych przez cudzoziemców, do walki z Rosją, z powodu zajęcia przez nią Mandżurji. W Mandżurji istotnie objawiło się pewne wrzenie. Rozeszły się pogłoski, że Juan-szikaj, generał chiński, przygotował 45,000 ludzi do zajęcia Mandżurji, że wojska chińskie istotnie zbliżają się do granicy. W samej Mandżurji zjawiły się rozbójniczo-powstańcze bandy Chunchuzów. Z Tyszyczao doniesiono o poważnej potyczce z Chunchuzami. Zabitych czterech Rosjan, ciężko rannych dziewięciu żołnierzy, jeden oficer. Z Cinwandao donieśli o zjawieniu się wojsk generała Mah, rabujących spokojne wsie chińskie, unikających zbliżenia się do wojsk europejskich. Słychać było o ukazaniu się bokserów, oraz, że rząd chiński chce udzielić amnestji Chunchuzom, którzy wstąpią pod sztandary wojsk regularnych. Wojska chińskie ćwiczyły się. Chiny, podburzane przez Japonję, zdawały się gotować do stanowczego kroku, na który jednak zdecydować się nie mogły. W grudniu 1903 r. cesarz chiński oświadczył na posłuchaniu posłowi japońskiemu, że miasto Yamanapo będzie otwarte dla handlu międzynarodowego. Podobno instruktorowie japońscy mieli się zająć organizacją armji chińskiej. W Japonji wzmagało się stronnictwo, żądające od rządu, żeby wysłał Rosji ultimatum w kwestji

ewakuacji Mandżurji. W grudniu 1903 w prowincji chińskiej Czen-tsan wybuchło znowu powstanie przeciw chrześcijanom. W ogóle położenie na Wschodzie pod koniec 1903 r. przedstawiało się niepokojąco. Por. M. von Brandt „China und seine Handelsbeziehungen zum Auslande" (1899); Colguhoms „China in transformation" (Londyn, 1898); Gilet „A Chinese biographical-dictionary" (1898); Cordier „Les études chinoises" (1895—98); „La Mission Lyonnaise en Chine" (1895—1897); Marcel Monnier „L'empire du Milien" (1899); Mrs Bishop „The Yung tse Valley and becyond Journeys in China" (1899); Bigham „A year in China 1899—1900" (Londyn, 1901); v. Miller „Die Wirren in China"(1900—1901); „Die Kämpfe in China in militärischer und politischer Beziehung dargestellt von Asiaten" (1900—1901).

Chińska sztuka. Najwcześniej rozwinęła się w Chinach sztuka wyrobów artystycznych z bronzu. Już za dynastji Szang (1766—1121 przed Chr.) bronzownictwo stało na bardzo wysokim poziomie, jak o tem świadczą liczne wykopaliska. Najdawniejsze z nich są to naczynia ofiarne, których ornamentacja związana była do pewnego stopnia z kultem religijnem. Ozdoby posiadają albo charakter geometryczny (rodzaj meandrów, przedstawiających w stylizowanej firmie linje błyskawicy), albo też odtwarzają przedmioty realne: góry, obłoki, zwierzęta; kształtów ludzkich i roślinnych nie spotyka się prawie, natomiast wielką rolę w ornamentyce bronzowniczej grają zwierzęta bajeczne: smoki, jednorożce, potworne żółwie, feniks, oraz t. zw. Too-tie, poczwara, ze stylizowaną oryginalnie głową. Za dynastji Czeu (1134—255 przed Chr.) spotyka się dwie kategorje naczyń ofiarnych: takie, jakich używano przy ceremonjach kultu państwowego, i takie, jakich używano przy ofiarach dla uczczenia przodków. Bardzo dodatnio na rozwój bronzownictwa wpłynął buddyzm, który wprowadził motywy indyjskie (na początku naszej ery). Ornamentyka się ożywiła i urozmaiciła, wprowadzono do niej figury ludzkie i kształty roślinne. Poprawiła się także strona techniczna, zarówno pod względem wykonania artystycznego, jak i udoskonalenia materjału. W VIII w. po Chr. zaczęto pozłacać bronzowe posągi. Taoizm (ob.) wprowadził także szereg nowych motywów, a zetknięcie z Zachodem umożliwiło wejście motywów perskich i arabskich. Najwyższym rozkwitem cieszyło się bronzownictwo w Chinach za panowania Siwen-te (1426—1436) i Kangh-hi (1662—1723). Co do budownictwa, najstarsze pomniki tej sztuki nie sięgają dalej, niż XI w. naszej ery. Pochodzi to stąd, że materjał używany do budynków (drzewo i cegła) był bardzo nietrwały. Dlatego też prawdopodobnie budownictwo monumentalne nie doszło w Chinach do wysokiego stopnia rozwoju. Wyjąwszy kilka mauzoleów cesarskich, tylko bramy tryumfalne i niektóre mosty posiadają charakter monumentalny. Wpływ buddystyczno-indyjski oddziałał bardzo korzystnie na budownictwo chińskie, zwłaszcza w dziedzinie religijnej, w budowie świątyń i pagod (wielopiętrowych wieży). Charakterystycznym rysem tych budynków są wygięte na wewnątrz dachy, wznoszące się jeden nad drugim. Domy mieszkalne, nie wyłączając pałaców cesarskich są przeważnie jednopiętrowe i składają się z szeregu pawilonów, połączonych galerjami, oraz mostami i otoczonych ogrodami, stawami i kanałami. Zamiast szyb używają Chińczycy najczęściej ozdobnych kratek drewnianych, oblepionych papierem. Wyroby z porcelany należą także względnie do czasów późniejszych. Właściwie porcelanę zaczęto obrabiać w IX w. po Chr. (porcelana zielona, pochodząca z XII w. po Chr. nie była porcelaną w ścisłem znaczeniu tego wyrazu, lecz t. zw. seladonem). W rozwoju artystycznego przemysłu porcelanowego rozróżnia się 7 okresów: 1) 850—1426. 2) epoka Siwen-te 1426—1465. 3) epoka Czing-hwa 1465—1573. 4) epoka Wan-li 1573—1662. 5) epoka Kangh-hi 1662—1723. 6) epoka Jung Czeng i Kieu lung 1723—1796. 7) epoka nowoczesna od 1796 do 1840. Później nastąpił zastoj w produkcji. Za najwyższą uważano jest epoka piąta. Prócz tego zasługują na uwagę wyroby z nefrytu, kryształu górnego, bambusu, kości słoniowej, cyny, gliny, emalje etc.— Malarstwo chińskie nie jest dotychczas należycie zbadane, chociaż nie ulega wątpliwości, że słynne dziś w Europie malarstwo japońskie zawdzięcza swój początek chińskiemu. Już w X wieku przed Chr., ściany pałaców pokrywane były podobne malowidłami, za dynastji C. Thsin (250 po Chr.) wspominano o malowidłach na płytkach bambusowych i na jedwabiu. W II w. prz. Chr. malowano już portrety. Wynalazek papieru ułatwił rozwój malarstwa (w I w. po Chr.). Jako jednego z wybitniejszych malarzy owej epoki wymieniają Czu-ko-lianga, który był współcześnie znakomitym wodzem. Wpływ buddyzmu i sztuki indyjskiej oddziałał i na malarstwo ożywczo. Klasztory buddystyczne były w II okresie ogniskami sztuki. Trzeci okres przypada na czasy panowania dynastji Tang (620—907). W tym okresie powstały dwie szkoły, południowa i północna. Ostatnia trzymała się tradycji, pierwsza rozwijała się swobodniej. Z południowej szkoły wyszedł słynny pejzażysta Wu-tao-hiwen (VIII w.). Jeden z jego obrazów przechował się dotąd w świątyni Manjugi w Kioto. Epoka Lung (960—1278), w której literatura chińska zakwitła na nowo, była także złotą epoką rozwoju malarstwa. Większość wybitnych malarzy nie uprawiała tej sztuki zawodowo, lecz zajmowała się nią z zamiłowania. Tak np. znakomity polityk i historyk Sse-ma-Kwang (1009—1086). Roczniki wspominają o wielu pejzażystach i o galerjach. Cesarz Hwei-tsung (1119—1126) posiadał podobno 6,396 zwojów z obrazami. Za panowania Mongołów (1280—

1, 2). Naczynia ofiarne z bronzu (dynastja Szang). 3). Waza z nefrytu. 4). Swiecznik ołtarzowy. 5). Kadzielnica cynowa. 6). Kubek z rogu nosorożca. 7). Berło z nefrytu. 8). Figura ze steatytu. 9). Figura z bronzu. 10). Waza porcelanowa, 11). Figura fantastyczna wyrznięta z korzenia.

1368) rozwinęło się malarstwo drobiazgowe, subtelne o jaskrawym kolorycie. Rozwój lamaizmu wprowadził zamiłowanie do tematów religijnych. Za dynastji Ming (1368—1644) następuje upadek malarstwa. Technika się rozwija, ale oryginalność ginie, a konwenans i szablon utrwalają się i tworzą to, co nazywa się stylem chińskim. Jest to rodzaj kaligrafji malarskiej, pozbawionej elementów plastycznych. Por. Paléologue „L'art chinois" (1887); Stanislas Julien „Histoire et fabrication de la porcelaine chinoise" (1856); Du Sartel „La porcelaine de Chine." Hirth „Chinesische Studien" (1890).

Chipiez Karol, budowniczy francuski, * 1835, † 1901 w Paryżu. Był budowniczym rządowym i inspektorem generalnym nauki rysunku. Napisał: „Histoire de l'art dans l'antiquité" i „Histoire critique des origines et de la formation des ordres grecs" (1876).

Chlumecki Jan, baron, mąż stanu austrjacki. W r. 1897 złożył urząd prezesa izby posłów wraz z mandatem poselskim i został mianowany członkiem izby panów.

Chłapowski Desyderjusz, generał polski, pozostawił pracę p. t. „Szlakiem legjonów" wydaną w Warszawa, 1902.

Chłapowski Antoni, lekarz i polityk polski, * 1855, praktykuje jako lekarz w Poznaniu. Wybrany do parlamentu rzeszy Niemieckiej, dał się poznać ze szczerych przekonań demokratycznych. W 1903 wybrany znowu do parlamentu niemieckiego z powiatów południowo-wschodnich (Jarocin, Koźmin, Krotoszyn, Pleszew) na miejsce zmarłego posła St. Mottego.

Chłapowski Antoni.

Chłędowski Kazimierz.

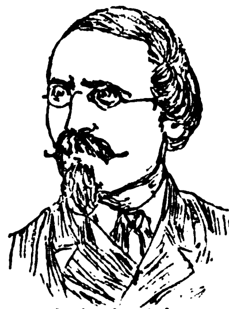
Chłędowski Kazimierz, * 1843, w r. 1899 w gabinecie hr. Clary Aldringen został ministrem dla Galicji.

Chmielowski Piotr napisał nadto: Historję literatury polskiej" (6 t.); „Nasza literatura dramatyczna" (Petersb., 1898); „Obraz literatury polskiej w streszczeniach i wyjątkach" (t. 3. 1898); „Adam Mickiewicz" (2 wyd., Warsz., t. 2); „Estetyka Mickiewicza" (Lwów, 1898); „Metodyka historji literatury polskiej" (Warsz., 1900); „Najnowsze prądy w poezji naszej" (Warsz., 1901); „Dzieje krytyki literackiej w Polsce" (Warsz., 1903); „Stylistyka polska wraz z nauką kompozycji pisarskiej" (Warsz., 1903; „Dramat polski doby obecnej." Przełożył z języka niemieckiego dzieło J. Gołuchowskiego „Filozofja i życie" (Warsz., 1903). W listopadzie 1903 objął katedrę literatury polskiej w uniwersytecie lwowskim.

Chociszewski Józef napisał nadto: „Jan III Sobieski" (2 wyd., Biała, 1898).

Chodowiecki Danjel. Katalog rycin jego, znajdujących się w Muzeum Narodowem w Krakowie, wydał Władysław Prajer (Kraków, 1902).

Chodyński Adam, b. redaktor *Kaliszanina*, † 1902 w Kaliszu. Napisał nadto: „O Prośnie," „Rojsko," „Kaplica Rycerska," „Kościoły i zgromadzenia zakonne w Kaliszu," „Baszta Dorotka," „Religja a narodowość," „Widowiska w Kaliszu," „Kalisz dawny i teraźniejszy," „Kościół i klasztor oo. Reformatów," „Mikołaj Kopernik," „Bł. Rafał z Proszowic," „Prusacy w Kaliszu," „Szpitale m. Kalisza," „Kroniczka historyczna m. Kalisza," „Szkoła rycerska czyli korpus kadetów w Kaliszu" i w. innych.

Chodyński Adam.

Chodyński Stanisław, ksiądz, prałat-infułat katedry włocławskiej, protonotarjusz apostolski, kandydat św. Teologji (z b. akademji duchownej warszawskiej) i doktor prawa kanonicznego (w Akademji duch. petersburskiej). Regens seminarjum duchow. we Włocławku, podał do *Przeglądu katolickiego* wiele korespondencji z djecezji kujawsko-kaliskiej i artykułów do *Encyklopedji kościelnej* (pisał artykuły z teologji pastoralnej, liturgicznej, historji i prawa kościoła polskiego) oraz do *Kwartalnika teologicznego* i innych pism wiele artykułów w wyżej wymienionych materjach. Wydaje *Monumenta historica dioecesis Vladislaviensis*, obejmujące wypisy z archiwum kapituły włocławskiej, niezmiernie ważne nietylko do historji samej djecezji włocławskiej, ale także do historji Kościoła polskiego. Jego też pracą wydane zostały książki: „Documenta historica seminarii Vladislaviensis;" „Szkoła katedralna włocławska;" „Organy, śpiew i muzyka w kościele katedralnym włocławskim."

Choiński-Jeske Teodor napisał nadto: „Trubadurowie" (Warsz., 1901), „O Mitrę hospodarską." Był przez pewien czas redaktorem „Bibljoteki dzieł wyborowych," a następnie *Wędrowca*.

Choroszewski Wincenty, górnik, † 1901.

Chorwacja. 5 grudnia 1898 ustąpił z gabinetu węgierskiego minister dla Chorwacji, Josipowicz miejsce jego zajął nadżupan węgierski Czech,

W sejmie chorwackim skarżono się ciągle na przewagę węgierską i na nadużycia przy wyborach, chociaż większość, podobnie, jak i 40 deputowanych chorwackich w parlamencie węgierskim, popierała bana Khuen'a Hedervary'ego. We wrześniu 1897 z powodu wywieszenia flagi węgierskiej przyszło do zaburzeń, podczas których zabito 3 urzędników. W 1899 partje opozycyjne dążyły do zogniskowania swych działań w celu sparaliżowania partji ugodowej, posiadającej większość w sejmie chorwackim i parlamencie węgierskim. Opozycja urządziła kilka zgromadzeń publicznych, które głosowały za reformą wyborczą, za reformą prawa prasowego i za autonomją finansową (listopad 1899). Tak zwana partja czystego prawa domagała się wcielenia Dalmacji. Na sejmie 1899—1900 obradowano, oprócz budżetu, nad petycją Serbów, domagających się własnej flagi, oraz prawa używania cyrylicy i szkół wyznaniowych. W 1903 nienawiść do Węgrów i do bana przybrała charakter rewolucyjny. Zdzierano herby, flagi i napisy węgierskie. W końcu maja 1903 przyszło do krwawych starć pomiędzy wojskiem a chłopami, którzy zaczęli burzyć kolej w Fusine i Plase. Rząd zaprowadzał sądy doraźne, konfiskaty dzienników, aresztowania masowe, co powiększyło jeszcze rozgoryczenie zwłaszcza przeciw banowi Khuen-Hedervaremu. W Dalmacji i Sławonji robiono manifestacje, deputowani dalmatyńscy poruszyli sprawę chorwacką w wiedeńskiej radzie państwa (ob. Węgry, w dziele głównem). Przyczyny tego ruchu szukać należy najpierw w ucisku ze strony bana, będącego sługą rządu węgierskiego, a następnie w wyzysku finansowym Chorwacji przez Węgry. W myśl zawartej w 1868 r. przez 24 członków przedstawicieli ciała parlamentarnego Pesztu i Zagrzebia umowy politycznej t. zw. „nagody", stosunek Chorwacji do Węgier miał być zupełnie samodzielny, winna była tylko wypłacać 54% z ogólnych dochodów na wydatki ogólne, t. j. wojsko, zewnętrzną reprezentację państwową i t. p. Od 1888, już przy banie Khuen-Hedervarym, przy odnowieniu ugody (odnawia się ona co lat 10), rząd węgierski wymógł powiększenie sumy do 56%. Faktycznie jednak rząd ten, oprócz prawnie zagwarantowanej sumy, pobiera rocznie przeszło 60 miljonów koron, t. j. zagarnia bezprawnie wszystkie dochody z komor, poczt, telegrafów, kolei żelaznych, a nadto posady na tych ostatnich obsadza Węgrami, którzy rozmówić się nawet po chorwacku nie umieją. Ban chorwacki, mianowany przez rząd węgierski, jest powolnem narzędziem tegoż rządu, będąc niezależnym od miejscowego sejmu. System wyborczy, dający prawo do głosu tym, którzy płacą 35 guldenów rocznego podatku, usuwa od głosu całe masy nie zamożnych włościan i mieszczan, tak, że panami położenia są bądź warstwy zamożne, które niechcą się narażać funkcjonarjuszom rządowym, bądź też urzędnicy, powolni wskazówkom bana. Stąd stała większość rządowa w sejmie. 17 czerwca, podczas otwarcia sejmu chorwackiego, powitano bana hr. Khuena-Hedervarego okrzykami: „Szubrawiec! Zbrodniarz! Morderca!" Zaledwo otwarte posiedzenie zamknięto wśród piekielnego tumultu. W końcu czerwca 1903, hr. Khuena-Hedervarego usunięto z Chorwacji i mianowano prezesem ministrów węgierskich. Banem chorwackim mianowano hr. Pejacewicza. Nowy ban, łagodniejszy w formach, wstąpił jednak w ślady swego poprzednika, usiłując prowadzić za jego przykładem politykę madziaryzacyjną i uciekając się do pomocy karabinów, aby utrzymać w posłuszeństwie lud chorwacki, oburzony ograniczaniem swych praw autonomicznych. Z powodu rocznicy urodzin króla i cesarza postanowiono wywiesić na niektórych dworcach kolejowych w Chorwacji, zupełnie jak za czasów Khuen-Hedervarego, chorągwie węgierskie. Uczyniono to też w miejscowości Zapresicz, której ludność przed 5 miesiącami odznaczała się szczególną stanowczością w walce o swoje prawa, i wywieszono na stacji chorągiew węgierską, pomimo że proboszcz tej miejscowości na dwa dni przed rocznicą urodzin cesarza udał się do bana i, przedstawiwszy mu stan rzeczy, błagał, aby nie drażniono bez potrzeby uczuć ludności. Nowy ban nie wysłuchał prośby, nie zakazał wywieszać chorągwi, a natomiast polecił wzmocnić żandarmerję na dworcu w Zapresiczu. Następstwem tego była walka, w której zabito 2, a raniono 27 włościan chorwackich. W Kumowie przyszło wskutek oporu ludności wobec zarządzeń władzy do starcia między chłopami a żandarmerją. Żandarmerja zrobiła użytek z broni. Czterech chłopów zginęło, trzech ciężko ranionych, ośmiu uwięziono (lipiec i sierpień 1903). W październiku 1903, dzienniki chorwackie domagały się, aby zawieszono przelewanie dochodów podatkowych do kas węgierskich, ponieważ Węgry, ogołocone z własnych dochodów podatkowych, zużywać będą podatki chorwackie na cele administracji własnej. Po objęciu prezydjum gabinetu węgierskiego przez Stefana Tiszę (listopad 1903), spodziewano się poprawy, ale doznano zawodu, gdyż ban Josipowicz nie uzyskał od Tiszy konkretnych deklaracji w sprawie koncesji dla Chorwacji. Do licznych powodów niezadowolenia przybył nowy, mianowicie kwestja języka komendy w armji. Chorwaci wywalczyli sobie już dawno komendę chorwacką w pułkach honwedów (zapasu), i pod tym względem są zupełnie równouprawnieni z Węgrami. Przeciw językowi niemieckiemu w armji czynnej nie protestowali nigdy, uznając potrzebę jednolitości organizacji wojskowej. Odkiedy zaś Węgrzy usiłują narzucić im swą wolę, okroić ich prawa autonomiczne i zamienić powoli ich kraj na prowincję węgierską, Chorwaci uważają rząd wspólny, cesarski, za sprzymierzeńca w narzuconej walce narodowościowej. Przyczyny, które w 1848 skłoniły bana Jellacsyca do stanowczego

wystąpienia przeciw Węgrom, w obronie centralizmu austrjackiego, i dziś jeszcze istnieją z tą jednak różnicą, że dziś ban chorwacki jest wrogiem samodzielności powierzonego jego pieczy kraju, a do obrony samodzielności przed Węgrami poczuwają się szerokie warstwy ludu, które przed 55 laty szły jeszcze ślepo za rozkazami swego naczelnika. Dlatego też ze strony bana i rządu chorwackiego zapewne nie odezwie się protest przeciw wprowadzeniu komendy węgierskiej w armji zalitawskiej, a tem samem w pułkach chorwackich. Natomiast nie ulega wątpliwości, że ten sam lud, który z taką energją broni się przed wywieszaniem chorągwi węgierskich i używaniem języka węgierskiego, nie zniesie spokojnie zmiany w stosunkach wojskowych, lecz oprze się rozporządzeniu, zorganizuje wielkie, groźne, krwawe manifestacje i może posunąć się otwarcie do zbrojnego oporu, a jednocześnie, wstępując w ślady Węgrów, zażąda zaprowadzenia komendy chorwackiej w pułkach, które znajdują się w obrębie królestwa. Por. Klaić „Povjest Hrvata" (1898); Margalits „Repertorium der Kroatischen Geschichte" (1900).

Chotek Bogusław, hr., poseł austrjacki w Brukseli, † 1896 w Gorlicach.

Chotek Rudolf, hr., głowa rodu, † 1894 bezdzietnie. Spadkobiercą jego został brat, hr. Emeryk **Ch.**

Chotek Zofja, hr., zaślubiła morganatycznie w 1900 arcyksięcia Franciszka Ferdynanda, następcę tronu od 1896, który uznał pod przysięgą, że dzieci jego nie mają prawa do tronu austrjackiego, a hr. **Ch.** otrzymała tytuł księżny Hohenberg.

Chreptyjowskie starostwo niegrodowe leżało w województwie Podolskiem, powiecie Kamienieckim. Podług lustracji z 1665, powstało z dawniejszego starostwa Skalskiego przez odłączenie od ostatniego dwu wsi: Chreptyjowa i Dziurdziówki z przyległościami. W 1771 posiadał je Marcin Koziebrodzki, sędzia grodzki halicki, z żoną Zofją z Broniewskich, opłacając kwarty złp. 2,778 gr. 22. Na sejmie Warszawskim z 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej nadały toż starostwo wraz z wójtostwem Zubowskiem na własność emfiteutyczną Janowi Zembrzuskiemu. W r. 1616 starostwo to zupełnie zniszczyli Tatarzy i Kozacy.

Christaller J. G., misjonarz i lingwista, * 1827, † 1895, podróżował wiele po Afryce i badał tamtejsze języki, a specjalnie język cziczi. Później rozpoczął ogólne badanie nad językami afrykańskiemi. Wydał: „A grammar of the Asante and Fante language called Tchi" (1875); „A dictionary of the Asante and Fante language called Tchi" (1891).

Christen Ada, właściwie Chrystjan Frederick, * 1844, † 1901, początkowo aktorka, później powieściopisarka i poetka niemiecka. Napisała: „Lieder einer verlorenen" (1868); „Aus der Asche", „Aus der Tiefe", „Schatten Ella" (romans), „Faustyna" (dramat).

Christensen Hjalmar, krytyk, dramaturg i powieściopisarz duński, * 1869; po ukończeniu studjów prawnych poświęcał się literaturze i ogłosił: „En Frisindet" (1889); „Mat Blod" (nowele, 1891); „Bastarder" (powieść, 1893); dramaty: „Loth's Hustru" (1892) i „En Seirherre" (1893): „Unge Nordmaend" (1893, zbiór szkiców); „Arne Garborg" (1894) i in.

Christian Science (Chrześcijańska wiedza), sekta mistyczna, która powstała w Ameryce północnej i szybko zyskała wielu zwolenników, zarówno w Stanach Zjednoczonych, jak i w Niemczech. Istota jej polega na połączeniu pojęć mistyczno-religijnych z dążeniem do terapji. Zwolennicy **Ch. S.** leczą za pomocą modłów. Założycielką sekty jest Miss Eddy, stąd pochodzi używana niekiedy nazwa „eddystów." Eddy, * 1820, doktrynie swojej napisała dzieło: „Science and Health" (1895), które doczekało się 200 wydań. Liczba zwolenników sekty dochodzi do 1 miljona. W Niemczech założono pierwszy kościół eddystów w Hanowerze 1899.

Christicz Filip, serbski mąż stanu. W r. 1894 za poradą ex-króla Milana stanął na czele gabinetu, pomimo jednak wszelkich nadużyć, nie mógł wyjednać u skupczyny pożyczki i w r. 1895 złożył urząd.

Christophle Albert, polityk francuski. W r. 1895 złożył urząd dyrektora banku *Crédit foncier*.

Chromozomy, ob. Komórka.

Chronodeik, przyrząd do oznaczania czasu z wysokości słońca, przed i po przejściu przez południk. Jest to zwierciadło, które w pewnej chwili rzuca obraz słońca do lunety; jeżeli zwierciadło zachowuje położenie niezmienne, rzuca po raz drugi obraz jego do lunety, skoro po przejściu przez południk ma znowu wysokość taką samą, jaką miało przy poprzedniej obserwacji. Jeżeli więc oznaczono chwile obu tych dostrzeżeń, połowa różnicy tych czasów daje chwilę górowania słońca czyli południa prawdziwego, a po wprowadzeniu równania czasu otrzymujemy chwilę średniego południa słonecznego w danem miejscu (ob. Czas). Przyrząd ten, zbudowany przez Chandlera, udoskonalił Palisa. Jest dogodny z tego zwłaszcza względu, że łatwo daje się przenosić.

Chrystjan IX, król duński. Małżonka jego, królowa Ludwika, córka Wilhelma landgrafa hesko-kaselskiego, † 1898.

Chrzanowski Leon, publicysta, * 1828 w Ojcowie, poseł na sejm galicyjski, współpracownik *Czasu*, † 1899.

Chrzanowski Bernard, adwokat i polityk polski,

Chrzanowski B.

* 1861 r., studja odbywał w Krakowie i Berlinie, mieszka stale w Poznaniu. Jest założycielem tow. zakładów ludowych w Poznaniu. Wybrany po raz pierwszy do parlamentu niemieckiego w Poznaniu 1890, a ostatnio w 1903. Wystąpieniami swemi w parlamencie, pełnemi godności i siły, zwrócił na siebie uwagę i zyskał sympatję wyborców.

Chrzanowski Ignacy. Napisał nadto: „Okruchy literackie" (St. Konarski, Smutek Gabrjeli, Kornel Ujejski, Ideały Asnyka etc.; Warszawa, 1903). Wydał z rękopisu i opatrzył przedmową i objaśnieniami: „Anonima protestanta XVI w. Erotyki, Fraszki, Epigramata" (1903); „Mikołaja Sępa Szarzyńskiego Poezje" (1903); „Kazania sejmowe Skargi" (1903). Od roku 1900 do czerwca 1901 r. był redaktorem *Ateneum*. Należy do składu redakcji *Książki* i *Pamiętnika literackiego*.

Chrzanowski Ignacy.

Chrząszczewska Jadwiga napisała nadto: „Dar, powieści dla młodzieży" (Kraków, 1897); „Gwiazda spadająca" (1896); z J. Warnkówną: „Rok czytania" (Warszawa, 1898); „Plon" (1898); „Z biegiem Wisły" (1900).

Chuquet Artur Maxime, germanista francuski, * 1853, profesor w Collège de France, redaktor *Revue Critique*. Napisał wiele dzieł, dotyczących literatury niemieckiej, oraz pracę o wojnie 1870—71, i o wojnach rewolucji.

Churchill Winston Leonard Spencer, pisarz angielski, * 1874, syn lorda Randolfa **Ch.** († 1895), służył w wojsku, brał udział w wojnie transwalskiej, wzięty do niewoli uciekł i powrócił do Anglji, gdzie go wybrano do parlamentu. Pisywał korespondencje wojenne do *Morning Post*. Pisał także o wyprawie Sudańskiej: „The River War" (1899) i transwalskiej: „London to Ladysmith via Pretoria" i „Jan Hamiltons March" (1900).

Chwalibóg Hipolit, profesor prawa cywilnego w Szkole Głównej, * 1824, † 1902.

Chybotka *(Carinaria)*, rodzaj brzuchopławów, ob. Heteropoda.

Chyliczkowski Jan, ks., napisał: „Syberja pod względem etnograficznym, administracyjnym, rolniczym i przemysłowo-handlowym" (Włocł., 1898).

Chyliński Michał, * 1853 w Stanisławowie. Po ukończeniu studjów uniwersyteckich we Lwowie, pełnił przez kilka lat obowiązki nauczyciela 4 gimnazjum św. Anny w Krakowie. W tym czasie ogłosił szereg rozpraw z zakresu historji i literatury polskiej. Z tych wymieniamy główniejsze: „Kołłątaj wobec Targowicy" (1875); „Kołłątaj w powstaniu Kościuszkowskiem" (1876); „Pamflet Falkenberga" (*Ateneum*, 1878); „Scholastyczna epoka literatury polskiej" *(Niwa*, 1882); „Hipoteza o Haliczu Słowackim" (1878); „Memorjał Ostroroga" *(Przegląd Polski*, 1883); „Ruiny starego Halicza" (1884). Wydał też „Historję Polską" dla użytku wyższych klas szkół średnich na podstawie dzieła Bobrzyńskiego. Z powodu tych prac powołany został na członka komisji historycznej akademji umiejętności w Krakowie. W 1884 wstąpił do redakcji *Czasu* w Krakowie, a w kilka lat później został naczelnym tego dziennika redaktorem. Od r. 1897 jest wiceprezesem towarzystwa dziennikarzy słowiańskich w Pradze. W r. 1887 wszedł do rady miejskiej krakowskiej, a w 1903 został wybrany na wiceprezydenta m. Krakowa.

Ciechanowicz v. *Mogiła*, herb. W dziele głównem błędnie podano ten herb pod nazwą: Ciechanowiecki.

Ciechanowiecki Krzysztof, † 1676 (nie 1655).

Ciechanowiecki Wojciech, był obożnym litewskim (1664—1674), † 1674.

Ciechomski Stanisław, krytyk muzyczny, † 1900 w Warszawie.

Cisawica, toż co Addisona choroba (ob.).

Claretta Gaudenzis, erudyta i historyk włoski, † 1900.

Clark Latimer, elektrotechnik, * 1822 w Great Marlou w hrabstwie Buckingham, † 1898. W 1847 został inżynierem pomocniczym przy bracie swoim Edwinie, który pracował przy budowie mostu Britannia; w 1850 wstąpił do służby towarzystwa telegrafów elektrycznych i został następnie inżynierem naczelnym tego towarzystwa. Objął też kierunek firmy Clark, Forde i Co., która zajmowała się zakładaniem instalacji elektrotechnicznych i w różnych okolicach ziemi przeprowadził przeszło 50,000 mil ang. podmorskiego drutu telegraficznego. Potrzeby elektrotechniki poprowadziły go też do teoretycznych badań elektrycznych i nad różnemi zadaniami pracował razem z Faradayem, Lodge'm i Bright'em. Miał też znaczny udział w wprowadzeniu jednostek elektrycznych, a nazwy: om, wolt i farad od niego pochodzą. Urządził też normalny stos galwaniczny, noszący jego nazwisko (ob. Stosy galwaniczne). Ogłosił: „Electrical measurement" (1868); „Electrical tables and formula for operators in submarine cables" (wraz z R. Sabine'm, 1871).

Clarke Mary Cowde, powieściopisarka angielska, † 1898 r.

Claryund Aldringen Manfred, hr., polityk austrjacki, * 1852, trzeci syn księcia Edmunda Maurycego († 1894), brat księcia Carlosa, głowy domu. Odbył studja prawne, był namiestnikiem Styrji (1898). Po ustąpieniu ministerjum hr. Thuna (ob. Austrja) w 1899, był powołany do utworzenia gabinetu urzędniczego, w którym objął prezydjum i tekę rolnictwa. Ustąpił 23 grudnia t. r. i powrócił na stanowisko namiestnika Styrji.

Claus Karol, zoolog, † 1899 (nie 1896).

Clausen Sofus, nowelista i liryk duński,

w 1865 wydał kilka zbiorów poezji, noweli, oraz romansów.

Cluseret Gustaw Paweł, polityk francuski, † 1900.

Coccapieller Franciszek (właściwie Guggenbuller), † 1901 w ubóstwie w Rzymie.

Cocco Ortu Francisz., polityk włoski, * 1842 r., adwokat, od 1876 członek parlamentu. W 1897—98 był ministrem rolnictwa w gabinecie Rudiniego i przeprowadził prawo o zabezpieczeniu robotników. W gabinecie Zanardellego (1901) był ministrem sprawiedliwości.

Cocco-Ortu.

Cochery Ludwik Adolf, polityk francuski, † 1900.

Codemo Ludwika, powieściopisarka włoska, † 1898 w Wenecji.

Cohen Juljusz, kompozytor francuski, * 1835 w Marsylji (nie 1833), † 1901.

Cohn Ferdynand, botanik, † 1898 we Wrocławiu. Żona jego Paulina C. ogłosiła „Ferdinand C. Blätter der Erinnerung" (1901).

Cohn Klara, ob. Viebig Klara.

Collet Kamilla Jakóbina, literatka norweska, † nie w 1891, lecz 1895 r.

Colloredo Józef Franciszek Hjeronim, prezydent izby panów, † 1895 w Wiedniu.

Collin Chisten, norweski historyk literatury, * 1857. Jest współpracownikiem Verdens Gang. Wydał w 1892—95 pospołu z Sarsen i Sygurdem Ibsenem, Nyt Tidsskrift. Występował w obronie moralności w sztuce i przeciwko dekadentyzmowi. Od r. 1895 jest docentem literatur europejskich w Chrystjanji.

Coloma Luis, pisarz hiszpański i Jezuita, wywołał wielkie wrażenie wydaniem powieści „Pequeneces," w której ostrą ironją skarcił lekkomyślne i rozpustne życie arystokracji i plutokracji hiszpańskiej. Książka została przełożona prawie na wszystkie języki europejskie i w r. 1892 liczyła 5 wydań. Również tendencyjną jest powieść jego „Porun piojo" (1894, 4 cz.). Przedtem ogłosił szereg opowiadań i szkiców z natury, jak: „Pilatillo" (1886); „La Gorriona" (1887); „Juan Miseria."

Colombo Józef, polityk włoski, prezes parlamentu. W r. 1900 tak energicznie występował przeciwko obstrukcji lewicy, że stracił popularność i nie był na nowo wybrany. W listopadzie 1900 r. mianowany senatorem.

Combes Franciszek, polityk francuski, * 1835, miał się początkowo poświęcić stanom duchownym i odbył studja filozoficzne i teologiczne, następnie był profesorem filozofji, a później został lekarzem i osiadł w Paryżu, w 1885 obrany senatorem, od 1895—1896 roku był ministrem oświaty w gabinecie Bourgeois. Po ustąpieniu Waldeck-Rousseau w 1902 r. objął prezydjum gabinetu i zasłynął walką z Kościołem katolickim i kongregacjami. W listopadzie 1903 r. starał się przeprowadzić rozdział Kościoła od państwa.

Combes Franciszek.

Comte Piotr Karol, malarz francuski, † 1895 w Paryżu.

Concha Don José, margrabia de la Habana, de la, generał hiszpański, † 1895 w Madrycie.

Conder Claud Reignier, uczony angielski, * 1848, służył w korpusie inżynierji i 1872—78, oraz 1881—82 odbywał pomiary w Palestynie, brał udział w wojnie egipskiej 1882 i był komisarzem granicznym w czasie sporu z Transwalem. Napisał wiele prac, dotyczących Palestyny: „Teul Workia Palestine" (1878); „Judas Maccabeus and the Jewish War of independence" (1879); „Heth aud Moab, Syria in 1881—82" (1883); „Altaic Hieroglyphs" (1887); „Primer of Bible Geography" (1884); „Palestine" (1890); „Tell Amarno Tablets" (1893) i t. d.

Congreve Ryszard, filozof angielski, * 1818, † 1899 r.

Conrad, pseudonim literacki księcia Jerzego Fryderyka pruskiego.

Conradi Herman, pisarz niemiecki, † 1890. Wydał „Moderne Dichter charakter. Lieder eines Sünders" (1887), „Brutalitäten," Adam Meusch.

Connaught Arthur Wilhelm Patrik Albrecht, książę, trzeci syn królowej Wiktorji, a brat króla Edwarda VII. Zrzekł się w 1899, po śmierci brata swego ks. Koburg Gotha praw do następstwa tronu, które przeszły na jego syna księcia Albrechta, W grudniu 1899 mianowany głównodowodzącym w Irlandji.

Considérant Wiktor, pisarz francuski, † 1893. Por. Coignet „Victor C., sa vie, son oeuvre" (1895).

Constans Jan Antoni Ernest, mąż stanu francuski, z powodu podejrzeń o udział w sprawie panamskiej, dłuższy czas trzymał się zdala od życia publicznego, w 1797 r., pomimo intryg stronnictwa radykalnego, wybrany został senatorem, a w roku następnym mianowany posłem w Konstantynopolu.

Constant Benjamin, malarz francuski, † 1902, wykonał nadto portret Emanuela

Constant B.

Arago (1896), za który otrzymał najwyższą nagrodę medal honorowy.

Conway sir Wiliam Marcin, historyk sztuki i podróżnik angielski, * 1856 w Rochester, kształcił się w Cambridge i Liverpoolu. Napisał: „The wood-cutters of the Netherlands in the 15 century" (1884); „Early Flemish artists" (1886); „The dawn of art in the ancient world" (1891). W r. 1889 zwiedził Egipt, Syrję, Azję Mniejszą i Grecję, w 1892 badał góry Karakorum i dosięgnął szczytu Pioneer Peak (7010 m. nad poziomem morza). Ogłosił: „Climbing and exploration in the Karakorum Himalayas" (1894); 1896—97 badał wnętrze Szpicbergu i pierwszy z podróżników przebył całą wyspę wpoprzek. Podróż tę opisał w dziełach: „The first crossing of Spitsbergen" (1897) i „With ski and sledge over arctic glaciers" (1898). Rezultaty badań Alp wyłożył w dziełach: „Climber's guide to the Central and Eastern Pennine Alps," (2 t.); „Lepontine Alps," „The Alps from end to end" (2 wyd., 1895). W r. 1898 przedsięwziął podróż w celu zbadania Andów amerykańskich.

Cooper Tomasz Sidney, malarz angielski, † 1902.

Cope Edward Drinker, paleontolog, † 1897 r. w Filadelfji.

Coppée Franciszek „Przestępca" (przekład na język polski (Warszawa, 1897).

Cordeiro Lucjan, pisarz portugalski, * 1844, † 1901.

Cornu Maksymiljan, botanik, † 1901 w Paryżu.

Cornu Marja Alfred, fizyk francuski, † 1902 w Paryżu.

Coronini-Cronberg Franciszek, hr., mąż stanu austrjacki. W r. 1895 złożył mandat do izby poselskiej, w 1897 został członkiem izby panów, † 1901.

Cosenz Henryk, generał włoski, szefem sztabu głównego pozostawał do 1893 r., był czynnym w różnych komisjach, † 1898 w Rzymie.

Costa Aleksander, margrabia, polityk włoski, * 1845 w Macerata. Wybrany 1886 do parlamentu zasiadał na prawicy. Później powołany do senatu, a 1896 był ministrem sprawiedliwości w gabinecie Rudiniego, † 1897.

Costa Piotr, rzeźbiarz włoski, * 1848, † 1901, syn szewca z Genui, kształcił się w akademji w temże mieście. Ważniejsze jego dzieła są pomniki: Mazziniego w Genui, Wiktora Emanuela w Turynie, posąg Franciszka Redi w Uffiziach we Florencji. Mieszkał stale we Florencji.

Costarica, rzplita środkowo-amerykańska, liczyła w 1897 r. 294,941 miesz.; główną część ludności składają biali, potomkowie Hiszpanów. Nieliczni Indjanie nie komunikują się prawie z ludnością białą. Murzyni i mulaci przebywają wyłącznie na wybrzeżach. Finanse w r. 1898—99 stały dobrze. Dochody wynosiły 8,413,198 pesos, a rozchody 8,060,655 pes.; dług państwowy zewnętrzny i wewnętrzny wynosił 5,017,221 funt. sterl. Spór graniczny pomiędzy C. i Kolumbją rozstrzygnął prezydent rzeczypospolitej Francuskiej 15 września 1900 w ten sposób, że linja graniczna ma iść od przylądka Mona do przylądka Burica. Wyspy na wschód i południowy wschód od przylądka Mona należą do Kolumbji. Wyspy zachodnie i północno-zachodnie—do C. W 1899 r. ludność C. wynosiła 310,000 ludności. W r. 1901 finanse się pogorszyły wskutek przesilenia cen kawy, oraz wskutek wydatków złączonych z wprowadzeniem złotej waluty. Żeby dopomódz producentom kawy, rząd zniósł od kawy cło wywozowe, podnosząc natomiast o 50% cło od towarów zagranicznych. Przy wyborach na prezydenta partja rządowa odniosła zwycięstwo (grudnia 1901).

Cotteau Edward, podróżnik francuski, * 1833 w Châtel-Censoir (dep. Yonne), † 1896 w Paryżu. Był urzędnikiem administracyjnym i z polecenia ministra oświaty zwiedził Syberję, Japonję, Chiny, Indje, następnie Australję, Nowe Hebrydy, Tahiti, Kalifornję, i rezultaty podróży ogłosił w dziełach: „Promenade dans les deux Amériques" (1880); „De Paris au Japon à travers la Sibérie" (1883); „Un touriste dans l'extrème Orient: Japon, Chine, Indo-Chine et Tonkin" (1884, 4-te wyd., 1896); „En Océanie, voyage autour du monde en 365 jours" (1888, 2 wyd., 1896) i in.

Coucheron-Aamat William, pisarz norweski, * 1868. Był początkowo marynarzem i wiele podróżował. Liczne opisy podróży wydał z ilustracjami.

Coudreau Henryk Anatol, podróżnik francuski, † 1899 w Para w Brazylji.

Couésteline Georges, pisarz francuski, wydał: „Les gaiters de l'escadron" (1886); „Les Femmes Amie." „Boubonroche" (1893); „Messiers les ronds de cuir" (1893); „Ombres parisiennes" (1894); „Une lettre chargée" (1898); „La voiture versée" (1898).

Couillé Piotr Wiktor, kardynał, * 1829, mianowany kardynałem 1897, przebywał w Rzymie.

Couperus Ludwik, pisarz holenderski, * 1863 w Hadze. W 1893 był współredaktorem pisma *De Gids*. Napisał poezje: „Eu Leut von Vaerzen" (1884); „Orchidaceu" (1886, 2 wyd., 1895), oraz wiele nowel i romansów: „Eline; een Haagsche Roman" (1891); „Noodlot" (1890); „Extase" (1892); „Majestesit" (1893); „Wereldvrede" (1895); „Hooge Troeven" (1896).

Courcel Alfons Chodron, baron, dyplomata francuski, posłem w Londynie był do 1898 r.

Courtois Alfons Karol, ekonomista francuski, * 1825, † 1899.

Cousin Juljusz, archeolog, konserwator biblioteki i muzeum historycznego w Paryżu, † 1899.

Cramer Karol Edward, botanik, † 1901 w Zurychu.

Cranbrook Gathorne Hardy, wicehrabia, ustąpił w 1892 wraz z gabinetem Salisburego, gdzie piastował urząd lorda prezydenta rady tajnej.

Creizenach Wilhelm, profesor historji literatury niemieckiej w uniwersytecie krakowskim, napisał nadto: „Geschichte des neueren Dramas" (t. 2, 1891).

Cremer Wiliam Randall, polityk angielski i propagator idei powszechnego pokoju, * 1838 r. w Fareham; wszedłszy do izby gmin i przyłączywszy się do stronnictwa liberalnego, młody poseł odrazu rozpoczął kampanję i walczył nieustannie o zaprowadzanie międzynarodowych sądów rozjemczych, popierając akcję parlamentarną licznemi artykułami w pismach i broszurami. Za jego staraniem zwołana została w r. 1888 konferencja w Paryżu, poczem odbyły się takie same zebrania w Londynie, Rzymie, Bernie, Peszcie i Brukseli. Trzykrotnie udawał się do Ameryki, ażeby doprowadzić do skutku układ rozjemczy pomiędzy Anglją a Stanami Zjednoczonemi. Przez lat 30 był sekretarzem ligi międzynarodowej, dążącej do stworzenia parlamentarnych sądów rozjemczych. W r. 1903 otrzymał za zasługi na polu akcji pokoju powszechnego nagrodę Nobla (ob.).

Cremona Ludwik, matematyk włoski, w 1897 został wiceprezesem senatu, 1898 przez czas krótki był ministrem oświaty.

Cretius Konstanty, malarz, profesor akademji sztuk pięknych w Berlinie, † 1901.

Cretoni Serafin, kardynał, * 1833, mianowany kardynałem 1896, przebywa w Rzymie.

Crisafulli Henryk, dramaturg francuski, * roku 1827, † 1900.

Crispi Franciszek, polityk włoski, † 1901 r. Po ustąpieniu Giolittiego podjął się znowu utworzenia gabinetu, jako minister spraw wewnętrznych energicznie występował przeciw anarchistom i przedsięwziął reformę finansów, lecz klęska Włochów pod Aduą w Abisynji zachwiała zdobywczą politykę Crispiego i zmusiła go do ustąpienia. Na wyborach 1897 stronnictwo jego zostało zwyciężone i on sam oskarżony o nadużycia finansowe. Wydał „Scritti e discorsi politici" (Rzym, 1890). Por. Bartt „Crispi" (1893).

Croizette Zofja, aktorka francuska, * 1849. Po ukończeniu studjów w konserwatorjum, wstąpiła w 1870 do komedji francuskiej, gdzie szybko zajęła bardzo wybitne stanowisko, grywała najlepiej role repertuaru współczesnego. 1881 wystąpiła z teatru i zaślubiła bankiera Jakóba Sterna, † 1901.

Cromer, lord, początkowo sir Evelyn Baring, dyplomata angielski, pochodzi z rodziny bankierów Boringów, * 1841 r. Służył początkowo w wojsku, potem przeszedł do dyplomacji. Po detronizacji chedywa Izmaila mianowany kontrolerem skarbu egipskim (1879). W 1880 był ministrem skarbu w Indjach, w 1883 przedstawicielem Anglji w Egipcie. W 1892 za zasługi otrzymał tytuł lorda Cromera. W 1893 zaprotestował energicznie przeciwko próbie.

Cronje P. A., generał transwalski, * około 1840. W r. 1881 dowodził Burami w bitwach pod Doornkopen i Majbą. W 1896 rozbił napad Jamerona (ob.). W ostatniej wojnie z Anglją dowodził korpusem z 6,000 ludzi, atakował Kimberley, pobił Anglików nad rzeką Modder i pod Magersfontein. W końcu lutego 1900 r. wskutek zręcznego ataku konnicy pod wodzą generała Frencha otoczony pod Paardeberg i wraz z 4,000 oddziałem Burów wzięty do niewoli przez generała angielskiego Robertsa, po kilkodniowej walce z przemagającą siłą (40,000 ludzi). Wysłany był z żoną na wyspę św. Heleny.

Cronje P.

Cros Karol, poeta francuski kierunku symbolicznego, * 1842, † 1888. Wydał zbiór poezji „Le coffret de Santal," prozą „Nouvelles correspondance interastrates," „La science de l'Amour," „Le bilboquet" etc.

Cross, sir, Richard Assbeton, wicehrabia, wstąpił w 1892 wraz z całym gabinetem Salisburego z posady sekretarza stanu dla Indji, a w 1895 w trzeciem ministerjum Salisburego objął stanowisko lorda strażnika pieczęci (1895), ustąpił z tego stanowiska w 1900 r. przy reorganizacji gabinetu.

Cseh Erwin, polityk węgierski, od 1898 po ustąpieniu Jossipowicza, minister Chorwacji i Sławonji w ministerjum węgierskiem. W listopadzie 1903 objął tę samą tekę w gabinecie Stefana Tiszy.

Cunningham Aleksander, archeolog angielski, † 1893 w Londynie.

Curie Piotr i Marja, fizycy, ob. Skłodowska-Curie (t. 13 i 16).

Currie, sir Filip H. Wodehouse, dyplomata angielski, * 1834 r., służył po ukończeniu nauk w ministerjum spraw zagranicznych i przechodząc kolejno różne stopnie, został 1882 podsekretarzem stanu. Od r. 1893 do 1898 był posłem w Konstantynopolu, 1894 członkiem rady tajnej, 1898 mianowany posłem w Rzymie, 1899 r. mianowany parem.

Curtin Jeremjasz, etnograf i lingwista amerykański, * 1838 w Milwaukee (Visconsin), studja uniwersyteckie odbywał w uniwersytecie Harvardeńskim, 1864 mianowany był sekretarzem rady amerykańskiej w Petersburgu, gdzie jednocześnie poświęcił się studjom nad językami słowiańskiemi, a później nad językami Indjan Ameryki północnej i wysp Oceanu Spokojnego. Przełożył na język angielski dzieła Sienkiewicza: „Ogniem

i mieczem," „Potop," „Pan Wołodyjowski," „Quo vadis?" „Pójdźmy za nim!" „Hanię" i in., „Krzyżaków," oraz „Faraona" Prusa.

Curtis Jerzy Ticknor, historyk północno-amerykański, † 1894 r.

Curtius Ernest, starożytnik niemiecki, † 1896 w Berlinie.

Curzon Jerzy Nataniel, polityk angielski, * roku 1859, jako starszy syn lorda Scarsdale, kształcił się w Oksfordzie, w 1886 wybrany posłem do parlamentu, przyłączył się do stronnictwa konserwatywnego i zajmował się przeważnie sprawami polityki wschodniej. W r. 1891—92 był podsekretarzem stanu dla Indji, a w 1895 wszedł do gabinetu Salisburego jako minister spraw zagranicznych. Napisał: „Russia in Central Asia and the Anglo-Russian question" (1889); „Persia and the persian question" (1892, 2 t.); „Problems of the far east", „Japon", „Korea," „China" (1894, 2 wyd., 1896). W r. 1898 mianowany wice-królem Indji. W listopadzie i grudniu 1903 odbył podróż agitacyjną po wybrzeżach zatoki Perskiej, w celu wzmocnienia wpływu angielskiego.

Cwietajew Leon, * w Moskwie, † 1835 roku tamże, pobierał nauki w tamecznej akademji słowiańsko-grecko-łacińskiej, później w uniwersytecie moskiewskim do 1798 r., następnie przez 3 lata w Niemczech, nareszcie w Paryżu, gdzie akademja prawa przyjęła go do swego grona. Po powrocie z za granicy został profesorem nadzwyczajnym uniwersytetu moskiewskiego, a 1811 profesorem zwyczajnym prawa narodów. Ważniejsze jego prace są: „O początku i pochodzeniu praw" (1805); „Rys teorji praw" (t. r.); „Krótka historja prawa rzymskiego" (1818); „Zasady prawa prywatnego i cywilnego" (1825); „Rys prawa kryminalnego" (1825); „Początki prawa prywatnego i ogólnego z dołączeniem zasad prawa narodowego" (1823); „Początki ekonomji politycznej" (1823); „Prawo rzymskie" (podług Macaulay'a 1834) i wiele innych.

Cwietajew Dymitr, historyk rosyjski, *1852, od 1887 profesor historii Rosji przy uniwersytecie warsz., napisał: „Iz istorii inostrannych ispowiedanij w Rossii w XVI i XVII wiekach" (Moskwa, 1886); „Pierwyja niemieckija szkoły w Moskwie" (1889); „Protestanstwo i protestanty w Rosji, do epoki preobrazowanij" (Moskwa, 1890).

Cwikow, miasto w Czechach, ob. Zwickau.

Cybulski Adam, poeta i literat polski, * 1878, kształcił się w Krakowie i pisuje poezje i rozprawy estetyczne pod pseudonimem *Adama Łady*.

Cyklodrom, arena do jazdy welocypedowej przeznaczona.

Cylkow Izaak, hebraista, * 1850, po ukończeniu gimnazjum w Warszawie kształcił się w Berlinie, gdzie uzyskał stopień doktora filozofji, następnie został kaznodzieją w synagodze warszawskiej. Przełożył na język polski liczne części Biblji, jak: „Księga Jeremjasza," „Księga Ezechjela," „Księga dwunastu mniejszym proroków" (Kraków, 1901).

Cynetyka, ob. Kinetyka.

Cyrano de Bergerac. Biografję jego napisał P. A. Brun p. t.: „Savinien de Cyrano, sa vie et ses oeuvres" (1893).

Czajewski Wiktor, napisał nadto: „Dzieje katedry św. Jana w Warszawie z ilustracjami" (Warszawa, 1899).

Czajkowski Michał. W r. 1901 dzienniki donosiły, że synowie jego: młodszy Fuad bej mieszka w Konstantynopolu i jest inspektorem stadnin tureckich, starszy zaś Reszyd bej przebywa w Hadze, jako sekretarz legacyjny 1 klasy poselstwa tureckiego i że obaj są wyznania katolickiego. W 1898 wyszły jego „Pamiętniki" we Lwowie.

Czarliński Leon.

Czarliński Leon, poseł polski do parlamentu niemieckiego, w 1835 posłował wielokrotnie przez lat 36, był przez czas pewien prezesem Koła polskiego w Berlinie, ale zrzekł się tej godności, nie chcąc poddawać się prądom polityki wpływów osobistych. W r. 1903 wybrany ponownie. **Cz.** należy do najpopularniejszych posłów i odznacza się dobrą wymową i odwagą cywilną.

Czarnogórze. Książę czarnogórski nadał swemu kraikowi, rządzonemu absolutnie, ustawy zasadnicze, coś w rodzaju próby konstytucyjnej. Oto jest treść tego statutu: Rząd książęcy składa się z ministerjum: dla spraw wewnętrznych, zewnętrznych, sprawiedliwości, skarbu, wojny, oświaty i wyznań. Ministrowie są zobowiązani trzymać się ściśle budżetu, przez radę państwową uchwalonego, a przez księcia zatwierdzonego, na schyłku roku zaś mają przedstawić sprawozdanie ze swej całej działalności kontroli państwowej do zbadania. Oprócz tego ta ostatnia ma prawo przedsiębrać i w ciągu roku rewizje. Radę państwową składają: następca tronu, metropolita Czarnogóry, wszyscy ministrowie, prezes głównej kontroli państwowej i ci wszyscy, którym książę nada tytuł radców stanu. Prezesa tej rady mianuje książę, tak samo jej sekretarza. Funkcje jej są honorowe, t. zw. bezpłatne. Pod względem swej kompetencji, rada państwowa stanowi rodzaj parlamentu, co prawda z głosem jeno doradczym, książę zaś ma prawo jej uchwały albo zatwierdzić, albo znieść, lub zmienić, wedle własnego uznania. Tak samo może ją zwołać każdej chwili na posiedzenie i obradom przewodniczyć. Ustawa, dotycząca stanu urzędniczego postanawia, że mianowanie urzędników państwowych należy do atrybucji księcia, któremu też w chwili obejmowania urzędu oni winni są złożyć przysięgę wierności. Sądownictwo wydaje wyroki w imieniu księcia, sędziowie jed-

nak mają być w wykonywaniu swych obowiązków niezależni. Tylko na mocy ustaw mogą być suspendowani lub usunięci. Muszą postępować ściśle wedle ogłoszonych ustaw krajowych i mogą być przed radą państwową w razie winy—oskarżeni. Sądownictwo stanowią: Sądy pokoju, sądy powiatowe, pięć sądów wyższych i wielki trybunał. Sądy powiatowe stanowią I instancję, wyższe II, wreszcie wielki trybunał III i ostatnią. Sądy powiatowe składają się z jednego sędziego z dodanym mu. pisarzem, obwodowe z prezesa z dwoma asesorami, trybunał zaś z prezesa i 4 członków. Sądy obwodowe powstaną w Cetynji, Podgoricy, Niksicu, Kolasine i Barze (Antivari). Sądy te rozstrzygają w sprawach karnych i cywilnych. Ustawa zasadnicza orzeka nadto, że co rok będzie preliminowany budżet państwowy, którego nie wolno przekraczać, a kontrola państwowa będzie czuwała nad tem, żeby dochody kraju tylko na właściwe cele publiczne były używane. Prawa te wchodzą w życie z dniem 1 lutego 1903 r. We wrześniu 1903 czarnogórski minister spraw zagranicznych zwrócił uwagę na przeszkody, stawiane Czarnogórcom ze strony miejscowych władz tureckich w Bełce i prosił o wyznaczenie tureckiego komisarza pogranicznego, który razem z komisarzem czarnogórskim załatwiłby wynikłe spory pograniczne. Sułtan obiecał uczynić temu zadość i wyraził dla księcia Mikołaja podziękowanie za właściwe zachowanie sie go w położeniu obecnem.

Czechy, *dzieje.* W r. 1898 w sejmie czeskim Czesi postawili projekt adresu do cesarza, w którym akcentowali samodzielność królestwa i prawo jego do utrzymania autonomji i jedności wewnętrznej. Adres zakończono życzeniem, żeby Franciszek Józef koronował się na króla czeskiego. Wskutek tego Niemcy opuścili sejm z oburzeniem, a chociaż namiestnik Coudenhove zaznaczył imieniem rządu, że adres nie stoi na gruncie praw ogólno-państwowych, mimo to, sejm go przyjął i postanowił przedstawić cesarzowi. W sesjach sejmu czeskiego (grudzień 1898 i marzec 1899) Niemcy nie brali udziału; wskutek tego uznano ich mandaty za wygasłe. Podczas ostatniej sesji młodoczesi wnieśli skargę na władze wojskowe, które karały rezerwistów za to, że się meldowali po czesku (zde), zamiast po niemiecku (hier). Po przyjęciu projektu budżetowego zamknięto sesję 19 maja 1899 r. Wielkie wzburzenie w Czechach wywołało zniesienie rozporządzeń językowych (ob. Austrja). Rozpoczęły się zaburzenia uliczne, a w wiedeńskiej radzie państwa zaczęli deputowani czescy grozić obstrukcją. Podczas nowej sesji sejmu czeskiego, w której wzięli udział nowo wybrani deputowani niemieccy, zaburzeń nie było. W lutym 1900 zebrała się konferencja przedstawicieli czeskich i niemieckich pod przewodnictwem prezesa ministrów Körbera, aby się porozumieć w sprawie językowej. Konferencja nie doprowadziła do żadnego rezultatu. W październiku 1901 r. odbyły się wybory do sejmu czeskiego. Wybrano 49 konserwatystów, przedstawicieli wielkiej własności, 21 przedstawicieli wielkiej własności wiernych konstytucji, 67 młodoczechów, 20 agrarjuszów czeskich, 7 staroczechów, 4 radykałów czeskich, 25 wszechniemców, 14 przedstawicieli ludowej partji niemieckiej, 3 chłopów niemieckich, 1 socjalista chrześcijański (Niemiec). Stosunki między ludnością czeską a niemiecką ciągle były naprężone. W różnych miastach dochodziło do starć i zaburzeń. Dążenia federacyjne wzrastały ciągle, a wzmogły się jeszcze, kiedy w 1903 Węgry zaczęły domagać się zupełnego rozdziału armji. We wrześniu zebranie klubu wolnomyślnych czeskiej partji narodowej uchwaliło jednogłośnie postanowienie, że pierwszym obowiązkiem deputowanych czeskich powinno być dążenie do zniweczenia obecnego rządu i dzisiejszego systemu rządowego. Klub wzywał deputowanych do pracy w duchu decentralizacji władzy prawodawczej i wykonawczej i dążenia celem pozyskania jednakowych praw dla wszystkich narodowości monarchji austrjacko-węgierskiej. Dzienniki ogłosiły list posła czeskiego Klotacza, przesłany posłowi węgierskiemu Polonyemu w odpowiedzi na jego telegram powitalny. Klofacz pisze: Proszę przyjąć zapewnienie gorącej sympatji. Naszym wspólnym wrogiem są Niemcy. Przeciw temu wrogowi i mordercy musicie wy walczyć tak samo. jak my. Armja wspólna jest instytucją, za której pomocą usiłują nas germanizować. Typem podstępnego i złośliwego Niemca jest dr. Körber, którego wspólnemi siłami musimy obalić. Pomoc w waszej walce znaleźć możecie jedynie ze strony państwa czeskiego. W październiku sejm przystąpił do obrad nad reformą ordynacji gminnej. (Ta reforma odbiera członkom honorowym gmin prawo wyborcze czynne. Rady gminne niemieckie robiły setkami obywateli honorowych, którzy brali udział w wyborach i zapewniali rządy miast Niemcom, nawet w tych miastach, których większość ludności jest już dzisiaj czeska). W październiku Niemcy zaczęli niezwłocznie obstrukcję przez stawianie wniosków formalnych i żądanie imiennych głosowań. Stronnictwa niemieckie w sejmie czeskim zastosowały obstrukcję i do rozpraw adresowych. Czesi oświadczyli, że od pozbawienia tak zwanych „obywateli honorowych“ prawa wyborczego pod żadnym warunkiem nie odstąpią. Przytoczono przykład, że w jednem z miast, w którem pierwsza kurja liczyła 40 wyborców, Niemcy dla zabezpieczenia sobie większości mianowali 60 „obywateli honorowych.“ Jednego z nich w dzień po nominacji aresztowała policja za żebraninę. 13 października 1903 w sejmie czeskim ponowiły się dzikie sceny. Gdy poseł niemiecki, odczytując spis posłów, umyślnie przekręcał nazwiska czeskie, Herold i Kaftan protestowali gwałtownie. Wywiązał się tumult, który zmusił ostatecznie przewodniczącego do zamknięcia posiedzenia. Wolfa, wy-

schodzącego z izby, zelżono i obsypano kawałkami cukru. Ponieważ Niemcy udaremniali przez obstrukcję obrady w sejmie praskim, Czesi rozpoczęli obstrukcję w sejmie morawskim. Żadna ze stron nie chciała ustąpić. Czesi odgrażali się, że odpowiedzą na obstrukcję niemiecką w sejmie czeskim zasadniczą obstrukcją w przedlitawskiej radzie państwa. Ministerjum Körbera, zaniepokojone tą groźbą, usiłowało pośredniczyć między Niemcami a Czechami—ale bez powodzenia. W połowie października 1903, prezes ministrów Körber zapytał poufnie dep. Zaczka, czy nie przyjąłby urzędu ministra Czech. Zaczek na teraz odmówił. Dr. Zaczek (drugi wice-prezes Izby poselskiej) oświadczył, iż nie wstąpił jako minister do gabinetu Koerbera, gdyż solidaryzuje się z tą zasadą, że w owym gabinecie nie powinien zasiadać ani jeden Czech. Celem wymuszenia budowy nowego gmachu uniwersyteckiego, zawiesiło jedenastu profesorów czeskiego fakultetu filozoficznego wykłady. W listopadzie 1903 przedstawiciele stronnictwa młodoczechów, staroczechów i agrarjuszów wypracowali manifest, mający być podstawą akcji politycznej żywiołów umiarkowańszych na długie lata. Manifest rozpoczyna się od przedstawienia politycznego położenia narodu czeskiego i wskazuje konieczność ponownego skoncentrowania i skupienia sił narodu. W uznaniu tego obowiązku narodowego podały sobie ręce do wspólnego działania trzy polityczne stronnictwa, zastępujące rozmaite polityczne zapatrywania. Chcemy zjednoczyć czeski obóz,—mówi manifest—stworzyć podstawę do zbliżenia się i wspólnej działalności wszystkich wiernych synów ziemi czeskiej. Manifest kończy się słowami: Wzywamy wszystkich Czechów pod wspólny sztandar do walki za prawa kraju i narodu, do jak najsilniejszego oporu przeciw ciemięstwu i niesprawiedliwości. Oby cały naród czeski znalazł się we wspólnym obozie, przed którego potęgą ustąpi niesprawiedliwość, a majestat prawa i równości dopomoże do zwycięstwa. Program pracy zaznacza, że podstawą wspólnego postępowania trzech stronnictw jest program, zawarty w szeregu manifestów reprezentantów narodu czeskiego, jako też w adresach sejmu czeskiego. Program ten dąży przedewszystkiem do uwzględnienia aktualnych potrzeb narodu czeskiego. Stronnictwa dążyć będą do federalistycznego ustroju państwa i do zrównania praw języka czeskiego w administracji centralnej. Pod względem kulturalnym żąda manifest założenia czeskiego uniwersytetu na Morawach, jako też dostatecznej liczby czeskich szkół fachowych i średnich, reformy szkolnictwa ludowego na Śląsku, w końcu otwarcia koniecznych czeskich szkół ludowych z prawem publiczności w Austrji dolnej w ogólności, a w Wiedniu specjalnie. Dalej żąda program ochrony narodowych czeskich mniejszości w kulturalnym i ekonomicznym względzie, przestrzegania zupełnej sprawiedliwości ze strony państwa i władz centralnych wobec narodu czeskiego i jego żądań, sprawiedliwej reformy ordynacji wyborczej do ciał ustawodawczych, tak, aby naród czeski był reprezentowany odpowiednio do swych sił i znaczenia, w końcu zapewnienia jedności wszystkich krajów Korony czeskiej i niepodzielności ich w politycznym, narodowym i kulturalnym względzie, a zwłaszcza zabezpieczenia przeciw wszelkim próbom politycznego lub ekonomicznego przyłączenia państwa całego, a specjalnie krajów Korony czeskiej do państwa niemieckiego. Co się tycze sprawy wojskowej, stronnictwo chce dążyć do tego, aby stanowczo w armji uczucia narodowe i przynależność do narodu czeskiego, jako też aby czeski język pułkowy w czeskich pułkach miał odpowiednie zastosowanie. Usiłowania stronnictw zwracają się dalej do zaprowadzenia czeskiego języka w wojskowych zakładach wychowawczych, jako języka wykładowego, jako też zastosowania języka czeskiego przy zebraniach kontrolnych i jako pośredniczącego między władzami wojskowemi a autonomicznemi i czeską ludnością. Język czeski ma specjalnie być zaprowadzony w przepisach językowych władz wojskowych oraz w żandarmerji. W sprawie wojskowej procedury karnej żąda manifest, aby reformy opierały się na jawności, ustności i na zastosowaniu języka ojczystego, zarówno przy rozprawie, jak przy wyroku. Zjednoczone stronnictwa domagają się także dwuletniej służby wojskowej i uwzględnienia interesów rolnictwa i przemysłu przy dostawach. Pod względem taktycznym stronnictwa będą dążyły ze wszystkich sił do usunięcia obecnego systemu rządowego, który się opiera na niesprawiedliwem i sprzecznem z konstytucją *veto* Niemców, i używać będą jak najostrzejszych środków parlamentarnych. Celem ułożenia wspólnej taktyki, stronnictwa ustanowią wspólny program pracy. Dla wykonywania go stronnictwa wybiorą swych zastępców do wspólnego organu wykonawczego, który, bez żadnego ograniczenia samodzielności klubów poselskich, obradować będzie nad wspólną akcją i swoje uchwały poda klubom poselskim do wiadomości. Wspólna ta reprezentacja stronnictw ma rozstrzygnąć, które czeskie stronnictwa i organizacje mają być wezwane do współudziału w akcji. W połowie listopada odroczono sejm czeski, wskutek otwarcia wiedeńskiej rady państwa, gdzie Czesi rozpoczęli obstrukcję. Kiedy po mowie prezesa ministrów Körbera, Stefan Tisza, prezes ministrów węgierskich, wystąpił w parlamencie węgierskim z ostrą mową, w której nazwał Körbera cudzoziemcem. Czesi, z innymi deputowanymi słowiańskimi, odmówili podpisów na interpelacji, wymierzonej przeciwko Węgrom, a biorącej w obronę Körbera. W grudniu delegacja niemieckiego stronnictwa postępowego w Czechach, doręczyła kardynałowi Skrbeńskiemu memorjał z żądaniem utworzenia w Czechach osob-

nej djecezji niemieckiej z niemiecką kapitułą i seminarjum niemieckiem. Kardynał odpowiedział, że zastanowi się nad tem żądaniem, a w każdym razie postara się o to, aby nie zabrakło księży niemieckich w jego djecezji. W grudniu 1903 poseł prof. Głębiński na mocy upoważnienia, które otrzymał od Koła polskiego, zgłosił się do prezesa klubu czeskiego, d-ra Pacaka, i prosił go, by klub czeski wyłączył z obstrukcji ustawę o auskultantach i praktykantach sądowych. Dr. Pacak oświadczył, że w zasadzie przyjmuje sympatycznie ową propozycję, lecz z góry oświadcza, iż nie może ręczyć, czy klub czeski zatwierdzi tę propozycję, a to ze względów taktycznych. Klubowi czeskiemu chodzi bowiem o konsekwentne przeprowadzenie obstrukcji. Prezes Jaworski przyjął u siebie przedstawicieli klubu czeskiego i konferował z nimi celem nakłonienia ich do zaprzestania obstrukcji na punkcie prowizorjum budżetowego. Posłowie czescy odpowiedzieli odmownie na propozycję prezesa Jaworskiego. Oświadczyli również, że będą prowadzili obstrukcję także w delegacjach wspólnych, aby nie dopuścić do uchwalenia budżetu wspólnego. 3 grudnia 1903 roku prezes Koła polskiego, Apolinary Jaworski, wystąpił na posiedzeniu rady państwa przeciw obstrukcji czeskiej, ganiąc wygłaszanie mów niezrozumiałych. Czesi przyjęli to wystąpienie krzykami oburzenia, zarzucali Jaworskiemu, że wygłosił mowę, podyktowaną sobie przez Niemców. Prezes klubu czeskiego uskarżał się osobiście przed Jaworskim na jego występowanie w obronie rządu niemieckiego przeciw polityce czeskiej. W kołach poselskich czeskich panowało wielkie wzburzenie. Prasa czeska uderzyła gwałtownie na posła Jaworskiego i Koło polskie z powodu tej mowy prezesa Koła. Organy młodoczeskie przypominały, że Czesi nie mieszają się w wewnętrzne sprawy Galicji pomimo ucisku Rusinów; popierali nawet sprawy wstrętne dla siebie, dlatego, że żądali tego Polacy. Gazety groziły zajęciem stanowiska wrogiego dla Koła polskiego, jeżeli Jaworski nie będzie osamotniony. Po wyjaśnieniach ze strony Jaworskiego i Koła polskiego sprawa się załagodziła. W grudniu 1903 cesarz, przyjmując deputowanych wybranych do delegacji wspólnych, robił posłom czeskim wymówki za trzymanie się polityki obstrukcyjnej. Posłowie z całym szacunkiem oświadczyli, że nie mogą zaprzestać obstrukcji, dopóki nie otrzymają żądanych a słusznych ustępstw.

Czeczotka, *cieciotka (Betula alba nodosa)*, odmiana brzozy pospolitej, z pniem nizkim, pełnym guzów węzłowatych; drewno używa się na wyroby tokarskie, głównie na fajki.

Czelakowski Ładysław, botanik, † 1902 r. w Pradze.

Czepieliński Florjan, † 1900.

Czerkawski Włodzimierz, ekonomista, napisał „Teorja czystego dochodu z ziemi" (Kraków, 1897).

Czermiński M., ksiądz, Jezuita, napisał nadto: „Z Grecji i Krety" z 107 cynkotypami i mapą (Kraków, 1902).

Czernatony Ludwik, polityk i publicysta węgierski * 1823. Podczas wojny węgierskiej o niezależność w 1848 był sekretarzem Ludwika Koszuta i redaktorem gazety „Marczius 15-ike". Po kapitulacji pod Villagos uciekł za granicę. Przebywał w Paryżu, Londynie, Ameryce, Włoszech, zajmując się dziennikarstwem. Skazany na śmierć zaocznie, powrócił w 1867 do Węgier, nie prosił o amnestję i zaczął zajmować się dziennikarstwem i polityką. Był przez czas pewien członkiem parlamentu.

Czernica, ptak, ob. Kaczka.

Czertkow Michał, generał-gubernator warszawski, * 1829. Po ukończeniu korpusu paziów, mianowany 1848 chorążym konnego pułku lejbgwardji; w 1854 był ordynansem przy Cesarzu Aleksandrze II, wówczas Następcy Tronu. W r. 1855 mianowany fligel-adjutantem. Za odznaczenie się przy obronie twierdzy Sweaborg, bombardowanej przez flotę angielsko-francuską, nagrodzony orderem św. Anny 3 klasy z mieczami i kokardą; w 1856 delegowany był z Najwyższego rozkazu do zleceń głównodowodzących armją kaukaską; w 1858 mianowany dowódcą kurińskiego pułku piechoty, za odznaczenie się w działaniach przeciw góralom 1858, nagrodzony orderem św. Włodzimierza 4 kl. z mieczami i kokardą; w r. 1859 dowodził wojskami, konsystującemi w Ikczerji, i za odznaczenie się w działaniach z góralami nagrodzony orderami: św. Jerzego 4 kl. i św. Anny 2 kl. z mieczami. W 1860 za odznaczenie się w działaniach przeciw góralom w obwodzie kubańskim awansowany na generał-majora z zamianowaniem do świty i zaliczeniem do piechoty armji; w 1861 mianowany gubernatorem wojskowym woroneskim i zarządzającym sprawami cywilnemi; w 1862 zaliczony do pułku Mińskiego; w 1864 mianowany wojskowym gubernatorem wołyńskim i zarządzającym sprawami cywilnemi; w 1867 przeniesiony na stanowisko pomocnika w zarządzie cywilnym generał-gubernatora wileńskiego, kowieńskiego, grodzieńskiego i mińskiego i głównego naczelnika gub. Witebskiej i Mohylowskiej; w 1868 mianowany wojskowym atamanem naczelnym wojska dońskiego z posunięciem na generał-lejtnanta; w 1869 awansowany na generał-adjutanta; w 1870 zaliczony do stanu kozackiego wojska dońskiego; w 1872 zaliczony do pułku atamańskiego Cesarzewicza Następcy Tronu. W 1877, podczas bytności Cesarza Aleksandra II w Kiszyniowie i armji czynnej, był w świcie; w tym samym roku mianowany czasowym generał-gubernatorem kijowskim, podolskim i wołyńskim i dowodzącym wojskami kijowskiego okręgu wojskowego, a w 1878 zatwierdzo-

ny na tych urzędach; 1881 mianowany członkiem Rady Państwa; 1883 posunięty na generała jazdy. 1896 zaliczony do konnego pułku lejb-gwardji i do jazdy gwardji. W roku 1901 mianowany generał-gubernatorem warszawskim i głównodowodzącym wojskami okręgu Warszawskiego.

Czerwonka, czerwona ziemia, ob. Rubryka.

Czeski kwartet, słynny związek czterech muzyków czeskich, składający się z pierwszego skrzypka Karola Hoffmanna (* 1872), drugiego skrzypka Józefa Suka (* 1874), wiolonczelisty Jana Vihana (* 1858), który wstąpił na miejsce Morego Ottona Bergera, oraz alcisty Oskara Nedbala (* 1874).

Człowiek chory (aluzja historyczna). Słowami temi lord Palmerston scharakteryzował polityczny i ekonomiczny stan państwa Otomańskiego.

Czolgosz Leon, anarchista, który zamordował prezydenta Stanów Zjednoczonych Mac-Kinleya, † 14 września 1901. C. pochodził z rodziny słowackiej, ale urodził się w Ameryce. Skazany na śmierć, był zabity prądem elektrycznym w październiku 1901.

Czwarty wymiar, wyobrażenie wypływające z matematycznego uogólnienia pojęcia przestrzeni; ob. Przestrzeń, Geometrja.

Ćwierczakiewiczowa Lucyna, † 1901.

Ćwikliński Ludwik.

Ćwikliński Ludwik, filolog, profesor uniwersytetu lwowskiego, radny miasta Lwowa, od roku 1897 poseł do parlamentu wiedeńskiego, następnie wiceprezes koła polskiego, 1902 powołany do ministerjum oświaty na stanowisko szefa i referenta spraw uniwersyteckich, oraz wyższych zakładów naukowych.

D.

Daczyce, miasto w Morawji, po obu brzegach Dyi czyli Thai, 3,000 miesz., trudniących się rolnictwem, dwa kościoły, stary ratusz. **D.** wspominane są już w XII w.

Daemonelix, ob. Djabla śruba (str. 84).

Daguet Aleksander, pedagog i historyk szwajcarski, † 1894 w Couvet.

Daimler Gotlib, mechanik, * 1834 w Schorndorf, † 1900, uczył się w fabryce machin w Grafenstaden w Alzacji, następnie kształcił się w szkole politechnicznej w Stutgardzie, 1861—63 pracował w Anglji, w r. 1872 objął zarząd fabryki motorów gazowych w Deutz pod Kolonją. W roku 1882 osiadł w Kannstatt i zajął się budową motoru odpowiedniego dla samochodów, a następnie udoskonalił w ogólności budowę samochodów. W r. 1891 fabryka jego przeszła na własność towarzystwa akcyjnego.

Daimlera motor, ob. Samochody.

Daktyl morski, gatunek małż z rodziny skałotoczy, ob. Świdrak.

Dalou Juljusz, znakomity rzeźbiarz francuski, * 1838, † 1902, najznakomitszem jego dziełem jest „Tryumf Rzeczypospolitej", pomnik wzniesiony 1899 w Paryżu, oraz „Mirabeau odpowiadający p. de Deux Brezé" (płaskorzeźba). Prócz tego wykonał wiele portretów i biustów znakomitych ludzi.

Damjanicz Marcin, ober-audytor wojsk austrjackich, † 1899 w Wiedniu.

Danckelmann Bernard, leśnik, † 1901.

Danew, polityk bułgarski, objął prezydjum gabinetu w styczniu 1902 i rozwiązał sobranje. Wybory nowe dały rządowi nieznaczną większość. W marcu 23 zreorganizował gabinet, do którego weszli sami zwolennicy Dragana Cankowa. 25 marca wyjechał do Petersburga wraz z księciem Ferdynandem. W listopadzie zreorganizował znowu ministerjum. Ustąpił w 1903 (ob. Bułgarja).

Danew.

Daniel Ernest, mąż stanu węgierski, * 1843 r. Od r. 1895 był ministrem handlu, w r. 1896 mianowany dziedzicznym członkiem izby magnatów, r. 1899 ustąpił wraz z gabinetem Banffego.

Danielak Michał, poseł galicyjski do austrjackiej rady państwa, * 1865 we Lwowie, gdzie ukończył gimnazjum; odbył studja prawne na uniwersytecie i otrzymał stopień doktora praw. Następnie przebywał pewien czas na studjach prawnych w Berlinie. W 1893—94 był współpracownikiem „Nowej Reformy" w Krakowie. W 1891 był jednym z inicjatorów „Towarzystwa szkoły ludowej," które później objęło cały kraj. W 1894 przeprowadził w Cieszynie w zgromadzeniu „Macierzy" wniosek, aby otworzyć gimnazjum polskie, które rzeczywiście otworzono 15 września 1895, a które doczekało się upaństwowienia 1903 r. W latach 1895 i 1896 odbył praktykę adwokacką w sądzie krakowskim. W 1897 wybrany po raz pierwszy na posła do wiedeńskiej rady państwa z IV kurji krakowskiej. W 1900 wybrany po raz drugi z V kurji sandeckiej. Wydaje tygodnik ludowy p. t.: „Obrona ludu." Przedtem wydawał tygodnik „Chata" i „Nowiny." Napisał broszurę o ciemnocie Galicji p. t.: „37,000 analfabetów," o „Lenartowiczu," o „Konstytucji 3 maja" i t. d.

Danielson Anders Peter, polityk szwedzki, * 1839, † 1897, od r. 1872 członek parlamentu 1891—94 wiceprezydent izby.

Danielson Jan Ryszard, historyk francuski, i polityk fiński, * 1853, od 1880 profesor w Helsingforsie, przywódca liberalnych finansowców, autor wielu dzieł historycznych.

Daniłowicz Strzelbicki Kazimierz, powieściopisarz. Ogłosił: „Blichtr" (1899); „Monografje artystów polskich. Franciszek Żmurko" (Warszawa, 1902).

Daniłowski Gustaw, wybitny poeta i powieściopisarz polski, * 1871 w Cywilsku (gub. Kazańskiej), ukończył gimnazjum w Warszawie, potem był przez 5 lat w instytucie technologicznym w Charkowie. Pierwsze utwory drukował w *Prawdzie*, *Głosie* i *Tygodniku ilustr.* Ogłosił osobno: „Nego" (Warszawa, 1899); „Z minionych dni" (Warszawa, 1902); „Na wyspie" poemat (wyd. 2, Warszawa, 1902); poezje. Por. Ignacy Matuszewski „Twórczość i Twórcy."

Daniłowski Gustaw.

Danja. *Dzieje.* Ministerjum Reedtza-Thotta, które objęło dziedzictwo po gabinecie Estrupa, składało się w znacznej części z tych samych członków, co poprzednie i prowadziło analogiczną politykę konserwatywną. Antagonizm pomiędzy obiema izbami, Landsthingiem i Falkethingiem, trwał dalej. W kwietniu 1896 nastąpiła reorganizacja gabinetu. W czerwcu t. r. ustąpił minister sprawiedliwości Nelleman, ostatnie ogniwo łączące nowy gabinet z dawnem ministerjum Estrupa, którego partja zajęła teraz stonowisko opozycyjne względem rządu, który zaczął się zbliżać do radykalnej partji „reformy," posiadającej większość w Folkethingu. Folkething popierał rząd i przyjął projekt budżetu, ale izba wyższa (Landsthing) odrzuciła go, i ministerjum podało się do dymisji (10 maja 1896). Nowy gabinet utworzył dotychczasowy minister spraw wewnętrznych, Hörring, który z trudem trzymał się przy władzy, gdyż izba wyższa nie była mu przychylna, a w izbie niższej nie podobały się nacjonalistyczne mowy ministrów, żądających kredytów na uzbrojenie i fortyfikacje wyspy Seeland. Dawna walka obu izb nie ustawała i rząd z trudem uzyskał zatwierdzenie budżetu na rok 1897—98. Wskutek tego i działalność prawodawcza szła bardzo ospale. Nowe wybory do izby niższej (Folkethingu) wypadły niekorzystnie dla rządu (1898). Najprzychylniejsze dla ministerjum partje straciły wiele mandatów, a cyfra socjalistów wzrosła z 8 na 12. Niezadługo potem obchodzono uroczyście rocznicę walk 1848 w Szlezwigu-Holsztynie; w końcu 1898 z powodu wydaleń Duńczyków z Niemiec zawrzało w całej Danji. W Kopenhadze lud urządził gwałtowne demonstracje, a minister wojny Tuxen oświadczył w parlamencie, że państwo Duńskie jest przygotowane do wojny nawet z wielką potęgą. Sesja parlamentu 1898—99 znowu wywołała trudności, gdyż obie izby walczyły z sobą i przeszkadzały w pracy prawodawczej. Do tego dołączyły się nieporozumienia robotników z pracodawcami, co w końcu doprowadziło do reorganizacji gabinetu. Ustąpili minister wojny Tuxen, minister sprawiedliwości Rump i minister spraw wewnętrznych Bardenfleth. Miejsce ich zajęli: pułkownik Schnack (wojna), deputowany Bramsen (sprawy wewnętrzne); sprawiedliwość objął czasowo prezes ministrów Hörring. Bramsen zdołał doprowadzić do porozumienia pomiędzy kapitalistami a korporacjami robotniczemi. Kwestja budżetu doprowadziła do starć z izbą niższą. Rząd ustąpił, i to wywołało oburzenie izby wyższej i konserwatystów, którzy rozpoczęli frondę i zaczęli w sposób bezwzględny atakować ministerjum. W łonie samego gabinetu również panowała niezgoda. Ostatecznie 22 marca 1900 gabinet zagroził dymisją i ustąpił. Załatwiwszy przedtem sprawy budżetowe, 25 kwietnia 1900 roku zamknięto sesję parlamentu. Nowy gabinet składali: prezes ministrów i minister spraw zewnętrznych Hannibal von Schested, prof. Goos (sprawiedliwość), prof. Scharling (finanse), kommodor Middelboe (marynarki), pastor Bjerre (wyznania), V. Frijs (rolnictwo), baron Juul Rysensteen (roboty publiczne), Schnack (wojna), Bramsen (sprawy wewnętrzne). Pomimo, że gabinet składał się z konserwatystów i wybitnych specjalistów, nie znalazł poparcia u prawicy. Napróżno ks. następca tronu Fryderyk, który w lecie 1900, podczas nieobecności ojca sprawował rządy, nawoływał w mowie publicznej konserwatystów do poparcia rządu. Ministerjum nie znalazło poparcia i nie mogło przeprowadzić najmniejszych projektów. Nowe wybory do Folkethingu (3 kwietnia 1901), wzmocniły partję radykalną i socjalistyczną. Wybrano: 73 członków partji reformy (lewica), 15—umiarkowanej lewicy, 15—socjalistów, 8—prawicy, 2—niezależnych. 16 lipca 1901 ministerjum podało się do dymisji. Nowy gabinet utworzył profesor Deuntzer, który objął sprawy zewnętrzne Annerstedt (sprawiedliwość), Christensen (oświata i wyznania), Hage (finanse), Ole Hansen (rolnictwo), redaktor Hörup (roboty publiczne), kontradmirał Jöhnke (marynarkę), pułkownik Madsen (wojnę), redaktor Enevold Sörenson (sprawy wewnętrzne). Ponieważ wszyscy ministrowie należeli do lewicy, był to zupełny przewrót w polityce duńskiej. Ludność przyjęła tę zmianę bardzo życzliwie. W sierpniu 1901 przyjęto w obu izbach wniosek dr. Godmundssona, żeby Islandja

posiadała w Kopenhadze swego własnego ministra Islandczyka rodem. We wrześ. 1901 przedstawiciele wszystkich gmin kraju w liczbie 8,000 przybyli do Kopenhagi, żeby złożyć królowi podziękowanie za zmianę systemu i ministerjum. Król odpowiedział, że ma nadzieję, iż zmiana ta sprowadzi zgodę i dobrobyt w kraju. 5 października 1902 otworzył sesję parlamentu król osobiście, zaznaczając, że w wyborze ministrów kierował się życzeniami większości kraju. Folkething wybrał na prezydenta Trier'a, a na wiceprezydentów Krabbego i Thomsena Ganbroego—wszystkich z partji reformy (lewica), i złożył królowi adres dziękczynny za zmianę ministerjum. Adres ten uchwalono jednogłośnie. 5 grudnia 1901 ustąpił minister sprawiedliwości Annerstedt, a miejsce jego zajął Westring. W kwestji sprzedania Stanom Zjednoczonym duńskich posiadłości w Indjach Zachodnich opinja publiczna żądała, żeby nie dokonywano tej tranzakcji bez odwołania się do samych mieszkańców wysp zachod.-indyjskich; utworzyło się konsorcjum skarbowe, w celu podniesienia ekonomicznego stanu wysp. Rząd przedstawił izbie niższej projekt reformy sądowej grudnia 1902. Ostatecznie jednak Danja musiała się zdecydować na sprzedaż wysp duńskich w Antylach Stanom Zjednoczonym, gdyż kolonje te przynosiły ciągły deficyt. Folkething zatwierdził tę sprzedaż 10 marca 1902. Landthing duński jednak zaprotestował przeciw sprzedaży 2 października 1902. 27 października 1902 r. następca tronu duńskiego książę Fryderyk przybył z wizytą do cesarza Wilhelma do Poczdamu. W kwietniu 1903 cesarz Wilhelm odwiedził króla duńskiego w Kopenhadze. Ludność zachowywała się spokojnie. 16 czerwca odbyły się wybory do Folkethingu, wybrano 74 członków lewicy, 16 socjalistów, 12 członków prawicy, 11 umiarkowanych liberałów. Gabinet Deuntzera nie zachwiał się przez to. Wprawdzie w Folkethingu, gdzie partja reformy (lewica) od dłuższego już czasu rozporządzała potężną większością, przy ostatnich wyborach utracił rząd ze swoich 76 mandatów kilka na rzecz konserwatystów i socjalistów; ponieważ jednak wolnokonserwatyści i pogrobowcy rozwiązanej partji umiarkowanej zbliżyli się do rządu, prawdziwą stratę stanowi tylko kilka mandatów, zdobytych przez socjalistów. W Landsthingu (izbie wyższej) pozycja gabinetu Deuntzera pozostała równie silna, jak była od r. 1901. Z zapewnioną większością w obu izbach sejmu podjął Deuntzer budowę nowego gmachu politycznego na pobojowisku trzydziestoletniej bezowocnej walki konstytucyjnej. Rozpoczęta w d. 5 października (1903) sesja nowego sejmu miała przed sobą do rozwiązania szereg najważniejszych zagadnień gospodarstwa państwowego: reformę gminnego prawa wyborczego w duchu wolnomyślnym, reformę sądownictwa, projekt o wyposażaniu robotników wiejskich we własne parcele gruntowe, wreszcie wielką, gruntowną reformę armji. Dzisiejsza partja rządowa domagała się oddawna zmniejszenia wydatków na armję do *minimum*, tudzież ustalenia neutralności duńskiej. W listopadzie 1903 r. król Chrystjan obchodził jubileusz czterdziestolecia swoich rządów. Jako dar jubileuszowy przyniósł królowi sejm duński uchwałę odbudowania starego, spalonego w r. 1884 zamku Christjansborg.

Daranyi Ignacy, polityk węgierski, * 1849, od r. 1881 członek parlamentu, był wiceprezesem izby, a w gabinecie Bauffyego (1895) ministrem rolnictwa.

Dargent Yan, rysownik i malarz francuski, * 1824, † 1899.

Darlan Jan Chrz. Iraz, polityk francuski, w 1848 adwokat. W 1890 wybrany do parlamentu. W 1890 objął w gabinecie Méline'a tekę sprawiedliwości, ale w 1898 ustąpił wskutek konfliktu z senatem.

Darowski Adam wydał: „Szkice historyczne" (serja III, Petersburg, 1897, wyd. 2, Warsz., 1901).

Dasent Jerzy, pisarz angielski, † 1896 w Londynie.

Daun Alfred.

Daun Alfred, rzeźbiarz polski, * 1854 w Krakowie, uczeń dawnego instytutu technicznego tamże, wstąpił 1873 do szkoły sztuk pięknych, skąd po pięciu latach wyjechał do Wiednia. Sumienność w rysowaniu, oraz bardzo łatwa technika modelowania cechowały go od początków jego studjów. Toteż po powrocie do Krakowa, obiecujące jego talenty zjednały mu uznanie i pomoc protektorów, z pomiędzy których najgoręcej zajął się młodym artystą dr. Jordan, filantrop i miłośnik sztuki. Na jego zamówienie wykonał Daun figurę „Lilli Wenedy" i grupę „Grażyna z Litaworem," obie w kamieniu pińczowskim, ustawione na plantacjach, oraz cały szereg popiersi znakomitych mężów (w marmurze), znajdujących się w słynnym parku gimnastycznym Jordana. Przez lat kilka zajmował Daun katedrę rzeźby w szkole sztuk pięknych w Krakowie i na tem stanowisku wywarł bardzo korzystny i dodatni wpływ na cały zastęp młodych adeptów sztuki, zwłaszcza, że przy dokładnej znajomości doskonałej techniki, z łatwością zgodził się na nowy kierunek t. zw. modernizmu i z powodzeniem go w swych ostatnich pracach zaznaczył. W ciągu tego kilkoletniego okresu pracy profesorskiej, wykonał **D.** parę bardzo dobrych biustów, jak: kompozytora Żeleńskiego, Schallaya i prof. dr. Obalińskiego, dalej—grupę „Muzyki" na fronton teatru krakowskiego i drugą kompozycję, figurę „Lilli We-

nedy" z bronzu. Potem przeniósł się Daun na posadę rzeczywistego profesora modelowania do szkoły przemysłowej w Krakowie.

Daurignac Fryderyk, **D.** Roman, **D.** Ewa, ob. Humbert Teresa.

David Armand, przyrodnik i misjonarz francuski, † 1900.

Davidson John, liryk i dramatyk szkocki, * 1857, wydał dramaty: „Bruce" (1886); „Smith" (1888), satyrę filozoficzną „Perferoid" (1890), dramat historyczny „Godfred" (1898); „Flat street Eclogues" (1893 i II serja 1895) zrobiły go sławnym w Londynie; „Ballads and Songs" (1894); „New Ballads" (1896); „The last Ballads and other poems" (1898); „Sentences and Paragraphs" (1893); „Earl Levander".

Davimon Alfred, pisarz i polityk francuski, * 1819 w Lille, † 1902.

Dawid Jan Władysław, psycholog, wydał nadto „Naukę o Rzeczach" (1892). W 1901 objął redakcję *Głosu* w Warszawie.

Dawson Jan Wiljam, geolog, † 1899.

Dawson Jerzy Mercer, geolog, syn poprzedniego, * 1849 w Pictou w Nowej Szkocji, † 1901 w Ottawa, kształcił się w Montreal i w szkole górniczej w Londynie, następnie należał do urzędu geologicznego Kanady, a od 1895 jest jego dyrektorem. W 1893 był prezydentem kanadyjskiej Royal-Society. Zbadał budowę geologiczną różnych okolic Kanady i ogłosił znaczną liczbę dzieł, jak: „Descriptive sketch of the physical geography and geology of the Dominion of Canada" (1884); „Observations of the Bering Sea" i in.

Dawson City, miasto w kanadyjskiem terytorjum Jukon, na granicy Alaszki, pod 64° szer. płn., w pobliżu zbiegu rzek Klondike i Jukon, założone zostało dopiero w jesieni 1896 po odkryciu kopalni złota nad Klondike, liczy już 35,000 miesz. Główna ulica, długości 1,5 klm., posiada jedynie domy drewniane; miasto ożywione jest w lecie, gdy otwarta jest żegluga na rzece Jukon, która przez większą część roku pokryta jest lodem.

Daza Hilarjon, prezydent rzeczypospolitej Boliwijskiej, został zamordowany 1894 w Ursuni.

Dąbrowski Ignacy, napisał nadto: „Chwila była przedwieczorna" (Warszawa, 1903).

Dąbrowski Ignacy.

Decrais Piotr Ludwik Albert, 1893 — 1894 był ambasadorem w Londynie, deputowanym w parlamencie od 1897, jako zwolennik rewizji procesu Dreyfusa, objął tekę kolonji 1899 w gabinecie Waldeck-Rousseau.

Decreto-legge (włoski), w prawie państwowem włoskiem dekret królewski posiadający tymczasową moc prawa i wydawany w wypadkach kiedy zachodzi tego niezbędna potrzeba, bez odwoływania się do parlamentu.

Defuisseaux Alfred, adwokat francuski, * roku 1843. † 1901.

Degas Edgar, malarz francuski, * 1834, malował początkowo obrazy rodzajowe historyczne, później zwrócił się do tematów współczesnych i do impresjonistycznej techniki; znakomite zwłaszcza były jego obrazy wystawiające tancerki w różnych pozach i oświetleniach.

De Gubernatis Angelo, ob. życiorys w dziele głównem.

De Gubernatis A.

Dehmel Ryszard, poeta niemiecki, * 1863 r., zajmował się początkowo ekonomją, później oddał się literaturze. Był jednym z założycieli modernistyczno-artystycznego pisma *Pan*. Wydał: „Erlösungen" (1891, II wyd., 1898); „Aber die Liebe Ein Ehemanns und Menschenbuch" (1893); „Lebensblätter" (1895); „Weil und Welt" (1897); dramat „Der Mitmensch" (1895), oraz „Luzifer" (1899).

Dekker Edward Douves, pisarz holenderski, Z pism jego w polskim języku posiadamy: „Wybór pism" tłóm. Malwina Posner-Garfeinowa (Warszawa, 1903); „Maks Havelaar" (Warszawa, 1903, w „Bibl. dzieł wyborowych").

Delaborde Henryk, hr. malarz i pisarz francuski, * 1812, † 1899.

Delarey, generał, wódz Burów w wojnie z Anglją, walczył dzielnie z Anglikami. W sierpniu 1901 r. wydał proklamację, skierowaną przeciwko proklamacji lorda Kitchnera, który nawoływał Burów do złożenia broni. **D.** przeciwnie żądał dalszej walki. We wrześniu napadł **D.** na generała Methuena, a następnie na obóz angielski pod Moedwill. **D.** był pomocnikiem głównodowodzącego w zachodnich okręgach Transwalu. W lutym 1902 wziął do niewoli oddział angielski pod Wolmaransztadem. W marcu rozbił oddział lorda Methuena, złożony z 1200 i wziął dowódcę do niewoli, ale niebawem wypuścił go na wolność. W kwietniu wraz z innemi wodzami brał udział w rokowaniach pokojowych z lordem Kitchenerem. W maju przybył na konferencje do Vereening'u, a następnie do Pretorji. 31 maja podpisał razem z innymi kapitulację. Później wyjechał razem z Dewetem i Bothą do Anglji, żeby uzyskać od rządu angielskiego złagodzenie warunków, co

Gen. Delarey.

nie dało żadnego rezultatu; następnie zwiedził Berlin i Paryż, gdzie był przyjmowany owacyjnie, i powrócił do kraju.

Delaunay Ludwik Arsenjusz, aktor francuski, * 1826, † 1903. Debiutował w 1848 w Odeonie, potem przeszedł do Komedji Francuskiej, gdzie grywał z wielkiem powodzeniem role kochanków. Ustąpił z teatru w 1887. Był profesorem deklamacji w konserwatorjum paryskiem.

Delboeuf Józef, filozof, † 1896 w Bonn.

Delbrück Hans, historyk niemiecki, mianowany w 1896 profesorem zwyczajnym w uniwersytecie berlińskim.

Delbrück Marcin Fryderyk Rudolf, * 1817, † 1903. Po uzyskaniu dymisji w 1876, zwalczał jako członek parlamentu protekcyjną politykę handlową i wysokie cła rolniczo-przemysłowe.

Delcassé Teofil, polityk francuski, * 1852 r., kształcił się w Paryżu i był współpracownikiem *La République française*. W r. 1889 wybrany do parlamentu. W gabinecie Brissona (1898) objął tekę ministra spraw zagranicznych i na tem stanowisku pozostał, pomimo zmiany kilku gabinetów.

Delcassé Teofil.

Delff Hugo Henryk Karol, filozof niemiecki, † 1898 w Husum w Szlezwigu.

Deligny Edward Jan Stefan, generał francuski, * 1815, † 1902.

Delijannis Teodor, grecki mąż stanu, prezes ministrów, na którem to stanowisku popierał powstanie na wyspie Krecie 1897, lecz po rozbiciu greckiego wojska w Tesalji, zmuszony był podać się do dymisji. W 1897 w jesieni obalił gabinet swego następcy Rallisa, ale król nie powierzył **D.** steru rządów. W r. 1902 objął nanowo ministerjum.

Delitzsch Fryderyk, asyrjolog, w 1899 powołany na katedrę do Berlina.

Delombre Paweł, polityk francuski, * 1848, był redaktorem działu ekonomicznego w *Temps*, w 1893 wybrany do parlamentu, w 1898 objął ministerjum handlu w gabinecie Dupuy'ego.

Delpit Edward, powieściopisarz francuski, * 1844, † 1900.

Dembiński Bronisław, historyk, ogłosił: „Źródła do dziejów 2-go i 3-go rozbioru Polski" (Lwów, 1902).

Demby Stefan, bibljograf polski, * 1862 r. w Łomży, w 1883 ukończył gimnazjum w Płocku, studja uniwersyteckie odbył na wydziale prawnym w Warszawie (1883—1887). Drukował szkice biograficzno-bibljograficzne o Giejsztorze, Franciszku Ksawerym Dmochowskim, ks. Michale Kleotasie Ogińskim, Henryku Sienkiewiczu, Aleksandrze Świętochowskim i in. Zebrał i ułożył „Album pisarzów polskich" (Warsz., 1898). Wydał „Bibljografję pism Aleksandra Świętochowskiego 1867—1897" (Kraków, 1899); „Bibljografja pism Henryka Sienkiewicza, poprzedzona jego szkicem biograficznym". Przygotował do druku wyczerpujący „Słownik pisarzy polskich". Jest właścicielem księgarni wydawniczej.

Demmin August, historyk sztuki, † 1898 r. w Wiesbadenie.

Demogeot Jakób Klaudjusz, francuski historyk literatury, † 1894 w Paryżu.

Denning Wiljam Fryderyk, astronom, * 1848 w Braysdown (Somerset), mieszka w Bristolu. Przeprowadził ważne badania nad gwiazdami spadającemi, oraz odkrył kilka komet, a między niemi dwie perjodyczne: 1881 V o obiegu 8,9-letnim, i 1894 I o obiegu 7,4-letnim. Ogłosił katalog punktów promieniowania różnych rojów gwiazd spadających (1899) i in.

Derdowski Hieronim, literat i poeta, * w Wielu w powiecie Chojnickim na Kaszubach, przez pewien czas pracował jako dziennikarz w Chełmie i Toruniu, w 1885 osiedlił się w Ameryce, † 1902 w Winowie w stanie Minnesota.

Derenbourg Józef, orjentalista, † 1895 roku w Ems.

Déroulède Paweł, podczas sprawy Dreyfusa (ob.) wystąpił znowu na widownię, zwalczając republikę parlamentarną i agitując za wyborem prezydenta przez plebiscyt, t. j. głosowanie powszechnie. 23 lutego 1899 po wyborze Loubeta wezwał generała Rogeta podczas pogrzebu Faure'a, do zamachu stanu publicznie na ulicy; aresztowany i stawiony przed sądem przysięgłych, był uwolniony z pod zarzutu zdrady stanu. Później aresztowany za udział w spisku monarchistycznym, był stawiony razem z towarzyszami przed sądem senatu i skazany na 10-letnie wygnanie (1900).

Derwisz-pasza Ibrahim, generał turecki, † 1896 w Konstantynopolu.

Deschamps Gaston, pisarz francuski, * nie 1865, lecz 1861.

Deschanel Paweł Eugenjusz, w 1898 wybrany na prezesa izby deputowanych. W 1899 wybrany powtórnie na tę godność, a następnie wybrany do akademji francuskiej. Po ostatnich wyborach nie otrzymał fotelu prezydjalnego i wogóle stracił wiele ze swojej popularności.

Desjardin Artur, prawnik francuski, † 1901.

Desmaze Karol Adrjan, pisarz francuski, * 1820, † 1900.

De Smet de Nayer Paul, polityk belgijski, * 1843. Wybrany w 1880 przez partję klerykalną do parlamentu. W 1893 został ministrem skarbu, a 1897 objął prezydjum gabinetu. Ustąpił 1899 w styczniu, ale w sierpniu t. r. objął znowu ster rządów. Ob. Belgja.

Detektyw (z angiel. detective), ajent policji tajnej.

Dettweiler Piotr, lekarz, * 1837 r. w Wintersheim w Hesji nadreńskiej, studjował medycynę w Giessen, Würzburgu i Berlinie, był lekarzem wojskowym, 1870 został lekarzem w zakładzie Brehmera dla chorych na płuca w Görbersdorfie, w 1876 objął kierunek podobnego zakładu w Falkenstein w górach Taunus, a w 1891 założył lecznicę dla ludzi niezamożnych, chorych na płuca, która stała się wzorem dla podobnych zakładów. Ogłosił: „Die Behandlung der Lungenschwindsucht in geschlossenen Heilanstalten" (1880, 2 wyd., 1884); „Therapie der Phtisis" (1887); „Handbuch der Ernährungstherapie" (1897) i in.

Deuntzer, prezes ministrów duńskich od 1901. Pierwszy przedstawiciel lewicy w rządzie od czasów Estrupa (ob. Danja).

De Vigne Paweł, rzeźbiarz belgijski, * 1843, † 1901. Ważniejsze jego dzieła: pomnik de Breydela i de Coninck a w Bruges, pomnik de Haerne'a w Courtroi, posąg Porerella, etc.

Devrient Otto, aktor i poeta dramatyczny, † 1894 w Szczecinie.

De-Wett Chrystjan, generał transwalski,* w Oranji, studjował prawo w Londynie, następnie osiadł na roli. Po wybuchu wojny z Anglją 1899 r, **D.** wraz z trzema synami wziął udział w walce, początkowo w kraju Przylądkowym, później w Oranji i Transwalu, wielokrotnie zadając dotkliwe klęski Anglikom, dokonał wielkiego strategicznego dzieła, gdy otoczony przez przeważające siły angielskie, wymknął się im i połączył swój oddział z oddziałem Delareya, wraz z którym rozbił oddział Baden-Powela. Walczył do końca. Po zawarciu pokoju przybył do Europy razem z Bothą i Delareyem (ob. Transwal). Napisał: „Trzy lata wojny o niepodległość" (Warszawa, 1903).

De-Wett Chrystjan

Dewey Jerzy, admirał amerykański, * 1837, fachowe wykształcenie czerpał w akad. marynarki w Annapolis, odznaczył się podczas wojny domowej i awansował na kapitana okrętu. W r. 1870 mianowany kommodorem, otrzymał 1898 główne dowództwo nad zjednoczoną flotą państw europejskich na wodach azjatyckich, a po wybuchu wojny z Hiszpanją, zniszczył pod Manillą, stolicą wysp Filipińskich, flotę hiszpańską i zdobył Manillę. Za czyn ten mianowany kontradmirałem, a w 1899 awansował na admirała floty. Po powrocie obie partje ofiarowały mu kandydaturę na prezydenta, którą odrzucił.

Dewizy. Dodatek do dzieła Chassant'a „Dictionnaire des devises historiques et héraldiques", wyszedł w 1896. Por. Krebs „Mottos und Devisen des Kriegerstandes" (Wiedeń, 1896).

Deym Franciszek, hr., dyplomata austrjacki, ambasador w Londynie, † 1903.

Dębicki Władysław Michał, ks., napisał nadto: „Studja i szkice religijno-filozoficzne" (Warszawa, 1901) i przełożył na język polski dzieło Herm. Grubera p. t. „Dzieje filozofji pozytywnej" (Warszawa, 1897).

Dębicki Zdzisław, poeta, * 1871 w Warszawie, gimnazjum ukończył w Dorpacie, studja uniwersyteckie rozpoczął w Warszawie, początkowo na wydziale lekarskim. Po pewnej przerwie wyjechał do Lwowa i tam ukończył wydział prawny i rozpoczął praktykę sądową. W 1899 powrócił do Warszawy. Ogłosił: „Ekstaza" (Lwów, 1898); „Noce bezsenne" (Lwów, 1900); „Święto kwiatów". Jest stałym współpracownikiem *Gazety Polskiej*, gdzie pisuje feljetony i krytyki, oraz *Bibljoteki Warszawskiej*.

Dębicki Ludwik, ogłosił: „Z historji XIX w." „Wspomnienia dziennikarza" (Kraków, 1903).

Diagrafje, obrazy otrzymywane za pomocą promieni Röntgena.

Didon Henryk, znakomity kaznodzieja, Dominikanin, † 1900.

Diehl Edmund, inżynier, † 1900.

Diercks Gustaw, historyk niemiecki, ogłosił nadto: „Kulturbilder aus den Vereinigten Staaten" (Berlin, 1893); „Marokko" (tamże, 1894); „Geschichte Spaniens" (tamże, 1895, t. 2).

Dilke Karol, polityk angielski, * 1843.

Djabeł morski, ryba, ob. Żabnica.

Djabla śruba, *Daemonelix*, *robak kopalny*, osobliwy utwór geologiczny w Nebrasce i Dakocie, w tak zwanych Badlandach (ob. Nebraska), mający postać śrub, czyli raczej grajcarków skamieniałych, pionowo w ziemi utkwionych, o długości do 2,5 m., o skrętach coraz się zwężających, których liczba dochodzi do 13; ponieważ utworzone są zwapienia bardziej zbitego, aniżeli grunt otaczający, po jego zwietrzeniu występują nad powierzchnię. Od końca dolnego do głowy najbliższej takiej śruby prowadzi pręt pochylony pod kątem 45°, długi niekiedy na 4 m., a takie połączenie dalej istnieje z następnemi śrubami. Niektórzy paleontologowie opisywali takie utwory, jako skamieniałości zwierząt lub wodorostów, prawdopodobniej jednak są to odlewy mineralne dawnych przewodów, wykopanych przez jakieś zwierzę gryzące.

Dłuski Erazm, muzyk, * 1857 r. na Podolu, kształcił się na wydziale matematycznym uniwersytetu w Petersburgu, następnie w konserwatorjum pod kierunkiem Rubinsztejna. Skomponował „Pieśni" na fortepjan, „Noc", „Kołysankę", „Morze", „Słońce już zgasło", opery „Romano" i „Urwasi" (1901).

D-Mol, pseudonim poetki polskiej, Maryli Wolskiej, * 1874. Wydała osobno: „Symfonje jesienne i „Thème varié" (1901). Zajmuje się także malarstwem: „Święto słońca" (1903).

Dmuchawiec, roślina, ob. Podróżnik.

Dobieszewska Józefa ze Szmigielskich, † nie w 1896, lecz 1899 r. w Marjenbadzie.

Dobór, *dobór naturalny, dobór płciowy,* ob. Darwinizm.

Dodds Alfred, generał francuski, mianowany głównodowodzącym w Indochinach.

Doksologja (greck.), krótsza lub dłuższa formuła, wysławiająca Boga albo Trójcę św. **D.** licznie znajduje się w Piśmie św., a mianowicie: w Listach Ap. i Objawieniu św. Jana, oraz w pismach Ojców Kościoła, tudzież na końcu modlitw i hymnów kościelnych. **D.** dzieli się na *wiekszą*, np. „Chwała Bogu na wysokości" i t. d. i *mniejszą*: „Chwała Bogu Ojcu i Synowi i Duchowi św."

Dolina Józafata, ob. Józafat.

Dołkogłów (*Botriocephalus*), rodzaj robaków, ob, Tasiemcowate.

Domaniewski Bolesław, muzyk fortepjanista, * 1859 pod Sieradzem, kształcił się w Warszawie pod kierunkiem Wieniawskiego, a od 1878 w konserwatorjum petersburskiem. W 1900 powołany był na profesora w konserwatorjum krakowskiem, w końcu tegoż roku osiadł w Warszawie.

Domaniewski Czesław, budowniczy, napisał razem z Marjanem Wawrzenieckim: „Rozróżnianie stylów w architekturze" (Warszawa, 1900).

Dominikańska Rzeczpospolita (San Domingo). Od 1887 prezydentem rzeczypospolitej był Ulises Heureaux, murzyn, który rządził bardzo energicznie i rozsądnie, dbając o podniesienie cywilizacji. Finanse jednak stały nieszczególnie. Heureaux został zamordowany w 1899. Po jego śmierci wybuchły zaburzenia, gdyż o prezydenturę dobijał się, prócz wiceprezydenta Figuereo'a, i Jimenez, który ostatecznie zwyciężył. Don Juan Isidoro Jimenez, kreol hiszpański, syn byłego prezydenta, bogaty kupiec i przemysłowiec, zajął się przedewszystkiem uporządkowaniem finansów kraju. W 1902 wybuchły zaburzenia i utworzył się rząd tymczasowy pod naczelnictwem Vasqueza. Jimenez wyjechał. Później prezydenturę objął Wos-y-Gil. W październiku 1903 wybuchło powstanie, mające na celu przywrócenie władzy Jimeneza. W listopadzie 1903, eskadra pancerna niemiecka otrzymała rozkaz, aby udała się do San Domingo, dla obrony tamtejszych interesów niemieckich, zagrożonych przez rewolucję. Parowiec amerykański przełamał blokadę i zawinął do Puerto Plata. Okręt wojenny rządowy bombardował miasto Macoris, zajęte przez stronnictwo rewolucyjne. Także w mieście samem toczyła się krwawa walka między obu stronnictwami. Powstańcy w San-Domingo zakomunikowali posłowi Unji, Povellowi, że nie uznają zobowiązań, powziętych przez obalonego prezydenta Wos-y-Gila wobec Stanów Zjednoczonych. Zażądali oni uznania przez Stany. Powell odmówił wejścia w porozumienie z powstańcami. Stosunki dyplomatyczne między republiką San-Domingo a Stanami Zjednoczonemi zostały zerwane. Amerykanie wysłali pancernik „Baltimore" ku wybrzeżom wyspy, aby przełamał blokadę i umożliwił okrętom amerykańskim handlowym wstęp do portów republiki. Po trzydniowej walce z powstańcami, prezydent republiki Gil dał za wygraną i schronił się do konsulatu niemieckiego. Rewolucja była skończona. Nowym prezydentem obwołano w całym kraju Jimeneza. W końcu listopada 1903, stolica kraju, San-Domingo, kapitulowała przed powstańcami, którzy ją oblegali. Prezydent Wos-y-Gil tudzież ministrowie schronili się na okręt niemiecki. Ludność rzeczypospolitej powitała z zapałem przybyłego na wyspę z Port-Au-Prince prezydenta rewolucyjnego Jimeneza. Swoją drogą pozostały jeszcze sprawy nieuregulowane, gdyż nowy rząd nie chciał uznać zobowiązań dawnych względem Stanów Zjednoczonych. Prócz tego rząd dominikański dawniej nosił się z zamiarem zneutralizowania wód rzeczypospolitej. Stany Zjednoczone protestowały przeciwko temu, żeby jakiekolwiek państwo europejskie mogło zakładać na wyspie stacje węglowe. Na czele rządu prowizorycznego stanął Jimenez, poprzedni prezydent Wos-y-Gil odpłynął na Kubę. Wybór legalnego prezydenta miał się odbyć w lutym 1904. Kandydatami do prezydentury byli Morales i Jimenez.

Donan Coyle, powieściopisarz angielski, Szkot, * 1859, pochodzi z rodziny artystów. Dziadek jego John **D.**, był znakomitym karykaturzystą, a stryj Rychard **D.** jest współpracownikiem *Puncha*. **D.** Coyle pisze bardzo poczytne romanse kryminalistyczne, których bohaterem jest detektyw amator Sherlock Holmes. Wydał: „The sign of four, Adventures of Scherlock Holmes" (1892); „The memoirs of Scherlock Holmes" (1893). Prócz tego pisał powieści historyczne: „Mical Clarke" (1889); „The white Company", „The great Shadow", „The Refugees" etc.

Donizetti Kajetan. W 1897 w rodzinnem mieście **D.**, Bergamo, wzniesiono mu pomnik.

Donnay Karol Maurycy, dramaturg francuski, * 1860 w Paryżu, nie zaś 1862.

Doppler Karol, flecista i kompozytor, * 1826 we Lwowie, † 1900 w Sztutgardzie.

Dörmann Feliks, poeta niemiecki, * 1870 r. Wydał: „Neurotika" (1892); „Sensationen" (1890); należy do szkoły modernistycznej.

Dorsz, sztokfisz w stanie młodym, ob. Wątłusz.

Douglas Ludwik Wilhelm August, hr., polityk szwedzki, * 1849, spokrewniony z dworem przez

matkę, księżniczkę badeńską. Wybrany do parlamentu (1890), gdzie się odznaczał jako dobry mówca i obrońca ceł protekcyjnych. W 1893 naczelnik okręgu Upsalskiego, w 1895—minister spraw zewnętrznych.

Douglass Fryderyk, północno-amerykański publicysta, † 1895 w Anacostia.

Dove Alfred Wilhelm, historyk niemiecki, w 1897 zajął katedrę historji nowożytnej w uniwersytecie fryburskim.

Dowie, sekciarz amerykański, który ogłosił się za wcielenie proroka Eljasza. Najpierw próbował szczęścia w Australji, potem założył około Chicago w Ameryce miasto, które nazwał Syonem, gdzie powstały: uniwersytet, banki etc. W r. 1903 próbował „zawojować“ moralnie New-York, ale bez skutku. W grudniu 1903 ogłoszony bankrutem i miasto Syon miano sprzedać na licytacji.

Dowkont Szymon.

Dowkont Szymon, pisarz litewski. Życiorys ob. w dziele głównem, tom IV, str. 455.

Draga, *królowa serbska,* z domu Ljuniewicz, wyszła za mąż za inżyniera *Massina,* pędziła potem żywot dość awanturniczy, wreszcie została damą dworu królowej Natalji serbskiej i zdołała usidlić swemi wdziękami młodszego znacznie od siebie jej syna, króla Aleksandra, który zawiązał z nią stosunek miłosny, następnie zaręczył się, a w końcu zaślubił Dragę, wbrew woli rodziny i całego narodu (w sierpniu 1900 r.). Ojciec króla Aleksandra exkról Milan, zrzekł się wskutek tego godności głównodowodzącego wojskiem, a ministerjum podało się do dymisji. To wszystko nie wpłynęło na króla Aleksandra, który poddał się zupełnie wpływowi małżonki i zapowiedział (w styczniu 1901) narodziny potomka. Jak wykazało badanie ginekologiczne, ciąża była udana przez Dragę, w celu wzmocnienia swego wpływu na królu. Wpływ ten w skutkach okazał się fatalnym, gdyż królowa Draga popychała króla Aleksandra do nadużyć władzy, które zrobiły go niepopularnym wśród ludu i armji. Kiedy zaś, widząc, że nie doczeka się potomstwa, zapragnęła jednego ze swoich braci mianować następcą tronu, oburzeni oficerowie zamordowali w nocy z d. 11 na 12 czerwca 1903 króla Aleksandra i królowę Dragę, oraz jej braci w sposób okrutny. Na tron serbski powołano Piotra Karadżeordżewicza. Ob. Serbja.

Królowa Draga.

Dragomanow Michał, uczony małoruski, * roku 1841 w Hadziaczu w gub. Półtawskiej, † 1895 w Sofji. Kształcił się w Kijowie i tamże został w 1863 nauczycielem geografji, a w 1865 docentem w uniwersytecie. W 1876 opuścił kraj i katedrę. Osiadł w 1878 w Genewie, gdzie założył drukarnię i wydawał *Hromadę*; tegoż roku na kongresie literackim w Paryżu miał odczyt o literaturze ukraińskiej. W 1880 został współpracownikiem wydawnictwa „Géographie universelle“ E. Réclusa. W 1889 powołany na profesora historji do uniwersytetu w Sofji. Wydał mnóstwo prac, szczególnie dotyczących ludoznawstwa ukraińskiego, na podstawie porównawczej. Oto najważniejsze: „Istoricz. pieśni małorus. naroda“ (z prof. Antonowiczem, Kijów 1874—5, nagrodzone przez akademję petersburską); „Otgołoski rycarskoj poezii w ukrain. narodn. piesniach“, „Małorus. narodn. razskazy i predanija“ (Kijow, 1876); „Novi ukr. pisni pro hromadśki spravy“ (1881); „Polityczni pisni ukr. narodu“ (1883—1885); „Jewrei i Polaki w jugo-zapad. kraje“, „Istoricz. Polsza i wielikorus. demokratija“, „Piśma Kawelina i Turgeniewa“, „Liberalizm i ziemstwo w Rossii“ i w. in. Por, „Convers.-Lexikon“ Brockhausa; „Słownik pisarzów współczesnych“ A. de Gubernatis; „Dictionnaire internat. des folkloristes contempor.“ (pod red. Carnoy'a w Paryżu), wspomnienie pośmiertne w „Revue de trad. populaires“ przez T. Wołkowa.

Dragomirow Michał Iwanowicz, w r. 1903 uwolniony ze stanowiska generał-gubernatora kraju południowo-zachodniego i mianowany członkiem rady państwa.

Drapeyron Ludwik, historyk francuski, † 1901 w Paryżu.

Drdacki, *Drdadzky,* v. *Sowa, Puszczyk* odm., herb: Na tarczy ściętej w polu górnem złotem nad książką srebrną otwartą—sowa; w dolnem błękitnem—laska ze złotą gałką i skówką i miecz, skrzyżowane ukośnie. Indygenat i herb nadane 1836 przez cesarza Ferdynanda I.

Dreyfusa sprawa. 3 czerwca 1899 sąd kasacyjny zniósł wyrok sądu wojennego i polecił osądzić sprawę po raz drugi sądowi wojennemu w Rennes. Wywołało to znowu wielką wrzawę i agitację ze strony nacjonalistów i monarchistów, którzy próbowali wyzyskać tę sprawę do obalenia rzeczypospolitej. Sąd w Rennes zebrał się 7 sierpnia 1899 i po długich rozprawach skazał Dreyfusa powtórnie (5 głosami przeciwko 2) na 10 lat więzienia. Prezydent Loubet, na wniosek ministerjum ułaskawił Dreyfusa (19 września 1899), który wyjechał, zastrzegając sobie prawo żądania rewizji na przyszłość. Współcześnie umorzono wszystkie procesy, związane ze sprawą D. Lat kilka przeszło spokojnie, gdy w 1903 wznowił ją na trybunie francuskiej izby deputowanych Jau-

rès, odkrywszy nieznane trybunałowi w Rennes „nowe fakty“, które uzasadniają należycie skargę rewizyjną. Wówczas Ribot, Méline i inni poważni politycy rzucili się na Jaurès'a za czyn niepatrjotyczny wskrzeszania sprawy, która tyle już ujmy przyniosła Francji. Na ich wniosek uchwalono rezolucję orzekającą, że sprawa nie powinna wyjść nadal poza ramy prawno-sądowe. Przedtem już jednak minister wojny, generał André, oświadczył gotowość zbadania osobistego raz jeszcze portfelu Dreyfusa. Badania tego dokonał w towarzystwie swego oficera ordynansowego, kapitana Targé'go, i w listopadzie 1903 przedstawił radzie ministrów sprawozdanie ze swojej analizy. Wyniki analizy uprawniają do zaproponowania rewizji, w tym celu oddaje sprawę w ręce ministra sprawiedliwości, którego organem podwładnym jest trybunał kasacyjny. Minister sprawiedliwości, Vallé, zbadawszy dokumenty, związane z prośbą Dreyfusa o rewizję procesu, złożył je w ręce komisji.

Drobnoustroje, spolszczona nazwa mikroorganizmów (ob.).

Droste-Hülshoff Anna Elżbieta, poetka niemiecka. W 1896 wzniesiono mu pomnik w Monasterze.

Drogoszewski A., literat polski, * 1863 r., kończył gimnazjum w Kamieńcu Podolskim, potem uczęszczał na wydział matematyczno-fizyczny uniwersytetu kijowskiego. Następnie pracował jako nauczyciel prywatny, pisując studja krytyczne do pism polskich. Ważniejsze rozprawy: „Masynisa, Irydjon, Kornelja“ (*Ateneum*, 1895); „Uwagi o Marji Stuart“ (*Ateneum*, 1896); „Uwagi o Quo-Vadis“ (*Przegląd Tyg.*, 1896); „O filozofji rytmu“ (*Bibljoteka Warszawska*), oraz wiele prac, zwłaszcza o poetach i powieściopisarzach współczesnych. Jest współpracownikiem *Ogniwa*, *Głosu*, *Książki*, *Bibljoteki Warszawskiej*, *Pamiętnika literackiego*.

Droz Numa, prezydent rzeczypospolitej Szwajcarskiej, † 1899.

Droz Gustaw, powieściopisarz francuski, † roku 1895 w Paryżu.

Drozdowski Jan, napisał „Zarys historji muzyki“ (Kraków, 1901).

Drucki-Lubecki Hjeronim, książę, dramaturg, ogłosił: „Bolesław Śmiały“, tragedja w 5 aktach; „Erizzo“, tragedja w 5 akt. z czasów wzięcia Eubei przez Turków; „Walgierz Wdały“, dramat fantastyczny z legend pogaństwa w 5 akt.; „Szatan“, dramat w 5 akt. (Warszawa, 1901, t. 2).

Drygalski Erich Dagobert, badacz krajów podbiegunowych, został w 1899 profesorem nadzwyczajnym uniwersytetu w Berlinie. W 1898 obrany został na kierownika zamierzonej wyprawy niemieckiej do bieguna południowego. Ogłosił: „Die Ergebnisse der Südpolarforschung und die Aufgaben der deutschen Südpolarexpedition“ (Berlin, 1899).

Drzewiecki Konrad, napisał: „Początki gramatyki języka polskiego z ćwiczeniami i przykładami“ (Warszawa, 1901); „O życiu i dziełach Adama Mickiewicza“ (Warszawa, 1901); „Pisownia polska“ (Warszawa, 1902).

Drzewigroszek (*Orobus*), roślina, ob. Wołowik.

Dubiecki Marjan, napisał nadto: „Obrazy i studja historyczne“ (Warszawa, 2 wyd., 1902).

Dubut de Laforest Jan Ludwik, powieściopisarz francuski, * 1853 r., † 1902.

Dudrewicz Ignacy.

Dücker Eugenjusz, malarz rosyjski, † 1901.

Dudrewicz Ignacy, ksiądz, artykuł ob. w dziele głównem.

Dufferin Fryderyk Temple Blackwood Karol, angielski mąż stanu, ustąpił ze stanowiska posła w Paryżu i wycofał się do życia domowego, † 1902. W r. 1859 odbył podróż do Islandji, nie zaś do Irlandji.

Dugat Gustaw, orjentalista francuski, † 1894 w Barjols.

Dumdum, pociski karabinowe, wprowadzone w Anglji, w których koszulka niklowa, pokrywająca ołowiane jądro stożkowe, nie osłania jego szczytu, w skutek czego rozpryskuje się na drobne cząsteczki, rozdzierając mięśnie i łamiąc kości. Przeciw stosowaniu takich pocisków oświadczyła się konferencja pokojowa w Hadze 1899 r., Anglja jednak i Stany Zjednoczone na uchwałę tę nie przystały. Nazwa tych pocisków pochodzi od miasta *Dumdum*, w pobliżu Kalkuty.

Dümichen Jan, egiptolog niemiecki, † 1894 w Strasburgu. Po śmierci jego wydano: „Zur Geographie des alten Aegypten“ (Lipsk, 1894) i dokończenie dzieła „Der Gratpalast des Patuanap“ (3 cz., 1894).

Dumreicher Armand, polityk austrjacki, w r. 1895 zrzekł się mandatu posła i wycofał się do życia domowego.

Duncan Izydora, słynna tancerka amerykańska nowoczesna, dążyła do reformy tańca baletowego, wzorując się na rzeźbach i obrazach znakomitych mistrzów. Tańczyła w kostiumie greckim bez trykotów i boso. Wytworzyła szkołę naśladowczyń.

Dunin-Karwicki Józef, ob. Karwicki Dunin Józef.

Düntzer Jan Henryk Józef, filolog niemiecki, † 1901 w Kolonji.

Duplessis Antoni Wiktor Jerzy, pisarz francuski, * 1834, † 1899.

Dupuy Jan Chrzciciel Daniel, rzeźbiarz francuski, * 1849, † 1899.

Duramyl, proszek wyrabiany z mąki kartoflanej, używa się w malarstwie zamiast kleju i kazeinu.

Durand Józef Piotr, fizjolog i filozof francuski, * 1826, † 1900. Po ukończeniu studjów, osiadł w Filadelfji w Stanach Zjednoczonych, gdzie naturalizował się, lecz po uzyskaniu amnestji powrócił do Francji 1860 r. Ogłosił: „Cours théorique et pratique de braidisme ou hypnotisme nerveux" (1860); „Essais de physiologie philosophique" (1866); „De l'hérédité dans l'épilepsie" (1869); „Ontologie et psychologie physiologique (1871); „Les origines animales de l'homme éclairées par la physiologie et l'anatomie" (1871); „Genèse naturelle des formes animales" (1888); „Le Merveilleux scientifique" (1894) i in.

Durand-Fardel Maks, lekarz i pisarz francuski, * 1845, † 1899, kształcił się w Paryżu i pracował przeważnie nad hydrologją. Napisał: „Traité clinique et pratique des maladies des viçillards" (1854); „Traité thérapeutique des eaux minérales de France et de l'étranger, et de leur emploi dans les maladies chroniques" (1857); „Dictionnaire des eaux minerales" (2 t., 1859—60). W ostatnich latach życia poświęcał się studjom nad Dantem i ogłosił: „Dante Alighieri" (1893); „L'amour danș la Divine Comédie" (1895); „La personalité de Dante dans la Divine Comédie" (1896).

Durando Jakób, włoski mąż stanu i generał, † 1894 w Rzymie.

Durante lite (*łac.*), w czasie, gdy sprawa sądowa, proces nie jest rozstrzygnięty.

Duse Eleonora, znakomita aktorka włoska, * 1859 w Vivegam, zaślubiła aktora włoskiego Tebaldo Checchi, z którym się później rozeszła. Występowała od 1881 we wszystkich większych miastach włoskich, wszędzie przyjmowana z entuzjazmem i ogłoszona za największą aktorkę włoską. Podobny zachwyt wzbudziła w Hiszpanji, Rosji, Ameryce, Austrji i Niemczech. Początkowo występowała w dramatach Sardou i Dumasa, następnie, zawiązawszy serdeczny stosunek ze znakomitym autorem włoskim Gabrjelem d'Annunzio (ob.), grywała przeważnie w jego dramatach z niemniejszem powodzeniem.

Dutreil de Rhins Juljusz Leon, podróżnik francuski, * 1846 w St. Etienne, † 1894 w Tybecie. Jako oficer marynarki, wysłany w 1876 do cesarza anamskiego Tu-Duka, zajmował się organizacją marynarki. Korzystając z tej sposobności, sporządził kartę Indo-Chin, którą wydał po powrocie. W r. 1882, przebywając w Egipcie podczas powstania Arabiego baszy, był pojmany i skazany na śmierć, zdołał się jednak uwolnić i przyłączył się do wyprawy Brazzy nad Ogove. W r. 1891 badał Turkestan, Chotan, Tybet i dotarł do okolic Lassy, lecz nie uzyskawszy pozwolenia wejścia do miasta, zwrócił się ku górnej części rzeki Jancekjang, gdzie pochwycony przez Tybetańczyków, został zamordowany. Towarzysz jego wyprawy Grenard zdołał część ocalonych zbiorów sprowadzić przez Sining do Pekinu. Ogłosił: „Le royaume d'Annam et les Annamites" (Paryż, 1879); „Le Congo français" (1885); „Etudes sur le Thibet oriental" (1887); „L'Asie centrale. Thibet et régions limitrophes" (1890); „Mission scientifique dans la Haute-Asie" (1897).

Dyakowski Bohdan, przyrodnik, * 1864 r. w Kotiużyńcach (gub. Kijowska), nauki gimnazjalne pobierał w Warszawie, nauki przyrodnicze studjował w tamecznym uniwersytecie do 1887, był nauczycielem szkół prywatnych w Warszawie, następnie osiadł w Zakopanem. Liczne artykuły i rozprawy zamieścił we *Wszechświecie* (od 1888) i innych pismach, w *Encykl. rolniczej* („Owady szkodliwe," oraz „Zwierzęta ssące pożyteczne i szkodliwe") i w *Wiel. Encykl. ilustr.* (1891—95). Oddzielnie ogłosił: „Rośliny pokarmowe w różnych krajach" (1895); „Nasz las i jego mieszkańcy" (1898); „Ptaki pożyteczne" (1898); „Wędrówki zwierząt i roślin" (1900); „Atlas historji naturalnej" (z A. Ślósarskim, 1900); „Zwierzęta współbiesiadnicze" (1901); „Z naszej przyrody" (1903).

Dybfest Arne, nowelista norweski, * 1868 r. wydał 1890 „Blandt Anarkister." Był czas krótki redaktorem „Oplandens Avis," wydał dwa tomy nowe „Ira" (1891) i tom nowelek (1892).

Dydelf, zwierzę, ob. Didelf.

Dydyński Teodor, profesor, * 1836, napisał: „Die römische Servitutenlehre," „Wstęp krytyczny do prawa rzymskiego prywatnego."

Dydyński Stanisław, poeta satyryczny i humorystyczny, * 1869, † 1902 w Strieteńsku, pisywał w pismach humorystycznych pod pseudonimem Amadeusza.

Dyfamacja, z francuskiego: oslawienie, oszczerstwo. Nowele do kodeksu karnego we Francji z 29 lipca i 2 sierpnia 1882 i 11 czerwca 1887 r. odróżniają tam *obelgę* (injure), będącą wyrazem wzgardliwym, albo z wymyślaniem (mépris ou invective) i *dyfamację*, gdy ktoś komuś zarzuca *czyn* hańbiący. Tak więc dyfamacja jest rodzajem potwarzy (ob. Calomnie). W zasadzie każdemu oskarżeniu, o to, że jest twórcą wieści zniesławiających służy prawo dowieść przed sądem prawdziwości faktu, t. zw. exceptio veritatis. Jeśli jednak dyfamacja popełnioną została w druku i jeśli spotwarzonym jest osoba prywatna, wtedy sprawa występku nie może usprawiedliwić się za pomocą powołanej ekscepcji. Motywem dla takiego rozporządzenia ustawy jest zasada, że ściany „życia prywatnego winny zabezpieczać od zatrutych strzałów prasy." Gdy zaś niesława dotyka urzędnika lub władzę publiczną, oskarżony o dyfamację przez obrażonego ma prawo dowodzić prawdy, „gdyż oficjaliści państwowi obowiązani są jawnie działać." W Anglji odróżniają dyfamację słowną

i na piśmie (libel and Slander). Oskarżony zawsze może bronić się, dowodząc prawdy, i jednocześnie wykazać powinien, jakiego rodzaju dobro ogółu było przyczyną powodującą do zniesławienia kogoś. We Francji oskarżyciel ma prawo domagać się kary i szkód, oraz strat; w Anglji tylko wynagrodzenia pieniężnego. Podług kodeksu rosyjskiego wyd. 1885 roku o ustawie dla sędziów pokoju, istnieje potwarz, oraz dyfamacja, (oszczerstwo w druku). W pierwszej służy oskarżonemu wyżej wspomniana ekscepcja, w drugiej o tyle, o ile oskarżycielem jest urzędnik bądź państwowy, bądź z wyborów. Poszkodowany przez prasę na czci w Rosji, ma wybór skarżyć o potwarz lub o dyfamację. W ostatnim wypadku oskarżyciel prywatny zamyka usta drukarzowi, artyście, redaktorowi, autorowi artykułu. Urzędnik musi być przygotowany na dowody prawdziwości ze strony oskarżonego. Przykłady objaśnią owe subtelne różnice prawodawcze. Jan powiedział o Bartłomieju publicznie, że jest „łajdak,“ „oszust.“ Wyrazy te same przez się są tylko *obelgą*, dopóki nie będzie wskazany szczegółowy fakt „złego czynu.“ Jan rozpowszechnia wieść, że Bartłomiej w miesiącu lipcu oszukał kogoś przy grze w karty. Bartłomiej skarży o *potwarz*, a Jan ma exceptio veritatis t. j., aby uniknąć kary, winien dowieść faktu. W przypadku, gdy Jan o Bartłomieju wydrukuje w Gazecie fakt oszustwa w karty, Bartłomiej ma wybór skarżyć o potwarz, i wtedy Jan winien usprawiedliwić się z pomocą ekscepcji prawdy, ale gdy skarga nosi tytuł dyfamacji, nie ma obrony. Poszlakowany np. o zdzierstwo urzędnik, gdy skarży o dyfamację, musi jeszcze odeprzeć dowody składane przez oskarżonego.

Dygasiński Adolf, napisał nadto: „Zając,“ powieść (1899); „Margiela i Margielka“ (Warszawa, 1901); „Wielkie łowy,“ przygody myśliwskie z 15 rysunkami (Warszawa, 1901); „Gody życia“ (1901), † 1902 w Grodzisku.

Dygitalina, ob. Digitalina.

Dylewski Edmund, adwokat, * 1860, † 1900, napisał rzecz o „Fryczu Modrzewskim.“

Dziakło. W t. IV „Encyklopedji“ niniejszej, na str. 591, pod tym wyrazem, zamiast *Dziaklet*, powinno być: Dziakieł, Dziakiel, Dziakła, Djakło.

Dzieduszycki Włodzimierz, założyciel muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie, † 1899.

Dzieduszycki Wojciech, napisał: „Rzecz o uczuciach ludzkich“ (Lwów, 1902); „Mesjanizm polski a prawda dziejowa“ (Kraków, 1902).

Dzieduszycki Michał, ks., * 1850, † 1902 r. w Krakowie, był sprawozdawcą teatralnym *Dzien. lwowskiego*, napisał komedję „Mamuty“ i przetłómaczył poemat Hamerlinga „Danton i Robespierre.“

Dzierżanowski Wiktor ogłosił „Poezje“ (Warszawa, 1902).

Dzierżon Jan, pszczelarz nie umarł 1880 (jak podano w t. IV), gdyż d. 16 stycznia 1901 r. obchodził 90-tą rocznicę swych urodzin.

Dziewicze wyspy (*Virgin-Islands*), ob. Wirginskie wyspy.

Dzikie mięso, ludowa nazwa nowotworów z tkanki mięsnej utworzonych, mięsaków, ob. Nowotwory.

Dzikowski Mieczysław, * 1838, † 1900, b. redaktor *Kolców*.

Dziwiński Placyd, matematyk, * 1851 roku w Pieńkowicach, w starostwie Zbaraskiem w Galicji, nauki gimnazjalne pobierał w Tarnopolu, od r. 1869—74 studjował matematykę w uniwersytecie lwowskim i kształcił się na wydziale inżynierji tamecznej politechniki. W r. 1882—84 studja matematyczne odbywał w Berlinie. W roku 1873 został asystentem przy katedrze geodezji w politechnice lwowskiej, 1876 profesorem matematyki i geometrji wykreślnej w szkole realnej w Jarosławiu, następnie we Lwowie; zarazem od r. 1884 był docentem matematyki w politechnice, a w r. 1887 został tam profesorem. W r. 1893—94 był jej rektorem. Oprócz wielu rozpraw ogłosił: „Zasady algebry dla wyższych klas gimnazjów i szkół realnych“ (Lwów, 1891, wyd. 2, 1898); „Wykłady matematyki. Kurs I, Zasady geometrji analitycznej i analizy wyższej“ (t. 1, Lwów, 1902, t. 2 pod prasą).

Dżewad basza Achmet, w r. 1895 uwolniony od obowiązków wielkiego wezyra i mianowany w r. 1897 generał-gubernatorem Krety, † 1900 r.

Dżygietaj, *dżigietaj*, gatunek konia, ob. Koń.

E.

Ebenhoch Alfred, polityk austrjacki, * 1855, kształcił się u Jezuitów i w uniwersytecie insbruckim. Wybrany 1888 do rady państwa. Był gorącym propagatorem klerykalizmu i dążył do oddania szkół ludowych w ręce duchowieństwa. 1895 przyczynił się do założenia ludowej partji katolickiej.

Eberle Syrius, rzeźbiarz niemiecki, * 1844, protegowany króla Ludwika II bawarskiego, którego słynne zamki zdobił swemi rzeźbami i ornamentami, od 1882 był profesorem w akademji monachijskiej. Wykonał także kilka pomników i posągów.

Ebers Jerzy Maurycy, badacz starożytności wschodnich i powieściopisarz, † 1898 r.

Eça de Queiroz Józef Marja, literat i powieściopisarz portugalski, † 1900.

Eckstein Ernest, pisarz i poeta, * 1845, † 1900.

Ecuador, rzeczpospolita amerykańska, ob. Ekwator.

Eddy, ob. Christian Science.

Eddyści, ob. Christian Science.

Edhem pasza, generał turecki, * 1851. Już w 1877 był pułkownikiem i podczas wojny rosyjsko-tureckiej dowodził pod Plewną brygadą. Następnie był generał-gubernatorem wilajetu Kosowskiego. Potem mianowany generał-adjutantem i feldmarszałkiem, otrzymał w r. 1897 główne dowództwo nad armją zgromadzoną w Macedonji i wkroczył w czasie wojny turecko-greckiej do Tesalji, zdobył wąwozy Meluna i Mati i zajął Larysę. Odznaczył się nietylko wojskowemi, ale i administracyjnemi zdolnościami.

Edna Lyall, powieściopisarz angielski, ob. Bayly Ada Ellen.

Edward VII, król Wielkiej Brytanji i Irlandji, cesarz indyjski (poprzednio Albert Edward, książę Walji), * 1841 r., jako syn królowej Wiktorji, kształcił się w Edymburgu, Oksfordzie i Cambridge. W r. 1860 odbył podróż do Kanady. W 1861 — 62 podróżował po Grecji, Ziemi Świętej, Egipcie. Po powrocie z podróży otrzymał tytuł księcia Kornwalji i w r. 1863 zasiadł w izbie lordów. 1875 objął godność wielkiego mistrza masonerji angielskiej, w r. 1876 odbył podróż do Indji angielskich, w celu przygotowania opinji do przyjęcia przez królowę Wiktorję tytułu cesarzowej indyjskiej. W 1863 zaślubił księżniczkę Aleksandrę duńską, córkę króla Chrystjana IX. Miał dwóch synów: Alberta Wiktora księcia Klarencji, * 1864, † 1892, oraz Jerzego, księcia Jorku i Kornwalji, a następnie Walji, obecnego następcę tronu, 1865, ożenionego z księżniczką Teck (1893). Córki króla Edwarda zaślubiły: Ludwika księcia Aleksandra Fife (1889), Wiktorja Maud księcia Karola duńskiego (1896). Król Edward VII wstąpił na tron d. 22 stycznia 1901 r., po śmierci matki, 23 stycznia złożył przysięgę na konstytucję. Miał być koronowany w czerwcu 1902, ale zapadł ciężko na zdrowiu i musiał się poddać operacji, wskutek tego koronacja odbyła się z wielką uroczystością dopiero w kwietniu 1903 r. Po koronacji złożył król Edward VII wizytę wszystkim dworom europejskim. Ob. Wielka Brytanja.

Edward VII.

Eetvelde, baron, polityk belgijski, był konsulem w Chinach, Indjach, a następnie został ministrem sekretarzem stanu państwa Kongo (ob.) i na

urzędzie tym pozostawał lat 15, rządząc faktycznie państwem, ustąpił w marcu 1901.

Egge Piotr, pisarz norweski, * 1809. Napisał: „Anfaegtelser Fostaellinger og et Proverbe“ (1893); „Almue“ (1891); „En Skibsgut“ (1892); „Strat“ (1893); „Folkelivsskildringer“ (1894); „Nordfra“ (1895); „Tröndere“(1898); „Jumfru Nelly Maartens“ (1897); „Gaunnelholm“(1899).

Egidy Krzysztof Maurycy, † nie 1899, lecz 1898 w grudniu.

Egipt. *Dzieje.* Po zawojowaniu Dongoli 1896, rozpoczęli Anglicy 1898 nową ekspedycję wojenną pod wodzą generała Kitchenera, w celu odebrania Sudanu. Armję derwiszów pobito 8 kwietnia pod Attorą. Następnie wojsko angielsko-egipskie dotarło do Omdurmanu, rezydencji chalifa i 2 września 1898 rozegrała się krwawa bitwa z armją Mahdiego, liczącą 35,000 ludzi. Dzięki doskonałej artylerji pobito derwiszów, którzy stracili około 15,000 ludzi. Mahdi uciekł z niewielką świtą, a Kitchener zajął Omdurman. Następnie posunął się dalej wzdłuż Nilu Białego, aż do Faszody, gdzie zetknął się z ekspedycją francuską majora Marchanda, który przybył z Konga francuskiego i musiał wskutek energicznych żądań Anglji ustąpić. I w okolicach położonych na północ od Abisynji, pomiędzy Nilem Białym a Niebieskim, wojsko egipsko-angielskie pobiło derwiszów (26 grudnia 1898). Rządy w zdobytym Sudanie sprawował lord Kitchener, Sirdar, jako zastępca królowej angielskiej i chedywa. Pobity chalif Abdullahi zgromadził w Kordofanie i Dar Furze znowu wojsko i podążył do Chartumu (listopad 1899). Kitchener wysłał naprzeciwko niego pułkownika Wingate, który 24 listopada pod Om Debrikat rozbił wojsko derwiszów. Chalif i prawie wszyscy emirowie zginęli. Osman Digma, który uciekł, był schwytany w styczniu 1900. To ustaliło ostatecznie władzę anglo-egipską w Sudanie. Finanse egipskie poprawiły się dzięki administracji angielskiej znacznie. Por. Cameron „Egypt in the nineteenth century“ (1898); Milner „England in Egypt“ (1899); Alford and Sword „The Egiptian Soudan its loss and recoverry“ (1898); Burleigh „Khartboum Campaign“ (1899); „Recensement général de l'Egypte“ (1897); Hartmann „The Arabic press of Egypt.“

Egiryn *(aegirin)*, minerał z grupy augitów, zbliżony jest własnościami do akmitu (ob.) i cechuje się wybitnym pleochroizmem; jest bardzo rozpowszechniony, tworząc część składową skał krzemionkowych, w sodę bogatych, jak fonolitu i trachitu.

Egle Józef, budowniczy niemiecki, † 1899 r. w Sztutgardzie.

Ehrensvärd Albert Karol August Lars, hr., polityk szwedzki, * 1821, † 1901, poświęcił się początkowo dyplomacji, później administracji. Należał do partji liberalno-szlacheckiej. Od 1885—1889 był ministrem spraw zagranicznych.

Eimer Teodor, zoolog, * 1843 w Stäfa nad jeziorem Zuryskiem, † 1898 w Tubindze, studjował medycynę i nauki przyrodnicze w Heidelbergu i Berlinie, został prosektorem zootomji w Würzburgu, miał udział jako lekarz w wojnie niemiecko-francuskiej 1870—71 r., 1874 został profesorem w Darmsztadzie, 1875 r. w Tubindze. Przeprowadził liczne badania nad jądrem komórki, nad budową i ruchami ciałek nasiennych, nad rozmnażaniem się nietoperzy, nad meduzami, nad ubarwieniem zwierząt i in. Ogłosił: „Die Medusen“ (1879); „Die Entstehung der Arten auf Grund der Vererbung erworbener Eigenschaften“ (2 cz., 1888 i 1897); „Artbildung und Verwandtschaft bei den Schmetterlingen“ (2 cz., 1889 i 1895) i in.

Ekwator, *rzeczpospolita.* Dnia 31 sierpnia 1901 ustąpił prezydent Alfaro, miejsce jego zajął generał Plaza. W październiku 1901 rzeczpospolita zawarła nowy konkordat ze stolicą apostolską.

Elektron, najdrobniejsza cząstka elektryczna, atom elektryczny. Najnowsze badania i odkrycia doprowadziły do wniosku, że z całego obszaru zjawisk elektrycznych najłatwiej i najdokładniej zdać sobie możemy sprawę, jeżeli źródło ich przypiszemy niewypowiedzianie drobnym ciałkom elektrycznym, elektronom, które się wszędzie rozpościerają i w nieprzeliczonych ilościach wszystkie ciała materjalne zapełniają. Pomysł atomów elektrycznych rzucił po raz pierwszy Helmholtz w 1881, opierając się na stateczności ładunków elektrycznych, jakie unoszą z sobą jony, czyli składowe części związków chemicznych, ulegających rozkładowi pod wpływem prądu galwanicznego (ob. Elektrochemja), powszechnie zaś przyjętą nazwę *elektronów* nadał im następnie Stoney. Do ujęcia elektronów, do ich wykrycia, rozmaite powiodły drogi. Najdobitniej jednak i najwyraźniej ujawniły się w promieniach katodalnych (ob.). Spierano się niegdyś, czy promień światła jest objawem ruchu falowego, czy też składa się z cząstek przez ciało świecące wysyłanych. Podobne pytanie nasunęło się i co do promieni katodalnych, ale trzeba je było rozstrzygnąć przeciwnie, aniżeli w kwestji światła (ob. Światło). Promienie katodalne uważać należy, jako złożone z cząstek niesłychanie drobnych, mniejszych aniżeli atomy materji zwykłej, opatrzonych ujemnym ładunkiem elektrycznym i wybiegających z katodu. Poznajemy tu zatem elektrony swobodnie się rozbiegające, a różne właściwości promieni katodalnych nastręczają możność poddania ich ścisłym dochodzeniom mierniczym. Sposobność taką daje zwłaszcza działanie magnesów. Pod wpływem magnesu promień katodalny zbacza ze swej drogi, odchyla się od swego kierunku prostolinijnego i przybiera przebieg paraboliczny. Dzieje się tu, jak z pociskiem z działa wybiegającym lub z kamieniem rzuconym, który pod wpływem przyciągania ziemi pochyla się ku niej i w biegu swym łuk para-

boli opisuje; skrzywienie zatem promienia katodalnego daje nam dowód, że tworzy go prąd cząsteczek wyrzucanych. Z doświadczeń tych zdołano obliczyć wielkość ładunku, jakie cząsteczka taka ze sobą unosi, przez porównanie zaś z przebiegiem ładunków elektrycznych przy rozkładach elektrolitycznych oceniono, że z ładunkiem tym związana masa czyni zaledwie jakąś dwutysiączną część atomu wodoru. Wymiary atomów nie są dla nas zupełnie zagadkowe, znamy je ze znacznem przynajmniej przybliżeniem; na linji długości jednego centymetra pomieściłoby się z górą sto miljonów atomów wodoru; na zapełnienie przeto tej drobnej długości potrzebaby było przeszło dwustu biljonów elektronów, nie wyda się tedy zapewne przesadnem porównanie Kaufmanna, że elektron w takim pozostaje stosunku do wielkości jakiegoś bacylusa, jak ten ostatni do wymiarów całej ziemi. Również niesłychaną wszakże, jak drobność elektronów, jest też olbrzymia ich szybkość. Ujemnie naładowany elektron, z katodu wyrzucony, biegnie z prędkością, która przy dostatecznie silnym napięciu wyładowania elektrycznego wynosi około 70,000 kilometrów na sekundę, co czyni nieledwie piątą część szybkości światła. Przy przebiegu wszakże światła rozprzestrzenia się tylko ruch falowy, tu zaś mamy do czynienia z istotnem przesuwaniem się cząsteczek. Teorja kinetyczna gazów, która własności ich do ruchu ich cząsteczek sprowadza, prędkość atomu wodoru oblicza na 1,480 metrów; elektron zatem ożywiony jest szybkością dziesiątki tysięcy razy większą. Elektrony zatem oddzielone są od pierwiastków chemicznych rozległą przepaścią, do odrębnej od materji dziedziny należą.—W objawach tych, które źrodło swe u katodu, u bieguna ujemnego mają, napotkaliśmy jedynie elektrony ładunkiem ujemnym opatrzone, elektrony zatem ujemne; zapytać się przychodzi: czy znamy też i elektrony dodatnie? Sprawa wszakże z niemi trudniejsza, kryją się ściślej, czy też mniej są ruchliwe; może zresztą nie istnieją zgoła, a rozmaitość dwóch rodzajów elektryczności należy może tłómaczyć, podobnie jak w dawnej hipotezie unitarnej, nadmiarem lub niedostatkiem jednej tylko kategorji elektronów. Niedawno dopiero poznano, że i anod czyli biegun dodatni jest również źródłem promieni, które nazwano *kanałowemi*, ujawniają się bowiem wyraźnie dopiero po przebiegu przez kanał w katodzie przewiercony. Przebiegają również prostolinijnie i wzniecają fluorescencję, chociaż w mierze słabszej znacznie, aniżeli promienie katodalne; unoszą z sobą ładunek elektryczny dodatni i ulegają wpływowi magnesów, a stąd dała się znowu obliczyć wielkość ładunku składających je cząsteczek i ich szybkość, ale badania okazały, że nie są to bynajmniej drobne cząstki rzędu elektronów i w porównaniu z niemi mają też szybkość bardzo opieszałą, oddzielone są więc od nich przepaścią taką samą, jak i atomy materjalne.—Gdziekolwiek nastręczają się nam elektrony, napotykamy jedynie w ruchu elektrony ujemne. Znajdujemy je i w drganiach świetlnych. Ustaliło się już przeświadczenie, że drgania świetlne są rezultatem zakłóceń elektromagnetycznych i stanowią tylko pewną kategorję fal elektrycznych. Taka jednak teorja elektromagnetyczna światła obejmuje dokładnie wszelkie zjawiska w tym razie jedynie, gdy fala świetlna rozpościera się w eterze swobodnym, w przestrzeni wolnej, nie nagina się już jednak dobrze do objawów, które występują, skoro promień światła przedziera się przez ciała przezroczyste; ociężałe ruchy atomów materjalnych zachowują się zbyt odpornie względem wpływów fali elektrycznej, a teorja cała napotykała tu szkopuł nieprzezwyciężony, który ustąpił dopiero, gdy w miejsce cząstek materjalnych odwołano się do atomów elektrycznych, do elektronów. W drganiach świetlnych elektrony ulegają ruchom samodzielnym, niezależnym od atomów materjalnych, które za niemi nadążyć nie mogą. Na objawy świetlne i elektryczne ciało materjalne działa jedynie za pośrednictwem elektronów, które są w nim zawarte; w ciałach zatem świecących odnajdujemy elektrony swobodne, jak je poznaliśmy już w promieniach katodalnych. Ponieważ wszakże elektrony swobodne ulegają wpływowi magnesu, działanie przeto magnesu powodować winno zmiany i w promieniach światła. Rzeczywiście też poznał to już dawniej Faraday, ale szczególnie uderzające jest zjawisko, dostrzeżone przez Zeemana w 1896 r. (ob. Magnetooptyczne objawy). Wiadomo, że rozżarzona para sodowa świeci jednorodnym światłem żółtem, co znaczy, że widmo jej składa się z jednej tylko linji żółtej, która w rozszczepieniu silniejszem okazuje się podwójną, czyli złożoną z dwóch linji jasnych, smugą ciemną rozdzielonych. Gdy wszakże płomień sodowy umieszczony zostaje w silnem polu magnetycznem, widmo jego przeobraża się w sposób osobliwy, każda z tych linji żółtych podwaja się lub potraja, na miejsce więc jednej linji podwójnej powstaje widmo złożone z czterech lub sześciu linji oddzielnych, a to zależnie od kierunku działania sił magnetycznych. Podobnemu podwajaniu lub potrajaniu ulegają też linje widmowe innych par i gazów. Zdumiewający zatem „objaw Zeemanna" świadczy, że magnes powoduje zmiany w drganiu elektronów, a z rozsunięcia wytworzonych przez rozdwojenie linji i z natężenia użytego pola magnetycznego obliczyć się daje, że masa elektronu drgającego w płomieniu sodowym stanowi $^1/_{23000}$ masy atomu sodu. Atom wszakże sodu przewyższa 23 razy masę atomu wodoru i stąd okazuje się, że elektron czyni około $^1/_{2000}$ atomu wodoru, a zgodność tej liczby z rezultatami osiągniętemi z pomiarów promieni katodalnych daje nowe potwierdzenie teorji.—Elektrony zresztą dają się łatwo w mnóstwie innych objawów wyśledzić,

nadmienimy wszakże już tylko, że wyraźnie zwłaszcza ukazują się nam w promieniach Becquerela (ob. Promieniotwórcze ciała). W promieniach tych jednak elektrony ujawniają nowe, dalsze jeszcze swe właściwości, z których wyzierają wskazówki, że to, co się nam jako ich masa przedstawia, jest może następstwem tylko działań elektro-magnetycznych, a najnowsze spostrzeżenia uczą nawet, że za ich pośrednictwem dokonywać się mogą zmiany, sięgające aż do przetwarzania się pierwiastków jednych w inne. Elektrony przedstawiają się nam teraz, jako najelementarniejsze, pierwotne części składowe materji, z których dopiero budują się atomy: są łącznikiem między zwykłą, ważką materją a eterem, są źródłem zmian w nim zachodzących. Budzą też obecnie powszechne zajęcie fizyków, którzy sądzą, że na tej drodze zdołamy otrzymać rozjaśnienie wielu pytań i zagadnień, które oddawna już umysł ludzki zaprzątają. Por. Riecke „Lehrbuch der Physik" (1903, t. 2, str. 324—391). S. Kramsztyk „Atom elektryczny" (*Bibl. Warsz.*, 1902).

Elektryczna lampa mówiąca, lampa elektryczna łukowa, działająca jako telefon. W r. 1900 zauważył Simon, że łuk świetlny lampy, obok której się znajdował, wydaje w pewnych odstępach czasu ton trzaskający. Poszukując przyczyny tego szmeru, poznał, że równolegle do drutu, doprowadzającego prąd elektryczny do lampy, biegły druty, połączone z przyrządem indukcyjnym, w którym prąd przerywany był automatycznie. Przerywane te prądy wywoływały w przewodnikach prowadzących do lampy siły elektrowzbudzające, które z kolei powodowały naprzemian wzmagania i osłabienia w natężeniu prądu, zasilającego lampę; wymiary płomienia ulegały stąd ciągłej chwiejności, która wprawiała powietrze otaczające w drgania głosowe.—Aby doświadczenie to wykonać dogodniej, wtrąca się w obieg prądu dochodzącego do lampy zwój drutu, zawierający wewnątrz zwój drugi, który należy do obiegu innego prądu, zawierającego mikrofon. Wszelkie dźwięki, w pobliżu tego mikrofonu rozlegające się, jak tony muzyczne, śpiew, a nawet wyrazy wymawiane, zostają wiernie i z właściwą dźwięcznością przez lampę odtwarzane. Natomiast też dźwięki, zwracane ku łukowi świetlnemu, dają się słyszeć w telefonie, wtrąconym w obieg prądu drugiego. Lampa zatem łukowa służyć może zarazem jako przyrząd wysyłający i odbierający przy przesyłaniu głosu. Urządzenie to zresztą daje się rozmaicie zmieniać, praktycznego jednak znaczenia taka mówiąca lampa elektryczna dotąd nie zyskała.

Elektryczne przenoszenie energji, ob. Magnetoelektryczne i dynamoelektryczne machiny.

Elektryczne światło. Lampy elektryczne łukowe, wydając światło nader silne, używane były dotąd wyłącznie do oświetlania placów i ulic, obecnie dopiero, w r. 1903, firma Siemens i Halske wprowadziła lampę łukową, nazwaną dla drobnych wymiarów *lampą liliput* (fig. 1), która może służyć i do oświetlania mieszkań. Dzwon tej lampy ma zaledwie 6 cm. średnicy, a wysokość jej tylko 30 cm. Urządzenie jej wewnętrzne przedstawia fig. 2; węgiel dolny jest tu nieruchomy, przesuwa się zaś tylko węgiel górny, osadzony w walcu z blachy żelaznej; walec zaś ten utrzymywany jest za pomocą elektromagnesu, którego natężenie zmienia się w miarę, jak opór elektryczny wzmaga się między końcami węgli, wskutek powiększania się między niemi odległości; wskutek tego walec obniża się i odstęp między prętami węglowemi automatycznie się reguluje. Koszt zużycia prądu w tej lampie jest taki sam, jak przy lampie żarowej o sile 16 świec normalnych, ale natężenie światła lampy liliputowej jest 2½ raza większe. Jako lampa pokojowa ma ona postać fig. 3, a urządzenie jej jest tak proste, że zastępowanie zużytych prętów węglowych nowemi nie wymaga żadnej wprawy.—W budowie *lamp żarowych* ważną zmianę wprowadził Nernst w r. 1898 przez zastąpienie włókien węglowych wydrążonemi walcami magnezjowemi, mającemi około 1 cm.

Fig. 1. Lampa łukowa liliput.

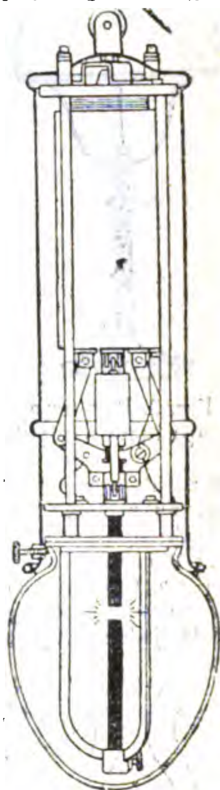

Fig. 2. Urządzenie wewnętrzne lampy liliput.

długości. Magnezjowe takie pręciki w temperaturze zwykłej nie są przewodnikami, rozżarzone wszakże do białości przeprowadzają elektryczność i wydają wtedy światło nader jasne, ponieważ zaś z powodu trudnej topliwości magnezji znoszą ogrzewanie nader silne, przesyłać przez nie można prądy bardzo znacznego natężenia, a tem samem otrzymywać tak znaczne natężenie światła, jakiego włókna węglowe dawać nie mogą. Aby wszakże uniknąć zbyt znacznego wzmożenia się siły prądu, a tem samem nadmiernego rozgrzania, każda lampa posiada opór wtrącony, który czyni około 12 odsetek oporu lampy. Niedogodnością tej lampy jest, że przy jej użyciu trzeba przedewszystkiem rozżarzyć walec magnezjowy, do czego służyć może lampa gazowa lub spirytusowa; wprowadzono wszakże urządzenia dodatkowe, przy których lampy zapalają się automatycznie, skoro prąd elektryczny zostaje doprowadzony. Lampy Nernsta wyrabiają się w trzech wielkościach, w sile 25, 50 i 100 świec, postacią zaś zewnętrzną nie różnią się znacznie od zwykłych lamp żarowych, dawne więc oprawy mogą być do nich użyte. Walec jeden służy na 300 godzin, poczem trzeba

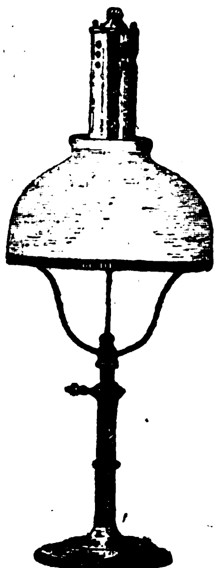
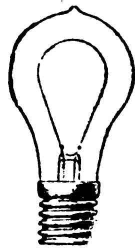
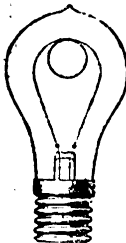
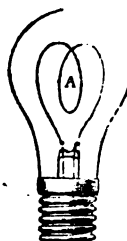

Fig. 3. Pokojowa lampa łukowa liliput.

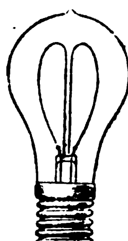

Fig. 4 Fig. 5. Fig. 6. Fig. 7.
Nowe lampy żarowe.

go zmienić. Lampa Nernsta jest nieco droższa, aniżeli żarowa lampa węglowa, ale utrzymanie jej wypada taniej; nadto odpada tu potrzeba umieszczania walców w próżni, co jest konieczne przy włóknach węglowych. Pomimo to lampy Nernsta dotąd rozpowszechnić się nie zdołały, chociaż początkowo sądzono, że sprowadzą zupełny przewrót w technice oświetlania elektrycznego.—Dla wzmożenia natężenia światła w lampach z włóknami węglowemi zaproponował Auer, znany wynalazca lamp żarowych gazowych, otoczenie włókna koszulką żarową z tlenku torowego lub z innej substancji ogniotrwałej, Edison zaś pragnie wyrabiać włókna z węgla pomieszanego z tlenkiem toru i cyrkonu; różne wszakże takie próby znaczenia praktycznego jeszcze nie osiągnęły, a węgiel pozostał dotąd jedynym materjałem na wyrób włókien odpowiednim. Korzystnem jednak okazało się pokrywanie włókna z węgla zwykłego warstwą grafitu, co się osiąga przez wyżarzenie w atmosferze węglowodoru włókna otrzymanego przez wyżarzenie celulozy. Im dłuższe jest włókno, tem obfitszy może otrzymać osad grafitu, a stąd poszła potrzeba długich włókien; dlatego właśnie zarzucono pierwotną postać włókna (fig. 4) i użyto włókien skręconych (fig. 5 i 6), w ostatnich zaś czasach nadano im formę włókien podwójnych (fig. 7). Por. Herzog i Feldmann „Handbuch der „elektrischen Beleuchtung“ (1898); Spies „Die Nernstsche Lampe“ (1899).

Eleusis, towarzystwo wychowawczo-społeczne, założone przez prof. Wincentego Lutosławskiego (ob.), który pragnął w niem wskrzesić tradycje filaretów i filomatów (ob.), dając im podkład mistyczny na gruncie doktryn mistycznych Towiańskiego i Słowackiego, i łącząc to z wymaganiami poczwórnej wstrzemięźliwości (od alkoholu, tytuniu, mięsa etc.). Członkowie **E.** noszą miano Elsów.

Eleuterja (po grecku wolność, niepodległość), tego terminu używał Wincenty Lutosławski na oznaczenie stowarzyszeń mistyczno-etycznych, którym przewodniczył; ob. Eleusis.

Elio y Ezpeleta don Joaquin, generał hiszpański, † 1876 w Pau.

Elk, miasto, ob. Łyk (t. 16).

Elkan Zofja, z domu Salomon, powieściopisarka szwedzka, pisząca pod pseudonimem *Rust Roest*, * 1853 r., wyszła za mąż w 1872 roku za księgarza N. Elkana w Sztokholmie. Oprócz przekładów dzieł pedagogicznych wydała parę tomów nowel: „Dursch Moll“ (1889); „Med Sordin“ (1891); „Skiffande Stämningar“ (1896), oraz romanse: „Ricka Flickor“ (1893); „Säfve Kurt n. Com.“ (1894).

Els, ob. Eleusis.

Elster Ludwik, ekonomista niemiecki, w 1897 powołany do ministerjum oświaty, mianowany został radcą tajnym.

Elżbiety order, austrjacki, ustanowiony przez cesarza Franciszka Józefa, na uczczenie cesarzowej Elżbiety, zamordowanej w 1898. Order, udzielany tylko kobietom, które w różnych dziedzinach działalności, albo też na polu religijnem, filantropijnem i humanitarnem położyły zasługi.

Elżbiety order, ustanowiony w 1878 przez króla Karola I rumuńskiego, udziela się za zasługi „miłości dobrowolnie pomagającej“.

Emants Marcellus, pisarz holenderski, * 1848, napisał: „Lilith" (1879); „Godenshemering" (1883); „Hij, Jonge Harten" (1872); „Adolf von Geldre" (1888); „Onder ous Een Kriezis" (1897); „Of reis door Zweden" (1877); „Jong Holland" (1881); „Of Zee Vyftig" (1899).

Enault Ludwik, powieściopisarz francuski, * 1822, † 1900 w Paryżu.

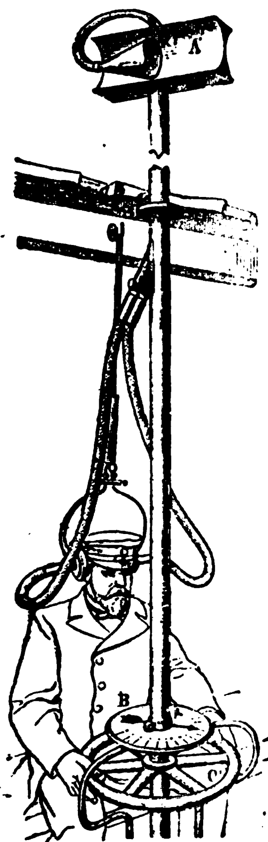
Encke Erdman, rzeźbiarz niemiecki, † 1896 pod Poczdamem.

Engel Józef, fizjolog i patolog, † 1899 roku w Wiedniu.

Engel Gustaw, nauczyciel śpiewu i pisarz, † 1895 w Berlinie.

Enna August, kompozytor duński, * 1860, samouk, z wędrownego grajka wyrobił się na samodzielnego muzyka. Napisał opery: „Die Hexe" (1892); „Kleopatra" (1894)) „Aucassin und Nicolette" (1896) etc.

Eofon, przyrząd ułatwiający wysłuchywanie sygnałów akustycznych i rozpoznawanie kierunku głosu dochodzącego, używa się zwłaszcza na okrętach, gdy podczas mgły, uniemożebniającej wysyłanie sygnałów optycznych, dawane są z latarń morskich lub z okrętów sygnały głosowe, ale trudność uchwycenia kierunku, z którego pochodzą, łatwo być może źródłem pomyłki. Od złudzeń takich chroni eofon (ob. fig.), który składa się z płyty A, z obu stron walcowato wydrążonej, osadzonej na żerdzi ponad pomostem; za pomocą korby ręcznej w kajucie płyta może być wokoło obracana. Z każdej jej strony znajduje się lejek, który zbiera fale głosowe i za pośrednictwem rur gumowych prowadzi do ucha obserwatora. Jeżeli głos przybywa od strony prawej, słyszy go ucho prawe, a przy powolnym obrocie płyty A zaczyna go słyszeć i ucho lewe, przy dalszym zaś obrocie ucho prawe słyszeć go przestaje. Istotny kierunek głosu uchwycony jest w chwili, gdy słyszą go zarazem oba uszy, a kierunek ten wskazany jest przez strzałkę przytwierdzoną do żerdzi i obracającą się ponad różą wiatrów. Aby E. dawał rezultaty dokładne, płyta A wznosić się winna dosyć wysoko, by nie dochodziły do niej fale głosowe, od ścian okrętu odrzucane.

Eofon.

Epigonizm, w rozwoju zwierząt objaw przeciwny atawizmowi (ob.), a mianowicie wczesne występowanie pewnej zmiany, która dopiero cech wybitnych nabiera u dalszego potomstwa. Tak np. rozwój zwierząt pięciopalczastych do jednopalczastych w niektórych rodzinach zwierząt kopytnych rozpoczął się wcześnie, gdy przez utratę dwóch palców skrajnych powstały zwierzęta trójpalczaste, poczem się proces ten powtórzył, tak że wreszcie jeden tylko palec pozostał. Podobne zmiany nazwano też *prospektywnemi* lub *proroczemi.*

Erdmann Benno, filozof niemiecki, w r. 1898 powołany na profesora uniwersytetu w Bonn.

Erdmannsdoerfer Bernard, historyk niemiecki, * 1823, † 1901.

Erler Jerzy, historyk niemiecki, * 1850, profesor w Królewcu, wydał wiele dzieł, między innemi „Geschichte des abendländischen Kirchenspaltung von der Wahl Urbans VI bis zur Berufung des Konstanzer Konzils" (1898).

Erlicki Alfons, lekarz, * 1846 r. (nie 1876) w Marymoncie, † 1902 w Petersburgu.

Ernest, hrabia i pan na Lippe Bisterfeld, regent księstwa Lippe, * 1842. W 1895 kiedy zmarł książę Waldemar, a brat jego Aleksander nie mógł wskutek choroby umysłowej objąć rządów, mianowano rejentem księstwa, ks. Adolfa Schaumburg Lippe. Przeciwko temu zaprotestował hr. E. L. B. i na zasadzie wyroku sądu polubownego złożonego z książąt otrzymał jako bliższy krewny prawo do rejentury; ob. Lippe.

Eros, drobna planeta, (433) odkryta w r. 1898, osobliwa z położenia swej drogi; ob. Planety (str. 521).

Errazuriz, prezydent rzeczypospolitej chilijskiej, † 1901.

Erytreja, kolonja włoska w Afryce. W 1899 generał-gubernator E. Martini zjechał do Kassali, by się osobiście porozumieć z Sirdarem egipskim, sir Reginaldem Wingate, w regulacji granic E., Abisynji i Sudanu egipskiego. Porozumienie doszło do skutku.

Esseksyt, skała wybuchowa, gruboziarnista, występująca w różnych miejscach, jak w Brazylji, Kanadzie, Norwegji i in., wraz z sjenitami, składa się z feldspatu wapienno-sodowego, augitu i bjotytu, a w ogólności przedstawia pod względem składu, zarówno chemicznego, jak i mineralogicznego, podobieństwo do djorytu.

Esman Gustaw, pisarz duński, * 1860. Napisał: „Gamm el Gaeld" (nowela), oraz wiele dramatów i komedji: „J. Stiffelsen" (1886); „J. Provinsen" (1890); „Den Kaere Familie" (1892); „Ma-

gdalena" (1893); „Den Store Maskarade" (1895); „Theatret" (1897); „Vandrefalken" (1898); „Alexander den Store".

Esmarcha opaska, ob. Amputacja.

Esterhazy Paweł Antoni Mikołaj, ks., * 1843, † 1898.

Esttander Karol Gustaw, historyk sztuki, * 1834, od 1860 docent, a od 1868 profesor estetyki w Helsingforsie. Wydał wiele dzieł z zakresu historji sztuki i był czas długi prawodawcą gustu estetycznego w Finlandji.

Ethnike Hetairia (nowogr. związek narodowy), stowarzyszenie panheleńskie, założone na wzór dawnej Philike Hetairia), w celu popierania hellenizmu po za granicami królestwa Greckiego. **E. H.** popierała powstańców na Krecie i przyczyniła się do wybuchu wojny turecko-greckiej.

Ewald Karol, pisarz duński, * 1856. Wydał: „Smaa Fortaelinger" (1882); „Smaalandske Noveller" (1883); „Døgnvaerk" (1900); „Regel eller Undtagelse" (1883); „En Udvej" (1884); „Aeventyr" (1899—1900); „Sulamiths Have" (1898).

F.

Faber Ernest, sinolog niemiecki. Dzieło jego: „Der Taoismus“ wyszło nie w r. 1844, jak powiedziano w dziele głównem, lecz w 1884. **F.** napisał nadto: „China in historischer Beleuchtung“ (Berlin, 1895); „Ueber die chinesische und christliche Civilisation“ i in.

Faber du Faur Otto, malarz, † 1901 r.

Fabian Oskar, matematyk, † 1899 we Lwowie.

Faccio Franco, kompozytor włoski, * 1840, † 1891 w domu obłąkanych w Monsu. Był jednym z przedstawicieli muzyki młodo-włoskiej i w kompozycjach swoich opierał się o Wagnera. Napisał: opery: „I propughi Fiammiughi“ (1863); „Amleto“ (1865).

Faguet Emil, pisarz francuski, * 1847, kształcił się w szkole normalnej, był profesorem w Bordeaux, później przeniesiony do Paryża. Zajmuje się specjalnie krytyką. Wydał: „La Tragédie française au XVI siècle 1550—1600“ (1883); „Les grands Maîtres du XVII siècles“ (1885); „Notes sur le théâtre contemporain“ (1889—1890). „Dix Huitieme siècle, études littéraires“(1890); „Etudes littéraires sur le XIX siècle, en Histoire de la littérature française depuis les origines jusqu'à la fin du XVI siècle“ (1900). W r. 1900 **F.** przyjęty był do Akademji francuskiej.

Faidherbe, generał francuski, † 1889.

Faisst Emanuel, muzyk i kompozytor niemiecki, † 1894 w Sztutgardzie.

Falb Rudolf, meteorolog, † 1903.

Faleński Felicjan, wydał nadto: „Utwory dramatyczne“ (t. 8, Kraków, 1899).

Falguière Aleksander, znakomity rzeźbiarz francuski, * 1831 w Tuluzie, † 1900. Poświęcał się i malarstwu, lecz z mniejszem powodzeniem. Z rzeźbiarskich prac jego słynniejsze: „Torcisius, męczennik chrześcijański“, posągi Corneille'a, Lamartine'a, Gambetty, Daudeta, Św. Wincenty a Paulo (w Panteonie paryskim); „Zwycięzca w walce kogutów,“ „Djana,“ „Kobieta z pawiem,“ Dramat, „Tancerka egipska,“ „Szwajcarja“ i w. in. Od 1833 był członkiem akademji sztuk pięknych.

Falk Adalbert, pruski minister wyznań, * 1827, † 1900 w Hamm w Westfalji.

Falkenhayn Juljusz, minister austrjacki, autor słynnego wniosku (lex Falkenhayn), dążącego do zmiany regulaminu izby i złamania obstrukcji. † 1899 w Wiedniu.

Fallières Klemens Armand, polityk francuski, 1899 na miejsce Loubeta został prezesem senatu.

Famincyn Aleksander, muzyk i kompozytor rosyjski, † 1896.

Farini Dominik, mąż stanu włoski, złożył urząd prezesa senatu 1898, † 1900.

Farys (arab.), jeździec, rycerz arabski. Wyraz ten stał się popularnym u nas dzięki poematowi Mickiewicza, p. t.: „Farys.“

Faye Hervé August, astronom, † 1902 w Paryżu.

Fazil, Mustafa pasza, założyciel partji młodotureckiej, ur. się w Egipcie, był trzecim synem Ibrahima paszy, gubernatora Egiptu, a bratem chedywa Izmaila († 1895). Wychowany po europejsku w domu ojca, przybył w 1846 do Konstantynopola i otrzymał posadę w wielkim wezyracie, za zbyt swobodną krytykę rządu wypędzony, później ułaskawiony. W 1857 mianowany wezyrem, utworzył partję reformy, z której powstała rada reformy o oficjalnym charakterze 1858; 1862 był ministrem oświaty, a następnie finansów, ale przeciwnicy stawiali mu tyle przeszkód, że podał się do dymisji. W 1865 mianowany prezesem nowej rady finansowej, 1869 ministrem bez teki, a później ministrem sprawiedliwości. Nie mogąc przeprowadzić swoich planów i zniechęcony wyjechał za granicę i † 1875. Siostra jego, księż-

niczka Nazli Hanum, przebywająca w Kairze, utrzymuje ciągle stosunki z partją młodoturecką.

Feddersen Wilhelm, fizyk, * 1832 w Szlezwigu, kształcił się w Berlinie i Getyndze, następnie osiadł w Lipsku. Zajmował się głównie badaniami elektryczności statycznej i pierwszy wykazał doświadczalnie, że iskra elektryczna ma przebieg wahadłowy. Wraz z Oettingenem wydał dopełnienia do dzieła Poggendorffa „Biographisch-litterarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exakten Wissenschaften" (3 t., 1896—98).

Federowski Michał, napisał: „Lud białoruski na Rusi litewskiej. Materjały do etnografji słowiańskiej" (Kraków, 1902, t. 3).

Feldman Wilhelm napisał jeszcze: „Cudotwórca" dramat, grany w Warsz., Lwowie i Krakowie; „Czyste ręce" dramat (1901); „Na posterunku" szkice publicystyczne, 2 serja (Lwów. 1902). Obszerną pracę: „Piśmiennictwo polskie ostatnich lat 20-tu" (Lwów, 1902); „Trzech muszkieterów" (Kraków, 1903); „Współczesna literatura polska 1880 — 1901 (Warszawa, 1903); „Wybór poezji Młodej Polski" (Krak., 1903); „Cień" dramat w 3 aktach (1903); „Życie", dramat, grany w Krakowie „Żydziaka;" tłómaczono na niemiecki „Jak w życiu" na niem. i na czeski, „O naukę" na niem. 1901 objął wydawnictwo upadającego miesięcznika krakowskiego „Krytyki" i prowadził je z powodzeniem, początkowo we Lwowie, później w Krakowie. Prócz tego **F.** zajmował się organizacją uniwersytetów ludowych i sam wygłosił wiele wykładów popularnych o kwestjach estetycznych, historyczno-literackich i filozoficznych.

Feldman Wilhelm.

Feminizm, ruch dążący do usamowolnienia, uspołecznienia i podniesienia kobiety etycznie i intelektualnie. Oprócz teoretycznego, **F.** posiada znaczenie praktyczne, gdyż dąży do stworzenia dla kobiet odpowiednich dziedzin pracy.

Fen, *fan, fung,* chińska miara długości, jest $1/_{10}$ tsun i wynosi około 4 milimetrów.

Fennomani (finomani), partja w Finlandji, dążąca do równouprawnienia języka fińskiego ze szwedzkim w Finlandji. Ruch **F.** zaczął się około 1810. W latach 1883—1887 dążenia **F.** zostały urzeczywistnione. Wtedy nastąpiło porozumienie z partją przeciwną, szwedzką (Suecomani), ale część Fenomanów nie zgodziła się na kompromis i dążyła do podniesienia języka fińsk. do godności państwowego (1892). Do kwestji językowej dołączyły się sprawy społeczne, gdyż Finnomani stanowią uboższą klasę społeczną, a Szwedzi wykształceńszą i bogatszą. W ostatnich czasach Fennomani zbliżyli się znowu do „suecomanów."

Feofiłaktow Konstanty, geolog, † 1901 w Kijowie.

Ferdynand I, książę bulgarski; małżonka jego Marja Ludwika de Bourbon, † 1899, ob. Bulgarja, dzieje.

Ferdynand Franciszek d'Este, arcyksiążę austrjacki ukończył w 1893 podróż naokoło świata i wydał: „Tagebuch meiner Reise um die Erde 1892 — 93" (Wiedeń, 1895—96). W 1894 mianowany komendantem 38 brygady piechoty i protektorem akademji umiejętności w Pradze i w Krakowie. Od śmierci swego ojca (19 maja 1896) jest następcą tronu austrjacko-węgierskiego. W r. 1900 zaślubił damę dworu hr. Zofję Chotek, podniesioną do godności księżny Hohenberg, złożywszy przedtem uroczyste przyrzeczenie, że dzieci z tego morganatycznego małżeństwa nie będą miały praw do tronu. W r. 1901 objął protektorat nad katolickim związkiem szkolnym.

Ferdynand d'Este.

Ferdynand, następca tronu rumuńskiego, posiada dwoje dzieci księcia Karola, * 1893 i księżniczkę Elżbietę, * 1894.

Ferjancic Andrzej, polityk słoweński, * 1848 w Krainie; odbył studja prawne. W 1890 wybrany do wiedeńskiej rady państwa, wstąpił do klubu Hohenwarta, ale w 1893 założył wespół z innemi klub południowo-słowiański, 1898 wybrany był na pierwszego wiceprezydenta izby. W 1899 wskutek oporu Niemców nie był powtórnie wybrany.

Ferrari Ludwik, rzeźbiarz włoski, † 1894 w Wenecji.

Fetyszyzm miłosny, powiązanie uczuć miłosnych z jakim pojedyńczym przedmiotem, nie z całą osobą. Jest to zboczenie instynktu płciowego. Fetyszyści, przeważnie mężczyźni, zwracają uwagę na oczy, warkocze, a często buciki, lub chustki od nosa, należące do kobiet. Niekiedy starają się przywłaszczyć przedmioty, budzące ich zachwyt, obcinają więc warkocze, kradną chustki, wstążki i gromadzą całe kolekcje tych rzeczy.

Fibich Zdeniek, kompozytor czeski, † 1900.

Fick Adolf, fizjolog, † 1901.

Fiedler Henryk, mineralog, † 1899 we Wrocławiu.

Filharmonja warszawska, instytucja muzyczna, założona 1899 w Warszawie, mająca na celu rozwój muzyki zbiorowej i dawanie koncertów symfonicznych.

Filipińskie wyspy, *historja,* ob. Zjednoczone Stany Ameryki północnej (t. 16).

Filipowicz Karol, ekonomista, * 1859 w Galicji, † 1902 w Zakopanem, spółpracownik *Gazety rolniczej, Encykl. rolniczej* i *Gazety świątecznej,* na-

pisał: „Wobec nizkich cen zboża,“ „Parcelacja jako program społeczny“ i in.

Finali Kacper, mąż stanu włoski, * 1829 pod Rzymem, mianowany przez Cavoura w 1857 dyrektorem dóbr koronnych w Pjemoncie. W 1873 Finali był ministrem handlu w gabinecie Minghettiego. Później był ministrem w gabinecie Saracca. Jest on znany jako autor trzytomowego dzieła p. t.: „Życie polityczne Włoch spółczesnych w portretach“ i tłómaczenia dwóch komedji Plauta „Captivi“ i „Miles gloriosus.“ Finali jest stałym współpracownikiem „Antologji rzymskiej“.

Finkel Ludwik, historyk polski, napisał nadto: „Marcin Kromer,“ „Historja uniwersytetu lwowskiego,“ wspólnie z H. Sawczyńskim ułożył „Bibljografję historji polskiej“ (Kraków, 1901).

Finne Edward Gabrjel, pisarz norweski, w 1866, początkowo poświęcał się dziennikarstwu w Chrystjanji. W 1891 wydał nowelę „Filosoffen,“ w 1892 dr. Waugs Börn, 1893 „Unge Syndere,“ w 1894, romans „To Domer“ (1893); dramaty „Uglen i För Afskeden“(1895), nowela „Jakel,“ „Emanuel Dach“ i dramat „Konny.“

Finomani, ob. Fennomami.

Finsch Fryderyk Herman Otto, zoolog i podróżnik. W 1897 został dyrektorem oddziału ornitologicznego holenderskiego muzeum państwowego.

Fińska literatura, por. Brausewetter „Finnland im Bilde seiner Dichtung“ (Berlin, 1900).

Fiorini Matteo, geograf włoski, * 1827 w Felizzaro, † 1901, był z zawodu inżynierem, 1860 został profesorem geodezji w Bolonji. Ważne są zwłaszcza prace jego, tyczące się historji kartografji. Ogłosił: „Le projezioni delle carte geografiche (1881); „Le sfere cosmografiche e le sfere terrestri“ (o historji i budowie globusów niebieskich i ziemskich, 1895) i in.

Fischer Jan Jerzy, poeta niemiecki, † 1897 r. w Sztutgardzie.

Fiske John, historyk i filozof amerykański, † 1842, † 1901.

Fizjografja, opis kraju lub danej okolicy pod względem przyrodniczym. *Badania fizjograficzne* mają na celu rozpoznanie budowy geologicznej danego kraju, jego zasobów mineralnych, roślin i zwierząt, a dalej znajomość jego objawów meteorologicznych i klimatycznych. Przy akademji umiejętności w Krakowie istnieje oddzielna *komisja fizjograficzna*, która ogłasza coroczne swoje *Sprawozdania*. W Warszawie wychodzi podobny rocznik p. t. *Pamiętnik fizjograficzny*.

Flandrin Jan Paweł, malarz francuski, * 1811, † 1902.

Flechsig Paweł, lekarz, * 1847 w Zwickau, studjował medycynę w Lipsku, został tam asystentem w instytucie patologicznym, potem w fizjologicznym, 1878 został profesorem psychjatrji, 1882 dyrektorem kliniki psychjatrycznej i chorób nerwowych. Badania jego tyczą się głównie budowy mózgu i rdzenia kręgowego; zwłaszcza wykazał, że powierzchnia mózgu rozpada się na pewną liczbę pól, które stanowią ośrodki zmysłowe i asocjacyjne. Ogłosił: „Die Leitungsbahnen im Gehirn und Rückenmark des Menschen, auf Grund entwickelungsgeschichtlicher Untersuchungen dargestellt“ (1876); „Gehirn und Seele“ (1896); „Die Lokalisation der geistigen Vorgänge“ (1896) i in.

Fleming Paweł, poeta niemiecki. W r. 1896 wzniesiono mu pomnik w Hartenstein.

Florjański psałterz, ob. Psałterz.

Florjański Władysław, śpiewak polski, wszedł do składu opery warszawskiej i objął po ustąpieniu Chodakowskiego stanowisko jej reżysera.

Florkiewicz Władysław, lekarz, † 1902 r. w Zakopanem.

Flückiger Fryderyk August, farmaceuta, † roku 1894 w Bernie.

Fluksja, choroba zębów, zapalne obrzmienie tkanki łącznej dziąseł, występuje często przy próchnieniu zębów.

Fogazzaro Antonio, pisarz włoski. Biografję jego napisał A. Molmenti „Antonio F., la sua vita e le sue opere“ (1900).

Fonemy, są to jednolite, czasowo niepodzielne wyobrażenia brzmień językowych.

Foniczne koło, rodzaj chronoskopu (ob.), składa się z żelaznego koła zębatego, wprawianego w ruch działaniem elektromagnesu. Przez zwoje drutu przebiega prąd, przerywany za pośrednictwem drgającego kamertonu, szybkość więc obrotu koła zależy od częstości drgań kamertonu, czyli od wysokości jego tonu. **F. k.,** zbudowane przez La Cour'a w 1875, służy do notowania chwil dostrzeżeń astronomicznych, do liczenia liczby drgań ciał dźwięczących i in., a zwłaszcza zastosowano je w budowie telegrafów piszących i telegrafów wielokrotnych.

Fonnesbech Krystjan Andrzej, mąż stanu duński, * 1817, † 1880, w 1858 wybrany do parlamentu, w 1870 został ministrem spraw wewnętrznych, a w 1874 stanął na czele ministerjum, ale nie mógł sobie dać rady z opozycją lewicy w folketingu i podał się wkrótce do dymisji.

Fonofotografja, metoda notowania drgań głosowych za pomocą fotografji, podana przez Hermanna. Podobnie jak w fonautografie głos wprawia w drganie cienką płytę, na której jest osadzone zwierciadełko; na zwierciadło to rzucany jest promień światła elektrycznego, który po odbiciu pada na obracający się walec, pokryty papierem, na którym rozciągnięta jest warstwa wrażliwego na światło bromku srebra, a w ten sposób na walcu rysują się linje krzywe, jak w fonautografie (ob.). Metoda ta okazała się bardzo dogodną do badania mowy ludzkiej i innych dźwięków złożonych.

Fonologja, ob. Fonetyka.

Fonseca Piotr, Jezuita, przezwany Arystotelesem portugalskim, * 1528, † 1599. Napisał: „Institutionum dialecticarum libri octo“ (Lizbona, 1564); „Commentarii in libros metaphysicorum Aristotelis“ (Rzym, 1577); „Isagoge philosophica“ (1591). Por. K. Werner „Franz Suarez und die Scholastik der letzten Jahrhunderte“ (Ratyzbona, 1861).

Fontaine Jakób, z przydomkiem de la Roche, dziennikarz jansenistowski, * 1688 w Fontenay le Comte, † 1761. W 1729 był kierownikiem publikacji „Nouvelles écclesiastiques“, której pierwsze arkusze w 1731 parlament skazał na spalenie i w ten sam sposób niszczone były w Rzymie. Pismo to wychodziło do 1803. Po śmierci **F.** redaktorami byli Guénin, a potem Moutona.

Fontaine Piotr Franciszek Leonard, architekt francuski, * 1762, † 1853 w Paryżu, razem z architektem Percierem wykonał wiele znakomitych budowli prywatnych i publicznych w Paryżu, jak: łuk tryumfalny w Carrousel, rezydencje cesarską Trocadero. Po śmierci Perciera dokonał restauracji Luwru, Tuileries i Wersalu i wykonał szpital w mieście rodzinnem w Pontoise. Wydał razem z Percierem: „Palais, maison et autre edifice de Rome moderne“ (Paryż, 1802); „Choix des plus célebres maison de plaisance de Rome et des environs“ (Paryż, 1809—13); „Descriptions de ceremonies et de fêtes“ (Paryż, 1807—1810); „Résidences des souverains“ (Paryż, 1833) i sam wydał: „L'histoire du Palais-Royal“ (Paryż).

Fora, znaczy to samo, co: bis, da capo, okrzyk teatralny.

Fora, z łacińskiego foras — precz na dwór, z włoskiego fuora, fuori, fuore, czyli zewnątrz, u nas używa się w znaczeniu precz! za drzwi! stąd: forować, wyforować=wypędzić.

Forbes Edwin, malarz amerykański, * 1839 w Nowym-Yorku, malował sceny batalistyczne i historyczne, ale celował w malowaniu zwierząt. Jego „Walki w puszczy“ (1864) zyskały wielki rozgłos. W ostatnich czasach wykonał z powodzeniem kilka prac kredkowych.

Forbes Archibald, dziennikarz angielski, † roku 1900 w Londynie.

Forbin Janson (Toussaint de **F.**), biskup Beauvais, * 1625, † 1713, był kolejno biskupem Digne, Marsylji i Beauvais. W 1674 Ludwik XIV wysłał go do Polski jako ambasadora, na sejm elekcyjny po śmierci Michała Korybuta, w celu popierania kandydatury palatyna Neuburskiego, czego życzył sobie jego ojciec Filip Wilhelm, a także w razie niemożności przeprowadzenia tej kandydatury, aby nie dał obrać Karola Lotaryńskiego. Kiedy wreszcie mimo oporu Sobieski zdecydował się przyjąć koronę, **F.** ofiarował mu 400,000 liwrów, które Ludwik XIV przeznaczył dla niego za obiór Neuburga, za co później Sobieski odwdzięczył się mu wyjednaniem kapelusza kardynalskiego. Później był **F.** przedstawicielem Francji w Rzymie i za zasługi otrzymał godność wielkiego jałmużnika. Por. Piotr Marja Ludwik Farges „Pologne“ (w „Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France“, Paryż, 1888); T. Korzon „Dola i niedola Jana Sobieskiego“ (t. III, 1898).

Ford Jan, * 1586, poeta dramatyczny angielski, następca Szekspira. Dzieła jego wyszły w Londynie 1811. Z kilku następnych wydań najlepsze „A. Dyce“ (Londyn, 1869). Napisał nadto dramat historyczny p. t. „Perkin Warbeck“, naturalistyczny: „The witch of Edmonton“, „Giovanni and Amabella“, „Tis pityshe's a whore“ (tragedja) i „The broken heart“.

Forficula, owad, ob. Skorek.

Forlana albo **Furlana,** nazwa tańca włoskiego w takcie 6/8 lub 6/4. Pochodzi z księstwa Fryjul, którego mieszkańcy zwą się Furlanami.

Formalina, *formol,* roztwór wodny aldehidu mrówkowego (ob. Mrowkowy aldehid), używa się jako bardzo skuteczny środek dezynfekcyjny i przeciwgnilny, który może też być rozpylany i na meble nie działa szkodliwie. Aby go stosować w postaci proszku *(formalit),* miesza go się z mułem krzemionkowym.

Formankowicz Samuel, † 1692, kanonik, kustosz kościoła Wszystkich Swiętych w Krakowie, wydał: „Quaestio juridica de potestate capituli sede vacate“ (Kraków, 1680).

Formierstwo, przygotowywanie form do odlewów, ob. Odlew.

Formularz, zbiór wzorów czyli formuł używanych w średnich wiekach i później, w kancelarjach przy sporządzeniu aktów, dokumentów i t. p. Powstały przez uznanie jakiego dokumentu za doskonały pod względem formy i używanie go za wzór przy układaniu nowych dokumentów.

Fornarius, ptak, ob. Garncarz (t. 16).

Forgenit, minerał, toż co ołów rogowy, ob. Ołowiane rudy.

Fostyt *(fostite),* mieszanina 10 części witryolu miedzianego z 90 częściami sproszkowanego słonińca, oraz z dodatkiem różnych soli, używa się do ochrony roślin od chorób pasożytniczych i napaści szkodników zwierzęcych. Środek ten wprowadził Souheur w Antwerpji.

Fotyn, ob. Fotynus.

Foucaux Filip Edward, orjentalista francuski, † 1894 w Paryżu.

Fouquier Henryk Jakób Franciszek, publicysta francuski, * 1838, † 1901, napisał nadto: „Paradoxes féminins“ (1886); „Philosophie parisienne“ (1900); „Le roman d'une conspiration“, dramat (1890) i in.

Fournel Franciszek Wiktor, autor francuski, † 1894.

Fourtou, Marja Franciszek Oskar Bardy de, francuski mąż stanu, † 1897 Paryżu.

Fovilla, *zapłodnik*, ob. Zapłodnienie (u roślin).

Fowler Jan, inżynier, † 1898 w Bournemouth.

Franciszek z Asyżu, małżonek b. królowej hiszpańskiej Izabeli, * 1822, † 1902 w Epinay pod Paryżem. Miał czworo dzieci: syna Alfonsa króla hiszpańskiego, † 1885, ojca dzisiejszego króla Alfonsa XIII, córkę Marję Izabelę małżonkę hr. Girgenti, Marję de la Paz, poślubioną ks. Ludwikowi Ferdynandowi bawarskiemu, i Marję Eulalję, małżonkę ks. Antoniego orleańskiego, ks. Galliery.

Franciszek Ferdynand, arcyksiążę austrjacki, ob. Ferdynand Franciszek.

Francja. W r. 1899 osiowym punktem, koło którego się wszystko kręciło, była rewizja sprawy Dreyfusa (ob. Dreyfusa sprawa w dziele głównem i suplemencie). Sprawa ta dała pretekst rozmaitym partjom do demonstracji i zaburzeń. Sąd wojenny w Rennes, który sądził powtórnie Dreyfusa skazał go ponownie, ale tylko na 10 lat twierdzy z przyznaniem okoliczności łagodzących. 20 września przezydent rzeczypospolitej ułaskawił Dreyfusa i dzięki temu sprawa ta ucichła. Z 70 osób oskarżonych o spisek przeciw rzeczypospolitej postawiono 22 przed sąd senatu. Wyszło na jaw, że oskarżeni działali w porozumieniu z księciem orleańskim. 3 stycznia 1900 senat wydał wyrok skazujący Buffeta i Derouleda na 10 lat wygnania z kraju, Guerin'a na 10 lat więzienia, resztę oskarżonych na łagodne względnie kary. Parlament zebrał się 14 listopada 1899. Nacjonaliści napadli ostro na ministra wojny generała Gallifeta za to, że starał się ująć w karby niesfornych oficerów. Gallifet uzasadnił swoje postępowanie, a Waldeck Rousseau wykazał, że rząd zrobił bardzo wiele, żeby obronić rzeczpospolitą od upadku. Ostatecznie parlament uchwalił wotum zaufania dla rządu 310 głosów przeciw 215. Po załatwieniu spraw budżetowych, zajęto się kwestją kongregacji duchownych, utrzymujących szkoły bez kontroli rządu. Ministerjum postawiło wniosek, żeby każdy, kto pragnie służyć na rządowej posadzie, musiał ostatnie lata szkolne spędzić w szkołach rządowych. Parlament nie okazał przychylności względem tego wniosku. Po powtórnem zwołaniu parlamentu 9 stycznia 1900 r. wybrano prezydentem izby Deschanela, którego kontrkandydatem był radykalista Brisson. Świadczyło to o sile prawicy. Kilka projektów antyklerykalnych rządu odesłał parlament do komisji, które ich nie załatwiły. Jednak przeciwnikom ministerjum nie udało się go obalić, pomimo wysiłków. Przyjęto projekty powiększenia floty, fortyfikacji portów, uzbrojenia brzegów i kolonji, podniesiono cyfrę wojsk kolonjalnych o 60,000 ludzi. 14 kwietnia 1900 otwarto wystawę powszechną. W maju, wskutek nieporozumienia z Waldeckiem Rousseau ustąpił Gallifet z ministerjum wojny i miejsce jego zajął generał André. W 1900 po długiej i ostrej dyskusji przyjęto ostatecznie w obu izbach projekt amnestji dla wszystkich osób zamieszanych w sprawę Dreyfusa. Wystawa powszechna skupiła uwagę wszystkich i partje zawiesiły walkę pomiędzy sobą w interesie ojczyzny. Wystawa dała rezultat świetny i pod względem moralnym i finansowym. Zamieszki w Chinach (ob. Chiny) zniewoliły Francję do wysłania korpusu wojska. Generał André zabrał się bardzo energicznie do stłumienia ducha opozycji w armji, co dało powód do licznych interpelacji, z których rząd wyszedł zwycięsko. W r. 1901 izba deputowanych zebrała się ponownie i znowu wybrała Deschanela na prezydenta. Główną sprawą jednak, którą się zajmowały izby, było prawo o stowarzyszeniach, skierowane przeciwko kongregacjom duchownym, którym—o ile nie posiadały prawnego pozwolenia—miano skonfiskować majątki. Prawo to przeszło po długiej dyskusji. Polityka zewnętrzna Francji była spokojna. W Chinach trzymała się Francja dyskretnie. Przedsięwzięcia kolonjalne w Afryce szły pomyślnie. Długoletni wróg Francuzów Bu-Amema, który w południowym Algierze bróździł ciągle, został pokonany. Ekspedycja generała Servière'a do oazy Tuat nie natrafiła na poważny opór. 30 stycznia 1901 senat obchodził 25-tni jubileusz swego istnienia. Wybory uzupełniające do senatu i izby deputowanych wypadły w duchu antynacjonalistycznym. W marcu 1901 wybuchły rozruchy robotnicze w Montcean les Mines i Marsylji. Posądzono rząd, że sam je wywołał—ostatecznie wszystko się uspokoiło. Waldeck Rousseau zdołał przeprowadzić ugodę pomiędzy kapitalistami a robotnikami. W kwietniu 1901 flota włoska pod wodzą ks. Tomasza genueńskiego odwiedziła Tulon, gdzie ją przyjmował ostentacyjnie prezydent Loubet. W kwietniu wyjechał minister spraw zagranicznych Delcassé do Petersburga. Wzięto pod obrady izby i uznano nagłość wniosku o ubezpieczeniu robotników niezdolnych do pracy (czerwiec 1901). 22 czerwca przyjmował Loubet specjalne poselstwo marokońskie. 21 czerwca 1901 odbył się w Paryżu kongres partji radykalnej. W sierpniu 1901 opublikowano dekrety urzędowe o kongregacjach duchownych, w których postawiono za warunek, żeby kongregacje uzyskały pozwolenie rządowe i poddały się władzy odpowiedniego biskupa, a nie zależały, jak dotychczas, bezpośrednio od Watykanu. We wrześniu odwiedził Francję Najjaśniejszy Pan cesarz Mikołaj II z małżonką. W październiku 1901 izba zajmowała się sprawą ośmiogodzinnego dnia roboczego. W styczniu 1902 zawarto z Włochami umowę w sprawie Trypolisu, Moroka i morza Śródziemnego. 14 stycznia izby zebrały się ponownie i Deschanela wybrano prezydentem izby deputowanych. 24 lutego 1903 izba deputowanych przyjęła wniosek o dwuletniej służbie wojskowej. Dnia 18 marca 1903 roku parlament przyjął wniosek, orzekający, żeby wybory odbywały się co lat sześć, zamiast czterech. Dnia 19 marca opubliko-

wano okólnik rosyjsko-francuski do mocarstw w sprawie wschodnio-azjatyckiej, stwierdzając rozszerzenie przymierza Francji i Rosji na interesy, dotyczące Chin i Korei. Później minister spraw zewnętrznych Delcassé, rozwijając program polityki zewnętrznej, stwierdził ścisłość przymierza francusko-rosyjskiego. 24 marca parlament uchwalił kredyt 500,000 fr. na koszt podróży Loubeta do Rosji. 29 marca zamknięto izby i ogłoszono nowe wybory w d. 27 kwietnia 1903 r. Wybory dały rządowi znaczną większość. D. 13 maja prezydent Loubet odpłynął do Rosji, przybył 20 do Kronsztadu i bawił przyjmowany uroczyście do d. 23 maja. W podróży powrotnej złożył Loubet wizytę królowi Krystjanowi duńskiemu w Kopenhadze. 2 czerwca zebrała się nowa izba deputowanych i wybrała na prezydenta Leona Bourgeois'a. 3 czerwca Waldeck Roussau podał się do dymisji, rzekomo ze względów zdrowia. Nowy gabinet, bardzo radykalny i antyklerykalny, utworzył Combes. Francuska izba przyjęła nowy gabinet życzliwie i udzieliła mu wotum zaufania. 8 lipca izba uchwaliła zamianę 3½% renty państwowej na 3%. 22 lipca upływał termin zamknięcia nieupoważnionych szkół kongregacji duchownych. Combes nakłonił Loubeta do podpisu dekretu zamykającego te szkoły. Wprowadzenie w czyn tego dekretu nie obeszło się bez oporu i manifestacji, a nawet starć zbrojnych w Paryżu. Prózniej (sierpień) starcia ponowiły się, zwłaszcza w Bretanji, gdzie zorganizowano opór na większą skalę. Walka gabinetu Combes'a z Kościołem zaczęła przybierać coraz to większe rozmiary, zwłaszcza, że episkopat protestował przeciwko zamknięciu szkół kongregacyjnych. 14 października Baudry d'Asson postawił wniosek, żądający oddania gabinetu Combes'a pod sąd za zamknięcie szkół duchownych. Izba odrzuciła ten wniosek 414 głosami, przeciw 53 i uchwaliła wotum zaufania do rządu 329 głosami, przeciw 233. Rząd francuski zerwał urzędowe stosunki z 74 biskupami, którzy podpisali protest przeciw zamknięciu szkół. 20 października 1902 socjalista Ernest Roche postawił wniosek rozdziału Kościoła od państwa, który izba odrzuciła. Izba wybrała komisję, złożoną z 33 członków, która miała się zająć rozbiorem próśb kongregacji, pragnących uzyskać upoważnienie państwowe. Podobną komisję wybrała izba, w celu zbadania przyczyny bezrobocia górniczego. Francuska rada stanu, pod której sąd oddano sprawę 74 biskupów, podpisanych na proteście przeciwko rządowi orzekła ich winę. Chwilowo uwagę opinji oderwała sprawa słynnej oszustki Teresy Humbert, której miljonowe nadużycia chciano wyzyskać w celach partyjno-politycznych. Doszło z tego powodu w izbie do scen gorszących, posądzano rząd niesłusznie, że ułatwił ucieczkę oszustce i jej wspólnikom. Ostatecznie, jak wykazał późniejszy proces i badanie komisji parlamentarnej, Teresa Humbert, którą wraz ze wspólnikami skazano, nie miała wiele wspólnego z polityką. Tymczasem walka z Kościołem trwała dalej, rozżamiętniając naród. Znowu Waldeck wystąpił przeciwko Combes'owi za zbyt gwałtowny sposób przeprowadzania prawa o zniesieniu kongregacji, ale ostatecznie rząd utrzymał się przy władzy, gdyż posiadał w parlamencie większość. W lipcu 1903 Loubet rewizytował króla Edwarda w Londynie i był tam przyjmowany bardzo serdecznie przez rząd i przez publiczność. W lipcu 1903 zawarła Francja umowę z Hiszpanją w kwestji działania w Maroku. Tymczasem działalność antykościelna rządu trwała nieprzerwanie. Zamykano ciągle, często nie bez oporu, szkoły i klasztory. W sierpniu ogromna większość rad generalnych, oświadczyła się za polityką przeciwkościelną rządu, kilka tylko rad protestowało przeciw zamknięciu klasztorów. Wiele rad zatrzymało swoje dotychczasowe prezydja. W rzędzie prezydentów figurowali obrany jednomyślnie Combes, Méline, ministrowie Vallé, Marnéjouls i Trouillot. W końcu sierpnia odparto na granicy algiersko-marokańskiej, napad rozbójników marokańskich. We wrześniu otwarto w Rouen dwunasty kongres pokoju. Mowy zagajające wygłosili prefekt Sekwany i burmistrz z Rouen. Reprezentowanych było czternaście państw europejskich, Stany Zjednoczone Ameryki północnej i Argentyna. Obecni byli prawie wszyscy wybitniejsi przewódcy ruchu pokojowego. W połowie października 1903 przybył do Paryża król Emanuel włoski z małżonką, witany owacyjnie przez władzę i ludność. Był to ważny fakt, gdyż świadczył o rozluźnieniu się węzłów trójprzymierza i o zbliżeniu Francji do Włoch. 1903 w październiku minister spraw zewnętrznych, margr. of Lansdowne i poseł francuski Cambon podpisali umowę z terminem pięcioletnim, która postanawia, że spory prawnego charakteru, wynikające z odmiennego tłómaczenia istniejących umów pomiędzy Anglją a Francją, mają być oddawane pod sąd stałego trybunału rozjemczego w Hadze, jeśli nie mogą być załatwione na drodze dyplomatycznej. Umowa może być stosowana wszakże tylko w przypadkach, nie dotyczących interesów żywotnych obu państw, ich niezawisłości i czci. 20 października 1903 zgromadził się parlament, który zaraz w pierwszem głosowaniu wykazał znaczną większość rządową. W Armentières wybuchła zmowa robotników. 28 października przybył do Paryża hr. Lamsdorff, rosyjski minister spraw zagranicznych, i odbył kilka konferencji z Delcassém. W parlamencie przedstawił deputowany Briand projekt rozdziału Kościoła od państwa, wypracowany z polecenia komisji. Projekt ten w ogólnych zarysach brzmi: Rzeczpospolita poręcza wolność sumienia, tudzież swobodną praktykę religijnych zapatrywań. Poręcza ona swobodne wypełnianie obrzędów wyznaniowych pod następującemi, w interesie porządku publicz-

nego zastrzeżonemi ograniczeniami. Rzeczpospolita nie opiekuje się i nie wspiera materjalnie żadnego wyznania ani bezpośrednio ani pośrednio w żadnej formie i z żadnych powodów. Nie uznaje ona żadnego kapłana, nie dostarcza bezpłatnie żadnemu wyznaniu budowli, przeznaczonych do wykonywania obrzędów kościelnych i mieszkania dla sług Kościoła. W tytule drugim orzeczono: wymówienie konkordatu, zniesienie artykułów organicznych, tudzież wszystkich praw i dekretów, ściągających się do spraw kościelnych, zniesienie poselstwa francuskiego przy Watykanie, zarządu wyznań w ministerjum spraw wewnętrznych i budżetu wyznań. Dalej zabrania projekt do ustawy Brianda departamentom i gminom udzielania w jakichkolwiek formach zasiłków wyznaniowej natury, wspomagania księży, oddawania bezpłatnie budynków gminnych na cele wyznaniowe i na mieszkania dla sług duchownych. Duchowni teraźniejsi, którzy ukończyli 45 lat i mają dwadzieścia lat służby, będą otrzymywali dożywotnią pensję. Tytuł IV prawa zajmuje się stowarzyszeniami cywilnemi, które tworzyć się będą dla gromadzenia i zarządu funduszów na cele wyznaniowe i ich praktykę. Podlegają one w ogólności przepisom ogólnej ustawy z d. 1 lipca 1901 r. o stowarzyszeniach, mogą wszelako oprócz regularnych wkładów ze strony członków korzystać z ogólnych składek na cele wyznaniowe, tudzież pobierać opłaty za urządzanie uroczystości kościelnych, na cele wewnętrznego i zewnętrznego przyozdobienia kościołów i t. d. Mogą tworzyć się nawet w tym celu szersze związki. Natomiast stowarzyszenia te i związki nie mają prawa otrzymywać jakichkolwiek zasiłków ze strony państwa, departamentów lub gmin. Tytuł V traktuje o policji państwowej w stosunku do wyznań. Jest on również wolnomyślniejszy od wielu innych projektów i propozycji radykalnych. Projekt Brianda nie stosuje się wyłącznie do Kościoła katolickiego, ale orzeka rozdział państwa zarówno z obu wyznaniami protestanckiemi i z wyznaniem izraelickiem. W końcu października na paryskiej giełdzie pracy wszczęły się zaburzenia, które policja tłumiła gwałtem, przekraczając swoje atrybucje. Dało to powód do interpelacji i krytyki rządu, który jednak otrzymał wotum zaufania większości 164 głosów. W łonie samego gabinetu jednak nie było zupełnej jedności. Minister oświaty Chaumié pragnął ograniczyć wolność nauczania, zapewnioną przez tak zwane prawo Falloux, gdy Combes chciał nauczanie upaństwowić, żeby duchowieństwo nie mogło mieć absolutnie żadnego wpływu na oświatę. Kwestja ta wywołała w senacie żywe rozprawy, i poprzednik Combes'a w ministerjum Waldeck-Rousseau, oświadczył się przeciwko niemu. Wniosek pośredniczący postawił senator Girard, ale nie uzyskał poparcia. Sprawa ta wiąże się bezpośrednio z projektem rozdziału Kościoła od państwa. 12 listopada 1903 odniósł Combes w senacie francuskim zwycięstwo, które kładzie kres akcji mitygującej Waldecka-Rousseau i przekształca doszczętnie projekt ministra oświaty Chaumiégo, pragnący uszanować choć warunkowo zasadę wolności nauczania. Senat uchwalił wniosek dodatkowy Delpèche'a (wyszły z inicjatywy samego Combes'a), który zabrania wszelkim kongregacjom, nawet upoważnionym przez państwo, nauczania. Sprawozdawca komisji Thézard z zadowoleniem oznajmił, że komisja uchwaliła ten wniosek dodatkowy dziewięciu głosami przeciw pięciu. Combes sam bronił wniosku Delpèche'a, oponował mu Waldeck-Rousseau. Senat uchwalił wniosek Delpèche'a 147 głosami przeciw 136, zamykając przez to kongregacjom duchownym wszelki dostęp do szkolnictwa średniego. W dalszym ciągu rozpraw, senat francuski uchwalił w grudniu 228 głosami przeciw 46 paragraf do artykułu 2-go, żądający od wszystkich kierowników i kierowniczek szkół dowodu kwalifikacji państwowej. Paragraf ten kładzie kres nauczaniu przez osoby duchowne, o ile takiej kwalifikacji zdobyć nie zdołają, albo nie zechcą. Art. 4 zabrania wszystkim prywatnym szkołom średnim noszenia tytułów „liceum“ albo „collège“. Senat uchwalił resztę artykułów i postanowił 199 głosami przeciw 44 przystąpić do drugiego czytania ustawy, która, dzięki uchwalonemu dodatkowi Delpèche'a, kładzie kres wolności nauczania we Francji. Izba francuska odrzuciła 324 głosami przeciw 231 wniosek socjalisty Allarda, żądający ograniczenia kredytu na poselstwo francuskie przy Watykanie. Socjalista Constans żądał zniesienia funduszu tajnego. Delcassé postawił kwestję gabinetową. Izba uchwaliła ten fundusz 490 głosami przeciw 47. Na żądanie d'Estournelles'a, aby ze wszystkiemi mocarstwami zawrzeć traktaty o załatwianiu zatargów przez sądy rozjemcze, Delcassé oświadczył, że pierwej należy wyczekać dobrych skutków traktatu, zawartego z Anglją. Izba uchwaliła cały budżet spraw zewnętrznych, a Delcassé wyszedł z rozpraw tryumfatorem na całej linji. 19 grudnia 1903, prezydent rzeczypospolitej podpisał ustawę, odbierającą członkom kongregacji prawo nauczania. Istniejące obecnie szkoły, przez nich prowadzone, mają być zamknięte w ciągu pięciu lat. 26 grudnia 1903, minister spraw zagranicznych, Delcassé, tudzież poseł włoski, hr. Tornielli, podpisali umowę o załatwianiu wzajemnych zatargów w drodze sądów rozjemczych. Umowa zredagowana jest w wyrazach najzupełniej identycznych z umową angielsko-francuską. 12 stycznia 1904 nastąpiło otwarcie izb. Prezes ze starszeństwa Rollin wezwał w przemówieniu swojem izbę deputowanych, aby ze wszystkich sił pracowała nad dobrem rzeczypospolitej. Izba wybrała na prezesa swojego, 255 głosami, Brissona. Postawiony w ostatniej chwili kandydat opozycji Bertrand otrzymał głosów 219. Izba deputowanych wybrała na wiceprezydentów deputowanego

Etienne 405 głosami, Lockroy 269, Gerville Reache socjalistę 255, Guillaina 254 głosami. Jaurès otrzymał tylko 199 głosów w walce z Gervillem. Najstarszy wiekiem senator, Wallon, zagajając posiedzenie senatu, wypowiedział gwałtowną mowę przeciw rządowi, poddając jego politykę antykościelną surowej krytyce. Rząd—mówił on—obrał sobie za hasło zdanie: „Klerykalizm to nieprzyjaciel" i wyjął trzy czwarte narodu francuskiego z pod prawa. Mowę tę republikanie często przerywali. Prezes ministrów wygłosił 11 stycznia 1904 r. mowę, w której rozpatrywał naprzód położenie finansowe Francji. Wykazywał on, że opozycja nie zaniedbuje żadnego środka szerzenia paniki w kraju, przez co podnieca się wędrówkę kapitału francuskiego za granicę. Wskazywał kampanję przeciw państwowym kasom oszczędności, wzywanie do odmowy podatków, wichrzenia nacjonalistów i monarchistów. W ciągu ostatnich lat dziesięciu instytucje republikańskie doznały mimo tego utrwalenia, mówił Combes. Następnie po trwającym od lat z górą trzydziestu pokoju Francja szanowaną jest dzisiaj za granicą nietylko dlatego, że jest silna, ale że przyjęła na siebie posłannictwo krzewienia idei sprawiedliwości i pokoju. Wszystkie myśli Francji skierowane są ku utrzymaniu pokoju. Następnie podniósł Combes sprawę kongregacji, które zniknęły niemal zupełnie z Francji. Ustawa o stowarzyszeniach, mimo energicznych ataków klerykalizmu, szanowana jest w całym kraju. Combes oświadczył, że programem rządu jest obrona praw, porozumienie się z większością parlamentu w sprawie rozdziału Kościoła od państwa, położenie kresu stanowi rzeczy, który stał się nieznośnym. Zakończył mowę Combes wezwaniem do zjednoczenia się republikanów. Mowa ta była szeroko dyskutowana w prasie i parlamencie, zwolennicy rządu bardzo byli z niej zadowoleni. Wznowiono sprawę wtargnięcia policji na giełdę pracy i bezprawnego użycia broni. Francuska izba deputowanych odbyła rozprawę nad interpelacją. Po ostrem starciu oratorskiem i potępieniu policji, uchwalono formułę przejścia do porządku dziennego, wyrażającą wotum zaufania rządowi. Większość, jaką p. Combes tym razem osiągnął, wynosi 295 głosów przeciw 234. Inną sprawą, którą przeciwnicy rządu chcieli wyzyskać, było wydalenie z granic kraju księdza Delsora, Alzatczyka, przybyłego w celu wygłoszenia odczytu. Twierdzono, że wydalając Alzatczyka rząd obraził uczucia narodowe francuskie. Sprawa Delsora wobec zapowiedzianej interpelacji w izbie roznamiętniała całą prasę. Mnóstwo korespondentów pism objeżdżało Alzację i Lotaryngję dla zebrania informacji o Delsorze. Informacje brzmiały bardzo rozmaicie w miarę barwy dziennika. Sam Delsor zaręczał, że zawsze protestował przeciw zaborowi Alzacji i Lotaryngji. Ostatecznie parlament udzielił rządowi *votum* zaufania, pomimo protestu nacjonalistów (styczeń 1904). Prokurator sądu kasacyjnego przesłał izbie kryminalnej obszerny referat z powodu wystąpienia Dreyfusa o rewizję procesu. Izba wyznaczyć ma referenta, na którego będzie włożony obowiązek wyjaśnienia, o ile izba sama posiada prawo prowadzenia rewizji procesu.

Francki Ausonius, filozof włoski. W 70-ym roku życia, w piśmie „Ultima critica" odwołał swe poglądy, został zakonnikiem i † w klasztorze Karmelitów w Castella pod Genuą w 1895.

Francuz, owad, ob. Karaczan.

Frauenstaedt Juljusz, * 1813 w Bojanowie w Poznańskiem, † 1878 w Berlinie, filozof niemiecki, początkowo zwolennik Hegla, wkrótce stał się gorliwym wyznawcą i propagatorem doktryny Schopenhauera. Napisał: „Die Freiheit des Menschen und die Persönlichkeit Gottes" (Berlin, 1838); „Die Menschenerdung Gottes nach ihrer Möglichkeit, Wirklichkeit und Nothwendigkeit mit Rücksicht auf Strass, Schaller und Göschel" (Berlin, 1839); „Studien und Kritiken zur Teologie und Philosophie" (tamże, 1840); „Ueber das wahre Verhältniss der Vernunft zur Offenbarung" (Darmstadt, 1848); „Aesthetische Fragen" (Dessau, 1853); „Briefe über die Schopenhauersche Philosophie" (Lipsk, 1854); „Naturwissenschaft in ihrem Einfluss auf Poesie, Religion, Moral und Philosophie" (tamże, 1855); „Ueber den Materialismus" (tamże, 1856); „Briefe über die natürliche Religion" (tamże, 1858); „Das sittliche Leben, ethische Studien" (tamże, 1866); „Blicke in die intellectuelle, physische und morale Welt" (1869); „Neue Briefe über die Schopenhauersche Philosophie" (Lipsk, 1876). Wydawał nadto dzieła Schopenhauera, którego fragmenty pośmiertne wyszły 1864, a w 1873—4 dzieła kompletne w 6 tomach, poprzedzone życiorysem i wstępem, a także wybrane aforyzmy p. t.: „Lichtstrahlen aus Schopenhauers Werken" (Lipsk, 1862, wyd. 4-te, Lipsk, 1881).

Frank Bernard, botanik, † 1900 w Berlinie. Ogłosił jeszcze „Kampfbuch gegen die Schädlinge unsrer Feldfrüchte" (1897).

Franke Jan Nepomucen, matematyk polski, * 1846 we Lwowie. W r. 1892 opuścił katedrę mechaniki teoretycznej w szkole politechnicznej we Lwowie, którą zajmował od 1871 r., i został inspektorem szkół realnych i przemysłowych w Galicji, oraz stałym referentem tych szkół w krajowej radzie szkolnej. Oprócz dzieł wymienionych wydał jeszcze „Poradnik dla maszynistów" (1887, 3 wyd., 1899).

Fränkel Karol, hygjenista, * 1861 w Charlottenburgu, został 1890 profesorem w Królewcu, 1892 w Marburgu, 1895 w Halli. Ogłosił: „Grundriss der Bakterienkunde" (1886, 3 wyd., 1890); „Mikrophotographischer Atlas der Bakterienkunde" (wraz z Pfeifferem, 68 tablic, 2-gie wyd., 1893—95).

Frankfurcki pokój, zawarty 10 maja 1871 we Frankfurcie nad Menem, zakończył wojnę francusko-niemiecką (ob. Francja i Niemcy) i zatwierdził preliminarja ułożone w Wersalu.

Frankfurcki parlament, ob. Niemcy.

Frankland Edward, chemik, † 1899 podczas podróży w Norwegji.

Fredro, hr. Jan Maksymiljan, † 1845, tragedjopisarz, najstarszy brat Aleksandra, kształcił się we Francji, służył następnie w wojsku i otrzymał za czasów król. kongresowego, stopień generała, napisał tragedje w duchu pseudoklasycznym p. t.: „Dydona," „Harald," „Wanda," wydane 1837 w Lipsku pod ogólnym tytułem: „Tragedje wierszem." Biegieleisen w r. 1897 podał w krytycznem wydaniu „Dzieł Aleksandra Fredry" wyjątki z listów Maksymiljana (Lwów).

Frege Arnold Wołdemar, polityk, w r. 1898 wybrany na wice-prezesa parlamentu niemieckiego.

French Jerzy Arthur, generał angielski, * roku 1841 w Irlandji, kształcił się w Woolwich, wstąpił w 1860 do artylerji, służył początkowo w Kanadzie, w 1883 dowodził wojskami w Queenslandzie, 1891 w Doner, 1894 mianowany generałem brygady, a 1896 głównodowodzącym w Nowej Południowej Walii. Podczas wojny transwalskiej otrzymał dowództwo brygady na północnej granicy Kaplandu (1899), a później (1900) lord d'Roberts mianował go dowódcą dywizji jazdy, której używał bardzo umiejętnie.

Freudenson Danjel, ob. Zgliński.

Friderici Teodozja, śpiewaczka, ob. Jakowicka-Friderici.

Friedberg Sydon, dramaturg, * 1857 w Nowym Sączu, kurs uniwersytecki ukończył w Krakowie, poczem został urzędnikiem. Jednocześnie pisuje dla sceny. Ogłosił: „Chłopska polityka," „Śpiący rycerze," „Prawica i lewica" (1898); „Kara boża" (1887); „Na głodne dzieci," „Gruba partja," „Zmory" (1900).

Friedel Karol, chemik i mineralog, * 1832 r. w Strasburgu, † 1899, kształcił się w Strasburgu i Paryżu, 1856 został kustoszem zbiorów w szkole górniczej, 1871 profesorem mineralogji w szkole normalnej, 1884 profesorem chemji organicznej w Sorbonie. Przeprowadził sztuczną syntezę wielu minerałów, jak ortozu, albitu, topazu i in. Również zdołał otrzymać syntetycznie różne związki organiczne, jak kwas mleczny, związki etylowe krzemu, glicerynę, i w ogólności wykrył kilka metod ogólnych podobnych syntez organicznych.

Friedenthal Flora, z męża Scherres, * 1859 w Warszawie, słynna pianistka. Uczennica Ignacego Krzyżanowskiego, następnie Rubinsteina. Mając lat 12, koncertowała z powodzeniem, które towarzyszyło wogóle wszystkim jej późniejszym występom.

Friedmann Alfred, * 1845, poeta niemiecki. Był w Wiedniu redaktorem *Bibliothek für Ost und West* 1884–86. W r. 1886 zamieszkał w Berlinie. Poezje jego wyszły w r. 1874: „Merlin," „Orpheus," idylle p. t.: „Biblische Sterne" (Hamburg, 1875), poemat epicki p. t.: „Die Westalin" (Lipsk, 1880); „Gedichte" (tamże, 1882); „Lieder des Herzens" (Berlin, 1889).

Frieman Gustaw, muzyk, * 1842, † 1902 r. w Odesie. W 10-ym roku życia odbył pierwszą wycieczkę artystyczną po Królestwie Polskiem, od 1862 r. kształcił się w Paryżu i rozpoczął wędrówki artystyczne po różnych krajach Europy. 1867 objął stanowisko profesora w warszawskim instytucie muzycznym, później w odeskiej szkole muzycznej. Z dzieł jego największem uznaniem cieszyły się utwory skrzypcowe: „Romans," „Polonez," „Tańce góralskie," „Kołysanka," „Kujawiak."

Friis Jens Andrzej, filolog i geograf norweski, † 1896 w Chrystjanji.

Frijs Frijsenborg Krystjan Emil, mąż stanu duński, † 1896.

Fritzsche Otto Frydolin, profesor teologji w Zurychu, † 1896 tamże.

Fröding Gustaw, poeta szwedzki, * 1860, wydał Guitarr och. Dragharmonika (1891, 3 wyd., 1896); „Nya Drkter" (1896); „Stänk och Flikar" (1895); „Räygler å Paschaser" (1895); „Nytt och gammalt" (1891); „Alkibiades Vinghästen." W utworach wymienionych hołdował F. krańcowemu indywidualizmowi. Po ciężkiej chorobie i dłuższym pobycie w szpitalu odwołał swoje dawne poglądy i stanął na gruncie Ewangelji. W tym duchu napisał zbiór poezji (1898).

Fröhlich Gustaw, pedagog niemiecki, † 1901 roku.

Fryderyk Adolf Herman, książę Waldeck i Pyrmont, * 1865, syn księcia Wiktora i jego pierwszej małżonki Heleny ks. nasauskiej. Wstąpił na tron po śmierci ojca d. 12 maja 1893 r. W 1895 zaślubił księżniczkę Matyldę Schaumburg Lippe (* 1873).

Fryderyk Wilhelm, następca tronu badeńskiego, mianowany w 1897 dowódcą 8 korpusu armji pruskiej.

Fryderyk Franciszek III Paweł, wielki książę meklenbursko-szweryński, † 1897 w Cannes.

Fryderyk Franciszek IV, książę meklenbursko-szweryński, syn poprz., * 1882, wstąpił na tron 1897 po śmierci ojca. Ponieważ był małoletnim, regencję objął stryj jego książę Jan Albert (* 1857).

Frydrychowicz Tomasz, słynny kaznodzieja i malarz w XVII w. był kaznodzieją kościoła archiprezbiterjalnego Panny Marji w Krakowie, znał dobrze języki grecki i hebrajski i odznaczył się jako wybitny malarz.

Frydrychowicz Dominik, ksiądz, sławny teolog zakonu kaznodziejskiego i znawca języka hebrajskiego, † 1716 r. Napisał 7 dzieł po łacinie, z których na wyróżnienie zasługuje: „Hyacyntus Odrovansius, Principalis, Hierarchicus, Universalis Regni Poloniae Patronus a Sede Apostolice datus, ab universis Polonis rogatus" (Kraków, 1687).

Fryska zatoka, ob. Frisches Haff.

Fuchs, Wiktor von..., prawnik polityk austr. * 1840. Wybrany 1879 do rady państwa, w 1895 był jednym z założycieli partji ludowo-katolickiej, w roku 1897 był wybrany na wice-prezydenta izby.

Fuczeu, miasto w Chinach, ob. Futszu.

Fuess Rudolf, mechanik, * 1838 w Moringen, w królestwie Hanowerskiem, uczył się mechaniki praktycznej w Erlangen, gdzie słuchał też wykładów fizyki. W r. 1866 założył własny warsztat w Berlinie i wyrabiał przyrządy fizyczne; od r. 1870 budował zwłaszcza przyrządy do badania kryształów, a w r. 1876 zbudował mikroskop mineralogiczny. W r. 1876 przejął też zakład Greinera i Geisslera, który się głównie zajmował wyrabianiem przyrządów meteorologicznych, udoskonalił znacznie barometr i termometr do ścisłych dostrzeżeń naukowych, a nadto zbudował znaczną liczbę przyrządów obserwacyjnych samopiszących. Przyrządy swe opisał w piśmie „Zeitschrift für Instrumentenkunde," które założone zostało w r. 1881 z jego udziałem.

Führer Aloizy Antoni, sanskrytolog niemiecki, dyrektor muzeum w Lakhnon. Wydał: „The monumental Antiquities and Inscriptions in the North Western Provinces and Ondla" (1891). Zebrał materjały do „Epigraphic Judica Bühlara." Zwiedził później Birmę, w 1895 odkrył kolumnę z napisem słynnego króla Asioki, propagatora budyzmu, a w 1896 drugą kolumnę z napisem tegoż króla, wskazującym, gdzie się znajdowało miejsce urodzenia Buddy, Kapilawastu.

Fulda Ludwik, poeta dramatyczny, * 1862 we Frankfurcie nad M., kształcił się w Heidelbergu, Berlinie i Lipsku. Napisał komedje rymowaną „Die Aufrichtigen." Największem powodzeniem cieszyły się komedje: „Unter vier Augen" (Lipsk, 1886); „Die wilde Jagd" (1888); „Das verlorene Paradies" (1890) i dramat „Der Talisman" (1892); który w r. 1893 otrzymał nagrodę Szyllerowską. Napisał nadto komedje: „Das Recht der Frau" (Lipsk, 1884); „Frühling im Winter" (Berlin, 1887); „Neue Jugend" (1887); „Sinngedichte" (Drezno, 1888); „Gedichte" (Berlin, 1890); „Die Sklavin" (Sztutgard, 1892); „Lebensfragmente" (1903).

Fulica, ptak, ob. Łyska.

Fumigator, przyrząd do tępienia owadów szkodliwych w rolnictwie i ogrodnictwie działaniem ciał lotnych. Metoda ta wprowadzona została w Ameryce, gdy pewna mszyca (*Icerya Purchasi*) groziła zagładą kalifornijskim plantacjom drzew cytrynowych i pomarańczowych. Próby okazały, że na wyniszczenie tego szkodnika najlepiej działa cyanowodór; jest on wprawdzie szko-

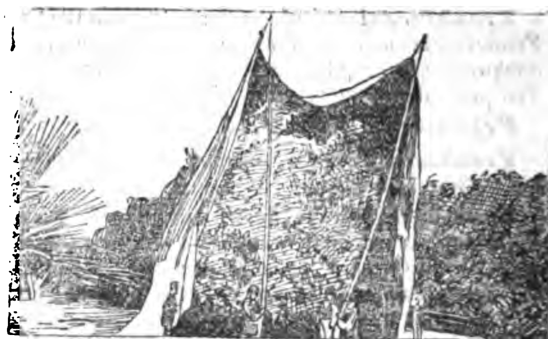

Fig. 1. Pokrywanie fumigatorem drzewa pomarańczowego.

Fig. 2. Drzewo pomarańczowe, pokryte fumigatorem.

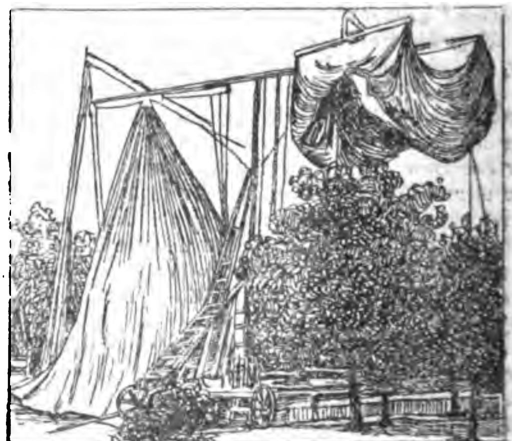

Fig. 3. Fumigator Preble'a.

dliwy i dla samych roślin, ale jedynie przy promieniach słonecznych, w godzinach wieczornych

Fig. 4. Małe fumigatory skrzynkowe.

na rośliny wpływu żadnego nie wywiera. Cyanowodór wywiązuje się działaniem kwasu siarczanego na cyanek potasu, a drzewa i inne rośliny, działaniu temu poddawane, osłaniają się namiotami z grubego płótna, lub innych tkanin napojonych olejem lnianym. Osłony te mają różne wymiary i rozmaitą postać, zależnie od wielkości drzew i rozległości plantacji; załączone rysunki (fig. 1—4) dają przykłady kilku podobnych osłon. Pierwsze doświadczenia nad tym przedmiotem, pod kierunkiem ministerjum rolnictwa Stanów Zjednoczonych, rozpoczęły się się w roku 1886; obecnie metoda fumigatorów bardzo już jest w Ameryce rozpowszechniona. Por. Willis G. Johnson „Fumigation Methods. A practical treatise for farmers, fruit growers, gardeners, florists i t. d." (New-York, 1902).

Fur, kraj w Sudanie, ob. Darfur.

Furjeryzm, ob. Fourier.

Furunkuł *(Furunculus)*, ob. Wrzedzianka.

Fusjama, *Fusijama*, wulkan, ob. Japonja.

Fust Jan, drukarz, ob. Faust.

G.

Gabillon Ludwik, aktor niemiecki, † 1896 r. w Wiedniu.

Gabinetowa kwestja, powstaje bądź w systemie autokratycznym, bądź w parlamentarnym, gdy ministerjum grozi dymisją, w razie nieprzyjęcia przez panującego lub przez sejm pewnej zasady, pewnego kierunku polityki czy wewnętrznej, czy zewnętrznej.

Gabryelski Zygmunt, pisarz filozoficzny, * roku 1870 w Krakowie, kształcił się tamże. Pisywał sprawozdania krytyczne i napisał rozprawkę w duchu eklektycznym p. t.: „Czem filozofja jest, a czem będzie" (Kraków, 1894).

Gacki Stefan, napisał „Rozdźwięki" (Warszawa, 1903).

Gadames, oaza, ob. Ghadames.

Gadon Lubomir, publicysta-historyk, * 1831 w Szkudach na Żmujdzi, syn Aloizego, porucznika gwardji Napoleona I. W r. 1867—84, był sekretarzem ks. Władysława Czartoryskiego. W 1868—70 był w Paryżu współredaktorem pisma politycznego p. t.: „Correspodance du Nord-Est," a po śmierci Bronisława Zaleskiego 1880 został sekretarzem „Towarzystwa historyczno-literackiego" i dyrektorem Bibljoteki polskiej w Paryżu aż do przekazania jej krakowskiej Akademji Umiejętności 1892 r. Napisał: „Z życia Polaków we Francji. Rzut oka na 50-letnie koleje Towarzystwa historyczno-literackiego w Paryżu 1883 r.", „Przejście Polaków przez Niemcy" (1889, Poznań); „Ks. Adam Czartoryski" (Kraków, 1892); „Emigracja polska" (Kraków, 1901—1902, t. 3); „Książę Adam Czartoryski podczas powstania Listopadowego" (Kraków, 1903).

Gagea, roślina, ob. Złoć.

Gagneur Marja Ludwika, z domu Mignerot, * 1832, w Doublans, nie w Domblans, † 1902.

Gaillard Napoleon, rewolucjonista francuski, organizator barykad podczas komuny paryskiej, * 1846, † 1900.

Gajsler Justyn Feliks, historyk, napisał nadto: „Dzieje Węgier w zarysie" (Warszawa 1902, t. 3).

Galanczewski Zbylut, biskup włocławski, † 1383, w r. 1365 został biskupem, wybudował kościół katedralny we Włocławku, kilka kościołów na Pomorzu. Wraz z Bodzantą, arcybiskupem gnieźnieńskim, na zjeździe w Sieradzu ogłosił Ziemowita ks. mazowieckiego królem polskim, po śmierci Ludwika Węgierskiego. Por. *Przegląd katolicki* r. 1892, str. 675.

Galba.

Galaretnica, wodorost, toż co trzęsidło (ob.).

Galata, jedno z przedmieść Konstantynopola (ob.).

Galba, cesarz rzymski, ob. artykuł w dziele głównem.

Galeina, *fiolet antracenowy,* ob. Galleina.

Galeodes, *jadnik,* pająk, toż co Solpuga (ob.).

Galicja, dzieje. W październiku 1901, cesarz mianował hrabiego Andrzeja Potockiego marszałkiem, a arcybiskupa matropolitę Szeptyckiego wicemarszałkiem sejmu galicyjskiego. Wybory do sejmu 1901 r. dały następujący rezultat z gmin wiejskich wybrano: konserwatystów 46, Rusinów 13, ludowców 2; grupa Stojałowskiego 3, chłopów 3, demokratów 2, umiarkowana lewica 4, antysemita 1. Z kurji miejskich wybrano: umiarkowana lewica 11, demokratów 9, konserwatystów 6, partja ludowa 1. 30 grudnia książę Czartoryski wniósł w sejmie galicyjskim deklarację z powodu sprawy wrzesińskiej w Prusiech, potępiając zasadę siły przed prawem i wyrażając współczucie

dla ofiar okrucieństwa pruskiego. Deklarację tę przyjął cały sejm z entuzjazmem. W styczniu ks. Eulenburg, poseł niemiecki w Wiedniu, robił z tego powodu wymówki hr. Gołuchowskiemu, austrjackiemu ministrowi spraw zagranicznych. W czerwcu 1902 poseł Stapiński postawił w sejmie galicyjskim wniosek protestu przeciwko mowie antypolskiej cesarza Wilhelma w Malborgu. We wrześniu 1902 zapadł wyrok sądu rozjemczego w sprawie sporu Galicji z Węgrami o Morskie Oko, które zostało przyznane Galicji. W październiku powstała zmowa robotników rolnych, która dała powód do interpelacji w wiedeńskiej radzie państwa. Rada wyznaczyła komisję, celem zbadania genezy i przebiegu zmowy. Socjaliści twierdzili, że przyczyny należy szukać w stosunkach lokalnych, konserwatyści zaś, że zmowa była wynikiem agitacji politycznej. W każdym razie sprawa ta wstrząsnęła silnie krajem. W czerwcu 1903 namiestnik hr. Piniński podał się do dymisji, którą cesarz przyjął, powołując go do izby panów. Na miejsce Pinińskiego został namiestnikiem marszałek sejmu galicyjskiego, hr. Andrzej Potocki, a marszałkiem został znowu hr. Stanisław Badeni. W lipcu 1903 r. nawiedziły zachodnią Galicję klęski żywiołowe, grady i powódź, które spowodowały wielkie klęski w urodzajach. We wrześniu 1903 przybył do Galicji na manewry cesarz Franciszek Józef i zabawił czas krótki we Lwowie, witany uroczyście przez władze i ludność. Stosunki z rusinami były ciągle naprężone, rusińscy studenci uniwersytetu lwowskiego i alumni seminarjum, uczęszczający na wykłady teologji, domagali się pewnych przywilejów, co dawało powód do zajść i manifestacji. W październiku 1903 z powodu wyboru ks. Fijałka na rektora, urządzili nieprzyjazną demonstrację przeciwko niemu, studenci polscy ujęli się za rektorem, a metropolita Szeptycki stanął po stronie Rusinów i nie pozwolił alumnom seminarjum chodzić na wykłady uniwersyteckie. Współcześnie w sejmie galicyjskim posłowie rusińscy wnieśli projekt założenia gimnazjum rusińskiego w Stanisławowie. Sejm odesłał sprawę do komisji, która wypowiedziała się przeciw założeniu gimnazjum. Sejm wniosek komisji przyjął i gimnazjum nie uchwalił, motywując to względami formalnemi, a mianowicie tem, że rząd centralny w Wiedniu wstawił etat utrzymania gimnazjum do budżetu przed uchwałą sejmu. Znaczyło to, że założenie gimnazjum rusińskiego nie było stanowczo odrzucone, lecz tylko odroczone. Wskutek tej uchwały 10 posłów rusińskich: Oleśnicki, Korol, Mogilnicki, Barwiński, ks. Bohaczewski, Huryk, Barabasz, Staruch, Ostapczuk i ks. Mazikiewicz złożyło mandaty, odczytawszy w sejmie deklaracje przeciwko polityce sejmu. W pierwszych dniach listopada 1903 roku zamknięto sejm, i marszałek w ustępie końcowym mowy, zamykającej sesję, powiedział: Nakoniec nie mogę, zamykając sesję sejmową, nie wyrazić ponownie ubolewania z powodu faktu, iż większość posłów sejmowych narodowości rusińskiej opuściła sejm i złożyła mandaty. P. sprawozdawca generalny budżetu za zgodą, jak mi się zdaje, całej izby odparł niesłuszny zarzut, ogólnie przy tej sposobności sejmowi uczyniony, a ja w tej chwili chcę tylko ponownie stwierdzić, że powodów uchwały, która bezpośrednio wywołała ustąpienie posłów rusińskich, nie należy szukać ani w przedmiocie, o który chodziło, ani też w postępowaniu posłów rusińskich na obecnym sejmie. Stwierdzam dalej, że posłowie, przemawiający imieniem większości tej izby, oświadczają wszelką gotowość zaspokajania kulturalnych potrzeb narodu rusińskiego. W tych faktach widzieć należy nadzieję na przyszłość, że obecny, ubolewania godny stan rzeczy niebawem ustąpi pod wpływem i działaniem ludzi umiarkowanych i kraj miłujących, którzy pamiętać zechcą, że walka nie może być programem, kierunkiem i podstawą między dwoma narodami, jeden kraj zamieszkującemi. Muszę też z naciskiem podnieść, że sejm w tej sprawie nie ulegnie presji, którąby z jakiejkolwiek strony w tym kierunku na działanie i postępowanie jego wywierać chciano.—W listopadzie 1903 r. namiestnik Galicji, hr. Andrzej Potocki wydał rozporządzenie dyrekcji dóbr i lasów rządowych, ażeby odtąd wszelką korespondencja, z wyjątkiem raportów, przesyłanych do ministerjum, odbywała się wyłącznie w języku polskim, jako urzędowym. W styczniu 1904 Rusini rozpoczęli agitację, w celu podziału Galicji na dwie niezależne prowincje: zachodnią polską i wschodnią rusińską.

Galieni Józef Szymon, generał francuski, * roku 1849, odznaczył się w Senegalu 1881. W 1891 ukrócił bandy rozbójnicze w Tonkinie. W 1896 mianowany generał-gubernatorem Madagaskaru, gdzie zaprowadził porządek i przywrócił spokój. W 1899 powrócił do kraju. Wydał: „Deux campagnes au Soudan français 1886—1888“ (1899), nagrodzone przez akademję francuską; „Trois colonnes au Tonkin 1894—1895“ (1899); „La pacification de Madagascar“ (1900). Por. Ebé „Le général Galieni“ (1890).

Galimberti Tankred, polityk i dziennikarz włoski, * 1857, był redaktorem *Santinella delle Alpi*, w 1887 wybrany do parlamentu, od 1896—97 był podsekretarzem stanu w ministerjum oświaty, a 1901 r. został ministrem poczt i telegrafów w gabinecie Zanardellego.

Gall Jan, kompozytor polski, * 1856 w Warszawie. Po początkowych naukach w Krakowie i Cieszynie wstąpił do konserwatorjum wiedeńskiego i pełnił funkcję korepetytora śpiewaków w operze wejmarskiej. Studja pod Lambertim (ojcem) obeznały go z metodą włoską śpiewu, a prowadził je dalej ze słynnym Mustaffą, dyrektorem chóru papieskiego w Rzymie. Po krótkim następnie pobycie w Niemczech wrócił do kraju,

bawił czas jakiś w Krakowie i Lwowie, aby znów zamieszkać w Lipsku, potem we Wrocławiu. Kilkoletnia podróż po całej Europie zaprowadziła G. ostatecznie do Lwowa, gdzie objął kierownictwo towarzystwa „Echo" i w krótkim czasie podniósłszy jego artystyczny poziom, pracuje dalej, mimo uciążliwej choroby, tworząc niestrudzenie. Skomponował około 300 pieśni, z których znaczna liczba cieszy się wielką popularnością, jak np. „Dziewczę z buzią jak malina". Zbiór 150 pieśni wydał we Lwowie w 1903 r.

Gall Ludwika, autorka, ob. Schücking Ludwika.

Galle Henryk, pisarz polski, * 1872 w Warszawie, nauki szkolne pobierał tamże, po ukończeniu zaś gimnazjum filologicznego w 1892, wstąpił do uniwersytetu w Warszawie na wydział historyczno-filologiczny. Tu kształcił się w metodyce historycznej i krytyce źródeł pod okiem profesora Adolfa Pawińskiego; uniwersytet ukończył w roku 1896, a po napisaniu rozprawy na temat „Pamiętniki Zofji Wilkelming, księżny Bayreuth, jako źródło historyczne", uzyskał stopień kandydata nauk historyczno.-filologicznych. Od początku 1898 pracuje na niwie krytyki i historji literatury, przeważnie polskiej, a także na niwie pedagogicznej. Od 1899 był sekretarzem redakcji miesięcznika *Ateneum*, aż do zamknięcia tego pisma (1901). Prace swe sprawozdawcze i samodzielne umieszcza w następujących pismach: *Pamiętnik Literacki*, *Ateneum*, *Bibljoteka Warszawska*, *Przegląd Pedagogiczny*, *Tygodnik Ilustrowany*, *Wędrowiec*, *Prawda*, *Album biograficzne Polaków i Polek XIX stulecia*, *Gazeta Polska*. Oddzielnie wyszły: „Aleksander Świętochowski, sylwetka literacka" (Warszawa, 1901); „Historja XIX w., rys dziejów politycznych stulecia" (Warszawa, 1902); „Józef Korzeniowski, jego życie i dzieła" (Warszawa, 1902); „Marja Konopnicka, szkic jubileuszowy" (Warszawa, 1902); „Adam Asnyk, szkic literacki" (Warszawa, 1903); „Stylistyka oraz teorja literatury, wykład systematyczny, wypisy i ćwiczenia" (Warszawa, 1903); „Poematy Konopnickiej" (Warszawa, 1903); „Stylistyka oraz prozodja w skróceniu" (Warszawa, 1904); „Teorja literatury w streszczeniu" (Warszawa, 1904).

Galleria, *mól pszczołowy*, *barciak*, *woszczyniak*, ob. Mole.

Gallicolae, toż co *Cecidomyidae*, *pryszczarki*, ob. Komary.

Gallikanizm, ob. Gallikański Kościół.

Gallinula, ptak, ob. Kokoszka.

Gallo Nicolo, polityk i literat włoski, * 1849, wybrany do parlamentu 1882. W 1897 był ministrem oświaty w gabinecie Rudiniego; 1900 prezydentem parlamentu; od czerwca 1900 do lutego 1901 znowu ministrem oświaty w gabinecie Saracco. Napisał: „Genesi dell idea del diritto," „La pena di morte," „L'idealismo e la litterature" (1881); „La scienza dell arte" (1887); „Introduzione allo studio della litteratura e della sua storia", oraz dwie tragedje „Cola di Rienzi" i „Fiore".

Gaładuś, jezioro w gubernji Suwalskiej, pow. Sejneńskim, między Sejnami a Łoździejami, długie na 9½ wiorsty, przy średniej szerokości 1½ w., obfituje w szczupaki, liny, okonie i karasie.

Gałecki Antoni, biskup amatejski, administrował przez lat 17 djecezją krakowską, * 1811 r. około Tarnowa w Radłowie, † 1885 w Wiedniu. Otrzymał doktorat w Wiedniu, miał zamiłowanie do wszystkiego, co niemieckie, i żył wyłącznie z Niemcami. W 1862 Pius IX prekonizował G. na biskupa amatejskiego. W 1879 został na biskupa krakowskiego prekonizowany ks. Albin Dunajewski, wtedy G. przeniósł się do Wiednia i przestał rządzić djecezją. Zmarł zapomniany w niedostatku w szpitalu Bonifratrów.

Gałkodrzew, ob. Eucalyptus.

Gamasus, *żukowiec*, pająk, ob. Roztocze.

Ganesza, (mitol. indyjska), ob. Ganeça.

Gandhofer August, leśnik, † 1900 w Monachjum.

Garbiak, *garbiec*, choroba oka, toż co stapbyloma (ob.).

Garbicki Maciej, helenista polski w XVI w., profesor języka greckiego w Tubindze od 1537, † tamże 1559. Wydał w Bazylei tragedję Eschylosa „Prometeusz w okowach" z tłómaczeniem łacińskiem i komentarzami. Por. Klüpfel „Die Universität Tübingen in ihrer Vergang u. Gegenwart" (Tubinga, 1877).

Garcia Ramon Leopoldo, krytyk hiszpański. Studjował z upodobaniem wielkiem naturalizm francuski i głównych jego przedstawicieli. Umieszczał wiele artykułów w czasopismach i napisał nadto dwie monografje o Richepinie i o Guy de Maupassant.

Garcin Eufemja Vauthier, Eugenja, literatka, * 1833, † 1900.

Gardiner Samuel Rawson, historyk angielski, † 1902.

Gardłowa sprawa, w sądownictwie polskiem nazwa sprawy kryminalnej, która ściągała na przestępcę karę śmierci przez powieszenie, ścięcie, roztrzelanie lub t. p. Stąd wyrażenie: na gardle karać=śmiercią karać; gardła odprosić=uzyskać ułaskawienie, gardło położyć=stracić życie. Sprawa gardłowa była najczęściej następstwem przestępstw publicznych; stosowało ją państwo.

Gargas Zygmunt, prawnik, * 1876 w Parkanach w Rumunji, z rodziców Polaków, kształcił się w Galicji. Oprócz wielu artykułów, pomieszczonych w różnych pismach, napisał: „Poglądy ekonomiczne w Polsce w XVII w." (Lwów, 1897); „O podatku rentowym" (Lwów, 1898); „Prawo de drogi z konieczności" (Lwów, 1898); „Reforma drogowa w Galicji" (Kraków, 1898); „Handel obnośny a państwo" (1900) oraz „Statystyka, jej istota i znaczenie" (1900).

Garibaldi Józef, słynny wódz i patrjota włoski. W 1895 wzniesiono mu dwa pomniki: jeden w Rzymie na Monte Janiculo, drugi w Medjolanie.—Starszy syn jego Menotti G. † 1903.

Garłacz, dawna broń palna, należąca do kategorji muszkietów, miała lufę rozszerzającą się przy wylocie lejkowato. Nazwa poszła od podobieństwa tego lejka końcowego do gardła.

Garncarz *(Fornarius)*, rodzaj ptaków wróblowatych z podrzędu krzykliwych, z dziobem lekko zakrzywionym, nieco od głowy dłuższym i skrzydłami średniej długości. Słynny jest z gniazd,

Gniazdo garncarza.

które wyrabia z gliny, postaci kopulastej, z otworem na 8 cm. wysokim, a na 5 cm. szerokim. Dno wysłane jest puchem i trawą. G. *południowo-amerykański (F. rufus)*, na 19 cm. długi, brunatny, żyje w Brazylji.

Garnier Piotr Henryk Leon, publicysta francuski, * 1836, † 1901.

Garnier Karol, budowniczy francuski, † 1898.

Garofalo Rafael, baron, jeden z koryfeuszów szkoły włoskiej antropologo-kryminalnej, * 1852 w Neapolu. W 1899 został mianowany prokuratorem przy sądzie kasacyjnym w Rzymie. W 1893 był profesorem w uniwersytecie w Neapolu i powierzono mu ułożenie projektu kodeksu postępowania karnego. Zbiór artykułów w tej kwestji wyszedł w książce p. t. „Di un criterio positivo della penolita“ (1880). Nadto napisał: „Kryminologję“ (Turyn, 1885) i „L'indémnisation aux victimes du délit“ (Madryt); dzieło to cieszyło się wielką popularnością i tłómaczone było na rozmaite języki. Oprócz tego wydał „Riparazione alle victime del delito“; „La saperstition socialiste“ (Turyn, 1895 i Paryż, 1896). W Rzymie i Neapolu miewał odczyty, ostatni z nich wyszedł w r. 1891 p. t. „Nietzsche et l' idée individualiste.“

Garotta, tak nazywano naszyjnik, używany w Hiszpanji i Portugalji do duszenia skazanych na śmierć przestępców.

Garowanie, w hutnictwie oczyszczanie wytopionych metali przez utlenienie znajdujących się w nich domieszek. Ma to zastosowanie zwłaszcza przy oczyszczaniu czarnomiedzi, co się dokonywa w *piecu garowym* (ob. Miedź, fig. 4

Garrulus, ptak, ob. Sójka.

Garuda, złotopióry wielki orzeł mityczny, na którym lata Wisznu. G. jako król ptaków nosi na sobie Kryszne, bohatera podań indyjskich, walczy z nieprzyjaciółmi swych jeźdźców i ma pałac na górze wysokiej. W baśniach słowiańskich odpowiada mu Żar-Ptak.

Gassner Jan Józef, egzorcysta, * 1727 w Tyrolu w Bratz pod Bludenz, † jako dziekan w Bendorf, * 1779. Kształcił się u Jezuitów w Insbruku i Pradze. Był proboszczem w miasteczku Klösterle, następnie z wielkiem powodzeniem uzdrawiał chorych za pomocą leczenia przez sacramentalia używaniem Imienia Jezus i egzorcyzmami. Eschenmeyer przypisywał uzdrowienia magnetyzmowi zwierzęcemu. G. napisał: „Anweisung, weise, fromm und gesund zu leben“ (Kempten, 1774); „Antwort auf die Anmerkungen, welche in dem Münchener Intelligenzblatt wider meine Gründe und Weise zu exorciren gemacht worden“ (Augsburg, 1774). Por. Semler „Sammlung von Briefen und Aufsätzen über die Gassnersche Geisterbeschwörung“ (Halla, 1796) i Sierke „Schwärmer und Schwindler zu Ende des XVIII Jahrh.“ (Lipsk, 1874).

Gasté Armand, erudyta francuski, † 1902.

Gasteińska konwencja, umowa zawarta między Prusami a Austrją 1865, określiła prawo tych państw co do zdobytych na Danji księstw Szlezwig i Holsztyn. Austrja ustąpiła Prusom księstwo Lauenburg za 2½ miljona tal. duńskich, zatrzymała tymczasem księstwo Holsztyńskie, Prusy zaś zatrzymały Szlezwig. Konwencja ta wywołała wojnę pomiędzy Prusami a Austrją.

Gastrophilus, giez koński, ob. Giez.

Gaudet Małgorzata El., str. 405, t. VI, artykuł wstawiony w niewłaściwe miejsce, powinien być na str. 65.

Gaudez Adrjan Stefan, rzeźbiarz francuski, * 1845 w Lyonie, † 1902.

Gauthier Villars Henryk, pisarz francuski, krytyk i humorysta pod pseudonimem Willy, wydał: Maitresse d'estethete, Poissons d'Avril, une Passal. Pisuje krytyki muzyczne do *Echo de Paris.*

Gavarret Ludwik Dominik Juljusz, lekarz, * 1809 w Astaffort, † 1890, kształcił się najpierw w szkole politechnicznej i został porucznikiem, ale następnie zwrócił się do medycyny i stopień doktora uzyskał w roku 1843, a wkrótce potem został profesorem fizyki lekarskiej w Paryżu. Przeprowadził badania nad fizjologją serca i obiegu krwi i ogłosił: „Essai d'hématologie patholo-

gique" (1843); „Physique biologique"; „Acoustique biologique" (1877) i in.

Gawalewicz Marjan, napisał nadto: „Warszawa", powieść (Warszawa, 1901); „Na skrawku ziemi" (Warszawa, 1902); „Królowa Niebios" (3 wyd., 1902, Warszawa); „Plotka" powieść (Warszawa, 1903); „Babunia" (komedja w 2 ak., (Warszawa, 1903). W 1903 objął kierownictwo trupy teatralnej w Łodzi.

Gawłowicki Bartłomiej, prawnik litewski końca XVI i początku XVII w. Praktykował przy sądach kanclerskich litewskich, następnie pisarzem albo patronem. **G.** był pierwszym tłómaczem polskim Statutu litewskiego, wydanego w 1619. Por. Linde „O Statucie litewskim, ruskim językiem i drukiem wydanym wiadomość" (Warszawa, 1816, str. 55).

Gawłowicz Jan. W 1684 był Dominikaninem w Gdańsku, † tamże 1720. Siejkowski nazywa go wielkim i sławnym kaznodzieją, krasomówcą i statystą. Wydał panegiryki na różne święta i pogrzeby: „Socjusz Jezusa Ignacy św. Lojola czyli kazanie na tegoż uroczystość" (Toruń, 1698); „Strzała wybrana za śmierci usługą do św wieczności przeniesiona, pod akt solenny funeracji Stanisława Mieszkowskiego jawnie prezentowana" (Poznań, 1697) i in. Por. Nowowiejski „Phoenix"; Mecherzyński „Hist. wymowy" (t. III, str. 314).

Gawroński Wojciech, * 1868 w Sejmanach, pow. Trockim, kompozytor muzyczny i pjanista. Skończył konserwatorjum w Warszawie; następnie był w Wiedniu uczniem Brahmsa. Za kwartety smyczkowe został odznaczony na konkursie Paderewskiego w Lipsku. Napisał nadto „Antygona", „Samuel Zborowski" na orkiestrę i chóry i operę „Marja".

Gawroński Rawita Franciszek, napisał nadto: „Studja i szkice historyczne" (serja II, Lwów, 1900); „Rok 1863 na Rusi. Ruś Czerwona i Wschód" (1902).

Gayangos Don Pascual, uczony hiszpański, † 1897 w Anglji.

Gądziel, roślina, ob. Ajuga.

Gągoł, ptak, ob. Kaczka.

Gąsiorek, ptak, ob. Dzierżba.

Gąsiorowski Wacław, napisał nadto: „Huragan", powieść historyczna (Lwów, 1902, t. 3); „Zięć firmy Feinband et Co." powieść (Warszawa, 1902); „Rapsody Napoleońskie" (Warszawa, 1902); „Kajetan Stuart," powieść (1893); „Rok 1809," powieść historyczna z epoki Napoleońskiej (Lwów, 1903, t. 2).

Geibel Emanuel, artykuł ob. w dziele głównem.

Geibel Emanuel.

Geiger Wilhelm, orjentalista niemiecki, * 1856 w Nürnbergu, studja odbywał w Erlangen, Bonn i Berlinie, był naprzód profesorem gimnazjalnym, od 1891 w uniwersytecie w Erlangen. Napisał: „Handbuch der Avestasprache" (Erlangen, 1879); „Ostiranische Kultur im Altertum" (tamże, 1882); „Die Pamirgebiete," monografja geograficzna, pomieszczona w wydawanem w Wiedniu czasopiśmie „Geographische Abhandlungen" (1887); „Elementarbuch der Sanskritsprache" (Monachjum, 1888); „Ceylon, Tagebuchblätter und Reiseerinnerungen" (Wiesbaden, 1897) i in.

Geijerstam, Gustaw of, pisarz szwedzki, * roku 1858, kształcił się w Upsali, wydał 1882 „Grakalt", później „Strömoln" (1883); „Fottigh Folk" (1884 i 1889); „Erik Grane" (1888); „Tills udare" (1887); „Pastor Hallin" (1887); „Kronofogdens lerättelser" (1890); „Medusas hufvud" (1895); „Mina Pojkar" (1896); „Kampen om Kärlek" (1896); „Vilse i lifvet" (1897); „Dex yffesta skäret" (1898); „Acktenskapets komedie" (1898); „Samlade allmoye berättelser" (1898—99). Pisał także dramaty, krytyki i szkice.

Geinitz Jan Bruno, geolog, † 1900 w Dreźnie.

Gembarzewski Bronisław, malarz i historyk wojska polskiego, wydał „Wojsko polskie 1815—1830," z własnoręcznemi rycinami i rysunkami w tekście i przedmową Al. Rembowskiego (Warszawa, 1903).

Genczic Jerzy, polityk serbski, * 1860, był ministrem spraw wewnętrznych, a w gabinecie Awakumowicza, utworzonym po zamachu morderczym na króla Aleksandra, objął tekę handlu.

Gentilhomme polonais, pseudonim Zygmunta Krasińskiego i Aleksandra Wielopolskiego.

Gentz Fryderyk, artykuł ob. w dziele głównem.

Gentz Fryderyk.

Geofizyka, geografja fizyczna, ob. Geografja.

Geometridae, rodzina motyli, ob. Miernice.

Geophilus, *ziemniak,* rodzaj krocionogów (ob.).

George Henryk, publicysta amerykański, † 1897 roku w New-Yorku.

Georgens Joanna Marja, żona Jana Danjela **G.**, † 1895 w Lipsku.

Georges Karol Ernest, leksykograf, † 1895 w Gotha.

Georgewicz Władan, polityk serbski, * roku 1848, studjował medycynę w Wiedniu i 1870 roku jako lekarz towarzyszył na placu wojny. Następnie osiadł w Belgradzie, został przybocznym króla Milana i jego powiernikiem. W skupczynie popierał jego plany i mianowany był ministrem oświaty. W r. 1893 został posłem w Konstantynopolu, a 1897 prezesem ministrów.

Georgius, pseudonim Ciapińskiego.

Geranius, pseudonim Mikołaja Żórawskiego.

Gerhardt Karol Emanuel, matematyk, † 1899 w Halli.

Gerhardt Karol, lekarz, † 1902 w Berlinie.

German Ludomił, dr. historyk, napisał „Przegląd dziejów literatury powszechnej (t. 3, Lwów, 1903).

Gérôme Jan Leon, malarz francuski, † 10 stycznia 1904.

Gerson Wojciech, malarz, † 1901.

Gerstäcker Karol Edward Adolf, zoolog, † roku 1895.

Gerwazy i Protazy, święci, pierwsi męczennicy medjolańscy, † około r. 64, bliźniacy, synowie jakoby św. Witalisa i św. Walerji, umęczonej w Medjolanie. Kościół obchodzi ich pamiątkę 19 czerwca; cf. Boll. t. 3 Jun. 837: „Sasei dissert. apolog. ad vindicandam Mediolano ss. corporum Gerv. et Protasii possessionem" (Bononja 1709).

Getyt, *żelaziak łyszczykowy,* ob. Żelazne rudy.

Gębarski Stefan, nauczyciel języka polskiego w szkołach prywatnych warszawskich od r. 1888, pisarz dla ludu i młodzieży, * 1865. Prace swoje drukuje w *Przeglądzie pedagogicznym, Biesiadzie literac., Tygodniku mód i powieści, Zorzy, Przyjac. dzieci* i kilku innych. W tem ostatniem piśmie objął kierownictwo główne po śmierci Janka z Bielca, Jana Kantego Gregorowicza (w r. 1889) i do dziś to pismo prowadzi. Wydał w książkach lub drukował w pismach następujące większe prace: „Gniazdo," nowela *(Biesiada literacka)*, „Sklep" *(Zorza)*, „Gość z Ameryki" *(Biesiada literacka)*, „Dwa dni w podróży" (rzecz odznaczona na konkursie *Przeglądu pedagogicznego*), „Napoleon w Egipcie," powieść dla młodzieży (wyd. Gebethnera i Wolffa), „Chatka pod lasem" (wyd. Gebethnera i Wolffa). „Z życia Adama Mickiewicza," „Markus i Aureljan" (dwa wydania), „Zdobycie Konstantynopola," opowieść historyczna, „Jutrzenka," opowieść z lat dawnych, „Zaginiony w grotach Ojcowa" (wyd. księg. Papr.), „Baśń o karliku Gogu" (wyd. księgarni Centnerszwera) „Gród Molocha," „Skarby na dnie Wisły" (wyd. Arcta), „Robinson tatrzański" (wyd. red. *Przyj. dziec.*), „Z szerokiego świata" (wyd. Sennewalda) i kilka pomniejszych.

Gębicki Piotr, * 1584; † 1657 r. w Raciborzu, kanclerz wielki koronny, biskup krakowski. Kształcił się w szkołach jezuickich, następnie we Włoszech. Wkrótce otrzymał dziekanję kujawską i kanonję gnieźnieńską, nadto umieszczony na dworze został sekretarzem królewskim. W latach 1617, 18, 25 i 28, jako rzeczywisty prałat-kustosz delegowany był ze strony kapituły na sejmy warszawskie. W 1625 został dziekanem krakowskim, a 1630—31 administrował djecezją krakowską. Podkanclerzem został w r. 1639 i wraz z Władysławem IV udał się na Litwę. W r. 1640—41—42 brał udział na sejmach. W r. 1642 otrzymał biskupstwo krakowskie, które objął w r. 1643. Z kanclerstwa ustępował niechętnie, zwłaszcza że obejmował je antagonistą gen. Ossoliński. Pomimo że nie brał udziału w sprawach publicznych, pomógł krajowi swem mieniem i swem wojskiem, które stłumiło bunt Napierskiego. Na wojnę kozacką posyłał królowi swe chorągwie husarskie i piechotę. Nadto odnawiał kościoły, wybudował wielki ołtarz na Wawelu, odnowił pałac biskupi w Krakowie i t. p. Estreicher podaje 60 dzieł jemu przypisanych.

Gębicki Jędrzej, biskup łucki, † 1654, brat Piotra. Kustosz kruświcki, kanonik gnieźnieński, kujawski i łowicki od r. 1620. Opat trzemeszeński na synodzie 1628 został przez prymasa Wężyka sufraganem do Gniezna, a r. 1633 sekretarzem poselstwa Osolińskiego do Rzymu. W r. 1638 objął **G.** biskupstwo łuckie. W r. 1646 przy wjeździe do Warszawy Ludwiki Marji, **G.** wraz z wojewodą ruskim Jakóbem Sobieskim witali ją od króla. W r. 1647 był **G.** na sejmie w Warszawie pośrednikiem pomiędzy królem a izbą poselską, przy układaniu praw. W r. 1648 podpisał elekcję na czele Wołynia. Biskup **G.** dał do druku konstytucje synodalne (Jocher „Obraz" III, 315) i kazał przetłómaczyć z ruskiego na polski „Sobor kijowski," złożony w r. 1640 na przestrogę Rusi. Wystawił Jezuitom kościół w Łucku. Por. Bartoszewicz.

Gębicki Jan, biskup kujawski, * 1675, brat Piotra i Jędrzeja, kształcił się w akademji w Ingolsztadzie, gdzie Jan pisywał wiersze panegiryczne. W r. 1620 został kanonikiem krakowskim, w r. 1636 sekretarzem królewskim, w 1639 był kanonikiem gnieźnieńskim i warszawskim i opatem trzemeszeńskim. W r. 1641 mianowany sekretarzem wielkim koronnym, w r. 1646 kanclerzem królowej Ludwiki Marji. W r. 1647 został kustoszem gnieźnieńskim, w r. 1648 podpisał elekcję z zawarowaniem praw wiary katolickiej i protestując przeciw dysydentom. W r. 1652 został biskupem chełmińskim, a 1655 biskupem płockim. Pracując nad rycerstwem litewskiem, udało mu się r. 1660 godzić rozruchy wojskowe. Na elekcji był rzeczywistym biskupem kujawskim i pierwszy po Trzebickim podpisał pacta conventa. Nakielski pisze, że łożył wiele na kościół miechowski.

Gęgawa, toż co gęś szara czyli dzika, ob. Gęś.

Gęstościomierz, toż co densymetr, lub w ogólności areometr (ob.).

Ghika Dymitr, † 1897, jako prezes senatu.

Ghislanzoni Antoni, pisarz włoski, * 1824 r. w Lecce. Wstąpił na wydział lekarski w Pizie, wkrótce jednak porzucił medycynę i został śpiewakiem. Kiedy w r. 1853 stracił głos, oddał się literaturze, założył pismo *L'Uomo di Pietra*, redagował *Rivista minima* i *Giornale capriccio*. Napisał powieści: „Gli Artisti da teatro" (1865); „Le donnebrute" (1870), libreto do „Aidy," komedję „La moda nell'arte" i in.

Gianturco Emanuel, polityk włoski, * 1857, prawnik z zawodu, wybrany do parlamentu 1889, był ministrem oświaty, a później ministrem sprawiedliwości w gabinecie Rudiniego (1896 — 97

i 1900 — 1901). Napisał wiele dzieł prawnych. Jest profesorem praw w Neapolu.

Gidel Karol Antoni, profesor liceum Ludwika W. i Condorcet, * 1827, † 1900 roku. Po ukończeniu studjów literackich, był profesorem historji literatury w kolegjach prowincjonalnych, od 1860 roku w kolegjum Bonapartego w Paryżu, od 1877 r. miewał wykłady w Sorbonie. Oprócz wielu prac pomieszczonych w czasopismach naukowych, ogłosił: „Etudes sur la littérature grecque moderne“ (1876—78, t. 2); „Histoire de la littérature française“ (1874—91, t. 5); „Le livre de l'enfant“ (1899) i in.

Gieczewicz Wincenty, z Gieczan, her. Leliwa, syn Jana, krajczy 1788 r., następnie podkomorzy wileński. Po rozbiorze kraju gubernator miński, szanowany przez współrodaków. Podejmował u siebie parokrotnie cesarza Aleksandra I. W roku 1808 nabył dobra Wiazyń, w pow. Wilejskim, dziś własność prawnuka Hipolita G. Z Elżbiety Pruszyńskiej, generałówny, pozostawił dwóch synów: Hipolita i Leona.

Gieczewicz Leon, * 1803, † 1864, generał lejtenant wojsk rosyjskich. W r. 1861 dyrektor spraw wewnętrznych w Król. Pols. W „Russkoj starinie“ (1899) wydrukowane są jego listy z tych czasów, poufnie pisane do wielk. ks. Konstantego, ważne dla historyka. Wreszcie, jako prezes dyrekcji główn. Tow. Kred. Ziem., chlubną pamięć po sobie pozostawił.

Gieczewicz Konstanty, synowiec poprzedniego, syn Hipolita († 1846), marszałka wilejskiego, i Katarzyny Wołodkowiczówny. Zasłużony obywatel litewski, niestrudzony pracownik w sprawie oswobodzenia włościan, † 1863 r., 1859 parokrotnie powoływany do Petersburga przez komitet główny do spraw włościańskich, następnie zaś jako przedstawiciel szlachty w Aleksandrem Oskierką i innymi delegat w komisji uwłaszczającej.

Giedroyć, ob. Gedroyć.

Giełda pracy, ob. Giełda.

Gierymski Aleksander, malarz, † 1901.

Gigoux Jan Franciszek, malarz i litograf francuski, † 1894 w Paryżu.

Gilbert Gustaw, historyk niemiecki, † 1899 r. w Gotha.

Gille Filip, dramaturg, * 1831, † 1901.

Ginsberg Aleksander, optyk, * 1871 w Sosnowcu, po ukończeniu gimnazjum w Piotrkowie studjował matematykę i fizykę w Paryżu, następnie w Berlinie nauki techniczne i zajął się optyką stosowaną, w której wyćwiczył się w słynnym zakładzie optycznym Karola Zeissa w Jenie. W r. 1899 założył w Warszawie, wespół z miejscowymi kapitalistami, pierwszą w kraju fabrykę przyrządów optycznych „Fos,“ wyrabiającą objektywy fotograficzne, lunety i precyzyjne narzędzia miernicze, naukowe i techniczne. Zbudował kilka przyrządów oryginalnych, na które uzyskał patenty, a mianowicie: w r. 1902 „kryptoskop,“ system optyczny do przenoszenia punktu widzenia, którego pierwszy egzemplarz wykonany został dla pierwszego statku podwodnego, zbudowanego w Rosji. W r. 1903 złożył system pryzmatów katadjoptryczny, zastosowany w projekcie celownika do szybkostrzelnych armat polowych, oraz zbudował „renometr-teodolit,“ służący do wykazywania zmiennego położenia środka ciężkości okrętu, przy różnem rozmieszczaniu ładunku, oraz przyrząd do automatycznego notowania biegu okrętu; przyrządy te znajdują się w basenie doświadczalnym do budowy okrętów w Petersburgu. Prócz tego zbudował teodolit niwelacyjny nowej konstrukcji i przyrząd telefotograficzny, służący do sprawdzania celności strzału.

Ginzburg Mard. Ahron, † 1845.

Giobertyt, minerał, toż co magnezyt (ob.).

Giolitti Giovanni, polityk włoski, objął tekę ministerjum spraw wewnętrznych w gabinecie Zanardellego (1901). Po ustąpieniu Zanardellego 1903 król powierzył mu utworzenie gabinetu, ob. Włochy.

Giordano Umberto, kompozytor włoski, * 1868 w Neapolu, kształcił się w konserwatorjum miejscowem. Skomponował opery: „Mala vita,“ „Regina Diaz“ (1894); „Andrea Chénier“ (1896) i „Fedora“ (1898).

de Giorgis Emil.

Giorgis, de, Emil, generał włoski, Pjemontczyk, * 1845 roku. Był szefem sztabu w Cuneo (gdzie była niegdyś szkoła wojskowa polska inżynierów, potem w Piacenzy, a następnie w Cagliari (Sardynja); w styczniu 1904 powołany za zgodą mocarstw na stanowisko naczelnika żandarmerji w Macedonji, w celu uregulowania tamtejszych stosunków.

Giovanelli Karol, baron von..., Hörtenberg, polityk austrjacki, * 1847 r. Objął w gabinecie Körbera 1900 tekę rolnictwa.

Gips. Pod nazwą *annaliny* używa się gips jako dodatek do masy papierowej przy wyrobie papieru, w ilości 20—30 odsetek; w tym celu proszkuje się i miesza z 12-krotną ilością wody, a po dokładnem zmieszaniu woda oddziela się za pomocą machin odśrodkowych.

Giraud Wiktor, podróżnik afrykański, * 1858, † 1898; służył w marynarce, w 1882 przedsięwziął podróż z Zanzibaru do jeziora Bangweolo, ale dostał się do niewoli przy ujściu rzeki Luapula i dopiero po dwóch miesiącach puścił się w dalszą drogę do jeziora Moero, gdzie obrabowany i opuszczony przez swych tragarzy z największą trudnością zdołał dostać się do jeziora Tanganjika i następnie do Nyassa, a w 1885 do

Quillimane. Po powrocie do kraju ogłosił: „Les lacs de l'Afrique équatoriale" (1889).

Girard Julian August, literat francuski, * roku 1825, † 1902 w Cannes.

Giroedr, *dwudziestoczterościan pięciokątny*, forma krystaliczna połowiczna, wypływająca z 48-ścianu; w formie tej występują niekiedy kryształy salmjaku.

Giuliano Bartolommeo, malarz włoski, profesor akademji medjolańskiej. Główne jego prace są: „Faust i Małgorzata," „Parisina," „Kobieta pijąca" (1866) i in.

Giusti Józef, poeta włoski, * 1809, † 1850 r.

Giżanka Barbara, córka mieszczanina warszawskiego, wychowana w klasztorze, po śmierci królowej Katarzyny, była ulubienicą Zygmunta Augusta. Podobna do Barbary Radziwiłłówny, rozmiłowała w sobie króla tak dalece, iż chciał ją poślubić. A kiedy Firlej Zborowski i Karnkowski nie chcieli do tego dopuścić, Zygmunt wysłał Barbarę do Knyszyna i sam za nią pojechał, ale w drodze zachorował i przybywszy do Knyszyna umarł. Por. Przezdziecki „Jagielonki" (t. 2 i 5).

Glada Józef, powieściopisarz, ogłosił: „Sergjusz Wasiljewicz Gardow" powieść współczesna (Kraków, 1903).

Gladstone William Edward, mąż stanu angielski, † 1898 w Hawarden, nie 1897, jak podano w dziele głównem. Por. Williamson „W. E. G., statesman and scholar" (Londyn, 1898); Ritchie „The real G." (Londyn, 1898); Mac Carthy „The story of G." (1898); W. Reid „Life of W. E. G." (1899).

Glaisher Jakób, meteorolog, † 1903.

Glareola, ptak, ob. Żwirowiec.

Glasenapp Sergjusz, astronom rosyjski, * roku 1846 w Wysznim Wołoczku, jest profesorem astronomji w uniwersytecie petersburskim. Podał metodę graficzną oznaczania drogi gwiazd podwójnych (1899) i tą metodą obliczył drogi kilkunastu takich gwiazd. W Abbas-Tumanie na Kaukazie prowadził obserwacje zaćmień księżyców Jowisza i z dostrzeżeń tych obliczył, że światło na przebieżenie drogi od słońca do ziemi potrzebuje 498 sekund.

Glasenapp Karol Fryderyk, * 1847 w Rydze, filolog i pisarz muzyczny. Kształcił się w Dorpacie i został nauczycielem w Rydze. Napisał: „Richard Wagners Leben und Wirken" (Lipsk, 1882, 3 wyd., p. t. „Das Leben R. Wagners" (1894—99).

Glave Edward James, podróżnik, * 1863 r. w Anglji, † 1895 r. w Afryce. W r. 1883 towarzyszył Stanleyowi do Kongo, przez sześć lat zarządzał stacją Sukolela, następnie zwiedził Alaskę w Ameryce. W 1893 powtórnie udał się do Afryki, gdzie badał wielkie jeziora podrównikowe i zmarł, oczekując na okręt, którym miał wrócić do kraju. Wydał „In Savage Africa, or six years of adventure in Congo-land" (z przedmową Stanleya, 1892).

Glayre Maurycy, dyplomata, * 1743 w Szwajcarji, † 1819 r. w Lozannie, kształcił się tamże. W 1764 Armand Mestrala de Saint-Saphorin, minister duński przy dworze polskim zabrał go do Warszawy, gdzie Stanisław August mianował go sekretarzem. Wkrótce 1765—67 został w Petersburgu sekretarzem legacji i ministrem uwierzytelnionym. Przywiązany do króla i do Polski, bolał nad rozbiorem. Jeździł jako poseł w 1777 do Berlina, Wiednia i Paryża. W 1787 podał się do dymisji i wrócił do Lozanny. Korespodencje G. ze Stanisławem Augustem wydał Mottaza p. t. „Stanislas Poniatowski et Maurice Glayre, correspondance relative aux partages de la Pologne" (Paryż, 1897).

Glazeryt, minerał, siarczan obojętny potażu i sody, tworzy kryształy romboedryczne, zwykle płaskie, bezbarwne. Znajduje się w pokładach soli kamiennej w Douglashall; tworzy też cienkie inkrustacje na lawie Wezuwjusza.

Gleba, *grunt*, ob. Ziemia (w rolnictwie).

Gliński Kazimierz, ogłosił nadto: „Ballady i powieści" (Warszawa, 1901); „Pan Filip z Konopi" (Warszawa, 1902); „Cecora", powieść historyczna z pierwszej połowy XVII w. (Warszawa, 1902, t. 3); „Żydzi", obraz dramatyczny (Warszawa, 1901); „W Babinie" (Warszawa, 1903, t. 2); „Boruta" (powieść, *Gazeta Polska*, 1903); „Baśka" (krotochwila).

Gliński Mieczysław, syn poprzedniego, * 1865. Wydał „Poezje" (tom I, Warszawa, 1902).

Gliszczyński Adam, ginekolog, † 1903 w Warszawie.

Gliszczyński Artur, poeta i publicysta, * 1869, skończył warszawskie gimnazjum realne i szkołę handlową im. L. Kronenberga. Zrazu poświęcił się zawodowi handlowemu, ale wkrótce przeniósł się na pole dziennikarskie i był współpracownikiem *Dziennika Łódzkiego*, *Rozwoju*, *Gońca Łódzkiego*, wreszcie od 1901 *Wieku*, a od 1902 *Kurjera Warszawskiego*. Był pierwszym kierownikiem *Świata* łódzkiego i przez rok kierownikiem *Kurjera Świątecznego*. Ogłosił drukiem szereg ulotnych wydawnictw humorystycznych w Łodzi (trzy roczniki *Łodzianki*, *Cyklista łódzki* i in.), pisywał artykuły i korespondencje społeczno-ekonomicznej treści, oparte na łódzkich stosunkach przemysłowych, do wielu pism warszawskich, drukował swe poezje w różnych czasopismach w kraju i za granicą i wybór ich wydał p. t. „Z mroku i dymu" (Warszawa, 1901).

Gloger Zygmunt, ogłosił nadto: „Rok polski w życiu, tradycji i pieśni" (Warszawa, 1900); „Geografja historyczna dawnej Polski" (Kraków, 1901, wyd. 2, 1902, Kraków, 1903); „Obrząd weselny polski z pieśniami i przemowami" (Warszawa, 1902); „Białowieża w albumie" (1902); „Dolinami rzek. Opisy podróży wzdłuż Niemna, Wisły, Bugu i Biebrzy" (1903).

Glümer Adolf, generał pruski, † 1896 we Fryburgu.

Gluziński Władysław Antoni, lekarz, * 1856 we Włocławku, syn również lekarza Franciszka **G.** (* 1823, † 1899), który długo praktykował w Sąpolnie na Kujawach, studjował medycynę w Krakowie i Wiedniu, w 1882 został asystentem przy klinice chorób wewnętrznych w Krakowie, 1885 docentem patologji i terapji szczegółowej, 1890 profesorem nadzwyczajnym, a 1893 profesorem zwyczajnym i dyrektorem instytutu patologji doświadczalnej. W 1897 przeniósł się na takąż katedrę do Lwowa, gdzie zarazem został dyrektorem kliniki chorób wewnętrznych. W 1899 obrany został na prezesa tamecznego towarzystwa lekarskiego. Liczne jego prace, ogłoszone w Pamiętnikach Akad. umiejętności i różnych pismach lekarskich, polskich i niemieckich, tyczą się przeważnie chorób żołądka i patologji doświadczalnej. Oddzielnie wydał „Zarys ogólnej patologji i terapji gorączki" (Kraków, 1896).—Brat jego Lesław **G.** (* 1858 r. w Sąpolnie), jest również lekarzem we Lwowie.

Gładkonose, grupa zwierząt rękoskrzydłych, ob. Nietoperz.

Gładkoskrzydłe, owady, toż co płaskoskrzydłe, ob. Siatkoskrzydłe.

Gładkowska Konstancja, śpiewaczka polska. * 1810 w Warszawie, † 1889 w Skierniewicach, córka burgrabiego b. zamku królewskiego, uczennica włocha Soliwy, po raz pierwszy wystąpiła w operze „Agnes" w 1830 i z wielkiem powodzeniem śpiewała przez lat 2, potem zaślubiwszy Józefa Grabowskiego, opuściła scenę. **G.** była młodzieńczym ideałem Chopina.

Gładyszka, mięczak, toż co *szczeżuja*, ob. Anodonta.

Gładyszka, *gładzinka* (łac. *glabella*), część czoła, tuż nad nosem przypadająca.

Głaszyca, polska nazwa muchy *tse-tse* (ob.).

Głąbiel, ryba, ob. Coregonus.

Głąbiński Stanisław, doktor, * 1862 w Skolem w Galicji, ekonomista, profesor ekonomji politycznej w uniwersytecie lwowskim. W 1895 profesor zwyczajny 1899—900 dziekan wydziału prawnego we Lwowie. W 1895 został redaktorem *Gazety Narodowej*, był jednym z założycieli towarzystwa geograficznego krajowego związku przemysłowego, towarzystwa wykładów uniwersyteckich dla kobiet i prezesem związku przemysłowego. Napisał: „System ekonomji politycznej" (L. Bilińskiego, przerobiony samoistnie, 1893); „Wykład nauki skarbowej" (1894); „Historja ekonomji społecznej", „Pojęcie nauki skarbowej" (1889—90); „Reforma waluty w Austrji" (1890); „Józef Supiński" (1893); „Statystyka monarchji austro-węgierskiej" (1897); „Kwestje społeczne w świetle dochodu społecznego" (1900) i in. Jest członkiem Rady Państwa i Sejmu.

Głębocki Józef.

Głębocki Józef, * w W. Ks. Poznańskiem 1856, naprzód na prowincji, później w Poznaniu się kształcił. Następnie przez pięć lat, do 1880 studjował historję i geografję na uniwersytecie wrocławskim. Sprzedawszy majątek swój Czerlejno w powiecie Średzkim Spółce rolników parcelacyjnej, poświęcił się całkowicie i z głębokiem zamiłowaniem pracy agitacyjnej i politycznej. w roku 1893 wybrany do sejmu pruskiego, następnie, w roku 1898, wbrew propozycji komitetów wyborczych,—do parlamentu, zasiadał odtąd stale w sejmowem i parlamentarnem Kole polskiem. Reprezentował stale okrąg wyborczy średzki, jedną z najsilniejszych placówek polskości w Poznańskiem, ziemię zamieszkaną w znacznej części przez drobnych właścicieli wioskowych, a także po licznych miasteczkach, przez wzrastających w dobrobyt i otuchę rzemieślników i drobnych kupców. Pamiętna jest zwłaszcza jego energiczna odprawa, dana hr. Bülowowi na zarzuty czynione ludności polskiej. Podczas obrad w Kole Polskiem nad stanowiskiem, jakie zająć należy wobec nowej taryfy celnej, poseł **G.**, wraz z Bernardem Chrzanowskim, stanęli na stanowisku szczerze demokratycznem, i broniąc interesów warstw szerokich, występowali drzeciw cłom zbożowym. Zjednało mu to w Księstwie ogromną popularność i podczas wyborów 1903 wybrany był powtórnie na posła. † nagle 1903 w Poznaniu.

Głogowiec, motyl, ob. Białek.

Głowa Meduzy, gwiazdozbiór, ob. Perseusz.

Główianka, ptak, toż co podgorzałka, ob. Kaczka.

Głóg. Gatunek głogu, *Crataegus azarolus, drzewo azarolowe*, krzew ciernisty, 4—8 m. wysoki, pochodzący ze Wschodu, uprawia się w Europie płd. dla owoców czerwonych lub żółtych, o średnicy 3—4 cm., które stanowią owoc tam ulubiony.

Główniea, polska nazwa grzybka *Claviceps*, ob. Sporysz.

Gniazdo, w górnictwie i geologji, masa mineralna zawarta w skale odmiennego zupełnie składu. Od pokładów i żył wyróżnia się **G.** nieprawidłową swą formą, mieć może postać rozmaitą i nader różną wielkość; drobne nazywają się *bułami* lub *nerkami*, wielkie *składami*. Gniazda takie powstały, gdy próżnia, utworzona w skale, zapełniona została odrębną masą mineralną. W postaci gniazd występują zwłaszcza różne rudy metaliczne i sól kamienna.

Gnilec, choroba, ob. Szkorbut.

Gniłopiat, rzeka, ob. Hniłopiat.

Gnojki, owady tęgopokrywe, które żyją pod ciałami gnijącemi i karmią się substancjami będącemi w rozkładzie, jak kusaki, poświętniki i in.

Gnykowa kość, *kość językowa,* ob Język.

Godecki Michał, malarz polski, * 1843 w Warszawie, † tamże 1872, kształcił się w Warszawie i w Monachjum pod kierunkiem Kaulbacha. W r. 1867 wystawił w Warszawie portret własny i grupę amorków p. t. „Złoty wiek". Wykonał wiele obrazów religijnej treści i olejne ilustracje do Marji Malczewskiego, „Ruiny zamczyska"; „Pokora"; „Sieroty"; „Grosz wdowi"; „Głowa Chrystusa" i wiele in.

Godet Fryderyk, teolog szwajcarski, * 1812, † 1900.

Godlewska Ludwika, † 1901; ogłosiła: „Dobrane pary" (Warszawa, 1900).

Godlewski Józef, poseł za czasów Księstwa Warszawskiego, zwany trybunem ludowym, z powodu opozycji przeciwko rządowi. Mowy jego zebrane wyszły p. t. „Głosy posła marjampolskiego na sejmie r. 1811 miane". Po założeniu Tow. Kredytowego Ziemskiego G. został mianowany pierwszym prezesem komitetu tej instytucji. Por. K. Konic „Trybun ludowy za czasów Księstwa Warszawskiego"; „Prawda, książka zbiorowa dla uczczenia Aleksandra Świętochowskiego" (Warszawa, 1899).

Godlewski Marceli, ksiądz, prof. seminarjum duchownego w Warszawie, * 1865 w Turczynie, gub. Łomżyńskiej. Kształcił się w Łomży, potem w seminarjum sejneńskiem, a w 1887 wyjechał na studja za granicę. Po powrocie był wikarjuszem w Zambrowie i Suwałkach, w 1894 wikarjuszem parafji św. Krzyża w Warszawie. W 1897 został profesorem seminarjum i redaktorem *Kroniki rodzinnej*, w ostatnich czasach wydaje „Archeologję chrześcijańską. Z wielu pism jego główniejsze: „Pójdźcie do mnie, dziatki"; „Dobry katolik między protestantami"; „Ciało i Krew Pańska" i wiele in.

Godlewski Włodzimierz Teofil, prawnik lwowski, * 1865 w Galicji, kształcił się we Lwowie do 1888. W 1894 został adwokatem we Lwowie. Napisał: „Ograniczenie zwłoki w procesie wedle nowej austrjackiej procedury cywilnej" (Lwów, 1895); „Austrjacka reforma procesowa w zarysie" (Warszawa, 1898); „Austrjackie prawo procesowe cywilne" (Lwów, 1900) i in.

Godzinki, tak zowie się nabożeństwo ku czci Niepokalanego Poczęcia N. M. P. na wzór pacierzy kapłańskich (godzin kanonicznych) ułożone, a jako krótsze od tamtych godzinkami zwane. Por. Jocher „Obraz Bibl." (n. 6998, t. III, str. 140); „Nabożeństwo dla niewiast polskich" (1850).

Godzinne koło, *godzinny kąt,* ob. Koło godzinne.

Goegg Armand, polityk niemiecki, † 1877.

Goergey Artur, generał węgierski, ob. Görgey.

Goethego fundacja, założona była w 1849 r. w Wejmarze, dająca nagrody za dzieła sztuki. Goethego Stowarzyszenie założone w r. 1885 w Wejmarze, w celu badania literatury Goethego. W 1880 L. Geiger założył organ tego stowarzyszenia p. t. *Goethe Jahrbuch*, oprócz tego stowarzyszenie to wydaje *Schriften der Goethe-Gesellschaft* i od 1887 urządza wielkie historyczno-krytyczne wydanie wszystkich dzieł Goethego. Walter v. Goethe, wnuk kompozytora, * 1818, † 1885, założył archiwum G., które w 1889 zostało połączone z archiwum Szyllera rodziny v. Gleichen-Russwurm pod nazwą „Archiwum Goethego i Szyllera" i ze znajdującem się w domu G. w Wejmarze Muzeum G.

Goldberg Edward, budowniczy, * 1842 we wsi Krasnowoli. Kształcił się w Warszawie i w Berlinie, gdzie studjował architekturę i inżynierję, poczem ukończył akademję sztuk pięknych w Petersburgu i otrzymał posadę naczelnego budowniczego wielkiej drogi żelaznej środkowej Rosji. Po jej ukończeniu budował kolej w Finlandji, komorę celną w Odesie i wiele in. Bawił czas pewien w Petersburgu jako budowniczy ministerjum spraw wewnętrznych i finansów, oraz Tow. kr. miejskiego. W 1882 powrócił do Warszawy i za projekt dworca kolei Warsz.-Wiedeńskiego otrzymał pierwszą nagrodę, jak również za ogół swych projektów architektonicznych. W Warszawie wybudował wiele domów.

Goldberg E.

Goldberg Jan, historyk piszący pod pseudonimem Jana Zahorskiego, * 1870 w Płocku, † 1902 w Warszawie, studja historyczne ukończył we Lwowie. Mniejsze prace ogłaszał w *Ateneum, Przeglądzie Tygodniowym, Głosie* i *Biesiadzie literackiej*; oddzielnie wydał „Dzieje polski, chronologicznie ułożone" (Warszawa, 1901).

Goldschmidt Lowin, prawnik niemiecki, † roku 1897 w Wilhelmshöhe.

Golescu Mikołaj, mąż stanu rumuński, * 1810 w Campu-Longu, † 1878; kształcił się w Genewie. W r. 1829 wstąpił do wojska i grał wybitną rolę w rewolucji 1848, będąc głową rządu tymczasowego; dostawszy się do więzienia, uciekł i zamieszkał w Paryżu, gdzie część emigrantów chciała postawić go na czele stronnictwa. W 1857 powrócił do kraju i był wiceprezesem zgromadzenia, mającego oznajmić Europie życzenia Rumunów. W r. 1859 był ministrem spraw zagranicznych. W 1870 ogłosił rzeczpospolitą w Ploesti, schwytany i oddany pod sąd, został jednak uwolniony.

Golmenolowy olejek, olejek eteryczny, pochodzący z gatunku czarnobilu, *Melaleuca viridiflora* w Nowej Kaledonji, ma smak i woń aromatyczną, jak olejek miętowy, składa się z terpinolu i używa się przy zapaleniu chronicznem oskrzeli i przy suchotach płucnych, jako środek zastrzykiwany pod skórę.

Goltermann Jerzy, wjolonczelista niemiecki, † 1898 we Frankfurcie nad M.

Goltz Teodor, rolnik. W 1896 został dyrektorem akademji rolniczej w Poppelsdorfie i profesorem rolnictwa w Bonn.

Gołębiarz, jastrząb pospolity, ob. Jastrząb.

Gomperz Teodor, filolog niemiecki; dzieło jego: „Uzasadnienie filozofji neosokratycznej" przełożył Antoni Krasnowolski" (Warszawa, 1900). G. ustąpił z katedry 1901 r.

Gomulicki Wiktor, ogłosił nadto: „Wyzwolona" powieść (Warszawa, 1901, t. 2); „Miecz i łokieć" powieść z wieku XVII (Warszawa, 1903, t. 2).

Goncourtów Akademja, ob. Akademja Goncourtów.

Gonidia, *ziarniki* czyli *ścienniki*, ob. Porosty.

Gorgolewski Zygmunt, architekt polski, * roku 1854 we wsi Solcu, w w. ks. Poznańskiem, kształcił się tamże. W 1882 otrzymał czwartą nagrodę na konkursie na gmach parlamentu w Berlinie, a w 1880 został mianowany architektem pałaców królewskich w Berlinie. Później zamieszkał we Lwowie i tam w 1896 otrzymał pierwszą nagrodę za projekt gmachu teatralnego, który budował od r. 1897 do 1900. Por. *Tyg. Ilustrowany*, 1882.

Gorkij Maksym (pseudonim pisarza rosyjskiego Aleksego Maksimowicza Pieszkowa), syn robotnika tapicera, * 1869 w Niższym Nowogrodzie, edukacji nie otrzymał żadnej, w 8 roku życia oddany na naukę do szewca, zmieniał kilkakrotnie rzemiosła, wreszcie, zamiłowany w swobodzie, został włóczęgą. W wędrówkach swych, boso i wynajmując się do różnych robót dla zarobku, zwiedził prawie całą Rosję, całkowitą Wołgę, jako pomocnik kucharza na statkach, lub sprzedając podróżnym kwas. W Kazaniu zetknął się ze studentami uniwersytetu, którzy udzielali mu książek do czytania, lecz wkrótce opuścił ich i pędził dalej życie *brodiagi*. Znany pisarz rosyjski Włodzimierz Korolenko, zauważywszy w nim wielki dar obserwacyjny, znajomość życia ludu, poetyczne usposobienie i łatwość wyrażenia się, namówił go do spisywania wrażeń; G. usłuchał rady. Pierwsza nowela jego „Makar Czudra" (1893) wywołała zdziwienie, następne zaś „Razskazy" (Petersburg, 1901); „Konowałow"; „Step"; „Malwa"; „Waśka Krasnyj"; „Czytatel"; „Druzja" i in., wzbudziły w publiczności zachwyt tak wielki, że porównywano go z Turgenjewem. G. prowadzi dotychczas żywot tułaczy. W przekładzie na język polski posiadamy: „Byli ludzie" (Krak.,1903); „Wybór pism" przełożył St. Stempowski (Warszawa, 1902); „Chan i jego syn, nowele" przekład St. Miłkowskiego (Kraków, 1903); „Zniechęcenie do świata", przekład tegoż (1903); „Na dnie" obrazy dramatyczne w 4 aktach (Brody, 1903); „W schronisku nocnem" (tamże, 1903).

Gorski Prosper, malarz polski, * 1813 w Łysiance gub. Kijowskiej, † 1888 r. w Żytomierzu. W 1830 ukończył szkoły bazyljańskie z odznaczeniem, następnie kształcił się pod kierunkiem przyjaciela A. Gajewskiego i żył z lekcji rysunków. Wykonał wiele kompozycji akwarelą i kredkami, biorąc za temat typy ukraińskie i ilustrował pieśni, dumki i przysłowia, a także poezje Zaleskiego, powieści Kraszewskiego i in. Por. Tadeusz Jerzy Stecki w *Tygodniku Ilustrowanym*.

Gorst John Eldon, w 1893 wybrany na rektora uniwersytetu w Glazgowie, a w 1895 wiceprezesem rady tajnej (ministrem oświaty), w trzeciem ministerjum lorda Salisburego. Wniesiony przez G. projekt nowego prawa szkolnego napotkał silną opozycję i został odrzucony.

Gorzkowski Mikołaj (M. z Gorzkowa), zwany Borkowskim, biskup wileński, * 1407, † 1414. Za jego rządów powstało wiele kościołów, które fundował ks. Witold. W 1413 założono stolicę biskupią w Miednicach i odtąd cała ta część djecezji Wileńskiej stanowi biskupstwo Żmujdzkie. G. napisał dzieło p. t. „In philosophiam universam Commentarii". Por. Przyłagowski „Żywoty biskupów wileńskich".

Gorzycki Kazimierz, historyk, napisał: „Zarys społecznej historji Państwa Polskiego" (Lwów, 1902); „Zarys historji chłopów w dawnej Polsce do zniesienia poddaństwa" (Warszawa, 1902).

Gosche Ryszard Adolf, orjentalista i historyk literatury, * 1824 w Neundorfie nad Odrą, † 1889 w Halli, kształcił się w Lipsku i w Berlinie. W r. 1161 był profesorem uniwersytetu w Berlinie, a od 1863 w Halli. Główne jego prace są: „Richard Wagners Frauengestalten" (Lipsk, 1883); „Georg Ebers als Forscher u. Dichter" (1887). Wydawał rocznik *Jahrbuch für Litteraturgeschichte* (Berlin, 1865) i *Archiv für Litteraturgeschichte* (Lipsk, 1870—72); Szekspira w przekładzie Schlegla i Tiecka (1874 — 89) i pisma Lessinga (1875 i 1882). Por. Richard G. „Erinnerungsblätter für seine Freunde, Biographie und ausgewählte Aufsätze" (Halla, 1890).

Goschen Jerzy Joachim, w 1895 został pierwszym lordem administracji w trzeciem ministerjum Salisburego.

Gostomski Walery, literat, napisał nadto: „Z przeszłości i teraźniejszości", studja i szkice krytyczno-literackie (Kraków, 1903).

Goszczyński Seweryn. Pisma, wydanie kompletne, uzupełnione pismami pośmiertnemi, wyszły w Krakowie 1904, pod redakcją Zygmunta Wasilewskiego.

Gościec, choroba, ob. Reumatyzm.

Got Franciszek Juljusz Edmund, artysta dramatyczny francuski, † 1901.

Gotti Girolamo Marja, kardynał, następca kar-

Gotti Girolamo.

dynała Ledóchowskiego, na stanowisku prefekta kongregacji Krzewienia Wiary, * 1834 w Genui i jest kardynałem od 1895. Był przełożonym Indulgencji i Relikwji. Po śmierci Leona XIII był uważany za jednego z kandydatów do tyary.

Goździeniec, grzyb, ob. Clavaria.

Goździkowiec, minerał, toż co antofilit.

Góralczyk Jan Bronisław, rzeźbiarz polski. * 1878, uczęszczał do szkół w Nowym Sączu, Chyrowie i Lwowie. Potem studjował w akademji krakowskiej, którą ukończył z medalem, i w Wiedniu u Zumbuscha. Obecnie przebywa we Lwowie, gdzie w chwilach wolnych od prac rzeźbiarskich, słucha pilnie wykładów anatomicznych w słynnej tamecznej akademji weterynaryjnej. Zamierza udać się do Włoch i Paryża. Rzeźbi zwierzęta i sceny ze świata zwierzęcego, doskonale odczute i wykonane pod względem artystycznym.

Góralczyk Jan.

Górnictwo. Nowy podręcznik wydał Hieronim Kondratowicz: „Górnictwo“ (Warszawa,1903).

Górniczek, ptak, ob. Skowronek.

Górski Piotr, prawnik, * 1857 w Uleńcu w Królestwie Polskiem, kształcił się w Krakowie, później w Wiedniu, doktoryzował się 1881. W 1894 był posłem do sejmu lwowskiego i wstąpił do koła t. zw. „posłów krakowskich“, będącego pod przewodnictwem Dunajewskiego. W 1897 wybrany do parlamentu wiedeńskiego i do rady miejskiej. Napisał wiele broszur o potrzebie reformy urządzeń budżetowych, drukował wiele w *Przeglądzie Polskim.* W r. 1894 wydał 1 tom dzieła p. t. „Samorząd gminny“ i broszurę p. t. „Biurokracja a autonomia“.

Górski Antoni, prawnik, * 1862 r. w Uleńcu, kształcił się w Wiedniu i Krakowie, gdzie w 1891 został profesorem prawa handlowego i wekslowego. Napisał po niemiecku między innemi: „Die Reformbedürftigkeit des deutschen Commissionshandels“ (Lipsk, 1897); „Das Marktswesen“ (Wiedeń, 1899), oraz po polsku „W kwestji własności literackiej“ (Warszawa, 1891); „Walka z drożyzną“ (Kraków, 1893); „Handel terminowy zbożem“ (Kraków, 1898); „System podmiotowy w prawie handlowem“ (Kraków, 1900). Redagował nadto *Ruch społeczny* i drukował w tem piśmie wiele artykułów.

Górski Konstanty, pośmiertnie wyszło: „Historja artylerji polskiej“ (Warszawa, 1902).

Grabież, najbardziej karygodny sposób zaboru własności, wykonany otwartą siłą i z bronią, a nawet i bez broni, jeżeli napadowi towarzyszyło dokonanie lub usiłowanie zabójstwa, albo zadanie kalectwa, ran, pobicia, albo nawet zagrożenie względem życia, zdrowia lub wolności napadniętego. Prawo obowiązujące za **G.** zagraża karami głównemi, a różne ich stopnie wymierza głównie ze względu na miejsce spełnienia zbrodni, na to, czy **G.** popełnioną została przez bandę lub pojedyńczego człowieka, czy spowodowała śmierć napadniętych lub pogorzel ich mienia i t. d. **G.** jest właściwie najwyższym stopniem zamachu na cudzą własność, którego najniższym szczeblem jest *kradzież*, t. j. pochwycenie cudzego mienia pokryjomu. Różnicę między **G.** i rabunkiem czytelnik znaleźć może pod art. Rabunek. **G.** przewidzianą jest w Kodeksie kar. obowiązującem przez art. 1627 i nast. Nadmienić należy, iż nieprawidłowo nazywają w języku naszym rozpatrywane przestępstwo *Rozbojem,* który w mowie potocznej oznacza wszelki gwałt, skierowany do cudzej osoby lub rzeczy. Błąd ten okazał się podczas istnienia u nas Kodeksu kar. 1847, w którym rosyjskie „Razboj“ przetłómaczono „Rozbój“, gdy tymczasem techniczna nazwa polska tego przestępstwa jest **G.** Niektóre prawodawstwa rozszerzają pojęcie tego przestępstwa, podciągając pod nie i zamachy na osobę, w celach zysku. Obowiązujący Kodeks karny przewiduje ten czyn specjalnie w art. 1410.

Grabiński Henryk, malarz * 1850, † 1903 we Lwowie.

Grabowski Edward, adwokat, * 1809, † 1899. Kształcił się w konwikcie pijarskim i w uniwersytecie aleksandryjskim, który ukończył w roku 1829, w 1834 mianowany patronem, 1849 adwokatem, w r. 1853 obrońcą przy senacie, a w 1861 obrońcą przy radzie stanu. Odznaczył się jako wybitny obrońca. **G.** był jednym z założycieli Tow. kredytowego m. Warszawy, wybrany w r. 1870 na członka komitetu tej instytucji, a od 1878—93 był prezesem dyrekcji.

Grabowski E.

Grabowski Bronisław, slawista, † 1900.

Grabowski Tadeusz, doktor, napisał: „Michał Grabowski, jego pisma krytyczne i pojęcia polityczne“ (Kraków, 1901); „Ludwik Osiński i ówczesna krytyka literacka“ (Kraków, 1901); „Poezja polska po roku 1863“ (Kraków, 1903).

Grabski Leon, poseł do parlamentu sejmu rzeszy niemieckiej z w. ks. Poznańskiego. * 1853 r., ukończył akademję handlową w Antwerpji, kształcił się w zawodzie kupieckim w Londynie, Warszawie i Królewcu. Jest dy-

Grabski Leon.

rektorem i założycielem jednej z największych cukrowni w księstwie Poznańskiem w Gnieźnie, gdzie stale mieszka, zajmując się sprawami kupców i rzemieślników. Wybrany do parlamentu dwukrotnie. Po raz wtóry w 1903.

Grabski Stanisław, publicysta i ekonomista. * 1871. Kształcił się w Warszawie, Berlinie, Paryżu i Bernie, gdzie w 1894 otrzymał stopień doktora filozofji. Oprócz wielu artykułów pomieszczanych w różnych czasopismach niemieckich, wydał po niemiecku następujące prace: „Marlo als Socialtheoretiker" (Bern, 1899); „Zur Erkenntnisslehre der Volkswirtschaftlichen Erscheinungen" (Lipsk, 1900); „Das Kleingewerbe und dessen volkswirtschaftliche Bedeutung" (Bern, 1900). Po polsku ogłosił w *Ateneum*: „Rozwój teorji wartości i jej stan obecny" (1893); we lwowskim *Kwartalniku*: „Narodowa polityka społeczno-ekonomiczna" (1898); w *Przeglądzie filozoficznym*: „Wstęp do metodologji nauk ekonomicznych" (1899); w *Czasopiśmie prawniczo-ekonomicznem* „Marksizm i krytycy jego najnowszej doby. Mniejsze prace pomieszczał: w *Przeglądzie Poznańskim*, *Przeglądzie tygodniowym*, *Głosie*, *Prawdzie*, *Ekonomiście*, *Gazecie Polskiej* i in.; „Zarys rozwoju idei społeczno-gospodarczych w Polsce, od pierwszego rozbioru do roku 1831" (Kraków, 1903, t. I).

Grad. Rozpowszechnione było już dawno mniemanie, że tworzeniu się gradu możnaby przeszkodzić przez gwałtowne wstrząśnienie atmosfery wielkiemi ogniami lub strzałami armatniemi. Jakkolwiek pomysł wydawał się nieuzasadnionym, podjęto go w ostatnich czasach, a najrozleglejsze doświadczenia przeprowadził A. Stiger, burmistrz Cylei w Styrji; w tym celu zbudował armaty drewniane (ob. fig.), postaci stożkowej, długie najczęściej na 2 m., o średnicy górnej 8 decymetrów. Po zapaleniu prochu wyrywają się z działa pierścienie p o w i e t r z n e, szybko wzbijające się w górę, które mają sięgać do 2,000 m., zatem do wysokości, w których następować może tworzenie się gradu. Stiger rozstawił armaty swoje w 56 stacjach na obszarze 150 klm. kw., a rezultaty wydały się tak pomyślne, że urządzenia takie zaprowadzono też w Węgrzech i Włoszech póła. Podobne próby robiono we Francji w r. 1900, jednakże doświadczenia późniejsze nie ziściły nadziei pierwotnie w metodzie tej pokładanych, a kwestja skuteczności strzałów przeciw gradom dotąd rozstrzygniętą nie została. Por. Suschnig „Albert Stigers Wetterschiessen in Steiermark" (1900).

Armata gradowa.

Gräfe Karol Alfred, oftalmolog, † 1899 w Wejmarze.

Grafitoid, minerał, toż co szungit.

Grafoman, ob. Grafomanja.

Grafomanja, obłąd pisarski. Jest to jedna z licznych postaci obłądu cząstkowego czyli monomanji. Grafomanów cechuje niepowściągniony popęd do działalności pisarskiej. C. Lombroso usiłował zindywidualizować tę postać obłędu za pomocą stałych rysów znamiennych w swojem dziele: „Genjusz i Obłąkanie." Nordau w książce „Entartung" zalicza niesłusznie do grafomanów wszystkich pisarzów o kierunkach krańcowych. Oprócz powyższych por. Philomneste „Les fous littéraires," Le Pierre „La littérature des fous."

Grafostatyka, ob. Statyka.

Grahamit, minerał do asfaltu podobny. Występuje w Wirginji w szczelinach skalnych. Tworzy się z oleju skalnego, gdy ten pozostaje w zetknięciu z powietrzem atmosferycznem, a stąd się utlenia i przez wyparowanie traci swe lotne części składowe.

Gramme Zenobjusz Teofil, elektrotechnik, † 1901 w Bois-de-Colombe pod Paryżem.

Granat. Odmiana granatu pospolitego, żółta lub brunatna, słabo przeświecająca, nazywa się *aplom*.

Grand Bassam, osada francuska w Gwinei, na wybrzeżu Kości Słoniowej, w pobliżu ujścia rzeki Comoe, gdzie znajduje się fort Nemours. Prowadzi ożywiony handel, zwłaszcza olejem palmowym.

Granit. Odmiana granitu złożona prawie całkowicie z ortoklazu i kwarcu, z bardzo małą zawartością miki, nazywa się *aplit*, *granitello*, albo też *półgranit*.

Gras Bazyli, generał francuski, * 1836, wynalazca systemu karabinów, noszących jego nazwisko, † 1901 w Auxerre.

Grasica, *gruczoł mleczny*, *gruczoł piersiowy*, gruczoł występujący u płodu i u dziecka aż do końca drugiego roku życia, poczem zanikający stopniowo. Znajduje się poza mostkiem i ma postać trójkąta wydłużonego, podstawą ku dołowi zwróconego; górny jej koniec przypada na tchawicy i sięga niemal do tarczycy czyli gruczołu tarczowego. Znaczenie fizjologiczne grasicy nie jest dostatecznie wyjaśnione. **G.** cielęca, zwana *mleczkiem*, używana jest w sztuce kucharskiej.

Gray Eliska, wynalazca ameryk., * 1835 w stanie Massachusetts, † 1901. Był kowalem, cieślą, konstruktorem statków, kształcił się sam, wyna-

lazł w 1876 telefon, kilka przyrządów telegraficznych, między innymi telautograf, za pomocą którego można pismo lub rysunek otrzymywać na stacji odbierającej.

Grazie, Marja Eugenja delle..., poetka niemiecka, * 1864 na Węgrzech, mieszka stale w Wiedniu, należy do szkoły modernistycznej. Wydała: „Gedichte" (1882, 3 wyd., 1895); Herrman (epopea, 1883); Saul (dramat, 1885); Robespierre (epop., współczesny, 1894); Walpurgis nacht (1896); Schlagende Wetter, Schatten dramaty.

Grąbczewski Bronisław, podróżnik, * 1855, kształcił się w jednem z gimnazjów warszawskich, następnie wstąpił do wojska i jako oficer brał czynny udział w wyprawach wojennych w Azji środkowej. Został pomocnikiem naczelnika pow. Margelańskiego, a następnie urzędnikiem do szczególnych poleceń przy gubernatorze Fergany. Poznał języki Sartów i Tadżyków i był wysyłany do różnych okolic Kaszgarji. W r. 1888 zwiedził Pamir i góry Hindukusz, w r. 1889 Karategen, Karwas i płn.-zach. część Tybetu, 1891—92 ponownie Pamir. Sporządził karty tych krajów i zbadał je pod względem przyrodniczym, a towarzystwo geograficzne rosyjskie wynagradzało go kilkakrotnie medalami.

Greater Britain (ang.), Większa Brytanja, wyrażenie, użyte po raz pierwszy w 1868 przez Karola Dilke'a na oznaczenie wszystkich krajów używających języka angielskiego. Obecnie używa się na oznaczenie Anglji wraz z kolonjami, jako państwa związanego ściślejszemi węzłami, ku czemu zmierzają dążenia imperjalistów angielskich, a specjalnie Chamberlainea (ob.).

Grecja. Dzieje. W maju 1899 otwarto parlament, który zajął się projektami przedstawionemi przez rząd, a specjalnie reformą wojskową. Zwalczano specjalnie, jako niezgodny z konstytucją projekt zniesienia wybieralności oficerów, będących w służbie czynnej, do parlamentu. I król i minister wojny Kumunduros jednak godzili się na to, że oficerowie młodsi do pułkownika, włącznie powinni być wyłączeni z izby. Że istotnie obecność oficerów w izbie nie była pożyteczna dla kraju, pokazało się przy wyborze komisji, mającej zbadać i ocenić operacje nieszczęśliwej wojny grecko-tureckiej. Do komisji wybrano wielu młodszych oficerów, którzy brali sami udział w wojnie jako podkomendni i mieli wydawać sąd o działalności swoich byłych przełożonych. W równie niedobrem położeniu znajdowała się i marynarka. Ostatecznie po bardzo ożywionej dyskusji przyjął parlament prawo, zezwalające na powołanie obcych oficerów w celu reorganizacji armji i marynarki. Dwaj wyżsi oficerowie z tytułem reorganizatorów mieli otrzymać prawo inspekcji i kierunku w sztabie jeneralnym armji i marynarki. Prawo o usunięciu młodszych oficerów z izby nie przeszło, gdyż Teotokis nie odważył się zrobić z tego kwestji gabinetowej. Przyjęto natomiast kilka projektów reformy podatkowej, sądowej i szkolnej, oraz zabezpieczono los wdów i sierot po ofiarach wojny. Izbę odroczono do 27 lipca 1899 roku. Król wyjechał za granicę, a podczas jego nieobecności następca tronu, ks. Konstantyn, objął rejencję (od sierpnia do listopada). Książę następca, który zaproponował głęboko sięgającą reformę wojskową, pragnął utworzyć generalną komendanturę, którejby podlegały wszystkie wydziały ministerjum wojny z wyjątkiem wydziału sprawiedliwości i intendentury. Z tem łączyło się usunięcie oficerów od polityki. Minister wojny Kumunduros nie zgodził się na projekt księcia, gdyż to zmniejszało jego atrybucje. Król po powrocie pragnął doprowadzić do porozumienia pomiędzy następcą tronu a ministrem. 11 grudnia 1899 otwarte sesję parlamentu. Wskutek nieporozumień z ministrem skarbu ustąpił minister wojny Kumunduros, a miejsce jego zajął dotychczasowy prezes izby, pułkownik Tsamodos, który wniósł w lutym 1900 projekt reformy wojskowej: kierunek i odpowiedzialność za administrację armji ma ciążyć na ministrze wojny, główne dowództwo przechodzi w ręce najstarszego generała dywizji (w danym razie następcy tronu), do którego boku będzie dodany obcy oficer jako szef sztabu generalnego. Projekt przyjęto 25 marca 1900. W jesieni 1900 objął książę Konstantyn naczelne dowództwo nad armją. 17 listopada otwarto sesję parlamentu. Większość rządowa zmalała znacznie. Ciągłe dyskusje i ataki na ministerjum z powodu reorganizacji armji, przeszkodziły uchwaleniu budżetu, który ostatecznie przyjęto 31 grudnia 1900. W maju 1901 r., król Jerzy grecki spotkał się w Abazji z królem rumuńskim. 20 maja 1901 rada ministrów postanowiła podnieść wydatki na powiększenie floty i artylerji. W listopadzie 1901, studenci uniwersytetu rozpoczęli demonstrację przeciwko autorom i wydawcom Ewangelji w przekładzie na język nowogrecki. Doszło do zaburzeń ulicznych: 7 osób zabito i kilka raniono. Prezes ministrów, atakowany przez opozycję, otrzymał wprawdzie wotum zaufania od izby, ale nie chciał nadal pozostać na stanowisku i pomimo nalegań króla, ustąpił 24 listopada 1901. Utworzenie nowego gabinetu powierzył król Zaimis'owi, który oprócz prezydjum objął i tekę sprawiedliwości do czasu ukończenia śledztwa z powodu zaburzeń ulicznych. Triandafyllakos objął sprawy wewnętrzne, Topalis — marynarkę, Monferrato — oświatę, Negris — finanse, a pułkownik Prokopos — ministerjum wojny. 29 sierpnia 1902 r, w Carskiem Siole odbył się ślub księcia Mikołaja greckiego z wielką księżną Heleną Włodzimierzówną. W życiu parlamentarnem Grecji, zachodziły ciągłe zmiany: po Zaimisie powrócił do steru Teotokis, 30 listopada 1902 roku odbyły się wybory, których wynik wypadł niekorzystnie dla gabinetu. 6 grudnia prezydjum objął Deljanis. Parlament zebrał się 22 grudnia

1902 roku i na pierwszej sesji, pomiędzy zwolennikami Teotokisa i Deljanisa wybuchła walka. W czerwcu 1903 poniósłszy klęskę przy głosowaniu w izbie deputowanych, gabinet postanowił podać się do dymisji. Za rządem oddano 114 głosów, przeciw 95. Nastąpił kryzys ministerjalny, i początkowo gabinet miał utworzyć Teotokis, ale ostatecznie, nie znalazłszy poparcia, ustąpił, Ralli otrzymał polecenie utworzenia gabinetu z warunkiem utrzymania systemu finansowego byłego gabinetu Deljanisa. Skład nowego gabinetu był następujący: Ralli—prezydjum i sprawy zagraniczne, oraz tymczasowo finanse, Mavromichalis—sprawy wewnętrzne, pułkownik Konstantini—ministerjum wojny i tymczasowo marynarki, Merlopulo—sprawiedliwość; Pharmakopulo (siostrzeniec Deljanisa (oświata). Wśród narodu ujawnia się agitacja na rzecz rewizji konstytucji. W tym celu utworzono kilka związków, które rozrzucały w prowincjach proklamacje, wzywające do podania do króla prośby o zwrócenie uwagi na fatalne położenie kraju i na potrzebę rewizji konstytucji. Petycje podpisała zwłaszcza ludność miast. Gabinet trzymał się do grudnia 1903. Po nowem przesileniu król przyjął dymisję gabinetu Rallisa i powierzył Teotokisowi utworzenie nowego rządu, który miał przedsięwziąć wielkie oszczędności we wszystkich gałęziach zarządu państwa. W lutym 1904 prezes ministrów, Teotokis, rozwijając w izbie program rządu, dotyczący reorganizacji armji, oświadczył, że wydatki na armję powinny być pokrywane z oszczędności (na innych zarządach, oraz z dochodów podatkowych, które powinny dać zwyżkę w wysokości 5 miljonów drachm. Teotokis oświadczył nadto, że wydatki na marynarkę podwyższone będą o miljon drachm. Zamierzone jest założenie kasy wojennej, do której corocznie składane mają być 3 miljony drachm.

Grekow Dymitr Panajotow, polityk bulgarski. † 1901 r. Ustąpił z gabinetu w październiku 1899 i aż do śmierci pozostał przywódcą stambulowistów.

Grenier Edward, poeta francuski, † 1901 r.

Gréville Henry (Alicja Durand), * 1842, † 1902 w Boulogne sur mer.

Grey sir Jerzy, angielski mąż stanu, † 1898 w Londynie, gdzie przebywał od 1894 r. Por. M. Roberts, „The life of sir George G." (Londyn, 1899, t. 2.).

Grigorowicz Demetrjusz, powieściopisarz rosyjski, * 1822. † 1900 r.

Grillenberger Karol, poseł parlamentu niemieckiego, demokrata socjalny, † 1897 w Monachjum.

Grillparzer Franciszek: w przekładzie polskim Jana Kasprowicza „Biada kłamcy," komedja w 5 akt.

Grimaldi Bernardino, minister włoski, † 1897 w Rzymie.

Grimaux Edward, chemik, * 1835 w Rochefort, † 1900, studjował medycynę, następnie został profesorem chemji w szkole politechnicznej i w instytucie agronomicznym w Paryżu. Zajmował się głównie chemją organiczną i przeprowadził badania nad haszyszem czyli konopiami indyjskiemi (1865), nad morfiną, kwasem cytrynowym, pochodnemi mocznika i in., a nadto ogłosił: „Equivalents, atomes, molecules" (1866); „Chimie organique" (1872); „Chimie inorganique" (1874); „Introduction à l'étude de chimie" (1884); „Lavoisier" (1888) i in.

Griffiths Artus Bower, chemik i fizjolog, * roku 1859 w Manchester, kształcił się w Londynie i w Lincoln, w r. 1893 został profesorem chemji i farmacji w szkole centralnej w Londynie. Zajmuje się zwłaszcza chemją fizjologiczną i otrzymał liczne związki pochodzenia zwierzęcego. Ogłosił: „Researches on micro-organisms" (1891); „The physiology of the invertebrata" (1892); „Manual of bacteriology" (1893) i in.

Grimm Herman, profesor historji sztuki w uniwersytecie berlińskim, † 1901.

Grisebach Edward, literat niemiecki, * 1845 w Getyndze, w r. 1870 był konsulem w Bukareszcie, następnie w Petersburgu, Medjolanie i w roku 1886 w Port-au-Prince. Z pism jego, których wiele wydał bezimiennie, na wyróżnienie zasługują: „Der neue Tannhäuser" (1885); „Tannhäuser in Rom" (1885); „Die treulose Wittwe" (1882); „Kin-ku-ki-Kuan" (nowele chińskie, 1880); „Die deutsche Litteratur seit 1770" (1876) i in.

Grocholski Stanisław, malarz polski, * 1858 w Galicji, kształcił się w Krakowie, Wiedniu i w Monachjum w szkole Wagnera. Od r. 1885 zamieszkał w Monachjum, gdzie następnie prowadził szkołę malarstwa. Od r. 1886 wystawiał wiele obrazów, z których celniejsze „Kłótnie Hucułów," „Chore dziecię," wystawił w r. 1887 w Krakowie „Czarownica," w r. 1894 we Lwowie otrzymał medal srebrny. Najlepszym jego obrazem: „Żydzi modlący się w wagonie."

Grodzkie sądy, ob. Sądy.

Groell Michał, ob. Grell.

Groniak, choroba oka, toż co staphyloma (ob.).

Gronkowiec, bakterja, ob. Staphylococcus.

Gronowy cukier, ob. Glukoza.

Groos Karol, estetyk niemiecki, * 1861, profesor z Bazylei. Wydał: „Die reine Vernunft-wissenschaft. Systematische Darstellung von Schellings rationeller oder negativer Philosophie" (1889); „Einleitung in die Aesthetik" (1891); „Die Spiele der Tiere" (1896); „Die Spiele der Menschen" (1899); „Der aesthetische Genuss" (1900).

Grossekowa Marja Konstancja z Nowickich, * 1864 w Kielcach, córka Szczepana i Teodory z Zarembskich, naukę pobierała w Warszawie, dokąd wyjechała z matką w 1876 po śmierci ojca. Mając wstąpić na wydział matematyczny w Paryżu, dla zebrania potrzebnych na to funduszów

przyjęła posadę domowej nauczycielki na wsi, opuściwszy Warszawę w 1881 r. W Krakowie 1885 r. zaślubiła Antoniego Grosseka, właściciela wioski Krzyżanówki w gub. Podolskiej. Mieszka obecnie z rodziną swą w Kijowie. Odznaczona na konkursie *Prawdy*, za poematy „Apoteoza" i „Hafciarka." Pism jej wyszedł t. 1 (Warszawa, 1902), u Stefana Dembego p. t. „Poezje.

Grot-Bęczkowska, powieściopisarka, ob. Korotyńska Wanda.

Groth Paweł, mineralog, * 1843 w Magdeburgu, kształcił się w Freiburgu, Dreźnie i Berlinie, w r. 1870 został nauczycielem krystalografji w akademji górniczej w Berlinie, 1872 profesorem mineralogji w Strasburgu, 1883 r. w Monachjum. Ulepszył wiele przyrządów krystalograficznych i ogłosił podręcznik „Physikalische Kristallographie" (1875), który się bardzo przyczynił do ułatwienia nauki krystalografji. Od r. 1877 wydaje „Zeitschrift für Kristallographie."

Grottger Jan Józef, ojciec Artura, rysownik i malarz polski, * 1799 w Galicji, † 1853 w Bukaczowcach. Syn inżyniera Niemca, pod wpływem Hilarego Siemianowskiego, stał się całą duszą Polakiem i w r. 1830, jako porucznik 1 pułku ułanów, brał udział w bitwie pod Grochowem i Ostrołęką. W r. 1836 zaślubił we Lwowie Krystynę Blahao de Chodwzieto z rodziny węgierskiej, która wkrótce obdarzyła go synem Arturem. W r. 1851 pokąsany przez wściekłego konia, zmarł we dwa lata potem. **G.** malował obrazy religijne i portrety, z których celniejsze: portret „Ks. Stefanowicza arcybiskupa," „Hilarego Siemianowskiego," „Św. Hieronima," „Scena grecka" i in.

Grottger Artur; w r. 1903 wystawiono mu w Krakowie pomnik, roboty Wacława Szymanowskiego.

Groty, ob. Pieczary.

Grove William Robert, fizyk, † 1896 w Londynie.

Gruberski, ks. Eugenjusz kompozytor polski, * w Płocku, gdzie uczęszczał do gimnazjum, poczem wstąpił do konserwatorjum muzycznego w Warszawie. Poczuwszy powołanie do stanu duchownego, wstąpił następnie do seminarjum w mieście rodzinnem, gdzie oprócz studjowania nauk teologicznych, w chwilach wolnych poświęcał się ulubionej muzyce. Gdy jeszcze był djakonem w seminarjum, władza duchowna powierzyła ks. Gruberskiemu wykład nauki śpiewu alumnom. Wyświęcony na kapłana, udał się do Ratyzbony, gdzie studjował specjalnie muzykę kościelną, a także jeździł w tym celu do Rzymu i Florencji.

Ks. Gruberski E.

Główniejsze prace: „Mazurek," oraz „Nokturn." Z utworów religijnych wymieniamy: „Mszę na chór męski" z organem; „O sacrum convivium", antyfony „Mandatum novum," „Postquam coenavit," „Ecce sacerdos magnus" i t. p. „Msza na 4 głosy," „In honorem S-ti Sigismundi," drukowana w Ratyzbonie.

Gruicz Sawa, polityk, generał serbski, w październiku 1903 objął z polecenia króla Piotra, prezydjum gabinetu, utworzonego z koalicji umiarkowanych i skrajnych żywiołów stronnictwa radykalnego. Ustąpił w styczniu 1904 r.

Grünhut Karol, * 1844 r., profesor prawa handlowego w Wiedniu, redaktor czasopisma *Zeitschrift für privat und öffentliches Recht*, wyborowy znawca ustaw wekslowych. Główniejsze jego prace są: „Die Lehre von der Wechselbegebung und Verfall" (1871); „Das Enteignungsrecht" (1873); „Das Recht des Kommissionsrecht"(1879), a w zbiorze Bindinga (syst. Handbuch des deutsch. Rechts.) „Wechselrecht" (2 t., 1897), a nadto skrót ósmego rodziału tomu pierwszego p. t.: „Grundriss des Wechselrechts" (1899) i dla użytku studentów kompendjum p. t.: „Lehrbuch des Wechselrechts" (1900).

Gruszecki Artur, powieściopisarz, w 1899 r. odbył podróż do Brazylji, w celu zbadania stanu ekonomicznego wychodźców polskich i sprawozdanie ze swoich spostrzeżeń ogłosił w *Tygodniku ilustr.* z r. 1900 „Dla miljona" (1900); „Krety," „Nowy obywatel" (1900); „Zwyciężeni" (1901): „Nawrócony" (Warszawa, 1901); „Większością" (Warszawa, 1902); „W tysiąc lat" (Waszawa, 1902); „Na swobodzie" (Warszawa 1903); „Tam, gdzie Wisła się kończy" (Warszawa, 1903, t. 2).

Grządziel, ob. Pług.

Grzechotka, ptak, ob. Kaczka.

Grzegorzewski Stanisław, napisał „Wspomnienia osobiste z powstania 1863" (Lwów, 1903).

Grzegorzewski Jan, publicysta i podróżnik, ogłosił nadto: „Z pod nieba wschodniego," nowele i fragmenty z podróży (Lwów, 1902).

Groza Aleksander, życiorys, ob. w dziele głównem.

Grzymałowski Władysław, historyk, ogłosił: „Dzieje Polski," „Nasi święci patronowie;" opracował w skróceniu trylogję Sienkiewicza, napisał popularne dziełko „Dzieje Kościoła Powszechnego w krótkim zarysie" (Warszawa, 1902).

Groza Aleksander.

Grzywiński Józef, artysta dramat., * 1839, † 1903, grywał role charakterystyczne. Celniejsze jego postacie były: „Cześnik w zemście Fredry," Orgon w „Dożywociu," Radost w „Ślubach panieńskich," Brylański w „Przezornej mamie" Blizińskiego. Był użytecznym pracownikiem, gry-

wając drugorzędne role we wszystkich prawie tragedjach Szekspira i Szylera. Jako człowiek był niezrównanym kolegą. W r. 1898 obchodził 35-letni jubileusz pracy swej artystycznej na scenach warszawskich. Zgnębiony chorobą, udał się do swej familji we Lwowie i tam umarł.

Grzywiński Józef.

Gsell Feliks Teodor, autor przewodników podróży, † 1898 w Monachjum.

Guayas, prowincja nadbrzeżna w rzeczypospolitej Ecuador, tak nazwana od rzeki t. n., nad zatoką Guayaquil, obejmuje 29.795 klm. kw. z ludnością 98.000 miesz. Ma klimat bardzo gorący, a główne produkty wywozu są: kakao, tytuń i kapelusze panama. Stolicą jest Guayaquil (ob.). Dawny kanton *Babahoyo* tworzy teraz oddzielną prowincję *Los Rios* (ob. Rios).

Gubrynowicz Bronisław, literat polski, * roku 1870 we Lwowie, odbył studja gimnazjalne i uniwersyteckie tamże; po otrzymaniu stopnia doktora filozofji, był w uniwersytecie berlińskim, a następnie bawił rok jeden jako delegat Akademji Umiejętności w Rzymie i zajmował się poszukiwaniami w archiwum watykańskiem. Obecnie jest skryptorem w bibljotece Ossolińskich we Lwowie; jest sekretarzem Towarzystwa literack. im. A. Mickiewicza we Lwowie i współredaktorem *Pamiętnika literackiego.* Ogłosił szereg rozpraw, z których ważniejsze: „Kazimierz Brodziński" (1830—1835), przyczynek do biografji i charakterystyki (Lwów 1892); „Wincenty Reklewski," szkic literacki (Lwów, 1893;) „Piast Dantyszek," kartka z twórczości poetyckiej J. Słowackiego (Lwów, 1894); „Malarze na dworze Jana III," szkic historyczny (Lwów, 1896); „Romans w Polsce za czasów Stanisława Augusta (Lwów, 1904). Oprócz tego szereg artykułów i recenzji w *Pamięt. Towarz. literac. im. A. Mickiewicza* (t. 4 i 6); *Kwartalniku historycznym, Ateneum* i innych pismach. Wydał krytycznie „Pamiętnika Paska" (Lwów, 1898) i z polecenia autora opracował nową edycję dzieła Antoniego Maleckiego o Juljuszu Słowackim (Lwów, 1900).

Gudbrand Wigfusson, językoznawca i uczony islandzki, * 1827 w Galtardel (Dala-syssel), † roku 1889 w Oksfordzie. Od r. 1864 powołany do uzupełnienia „An Icelandic-English Dictionary," zamieszkał w Anglji i w r. 1885 został profesorem uniwersytetu w Oksfordzie. Napisał: „O chronologji sag (w „Safn. fil. soegu Islands," Kopenhaga, 1855); „Skirnir" (1861—62); „Eyrtyggja saga" 1864); „Starlunga saga" (1878); „An icelandic Prose-Reaber" (Oksford, 1879); „Corpus poeticum boreale" (1883, tamże); „Icelandic sagas" (Londyn, 1887) i in.

Gudżeracki język jest jednym ze spółczesnych języków indyjskich należących do szczepu aryjskiego, uważany za djalekt języka hindi czyli języka środkowych Indji, używany przez 61 miljonów ludzi, zamieszkujących od pasma gór Arawali na półwyspie Gudzierackim (w płn.-zachod. części Indji), na wybrzeżu do m. Damanu i na wschód do gór Windhja. Czasopisma w tym języku stanowiące literaturę, wydawane tam były do początku XIX w. Wśród Parsów (ob.), język ten jest potocznym. Gramatykę jego napisali: Drummond (Bombaj, 1808); Shapurji Edalji „A gramar of the Gujarati language" (tamże, 1867); Dalal „A manual of Gujarati Grammar" Surat, 1889) i słowniki: „Mirza Muhammed Kasim" (Bombaj, 1846); „Karzondas Muldji" (tamże, 1862) i „Shapurdji Edaldji" (tamże, 1868).

Guicciardini Franciszek. polityk włoski, w r. 1897 ustąpił z gabinetu.

Guido Reni, malarz, ob. Reni.

Guikowar. Nazwisko dynastji państwa Barody. **G.** mają tytuł Sena Khas Khel Chamcher Bahadour, znani od r. 1720, a od 1877 dostali jeszcze tytuł Farzand-i-Khas, Daulat-i-Englishia. Protoplastą był Damadży **G.**, którego syn 36 lat walcząc odebrał Guserat Mryolo i podbił Kattiawar, a wnuk jego Assaud Rao w r. 1815 zawarł przymierze z rządem angielskim. Tą samą polityką rządził się brat jego Syadży Rao 1819—47, a także Gopat Rao 1847—56 i Khandi Rao 1856—70. Dopiero jego następca nie zadowolił rządu angielskiego, który go złożył 1875. Żona po jego śmierci adoptowała syna Piladżego, Syadżego Rao, który został instalowany jako **G.**, w Maju 1875 r.

Guimet'a muzeum, ob. Guimet.

Gümbel Karol Wilhelm, geolog, † 1898 w Monachjum.

Gumiński Władysław, malarz, † 1898 w Warszawie.

Gumowe drzewo, *Smaczeliną*, ob. Garcinia.

Gumplowicz Maksymiljan, dr., pośmiertnie wydano: „Polacy na Węgrzech," studjum etnograficzno-statystyczno-hisioryczne (Lwów, 1903), „Początki religji żydowskiej w Polsce" (1903).

Günsberg Rudolf, technolog, † 1879.

Gurney Edmund, pisarz angielski, * 1847 r. w Herzham, † 1888 w Brighton, kształcił się w Cambridge. Początkowo studjował muzykę i napisał: „On some disputed points in Music" (1876); „The Power of the Sound" (1880). Następnie zajmował się medycyną i napisał: „A Chapter on the Ethics of parn" (1881); „An Epilogue on vivisection" (1882). W r. 1882 założył „Society for psychical research, a w r. 1886 wydał z Myersem „Phantassus of the Living," tłóm. na polski p. t.: „Dziwy życia" (Warszawa, 1892). W r. 1887 ogłosił: „Tertium Quid. chapters on various disputed questions" (1887).

Gurko Józef, ob. Hurko.

Gurlitt Ludwik, malarz duński, † 1897.

Gustaw Adolf, książę, następca tronu szwedzko-norweskiego. * 1858, odbywał studja w Upsali; odbył podróż po Europie, potem (1879 do 1880) przebywał w akademji wojskowej w Sztokholmie, a następnie wszedł znowu do uniwersytetu upsalskiego. W roku 1892 po przejściu wszystkich stopni, mianowany jenerał-lejtenantem, a roku 1896 inspektorem zakładów naukowych wojskowych; w roku 1898 został jenerałem broni, był wicekrólem Norwegji od 1884—1891, kiedy zniesiono to stanowisko. Jako zwolennik unji Norwegji ze Szwecją, nielubiony w Norwegji, także parlament norweski zmniejszył mu od 1893 apanaże z 80,000 koron, na 30,000 i dopiero 1898 przywrócił dawną cyfrę. Sprawował parę razy regencję podczas podróży ojca. W 1881 zaślubił księżniczkę Wiktorję badeńską (* 1862). Z małżeństwa tego urodziło się troje dzieci: książę Gustaw Adolf (1882), ks. Wilhelm (1884) i Eryk (1889).

Książę Gustaw Adolf.

Guyski Marceli, rzeźbiarz, † 1893.

Gwiazdecznia (*Astrea*), ob. Polipy.

Gwiazdosz, roślina, ob. Alchemilla i Aster.

Gysis Mikołaj, malarz, * 1842, na greckiej wysepce Tinos, † 1901 w Monachjum, kształcił się w szkole sztuk pięknych w Atenach, ukończył tamże politechnikę, dalsze studja malarskie odbył w Monachjum. Po wybuchu wojny prusko-francuskiej walczył w szeregach armji bawarskiej, następnie podróżował po Wschodzie, w 1882 został profesorem akademji monachijskiej; wykonał „Karnawał grecki,“ „Bajka,“ „Odsłoniona tajemnica,“ „Zaręczyny,“ „Pielgrzymka,“ „Symfonja wiosenna,“ „Sztuka i jej genjusz,“ „Pochód tryumfalny Bawarji,“ oraz szereg studjów i szkiców.

H.

Habert Jan Chrzciciel, muzyk, * 1833 w Czechach, † 1896 r. w Gmunden, od 1861 organista w Gmunden, od 1868—1883 redagował założone przez siebie czasopismo „Zeitschrift für katholische Kirchenmusik.“ Oprócz wielu wysoce cenionych kompozycji, napisał: „Praktische Orgelschule“ (2 t.); „Kleine praktische Orgelschule“ i wielkie dzieło: „Beiträge zur musikalischen Komposition“ (1899, t. 2) i in.

Haberl Franciszek Ksawery, * 1840 w Oberellenbach w Bawarji, reformator muzyki kościelnej i pisarz muzyczny. Kształcił się w seminarjum w Passawie i w r. 1862 wyświęcony otrzymał miejsce kapelmistrza przy tamtejszej katedrze. Od r. 1867—70 był w Rzymie, a od 1871—82 w Ratyzbonie, gdzie założył 1874 szkołę muzyki kościelnej. Z wielu prac na wyróżnienie zasługują: „Anweisung zum harmonischen Kirchengesang“ (1864): „Magister choralis“ wyszło w 11 wydaniach i tłómaczone na wszystkie języki, „Lieder Rozenkranz“ (1866), „Psalterium vesperstinum“ (1888); „Bibliographischer und thematischer Musikkatalog des päpstlichen Kapellarchivs im Vatikan zum Rom“ (1888). Redagował nadto kilka pism muzycznych i wydał zbiór dzieł Orlanda Lasso: „Ordinarium Missae,“ „Graduale“ i „Vesperale.“

Habib-Ullah, emir Afganistanu, wstąpił na tron po śmierci ojca emira Abdur Rahmana 3 października 1901 r., ob. Afganistan.

Habich Edward, inżynier i matematyk, * 1836 w Warszawie, kształcił się w gimnazjum gubernjalnem w mieście rodzinnem, od r. 1852—58 służył w artylerji, opuścił jednak służbę wojskową i udał się do Paryża, gdzie wstąpił do szkoły dróg i mostów i w r. 1863 uzyskał stopień inżyniera. W tym czasie przebywał w kraju, ale 1865 wrócił do Paryża i został profesorem mechaniki w wyższej szkole polskiej, zwanej montparnaską, oraz jej dyrektorem. W r. 1869 przeniósł się do Peru, gdzie w r. 1876 uorganizował szkołę inżynierów i został jej dyrektorem; przeprowadził tam też ważne roboty inżynierskie, jak budowę portów, regulację miast, irygację w południowej części kraju i in. Ogłosił: „Études cinématiques“ (Paryż, 1879); „Études géometriques et cinématiques“ (Lima, 1880) i in.

Habura Franciszek, * 1843 w Galicji, pedagog, literat, kształcił się w Krakowie. W r. 1872 był nauczycielem w Tarnowie, gdzie od 1877—84 był także inspektorem okręgowym. Napisał: „Pan Tadeusz i Iljada“ (Kraków. 1874); „Dydaktyczno-pedagogiczne rozprawy Edmunda Gergowicza, nauczyciela szkół ludowych we Lwowie“ (1878); „Prawo, warunki i środki postępu ludzkiego“ (Poznań, 1894); „W sprawie nauki literatury powszechnej w gimnazjum i szkole realnej“ (1900) i przekład z łacińskiego „Salustjusza dzieła wszystkie“ (1877 — 1894); Cycerona „Leljusz“ (1899) i in. Por. Wiktor Hahn w *Encykl. Wychow.* (t. 5, str. 256).

Hacquart, ksiądz wikarjusz Sahary i Sudanu, * 1860 w Lotaryngji † 1902, schronił się z miejsca rodzinnego do Francji, aby nie być poddanym niemieckim i zaraz po wyświęceniu kapłańskiem zaliczony został do składu Misjonarzy francuskich. W tym zawodzie pracował długo w Afryce środkowej, poczem, po zabraniu miasta i państwa Tombuktu przez wojska francuskie, chciał utworzyć pierwszą tam misję katolicką. Śmierć zaskoczyła go w sile wieku, wśród dzieła jeszcze niedokonanego.

Hadad, według Makrobjusza, bóstwo syryjskie, które królowie syryjscy uważali za wyraz najwyższej władzy rządowej; zapewne dlatego nadawano to imię monarchom, dodając je do imie-

nia własnego np. Hadad-ezer i Hadad-rimon.— Mikołaj z Damaszku, historyk i filozof 264 r. przed Chr., nadaje królom przydomek Adadus. Por. Oppert w „Enc. „Lamirault'a.

Hading (właściwie), Hadingue, Jane, aktorka francuska, * 1861 była początkowo śpiewaczką operetkową, następnie przeszła do dramatu. Należała do teatru francuskiego, później do Gymnase, a potem odbywała podróże artystyczne po Europie i Ameryce. Celuje w rolach tragicznych repertuaru nowoczesnego.

Hadziacka komisja, czyli ugoda z d. 16 września 1658 była jedną z prób pojednania pomiędzy kozaczyzną a Rzplitą Polską w XVII w. Po śmierci Chmielnickiego 1657 doradca jego Jan „na Wyhowie" Wyhowski (ob.) został hetmanem wojsk zaporoskich i „sprawcą buławy," przy 15-letnim synu Chmielnickiego, Jurku. Odstrychnąwszy się od poddaństwa carowi moskiewskiemu zawiązał układy z Polakami. W r. 1658 sejm czerwcowy wysłał do obozu zaporoskiego dwóch senatorów St. Kazim. Bieniewskiego, kasztelana wołyńskiego i Ludwika Jewłaszewskiego, kasztelana smoleńskiego, z tytułem komisarzy od króla i wszystkich stanów koronnych i wiel. ks. Litew.

Hadziewicz Nicefor, * 1702 we Lwowie, † roku 1747 tamże, gdzie był nauczycielem filozofji i teologji. Kształcił się we Florencji i Neapolu. W r. 1738 został przeorem w Żółkwi, gdzie zyskał względy ks. Michała Radziwiłła i księżny de Bouillon, córki królewicza Jakóba Sobieskiego, której zwłoki w r. 1740 odprowadził do Warszawy. W r. 1744 został przeorem klasztoru Bożego Ciała, dla którego kupił folwark i ofiarował 34,100 złp. na budowę nowego kościoła. Bracia zakonu wybrali go 1747 na prowincjała, ale we dwa miesiące potem zmarł. Por. „Żywoty sławnych Ormian w Polsce," ks. Sadoka Barącza.

Hadżi-Loja, przywódca Bośniaków w XIX w., mahometanin, odbył pielgrzymkę do Mekki. W Bośni podburzał ludność do powstania przeciw rządowi tureckiemu, za co skazany został na śmierć, ale zdołał ujść z więzienia, następnie organizował opór przeciw wkraczającym do Bośni Austrjakom, w r. 1879 wzięty był do niewoli i skazany na 5 lat więzienia w twierdzy Teresinie (Theresienstadt).

Hadżi Gierej, ob. Girej.

Haga, konferencja pokojowa, ob. Haska konferencja pokojowa.

Hagen Bernard, antropolog i podróżnik, * roku 1852 w Germersheim, studjował medycynę w Monachjum i jako lekarz udał się 1879 na Sumatrę, gdzie przebywał do r. 1892 i zwiedził mało znane dotąd okolicy wyspy. W r. 1893 przyjął obowiązki lekarza w służbie kompanji nowo-gwinejskiej i zwiedził okoliczne wyspy. Po powrocie w r. 1895 osiadł we Frankfurcie nad Menem, gdzie otrzymał miejsce w muzeum przyrodniczem. Ogłosił: „Anthropologische Studien aus Insulinde" (1891); „Anthropologischer Atlas ostasiatischer und melanesischer Völker" (ze 101 tabl., 1899); „Unter den Papuas" (1899) i in.

Hahn Fryderyk, prawnik niemiecki, † 1897 w Lipsku.

Haik, ob. Hajk.

Haireddin, ob. Barbarossa.

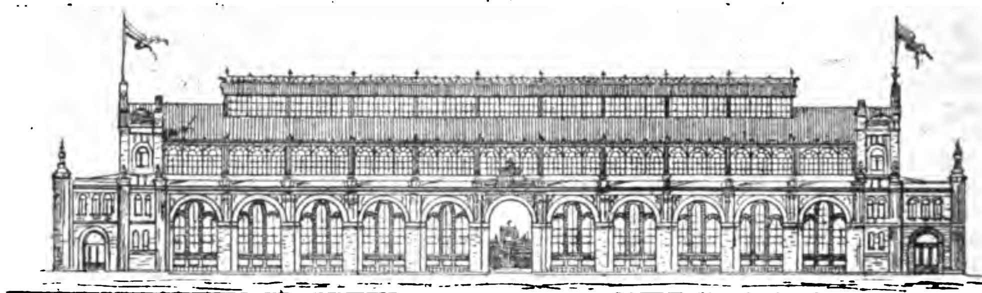
Halacha, ob. Talmud.

Hala (*halla*), u Rzymian i Greków budowla równoznaczna z portykiem. Obecnie pod nazwą **H.** rozumie się zwykle budynek kryty, podłużny, z obu stron otwarty, przeznaczony do dogodnego handlu różnemi towarami, zwłaszcza materjałami spożywczemi. Również poczekalnie na stacjach dróg żelaznych, oraz galerje kryte w zakładach kąpielowych i ogrodach publicznych, do przechadzki w czasie deszczu służące, zwykle **H.** są nazywane. Doniosłe znaczenie w ostatnich czasach zyskały zwłaszcza *hale targowe* w wielkich miastach, które się okazały niezbędne do prawidłowego zaopatrywania w żywność licznych mieszkańców, dla których nie wystarczają już targi tygodniowe, dostateczne w miastach mniejszych. Nie są to zresztą gmachy zupełnie nowego rodzaju, budowle tego typu istniały już bowiem w wiekach

Hale warszawskie. Elewacja frontowa.

średnich, a piękny ich przykład stanowią słynne *Sukiennice* w Krakowie (ob.). Dopiero jednak rozwój techniki w czasach ostatnich dozwolił uwzględnić wszelkie warunki dogodności i bezpieczeństwa. Gmachy budowane są całkowicie z żelaza i kamienia, podłogi z klinkierów, płyt glinianych lub asfaltu. Gdy **H.** przeznaczone są do handlu hurtowego, połączone są wschodami lub wielkiemi windami ze stacjami dróg żelaznych lub przystaniami okrętów. W **H.** służących dla handlu drobiazgowego przeprowadzony jest podział na oddzielne miejsca dla przekupniów; bramy główne mają szerokość 5 do 8 m., przejścia główne przeszło 2 m. Miejsca do sprzedaży mięsa urządzają się zwykle przy ścianach bocznych; oddział ryby posiada zbiorniki z białych płyt marmurowych, opatrzonych w pokrywy z siatki drucianej i ustawionych na podporach granito-

Hale warszawskie. Elewacja boczna.

wych. Do przechowywania towarów służą piwnice, połączone z podłogą gmachu wschodami lub windami; piwnice dla mięsa i ryb zaopatrzone są w lód lub sztuczne chłodzone. Niekiedy są też **H.** opatrzone galerjami, które służą do handlu sprzętami domowemi, wyrobami drewnianemi i t. p.— Pierwsze takie **H.** targowe zaprowadzone zostały w Paryżu; początek ich sięga XIII w., urządzenia jednak obecne zyskały dopiero w r. 1878; składają się z 10 pawilonów, połączonych między sobą ulicami krytemi, szerokiemi na 15 m., a bulwarem na 31,5 m. szerokim podzielone są na połowę wschodnią i zachodnią; przeznaczone są zarazem dla handlu hurtowego i drobiazgowego. Zarzucić im wszakże można nadmierną dla olbrzymiego miasta centralizację, dlatego w Berlinie zaprowadzono w różnych dzielnicach miejsca osobne **H.**, których obecnie posiada miasto 14. W Londynie oddzielne **H.** przeznaczone są dla różnych rodzajów handlu. Wiedeń posiada jedną wielką halę, połączoną z koleją żelazną, i 7 hal mniejszych. Godne uwagi **H.** posiadają też: Bruksela, Lipsk i Frankfurt nad Menem.—W Warszawie **H.** targowe zbudowane zostały 1901 r. według planu inżyniera Miłkowskiego. Znajdują się na placu Mirowskim, w pobliżu dawnego targu zwanego „Za Żelazną Bramą;" składają się z dwu oddzielnych pawilonów, oddalonych między sobą o 53 m.; każdy pawilon ma długość 96,45 m. i szerokość 42,84 m. Ulica środkowa, szeroka na 7,2 m., dozwala na swobodne mijanie się wozów; podłoga, wyłożona klinkierem i płytami terrakoty, posiada obfite wpusty kanalizacyjne, umożebniające utrzymywanie czystości przez zraszanie i spłókiwanie wodą. Oświetlenie otrzymują **H.** przez okna w dachu i ścianach bocznych, których dolne części wyłożone są cegłami glazurowanemi. Piwnice, oświetlone szeregiem okien i dobrze przewietrzane, są w części chłodzone przez oziębianie sztuczne. Koszt urządzenia tych hal wyniósł prawie 1,5 miljona rubli, mają zresztą być powiększone, a w innych dzielnicach miasta powstać mają hale osobne. Por. Baltard i Callet „Monographie des Halles centrales de Paris" (1884); Osthoff „Die Markthallen für Lebensmittel" (1894).

Halban Alfred, prawnik, * 1865 w Krakowie, gdzie się kształcił, następnie dla studjów wyjechał do Wiednia, Berlina i Paryża, w 1897 został profesorem zwyczajnym prawa niemieckiego w Czerniowcach. Napisał: „Fustel de Coulanges jako historyk prawa średniowiecznego" (Przegląd polski, 1890); „Enstehung des deutschen Immobiliareigenthums" (1894); „Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und d. Ukraina" (1896); „Statyst. opis parafji polskich w XVIII w." (1898). Najgłówniejsze jego prace są: „Powstanie własności nieruchomej germańskiej" i „Prawo rzymskie u ludów germańskich.

Hale Sara Józefa Ruell, literatka amerykańska, * w New Hampshire w końcu XVIII w., † 1879 w Filadelfji. Od r. 1822 zajmowała się literaturą, redagowała czasopisma dla kobiet. Pisała wiele powieści i poematów, najlepszą jej pracą: „Womans Record" (1853); „Sketches of Amerikan Character" i słownik biograficzny znakomitych niewiast.

Hale Horacjusz, etnolog i językoznawca amerykański, * 1817 w Newporcie. W 1838 należał do wyprawy naukowej pod wodzą kapitana Karola Wilkesa, do zbadania wybrzeży Oceanu Spokojnego. Napisał: „Narrative of the United States Exploring Expedition under the command of Wilkes during the years 1838—40"; „Ethnography and Philology" (Filadelfja, 1846); „The Iroquois books of rites;" „Indian migration asevidenced by language" (Chicago, 1883); „Report on the Blackfoot tribes" (tamże, 1885); „The origin of languages and the antiquity of speaking man" (1886) i in.

Hale Jerzy Ellery, astrofizyk, * 1868 w Chicago, założył obserwatorjum Kenwooda w Chicago, został 1897 profesorem astronomji w tamecznym uniwersytecie i dyrektorem obserwatorjum Yerkesa w Williamsbay. Przeprowadził ważne badania nad widmem słonecznem i zbudował spektroheljograf, za którego pomocą otrzymał pierwsze fotografje pochodni i protuberancji słonecznych. Od 1895 wydaje „Astrophysical Journal."

Halicka Blanka, napisała: „Krwawe lata 1812

—1814," powieść (Lwów, 1903); „Obok szczęścia" (Kraków, 1903).

Halifax sir George Savile, marg. of, mąż stanu angielski, * 1630, † 1695 w Londynie, baronet, a w r. 1668 Karol II mianował go parem, z tytułem wicehrabiego **H.** Brał udział w wydarzeniach politycznych, które spowodowały powrót Stuartów i stał na czele partji „chwiejnych" (trimmers). W r. 1672 wszedł do rady tajnej, usunął się z niej wkrótce i dopiero powrócił do niej w roku 1679 z Templem i lordem Sunderlandem objął ster rządu. W r. 1682 król mianował go margrabią i lordem mniejszej pieczęci. Po wstąpieniu na tron Jakóba II 1685 **H.** nie godził się na odwołanie aktów Habeas corpus i Test i musiał ustąpić z rady tajnej. W r. 1688 wysłał go król dla układów z Wilhelmem, a po ucieczce Jakóba **H.** przeszedł na stronę Wilhelma. W 1689 Wilhelm mianował go lordem mniejszej pieczęci.

Halil Rifaat pasza, mąż stanu turecki, † 1901 w Konstantynopolu.

Hallström Ivar, kompozytor szwedzki, † 1901.

Halofity, rośliny wyrastające na wybrzeżach morskich i w tych okolicach lądowych, gdzie grunt posiada znaczną zawartość soli mineralnych, zwłaszcza chlorku sodu. **H.** wyróżniają się mięsistością swych liści i łodyg, nie stanowią wszakże zgoła pewnej grupy naturalnej, ale należą do różnych rodzin. Charakterystyczna ich mięsistość wiąże się niewątpliwie z obfitością soli w gruncie, hodowane bowiem na gruncie od soli wolnym mięsistość swą tracą, jak np. solirodka (*Salicornia*). Królestwo Polskie i Śląsk są ubogie w roślinność halofityczną, natomiast występuje obficie w Czechach i Morawji, chociaż tam miejsce soli kuchennej w gruncie zajmują sole magnezjowe i siarczan sodu. Por. Brick „Beiträge zur Biologie der baltischen Strandpflanzen" (w t. 7 sprawozdań Tow. przyrodniczego w Gdańsku), Warming „Zbiorowiska roślinne" (przekł. pol. Strumpfa i Trzebińskiego, Warszawa, 1900).

Halomancja (z grec. hals-sól i manteia=wieszczenie), wróżenie z soli, uważanej przez starożytnych za świętą.

Halometr, *halimetr*, areometr służący do oznaczania zawartości soli w solankach.

Hals Dirck, malarz holenderski, * około 1600, † 1656 w Haarlem, jeden z pierwszych w Niderlandach malował „Obrazy towarzyskie." W sposobie malowania naśladował sławnego brata swego Fransa **H.** (ob)., ale w małych rozmiarach. Obrazy jego znajdują się w różnych zbiorach publicznych „Zebranie świąteczne" (1628, znajduje się w Wiedniu); „Spacerująca para" (1624 w Berlinie); „Zebranie towarzyskie" (1626, w Hanowerze), inne w zbiorach w Hanowerze, Kopenhadze, w Paryżu i t. d.

Hamak (hiszp. *hamaca*, wyraz pochodzenia karaibskiego), łóżko wiszące, używane przez majtków i przez niektóre narody. Składa się

Fig. 1. Hamak.

z płótna lub z siatki prostokątnej i sznurów na obu końcach przechodzących przez kółka, któremi **H.** może być na hakach zawieszany (fig. 1). Na okrętach hamaki służą za łóżka dla majtków i dla po-

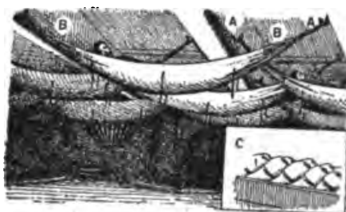

Fig. 2. A, B Hamaki zawieszone na okrętach, C Hamaki zwinięte dla przechowania w ciągu dnia.

dróżnych, nie posiadających oddzielnych kajut (fig. 2). Krajowcy Afryki, Ameryki i dalekiego Wschodu wyrabiają **H.** artystycznie przędzone, które im służą do spoczynku w ciągu dnia.

Hamal, najjaśniejsza gwiazda w gwiazdozbiorze Barana (ob.).

Hammer Ignacy, * 1818, † 1868, prawnik polski, profesor prawa i dziekan uniwersytetu w Krakowie. Wydał: „Die Bureaukratie in Galizien" (Wiedeń, 1848), przełożone na polski, wydane we Lwowie. Nadto napisał: „Prawo o małżeństwie katolików w cesarstwie Austrjackiem" (Kraków, 1856—57).

Hammer Ernest, geodeta, * 1858 w Ludwigsburgu w Wirtembergji, kształcił się w akademji technicznej w Sztutgardzie, 1848 został profesorem geodezji w tejże akademji, a od 1884 r. jest też członkiem komisji międzynarodowej pomiarów ziemi. Ogłosił w różnych pismach znaczną liczbę rozpraw z różnych gałęzi geodezji, topografji i gegrafji matematycznej, oraz dzieła: „Nullmeridian und Weltzeit" (1888); „Ueber die geographisch wichtigsten Kartenprojektionem" (1889); „Zeitbestimmung ohne Instrumente" (1893); „Die Netzentwürfe geographischer Karten" (1887) i in. W roczniku „Geographisches Jahrbuch" podaje sprawozdania z postępu kartografji i kartometrji.

Hammerstein-Loxten Hans baron von, minister pruski, * 1843, po ukończeniu studjów prawnych poświęcał się karjerze administracyjnej. W 1901 mianowany pruskim ministrem spraw wewnętrznych na miejsce Rheinbabena, odznaczał się szorstkością i brutalnością. W 1904 podczas rozpraw w parlamencie niemieckim nad kwestją polską wyraził się: „My rozkazujemy, a wy macie słuchać." Zdanie to, jako przeciwne konsty-

tucji pruskiej wywołało oburzenie nawet wśród Niemców, wrogo usposobionych względem Polaków.

Hammuda-pasza, bej Tunisu, * 1759, † 1814. W młodości brał wraz z ojcem udział w rządach, a w r. 1782 nastąpił po ojcu i w rok później zerwał stosunki z Wenecją, a po śmierci admirała weneckiego rozpoczął rozboje morskie. Namówiony przez rząd turecki, wystąpił przeciwko Francji, w r. 1800 podpisał **H.** traktat pokoju. Prowadził wojnę w Algierze i pod Ued-Serat **H.** pobił wojsko algierskie. Tymczasem 2,200 jołdachów stawiało wymagania, których **H.** nie chciał uwzględnić, postanowili więc go zrzucić z tronu 1811 r. **H.** jednak ich poskromił i wyciął do jednego, czem podniósł powagę beja i rządził swobodnie z wielką dla Tunisu korzyścią. Po nim nastąpił brat jego Osman-bej. Por. O. Houdas w „Encykl.“ Lamiraulta.

Hampton Court Palace, ob. Hamptoncourt.

Han. Nazwa pięciu dynastji chińskich: H-ów zachodnich, czyli dawniejszych (406 przed Chr., 8 po Chr.), H-ów wschodnich czyli późniejszych (25—220) H-ów kraju Szu (221—264) małej dynastji H-ów (936—950) i H-ów północnych 951—979. Dzieje tych dynastji, ob. Chiny.

Han Helena, z domu Fadiejew, powieściopisarka rosyjska, * 1814, † 1842 roku. Żona oficera artylerji, pędziła życie obozowe. Pierwszą swą powieść drukowała w miesięczniku „Biblioteka dla cztienia“ p. t.: „Ideał“ podpisała pseudonimem Zenejdy R-wej. Pisała wiele powieści, z których celniejsze; „Medaljon,“ „Utballa,“ „Lubeńka.“ Opinia świata, a głównie „Teofania Abiagio.“ Zbiorowe wydanie wyszło 1843 r. w Petersburgu **H.** była matką teozofki Bławatskiej i powieściopisarki Żelichowskiej. Por. Niekrasow „Russkaja starina“ (1886); Starczewskij „Istoriczeskij Wiestnik“ i Bieliński w 7 t. dzieł swoich.

Hankel Wilhelm Bogumił, fizyk, † 1899 r. w Lipsku.

Hanksyt, minerał złożony z węglanu i siarczanu potasu i sodu, z małemi ilościami chlorków tychże metali, występuje w kryształach sześciokątnych, najczęściej w postaci grubych płyt, barwy białej, jest przeświecający, twardość 3. Znajduje się wraz z solą kamienną nad jeziorem boraksowem w hrabstwie San Bernardino w Kalifornji.

Hannak Emanuel, pedagog austrjacki, † 1899 w Wiedniu.

Hansemann Ferdynand, polityk niemiecki, * 1861, † 1900, właściciel wsi Pępowo w Poznańskiem, wróg Polaków i założyciel Ostmarkverein (ob. H. K. T.), związek mający germanizować Polaków, osiadłych pod berłem pruskiem.

Hanslick Edward, pisarz muzyczny, w 1895 zrzekł się katedry w Wiedniu.

Hanstein, Adalbert von..., poeta niemiecki, wydał jeszcze: „Das jüngste Deutschland,“ (Lipsk, 1901).

Harasimowicz Pietr, rzeźbiarz, * 1857 roku w Warszawie, szkoły średnie skończył w szkole polskiej w Batignolles w Paryżu, w r. 1872 wstąpił do szkoły sztuk pięknych w Krakowie. Właściwe wykształcenie artystyczne zawdzięcza Włochom. Został później profesorem państwowej szkoły przemysłowej we Lwowie. **H.** poświęcił się ze szczególnem zamiłowaniem rzeźbie dekoracyjnej i na tem polu jest jednym z wybitniejszych naszych artystów. Prace **H.** w drzewie, kamieniu, marmurze i odlewach gipsowych, zdobią niejeden pałac w Galicji, niejeden gmach publiczny i nietylko zlewają się z architekturą, lecz mają odrębną dla siebie, artystyczną wartość. Najbogaciej reprezentują się one w nowym teatrze lwowskim, którego dekoracje wewnętrzne spoczywały głównie w rękach profesora **H.** Nie zaniedbuje przytem artysta innych działów rzeźbiarstwa i kilkakrotnie brał udział w konkursach na pomniki, celuje przytem w modelowaniu. Jego figury świętych w drzewie zdobią niejeden kościół. Wogóle, dzieła snycerskie jego mają ustaloną reputację, a takie prace, jak okładki do albumu, ofiarowanego przez uniwersytet lwowski papieżowi, lub kasety rozmaite, celują bogactwem fantazji.

Harcourt Karol Franciszek Marja, † 1895 r. w Paryżu.

Hare August Jan Cutahestr, pisarz angielski, * 1834, † 1903 r. Wydał przed śmiercią swoją autobiografję p. t.: „The Story of my Life“ (1896).

Harpagon, ob. Harpago.

Harrison Benjamin, prezydent Stanów Zjednoczonych płn. Ameryki, * 1833, † 1901 r. w Indianopolis.

Hartel, Wilhelm von..., filolog, dyrektor bibljoteki cesarskiej w Wiedniu, mianowany 1896 szefem sekcji w austrjackiem ministerjum oświaty, objął tekę ministra oświaty w gabinecie Körbera (1900). W końcu 1903 ciężko zaniemógł.

Hartig Robert, leśnik, † 1901 r.

Hartlaub Gustaw, ornitolog, † 1900 (nie 1894) w Bremie.

Hartmann Emil, kompozytor duński, † 1898 w Kopenhadze.

Hartwig Ernest, astronom, * 1851 we Frankfurcie nad Menem, kształcił się w Erlandze, Lipsku, Getyndze i Monachjum, 1874 został asystentem obserwatorjum w Strasburgu, 1883 kierował wyprawą niemiecką dla obserwacji przejścia Wenery przez tarczę słoneczną w Bahia Blanca, 1884 został obserwatorem dostrzegalni w Dorpacie, 1886 dyrektorem nowego obserwatorjum w Bambergu. Przeprowadził za pomocą heljometru pomiary średnic Marsa i Wenery (1879), oznaczył wielkość libracji fizycznej księżyca (1880) i in. W r. 1885 odkrył nową gwiazdę w mgławicy Andromedy.

Harzer Paweł Herman, astronom, * 1857 r. w Grossenhein w Saksonji, kształcił się w Lipsku, Berlinie i Rzymie, w 1887 został dyrektorem obserwatorjum w Gotha, w 1897 w Kiel. Napisał: „Untersuchungen über das Problem der drei Körper" (1886); „Die säkularen Veränderungen der Bahnen der grossen Planeten" (Lipsk, 1895) i in.

Haska (w Hadze) **konferencja pokojowa.** Hr. Murawjew, minister spraw zagran. 24 sierpnia 1898 rozesłał do wszystkich przedstawicieli mocarstw, znajdujących się w Petersburgu, notę z projektem zwołania międzynarodowej konferencji, w celu zabezpieczenia pokoju i położenia tamy zbrojeniom się państw europejskich. Konferencja ta odbyła się w Hadze 18 maja 1899 i podzieliła się na trzy komisje: 1) rozpoznawała kwestje techniczne wojskowe, 2) prawo wojny, 3) sprawę międzynarodowego sądu polubownego. W konferencji brali udział przedstawiciele 26 państw: Anglja, Francja, Niemcy, Rosja, Austro-Węgry, Włochy, Holandja, Belgja, Szwajcarja, Hiszpanja, Grecja, Turcja, Portugalja, Rumunja, Szwecja, Norwegja, Danja, Luksemburg, Czarnogórze, Bulgarja, Stany Zjednoczone Am. P., Meksyk, Chiny, Japonja, Persja, Sjam. Konferencja trwała 40 dni. Wyniki jej składają się z rezolucji i sześciu życzeń, oraz w dołączonych do aktu trzech konwencji i trzech deklaracji. Pierwsza konwencja dotycze sądu polubownego, druga prawa wojny lądowej, trzecia rozciąga konwencję genewską na wojnę morską. Przedmiotem trzeciej deklaracji są zasady do używania pocisków wybuchowych. Akt zakończający został podpisany przez wszystkich przedstawicieli, ale konwencje i deklaracje tylko część państw przyjęła. Jednakże cel konferencji, t. j. rozbrojenie, a nawet ograniczenie dalszych uzbrojeń, nie był osiągnięty. Por. urzędowy zbiór dokumentów: „Conférence internationale de la Paix" (Haga, 1900); Fried „Die Haager Konferenz" (Berlin, 1900).

Hattala Marcin, filolog słowiański, profesor filologji słowiańskiej w uniwersytecie praskim, † 1903 w Pradze.

Hatzfeld Paweł, pruski mąż stanu, ambasador w Londynie, * 1831, † 1901.

Hauchecorne Wilhelm, górnik i geolog, * 1828 w Akwizgranie, † 1900, poświęcił się od 1847 zawodowi górniczemu, spełniał różne urzędy. 1866 został dyrektorem akademji górniczej w Berlinie, 1875 dyrektorem pruskiego instytutu geologicznego; był też pierwszym dyrektorem komisji do opracowania geologicznej karty Europy. Przyczynił się znacznie do rozwoju badań geologicznych w Prusiech i sporządził kartę geologiczną tego kraju w skali 1 : 25.000.

Haukowa Zofja, ob. Hauke.

Haupt Ottomar, pisarz w sprawach finansowych, † 1898 w Paryżu.

Haushofer Karol, mineralog, † 1895 w Monachjum.

Hausner Wiktor, syn głośnego mówcy i polityka Ottona **H.**, * 1854, prawnik z powołania, zasłużył się jako referent ministerjalny i reorganizator sądownictwa galicyjskiego, do 1903 był radcą w ministerjum sprawiedliwości. W grudniu 1903 mianowany prezydentem sądu apelacyjnego w Krakowie. Przełożył kilka dzieł Słowackiego na język niemiecki.

Hay John, polityk amerykański, * 1836, prawnik z powołania, był sekretarzem prywatnym prezydenta Lincolna, a podczas wojny domowej pełnił przy nim funkcje adjutanta. Następnie poświęcił się dyplomacji i był posłem w kilku stolicach europejskich. W 1879—81 objął pod prezydenturą Hayesa urząd podsekretarza. 1897 był podsekretarzem w Londynie. W 1898 mianowany sekretarzem stanu i ministrem spraw zagranicznych. Oddawał się także poezji i wydał pospołu z pułkownikiem Nicolayem doskonałą biografję Lincolna.

Haym Rudolf, pisarz niemiecki, † 1901.

Haza Wojciech, * 1798, † 1872, publicysta polski, obywatel w ks. Poznańskiem, poseł na sejm berliński z Radlic. Napisał: „Nachtrag zu den öffentlichen Stimmen edeldenken der Deutschen aus dem Grossherzogthum Posen" (Berlin, 1848); „Kilka słów o Dzienniku Poznańskim ze stanowiska katolików" (Poznań, 1868); „List otwarty do Dziennika Poznańskiego" (1868); „O Dzienniku Poznań. i różnych jeszcze rzeczach" (Poznań, 1871).

Hazard (hisz. *azar*, z arab. *assar*, kostka, zatem właściwie gra w kostki), przypadek, los, zdarzenie losowe; *hazardowanie* — odważanie się, rzucanie na los szczęścia; *gry hazardowe*, gry od losu zależne, połączone ze znacznem prawdopodobieństwem utraty stawki.

Headley Joël Tyler; pisarz amerykański, † 1897 w Newburghu.

Hebra Hans (nie Henryk), dermatolog, † 1902.

Heck Walerjan, * 1854, współpracownik „Słownika geograficznego" i autor historycznej mapy Polski (1901). **H.** jest profesorem historji i geografji w gimnazjum św. Anny w Krakowie.

Heck Korneli Juljusz, nauczyciel i badacz literatury, * 1860, od 1879 kształcił się we Lwowie. W 1892 otrzymał stypendjum od rządu i podróżował po Europie, po powrocie doktoryzował się w 1896. Wśród bardzo wielu prac na wyróżnienie zasługują: „Żywot kozaków Lisowskich" poemat J. B. Zimorowicza (Lwów, 1886); „Pobyt Władysława IV we Lwowie w 1634); (Lwów 1887); „Życie i dzieła Józefa Bartłomieja i Szymona Zimorowiczów" (Kraków, 1894); „Troja w świetle najnowszych wykopalisk, z kilku planami" (Lwów, 1893); „Szymonowiciana" (1898); „Profesor Brückner o Wacławie Potockim" (Kraków, 1901); „Szymon Szymonowicz (Simon Simonides), jego żywot i dzieła" (Kraków, 1903). Pisywał nadto wiele artykułów, które pomieszczał w *Przewodniku Nau-*

kowym, *Ateneum*, *Muzeum*, *Kwartalniku hist.*, *Eosie*, *Przeglądzie Powszechnym*.

Hedberg Tor, poeta i powieściopisarz szwedzki, * 1862 w Sztokholmie, filozofję i historję literatury studjował w Upsali, od 1897 jest redaktorem czasopisma *Svenska Dagbladet*. Napisał: „Högre uppgifter“ (1884); „Johannes Karr, en uppkomlings historia“ (1885); „Judas“, psychologiczne studjum w formie powieściowej, nad motywami zdrady Judasza Iskarjoty; „Skizzer och berättelser“ (1887); „Pa Torpa gard“ (1888); „Ett eldprof“ (1890); „En vinter i södern“ (1893), oraz kilka dramatów i komedji.

Hedenstierna Alfred Karol Józef, pisarz szwedzki, * 1852 w Wedasa. W 1879 wszedł do redakcji pisma *Smalands-Posten* w Wexis i od 1890 jest kierownikiem tego pisma, w którem pomieszczał dowcipne feljetony „Kaleidoskop“ i „Dagsbrönikor“, i podpisywał się pseudonimem: Sigurd. Nadto wydał: „Kaleidoskop Quäden och ogväden“ (1885); „Ljud och oljud öf ver växlande ämnen“ (1886); „Vett ochovelf“ (1887); „Svenska bilder och vrangbilder“ (1888); „Vid hemmets hård“ (1889); „Fru Wetterbergs inachorderingar“ (1890); „Isvendska bondchem“ (1890); Komministern i Qvislinge“ (1891); „Jonas Durmans testamente“ (1892); „Flöken Jennys konditioner“ (1893) i in.

Hedonal, NH_2. CO. OCH. CH_3. C_3H_7, czyli *metylopropylokarbinoluretan*, proszek biały, krystaliczny, smaku ostrego, w wodzie zimnej jest bardzo trudno rozpuszczalny, łatwiej w wodzie gorącej i w alkoholu, topi się przy 76° i wre przy 215°. Działa silnie hypnotycznie i używa się, jako środek nasenny.

Hegel Karol, historyk, syn filozofa, † 1901 r. w Erlangen.

Heidenhain Marcin, anatom, syn fizjologa Rudolfa **H.** (ob.), * 1864 w Wrocławiu, studjował nauki przyrodnicze, następnie medycynę, 1891 r. został prosektorem w Würzburgu, 1899 profesorem w Tubindze. Przeprowadził ważne badania nad budową i mnożeniem się komórek i w przedmiocie tym ogłosił: „Ueber Kern und Protoplasma“ (1892).

Heider Gustaw Adolf, badacz w dziedzinie sztuki średniowiecznej, † 1897 w Wiedniu.

Heinecke Walter Herman, chirurg, † 1901 r. w Erlangen.

Heinemann Otto, historyk niemiecki, następnie objął katedrę w wyższej szkole technicznej w Brunświku, z której ustąpił w 1897.

Heinze Rudolf, prawnik niemiecki, † 1896 r. w Heidelbergu.

Helcelet Jan, polityk, patrjota morawski, * 1812 w Dolnych Konnicach, † 1876 w Brnie. Kształcił się tamże, następnie w Wiedniu i w Padwie. W 1846 został profesorem ekonomji i nauk przyrodniczych w uniwersytecie w Ołomuńcu, następnie w politechnice w Bernie morawskim. Żarliwy uczestnik zjazdu słowiańskiego w Pradze, był nadto redaktorem *Selskych Novin* i *Holomoucke Noviny*, a od 1849—50 miewał wykłady o języku czeskim i redagował kalendarz „Koleda“. W 1861 wybrany do rady państwa, popierał stronnictwo federalistyczne.

Helena, królowa włoska, * 1873 roku, córka księcia czarnogórskiego, wyszła za mąż za Wiktora Emanuela, następcę tronu włoskiego, który w 1900 objął tron po ojcu.

Helenjusz, pseudonim Eustachego Iwanowskiego (ob.).

Helium. W końcu 1903 poznano, że pierwiastek ten w pewnych warunkach powstawać może przez przeobrażenie radu. Ob. Promieniotwórcze ciała (t. 16).

Heljostat. Ważny ten przyrząd pomocniczy przy badaniach astronomicznych i optycznych zyskał w ostatnich czasach znaczne udoskonalenie. A. M. Meyer zbudował **H.**, w którem zwierciadło poruszane urządzeniem zegarowem zastąpione jest systemem soczewek, rzucającym wiązkę promieni światła; **H.** ten użyteczny jest, gdy potrzeba silnego oświetlenia, jak przy mikrofotografji, w fotografji widm gwiazd, lub w przyrządach projekcyjnych. W konstrukcji tego przyrządu znaczne ulepszenia wprowadzili Leiss i Fuess, który też zbudował ulepszony **H.** zwierciadłowy. Por. Leiss „Die optischen Instrumente“ (1899).

Heljotropina, ob. Piperonal.

Heller Mira (Kazimiera), z męża Olszewska, śpiewaczka polska, * 1868 r. Kształciła się we Lwowie, następnie w Wiedniu i w Paryżu; po skończeniu studjów 1896 występowała z powodzeniem w Warszawie, Wiedniu, Peszcie i w New-Yorku i t. d. Po zaślubieniu adwokata Fr. Olszewskiego, rzadko występuje publicznie.

Hellerowa Irena, z domu Bohuss, śpiewaczka polska, występowała dłuższy czas w teatrze lwowskim, a w Warszawie gościnnie.

Hello Ernest, pisarz religijny i satyryk francuski, * 1828 w Lorient w Bretanji, † 1885 w Rubigny w Ardennach, kształcił się w prawie, ale wkrótce poświęcił swoją pracę szerzeniu religijnych i moralnych idei chrześcijaństwa. W 1859 wydawał pismo w tym duchu p. t. *Le croisé*. Napisał: „Renan, l'Allemagne et l'athéisme au XIX siècle“ (Paryż, 1858); „Philosophie et athéisme“; „Les physionomies des saints“ (Paryż, 1875); „L'homme“ (1871); „Les paroles de Dieu“ (1878); „Les contes extraordinaires“ (1879); „Les plateau“ de la balance“ (1880) i po śmierci wydane „Le siècle“. Wybór jego pism w przekładzie polskim z przedmową W. Gostomskiego wyszedł p. t. „Z życia i ze sztuki“ (Warszawa, 1901). Por. E. H. l'homme, le penseur, l'écrivain“ (Paryż, 1894).

Hematogen, środek lekarski podany przez Hommela, składa się, obok białka i wody, z żelaza, fosforanu wapnia i potasu, z dodatkiem alkoholu

i gliceryny, które służą do konserwacji; dla łatwej asymilacji używa się, jako środek żelazny przy niedokrwistości.

Hendel Zygmunt, znakomity architekt, * 1862 w Krakowie, kształcił się tamże, następnie w Wiedniu i Paryżu pod kierunkiem J. Pascala. Wykonał projekt restauracji zamku w Tęczynie; projekt ten, wystawiony w Warszawie, odznaczono; przedłożony na jednem z posiedzeń komisji historji sztuki Akademji umiejętności 1901, spotkał się z wielkiem uznaniem. Najcelniejsze prace **H.** są: projekt restauracji kaplicy zmarłych kościoła św. Barbary w Krakowie, zwanej Ogrójcem; restauracja kaplicy Lubomirskich i krużganków klasztoru OO. Dominikanów w Krakowie i dekoracja biblioteki w Rogalinie pod Poznaniem, ogłoszona w piśmie *Architekt* z 1901.

Henke Wilhelm, anatom niemiecki, zrzekł się katedry w Tubindze 1895 r.

Henley Wiljam Ernest, poeta i publicysta angielski, † 1903.

Hennebique'a budowle, udoskonalony system budowli Moniera (ob. Moniera budowle). Metoda **H.** polega również na łączeniu betonu cementowego i żelaza, oba te materjały bowiem są zarówno ogniotrwałe i posiadają jednakową rozszerzalność pod wpływem ciepła. Połączenie tych materjałów dokonywa się w ten sposób, że beton wystawiony jest na działanie sił ugniatających, żelazo zaś na działanie sił rozciągających; rozkład np. prętów żelaznych w masie betonowej wskazuje fig. 1 i 2. Ponieważ zaś wytrzymałość żelaza jest

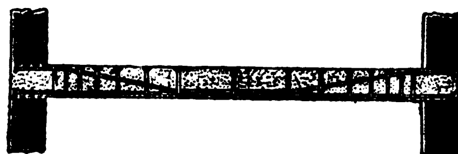

Fig. 1. Przecięcie podłużne.

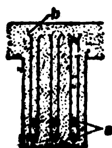

Fig. 2. Przecięcie poprzeczne.

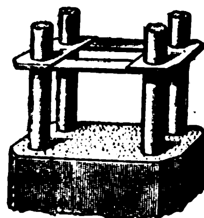

Fig. 3. Podstawy.

40 razy większa, aniżeli wytrzymałość betonu, masa betonu przewyższać winna 40 razy masę żelaza w budowli. W podobny sposób budują się ściany, dachy, podpory (fig. 3). Monier stosował swój system tylko do niektórych części budowli, **H.** natomiast metodą swoją buduje całe gmachy, jak domy mieszkalne, hotele, teatry. Na wystawie paryskiej 1900 większa część budynków wzniesiona była według tego systemu. Por. Ritter „Die Bauweise Hennebique" (1900).

Henneguy Feliks Karol, dziennikarz i pisarz francuski, * 1830, † 1899.

Hennings J. F., malarz niemiecki, członek akademji sztuk pięknych w Berlinie, * 1838, † 1900.

Henry Prosper, astronom francuski, † 1903.

Herbette Juljusz Gabrjel, dyplomata francuski, * 1839, † 1901 w Paryżu.

Herburt-Heybowicz, † 1901, socjolog, napisał: „Zarys pojęć o narodzie" (Lwów, 1901).

Heremans Jakób Franciszek Jan, wybitny filolog holenderski i flamandzki, * 1825 w Antwerpji, † 1884 w Gandawie, kształcił się w Antwerpji, gdzie w 1843 został profesorem w uniwersytecie w Gandawie. W 1846 założył razem ze Snellaertem towarzystwo flamandzkie „Vlaemsch Genootschop", a w 1874 założył pismo flamandzkie p. t. *Nederlandsch Muzeum*. Główniejsze jego prace są: „Nederlandsche spraakler" (1846); słownik „Fransch-nederlandsch en Nederlandsch-fransch woordenboek" (Antwerpja, 1865—69); „Nederlandsche metriek" (Gandawa, 1862); „Nederlandsche dichterhalle" (Gandawa, 1858—64); „Over den in invloed van Noord-Nederland op de letterkunde in de zuidelijke provinzien gedurende het tijdperk 1815—30" (Antwerpja, 1874); „Hoffmann van Fallersleben en de nederlandsche letterkunde" (Gondawa, 1874) i in. **H.** był głównym przywódcą naukowej strony w ruchu flamandzkim, jak jego poprzednik J. F. Willems.

Herero, *Hererowie*, szczep murzyński, podbity przez Niemców (ob. dzieło główne). **H.** zbuntowali się w styczniu 1904 przeciwko Niemcom i pomordowali wielu kolonistów. Powstanie przedstawiało się tak poważnie, że Niemcy musiały zorganizować kompletną wyprawę wojenną. Liczbę Hererów liczą na 80,000 ludzi; na ich czele stoi Samuel Mahero. Niemcy, zamieszkali na miejscu, zamknęli się wraz z wojskiem w ufortyfikowanej miejscowości Okahandji, którą obległy bandy Hererów, uzbrojonych przeważnie w broń europejską, którą im sprzedawali dla zysku sami Niemcy. W celu obrony oblężonych wysłano do Afryki (na parowcu „Darmstadt") korpus ekspedycyjny, oraz dwa krążowniki „Prinz Heinrich" i „Medusa". Powodem zatargu było okrucieństwo Niemców, którzy postępowali z krajowcami, jak z inwentarzem, nie jak z ludźmi. Ks. Henryk pruski, żegnając wojsko, wyruszające na wyprawę z Kielu, zachęcał je do bezwzględności w walce z murzynami. Hererowie zburzyli część kolei, zbudowanej przez Niemców.

Hering Ewald, fizjolog, w 1895 przyjął katedrę fizjologji w Lipsku.

Herisson Maurycy, ks. d'Irrison, pisarz francuski, † 1898.

Herman Władysław, król polski, ob. Władysław Herman.

Hermant Abel, dramaturg i powieściopisarz francuski, * 1862 w Paryżu. Ogłosił szereg satyr, jak: „Monsieur Rabosson" (1884); „Le Cavalier Miscrey" (1887), satyra przeciwko armji; „Amour de tête" (1890), historja jego małżeństwa; „La Carrière" (1894), przeciwko dyplomatom; „Le frisson de Paris" (1895); „Le sceptre" (1896). Z utworów przeznaczonych na scenę napisał: „La Meute" (1896); „La Carrière" (1897); „Les Transatlantiques" i in.

Hermelin, toż co gronostaj, skóra gronostajowa, ob. Łasica.

Hermeneutyka prawna, oznacza dosłownie tłómaczenie, wykład, objaśnienie przepisów prawa.

Hermezjanizm, ob. Hermes Jerzy.

Hermite Karol, matematyk, † 1901.

Hermokrates, syn Hermana, mąż stanu i wódz syrakuzański, z rodziny arystokratycznej pochodzenie swoje wyprowadzał od Hermesa. Żył w czasie wojny Peloponeskiej. Wpływem swoim na lud przyczynił się do zawarcia pokoju w Geli między sycylijskiemi kolonjami r. 424, a także do zwycięstwa nad wodzami ateńskimi, Demostenesem i Nikjaszem, których zabrano do niewoli i pomimo opozycji **H.** skazano na śmierć. Przegrawszy bitwę pod Kizykosem **H.** został skazany na wygnanie r. 410. Następnie **H.** próbował zawładnąć Syrakuzami, ale ten zamiar się nie urzeczywistnił, a kiedy po raz drugi próbował gwałtem zawładnąć Syrakuzami, wszedł do miasta, ale tu w walce z ludem został zabity (407). Por. Osenbrüggen C. „De Hermocrate Syracusano libertatis vindice" (1862); Steins A. „De Hermocrate Syracusanorum imperatore eiusque rebus gestis" (1868); Riedel I. „De Hermocratis Syracusani vita ac moribus dissertatio" (1878).

Hermopolitańskie biskupstwo, tytuł nadawany sufraganom na prekonizacji. Przypuszczalnie istniała w Egipcie stolica biskupia tej nazwy. Z biskupów Polaków, używających tytułu biskupa **H.**, wiemy o Dominiku Kiełczewskim, sufraganie chełmskim (1760) i o Antonim Melchjorze Fijałkowskim, arcybiskupem warszawskim, gdy 1842 był sufraganem płockim.

Hernandez German, malarz hiszpański. Pierwsze obrazy wystawił w r. 1848; „Chrystus i Samarytanka" (1850); „Rozpacz Judasza," „Męczeństwo św. Justyna i Rufina." W r. 1853 wyjechał do Rzymu; owocem studjów w Rzymie były dwa obrazy: „Ewa zrywająca jabłko" i „Apollo". Nadto wystawił wiele portretów i obrazów, z których celniejsze: „Sokrates," „Najśw. Panna w drodze do Efezu," „Zuzanna w kąpieli" (1867) i in.

Heros (gr.) bohater. Grecy pojmowali **H.** jako bohaterów z dawnych czasów idealnych pod względem siły męskiej i rycerskości. Najwybitniejsi ci przedstawiciele narodu w jego początkach legendowych byli pośrednikami między narodem a bóstwami jego, pochodzili od bogów, byli dobroczyńcami młodszego pokolenia, założycielami i opiekunami państw i miast, twórcami wszelkiej organizacji prawnej i politycznej i przez pokrewieństwo swe z bogami i dla swego bohaterstwa nieszwykłej czci zażywali. Por. Ukert „Ueber Daemonen, Heroen und Genien" w „Abhandlungen der Kgl. sächsischen Geselschaft der Wissenschaften" (1850); Wassner „De heroum apud Graecos cultu" (Lipsk, 1878); Ohlert „Beitraege zur Heroenlehre der Griechen" (Berlin, 1882).

Herrfurth Ernest Ludwik, minister pruski, * 1840, † 1900.

Herrmann Emanuel, * 1839 w Klagenfurcie w Karyntji, ekonomista, prawnik i pedagog austrjacki, kształcił się w Wiedniu, Pradze i Hradcu, w r. 1862 został doktorem prawa. Mianowany profesorem ekonomji i finansów w akademji handlowej w Wiedniu w r. 1871, w roku następnym został jeszcze „szefem sekcyjnym" nowo utworzonego departamentu przemysłu w ministerjum handlu w Wiedniu. W r. 1882 mianowany był docentem finansów na wszechnicy wiedeńskiej. **H.** pierwszy wpadł na pomysł kart pocztowych. Z dzieł jego główniejsze są: „Allgemeine Wirtschaftslehre" (1868); „Leitfaden der Wirtschaftslehre" (1870); „Principien der Wirtschaft" (Wiedeń, 1873); „Naturgeschichte der Kleidung" (tamże, 1879); „Wolkswirtschaft und Unterricht" (1888); „Sein u. Werden in Raum der Zeit" (1889); „Technische Fragen und Problemen in der modernen Wolkswirtschaft" (Lipsk, 1891); „Wirtschaftliche Fragen und Probleme" (Lipsk, 1893); „Das Geheimnis der Macht" (Berlin, 1896) i in.

Herrnhuci, ob. Hernhuci.

Herszt, przywódca, z niem. erst = pierwszy, dawniej w znaczeniu dodatniem używany, np.: „św. Piotr, herszt apostołów" w „Opisie miasta Jerozolimy." Teraz używa się tylko w znaczeniu ujemnem: **H.** zbójców, złoczyńców i t. p.

Hertling Jerzy, filozoficzny pisarz niemiecki, * 1843 r. w Darmsztadzie, kształcił się w Monachjum, Monasterze i Berlinie, w r. 1882 został profesorem zwyczajnym filozofji w Monachjum. W r. 1875—90 stał na czele stronnictwa środka w parlamencie niemieckim. W r. 1876 był współzałożycielem i prezesem Tow. Gorresa, a od 1894 podskarbim bawarskim. Napisał: „Materie und Form und Definition der Seele bei Aristoteles" (Bonn, 1871); „Über die Grenzen der mechanischen Naturerklärung" (tamże, 1875); „Albertus Magnus" (Kolonja, 1880); „Aufsätze und Reden sozialpolitischen Inhalts" (Freiburg, 1884); „John Locke und die Schule von Cambrigde" (1892); „Naturrecht und Sozialpolitik" (Kolonja, 1892).

Hertzberg Nils Christjan Egede, pedagog i polityk norweski, * 1827 w Ullenswang. **H.** stał na czele wydziału szkolnego w departamencie spraw duchownych, był nadto nauczycielem od

1869—73, redagował gazetę szkolną, i za jego inicjatywą zaprowadzono w szkołach gimnastykę i teehtunek. Z dzieł jego religijnych i pedagogicznych główniejsze są: „Wychowanie domowe“ (1880); „Powołanie, wychowanie i dzieło niewiasty“ (1887); „Dzieje pedagogiki“ (1890); „Sprawa robotnicza i socjalizm“ (1891); „Wychowanie i wykształcenie“ (1891) i in.

Hertzberg Rafael, pisarz szwedzki, rodem Finlandczyk, * 1845 w Abo. Redagował dziennik „Dagbladet“ w Helsingforsie. Napisał „Drobne szkice“ (1879); „Poezje“ (1880); „Obraz historji moralnej Finlandji“ (1885—88); „Helsingfors przed 30-laty i za naszych czasów“ (1888), powieści p. t.: „Bardonshemmet, bilder og stämminger“ (1892). Przetłómaczył nadto: „Historję Finlandji“ Y. Koskinesa i „Opowiadania historyczne“ Krelma, „Kalewalę“ (1884) i fińskie poezje liryczne w dwu zbiorach: „Odgłosy z brzegów Saimen“ i „Poeijoene“ (1870), oraz „Pieśni fińskie“ (Helsingfors 1871, Sztokholm 1872).

Herz Korneljusz, awanturnik, ur. w Niemczech † 1898. Pochodził z rodziny żydowskiej, która wywędrowała do Ameryki. Po powrocie w 1867 do Europy ukończył w Paryżu studja lekarskie, jako lekarz wojskowy uczestniczył w wojnie 1870—71, następnie po kilkoletnim pobycie w Chicago i San-Francisco, gdzie dorobił się majątku, powrócił do Paryża, założył kilka przedsiębiorstw, między innemi syndykat zakładów elektrycznych, zyskał zaufanie osób wpływowych, otrzymał order legji honorowej i był zapraszany przez prezydenta rzeczypospolitej na polowania. Po wykryciu nadużyć panamskich, w których brał wielki udział, uciekł do Anglji, skąd dzięki chorobie uniknął wydania rządowi francuskiemu.

Herzl Teodor, przywódca ruchu syonistycznego, * 1860 w Budapeszcie, w r. 1882 skończył prawo w Wiedniu. Od 1891—95 mieszkał w Paryżu, skąd pisywał do „Neue Freie Presse“ feljetony o francuskiem życiu parlamentarnem. Feljetony te wyszły p. t.: „Das Palais Bourbon“ (1895). Propagując myśl założenia państwa żydowskiego, wyłożył ją w dziełku p. t.: „Der Judenstaat“ (1896) i odtąd stojąc na czele ruchu syonistycznego, zwołał w r. 1897 pierwszy kongres syonistyczny do Bazylei i założył w Londynie żydowski bank kolonjalny. **H.** oprócz wielu powieści napisał dramat z życia żydowskiego p. t.: „Das neue Ghetto“ i nowele, „Philosophische Novellen.“ Mowy jego wygłoszone na kongresach wyszły w przekładzie polskim (Warszawa, 1900).

Herzog Edward, * 1841, biskup starokatolicki w Szwajcarji. Kształcił się w Tubindze i Fryburgu. W r. 1867 wyświęcony, został następnie profesorem w instytucie teologicznym w Lucernie. Po ogłoszeniu dogmatu nieomylności papieskiej brał udział w ruchu t. zw. *Starokatolików*, których był proboszczem w Creteldzie w prowincjach Nadreńskich, a potem w Olten. Wkrótce potem wyświęcony został na biskupa tej sekty. Pisał ulotne broszury przeciwko Kościołowi katolickiemu.

Herzogenberg Henryk, kompozytor austrjacki, * 1843 w Gratzu, † 1900 w Wiesbadenie.

Hesse Tomasz, portrecista polski, uczeń Rustema, † około 1850, w r. 1840 był nauczycielem rysunku i kaligrafji w gimnazjum słuckiem (gub. Mińska). Celował głównie jako pastelista.

Hesse Adolf Fryderyk, wirtuoz na organach i kompozytor muzyczny, * 1809 we Wrocławiu, † 1863 tamże. W r. 1827 był organistą kościoła św. Elżbiety, a 1831 Bernardynów we Wrocławiu. Jako wirtuoz grywał w Niemczech, Francji i Anglji z wielkiem powodzeniem. Skomponował wiele fug, preludjów, etiud, symfonji i t. p.

Hessing Fryderyk, ortopedysta, * 1838 roku w Schönborn pod Rothenburgiem, wyuczył się różnych rzemiosł i już od dzieciństwa zajmował się pomysłami przyrządów pomocnych dla kalek. Zbadał budowę szkieletu i ruchy stawów, a na tej podstawie zbudował opatrunki mechaniczne, nader użyteczne przy złamaniach kości, przy zapaleniach stawów, przy skrzywionych nogach i t. p. Również ważne są jego aparaty, ułatwiające przenoszenie rannych na wojnie. W r. 1866 założył sanatorjum w Göggingen pod Augsburgiem, a następnie dwa inne takie zakłady. Por. Schüler „F. H., der Reformator der orthopädischen Heilkunst“ (1898).

Heureux Ulisses, generał i prezydent rzeczypospolitej Dominikańskiej (San Domingo), od 1887, murzyn z pochodzenia, odznaczał się wielką energją i surowością i sprawował rządy z korzyścią dla państwa, które pod jego wpływem rozwijało się coraz lepiej; zginął z ręki zbrodniarza Caceresa (1898), pozostawiając syna kształcącego się w Paryżu. Zastępczo objął po nim rządy viceprezydent Figuerro, potem bogaty kupiec i przemysłowiec Jimenez. Ob. Dominikańska Rzplita.

Hey Juljusz, * 1832 w Irmelshausen, wielbiciel Wagnera, nauczyciel śpiewu, reformował naukę śpiewu i założył w Monachjum szkołę, w której kształcił na śpiewaków wagnerowskich. **H.** napisał metodę śpiewu „Deutscher Gesangunterricht.“

Heyden Teodor, generał-gubernator Finlandji, ustąpił z tego stanowiska 1897.

Heyden August, malarz niemiecki, † 1897 roku.

Hia. Nazwa pierwszej dynastji chińskiej, o której zachowały się tylko legendy.

Hicks-Beach, sir,... Michel Edward, mąż stanu angielski, w r. 1895 został ministrem skarbu w trzeciem ministerjum Salisburego.

Hierarcha, przełożony, rządca, prałat kościoła greckiego.

Hierarchja (grec.), ustrój, w którym przed-

stawiciele władzy, podlegające stopniowo jedni drugim, stanowią machinę rządzącą.

Hierodjakon, zakonnik, wyświęcony w kościele wschodnim.

Hieroglifika, nauka odczytywania hieroglifów (ob.).

Hincks Edward, jeden z pierwszych asyrjologów angielskich, pracował z powodzeniem nad odczytaniem pisma klinowego asyryjskiego, * roku 1792 w Cork w Irlandji, † 1866. Od r. 1829 rektor w Killyleagh. Od 1833 więcej niż 20 lat zajmował się studjami hieroglifów egipskich i rezultaty swej pracy pomieszczał w wydawnictwie „Transactions of the Royal Irish Academy“ (1846—66); „On Assyrian verbs“ w „Journal of Sacred Literature“ (1855—56); „Specimen chapters of an Assyrien Grammar“ w „Journal of the Royal Asiatic Society.“

Hindi, ob. Hindowie.

Hindustański język, ob. Hindustani.

Hinz Jan, artysta architekt, * 1842, † 1902 r. w Warszawie.

Hiob, ob. Job.

Hirkan, imię dwóch arcykapłanów i książąt z rodu Machabeuszów. **H.** I, nazywał się po hebrajsku Jochanan, t. j. Jan, miał oprócz tego imię **H.** dlatego, że zwyciężył Hirkańczyków. Panował po ojcu swym Szymonie, od 135—104 przed Chr. **H.** II przedostatni władca z rodu Machabeuszów panował 63—40 przed Chr.

Hirn Józef, historyk austrjacki, 1897 został powołany do ministerjum oświaty.

Hirsch Jenny, autorka niemiecka, * 1829 r. w Zerbst pisywała pod pseudonimem J. N. Heinrich. Od 1860—64 redagowała dodatek literacki do „Bazaru“ w Berlinie. Brała gorący udział w ruchu feministycznym, w 1865 uczestniczyła w pierwszym kongresie kobiecym w Lipsku. W r. 1866—83 wstąpiła do stowarzyszenia Lette-Verein. Od 1870—82 redagowała pismo „Der Frauenanwalt“ przetłómaczyła J. St. Milla „Subjection of Woman“ p. t.: „Hörigkeit der Frau“ (1872). Wydała nadto „Fürstin, Frau, Mutter, histor. Erzählung“ (Drezno, 1881); „Befreit“ (Berlin, 1882); „Schwere Ketten“ (1884); „Die Erten“ (1889); „Schlangenlist“ (1891) i in.

Hirsch Adolf, astronom, * 1830 w Halberstadt, † 1901, kształcił się w Heidelbergu i Berlinie, pracował w obserwatorjach w Wiedniu i Paryżu, a 1857 został dyrektorem obserwatorjum w Neufchâtel, założonem dla potrzeb zegarmistrzów. Na tem stanowisku przyczynił się znacznie do udoskonalenia chronometrów i chronoskopów, pomocnych przy obserwacjach astronomicznych. Następnie został profesorem astronomji w akademji w Neufchâtel, miał ważny udział w pomiarach Szwajcarji i przyczynił się znaczne do założenia międzynarodowych instytucji dla pomiarów ziemi oraz dla sprawy miar i wag. W r. 1875 został sekretarzem międzynarodowego komitetu miar i wag.

Hirsch Franciszek Wilhelm, pisarz niemiecki, * 1844, redaktor pism: „Salon“ (1874—83); „Magazin für die Litteratur des In- und Auslandes“ (1884), wychodzących w Berlinie. Napisał nadto: „Geschichte der deutschen Litteratur“ (1883); „Elsass und Lothringen“ (1870); „Die Orientalische Frage“ (1877); poemat epiczny „Aeschen von Taran“ (1882), dramat „Der verlorene Sohn“ (1879) i poezje p. t.: „Vagantensang und Schwerterklang“ (1889) i in.

Hirzel Ludwik, niemiecki historyk literatury, † 1897 w Bernie.

Hiszpanja. W kwietniu 1899 przystąpiono do wyborów, które wypadły na korzyść rządu. Nowe kortezy zebrały się 2 czerwca 1899. W mowie tronowej oświadczyła królowa rejentka, że wyspy Palao, Karolińskie i Marjańskie ustąpiono Niemcom za 25 miljonów pesetas, czyli 17 miljonów marek. Kortezy zaakceptowały tę umowę 19 czerwca 1899 Następnie zajęto się uregulowaniem zrujnowanych finansów państwa i zaspokojeniem olbrzymich długów. Projekty nowych podatków wywołały rozruchy w różnych prowincjach. Katalonja groziła oderwaniem się od państwa; wszędzie odmawiano płacenia podatków i domagano się reform. Rząd obiecywał wiele, ale nie mógł nie dotrzymać; zaledwie zdołał uspokoić wierzycieli zagranicznych. Kortezy zamknięto 3 kwietnia 1900. Ponieważ rozruchy nie ustawały, zawieszono we wzburzonych prowincjach i miastach konstytucję i złamano opór ludności. Ministerjum objął Silvela, po nim generał Ascarraga, reprezentant partji wojskowej, której duszą był generał Weyller, generał kapitan Madrytu. Drobne powstanie karlistowskie wybuchło w Barcelonie i zostało zaraz stłumione. Rząd wyzyskał ten wypadek, żeby ogłosić stan oblężenia. Małżeństwo księżniczki Asturji, siostry króla, z kuzynem księciem Bourbon, wywołało nowe trudności, gdyż obawiano się wzmożenia na dworze wpływów klerykalnych. Wśród ludu wszczął się ruch przeciwko duchowieństwu; doszło do poważnych rozruchów. Ministerjum ustąpiło 26 lutego 1901, i prezydjum gabinetu miał objąć znowu Silvela, ale wskutek wewnętrznych niesnasek w łonie partji konserwatywnej projekt ten nie doszedł do skutku, i królowa rejentka musiała zwrócić się do partji liberalnej i powierzyć ster rządów Sagaście, który jednak musiał wprowadzić do gabinetu jenerała Weylera, jako ministra wojny. Początkowo rząd radził sobie z trudnością położenia i zdołał uspokoić wzburzoną opinję, kortezy rozwiązano i nowe wybory dały rządowi znaczną większość. Wybrano 244 liberałów, 81 konserwatystów i 75 członków innych drobniejszych partji. W maju 1901 rada ministrów zdecydowała wprowadzić decentralizację administracji nietylko w Katalonji, ale we wszystkich prowincjach. Znowu wybuchły rozruchy w Sewili i Barcelonie, gdzie do ludu przyłączyli się też anarchiści. Przyszło do staré

z wojskiem. 11 czerwca otwarto nowe kortezy. Pomiędzy 18 a 26 czerwca 1901 znowu wybuchły rozruchy antyklerykalne w Madrycie i kilku innych miastach. Wogóle do bezwzględnego spokoju kraj nie doszedł prędko. W lutym 1902 w Barcelonie 80,000 robotników urządziło zmowę. Zaczęto wznosić barykady, przyszło do starcia z wojskiem, które zabiło kilkadziesiąt osób. W marcu 1902 Sagasta podał się do dymisji, ponieważ nie zdołał przeprowadzić projektu reformy bankowej i obiegu pieniędzy papierowych. Królowa regentka powierzyła Sagaście utworzenie nowego liberalnego gabinetu. Weszli do niego: książę Almodovar (sprawy zewnętrzne), Montilla (sprawiedliwość), Morel (sprawy wewnętrzne), Vereigna (marynarka), Weyler (wojna), Canalegas (handel i rolnictwo). W maju król Alfons XIII objął osobiście rządy. W czerwcu 1901 rząd zaciągnął pożyczkę w wysokości 338½ miljona pesetów. W listopadzie 1902 gabinet Sagasty podał się do dymisji, ale powrócił po zreorganizowaniu zaraz do władzy, by ostatecznie ustąpić w grudniu 1902. Wtedy władzę objął gabinet konserwatywny, pod prezydjum Silveli. W 1903 na powitanie króla Alfonsa przybyła flota śródziemnomorska francuska, oraz poseł francuski z Madrytu. W lipcu nastąpiło przesilenie ministerjalne. Gabinet utworzył Villaverde.—Lista ministrów nowego gabinetu przedstawiała się jak następuje: Villaverde prezydjum, hr. San Bernardo sprawy zewnętrzne, generał Martitegni wojna, Cobian marynarka, Garcia Alix sprawy wewnętrzne, Bugallal oświata, Gasset rolnictwo. 20 lipca nowi ministrowie złożyli przysięgę w ręce króla. Villaverde zamierzał zwołać kortezy dopiero w jesieni. Sfery finansowe powitały nowy gabinet z wielką otuchą. Były prezes gabinetu hiszpańskiego, Silvela, oświadczył że między Hiszpanją a republiką francuską istnieje przymierze, celem obrony obustronnych interesów w Afryce północnej. Silvela chciał przez oświadczenie to skłonić izbę poselską do wyznaczenia znacznych sum na budowę nowych pancerników, ale obliczył źle następstwa swojej niedyskrecji. Już nazajutrz gabinet jego musiał podać się do dymisji, i utworzono nowy, w którym przewodnictwo objął Villaverde, twórca nowego programu ekonomicznego i stanowczy przeciwnik nowych zbrojeń. Niebawem zaś zaprzeczono urzędownie oświadczeniu b. prezesa ministrów i stwierdzono, że między Hiszpanją a Francją niema żadnego przymierza, lecz istnieje tylko porozumienie. Porozumienie dotyczyło głównie Maroka, gdzie Francuzi rozpościerali swoje wpływy. W początkach sierpnia wybuchły znowu bezrobocia i zaburzenia, głównie w Barcelonie. 7 sierpnia prezes ministrów Villaverde bawił w Paryżu i konferował w kwestji traktatów hiszpańskich. 13 sierpnia minister wojny, jenerał Martitegni, ze względu na zdrowie podał się do dymisji. 16 sierpnia w dzienniku urzędowym ogłoszono dekret, udzielający amnestji wszystkim skazanym za udział w strejkach i rozruchach, z wyjątkiem winnych morderstwa, kradzieży i podpalenia. Wszystkie nieukończone procesy w tych sprawach umorzono. Poseł francuski miał przybyć do San Sebastian, na konferencję z Villaverdem i ministrem spraw zagranicznych w sprawie podróży króla do Francji, oraz w sprawie traktatu handlowego pomiędzy Francją a Hiszpanją. Prefektom wydano polecenie co do mityngów anarchistów. Wszyscy cudzoziemcy, nie posiadający świadectwa prawa przebywania w kraju, winni być wydaleni. Rozeszły się pogłoski o chorobie króla. Rząd zagroził procesem dziennikom, które będą w dalszym ciągu donosiły, że król Alfons jest chory na suchoty i ma być umieszczony w sanatorjum. Partja konserwatywna dotknięta została bardzo wiadomością, że jej przewodnik, Silvela, postanowił usunąć się z areny publicznej; uważano to za cios dla stronnictwa zachowawczego, które i tak nie miało już jednolitości wewnętrznej. Wykryto wielkie nadużycia w zarządzie policji madryckiej. 23 sierpnia pomiędzy Hiszpanją a Argentyną zawarto umowę co do sądu polubownego. W końcu sierpnia przybył tutaj prezes ministrów francuskich, Combes. Stan ekonomiczny kraju poprawiał się. Ogłoszono, że dochody podatkowe powiększyły się znacznie. Swoją drogą kraj się nie uspokoił. 8 października w Walencji wybuchło bezrobocie celników. Korzystając z tego, setki ludzi, przeważnie kobiet, dzieci, rzuciło się do znoszenia wina i innych towarów do miasta. Tysiące publiczności przyklaskiwały temu przemycaniu. Spalono domki celnicze. Wojsko przywołane nie mogło przywrócić porządku. Ostatecznie dzierżawca dochodów celnych miejskich przyjął warunki personelu. W połowie października 1903 do Bilbao przybyli licznie socjaliści i republikanie z innych miejscowości. Przyszło do zaciętej bójki z klerykałami, a zwłaszcza pielgrzymami, którzy przybyli do miasta. Uczestnicy pielgrzymki byli uzbrojeni w rewolwery i pałki i strzelali do tłumu, skoro tylko rozlegały się gwizdania. Strzelano także z wieży kościoła św. Mikołaja. Tłum pozrywał z domów wszystkie posągi Świętych i wrzucił je do rzeki. Trzy osoby zabite, przeszło 30 ranionych. Policja dokonała licznych aresztowań. Czterech żandarmów i jednego oficera raniono. 21 października 1903 nastąpiło otwarcie kortezów. Prezes ministrów Villaverde wygotował projekt reformy waluty. Znowu przyszło do rozruchów w charakterze socjalistycznym i republikańskim. 27 października wybuchła zmowa powszechna. Wszystkie sklepy, nawet apteki i drukarnie zamknięto. Wojsko obsadziło ulice. Strejkujący dopuszczają się czynów gwałtu. Przypuszczono atak do zakładu gazowego, aby pozbawić miasto gazu. Wieczorem ogłoszono stan oblężenia. Strejkujący robotnicy wysadzili dynamitem w powietrze rezerwoar wodny na stacji Galdames

i zagrozili innym zabudowaniom kolejowym. Strejkuje 40,000 robotników. Tramwaje przestały kursować. Giełdę zamknięto. Przybyło kilka pułków piechoty. Urząd telegraficzny zburzono, przyczem przyszło do krwawych zamieszek. 30 października resztę fabryk zamknięto. Szyny na linjach kolejowych powyjmowano. Słupy telegraficzne obalono. Komory akcyzy miejskiej spalono. Anarchiści opanowali miasto. Komendant wojskowy zabronił mieszkańcom wychodzić na ulicę. W Arenas strejkujący wzięli szturmem klasztor Trynitarzy; zakonnicy zbiegli. Wojsko strzelało do ludu. Kilka osob zabitych. W Madrycie robotnicy projektowali olbrzymi mityng, celem poparcia ruchu w Bilbao, zamierzając również urządzić zmowę powszechną. Podobne wiadomości nadchodziły z San Sebastian, Santandru i innych ognisk przemysłowych. Z Barcelony wydalono przybyłych tam z Francji i Belgji deputowanych socjalistycznych. Zmowa robotników gazowych w mieście tem nie ustała. Wszystkie fabryki, używające motorów gazowych, stanęły. 30 października w izbie deputowanych Salmeron piętnował mordy, popełnione przez wojsko w Bilbao, i żądał wysłania tam komisji parlamentarnej dla przywrócenia spokoju. Prezes ministrów Villaverde oświadczył, że nie pozwoli, aby parlament zamienił się na konwent. Żąda on uszanowania odpowiedzialności rządu, który zda w swoim czasie sprawę. W senacie minister spraw wewnętrznych stwierdził, że zabitych jest czterech robotników. 31 października rząd postanowił znieść monopol fabrykantów w Bilbao dostarczania robotnikom mieszkań i artykułów żywności. Do kortezów wniesiono niezwłocznie projekt ustawy o sądach rozjemczych pomiędzy robotnikami a pracodawcami. Wreszcie 2 listopada 1903 w Bilbao robotnicy powrócili do pracy. Wyjednali oni sobie wypłatę tygodniową od 1 stycznia, zabronienie sprzedaży towarów w dokach, tudzież ustanowienie komisji lekarskiej do zbadania mieszkań i żywności robotników. 3 listopada 1903 republikanie w Madrycie powzięli postanowienie cofnąć się od wyborów do rady municypalnej, a w izbie deputowanych uprawiać obstrukcję. 7 listopada 1903 r. gubernator cywilny Barcelony odkrył spisek. Gmachy kapitanatu generalnego i prefektury miano wysadzić w powietrze. Uwięziono dwie osoby podpisane, przy których znaleziono znaczne zapasy materji wybuchowej i kompromitujące dokumenty. Policja szuka Francuza Avignona, który zbiegł podczas rewizji, dokonywanej w jego domu. Avignon przybył z Paryża z powierzoną sobie misją wykonania zamachu. Wybory municypalne w listopadzie miały przebieg krwawy. W Bilbao, Maladze i Pampelunie strzelano, przyczem wiele osób odniosło rany. W Rinconadzie usiłowano podpalić ratusz, burmistrza raniono. W Santandrze i w kilku miejscowościach prowincji Cuença polała się krew. Republikanie zdobyli dla siebie miasta Tarragonę, Leridę, Gerone, Palmę, Korunję, Ferrol, Salamankę, Toledo, Saragosę i t. d. W Barcelonie wybrano 18 republikan, a 7 katalonistów. W Santandrze, gdzie zabito dziecko przy szturmie na kolegjum Jezuitów, ogłoszono stan oblężenia. Przy dyskusji o tem w izbie poselskiej doszło do gwałtownego starcia między monarchistami a republikanami, a nareszcie i do bójki między dwoma posłami. Przywódca republikanów, Salmeron, wyzywał prezesa ministrów, Villaverdego, na pojedynek. Villaverde odmówił na razie, oświadczając, że jako prezes ministrów, nie może się pojedynkować. Stanie jednak do rozprawy orężnej, gdy ustąpi ze swego stanowiska, co prawdopodobnie nastąpi niezadługo. 16 listopada w izbie poselskiej Moret oświadczył się za zawarciem sojuszu z Francją i Anglją i wezwał rząd do wyjaśnienia swoich zapatrywań na tę sprawę. Prezes ministrów, Villaverde, odpowiedział, że twierdzenie jakoby Silvela przedstawił sojusz hiszpańsko-francuski jako fakt dokonany, było mylne. Toczą się w sprawie tej układy, ale mówca nie może na razie powiadomić parlamentu o ich treści. 24 listopada utworzyło się w Hiszpanji nowe stronnictwo demokratyczne na opustoszałej ruinie dawnego, historycznie zasłużonego stronnictwa liberalnego Sagasty. U steru nowego obozu, który powołany jest odegrać ważną rolę w rozwoju wewnętrznym Hiszpanji, powstrzymując upadek monarchji tamtejszej przez próbę nadania jej charakteru wolnomyślnego, stanęli: Montero Rios, marszałek Lopez Dominguez, margr. Tega d'Armijo i najskrajniejszy demokrata Canalejas. Montero Rios rozwinął w senacie program nowego stronnictwa. Będzie ono z równą energją i przekonaniem broniło tronu i praw ludu, będzie pracowało nad rozwinięciem oświaty, której Hiszpanja tak bardzo potrzebuje, i nad uregulowaniem stosunku kapitału do pracy. Program oświadcza się za uszanowaniem konkordatu, za upaństwowieniem nauki szkolnej, za przyjaznym układem stosunków z Portugalją i łacińskimi republikanami południowo-amerykańskimi, za obroną praw hiszpańskich do sąsiedniego Maroka. Prezes ministrow, Villaverde, któremu obstrukcja republikańska w kortezach do żywego dojadła, powitał serdecznemi wyrazy wschodzącą na widnokrąg polityczny gwiazdę nowego stronnictwa. W końcu listopada Hiszpanja odebrała *exequatur* wszystkim znajdującym się w granicach jej konsulom wenezuelskim. Pierwszy ten krok, mający na celu przerwanie z Wenezuelą stosunków dyplomatycznych, tłómaczy się lekceważącem bez granic traktowaniem posła hiszpańskiego w Wenezueli, oraz brakiem uszanowania dla konsula hiszpańskiego w La Guaira. 3 grudnia 1904 gabinet Villaverde podał się do dymisji. Upadek rządu oceniony był powszechnie jako zwycięstwo partji republikańskiej. Król wezwał do siebie prezesów obu izb parlamentu. Przypuszczano, że przesilenie będzie

częściowem, i Villaverde otrzyma misję dokonania rekonstrukcji gabinetu. Bezpośrednią przyczyną przesilenia była niemożność uchwalenia na czas budżetu z powodu obstrukcji republikanów. Powstał nowy gabinet. Skład osobisty nowego gabinetu jest następujący: Maura prezydjum, Santo Pedro sprawy zagraniczne, Sanches Guerra sprawy wewnętrzne, Linares wojsko, Fernandez flota, Osma finanse, Toca sądownictwo, Dominguez Pacual oświata, Allen de Salazar roboty publiczne. 8 grudnia nowy prezes ministrów, Maura, oświadczył, że będzie starał się wprowadzić w życie program zachowawczy Silveli, w którego gabinecie był ministrem spraw wewnętrznych. Nowy gabinet był silnie klerykalizmem zabarwiony. Mimo tego republikanie tryumfowali, obaliwszy Villaverdego, z którym upada i jego system finansowy. Nowy minister spraw zewnętrznych, Rodriguez Sanpedro, był ministrem skarbu w gabinecie Silveli. Sfery liberalne przepowiadały nowemu rządowi krótki żywot. Nazywali go gabinetem Silveli bez Silveli. 8 grudnia Maura zapowiadał reformę wyborczą, opartą na zasadzie obowiązkowego oddawania głosu, i zamierzał doprowadzić do końca rozprawy nad budżetem Villaverdego w kortezach, ponieważ na przedstawienie nowego budżetu na 1904 nie było już czasu. Rząd zamierzał w ciągu przyszłego roku wypracować projekty gruntownej reformy armji i marynarki. Minister Toca oświadczył, że projekt jego zbudowania wielkiej floty uzyskał aprobatę całego gabinetu i będzie urzeczywistniony. Kredyt wstawiony będzie wszakże dopiero do budżetu na rok 1905.

Hiszpańska sztuka, ob. artykuł w dziele głównem. Dołączone ilustracje przedstawiają najważniejsze pomniki budownictwa, rzeźby i malarstwa hiszpańskiego (str. 140—143).

Hobbema Meindert, znakomity malarz holenderski, pejzażysta, * 1638 w Amsterdamie, † 1709 tamże. Obrazy jego, odznaczające się świetnym kolorytem, znajdują się w muzeum w Luwrze, Paryżu, w National Gallery w Londynie, w muzeum w Amsterdamie, w Brukseli, w galerji drezdeńskiej w Monachjum, w Wiedniu, w Presburgu jako też w wielu galerjach prywatnych. Por. Michel E. „Meindert H."; „L'Art" (1886, T. I, str. 257), oraz „H. et les paysagistes de son temps en Hollande" (Paryż, 1890).

Hodgson Schadworth Henryk, znakomity filozof angielski, * 1834, wybitny krzewiciel t. zw. idealizmu krytycznego w Anglji, t. j. szkoły filozoficznej, usiłującej konsekwentnie rozwijać i uzupełniać doktrynę filozoficzną Kanta (ob). Główniejsze dzieła H. są: „Time and space" (Londyn, 1865); „Kant analytic and synthetic judgements" (1877); „On causation" (1880); „Philosophy and experience" (Londyn, 1885); „Unseen world" (tamże, 1887); „Free will: an analysis" (1889); „What is logic" (1889); „Matter" (1891); „Mind" (1892); „The conception of infinity" (1893) i in.

Hodów, wieś w Galicji, w powiecie Złoczowskim, w pobliżu Pomorzan (ob.), pamiętna jest waleczną obroną 1694 r. drobnego oddziału polskiego, złożonego z 600 ludzi, pod dowództwem Zahorowskiego, przeciw tłumom Tatarów, których 4,000 poległy. Na pamiątkę tej bitwy Jan Sobieski wzniósł tu pomnik kamienny, w kształcie piramidy, dotychczas istniejący.

Hoenig Fritz, pisarz w sprawach wojskowych, † 1902.

Honsbroech Paweł, Jezuita niemiecki, napisał nadto: „Religion oder Aberglaube" (1896); „Der Ultramontanismus, sein Wesen und seine Bekämpfung" (1897).

Hoesik Ferdynand, napisał nadto: „Z papierów po Elsnerze, 1769—1854" (Warszawa, 1901); „Juljan Klaczko" (Warszawa, 1902); wydał „Pisma polskie Juljana Klaczki" (Warszawa, 1902); „Nad jeziora włoskim brzegiem (Lago di Como) i wspomnienia z życia Zygmunta Krasińskiego" (1903); „Chopin. Życie i twórczość" (Warszawa, 1903).

Hoffmann Walter, etnolog amerykański, * roku 1846 w Weidasville w Pensylwanji, † 1900 r. w Readingu, studjował medycynę i jako lekarz miał udział w wojnie niemiecko-francuskiej 1870. Po powrocie do Ameryki towarzyszył jako lekarz wyprawie do Aryzony i Newady, w 1877 został etnologiem w urzędzie geologicznym, 1879 członkiem biura etnologji amerykańskiej. W następnych latach zwiedził różne plemiona indyjskie, zbadał ich języki, obyczaje, dawne napisy i ich towarzystwa tajemne. Rezultaty swych badań ogłosił w „Reports of Bureau of Ethnology" i w różnych pismach.

Hoffmann Emanuel, filolog niemiecki, * 1825 na Śląsku w Nysie, † 1900.

Hoffmann Fryderyk Edward, przemysłowiec, † 1900 w Berlinie.

Hofmann Henryk, malarz niemiecki, † 1896 we Frankfurcie.

Hohenberg, księżna, urodzona hr. Chotek, małżonka morganatyczna arcyksięcia Ferdynanda austrjackiego, * 1868 roku, wyszła za mąż 1900 roku, otrzymawszy przy ślubie tytuł ks. Hohenberg.

Hohenlohe-Schillingfürst Klodomierz Karol Wiktor, ks., † 1901, namiestnik Alzacji i Lotaryngji od 1885, od 1894 po ustąpieniu Capriviego mianowany kanclerzem cesarstwa i prezydentem rady ministrów pruskich, w 1900 ustąpił z tych stanowisk.

Holewiński Jan, artysta malarz i rysownik, syn Józefa rytownika, * 1871 w Warszawie. Nauki pobierał w gimnazjum V, w szkole handlowej i krótki czas w szkole rysunkowej z czasów Ger-

Sanchez Coelio (w. XVI).
Portret Małgorzaty Parmeńskiej.

Ribera (w. XVII)
Św. Sebastjan.

Velasquez. Król Filip IV.

Franciszek Pradilla. Kapitulacja Granady (w. XIX).

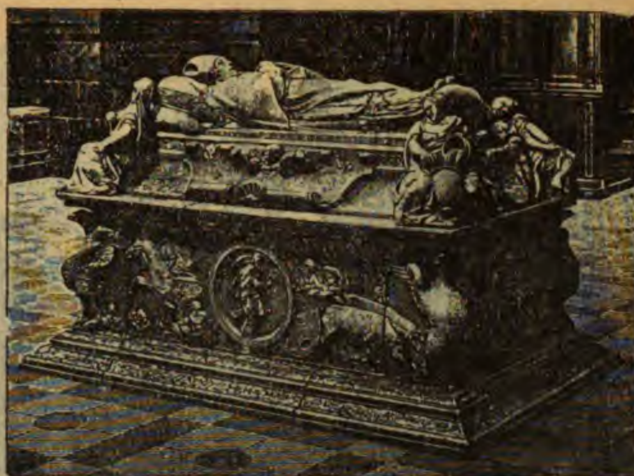
Murillo. Chłopcy żebracy.

Jose Benlliure y Gil Próba wina (w. XIX).

Ozdoba bramy w Barcelonie. (w. XIII).

Grobowiec kard. Talavera w Toledo, dłóta A. Berrugete.

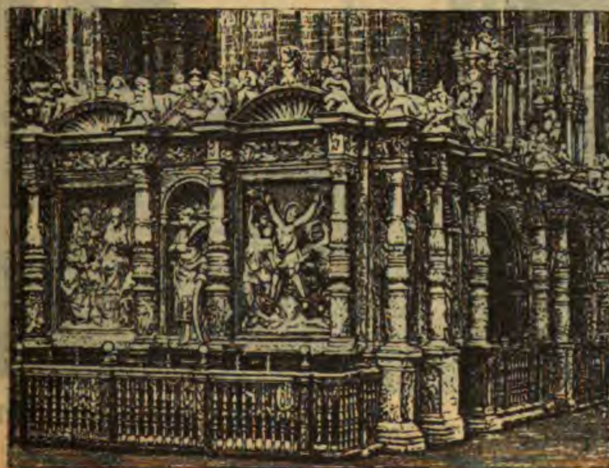
Martinez Montanes. Madonna (w. XVII).

Hernandez. Pietà (w. XVI).

Alonzo Cano. Św. Franciszek (w. VII).

Fragment z katedry w Saragosie (w. XVI).

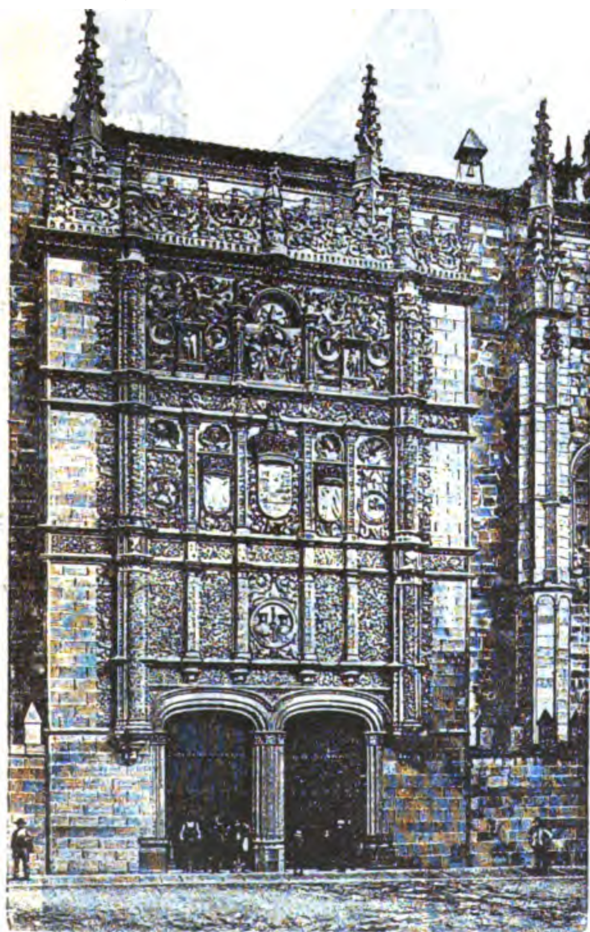
Salcillo. Chrystus w Ogrójcu. (w. XVIII).

Katedra w Segowji. (w. XVI).

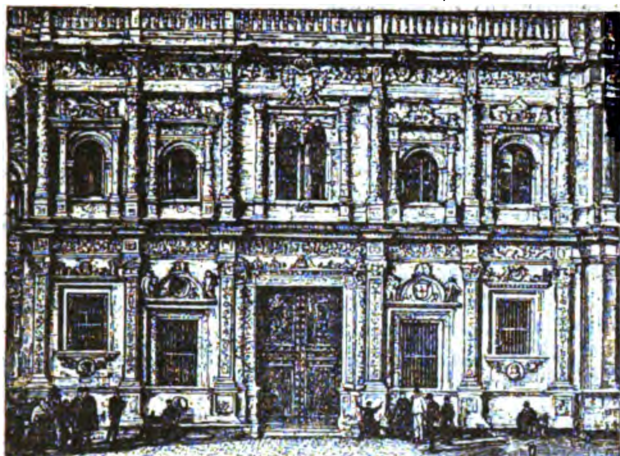
Ratusz w Salamance. (1700—33).

Uniwersytet w Salamance. (1515—30).

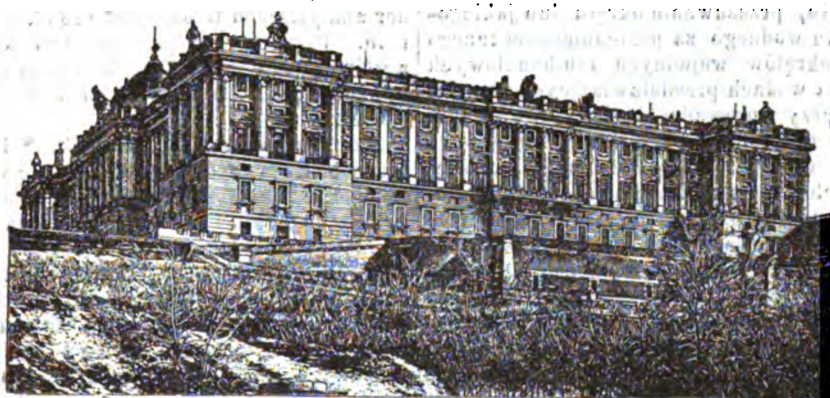
Katedra w Saragosie. (w. XVI).

Ratusz w Sewilli. (w. XVI).

Wnętrze katedry w Toledo. (w. XIII i XIV).

Zamek królewski w Madrycie (odbudowany w r. 1834 po pożarze).

Eskurjal, wybudowany w r. 1563—84, przez Juana de Toledo i Juana de Herrero.

sona. W 1890 porzucił karjerę handlową i wyjechał do Krakowa, gdzie rozpoczął studja regularne pod dyrekcją Matejki. W r. 1902 wyjechał do Paryża, zwiedził Francję, Anglię i Hiszpanię, robiąc studja malarskie, a po powrocie do Paryża poświęcił się przeważnie ilustracjom dla wydawnictw francuskich i angielskich. Z pism ilustrowanych warszawskich znane są jego rysunki do „Faraona" i „Lalki" Prusa, „Muzykanci" i „Siesta", „Przed kawiarnią paryską", „Wielka tajemnica", „Wiosna" i w. in., wykonanych dla *Tygodnika Ilustrowanego*, największa jednak część prac pozostaje za granicą.

Holmes Augusta, kompozytorka muzyczna, * 1847, † 1903 w Paryżu, nadto napisała: „Les sept ivresses" (1882); „Irlande"; „Pologne", poematy symfoniczne „Ludus pro patria" wielką odę symfoniczną na orkiestrę i chóry; „Ode triomphale"; „L'hymne à la paix" (1890); „La montagne noire" dramat liryczny; „Andromède" (1900); „Lancelot du Lac", psalm „In exitu", oraz wiele pieśni i utworów fortepjanowych.

Holowanie, przesuwanie okrętu lub jakiegokolwiek statku wodnego za pośrednictwem innego statku. **H.** okrętów wojennych lub handlowych odbywa się na wodach przedstawiających znaczne przeszkody, przy wprowadzaniu i wyprowadzaniu okrętów z portów i doków, gdy machina parowa uległa zepsuciu i t. p. Przy niepomyślnym wietrze są też holowane statki żaglowe. Żegluga holownicza jest też bardzo często stosowana na rzekach, przyczem **H.** dokonywa się najczęściej parowcami, które ze statkami holowanemi połączone są za pośrednictwem lin konopnych lub drucianych, zwanych *szleptalami* (z niem. *Schlepptau*). Niekiedy **H.** dokonywa się też za pośrednictwem ludzi lub koni, postępujących brzegiem rzeki; sposób ten nazywa się *holowaniem uzdą*.

Holostei, ryby szklistołuskie kościte, ob. Szklistołuskie.

Holotricha, grupa wymoczków (ob.).

Holszany, miasto, ob. Olszany.

Holub Emil, podróżnik, † 1902 w Wiedniu.

Home-rule, partja irlandzka. Rozdział istniejący w tej partji od 1895 został zniesiony przez połączenie Parnellitów z Antyparnellitami (1900). Na czele partji stanął Redmond. W wydanej do ludu irlandzkiego proklamacji ogłoszono, że dążenie do samorządu (Home-rule), powstanie zasadniczych żądań partji, ale kwestje agrarne muszą być wzięte przedewszystkiem pod rozwagę.

Homologacja, czynność zatwierdzania przez sąd umów dobrowolnych i wogóle tak zwanych czynności dobrej woli, np. akty hypoteczne i uchwały rad familijnych. Głównie charakter **H.** posiadają decyzje zwierzchności hypotecznych; decyzje te nie wchodzą w istotę umów i aktów, lecz zwracają uwagę na ich cechy zewnętrzne, oraz na stosunek do praw osób trzecich w hypotece ujawnionych.

Homoseksualność (t. j. równopłciowość), chorobliwa skłonność płciowa do osób jednakiej płci, jest następstwem bądź zboczenia wrodzonego, bądź też następstwem wyuzdania, które wymaga podniet niezwykłych. **H.** męska jest uważana za przestępstwo, przewidziane w kodeksach karnych. Między kobietami występuje rzadziej, najczęściej napotyka się w więzieniach. Por. Krafft-Ebing „Psychopathia sexualis".

Homotropina, $C_8H_{15}NO_4$, alkaloid znajdujący się w korzeniach granatów, jest własnościami zbliżony do tropiny (ob.).

Hoppe Ernest Reinhold Edward, matematyk, * 1816 w Naumburgu nad Saalą, † 1900, był nauczycielem w różnych szkołach, następnie docentem uniwersytetu w Berlinie. Od 1872, po śmierci Grunerta (ob.), redagował *Archiv für Mathematik und Physik*, w którem zamieścił znaczną liczbę rozpraw; nadto ogłosił: „Lehrbuch der Differentialrechnung und Reihentheorie" (1865); „Lehrbuch der analytischen Geometrie" (1880, 2 wyd., 1890) i in. Pisał też w przedmiotach filozoficznych, a główną jego pracą z tej kategorji jest „Zulänglichkeit des Empirismus in der Philosophie" (1852).

Horbaczewski Jan, chemik, * 1854 w Zarabińcu pod Tarnopolem, kształcił się w gimnazjum w mieście rodzinnem, następnie studjował medycynę w Wiedniu i został tam asystentem przy katedrze chemji lekarskiej, a w 1883 przeniósł się do Pragi, gdzie został profesorem chemji lekarskim na uniwersytecie czeskim. Badania jego tyczą się głównie powstawania kwasu moczowego w organizmie ludzkim; w 1882 otrzymał syntetycznie kwas moczowy przez ogrzewanie mocznu z glikokolem, w 1886 przeprowadził syntezę kreatyniny i in. Ogłosił: „Ueber die volumetrische Stickstoffbestimmung im Harne" (1886); „Ueber den Einfluss von Glycerin, Fett und Zucker auf die Ausscheidung der Harnsäure beim Menschen"; „Pokusy o tvorzeni se kyseliny močové v lidském tiele" i in.

Horecki Feliks, znakomity gitarzysta, * w końcu XVIII w. w Polsce, † około 1840. Początkowo urzędnik w izbie obrachunkowej warszawskiej, w 1815 podał się do dymisji, oddając się muzyce. Wyjechał do Wiednia, następnie do Edymburga w celach artystycznych. Pod jego kierunkiem kształcił się Stanisław Szczepanowski, sławny gitarzysta polski.

Hornera mięsień, drobny mięsień, a właściwie tylko pęczek mięsny, oddzielony od mięśnia okrężnego powiek (ob. Powieki).

Horoszkiewiczowa z Trojanowskich Walentyna, autorka polska, pisząca dla młodzieży, * około 1820, † 1891 we Lwowie, kształciła się w Warszawie. W 1843 wydawała razem z Pauliną Kra-

kowową pismo dla młodzieży p. t. *Zorza*, w którem pomieszczała wiele powiastek, opisów, podróży i t. p. W roku 1850—1851 redagowała *Dzwonek*. Osobno wydała „Rekolekcje polskie" (Lwów, 1875).

Horski-Drucki, nazwa litewskiego rodu książęcego, którego protoplastą był Wasil Iwanowicz Putiatycz-Drucki, † w końcu XV w. Ród książąt H. wygasł ze śmiercią Kazimierza w 1721. Por. Adam Boniecki „Poczet rodów w wielkiem księstwie Litewskiem" (Warszawa, 1887); Józef Wolff „Kniaziowie litewsko-ruscy" (Warszawa, 1895).

Horvath Baltazar, węgierski minister sprawiedliwości, † 1898 w Peszcie.

Horwicz Adolf, filozof i psycholog niemiecki. H. należy do kierunku filozofji, noszącego nazwę psychologizmu, zakładające filozofję doświadczalną jako podstawę wszystkich działów filozofji. Teorję poznania zaś i logikę stara się rozwinąć z podstaw psychologicznych w przeciwstawieniu do transcendentalnej metody Kanta. Najgłówniejszą jego pracą jest: „Psychologische Analysen auf physiologischer Grundlage, Ein Versuch zur Neubegründung der Seelenlehre" (Magdeburg, 1872 i 1878). Por. E. v. Hartmann „Die moderne Psychologie" (Lipsk, 1891).

Hoser Piotr, ogrodnik (ojciec), † 1904 w Warszawie.

Hoszi-Toru, polityk japoński, w r. 1891 był prezydentem izby niższej, w 1896 posłem w Waszyngtonie, w 1900 ministrem komunikacji w gabinecie margrabiego Ito. H.-T. uchodzi za jednego z najzdolniejszych, ale zarazem za nie przebierającego w środkach polityka.

Howowie, *Howa*, *Huwowie* (t. j. wolni), naród na Madagaskarze (ob.).

Hroswitha, poetka nowołacińska, ob. Roswitha.

Hruzd, *hruzda*, grzyb, *Agaricus piperatus*, toż co mleczaj (ob.).

Hryniewiecki Kajetan, wojewoda lubelski za Stanisława Augusta, † 1796, podczaszy łatyczowski i podstarosta grodzki i kamieniecki, w r. 1764 jako poseł podolski na sejmie konwokacyjnym przemawiał w sprawach finansowych. W 1765 posłował na sejmie elekcyjnym i jako chorąży czerwonogrodzki na sejmie zw. Czaplica 1766 r. W 1782 został wojewodą litewskim. Na sejmie czteroletnim w „sprawie miejskiej" zajął stanowisko opozycyjne ze względów ekonomicznych i wyznaniowych. H. był także przeciwnikiem ustawy majowej, zaliczony do grona 19 senatorów niezadowolonych z toku obrad sejmu czteroletniego i gotowych do wystąpienia z opozycją do Targowicy jednak nie przystąpił. Por. T. Korzon „Wewn. Dzieje Polski za Stanisława Augusta"; *Wł.* Smoleński „Ostatni rok sejmu Wielkiego" (Kraków, 1896).

Huantajait, minerał przezroczysty, krystalizujący w sześciany, z Huantajaya w Peru, składa się z chlorku sodu z 3—11 odsetkami chlorku srebra. W wodzie rozpuszcza się, przyczem wydziela się chlorek srebra; daje na dowód równokształtności chlorków sodu i srebra.

Hübel Łukasz, malarz polski, * 1722 w Szwajnicach na Śląsku, † 1798 w Lubieszowie. Nazywał się właściwie Karol, wstępując do zakonu Pijarów w 1748 przybrał imię Łukasza. W 1762 malował al fresco kościół w Lubieszowie, wymalował nadto wiele obrazów treści religijnej i portretów, a także krajobrazy i rodzajowe obrazy z życia wiejskiego. Por. „Wizerunki i roztrząsania naukowe" wydane w Wilnie, w których ks. Antoni Morzyński 1839 r. pisał o H.; Rastawiecki „Słownik malarzów polskich" (Warszawa, 1851, I, 199—202.

Huber Alfons, historyk, † 1898 w Wiedniu.

Hübner Emil, filolog niemiecki, † 1901 w Berlinie.

Humanitaryzm (łac. humanus czyli ludzki, uprzejmy). Nazywają się tak w ogólności usiłowania wywołane współczuciem dla bliźnich, mające na celu niesienie pomocy cierpiącym, ubogim, chorym, sierotom i t. p. Wyraz H. jest więc używany także w znaczeniu filantropijnem.

Humbert I, król włoski, zamordowany w Monza przez anarchistę Kajetana Bresci 1900 r., który odebrał sobie życie w więzieniu (1901). Uroczysty pogrzeb króla H. odbył się 9 sierpnia 1900. Zwłoki złożono w Panteonie. Por. U. Pesci „Il re martire; la vita e il regno di Umberto I" (1900). Pedrotti „Vita e regno di Umberto I, re d'Italia" (1901).

Humbert Teresa, słynna oszustka, która przez długie lata odgrywała wielką rolę w Paryżu, obracając miljonami, które wydobywała z kieszeni bogaczów i biedaków, za pomocą zręcznie przeprowadzanych intryg; kiedy w 1902 zaczęto się domyślać istoty jej czynów, zbiegła do Hiszpanji z rodziną. Aresztowana w Madrycie i wydana sądom francuskim, odgrażała się, że skompromituje swemi zeznaniami mnóstwo osobistości politycznych. Ostatecznie stawiena w 1903 pod sąd przysięgłych, okazała się zręczną, ale dość pospolitą oszustką i pomimo gróźb i kłamstw, nie uniknęła skazania. Skazano także jej krewnych wspólników. Sprawa H. była jedną z najgłośniejszych spraw kryminalnych.

Hummel Jan Nepomucen, fortepjanista i kompozytor. W 1895 wzniesiono mu pomnik w Wejmarze.

Humoreska, nazywa się tak każde opowiadanie żartobliwe, swobodne, o treści komicznej lub satyrycznej. U nas pierwszy użył tego wyrazu Edward Wojniłłowicz, wydając w 1852 pod pseudonimem Jacka Burczymuchy „Humoreski, szkice, fraszki i inne szpargały z mózgownicy własnej."

Humorysta, ob. Humor.

Humorystyka, oznacza zakres twórczości zabawnej, żartobliwej, wesołej lub satyrycznej. Czasopisma satyryczne, zwane humorystycznemi, wychodziły od 1839, w którym to roku Wojciech Lasocki wydawał w Warszawie *Humorystę*, przemienionego później na *Statek parowy*. W 1858—59 wydawał, Fr. H. Lewestam i J. K. Gregorowicz w Warszawie pismo *Wolne żarty*.

Hunt Alfred William, malarz angielski, † 1896 w Londynie.

Hünten Emil, malarz niemiecki, * 1827 w Paryżu, † 1902 w Düsseldorfie.

Hurko Józef, feldmarszałek rosyjski, były generał-gubernator warszawski, † 1901.

Husarzewski Tomasz, profesor historji i krytyki, * 1732 r. na Litwie, † 1807, w 1752 wstąpił do stanu duchownego ks. misjonarzy i był następnie regensem seminarjum dijecezjalnego wileńskiego. W 1766 ułożył „Książkę jubileuszową na diecezję wileńską". W 1783 został powołany na profesora szkoły głównej wileńskiej i pierwsze swoje lekcje wydrukował: „Mowa na zaczęciu lekcji" (1784). Ogłosił nadto po łacinie: „Tractatus de Sancta Scriptura. Pars I" i „De libris sacris in generali". W 1804 udzielał wskazówek Lelewelowi co do kształcenia się. Por. Pohl Andrzej „J. X. T. H." (cytowane przez Estreichera w Bibljografji XIX w.

Husemann Teodor, farmakolog, † 1901 w Getyndze.

Hyady, grupa drobnych gwiazd w gwiazdozbiorze Byka (ob.). W mitologji greckiej były to przeniesione przez Zeusa na niebo boginie deszczu, czyli nimfy darzące ziemię wilgocią, a stąd sprowadzające urodzajność.

Hydrocele, puchlina wodna jąder, ob. Puchlina.

Hydrofit, minerał, toż co serpentyt (ob.). *Hydrofitami* w botanice nazywa się ogół roślin wodnych. Rośliny musiały uledz pewnym przeistoczeniom, by przystosować się mogły do środowiska wodnego, a stąd H. posiadają pewne cechy wspólne. Por. Warming „Zbiorowiska roślinne" (przekł. pol. Warszawa, 1900).

Hydromegatermy, rośliny wymagające klimatu bardzo gorącego i obfitych opadów wodnych, zatem warunków, jakie napotykamy w Ameryce środkowej, Brazylji wschodniej, Afryce środkowej, Azji płd., Nowej Gwinei i w Australji płn. Roślinność okolic tych cechuje się bujnością, wspaniałością i znaczną liczbą gatunków. Lasom dziewiczym nadają właściwy charakter liany (ob.). Do H. należą różne palmy, ryż, drzewo chlebowe, kawowe, kakaowe, banany, indygowiec, krzew bawełniany, cynamonowiec i in.

Hydrophilus, owad, ob. Kałużnica.

Hydrotropizm (t. j. wodozwrotność), zdolność roślin i zwierząt do odczuwania sąsiedztwa wody, jak to okazują np. korzenie roślin, przedzierające się nawet przez rury drenowe. Gdy wydobywamy z wody wodorosty lub inne rośliny wodne, dostrzedz można, jak liczne owady wodne oddalają się od nich i najkrótszą drogą do wody zmierzają. Podobnież wybitny H. okazują mrówki, które potrzebują wody dla rozwoju swych larw i poczwarek. U niektórych roślin, zwłaszcza u pleśni i innych drobnych grzybów, dostrzeżono też H. *ujemny*, polegający na uchylaniu się organu roślinnego od wody i zwracaniu się w stronę przeciwną.

Hylesinus, *zakorek*, owad, ob. Korniki.

Hylobius, owad, ob. Słoniki.

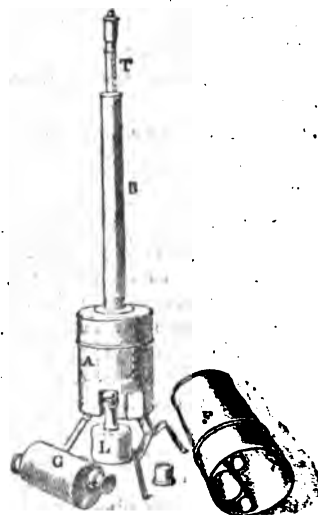
Hymenomycetes, rodzina grzybów z rzędu podstawczaków *(Basidiomycetes)*, której przedstawicielką jest bdła czyli bedłka (ob.).

Hyperemja *(hyperaemia)*, ob. Przekrwienie.

Hyposkleryt, minerał, toż co albit (ob.).

Hypotypoza (gr.), w starożytnej greczyźnie oznacza oddanie, zobrazowanie czegoś. W retoryce oznaczało figurę, polegającą na uzmysłowieniu poglądowem przedstawieniu konkretnem, zobrazowania czegoś co jest oderwanem lub ogólnem i stąd trudnem dla wyobrażenia np. przedstawienie sprawiedliwości jako wagi, tryumfu cnoty nad niecnotą jako Herkulesa na rozdrożu. U filozofów greckich H. oznacza wykład, zarys pewnej nauki, co oddano z łacińska przez Compendium.

Hypsometr, przyrząd do mierzenia wysokości miejsca, czyli jego wzniesienia nad poziom, jest udoskonalonym barotermometrem (ob.) i polega również na zasadzie, że temperatura wrzenia wody

Hypsometr Danckelmanna.

zależy od ciśnienia, pod jakiem woda pozostaje. H. bardzo dogodny do podróży naukowych składa się z kociołka miedzianego A (ob. fig.), połączonego z rurą B, w której osadzony jest termometr T. We-

da ogrzewa się za pomocą lampki L, zbiornik G, na dwie części rozdzielony, zawiera zapas spirytusu i wody, F jest to futerał osłaniający oddzielne części przy przenoszeniu. Dogodność tego przyrządu polega na tem zwłaszcza, że podziałka termometru wskazuje nie stopnie ciepła, lecz bezpośrednio stan barometru, przez co unika się rachunków, niezbędnych przy użyciu przyrządów dawniejszych. Podziałka ta jest odniesiona do temperatury 0° i 45° szerokości geograficznej.

Hyrtl Jakób, rysownik i rytownik austrjacki, * 1799 w Wiedniu, † 1868 r. tamże, kształcił się w akademji w Wiedniu, gdzie był uczniem profesora Fischera. Z prac jego, wykonanych według rozmaitych malarzy, ważniejsze są: „Jan Sobieski pod Wiedniem", „Port w Amsterdamie", „Chrystus przed Piłatem", „Mojżesz", „Wnętrze kościoła św. Marka" i in. W 1851 wydał „Die fürstl., gräfl. und freiherl. Familien des oesterr. Kaiserstaates".

I.

I'Anson Edward, architekt angielski, * 1812 w Londynie, † 1888 tamże, kształcił się we Francji, pod kierunkiem Johna Wallena. Podróżował wiele po Europie i zebrane wtedy zbiory rysunków i akwareli wystawił w r. 1835. W r. 1844 mianowany budowniczym kilku dzielnic Londynu wybudował tamże: Corn Exchange Chambers, Setting Lane, Muzeum i bibljotekę św. Bartłomieja i wiele innych. Był prezesem instytutu królewskiego architektów angielskich i korespondentem zagranicznym towarzystwa architektów francuskich, których wydawnictwa zbogacił, wydając memorjały ilustrowane: „Some French Chateaux of the age of Francis I" (1856); „The recent Improvements in Paris" (1858); „The Kremlin of Moscow" (1868); „The Architecture of Norwa" (1878); „Mediaeval and other Buildings in the island of Cyprus" (1853).

Ibbetson Juljusz Cezar, malarz angielski, * roku 1759, † 1817 samouk, wykonał wiele pejzaży, z których na wyróżnienie zasługuje „The mermaid's hount" w „South Kensington Museum."

Ibiszek, roślina, toż co Hibiscus (ob.).

Ibn-Reszd, filozof arabski, ob. Awerroes.

Ibn-Sina, lekarz i filozof arabski, ob. Awicenna.

Ibn-Zohar, lekarz arabski, ob. Awenzoar.

Ibrahim, sułtan turecki, syn Ahmeda i sułtanki Kieucem, * 1617, † 1648, panował od r. 1640. Bardzo rozpustny i rozrzutny, a przytem despota i tyran wywołał w r. 1648 bunt janczarów, z którymi złączyli się muftowie i ulemowie; złożono I. z tronu i uduszono. Po jego śmierci nastąpił syn jego 7-letni Mohammed IV. Por. Rovaise w *Grand Enc.* Lamiraulta.

Ibrahim Bej, słynny emir Mameluków egipskich, * około 1735, † 1816 w Dongoli, był niewolnikiem, urodzonym na Kaukazie, ulubieńcem Mohammeda-beja, po którym odziedziczył majątek i władzę i w r. 1775 objął I. rządy cywilne, a wojskiem dowodził Murad Bej, z którym się władzą dzielił I. W r. 1786—87 odparli wyprawę Turków. W r. 1798 walczył z Francuzami pod Rahmanijeh, Chebreidą, ale bez powodzenia, w roku 1800 zajął Kair, ale utrzymać się w nim nie zdołał i po ustąpieniu Francuzów władzę zagarnął Osman Bardisi i Mohammed el-Alfi, a I. ledwo ocalił się podczas rzezi Mameluków, umknąwszy w r. 1811 do Sudanu. Por. Ravaisse w „Gr. Enc." Lamiraulta.

Ibsen Henryk. Posiadamy nadto w przekładzie polskim Edm. Raynera „W dniu zmartwychwstania," epilog dramatyczny w 3-ch akt. „Mały Eyolf," tragedja w 3-ch akt., przełożyła H. Kawecka. Pod koniec 1903 I. zapadł ciężko na zdrowiu i przestał tworzyć.

Ibykos, ob. Ibikus.

Ich dien, dewiza książąt Walji, znaczy po walijsku: „wasz ziomek, wasz człowiek." Powstała stąd, że król Edward I, zwyciężywszy Lewellina, ostatniego księcia Walji, obiecał Walijczykom, że odda ich pod rządy człowieka pochodzenia walijskiego i kiedy urodził mu się w Carnawaron syn, późniejszy Edward II (1284), przedstawił go zebranym naczelnikom ludu walijskiego, jako przyszłego ich księcia słowami: Ich dien. Błędnie czas długi mniemano, że wyrazy te pochodzą z niemieckiego i znaczą: ja służę.

Ictus (łac. uderzenie, raz, cios), w rytmice poetyckiej bliskoznaczne z Arsis, ob. Rytm i Arsis.

I-Czing, * 635, rodem z Fanjang w Czyesly- † 713, pragnąc od dzieciństwa być kapłanem Buddy, podążył do Indji i w Palembang uczył się sanskrytu, 10 lat mieszkał w Nalandzie, w r. 695 powrócił do ojczyzny i przywiózł z sobą 400 dzieł buddyjskich, wizerunek Indry i 300 relikwji

I. C. pozostawił dokładny obraz życia klasztornego w Indjach z VII w. Por. „Biographical Dictionary."

Iddesleigh, sir Stafford Henry Northcote, hrabia, mąż stanu angielski, * 1818, † 1887, kształcił się w Oksfordzie w r. 1847 został adwokatem w Londynie, w r. 1851 odziedziczył tytuł baroneta po dziadku. W r. 1841—45 był sekretarzem Gladstone'a w ministerjum handlu, a w r. 1857 stałym sekretarzem prawnym tego ministerjum. W r. 1874 został ministrem skarbu. W r. 1880 stał na czele opozycji w izbie gmin, ale po utworzeniu ministerjum zachowawczego w r. 1885 mianowany został parem z tytułem hrabiego I. W 1886 podał się do dymisji z gabinetem Salisburego. Napisał: „Twenty years of financial policy" (Londyn, 1862). Por. Lang „Life, lettersand diary of Earl Iddesleigh" (Londyn, 1890).

Identyczności świadectwa, dowody, czyli świadectwa tożsamości, są to poświadczenia wydawane w niektórych krajach przy przewozie towarów lub opłacie cła przywozowego, do zaznaczenia faktu tożsamości towarów, które mogą być powrotnie wywiezione, w takim zaś razie cło zostaje zwrócone. Są to więc świadectwa celne, dające prawo do odbioru cła uiszczonego tylko warunkowo. Takie urządzenie celne ma na względzie te wypadki, gdy przywóz do danego kraju jest tranzytowy, kiedy się więc dla dogodności komunikacyjnej przenosi tylko towar przez obce terytorjum, wprowadzając go jedną granicą, a wywożąc drugą; daje się nadto zastosować wówczas, gdy obce płody surowe przerabiane są w kraju, poczem są wywożone za granicę.

Idjochromatyczny, mający własną barwę, zatem barwę stateczną. Nazwa ta stosuje się zwłaszcza do minerałów, posiadających zawsze barwę jednaką, która zatem jest wynikiem ich składu chemicznego, w różnicy od minerałów *allochromatycznych*, które są rozmaicie zabarwione, zależnie od zawartych w nich przymieszek. Do minerałów idjochromatycznych należą np.: błękitny azuryt, pomarańczowy krokoit lub zielony malachit.

Idrac Jan Antoni Marja, rzeźbiarz francuski, * 1849 w Tuluzie, † 1884 w Paryżu. Był uczniem Cavaliera, Falguière'ra i Guillaume'a, w r. 1873 otrzymał t. zw. „nagrodę Rzymską" i wyjechał na studja do Rzymu. Z wielu prac jego na wyróżnienie zasługują: „Merkury" (znajduje się w muzeum luksemburskiem), „Salammbô," „Amor," wystawiony w salonach r. 1882 i niedokończony posąg konny Marcela.

Idrysydzi, ob. Edrysydzi.

Iduna (po skandynawsku Idhunn), piękna małżonka mitycznego starca Bragego, (ob.), według podania posiadała cudownie odmładzające jabłka; razu pewnego porwał ją olbrzym w postaci orła, ale przebiegły Loki zamienił ją w orzech i przeniósł do Asgardu, przybytku bogów. Por. Grimm „Deutsche Mythologie" (216 i Paula); „Grundriss der german. Philologie" (t. 1, 1086, 1087, 1100).

Ierace Francesco, rzeźbiarz włoski, * 1853 w Palistenie, kształcił się w akademji w Neapolu, której teraz jest profesorem honorowym, a także akad. medjolańskiej i bolońskiej. Wystawił w Paryżu grupę Ewy i szatana, którym zyskał rozgłos, a w Turynie posąg Germanika. Wykonał nadto nagrobek barona L. Compagno w kościele w Carigliano, pomniki Marji Sommerville i konsula Meuricaffra, posąg Wiktora Emanuela na fasadzie pałacu królewskiego w Neapolu i in.

Ierace Vicenzo, rzeźbiarz i malarz włoski, brat Francesca, * 1862 w Polistenie. Wykonał pomnik Garibaldiego w Parmie, którym zyskał sławę. Oprócz wielu rzeźb wykonał ilustracje do legend Tomasza Moore'a, któremi ozdobił sale w pałacu księcia Quardialombardo. I. odznaczył się nadto jako znakomity portrecista.

Iglesias Miguel, prezydent rzeczypospolitej Peru, * 1822 w Cajamarca, był kilkakrotnie prezesem rady departamentu Cajamarca, a w r. 1861 został deputowanym. Podczas wojny z Chile 1879 mianowany był pułkownikiem i wkrótce potem ministrem wojny. W r. 1880 brał udział w bitwach pod Los Angeles i Tacna, a po klęsce pod Miraflores 1881 r. dalej walczył z Chilijczykami. W r. 1883 został prezydentem i zawarł z Chilijczykami pokój. Pragnął przywrócić ład i dobrobyt w kraju, ale przeszkodziły mu w pracy rozruchy i zoburzenia, wywołane przez generała Caceres, który w r. 1885 zdołał wreszcie obalić przeciwnika. I. udał się do Hiszpanji, gdzie nie biorąc już udziału w życiu publicznem, zamieszkał.

Iglesias Pablo, socjalista hiszpański, głośny organizator partji robotniczej hiszpańskiej, * 1850 w St. Juan de Ferrol. W 1868 został członkiem międzynarodowego stowarzyszenia robotników, w 1871 członkiem rady federalnej hiszpańskiej w stowarzyszeniu międzynarodowem, a w r. 1878 organizował partję robotniczo-socjalistyczną i był prezesem „Asociacion del arte de imprimir" i „Federacion tipografica." W 1882 należał do organizatorów bezrobocia robotników drukarskich w Madrycie, które wówczas zwyciężyło, ale I. skazano na 5 miesięcy więzienia. Będąc już w młodych latach współpracownikiem socjalistycznego pisma p. t.: „La Emancipacion," 1885 został redaktorem organu *El Socialista* i brał udział w zjazdach międzynarodowych socjalistów w Paryżu, Brukseli i Zurychu. W r. 1891 był kandydatem do izby poselskiej, ale bez powodzenia.

Iglicówka, strzelba, w której zapalanie naboju wywołuje się uderzeniem igły, ob. Strzelba.

Iglicznik *(Erodium)*, roślina, ob. Dziebrenosek.

Ignatius Karol Emil Ferdynand, finlandzki historyk, statystyk i polityk, a 1837 docent w uni-

wersytecie helsingforskim deputowany do sejmu, od 1885 senator, w 1900 podał się do dymisji. Napisał wiele dzieł historycznych i statystycznych, należał do przywódców partji Fenomanów (ob.).

I-ho-chuen (chiń.), ob. Bokserzy.

I-ho-t'uan (chiń.), ob. Bokserzy.

Ihumen, przełożony klasztoru w kościele wschodnim.

Ikaryjska szkoła komunistów. ob. Cabet Stefan.

Ikonnikow Bazyli, historyk rosyjski, * 1841, profesor uniwersytetu kijowskiego, badał wpływ kultury bizantyjskiej na historję rosyjską, pisał biografje i charakterystyki uczonych rosyjskich i napisał historjografję rosyjską (1891—92).

Ikrowce, ob. Oolity.

Ilek lub *Ilek-Chan*, imię dynastji tureckiej; panowała w Kaszgarze, w Turkestanie i w Ferganie od 980 do 1212 po Chr.

Ilg Albert, historyk sztuki, † 1896 w Wiedniu.

Ilhanowie albo *Hulagidzi*, dynastja mongolska, panowała w Persji od 1252 do 1350. Protoplastą i założycielem tej dynastji był Hulagu, (ob.), który pierwszy przyjął tytuł Ilhana, używany odtąd przez jego następców.

Iliffe Fryderyk, * 1847 roku w Imeston-Westerby, organista i kompozytor muzyczny angielski. Otrzymawszy w 1879 stopień doktora muzyki, w 1883 został organistą w kolegjum St. Johns w Oksfordzie. Napisał: oratorjum „The visions of St. John" (1880), kantatę „Lara" na chór męski i orkiestrę (1885), ośmiogłosowy chór z orkiestrą p. t.: „Sweet Echo," nadto uwertury, serenady, kompozycje fortepjanowe, organowe i t. p.

Ilium, ob. Iljon, Troja.

Iljin Aleksy, kartograf rosyjski, * 1832, † 1889, kształcił się w akademji sztabu generalnego, w 1856 wstąpił na służbę do instytutu wojenno-topograficznego i w 1868 został generałem. W 1859 założył w Petersbugu wraz z pułkownikiem Połtorackim zakład kartograficzny i wydał znaczną liczbę kart i atlasów, z których ważniejsze są: „Narody Rosji" (1878); „Atlas szczegółowy wszystkich części świata" (1886); „Atlas do historji Rosji" Zamysłowskiego (3 wyd., 1887). Od 1867 wydawał wraz z generałem Zykowem „Wsiemirnyj putieszestwiennik," a od r. 1876 pismo *Priroda i ludi.*

Iłołupek, łupek gliniasty, ob. Łupek.

Imbert Hugues, * 1842 w Moulin-Engilbert, pisarz muzyczny francuski, redaktor „Guide musicale," współpracownik „Musique populaire," „Revue d'art dramatique," „Liberté," „Grande Revue" i in. Napisał: „Profils des musiciens," w których zamieścił życiorysy Brahmsa, Czajkowskiego, Charbriera, d'Indy, Saint-Saënsa, Gounoda, Rubinsteina i in. Oprócz tego napisał: „Rembrandt und Wagner," „Clair-obscur in der Kunst" i „Quatre mois au Sahel."

Imbert de Saint-Amand Artur Leon, baron, pisarz i dyplomata francuski, * 1834, † 1900 r. w Paryżu.

Imbriani Matteo Renato, polityk włoski, * 1843, † 1901.

Imeretinski Aleksander Konstantynowicz, książę, generał-gubernator warszawski i dowódca wojska okręgu warszawskiego, † 1900 r.

Immunitas ecclesiastica, ob. Immunitas. W prawie kanonicznem jest to przywilej, mocą którego osoby, dobra i miejsca kościelne wyjęte są z pod juryzdykcji świeckiej i wolne od pewnych ciężarów i obowiązków, przez władzę świecką nakładanych. „Immunitas," tak ogólnie pojęta, rozpada się na kilka części: osobistą (personalis), rzeczową (realis) i miejscową (localis). Por. Schmalzgrueber „Ins. can." 1, 3, t. 48, n. 1 i nast.

Imperjaliści, ob. Imperjalizm.

Impetuoso, v. con impeto, wyr. muz., znaczy: gwałtownie, burzliwie, ostro, z rozmachem (domyślne: odtwarzać dany ustęp muzyczny, tym terminem oznaczony).

Implikacja, w geologji, przerastanie wzajemne kryształów, wchodzących w skład jakiejkolwiek skały; zdarza się zwłaszcza w granitach, w których kwarc przerasta często kryształy ortoklazu. Na odłamach takich granitów włókna przerastającego kwarcu tworzą rysy, przypominające pismo hebrajskie, skąd poszła nazwa granitów żydowskich lub graficznych.

Implorant, skarżący, powód w procesie; implorat—oskarżony, pozwany. Oba te wyrazy pochodzą od łaciny, imploro—wzywać na pomoc, usilnie prosić ze łzami; imploratio — także wzywanie.

Incarnatus (et incarnatus est), wyjątek z symbolu (Wierzę w Boga), śpiewanego lub odmawianego podczas Mszy św. Na uczczenie tajemnicy Wcielenia. Słowa: „Et I. est" śpiewane są zniżonym głosem, a odprawiający Mszę św. i wszyscy znajdujący się na nabożeństwie przyklękają.

Incompatibilia, w Polsce nazywano tak urzędy, godności świeckie, tudzież beneficja kościelne, których nie można było łączyć z innemi urzędami, godnościami, względnie z beneficjami.

Incydentalny, dodatkowy, wprowadzony nawiasowo, wniesiony w ciągu głównej sprawy; trudność, powstała w biegu interesu lub procesu.

Indemnizacja, wynagrodzenie.

Indicatrix, *linja wskazująca*, ob. Krzywizna.

Indy Wincenty, d'I., kompozytor francuski, * 1851, kształcił się pod kierunkiem Cezara Francka. Pragnąc stworzyć typ szkoły muzycznej, odpowiadającej najnowszym wymaganiom kultury artystycznej, założył słynną już w Europie „Schola Cantorum," której od lat kilku jest dyrektorem.

W szkole tej młode talenty rozwijają się z całą możliwą swobodą, kształcąc się jednocześnie w najbardziej wyrafinowanych środkach, jakimi rozporządza muzyka współczesna. D'Indy jest pierwszorzędnym talentem twórczym. Dzieła jego odznaczają się mistrzowskiem obrobieniem tematu, wprost niezrównanym w swojej świetności kolorytem orkiestrowym, głębokiem odczuciem nastroju i siłą wewnętrznego życia. Jedną z najciekawszych jego kompozycji jest „Symfonja góralska." W twórczości operowej D'Indy idzie śladami Wagnera, umiał jednakże utworzyć, idąc jego drogami, typ dramatu muzycznego, niezmiernie zajmujący i oryginalny.

Indyjskiej korony order, ustanowiony przez królowę angielską Wiktorję, jako cesarzową Indji, przy przyjęciu tego tytułu 1 stycznia 1878 r., dla księżniczek jej domu królewskiego, żon dygnitarzy najwyższych i zasłużonych w sprawach indyjskich pań z rodów szlacheckich. Dekoracja ta składa się ze złotego, bogato perłami wysadzanego owalu, w którym się mieszczą inicjały. V. R. I. (Victoria Regina Imperatrix). V. z djamentów, R. z pereł, I. z turkusów; u góry korona indyjska. Wstęga jasno-błękitna z białemi prążkami po brzegach, ułożona w kokardę, razem z orderem przypina się z prawej strony na piersiach.

Indywiduacja, nowołacińskie „individuatio" od „individuare," co oznacza: coś ogólnego różnicować, wyodrębniać lub wytwarzać rzeczy poszczególne, osobniki, indywidua. Stąd I. oznacza wyróżnicowywanie się lub wyznaczanie się (determinację) indywidualnych rzeczy z tego, co jest ogólne.

Indywidualizacja. W estetyce nadawanie czemuś charakteru indywidualnego, własnego, wyróżniającego jednostkę od innych jednostek, charakteryzowanie za pomocą rysów znamionujących usposobienie, nastrój chwili.

Indywidualizm, w teorji sztuki, kierunek domagający się, żeby w dziele sztuki wyrażała się przedewszystkiem indywidualność twórcy, albo też pogląd zaprzeczający jakichkolwiek powszechnych stałych norm i probierzy piękna i wartości artystycznych poza granicami osobistych gustów i wymagań artystycznych. W czasach nowszych indywidualizm w pismach wielu poważnych pisarzów stał się synonimem subjektywizmu (ob.).

Indywidualność, ogół cech wyodrębniających osobnika od innych osób, albo sama osoba odrębna, oryginalna, wybitna.

Inerwacja, wpływ nerwów na czynności organów ciała. W botanice I. nazywa się rodzaj rozgałęzienia nerwów w liściu (ob. Liść).

Ines Albert, * 1620, † 1658, poeta piszący głównie po łacinie, pochodził z Małopolski, spokrewniony przez matkę z Kochanowskimi. W roku 1637 wstąpił do Jezuitów; wykształciwszy się tam, został kaznodzieją. Napisał: „Horologium Marianum" (1643), na cześć Marji Panny i w Poznaniu ku chwale św. Tomasza z Akwinu „Umbra Solis theologici" (1648) i „Fraciscus Xaverius, Indiorum apostolus," zbiór poezji, p. t.: „Acroamatum epigrammaticorum" (1653 i 1655) i drugi zbiór na cześć królów polskich p. t.: „Lechias, ducum, principum et regum Poloniae ab usque Lech. deductorum, elogia historico-politica et panegires lyricae" (1655—80 i 1733 i trzeci zbiór p. t.: „Lyricorium centuria politicis eltoicis et poeticis axiomatibus et problematibus instructa" (Gdańsk, 1655—86 i 1723. Por. Estreicher „Bibljografja polska" (t. 18, str. 568—70); St. Rzepiński „Kilka słów o życiu Inesa" (Poznań, 1895)

Infamja, w rzymskiem prawie oznaczała niesławę, która spadała na osoby, wyłączone w sposób hańbiący z szeregów wojskowych, na aktorów, właścicieli lupanarów, pieniaczów, winnych kradzieży, przywłaszczenia i podstępu. Piętno infamji spadało również na osoby, skazane w sprawach spółki, opieki, pełnomocnictwa i depozytu; dalej na tego, kto wdowę, zostającą pod jego władzą, wydał za mąż lub sam pojął za żonę przed upływem czasu żałoby; wreszcie orzeczenie infamji następowało za jednoczesne zawarcie dwóch ślubów małżeńskich lub zaręczyn. Pojęcie infamji znane było i w *polskiem prawie*, gdzie utratę czci, oprócz zbrodni stanu, pociągały za sobą takie przestępstwa hańbiące, jak: łotrostwa, łupiestwa, złodziejstwa. Skutki prawne infamji równały się zupełnej zagładzie moralnej; łączyła się z nią nietylko utrata wszelkich godności i odznak, lecz nadto prawa rycerskiego i szlachectwa wogóle.— O I. napisał w 1896 r. Bronisław Łoziński dzieło, nagrodzone na konkursie „Gazety sądowej."

Inflacjoniści, (z łac. inflatio=wydymanie), nazywają tak w Ameryce stronników waluty papierowej, którzy utrzymywali, że taki system monetarny podnosi ceny towarów, ułatwia spłatę długów państwowych i w ten sposób wpływa dodatnio na rozwój przemysłu. Środek ten okazał się jednak ryzykowny, i dlatego też wkrótce stronnictwo I. zostało zwalczone argumentami zwolenników uporządkowanego systemu monety, i ostatecznie stany zjednoczone Ameryki Północnej przystąpiły do wycofania z obiegu pieniędzy papierowych (kontrakcja).

Infraczerwone promienie, toż co ultraczerwone, pozaczerwone promienie, ob. Ciepło promienisto, Widmo.

Infuzja, *hypodermokliza*, wprowadzanie cieczy do ciała ludzkiego drogą niezwykłą, bez pośrednictwa ust i żołądka, aby w taki sposób dostawały się do krwiobiegu. Najczęściej I. dokonywa się bądź wprost do żyły, bądź też pod skórę, t. j. do tkanki łącznej podskórnej. Metoda jednak pierwsza stosowana być może jedynie w szpitalach, przy pomocy licznych asystentów, należycie wyćwiczonych; metoda natomiast druga z powodu łatwej techniki w ostatnich czasach bardzo się rozpowszechniła. I. stosuje się po silnych krwotokach, przy niektórych otruciach, jak np.

przy zaczadzeniu, przy pewnych chorobach zakaźnych, zwłaszcza przy gorączce połogowej i w cholerze, by usunąć zgęstnienie krwi, wywołane obfitemi wypróżnieniami. Do **I.** używa się wyłącznie t. zw. roztwór fizjologiczny soli kuchennej (0,6 proc.), który wprowadza się pod skórę za pomocą igły wzdłuż przewierconej z lejka, rurką gumową z tą igłą połączonego. Stosownie do potrzeby, ilość cieczy na raz wprowadzanej wynosi 0,25 do 1,5 litra. Metoda ta bardzo korzystnie zastąpiła stosowane dawniej przelewanie krwi czyli transfuzję (ob.).

Ingmann Santeri, romansopisarz finlandzki, * 1866 r. Wydał wiele humoresek, nowel i romansów.

Ingolf Arnarson, pierwszy kolonizator skandynawski Islandji, żył w wieku IX. Opuścił swoje posiadłości w okręgu Sogn w Norwegji i osiadł na nowo odkrytej wyspie północnej. Wylądował w r. 874 na połudn.-wschodnim brzegu i zaczął szukać kawałków drzewa, które rzucił w morze, aby zobaczyć dokąd je prąd zaniesie. Znalazł je dopiero w r. 877 w miejscu zwanem teraz Reykjavik. Objąwszy miejscowość tą w posiadanie, podzielił między towarzyszów i niewolników i urządził pierwszy „thing" czyli obwód sądowy na wyspie, obwód Kjalarnes.

Injalbert Jan Antoni, rzeźbiarz francuski, * 1845 r. w Béziers, uczeń Dumonta. W r. 1874 wystawił płaskorzeźbę „Pokusę," w 1878 „Chrystusa," 1882 „Miłość w hymenie," 1885 „Szybkobiegacz." W r. 1887 posągi uosabiające Hérault i Orb, w r. 1888 „Sława i Boleść" w r. 1891 „Ewa po grzechu pierworodnym" i in.

Inkluzje, *wrostki*, ciała obce w kryształach zawarte. Najczęściej są to drobne kryształy, dokoła których osiadała masa krystalizująca; zaród taki krystalizacji tworzy też niekiedy bryłka amorficzna. **I.** przeważnie są wielkości zaledwie mikroskopowej; znajdują się zresztą w kryształach także **I.** ciekłe lub gazowe.

Inkub *(incubus)* u Rzymian demon sprowadzający ciężkie sny, zmora; później duch, szatan obcujący miłośnie z kobietami. Stare księgi polskie zowią go przyłożnikiem, a niekiedy latawcem. Żeński typ tegoż ducha zwie się *sukubem*. W wierzeniach średniowiecznych i w procesach o czary **I.** odgrywały wielką rolę. Por. Ign. Matuszewski „Djabeł w poezji" (wyd. II, 1900), oraz tegoż autora „Czarnoksięstwo i Medjumizm" (Warszawa, 1896).

Inkubator, wylęgacz, przyrząd do sztucznego wylęgania jaj, ob. Wylęganie.

Innes Jerzy, malarz, pejzażysta amerykański, * 1825 w Newbourgh około New-Yorku. Wątłego zdrowia, zamieszkuje od 1870 naprzemian w kraju rodzinnym i we Włoszech. Z wielu jego obrazów celniejsze są: Brzeg lasu, Dolina cieniów śmierci, Burza, Południe, Zmrok i in.

Inolit, odmiana wapienia (ob.), krucha i dziurkowata, pochodząca z osadów wód słodkich, jest utworem pochodzenia nowego i zawiera obfite odciski liści i kości. Znajduje się we Włoszech.

Inostrancew Aleksander, geolog, * 1843 r. kształcił się w uniwersytecie petersburskim, w r. 1868 został kustoszem muzeum zoologicznego, w 1871—73 kształcił się za granicą, 1873 został profesorem geologji w uniwersytecie petersburskim, a zarazem wykładał geologję w kilku innych wyższych zakładach naukowych. Znacznie zbogacił muzeum geologiczne w Petersburgu, w r. 1877 został prezesem sekcji geologji i mineralogji w petersburskiem towarzystwie przyrodniczem, 1888 prezesem towarzystwa antropologicznego. Przeprowadził liczne badania geologiczne na północy Rosji i na Uralu, zbadał budowę wapieni i dolomitów (1872), zmienność składu źródeł mineralnych (1883) i in., oraz ogłosił obszerny podręcznik geologji (1885—87, 2 wyd., 1887).

Inouye Kaoru, hrabia, mąż stanu japoński, znany dawniej pod imieniem Inouye Bunda, syn Samurajego w Choszu. W r. 1864 pośredniczył pod Simonoseki pomiędzy dzielnicą Choczu a flotą nieprzyjacielską. W roku 1865 pobił wojsko Rakufu i zdobył prowincję Iwaki. Zostawszy następnie wice-ministrem skarbu, w r. 1875 towarzyszył Kurodzie do Korei i podróżował po Anglji. W r. 1878 został ministrem robót publicznych 1880 ministrem spraw zagranicznych, 1887 ministrem rolnictwa, a w 1888 otrzymał tytuł hrabiowski. Podczas wojny z Chinami w r. 1894 jeździł jako poseł do Korei. W r. 1898 objął tekę finansów w gabinecie margrabiego Ito.

Inoziemcowa krople, krople używane przeciwko chorobom żołądkowym, zwłaszcza podczas cholery, wynalezione przez lekarza rosyjskiego Teodora Inoziemcowa (* 1802, † 1869), który był profesorem chirurgji w Moskwie 1835—59.

Inséparables, t. j. nierozdzielne, *papużki*, gatunek papug (ob.).

Inskrypcja, zwano tak w Polsce wpis do ksiąg sądowych jakiegokolwiek aktu woli prywatnej, zarówno jednostronnego (np. testamentu), jak dwustronnego, a więc kontraktu każdego rodzaju, dotyczącego dóbr ruchomych lub nieruchomych, np. pożyczki, dożywocia, dzierżawy, zastawu, kupna, zamiany, darowizny, ustępstwa, zrzeczenia się, przelewu i t. d.

Insygnja kościelne, oznaki honorowe i godła, służące dostojnikom kościelnym. Papieża: tjara, klucze, laska pasterska, pierścień; kardynałów: kapelusz; arcybiskupów: krzyż podwójny; biskupów: mitra (infuła), pastorał, pierścień; prałatów i kanoników: dystynktorjum, rokieta i pierścień.

Intabulacja. Tak nazywano w Polsce inwentarz majątku nieruchomego, wniesiony do ksiąg sądowych. **I.,** (ingrosacja koroboracja), oznacza wniesienie czyli wpisanie do ksiąg hypotecz-

nych (tytułu własności, długów i t. d.). Prawo rzymskie nie zna I-ji.

Integrator, przyrząd do mechanicznego wykonywania całkowań (ob. Różniczkowy i całkowy rachunek), a w szczególności do obliczania powierzchni figur, ograniczonych jakiemikolwiek linjami krzywemi. Nazwę I. nadał Abakanowicz (ob.), w ogólności zaś przyrządy te zwane są *planimetrami* (ob.).

Intercesja (ręczenie) jest to według prawa rzymskiego akt prawny, mocą którego bierze kto na siebie czyjś dług; jest to umowa dodatkowa, przez którą osoba trzecia na siebie przyjmuje uiszczenie się dłużnika wierzycielowi jego.

Interludium (łac., niem. Zwischenspiel), wyraz muzyczny oznaczający krótką przegrywkę na organach, przejście z jednej pieśni do drugiej; krótka improwizacja wykonywana pomiędzy dwoma utworami muzycznemi.

Intestatus, znaczy: zmarły bez testamentu, stąd wyrażenie prawne: ab intestato=bez testamentu. Są to terminy łacińskie, zapożyczone z Digestów.

Intrata, wyraz ten znaczy to samo, co dochód z majątku nieruchomego. I. oznacza głównie czysty zysk z dóbr.

Intromisja, po polsku: wwiązanie, oznaczała w Polsce wprowadzenie w fizyczne posiadanie nieruchomości. I-i dokonywał zawsze sąd, a nastąpić ona mogła albo skutkiem dobrowolnej umowy stron, albo skutkiem wyroku sądowego.

Introspekcja, od intro—ku wewnątrz i spicere—patrzeć, patrzenie ku wewnątrz, uważne śledzenie, postrzeganie własnych stanów i spraw psychicznych. Locke 1632—1704 nazywał I. refleksją, i nazwa ta dotąd się używa. Psychologowie szkoły szkockiej często I-ę nazywali „zmysłem wewnętrznym;“ za nimi poszli Francuzi i Niemcy, rozumiejąc przez to zdolność postrzegania własnych stanów psychicznych tak samo, jak dzięki zmysłom zewnętrznym postrzega się świat fizyczny. Psychologowie spółcześni, obok I. często używają synonimów: „postrzeganie wewnętrzne“ albo „samoobserwacja.“ Por. Wilhelm Wundt „Grundzüge der physiologischen Psychologie“ (Lipsk, 1893); Harald Höffding „Psychologie im Umriss“ (Lipsk, 1893); Alois Höfler „Psychologie“ (Wiedeń, 1897); Fr. Jodl „Lehrbuch der Psychologie“ (Lipsk, 1896); Herman Ebbinghaus „Grundzüge der Psychologie“ (tamże, 1897—1902); Will. James „Principales of Psychology“ (Londyn, 1891); Melchjor Palagyi „Der Streit der Psychologisten und Formalisten in der modernen Logik“ (Lipsk, 1902) i in.

Inwestycja (łac.), włos. investire — pokrywać; wypożyczać, pomieszczać kapitały. Nazwa w Przedlitawji, oznaczająca pokrycie budżetowe pewnego nakładu, zwłaszcza na cele kultury; w Galicji tak nazywają pomieszczanie pieniędzy w papierach procentowych i dywidendowych.

Inwestygacja, oznacza badanie i poszukiwanie w śledztwie karnem (ob. Śledztwo).

Ipsen, Peter Alfred Buntzen, pisarz duński, * 1852. Pierwszy jego zbiór poezji wyszedł w roku 1883 p. t.: „A Grönne Stier,“ (1884): „Sonete og Sange.“ W 1887 wydał poemat satyryczny „Mefistofeles“ w r. 1889 powiastki „Fortaelinger,“ w r. 1894 poemat „Flores og Blansetlor i najlepszy zbiorek poezji w r. 1895 p. t.: „Ekko.“

Ircha, skóra miękka i giętka, która się da prać wodą, otrzymuje się głównie działaniem tłuszczów, czyli metodą zamszownictwa, ob. Garbarstwo.

Ireland William Henry, pisarz i fałszerz angielski, * 1777 w Londynie, † 1835 tamże. Nabywszy, przepisując akta, biegłości w naśladowaniu obcego pisma, podrabiał autografy Szekspira. Głównem jego oszustwem było jakoby odkrycie nieznanej tragedji Szekspira p. t.: „Vortigern and Rowena.“ Długo się na oszustwie nie poznawano i w r. 1796 wystawiono tę tragedję, a 1799 wspaniale ją wydano. Kiedy się oszustwo wydało, I. wzgardzony został z nędzy subjektem księgarskim. Napisał: „Ballads in imitation of the ancient“ (1801); „Neglected Genius“ (1812), poezje „Thewoman of feeling“ (1803); „Gondef the Monk“ (1805) i in.

Irlandja, dzieje lat ostatnich, ob. Wielka Brytanja w dziele głównem i suplemencie.

Irlik-chan, sędzia zmarłych u Kałmuków.

Irzykowski Karol, powieściopisarz, ogłosił powieść „Pałuba“ (Kraków, 1903).

Isabey Eugenjusz Ludwik Gabrjel, malarz francuski, * 1804 w Paryżu, † 1886 w Lagny, syn i uczeń Jana Chrzciciela I. Odznaczył się, jako kolorysta; oprócz olejnych malował i akwarelą. Z wielu obrazów rodzajowych i widoków morskich na wyróżnienie zasługują: „Burza morska w Dieppe,“ „Wybrzeże morskie w Honfleur“ (1827); „Port w Dunkierce“ (1831); „Bitwa pod Texel“ (1839), w muzeum wersalskiem „Zaślubiny Henryka IV“ (1848); „Ruyter wsiadający na okręt“ (1851), w muzeum luksemburskiem, „Polowanie za czasów Ludwika XIII“ (1855); „Uczta weselna“ (1878) i in.

Iselin Henryk Fryderyk, rzeźbiarz francuski, * 1826 w Clairegoutte w Sabaudji Górnej, uczeń Rude'a. Odznaczył się jako doskonały portrecista; celniejsze jego popiersia są: Prezydenta Boileau w muzeum luksemburskiem, ks. de Bauffremont, Persigny'ego, cesarza Napoleona III (1862); Augustyna Thierrego (1864); w Wersalu Margrabiny Clermont-Tonnerre (1872), Admirała Montaignaca (1892). Wykonał nadto posągi księcia de Morny, wzniesiony 1867, w Danville, grupa w Luwrze p. t.: „Duch ognia,“ „Elegancja“ w foyer Opery paryskiej i in.

Isenbart Emil, malarz francuski, * 1846 w Besançon, pejzażysta, uczeń Fouarta. Już w r. 1872 wystawiał swoje prace, z których na wyróżnienie zasługują: „Strumyk w okolicy Val-Noir“ (1888);

„Poranek nad brzegami rzeki Douts" (1891); „Wioska Monthier-Hautpierre" (1894) i in.

Iskarjota, ob. Judasz Iskarjota.

Islandja. W r. 1893 Islandja otrzymała nowe ustępstwo: oddzielono zupełnie jej finanse od finansów Danji, na których potrzeby uboga wyspa dokładała wciąż jeszcze pewną sumę. Ale Islandczycy, choć nie obstawali bardzo przy postawionem przez niektórych żądaniu zupełnej niepodległości z zachowaniem tylko unji osobistej z Danją, podobnej do Norwegji z Szwecją, domagali się wciąż ostatniego uzupełnienia swego samorządu: ministra dla Islandji, wybranego z pomiędzy krajowców i w kraju mieszkającego. Dla uzasadnienia tego żądania powołano się, jak to nieraz bywa, na owo odwieczne w pierwszej unji z Norwegją zastrzeżone, prawo posiadania własnego jarla. I otóż, po dość długim oporze ze strony Danji, nareszcie teraźniejszy, demokratyczny rząd duński zaspokoił i to żądanie. Z dniem 1 stycznia 1904 roku wchodzi w życie to nowe prawo konstytucyjne dla Islandji; już został mianowany pierwszy islandzki minister, odpowiedzialny przed althingiem, mieszkający w kraju; jest nim Hannes Hafstein, poseł i burmistrz Isafjardu, a zarazem wybitny poeta. Faktycznie zatem narodowy samorząd Islandji został obecnie cicho, spokojnie, ale całkowicie urzeczywistniony.

Isoard Joachim, kardynał francuski, * 1766 w Aise, † 1839 w Paryżu, podczas rewolucji był rojalistą; w r. 1803 otrzymał posadę attaché przy ambasadzie w Rzymie. Wkrótce potem mianowany był audytorem roty rzymskiej i podtrzymywał papieża Piusa VII, więzionego w Sawonie, w jego oporze przeciw zachciankom Napoleona. Za Restauracji brał udział w rokowaniach, tyczących się zawarcia konkordatu z r. 1817. Pius VII mianował go jednym z wykonawców swojego testamentu, a Leon XII kardynałem 1827. Karol X dał mu arcybiskupstwo 1829 i godność para.

Isprawnik, sprawnik, naczelnik władzy policyjnej powiatowej w Rosji.

Israëls Józef, znakomity malarz holenderski, * 1824 w Groennigen, pochodzenia żydowskiego. W r. 1844 udał się do Amsterdamu i tam kształcił się, a następnie do Paryża, gdzie był uczniem Delaroche'a w Ecole des Beaux arts. W r. 1848 osiadł na stałe w Amsterdamie. Wymalował wiele obrazów historycznych (Aaron wobec zwłok synów swoich, Hamlet z matką, Małgorzata parmeńska i zbójcy kalabryjscy i in.). Z rodzajowych ważniejsze: „Kołyska," „Rozbitki," wystawione w Londynie 1862, „Troski matczyne." „Sama jedna na świecie," wystawiona w Paryżu 1878; „Wylądowanie rybaków" (1869). **I.** zdobył powszechnie wielkie uznanie, od r. 1888 mianowany członkiem honorowym akademji monachijskiej. Por. „J. **I.**, l'homme et l'artiste, Eauxfortes, par W. Stelink" (1891); Zilchen „Peintres hollandais modernes" (1893); R. Multer „Geschichte der Malerei in XIX Jahrhundert" (Monachjum, 1894); Max Lichenman „J. **I.** et son oeuvre" (1901).

Issakowicz Izaak, arcybiskup lwowski obrządku ormiańskiego, * 1824, † 1901 we Lwowie, kształcił się w seminarjum lwowskiem, 1848 r. otrzymał święcenia kapłańskie, poczem był proboszczem w Stanisławowie, 1882 mianowany arcybiskupem lwowskim. Był doskonałym kaznodzieją.

Istar, bogini babilońsko-asyryjska, zdaniem Smitha przyjęta od Akadów, córka według jednych podań bóstwa Anu, według innych bóstwa Sin (księżyca), utożsamiana z gwiazdą zaranną, lub z księżycem, opiekująca się miłością i płodnością, patronka wojowników, wyobrażana z łukiem i strzałami. Czczono ją w Fenicji, Kartaginie, Grecji i w Rzymie, zwana w Kartaginie Astarte, w Palestynie Asthoreth, albo Astharoth, nad Bosforem Astara i Astura; w Arabji zwano ją Athtar. Cechą ubóstwiania jej była miłość, a znamieniem obrzędów zmysłowość, posuwana nieraz do rozpusty. Por. Smith „Chaldäische Genesis" (Lipsk, 1876); Schrader „Höllenfahrt der Istar" (1874); Maury „Histoire des religions de la Grèce antique" (t. 3, 1859) i artykuł „Astarte" w Roschera „Lexicon der griech. und röm. Mythologie."

Istmijskie igrzyska (grec.) zajmowały pierwsze miejsce po olimpijskich. Święcono je na Korynckim przesmyku, zwanym Isthmos, od którego wzięły swe miano, w gaju sosnowym poświęconym Posejdonowi, obok świątyni Posejdona w porze letniej, co dwa lata w czasie pomiędzy czwartym a pierwszym, jako też pomiędzy drugim a trzecim rokiem Olimpjady, tak, że przypadały na ostatni lub pierwszy miesiąc roku olimpijskiego. Przeciąg czasu pomiędzy uroczystemi świętami, zwany Istmjadą, oznaczono jako trzechlecie, których dwa składało się na jedną Olimpjadę. Por. Krauze „Die Pythien, Nemeen und Isthmien" (Lipsk, 1841).

Isturiz, Franciszek Ksawery de..., mąż stanu hiszpański, * 1790 w Kadyksie, † 1871 w Madrycie. Brał udział podczas wojny o niepodległość i odznaczył się jako gorący patrjota. W jego domu w Kadyksie przygotowywało się powstanie po kierunkiem Quirogi i Riego. W 1820 powstanie to wybuchło. W r. 1822 **I.** obrany posłem, prezydował w Kortezach i głosował za pozbawieniem króla władzy, to też w następnym roku został skazany na śmierć i schronił się do Anglji, gdzie przebywał do amnestji r. 1834. W r. 1836 został ministrem spraw zagranicznych. W 1837 powstanie obaliło jego gabinet, **I.** musiał uciekać za granicę. Wrócił w r. 1838 i objął prezydjum Kortezów i był wiernym sługą królowej Marji Krystyny. W roku 1850—54 był ambasadorem w Anglji, od 1856 w Rosji. W r. 1862 był prezesem rady stanu, 1863—1864 r. ambasadorem we

Francji. Po rewolucji r. 1868 usunął się do życia prywatnego.

Ito Hirobumi, margrabia, polityk japoński, popierał od 1898 politykę Jamagaty i był ochmistrzem dworu i nauczycielem politycznym następcy tronu. W r. 1900 utworzył nową partję polityczną, Rikken Seiga-Kai, i objął stanowisko prezesa ministrów. Po ustąpieniu tego stanowiska odbył podróż po Europie.

Itr, pierwiastek chemiczny, ob. Ytr.

Ivarsson Karol, polityk szwedzki, * 1818 r. w Halland, † 1889. Od 1859—1865 r. należał do przedstawicieli stanu chłopskiego w sejmie. Po reformie sejmowej w r. 1866 zdobył wielki wpływ w drugiej izbie i zdołał ze swojem stronnictwem przeprowadzić wiele reform, między innemi równomierniejszy podział podatku gruntowego. Por. Emil Svensen „Karl Ivasson och landtmanna partiet" (Sztokholm, 1890).

Iwakura Tomoni, mąż stanu japoński, * 1815 w Kjoto, † 1887 r. W r. 1858 był doradcą mikada Kommei. Tenno skłonił go do niepotwierdzenia układu zawartego przez szjoguna z Tokjo z Amerykanami, ale popadłszy wkrótce w niełaskę u mikada, połączył się z kilku wybitnymi Japończykami i obalił szjogunat w 1868. W r. 1868 mianowany był ministrem, a 1870 r. wielkim doradcą (Dainagona) i 1871 ministrem spraw zagranicznych i wiceprezesem ministerjum (U-Daijin). W r. 1872 na czele poselstwa udał się do Stanów Zjednoczonych i do Europy. W r. 1873, powróciwszy, nie chciał się zgodzić na wojnę z Koreą, w skutek tego wykonano na niego zamach 1874 r.

Iwanowski Eustachy (pseudonim: Helenjusz), historyk, * 1814, † 1903. W 1825 oddany do liceum krzemienieckiego, spędził w tej szkole 5 lat. Po powrocie do domu zaprawiał się do życia publicznego pod okiem ojca. Od r. 1838 gospodarował we własnej wiosce w pow. Taraszczańskim, ale dopiero od śmierci ojca († 1844), datuje się bardziej samodzielna jego działalność. **I.** Zwiedził kraj prawie cały wszerz i wzdłuż we wszystkich kierunkach, objechał wszystkie niemal zakątki, nie pominął żadnej miejscowości, mającej historyczne znaczenie; wszelkie ruiny dawnych zamków i każdy prawie pomnik przeszłości oglądał, uczcił swoją miłością; oprócz tego zwiedzał bibljoteki, archiwa dawne, zbiory naukowe, aby to wszystko wyzyskać dla mających powstać swoich prac historycznych. Następnie wyjechał za granicę. W roku 1860 wydał w Poznaniu „Kilka rysów i pamiątek." Potem: „Wspomnienia narodowe," „Wiadomości historyczne o księżach Bazyljanach w Humaniu," „Rozmowy o Koronie Polskiej," „Wspomnienia lat minionych," „Pamiątki polskie z różnych czasów" i inne. Nie są to jednolite prace historyczne, nie są to także pamiętniki pewnej danej doby lub epoki—są to *Silvae rerum* w guście staroszlacheckim, ale w lepszym stylu i z większym przyborem historycznym pisane, różnobarwne treścią, przyjemne żywym kolorytem i zacięciem opowiadania, i dlatego bardzo chętnie czytane po domach i dworach. Na kilka lat przed śmiercią wydał własne pamiętniki: „Listki wichrem do Krakowa z Ukrainy przyniesione." Nakład całej tej pracy ofiarował jednemu z zakonów, który, znalazłszy jakieś ustępy mniej pochlebnie mówiące o jednym z biskupów, zarządził spalenie wszystkich egzemplarzy tego dzieła. Z kilku egzemplarzy ocalałych przypadkowo odtworzono nowe wydanie, znacznie rozszerzone w 2-ch tomach. W 1902 r. **I.** dodał tom trzeci, gdzie są niektóre szczegóły autobiograficzne.

Iwaszkiewicz Klemens, malarz polski, * 1804 na Litwie, † 1848, wypadłszy z okna 2-go piętra; uczeń Smuglewicza i Rustema, na stałe osiadł w Warszawie. Wykonał wiele portretów, między innemi Jakóba Epsteina. Por. Rastawiecki „Słownik malarzów polskich."

Iwill Marja Józef, malarz francuski, * 1850 r. w Paryżu. Malował głównie pejzaże, z których ważniejsze: „Suresne podczas zimy" (1875), „Okolice Meudon" (1877); „Zatoką w Dinars" (1880); „Pornic" (1882); „Sekwana pod Rouen" (1883); „Poranek kwietniowy" (1890); „Po deszczu" (1892); „Odpływ morza w Morsalines" (1894) i in.

Izba administracji publicznej. Taki tytuł nosiły przed ustanowieniem Księstwa Warszawskiego władze departamentowe, zorganizowane w myśl dekretu Komisji Rządzącej z d. 26 stycznia 1807 r.

Izba edukacyjna, jest to nazwa urzędu, który czuwał przez 5 lat nad wychowaniem publicznem za czasów Księstwa Warszawskiego. Utworzona przez komisję rządzącą d. 26 stycznia 1807, **I. e.** istniała i działała do początków r. 1812, kiedy ją zastąpiła dyrekcja edukacji narodowej. Miała sobie poruczony nadzór nad całym wydziałem oświaty, chociaż poddano ją pod zwierzchnictwo ministerjum spraw wewnętrznych. Por. Henryk Konic „Kartka z dziejów oświaty w Polsce. Władze oświecenia publicznego i oświata elementarna w Księstwie Warszawskiem" (Kraków, 1895, str. 157).

Izba obrachunkowa, takie miano nosi władza sprawująca kontrolę nad funduszami państwa. Por. Antoni Pułjanowski „Najwyższa izba obrachunkowa Królestwa Polskiego, od 1808 do 1866" w Bibl. umiej. praw., zeszyt 42; Okolski „Wykład prawa i administracji," t. 1, str. 211; Maurice Block „Dictionnaire de l'administration française," wyd. 3 (Paryż, 1891); „Cour de comptes."

Izba skarbowa. Po zniesieniu w Królestwie Polskiem władz autonomicznych utworzono we wszystkich 10 gubernjach **I-y s-e** (Kaziennyja palaty), po jednej w każdej gubernji, a to na zasadzie ukazu z d. 26 marca 1869 r. Organizacja **I. sk.** w Królestwie opiera się na przepisach ogólnych dla cesarstwa (art. 1007—1071 Og. Org. gub., t. 2. Zbiór Praw), oraz specjalnych (**art. 159**

—176, Org. Gub. Kr. Pol.). Do I-y s-ej warszawskiej należy zarząd archiwum aktów dawnych po oddzielnym zarządzie finansowym Królestwa. Por. Okolski „Wykład praw. administr.“ (Warszawa, 1880, t. 1, str. 279).

Izdebska Władysława, autorka powiastek dla dzieci, * 1829, † 1902.

Izdebski Cyprjan, filolog, * 1820 w Opolu Lubelskiem, † 1902, kształcił się na kursach dodatkowych w Warszawie i w uniwersytecie petersburskim, następnie był nauczycielem w różnych szkołach, w r. 1861—62 wykładał gramatykę łacińską w klasie przygotowawczej do Szkoły Głównej, ostatnio był nauczycielem gimnazjum realnego w Warszawie do r. 1876. W ostatnich latach życia utracił wzrok i osiadł w rodzinnym majątku Niezabytowie. Wraz z Fechtem, Stoetzerem i Szmurłą opracował gramatykę łacińską, wydaną nakładem okręgu naukowego warszawskiego (4 cz., 1855—57).

Izis, ob. Izyda.

Izmail pasza, wicekról Egiptu, ob. artykuł w dziele głównem.

Izmail pasza.

Izolacyt, materjał służący do zamiany drzewa i kamieni na ogniotrwałe izolatory elektryczne. Wyrabiany jest od r. 1897 przez firmę Baümler w Dreźnie; skład jego jest nieznany.

Izostazja, w geologji, kołysanie się statyczne powierzchni ziemi. Według Duttona (1895), skorupa ziemi pozostaje w warunkach odpowiadających ciśnieniom hydrostatycznym; obszary ziemi, w których gromadzą się materjały ciężkie, ulegają obniżeniu, gdy natomiast podnoszą się okolice, które pod wpływem erozji i innych czynników materjał swój tracą. Taka wszakże *teorja izostatyczna*, mająca tłómaczyć dostrzegane podnoszenia się jednych i obniżanie innych wybrzeży morskich, nie liczy wielu stronników.

Izyda, po egip. Eset, w późniejszych czasach Ese, jedno z największych i najpopularniejszych bóstw egipskich, córa bożka ziemi, zwanego Seb (gr. Kronos), i bogini nieba Nut (Rhea), siostra Ozyrysa, Seta i Nebthat, małżonka Ozyrysa, matka Horosa i Bast. **I.** jest boginią nieba wschodniego, a stąd i początku roku, symbolem ziemi, zroszonej przez wody Nilu, macierzyńskim żywiołem w przyrodzie. Podobnie jak Hathor, wyobrażano ją sobie w postaci krowy, zwierzęciem jej poświęconem jest krowa, sama zaś nosi na głowie tarczę słoneczną pomiędzy krowiemi rogami, w ręku ma berło, kwiatami owite i krzyż z obłączkami, symbolizujący życie w całej przyrodzie. Grecy, którzy symboliczne rogi jej krowie za sierp księżyca, a tarczę słoneczną za księżyc uważali, uczynili z I-dy życiodajną boginię księżyca. Kult I-dy już za czasów Herodota przedostał się przez granice Egiptu, bo, jak już Herodot (4,186) świadczy, czczono ją w Kyrene; od czasów zaś Ptolomeuszów rozszerzyła się cześć jej po całym Wschodzie, po wszystkich ziemiach zamieszkanych przez Greków. W Rzymie ślady czci bogini I. znajdujemy już podczas drugiej wojny Punickiej; kult jej, od czasów Sulli coraz powszechniejszy, już w latach 59 i 50 przed Chr. dla nadużyć, rozwiązłych bezeceństw, rozpusty, oszustw i zbrodni przytłumiany, uzyskał za czasów Wespazjana sankcję urzędową w całem państwie Rzymskiem. Por. Boulage T. R.: „Des mystères d'Isis“ (Paryż, 1820); Lafaye „Histoire du culte des divinités d'Alexandrie hors de l'Egypte“ w Bibl. des écoles français d'Athènes et de Rome (zeszyt 33, z 1884); Lovatelli „Il culto d'Iside in Roma“ w Nuova Antol.,“ Roscher „Lexicon d. griech u. röm. Mythologie“ (t. 2, str. 360—568).

J.

Jaabäk Sören, polityk norweski, * 1814 w Holmie, prowincji Mondal, † 1894 r. w Chrystjanji. W r. 1845 wybrany do stortingu (sejmu) norweskiego, należał do niego do końca życia. **J.** stał na czele partji ludowej po stronie radykalnych. W r. 1865 założył tygodnik *Folketidende*, który wychodził do r. 1881. Napisał: „Englands Historie fordet norske Folk,“ „Varme Piller“ (1880); „Sang of Hvile“ (1883); „Kongres og Keiseres Levevis“ (1882—84); „Den hoiste Magt in Staten“ (1883) i in.

Jabłkowiec, motyl, *swójkowka owocowa*, ob. Zwójkówki.

Jabłoczkow Paweł, elektrotechnik, * 1848 w Serdobsku (gub. Saratowska), † 1894 w Saratowie. Służył w wojsku, a po wystąpieniu z armji zajął się elektrotechniką i przebywał najczęściej w Paryżu. Zasłynął z wynalazku lampy elektrycznej, która otrzymała nazwę *lampy Jabłoczkowa* (ob. Elektryczne światło). Umarł w niedostatku. Ogłosił „Notes sur les procédés d'éclairage éléctrique“ (2 wyd., 1878).

Jabłonowski Aleksander, historyk, członek akademji krakowskiej, wydał nadto: „Źródła dziejowe: „Ziemie ruskie, Ruś Czerwona“ (Warszawa, 1902); opracowuje atlas historyczny.

Jabłonowski Władysław, wydał jeszcze: „Chwila obecna;“ w 1903 objął redakcję „Bibljoteki dzieł wyborowych.“

Jachimowicz Teodor, malarz polski, * 1800 w Bełzie, kształcił się w Wiedniu, oddał się malarstwu dekoracyjnemu i pracował w r. 1827—36 w teatrze Karola, w r. 1836—51 w teatrze Józefa, 1851 w operze w Wiedniu, następnie w operze w Warszawie. Z rodzajowych obrazów **J.** na wyróżnienie zasługują: „Szarża ułanów,“ „Prefektura“ i „Katedra św. Piotra w Beauvais“ i „Widok Niemirowa.“ Obrazy te były wystawione w roku 1894 we Lwewie na wystawie retrospektywnej.

Jachowicz Stanisław. Nowe wydanie wierszy i bajek wyszło w Warszawie (1902).

Jackson John Adam, rzeźbiarz amerykański, * 1825 uczeń Johnstona w Bostonie, od 1851 przebywał w Paryżu, w r. 1858 wyjechał do New Yorku, następnie udał się do Florencji, gdzie wykonał grupę „Ewa nad zabitym Ablem“ i in.

Jackson William Lawries, polityk angielski, * 1840 w Leeds. Będąc dyrektorem kolei żelaznej północnej i bogatym przemysłowcem garbarskim, został sekretarzem stanu ministerjum skarbu w zachowawczych gabinetach lorda Salisbury'ego, w r. 1885—86 i 1886—91. W r. 1891 został po usunięciu się p. Balfoura sekretarzem stanu dla Irlandji.

Jacobini Ludwik, kardynał, sekretarz stanu, * 1830 w Genzano, † 1887 w Rzymie. Mieszkając w Wiedniu, prowadził sprawy Kościoła w ościennych państwach. W r. 1880 z polecenia papieża prowadził układy z rządem pruskim, pomimo że sprawa ta, prowadzona za pośrednictwem posła niemieckiego w Wiedniu, księcia Reuss'a i osobiście przez **J**-go z Bismarckiem w Gasteinie, nie dała na razie pożądanych rezultatów, jednakże posłużyła **J**-emu do nawiązania stosunków ku pożytkowi katolików w państwie Niemieckiem. Układy, prowadzone z rządem rosyjskim, przyczyniły się do ustanowienia biskupów w różnych djecezjach w Królestwie. W r. 1875 podróżował **J.** po Galicji i badając tam położenie Kościoła, zaprowadził zmiany w metropolji unickiej, poczem ogłoszono bullę papieską o reformie Bazyljanów. W r. 1879 **J.** mianowany został kardynałem i 1882 powołany do Rzymu na stanowisko sekretarza stanu. Napisany przez **J.** list do biskupa mogunc.kiego

w sprawie septennatu wojskowego, wywołał ostre krytyki.

Jacobowski Ludwik, poeta niemiecki, * 1868 w Poznańskiem, należał do zwolenników modernizmu, był współwydawcą pisma. Wydał parę tomów poezji lirycznych: „Aus beweg ten Stunden" (1889); „Funken" (1890); „Am Tag und Traum" (1896); „Leuchtende Tage" (1899); romanse: „Werther der Jude" (1892); „Anne Marie" (1896); „Der Kluge Sheikh" (1897) i t. d.

Jacques bonhomme, była to nazwa szyderczа, którą szlachta francuska w połowie XIV w. nadawała chłopom, dotkliwie wtedy ciemiężonym i wyzyskiwanym przez panów.

Jacquet Eugenjusz Stanisław, orjentalista belgijski, * 1811 w Brukseli, † 1838 w Paryżu. Powziął zamiar wydania wielkiego dzieła „Corpus Inscriptionum indyjskich," ale nie mógł tego dokonać zmarłszy przedwcześnie. „Journal asiatiques" ogłosił wykaz jego prac (1839 i 1842); z tych główne są: „Considérations sur les alphabets des Philippines" (Paryż, 1831); „Légendes de l'entrevue du docteur Justingé avec l'esprit du foyer" (Paryż, 1832); „L'Episode de Viçvamitra" (1835); „Notices sur le médailes bactriennes et indoscitiques, rapportées par le général Allard" (1836). Por. F. Nive . „Mémoire sur la vie et les travaux d'Eugène Jacquet" (Bruksella, 1856).

Jacquot Jerzy, rzeźbiarz francuski, * 1794 w Nancy, † 1874 uczeń Rameya, Bosia i Grosa. Wykonał wiele płaskorzeźb, popiersi, grup i posągów, z których ważniejsze: „Amor z łabędziem" (1827); „Posąg Ludwika Filipa I" (1831); „Chrystus na krzyżu" (1847); „Herkules pokonywający Hydrę" (1859) i „Duch Wojny" w gmachu ministerjum spraw wewnętrznych w Paryżu; karjatydy w Luwrze i in.

Jaczynowska Katarzyna, * 1873 w Szawlach gub. Kowieńskiej, pjanistka. W r. 1882—1893, kształciła się w konserwatorjum w Petersburgu, a potem w Dreźnie, gdzie była uczennicą Rubinsteina. W r. 1897 została nauczycielką w instytucie muzycznym w Warszawie. Występowała z wielkiem powodzeniem w koncertach we wszystkich większych miastach w Europie. W 1899 r. udała się do Wiednia, gdzie uzupełniła studja pod kierunkiem Leszetyckiego.

Jaówież, plemię litewskie, ob. Jadźwingi.

Jadassohn Salomon, pedagog muzyczny, * 1831, † 1902 w Lipsku.

Jadnik *(Galeodes),* pająk, toż co Solpuga (ob.).

Jadwiga, córka Mszczuja I, rządcy Pomorza i Zwinisławy niewłaściwie Marją nazwanej, córki Mieszka III Starego, urodzonej z ruskiej księżniczki Eudoksji. Długosz nazywa ją Helingą. Była ona siostrą Świętopełka pomorskiego i żoną Władysława Odonicza, czyli Plwacza, w r. 1217—1220. W kodeksie Wielkopolskim 1, № 144 występuje pod r. 1232, † 1249 r.

Jadwiga, córka Kazimierza Jagiellończyka i Elżbiety austrjackiej, * 1457, † 1502. W 17 roku życia wyszła za Jerzego księcia dolnobawarskiego na Landshucie, syna Ludwika, 1474 otrzymał za nią 32,000 dukatów posagu i w wyprawie 100,000 złp. Wiarołomny małżonek wtrącił ją do więzienia w zamku Burghausen. **J.** pochowana u Cystersów w Raitenhaslach. Por. Szajnocha „Jadwiga Jagielonka, księżna bawarska." Szkice historyczne (t. 2, str. 117—146.

Jaenisch Karolina, jedna z przelotnych miłostek Mickiewicza, z czasów jego pobytu w Moskwie, * 1810, jako córka profesora Niemca, wychowana bardzo starannie, przytem obdarzona talentami i wielką urodą, bywała w salonach księżny Zeneidy Wołkońskiej, gdzie spotkała i pokochała Adama Mickiewicza, który jeśli jej nie kochał, to jednak żył z nią w wielkiej zażyłości. Rozłączywszy się z Mickiewiczem, **J.** zaślubiła powieściopisarza rosyjskiego Mikołaja Pawłowa. Pisywała powieści i poezje, z których na wyróżnienie zasługują: „Zbiór poezji" wydany 1841 r., powtórnie 1863; powieść „Ein Doppelleben" (1848), przetłómaczyła nadto balladę Mickiewicza „Trzech Budrysów" p. t.: „Die drei Söhne des Litauers Budrys v. Adam Mickiewicz, übersetzt von Karoline von Pawloff in 81 Jahre ihrer Lebens." Por. Władysław Mickiewicz „Żywot Adama Mickiewicza" (t. 1, rozdział 10, Poznań, 1890—95).

Jagielloński uniwersytet w Krakowie, ob. Kazimierz Jagielończyk.

Jaglica *(Trachoma),* choroba oczu, polegająca na zapaleniu ziarnistem łącznicy czyli spojówki (ob.), objawia się rozwojem wystających utworów okrągłych, szaroczerwonawych, zwłaszcza w okolicy fałdy przejściowej, które są zbiorem ciałek limfatycznych. **J.** należy do najgroźniejszych chorób ocznych, a to z powodu długotrwałego przebiegu, zmian następczych, jakie powoduje w rogówce, i zaraźliwości; leczenie jej jest bardzo trudne. Zmiany, sprowadzane w rogówce, polegają na tworzeniu się łuszczki, która stopniowo zajmuje coraz większy obszar i osłabia wzrok, a niekiedy prowadzi do zupełnej ślepoty. Napastuje zwłaszcza ludność ubogą, żyjącą w złych warunkach hygjenicznych.

Jagodziński Teofil, prałat domowy Jego Świątobliwości, kanonik archikatedry warszawskiej, * 1833 w Warszawie, kształcił się tamże, studja ukończył r. 1858 i został nauczycielem religji w Instytucie głuchoniemych i ociemniałych, wkrótce został wicedyrektorem, a następnie do r. 1887 dyrekorem tej instytucji, dla której dobra pracował lat 44. W r. 1880 został kanonikiem kaliskim, 1883 r. kanonikiem kapituły warszawskiej, 1900 prałatem domowym J. Świątobliwości. **J.** był nadto współpracownikiem i redaktorem *Przeglądu katolickiego* i wiele artykułów drukował w *Encykl.*

kościelnej. Napisał nadto: „Książkę do nabożeństwa dla głuchoniemych" (1897); „Systematyczny sposób wykładu głuchoniemym religji i moralności" (1876), oraz „Słownik mimiczny" (1879).

Jahołkowska Cecylja z Hofmeistrów, autorka polska z pierwszej połowy XIX w. napisała: „Edgar i Cecylja" powieść (Lwów, 1837); „Lawinja czyli niestałość żony wynikająca z wad męża" (Wilno, 1840); „Edgar i Eugenia, czyli niektóre wypadki z rokoszu Bohdana Chmielnickiego" (Wilno, 1841) i in. Por. „Bibljografja Polska" K. Estreichera.

Jako, papuga czerwonoogonowa, ob. Papugi.

Jakobinka, roślina, ob. Zinnia.

Jakób I, ze Żnina, arcybiskup gnieźnieński, † 1148; po śmierci arcybiskupa Marcina przez kapitułę metropolitalną następcą jego obrany i przez papieża Kaliksta II w 1119 zatwierdzony. Por. Jan Korytkowski „Arcybiskupi gnieźnieńscy" (t. 1, str. 223—246).

Jakób I. Zdobywca, król Aragonji, * 1208 r. w Montpellier, † 1276 w Xativa, syn Piotra II, panował od 1213 do 1276. Jako jeden z najszlachetniejszych i najbardziej rycerskich monarchów Wieków Średnich, stoczył z Saracenami 30 bitew i odebrał im Majorkę i Walencję. Rządził łagodnie i rozumnie. Por. Tourtoulon „Jayme I le Conquérant" (Montpelier 1863—67); „The chronicle of James I king of Aragon written by himself" (Londyn, 1883); D. Swift „Life and times of James the first the Conqueror" (Londyn, 1894).

Jakób II Sprawiedliwy, król Aragonji, * około 1260, † 1327, drugi syn Piotra III, po którego śmierci r. 1285 został królem Sycylji, a po śmierci brata Alfonsa III, 1291 królem Aragonji. Chcąc pogodzić się z Kościołem, wyrzekł się w r. 1295 Sycylji i w r. 1296—99 stoczył wojnę z bratem Fryderykiem, którego Sycylijczycy ogłosili królem. W r. 1324 odebrał Genueńczykom Sardynię. W r. 1319 zapewnił przez prawo, wydane w Tarragonie, połączenie Aragonjii, Walencji, Katalonji i Majorki w jedno państwo, wzmocnił powagę sądów i zwalczał przewagę szlachty przy pomocy duchowieństwa.

Jakób, książę kurlandzki, * 1610, † 1682, syn kurlandzkiego księcia Wilhelma Kettlera i księżny Zofji brandeburskiej. Kształcił się w Rostocku i Lipsku, później wstąpił do szeregów polskich i walczył pod wodzą Władysława IV przeciw Moskwie pod Smoleńskiem, w r. 1659 król polski udzielił mu inwestytury. W r. 1642, po śmierci księcia Fryderyka, **J.** objął rządy. Por. C. W. Cruze „Curland unter den Herzogen" (Mitawa, 1837); Manteuffel „Listy z nad Bałtyku" (Kraków, 1889) i „Jakób ks. kurlandzki i jego następcy" (tamże, 1896); J. H. Diederichs „Herzog Jacobs von Kurland Kolonien" (Mitawa, 1890) i in.

Jakóba św. zakon rycerski (cavaleria de S. Jago de la Spada), powstał w 1170 za panowania Ferdynanda II króla Leonu i Kastylji dla bronienia przeciwko Maurom pielgrzymów, idących do grobu św. Jakóba z Komposteli. Papież Aleksander III zatwierdził ustawę w r. 1175, a Honorjusz III i Inocenty IV powtórzyli potwierdzenie. Ferdynand V w r. 1493 wydał postanowienie, mocą którego godność mistrza zakonu połączona była z koroną Hiszpanji. Strój rycerzy zakonnych składał się z płaszczu białego z czerwonym, w kształcie szpady, krzyżem, otoczonym bogatemi haftami.

Jakub Chan, emir Afganistanu, * 1849, syn Szir Alego, po którego śmierci r. 1879 **J.** objął rządy i zaraz rozpoczął układy z Anglikami, chcąc zakończyć prowadzoną przez ojca wojnę; w tym celu udał się do obozu angielskiego pod Gundamak i podpisał 8 maja 1879 pokój, i choć został uznany za emira, musiał jednak oddać Anglikom wąwozy, prowadzące do Indji, i przyjąć rezydenta angielskiego do Kabulu. Na ten urząd wyznaczono majora Cavagnarego, który jednak wkrótce podczas zaburzeń ze świtą został zamordowany; skutkiem tego Anglicy wtargnęli do Afganistanu i uwięzili **J.**; wysłano go do Indji. Jego miejsce zajął w r. 1880 Abd Ur Rahman.

Jakubowski Maciej Leon, lekarz, obrany był rektorem uniwersyt. Jagiellońskiego na r. 1900—1.

Jalabert Karol Franciszek, malarz francuski, * 1819 w Nîmes, † 1901 r., studjował malarstwo pod Delarochem, 1841 otrzymał nagrodę rzymską za obraz „Wirgiljusz u Mecenasa." Następnie wykonał Antygonę. **J.** ceniony był szczególnie jako portrecista, wykonał bowiem portrety wszystkich mężczyzn i kobiet, przebywających na dworze cesarza Napoleona III. Wszelako, jako malarz modny, po latach kilkunastu był zapomniany.

James William, filozof i psycholog amerykański, profesor filozofji w uniwersytecie Harvarda w Cambridge pod Bostonem. Zwrócił na siebie uwagę artykułami zamieszczonemi w *Popular science monthly, Mind, Journal of speculative philosophy* i in. W r. 1890 wydał dzieło p. t.: „The principles of psychology" i „A textbook of psychology" (Londyn, 1890). Nadto napisał: „The will to believe" (New-York, 1897): „Human immortality, two supposed objections to the doctrine" (Boston, 1898); „Talks to teachers on psychology and to students on some of lives ideals" (New York, 1899) i in.

James Edmund James, wybitny ekonomista i pracownik społeczny amerykański, * 1855 w Jacksonville. Nauki ukończył 1887 w Halli. W 1883 był profesorem ekonomji w Filadelfji, * 1891 prezesem „Of the University Extension Society," współzałożycielem „American Academy of Political and Social science." Napisał: „Studien über den amerikan. Zolltariff" (Jena, 1877); „Relation of modern Municipality" (Baltimore, 1886); „Adres before the Bankers association" (New York, 1890); „Education of Business Man" (Chicago, 1898); „A model City Charter" (Filadelfja, 1898) i in.

Jameson Leander, b. dowódca wyprawy ochotniczej na Transwal w r. 1895 (ob. dzieło główne), mianowany, został przez gubernatora Kaplandu prezesem ministrów, po ustąpieniu Gordona Springa (luty 1904). Nominacja ta wywołała wielkie oburzenie wśród ludności holenderskiej kraju, gdyż **J.** reprezentuje ideę energicznej walki żywiołu angielskiego z holenderskim w Afryce południowej.

Jamont Edward Ferdynand, generał francuski, w 1897 został na miejsce Saussier mianowany naczelnym wodzem armji francuskiej.

Jan z Lejdy, ob. w dziele głównem Bockold Jan.

Janczewski Edward, botanik, obrany był rektoremu niwersytetu Jagielońskiego na r. 1902—1903.

Jankowicz hr. Juljusz, mąż stanu chorwacki. W r. 1857 otrzymał od cesarza dyplom hrabiowski, ożenił się z hrabianką de Montbal. Początkowo był przywódcą stronnictwa węgierskiego, ale wkrótce przeszedł do obozu narodowego, został żupanem w Pożedze i agitował w sprawie równouprawnienia Chorwatów z Węgrami i przyłączenia Dalmacji do królestwa Chorwackiego, ale kiedy te projekty przedstawił w Wiedniu, stracił urząd żupana. **J.** ofiarował na akademję południowosłowiańską 10,000 fl. Napisał broszurę „Zur Lösung d. ungar. Frage“ (1863). Por. „Oesterreichische National Encykl.“ (Wiedeń, 1835); Wurtzbach „Biogr. Lex.“ (t. 2).

Jankowski Czesław, napisał nadto: „Sześćset lat stosunków polsko-pruskich“ (Wilno, 1902).

Janovsky Vitezslav, lekarz czeski, * 1847 w Pradze, studjował medycynę w Pradze i Wiedniu, w r. 1872 został w Pradze docentem historji medycyny, 1882 profesorem nadzwyczajnym chorób skórnych, 1895 profesorem zwyczajnym. Ogłosił znaczną liczbę rozpraw w różnych pismach lekarskich i opracował część dzieła Eiselta „Odborná pathologie i therapie.“

Janowicz Andrzej, * 1830 w Odesie, † 1902 w Żytomierzu, kompozytor muzyczny i literat, kształcił się w Niemczech. Mieszkał w Kamieńcu Podolskim, gdzie udzielał lekcji muzyki i śpiewu, a później w Berdyczowie. Jako literat napisał powieści: „Szuler,“ „Towarzysz,“ „Poeta i muzyk“ „Martwe klawisze,“ „Wjolonczelista,“ „Jedynak“ (Kijów, 1856); „Wilkołaki“ (Warszawa, 1860); „Żebracy, powieść podolska“ (Kraków, 1863). Z zamiłowania numizmatyk, miał piękny zbiór monet polskich, który jednak w r. 1901 zmuszony był sprzedać. O tym przedmiocie napisał „Symbole i legendy na monetach polskich,“ „Solidy Bolesława z napisami słowiańskiemi,“ „O zadaniach numizmatyki“ i in. Z utworów muzycznych ogłosił: „Duma o hetmanie Romanie Koszyrskim,“ „Msza,“ „Kwartet“ i szereg mazurków, opartych na melodjach narodowych.

Janowicz Radwan Aleksander, prawnik polski, * 1843, kształcił się we Lwowie. W r. 1881 habilitował się na uniwersytecie lwowskim, jako docent prywatny prawa cywilnego, pisząc rozprawę „O interwencji tak zwanej ubocznej“ (Warszawa, 1882). W r. 1883 został profesorem nadzwyczajnym, a 1887 zwyczajnym prawa niemieckiego, w r. 1888, 1901 i 1892 był kolejno dziekanem wydziału prawa. Od 1890 pełni urząd wiceprezesa rady szkolnej okręgowej. Napisał: „O projekcie noweli egzekucyjnej wedle elaboratu rady państwa“ (Lwów, 1875); „O znaczeniu i skutkach orzeczeń najwyższego trybunału sprawiedliwości“ (tamże, 1881); „Kupno renty“ (tamże, 1883); „Historja prawa niemieckiego“ (tamże, 1886—94). Por. Finkel i Starzyński „Historja uniwersytetu lwowskiego“ (tamże, 1894).

Janowski Władysław Maksymiljan, lekarz, * 1866 w Warszawie, medycynę studjował w Warszawie i w r. 1893 otrzymał stopień doktora medycyny. W r. 1893-97 był bakterjologiem miasta Warszawy i zbadał metodę leczenia dyfterytu surowicą. W r. 1897 został ordynatorem oddziału chorób wewnętrznych w szpitalu Dzieciątka Jezus w Warszawie. Za rozprawę „Przyczyny powstawania ropienia w świetle pojęć współczesnych“ (1894) uzyskał nagrodę kasy imienia Mianowskiego. Oprócz tego ogłosił znaczną liczbę prac, jak: „O znaczeniu dyagnostycznem i prognostycznem dokładnego badania pulsu“ (1897); „Fizjologja i patologja wymiotów,“ „Semjotyka wymiotów“ i in. Niektóre prace jego wyszły też po niemiecku. W r. 1897—900 był redaktorem „Pamiętnika Tow. lekarskiego,“ w r. 1900 objął redakcję „Zdrowia.“

Jański Bohdan, † 1840, kształcił się w Warszawie, w r. 1827 rząd wysłał go do Paryża dla przygotowania się na profesora dla przyszłej szkoły politechnicznej, tam stał się zwolennikiem zasad Saint-Simonistów. Gdy Saint-Simoniści rozproszyli się przechodził wprost przeciwne sobie nastroje, będąc „trzeźwym aż do obojętności,“ lub mistykiem aż do obłędu ekstazy. Pod wpływem teozofa Saint-Martina i Mickiewicza zwrócił się 1834 do katolicyzmu i utworzył w swem mieszkaniu „klasztorek,“ w którym pragnący pociech religijnych znajdowali przytułek. Z klasztorku tego wyszedł Piotr Semenenko i Hieronim Kajsiewicz; oni to stali się założycielami zakonu Zmartwychwstańców. Por. Edmund Callier „Bogdan Jański,“ (Poznań, 1876); ks. Paweł Smolikowski „Historja Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego“ (Kraków. 1895).

Japonja. W sierpniu 1899 doprowadził rząd japoński do tego, do czego od 25 lat dążył, t. j. do wyjęcia Europejczyków i Amerykanów z pod sądownictwa specjalnego i poddania ich sądom krajowym, oraz zniewolił ich do placenia podatków dochodowych i przemysłowych. Podczas rozruchów bokserskich w Chinach, wojsko japoń-

skie współdziałało z europejskiemi bardzo zgodnie. Na czele rządu stał przez półtora roku Jamagata, który ustąpił w 1900 r., radząc cesarzowi oddanie prezydjum margrabiemu Ito, posiadającemu liczną partję w parlamencie. W marcu 1901 izba wyższa, chcąc okazać niezadowolenie rządowi, odrzuciła kilka projektów podatkowych, ale pod naciskiem osobistym cesarza przyjęła je w końcu. W maju 1901 gabinet margrabiego Ito podał się do dymisji; cesarz przyjął tylko dymisję ministra skarbu, Watanabe, mianując jego następcą prowizorycznym Sojoniego; reszta członków gabinetu pozostała na stanowiskach do czerwca, kiedy wicehrabia Kacura utworzył nowe ministerjum. W sierpniu 1901 ułożono plan reorganizacji armji i floty. We wrześniu cesarz chiński wysłał poselstwo do Mikada z przeprosinami za zamordowanie sekretarza ambasady japońskiej w Pekinie podczas rozruchów. Margrabia Ito odbył podróż po Europie, odwiedzając dwory i konferując z ministrami. W grudniu 1901 r. cesarz otworzył izbę deputowanych, zaznaczając dobre stosunki z mocarstwami. Swoją drogą partja unji narodowej rozpoczęła agitację w celu zniewolenia rządu do zajęcia się sprawą okupacji Mandżurji przez Rosję, co uznano za niekorzystne dla interesów Japonji. W roku 1902 (30 stycznia) Japonja zawarła z Anglją traktat następującej treści: Art. 1. Strony, zawierające umowę, oświadczają, że będzie im dozwolone zastosowanie środków, jakieby okazały się niezbędnemi dla ochrony interesów swoich, gdyby były zagrożone, czy to przez akcję zaczepną jakiegokolwiek innego mocarstwa, czy to przez zamieszki w Chinach lub Korei, wymagające interwencji którejkolwiek, ze stron zawierających umowę, dla ochrony życia i interesów poddanych swoich. Art. 2. Gdyby Wielka Brytanja lub Japonja, dla obrony interesów swoich, powyżej wymienionych, była wciągnięta do wojny z innem mocarstwem, druga strona, zawierająca umowę, obowiązuje się zachować ścisłą neutralność i użyje wszelkich środków zapobiegających wystąpieniu przeciwko swojemu sojusznikowi mocarstw innych. Art. 3. Gdyby w przypadku wyżej przewidzianym którekolwiek mocarstwo lub którekolwiek mocarstwa wzięły udział w krokach nieprzyjacielskich przeciw sojusznikowi, druga ze stron, zawierających umowę, przyjdzie mu z pomocą i prowadzić będzie wojnę razem z nią i zawrze pokój za zgodą zobopólną. Art. 4. Strony, zawierające umowę, zgadzają się, że żadna z nich nie zawrze bez porady z drugą umowy postronnej, szkodzącej interesom powyżej wymienionym, z jakiemkolwiek innem mocarstwem. —Kwestja mandżurska stopniowo zaczęła nabierać coraz poważniejszego znaczenia. W październiku 1903 rozeszły się pogłoski o zbrojeniu się Japonji. Z początku zaprzeczano temu; mimo to sprawa zaczęła przybierać coraz poważniejszy obrót. Z jednej strony szło o to, żeby wojsko rosyjskie opuściło Mandżurję i żeby porty mandżurskie były otwarte dla handlu zagranicznego, z drugiej, Japonja obawiała się o to, że wpływ rosyjski w Korei zaszkodzi jej interesom. Według traktatu 8 październik 1903 wojsko rosyjskie miało wyjść z Mandżurji. Pełnomocnicy Rosji i Japonji konferowali z sobą. Ostatecznie wojsko rosyjskie nie wyszło z Mukdenu i Niuczwangu. Rokowania pomiędzy Rosją a Japonją trwały w dalszym ciągu. Wyjaśniono, że w Jungampo Rosjanie zbudowali nie fort, lecz stację sygnałową do porozumienia się z Antungiem. Swoją drogą Japończycy się zbroili i zgromadzili w porcie Hakodate 100,000 żołnierzy. Opinja publiczna domagała się wojny. Położenie było niepewne, a wiadomości dochodzące z dalekiego Wschodu bardzo sprzeczne. W listopadzie Japonja zawarła z Chinami traktat handlowy. W grudniu na zgromadzeniu stronnictwa postępowców uchwalono rezolucję, ganiącą w ostrych wyrazach niezdecydowaną politykę zagraniczną gabinetu. W rezolucji wyrażono przekonanie, że dla utrzymania pokoju na Wschodzie azjatyckim potrzeba koniecznie, aby Rosjanie opuścili Mandżurję i aby otwarto tam główniejsze porty. W Japonji zwiększała się liczba zwolenników żądania, aby Rosji posłano ultimatum, ale rząd japoński trzymał się spokojnego sposobu działania, w nadziei utrzymania pokoju. Otwarto sesje parlamentu japońskiego (grudzień 1903), jak zwykle, w izbie parów. Mikado wygłosił mowę tronową, i zaraz rozległ się po sali szelest głosów niezadowolenia i zdumienia, że mowa tronowa dotknęła wschodnio-azjatyckiej sprawy palącej kilku zaledwie ogólnemi słowami, które nie dały reprezentacji narodu żadnego objaśnienia o istotnym stanie rzeczy. Zanim mikado opuścił salę, już opozycja powzięła postanowienie protestu przeciw temu lekceważeniu jej opinji. Niezwłocznie zgromadziła się izba deputowanych w swojej sali obrad i wśród powszechnego zapału, w mgnieniu oka niemal powzięła uchwałę, wprost potępiającą politykę rządu. Uchwała ta, wręczona cesarzowi, a stanowiąca niebywały dotąd w historji parlamentaryzmu japońskiego protest przeciw rządowi, opiewa dosłownie: „Wasza cesarska mość raczył otworzyć dzisiaj osobiście parlament i wystosować do niego serdeczne orędzie, które izba przyjęła z najżywszą wdzięcznością. Cesarstwo Japońskie stoi na szczycie swojej potęgi. Stanowisko jego obecne nie znajduje porównania w historji Japonji z ostatniego tysiąclecia. Członkowie izby deputowanych ubolewają wszelako żywo nad tem, że w chwili tak krytycznej, kiedy losy narodu są w grze, zarządzenia gabinetu tak mało odpowiadają wymaganiom położenia i nie mogą przyczynić się do podniesienia wpływu narodu. Polityka gabinetu nie idzie w parze z postępem państwa, gdyż uwzględnia tylko zagadnienia

wewnętrzne i jest chwiejna. Dyplomacja gabinetu jest z gruntu zła, odwołujemy się przeto do Waszej Cesarskiej Mości z pokorną prośbą o zbadanie stanu rzeczy. Troska o postęp państwa podyktowała tę odpowiedź, która streszcza w sobie nadzieje narodu". W toku dnia wniesiono jeszcze interpelację, wyrażającą ubolewanie z powodu leniwego toku rokowań z Rosją, zagrażającego pokojowi Wschodu, i żądającą dokładnych wyjaśnień, dokąd rokowania doszły. Na to rząd odpowiedział rozwiązaniem izby deputowanych. Ministerjum podało się do dymisji. Cesarz japoński wezwał ustępujące ministerjum, aby sprawowało czynności rządowe do chwili zebrania się nowego parlamentu. Rząd japoński przedstawił rządowi rosyjskiemu notę, w której oświadczył, że przedłużanie bezterminowe okupacji rosyjskiej w Mandżurji, a tem bardziej przyłączenie tej olbrzymiej prowincji chińskiej do Rosji sprzeciwia się interesom japońskim, które byłyby zagrożone pod względem politycznym, zarówno jak handlowym, państwo bowiem, posiadające Mandżurję, panowałoby nad zatoką Czili, nad Pekinem i Tjencinem. Zarazem żądała Japonja wyłączności protektoratu swojego nad Koreą, która leży w obrębie sfery wpływu japońskiego i stanowi obszar, przeznaczony przez warunki przyrodzone i etnograficzne do asymilacji z Japonją. Nota ówczesna rządu japońskiego wykazywała, że ani interesy polityczno-handlowe Japonji, ani powaga jej na Wschodzie azjatyckim nie pozwalają na uszczuplenie Chin i na zamknięcie Japonji dostępu do brzegów i wnętrza tego państwa. W odpowiedzi na tę notę gabinet petersburski odepchnął wprost myśl układania się w sprawie dalszych losów Mandżurji z kimkolwiek, oprócz z Chinami, co zaś do Korei, to zastrzeżono podział protektoratu w ten sposób, że północna Korea musiałaby pozostać otwartą nietylko dla handlu rosyjskiego, lecz i dla armji rosyjskiej, dla której stanowi szlak najbliższej komunikacji pomiędzy Władywostokiem a Portem Artura. Południową Koreę pozostawia Rosja Japonji, wymawiając sobie tylko prawo urządzenia stacji wojskowych w Masampo i Mokpo. W końcu grudnia, w poselstwie rosyjskiem odbyła się konferencja japońskiego ministra spraw zagranicznych, barona Komury, z baronem Rosenem. Komura wręczył posłowi rosyjskiemu odpowiedź Japonji na notę rządu rosyjskiego. Japonja w odpowiedzi swojej prosi, aby Rosja raz jeszcze zastanowiła się nad temi kilku punktami swoich propozycji, którym Japonja przypisuje szczególne znaczenie. Ogłoszono nadzwyczajne środki, uchwalone przez gabinet, a zatwierdzone przez tajną radę. Rządowi otwarto nieograniczony kredyt na cele obrony zbrojnej kraju. Wydano jeszcze trzy rozporządzenia: pierwsze z nich poddaje kolej koreańską z Seulu do Fuzanu pod surową kontrolę rządu japońskiego, drugie zawiera nowe przepisy o organizacji głównej kwatery i sztabu generalnego na przypadek wojny, w trzecim tworzy się rada wojenna. W końcu grudnia ogłoszono dekret, na którego mocy rząd po raz pierwszy został zniewolony do zastosowania 7-go artykułu konstytucji i przedsięwziął następujące środki nadzwyczajne: wypuszczenie pożyczki z amortyzacją w ciągu 2 lat, wypuszczenie biletów kredytowych, mających być zamortyzowanemi w ciągu lat 5, wreszcie użycie specjalnych rządowych kapitałów zapasowych. Zarząd kolei z Seulu do Fuzanu będzie miał charakter półoficjalny i otrzyma dozór rządowy. Stan armji japońskiej przedstawia się, jak następuje. Od dnia 21 stycznia 1889 r. obowiązuje w Japonji powszechna służba wojskowa. Służba czynna zaczyna się z ukończeniem lat 21, trwa trzy lata w armji, cztery we flocie. Częstokroć wcześniej już wstępują do linji ochotnicy, których zdolność do służby jest stwierdzona. Wykształcenie średnie jest bardzo wysokie, analfabetów liczą zaledwo 15%; natomiast odzywają się skargi na zanik sił fizycznych. Służba w rezerwie trwa cztery lata i cztery miesiące; dwukrotnie przewidziane są w tym czasie trzytygodniowe ćwiczenia; służba w rezerwie marynarki trwa trzy lata. Do obrony krajowej należą wreszcie wysłużeni żołnierze przez lat pięć. Oprócz tego od lat 17 do 40 każdy, zdolny do noszenia broni Japończyk, który nie należy do linji, rezerwy albo obrony krajowej, należy do pospolitego ruszenia. Żołnierze, którzy posiedli wyższy stopień wykształcenia i mogą sami się utrzymać, służą tylko rok w linji. Naczelnym wodzem armji jest cesarz. Sztab generalny stanowi instytucję samodzielną i rozporządza dla własnych celów, jak w Niemczech, osobnym bataljonem kolejowym. Armja podzielona jest na trzy komendy: wschodnią, środkową i zachodnią. Każdy gatunek broni ma swoją inspekcję generalną. Szczególnem w swoim rodzaju urządzeniem jest rada marszałków, złożona z trzech marszałków i stojąca przy boku cesarskim, jako najwyższe ciało doradcze. Podziału na korpusy niema; nawet podczas wojny z Chinami dywizje podlegały wprost rozkazom najwyższych komend armji; prawdopodobnie ten ustrój będzie i nadal utrzymany. Wojsko linjowe dzieli się na dywizję gwardji i 12 dywizji linjowych, które znowu dzielą się na dwie brygady piechoty; każda brygada liczy dwa pułki piesze, każdy pułk trzy bataljony. Oprócz tego liczy każda dywizja pułk jazdy, pułk artylerji, bataljon techniczny i bataljon taboru; tylko dywizja gwardji i pierwsza dywizja liczą po całej brygadzie konnicy i artylerji. Oprócz tego należą do 1, 4 i 5 dywizji pułki artylerji fortecznej, do 10-ej bataljon, do 12-ej dwa pułki i jeden bataljon artylerji fortecznej, razem 20 bataljonów, przeznaczonych do obrony wybrzeży. Pułki jazdy dzielą się na trzy szwadrony, pułki

artylerji liczą po sześć baterji. W czasie pokoju kompanja piechoty liczy 156 żołnierzy, baterja 128, kompanja forteczna 135, wliczając w to zawsze pięciu oficerów. W razie wojny kompanja podnosi się do 217 karabinów, baterja ma 6 dział, 150 ludzi i 112 karabinów. Oprócz trzynastu dywizji linjowych, istnieje jeszcze odrębna milicja na wyspie Cuszima, służąca tylko rok. Na wyspie Formozie stoją trzy mieszane brygady, razem 6,000 ludzi. Piechota uzbrojona jest w karabin systemu Meidżi, podobny do karabinów Mauzera, dzieło pułkowników Arisaka Henjo i Murata. Kaliber 6.5mm., szybkość pierwotna 725 m., celność strzału na odległość 2,000 m. Działa szybkostrzałowe, kalibru 75 cm., z hydraulicznym hamulcem i bezdymnym prochem. Jazda uzbrojona jest w szable i karabiny, gwardja nosi lance. Materjał w koniach zdaje się uzdolniać jazdę japońską raczej do służby wywiadowczej, niż do bitwy w zwartych masach. Korpus oficerski posiada wysoki stopień wykształcenia. Szkoła wojskowa w Tokjo co rok wydaje około 700 kandydatów na wybornych oficerów. Nauka w niej trwa 18 miesięcy. Wyższego wykształcenia wojskowego dostarcza wybrańcom akademja wojskowa, zorganizowana na wzór pruskiej. Armja linjowa w Japonji liczy 156 bataljonów, 51 szwadronów i 114 baterji, oprócz wojska technicznego. Siłę dywizji, złożonej z 12 bataljonów piechoty, trzech szwadronów jazdy, 36 dział, bataljonu pjonierów, bataljonu taboru z czterema kolumnami prowjantowemi (na cztery dni zaopatrzonemi), siedmiu kolumnami amunicyjnemi, sześciu szpitalami polnemi, dwoma oddziałami sanitarnemi, oddziałem cyklistów i oddziałem telegrafu, obliczają na 14,000 żołnierzy. Razem dają one 180,000 ludzi, 684 działa. Resztę armji, której siła w razie wojny obliczana jest na blizko miljon walczących, stanowią rezerwa, obrona krajowa i pospolite ruszenie. W końcu stycznia 1904 rząd przygotował emisję pożyczki wewnętrznej na 100 miljonów jenów, po kursie 95 proc. na 5 lat. Nadto przekazane będzie skarbowi 25 miljonów podatku gruntowego, 15 miljonów z podatków cukru, 40 miljonów zaś ma być ściągniętych przez zaniechanie robót publicznych i inne oszczędności. Wszystkie te źródła służyć mają na zabezpieczenie pożyczki wojennej. Kwestja wojny zależała od treści odpowiedzi rządu rosyjskiego na notę rządu japońskiego. Na opublikowanie tej noty oczekiwano z gorączkowym niepokojem. 2 lutego 1904 król Edward VII w mowie tronowej, a następnie w izbie lordów minister spraw zagranicznych, lord Lansdowne, oświadczył, że ani Rosja, ani Japonja nie prosiły Anglji o przyjacielskie pośrednictwo. Mimo tego rząd angielski pragnął zawsze współdziałać w pokojowem załatwieniu zatargu. Gdyby zaszedł wypadek, że współdziałanie rządu angielskiego w osiągnięciu celu pokojowego okazałoby się pożądanem, rząd angielski z żywą radością skorzystałby ze sposobności przyczynienia się do pokojowego załatwienia zatargu. Swoją drogą z obu stron gotowano się na wszelki przypadek do wojny. W lutym 1904 według doniesień z Portu Artura, 3 pułki strzelców syberyjskich w niewielkich oddziałach udały się ku rzece Jalu; większa część artylerji polnej udała się tam koleją. Cztery świeżo utworzone pułki syberyjskie, znajdujące się w Hajczenie, otrzymały rozkaz, aby udały się do Portu Artura, celem wzmocnienia załogi tamtejszej. Ważną pod względem strategicznym pozycję w zatoce Cinczouskiej silnie obwarowano. Umieszczono tam 3,000 żołnierzy z załogi Portu Artura pod dowództwem generała Miszczenki. Oficerowie rosyjscy zakupowali wszędzie w Mandżurji konie. W Dalnym i w Porcie Artura stały w pogotowiu okręty przewozowe, aby, w razie potrzeby, przewieść wojska do Korei. Przybył pułk kozaków uralskich. Wiadomości w Tokjo stwierdzały, że wzburzenie doszło tam do szczytu. Margrab. Ito wezwano w nocy do mikada. Później odbyła się narada, w której uczestniczyło: 5 starych mężów stanu, prezydent ministrów, minister marynarki, zastępca ministra wojny i trzech admirałów. Podczas narady, która trwała 7 godzin, prezes ministrów i minister spraw zagranicznych mieli długą audjencję u cesarza. Wreszcie w początku lutego 1904, Japonja, nie doczekawszy się odpowiedzi rosyjskiej na swoją notę, zerwała rokowania dyplomatyczne i kazała posłowi swemu Kurino wyjechać z Petersburga. W odpowiedzi na to rząd rosyjski odwołał swojego posła barona Rosena w Tokjo. Przypuszczano, że mimo to do wojny nie przyjdzie, gdy wtem flota japońska pod dowództwem admirała Togo wykonała atak na okręty rosyjskie, stojące w zewnętrznym Porcie Artura. W pierwszym ataku uszkodzono torpedami dwa duże pancerniki i jeden krążownik, a następnie przypłynęła cała eskadra japońska i uszkodziła cztery jeszcze okręty rosyjskie. Współcześnie Japończycy wysadzili swoje wojsko na statki transportowe, by je wysadzić w portach koreańskich Czemulpo, Fuzanie, Genzanie. Wieść o wojnie wywołała ogromne wrażenie w całej Europie. Wszystkie mocarstwa ogłosiły urzędownie swoją neutralność. Rosja zmobilizowała wojsko okręgów syberyjskich, wysyłając współcześnie koleją posiłki z Europy. W celu przyśpieszenia przeprawy postanowiono zbudować kolej na lodzie zamarzłego jeziora Bajkalskiego. Głównodowodzącym armią rosyjską w Mandżurji mianowano ministra wojny, gen. Kuropatkina, którego miejsce zajął generał Sacharow. Ponieważ Korea początkowo ogłosiła swoją neutralność, przeto zajęcie przez wojska japońskie wywołało protest ze strony rządu rosyjskiego. Minister spraw zagranicznych w nocie okólnej z d. 22 lutego 1904

zaznaczył, że rząd japoński wbrew wszelkim traktatom, swoim własnym zobowiązaniom i wbrew przepisom zasadniczym prawa międzynarodowego, przystąpił do rozpoczęcia kroków wojennych przeciw Rosji, do wysadzenia swoich wojsk na terytorjum niezależnego państwa Koreańskiego, które zawiadomiło, że zachowa neutralność; dopuścił się oddziałem swojej eskadry niespodziewanego napadu w d. 8 lutego, t. j. na trzy dni przed wypowiedzeniem wojny, na znajdujące się w porcie neutralnym Czemulpo dwa rosyjskie okręty wojenne, których komendanci nie mogli być powiadomieni o zerwaniu stosunków z Japonją, skutkiem dokonanego przedtem przez Japończyków przerwania przesyłki rosyjskich telegramów po drucie podmorskim, należącym do Towarzystwa duńskiego, i poprzecinania koreańskich rządowych przewodników telegraficznych, wbrew istniejącym co do tego postanowieniom międzynarodowym i nieco przed rozpoczęciem kroków wojennych zabrał, jako zdobycz wojenną, rosyjskie okręty wojenne, znajdujące się w neutralnych portach koreańskich; zawiadomił cesarza koreańskiego za pośrednictwem posła japońskiego w Seulu, że odtąd Korea pozostawać będzie pod zarządem Japonji, zapowiadając, że w razie oporu, wojska japońskie zajmą pałac; zwrócił się za pośrednictwem posła francuskiego do rosyjskiego urzędowego przedstawiciela przy cesarzu koreańskim, z wezwaniem wyjazdu z kraju z całym personelem misji i konsulatów. Uznając, że wszystkie przytoczone fakta są naruszeniem powszechnie przyjętych przepisów prawa międzynarodowego, rząd Cesarski poczytuje sobie obecnie za obowiązek oświadczyć wobec wszystkich mocarstw, że protestuje przeciw postępowaniu rządu japońskiego, w przekonaniu, że wszystkie państwa, które szanują zasady, zabezpieczające ich wzajemne stosunki, podzielą zapatrywania Rosji. W dniu 23 lutego rządy japoński i koreański zawarły między sobą umowę następującej treści: 1) dla podtrzymania trwałej i ścisłej przyjaźni między Japonją a Koreą i zapewnienia pokoju w Azji wschodniej, rząd Korei okazuje zupełne zaufanie rządowi Mikada, którego rady, zmierzające do polepszenia zarządu wewnątrz kraju będzie przyjmował; 2) rząd japoński powodując się związkiem ścisłej przyjaźni, będzie dbał o bezpieczeństwo i spokój cesarskiego domu koreańskiego; 3) rząd japoński poręcza ostateczną nietykalność terytorjalną Korei; 4) w razie, gdyby pomyślności domu cesarskiego koreańskiego albo nietykalności terytorjum Korei zagroziło jakie niebezpieczeństwo przez wmieszanie się trzeciego mocarstwa, albo z powodu zamieszek wewnętrznych, rząd japoński niezwłocznie przedsięweźmie środki, jakich będą wymagały okoliczności, i w takich razach rząd Korei okaże całkowite współdziałanie krokom rządu japońskiego. Dla osiągnięcia tych celów rząd japoński, w razie potrzeby, może zajmować w Korei pozycje strategiczne, o ile tego wymagać będą względy militarne; 5) rządy obu państw w przyszłości bez wzajemnej zgody nie będą zawierały żadnych umów z jakiemkolwiek bądź trzeciem państwem, gdyby te były w sprzeczności z zasadniczemi punktami umowy niniejszej. Operacje wojenne Japończyków ograniczyły się początkowo do walki morskiej. Bombardowano znowu Port Artura, i próbowano, za pomocą zatopienia statków naładowanych kamieniami i materjałami wybuchowemi, zatarasował wejście do portu, ale manewr ten nie udał się, gdyż kule dział rosyjskich zdążyły zatopić statki przedtem, nim doszły do miejsca właściwego. O operacjach wojsk japońskich na lądzie nie było dokładnych wiadomości, gdyż rząd japoński starał się usilnie o zachowanie w tajemnicy swego planu. Armja posuwała się z Seulu do rzeki Jalu, stanowiącej granicę pomiędzy Koreą i Mandżurją. Chiny ogłoszono za terytorjum neutralne, wyjąwszy Mandżurji, rząd chiński przyjął tę rolę, ale mimo to wojska chińskie gromadziły się na granicy. W końcu lutego oddziały wojsk rosyjskich wkroczyły do północnej Korei, a podjazdy rosyjskie dotarły do Pen-njanu, który japończycy zajęli i zaczęli obwarowywać, zamierzając połączyć ten punkt z Seulem koleją żelazną i uczynić z niej podstawę do operacji wojennych. W początku marca w Japonji odbyły się nowe wybory do parlamentu, które przeszły w zupełnym spokoju. Skład nowej izby, o ile wskazuje przybliżony rezultat wyborów, nie będzie się różnił wiele od poprzedniego. Tak zwane stronnictwo konstytucyjne liczy około 130, stronnictwo zaś postępowe około 100 mandatów. Dekret cesarski zwołał nowy parlament na sesyę nadzwyczajną d. 18 marca. Sesja trwać miała 10 dni, a na porządku obrad stały projekty: podwyższenia o 1½% podatku gruntowego i podwojenia podatku dochodowego. W końcu lutego i w marcu 1904 ponowiano kilkakrotnie ataki floty na Port Artura i bombardowano Władywostok. Do bitwy lądowej nie przyszło, ale starcie forpoczt rosyjskich z japońskiemi przytrafiły się kilkakrotnie. Porów. Munzinger, „Die Japaner“ (1898); Ribaud „Japonais et Ainos dans le Yesso, Unete an Japon boréal“ (1892); Peery „The Gist of Japon i islands, peuple, mission“ (1897); Heco „Errinerungen eines Japoners“ (1898); Morris „What will Japon do?“ (1898); Ransome „Japon int runystion“ (1899); Aston „History of Japanese litterature“ (1899); Münsterberg „Die japanische kunst und das japanische Land“ (1896); Seidlitz „Geschicht der japanischen Farbenholzschnits“ (1897); Knapp „Feudal and modern Japaon“ (1898); Okasaki „Geschichte der Japanischen Literatur“ (1899); G. Weulersse „Współczesna Japonja“ spolszczył Jan Loren-

towicz (dodatek do *Tygodnika ilustrowanego* 1904).

Jaremcze, wieś podgórska w Galicji, w pow. Nadworniańskim, w Karpatach Wschodnich, posiada stację klimatyczną i zakład hydropatyczny, obecnie licznie już odwiedzany.

Jarka, *sól szybikowa, perłowa, lodowata, oczkowa,* nazwa najczystszego gatunku soli kamiennej, zwłaszcza z Wieliczki.

Järnefelt Arvid, pisarz finlandzki, * 1861, przejęty idejami Tołstoja, porzucił karjerę sądową i zajął się początkowo kowalstwem, później rolnictwem, pisując współcześnie romanse dla ludu „Isänmaa" (ojczyzna 1892); „Ihmiskohtaloja" (Losy ludzkie, 1894); „Ateista" (1894); „Moje przebudzenie" (1895); „Marja" (1897). Pisze po fińsku, w dziełach wykłada swoje doktryny filozoficzno-społeczne.

Jarniński Franciszek, ks. kanonik katedralny płocki, do niedawna profesor historji w seminarjum duchownem w Płocku, * 1848 r. Prócz krytyk, pomieszczanych w *Przeglądzie katolickim*, wydał osobno: „Dzieje Polski, które stryj synowcom opowiedział," „Djalog o najważniejszych zagadnieniach człowieka," przerobiony z niemieckiej pracy Hammersteina T. J.; „Kazania przygodne", dwie serje 1885 i 1903; „Wykład Litanji loretańskiej", z ilustracjami, największa i najlepsza z prac ks. J., wydana w Płocku 1903. Przez lat parę, po opuszczeniu stanowiska profesora, ks. J. sprawował urząd delegata djecezji Płockiej przy kolegjum rzym.-katolickiem w Petersburgu. Obecnie jest proboszczem w Serocku.

Jarnutowski Adam, ks., * 1825 w dobrach rodzinnych Załuskach, gub. Płockiej. Po przygotowaniu domowem, w r. 1836 oddany był do szkół wojewódzkich łomżyńskich, które ukończył w roku 1843. W tymże zaś roku wstąpił do klasztoru Benedyktynów w Pułtusku, przybrawszy imię zakonne Mateusz. Seminarjum świeckie skończył w Pułtusku, jako „eminens cum laude" i w tymże roku otrzymał święcenia kapłańskie. W konwikcie klasztornym przez lat pięć pełnił obowiązek profesora kleryków. W r. 1855 wystąpił z klasztoru i został wikarjuszem parafji Krzynowłoga Wielka, a po pół roku administratorem parafji Sieluń, w r. zaś 1859 proboszczem truszyńskim. Na stanowisku tem przebywał do r. 1872, w którym władza djecezjalna powołała go na komendarza i dziekana ostrowskiego. W r. 1874 mianowany egzaminatorem prosynodalnym, a w dziesięć lat później kanonikiem kolegjaty pułtuskiej. Dla zasług, jakie położył dla Kościoła, konsystorz płocki w r. 1891 zaszczycił go tytułem prałata tejże kolegjaty.

Jaroczyński Marjan, malarz polski, * 1819 w Tarnowie, † 1901 w Poznaniu, kształcił się od 1841—44 w Berlinie. W r. 1853 był nauczycielem w gimnazjum realnem w Poznaniu, w r. 1866 kierownikiem kursów wieczornych Towarzystwa politechnicznego. Największem dziełem J. był wielki obraz historyczny, nagrodzony medalem na wystawie powszechnej w Wiedniu r. 1873 p. t.: „Traktat Toruński" (1466), ofiarowany przez autora do zbiorów Towarzystwa sztuk pięknych w Poznaniu. W wolnych chwilach profesor Jaroczyński pisywał krytyki malarskie i artykuły do pism poznańskich, a od 1850 do warszawskich.

Jarosze, nazwa polska wegetarjanów (ob.).

Jaroszyński Tadeusz, malarz, powieściopisarz i krytyk, ogłosił nadto: „Chimera," powieść z życia artystów (Petersburg, 1903); „Dla nich," powieść (Warszawa, 1903).

Jarozyt, *ruda żelazna żółta,* minerał romboedryczny, jest podwójnym siarczanem potasu i żelaza i uważany być może za alumit, w którym glin zastąpiony jest przez żelazo. Twardość 3—4, c. wł. 3, 2; ma barwę brunatną, połysk szklisty lub djamentowy, jest przeświecający. Znajduje się w Jarosa (Sierra Almagrera), w Saksonji, w Berezowsku.

Jarstwo, nazwa polska na oznaczenie wegetarjanizmu (ob. Wegetarjanie).

Jarzmo, zaprząg drewniany, nakładany na czoła lub karki wołów, używanych jako zwierzęta pociągowe. W przenośni jest J. symbolem ucisku, niewoli narodów lub warstw społecznych.

Jarzmowa kość, *kość licowa (Os zygomaticum),* jedna z kości twarzowych, jest parzysta, znajduje się pomiędzy kością czołową, skroniową i szczękową górną.

Jasana *(Parra jaçana),* ptak z rzędu brodzących, z rodziny skrzydłoszponów czyli zbunów, ma dziób wysmukły, skrzydła długie z długim cierniem, ogon krótki, palce nader długie i cienkie. Do rodzaju *Parra* należy dziesięć gatunków zwrotnikowych. J. ma 25 cm. długości, pięknie ubarwiona, żyje w Ameryce środkowej na wodach stojących, dobrze chodzi po liściach roślin wodnych, ale pływa niezręcznie. Głos jej brzmi jak śmiech.

Jasana.

Jasełka, ob. Szopka.

Jasieński Feliks, miłośnik sztuki i kolekcjoner, zebrał bardzo piękne zbiory i ofiarował je Muzeum w Krakowie (1904), tworząc w niem specjalny dział swego imienia. Wydał po francusku „Mangha." Pisał wiele artykułów w dziennikach, walcząc o niezależność sztuki. Wydał Tekę grafików polskich.

Jasiński Kazimierz Juljan, prawnik i poeta, * 1849. Prócz wielu utworów prozą i wierszem, drukowanych w rozmaitych pismach, napisał poemat p. t.: „Stara gwardja" (Warszawa, 1904). Niektóre swe utwory podpisywał pseudonimem Kurdesz.

Jasiński Feliks, grawer, * 1862 w Ząbkowie, † 1901 w Puteaux we Francji, kształcił się w Paryżu, gdzie naturalizował się; wykonał wielką liczbę reprodukcji dla „Gazette des beaux arts," między innemi wysoce artystyczne: „La Prima vera" Botticellego, „Objawienie," „Schody złote," „Zwierciadło Wenery," „Zaślubiny Psyche" Burne-Jonesa, „Francesca di Rimini" Rosettiego i w. in.

Jasiński Zdzisław, malarz polski, * 1863 w Warszawie, kształcił się w krak. szkole szt. pięk. 1883—85, następnie w monachijskiej akad. szt. pięk. 1885—1891, otrzymał medal wielki srebrny—Monachjum, medal II klasy złoty—Berlin, medale złote — Chicago, San-Francisco, medal bronzowy—Paryż. Główne obrazy: „Chora matka" (1889); „Nabożeństwo świąteczne" (1891); „Portret A. Małeckiego" (1899); „Dekoracje w Filharmonji" warszaw., w Petersburgu i t. p.

Jasiński Zdzisław.

Jaskinie, ob. Pieczary.

Jaskiniowcy, mieszkańcy jaskiń, ob. Pieczary.

Jasnowidzenie, mniemana zdolność niektórych ludzi dostrzegania rzeczy lub zdarzeń, niedostępnych dla normalnego poczucia zmysłowego. Jasnowidzący dostrzegać mają objawy zachodzące w znacznej odległości, dla wzroku niedostępnej, albo też przewidują wypadki, które nastąpić mają w przyszłości. Niektórzy jasnowidzący posiadać mają zdolność czytania bez udziału oczu, jedynie za przyłożeniem książki do pewnych części ciała, lub rozpoznawania myśli ludzi innych, znajdujących się nawet w znacznej odległości (ob. Telepatja). Objawy takie po części sprowadzić się dają do kategorji *hypnotyzmu* (ob.) i *lunatyzmu* czyli *somnambulizmu* (ob.), w ogólności wszakże przytaczane fakty jasnowidzenia są niedostatecznie zbadane i wątpliwe, i często polegają na prostem oszustwie.

Jastrząb, osada leecznicza, ob. Königsdorf.

Jaśkowice, zakład hydropatyczny pod Krakowem, na drodze do Oświecimia.

Jaśniewicz Erazm, † 1771 w Krakowie, profesor teologji w konwikcie mogilskim Cystersów pod Krakowem, następnie był rektorem akademji krakowskiej. Napisał: „Kazanie o błogosławionym Wincentym Kadłubku" (Kraków, 1765).

Jawdyński Franciszek, chirurg, * 1849 r. w Warszawie, † 1896, studjował medycynę w Szkole Głównej i w uniwersytecie warszawskim, następnie był asystentem w klinice chirurgicznej, w r. 1886 objął oddział chirurgiczny w szpitalu na Pradze, w r. 1892 został ordynatorem szpitala Dzieciątka Jezus. Zasłynął jako wyborny operator. Przez lat sześć redagował „Pamiętnik Towarzystwa lekarskiego," a w *Gazecie lekar.* ogłosił znaczną liczbę prac z kazuistyki lekarskiej.

Jawdyński Fr.

Jawność hypoteczna, ob. Hypoteka.

Jaworowski Adam, chemik, * 1866 w Reżyszczach na Wołyniu, kształcił się w gimnazjum ostroskiem, następnie pod okiem swego ojca, aptekarza, pracował głównie nad chemją i farmacją i studjował w uniwersytecie warszawskim, gdzie uzyskał stopień prowizora. Zajmował się gorliwie chemją analityczną i odkrył wiele nowych odczynów, jako to na miedź (z fenolem-najczulszy ze wszystkich dotąd znanych), na kobalt, alkaloidy i in. Prace swe ogłaszał: w *Wiadomościach farmaceutycznych*, w *Pharmac. Zeitschrift für Russland* i w *Wielkiej Encykl. ilustr.* (Asparagina i in.). Wydał nadto: „Rocznik farmaceutyczny" (t. 1, 1893 i t. 2, 1894), który obejmował przegląd postępu farmacji w okresie 1891 i 1892 r. W 1897 porzucił zawód aptekarski, wstąpił do seminarjum łucko-żytomierskiego; w r. 1900 wyświęcony na kapłana, pełni obowiązki duchowne w djecezji Łucko-Żytomierskiej.

Jaworski Jan, ks., * 1850, † 1903, mając lat 17 wstąpił w r. 1857 do seminarjum w swem ojczystem mieście Lublinie. Po ukończeniu studjów seminaryjnych, chcąc pogłębić swoje wiadomości w ścisłej teologji, udał się do akademji duchownej rzymsko-katolickiej w Warszawie, którą ukończył w r. 1866 ze stopniem kandydata św. teologji. Jeszcze jako uczeń akademji duchownej otrzymał święcenie kapłańskie w roku 1865. W zawodzie kapłańskim rozpoczął swoją działalność w Lublinie jako wikarjusz kościoła katedralnego. Od roku 1872 do 1875 był profesorem seminarjum lubelskiego, rektorem kościoła św. Ducha i przez krótki czas sekretarzem konsystorza lubelskiego. Krótko, bo rok tylko pełnił ks. J. obowiązki wikarjusza parafji Zagrobie, w djecezji Płockiej. Już w r. 1876 został kapelanem osad rolnych w Studzieńcu. We dwa lata potem translokowano go na wikarjusza parafji Służew pod Warszawą. W r. 1879 dostał ks. Jaworski nominację na wikarjusza parafji św. Krzyża w Warszawie. Niezależnie od swoich pasterskich obowiązków powołano go w r. 1883 na obrońcę nierozerwalności Sakramentu małżeństwa przy konsystorzu war-

szawskim, a od r. 1886 pełnił obowiązki pisarza I i II instancji sądu arcybiskupiego. W r. 1888 został rektorem kościoła św. Anny i godność tę piastował aż do śmierci.

Jaworski Władysław Leopold, prawnik polski, * 1865 w Karsach w Królestwie Polskiem, kształcił się w Sandomierzu i w Krakowie, w roku 1889 uzyskał stopień doktora. W r. 1898 mianowany został profesorem powszechnego prawa cywilnego austrjackiego. J. wydał w dwóch tomach prawo hypoteczne austrjackie i napisał komentarz do austrjackiego kodeksu cywilnego. W r. 1900 został redaktorem krakowskiego *Czasu*. Zajmuje się nadto polityką, należy do partji konserwatywnej i jest jednym z założycieli stowarzyszenia politycznego „Klub konserwatywny." Przy ostatnich wyborach wybrano J. na posła do sejmu z Krakowa.

Jaworski Apolinary, po ustąpieniu z ministerjum, został znowu prezesem koła polskiego w Wiedniu.

Jaświński Józef, malarz dekoracyjny lwowski, portrecista szlachty i duchowieństwa XVIII wieku, żył we Lwowie, † tamże około 1818. Znany jest wykonany przez niego portret Jana Klemensa Branickiego. Por. E. Rastawiecki „Słownik malarzów polskich" (t. 1, str. 309, oraz t. 3, str. 246).

Jątrznik, ob. Apertura.

Jodlicz Józef, poeta, * 1879, kształcił się w Krakowie, drukował wiersze i nowele po czasopismach. Ob. Wybór poezji Młodej Polski Feldmanna.

Jednobóstwo, ob. Bóg i Monoteizm.

Jednożeństwo, ob. Monogamja.

Jeleńska Emma, powieściopisarka polska, córka nieżyjącego już Zygmunta Jeleńskiego i Amelji z Osierków, urodziła się w majątku ojcowskim Komarowiczach w pow. Mozyrskim i w stronach swych rodzinnych przeważnie mieszkała aż do wyjścia za mąż za doktora Kazimierza Dmochowskiego, odkąd już na stałe osiedliła się w Wilnie. Staranne wychowanie domowe uzupełniła lekcjami prywatnemi w Wilnie, Warszawie i Wiedniu, przywiązanie zaś do ludu poleskiego, z którym od dzieciństwa obcowała, skłoniło ją do studjów i badań etnograficznych. Wynikiem tych badań była monografja p. t.: „Wieś Komarowicze na Polesiu," drukowana w *Wiśle* (1891). Pomieściła też kilka szkiców o Polesiu w piśmie francuskiem „la Tradition," poświęconem folklorystyce. Napisała powieści „Panienkę" (nagrodzona na konkursie Kur. Codz.); „Dwór w Haliniszkach" (1903); „Z miłości" (1903).

Jelitodyszne *(Enteropneusta)*, ob. Robaki.

Jellinek Herman, pisarz niemiecki, * 1823, w Drslawicach na Morawach, † 1848 w Wiedniu. Kształcił się w Pradze, a od 1842 w Lipsku, skąd w r. 1847 został wydalony za udział w politycz-no-religijnej walce stronnictw. W r. 1848 brał udział w rewolucji marcowej. Pomimo że udziału w rewolucji październikowej niebrał, został pod sąd polowy oddany i rozstrzelany. Oprócz wielu artykułów, pomieszczanych w czasopismach, napisał następujące dzieła: „Uriel Acosta's Leben und Lehre" (Zerbst, 1847); „Die gegenwärtige Krisis der Hegelschen Philosophie" (tamże, 1847); „Kritischer Sprechsaal für die Hauptfragen d. Oesterreichischen Politik" (Lipsk, 1849) i in.

Jelski Michał, muzyk, † 1904. Z prac literackich wyróżnić należy: „O talencie muzycznym, przyrodzonym i nabytym przez pracę" *(Echo mus.*, 1879); „Muzyka u nas i za granicą" (*Echo Mus.*, 1879); „Kilka wspomnień z przeszłości muzyki na Litwie," „Studja muzyczne" (Mińsk, 1899).

Jełowicki Adolf, Józef, ksiądz, * 1863 w Warszawie, kształcił się w Warszawie i Brukseli. Potem odbył podróż naukową po Włoszech. W roku 1887 wstąpił do seminarjum i 1890 otrzymał święcenie kapłańskie, w r. 1892 został wikarjuszem przy kościele Narodzenia N. M. Panny na Lesznie. Następnie wyjechał do Palestyny. Po powrocie został prefektem szkoły realnej, w 1901 otrzymał prelaturę rzymską, kanonję honorową warszawską i probostwo św. Trójcy na Solcu. Oprócz wielu artykułów pomieszczonych w *Tygodniku ilustr.*, *Wędrowcu*, *Przeglądzie katolickim*, napisał książkę: „Przechadzki po Jerozolimie i bliższych jej okolicach" (Warszawa, 1897).

Jełowicki Aleksander. Wyszły nadto: „Listy duchowne" wyd. nowe (Wilno, 1903); „Moje wspomnienia 1805—1838" (wyd. 4, Kraków, 1903).

Jenike Ludwik, * 1818, † 1903.

Jentsch Karol, Edward Gottlieb, publicysta niemiecki, z obozu postępowego, * 1833 w Landeshut na Śląsku pruskim, teologję katolicką studjował we Wrocławiu, 1856 otrzymał święcenia kapłańskie. W r. 1870 wypowiedział się przeciwko dogmatowi nieomylności papieża, przyłączył się do stronnictwa starokatolików i został proboszczem w Nissie, którym był do 1882. Ogłosił szereg artykułów w czasopiśmie „Grenzboten", które następnie wydane zostały w formie książkowej p. t.: „Geschichts-philosophische Gedanken" (Lipsk, 1892); „Weder Kommunismus, noch Kapitalismus" (tamże, 1893); „Neue Ziele, neue Wege" (1894); „Grundbegriffe und Grundsätze der Volkswirtschaft" (1895); „Vandlungen, Lebenserinnerungen" (1896); „Die Agrarkrisis" (1899); „Sexualpolizei" (1900); „Friedrich List" (1901) i in. Współpracownik wielu pism, w 1900—1901 był wydawcą *Illustrirtes Jahrbuch der Weltgeschichte* (1875—77), redagował pismo *Deutscher Merkur*. Od 1889 do 1902 sarządzał archiwum miejskiem w Nissie.

Jequirity, nasiona modligroszka (ob. Abrus).

Jerzmanka, roślina, ob. Astrantia.

Jerzy Michałowicz, Wielki Książę, trzeci syn Wiel. Ks. Michała Michałowicza i Wiel. Księżny Olgi Teodorówny, * 1863 w Tyflisie, szef trzeciej baterji lit. gward. konno artyl. brygady i 81 apszerońskiego pułku piechoty. **J.** zajmuje się od 1888 z zamiłowaniem zbieraniem numizmatów, dokumentów tyczących się mennictwa rosyjskiego i podobizn wszystkich monet rosyjskich bitych od czasów Piotra W. Dotąd wyszły prace: „Opisanije i izobrażenija niekotorych riedkich monet mojego sobranija“ (1886); „Monety z panowania Cesarza Aleksandra II 1888, Cesarza Mikołaja I 1890 i Aleksandra III od 1881 — do 1891“ (1891).

Jerzy, ks. saski, brat króla Alberta, syn króla Jana, wstąpił na tron saski 1902; * 1832 w Pillnitz, wstąpił wcześnie do służby wojskowej i w latach 1856—1858 otrzymał pierwsze stopnie wojskowe: majora oraz podpułkownika. W wojnie 1866 dowodził już w stopniu generał-majora oddziałem saskim po stronie austrjackiej, a w r. 1870 walczył pod Nouart, Beaumont, Sedanem i przy oblężeniu Paryża. Po wstąpieniu brata na tron, objął dowództwo korpusu saskiego i został również feldmarszałkiem. Jako inspektor armji występował on przeciw uprawianemu w wojsku pruskiem katowaniu żołnierzy. Król Jerzy ożeniony (d. 11 maja 1859) w Lizbonie z Marją Anną, infantką portugalską (* 1843, † 1884), ma pięcioro dzieci. Najstarszy syn Fryderyk August, obecnie następca tronu (* 1865), ożeniony był z arcyksiężniczką austrjacką toskanką Ludwiką, która uciekła w 1903 z guwernerem i w skutek tego musiała się rozwieść z mężem; córka Marja Józefa poślubiona jest arcyksięciu Ottonowi austrjackiemu; najmłodszy syn Maksymiljan jest księdzem. Oprócz tego wymienić należy księżniczkę Matyldę i ks. Jana Jerzego.

Jerzy Karadżeordżewicz, syn króla Piotra I, następca tronu serbskiego, ob. Piotr I król serbski.

Jerzy, ks. Walji, początkowo ks. Jorku i Cornwalji, obecny następca tronu angielskiego, drugi syn króla Edwarda VII i jego małżonki ks. Aleksandry, * 1865 r., 1877 kadet marynarki, 1879—1882 odbył podróż naokoło świata, 1893 zaślubił ks. Wiktorję Mary, narzeczoną swego brata († roku 1892 ks. Alberta Wiktora Clarence). Ma trzech synów: Edwarda Alberta, Alberta i Henryka, oraz córkę Wiktorję Aleksandrę. Ks. Jerzy jest obecnie kontradmirałem floty brytańskiej.

Jerzy, ks. grecki, drugi syn Jerzego, króla greckiego, * 1869 na Korfu, wstąpił do marynarki, 1897 dowodził flotą grecką. W 1898 mianowany przez mocarstwa generał-gubernatorem Krety.

Jesdegerd (Jezdegerd, po grecku Isdigerdes), imię wielu królów perskich z dynastji Sasanidów.

Jeseński Jan, lekarz czeski, ob. Jessenius.

Jewniewicz Hipolit, matematyk i przyrodnik, * 1831, † 1903 w Petersburgu, nauki gimnazjalne pobierał w Pskowie, nauki przyrodnicze i matematykę studjował w Petersburgu. W r. 1856 został profesorem w instytucie technologicznym tamże, w 1861 i 1862 wysłany był do Anglji, Belgji, Francji i Niemiec dla zwiedzenia główniejszych zakładów mechanicznych. Zajmował katedry w akademji morskiej, w instytucie inżynierów cywilnych i w instytucie elektrotechnicznym. Ogłosił w języku rosyjskim: „Kurs teorji wytrzymałości materjałów budowlanych i sprężystości ciał stałych“ (1868); „Kurs mechaniki stosowanej“. „Kurs hydrauliki,“ „Główne zasady hydrostatyki,“ „Próby wytrzymałości kotłów parowych.“ Nadto liczne artykuły pomieszczał w czasopismach specjalnych. Pozostawił w rękopisie: „Teorję elektryczności,“ „Teorję matematyczną gazów,“ „Rachunek kwaternjonowy.“

Jezierski Stanisław Rajmund, † 1782 we Lwowie, Dominikanin, później biskup bakowski (w Mołdawji), jeden z ostatnich kaznodziejów panegirystów, wychowanych za czasów saskich. Wydał wiele kazań, poczynając od r. 1726. Por. Sadok Barącz „Rys dziejów zakonu Kaznodziejskiego“ t. 2, str. 71—72; K. Estreicher „Bibljografja polska“ (t. 18, str. 550).

Jezierski Antoni, malarz polski, * 1859 r. w Ihrowicy, pow. Tarnopolski na Podolu w Galicji, kształcił się od r. 1878 w Krakowie pod kierunkiem Matejki. Z wielu obrazów, na których znać wyraźnie wpływ kierownika na wyróżnienie zasługują: „Gliński przed sądem bojarów“ (1888); „Wieńczenie panny młodej“ (1889); „Komunja w cerkwi“ (1897); „Motyw ze Zbaraża“ (1892); „Nad kołyską,“ „U znachorki,“ „Dwie rywalki“ i in.

Jezierski Feliks, pisarz i pedagog, * 1817, † 1901.

Jezno, miasteczko w pow. Trockim, gub. Wileńskiej, nad jeziorem t. n., ma kościół katolicki i przeszło 1,000 miesz. Było niegdyś własnością Hołowczyńskich, od których drogą małżeństwa przeszło do Paców. Tu znajdował się słynny pałac, wzniesiony przez Antoniego Paca, o którym powstało przysłowie: „Wart Pac pałaca, a pałac Paca.“ Po r. 1830 **J.** wyszło z rąk Paców, a pałac zniszczony został pożarem w r. 1837.

Jeż morski, toż co jeżowiec (ob.).

Jędrzej z Kobylina, ob. Glaber Andrzej z Kobylina.

Jędrzejowicz Adam, polityk austrjacki, minister dla Galicji w gabinecie hr. Thuna, ustąpił ze swego stanowiska wraz z całym gabinetem 1899 roku.

Jędrzejowicz Adam.

Jędrzejowski Paweł Józef, rytownik XVIII

wieku, rytował od 1745—55 w Warszawie, od 1759—63 w Zamościu, portrety i obrazki religijne, z których główny: „św. Franciszek Seraficki." Por. Rastawiecki „Słownik rytowników polskich," str. 146; A. Grabowski „Początki ikonografji polskiej," str. 38; E. Czapski „Spis rycin, przedstawiających portrety" (Kraków, 1901 r.); J. I. Kraszewski „Catalogue d'une collection iconographique polonaise" (Drezno, 1865).

Język wołowy, roślina, ob. Anchusa.

Językowa kość, *kość gnykowa*, ob. Język.

Językoznawstwo, inaczej lingwistyka (od łac. lingua język), glotyka lub glotologja (gr. język), w ścisłem znaczeniu tego wyrazu jest badaniem systematycznem, badaniem naukowem zjawisk językowych w ich związku przyczynowym. W szerszem znaczeniu przez **J.** należy rozumieć wszelkie badanie języka, wszelkie zastanawianie się nad faktami językowemi, chociażby nawet nienaukowe i niesystematyczne. **J.** jako nauka, jako wiedza, jako umiejętność jest poznawaniem i badaniem naukowem języka, czyli mowy ludzkiej w całej jej rozmaitości, ob. Filologja, Język.

Ji-Hjeung, cesarz koreański, wstąpił na tron 1864 jako król i wasal Chin. Po wojnie chińsko-japońskiej i pokoju w Simonoseki, Korea została uznana za państwo samoistne, a Ji-Hjeung przybrał tytuł cesarza. W lutym 1904, kiedy Japończycy, wiodący wojnę z Rosją, zajęli Seul, stolicę Korei, zawarł z Japonją przymierze i oddał faktycznie rządy w ręce Japończyków, chociaż formalnie zatrzymał pozory władzy.

Joachim Amalja, z domu Weiss, a właściwie Scheeweiss, * 1839 w Marburgu w Styrji, † 1899 w Berlinie, sławna śpiewaczka. Występowała w Wiedniu i w Hanowerze, gdzie w r. 1863 zaślubiła sławnego skrzypka Joachima i opuściła scenę. Dopiero w r. 1882 rozeszła się z mężem, zaczęła na nowo występować, ale przeważnie na estradzie, i mając piękny alt i dużo temperamentu, dobiła się wziętości i sławy.

Joachimsthal, *Joachimowe doly*, m. w Czechach, ob. Jachimów.

Joanna Grey, ob. Dudley.

Joanna Hachette, ob. Hachette.

Joanna Seymour, ob. Seymour.

Jodl Fryderyk, filozof niemiecki, w r. 1896 powołany na katedrę w Wiedniu, napisał: „Lehrbuch der Psychologie" (Sztutgard, 1896).

Jodobromit, minerał, jest połączeniem chlorku, bromku i jodku srebra, występuje w kryształach szeregu foremnego, barwy żółtej, lub oliwkowo-brunatnej, znajduje się w kwarcycie pod Dernbach w księstwie Nassau. Jest z tego względu ciekawy, że zawiera jodek srebra w kryształach regularnych, który sam krystalizuje w szeregu sześciokątnym. **J.** zatem świadczy o dwukształtności jodku srebra, który zresztą występuje i w trzeciej jeszcze formie, w postaci drobnych kryształków czworościennych, w Walji płd. Trzecią tę formę jodku srebra nazwano *miersyt*, od nazwiska mineraloga angielskiego Miersa.

Joga (indyjskie), ob. Yoga.

Jogin, pokutnicy indyjscy, ob. Yogin.

Johnson Henryk, z przydomkiem Fuzin, malarz i rysownik-karykaturzysta francuski, * 1836 w Paryżu, kształcił się pod kierunkiem Gleyra. Wykonał wiele ilustracji do różnych pism, między innemi do „Musée des familles." Od r. 1888 wystawia obrazy i rysunki robione piórem.

Johnson Eastman, malarz amerykański, * roku 1824 w Lovel, w Maine, kształcił się w Paryżu, Rzymie i Hadze, mieszkał w Nowym Jorku. Odznaczył się jako portrecista, malował także obrazy rodzajowe.

Johnstone Christian-Isobel, autorka szkocka, * 1781 w Fifeshire, † 1857 w Edymburgu. Wyszedłszy za mąż za Mac Leisha, wkrótce się z nim rozeszła i w r. 1812 zaślubiła Jana Johnstone'a przełożonego szkoły w Dunfermline. Przeniósłszy się do Edymburga, Jan **J.** redagował i wydawał „Inverness Courier" i „Edinburg Weekly Chronicle," w czem żona mu czynnie dopomagała; oprócz tego redagowała „The Schoolmaster and Edinburgh Weikey Magazin." Z wielu jej pism drukowanych anonimowo lub pod pseudonimem „Margaret Dods" na wyróżnienie zasługują: „The Cook and Housewife's Manual," (Edinburg, 1826); „Lives and Voyages of Drake, Cavendish and Dampier, including a History of the Buccaneers" (tamże; 1831); „Thrue Tales of the Irish Peasantry" (tamże, 1836) i in.

Joinville Franciszek Ferdynand Filip Ludwik. Małżonka jego, Franciszka, córka cesarza brazylijskiego Pedra II, † 1898 w Paryżu, on zaś † 1900 r.

Joncières Wiktoryn, kompozytor francuski, † 1903.

Jones Edward, * 1752 w Henblas w Walji, † 1824 w Londynie, jeden z ostatnich bardów walijskich, arfista i pisarz muzyczny. Kształcił się w grze na arfie walijskiej u swego ojca. W roku 1775 przeniósł się do Londynu, gdzie grywał z wielkiem powodzeniem. W r. 1783 mianowany został bardem nadwornym księcia Walji, późniejszego Jerzego IV. Napisał: „Musical and poetical relicks of the welsh bards, with a general history of the bards and druids and a dissertation on the musical instruments of the aboriginal Britons" (1786); „The bardic museum" (1782, 3-cie wyd., 1824).

Jones Henry Artur, dramatyk angielski, * roku 1857, napisał komedję „A Garden party" (1881); dramat „The silver king," „Heart of Hearts", „Saints and Sinners," „Judah," „The Crusaders", „The Case of rebellious Susan". Zajmował

się także publicystyką, odsłaniając złe strony teatralnych stosunków w Anglji.

Jonizacja, ob. Przewodnictwo (t. 16).

Jony, ob. Elektrochemja i Elektrony (t. 16.).

Jordan Wilhelm, geodeta, † 1899 w Hanowerze.

Jörg Józef Edmund, obrońca dążności ultramontańskich w Bawarji, † 1901.

Josephus J. Flavius, ob. Józef Flavius.

Jouffroy Franciszek, rzeźbiarz francuski, * 1806 w Dijon, † 1885 w Laval, kształcił się w Ecole des beaux arts i u Ramey'a. W r. 1863 został profesorem rzeźby w szkole świeżo założonej. W r. 1832 otrzymał nagrodę rzymską. Z prac jego główniejsze: „Dziewczyna zwierzająca swe pierwsze tajemnice Wenerze," „Erigone" (1851); popiersie marszałka margrab. Nerestanga. „Kara i Obrona," „Poezja liryczna" i in.

Jougan Alojzy, ks., napisał: „Homilje polskie, od czasów najdawniejszych po dobę obecną," „Szkice bibljograficzne i krytyczne" (Lwów, 1902).

Jourde Franaiszek, polityk francuski, * 1843 w Chassagne, † 1893 w Nizzy. W r. 1871 wybrany został na członka Komuny, wkrótce mianowany był członkiem komisji skarbu i tu zasłużył się bardzo wprowadzeniem ścisłej kontroli, dzięki której ocalał bank francuski i jego trzy miljardy depozytów. Był przeciwny utworzeniu komitetu ocalenia publicznego i po jego wprowadzeniu podał się do dymisji. W r. 1874 skazany na zesłanie do Nowej Kaledonji zdołał ujść wraz z Rochefortem i Paschalem Grousset i osiadł w Szwajcarji. Napisał: „Les Condamnés politiques en Nouvelle Calédonie, Recit de deux évadés" (1876); razem z Paschalem Grousset, „Souvenirs d'un membre de la Commune" (Bruksela, 1877).

Jovanović Paja, malarz serbski, * 1859, pracował u ojca w zakładzie fotograficznym, następnie kosztem Macierzy serbskiej i rządu węgierskiego kształcił się w akademji sztuk pięknych w Wiedniu. W r. 1882 odznaczył się, wystawiając pierwszy swój obraz „Raniony Czarnogórzec," z innych celniejsze: „Gęślarz," „Powrót Czarnogórców z niewoli," „Śliczna karczmarka," „Tanecznica z mieczem" i in.

Jovianus Flavius Claudius, cesarz rzymski, * 337 po Chr. w Singidunum w Górnej Mezji, † 364. Był dowódcą przybocznej gwardji cesarskiej i w r. 363 został przez wojsko obwołany cesarzem po śmierci cesarza Juljana. W drodze do Konstantynopola umarł w mieście Dadastanie. Por. Abbé de le Bleterie „Histoire de l'empereur Jovien" (Amsterdam, 1740); Tillemont „Histoire des empereurs" (t. 4); Lasaulx „Der Untergang des Hellenismus" (str. 70).

Jowjalizm, jowialista, jowjalny, z łac. *jovialis*=wesołego umysłu, swobodnej myśli, dobrego humoru. Przymiotnik ten pochodzi od Jovis, (drugi przypadek rzeczownika Jupiter). Dawni Polacy jowjalistą nazywali człowieka dowcipnego i żartobliwego, a nie złośliwego. Aleksander hr. Fredro przedstawił taki typ w komedji p. t.: „Pan Jowjalski". Wacław Potocki wydał zbiór wierszy p. t.: „Jovialitates".

Józef Antoni Jan, arcyksiążę austrjacki palatyn, * 1776, † 1847, syn cesarza Leopolda II i Marji Ludwiki, księżniczki hiszpańskiej. W roku 1795 po śmierci Aleksandra obrany został na palatyna węgierskiego. Odznaczał się wielką dbałością o dobro kraju, budował drogi, osuszał bagna, rozwijał żeglugę, zakładał plantacje tytuniowe, hodował jedwabniki, dbał o poprawę rasy koni i wykopaliska archeologiczne, któremi zasilał muzea. W czasie wojen Napoleońskich od 1805—1809 stał na czele inzurekcji. W r. 1831 pośpieszył z ratunkiem przeciw cholerze. W roku 1845 obchodził 50 jubileusz godności palatyńskiej. W r. 1860 wystawiono mu pomnik w Peszcie. Ożeniony 3 razy: z 1) Aleksandrą Pawłówną, † 1801; 2) Herminją Anhalt-Bernburg-Schaumburg, † 1815; 3) Marją Dorotą Wirtemberską, † 1855, miał 8 dzieci.

Józefowicz Ksawery, prawnik polski, * 1806, † 1849, syn Michała J-a, kształcił się w Warszawie. W r. 1836 został regentem aktowym, w 1844 członkiem komisji nadzwyczajnej do przejrzenia praw. Od r. 1840 był profesorem prawa hypotecznego w Warszawie. Wykład ten wydany został 1870 nakładem Bibljoteki umiejętności pod tyt.: „Przepisy o hypotekach czyli wykład prawa hypotecznego w Królestwie Polskiem, obowiązującego przez Ksawerego Józefowicza, dla byłych kursów prawnych przygotowany, a przez Stanisława Zawadzkiego, przejrzany i poprawiony." **J.** jest prawdopodobnie pierwszym komentatorem ustawy hypotecznej polskiej; jego następcą był Dutkiewicz.

Juan di Dio, ob. Jan Boży.

Juan-szi-kai, generał chiński, był w Korei ministrem rezydentem, a podczas wojny chińsko-japońskiej dowodził wyborem wojsk chińskich, wyszkolonych przez pruskich oficerów (7,500 ludzi). Był przyjacielem Li Hung Czanga i faworytem cesarza. Jako gubernator Szantungu, niweczył powstanie bokserskie w podległej sobie prowincji. Po śmierci Li-Hung-Czanga mianowany jego następcą jako wice-król prowincji Czili. W 1903 i 1904 dowodził wojskami na granicy mandżurskiej i pracował nad reorganizacją armji chińskiej; należał do partji japonofilskiej.

Judaizm. Pod tytułem „The Jewish Encyklopedia. A descriptive record of the history, religion, literature and customs of the Jewish people from the eareest time to the poesent day, prepared by more than 400 scholars and specialists", wychodzi w New-Yorku i Londynie, obliczona na 12 tomów.

Judyta, Jutta Dobrotliwa, córka Jana I Luksemburskiego, ks. czeskiego, * 1315, † 1349 r. W r. 1322 zaręczona z królewiczem polskim Kazimierzem, synem Wł. Łokietka. Małżeństwo to

nie doszło do skutku, zaręczona jeszcze kilkakrotnie: z Fryderykiem Starym, synem margrabiego Miśnii, synem hr. Baru, Ludwikiem V, elektorem brandeburskim i Ottonem Wesołym ks. austrjackim, została wreszcie 1332 r. małżonką Jana ks. normandzkiego, późniejszego króla francuskiego Jana II, syna Filipa VI. Por. Balzer „Genealogja Piastów".

Jugović (Savić), Jovan, mąż stanu serbski, * na początku XIX w., * w Baczce, † w Zemlinie, kształcił się w gimnazjum karłowickiem. Był sekretarzem rady narodowej i brał udział w poselstwie wysłanem do Petersburga z polecenia Jerzego Czarnego, w r. 1807 stracił zaufanie księcia i przeszedł do przeciwnego mu obozu, ale wkrótce książę obdarzył go amnestją i polecił mu misję dyplomatyczną, którą J. spełnił w r. 1809 w Bukareszcie w głównej kwaterze wojsk rosyjskich. W r. 1810 J. został ministrem oświaty.

Jukatan, półwysep w Ameryce środkowej, ob. Yucatan.

Julja Domna, żona cesarza Septymjusza Sewera (ob.) rodem z Emery w Syrji, † 217 po Chr. Wysoce wykształcona, wywierała wielki wpływ na męża i na sprawy państwowe. Była nadto opiekunką ruchu naukowego. Dwaj jej synowie, Geta i Karakalla, panowali po śmierci ojca. Karakalla, chcąc się pozbyć brata, zamordował go w objęciach matki. J. jednak wywierała dalej wpływ na sprawy państwa i zarządzała kancelarją. Po śmierci Karakalli J. skazaną została przez Maksyma na wygnanie do Antjochji i tam wkrótce zmarła. Siostra jej, Mammea, była matką cesarza Aleksandra Sewera.

Jullien Jan Lucjan Adolf, * 1845 w Paryżu pisarz i krytyk muzyczny francuski. Studjując wyłącznie estetykę, historję i krytykę muzyczną napisał wiele monografji i studjów, z których ważniejsze są: „L'opéra en 1788, documents inédits extraits des Archives d'état" (Paryż, 1873); „La musique et les Philosophes au XVIII siècle" (Paryż, 1873); „Les Spectateur sur le théâtre" (Paryż, 1875); „La comédie et la galantrie au XVIII siècle" (Paryż, 1879); „Goethe et la musique" (Paryż, 1881), oraz życiorysy Wagnera, Berlioza.

Jung (Dżang), Sir Salar, mąż stanu indyjski, * 1829, † 1883, z pochodzenia Arab, jeden z jego przodków był dewanem czyli pierwszym ministrem Hajdarabadu, państwa w Dekanie, będącego pod protektoratem Anglji, i urząd ten stał się dziedzicznym w rodzinie J. W r. 1853 J. rządził krajem rozumnie i dopiął tego, że państwo to zostało wiernem Anglji, za co też podczas pobytu w Anglji otrzymał w r. 1876 w Oksfordzie tytuł doktora. Pierwszym ministrem następcą J. był syn jego, Ludwik Ali, * 1861, † 1889, który pomieszczał wiele artykułów w „Nineteenth Century" skierowanych przeciwko polityce rosyjskiej w Azji.

Jungingen, Konrad von J., w. mistrz zakonu krzyżackiego Konrad III, wybrany 1393, † 1407. Por. Voigt „Geschichte Preussens" (t. 6 i 7, 1831—36); Caro „Geschichte Polens" (1869); Szajnocha „Jadwiga i Jagiełło;" Lewicki „Powstanie Świdrygiełły".

Jungingen, Ulryk von J., brat Konrada J. i po jego śmierci w. mistrz zakonu krzyżackiego, obrany 1407, † 1410 w bitwie pod Grunwaldem.

Jung-lu, Yung-lu, bratanek cesarzowej wdowy chińskiej. W r. 1898 polecono mu zorganizować korpus wojska, w celu obrony Pekinu, i J. został wodzem naczelnym. Ale nie mógł obronić poselstw europejskich od napadów, co wywołało niezadowolenie Chińczyków. J. wraz z księciem Czyngiem i wicekrólem Li-Hung-Czangiem należał do komisji, mającej się o pokój układać, ale mocarstwa nie uznały go, i musiał J. swój urząd złożyć.

Jungowski Leon, ksiądz, * 1839, † 1904. Po ukończeniu szkół piotrkowskich, wstąpił do seminarjum św. Jana w Warszawie w roku 1858, a następnie uczęszczał do akademji duchownej rzymsko-katolickiej, którą ukończył ze stopniem kandydata św. teologji w r. 1862, w tym samym roku otrzymał święcenie kapłańskie i objął obowiązki wikarjusza przy kolegjacie łowickiej.

Jungowski Leon.

Następnie od r. 1863—1887 był sekretarzem konsystorza warszawskiego i prof. seminarjum metropolitalnego warszawskiego, a następnie otrzymał godność regensa konsystorza warszawskiego. W r. 1882 objął jedno z najstarszych probostw warszawskich, mianowicie N. Marji Panny na Nowem Mieście, i w 1884 najwyższa władza duchowna mianowała go kanonikiem kapituły metropolitalnej warszawskiej; pozostawał na tem stanowisku do 1899 r. W 1901 otrzymał godność prałata kustosza, a następnie prałata scholastyka kapituły metropolitalnej warszawskiej. Ks. prałat Jungowski był przez lat parę członkiem zarządu warszawskiego Tow. dobroczynności, ponownie wybranym na ostatnich wyborach.

Junjorat. Tak zwie się porządek dziedziczenia, przy którym do spadku przychodzi najmłodszy z synów. J. zdarza się rzadko przy fideikomisach i majoratach. U nas w Polsce niekiedy miał zastosowanie przy dziedziczeniu gruntów włościjańskich.

Jurgielt, jurgieltnik, od niemieckiego Jahrgeld, t. j. płaca roczna, zjawia się u nas w wieku XVI. Jurgieltnikami nazywano tych, którzy pobierali jurgielt, t. j. otrzymywali roczną płacę.

Juris consulti (jure consulti, juris periti, juris auctores, juris prudentes, juris sacerdotes) oznacza wogóle znawców prawa.

Juristicium, Juristitium, także Justicium oznaczało w prawie rzymskiem zawieszenie sądownictwa czyli czynności władz sądowych w czasach nieszczęść krajowych, a mianowicie wojny, zarazy powietrznej. Takie czasowe zawieszenie (res differe) postanawiał senat i najwyżsi dostojnicy państwa (magistratus cum imperio). **J.** w prawie polskiem XIX w. miało to samo znaczenie i doniosłość, co w Rzymie: było wstrzymaniem biegu sprawiedliwości cywilnej, albo wogóle we wszelkich stosunkach prawnych, albo też tylko dla pewnych grup zobowiązań i spraw sądowych lub osób pewnego stanu.

Juryzdykcja kościelna, jest to władza rządzenia wiernymi i Kościołem.

Justh Juljan, polityk węgierski, członek partji niezawisłości i partji 48 roku, w 1850—1893 był przewodnikiem swojej partji; w r. 1895, kiedy nastąpił rozłam pomiędzy obecnemi partjami, przyłączył się do frakcji Eötwosa.

Justi Karol, estetyk niemiecki, ustąpił z katedry 1901.

Juszkiewicz Jan, badacz litewszczyzny i pedagog, * 1815 r. w gub. Kowieńskiej, † 1886 r. w Kazaniu, kształcił się w gimnazjum w Krożach i w Charkowie w 1840. W r. 1844 został nauczycielem w Mohylowie, głównie historji powszechnej aż do r. 1851. W r. 1875 był nauczycielem w Kazaniu i poświęcił się studjom nad językiem litewskim pospołu z bratem swoim Antonim Juszkiewiczem (ob.). Wydał rozprawę o djalektologji litewskiej (po rosyjsku i po litewsku 1861), następnie zajął się wydawnictwem materjałów, zgromadzonych przez brata (pieśni z przekładem na język rosyjski, Petersburg, 1867, Kazań, 1880, Petersburg, 1883). Pospołu z bratem ułożył „Słownik litewsko-rosyjsko-polski". Druk słownika rozpoczął się w 1884 r. Por. J. Baudouin de Courtenay w „Pracach filologicznych" (Warszawa, 1886).

K.

Kaani Habib -ul-lah z Farsu, najsławniejszy poeta perski nowożytny, † 1854 w Teheranie, syn Mirzy Muhammeda Alego, który wierszowany swój „Dywan", wydał pod imieniem Gulszen. Pieśni pochwalne **K.**, napisane pięknym językiem, zasługują na wyróżnienie; napisał nadto „Dywan" (Teheran, 1860) i zbiór anegdot wierszem i prozą, p. t.: „Kitabi peryszan" (Teheran, 1885).

Kabatkowie, ob. Kaszubi.

Kabelit, nowy materjał izolacyjny, używany do osłony drutów, przeprowadzających prądy elektryczne znacznego napięcia i na znaczną odległość, zwłaszcza przy przenoszeniu energji elektrycznej.

Kacele, puszki z gliny ogniotrwałej, służące do wypalania porcelany (ob.).

Kacura-Taro, generał i polityk japoński, * 1848, już w młodym wieku odznaczył się jako prosty samuraj (ob.) w walkach przeciwko flocie angielskiej, francuskiej i amerykańskiej. Podczas rewolucji 1868 stał na czele straży w pałacu cesarkim w Tokjo. Potem uczestniczył w poskromieniu rodu Aidzu. Od września 1870 kształcił się w Niemczech w naukach wojskowych. Od 1875—78 był attaché wojskowym przy ambasadzie w Berlinie. Po powrocie do ojczyzny przeszedł do służby cywilnej. W r. 1882 został znowu oficerem frontowym, z zaliczeniem do ministerjum wojny. Uchodzi za jednego z najzdolniejszych generałów. W wojnie chińsko-japońskiej dowodził wojskiem, które w zimie 1894—95 wkroczyło do Mandżurji, gdzie przy mrozach, dochodzących 20—30° Celsjusza, narażone było na dotkliwe cierpienia fizyczne. Armja Kacury zdążała do Pekinu i byłaby go wzięła, gdyby tymczasem Chiny nie zdecydowały się na pokój, kładący kres ich klęskom. Był potem gubernatorem Formozy. W r. 1898 był ministrem wojny. Podczas wybuchu wojny rosyjsko-japońskiej 1904 zajmował stanowisko prezesa ministrów.

Kaczkowskij Michał, * 1802 w Dubnie, † 1872 w Kronsztadzie, patrjota rusiński, syn parocha, kształcił się w Rzeszowie i we Lwowie. W r. 1848 założył we Lwowie *Słowo*, pierwszy dziennik polityczny rusiński. Umierając, zapisał cały majątek 60,000 zł. na cele narodowe. Za ten fundusz założono w r. 1874 we Lwowie „Towarzystwo imienia M. K-ego, w celu podniesienia poziomu społecznego Rusinów. Tow. to w r. 1874—98 wydało 265 książeczek popularnych i zakłada wszędzie w Galicji i po wsiach filje i czytelnie. Por. Didyckij „Żiznieopysanije M. Kaczkowskoho" (Lwów, 1876).

Kaczor Batowski, ob. Batowski.

Kaduka prawo, ob. Kaduk.

Kaedmon, ob. Caedmon.

Kafka Józef, zoolog, * 1858 w Rokicanach w Czechach, studjował nauki przyrodnicze w Pradze i w r. 1883 zosał asystentem, a 1895 adjunktem oddziału paleontologicznego w muzeum Fricza. Ogłosił znaczną liczbę prac, jak: „Przispievek ku poznani Cirripedu" (1885); „Die diluvialen Murmelthiere in Böhmen" (1889); „Die Crustaceen der böhmischen Kreideformation", „Kvietinarstvi, Živé ploty", „Flora bohemica", „Morské ryby na pražském trhu" (1895) i in.

Kaizl Józef, ekonomista czeski, * 1854 w Wolinie w Czechach, studjował prawo w Pradze i uzyskał stopień doktora, następnie słuchał wykładów ekonomji w Strasburgu. W 1879 został docentem ekonomji w Pradze, 1883 profesorem tamże w uniwersytecie czeskim i wyższej szkole technicznej, dwukrotnie był posłem do rady państwa. Napisał: „Die Lehre von der Ueberwälzung der Steuern" (Lipsk, 1882); „Die Verstaatlichung der Eisenbahnen in Oesterreich" (tamże, 1885)

i po czesku „Podręcznik ekonomji politycznej". W 1898 wszedł jako minister skarbu do gabinetu Thuna, ustąpił 1899, † 1901 w Pradze.

Kajenna, miasto w Guyanie, ob. Cayenne.

Kajgorodow Dymitr, leśnik rosyjski, * 1846, kształcił się w korpusie kadetów w Połocku, następnie w szkole artyleryjskiej, wreszcie w instytucie rolniczo-leśnym, a w r. 1873—75 studjował leśnictwo za granicą. W r. 1876 został profesorem technologji i inżynierji leśnej w petersburskim instytucie leśnym. Ogłosił: „Biesiedy o russkom lesie" (2 t., 3 wyd., 1892); „Russkij lesotowarnyj słowar" (1883); „O naszych pierelotnych pticach" (2-gie wyd., 1887); „Sobiratiel gribow" (2 wyd., 1891); „Nagladnoje izobrażenije polz prinosimych naszimi pticami" (1891) i in.

Kajsiewicz Hjeronim, kaznodzieja polski, napisał nadto: „Rozmyślania o męce Chrystusa Pana" (wyd. 5, Warszawa, 1902).

Kajsiewicz Hjeronim.

Kakodajmon (grec.)=zły duch, szkodzi człowiekowi na duszy i ciele przez opętanie, ob. Demon, Szatan, Opętanie, Egzorcyzmy.

Kalambur, dowcipna gra wyrazów, oparta na podwójnem ich znaczeniu przy jednakowej pisowni i wymawianiu jak w polskim języku, albo przy jednakowem brzmieniu i odmiennej pisowni, jak we francuskim i angielskim. U nas twórcą **K.** był właściwie Alojzy Żółkowski (ojciec), który w swoim „Momusie" złożył mnóstwo takich konceptów, przez co stał się niezmiernie popularnym. Por. Larchey „Les joueurs de mots" (Paryż, 1867); „L'esprit de tout le monde" (1892).

Kalamin, minerał, toż co galman (ob.).

Kalan, zwierzę, ob. Wydrozwierz.

Kalensky Józef ob. Urbanek.

Kaletańska cieśnina, ob. Pas de Calais.

Kalevi Poeg, epopeja narodowa Estów, składa się z 20 pieśni i prawie 20 tysięcy wierszy ośmiogłoskowych. Zebrał je i wydał uczony Estończyk F. R. Kreuzwald (Dorpat 1857—61 w oryginale i w przekładzie niemieckim Reinthala).

Kalinowski Rafał, Karmelita, napisał: „Klasztory Karmelitanek bosych w Polsce, na Litwie a Rusi" (Kraków, 1902).

Kaliski traktat, zawarty pomiędzy Polską i zakonem krzyżackim (za rządów Kazimierza Wielkiego i wielkiego mistrza Ludolfa Königa), 23 lipca 1343 r. zasługuje na miano najpoważniejszego ze wszystkich aktów politycznych, jakie kiedykolwiek Polska Piastowska zawierała z Krzyżakami. Traktat ten stał się podstawą kardynalną dalszych stosunków politycznych polsko-krzyżackich aż do bitwy pod Grunwaldem 1410.

Kalkstein Teodor, * około 1850 w Prusiech zachodnich, kształcił się w Poznaniu, w r. 1872 w Lipsku i w Monachjum. Następnie uczęszczał do akademji rolniczej w Halli. W r. 1883 rozpoczął w swoim majątku próby parcelacyjne i kolonizacyjne. Rezultaty swych badań przedstawił w roku 1887 sejmikowi gospodarskiemu w Toruniu i wydał rozprawę p. t.: „Spółki rolne". Od 1888 zarządzał bankiem ziemskim w Poznaniu. W 1893 był jednym z organizatorów zjazdu prawników i ekonomistów polskich. Referat p. t.: „Rozwój osadnictwa krajowego we wschodnich prowincjach monarchji pruskiej i prawodawstwo rentowe", wyszedł w „Pamiętniku Zjazdu" (1894).

Kalksztein Karol, * 1790, † 1862, właściciel dóbr Pluskowęsy i Kuczwały, zasłużył się w pracach społecznych, był senjorem obywatelstwa zachodnio-pruskiego, pierwszym dożywotnim dyrektorem Towarzystwa pomocy naukowej w Chełmnie.

Kallay de Nagy-Kallo Benjamin, austrjacki mąż stanu, † 1903.

Kallenbach Józef, profesor literatur słowiańskich w uniwersytecie fryburskim, w 1901 objął kierownictwo bibljoteki ordynacji Krasińskich, wydał z przedmową korespondencję Krasińskiego z Reevem (po francusku) i napisał słowo wstępne do wydania krytycznego zupełnego, wychodzącego we Lwowie (ob. Zyg. Krasiński). Rozpoczął druk życiorysu Z. Krasińskiego.

Kalpa (sanskr. Kalpa-porządek, wiek, epoka), nazywa się tak olbrzymi okres chronologiczny w mitologji indyjskiej, równający się dobie Brahmy, t. j. 2,000 boskich wieków, czyli 8,640 miljonom lat ludzkich. Drugie znaczenie **K.** materjał ceremonjalny, obejmujący prawidła rytuału wedyjskiego, ob. Wedangi.

Kalumnja, ob. Potwarz.

Kalwile, odmiana jabłek, ob. Jabłoń.

Kałowce *(Coprophaga)*, owady, ob. Łajniarze.

Kałużniacki Emil, slawista rusińsko-polski, profesor filologji słowiańskiej w Czerniowcach na Bukowinie. Z wielu prac małoruskich polskich i starosłowiańskich na wyróżnienie zasługują: „Beiträge zur älteren Geheimschrift der Slaven" (Wiedeń, 1883); „Polikarpa mnicha kijowskich pieczar żywot Mojżesza Węgrzyna" (Lwów, 1884); „Zur Textkritik der altserbischen Urkunden" (1890) i in.

Kameralistyka i kameraliści, ob. Kameralne nauki.

Kamica, ogólna nazwa chorób, wynikających z obecności w organach ciała piasku, żwiru lub kamieni. Ob. Moczowe, Ślinne, Żółciowe kamienie.

Kamienieda, mięczak, ob. Mytilus.

Kamienna epoka, zwie się tak okres dziejów, kiedy człowiek nie znając kruszczów wyrabiał narzędzia z kamieni. Archeologja przedhistoryczna stwierdziła, że epoka **K.** przedstawia pierwszą fazę rozwoju w dziejach kultury materjalnej. Ludzie przez długie wieki używali krze-

mienia, bazaltu, jaspisu i t. p., wyrabiając łopatki, siekierki, noże i t. p. Stosownie do doskonałości obrobienia materjału archeologowie dzielą epokę K. na starokamienną (paleolityczną) i nowokamienną (neolityczną). W neolitycznym powierzchnię polerowano i prócz krzemieni zaczęto używać innych skał. Por. Mortillet „L'homme historique" (Paryż, 1900); P. Salmon „Age de la pierre" (1878); Nadaillac „Les premiers hommes" i in.

Kamienne baby, ob. Baba.

Kamieńska Helena, malarka polska, mieszkała w Dreznie. Od r. 1855 wystawiła z powodzeniem w Krakowie swoje prace, zasługuje na uwagę zwłaszcza kopja olejna obrazu Najśw. Panna z Dzieciątkiem i św. Janem — z obrazu Francesco Francia.

Kamieński Gustaw, powieściopisarz, * 1848, kształcił się w Szkole Głównej warszawskiej na wydziale matematycznym, następnie w instytucie technologicznym w Petersburgu. Jako inżynier był naczelnikiem warsztatów dróg żelaznych płd.-zachodnich w Kijowie, w r. 1888 został dyrektorem technicznym fabryki Lilpopa i Rau w Warszawie, a od 1891 do 1894 był naczelnikiem wydziału gospodarczego w zarządzie dróg płd.-zach. W r. 1895 założył w Warszawie biuro techniczne. Oprócz rozpraw technicznych, zamieszczonych w „Przeglądzie technicznym", ogłosił pod pseudonimem *Gawastona* powieści i opowiadania: „Fata morgana", „Lamparcie życie" (2 wyd., 1896); „Fotografje bez retuszu" (1894); „Wiara nadzieja i miłość", „Lwia miłość" (1894); „Pierścionek Maryli" (1903).

Kamieński Antoni, rysownik polski. Por. sylwetka w zbiorze studjów Ignacego Matuszewskiego p. t.: „Twórczość i Twórcy" (Warszawa, 1904).

Kamiński Henryk, generał wojsk polskich, † 1831, odznaczył się walecznością i zdolnościami. Jako dowódca szwadronu walczył w Hiszpanji i pod Samosiera. W r. 1811 był pułkownikiem i dowódcą pułku piechoty Księstwa Warszawskiego. W r. 1812 należał do korpusu Macdonalda i po wyprawie do Moskwy wraz z korpusem generała Roppa wytrzymał mimo okropnego niedostatku oblężenie Gdańska. W r. 1831 poległ w bitwie pod Ostrołęką.

Kamiński Henryk, syn generała Henryka, * 1812, † 1865 w Algierze, pisarz w zakresie filozoficznym i ekonomicznym. W r. 1831 emigrował, lecz od r. 1846—49 osiadł po powrocie do kraju w Wiatce. Od r. 1851 mieszkał we Francji i w Algierze. Pod pseudonimem *Filareta Prawdowskiego*, wydał w Paryżu w r. 1843 „Katechizm demokratyczny, czyli opowiadanie słowa ludzkiego. Napisał nadto „O prawdach żywotnych narodu polskiego" (Bruksela 1844); „Filozofja ekonomji materjalnej ludzkiego społeczeństwa" (Poznań, 1843—45); „Demokracja w Polsce" (Genewa, 1858); „Polska, Rosja i Europa", podpisał dwie ostatnie prace kryptonimem X. Y. Z.

Kampement (łac. campus, pole), znaczy przegląd wojskowy, mustra, ćwiczenie albo udana próba wojny rzeczywistej, używała się u nas od czasów Augusta II Sasa, który te popisy w Polsce zaprowadził.

Kämpevizer (duńs.), po szwedzku Kämpavizor znaczy „pieśni bohaterskie"; tak nazywano staroskandynawskie pieśni ludowe, treści mitologicznej lub historycznej. Poezja ta powstała, jak się zdaje w XIII w. i do największego rozkwitu doszła w Danji w XV w. Por. Friis „Uudsigt over de danske K. og. Folkesange" (Kopenhaga, 1875); Rosenberg „Nordboernes Aandsliv" (tamże, 1880); J. Steenstrup „Vore Folkeviser fra Middelalderen" (tamże, 1891).

Kampilit, minerał, jest odmianą mimetezytu, ob. Ołowiane rudy.

Kanada, dzieje. Ważną rolę w ostatnich czasach odegrał w Kanadzie zatarg ze Stanami Zjednoczonemi o Alaszkę (ob.). Pomiędzy Stanami Zjednoczonemi a rządem angielskim tlił oddawna zatarg z powodu różnicy zapatrywania na sprawę linji granicznej pomiędzy Alaszką a terytorjum angielsko-kanadyjskiem, ciągnącej się od góry św. Eljasza do południowego brzegu wyspy księcia Walji. Przed nabyciem Alaszki przez Stany Zjednoczone zgodzono się na granicę, wytkniętą w traktacie rosyjsko-angielskim kupna i sprzedaży z r. 1825; pytaniem spornem pozostało, czy wyraz „ocean" obejmuje także zatoki w obrębie wysp, jak twierdzą Amerykanie, albo ogranicza się do pełnego morza poza ich obrębem, jak utrzymują Kanadyjczycy. Ważność pytania tkwiła w tem, że ewentualnie linja graniczna biegłaby w oddaleniu dziesięciu mil morskich od oceanu. Odkrycie złota i stwierdzona z czasem wartość owych zatok (kanału Lynna, Stikine, Riveru, zatoki Taku), otwierających dostęp do pól złotych, nadały zagadnieniu pierwszorzędne znaczenie. Rozstrzygnięcie jego powierzono komisji angielsko-amerykańskiej w r. 1898. Kanada domagała się otwarcia jej przez rzeczone trzy zatoki dostępu do oceanu Spokojnego i tłómaczyła traktat z 1825 na swoją korzyść. Kanał Lynn wrzyna się na przestrzeni 100 mil w ląd stały, a u północnego kresu jego leżą miasta Dyca, Skagway i port Piramid, skąd wiodą najprostsze drogi do pól złotych. Kanada, opierając się na swojem rozumieniu pojęcia „ocean" w traktacie z r. 1825, żądała dla siebie tych miejscowości. Stany Zjednoczone, zająwszy Skagway, usprawiedliwiały się mapami rosyjskiemi z r. 1868, że miały do tego prawo. Sprawa zaostrzyła się z chwilą odkrycia olbrzymich pól złotych. Po długich rokowaniach zawarto w d. 20 października 1899 r. tymczasową umowę, która nie pozwalała Kanadyjczykom dotrzeć do kanału Lynn, nie otwierała im żadnego portu, ani też nie pozwalała na przewóz towarów ka-

nadyjskich przez terytorjum Unji, zabezpieczała tylko mienie górników. Ten stan nie mógł trwać długo. Żądano z obu stron sądu rozjemczego. Sześciu znakomitych prawników miało rozstrzygnąć pytania zasadnicze. Zasiadło w sądzie sześciu delegatów. Kanadę reprezentowali w nim: sir L. Jetle, gubernator Kwebeku, były profesor prawa cywilnego, tudzież uczony prawnik Aylesworth. Anglja dodała do ich boku swego przedstawiciela w osobie najwyższego sędziego lorda Alverstone'a. Amerykę reprezentowali Elihu Roat, sekretarz wojny, senator Lodgo i George Turner. Trzej ci ostatni przybyli na sąd z wyrobioną już niewzruszenie opinją, tak, że wszelka dyskusja była daremna. Przedstawiciel Anglji, lord Alverstone, zdradził Kanadę i głosował w interesie Stanów Zjednoczonych, poświęcając kolonję angielską na oltarzu przyjaźni angielsko-amerykańskiej. Nawet kanał portlandzki, przyznany Kanadzie, nie ma żadnej dla niej wartości, ponieważ górują na nim dwie wyspy, przyznane Stanom Zjednoczonym. Nowa linja graniczna, która przysparza Stanom Zjednoczonym 20,000 angielskich mil kwadratowych obszaru, a Kanadzie przecina wszelki dostęp do oceanu Spokojnego, ciągnie się od góry św. Eljasza cieśniną White, do północnego brzegu kanału portlandzkiego. Kanada musi płacić Stanom Zjednoczonym haracz lenny za eksploatację złotodajnych terytorjów Inkonu i Klondyke'u. Wyrok ten wydany w październiku 1903 oburzył Kanadyjczyków. Dzienniki uderzyły gwałtownie na Anglję, która poświęciła Kanadę na ołtarzu przyjaźni swej ze Stanami Zjednoczonemi. Proponowano szybkie wybudowanie kolei i portu Simsona do Klondyke, aby przywrócić związek odciętego terytorjum z oceanem. Port Simsona wybrany jest na punkt kresowy przyszłej kolei transkontynentalnej. W kilku miastach **K.** odbyły się demonstracje przeciwko Stanom Zjednoczonym. W Manalu zelżono flagę amerykańską, obawiają się konfliktu kanadyjsko-amerykańskiego. Powszechną uwagę zwróciła na siebie mowa kanadyjskiego ministra wojny, Bordena, który wobec wyroku sądu rozjemczego w sprawie Alaszki wykazał konieczność wzmocnienia kanadyjskiej siły zbrojnej. Żądał on mianowicie wystawienia dobrze wyćwiczonego korpusu milicji, liczącego 100,000 ludzi. Opinja publiczna przemawia za szybkiem przyswojeniem sobie duńskiej Grenlandji, aby Stany Zjednoczone jej nie zabrały.

Kanałowe promienie, ob. Elektrony (t. 16).

Kanarowie, *język kanaryjski, kanarezyjski,* ob. Drawidowie.

Kangan, jednostka monetarna na wyspie Mindanao, toż co kampan (ob.).

Kanitz Filip Feliks, etnograf, † 1904 roku w Wiedniu.

Kankroid, nowotwór chorobny, ob. Rakowiec.

Kannuszi, nazwa kapłanów Szinto w Japonji.

Kanon Mszy św. (Canon Missae), jest to najważniejsza, niezmienna część Mszy św., następująca po Prefacji (ob.). Inaczej nazywa się agenda czyli actio (czynność), gdyż tu się Sakramenty Pańskie sprawuje. Św. Grzegorz zowie kanon preces=prośby; Cyprjan—oratio v. orationes=modlitwy: Wirgiljusz—textus canonicae precis—tekst prośby kanonicznej.

Kanoniczne godziny, ob. Godziny kanoniczne.

Kanonnikow Inocenty, chemik rosyjski. * roku 1854 w Irkucku, † 1892, kształcił się w uniwersytecie kazańskim i w r. 1886 został w tymże uniwersytecie profesorem chemji technicznej. Przeprowadził ważne badania nad związkiem, zachodzącym między zdolnością załamywania światła przez ciała a ich budową chemiczną.

Kant Immanueul, w przekładzie polskim Romualda Piątkowskiego: „Prolegomena do wszelkiej przyszłej metafizyki, która będzie mogła wystąpić jako nauka“ (Warszawa, 1901). W r. 1904 święcono setną rocznicę jego śmierci.

Kantak Kazimierz, uzupełniając życiorys podany w dziele głównem, podajemy następujące daty: W r. 1834 wstąpił **K.** do gimnazjum św. Marji Magdaleny w Poznaniu, które opuścił 1841, z powodu choroby, której postępowi przeszkodził energiczną kuracją. Następnie studjował we Wrocławiu, a potem odbył praktycznie naukę rolnictwa w Kobelnikach pod Inowrocławiem. Wypadki 1846 zastały go w Poznaniu, gdzie został uwięziony i wywieziony do Grudziądza, a następnie osadzony w Moabicie. Wkrótce jednak uzyskał wolność i w Berlinie doczekał do wypadków marcowych 1848, a potem z akademikami puścił się do księstwa. W roku 1853 nabył wieś Dobieszewko w powiecie Szubińskim. Już w r. 1854 piastował w powiecie różne urzędy. W r. 1862 wybrany został posłem z okręgu Szubińsko-Inowrocławskiego, który reprezentował do r. 1866, a od 1866 począwszy okrąg Mogileńsko-Wągrowiecko-Gnieźnieński aż do śmierci. W r. 1863 sprzedał wieś i osiadł w Poznaniu, gdzie † 1886.

Kanteletar, zbiór poezji fińskich, wydanych przez Lönnrota w r. 1840; zawiera on 652 pieśni. Z trzech części się składa, z których pierwsza zawiera pieśni weselne sielankowe kołysanki i bajki; druga pieśni miłosne i patrjotyczne; trzecia niezamieszczone w „Kalewali“ urywki poezji epicznej. Por. H. Paul „**K.**, die Volkslyrik der Finnen ins Deutsche übertragen“ (Helsingfors, 1882).

Kanzas, ob. Kansas.

Kański Mikołaj, * około 1820, kształcił się we Lwowie. W 1846 więziony i skazany na 18 lat ciężkiego więzienia, w r. 1848 wskutek amnestji uwolniony został, był posłem na sejmie wiedeńskim. W 1850 doktoryzował się w Krakowie, i został adwokatem w Tarnowie. Oprócz wielu artykułów pomieszczonych w pismach wydał dziełka: „Po-

gadanka chłopska" (Wiedeń, 1848); „Słowa prawdy do ludu wiejskiego, czyli rozmowa księdza proboszcza z gromadą" (Wiedeń, 1848); „O karze śmierci" (Kraków, 1850). Por. Władysław Czaplicki w „Pamiętnikach z więzienia" (*Dziennik literacki*, 1862, № 78).

Kapff-Essenther Franciszka, autorka niemiecka, † 1849 w Waldsteinie. W r. 1880 wyszła za krytyka Ottona von Kapff, ale wkrótce się z nim rozwiodła. Zajmowała się kwestją emancypacji kobiet. W r. 1888 zamieszkała w Berlinie, gdzie zaślubiła literata Pawła Blumenreicha. Napisała „Frauenehre" (Wiedeń, 1873 r.); „Moderne Helden" (1875); „Ziel und Ende" (Zurich, 1888); „Engel auf Erden" (1890); Himmel und Hölle" (1891); „In der Heinsten Hütte" (1893); „Evas Erziehung" (1894).

Kapilo, ob. Indyjska filozofja.

Kapiolani, ex-królowa hawajska, wdowa po królu Kala-kaua, † w Honolulu 1900 r.

Kapitolińska wilczyca, jest to rzeźba z bronzu, przedstawiająca wilczycę karmiącą dwoje bliźniąt, Romulusa i Remusa, dorobionych w XV w. Rzeźba ta znajduje się w pałacu konserwatorów na Kapitolu w Rzymie. Wbrew dawniejszym przypuszczeniom, że jest to rzeźba etruska, pochodząca z IV i III w. przed Chr., najnowsze badania wykazały, że wilczyca ta wykonaną została w Wiekach Średnich.

Kapnik, *Kapnicy*, członkowie bractw religijnych, mianowicie: Pięciu Ran Pana Jezusa. Ubiór ich ciemny był, w rodzaju kap z kapturami, które kładli na głowy. Występowali tak na procesjach, zwłaszcza w Wielki Piątek, nawiedzając kościoły w t. zw. jerozolimskiej procesji, przyczem biczowali się podczas odmawiania psalmu Miserere.

Kapnit, minerał, węglan cynku i żelaza, jest właściwie połączeniem smitsonitu z syderytem.

Kaposi Maurycy, lekarz, od 1866 profesor uniwersytetu wiedeńskiego, † 1902.

Kapp Ernest, geograf, * 1808, † 1896 roku w Düsseldorfie, był nauczycielem gimnazjalnym w Minden, a wskutek udziału w wypadkach 1848 wyemigrował do Ameryki. Po r. 1860 wrócił do Niemiec, osiadł w Düsseldorfie i ogłosił: „Vergleichende allgemeine Erdkunde" (Brunświk, 1845, 2 t., 2 wyd., 1868) i „Grundlinien einer Philosophie der Technik" (1877).

Kapp Gisbert, elektrotechnik angielski, * 1852, kształcił się w Zurichu i jako inżynier pracował w różnych fabrykach niemieckich i angielskich, wreszcie osiadł w Londynie. Udoskonalił w różnych punktach teorję machin dynamoelektrycznych i ogłosił: „Dynamos alternators et transformers" (1893); „Modern dynamos and their engines," „Electric transmission of energy" (1894).

Kaprowość *(Lippitudo)*, choroba powiek, występująca jako następstwo przestarzałych stanów zapalnych powiek i łącznicy, ob. Powieki, Blefaritis, Oftalmja.

Kaprys, pseudonim Władysława Rabskiego.

Kapsle, osłony, okrywy, jak np. osłony metalowe korków; w garncarstwie toż co kacele (ob. Porcelana). *Machiny kapslowe* są to motory lub machiny służące do poruszania cieczy lub gazów za pośrednictwem tłoków obracających się w zamkniętej osłonie, czyli w kapslu.

Kapteyn Jan Cornelis, astronom, * 1851 r. w Barneveld w Holandji, został 1875 astronomem w obserwatorjum w Lejdzie, a 1878 profesorem astronomji w Gronindze. Wraz z Gillem przeprowadził badanie fotograficzne nieba południowego i wykonał pomiary na otrzymanych płytach fotograficznych, a rezultaty tych poszukiwań ogłosił p. t. „Cape Photographic Durchmusterung" (3 t., 1896). Przeprowadził też badania nad paralaksami gwiazd.

Kapudżi *(kapidżi)*, na dworze sułtańskim odźwierny, stróż bramy, dawniej rodzaj sługi serajowego.—**K.**-basza, jest to tytuł niższych urzędników nadwornych padyszacha, dziś otrzymuje go wielu także urzędników prowincjonalnych.

Karadżordżewicz. Dynastja **K.** powróciła na tron serbski w osobie króla Piotra I (ob.) (1903), syna księcia Aleksandra **K.** Prócz króla Piotra żyje jeszcze z tej rodziny brat jego Arsen **K.**, oraz dwaj kuzyni, Bożydar i Aleksy. Ob. Piotr I Serbja.

Karadżordżewicz Piotr, ob. Piotr I, król serbski.

Karakuły, *baranki astrachańskie, czarne kasztanki*, czarne futra baranie, pochodzące z owiec ze stepów Rosji europejskiej i azjatyckiej.

Karasiński, Piotr Leon, budowniczy polski, * 1821 w Warszawie, † 1876; uczeń Jakóba Gaya. W r. 1846 mianowany budowniczym klasy II, w r. 1854 klasy III, w r. 1860 otrzymał pierwszą nagrodę na konkursie ogłoszonym przez Komitet Resursy obywatelskiej, za projekt siedziby własnej na Krakowskiem Przedmieściu w Warszawie, w r. 1873 otrzymał najwyższą nagrodę w Wiedniu za projekt bibljoteki.

Karatassos, bohater wolności greckiej, * 1766 w Dobra (w Macedonji), † 1830 w Naupaktos; od 1790 do 1821 służył w wojsku i czynił przygotowania do wojny o niepodległość. W r. 1820 wystąpił przeciw panowaniu tureckiemu i został wodzem, ale podczas bitwy stracił syna wiele rokującego, a żonę i resztę dzieci wzięto do niewoli. **K.** z dwoma synami przebił się do Misolungi i walczył jako generał do r. 1830 zwyciężając pod Petą, pod Schomoloką i Termopilami. Drugi syn jego Demetrius Tsiaaus * 1798, † 1861, towarzyszył w walkach ojcu, następnie mianowany był pierwszym adjutantem króla Ottona, a od r. 1856 namiestnikiem Argolidy.

Karawełow Ljubeń, polityk i pisarz bulgarski, * 1837, † 1879. Uczęszczał na uniwersytet w Moskwie i drukował w miesięcznikach rosyjskich powiastki z życia Bułgarów, w których

przedstawiał w jaskrawych barwach okrucieństwo tureckie. W r. 1867 przeniósł się z Moskwy do Białogrodu, później przebywał w Austrji i Rumunji. W r. 1868 aresztowany przez władze węgierskie na żądanie Serbji za rzekomy współudział w morderstwie ks. Michała. Uniewinniony przez sąd, osiadł w Bukareszcie i w 1869 zaczął wydawać organ rewolucyjny „Swoboda" zajmując się przytem czynną agitacją w Bulgarji. Później wydawał pismo *Niezawisimost*, a od 1875 pismo naukowe *Znanje*. Po okupacji rosyjskiej przeniósł się do Tarnowy, później do Ruszczuku, gdzie † 1879. Prace K. wydał Zacharjasz Stojanow w 8 tomach (1886). K. Ljubeń był starszym bratem K. Petki, polityka bulgarskiego.

Karawełow Petko, polityk bulgarski, * 1840. W d. 14 marca 1901 stanął raz jeszcze na czele gabinetu, ale rządy jego nie były już długie † 1903.

Karboryzacja, *karboracja, nawęglanie,* mięszanie nieświecącego płomienia z parą węglowodoru w celu powiększenia jego jasności. Ob. Oświetlenie gazowe.

Karbowiak Antoni, napisał „Dzieje wychowania i szkół w Polsce," (Petersburg, 1904); „Szkoła pruska w ziemiach polskich" (Lwów 1904).

Kardjalgja, toż co gastralgja (ob.).

Kardoff Wilhelm, polityk niemiecki, * 1828. W 1866 wszedł do izby deputowanych, należał do stronnictwa konserwatywnego. Biegły w kwestjach ekonomicznych, socjalnych i przemysłowych, był zwolennikiem systemu ceł ochronnych i obrońcą podwójnej waluty państwowej; w tej kwestyi wydał broszurę p. t. „Die Goldwährung" Berlin 1890). W r. 1875 założył Centralne Towarzystwo przemysłowców niemieckich. W ostatnich czasach zajmował się kwestją agrarną.

Kardynalski konsystorz, ob. Konsystorz.

Kardynał Kamerling, ob. Kamerling.

Kardynałowie w r. 1903 i 1904. Ob. Kolegjum kardynalskie (w Suplemencie).

Kardynałowie Polscy. Po śmierci kard. Sylwestra Sembratowicza († 1898) i Mieczysława Ledóchowskiego († 1902), jedynym kardynałem Polakiem w kolegjum kardynalskiem był w 1904 Jan kniaź na Kozielsku Puzyna, książę biskup krakowski, kardynał od r. 1901.

Karenowie, szczep należący do narodów Lahita (ob.) w Indjach Zagangesowych, dzielą się na trzy plemiona, różniące się językiem: *Sgan* czyli K. *biali*, tak zwani od swej odzieży, *Pwo* czyli *Talaing* i *Bghai*, do których należą K. *czerwoni*. Języki ich są jednozgłoskowe, są wzrostu drobnego, barwy skóry jaśniejszej, aniżeli Birmanowie, z wyrazu twarzy do Chińczyków podobni. Por. Smeaton „The loyal Karens of Birma".

Kariejew Mikołaj, ob. Karejew.

Karika. Wyraz ten oznacza w filozofji indyjskiej wiersze pamięciowe, które zawierają w formie bardzo ścisłej, główne myśli różnych systemów.

Karli, wykuta w skale świątynia budyjska (czaitya) z II w. po Chr., leży na drodze z Bombaju do Puny, jest jednym z najpiękniejszych zabytków architektonicznych sztuki indyjskiej.

Karlowa Otto, prawnik niemiecki, * 1836 w Bückeburgu, nauki prawne studjował w Getyndze, Berlinie i Jenie, w 1867 powołany na profesora w Greifswaldzie, 1872 w Heidelbergu. Napisał: „Beiträge zur Geschichte des römischen Zivilprozesses" (Bonn, 1865); „Die Formen der römischen Ehe und Manus" (tamże, 1868); „Der römische Zivilprozess" (1872); „Das Rechtsgeschäft und seine Wirkung" (1877); „Römische Rechtsgeschichte" (1885—93) niedokończone.

Karłowicz Jan, lingwista, † 1903 r. Napisał nadto: „Słownik gwar polskich" (Kraków, 1900, t. 2); „O człowieku pierwotnym" Krak., 1903).

Karnego prawa szkoła antropologiczna, ob. Prawo karne.

Karnie, bryły bulaste rudy żelaznej darniowej, ob. Żelazne rudy.

Karol Aleksander, książę sasko-wejmarski, syn Karola Fryderyka, * 1818 r., panował lat 50, † 1901.

Karol Edward, książę sasko-kobursko-gotajski, * 1884 jako pogrobowy syn księcia Leopolda Albany (czwartego syna królowej Wiktorji angielskiej) i księżniczki Heleny Waldeck, został po śmierci księcia następcy tronu Alfreda i po zrzeczeniu się praw do tronu przez księcia Connaught oraz jego syna, następcą tronu sasko-koburskogotajskiego, ponieważ panujący stryj jego książę Alfred nie posiadał męskiego potomka. W r. 1900 po śmierci stryja, wstąpił na tron, a rejencję objął ks. Ernest Hohenlohe Langenburg.

Karol-Ludwik, arcyksiążę austrjacki, starszy brat cesarza Franciszka Józefa, † 1896 roku w Wiedniu.

Karolek, roślina, ob. Kminek.

Karolina Henrjeta, księżna hesko-darmsztadzka, * 1721 w Bergzabern, † 1774, córka palatyna Chrystjana III ks. Zweibrücken-Birkenfeld, w r. 1741 wyszła za ks. Ludwika, następcę tronu hesko-darmsztadzkiego, który w r. 1768 wstąpił na tron pod imieniem Ludwika IX. K. przy współudziale ministra Mozera wywierała dodatni wpływ na sprawy państwa. Protegowała sztuki i nauki, dwór jej w Darmsztadzie był środowiskiem, około którego grupowały się najwybitniejsze umysły, jak: Goethe, Wieland, Herder i in. K. przez córki, Fryderykę i Wilhelminę, jest babką Fryderyka Wilhelma III, króla pruskiego, i Cesarzów rosyjskich: Aleksandra I i Mikołaja I. Za swą działalność i energiczny charakter otrzymała przydomek Wielkiej. Por. Walther „Die grosse Landgräfin" (Darmsztadt. 1873; „Briefwechsel der grossen Landgräfin K. von Hessen" (Wiedeń, 1877).

Karolini, stronnictwo polityczne w księstwie Kurlandzkiem XVIII w., złożone ze zwolenników księcia Karola. Po jego usunięciu szlachta rozdzieliła się na zwolenników Karola t. zw. Caroliner, i Birona t. zw. Ernestiner; oni to w wydawanych broszurach zarzucali sobie wzajemnie zdradę. Znaczną liczbę tych broszur posiada bibljoteka Muzeum prowincjonalnego w Mitawie. W r. 1886 mieściła wiele z nich historyczna wystawa kurlandzka.

Karotyda, tętnica szyjowa, ob. Szyja.

Karpiński Józef, prawnik, * 1823 r. w Lipnie, gub. Płockiej, † 1901 r. Kursa prawne ukończył w Warszawie, następnie był patronem trybunału, 1869 obrońcą przy warszawskich departamentach Rządzącego Senatu, po reorganizacji sądownictwa mianowany był adwokatem. Od 1878 wydawał „Jurysprudencję Departamentów Cywilnych Izby Sądowej Warszawskiej".

Karpiński Józef.

Karr Wasil, pułkownik rosyjski, wybitną rolę odegrał w konfederacji Radomskiej. Por. „Dzieje narodu polskiego, wykład popularny z przedmową Wł. Smoleńskiego, tom III;" Korzon „Wewnętrzne dzieje Polski" (tom I, str. 184 i tom IV str. 47.

Kartezjusz *(Descartes)*. Jego „Rozmyślania nad zasadami filozofji" przełożył Ign. K. Dworzaczek (Warsz., 1885).

Kartkeja albo Skanda, sześciogłowy indyjski bóg wojny, zwany Subrachmanja, syn Siwy i Gangesu. Uroczystości jego obchodzone w miesiącu Kartika (październiku), połączone są z muzyką i paleniem ognisk na górach.

Kartomancja, wróżenie z kart.

Karwat Anna z Bardzkich, napisała „Dwa żywioły," powieść współczesna (Poznań, 1902); „Pod błogosławieństwem matki", dramat, w 5 akt. (Poznań, 1902).

Karwicki, Józef Dunin, napisał nadto: „Z moich wspomnień" (Warsz., 1901, t. 2, tom III 1902); „Z zamglonej i niedawno minionej przeszłości" (Warsz., 1901).

Karwowski Wincenty, lekarz, * 1834 w Suwałkach, studjował medycynę w Moskwie, Paryżu, Heidelbergu i Wiedniu, w roku 1859 osiadł w Warszawie i założył przy szpitalu Dzieciątka Jezus pracownię chemiczno patologiczną. W roku 1862 został asystentem kliniki chirurgicznej akademji lekarskiej, w r. 1866 ordynatorem w szpitalu Dzieciątka Jezus, w r. 1896 pomocnikiem lekarza naczelnego. Ogłosił: „Rys zasad chirurgji wojennej" (1863), a w piśmie *The journal of Laryngologie* podawał sprawozdania z prac polskich o chorobach krtani i nosa.

Kasacyjna skarga — odwołanie się od ostatecznego wyroku sądowego, oparte na zarzucie pogwałcenia w nim przepisów prawa. Ob. Kasacja.

Kasacyjne otwory—powody skargi kasacyjnej, t. j. wskazanie tych pogwałceń prawa, na których się opiera wyrażone w skardze żądanie zniesienia wyroku. Ob. Kasacja.

Kasłań, zwierzę, toż co wydrozwierz (ob.).

Kasownik, *kwadrat,* w muzyce, znak ♮, który nucie podwyższonej o pół tonu przez krzyżyk, lub zniżonej o półtonu przez bemol, znaczenie pierwotne przywraca.

Kasparek, Franciszek Ksawery, dr., profesor filozofji prawa i prawa narodów w uniwersytecie Jagielońskim, † 1903.

Kasprowicz Jan, poeta, ogłosił nadto: „Ginącemu światu" (Lwów, 1902); „Miłość" (Lwów, 1902); „Moja pieśń wieczorna" (Lwów, 1902); „Salve regina" (Lwów, 1902).

Kasy oszczędności, ob. Kasa.

Kaszyc, Józef, herbu Radwan, * 1794 z zasłużonej rodziny litewskiej, † 1868 jako emigrant we Francji. W r. 1812 należał do 17 pułku ułanów W. Ks. Warszawskiego i odznaczył się podczas nieszczęśliwej kompanji rosyjskiej. W r. 1813 należał do korpusu Davousta; za zasługi wojenne otrzymał wielki krzyż legji honorowej. W r. 1831 stał na czele powstania nowogródzkiego i słonimskiego i dzielny stawiał opór znacznym siłom wojska regularnego i po połączeniu z korpusem Dembińskiego wycofał się do Królestwa Kongresowego.

Katakana, pismo japońskie, (ob.).

Kataleksis, ob. Katalektyczny wiersz.

Katarzyna z Aragonji, pierwsza żona Henryka VIII, króla angielskiego, * 1485 w Alcala de Henares, † 1536 w Kimboltan, najmłodsza córka Izabeli i Ferdynanda Katolika. W 1509 zaślubiła Henryka VIII. Straciła troje dzieci; jedyna jej pozostała córka Marja Tudor była królową Anglji. Podczas wojny z Francją 1513 **K.** była regentką państwa. W roku 1520 wpłynęła na zawarcie związku między mężem swym, a Karolem V. W tym czasie król zajął się Anną Boleyn, a kiedy w r. 1533 tajnie ją poślubił, arcybiskup z Canterbury unieważnił małżeństwo **K.** z Henrykiem. Wtedy **K.** opuściła dwór i rozłączona z jedyną swą córką, mieszkała pod dozorem aż do śmierci. Por. Ehses „Römische Dokumente zur Geschichte der Ehescheidung H. VIII von England" (Paderborn, 1893; Fronde „The divorce of Catherine of Aragon" (Londyn, 1891).

Katarzyna Howard, żona Henryka VIII króla angielskiego.

Katarzyna Parr, żona Henryka VIII króla angielskiego. (ob.)

Katarzyna Portugalska, królowa angielska, * 1638 w Villaviciosa w Alemtejo, † 1705 w Lizbonie, córka Jana IV króla portugalskiego z rodu Braganza i Ludwiki de Guzman. W r. 1661 za-

ślubiła Karola II, króla angielskiego. Dewotka i mało zdolna żadnego na męża nie wywierała wpływu. W r. 1673, kiedy w Anglji zapanowała reakcja przeciw katolicyzmowi, **K.** uległa licznym napaściom w parlamencie. Król stanął w jej obronie, przez co podniósł znaczenie **K.** w Anglji. W r. 1685 **K.** straciła męża, w 1692 powróciła do Lizbony, gdzie w 1704 została regentką Portugalji w imieniu słabego na umyśle brata don Pedra.

Katatypja, nowa metoda uwielokratniania rysunków, polega na zastosowaniu działań katalitycznych (ob. Katalityczna siła). Jeżeli, mianowicie, mamy rysunek dokonany jakimkolwiek *katalizatorem*, czyli substancją, mającą własność przyśpieszania działań chemicznych, to rysunek ten da się łatwo przenieść na papier, napojony roztworem, w którym katalizator użyty sprowadza reakcję chemiczną. W szczególności **K.** może być zastosowana do otrzymywania odbić z negatyw fotograficznych (ob. Fotografja), srebro bowiem silnie rozdrobnione, na negatywach rozpostarte, jest katalizatorem dla wody utlenionej. Jeżeli więc roztwór eteryczny wody utlenionej rozlejemy na negatywie, eter szybko się ulatnia, a woda utleniona pod wpływem srebra rozpada się na wodę i tlen, gdy w miejscach negatywy przez srebro nieuczernionych rozkład ten nie następuje, i tam pozostaje błonka wody utknionej, a po naciśnięciu papierem żelatynowym obraz ten na nim się utrwala, jako pozytywa. Jest on wprawdzie jeszcze niewidzialny, ale wywołać go można przez zanurzenie w roztwór soli manganowej, wtedy bowiem powstaje brunatny osad nadtlenku manganu. Metoda ta podana została w r. 1902 przez Ostwalda i Grossa w Lipsku, wymaga wszakże jeszcze bardziej szczegółowego opracowania.

Katecheza v. Katechizacja (gr.), znaczy nauczanie ustne. W pierwszych wiekach Kościoła bowiem nie pisano ksiąg traktujących o wszystkich tajemnicach wiary z obawy, by nie doszły do rąk niewiernych i nie były narażone na szyderstwa.

Kategoryczny postulat. Normy etyczne posiadają zwykle charakter postulatów warunkowych np. postulatów szczęścia: ziemskiego lub pozaziemskiego, mogą jednak występować i w formie postulatów bezwarunkowych kategorycznych, wówczas mają charakter aksjomatów moralności, czyli są postulatami siebie samych. Miara wartości moralnej wszelkiej normy warunkowej daje cel, dla którego jest ona środkiem; tu cel uświęca środki; kategoryczny zaś postulat będący celem w sobie uświęca nam siebie. Utylitarna teorja moralności nie ma żadnych kategorycznych postulatów, natomiast nie może bez nich obejść się teorja moralności, oparta wyłącznie na idei obowiązku. Por. Etyka, Kant, Obowiązek, Sumienie, Utylitaryzm.

Katharsis, ob. Katarsis.

Katheder-socjalismus, ob. Katedralni socjaliści.

Kathrein Teodor, polityk austrjacki, nie mogąc usunąć parlamentarnej obstrukcji Niemców, złożył urząd 1897. W 1900 wybrany nanowo do rady państwa, ale nie przyjął mandatu.

Katodalne promienie. Zagadkowa natura promieni katodalnych zyskała w ostatnich latach wyjaśnienie w teorji elektronów (ob. Elektrony, t. 16).

Katolikos Jan VI, † 925, zwany Historykiem, patryarcha armeński, autor historji „Armenji," przetłómaczonej przez Św. Marcina.

Katona Ludwik, filolog, * 1862 w Wacowie, był profesorem w Budapeszcie. Napisał: „Finnische Maerchen" i „Zur Litteratur und Charakteristik des magyar. Folk-lore" (Berlin, 1887). Przełożył „Gram. jęz. cygańskiego," przez arcyksięcia Józefa na język francuski i pisał po węgiersku studja o Moljerze.

Katoptromancja, wróżenie ze zwierciadeł i w ogólności zastosowanie zwierciadeł do sztuk magicznych. W szczególności słynne są do tego celu japońskie zwierciadła czarodziejskie. (Ob. Zwierciadła).

Katzer Jędrzej, geolog czeski, * 1861 w Rokiczanach, kształcił się w Pradze, został 1892 asystentem geologji i paleontologji w akademji górniczej w Leoben, 1896 geologiem stanu Para w Brazylji, 1898 geologiem krajowym w Bośnji. Przeprowadził liczne badania geologiczne w Czechach i Brazylji i w przedmiocie tym ogłosił: „Przispievky k mineralnimu zemiepisu Czech" (1887); „Geologie von Böhmen" (1892); „Der strittige Golddistrict von Brasil. Guyana" (1897); „Das Wasser des unteren Amazonas" (1897) i in.

Kaulbach F.

Kaulbach Fryderyk, uczeń i bratanek Wilhelma **K.**, * 1822 r. w Arolsen, † 1903, wszedł do pracowni swojego stryja w Monachjum, gdzie przez lat 6 studjował. Po dłuższej podróży naukowej po Włoszech, osiadł w Monachjum i rozpoczął tutaj samoistną działalność artystyczną. Drogę sławy utorowały mu portrety, tudzież wielki obraz „Adam i Ewa nad zwłokami zabitego Abla." Otrzymał rychło zamówienie na „Koronację Karola Wielkiego" dla Maximilianeum. Obraz ten monumentalnych wymiarów wykończył dopiero w Hanowerze, dokąd udał się dla malowania rodziny króla Jerzego. Mianowany malarzem dworskim, zjednał sobie, jako mistrz portretu, rychło popularność w świecie arystokratycznym całych Niemiec. Do głośniejszych dzieł Fryderyka Kaulbacha należą portrety cesarzowej Elżbiety, niemieckiego następcy tronu i trzech jego synów, księcia Albrechta, księcia i księżny Stolberg i t. d. Pędzel Kaulbacha cechuje smak i wytworność, tudzież delikatne wirtuozostwo w szczegółach,

obok pewnej płytkości w charakterystyce figur. Był zwłaszcza malarzem dam z wielkiego świata,

Kaulbars Mikołaj, generał rosyjski, następnie był szefem sztabu generalnego w Finlandji, w r. 1899 mianowany członkiem komisji naukowej głównego sztabu w Petersburgu.

Kauppis-Heikki-Kauppinen, współczesny poeta ludowy fiński, * 1862 w Jisalmi w Finlandji. Napisał nowele: „Mäkijär viläiset;" „Vija;" „Kirottnatyötä" i „Laara" bardzo pesymistyczne, wydał nadto w r. 1897 zbiór prac p. t. „Tarinoita ja ta pohtumia."

Kautsch Henryk, rzeźbiarz czeski, syn zdolnego złotnika, * 1858 roku, kształcił się w Pradze i Wiedniu. W roku 1882 został nauczycielem w szkole złotniczej w Pradze. Studja akwarelowe i szkice jego roboty z wzorów włoskiej sztuki złotniczej zakupiono do muzeum artystyczno-przemysłowego w Wiedniu. W r. 1889 zamieszkał w Paryżu i wstąpił do akademji. W r. 1890 wystawił swoje prace w Salonie, z których na wyróżnienie zasługują: popiersie cesarza Franciszka Józefa (1893); Młoda paryżanka (1897); biust admirała Jonquiére; Pierrot; Laura; popiersie d-ra Hanusza i in. Napisał nadto: „Goldschmiedearbeiten von XV bis XVII Jahrhundert u. d. Neuzeit."

Kavan Franta, malarz czeski, * 1866, kształcił się w Pradze u prof. Marzaka. Wykonał wiele krajobrazów, z których na wyróżnienie zasługują: Jesień na Chrudimce, wystawiony w Wiedniu (1896); Skraj błonia (w Pradze, 1897); Pod Kladzkiemi górami.

Kawakami Soroka, wicehrabia, generał japoński, * 1847, † 1899. Wykształcenie wojskowe odebrał w Niemczech. 1887—1888 był strategicznym kierownikiem wojny z Chinami, za co otrzymał tytuł wicehrabiego.

Kawalerowie Mieczowi, ob. Mieczowi Kawalerowie.

Kawecan (niem. *Kappzaum*), wędzidło do poskramiania młodych koni, złożone z łuku stalowego, obszytego skórą, który obejmuje kość nosowa.

Kawecki Zygmunt, dramaturg, napisał: „Dramat Kaliny" (Lwów, 1903), wystawiony we Lwowie i w Warszawie.

Kawerna (łac. *caverna*), jama powstająca w płucach skutkiem spraw chorobowych, zwłaszcza w gruźlicy (ob.).

Kawi, tak nazywał się starodawny język mieszkańców wyspy Jawy, stanowiący gałąź szczepu językowego, malajsko-polinezyjskiego. Kawi oznacza język wytworny, przeciwnie dżawi język ludowy. W języku **K.** Jawańczycy posiadają literaturę starożytną, która się rozwijała pod wpływem literatury indyjskiej od VIII do XV w. Posiadają w języku tym przekłady dzieł religijnych, poematów opisowych indyjskich, dzieł historycznych, prawnych, i zbiory podań. Porów. Cust „Modern languages of the East Indies" (Londyn, 1878).

Kayser Paweł, prawnik i mąż stanu niemiecki, † 1898.

Kayser Henryk, fizyk, * 1853 w Bingen, nad Renem, kształcił się w Strasburgu i Berlinie, gdzie był asystentem Helmholtza, 1894 r. został profesorem w Bonn. Badania jego tyczą się głównie analizy spektralnej i w przedmiocie tym ogłosił: „Lehrbuch der Spektralanalyse" (1883). Nadto napisał: „Lehrbuch der Physik für Studirende" (2 wyd., 1894).

Kądziel, część wrzeciona, ob. Przędzenie.

Kąsinowski Bronisław, pseudonim Rokita, pedagog, badacz historyczno-literacki i krytyk, * 1861. Oddawał się z zamiłowaniem studjom nad filozofją grecką, przełożył Platońskiego „Filebosa" wraz z przedmową o etyce metafizycznej Platona i objaśnieniami w „Bibl. Filozof." (Warsz., 1888) i niewydaną dotąd egzegezę trzech ksiąg Arystotelesa „O duszy." Napisał nadto: „Beiträge zur einem Studium des Lustspieldichters F. Zabłocki" (Brody, 1897); „Zaczarowane Koło Lucjana Rydla i jego pierwowzory" (*Dziennik poznański*, 1901); „Ignacy Krasicki" (*Dzien. pozn.* 1901); „Urywek z dziejów krytyki teatralnej w drugiej połowie XVIII w. (*Czas*, 1901); „Kazimierz Tetmajer" (*Kurjer pol.*, Kraków, 1892); „Nad grobem Juljusza" (*Dzien. pozn.*, 1899); „August Wilkoński" (*Dzien. pozn.*, 1902); „Adolf Dygasiński" (1902); „El" (Kazimierz Laskowski) w (*N. gl. pol.*, 1902) i inne.

Kątski Marcin, † 1710; z rodziny szlacheckiej, osiadłej w województwie Krakowskiem, herbu Brochwicz. Kasztelan lwowski, generał artylerji, generał starosta Ziem Podolskich, wojewoda kijowski, krakowski, wreszcie kasztelan krakowski. Służył w wojsku; w r. 1655 brał udział w wojnie szwedzkiej, gdzie był ranny i w wojnie z Turkami za króla Jana III w r. 1673 w bitwie pod Chocimem dowodził regimentem piechoty, a pod Wiedniem artylerją. W r. 1702 został wojewodą krakowskim. W 1683 był jednym z delegatów przy zawieraniu przymierza pomiędzy Sobieskim a Leopoldem I przeciw Porcie. W r. 1699 **K.** jako komisarz Rzpltej wydelegowany był do odebrania Kamieńca z rąk tureckich i wtedy wytrzymał na dłoni rozżarzony lont, póki nie zgasł, czem ocalił twierdzę od wysadzenia w powietrze. Ożenił się z Urszulą Denhoffówną; miał dwie córki Teresę i Marję i syna Jana, generała Ziem Podolskich.

Kebes, uczeń Sokratesa, ob. Cebes.

Keeler, James Edward, astronom, * 1857 w La Salle, w stanie Illinois, † 1900 r. Kształcił się w Baltimore, Heidelbergu i Berlinie, 1886 został asystentem obserwatorjum Licka w Kalifornji, 1889 dyrektorem obserwatorjum w Allegbany, 1898 dyrektorem obserwatorjum Licka. Przeprowadził ważne badania nad analizą spektralną

mgławic i planet, a w szczególności nad pierścieniem Saturna.

Keeling, Elsa d'Esterre, pisarka angielska, ur. w Dublinie, wychowana w Niemczech. Była nauczycielką (1884 — 90). Zaczęła działalność pisarską od opowiadań humorystycznych. Pisała także wdzięczne powiastki dla dzieci oraz powieści.

Kefisodoros, komedjopisarz ateński. ob. Cefisodor.

Kefisodotes, rzeźbiarz grecki, ob. Cefizodotos.

Kefisofonos, przyjaciel i współpracownik Eurypidesa, ob. Cefizofon.

Keitloa, gatunek nosorożca (ob.).

Keller, Krzysztof, historyk, ob. Cellarius.

Kellgren, Abraham Herman August, uczony lingwista finladzki, * 1822 r. w Kuopio, † 1856 w Helsingforsie. W r. 1849 wykładał językoznawstwo porównawcze w uniwersytecie helsingforskim. Napisał: „D. Grundzüge d. finnischen Sprache mit besonderer Rücksicht auf d. Ural-altaischen Sprachstamm;" „Mythus de ovo mundano Indorumque de eo notitia" (1849); „Nal und Damayanti" (przekład szwedzki, 1851—53).

Kemal Bey, najwybitniejszy poeta turecki nowszych czasów, * 1840 w Gallipoli, † 1888 r. na wyspie Chios. Nie otrzymał wykształcenia systematycznego. Już w 16 r. życia opublikował swoje pierwsze poezje. Od 1857 wraz z Zia Paszą należał do związków poetyckich w Konstantynopolu. Zajmował się także krytyką, publicystyką, polityką i często przesiadywał w więzieniu. Położył wielkie zasługi jako reformator i odnowiciel języka tureckiego. Pisał po arabsku, persku i turecku bardzo wiele. Abdul Hamid zabronił wydawania jego dzieł w Turcji.

Kemosz, główny bóg narodu Moabu (ob.). Stosownie do tego, znajdujemy też moabickie imiona własne, złożone z wyrazem K., jak np. Kemoszgad (ojciec króla Meszy, Kemosznadab i t. p.), tak samo jak znajdujemy u Izraelitów imiona złożone z wyrazem Jahwe (Jahw, Jah).

Kempf Paweł, astronom, * 1856 r. w Berlinie, kształcił się w Heidelbergu i Berlinie, 1878 został asystentem, 1894 obserwatorem w astrofizycznej dostrzegalni w Poczdamie. Przeprowadził badania nad masą Jowisza (1882), wymierzył dokładnie położenie 300 linji w widmie słonecznem (wraz z G. Müllerem, 1885), przez porównanie dostrzeżeń na Etnie i w Katanji oznaczył pochłanianie światła gwiazd w atmosferze ziemskiej (1898) i in.

Kempner Stanisław Aleksander, ekonomista i publicysta, napisał nadto: „Zasady ekonomji społecznej" (Warszawa, 1901); wraz z Tad. Korzonem „Handel w przeszłości i stanie dzisiejszym świata" (Warsz., 1901); „Badania i szkice ekonomiczne" (Warsz., 1902).

Kepi (z arab.), czapka zwężająca się ku górze, z daszkiem kwadratowym, używana w armji francuskiej (rys. ob. Żuawi).

Keramika, toż co Ceramika, ob. Garncarstwo.

Kéroual lub Kérouaile Ludwika Renata de..., księżniczka Portsmouth i Aubigny, * 1649, † 1734 w Paryżu, córka Wilhelma de Penancoet. Była panną honorową Henryki Angielskiej i razem z nią była w Anglji podczas rokowań w Dover o przymierze. Karol II, uderzony jej pięknością, mianował ją damą honorową królowej Katarzyny i odtąd została jego kochanką. W r. 1671 powiła syna Karola de Lennox, którego w r. 1673 mianowano księciem Richmondu, a K. dostała tytuł Portsmouth i w r. 1674 otrzymała od Ludwika XIV lenno Aubigny w Berry. Nie lubiona przez Anglików, podczas ruchu przeciw papistom obie Izby wytoczyły jej proces i w r. 1679 parlament żądał jej wydalenia. Po śmierci króla K. mieszkała w Whitehall, a w r. 1688 osiadła we Francji; syn jej, ks. Richmond umarł w r. 1728. Por. O. K. Forneron „Louise de Kérouaille" (1886).

Kery, w mitologji greckiej zwano tak duchy obecne przy nagłej śmierci. Wyobrażano je jako bóstwa rodzaju żeńskiego, przebiegające pola walki i porywające ciała poległych, albo jako upiory wysysające krew. Tragicy czynili je wykonawczyniami sprawiedliwości bóstw, mieszając je często z Erynjami. Por. Preller „Griech. Mythologie."

Kerym, ob. Abdul Kerim.

Ketteler Klemens August, baron, poseł niemiecki w Chinach, * 1854 r., został zamordowany przez powstańców w Pekinie 1900 r.

Kettler Aleksander, książę, najmłodszy syn księcia Jakóba Kurlandzkiego (ob.)

Key Karol Fryderyk Emil, polityk szwedzki, * 1822, † 1892 r. Był założycielem stronnictwa ziemian i bronił w sejmie interesów ludu wiejskiego. Napisał historję dziennikarstwa szwedzkiego, oraz kilka broszur agitacyjnych.

Key Ellen, córka Karola Fryderyka Emila, znakomita pisarka szwedzka, * 1849, była początkowo nauczycielką w wyższej szkole żeńskiej, później (1883) lektorką w instytucie robotniczym w Sztokholmie, a następnie poświęciła się piśmiennictwu, pisząc przeważnie studya i szkice treści psychologiczno-społecznej w duchu nieczeańskim, biografje i krytyki. Do najwybitniejszych jej dzieł należą: „Stulecie dziecka," „Szkice," „Ludzie," „O Almquisie i Browningu" (ob.).

Kęczkowska Zofja, poetka, napisała: „Na strunach duszy," poezje treści religijnej (Kalisz, 1903, wyd. 2).

Kędzierski Apolonjusz, malarz, * 1861 roku, po ukończeniu gimnazjum w Radomiu, kształcił się w ry-

Kędzierski A.

sunku pod kierunkiem Gersona w r. 1885 wyjechał do Monachjum gdzie uczęszczał do akademji Gyrisa. Obrazy: Pokątny doradca, Astronom wiejski, Rybacy, Przesiewanie, Kret, Chmura, Sowa etc. Zajmuje się także sztuką dekoracyjną; za obrazy swoje otrzymał medal na wystawie w Chicago i w Paryżu (1894.) Był kilkakrotnie członkiem komitetu zachęty sztuk pięknych.

Kętrzyński Stanisław, syn Wojciecha, badacz i pisarz historyczny polski, kształcił się w Galicyi w r. 1900, w celach naukowych wyjechał do Rzymu. Wiele prac **K.** zamieściła Akademja Umiejętności w „Rozprawach wydziału hist.—filozoficznego i Tow. histor.-lwowskie" i „Kwart. hist." Najważniejszą pracą **K.** jest dokonane wespół z prof. lwowskim Finklem wydanie kroniki Galla p. t. „Gallus anonymus — Chronicon" (Lwów, 1899). Napisał nadto: „Gall anonim i jego Kronika", „Kazimierz Odnowiciel;" „O zaginionym żywocie św. Wojciecha"; „O rzekomej wyprawie Władysława Hermana na Szczecin r. 1091" (1900) i inne.

Khaki, cienkie sukno ciemno-brunatne, używane na mundury wojska angielskiego w Indjach wschodnich.

Khnopff Ferdynand, malarz i rzeźbiarz belgijski, * 1858 w Grembergen pod Brukselą, uczeń Mellery i J. Lefèbvre'a. Największy wpływ wywarł na nim G. Moreau, A. Stevens i Burne-Jones. Z rzeźb najwybitniejszą jest głowa Sybilli; z obrazów wyróżniają się: Samotność, Ofiara, Oczekiwanie i krajobrazy.

Khosroes I (Chosroes) (ob. Kosroes).

Khotba (chotba), rodzaj nauki wygłaszanej co piątek w większych meczetach, po skończeniu wielkich modłów.

Khuen-Héderváry Karol, hr., węgierski mąż stanu, * 1849 na Śląsku, był pierwotnie urzędnikiem komitatowym, następnie posłem w sejmie chorwackim i w radzie państwa. W 1879 został nadżupanem komitatu Raab, 1883 mianowany banem Chorwacyi, Sławonji i Dalmacyi. Na stanowisku tem wykazał zdolności administratora, ale z powodu usilnej madjaryzacyi kraju, został przez ludność znienawidzony. Rządy jego doprowadziły w 1903 do rozruchów, które siłą zbrojną zostały stłumione. W tymże roku po ustąpieniu Szella, **K.** został prezesem ministrów węgierskich, lecz gdy stronnictwo opozycyjne pod wodzą Kossutha, odmówiło mu poparcia, **K.** podał się do dymisji.

Kickham Karol Józef, publicysta irlandzki, * 1826, † 1882 pod Dublinem. Był członkiem najwyższej rady wychowawczej Ligi Narodowej i współpracownikiem pisma *Irish People.* W r. 1865 został aresztowany i skazany na 14 lat ciężkich robót. Przez przyjaciół uważany za męczennika. Napisał: „Poems Sketches and narratives illustrative of Irish life" (1870); „Sally Cavanagh" (1869); „The Homes of Tipperary" (1879); „For the Old Land" (1886) i in.

Kickxia, rodzaj roślin z rodziny toinowatych, drzewa z liśćmi przeciwległemi, krótkoogonkowemi, i kwiatami żółtemi i zielonemi, zebranemi w baldachy; owoce ma podłużne, skórzaste. Znane są dwa gatunki, **K.** *arborea* na Jawie i **K.** *africana* w stronach zachodnich Afryki zwrotnikowej. To ostatnie drzewo dorasta wysokości 22 m. i grubości 30 cm., a liście ma na 20 cm. długie; nasiona przybywały już od dawna do Europy jako zafałszowania nasion drzewa *Strophantus hispidus.* Ta **K.** afrykańska zyskała w ostatnich czasach ważne znaczenie, z jej soku mlecznego bowiem przez odparowanie otrzymuje się dobry kauczuk.

Kido-Takajoszy, japoński patrjota i polityk, * 1830 w Higo, † 1877 w Kioto; szlachetnego rodu, syn lekarza, służył w wojsku. Obdarzony niezwykłemi zdolnościami, **K.** szybko zyskał rozgłos i wpływ i był czynny przy strącaniu szogunatu 1867—68. W r. 1872 — 73 uczestniczył w poselstwie do Ameryki i Europy. W r. 1873 został ministrem bez teki (sangi) i stał się jednym z najbardziej wpływowych członków gabinetu. Por. De la Mazelière „Essai sur l'histoire du Japon" (Paryż, 1899); Lanman C. „The Readingmen of Japan" (Boston, 1886); Black J. R. „Young Japan, Yokohama and Yeddo" (Jokohama, 1880).

Kiejnowski Władysław, ksiądz z zakonu Jezuitów, * 1801. Napisał dwie biografje męczenników jezuickich: „Krótki opis życia bł. Jana Britto" (Lwów, 1854); „Życie i męczeństwo bł. Jędrzeja Boboli" (Lwów, 2 wyd., 1855). Najważniejszą pracą **K.** jest przekład dzieła Browna: „Bibljoteka pisarzów asystencji polskiej Towarzystwa Jezusowego" (Poznań, 1862).

Kieler Laura, norweska powieściopisarka, * 1849 w Tromsö. W r. 1873 osiadła w Kopenhadze i w r. 1893 zaślubiła M. V. Kielera. Napisała: „Brandsdöttre," „Andre fra Kautakeino" (1879); „Laurekas Korhoinen" (1881).

Kielhorn Wawrzyniec Franciszek, niemiecki sanskrytolog i indjanista, * 1840 r. w Osnabrück, kształcił się w Getyndze, Wrocławiu i Berlinie, a od 1862 — 65 w Anglji. Od 1866 do 1881 był profesorem sanskrytu w kolegjum w Pumé (Indje Wschodnie), następnie został profesorem w uniwersytecie w Getyndze. Napisał: „Phitsutra Çantanovy" (Lipsk, 1866); „Paribhâ sen duçekhara Nâgojibhatty" (Bombaj, 1868 — 74; „Sanskritt Grammar" (Bombaj, 1870, tłom. na niem. przez Solfa, Berlin, 1888); „Kâtyâna i Patanjali" (Bombaj, 1876); „Report on the search for Sanskritt Mss" (Bombaj, 1881); „Vyâkaranamahâbhâsya" (2 wyd., 1880—85 i 1892).

Kielichowiec, roślina, ob. Calycanthus.

Kielimka *(Hyalea)*, mięczak, ob. Skrzydłopławy.

Kielnia, narzędzie mularskie do narzucania zaprawy wapiennej na mury. Składa się z trójkątnej płyty blaszanej, opatrzonej rękojeścią drewnianą.

Kiełbaszyński Aleksy, malarz polski z XVI w. mieszkał w Warszawie. Ob. Rastawiecki w I i III t. swego „Słownika malarzy."

Kiełbowic Stanisław, malarz polski. Według akt cechowych krakowskich był starszym zgromadzenia cechu w r. 1638. Według Rastawieckiego pisał się Kiołbiewicz.

Kierpce, obuwie górali tatrzańskich, są to chodaki skórzane, sznurowane na nogach rzemieniami. Od obuwia tego górale przez sąsiadów zwani są pogardliwie kierpciarzami.

Kieson (franc. *caisson)*, wielka skrzynia żelazna, w której przebywają robotnicy przy prowadzeniu budowli podwodnych; ze skrzyń takich, mających postać walców, woda usuwa się przez wypompowanie, a w niektórych razach działaniem znacznego ciśnienia powietrza, co jest konieczne zwłaszcza przy budowie mostów na rzekach z dnem piaszczystem, jak Wisła (ob. Most).

Kieszeniec, skorupiak, ob. Kraby.

Kikut (łac. *truncus)*, w chirurgji część pozostała po amputacji jakiegokolwiek członka. W mowie potocznej **K.** oznacza kalekę bez ręki.

Kilarski Tadeusz, historyk, napisał: „Starożytności rzymskie. Zwyczaje, obyczaje i urządzenia starożytnych Rzymian" (Lwów, 1903).

Kilka, ryba, toż co szprot czyli sprot (ob.).

Kiła, ludowa nazwa przepukliny (ob.).

Kimono, tunika japońska, z przodu otwarta, z szerokiemi rękawami, spina się pasem, zwanym *obi*.

Kinck, Hans, powieściopisarz norweski, * 1865, studjował filologję w Halli, od 1890 był nauczycielem w Chrystjanji. Napisał: „Huldren" (1892); „Ungt folk" (1894); „Flaggermus vinger" (1895); „Sus" (1896); „Fra hav til hei" (1897); „Mellem tagene" (1897); „Hugorman" (1898).

Kindybał, ozokeryt silnie przejęty olejem skalnym, przedstawia masę czarną i lepką; nazwa ta używana jest w Borysławiu.

Kinetograf, przyrząd fotograficzny, zdejmujący obrazy do kinetoskopu. W kinematografie przyrząd fotograficzny połączony jest bezpośrednio z przyrządem projekcyjnym, rzucającym obrazy na ekran.

Kinetoskop, przyrząd optyczny Edisona, z którego przez połączenie z latarnią czarnoksięską powstał *kinematograf* (ob.). W kinetoskopie obrazy fotograficzne przesuwają się kolejno przed okiem widza, spoglądającego przez okular do skrzynki i obracającego korbę, która wprawia w ruch wstęgę, obrazami temi pokrytą, gdy w kinematografie obrazy rzucane na ekran widziane są przez ogół widzów. **K.** zwykle połączony jest z urządzeniem automatycznem (ob. Automaty, t. 16), które dozwala ruch korby dopiero za wrzuceniem oznaczonej monety.

Kingslay Marya, autorka i podróżniczka angielska, † 1900 w Liverpoolu.

Kipling Rudjard—w przekładzie polskim Józefa Czekalskiego „Księga puszczy" z przedmową Ign. Matuszewskiego (Warsz., 1902).

Kirchner Fryderyk, filozof niemiecki † 1900.

Kisielnicka Józefa, autorka polska pisująca pod pseudonimem *Esteja*, * około r. 1865. Wydała: „Kartki z życia kobiety" (1888), wyróżnione na konkursie powieściowym. Następnie wyszły: „Mój testament" (1891); „Za oceanem" (1891); „W sieci pajęczej" (1891); „We czworo" (1892); „Fuga Bacha" (1892); „Mgławica" (1896). W ostatnich czasach zwróciła się do piśmiennictwa dla dzieci.

Kiszka, *Kiszkowie*, ród litewski. Według nowszych badań Kiszkowie z Ciechanowca nigdy Zgierskiemi się nie nazywali. Przezwisko „Kiszka" otrzymał Piotr Paszkowicz z Ciechanowca, marszałek lit. (1477—93), (por. Wolffa „Sen. i Dygn." i Boniecki). — Syn jego, Stanisław Piotrowicz z Ciechanowca (Ciechanowski lub Ciechanowiecki, patrz u Bonieckiego pod tem nazwiskiem), po ojcu przezwany Kiszką dopiero w r. 1502 (metr. lit.), słynny dyplomata litewski, był posłem do Moskwy w 1490, 1495 i 1498 (nie 1497, p. Pamiatniki dipłom. snoszenij Mosk. Hosudar. s Polszeju. Sborn. Istoricz. Obszczestwa, t. XXXV), został hetmanem polnym w r. 1503 (nie 1498) i marszałkiem najwyższym ziemskim w r. 1512. † 1513 (nie 1508).—Janusz Stanisławowicz Kiszka z Ciechanowca był w r. 1619 wojewodą połockim, hetmanem polnym w r. 1635, a hetmanem wielkim w r. 1646. † 1653. — Stanisław, brat poprz., wojewodą mścisławskim nie był. Został biskupem żmujdzkim i gorliwie walczył z arjanizmem, wprowadzonym na Litwę przez ojca, Stanisława z Ciechanowca, wojewodę mścisł. † 1626. (Por. Bartoszewicz „Zamek Bialski"). Pochowany w katedrze wileńskiej.—Mikołaj, brat poprzed., Kiszka-Ciechanowiecki, w r. 1617 wojewoda dorpacki, w r. 1627 woj. mścisł., w 1636 kasztelan trocki, w 1640 podskarbi lit. † 1644. (Por. Wolffa „Senatorowie i Dygnitarze W. Ks. Lit.; Boniecki „Poczet rodów" i „Herbarz").—Prócz powyższych zasługują na wzmiankę dyplomaci ówcześni: Piotr Piotrowicz z Ciechanowca, poseł do Moskwy w r. 1531, woj. połocki 1521, kasztelan trocki 1530 i Stanisław Piotrowicz z Ciechanowca, woj. witebski w r. 1549, poseł do Moskwy w r. 1549. Ostatni jest znany w historji stosunków dyplomatycznych z tego, że nie zgodził się tytułować W. Księcia Iwana (Groźnego) *Carem*, co było powodem zerwania z Rzplitą (5 lutego 1549). Dopiero poselstwo Morozowa w lipcu 1549 do króla naprawiło stosunki i został przyznany tytuł *Cara* (zamiast W. Księcia) przybrany przez panującego w r. 1548 (por. Pamiat. dipł. snoszenij Mosk. Hos. s Polszeju, wydane przez Karpowa z Najwyż. Rozkazu).

Kiszkowe kamienie, *kamienie kałowe (Coprolithi, Enterolithi)*, ciała twarde, różnej wielkości i postaci, tworzące się niekiedy w przewodzie

pokarmowym człowieka i zwierząt; powstają najczęściej z osadów wapiennych, zbierających się dokoła ciała obcego, przypadkowo znajdującego się w jelitach. U człowieka napotykają się najczęściej w wyrostku robaczkowym i stawać się mogą źródłem groźnych objawów chorobowych.

Kitschener Horatio, lord, generał angielski, po odjeździe lorda Robertsa objął główne dowództwo nad armją angielską w Transwalu i doprowadził ją do końca. (Ob. Transwal).

Kjerrman Anna, z domu Wahlenberg, powieściopisarka szwedzka, * 1858 w Sztokholmie. Utwory swoje ogłasza pod swem panieńskiem nazwiskiem Wahlenberg. Do najlepszych jej dramatów należą: „Löndörren," „Farbror Pal," „Pa vakt," „Tva valspiak," „Cendrillon," „Stackars Flicka," oraz powieści: „Sma sjalar, en hvardags historja" (1886); „Underliga vägar" (1887); „En stor man" (1894); „Bindande Band" (1898) nadto wiele szkiców.

Klaczko Juljan, wyszły jeszcze „Studja dyplomatyczne" przekład Karola Scipio (Kraków, 1903).

Klapka Jerzy, generał. Por. A. Kienast „Die Legion Klapka, eine Episode am dem Jahre 1866 und ihre Vorgeschichte."

Klaustrofobja (gr.), obawa przestrzeni zamkniętych, ciasnych; jest to chorobliwy stan psychiczny, będący przeciwieństwem *agorafobii*, t. j. obawy przestrzeni otwartych, wielkich placów.

Klebs Edwin, lekarz, w r. 1896 objął katedrę patologji w Chicago.

Kleczyński Józef, profesor statystyki i prawa adm., * 1841 r. w gub. Podolskiej, kształcił się w warszawskiej Szkole Głównej, następnie w Paryżu, w 1869 osiadł w Krakowie, 1881 mianowany był profesorem statystyki i prawa administracyjnego w uniwersytecie Jagiellońskim, † 1900 roku.

Klement, metropolita bulgarski, * 1901 roku w Sofji. W Bułgarji zjednał sobie uznanie jako pisarz; tworzył dramaty, osnute na tle życia ludu, wydawał *Przegląd literacki*, około którego gromadził młode literackie siły krajowe i pracował nad oświatą ludu. Wpływał wielce na bieg wypadków publicznych, zwłaszcza po śmierci Stambułowa, którego politykę zwalczał. Po śmierci cesarza Aleksandra III jeździł do Petersburga na czele deputacji dla przejednania Rosji.

Klopp Onno, historyk niemiecki; † 1903.

Kładzko, *Kłocko*, miasto na Śląsku, ob. Glatz.

Kłobukowski, Aleksander Józef, ekonomista, † w r. 1903 w Warszawie.

Kłopotowski Bolesław, ksiądz, w r. 1901 został arcybiskupem mohylowskim, administratorem djecezji mińskiej i metropolitą kościołów rzymsko-katolickich w Cesarstwie Rosyjskiem, † 1903.

Kłopotowski B.

Kniaziołucki Seweryn, minister austrjacki, ustąpił z ministerjum 22 grudnia 1899 i powrócił na poprzednie stanowisko szefa sekcji w ministerjum skarbu.

Knies Karol, ekonomista niemiecki, ustąpił z katedry 1896, † 1898 w Heidelbergu.

Knoll Konrad, rzeźbiarz niemiecki, † 1899 r. w Monachjum.

Kochanowski Jan, historyk, napisał: „Dzieje Akademji Zamojskiej 1594—1784" (Krak., 1900); „Witold, wielki książę litewski" (Lwów, 1900); „O heraldyce czyli o znajomości herbownictwa" (Warszawa, 1902).

Koczalski Raul, muzyk, napisał nadto operę „Reymond."

Koczyński Michał, prawnik, profesor prawa na uniwersytecie Jagiellońskim, † 1903 r. w Krakowie.

Kodama, generał japoński, były szef sztabu marszałka Jamagaty, naczelnego wodza armji japońskiej w wojnie z Chinami. Poźniej mianowany był wiceministrem wojny, tudzież piastował przez dłuższy czas posterunek gubernatora Formozy. Podczas wojny japońsko-rosyjskiej 1904 był naczelnym komendantem armji lądowej.

Kodeks karny rosyjski (nowy). W chwili gdy drukarnię opuszcza suplement Encyklopedji, obowiązuje w Państwie Rosyjskiem kodeks karny, zatwierdzony dla Cesarstwa w 1845, a dla Królestwa Polskiego w 1847 roku. Pierwotna redakcja obu tych wydań różni się w wielu paragrafach. Dopiero od czwartej z kolei edycji urzędowej z 1885, ustawa stała się jednolitą w całem imperjum. Potrzebę zmian uczuwano już w szóstym dziesiątku lat XIX stulecia. Zgodnie z tą potrzebą prawie każdy rok przynosi nowele dopełniające, w kierunku złagodzenia wysoce surowych kar i w duchu bardziej odpowiadającym wymaganiom nauki i życia. Z powodu reformy sądownictwa i procedur w 1864 r., władza prawodawcza tworzy mały dodatkowy kodeksik p. n. „*Ustawy karnej dla sędziów pokoju* z 1864 roku." Prąd reformacyjny trwa bez przerwy i znajduje swój wyraz w urzędowych edycjach z 1866 r. i wspomnianej z 1885 roku, tak „Kodeksu," jak i „Ustawy", a nadto w całym szeregu uzupełnień i przeistoczeń pierwotnej kodyfikacji. Aby jednak zmienić całość, powołana ad hoc Komisya już w 1876 roku ogłasza *część ogólną projektu*, a w lat kilkanaście potem, po wielu studjach przygotowawczych, zjawia się *część szczegółowa* wreszcie *nowy kodeks karny zatwierdzono 22 marca 1903 roku.* Na datę, od której będzie on obowiązywał trzeba zaczekać. Opóźnienie podobno zależy od przekształceń więzień i innych zmian, złączonych z reformą.—Nowy **k. k.** od poprzedniego, choćby biorąc edycję z 1885 r., różni się przedewszyst-

kiem większą zwięzłością rozporządzeń. Dotychczas było 1711 artykułów kodyfikacji głównej dla ogólnych sądów i 181 dodatkowej dla potrzeb instytucji pokojowych. Obecnie mamy 687. Czy zaś niższe sądy będą miały oddzielną ustawę niewiadomo. Zdaje się, jest to rzecz zbyteczna, jeśli proponowane projekty ustroju sądowego i reformy procedury utrzymają się. Dawniej odróżniano kary główne i poprawcze, tak, że tytuł kodeksu z 1845, 1847, 1866 i 1885 był: „Ustawa (ułożenie) o karach głównych i poprawczych", jakkolwiek ustrój więzień mimo ich nazwy kodeksowej zasadzał się w praktyce na zamknięciu skazanego i robocie przymusowej, bez moralnego celu dla skazańca. Teraz od 1903 roku jest nazwa: „*Ustawa Kryminalna*" (Ugołownoje ułożenie), która wylicza siedm rodzajów kar mianowicie: śmierć, roboty ciężkie (z greckiego: katorga), osiedlenie, zamknięcie w domu poprawczym, takież w twierdzy, jak i w więzieniu, zwykły areszt, oraz kara pieniężna. Przestępstwa, za które grozi śmierć, katorga i osiedlenie noszą miano: *przestępstw ciężkich*, wszelkie zaś inne bez odpowiednika *przestępstw*, oprócz *przewinień*, podciągniętych pod areszt i grzywny. Owe siedm rodzajów kar w nowej ustawie są określone bardzo treściwie bez zbytecznej tabelki stopniowań, mianowicie oprócz kary śmierci niepublicznej przez powieszenie, są *2 kategorje katorgi* t. j: bezterminowa i od 4 do 15 lat, a polega ona na zamknięciu w więzieniu ciężkiem (katorżnem) we wspólnych izbach, z obowiązkiem robót ciężkich. Skazańcom dobrze sprawującym się bezterminowym czas dolegliwości może być skrócony do lat 15, a terminowym po upływie $^{2}/_{3}$ czasu, określonego wyrokiem danowany, poczem tak jedni jak i drudzy katorżnicy będą osiedleni w pewnych miejscowościach. Kara trzecia z kolei: *samoistnego osiedlenia* zasadza się na internowaniu dożywotnio w prowincji państwa, wyznaczonej z góry w drodze prawodawczej przez ministerja sprawiedliwości i spraw wewnętrznych. Syberja więc i kraj Zakaukaski tracą odtąd przywilej miejsc wygnania. Osiedleńcy tak z katorżników, jak i z pierwotnego wyroku po latach dziesięciu za dobre obyczaje mogą być uwolnieni od kary. Dalej *dom poprawczy* ma termin od 1 roku i 6 miesięcy do lat sześciu.— *Twierdza* od dwu tygodni do sześciu lat we wspólnych salach.—Zwykłe *więzienie* od dwu tygodni do jednego roku, w zasadzie celkowe, chyba, że okaże się brak izdebek oddzielnych, a wtedy 4 dni zamknięcia wspólnego poczytywane jest za trzy dni odosobnionego. Praca w dniu roboczym jest obowiązkiem. *Areszt* znów oznacza wyrok od jednego dnia do sześciu miesięcy; w dłuższym terminie nad dni siedm skazany musi wybrać sobie jakieś odpowiednie zajęcie, może prosić o celkę wyłączną, jeśli ustrój budynku specyalnego, na areszt tylko przeznaczonego, mieć będzie izdebki pojedyncze. Termin zamknięcia w domu roboczym kończy się po upływie $^{2}/_{3}$ czas okresu w przypadku dobrego sprawowania się. W domu roboczym łączy się system celkowy ze wspólnem pobytem; samo odosobnienie trwa od trzech do 6 miesięcy. Gdyby jednak samotność miała wywierać skutek fatalny na zdrowie, to tak w domu roboczym, jak i w zwykłem więzieniu, skazaniec przebywać ma w izbach wspólnych. *Karę pieniężną* sąd ma prawo rozłożyć na raty, spłacić się mające w ciągu jednego roku. Aby znów zapobiedz złemu wpływowi gorszych obyczajowo jednostek w więzieniach ciężkich, zwykłych, poprawczych i twierdzach, należy każdego skazańca zamykać na noc oddzielnie, „o ile pozwala na to ustrój budowli".—Z karą śmierci, katorgi i osiedlenia łączy się w charakterze dodatkowej dolegliwości, *utrata „praw stanu"* (t. j. majątkowych, familijnych, sukcesyjnych i obywatelskich). Z karą domu roboczego tracą *prawa klasowe* szlachta, księża, obywatele honorowi (poczotnyje graždanie) i kupcy. Ta sama utrata grozi tymże osobom, gdy zwykłe więzienie połączone jest z podobnym skutkiem za pewne wyliczone w kodeksie przestępstwa. Ograniczenie w owych prawach, które można nazwać *obywatelskiemi*, polega na niemożności wyboru czynnego i biernego we wszelkich instytucjach społecznych, sprawowania urzędu, bądź państwowego, bądź społecznego w służbie cywilnej, wojskowej, kościelnej, posiadania świadectwa handlowego dwu pierwszych kategorji i przemysłowych pięciu kategorji, sprawowania w roli opiekuna, kuratora, nauczyciela, sędziego polubownego, sędziego ławy przysięgłych, syndyka upadłości, adwokata, pełnomocnika, świadka przy umowach i aktach.—Prawa utracone obywatelskie może odzyskać dobrze sprawujący się katorżnik, osiedleniec i skazaniec z domu poprawy po latach 10, a ze zwykłego więzienia po pięciu, licząc od daty ukończenia zamknięcia. Terminy nie mogą być nawet skrócone do połowy.—Z kolei są ulgi w ograniczeniu miejsca pobytu dla skazańców, którym w zasadzie po wycierpieniu kary nie wolno wszędzie przebywać, jednak i ci mogą w terminie pewnym prosić o zupełną swobodę zamieszkiwania. W kodeksie z 1845, 1847 1866 i 1885 roku, utrata praw była dożywotnia, a same kary mieszczą się w tabelce licznych rodzajów i stopni i tak dotychczas mieliśmy siedm stopni katorgi, trzy osiedleń, pięć rot aresztanckich, więzienie o pięciu stopniach, twierdza o pięciu stopniach, areszt czterostopniowy, nagany w trzech kategorjach i grzywny. Nowy więc kodeks ma charakter bardziej życiowy, uwzględnia rzeczywistą poprawę przestępcy, daje mu nadzieję lepszej doli po odcierpieniu dolegliwości. Oprócz tego więcej naukowo jest określona odpowiedzialność karna ze względu na poczytanie (ob.), rodzaj winy, wiek niedojrzały, siłę większą (*vis major*), nieświadomość, nieroztropność, konieczną obronę i t. p. kwestje udziału w przestępstwie, wymiaru kary

przy warunkach łagodzących lub obostrzających, przedawnienie są rozstrzygnięte bardziej humanitarnie. Sędzia rzadko jest skrępowany minimum kary. Taką jest część ogólna kodeksu nowego. Co się tyczy szczegółowej, brak miejsca nie pozwala przytoczyć obfitej treści. Trzeba tylko zaważyć mniej dotkliwe kary za przestępstwa przeciw wierze, małe zmiany w zbrodniach politycznych, ściślejsze definicje występków gwałcących porządek publiczny, większą dokładność co do fałszerstwa, treściwe rozporządzenia co do zabójstw, okaleczeń, pojedynków, gwałtów, zgwałceń, obelg, uszkodzeń i samowoli w cudzym majątku lub komunikacji, przywłaszczeń, kradzieży, rozboju, wymuszeń, oszustw, bankructw, lichwy, występków służbowych, pogwałceń praw autora i przywileju na wynalazki.

Kodeks Napoleona, ob. Napoleona kodeks.

Kodeń, osada w pow. Bielskim gub. Siedleckiej. Obraz cudowny N. Panny z byłego kościoła parafjalnego przewieziony został do Częstochowy.

Koedukacja. Kształcenie chłopców i dziewcząt wspólnie, w tych samych szkołach.

Kohl Horst, historyk niemiecki, * 1855 w Saksonji, studjował historję i filologję w Lipsku i Berlinie, później był profesorem gimnazjalnym w Chemnitz. Napisał: „Zehn Jahre ostgotischer Geschichte vom Tode Theodorichs d. Gr. bis zur Erhebung des Witegis“ (Lipsk, 1877); „Dreissig Jahre deutscher Geschichte 1858—1888“ (Giessen, 1888). Następne lata poświęcił K. zbieraniu materjałów do biografji ks. Bismarka i w serji dzieł w tym zakresie wydał 12 tomów mów politycznych kanclerza.

Kohlfürst Ludwik, inżynier, * 1840 w Gras, kształcił się w tamecznej akademji technicznej, 1862 r. został inżynierem kolejowym w Czechach, 1878 roku naczelnikiem telegrafów kolejowych Napisał: „Ueber elektrische Distanzsignale“ (1878); „Die elektrischen Einrichtungen der Eisenbahnen und das Signalwesen“ (1883); „Die Fortentwickelung der elektrichen Eisenbahneinrichtungen“ (1891); „Der elektrische Betrieb der Eisenbahnen“ (1895). Nadto opracował t. 4 dzieła Zetzscha „Handbuch der elektrischen Telegraphie.“

Kohn Teodor, arcybiskup ołomuniecki, wskutek nietaktownego postępowania z podwładnymi sobie księżmi i naruszenia tajemnicy pocztowej, naraził się na to, że rząd austrjacki zażądał od Rzymu, by wpłynął na usunięcie arcybiskupa z godności, jaką zajmował.

Kokosowa wyspa, drobna wyspa na oceanie Wielkim, o 800 klm. na płn. wschód od wysp Galapagos, a 500 klm., na płd. zach. od wybrzeży rzeczypospolitej Costarica, pod 5° 35′ szer. płn., ma obwód 50 klm. i była niegdyś całkowicie pokryta lasem kokosowym, obecnie wytrzebionym. Posiada dobry port, odwiedzany przez łowców wielorybów. W ostatnich czasach dużo o niej pisano z powodu pogłosek o zakopanych tu przez piratów skarbach.

Kokowcow Włodzimierz, minister rosyjski Po skończeniu kursu w Cesarskim liceum Aleksandrowskiem w r. 1872, wstąpił na służbę w r. 1873 do departamentu ministerjum sprawiedliwości. W r. 1878 delegowany był za granicę, w celu zapoznania się ze sprawą więzienną; po powrocie z tej delegacji przeniesiono r. t. Kokowcowa na służbę do ministerjum spraw wewnętrznych. W r. 1882 mianowano go pomocnikiem naczelnika głównego zarządu więziennego. Przebywszy na tem stanowisku przeszło 8 lat, brał czynny udział w pracach Najwyżej ustanowionego w r. 1884 komitetu budowy więzienia krótkoterminowego w Petersburgu. Nadto pracował wiele nad ułożeniem nowego wydania „Ustaw o zesłańcach i więźniach.“ W r. 1890 został pomocnikiem sekretarza stanu rady państwa i prezesem komitetu gospodarczego oraz kancelarji państwowej, w roku 1891 p. o. sekretarza stanu w wydziale budżetowym departamentu, ekonomji państwowej, w r. 1892 sekretarzem tego departamentu w r. 1895 wicesekretarzem państwa, a dnia 13-go marca roku 1896 otrzymał nominację na wiceministra skarbu. W lutym 1904 r. mianowany zarządzającym ministerjum skarbu na miejsce ministra Pleskego.

Kokowski W., nauczyciel w Łodzi, napisał: „Teorja literatury polskiej“ (Warszawa, 1902); „Słownik ortograficzny języka polskiego“ (Warszawa, 1903).

Kolcowój, roślina, ob. Smilax.

Kolegjum Kardynalskie, czyli święte, składało się w chwili śmierci Leona XIII (ob. 1903 r.) z następujących członków. *Kardynałowie włoscy*: Kardynał-biskup Oreglia di Santo Stefano, biskup Ostii i Velletri, kamerling, dziekan św. kolegjum, * 1823. Kardynał od roku 1873. Kardynał-biskup Serafino Vannutelli, biskup Frascati, wielki penitencjarjusz, kardynał od roku 1877, * 1834. Kardynał-biskup Mario Mocenni, * 1823 w Montefiascone, biskup sabiński, kardynał od roku 1893. Kardynał-biskup Antonio, Agliardi, * 1832 w Cologno al Serio (Rzym), biskup albański, kardynał od roku 1896. Kardynał-biskup Vincenzo Vannutelli, * 1836 w Ganazano, biskup S. Silvestro, kardynał od r. 1890. Kardynał-biskup Francesco Satolli, * 1839 w Marciano, przewodniczący *congregationis studiorum*, kardynał tytułu Santa Maria in Ara coeli, od r. 1895, lat 64. Kardynał-kapłan Bartolomeo Bacilieri, * 1842 roku, biskup weroński, kardynał od r. 1901. Kardynał-kapłan Pietro Respighi, * 1843 w Bolonji, kardynał-wikarjusz Rzymu, przewodniczący kongregacji wizytacji apostolskiej, kardynał od r. 1899. Kardynał-kapłan Pietro Gieremia Michelangelo Celesia, * 1814 w Palermie, kardynał tytułu św. Marka od r. 1884. Kardynał-kapłan Alfonso Capecelatro, * 1824 w Marsylji, arcybiskup kapuański, bibljotekarz św. Ko-

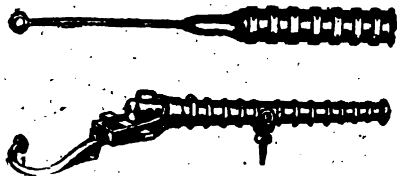
ściola, kardynał tytułu S. Maria del Popolo, od r. 1885. Kardynał-kapłan Mariano Rampolla, margrabia del Tindaro, sekretarz stanu, ur. 1843 roku, kardynał tytułu S. Cecilia, od roku 1893. Kardynał-kapłan Domenico Svampa, * 1851 r. w Montegranaro, arcybiskup boloński, kardynał tytułu S. Onofrio, od r. 1894. Kardynał-kapłan Giuseppe Sarto, urodz. w Rieze, patryarcha wenecki, kardynał tytułu S. Bernardo delle Ferme, od 1893. Kardynał-kapłan Andrea Ferrari, * 1850 w Pratopigno, arcybiskup medjolański, kardynał tytułu S. Anastasia, od 1894. Kardynał-kapłan Gerolamo Maria Gotti, * 1834 w Genui, kardynał tytułu Santa Maria della Scala, od r. 1895. Kardyn.-kapł. AchilleManara, * 1829 w Bolonji, biskup Ancony, kardynał tytułu S. Pancratio, od r. 1895. Kardynał-kapłan Domenico Ferrata, * w Gradoli, prefekt *congregationis rituum*, kardynał tytułu S. Prisca od r. 1896. Kardynał-kapłan Serafino Cretoni, * 1833 w Soriano, prefekt kongregacji odpustów i relikwji, kardynał tytułu Santa Maria sopra Minerva od r. 1896. Kardynał-kapłan Giuseppe Prisco, * 1896 w Boscotre case, arcyb. neapolitański, kardynał tytułu San Sisto od r. 1896. Kardynał-kapłan Gian Battista Casali del Drago, * 1838 w Rzymie, kardynał od r. 1899. Kardynał-kapłan Francesco di Paola Casseta, * 1841 w Rzymie, kardynał od r. 1899. Kardynał-kapłan Alessandro Sanminiatelli Zabarella, * 1840 w Radicardoli, kamerling św. kolegjum (kamerlingiem św. Kościoła jest Oreglia pi Santo Stefano) od d. 22 czerwca 1901 r. Kardynał-kapłan Gennaro Portanova, * 1840 w Neapolu, kardynał od r. 1899. Kardynał-kapłan Giuseppe Francisca Nava di Bontifo, * 1846 w Katanji, arcyb. katański kard. od r. 1899. Kardynał-kapłan Agostino Richelmy, * 1850 w Turynie, arcyb. turyński, kardynał od r. 1899. Kardynał-kapłan Sebastiano Martinelli, * 1848 w Saut Anna, b. delegat apostolski w Ameryce, kardynał od r. 1901. Kardynał-kapłan Casimiro Gennari, * 1839 w Marottea, kardynał od r. 1901. Kardynał-kapłan Giulio Boschi, * 1838 w Perugji, arcyb. Ferrary, kardynał od 1901. Carlo Nocella, * 1826 w Gaëcie, tytularny patrjarcha konstantynopolitański, kardynał od 22 czerwca 1903. Bengiamino Cavicchioni, * 1836 w Voiano, tytul. arcybiskup Nazjanu, kanonik lateraneński, sekretarz *congregationis conciliorum*, kardynał od 22 czerwca 1903. Emillio Taliani, * 1838 w Montegallo, tytul. arcyb. Sebasty, nuncjusz wiedeński, kardynał od 22 czerwca 1903. Angelo di Pietro, * 1828 kardynał od 1893. Andrea Ajutti * 1849 kardynał od 1903. Kardynał djakon Luigi Machi, * w Viterbo, sekretarz kongregacji breve apostolskich i kancelarji orderów, kardynał od r. 1889. Kardynał-djakon Francesco Segna, * w Paggio Ginolfo, przew. archiwów watykańskich, kardynał od r. 1894. Kardynał-djakon Raffaelle Pierrotti, * w Sorbano de Vescovo, kardynał od r. 1896. Kardynał-djakon Francesco de Salez della Volpe, * 1844 w Rawennie, kardynał od r. 1899. Kardynał-djakon Luigi Tripepi, * 1836 w Cardeto, kardynał od r. 1899. Kardynał-djakon Felice Cavagnis, * 1841 w Bergamo, kardynał od r, 1901. *Kardynałowie innych narodowości.* Kardynał-kapłan José Sebastjan Netto, * 1841 w Lagis, patrjarcha Lizbony, kardynał od 1884. Kardynał-kapłan Patryk Moran, * 1830 w Leighlindbrigde, arcybiskup w Sydneju (Australja), kardynał od r. 1885. Kardynał-kapłan Benedykt Marja Langnieux, * 1824 w Villefranche, arcybiskup w Rheims, kardynał od 1886. Kardynał-kapłan James Gibbons, * 1834 w Baltimore, arcybiskup w Baltimore, kardynał od roku 1886. Kardynał-kapłan Franciszek Marja Richard, * 1819 w Nantes, arcybiskup w Paryżu, kardynał od r. 1889. Kardynał-kapłan Piotr Lambert Goosens, * 1827 w Perk, arcybiskup w Mechlinie, kardynał od r. 1889. Kardynał-kapłan Antoni Józef Gruscha, * 1820 w Wiedniu, książę arcybiskup wiedeński, kardynał od r. 1891. Kardynał-kapłan Michał Logue, * 1840 w Rapsoe, prymas Irlandji, arcybiskup w Argmagh, kardynał od r. 1893. Kardynał-kapłan Klaudjusz Vaszary, * 1832 w Keszthely, arcybiskup prymas węgierski, kardynał od r. 1893. Kardynał-kapłan Jerzy Kopp, * 1837 w Duderstadt, arcybiskup wrocławski, kardynał od r. 1893. Kardynał-kapłan Adolf Ludwik Perraud, * 1828 w Lyonie, biskup w Autun, kard. od r. 1895. Kardynał-kapłan Lucjan Lecot, * 1831 w Montscont, arcybiskup w Bordeaux, kard. od 1893. Kardynał-kapłan Salvadore Casenas y Pages, * 1834 w Barcelonie, biskup w Urgel, kardynał od r. 1895. Kardynał-kapłan Jose Marja de Herrera de la Iglesia, * 1835 w Aldeodavila, arcybiskup w San Jago di Compostella, kardynał od r. 1897. Kardynał-kapłan Piotr Hektor Couillé, * 1829 w Paryżu, arcybiskup w Lionie, kardynał od r. 1897 Kardynał-kapłan Wilhelm Józef Labouré, * 1841 w Achiet le Petit, arcybiskup w Rennes, kardynał od r. 1897. Kardynał-kapłan Franciszek Dezyderjusz Mathieu, * 1839 w Einville, arcybiskup w Tuluzie, kardynał od r. 1899. Kardynał-kapłan Leon Skrbensky, * 1863 w Hansdorf, książę-arcybiskup praski, kardynał od r. 1901. Kardynał-kapłan Jan z Kozielska Puzyna, * 1842 w Gwoździcu, książę-biskup krakowski, kardynał od roku 1901. Kardynał-djakon Andrzej Steinhuber, * 1825 w Uttlau, prefekt kongregacji indeksu, kardynał od 1893. Kardynał-djakon José Calasanerio Vives y Tuto, * 1857 w St. Andres de Elevaneras, kardynał od 1899. Kardynał-kapłan Jan Baptysta Katschthaler, * 1832 w Hippach, arcybiskup w Salcburgu, kardynał od r. 1903. Kardynał-kapłan dr. Antoni Fischer, * 1840 w prowincji nadreńskiej, arcybiskup w Kolonji, kardynał od 1903. Kardynał-kapłan Sebastjan Herrero y Espinoza de los Monteros, * 1823 w Xeres de la Frontera, arcybiskup Walencji, kardynał od 1903.

Kardynał-kapłan Cyryak Maria Sancha y Hervaz, * 1833 biskup toledański, kardynał od r. 1894. Z tej liczby na konklawe przybyli wszyscy z wyjątkiem dwóch kard.: Morana biskupa z Sidneju w Australji i Mocenniego biskupa Sabiny, złożonego chorobą. Po wyborze kardynała Sarto, który wstąpił na tron papieski pod imieniem Piusa X, mianowano dwóch kardynałów Merrego de Val (ob.) sekretarza konklawe, oraz Józefa Callegori, biskupa padewskiego. W końcu 1903 zmarł kardynał Sebastjan Herrero, arcybiskup Walencji.

Kolemanit, minerał znaleziony w rożnych miejscach Kalifornji, krystalizuje w szeregu jednoskośnoosiowym, tworząc piękne kryształy bezbarwne; co do składu, jest to wodny boran wapna.

Köller Ernest Mateusz, minister pruski, w 1897 mianowany nadprezydentem prowincji Szlezwicko-Holsztyńskiej.

Kolubryna (łac. *coluber*, wąż), dawne działo, tak nazwane dla znacznej swej długości, rura bowiem dłuższa była od kartanów (ob.) tegoż samego kalibru; długość kolubryny przechodziła

Kolubryna z r. 1440 i z r. 1460.

30—48 razy wymiar kalibru. Wyrzucały kule żelazne, ważące po 0,5 do 10 kilogramów. Były ręczne, dźwigane przez żołnierzy i przy strzale opierane na widłach, lub też osadzone na lawetach. Postać ich ulegała różnym zmianom, a przetrwały do początków XVII wieku.

Kolumbja, ob. Panama i Zjednoczone Stany Ameryki Północnej.

Kołaczkowski Klemens, generał polski. Jego „Wspomnień“ ciąg dalszy, obejmujący rok 1831 wyszedł w Krakowie (1902).

Komitet Ministrów w Petersburgu datuje się od 1802 roku, jakkolwiek orzecznictwo w ciągu stulecia ulegało zmianie. Z początku była to władza kolegjalna do spraw „zwykłych,“ gdy Rada państwa do interesów „szczególnej wagi.“ W pierwszych jednak latach z powodu osobistego uczestnictwa w obradach K. M. cesarza Aleksandra I, instytucja ta ma obszerną władzę, usuwa Senat na drugi plan, tak, że pozostaje mu tylko tytuł „rządzący.“ Ukaz z 20 marca 1812 roku określa ściślej atrybucje K. M. i Rady państwa. Związkowe ustawy są z 1826, 1838, 1842, 1867, 1872, 1872, 1890, 1892 i 1894 r. W skład K. M. dziś wchodzą ministrowie, których mogą zastępować wiceministrowie, dalej: głównozarządzający w randze ministrów, prezesi departamentów Rady państwa, sekretarz stanu, kilku członków postronnych w liczbie 4 do 5. Wyjątkowo udział bierze stale Naczelny prokurator Synodu, Pobiedonoscew. Do orzecznictwa należą: *a)* bieżące sprawy wszystkich ministerjów i władz naczelnych; *b)* sprawy ministerjalne, wymagające Najwyższego zezwolenia; *c)* sprawy tyczące się spokoju i bezpieczeństwa ogólnego; *d)* dobrobytu; *e)* dawniej ustawy towarzystw akcyjnych; *f)* interesy zabezpieczające prawosławie i sposoby jego rozszerzania; *g)* nagany gubernatorom, rządom gubernjalnym; *h)* formy raportów władz gubernjalnych; *i)* ustalenie składek szlacheckich; *k)* kwestje główne, tyczące kolei żelaznych, taryf, oddania dróg żel., przedsiębierstwom prywatnym z gwarancją lub bez. Ogólną zasadą jest, że decyzje K. M. winny być Najwyżej zatwierdzone, ale K. M. może samoistnie rozstrzygać odmownie wnioski ziemstw i zabraniać wydawnictw szkodliwych.

Komjat, (*Komat*, *Kumat*). Ostatni zapisany przez kronikarzy wódz Jadźwingów (Jaćwieży). Poległ w bitwie, podobnie jak jego poprzednicy w walkach z Rusią i Polakami: Sztur i Stegut (1228), Stekind (1252), Jundził (1256). Była chwila (1253), że zdawało się, iż Jadźwingowie przyjmą dobrowolnie chrześcijaństwo i połączą się z Polską. Papież też Inocenty III wbrew Krzyżakom całą ziemię Podlaską przyznał Kazimierzowi kujawskiemu, ale Krzyżacy do zgody nie dopuścili. Podmówiwszy Ziemowita mazowieckiego, ogniem i mieczem spustoszyli całe Podlasie. Mszcząc się, Jadźwingowie wraz z Litwą napadają (1262) na Mazowsze. Kazimierz ginie. Dalsze przewagi Jadźwingów pobudzają do wyprawy przeciwko nim Bolesława Wstydliwego. W roku 1264 Polacy, przeprawiwszy się przez Wisłę, zapuścili się w głąb Podlasia. 24 czerwca stoczono krwawą bitwę, w której wyginęła wszystka starszyzna Jadźwingów wraz z jej walecznym księciem Komjatem. Stało się to, nie pod Zawichostem, jak zwykle piszą, lecz zapewne aż pod Brańskiem, nad rz. Bronką (por. *Bibl. Warszawska*, 1848. Ossolińskiego: „O uroczysku zwanem Kumat“). Wspomnienie o walecznym Komjacie przechowało się dotychczas na Podlasiu. Od niego jakoby pochodzi podlaska rodzina Mleczków. Przydomek Wyrożębskich-Kunat, jest zapewne tegoż pochodzenia. (Ipatjewska letopiś).

Komornicka Marja, poetka polska, * 1876, kształciła się w Warszawie i Cambridge. Wydała: „Szkice“ (1898), „Skrzywdzeni“ (dramat, 1899), „Baśnie“ i „Psalmodje“ (1900).

Komura, baron, dyplomata japoński. Wykształcenie odebrał w Ameryce. Służbę urzędową rozpoczął od posady w biurze tłómaczeń w ministerjum sprawiedliwości, ale wkrótce przerzucił się do ministerjum spraw zagranicznych. Podczas wojny chińsko-japońskiej K. znajdował się przy boku naczelnego wodza, marszałka Jamaga-

ty, jako doradca dyplomatyczny. Odtąd rozpoczyna się wybitna jego karjera dyplomatyczna. Był kolejno posłem japońskim w Waszyngtonie, Seulu, Petersburgu i Pekinie, skąd hr. Kacura powołał go do stolicy na ministra spraw zagranicznych. Na stanowisku tym pozostawał w chwili rozpoczęcia wojny rosyjsko-japońskiej (1904).

Konczyński Tadeusz, dramaturg, * 1875 r. w Krakowie, napisał: „Kajetan Orug" (1901); „Śladem tęsknoty" powieść (Warsz., 1901); „Otchłań" dramat (Warsz., 1903).

Kondowie *(Khond, Kondh)*, plemię drawidyjskie w Indjach wschodnich, w rezydencji Bengalskiej i Madraskiej, dzielą się na trzy klasy: *Betiah, Beniah*, opłacający podatek za uprawianą ziemię, i *Maliah* czyli górale. Było to plemię nader dzikich obyczajów, obecnie zlało się po większej części z niższemi kastami Hindostanu i stanowi główny kontyngens wojska książąt indyjskich.

Kondratowicz Hjeronim, górnik, * 1845 r., studjował nauki przyrodnicze w Szkole Głównej w Warszawie do r. 1867, następnie kształcił się w akademji górniczej w Petersburgu. Wstąpił na służbę do zarządu górniczego w Król. Polskiem i był wicedyrektorem zachodniego okręgu górniczego, a po opuszczeniu służby rządowej objął zarząd kopalni prywatnej. Przyczynił się znacznie do założenia szkoły sztygarów w Dąbrowie i prowadzi w niej wykład górnictwa; nadto ogłosił bardzo pożyteczny wykład tej nauki: „Górnictwo" (2 t., Warsz., 1903).

Kondratowicz Sylwerjusz, literat, napisał nadto „Taniec lichwy", powieść współczesna (Warsz., 1903).

Koneczny Feliks, doktor, napisał „Dzieje Polski" (Krak., 1902, t. II Łódź, 1903).

Kongo. (Państwo). W r. 1903 rozeszły się pogłoski o okrucieństwach popełnianych przez władze belgijskie względem krajowców. Opinja publiczna w Anglji protestowała silnie przeciw temu, żądając interwencji, a nawet zajęcia części państwa Kongo. Wywołało to pewne powikłania polityczne, które król Leopold belgijski, władca K. starał się załagodzić za pomocą interwencji dyplomatycznej i zwracał się do władców różnych państw, wszędzie jednak natrafił na bardzo chłodne przyjęcie, gdyż sprawa okrucieństw domagała się poważnego zbadania.

Konic Henryk, napisał: „Dzieje prawa małżeńskiego w Królestwie Polskiem" (Kraków, 1903).

König Rudolf, fizyk, † 1901.

Konklawe 1903 r., ob. Pius X, Papież.

Konopnicka Marja, nadto ogłosiła: „Italia" (Warsz., 1901); „Trzy studja" „O komedji bohaterskiej Edmunda Rostanda;" „Juljusz II" Juljana Klaczki; „Krzyżacy" H. Sienkiewicza (Warsz., 1902). W r. 1903 obchodzono uroczyście jej jubileusz w Krakowie.

Konoskop, przyrząd polaryzacyjny, służący do badania płyt krystalicznych w świetle skupionem.

Konstantyn, ks. Sparty, następca tronu greckiego, po wybuchu wojny z Turcją otrzymał 1897 główne dowództwo armią grecką w Tesalji, lecz po wkroczeniu turków zmuszony był opuścić Larysę, Fersalę i Domokor. W r. 1900 mianowany Generalissimusem armji greckiej, otrzymał specjalne pełnomocnictwa w celu zreorganizowania armji. Ob. Grecja.

Kopera Feliks, historyk sztuki, docent tegoż przedmiotu w uniwersytecie krakowskim, 1901 r. mianowany dyrektorem Muzeum Narodowego w Krakowie.

Kopp Jerzy, kardynał i biskup wrocławski, w r. 1903 występował w sposób wysoce nienawistny, nietaktowny i niezgodny z charakterem duchownym przeciwko Polakom na Śląsku, używając religji za środek agitacji politycznej i wywierając nieprawny nacisk na wyborców polskich. Zwłaszcza odznaczył się prześladowaniem posła Korfantego (ob.). Podczas konklawe Piusa X, po śmierci Leona XIII, agitował gorąco przeciw kardynałowi Rampolli, uważając go za nieprzychylnie usposobionego względem Niemców.

Koptoksyl, nowy materjał drzewny, nadający się do ozdób mieszkań i na wyroby stolarskie, wprowadzony został przez fabrykę B. Harras w Böhlen w Turyngji. Otrzymuje się przez poddanie potężnemu ciśnieniu 3 — 5 fornirów, różnej grubości, połączonych odpowiednim materjałem spajającym, przyczem forniry układają się tak, że włókna ich drzewne krzyżują się między sobą. K. ma być materjałem bardzo trwałym, nawet przy nieznacznej grubości 3—5 milimetrów, nie zsycha się, nie paczy i nie pęka. Jest przytem tak giętki, że łatwo pokrywać nim można kopuły i walce.

Körber, Ernest von..., prezes ministerjum austrjackiego. Ob. Austrja.

Kordecki, Augustyn, ksiądz; w r. 1903 obchodzono uroczyście w Częstochowie trzechsetną rocznicę jego urodzin.

Kordyt, materjał wybuchowy, ob. Proch.

Korea. W końcu 1903 i początku 1904 Korea została wciągnięta w powikłania na Wschodzie. Szło o to, że Japończycy domagali się od Rosji ewakuacji Mandżurji, grożąc, że zajmą w przeciwnym razie K., w której wpływ rosyjski wzrósł w ostatnich czasach. Od Korei zaczęły się zaburzenia. I przyszło do zajść z Japończykami, którzy domagali się od rządu koreańskiego otwarcia portów dla handlu zagranicznego. Przyszły depesze o zajęciu przez Japończyków Mazampo. Później temu zaprzeczono. W Mokpo przyszło do poważnych zajść. Robotnicy koreańscy rzucili się na Japończyków, którzy strzelali do tłumu. W stolicy Korei obawiano się buntu żołnierzy. Sprawa koreańska związana jest ściśle z zatargiem rosyjsko-japońskim. Kiedy w lutym 1904 wy-

buchła wojna japońsko-rosyjska, flota japońska zajęła po stoczeniu krótkiej bitwy z dwoma znajdującemi się tam okrętami rosyjskiemi, port Czemulpo, a wojska japońskie zajęły Seul, stolicę Korei. Cesarz koreański, nie posiadający prawie wcale armji, zgodził się na okupację japońską. Druga armja japońska wylądowała w pobliżu rzeki Jalu, na granicy Mandżurji. Tym sposobem Korea, nie stawiając oporu, weszła w wir walki dwóch mocarstw. Japonja zawarła z K. traktat następującej treści (24 lutego 1904): 1) W celu utrzymania trwałej i ścisłej przyjaźni między Japonją a Koreą, oraz w celu zabezpieczenia pokoju w Azji Wschodniej, rząd koreański darzy zupełnem zaufaniem rząd mikada, którego rady, zmierzające do polepszenia administracji kraju, przyjmować będzie. 2) Rząd japoński, kierując się węzłami ścisłej przyjaźni, starać się będzie o bezpieczeństwo i spokój koreańskiego domu cesarskiego. 3) Rząd japoński bierze na siebie ostateczne zagwarantowanie terytorjalnej nietykalności Korei. 4) W razie gdyby interesom koreańskiego domu Cesarskiego lub terytorjalnej całości Korei zagrażało niebezpieczeństwo, wskutek wmieszania się trzeciego państwa, lub wskutek zaburzeń wewnętrznych, rząd japoński niezwłocznie przedsięweźmie środki, jakich będą wymagały okoliczności, koreański zaś rząd okaże w tym wypadku zupełne współdziałanie z akcją rządu japońskiego. Dla osiągnięcia tych celów, rząd japoński może, o ile okaże się to niezbędnem ze względów strategicznych, zajmować wojskiem pewne pozycje w Korei. 5) Rządy obu państw nie będą w przyszłości bez wzajemnego porozumienia zawierać umów z jakiemkolwiek trzeciem państwem, o ile umowy te znajdowałyby się w przeciwności z zasadniczemi postanowieniami niniejszego traktatu. 6) Dalsze opracowanie poszczególnych punktów niniejszego protokółu dokonane będzie wspólnie przez posła japońskiego i koreańskiego ministra spraw zagranicznych, jeśli okaże się to niezbędnem. W połowie marca 1904 przybył do Korei słynny dyplomata japoński, margrabia Ito, którego przyjmowano z wielkiemi honorami; miał on się zająć przeprowadzeniem reform wewnętrznych w Państwie i jak przypuszczano, objąć faktyczne rządy w Korei, przedstawiając cesarzowi władzę tytularną. Po konferencjach z cesarzem wyjechał z powrotem do Japonji. Na ogół okupację japońską przyjęli Korejczycy biernie, nie brakło jednak i protestów ze strony partji rusofilskiej, której zwolenników usuwano za granicę państwa. W kwietniu 1904 spłonął w Seulu pałac cesarski, wraz z archiwum.

Korfanty Wojciech, pierwszy poseł polski ze Śląska górnego do parlamentu niemieckiego, * 1873, kształcił się w Berlinie i Wrocławiu, założył i redaguje pismo *Górnoślązak*, prowadzone w duchu narodowym. Wybrany w r. 1903 do parlamentu, wbrew agitacji zwolenników partji centrum, z którem, ze względu na tendencje germanizacyjne postanowiono zerwać, gdyż dotąd Ślązacy oddawali swe głosy wyłącznie na centrowców. Wybór K. tak rozdrażnił duchowieństwo że kardynał Kopp zabronił dania mu ślubu, i wskutek tego K. musiał wyjechać do Krakowa, by wziąć ślub, ale i tutaj natrafił na opór ze strony kardynała biskupa Puzyny, co oburzyło wszystkich tak, że wreszcie jeden z księży udzielił K. ślubu na własną odpowiedzialność. Sprawa ta narobiła wiele wrzawy. W styczniu 1904 wystąpił z pierwszą bardzo ważną mową, w której charakteryzował teroryzm Niemców i cierpienia ludu śląskiego. K. został przyjęty do koła polskiego posłów w Berlinie. Zgromadzenie prowincjonalne delegatów wyborczych mianowało Korfantego kandydatem do sejmu pruskiego z okręgu Środa-Śrem-Września. Kandydaturę tę uważają za protest całego żywiołu polskiego przeciw działalności germanizatorskiej duchowieństwa niemieckiego na Śląsku pruskim i zwycięstwo najradykalniejszego kierunku. W lutym 1904 wybrany do sejmu pruskiego.

Korfanty W.

Korotyńska Władysławowa Wanda (Grot-Bęczkowska) ogłosiła nadto: „W szponach“ (Warsz. 1902 r.).

Korwat Anna z Bardzkich, powieściopisarka, ogłosiła „Dwa żywioły“ powieść współczesna (Poznań 1902).

Korzenne wyspy, wyspy Moluckie, ob. Molukki.

Korzon Tadeusz, wraz z St. A. Kempnerem, napisał: „Handel w przeszłości i w stanie dzisiejszym świata“ (Warsz. 1901); oddzielnie „Historya nowożytna“, (wyd. 2, Warsz. 1903, t. 2). W 1903 wybrany prezesem kasy literackiej.

Kosiakiewicz Wincenty ogłosił nadto: „Poezye“ (Warszawa, 1901).

Koskowski Bolesław, publicysta polski, wydał nadto rozprawę publicystyczno-ekonomiczną „Wychodźtwo zarobkowe włościan w Królestwie Polskiem“. Jest członkiem redakcyi „Ekonomisty“ i „Książki,“ a od r. 1903 sekretarzem redakcji *Kurjera Warszawskiego*.

Koskowski Bolesław.

Kossowski Henryk, biskup, administrator djecezji płockiej, następnie sufragan djecezji kujawsko-kaliskiej. Był profesorem w dawnem semin. mohylowsko-mińskiem w Mińsku (nie w Płocku). W Dorpacie był kapelanem tamecznego uniwersytetu. Do „Encyklopedyi Kościelnej“ pisywał artykuły historyczne, dogmatyczne, oraz biblijne. Oddzielnie wydał: „Antrittspredigt gehalten in der roemisch-kath. Universitaets-Kapelle zu Derpt“; „Sechs Fastenpredigten über das Leiden unsers Herrn J. Christi“; tłómaczenia; „Żywot Pana Jezusa“ Stolberga; „Rozmyślania dla kapłanów“ oraz „Rozmyślania dla wiernych“ Chaignon'a; „Obrazki Koloseum“ O'Reilly; tegoż „Więźniowie mamertyńscy“; Manninga „Grzech“; „O Najśw. Sercu Jezusowem“; Clemensa O. K. Redemptorysty „O miłości ukrzyżowanego Zbawiciela“ (2 t.); Didon'a „Jezus Chrystus“ (2 t.); przekład z hiszpańskiego oryginału „Pism św. Teresy“, których wyszły 4 tomy, ostatni—pogrobowy. Praca ta nie została doprowadzona do końca **K.** † d. 1 maja 1903 r. w Warszawie przy kościele P. N. na Lesznie, gdzie przez czas dłuższy, nim został biskupem, był proboszczem. Zwłoki przewieziono do Włocławka i w grobach biskupich pochowano.

Kostanecki Kazimierz, anatom * 1863 w Myszakowie w Królestwie Polskiem, gimnazjum ukończył w Poznaniu, medycynę studjował w Berlinie, gdzie w r. 1890 uzyskał stopień doktora medycyny. Był 1888—1890 asystentem zakładu anatomicznego w Berlinie, od 1890—1891 asystentem zakładu fizjologicznego we Włocławiu, 1891—92 prosektorem przy zakładzie anatomicznym w Giessen, 1898 został profesorem nadzwyczajnym anatomji porównawczej, a 1894 profesorem zwyczajnym w uniwersytecie Jagielońskim. W 1893 wybrany członkiem akademii umiejętności w Krakowie. Ogłosił liczne prace swę z zakresu anatomji opisowej, porównawczej, histologji i embrjologji.

Kostanecki K.

Kostanecki Antoni, ekonomista, w roku 1901 powołany na profesora ekonomji do Fryburga w Szwajcaryi.

Köstlin Juljusz, teolog, w r. 1896 ustąpił z katedry.

Kosyryt, minerał należący do grupy amfibolu, nie krystalizuje jednak w szeregu jednoskośnoosiowym, jak amfibole zwykłe, lecz w szeregu trójskośnoosiowym. Występuje w drobnych słupach czarnych i tworzy część składową pentelerytów, skał zalecających się znaczną zawartością wody. Nazwę ma od wyspy Cossyra, dzisiejszej Pentelerji, gdzie się znajduje. Co do składu, jest krzemianem sody i tlenku żelaza. Podobna postać i skład ma też *enigmatyt* (*aignimatyt*), znajdujący się na półwyspie Kola.

Koszczyc Wacław (Sa-hibej). Życiorys ob. w dziele głównem.

Koszczyc Wacław.

Koszyc Włodzimierz, pseudonim literata Łunińskiego Ernesta (ob).

Kotarbiński Wilhelm, malarz, wykonał nadto: „Chrystus przed Piłatem“, „Golgota“, „Wskrzeszenie syna wdowy“, „Śmierć Mesaliny“; „Pocałunek fali“, „Grosz wdowi“ i w. in. Przebywa stale w gub. mińskiej.

Kotlarewski Jan, poeta małoruski. W r. 1903 wzniesiono mu w Połtawie pomnik.

Kourzil Tomasz, historyk czeski, * 1844 na Morawach, zostawszy księdzem, kształcił się dalej, został doktorem filozofji i poświęcił się nauczycielstwu. Ogłosił: „Sztruczny dziejopis gymnasia rychnovského“ (1877), „Poczatky krzestianstvi (1878—9); „Spartiaca. Uvaha o spartské ustovie“ (1888—90).

Kowalewski Aleksander, embrjolog, † 1901 w Petersburgu.

Kowalski Tadeusz, agronom, † 1904 w drodze z Lublina do Warszawy.

Kowalski Teofil ks., napisał: „Nauka śpiewu“ (Płock, 1902).

Kowerska Zofja, powieściopisarka, napisała nadto: „W Suchowskim dworze“ (Warsz., 1903).

Kozłarski Adam, współpracownik pism, organizator pielgrzymek religijnych do Częstochowy, Wilna, Rzymu, * 1864 w Warszawie. Utwory satyryczne umieszczał w pismach humorystycznych pod pseudonimem Adamko. Drukował swe prace wierszem i prozą w wielu dziennikach polskich warszawskich, prowincjonalnych, poznańskich i galicyjskich.

Kozłow A. A., filozof profesor, † 1901 w Petersburgu, twórca szkoły filozoficznej, zwanej *panpsychismus* i założyciel w 1886 r. pierwszego w Rosji czasopisma filozoficznego *Kwartalnik filozoficzny.*

Kozłowski Władysław M., przyrodnik i filozof, został 1903 r. profesorem filozofji w Genewie. Ogłosił nadto: „Co i jak czytać“ (3 wyd., Warsz., 1903) i przełożył dzieło W. Wundta „Wstęp do filozofji“ (Warszawa, 1903).

Kozłowski Antoni, samozwaniec biskup kościoła niemieckiego polskiego w Ameryce w roku 1856 w Zakroczymiu; początkowe nauki pobierał w Warszawie, później kształcił się we Włoszech, stąd wyświęcony na księdza udał się do Ameryki i przez lat 12 bawił w Pensylwanji. Potem był wikarjuszem w Chicago. Poróżniwszy się z proboszczem, udał się do Szwajcarji, gdzie przez trzech biskupów staro-katolickich, wyświęcony został na biskupa i po powrocie do Ameryki, założył „niezależną“ djecyzję w Chicago. Sekta niezależna liczy w Ameryce około 28,000 wyznawców.

Kozłowski Korneli, † 1904.

Kozłowski Stanisław, dramaturg, napisał nadto: „Djana," komedja w 4 aktach (Warsz., 1901); „Reduta."

Kozłatka, skorupiak, ob. Caprella.

Koźmian Stanisław, napisał nadto: „O działaniach i dziełach Bismarka" (Kraków 1902); „Rok 1863" (t. 3, Warszawa); „Pisma polityczne" (Kraków, 1903).

Krafft-Ebbing, Ryszard, lekarz, w 1901 ustąpił z katedry w Wiedniu i osiadł w Grazu, † 1902.

Krag Tomasz, powieściopisarz norweski, * 1868, kształcił się w Chrystjanji, napisał: „Ada Wilde;" „Ulf Rau" (1897); „Jon Graeff;" „Tra den gamle By;" „Eensomme Mennesker" (1893); „Kobberslangen;" „Mulm;" „Fru Beates Hus" (1898); dramat „Kong Aagon" (1895).

Krag Wilhelm, brat poprzedniego * 1871 r., kształcił się w Chrystjanji i wydał wiele tomów poezji lirycznych, oraz dramatów i romansów.

Krajewo, *Kraljewo*, miasto w Rumunji, ob. Krajowa.

Krajewski Henryk, prawnik polski, * 1825 z rodziny ziemiańskiej, † 1899, nauki ukończył w Lubelskiem, i niezwłocznie w r. 1842 udał się na studja uniwersyteckie do Moskwy. W 4 lata później młody kandydat praw uniwersytetu moskiewskiego osiadł w Warszawie, jako aplikant przy b. miejscowym trybunale cywilnym, a 1848 przeszedł do rządu gubernjalnego, mianowany adjunktem sekcji prawnej w pomienionem biurze. Na początku 1850 r. Krajewski stracił zajmowaną posadę i na dłuższy czas wyjechał w dalekie strony. Po dwunastu latach powrócił do Warszawy, gdzie, po kilkomiesięcznej znowu nieobecności w początku roku 1863, piastował przez dwa lata urząd w dyrekcji szczegółowej Towarzystwa kredytowego ziemskiego. W jesieni 1865 r. ś. p. Krajewski znowu opuścił Warszawę i dopiero we trzy lata później na stałe do niej powrócił. Odtąd mianowany w roku 1870 adwokatem przy b. sądzie apelacyjnym Królestwa Polskiego, pracował na niwie obrończej.

Krajewski Paweł, ks. prałat, * 1824 we wsi Krajewie, w pow. Łomżyńskim, † 1901. W roku 1845 ukończył tutejszą 6-klasową szkołę. W tymże roku wstąpił do seminarjum duchownego w Tykocinie. W r. 1849 przyjął święcenia kapłańskie i pełnił obowiązki wikarjusza w Kolnie i Zambrowie, a w r. 1862 objął parafję w Wąsoszu; w r. 1865 został dziekanem szczuczyńskim. W r. 1881 mianowany kanonikiem kapituły sejneńskiej. Od r. 1883—92 piastował godność rektora seminarjum sejneńskiego. W r. 1883 otrzymał godność prałata. Po śmierci biskupa Wierzbowskiego, od 1883—97. to jest do nominacji biskupa Baranowskiego, administrował djecezją sejneńską.

Krajewski Adam, powieściopisarz, ogłosił: „Franka Cyganicha" w Bibljotece sensacyjnych powieści i romansów (Lwów, 1901).

Krajewski Aleksander, pisarz polski, * 1818, † 1903 w Warszawie.

Krakowski Nikodem, autor dzieł handlowych, * 1851 w Warszawie, † 1903. Pracował w Banku Handlowym w Warszawie i był nauczycielem korespondencji i rachunkowości. Napisał: „Podręcznik korespondencji handlowej" (1880); „Teorja i kombinacje interesów terminowych" (1883); „Arbitraż bankierski;" „Organizacja kredytu dla pracy" (1886); „Wykład popularny podwójnego księgowania" (1887); „Wykład teoretyczny i praktyczny rachunków bieżących" (1888); „Zastosowanie rachunkowości do potrzeb rzemiosł" (1887); „Zastosowanie rachunkowości do potrzeb fabryk" (1897) i „Dział polski korespondencji handlowej w 15 językach" (Stutgard, 1887).

Kramarz Karol, polityk austrjacki, * 1860, nauki prawne studjował w Berlinie, Strasburgu i Pradze, później wydawał dziennik *Czas*. Jako poseł zasiadał na ławie stronnictwa młodoczeskiego, w 1897 wybrany był na pierwszego wiceprezydenta rady państwa.

Krapotkin Piotr, książę, geograf i agitator; w przekładzie polskim: „Zdobycie chleba" (Kraków, 1904).

Krasiński Adam Stanisław, biskup. Z pozostałych prac wydano: „Wspomnienia" (Kraków, 1901).

Krasiński Walerjan. Jego „Zarys dziejów powstania i upadku reformacji w Polsce," przełożył na język polski pastor Bursche (1903).

Krasiński Zygmunt, poeta, wyszły jeszcze po francusku: „Correspondance de Sigismond Krasiński et de Henry Reeve preface de M. Joseph Kallenbach" (Paryż, 1902); „Pisma Zygmunta Krasińskiego" za zezwoleniem rodziny poety, wydał Tadeusz Pini, wydanie krytyczne, zupełne, ze słowem wstępnem d-ra Józefa Kallenbacha, tom 1, 1833—1837, z portretem poety i podobiznami autografów. (Lwów, 1904). Nad obszerną biografją poety pracuje prof. Józef Kallenbach.

Krasnowolski Antoni, pedagog, napisał: „Materjały, plany i wzory do ćwiczeń stylistycznych" (Warsz., 1903); „Najpospolitsze błędy językowe, zdarzające się w mowie i piśmie polskiem" (Warszawa 1903).

Kraus Franciszek Ksawery, archeolog i historyk niemiecki, † 1901 w San-Remo.

Krause Ernest Ludwik, (*Carus Sterne*), przyrodnik i pisarz niemiecki, † 1903.

Kraushar Aleksander, napisał nadto: „Losy Miączyńskiego, marszałka konfederacji barskiej, 1769—1793" (Warsz., 1901); „Towarzystwo królewskie przyjaciół nauk 1800—1832" (Kraków, 1901); „Barss, palestrant warszawski, jego misja polityczna we Francji 1792—1800" (Lwów, 1903).

Krążowniki (franc, *Croiseurs*, niem. *Kreutzer*), szybkie okręty wojenne, należące do różnych typów okrętów, które dla większego zasobu węgla, lub też z powodu innych odpowiednich urządzeń, przebywać mogą znaczne przestrzenie, a stąd ma-

ją większy obszar działalności. Są opancerzone lub też pancerzy nie posiadają. **K.** *pomocnicze* są to parowce floty handlowej, tak zbudowane, że łatwo zamieniane być mogą na szybkie okręty wojenne.

Krebs, Mary, pjanista niemiecki, * 1851 r., † 1900.

Krehl Ludolf, orjentalista, † 1901 w Lipsku.

Krestowicz Gabrjel, generał-gubernator Rumelji wschodniej, † 1898 w Konstantynopolu.

Kreton (franc. *cretonne*), tkanina lniana wyrabiana w Normandji, także gruba tkanina bawełniana, wielkiemi wzorami zadrukowana, używana na pokrycia mebli, na zasłony i t. p.

Krew. Dla dokładnego rozpoznania stosunków, jakie zachodzą w obiegu krwi, ważną jest rzeczą znajomość ciśnienia, panującego w tętnicach, oraz chwiejności, jakiej ciśnienie to ulega. Doświadczenia prowadzą się na zwierzętach w ten sposób, że przekrój tętnicy łączy się z manometrem lub też z tonografem, czyli odpowiednio urządzonym sfygmografem (ob.). Poznano tą drogą, że średnia wielkość ciśnienia zawisła od natężenia siły serca i od szerokości naczyń krwionośnych, zmieniającej się zależnie od różnych okoliczności. Wypada z tego, że i co do człowieka, przy różnych warunkach chorobnych, możnaby wyprowadzać ważne wnioski o energji serca i o stanie naczyń krwionośnych, gdyby można było wielkość ciśnienia krwi w tętnicach dokładnie oznaczać. Lekarz wprawdzie z tętna, odczuwanego przy nacisku tętnicy na kość promieniową, z pewnem przybliżeniem o ciśnieniu tem wnosi, niemniej jednak pożądane były metody, któreby dozwalały dokładnie mierzyć ciśnienie krwi w tętnicy bez jej uszkodzenia, a w ostatnich czasach rzeczywiście podano kilka sposobów takiego postępowania, które mieć mogą praktyczne znaczenie w medycynie. Najwięcej używany jest *sfygmomanometr* Bascha (fig. 1), który się składa z manometru metalicznego *m* i walca metalowego *p*, zamkniętego z obu stron pokrywami kauczukowemi. Jedna z tych powierzchni sprężystych przykłada się do skóry w miejscu, gdzie tętno tętnicy promieniowej najsilniej wyczuć się daje, a lekarz badający naciska palcem wskazującym drugą powierzchnię sprężystą tak silnie, że poczucie uderzeń tętna niknie; ciśnienie, jakie wtedy wskazuje manometr, daje szukane ciśnienie krwi. W *pletysmografie* Marey'a przedramię osoby badanej otacza się naczyniem walcowem, którego pozostała pusta przestrzeń wypełnia się wodą; manometr, z pletysmografem tym połączony, okazuje chwiejność, odpowiadającą uderzeniom tętna. Jeżeli za pomocą odpowiedniej pompy tłoczącej zwiększa się ciśnienie wody, uderzenia tętna najpierw się wzmagają, a następnie słabną; ciśnienie maksymalne, jakie przytem manometr okazuje, odpowiadać ma ciśnieniu krwi. Podobne urządzenie mają aparaty Mossa, oraz Hilla i Barnarda.—W metodzie Hürthlego ciśnienie krwi w przedramieniu sprowadza się najpierw do zera przez zastosowanie opaski gumowej *b* (fig. 2), podobnie jak w metodzie Esmarcha (ob. Amputacja); w tym

Fig. 1. Sfygmomanometr Bascha.

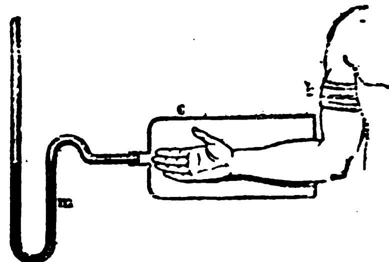

Fig. 2. Przyrząd Hürthlego do mierzenia ciśnienia krwi.

Fig. 3. Tonometr Gärtnera.

stanie ramię wprowadza się do szczelnie zamkniętego walca *c*, napełnionego wodą i połączonego z manometrem *m*. Jeżeli wtedy usuwa się opaskę, krew napływa do opróżnionych z niej poprzednio tętnic dopóty, dopóki ciśnienie w nich nie dorównywa ciśnieniu zewnętrznemu, które wkazuje manometr; metoda ta dozwala dobrze śledzić chwiejność ciśnienia krwi, jeżeli używa się manometru samopiszącego.— *Tonometr* Gärtnera składa się z manometru *m* (fig. 3), z połączonego z nim worka gumowego *b* i pierścienia *r*, który pod zewnętrzną ścianą metalową posiada pierścień wewnętrzny z błony gumowej. Przy badaniu pierścień *r* nasuwa się na staw drugi palca, a staw paznogciowy oswobadza się z krwi działaniem kompresora *f*, który się wtłacza na palec. Wtedy naciska się worek *b*, przyczem pierścień *r* opiera się napływowi krwi do stawu ostatniego, a po usunięciu palca z kompresora, okazuje się on zupełnie z krwi opróżnionym. Lekarz badający winien wtedy ciśnienie stopniowo zmniejszać, dopóki krew nie napływa znowu do stawu paznogciowego, a ciśnienie, jakie w tej chwili manometr wskazuje, odpowiada tętniczemu ciśnieniu krwi. Granica ta daje się łatwo rozpoznać po nagłem zaczerwienieniu palca.

Krezki, ob. Mesenterium.

Kroacja, ob. Chorwacja.

Kronglas, gatunek szkła, ob. Crown-glas.

Kroplin, ob. Gumiguta.

Krosna, warsztat tkacki, ob. Tkactwo.

Krotoski Kazimierz, dr., napisał: „Św. Stanisław, biskup, w świetle źródeł“ (Kraków, 1902).

Krüger, prezydent rzeczypospolitej Transwalskiej. Pamiętniki jego wyszły w przekładzie polskim w Warszawie (1903).

Krumbacher Karol, filolog, * 1856, kształcił się w Monachjum i Lipsku, w r. 1879 — 92 był profesorem gimnazjalnym w Monachjum, 1892 nadzwyczajnym, 1897 profesorem zwyczajnym średniowiecznej i nowoczesnej filologji greckiej w uniwersytecie monachijskim. **K.** jest jednym ze znakomitszych znawców literatury bizantyjskiej. Napisał: „Griechische Reise“ (Berlin, 1886); „Geschichte der byzantinischen Litteratur“ (Monachjum, 1890, 2 wyd., 1897); „Mittelgriechische Sprichwörter“ (1893).

Krupp Fryderyk Alfred, przemysłowiec, członek rady państwa i osobisty przyjaciel cesarza Wilhelma II, † 1902, przypuszczalnie, w skutek samobójstwa na wyspie Capri, gdzie, jak głosiły niemieckie dzienniki, urządzał saturnalje godne Tyberjusza. Cesarz Wilhelm w mowie, wypowiedzianej na jego pogrzebie, energicznie usiłował oczyścić pamięć jego, mimo to oskarżenie dziennika *Vorwärts*, który pierwszy ogłosił przeciwko **K.** zarzuty o obrazę moralności, zostało przez prokuratora cofnięte.

Kruse Henryk, dramaturg i dziennikarz niemiecki, * 1815, † 1902.

Krwawień, ruda żelazna, toż co hematyt, krwawnica, ob. Żelazne rudy.

Krynicki Konstanty, ogłosił: „Rys geografji Królestwa Polskiego“ (Warsz., 1902, z 215 rycinami, 6 mapami, 5 planami, oraz mapą Królestwa Polskiego).

Krypton, nowo odkryty składnik atmosfery, ob. Atmosfera (t. 16).

Krytyka. Porównaj jeszcze: *Piotr Chmielowski*. „Dzieje krytyki literackiej w Polsce“ (Warszawa, 1902). Ignacy Matuszewski „Artyści i krytycy, przyczynek do psychologji i krytyki“ (w zbiorze „Twórczość i twórcy,“ Warszawa, 1904).

Krzymiński Ł.

Krzymiński Józef, dr., poseł do parlamentu rzeszy niemieckiej, lekarz w Inowrocławiu, * 1858. Wybrany do parlamentu po raz pierwszy 1894, powtórnie 1903. Zabierał głos przeważnie w sprawach hygjeny, a także znanych szykan pocztowych niemieckich.

Krzymuska Marja, napisała „Studja literackie“ (Warsz., 1903).

Krzywicki Ludwik, socjolog, antropolog i ekonomista, ogłosił nadto: „Przełom w produkcji środków spożywczych w drugiej połowie XIX w. (Warszawa, 1903); „Stowarzyszenia spożywcze“ (Warszawa, 1903); „Kwestja rolna“ (1903).

Krzywy Róg, kopalnie rudy żelaznej, położone w gub. Chersońskiej, przy stacji kolei żelaznej, zatrudniają około 2,000 robotników, i należą do różnych towarzystw i osób prywatnych.

Ksyloidyna, *mączka nitrowana*, materjał wybuchowy, otrzymywany działaniem dymiącego kwasu azotnego na mączkę, tworzy masę bezbarwną, silnie wybuchającą; służy do wyrobu prochu Uchatiusa (ob. Proch).

Kuba. 20 maja 1902 proklamowano za zgodą Stanów Zjednoczonych niezawisłość Rzeczypospolitej Kubańskiej i koniec okupacji przez wojska amerykańskie. Na prezydenta Kuby wybrano Palmę. Stosunki ze Stanami Zjednoczonemi zupełnie się wyjaśniły. Zawarte przez obadwa rządy traktaty, na których mocy Stany Zjednoczone otrzymują stacje dla swojej floty w portach kubańskich Bahia, Honda i Guantanamo, doczekały się w lipcu 1903 r. zatwierdzenia przez kongres w Hawanie; pozostaje traktat wieczysty, podpisany 22 maja przez obadwa rządy, którym kongres kubański, odroczony od 18 lipca do 9 grudnia, miał potwierdzić. Traktat ów będzie zadokumentowaniem stałem tego stosunku, jaki zapoczątkowany jest w umowie o stacje morskie dla floty amerykańskiej na Kubie i w traktacie handlowym. U steru rządu stoi na Kubie stronnictwo zachowawczo-republikańskie, które sprzyja szczerze obecnemu stosunkowi do Unji; gorętsze stron-

nictwo narodowe ustąpiło mu pierwszeństwa. Najżywotniejszą sprawą dla Kuby było postanowione zaciągnięcie pożyczki 35 miljonów dolarów, której znaczna część ma być obrócona na wynagrodzenie weteranów, którzy krew swoją i życie poświęcili wyjarzmieniu Kuby i wywołali ostatecznie interwencję Stanów Zjednoczonych.

Kubala Ludwik, historyk polski, wydał: „Szkice historyczne" (Warsz., 1901).

Kucharzewski Jan, prawnik, napisał: „Początki prawa małżeńskiego" (Warsz., 1901).

Kucharzewski Feliks, matematyk i technik, napisał nadto: „Inżynier polski F. Pancer i jego prace" (Warszawa, 1900), „Z dziejów techniki" Warszawa, 1900).

Kuenburg Gandolf, mąż stanu austrjacki, w r. 1897 mianowany dożywotnim członkiem izby wyższej.

Kugler Bernard, historyk niemiecki, w r. 1897 ustąpił z katedry, † 1898.

Kuhn Franciszek, baron v. Kuhnenfeld, feldmarszałek austrjacki, † 1896.

Kulczycki, Ludwik, napisał: „Anarchizm współczesny" (Lwów, 1902).

Kulczyński Leon, pedagog, ur. w Krakowie, zawód nauczycielski rozpoczął 1872, obecnie jest dyrektorem gimnazjum św. Anny, później został docentem pedagogji w uniwersytecie Jagiellońskim, w Akademji umiejętności jest członkiem komisji literackiej. Napisał: „O nauce opartej na filologji klasycznej;" „O gimnastyce;" „Z dziedziny pedagogji" (1855) i in.

Kulerski Wiktor, poseł polski do parlamentu niemieckiego, * 1864, z zawodu nauczyciel ludowy, pochodzi z rodziny zgermanizowanej, założył *Gazetę Grudziądzką*, która przyczyniła się wielce do uświadomienia ludu w Prusiech Zachodnich. Wybrany w 1903 posłem wbrew woli i decyzji naczelnej organizacji wyborczej, przyjęty mimo to do Koła polskiego. W pierwszej mowie swojej scharakteryzował dosadnie szykany, jakim podlega prasa polska w Prusiech.

Kulerski Wiktor.

Kurella Franciszek, (nie *Ludwik*), malarz polski, * 1836, † 1902 w Warszawie.

Kurdybanek, roślina, ob. Bluszczyk.

Kurino, dyplomata japoński, mianowany posłem w Petersburgu, gdzie przebywał do r. 1904 po zerwaniu układów dyplomatycznych w sprawie ewakuacji Mandżurji, wyjechał w chwili, kiedy już się zaczęły pierwsze starcia wojenne pomiędzy Rosją i Japonją.

Kuropatkin, Aleksy, generał rosyjski, * 1848 i po ukończeniu szkoły kadetów został w r. 1866 oficerem turkestańskiego bataljonu strzelców. Odznaczywszy się w kampanji 1867 — 68, wysłany był w misji dyplomatyczno-wojennej do chana turkestańskiego, Emira Jakóba, do Kaszgaru. Po powrocie, wstąpił do akademji wojennej i ukończył ją w r. 1874. Następnie udał się jako ochotnik do Algieru, potem znów przebywał w Turkestanie, wreszcie powołano go do Petersburga do sztabu jeneralnego, gdzie przez pewien czas był szefem sekcji azjatyckiej sztabu oraz profesorem akademji wojennej. Kampanję turecką 1877—78 odbył jako naczelnik sztabu 16-ej dywizji piechoty, której dowódcą był Skobelew. W r. 1880—81, jako dowódca turkestańskiej brygady strzelców odbył pochód na Achal-Teke, w 1882 został generałem-majorem sztabu generalnego, a w 1890 generałem lejtenantem i gubernatorem kraju Zakaspijskiego. Ministrem wojny mianowano go w 1898, po ustąpieniu generała-adjutanta Wannowskiego. W lutym 1904 mianowany dowódcą armji mandżurskiej w wojnie z Japonją. **K.** jest autorem licznych dzieł wojskowych i podróżniczych, z których najsłynniejsze są wspomnienia z kampanji tureckiej.

Kurth, Godfryd, historyk belgijski, * 1847, od 1872 profesor. Napisał wiele dzieł i rozpraw, a między innemi: „Les origines de la civilisation moderne" (1866).

Kurzajka, ob. Brodawki.

Kussmaul, Adolf, lekarz, † 1902 w Heidelbergu.

Kuter, statek jednomasztowy, ob. Kutter.

Kutrzeba, Stanisław, dr., napisał: „Handel Krakowa w wiekach średnich, na tle stosunków handlowych polskich" (Krak., 1902); „Urzędy koronne i narodowe w Polsce, ich początek i rozwój" (Lwów, 1903).

Kwadruplika (fran.), odpowiedź pozwanego na tryplikę powoda.

Kwiatkowski Saturnin, historyk, * 1856 w Dorofijówce w Galicji, profesor gimnazjum we Lwowie, następnie urzędnik ministerjum oświaty w Wiedniu, † 1902.

Kwietniewski Władysław, matematyk i meteorolog, † 1902. W r. 1904 umieszczono pamiątkową jego tablicę w kościele po-pijarskim w Warszawie.

Kwilecka-Węsierska Izabella, hr., żona hr. Zbigniewa **K.-W.**, bohaterka sensacyjnego procesu o rzekome podstawienie dziecka płci męskiej w celu utrzymania praw do majoratu. Oskarżona z poduszczenia kuzyna hr. Mieczysława Kwileckiego była uniewinniona w 1903 r. przez sąd przysięgłych w Berlinie. Proces ten narobił wielkiej wrzawy i wywołał wielkie oburzenie na przedstawicieli sądownictwa pruskiego, którzy chcieli zohydzić w osobie oskarżonej całe społeczeństwo polskie. Tendencyjne prowadzenie rozpraw i skandaliczne zachowanie się prokuratora wywołało reakcję przeciwko korupcji moralnej sądownictwa niemieckiego nawet wśród Niemców.

Kworra, *Quorra*, rzeka, ob. Niger.

L.

Laborde Jan Baptysta Wincenty, lekarz i fizjolog francuski, * 1830 w Buzet (dep. Lot-et-Garonne), † 1903 w Paryżu, W r. 1880 został dyrektorem prac fizjologicznych na wydziale lekarskim w Paryżu, 1891 dyrektorem laboratorjum antropologicznego; nadto był naczelnym redaktorem czasopisma *La Tribune médicale*. Przeprowadził doświadczenia nad działalnością serca, oddychaniem, nad ośrodkami działalności mózgu, badał głowy świeżo ściętych skazańców i podał metodę rytmicznego wyciągania języka dla pobudzenia odruchów oddechowych w przypadkach śmierci pozornej. Ogłosił: „Physiologie expérimentale appliquée à la toxicologie“ (1877); „L'aconit et l'aconitine“ (1887); „La colchique et la colchiccine“ (1887); „L'intoxication par le carbone“ (1889); „Principe et essai d'une classification physiologique et thérapeutique“ (1895); „Traitement physiologique de la mort“ (2 wyd., 1898); „La lutte contre l'alcoolisme, manuel à l'usage des enfants“ (1896); „Les boissons spiritueuses, liqueurs, apéritifs et leurs essences“ (1902).

Lacaze-Duthier Henryk, zoolog, † 1901 w Las Fons (Dordogne).

Lachowicz Bronisław, chemik, * 1856 w Nisku, † 1903 we Lwowie, kształcił się w uniwersytecie lwowskim, następnie w Bernie, Lipsku i Wiedniu, w r. 1894 został profesorem chemji organicznej w uniwersytecie lwowskim, w 1898 kierownikiem laboratorjum chemicznego. Ogłosił szereg prac w języku polskim i niemieckim.

Ladmirault Ludwik Renat Paweł, generał francuski, † 1898 w Paryżu.

Lafitte Piotr, filozof francuski, * 1823 w Béguey, † 1903 (w t. 9-ym Encyklopedji mylnie podano datę śmierci, 1893). Napisał nadto: „Théorie général des lois de l'entendement“ (1889). W r. 1892 był powołany na katedrę historji nauk w Collége de France, którą opuścił w 1897.

Lafontaine Jan, de.., bajkopisarz francuski ob. życiorys w dziele głównem.

Lafontaine Jan.

Lagerlöf Selma, powieściopisarka szwedzka, * 1858 w Marbacko, kształciła się w szkole nauczycielskiej w Sztokholmie, do 1897 zajmowała się nauczycielstwem. Napisała: „Gösta Berlings Saga“ (2 wyd., 1895); „Osynliga Länkar“ (1894) i wielką powieść „Antikrists mirakler“ (1897), tłómaczoną na wiele języków.

Laistner Ludwik, pisarz niemiecki, † 1896 w Sztutgardzie.

Lam Jan, pisarz polski, (ob. życiorys w dziele głównem).

Lam Jan.

Lamsdorff Włodzimierz, hr., minister rosyjski, * 1845 kształcił się w liceum Aleksandryjskiem i w szkole dyplomatycznej, 1866 wstąpił do ministerjum spraw zagranicznych. 1875 r. mianowany pierwszym sekretarzem, towarzyszył ks. Gorczakowowi na kongres berliński, 1882 r. mianowany dyrektorem kancelarji, w 1897 towarzyszem ministra Murawjewa, a po jego śmierci 1900 został pełniącym obowiązki ministra, 1901 zaś ministrem spraw zagranicznych.

Landolt Eljasz, leśnik, † 1896 w Zurychu.

Landesmann Henryk, romansopisarz i filozof, piszący pod pseudonimem Hieronimus Lorm, * 1821, †1902 w Bernie morawskiem.

Lanessan Jan Marjan Antoni, uczony i polityk francuski, w r. 1899 został ministrem marynarki w gabinecie Waldeck-Rousseau.

Lange Antoni, literat i poeta polski, nadto ogłosił: „Fragmenta". „Poezje wybrane" (Warsz., 1901).

Lange Antoni.

Lange Helena, jedna z główniejszych działaczek niemieckich na polu wykształcenia kobiecego, * 1848. Założyła w r. 1889 pospołu z Augustą Schmidt i Marją Loeper Houssello „Powszechny związek nauczycielek niemieckich"; kierowała kursami realnemi dla kobiet w Berlinie.

Lange Sven, pisarz duński, * 1868, pisał nowele i prace dziennikarskie; napisał romans „Hjartets Gaerninger" (1900), oraz komedje: „En Martyr" (1896); „Iris eller den usaarlige Frue" (1897); „Kjaerlighedens narre" (1897) „De poetiske Vind magere" (1900) i dramat „Storm".

Lange Juljusz Henryk, duński historyk sztuki, † 1896 w Kopenhadze.

Lange Filip, (Filip Galen), powieściopisarz niemiecki, † 1899 w Poczdamie.

Lange Józef, prawnik i publicysta, do 1903 roku adwokat przysięgły, następnie przeszedł do składu prokuratorji Król. Polskiego. Wydał w roku 1899 wspólnie z J. J. Litauerem (ob.) „Kodeks przemysłowca" i ogłosił kilka większych prac w *Gazecie sądowej*, jako to: „O składzie rady familijnej w opiekach nad dziećmi małoletniemi" (1894); „W obronie spółek udziałowych" (1898); „Nieznajomość prawa i środki przeciwdziałania" (1898).

Langen Józef, teolog katolicki, † 1901.

Laniczka, roślina, ob. Kosmatek.

Largeau Wiktor, podróżnik francuski, † 1897 r. w Niort.

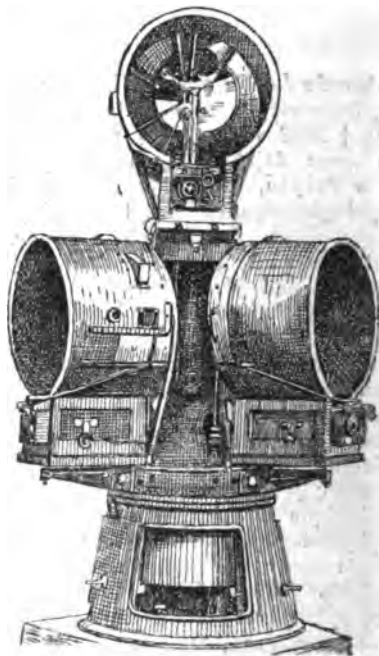
Larroumet Gustaw, stały sekretarz Akademji sztuk pięknych, wybitny pisarz w dziedzinie literatury i historji, krytyk teatralny *Tempsa*, * w r. 1852 w Gourdon, w dep. cie Lot. † 1903 r. Był nauczycielem w różnych liceach, w roku 1888 został dyrektorem *Ecole des beaux arts* w Paryżu, a w r. 1891 profesorem literatury francuskiej w Sorbonie. Upamiętnił się znakomitą monografją literacką: „Marivaux, sa vie et ses oeuvres" (1882). Niemniej cenną jest praca: „La comédie de Molière" (1887, 2 wyd. 1892). Liczne jego prace pomniejsze ukazały się w zbiorze: „Etudes d'histoire et de critique dramatique" (1892), tudzież „Etudes de littérature et d'art" (1893).

Las Bruno, pseudonim Bolesława Londyńskiego.

Lasker Emanuel, szachista, w 1901 został profesorem matematyki w New-College w Manchesterze.

Laskowski Kazimierz, powieściopisarz i poeta, napisał „Wieś," „W ojców ślady" powieść (Warsz. 1901); „Zrośli z ziemią," opowieść, (Warsz. 1901); „Pogrzeb," tryptyk sceniczny (Warsz. 1902); „Bańki mydlane", wiersze i śpiewki (Warsz. 1902). „Z chłopskiej piersi", śpiewki (Warsz. 1902) etc.

Latarnia morska. Z latarni morskich, zbudowanych w ostatnich latach, godna jest uwagi zwłaszcza L. w Helgolandzie, przewyższająca potęgą swego światła wszystkie dotychczasowe latarnie morskie. Należy ona do typu latarni obrotowych, rzucających promienie kolejno w różne strony poziomu za pośrednictwem wielkich zwierciadeł parabolicznych, wykonanych przez zakłady Schuckerta w Norymberdze. Trzy takie zwier-

Fig. 1. Urządzenie optyczne latarni morskiej w Helgolandzie.

ciadła osadzone są na platformie obrotowej (fig. 1), która w ciągu minuty wykonywa cztery pełne obroty, na każdy więc punkt poziomu w ciągu minuty pada 12 błysków (fig. 2), a odstęp czasu między dwoma kolejnemi błyskami wynosi 5 sekund. Przejście smugi światła przez ten punkt trwa $^1/_{10}$ sekundy. Powyżej tych trzech zwierciadeł znajduje się jeden jeszcze przyrząd rzucający światło, osadzony na filarze, wznoszącym się na platformie głównej. Dodatkowy ten przyrząd służyć ma do pomocy w razie potrzeby i do doświadczeń, aby zaś wydawał podobne działanie świetl-

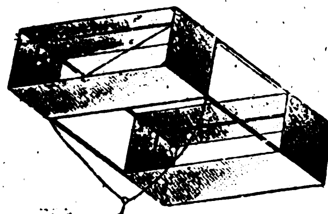
ne, obracać się musi trzy razy prędzej, zatem 12 razy w ciągu minuty, pełny więc jego obrót trwa 5 sekund. Obie platformy, dolna i górna, wprawiane są w obrót za pomocą elektromotorów; dla zmniejszenia tarcia spoczywają na wieńcach z kul stalowych i zrównoważone są przez pogrążenie w kąpielach rtęciowych. Natężenie światła elektrycznego latarni wyrównywa 30 miljonom świec normalnych, a przy wzmożeniu siły prądu elektrycznego doprowadzone być może do

Fig. 2. Nowa latarnia morska w Helgolandzie podczas działalności.

42,7 miljona świec; szklane zwierciadła paraboliczne mają średnicę 0,75 m. przy odległości ogniskowej 0,25 m. Przy zwykłych warunkach pogody światło latarni dostrzeżone być może z odległości 23 mil morskich czyli 42,6 klm.; w warunkach korzystniejszych pogody wszakże promienie przedzierają się znacznie dalej, a raz było światło latarni dostrzeżone z odległości 64 klm. Prąd elektryczny doprowadzany jest do latarni z machiny dynamoelektrycznej, umieszczonej w odległości 200 m., za pośrednictwem drutów miedzianych o przecięciu 100 mm. kwadratowych; druty otoczone są powłoką ołowianą i żelazną.

Latawiec. Zastosowanie latawców do obserwacji meteorologicznych znacznie się w ostatnich latach rozwinęło; **L.**, wznosząc się w górę, zabiera z sobą samopiszące przyrządy obserwacyjne, które notują temperaturę, ciśnienie i wilgotność w górnych warstwach atmosfery. Do celu tego najdogodniejszym okazał się **L.** Hargrave'a, zbudowany w postaci skrzynki (ob. fig.), którego tylko część górna i dolna otoczona jest tkaniną, część

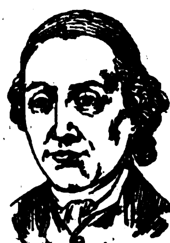

Latawiec Hargrave'a.

zaś średnia i obie powierzchnie końcowe pozostawione są otwarte. Latawce takie budują się z drzewa sosnowego i powerniksowanej tkaniny bawełnianej. Hargrave łączył po kilka takich **L.** i zdołał je zapuścić do wysokości 3,300 metrów.

Lattmann, Juljusz, filolog i pedagog, † 1898 w Getyndze.

Lavater Jan Kasper, ob. artykuł w dziele głównem.

Lavater Jan.

Lebaudy Jakób, bogacz francuski, który przybrawszy tytuł Jakóba I, cesarza Sahary, ogłosił, że zabiera te nie należące do nikogo okolice ziemi pod swoje berło i zamierzał objąć je w posiadanie. (1903—4).

Le Brun Karol, malarz francuski, ob. artykuł w dziele głównem.

Lecky Wiljam Edward Hartopole, historyk angielski, † 1903.

Ledebur Jan, polityk austrjacki, ustąpił z gabinetu wraz z Badenim 1897. Od r. 1889 jest dożywotnim członkiem izby panów.

Le Brun Karol.

Ledóchowski Mieczysław, kardynał, † 1902.

Lefrançais Gustaw, członek komuny francuskiej, † 1901 w Paryżu.

Legge James, misjonarz i sinolog angielski, † 1897 w Oksfordzie.

Legitymacja, (łac. *legitimatio*) uprawnienie. W prawie *cywilnem*, ściślej familijnem, które tylko małżeństwo uznaje za jedyny legalny związek mężczyzny z kobietą, a więc tylko z małżeństwa zrodzone dzieci za prawe, jest to korektywa, wprowadzona w interesie dzieci nieprawych. Pochodzenie swoje wywodzi ona z Rzymu, gdzie właśnie *legitimatio* oznaczało akt nadania dzieciom

naturalnym przywilejów dziecka prawego. **L.** taka mogła się uskutecznić: 1) bądź przez sam fakt zawarcia małżeństwa między rodzicami dzieci nieprawych *(legitimatio per subsequens matrimonium)*, 2) bądź przez zezwolenie cesarza na prośbę ojca *(legitimatio per rescriptum principis)*, 3) bądź nawet przez zapisanie nieprawego syna na urząd dekurjona lub też przez wydanie córki nieprawej za dekurjona *(legitimatio per oblationem curiae)*, 4) bądź wreszcie wskutek życzenia wyrażonego w ostatniej woli rodziców *(legitimatio per testamentum)*. Uprawnienie jest instytucją przyjętą przez wszystkie prawodawstwa europejskie, z wyjątkiem angielskiego. Prawodawstwo *rosyjskie* aż do ostatnich czasów **L.** nie znało. Były jednak wypadki uprawnienia dzieci naturalnych z zezwolenia monarchy. Dopiero prawo 12 marca 1891 r. wprowadziło uprawnienie przez zawarcie małżeństwa między rodzicami takich dzieci. Wszakże podług noweli tej sam fakt zawarcia małżeństwa nie sprowadza uprawnienia *ipso jure*: potrzebną tu jest jeszcze sankcja sądu. Inaczej nieco się rzeczy mają w *Królestwie Polskiem*. Art. 291 Kodeksu Cywilnego z r. 1823 głosi: „Dzieci nie w małżeństwie zrodzone, wyjąwszy zrodzone w związku cudzołożnym lub kazirodzkim, mogą być uprawnione przez małżeństwo ich rodziców następnie zawarte, jeżeli ci przed małżeństwem prawnie je uznali, lub gdy je przy spisaniu aktu małżeństwa uznają, albo w ciągłem posiadaniu stanu dzieci prawych zostawią". U nas przeto sankcja sądu nie jest potrzebna. Dziecko uprawnione korzysta na równi z prawemi ze wszystkich przywilejów. Wszakże względnie do uprawnienia dzieci naturalnych przez postanowienie panującego art. 297 kodeksu głosi, iż „nadaje ono dzieciom uprawnionym wszelkie prawa dzieci prawych obojga rodziców, jeżeli oboje uprawnienia domagali się, lub ojca, jeżeli on sam tylko uprawnienia żądał; dziecię jednak tym sposobem uprawnione, nie nabywa praw familijnych ani względem wstępnych, ani względem bocznych krewnych ojca i matki swojej, lub ojca, jeżeli sam tego żądał". — Art. 293 Kod. opiewa; „Uprawnienie nastąpić może nawet względem dzieci zmarłych, które zstępnych zostawiły, a z uprawnienia takowego korzystają ciż zstępni." Co się tycze skutków prawnych, jakie pociąga za sobą **L.**, art. 294 kod. opiewa: „Dzieciom, przez następne małżeństwo podług art. 291 uprawnionym, służą te same prawa, jakieby im służyły, gdyby były z tegoż małżeństwa zrodzone, nie ubliżając prawom przez trzecie osoby przed uprawnieniem już nabytem. (**L.**, czyli uprawnienia, nie należy mieszać *z uznaniem* dziecka nieprawego, ob.). — W *prawie procesowem* nazywają uprawnienie do jakiegoś działania i stąd legitymować się znaczy wywodzić swe prawa do czegoś. — W *prawie policyjnem* legitymacją nazywają dowody, poświadczające nazwisko, stan, zatrudnienie, pochodzenie i t. d. jakiejś osobistości. Takie dowody u nas stanowią np. książeczki legitymacyjne, paszporty i t. d.

Legouvé Gabrjel Ernest, pisarz francuski, * 1807, † 1903 w Paryżu.

Leibl Wilhelm, malarz niemiecki, * 1844 r., † 1900; kształcił się w Monachjum pod kierunkiem Pilotiego i Ramberga, w 1870 osiadł w Paryżu. Wykonał: „Politycy wioskowi," „Tyrolki modlące się w kościele."

Leighton Fryderyk, malarz i rzeźbiarz angielski, † nie w r. 1895, lecz 25 stycznia 1896 w Londynie.

Leitgeber Witold, * 1870 w Poznaniu, syn Mieczysława. Opuściwszy gimnazjum, pracował w rozmaitych księgarniach w kraju i za granicą, a następnie osiadł w Ostrowie w W. Ks. Poznańskiem, gdzie wydawał *Gazetę Ostrowską* i prowadził księgarnię. W r. 1899 wydał książkę „Rapperswyll, wspomnienie z podróży," a następstwem tego był proces, wytoczony mu o zdradę stanu i rok ciężkiej kaźni w Ehrenbreitenstein. Wrócił z więzienia ciężko chory i † 6 lipca 1903. Pisał również poezje.

Leitner Gotlieb Wilhelm, orjentalista i podróżnik, † 1899 w Bonn.

Lejkowój, *lejek*, roślina, ob. Ipomea.

Lemański Jan.

Lemański Jan, poeta i bajkopisarz, * 1865 r. w Głażewie, gub. Płockiej. Wykształcenie gimnazjalne otrzymał w Płocku, w r. 1894 ukończył wydział prawny w uniwersytecie warszawskim. Poezje oraz bajki wierszowane i prozaiczne umieszczał w różnych pismach perjodycznych, od roku zaś 1901 głównie w *Chimerze*, której był stałym współpracownikiem. W miesięczniku tym prócz bajek (większe: „Ruch etyczny", „Wół i żóraw," „Towarzystwo," „Mundus vult decipi," „Lycoperdon giganteum", „Maskarada" „Lwy" i inne), pisywał sprawozdania krytyczne i tłomaczenia, podznaczone literami J. L., oraz niektóre z tak zw. *Gloss*, objętych pseudonimem ogólnym: *Tredecim*. Zbiorowo wydał: „Bajki" (1903) i „Proza ironiczna" (1904). W r. 1904 otrzymał nagrodę za humoreskę „Sokrates i obrazoplujca" na konkursie, ogłoszonym przez *Tygodnik ilustrowany*.

Leo Edward, b. redaktor *Gazety Polskiej*, † w r. 1902.

Leodjum, miasto, ob. Liège.

Leon XIII, papież, † 1903 po długiej chorobie. Następcą jego wybrano kardynała Sarto, patrjarchę Wenecji, który przybrał imię Piusa X (ob.).

Leonhart Rudolf, historyk, * 1817, profesor historji w uniwersytecie w Pittsburgu, autor wielu dzieł historycznych i powieści, † 1901.

Le Poitevin de l'Egreville Karol Prosper, literat francuski, założyciel *Figara*, autor, † 1900.

Leopold II, król Belgów. Małżonka jego Marja Henryka † 1902 r.

Leroyer Eljasz, francuski mąż stanu, † 1897 w Paryżu.

Leszczyński Jan, historyk, napisał: „Rządy rosyjskie w kraju Tarnopolskim, 1809—1815" (Warsz., 1903).

Leśny djabeł, małpa, *mandryl*, ob. Pawjan.

Leu August, malarz niemiecki, † 1897.

Leuss Henryk, członek parlamentu niemieckiego, skazany za krzywoprzysięstwo popełnione w obronie czci kobiecej na ciężkie więzienie, wydał po odsiedzeniu kary sensacyjną książkę p. t. „Aus dem Zuchthause," która zwróciła uwagę na okropne stosunki, panujące w więzieniach pruskich (1904).

Leutz Ferdynand, pedagog niemiecki, * 1830, studjował teologję i filozofję w Heidelbergu, do r. 1866 był szkolnym radcą obwodowym, obecnie dyrektorem seminarjum nauczycielskiego w Karlsruhe. Oprócz wielu prac w zakresie nauki religji, napisał „Lehrbuch der Erziehung und des Unterrichts mit besonderer Berücksichtung der Psychologie" 1882—85).

Leva Józef, historyk włoski, † 1895 w Padwie.

Levetzow Albert Karol Gerhard, od r. 1897 jest przywódcą stronnictwa konserwatywnego w parlamencie.

Lewandowski Kazimierz, poeta, ogłosił: „Lais" (Warsz., 1900).

Lewental Franciszek (Salomon), wydawca, † 1902.

Lewin Grzegorz, lekarz, † 1896 w Berlinie.

Lex Pacca, obowiązujące we Włoszech prawa, wzbraniające, bez zezwolenia rządu, wywozu dzieł sztuki za granicę.

Leyden Ernest, lekarz, * 1832 w Gdańsku, medycynę studjował w Berlinie, od 1854 był lekarzem wojskowym, w 1865 został profesorem i dyrektorem kliniki lekarskiej w Królewcu, w 1872 w Strasburgu, w 1876 w Berlinie, gdzie 1885 objął zarząd pierwszej kliniki lekarskiej. Główniejsze prace L. dotyczą rdzenia mózgowego: „Zur Pathologie des Tetanus" (1863); „Die graue Degeneration der hintern Rückenmarksstränge" (1863); „Klinik der Rückenmarkskrankheiten" (1874—1876). W 1879 r. założył wraz z Ferichsem „Zeitschrift für klinische Medizin," a nadto ogłosił: „Arbeiten aus der ersten medizinischen Klinik in Berlin" (1890—91).

Lichtański Karol, literat, † 1898 w Warszawie. Przez dłuższy czas przebywał w Syberji, z zamiłowaniem oddawał się filozofji i artykuły z tej dziedziny nauki pomieszczał w czasopismach polskich.

Liddit (*lyddit*), materjał wybuchowy, używany w Anglji do ładowania granatów, składa się przeważnie z kwasu pikrynowego, dokładnie jednak skład jego nie jest znany. Gwałtownością wybuchu przewyższa melinit i inne podobne materjały; przez sam nacisk wywiązujących się gazów zabijani są ludzie w odległości kilkuset metrów, a nadto gazy te mają być silnie trujące. Na kongresie pokojowym w Hadze podniesiono nawet przeciw użyciu L. protest, ale bezskutecznie. Nazwa pochodzi od miejscowości na południowem wybrzeżu Anglji.

Liebe Ludwik, pjanista i kompozytor niemiecki, * 1819, † 1900.

Lieber Ernest, polityk niemiecki, * 1838, † 1902 r., przywódca stronnictwa katolickiego w Niemczech.

Liebermeister Karol, lekarz, † 1901.

Liebert Edward, pisarz wojskowy, w 1897 r. został generał-majorem. Napisał jeszcze: „Neunzig Tage im Zelt. Meine Reise nach Uhehe" (Berlin 1897).

Lienbacher Jerzy, polityk austrjacki, † 1896 roku.

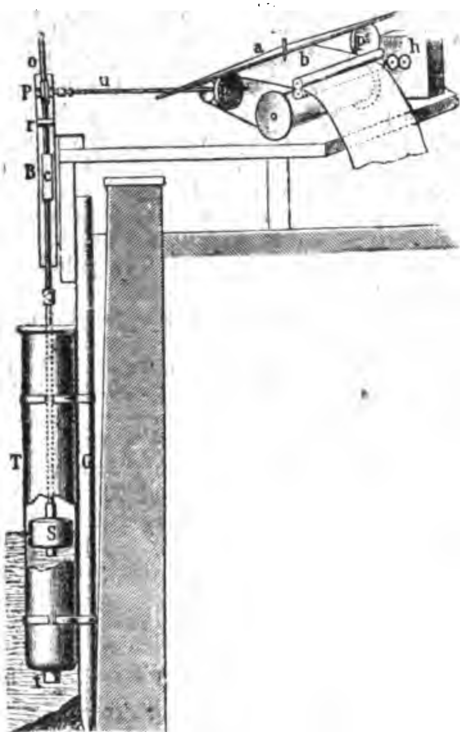
Liezen-Mayer Aleksander, malarz niemiecki, † 1898 w Monachjum.

Li-Hung-Czang, polityk chiński, * 1823 r., † 1901.

Liliputowe lampy, ob. Elektryczne światło (t. 16).

Limanowski Bolesław, literat polski, napisał nadto: „Historja demokracji polskiej w epoce porozbiorowej" (Zurych, 1901).

Limnimetr, przyrząd notujący zmiany poziomu wody w jeziorach. Najdogodniej urządzony L. *Sarasina* składa się z pala G (ob. fig.), przymocowanego do ściany stacji obserwacyjnej i dźwigającego rurę miedzianą lub cynkową T, która do połowy mniej więcej zanurzona jest w jeziorze i dolnym końcem zwężonym *t* komunikuje z wodą. Na wodzie unosi się pływak, przytwierdzony do wstęgi metalowej *r*, która okręca się na bloku P, osadzonym w rurze B, i na drugim swym końcu dla zrównoważenia dźwiga ciężar *e*. Do utrzymania pływaka S w ruchu prostolinijnym służy pręt *o*. Do osi bloka P przytwierdzony jest na zawiasie pręt *u*, prowadzący do skrzyni, w której się mieści właściwy przyrząd notujący. Składa się on z wózka *a*, poruszającego się na dwóch kółkach zębatych *p* i *p'* i dźwiga ołówek *b*, który końcem swym opiera się o pas papierowy, przesuwający się za pośrednictwem urządzenia zegarowego o 1 mm. w ciągu minuty. Oś kółka tworzy przedłużenie pręta *u*, a stąd ruchy pływaka przenoszą się na wózek z ołówkiem, który tedy wypisuje na papierze naturalnej wielkości ruchy wody jeziora. Do przyrządu przytwierdzony jest nadto drugi ołówek nieruchomy, który na papierze kreśli linję prostą, oznaczający stały poziom, zegar zaś co godzina wybija na papierze znak, wszelkie więc zmia-

Limnimetr Sarasima.

ny poziomu wody w ciągu ubiegłej godziny na papierze wyczytać się dają.

Limnoplankton, plankton jezior, ob. Plankton.

Linde Antoni, szachista, † 1897 w Wiesbadenie.

Lin-Kuen T., mąż stanu chiński, * 1830, od 1879 wice-król prowincji Kiang nad rzeką Jangtsekiang, rezyduje w Nankinie, należy do partji przychylnej reformom.

Linton Elżbieta, powieściopisarka angielska, † 1898 w Londynie.

Lisiewicz Tomasz, poeta, ogłosił; „Arja" poemat w 6 pieśniach (Warszawa, 1902).

Liszka Emil, malarz czeski, * 1852 w Mikałowicach na Morawach, od 17 roku życia poświęcił się malarstwu, w r. 1879 wraz z Schikanaderem otrzymał palmę zwycięstwa na konkursie o artystyczne przyozdobienie „Narodowego Divadla;" nadto wykonał cenione wielce: „Chrystus na modlitwie;" „Panna Marja;" „Hagar na pustyni;" „Sen Michała Anioła;" „Wdowiec;" „Sąsiedzi;" „Ostatni swego rodu" i wiele innych. † 1903.

Litauer Jan Jakób, prawnik, * 1871 r., od 1896 r. adwokat przysięgły w Warszawie. Ogłosił następujące prace: w 1892 „Wszechnarodowe prawo cywilne w starożytnym Rzymie (jus gentium") rzecz, nagrodzoną złotym medalem przez uniwersytet w Warszawie; w 1897 „O terminach i trybie podawania skarg w sprawach administracyjnych Królestwa Polskiego," w 1899 (wspólnie z J. Lange ob.); „Kodeks przemysłowca," oraz z liczby większych artykułów w *Gazecie sądowej*, „O znaczeniu daty w testamencie własnoręcznym" (1895); „O udziale prokuratora w procesie cywilnym" (1896); „Osoby cywilne przed sądem wojennym" (1897); „O zesłaniu administracyjnem" (1899); „Status quo, czy sądy ławnicze" (1902); „O nowej instytucji delegatów fabrycznych" (1904).

Lityński Leopold, napisał: „Odrodzenie ekonomiczne Galicji" (Lwów, 1901).

Litzman Bertold, niemiecki historyk literatury, * 1857, profesor w Bonn. Bada specjalnie historję teatru niemieckiego i wydaje: „Theatergeschichtliche Forschungen" (od 1891). Wydał także biografję Ludwika Schrödera (1890—94), „Das deutsche Drama in den litterarischen Bewegungen der Gegenwart" (1894), etc.

Lodowe groty, ob. Pieczary.

Lodowy okres. Nową teoryę okresu lodowego podali podróżnicy P. i F. Sarasin (ob.), opierając się na objawach, które dostrzeżono w następstwie wybuchu wulkanu Krakatoa (ob.) w lecie 1883. Obłoki pyłu, które długo unosiły się w powietrzu i wywołały zjawisko łun zmierzchowych, osłabiły wyraźnie działanie promieni słonecznych, zmniejszyły przezroczystość i przecieplanie powietrza, a tem sprowadziły obniżenie temperatury, gdy pył sprzyjał tworzeniu się chmur i opadom wodnym. Dawno zaś już wykazano, że do takich zmian klimatu, jakie nastąpiły w okresie lodowym, wystarczyć mogło niewielkie obniżenie temperatury, o 3^{0} lub 4^{0} przy jednoczesnem wzmożeniu się wilgotności powietrza. Skoro więc takie zmiany dostrzedz się dały podczas wybuchu Krakatoa, musiały one zachodzić w daleko wybitniejszej mierze w okresie plioceniсznym i plejstocenicznym (ob.), w owym bowiem okresie działalność wulkaniczna była na ziemi silnie rozwinięta, czego mamy liczne dowody geologiczne. Liczne wulkany owych czasów osłonić musiały ziemię niezmierną ilością materjałów wybuchowych, popiołów, pary wodnej i gazów, a ponieważ to się działo w okresie nader długim, znajdujemy tu warunki dostateczne do wyjaśnienia, że lodowce zejść mogły z gór na doliny, a dokoła biegunów rozpostarły się potężne pokłady lodów. Ślady ogólnego zlodowacenia ziemi napotykamy także w okresie permskim, ale zarazem też wykryto w tym okresie ślady silnych wybuchów i rozległych trzęsień ziemi; oba więc te objawy wspierają się nawzajem, i można przyjąć, że okresom ogniowym ziemi towarzyszą okresy lodowe. Teorja ta wymaga dokładniejszego jeszcze uzasadnienia, ale przyznać jej trzeba tę zaletę, że do wyjaśnienia objawów ziemskich przyjmuje działania na samej ziemi zachodzące, nie odwołując się do wpływów niezależnych od prawidłowego jej rozwoju.

Loisy Alfred, ksiądz, uczony francuski, profesor w szkole „*Des Hautes Études*" w Paryżu, był poprzednio profesorem w Institut Catholique, lecz wskutek krytycznego kierunku swoich pism o po-

cząstkach chrześcijanizmu dostał dymisję i otrzymał posadę kapelana w klasztorze trudniącym się wychowaniem dziewcząt, ale i z tego stanowiska usunięto go z chwilą, gdy dekret papieski (16 grudn. 1903) zamieścił na indeksie dzieła jego: „L'Evangile et l'Eglise;“ „Etudes évangeliques,“ „Autour d'un petit livre,“ „Le quatrième évangile.“ W dziełach tych **L.**, zwalczając poglądy teologa niemieckiego Harnacka, zawarte w dziele „Das Wesen des Christenthums“, wypowiedział wiele myśli śmiałych i samodzielnych. Arcybiskup Miquot pochwalił te dzieła, arcybiskup paryski kardynał Richard zażądał pomieszczenia ich na indeksie, i ostatecznie zdanie jego przeważyło. Sprawa ta zrobiła duże wrażenie, gdyż ks. **L.**, posiada wielu zwolenników wśród młodszego duchowieństwa francuskiego.

Lonyay hrabina, była następczyni tronu austrjackiego, małżonka arcyksięcia Rudolfa. Po śmierci męża zaślubiła morganatycznie hr. Lonyay, zrzekłszy się dawnych tytułów i godności.

Loop Henryk, malarz amerykański, * 1831 w Hillsdale (New-Jork), kształcił się w mieście rodzinnem, następnie we Francji i Włoszech, po powrocie wykonał szereg obrazów, z których więcej cenione: Undyna (1863), Klytja (1865), Improwizatorka, Śpiewak włoski (1869), Lago Maggiore, Biała róża (1871), Afrodyta (1876) i in.

Lord-Major. Oprócz burmistrzów Londynu, Dublina i Jorku, noszą ten tytuł nadto burmistrzowie miast Liverpoolu, Manczesteru i Belfastu. Burmistrzowie niektórych miast szkockich (Edymburga, Glazgowa, Aberdeenu, Dundee n. Perth), noszą tytuł Lord-Provort.

Lorentowicz Jan, literat polski * w r. 1868 uczęszczał do gimnazjum w Piotrkowie i Częstochowie. Od roku 1886 — 1890 pisywał w *Tygodniku piotrkowskim*, *Korespondencie płockim* i *Wiśle*. W r. 1890 wyjechał do Paryża, gdzie przebywał do r. 1903, odbywając studja w Szkole antropologicznej i w Sorbonie. Ogłosił drukiem większe prace: w *Głosie*: „Cywilizacja i wyludnienie“ (1890); „Ewolucja pojęć prawnych“ (1891); „Spór o prawo ewolucji“ i w *Przeglądzie Tygodniowym* „Dzieciobójstwo pośród zwierząt“ (dod. miesięczny 1894); „Etyczne znaczenie dobroczynności podług Spencera“ (dodatek miesięczny 1895); „Twórcy i krytycy“ (1896), „Filozofja krytyki literackiej“ (1896); „Naturyzm i naturyści“ (1897); „Nasi młodzi“ (Wł. Reymont i S. Żeromski) 1898; „Z dziejów symbolizmu francuskiego“ (1902); w *Kurjerze Codziennym*: „Studentki paryskie“ (1895), dział literacki i sekretarjat od r. 1903. W *Krytyce* „Elemir Bourges“ (1902); „Liryka Maryi Konopnickiej (1902); „Remy de Gourmont“ (1903); „Kult Boga wewnętrznego“ (1903); w *Ateneum*: „Maurycy Barrès“, „Rachilde“ (1903); „Oktawjusz Mirbeau“ (1904). Przełożył: P. Mantegazza „Wiek obłudy“ (1890); A. Schopenhauer „Sztuka prowadzenia sporów“ (1891, drugie wydanie 1902); „Wybór nowel francuskich“ (*Bibljoteka dzieł wyborowych* № 216). G. Weulersse „Współczesna Japonja“ (bibljoteka „*Tygodnika Ilustrowanego*); pod prasą: A. Roux „Życie artystyczne ludzkości“. Po francusku: opublikował w *Mercure de France* ogólne studjum o literaturze polskiej; „Jeune Pologne de Cracovie“ (Żeromski, Sieroszewski, Jellenta, Reymont, Kasprowicz, Weyssenhoff, Dąbrowski, Niemojewski, W. Wolski, A. Lange, Feldman—studja o każdym) W *La Revue d' art dramatique* dział polskich teatrów; nadto studja: „Le Théâtre en Pologne“, „L'opéra en Pologne“, „Manru de Paderewski“, „Dziady ou la Fête des morts“, „Le père Marc de Słowacki“ etc. *Critique internationale*. „Un livre sur la France“. *La Revue de Bien*: Numer poświęcony M. Konopnickiej (z powodu jubileuszu) i wiele drobnych studjów. Tłómaczenia na francuski: Nowele Sienkiewicza i Żeromskiego. W r. 1903 objął stanowisko sekretarza redakcji *Kurjera Codziennego*. Wydał oddzielnie kilka książeczek o instytucjach polskich za granicą; pod prasą: „Młoda Francja“—studja i wrażenia.

Lorentowicz Jan.

Loret Maciej, historyk, napisał „Między Jeną a Tylżą“ (Warsz. 1902, w t. 2) wydawnictwa Askenazego p. t. „Monografja w zakresie dziejów nowożytnych“.

Lorey Tuisko, leśnik, † 1901 w Tubindze.

Loserth Jan, historyk niemiecki, * 1846 w Fulnek na Morawach, studjował historję w Wiedniu, od 1871 był profesorem gimnazjum w Wiedniu, od 1875 objął katedrę historji w uniwersytecie w Czerniowcach. Napisał: „Hus und Wiclif“ (Praga 1884); „Beiträge zur Geschichte der hussitischen Bewegung“ (Wiedeń 1878—94, 5 cz.); „Den Anabaptismus in Tirol“ (1892—93, 2 cz.); „Der Kommunismus der Mährischen Wiedertäufer“ (1894); „Die steierische Religionspacifikation“ (Graz 1896); „Studien zur Kirchenpolitik Englands im 14 Jahrhundert“ (1897) i in.

Lozé Henryk August, polityk francuski, w r. 1893 został posłem w Wiedniu, w 1897 mianowany generał-gubernatorem w Algierze, ale posady tej nie przyjął.

Ludojad, ryba, ob. Żarłacze.

Ludwik Amadeusz di Savoia, *Książę Abruzzów*, syn księcia Amadeusza (ob.) Aosty, króla hiszpańskiego, * 1873 w Madrycie, krótko przed abdykacją ojca. Wstąpił do marynarki włoskiej i w zimie 1893—94 odbył jako porucznik okrętowy podróż do kolonji włoskiej Erytrei. Po powrocie mianowany został senatorem i w listopadzie 1894 rozpoczął dwuletnią podróż naokoło świata na statku „Cristoforo Colombo.“ W 1897 przedsięwziął umyślną podróż, by wedrzeć się na szczyt

Ks. Ludwik Amadeusz

góry św. Eljasza na Alasce. Wyprawa ta, w której oprócz księcia wzięli udział: jego adjutant Cagni, alpiniści Sella i Gonella, lekarz Filippo de Filippi i pięciu przewodników alpejskich z Val d'Aosta, wylądowała 23 czerwca 1897 na wybrzeżu płn.-zachodniem Ameryki w zatoce Jakuckiej. Po ośmiodniowych przygotowaniach wyprawa wyruszyła 1 lipca i po 30-dniowej wędrówce po śniegu i lodach dotarła do szczytu Newtona w wysokości 3745 m., a dnia następnego książę z Sellą i dwoma przewodnikami wdarł się na szczyt góry św. Eljasza i wysokość jego oznaczył na 5514 m. Po 1½-godzinnym pobycie na wierzchołku rozpoczęto odwrót, a 11 sierpnia wyprawa wróciła do zatoki Jakuckiej. Tak szczęśliwie odbyta podróż nasunęła księciu zamiar wyprawy do bieguna północnego. W tym celu zakupił parowiec norweski, „Jazon," używany do połowu wielorybów, który został odpowiednio przerobiony i otrzymał nazwę „Stella Polare". Dowództwo okrętu zatrzymał dawny jego kapitan, Stevensen. Przez Paryż i Kopenhagę udał się **L. A.** na wiosnę 1899 do Chrystjanji, skąd „Stella Polare" wyruszyła 12 czerwca. Księciu towarzyszyli jego adjutant Cagni, porucznik marynarki Guerini, lekarz Cavalli, trzej przewodnicy alpejscy, dwaj żeglarze włoscy i dziesięciu norweskich. Okręt popłynął najpierw do Archangielska, gdzie zabrał 12 psów do pociągu sanek, następnie do ziemi Franciszka Józefa; d. 6 sierpnia spotkała się tu „Stella Polare" w zatoce De Bruyne z wyprawą amerykańską Wellmanna. Zimę przepędziła wyprawa w zatoce Teplitz na wschodniem wybrzeżu wyspy arcyksięcia Rudolfa, a Cagni dotarł na saniach do 80° 34' szerokości geograficznej (ob. Podbiegunowe wyprawy, t. 16). Podróż ukończona została w tymże r. 1900.—O wyprawie na górę św. Eljasza ogłosił towarzysz podróży księcia Filippo di Filippi „La spedizione di sua Alterza reale, il principe Luigi Amadeo di Savoia al Monte Sant' Elia (Alaska) 1897" (Medjolan, 1900). Podróż swą podbiegunową opisał **L. A.** przy współpracownictwie komendanta U. Cagni i lekarza Cavalli Molinelli p. t. „Stella Polare na oceanie Lodowatym Północnym 1899—1900" (przekład polski, Warsz. 1904).

Ludwika, arcyksiężniczka austrjacka, Wielka księżniczka toskańska, małżonka następcy tronu saskiego, ob. hrabina Montignoso.

Lukacs Bela, węgierski mąż stanu, † 1901 r. (popełnił samobójstwo).

Lundegard, Aksel, poeta szwedzki, * 1861. Wydał: „I gryningen" (1885); potem wspólnie z autorką Ahlgiln—Benedictson, napisał dramat „Final" (1886), oraz „Den Bergtagna" (1890). Po śmierci swojej współpracowniczki wydał jej pośmiertne dzieło „Modern" oraz jej autobiografję. W 1889 opublikował swój pierwszy romans „Röda prinsen", a następnie „La mouche" (1891), „Titania", „Stornifägeln", „Prometheus" (1893), „Tannhauser", „Struensee."

Lupa. O nowych lupach udoskonalonych ob. Mikroskop (t. 16).

Lupul Jan, polityk austrjacki, * 1836 w Czerniawach, należy do narodowości rumuńskiej, której interesów bronił. W 1866 wybrany do Rady państwa, 1897 powtórnie. W 1898 był drugim wiceprezydentem parlamentu.

Luther Karol Robert, astronom, dyrektor obserwatorjum w Bilku, † 1900.

Lutosławski Wincenty, filozof, napisał: „Wykłady jagielońskie—Poprzednicy Platona" (Kraków, 1902). Usunięty z katedry krakowskiej 1902.

Luzzati Ludwik, polityk włoski. Po upadku gabinetu objął katedrę ekonomji w uniwersytecie w Perugji; w r. 1896 został ministrem skarbu w drugiem, a 1897 w trzeciem ministerjum Rudiniego; ustąpił wraz z gabinetem 1893 i tegoż roku wysłany do Paryża z misją zawarcia traktatu handlowego. W 1899 został członkiem paryskiej akademji nauk moralnych i politycznych.

Lwi ogon, *Leonurus*, ob. Serdecznik.

Lwia paszcza, roślina, ob. Antirrhinum.

Lynch Artur, Irlandczyk, walczył w armji burskiej przeciwko Anglikom, jako pułkownik. Wybrany po ukończeniu wojny do parlamentu angielskiego, powrócił do Londynu, ufny w swoją nietykalność poselską. Stawiony przed sądem pod zarzutem zdrady stanu, skazany był na więzienie i w r. 1904 ułaskawiony.

Ł.

Łagowski Florjan, pedagog. Ogłosił nadto: „Z metodyki języka polskiego“ uwagi (Warsz., 1902); „Historja literatury polskiej“ (Warszawa, 1902); „Ignacy Krasicki i jego dzieła“ (Warsz., 1902).

Ławica, ob. Ława, Rafa, Koralowe rafy.

Łącznica, błona śluzowa powiek i gałki ocznej, ob. Spojówka.

Łodwigowski Stefan, muzyk, † 1897.

Łoś August, polityk galicyjski, * 1829, † 1902. W r. 1885 wybrany został posłem do Rady państwa z kurji gmin wiejskich powiatu Samborskiego, a w r. 1891 wybrano go ponownie z kurji wielkiej posiadłości samborskiego okręgu wyborczego. W Wiedniu był gorącym orędownikiem wszystkich spraw Galicji; rozwinął również działalność w kierunku filantropijnym, wspomagając rodaków, przebywających w Wiedniu. Usunąwszy się od życia politycznego, powrócił do zajęć ziemianina, a zarazem objął urząd członka Rady nadzorczej w Galicyjskiem Towarzystwie kredytowem ziemskiem, którego przez czas jakiś był prezesem.

Łoś Wincenty, powieściopisarz, napisał nadto: „Drugie życie pani Appelstein,“ powieść (Warszawa, 1904).

Łozińska Konstancja, powieściopisarka, napisała: „W rozterce“, powieść (Warszawa, 1902).

Łoziński Władysław, napisał nadto: „Patrycjat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII w.“ (Lwów, 1902); „Prawem i lewem, obyczaje na Czerwonej Rusi za panowania Zygmunta III“ (Lwów, 1903).

Łuniński Ernest, literat i beletrysta, napisał studjum o Morsztynie i zbiór nowel „Szarą drogą“ (1903).

Łyk (niem. *Lyck*), miasto mazurskie w Prusiech Wschodnich, ob. Ełk.

M.

Mac-Carthy Justyn, pisarz i polityk angielski, w r. 1896 złożył przywództwo stronnictwa irlandzkiego w izbie niższej. Oprócz piątego tomu „History of our own times" (1897); napisał: „The Riddle Ring" (1896); „Life of Leo XIII" (1896); „Reminiscences" (1899). W dziele głównem niewłaściwie podano datę śmierci, gdyż **M.-C.** żyje dotychczas.

Mac Cormac Wilhelm, chirurg angielski, * 1836. Uorganizował angielsko-amerykańską służbę ambulansową podczas wojny 1870—71, był chirurgiem przy szpitalu św. Tomasza w Londynie, podczas wojny tureckiej udał się z angielską służbą ambulansową do Serbji. 1897 podniesiony był do godności baroneta i został nadwornym lekarzem ówczesnego następcy tronu. Był też czynny na placu boju w Afryce południowej. Ogłosił: „Under the Red Cross" i in.

Mac Donald sir Hector Archibald, generał angielski, * 1852 odznaczył się w Sudanie i w Transwalu, 1901 mianowany generał-majorem i komendantem wojsk na południowo-zachodniej granicy indyjskiej.

Macedonja, ob. Turcja, dzieło główne i suplement.

Maciejowski Ignacy (Sewer), powieściopisarz, † 1901, napisał nadto: „Ponad siły" powieść (Warszawa, 1902).

Mac Kinley, prezydent Stanów Zjednoczonych płn. Ameryki, zamordowany został przez Czołgosza 1901.

Macmillan Aleksander, księgarz, † 1896 r. w Londynie.

Maćkowski Jan Karol, pisarz polski, * 1854 w Wiel. Ks. Poznańskiem. Po odbyciu nauk gimnazjalnych poświęcił się księgarstwu, obok tego zajmował się statystyką i ekonomją. W r. 1887 wstąpił do redakcji *Kur. Poznańskiego*, napisał rozprawę: „Przyszłość Wielkopolski na podstawie obliczeń statystycznych," którą drukowała „Bibljoteka Warszawska" (1887), a która wielką wrzawę wywołała w Księstwie, gdyż przepowiadała liczbami taki upadek większej własności ziemskiej, jaki, niestety, rzeczywiście nastąpił. Jednocześnie ukazała się w *Dzienniku Poznańskim* rozprawa Maćkowskiego „Nasze gimnazja," w rok później w *Kurjer pozn.* „Moralność ludności polskiej w zaborze pruskim w świetle statystyki," oraz rozprawa ekonomiczna: „Czy będzie lepiej?" Prócz tego pisał **M.** powiastki, z których największą wziętością cieszyły się: „Kowal Paszek" (na Śląsku) i „Modlitwa za Bismarka" (w Księstwie). W 1889 założył „Nowiny Raciborskie" (w Raciborzu na Górnym Śląsku) i kierował niemi do jesieni 1894. Pismo to było w duchu szczerze narodowym redagowane i zerwało po raz pierwszy na Górnym Śląsku stanowczo ze stronnictwem niemiecko-katolickiem centrum. W r. 1895 objął redakcję młodego *Dzien. Kujawskiego* w Inowrocławiu, nadał pismu poważne znaczenie., pisywał dużo artykułów społeczno-ekonomicznych w *Dzien. Poz.*

Maeterlinck Maurycy, w przekładzie polskim Z. Bytkowskiego „Intruz" (Lwów, 1902); „Monna Vanna" tłóm. Z. Sarnecki (1902).

Mahometanizm. Liczba wyznawców Islamu wynosi, według poszukiwań E. Jensena, we wszystkich częściach świata 260 miljonów na ogólną ludność ziemi 1672,5 mil. Z tej liczby zamieszkuje w Azji 171 mil., w Afryce 77 mil., w Europie 11,5 mil., w Ameryce 50,000, w Australji 20,000. Między nimi jest nieco więcej nad 10 mil. szyitów, czynią zatem około 4 odsetek ogółu mahometańskiego. W Europie najwięcej mahometan znajduje się w Rosji 8,1 mil., z czego tylko około 1,300 szyitów. Sułtan, jedyny w Europie władca mahometański, panuje w Turcji europejskiej nad 2 mil.

mahometan sunnickich. W Czarnogórzu żyje 8,500, w Bośni i Hercogowinie 563,000, w Serbji 18,000, w Bulgarji 682,000, w Grecji 36,500, razem przeto ludność mahometańska półwyspu Bałkańskiego wynosi 3,5 mil. W sąsiedniej Rumunji 52,500, na Malcie 175,000, we Włoszech 6,300, we Francji 2,600, w Wielkiej Brytanji 1,700. W całej Europie czynią mahometanie 3,07, w Azji 18,15, w Afryce 37.48 proc. ogółu ludności.

Makarow Stefan, wice-admirał rosyjski, * r. 1849 w Mikołajewie, † 1904. Wykształcenie otrzymał w szkole marynarki na Amurze i w 1869 r. mianowany był miczmanem. W tym samym roku mianowany był rewizorem na fregacie „Kniaź Pożarskij," a w następnym rewizorem na łódce śrubowej „Tunguz." W r. 1872 otrzymał nominację do rozporządzeń jenerała-adjutanta, wiceadmirała Popowa, z zaliczeniem do 8 ekwipażu floty. W roku 1877 ogłoszono Najwyższe imienne uznanie za odważną próbę ataku nocnego torpedowego przeciwko okrętom tureckim na rejdzie w Batumie. W tym samym roku M. nagrodzony był: orderem św. Włodzimierza za odznaczenie się przy ataku pancernika tureckiego na rejdzie w Suchumie 1877 r.; szablą złotą z napisem „Za waleczność" za znakomite dowództwo w stopniu dowódcy parowca „Konstanty" pod Gagrami, dokąd przybył podczas silnej kanonady pancernika, pociągnął go za sobą i tem współdziałał w osiągnięciu znakomitego zwycięstwa, odniesionego przez rosyjski oddział suchumski przy forsowaniu niedostępnych wzgórz pod przesmykami gagryńskiemi; orderem św. Jerzego za czyny waleczne przy ataku przez łodzie torpedowe 1877 r. pancernika tureckiego w Suchumie. Odznaczył się również przy spaleniu i zatopieniu 9 okrętów kupieckich u wejścia do Bosforu i pod miastem Kerempe, oraz przy zaopatrywaniu prowjantem brzegu kaukaskiego, za co też nagrodzono go posunięciem na kapitana-lejtnanta, a w tym samym roku na kapitana 2-go stopnia. W 1878 r. mianowany M. flügel-adjutantem Jego Cesarskiej Mości. W 1879 mianowano M. naczelnikiem oddziału torpedowców, znajdujących się w 3 i 4 ekwipażach floty. W 1881 nagrodzony był orderem św. Anny za prace podczas wyprawy Achal-Tekińskiej i mianowany dowódcą parowca „Tamań." W r. 1883 mianowany był flag-kapitanem przy dowódcy eskadry praktycznej skalnej. W tym samym roku w sprawach służbowych delegowany był na Wołgę i do portów mórz Czarnego i Kaspijskiego. W r. 1884 M. mianowany flag-kapitanem przy dowódcy eskadry praktycznej wice-admirale Czichaczewie, członkiem komisji do rozpoznania i ostatecznego opracowania ustawy o klasach torpedowych, oddziale torpedowym i dowództwie torpedowem. W 1885 mianowany był dowódcą fregaty „Kniaź Pożarskij", dowódcą korwety „Witiaź." W r. 1890 posunięty był za odznaczenie w służbie na kontr-admirała z mianowaniem młodszym flagmanem. W r. 1891 mianowany był p. o. głównego inspektora artylerji morskiej, a w r. 1894 wice-admirałem i p. o. starszego flagmana I dywizji floty. W ostatnim dziesiątku lat M. został dowódcą portu kronsztadzkiego, z którego to stanowiska otrzymał nominację na dowódcę floty Oceanu Spokojnego. Podczas wojny rosyjsko-japońskiej mianowany dowódcą eskadry w Porcie Artura, zginął podczas wybuchu pancernika „Petropawłosk," w trakcie bitwy z flotą japońską (13 kwiet. 1904).

Maksimow Sergjusz, pisarz rosyjski, * 1832, † 1901, napisał nadto: „Krylatyja słowa."

Malachjasza św. przepowiednie, cytowane przy obiorze każdego papieża, przypisywane są św. Malachjaszowi, który ur. w Irlandji i w trzydziestym roku życia, pomimo tak młodego wieku, był mianowany biskupem w Connerth, wkrótce potem arcybiskupem w Arghan, i wtedy już pono odznaczył się nadzwyczajną gorliwością około spraw Kościoła. W r. 1139 Malachjasz wybrał się do Rzymu, aby wziąć udział w koncyljum, które zwołał był Inocenty II. Po koncyljum został jeszcze miesiąc w Rzymie i wtedy ujrzał, jakoby widzenie, cały szereg papieży, którzy mieli wstąpić na tron św. Piotra, aż do tego Piotra, rodem Rzymianina, który ma być świadkiem zburzenia miasta i końca świata. Według podania, Malachjasz miał złożyć w ręce Inocentego II rękopis przepowiedni, ale pergamin ten zależał się w archiwum stolicy apostolskiej i dopiero w r. 1590 był odnaleziony, przetłómaczony i objaśniony. Wracając z drugiej podróży do Rzymu, prorok miał umrzeć w Clairveaux, na ręku św. Bernarda. Taką jest legenda. Niektóre z przepowiedni sprawdziły się, inne nie dadzą się wytłómaczyć i zastosować do rozmaitych papieży. W zeszłych wiekach wierzono może w cudowność proroctw; dziś jednak, kiedy sceptycyzm i krytycyzm stały się prawidłem, ogólnem jest zdaniem, iż przepowiednie były „napisane" w końcu XVI stulecia, podczas *conclave*, przez stronników kardynała Simoncellego, wybranego następnie papieżem pod nazwiskiem Grzegorza XIV. Niema więc powodu przywiązywania większej wagi do tego dokumentu, ale raczej należy go uważać za osobliwość historyczną; choć z drugiej strony, co do kilku ostatnich papieży przepowiednie się ziściły. Grzegorz XVI zapowiedzianym był pod nazwą *De balnis Etruriae* (z kąpieli etruskich); jako Kameduła, gdyż należał do zakonu, miał swój główny klasztor w Etrurji, w miejscu, które w starożytności nazwanem było Balneum, Jeszcze dokładniej można określonym był Pius IX: *Crux de cruce*. W rzeczy samej przedostatni papież wycierpiał krzyż od krzyża sabaudzkiego, albowiem dynastja sabaudzka, zaborczyni Rzymu, ma tylko krzyż w herbie. Leon XIII, posiadający kometę w herbie, określony został *Lumen in coelo*, po nim—głosi dokument ów—przyjdzie *Ignis ardens*. Potem mają ukazać się kolejno na stolicy Piotrowej: *Re-*

tigio depopulata (Zniszczenie wiary), *Fides intrepida* (Niewzruszona wiara), *Pastor angelicus* (Anielski pasterz), *Pastor et nauta* (Pasterz i żeglarz), *Flos florum* (Kwiat kwiatów), *De medietate lunae* (Z półksiężyca), *De labore solis* (Z pracy słońca), *De gloria olivi* (Z chwały oliwki), poczem „podczas największego prześladowania rzymskiego Kościoła, siedzieć będzie na stolicy Piotr Rzymianin; ten paść będzie owieczki wśród wielu trudności, po których miasto o siedmiu pagórkach (t. j. Rzym) będzie zburzone, i straszny sędzia sądzić będzie lud swój"...

Malczewski Jacek, znakomity malarz polski, zbiorową wystawę prac jego urządzono we Lwowie, a później w Warszawie. Prócz wymienionych w dziele głównem znajdowało się na niej wiele prac nowszych, również trzymanych w stylu fantastyczno-poetycznym (tryptyk, kilka portretów i t. d.).

Malewski Konstanty, geolog, * 1840, † 1903, studjował nauki przyrodnicze w Kijowie i uzyskał stopień magistra geologji i mineralogji. Następnie był nauczycielem w Siennicy, od 1869 do 1895 profesorem w nowozałożonym instytucie rolnictwa w Nowej Aleksandrji. Rezultaty swych badań geologicznych zamieścił w *Pamiętniku Fizjograficznym* i w *Pamiętnikach Instytutu*.

Mallarmé Stefan, literat francuski, † 1898 r.

Małecki Antoni: „Juljusz Słowacki, jego życie i dzieła" (wyd. 3, Lwów, 1901).

Małgorzata, królowa wdowa po Humbercie, ob. Humbert, król włoski.

Królowa Małgorzata.

Małżowina, muszla, w szczególności muszla uszna, ob. Ucho.

Mandżurja. W 1896 roku Rosja otrzymała od Chin koncesję na budowę przecinającej Mandżurję kolei żelaznej, którą też Towarzystwo potwierdzone przez rząd rosyjski budować zaraz zaczęło. Kiedy w 1900 r. wybuchło w Chinach powstanie Bokserów (ob. Chiny i Bokserzy) w Mandżurji początkowo było spokojnie, ale w lipcu 1900 wybuchły poważne rozruchy, skierowane przeciwko robotnikom i inżynierom budującym kolej. Budowę kolei chwilowo wstrzymano, a wojska ochraniające roboty cofnęły się początkowo za granicę **M.**, oczekując posiłków. Dopiero po zmobilizowaniu wojsk okręgu Syberyjskiego i prowincji Siemireczeńskiej, oraz nadejścia posiłków z Rosji Europejskiej wyruszyła armja rosyjska (licząca 123,000 żołnierzy i 3,910 oficerów, a wzmocniona w 1901 r. do 155,000) do Mandżurji, gdzie po ciężkich walkach z powstańcami zaprowadzono spokój. W styczniu 1901 zawarto prowizoryczną umowę z generał-gubernatorem chińskim w Mukdenie, według której miejscowe władze poddane były nadzorowi rosyjskiemu. Japonja protestowała przeciwko temu, ale bezskutecznie. Minister skarbu Witte, w porozumieniu z posłem chińskim w Petersburgu Yang-yu, rozszerzył tę umowę dodatkowemi punktami, dającemi Rosji wielką przewagę w **M.** Wtedy do wspomnianego protestu Japonji dołączyły się protesty innych mocarstw; na razie sprawa ucichła, ale ostatecznie wojska rosyjskie pozostały w Mandżurji i kolej budowano dalej. W 1903 kwestja Mandżurska wypłynęła znowu na widownię wskutek agitacji Japonji, która domagała się ewakuacji **M.** i otworzenia portów. Chiny, napierane przez Japonję, udały się (grudzień 1903) do posła rosyjskiego Lessara, prosząc o wyjaśnienia co do zamiarów Rosji w sprawie wycofania się z Mandżurji. Lessar odpowiedział, że obecnie w sprawie tej nie można nic zrobić z dwóch przyczyn: 1) Nadchodzące mrozy uniemożliwiają wyprowadzenie wojska, ponieważ z powodu braku mieszkań nie można umieścić ich w żadnej innej miejscowości; 2) ewakuacja wojsk w chwili obecnej magłaby zaszkodzić interesom Rosji, ponieważ teraz, kiedy nie są jeszcze ukończone rokowania z Japonją, ta ostatnia mogłaby wtargnąć do Mandżurji. Utworzenie w Azji przez Rosję namiestnika Dalekiego Wschodu ze stolicą w Porcie Artura, którego kierunek i administrację powierzono admirałowi E. Aleksiejewowi, dało polityce rosyjskiej większą sprężystość i stanowczość, gdyż namiestnik posiadał rozległe pełnomocnictwa i mógł decydować wiele spraw samodzielnie. Spodziewano się, że ewakuacja Niuczwangu i Mukdenu nastąpi 8 października 1903 r.; gdy to nie nastąpiło, wrzenie w Japonji wzrosło, i opinja publiczna zaczęła przeć rząd japoński do wojny, żądając albo ewakuacji **M.**, albo zabrania Korei. Rezultatem tych zatargów była wojna japońsko-rosyjska, która wybuchła w lutym 1904 (ob. Japonja, Korea, Rosja). Do Mandżurji wysłano posiłki wojskowe, a głównodowodzącym armią mandżurską mianowano generała Kuropatkina, b. ministra wojny. Co do kolei mandżurskiej, która była powodem zajęcia Mandżurji przez Rosję, a więc pośrednio przyczyniła się do wojny, ob. Mandżurska droga żelazna.

Mandżurska droga żelazna, zbudowana przez Rosjan w Mandżurji, jako dalszy ciąg kolei Syberyjskiej (ob. Mandżurja), przecina wzdłuż i wszerz całą Mandżurję. Środkowym węzłowym punktem tej kolei jest Charbin, duże, z górą 100,000 mieszkańców liczące miasto, położone nad wspaniałą rzeką Sungari, dopływem Amuru. Stacja leżąca na pograniczu Syberji i Mandżurji nosi nazwę „Mandżurja." Stąd bierze początek kolej Mandżurska, zwana inaczej Wschodnio-Chińską. Odległość, dzieląca stację Mandżurję od Charbinu, wynosi 876 wiorst, od Charbinu zaś do Portu Ar-

tura jest 910 wiorst. Ogółem zatem główna linja tej kolei, od granicy Syberji do morza Żółtego, ma 1,786 wiorst. Obecną stolicę Mandżurji, Charbin, dzieli od Władywostoku przestrzeń 730 wiorst i taką też długość ma kolej, zbudowana między temi miastami. Jadąc zatem koleją z Portu Artura do Władywostoku, wypada przebyć 1,640 wiorst. W północnej części wązkiego przesmyku, łączącego półwyspy Kwantuński i Laotuński, znajduje się ufortyfikowana pozycja rosyjska, Tsin-czon, leżąca tuż przy stacji tejże nazwy. Przestrzeń między Tsin-Czon a Portem Artura wynosi wzdłuż kolei żelaznej 61 wiorst. Głównym punktem ufortyfikowanym na półwyspie Laotuńskim jest Chaj-czen, również położony tuż obok stacji kolejowej. Przebywa tu stale duża załoga wojskowa; do Portu Artura jest stąd 285 wiorst. Nieco na południe od Chaj-czenu, mianowicie od stacji Daszi-cao, idzie odnoga kolejowa, długa 21 wiorst, do Inkou, położonego przy ujściu rzeki Lao-che, na brzegu zatoki Laotuńskiej. Wreszcie od stacji Niuczwang, położonej o 45 wiorst na północ od Portu Artura, przeprowadzona została odnoga kolejowa, długości 17 wiorst, do miasta Dalnij. Na kolei Mandżurskiej służyło w styczniu 1904 r. 39,112 ludzi, w tej liczbie 16,325 prawosławnych, 20,932 buddystów i 1,500 katolików. Wobec powtarzanych często napaści rozbójniczych chunchuzów kolej strzeżona była stale przez oddziały wojska, którego ogólna liczba w czasie pokoju dosięgała 300,000 głów, w czasie wojny zaś była wzmocniona.

Mann Maurycy (syn), napisał: „Wincenty Pol", studjum biograficzno-literackie (Kraków, 1904).

Mannlicher, wynalazca systemu karabinów, używanych dotychczas w armji austrjackiej, * 1848, † 1904 r. Ob. Strzelba.

Manteuffel Marjan, napisał: „Statyści" (Warszawa, 1902).

Mantz Paweł, historyk sztuki, napisał nadto: „Antoine Watteau" (1891); „La peinture française du IX siècle à la fin du XVI" (1897).

Manuel Eugenjusz, poeta francuski, inspektor generalny oświaty publicznej, † 1901.

Mańkowski Aleksander, dramaturg, napisał nadto: „Podróż za granicę" powieść (Warszawa, 1902).

Marc Lucjan, naczelny redaktor znanego tygodnika paryskiego *l'Illustration*, zmarł nagle w 57 roku życia przy pracy w lokalu redakcji 1903 r. Nazwisko Marc'ów jest ściśle związane z rozwojem tygodnika *l'Illustration*. Prowadził go poprzednio Adrjan Marc, a od r. 1886 syn jego Lucjan, który podniósł go znakomicie i postawił na czele podobnych wydawnictw francuskich. **M.** zasłużył się jeszcze jako inicjator t. zw. syndykatu prasy, który dziennikarzom francuskim oddaje ogromne usługi.

Marchetti Filip, kompozytor włoski, * 1831, † 1902.

Marchlewski I. B., dr., napisał: „Stosunki społeczno-ekonomiczne w ziemiach zaboru pruskiego" (Lwów, 1903).

Märcker Maksymiljan, rolnik, † 1901 r.

Marczali Henryk, historyk węgierski, * 1856 w Marczali, jest profesorem historji w uniwersytecie Budapeszteńskim. Napisał w języku węgierskim wielkie dzieło p. t. „Historja Węgier za panowania cesarza Józefa II" (3 t., 1882–88); przedtem zaś ogłosił: „Źródła historji węgierskiej w epoce Arpadów;" „Węgry przed założeniem królestwa" i in.

Marczewski Witold, inżynier, * 1832 w Wierzbicy, w gub. Płockiej, † 1903 r. w Warszawie. Wykształcenie techniczne uzyskał za granicą, od 1856 pracował w zarządzie kolei Warszawsko-Wiedeńskiej. W r. 1859 wraz z bratem Bronisławem **M.** (ob.) przełożył „Podręcznik techniczny", a w 1860 zorganizował wydawnictwo *Dziennika politechnicznego*. W 1862 został naczelnym inżynierem kolei Warszawsko-Wiedeńskiej, od r. 1863 przebywał na Wschodzie; od powrotu do Warszawy w r. 1886 był kierownikiem zakładów B. Hantkego.

Marenco Leopold, dramaturg, † 1899 r. w Medjolanie.

Margasz Władysław, dr., adwokat, jeden z wybitniejszych przedstawicieli palestry lwowskiej, * 1863, † 1903 r. Poświęcał się gorliwie studjom nad historją prawa polskiego i należał do cenionych wychowańców Ksawerego Liskego, pracując lat kilka w jego seminarjum, następnie zaś w archiwum aktów grodzkich. Ogłosił też drukiem kilka prac w zakresie swej specjalności.

Marinoni, wynalazca i przedsiębierca, * 1823 we Włoszech, † 1904 w Paryżu. W r. 1835 przybył do Francji jako ubogi robotnik ślusarski, pracował w warsztacie i zbudował w r. 1872 pierwszą drukarską maszynę rotacyjną, która następnie przez innych była udoskonalona. W 1883 założył jeden z najpoczytniejszych dotychczas dzienników francuskich, *Petit Journal*.

Marja Henryka, królowa belgijska, córka arcyksięcia Józefa i arcyksiężniczki Marji Doroty, księżniczki wirtemberskiej, małżonka króla belgijskiego Leopolda I, * 1836, † 1902 w Spaa.

Markowicz Dymitr Cincar, jenerał i minister serbski. Odznaczył się w wojnie serbsko-tureckiej. W wojnie serbsko-bułgarskiej dowodził pułkiem, a w 1898 mianowany szefem sztabu generalnego. Po śmierci króla Milana, objął naczelne dowództwo armji, a następnie prezydjum gabinetu. Przypisywano mu zniesienie wolnomyślnej konstytucji z r. 1901 i ujarzmienie swobód narodowych przez zamach stanu, po którym zaczęły się rządy terorystyczne króla Aleksandra (ob.) i królowej Dragi (ob.). Wybory do nowej skupczyny (1903) przeprowadził **M.**, wywierając silny nacisk na głosujących. To wywołało nienawiść przeciw niemu i podczas zamachu dokonanego

przez zbuntowanych oficerów na króla i królowę, zginął i M. (w czerwca 1903).

Maroko. Sułtanat M. zwrócił na siebie uwagę wskutek tego, że Anglja dążyła do opanowania wybrzeży w okolicach Ceuty, Francja zaś zajęła się oazami wewnątrz kraju. Do tego dołączyły się zaburzenia wewnętrzne w M., gdzie przeciwko sułtanowi wystąpił pretendent Bu Hamara na czele band fanatycznych. Początkowo wojska sułtańskie zostały pobite, i Bu Hamara był faktycznym panem północnego M. (paździer. 1903). Że zaś bandy rozbójnicze plondrowały posiadłości francuskie, więc rząd Rzeczypospolitej na mocy umowy z rządem marokańskim wysłał kilka kolumn wojskowych, aby oczyścić pogranicze Algieru. Prócz tego w polityce francuskiej ujawniło się dążenie do zagarnięcia całego Maroka pod swój protektorat. Ponieważ sprawa ta dotyczyła interesów angielskich i hiszpańskich, więc rozpoczęto z odpowiedniemi rządami układy. Anglja z Francją zawarły wreszcie w kwietniu 1904 r. układ, mocą którego Anglja za ustępstwa poczynione w Egipcie dała zupełną swobodę Francji w Maroku.

Marquardsen Henryk, prawnik niemiecki, † 1897 w Erlangen.

Marrené *(Morżkowska)* Walerja, literatka polska, † 1903. Napisała nadto: „Historja sztuki" Warszawa, 1901); „Kobieta czasów obecnych" (1902).

Marsh Oth. Karol, paleontolog, † 1899.

Martini Ferdynand, pisarz włoski, 1898 mianowany cywilnym gubernatorem kolonji Erytrejskiej.

Maryański Bolesław, ksiądz, napisał: „Ester," powieść z czasów niewoli babilońskiej (Warsz., 1901).

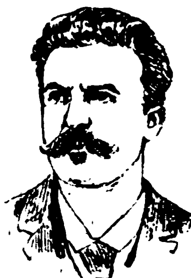
Matejko Jan: „Ubiory w dawnej Polsce" (Warsz., 1901, album z 93 tablic).

Mathos, generał, wódz powstańców na Wenezueli. Ob. Wenezuela w dziele głównem i suplemencie.

Matuszewski Ignacy, krytyk i estetyk, napisał nadto: „Twórczość i twórcy" (Warsz., 1904); zbiór ten zawiera następujące studja: Cele sztuki, Psychologja krytyki, Wzniosłość u Słowackiego, Stanowisko Mickiewicza, Fantastyczność u Prusa, Sieroszewski, Reymont, Żeromski, Weyssenhoff, Daniłowski, Lenartowicz, Kamieński, Botticelli, Moreau etc. Prócz tego wyszły: „Słowacki i nowa sztuka (modernizm)" wydanie drugie uzupełnione (1904); „Swoi i obcy", wydanie drugie uzupełnione (1903); „Żeromski i popioły", studjum (*Tygod. illustr.* 1904). Praca M. o „Djable w Poezji" została przełożona na język rosyjski przez Ławrowa. Por. Piotr Chmielowski „Dzieje krytyki literackiej w Polsce" (Warsz., 1903).

Matylda Bonaparte, ks., † w styczniu 1904.

Mau August, archeolog, * 1840 w Kiel, studjował filologję tamże i w Bonn, 1863 — 72 był nauczycielem gimnazjalnym w Glückstadt, następnie osiadł w Rzymie. Napisał: „Pompejanische Beiträge" (Berlin, 1879); „Geschichte der dekorativen Wandmalerei in Pompeii" (1882); Führer durch Pompeii" (Lipsk, 1898).

Maupassant.

Maupassant, pisarz francuski, ob. artykuł w dziele głównem.

Max Emanuel, rzeźbiarz austrjacki, † 1901.

Mayr Józef, aktor pasyjny, * 1843 w Oberammergau, jako syn ubogiego snycerza; talent aktorski ujawnił się u niego bardzo wcześnie. W r. 1863 wystąpił po raz pierwszy w teatrze gminy jako Wilhelm Tell, a od r. 1870 odtwarzał postać Chrystusa w widowiskach pasyjnych. Powierzchowność miał M. niezwykle imponującą, organ mowy niepospolicie dźwięczny i silny, a grę jego cechowała wielka godność.

Kardynał Mazarini.

Mazanowski Antoni, historyk literatury, napisał nadto: „Młoda Polska w powieści, liryce i dramacie" (Krak., 1902).

Mazarini, kardynał, ob. artykuł w dziele głównem.

Mazochizm, ob. Algolagnja (t. 16).

Mazurkiewicz Jan, napisał: „Andrzej Towiański," studjum psychologiczne (Warszawa, 1901).

Meding Oskar, powieściopisarz niemiecki, † 1903. Przed śmiercią wyszła z druku ostatnia jego powieść p. t. „Puścizna po Wilhelmie I."

Meinardus Ludwik Zygfryd, kompozytor muzyczny, * 1827, † 1896 w Bielefeld.

Meinong Alexius, filozof niemiecki, * 1853 we Lwowie, kształcił się w Wiedniu, jest od 1889 profesorem w Grazu. Zajmuje się specjalnie problematami teorji poznania. Wydał: „Hume studien: I. Zur Geschichte und Kritik des modernen Nominalismus" (1877); II „Zur Relationstheorie" (1882); „Ueber philosophische Wissenschaft und ihre Propädeutik" (1883); „Psychologisch-ethische Untersuchungen zur Welttheorie" (1894); „Ueber die Bedeutung des Weberschen Gesetzes" (1896); „Ueber Gegenstände höherer Ordnung und deren Verhältniss zur inneren Wahrnehmung" (1898).

Meksyk. W r. 1900 wybrano Porfirja Diaza po raz szósty prezydentem rzeczypospolitej, i to jednogłośnie. Imperjalistyczne dążności Stanów Zjednoczonych nie pozostały bez wpływu i na

Meksyk, gdzie wzbudziły obawy i powikłania. Plemię cywilizowanych Indjan Yoque w Sonorze zbuntowało się, żeby dać Stanom Zjednoczonym pretekst do wmieszania się w wewnętrzną politykę kraju. Duszą powstania byli północno-amerykańscy właściciele kopalni, a celem—założenie niezależnej rzeczypospolitej „Sonory." Wojsko meksykańskie jednak stłumiło powstanie odrazu, chociaż w rozstrzygającej bitwie zginął główno-dowodzący wojskami rządowemi generał Torres. Obawa przed zaborczemi zachciankami Stanów Zjednoczonych przyczyniła się do utrzymania spokoju nawewnętrz. W kwietniu r. 1901 wznowiono po raz pierwszy od śmierci cesarza Maksymiljana (19 czerwca 1867) stosunki dyplomatyczne z Austrją. Zajęto się reorganizacją i uzbrojeniem armji. Z nienawiści do Stanów Zjednoczonych wypłynęło także zbliżenie do Hiszpanji za oddanie kolei w ręce kapitalistów angielskich. Ponieważ sędziwy prezydent Meksyku, Porfirio Diaz, wybierał się po Nowym roku (1904) w dłuższą podróż do Europy, konieczną była zmiana konstytucji dla ustanowienia urzędu wiceprezydenta rzeczypospolitej. Urząd ten miał piastować minister handlu Limantours.

Melcer Henryk, kompozytor polski, napisał nadto: „Marja", opera w 3 aktach do tekstu ułożonego według słynnego poematu Malczewskiego. Operę tę wystawiono w Warszawie 1904 r.

Melde Franciszek, fizyk, † 1901 w Marburgu.

Ménard Ludwik Mikołaj, erudyta francuski, * 1822, † 1901.

Mendelssohn Stanisław, historyk, napisał: „Historja ruchu komunalistycznego we Francji 1871" (Kraków, 1903).

Mentona (franc. *Menton*), miasto w dep. franc. Alp Morskich, w okręgu Nicei, o 2,5 klm. od granicy włoskiej odległe, nad morzem Śródziemnem, osłonione jest od północy pasmem Alp Morskich (1200—1600 m.); składa się ze starego miasta z wązkiemi ulicami i z części nowej, nadbrzeżnej, z pięknemi willami i ogrodami. Ma ratusz z małem muzeum, dwa kasyna, kolegjum, bibljotekę, teatr; handel cytrynami, oliwą i kwiatami, 8500 miesz. **M.** jest ulubioną kuracyjną miejscowością klimatyczną; temperatura średnia lata wynosi 16,3°, zimy 9,6° C. W pobliżu *Cap Martin*, z lasem i hotelem, jest również zimową stacją leczniczą. **M.** należała do Monaco i w 1861 r. zakupiona została przez Francję za 4 mil. fr. Por. Francken „Menton, station climatologique d'hiver" (1894).

Merian Hans, krytyk i satyryk, * 1857 w Bazylei, kształcił się w akademii w Neufchâtel, w uniwersytecie lipskim studjował muzykę. Napisał: „Der Nilbräutigam", powieść, (2 wyd. Lipsk, 1889); „In der zwölften Stunde" (1890); „Die Urahnen, ein Cyklus vorsündflütlicher Romane" (1888); „Aus der vierten Dimension" (1890) i in.

Meris, jezioro, ob. Moeris.

Merry de Val, sekretarz stanu, kardynał, pochodzi z hiszpańskiej rodziny szlacheckiej. Matką jego była Angielka * się w roku 1865 w Londynie jako syn sekretarza poselstwa hiszpańskiego. Studja odbywał w Rzymie, gdzie ukończył szlachecką akademję duchowną, która uważana jest za rodzaj szkoły przygotowującej dyplomatów papieskich. Później przebywał w Wiedniu, w czasie, gdy jego ojciec sprawował tam urząd posła hiszpańskiego i powrócił z nim razem do Rzymu, kiedy ojciec otrzymał nominację na posła przy Watykanie. Pierwszą misją dyplomatyczną miał młody prałat w Kanadzie. Był także reprezentantem Papieża podczas koronacji króla Edwarda. Dzięki wpływowi Rampolli, który był jego mistrzem i protektorem, mianowany został sekretarzem „conclave" podczas bezkrólewia. Po wstąpieniu na tron Piusa X został zastępcą sekretarza stanu kurji, a w końcu sekretarzem 1903 r.

Merwart Paweł, malarz polski sfrancuziały, * 1855; podczas pamiętnej katastrofy na Martynice w r. 1902, przebywał w St. Pierre i utracił życie.

Merzbach Henryk, poeta, księgarz * 1837, † 1903 w Brukseli.

Meszczerski Arsenjusz, malarz rosyjski, * 1843 w gub. Twerskiej, † 1902. Kształcił się w akademji sztuk pięknych w Petersburgu, następnie pracował pod kierunkiem Calama w Szwajcarji. Tematy do jego przeważnie krajobrazów, czerpane są ze Szwajcarji, Krymu i Ukrainy. Od 1864 był profesorem akademji sztuk pięknych w Petersburgu.

Metargon, nowo odkryty pierwiastek w powietrzu, ob. Atmosfera (t. 16).

Methuen Paweł, Sandford lord, generał angielski * 1845 walczył w Egipcie (1880) i ziemi Beczuanów (1885). W 1889 otrzymał dowództwo dywizji w Transwalu, ale nie miał szczęścia. Pod Mayersfontein był pobity i raniony.

Metrampaż, ob. Metteur en pages.

Meunier Stefan Stanisław, geolog, syn publicysty Amadeusza Wiktora **M.**, * 1843 w Paryżu, kształcił się tamże i po ustąpieniu Daubrée'go został profesorem w Muzeum. Przyczynił się do wprowadzenia do geologji metod doświadczalnych; otrzymał drogą syntetyczną sztucznie znaczną liczbę minerałów, a na podstawie składu meteorytów starał się przedstawić geologję porównawczą planet naszego układu słonecznego. Z dzieł jego wymienimy: „Les causes actuelles en géologie" (1879); „Méthodes de synthèse en géologie" (1882); „Géologie régionale de la France (1892); „Etude sur les météorites" (1897); „Traité de paléontologie pratique" (1884); „La géologie comparée" (1895); „Nos terrains" (1898); „La géologie expérimentale" (1899): i in.—Żona jego, z domu *E. Lavallois*, * 1852 w Metz, ogłosiła kilka popularnych dzieł przyrodniczych dla dzieci, oraz romanse: „Les fiançailles de Thérèse"; „La Voisine"; „Fra

Gennaro"; „Plaisir d'amour"; „Aimer ou vivre" i „Confessions d'honnêtes femmes" (1893).

Mewe, niemiecka nazwa Gniewa (ob.).

Meyer Konrad Ferdynand, poeta szwajcarski, † 1898.

Meyer Leo, znakomity badacz języków, w 1899 ustąpił z katedry w Dorpacie.

Meyer Rudolf Hjeronim, ekonomista niemiecki † 1899 w Dessau.

Mezer. Franciszek i Michał de **M.**, ojcowie ceramiki polskiej. Pochodzili z rodziny francuskiej, w Warszawie osiadłej. W 1783 wezwani przez ks. Józefa Czartoryskiego, założyli pierwszą w kraju fabrykę fajansów, w Korcu na Wołyniu, kosztem utworzonego przez ks. Czartoryskiego towarzystwa akcyjnego. W 1790 Mezerowie zaczęli wyrabiać w Korcu bardzo piękną porcelanę, nie ustępującą słynnej wówczas saskiej. W tym czasie fabryka korecka zatrudniała przeszło 1000 robotników, a wyroby jej, pod kierownictwem artystycznem Michała Mezera i Sobińskiego, doszły do takiej doskonałości, że były poszukiwane nawet w Saksonji. Mezerowie byli zapraszani do nowo utworzonej fabryki cesarskiej w Petersburgu, a Stanisław August obdarował Mezerów szlachectwem polskim. W r. 1795 Franciszek został proszony przez Zamojskich o założenie w Lubelskiem fabryki porcelany. Zostawił brata Michała w Korcu, a sam utworzył fabrykę w Tomaszowie, która jakkolwiek wyrabiała porcelanę równą koreckiej dobrocią, ale produkowała bardzo mało, tak że okazy należą dziś do nader rzadkich. W 1797 pożar zniszczył fabrykę korecką, wskutek czego Michał przeniósł się do Baranówki (na Wołyniu), gdzie założył trzecią fabrykę porcelany własnym kosztem i prowadził ją do 1810 r.; Franciszek zaś zostawał w Tomaszowie do zamknięcia tej fabryki (1810), a potem objął kierownictwo Baranowieckiej (do 1833). Po wystąpieniu Mezerów, fabryka Korecka, odbudowana w 1800 r., nigdy nie wróciła do dawnej sławy, Baranowiecka zaś też zaczęła upadać. Daty śmierci tych dwóch zasłużonych ludzi nie są znane; przypuszczać należy, że Michał umarł około 1810, a Franciszek około 1833 r.

Mękarski Ludwik, inżynier, * 1832 w Clermont Ferrand we Francji, syn emigranta Jana Nepomucena **M.**, kapitana sztabu generała Różyckiego, i matki Francuzki. Kształcił się w szkole polskiej w Batignolles, od roku 1860 w szkole górniczej. W r. 1860 został inżynierem na kolei Lugduńskiej, odbył wojnę niemiecko-francuską, jako ochotnik, pod generałem Chanzy, w 1871 powrócił do studjów. W r. 1873 zbudował powóz pneumatyczny własnego systemu, wprowadzony w użycie w 1879 w Nantes, a w 1890 w Paryżu, pomimo przeszkód stawianych przez towarzystwa kolei konnych. Wobec rozpowszechnienia miejskich kolei elektrycznych powozy pneumatyczne trudno zdobyć sobie mogą pierwszeństwo.

Mękarski Ludwik.

Michał Mikołajewicz, Wielki Książę rosyjski, czwarty syn cesarza Mikołaja, * 1832; wstąpił do artylerji, w 1863 został namiestnikiem Kaukazu, a w 1877 dowodził korpusem armji, która weszła do Armenji. Po zawarciu pokoju mianowany feldmarszałkiem. W 1881 odwołany z Kaukazu, został prezesem Rady Państwa. W 1857 zaślubił księżniczkę Olgę (Cecylję) Badeńską (* 1839 r., † 1891). Z małżeństwa tego urodziło się 6 synów i jedna córka Anastazja, zaślubiona z W. Księciem Fryderykiem Franciszkiem III Meklembursko-Szweryńskim.

Miciński Tadeusz, poeta, * 1873, kształcił się w Krakowie, Niemczech i Hiszpanji, napisał pospołu z Sewerem dramat „Marcin Łuba", wydał nowelę „Nauczycielka" (1896); „Poezje" (1896); „W mroku gwiazd" (1902); „Noc Rabinowa" (1904).

Micklitz Robert, leśnik, † 1893.

Miecznik Antoni, powieściopisarz, ogłosił: „Na odajach stepowych" (Warszawa, 1902); „Z prądem życia" powieść (Warszawa, 1903); „Historja o królewiczu Milanie" (Warszawa, 1903); „Twardowski".

Miedziana rzeka, ob. Coppermine.

Mielżyński Maciej, hr., poseł polski na sejm Rzeszy niemieckiej, wybrany 1903 r., należy do szlachty postępowej.

Mielżyński Maciej.

Miklaszewski Walenty

Mieroszewicz Jan, pseudonim Wacława Gąsiorowskiego.

Mierzyt, minerał, ob. Jodobromit (t. 16).

Miklaszewski Walenty, profesor, ob. artykuł w dziele głównem.

Mikoryza *(mykorrhyza)*, stowarzyszenie korzeni drzew z grzybami. Znaczna liczba drzew na końce swych korzeni otoczone włóknami grzybni, co niewątpliwie stanowi pewien rodzaj symbiozy (ob.). Poznano nawet, że objaw ten jest

prawie powszechny w świecie roślinnym, tyczę się to bowiem nawet roślin zarodnikowych, dostrzeżono go zwłaszcza u mchów. Grzyby przyjmują substancje pożywne z gruntu i pośrednictwem swem ułatwiają roślinom ich przyswajanie.

Mikrofonograf, przyrząd zbudowany przez Dussand'a, jest połączeniem fonografu z mikrofonem i telefonem i ma na celu uczenie głuchoniemych mowy i ułatwienie słyszenia ludziom, mającym słuch przytępiony. Walec fonografu wprawia się w obrót za pomocą urządzenia zegarowego, a fale głosowe na nim wypisane przenoszą się na błonę, z którą połączony jest mikrofon, drgania zatem błony udzielają się mikrofonowi bezpośrednio. Prąd stosu galwanicznego przebiega kolejno mikrofon, reostat i telefon, działający jako odbieracz, a urządzenie takie dozwala ze znacznem wzmocnieniem słyszeć głos, przez fonograf wymawiany; za pośrednictwem zaś reostatu, którego opór elektryczny zmieniać się daje, sprowadzać można dowolne zmiany w natężeniu głosu. Przyrząd ten w wielu razach dał się korzystnie stosować.

Mikroskop. Niezbyt silnie powiększające mikroskopy pojedyńcze czyli lupy potrzebne są często dla przyrodników, zegarmistrzów i t p., a nawet i przy czytaniu dla ludzi mających wzrok osłabiony. Lupy dotychczasowe są albo zbyt słabe, albo też, gdy składają się z kilku soczewek, wymagają odpowiedniej statywy i oświetlenia, nie są więc dosyć dogodne w użyciu. Pożądane

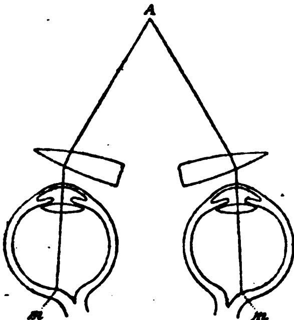

Fig. 1. Zasada lupy stereoskopowej.

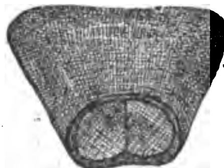

Fig. 2. Lupa stereoskopowa Bergera.

ulepszenie w konstrukcji takich lup wprowadził Berger w Paryżu 1902; użył mianowicie soczewek pryzmatycznych, czyli przepołowionych soczewek wypukłych (fig. 1), umieszczonych przed każdym okiem, lupa jest więc podwójna. Bieg promieni wskazuje rysunek, soczewki zaś są tak ku sobie pochylone, by promienie nie ulegały całkowitemu odbiciu wewnętrznemu (ob. Załamanie), dostają się więc bez osłabienia do oczu, a skrzywienie soczewkowate pryzmatów wywołuje powiększenie. Nadto urządzenie takie przypomina stereoskop, wywołuje więc wrażenie wypukłości, co dozwala dokładnie plastykę przedmiotu obserwowanego uchwycić. Taka *lupa stereoskopowa* posiada rozmaitą formę; najdogodniejsza jest lupa (fig. 2), posiadająca obie soczewki osadzone na końcu przednim lekkiej oprawy, której koniec tylny opiera się na nosie i czole. Inną lupę binokularną urządził Axenfeld w Rostocku przez wprowadzenie do lunety holenderskiej czyli lornetki teatralnej (ob. Luneta) objektywy złożonej z dwóch soczewek.—Znaczne też udoskonalenie zyskały w ostatnich latach *mikroskopy złożone*, a to wskutek badań teoretycznych Ernesta Abbego, który wykazał, że powiększenie mikroskopu zależy nie tylko od zasad katoptryki i djoptryki, czyli od reguł optyki geometrycznej, biorącej pod uwagę jedynie prawa odbijania i załamywania światła, ale także i od uginania (ob.) światła, powodowanego wpływem cząstek przedmiotu obserwowanego na bieg promieni; uwzględnienie tej okoliczności w nowych konstrukcjach Abbego i Siedentopfa dozwoliło potęgę mikroskopów tak dalece powiększyć, że za ich pomocą dostrzegać można drobiazgi rzędu takiego, jak długości fal światła (ob. Światło).

Milner Alfred, polityk angielski, mianowany gubernatorem Transwalu i Oranje oraz członkiem izby lordów (1901).

Miłkowski Zygmunt. Napisał nadto: „Miłość w opałach", powieść z dziejów Chorwacji (Warsz., 1902 w „Bibl. dzieł wyborowych"); „W zaraniu" (Warsz., 1902); „O byt", powieść historyczna na tle dziejów Albanji (3 t. Lwów, 1903).

Mimicry, *maskowanie naturalne*, ob. Naśladownictwo.

Minto Gilbert John Eliot Murray Kynynmound, generał angielski, * 1845, kształcił się w Cambridge, następnie służył w gwardji szkockiej, 1879 w Afganistanie, 1881 towarzyszył generałowi Robertowi do Afryki południowej, jako jego sekretarz prywatny, 1882 brał udział w wojnie z Afganistanem, 1883—85 był wojskowym sekretarzem generał-gubernatora Kanady, awansował na generała brygady, w 1898 mianowany generał-gubernatorem Kanady.

Miodowe drzewo, ob. Koompassia.

Miograf, przyrząd do badania skurczów mięśni, ob. Myografjon.

Miotełki ryżowe, ob. Sorgo.

Miquel Jan, polityk niemiecki, † 1901.

Mleko. W Ameryce zaczęto wyrabiać mleko w postaci proszku, jako pożywną i dogodną konserwę w podróżach i pochodach wojskowych. Taka mąka mleczna pod nazwą *nutrium* wyrabia się w New-Jersey przez zagęszczenie mleka w gorącej kąpieli wodnej, przyczem prądy sterylizowanego powietrza usuwają wodę. Skoro mleko doprowadzone zostaje do $^1/_{16}$ części swej objętości pier-

wotnej, temperatura się zmniejsza, a działaniem młyna i suchego powietrza sterylizowanego otrzymuje się produkt, podobny do mąki zbożowej. Przy należycie suchem przechowywaniu mąka mleczna daje się przez czas bardzo długi utrzymywać.

Mochnacki Edmund, b. prezydent miasta Lwowa, * 1826 we Lwowie, † 1903. Po ukończeniu studjów prawniczych w r. 1858 oddał się zawodowi sądowniczemu. W r. 1870 wszedł do rady szkolnej, a w r. 1872 został sekretarzem w pierwszym wydziale krajowym. W roku 1874 został radcą wydziału krajowego. Na tem stanowisku położył niemałe zasługi w sporze o Morskie Oko. W r. 1881 postawił ten spór na mocnym gruncie historyczno-prawnym. W r. 1880 wszedł do reprezentacji miasta Lwowa, a w r. 1885 wybrany został pierwszym wiceprezydentem. W 1887 powołano go na stanowisko prezydenta miasta. Godność tę piastował do 1887 z wielkim dla miasta pożytkiem. Za jego prezydentury odbyła się we Lwowie w r. 1894 wystawa krajowa.

Mohrenheim Artur Pawłowicz, dyplomata rosyjski. Pozostając na stanowisku posła w Paryżu, zdołał nawiązać bliższe stosunki Rosji z Francją i doprowadził do skutku odwiedziny floty francuskiej w Kronsztadzie i rosyjskiej w Tulonie, oraz Cesarskiej Pary w Paryżu i prezydenta Faure'a w Petersburgu.

Mohylów, miasto powiatowe gub. Podolskiej. Władysław Górski napisał monografję: „Powiat Mohylowski w guberuji Podolskiej. Opis geograficzno-historyczny" (Kraków, 1903).

Mokłowski Kazimierz, napisał: „Sztuka ludowa w Polsce Cz. I. Dzieje mieszkań ludzkich Cz. II. Zabytki sztuki ludowej" (Lwów, 1903 z 379 rycinami w tekście).

Mommsen Teodor, historyk niemiecki, † 1903.

Moniera budowle, zostały w ostatnich czasach znacznie udoskonalone, ob. Hennebique'a budowle (t. 16).

Monrad Marek Jakób, filozof norweski, umarł w Christjanji.

Montbéliard, miasto we franc. dep. Doubs, nad rz. Alaine ma 10,000 miesz. i słynie ze swoich wyrobów zegarmistrzowskich. Jest miejscem urodzenia Cuviera.

Monte Carlo, ob. Monaco.

Monteil Ludwik, podróżnik francuski, * 1855 w Paryżu. Po ukończeniu szkoły wojskowej w St. Cyr wysłany był do Senegambji, odbył liczne podróże naukowe i sporządził dokładną kartę Senegalu (1886). W r. 1890 z polecenia rządu dowodził wyprawą nad jezioro Czad, skąd po kilkomiesięcznym pobycie udał się przez Saharę do Tripolisu. W r. 1894 prowadził wyprawę nad rz. Kongo, następnie zajął się kolonizacją Tunctanji południowej. Napisał: „De St. Louis à Tripoli par le lac Tchad" (1895); „Vade mecum de l'officier d'infanterie de marine" (1884).

Montépin Ksawery, powieściopisarz francuski, * 1823, † 1902.

Montignoso, hrabina. Takie nazwisko nosi księżna Ludwika saska, za wspólnem porozumieniem dworów saskiego i wiedeńskiego; żaden z tych dworów nie chciał, aby nosiła nadal takie, które wykazywałoby odrazu jej łączność z jednym z nich; należało wszakże wybrać nazwisko umożliwiające jej prawnie należenie do tej sfery towarzyskiej, z której pochodzi. Wybrano zatem nazwisko hrabiny Montignoso, gdyż ojciec księżny, w. ks. toskański, posiada zamek tej nazwy, o 40 klmtr. od Pizy położony, nieopodal linji kolejowej, łączącej Genuę z Rzymem.

Moraes-Barros, Prudente, prezydent rzeczypospolitej Brazylijskiej, † 1902.

Moran Edward, malarz amerykański, * 1827, † 1901.

Morawska Zuzanna, powieściopisarka, ogłosiła nadto: „Rotmistrz Wybraniecki" (Warszawa, 1901); „Złota ostroga" (Warszawa, 1901); „Przygody trzech chłopczyków i jednej dziewczynki" (Warszawa, 1901); „Z lat dawnych" (1903).

Morawski Zdzisław, napisał: „Sacco di Roma" (Kraków, 1903).

Morelli Dominik, malarz włoski, * 1826, † roku 1901 w Neapolu, kształcił się w miejscowej akademji sztuk pięknych, następnie w Rzymie, w 1866 został senatorem i prezesem akademji sztuk pięknych w Neapolu. Wykonał: „Pocałunek korsarza," „Cezar Borgia w Kapui", „Ikonoklaści", „Łaźnia pompejańska," „Kuszenie św. Antoniego," „Złożenie z krzyża," „Córka Jaira," „Chrystus idący po wodzie," „Chrystus na pustyni" i in.

Moresnet, terytorjum neutralne na granicy belgijsko-pruskiej. Drobny ten kraik jest dzisiaj jednym z ostatnich zabytków porządku, wprowadzonego przez kongres wiedeński 1815 r. Kongres ten, przyłączając dawniejszy departament francuski Ourthe do Niderlandów, z przestrzeni tej przyznał Prusom pięć gmin z cyplem kantonu Aubel, ale nie oznaczył granicy tego cypla z powodu opozycji Prus, domagających się oddania im nadto bogatych pokładów cynku, którego państwo to na swem terytorjum nie posiadało (kopalnia w Tarnowicy na Górnym Śląsku odkrytą była później). Kongres w Akwizgranie 1816 r. oddał terytorjum sporne pod zarząd państw sąsiednich z zakazem wprowadzenia wojska i również granic nie wykreślił. Tym sposobem układ, zawarty w Akwizgranie, stał się konstytucją kraju Moresnet. Całe terytorjum M. obejmuje około 345 hektarów i w r. 1901 liczyło mieszkańców: prusaków 1.470, belgijczyków 1.169, holendrów 353, amerykanów 2 i 439 krajowców, razem 3.433. Ludność ta pozostaje pod zarządem burmistrzów i kontrolą dwóch komisarzów, mianowanych przez Prusy i przez rząd belgijski. Nadto istnieje rada, zarządzająca złożona z dziesięciu mieszkańców

miejscowych. Obowiązuje kodeks Napoleona. Wojska niema wcale, obowiązki zaś jedynego policjanta pełni stróż polny, opłacany przez towarzystwo eksploatujące kopalnie cynku. W razie potrzeby używani bywają żandarmi państw sąsiednich. Dwie szkoły utrzymywane są kosztem właścicieli kopalni. Wszyscy krajowcy są wolni od służby wojskowej, wszyscy obcy zachowują swą narodowość, gdyż naturalizacji w **M.** niema, i tak nowi osiedleńcy jak i ich potomkowie obowiązani są służyć w wojsku krajów ojczystych. Religją panującą jest katolicka. Kościół należy do arcybiskupstwa Liège. Rządy pruski i belgijski wielokrotnie porozumiewały się w celu uchylenia tymczasowego stanu politycznego kraju **M.**, ale do porozumienia nie doszło. W r. 1903, po zniesieniu domów gry w Belgji, spółka kapitalistów zamyślała urządzić nowy dom gry w Moresnet, lecz rządy opiekuńcze odmówiły pozwolenia.

Moroszka, roślina, ob. Malina.

Morris William, artykuł ob. w dziele głównem.

Morris William.

Mortadella (*mortadello*), kiełbasa włoska (bolońska), wyrabiana z mięsa i różnych przypraw.

Moser Gustaw, komedjopisarz niemiecki, † 1903.

Moszyński Jerzy, publicysta, napisał nadto: „Po czterdziestu latach, szkic polskiej polityki w chwili obecnej" (Kraków, 1902).

Mór, ob. Morowa zaraza.

Mrozowski Jan, farmaceuta, * 1834 roku, † 1903. Po ukończeniu gimnazjum wstąpił na wydział lekarski, a następnie farmaceutyczny w uniwersytecie warszawskim. W r. 1856 otrzymał stopień magistra farmacji *cum eximia laude*; w r. 1862 został asesorem farmacji wydz. lek. gub. Warszawskiej. Pragnąc podnieść poziom nauki farmaceutycznej, założył do dziś istniejące pismo p. t: *Wiadomości farmaceutyczne* i prowadził je przez lat 12.

Mrówki. Zdumiewające czynności mrówek wywołały w ostatnich czasach żywe spory; gdy jedni, jak Bethe i Loeb, widzą w nich jedynie odruchowe objawy instynktowe (ob. Instynkt), sądzą inni, jak Wachsmann, że niepodobna uważać mrówek jedynie za bezwiedne machiny odruchowe, ale należy im przyznawać istotną inteligencję, pewien zasób zdolności umysłowych. Spór ten rozstrzygnięcia nie zyskał, jednakże przyczynił się do dokładniejszego poznania obyczajów mrówek. Budowa zwłaszcza ich gniazd stała się przedmiotem usilnych badań. W ogólności mrowiska dają się sprowadzić do czterech typów: 1) mrowiska podziemne z nadbudową górną lub bez niej; 2) mrowiska w pniach; 3) mrowiska towarzyskie na wierzchołkach drzew; 4) gniazda drobniejsze w krzewach lub liściach. Mrowiska podziemne budowane są zwykle przez wyżłabianie przewodów i komór w twardym gruncie; budowa górna przedstawia bądź luźne stożki nagromadzonego materjału z licznemi otworami, jak u naszej

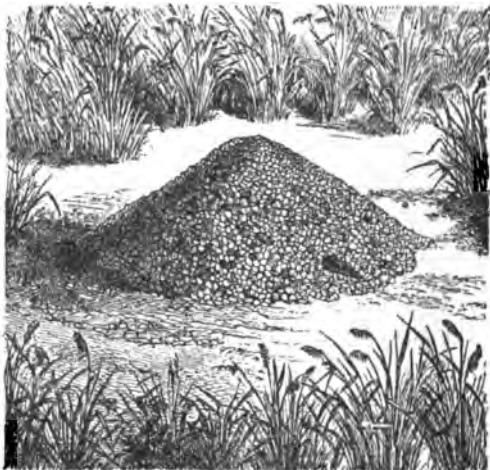

Fig. 2. Gniazdo mrówki *Pogonomyrmex occidentalis*.

mrówki leśnej, bądź też stożek prawidłowy z jednym tylko otworem u szczytu (fig. 1), jak u mrówki roboczej z Texas (*Pogonomyrmex barbatus*). Szczególnie sztuczne jest gniazdo innego gatunku tegoż rodzaju (*P. occidentalis*) w Stanach zachodnich Ameryki płn., które jest zewnątrz gęsto wyłożone drobnemi kamykami (fig. 2) i posiada z boku bramę, która co wieczór zamyka się kamieniami i przez strażników jest pilnowana. Mrówki, przebywające w pniach drzew, przygotowują sobie gniazda bądź przez wygryzanie w drzewie komór

Fig. 3. Gniazdo mrówki *Oecophylla smaragdina*.

Fig. 6. Spiżarnia mrówki miodowej (*Myrmecocystus melliger*).

Fig. 4. Pochód mrówki wizytowej.

Fig. 1. Gniazda i pola mrówki rolniczej w Texas (*Pogonomyrmex barbatus*).

jak nasza gmachówka mniejsza (*Camponotus ligniperdus*), bądź też budują swe mieszkania z materjału zżutego, jak nasza również mrówka drzewna (*Lasius fuliginosus*). Szczególne są też gniazda mrówek szmaragdowych (*Oecophylla smaragdina*) w Indjach i Kochinchinie, zewnątrz pokryte zszytemi liśćmi (fig. 3). Oprócz gniazd właściwych wznoszą niektóre mrówki gniazda tymczasowe,

Fig. 5. Przewód kryty mrówki wizytowej (*Oecodoma*).

służące do wychowania gąsienic. Inne znów wyrabiają długie budowle, które stanowią drogi w ich wędrówkach, jak mrówka wizytowa (*Oecodoma*, fig. 4), która buduje istne tunele sklepione (fig. 5). Niektóre gatunki zakładają groble dla ochrony od wody deszczowej, spływającej po stokach. Mrówka miodowa z Colorado (*Myrmecocystus melliger*), która gromadzi zasób miodu w kulisto nabrzmiewających odwłokach osobników roboczych (ob. t. 10, str. 333), zawiesza je u pułapu drobnych piwnic (fig 6). U niektórych gatunków gmachówki (*Campanotus atlantis*, *C. fedtschenkoi*) napotkano również osobniki robocze, mające odwłok wydęty jak mrówki miodowe, niewiadomo jednak, jakie przeznaczenie ma tłuszcz, gromadzący się w tak nabrzmiałych odwłokach.

Muczkowski Józef, art. ob. w dziele głównem.

Muczkowski Józef.

Muhlfeld Lucjan, krytyk i literat francuski, * 1870, † 1902. Po ukończeniu studjów w liceum Condorceta został adwokatem, ale wkrótce porzucił ten zawód i poświęcił się literaturze. Był redaktorem *Revue blanche* i jako krytyk teatralny współpracownikiem w dziennikach innych. Oprócz wielu artykułów napisał powieści: „Le mauvais désir“ (1898); „La Carrière d'André Tourette“ (1900); „L'associée“ (1902), oraz komedję „Dix ans après“ (1897).

Müller-Breslau Henryk, inżynier, * 1851 we Wrocławiu, kształcił się w akademji przemysłowej i w uniwersytecie w Berlinie, gdzie osiadł następnie jako inżynier. W r. 1883 został profesorem w akademji technicznej w Hanowerze, w r. 1888 w podobnej akademji w Berlinie. Udoskonalił znacznie różne działy techniki budowniczej, szczególnie uprościł rachunki, tyczące się zginania materjałów pod obciążeniem. Ogłosił: „Theorie und Berechnung der eisernen Bogenbrücken“ (1880); „Graphische Statik der Baukon-

struktionen" (2 wyd., 2 t., 1887—96); „Die neuern Methoden der Festigkeitslehre" (2 wyd., 1893) i in.

Mumm von Schwarzenstein Filip Alfons, baron, * 1860, mianowany 1900 posłem w Pekinie, na miejsce zamordowanego tam podczas rozruchów von Kettelera.

Münchheimer Adam, muzyk, kompozytor, † 1904.

Mundella Antoni John, polityk angielski, † 1897 w Londynie.

Müntz Eugenjusz, historyk sztuki, * 1845 w Alzacji, † 1902.

Mutacyjna teorja, nowa teorja powstawania gatunków, podana przez botanika holenderskiego Hugona de Vries (1903). Jeden z najgłówniejszych zarzutów, jaki podnoszono przeciw nauce Darwina o powstawaniu gatunków, polega na tem, że teorja doboru naturalnego, według której nowe gatunki rozwijają się przez gromadzenie nieznacznych zmian w ciągu licznych pokoleń (ob. Darwinizm), wymaga okresów zbyt kolosalnych. Aby uzasadnić istnienie organizmów wysoko rozwiniętych, jakie obecnie ziemię zamieszkują, muszą darwiniści początek życia organicznego odnosić do czasów tak dawnych, że według obliczeń Thomsona ziemia była jeszcze wtedy w stanie ognisto-płynnym. Nowa teorja Vriesa zajmuje stanowisko niejako pośrednie między poglądami Linneusza i Cuviera o niezmienności gatunków a hypotezą Darwina o ciągłem rozwijaniu się nowych gatunków z dawnych. Vries w całym przeciągu czasu istnienia gatunku rozróżnia trzy okresy. Bezpośrednio po utworzeniu się gatunku następować ma okres zmian gwałtownych czyli przesilenie mutacyjne. Wtedy z gatunku istniejącego wydzielają się nagle liczne formy nowe, które okazują cechy nietylko odrębnych odmian, ale gatunków zupełnie nowych. Po tym stosunkowo krótkim okresie mutacyjnym następuje okres długi, podczas którego gatunek, jeżeli się zdołał przy życiu utrzymać, pozostaje dosyć stałecznym. W okresie tym tworzyć się mogą, co najwyżej, nowe odmiany. Okres trzeci jest wymieraniem gatunku. Okres pierwszy w porównaniu z drugim jest nader krótki, tak, że uchodzi obserwacji badaczów. Jednakże Vries zdołał obserwować pewien gatunek wiesiołka (*Oenothera lamarckiana)* podczas okresu mutacji, od r. 1876 do 1900, gdy poprzednio roślina ta, która w okolicah Hilversum w wielkiej obfitości występuje, okazywała uderzającą skłonność do wytwarzania form nowych. Na polu doświadczalnem amsterdamskiego ogrodu botanicznego rozsiał 50,000 okazów wiesiołka. Już w r. 1887 powstała forma nowa, w r. 1888 dwa nowe gatunki, w r. 1900 znajdowało się 800 nowych osobników, które przedstawiały siedem dotąd nieznanych gatunków. Teorja zatem Vriesa, poprzednio jedynie spekulacyjna, zyskała podstawę doświadczalną. Rezultaty tych badań mają niewątpliwie znaczenie doniosłe, jednakże nie uzasadnia to dostatecznie teorji mutacji. Co sprowadza mutację, czyli zmienność form, tego Vries nie wie. W kierunku tym zatem badania przedewszystkiem prowadzone być winny. Por. Vries „Die Mutationstheorie. Versuche und Beobachtungen über die Arten im Pflanzenreich" (Lipsk, 1903).

Mycielski Jerzy, dr. profesor historji polskiej w uniwersytecie krakowskim, napisał nadto: „Antoni Van-Dyck 1599—1641" (Kraków, 1901); dzieło jego „Sto lat dziejów malarstwa w Polsce," wyszło wydanie 3-cie (Lwów, 1902).

Mycielski Józef.

Mycielski Józef, poseł polski rzeszy niemieckiej, * 1863 roku, kształcił się w Berlinie, pisywał do pism poznańskich artykuły treści społeczno-politycznej. Wybrany posłem 1903.

Mysiber, trawa, ob. Phalaris.

N.

Nabrzmienie, powiększenie objętości, wszczególności w medycynie powiększenie objętości tkanki lub przyrządu ciała, wywołane różnemi sprawami chorobnemi, jak przez napływ krwi tętniczej lub utrudniony odpływ krwi żylnej, z wysięków i t. p.

Naciąg, *nastój*, nazwy proponowane na oznaczenie tynktury (ob.).

Nacieczenie, *naciek*, *infiltracja*, w patologji, ob. Nasiąknięcie.

Naciek żelazny, minerał, toż co pitycyt, ob. Żelazne rudy.

Naczewicz Jerzy Dymitrow, dyplomata bulgarski, w 1900 ustąpił z ministerjum Iwanczowa. W 1903 i 1904 w czasie zaburzeń w Macedonji prowadził rokowania dyplomatyczne w Konstantynopolu.

Naczynia mleczne, toż co chłonice, naczynia chłonne czyli naczynia limfatyczne (ob.). **N. m.** u roślin są to rurki z błonnika, któremi płynie sok mleczny (ob. Rośliny).

Naczynioruchowe nerwy, ob. Nerwy.

Nadczłowiek, ob. Uebermensch.

Nadczułość, ob. Hyperestezja.

Nadnercza, toż co przynercza (ob.).

Nadreńska prowincja, ob. Reńska prowincja.

Nadrostek, w anatomji, toż co epiphysis (ob.).

Nadzieja matematyczna, ob. Prawdopodobieństwo.

Naftociąg, urządzenie do przeprowadzania nafty za pośrednictwem rur, na wzór wodociągów (ob.). **N.** takie zaprowadzono w różnych kopalniach oleju skalnego w Ameryce i na Kaukazie.

Nâga (mitol. indyjska). Według Indów, są to istoty mające postać napół ludzką i napół wężową. Według podań bramińskich, matką ich ma być Kadru, jedna z żon Kasyapy; zamieszkują świat podziemny (Patâla), nazywany od ich imienia Nâga-loka (świat wężów).

Naga dusza, termin wprowadzony przez Przybyszewskiego na oznaczenie duszy absolutnej, która po przejściu szeregu wcieleń dochodzi do doskonałości i wciela się w indywiduum genjalne. Na istocie Nagiej Duszy oparł Przybyszewski swój systemat estetyczny. Por. St. Przybyszewski „Na drogach duszy“ (wyd. 2); Ign. Matuszewski „Słowacki i Nowa sztuka“ (wyd. 2, 1904); Jerzy Żuławski „Prologomena.“

Nagana wyroku, w przewodzie sądowym polskim. W średniowiecznym przewodzie sądowym polskim, strona, nie zadowolona z wyroku, miała środek prawny, którym było naganienie (narzeczenie, ruszenie) sędziego (po łac. motio). Było to pociągnięcie sędziego do odpowiedzialności przed sądem wyższym za to, że wydał wyrok niesprawiedliwy. **N.** rodziła tedy spór strony ze sędzią. Sędzia naganiony musiał się stawić osobiście przed sądem wyższym i dowieść, że osądził sprawiedliwie. Por. Bandtkie-Stężyński „Historja prawa polskiego“ (Warszawa, 1850); Hube „Ustawodawstwo Kazimierza Wielkiego“ (Warszawa, 1881); Balzer „Geneza trybunału koronnego“ (Warszawa, 1886).

Nagoskór, rodzaj płazów, toż co marszczelec, ob. Cecilia.

Nagoskrzelne (*Nudibranchia*, *Dermatobranchia*, oddział ślimaków z rzędu tyłoskrzelnych, ob. Ślimaki.

Nagozalążkowe, toż co nagonasienne (ob.).

Nagy Ignacy, * 1810, † 1856, pisarz dramatyczny węgierski, należał do kierunku Szigligetiego i był jednym z twórców dramatu ludowego na Węgrzech. Z wielu komedji na wyróżnienie za-

sługują: „Egyesüljünk," „Łączmy się" (1839); „Argyrus Kyralyfii" („Królewicz Argyrus" 1840); „Vetelytars", „Rywal" (1842), a głównie „Tisztujitas," „Wybory" (1843, 44, 46, 47). Zbiór jego utworów wyszedł w r. 1852 w Peszcie p. t.: „Vigjatékai."

Naib, (arab), zastępca namiestnik, w Turcji sędzia duchowny (jako zastępca kadego lub mułły); w krajach wschodnich, muzułmańskich, namiestnik (jako zastępca panującego). W liczbie mnogiej wyraz ten brzmi „nawwab," od czego wyraz nabab pochodzi.

Naigeon Jakób Andrzej, filozof francuski, * 1738 w Paryżu, † 1810 tamże. Przyjaciel i wyznawca Holbacha i Diderota i fanatyczny propagator poglądów ówczesnej filozofji ateistycznej. Por. Lacretelle „Dissertation sur Naigeon" (Paryż, 1310); Damiron „Memoire sur Naigeon" (Paryż, 1857).

Najjaśniejsza Rzeczpospolita. Od elekcji króla Michała Wiśniowieckiego stany Rzplit. polskiej, t. j. stan senatorski i rycerski wymagały tego tytułu dla Rzeczypospolitej, zwłaszcza w pismach zagranicznych, do Rzeczypospolitej stosowanych. Po łacinie brzmiał ten tytuł: „Serenissima Respublica". **N.** oraz podczas elekcji wzbraniano posłom odczytywania listów, jeżeli w nich nie było tego tytułu. Przed elekcją Michała Rzeczpospolita miała tytuł: Świetna (Inclyta). Por. Andr. Chrys. Załuski „Epistolae historico-familiares" (t 3., Brumberg, 1709); Cas. Zawadzki „Historia arcana" (1699); Lengnich „Jus publicum Regni Poloni" (t. 1, Gedani, 1742—56).

Nalborczyk Jan, rzeźbiarz polski, zamieszkały w Zakopanem. Kształcił się w szkole sztuk pięknych w Krakowie, a następnie do r. 1891 w akademji w Wiedniu, gdzie otrzymał za rzeźbę „Niewidomy" pierwszą nagrodę. W r. 1901 wykonał w Zakopanem pomnik dr. Tytusa Chałubińskiego, ze znaną postacią górala Sabały.

Nałkowski Wacław, geograf, napisał nadto: „Ziemia i człowiek" (Warszawa, 1901); „Podręcznik do nauki geografji powszechnej" (Warszawa, 1902).

Namiestnik w Austrji. Na czele poszczególnych prowincji w Austrji stoją władze polityczne, krajowe, podlegające w sprawach administracji wewnętrznej bezpośrednio ministerjom w Wiedniu. Polityczne te władze noszą miano bądź namiestnictwa, bądź rządów krajowych. Statthalterei, Statthalter, albo Landesregierung, Landespraesident. Por. Ulbrich „Handbuch der politischen Verwaltung," Mayrhofer „Handbuch der politischen Verwaltung" (Wiedeń, 1897); Kasparek „Podręcznik prawa politycznego" (t. 2, Kraków, 1894).

Namiestnik w Polsce. Stopień wojskowy w jeździe polskiego autoramentu. **N.** był wybierany jako starszy wśród towarzyszów. Jakkolwiek czynności jego odpowiadały mniej więcej czynnościom wachmistrza w innych wojskach, jednak stopniem stał on znacznie wyżej, bo towarzysze autoramentu polskiego już byli zrównani ze stopniem oficerskim wojsk Rzeczypospolitej cudzoziemskiego autoramentu. Po za wojskiem **N.** oznaczał wszelkiego rodzaju zastępcę, pozostawionego na miejscu władzy wyższej. Por. Linuszczenko „Czerty iz sosłowij w jugo-zapadnej Rusi" (Kijów, 1894); Okolski „Wykład prawa administr." (t. 1, str. 63 i nast.); Askenazy: „Sto lat zarządu w Królestwie Polskiem."

Namok, nazwa używana przez niektórych lekarzy zamiast nalewki (ob.).

Nanak, ob. Sikhowie.

Nandi (sanskr. nandin czyli wesoły), w mitologji indyjskiej ulubiony byk Sziwy, na którym bóg ten jeździł. Wizerunki jego znajdują się zawsze przed świątyniami Sziwy.

Napier Franciszek, lord dyplomata angielski, * 1819, † 1898 we Florencji, od r. 1840 był attaché ambasady kolejno w Wiedniu, Neapolu, Petersburgu i Konstantynopolu. Po wybuchu powstania w Polsce r. 1863 przeniósł się do Berlina, gdzie od 1864—66 był ambasadorem przy dworze pruskim, następnie gubernatorem Madrasu w Indji. W r. 1872 powrócił i otrzymał godność para Anglji z tytułem barona Ettrick.

Nansen Piotr, powieściopisarz duński, * 1861 w Kopenhadze. W bardzo młodym wieku przed skończeniem szkół pisywał do dzienników opozycyjnych. W r. 1889 do 1890 redagował miesięcznik *Af Dagens Kronike.* W ostatnich czasach został doradcą literackim nakładowej księgarni Gyldendala w Kopenhadze. Dał się poznać jako bezwzględny indywidualista. Pięknym stylem i zmysłowością odznaczały się jego utwory, z których celniejsze nowele są: „Moria" (1894); „Guds Fred" (1895), dramat „Judittes Ägteshab" (1898) i in. Na polski przełożono tylko *Dziennik Julji* (Warszawa, 1896).

Napieralski Adam, * 1870, wybitny publicysta na Śląsku pruskim, od r. 1896 współpracownik i redaktor *Katolika*, wydawanego w Bytomiu, przy którym redagował sam dwutygodniowe dodatki: „Rodzina" i „Praca."

Napierski, zwany Kostka Napierski, a także Aleksander ze Sternbergu Kostka Napierski, właściwie Szymon Bzowski, syn naturalny Władysława IV. Niemowlęciem oddano go na wychowanie do możnego domu Kostków. Następnie wzięto małe pachole do fraucymeru królowej Cecylji Renaty, gdzie otrzymał staranne wychowanie. Po śmierci króla udał się do Chmielnickiego. W r. 1651 zjawił się w okolicach Krakowa z uniwersałami Chmielnickiego. Zbuntował chłopstwo i górali tatrzańskich, zdobył z niemi Czorsztyn, zamek nadgraniczny i począł być groźnym szlachcie zajętej wówczas pod Beresteczkiem, zwyciężony przez biskupa krakowskiego Gębickiego, wbity na pal d. 28 czerwca 1652. Kubala: „Szkice histo-

ryczne", serja pierwsza. Na tem tle osnuł Winc. Rapacki powieść p. t.: „Grzechy królewskie".

Napierśnik, część dawnej zbroi rycerskiej, ob. Zbroja.

Napletek, ob. Prącie.

Napoleon I, por. jeszcze Masson „Napoléon et sa famille" (1897—1900, 4 t.); Colin „L'education militaire de Napoléon" (1900); Bouvier „Bonaparte en Italie 1796" (1899); Lord Roseberry „Napoleon last phase" (1900); Frémeaux „Napoleon prisonier" (1901).

Napoleon III Rochel, wydał Napoleon III „Manuscrits inédits" (1900).

Napoleona Kodeks. Pod tą nazwą rozumie się urzędowo i popularnie ustawa prawa prywatnego, inaczej cywilnego, ogłoszona za rządów Napoleona I we Francji. Mianują też *kodeksami Napoleońskiemi*: kodeks handlowy, procedurę cywilną, kodeks karny i karną procedurę, również pochodzące z pierwszego dziesiątka XIX stulecia. Właściwy jednak tytuł stosuje się tylko do pierwszego systematycznego zbioru norm, regulujących najważniejsze stosunki obywatelskie, t. j. tyczące się praw osobistych, rzeczowych, rodzinnych, spadkowych, zobowiązań. Napoleon I był dumny z dzieła, którego istnienie zanadto sobie raczył przypisywać tak, że nawet już na wyspie św. Heleny miał powiedzieć: „Wygrałem 40 bitew, ale ich sława zgasła wobec klęski pod Waterloo, lecz wiecznie głośnym będzie *mój* kodeks cywilny". Inicjatywa wyszła ze sfery członków Konstytuandy na lat kilkanaście przedtem, a pierwszy konsul miał rzeczywistą zasługę w szczęśliwym wyborze redaktorów i cierpliwem przewodniczeniu na sesjach rady stanu. Kronika notuje zaledwie kilka dodatnich idei generała Bonapartego, a bardzo wiele wstecznych pomysłów. Uczeni, którzy w ów trwały pomnik prawodawczy włożyli obszerną wiedzę, zdolność redakcyjną i ciężką pracę, mogliby powtórzyć znane słowa rzymskiego poety: Sic vos, non vobis... Trudzili się w istocie dlatego, aby oficer artylerji, przywłaszczyciel ongi wieńca i purpury cezarów, uzurpował też tytuł twórcy kodeksu. — We Francji przed wielką rewolucją z 1789 roku, każda prowincja, każde prawie miasto posiada oddzielne zwyczaje prawne (coutumes) i dekrety królewskie (ordonnances). Ponad różnorodną falą urządzeń wzajem wyłączających się i sprzecznych unoszą się wzorowe przepisy Corpus juris Justynjana, skąd sędziowie i adwokaci mieli zawsze gotowe zasady, rozstrzygające sporne kwestje. Podobno już Ludwik XI pragnął wprowadzić jakiś system jednostajny; w braku niego, uczeni w ciągu stuleci układają zbiory prywatne, kompendja, tworząc pewien ład w chaosie istniejącym. Pierwszy raz nazwa *kodeksu* nadaną zostaje kompilacyjnemu utworowi prezesa parlamentu Brissona w 1585 r. pod tyt.: „Code Henri", uzupełnionemu w 1603, 1615 i 1622 r. Takież zbiory noszą miano Code Henri IV, Code Louis XIII i XIV. Są też edycje dotyczące specjalnych rozporządzeń p. t.: „Code noir", „Code marchand", a w końcu XVII wieku „Code civil", obejmuje tylko procedurę cywilną, bez ustaw materjalnych. W XVIII stuleciu starano się ujednostajnić przez dekreta królewskie ustawy o darowiznach, testamentach i substytucjach. Dopiero Konstytuanta niszcząc wszelkie różnice, wydała szereg ogólnych rozporządzeń tyczących się małżeństw, rozwodów, władzy ojcowskiej, pełnoletności (lat 21) i podwakroć obiecuje dać Francji nową kodyfikację. Obietnicę chce spełnić konwencja, na której rozkaz *Jan Jakób Cambacérès* przygotował elokubrację tak zwięzłą, że przypominała legendowe ustawy rzymskich dwunastu tablic. Improwizowany prawodawca nie miał szczęścia. Projekt jego został odrzucony. Napróżno jeszcze dwa razy z rzędu Cambacérès sięgał po sławę Hamurabiego, Mojżesza, Likurga, Solona, Justynjana, Karola W. i Kazimierza W. Projekty jego, wedle zdania ojców narodu, zebranych w „Konwencji", w „Dyrektorjacie" i „Radzie pięciuset", okazały się bądź za mało rewolucyjne, bądź nie sprzyjały zmieniającej się opinji publicznej. Cambacérès, późniejszy drugi konsul, potem książę Parmy, wsławił się za cesarstwa jako organizator sądownictwa i administracji. Centralizm krańcowy, brak właściwego zrozumienia potrzeb autonomicznych od jego czasów aż do dziś dnia cechuje wewnętrzny ustrój Francji. O nazwisku autora czwartego z kolei projektu Jacqueminot'a wiedzą zaledwie kronikarze; nikt wtedy na serjo nie traktował ostatniej pracy. Napoleon Bonaparte jako pierwszy konsul postanawia doprowadzić do skutku zamiary dotychczas bezowocne. W dniu 12 września 1800 r. mianowana ad hoc komisja, złożona z *Portalisa, Troncheta, Maleville'a* i *Bigot de Breamenau* w ciągu następnych czterech miesięcy wygotowała referat, który przedyskutowany w radzie stanu, sądzie kasacyjnym i apelacyjnym, w Ciele prawodawczem i trybunacie, otrzymywał częściowo sankcję od miesiąca marca 1803 do marca 1804 r. Pierwsi dwaj z wymienionych członków komisji są prawdziwymi twórcami kodeksu, któremu najpierw dano tytuł: *Code civil de Français*, a w 1807 r. *Code Napoléon*. Rozumie się, że w edycji z 1816 r. wyrazy „Napoleon", „cesarz", „cesarski" zostały odpowiednio do „królewskich" rządów zmienione, i dopiero przywraca je Napoleon III w 1852, aby znów za „trzeciej Rzeczypospolitej" ustąpić „republikańskim" nazwom. Nowa ustawa odznacza się jasnym, ścisłym, łatwo zrozumiałym stylem, wzorową konsekwencją zasad; tworzy ona równość praw i obowiązków obywatelskich, znosi różnice klasowe, sekularyzuje związek małżeński, akty stanu cywilnego (dawne metryki), godzi obyczaje północnej i południowej Francji; co do stosunku majątkowego między małżonkami, ułatwia obieg dóbr. Lapidarność orzeczeń ma charakter pla-

styczny, t. j. pozwalający zastosować stary przepis do zmieniających się warunków życia ekonomicznego i społecznego. Wzamian redaktorowie są mało samodzielni, gdy rzecz idzie o zobowiązania, dają mimowoli przewagę wierzycielowi nad dłużnikiem, gospodarzowi nad dzierżawcą i lokatorem, pracodawcy nad pracobiercą, zbytecznie szczegółowe kwestje proceduralne włączają do kodeksu. Darowizny, spadek, testamenty, hypotyka, zależność mężatek od mężów stanowią słabą stronę dzieła Portalisa i Tronchota. Dzięki wpływowi militarnemu Napoleona I kodeks cywilny francuski stał się obowiązującym w pewnej części Włoch, w Belgji, Holandji, Westfalji, Baden, Nassau, Frankfurcie, w wolnem mieście Gdańsku, w królestwie Ilirji, a od 1 maja 1808 r. w Księstwie Warszawskiem, później od 1815 w granicach Królestwa Polskiego, gdzie najdłużej przetrwał. W innych krajach, z wyjątkiem prowincji nadreńskich, po zgaśnięciu gwiazdy Napoleońskiej usuwano powoli lub nagle ustawę. — Podział kodyfikacji jest na trzy główne księgi: pierwsza traktuje: *o osobach*, druga: *o majątkach i rozmaitych modyfikacjach własności*, trzecia: *o różnych sposobach nabycia własności*. Każda księga dzieli się na tytuły, których w pierwszej księdze mamy jedenaście z nagłówkami: o używaniu i pozbawianiu praw cywilnych, o aktach stanu cywilnego, o zamieszkaniu, o nieobecnych, o małżeństwie, o rozwodzie, o ojcostwie i synostwie, o przysposobieniu i opiece dobrowolnej, o władzy rodzicielskiej, o małoletności, opiece i usamowolnieniu, o pełnoletności, pozbawieniu własnej woli i doradcy sądowym. Tytuły mają t. zw. działy i artykuły. W księdze drugiej są cztery tytuły: o różnych rodzajach majątków, o własności, o użytkowaniu, używaniu i mieszkaniu, o służebnościach gruntowych. W księdze trzeciej najobszerniejszej jest dwadzieścia tytułów: o spadkach, o darowiznach między żyjącymi i testamentach, o kontraktach, czyli zobowiązaniach umownych wogólności, o zobowiązaniach, tworzących się bez umowy, o umowie przedślubnej i o wzajemnych prawach małżonków, o przedaży, o zamianie, o najmie, o kontrakcie spółki, o pożyczce, o składzie i sekwestrze, o kontraktach losowych, o pełnomocnictwie, o poręczeniu, o układach pojednawczych, o przymusie osobistym, o zastawie, o przywilejach i hypotekach, o przymusowem wywłaszczeniu i rozdziale szacunku między wierzycielami, o przedawnieniu. Wszystkich artykułów kodeks posiada 2281. — We Francji samej kodeks cywilny uległ doniosłym zmianom, liczą tam około pięćdziesięciu nowel. Najpierw przywrócono kalendarz chrześcijański, zamiast rewolucyjnego. W przedmiocie używania i utraty praw cywilnych zanotować trzeba dekrety z 7 stycznia 1808, 26 września 1811, 14 lipca 1819, 29 września 1819 r., ustawę o naturalizacji 3 października 1849 i z 29 czerwca 1866 z 14 lutego 1882 co do dzieci naturalizowanych cudzoziemców, oraz ustawa o dzieciach, których matki były Francuzkami, ojcowie cudzoziemcami z 28 czerwca 1883 r., wreszcie z 20 czerwca 1889. W 1806 r. cesarz uznał za właściwe przywrócić majoraty, i stąd są dwa dekrety z 30 marca i 14 września 1806 r. W tejże materji ogłoszono nowele 17 maja 1826, 12 maja 1835 r., oraz 11 maja 1849. Co do procentów, są przepisy z 3 września 1807 i 1886 r. Instytucję hypoteczną, szwankującą pod wielu względami, prawodawcy późniejsi usiłują poprawić przez rozporządzenia z 3 września 1807, 23 marca 1855, 13 lutego 1889. Prawo z 3 maja 1816 znosi rozwody, które trzecia rzeczpospolita przywraca w 1884, a w 1885 ogłasza nową procedurę separacyjną i rozwodową. Jeszcze w 1832 r. dozwolono małżeństw między szwagrem i szwagierką. W związku z tem są dekrety o jawności małżeństw (10 lipca 1850) i dozwalający zarzutu cudzołożnego pochodzenia dziecka w przypadku separacji cielesnej (6 października 1850). Ze względu na pobór wojskowy jest zmiana art. 374 z mocy rozporządzeń z 1832, 1872 i 1889 r. Ustawa z 30 czerwca 1838 o obłąkanych stanowi porządek co do ich ograniczenia w używaniu prawa cywilnego. W kwestji serwitutów prawo o irygacjach z 29 kwietnia 1845 r., z 10 czerwca 1854 i 20 września 1881 wprowadza nowe zasady. Zniesiono przymus osobisty 22 lipca 1867, a 2 września 1868 niesprawiedliwy postulat art. 1781, który z góry dawał wiarę pracodawcy co do ilości zasług, zapłaty wynagrodzenia za rok ubiegły i zaliczeń danych na rok bieżący. W Królestwie Polskiem procedura cywilna (art. 1524) zniosła też powyższej domniemanie od 1876. Inną jest teraz odpowiedzialność lokatora w czasie pożaru od 1883, oraz oberżysty i hotelarza od 1889 r. Ustawa górnicza i t. zw. *Coder ural* (1889) uchylają wiele odpowiednich przepisów kodeksu. Prawo z 9 kwietnia 1881 usamowalnia małoletnich i mężatki co do cofnięcia wkładów z kas oszczędnościowych, a ustawa z 24 lipca 1889 r. rozciąga opiekę nad dziećmi opuszczonemi i maltretowanemi. Drobniejsze zmiany opuszczamy. —Konstytucja Księstwa Warszawskiego w art. 69 ogłasza kodeks Napoleoński za obowiązujący w granicach państewka stworzonego z fantazji cesarza Francuzów. W wykonaniu powyższego przepisu, król saski, a zarazem książę warszawski, wydał pięć ustaw przechodnich, z tych dwie pierwsze, mianowicie z 27 stycznia 1808 i 10 października 1809 stosują się do pierwotnych prowincji Księstwa, a z 9 czerwca 1810, 16 stycznia 1811 do nowo nabytej części kraju z mocy traktatu październikowego z 1809 r., piąta zaś z 20 maja 1808 reguluje wykonalność wyroków zapadłych za dawnych sądów. Jeśli zważymy, że jednocześnie prawie wprowadzono kodeks handlowy francuski i procedurę cywilną też francuską, nikt się dziwić nie będzie, że owe nagłe reformy praw, które u nas w przeciwstawieniu do państwowych

(administracyjnych) przyzwyczajono nazywać sądowemi, wywołać musiały pewien chaos, olbrzymią dozę niezadowolenia. Urok imienia Napoleona I i nadzieje, jakie w nim pokładano, nie mogły zrównoważyć wstrząśnień, jakie kraj ponosił, któremu najpierw Prusacy i Austrjacy odbierali poprzednie miejscowe urządzenia, a z kolei pogromca Prus i Austrji narzucał ustawy, zredagowane dla narodu francuskiego i w czasie, oraz warunkach, w jakich Polacy nigdy nie znajdowali się. Szczególnie sekularyzacja związku małżeńskiego, rozwody wbrew prawu kanonicznemu wyrzekać się mające w trybunałach świeckich, prawa spadkowe, stosunek majątkowy i osobisty między małżonkami i t. p. podobać się nie mogły. Kraj za rządów pruskich, wskutek wojen i polityki germanizacyjno-wywłaszczającej był zrujnowany ekonomicznie, a tu znów zjawiają się ustawy oktrojowane, do jakich trzeba było zastosować pamięć i potrzeby społeczne. Gdy więc po ośmiu latach istnienia Księstwa Warszawskiego, część jego zamieniono na *Królestwo Polskie*, postanowiono zreformować kodyfikację cywilną. Najważniejszą, choć zaledwie w czwartej części wykonaną pracą, w porównaniu z całością, jest tak zwany *kodeks cywilny Królestwa Polskiego* uchwalony na sejmie z dnia 13 czerwca 1825 r., ogłoszony 28 listopada tego roku. Ów kodeks „polski" ma charakter w istocie swej noweli, zmieniającej tylko pierwszą księgę kodeksu Napoleona, traktującą o *osobach*, a obejmuje tytuł wstępny: o skutkach i stosowaniu praw wogóle; tytuł pierwszy: o używaniu, pozbawieniu i zawieszeniu praw cywilnych; tytuł drugi: o zamieszkaniu; tytuł trzeci: o nieobecnych; tytuł czwarty: a aktach stanu cywilnego; tytuł piąty: o małżeństwie; tytuł szósty: o nieważności małżeństwa, rozwodzie i rozłączeniu co do stołu i łoża; tytuł siódmy: o wywodzie rodu; tytuł ósmy: o przysposobieniu i opiece dobrowolnej; tytuł dziewiąty: o władzy rodzicielskiej; tytuł dziesiąty: o opiece i usamowolnieniu; tytuł jedenasty: o pozbawieniu i ograniczeniu własnej woli.—Drugą doniosłego znaczenia reformą były dwie ustawy, tyczące się *hypoteki*, pierwsza uchwalona na sejmie 26 kwietnia 1818 (ogłoszona 20 lipca t. r.), druga z 13 czerwca 1825 (ogłoszona 6 sierpnia t. r.). Obie nowele dziś jeszcze są wzorowemi w zestawieniu z tem, co wprowadzał u nas kodeks Napoleona, który cofał wstecz instytucję hypoteczną taką, jaką wyrobiły zasady dawnego prawa polskiego i urządzenia pruskiego. Trzecią reformą, mało udolną, było *prawo o małżeństwie* z 1836. Przyczyny braków w ostatniej ustawie są rozliczne, główne zaś: słabe zdolności redakcyjne i starcie się dwu prądów krańcowych w kwestji: czy małżeństwo uważać trzeba za umowę tylko cywilną, a więc spory o ważności ślubu, rozwodów i rozłączeń oddawać sądom cywilnym, czy też ślub poczytywać za związek religijny i orzecznictwo winno należeć do sądów konsystorskich? Już w 1818 r. rząd Królestwa Polskiego wniósł nowy projekt w małżeństwie, przyjęty przez senat, odrzucony $^{2}/_{3}$ głosów w izbie deputowanych. Szczęśliwszy był los drugiego projektu, który w sejmie z 1825 zyskał aprobatę, ale wywołał gwałtowną opozycję duchowieństwa katolickiego, a niezadowolenie wśród ewangelików; pomimo to miał siłę obowiązującą aż do połowy 1836 roku zamiast przepisów kodeksu Napoleona. Po raz trzeci rozpoczyna się przygotowawcza praca w sterach kompetentnych, ale projekt sejm w 1830 r. odrzuca. Wreszcie w lat sześć prawo o małżeństwie z 16 (28) marca 1836 r., ogłoszone 24 czerwca, wymaga dla wszystkich wyznań obrządku religijnego, czyni księży i pastorów urzędnikami stanu cywilnego i powierza orzecznictwo konsystorzom. Żydzi lub mahometanie obowiązani zawierać ślub religijny podług obrządku właściwego po ogłoszeniu zapowiedzi, oraz spisać akt małżeństwa przed urzędnikiem stanu cywilnego, którym teraz dla niechrześcijan jest wójt, burmistrz, komisarz policyjny. Rozwód znów wyrzeka sąd cywilny wedle zasad księgi Ewenhuezer lub Koranu. Skutki majątkowe rozwiązania związku lub rozłączenia małżonków we wszystkich wyznaniach oceniają sądy cywilne. Słowem, w budowie kodeksu Napoleona u nas wprowadzonego w 1808 r. w przebiegu dwudziestu ośmiu pierwszych lat powstały trzy główne przebudówki, tyczące się praw *osobistych, hypotecznych* i *małżeńskich*. Cała księga druga i trzecia, traktujące zasadnicze *prawa rzeczowe, spadkowe* i *zobowiązania* pozostały do dziś dnia w swej mocy, z pewnemi mniej doniosłemi z biegiem czasu powstałemi zmianami, które porównać można do przeinaczenia poszczególnych cegieł, ścian, przepierzeń. Zmiany owe są następne: Przedewszystkiem w kwestji ogłaszania praw (promulgacji) był cały szereg rozporządzeń z r. 1809, 1810, 1816, 1817, 1818, 1820, 1832, a w chwili, gdy to piszemy, obowiązuje ukaz z 23 marca 1871. Zaszły zmiany względem kwestji praw obywatelstwa w Królestwie Polskiem (art. 9) i praw cudzoziemców, żydów, oraz poddanych cesarstwa, zamieszkałych w Królestwie (ust. 17 października 1808, 20 marca 1809, 31 października 1812, 17 (29) stycznia 1828, 19 listopada 1808, 28 maja 1816, 4 lutego 1823; statut. org. z 1832, ust. 27 maja 1836, 12 stycznia 1838, 11 lipca 1852, 5 lipca 1844. Swod Zak., t. 9, art. 1003, 1010—1030. Post. kom. urz. 20 grudnia 1868). Ust. 11 marca 1869 uchyla kaucję dla cudzoziemców Traktaty wiedeńskie z roku 1815 regulują stosunki majątków przeciętych linją graniczną między Rosją a Prusami i Austrją. W rozwinięciu traktatów wiedeńskich była zawarta deklaracja z Prusami 31 grudnia 1835 i 20 lipca 1846 z Austrją. Najważniej-

szem ograniczeniem cudzoziemców jest ustawa z 26 marca 1887 r. zabraniająca im poza obrębem miast i portów nabywać nieruchomości, wydzierżawiać je i zarządzać niemi, a to w gub. Król. Polsk. i 10 guberujach t. zw. kraju Północno Zachodniego. Spadkowe interesy cudzoziemców reguluje cały szereg traktatów międzynarodowych z różnemi państwami i ogólna konwencja z 14 listopada 1896 r. Grunta włościańskie, nadane ukazami z 1864 i 1866, mogą być przedmiotem kupna i przedaży tylko między ludźmi stanu włościańskiego i mieszczanami rolnikami, choć w zasadzie stanowość w Królestwie Polskiem nie istnieje. Instrukcja Rady administracyjnej Królestwa Polskiego z 3 listopada 1825 r. szczegółowo rozwinęła przepisy kodeksu co do aktów stanu cywilnego, a nadto postanowienie Namiestnika z 14 stycznia 1817 i 28 września 1824 określa sposób wydawania wypisów z tychże akt dla rekrutów. Ustawa z 11 maja 1891 postanawia, że zapowiedzi osoby prawosławnej z osobą katolickiego wyznania mogą być ogłaszane tylko w cerkwi, a od 11 lipca 1891 jest doniosła zmiana co do forum konsystorzy katolickich (art. 196 i 204, oraz 197 i 205 prawa o małżeństwie z 1836-go roku Akta stanu cywilnego baptystów powierzono (19 lutego 1880) przedstawicielowi policji, a prawosławnych dziekanom (błahoczynnym, 30 maja 1895), ewangelików superintententom. W zakresie rad familijnych (Post. komitetu urz. 30 czerwca 1866 i 7 czerwca 1868) odróżnić trzeba rady pod prezydencją sędziego pokoju i pod przewodnictwem przedtem wójtów i burmistrzów, teraz ławników sądu gminnego. Co się tycze praw rzeczowych, ukazy uwłaszczające włościan i mieszczan 1864/6 tworzą dwa nowe rodzaje serwitutów wrębu i pastwiska, w formach bliżej tam określonych, a nowele kodeksowe są z 10 października 1818, 26 marca 1843 i 16 czerwca 1830. Postanowienie Komitetu urządzającego dozwala tylko na czasowe dzierżawy nie dłuższe nad 24 lat. Względem „wieczystych" czynszów i dzierżaw główną tendencją kodeksu Napoleona była ich spłata (art. 530), Prawo sejmowe z 13 czerwca 1825 r. poleca stosować ten przepis, o ile warunek wykupna był wymówiony w kontrakcie. Komitet urządzający zastrzega możność spłaty co do osad włościańskich oczynszowanych. Ukaz z 28 października 1866 przywraca „w całej swej mocy" przepis kodeksu Napoleona, a Komitet urządzający 14 (26) lutego 1869 określa warunki spłaty. Z kolei rzeczy prąd zwrócił się wstecz. Komitet do spraw Król. Pol. (15 listopada 1877) rozporządza, że ukaz z 1866 r. nie stosuje się do miasta Warszawy i przedmieścia Pragi (8 września 1887). Zdanie Rady państwa z 11 marca 1896 zmienia przepisy co do wykupu dzierżaw wieczystych w dobrach skarbowych. Zdanie znów tejże Rady Państwa z 23 lutego (7 marca) 1904 r. przywraca możność spłaty wieczystych czynszów od placów ongi skarbowych w Warszawie i na Pradze, tworzy jednak nowe zasady spłaty w porównaniu z ustawą z 1869 roku. Do placów instytucji dobroczynnych (nowela) nie stosuje się procent prawny oznaczony na 5% (uchwały sejmowe z 16 grudnia 1811 i 26 kwiet. 1818), od 17 grud. 1885 podnosi się do 6%. W przedmiocie wywłaszczenia na użytek publiczny mieliśmy przepisy, wynikające z postanowienia Namiestnika z 1816, Rady administracyjnej z 1840 i 1845 i 1852 (6 (18) czerwca) i art. 575, t. 10 Swodu. Wpływ na prawa własności z kodeksu mają ustawy górnicze z 1817 i 1870, oraz ustawa o drogach żelaznych z 1885, ustawa o polowaniu i rybołówstwie (t. 12 Swod. wyd., 1886). W zakresie sukcesyjnym nastąpiły wyjątki co do właścicieli majoratów (4/16 października 1835), duchownych beneficjantów (6 stycznia 1823), ordynacji magnackich (specjalne statuty). Rada administracyjna Król. Pol. w dniu 30 stycznia i 11 lutego 1842 rozwinęła przepisy o spadkach wakujących. W kwestji darowizn na instytucje publiczne jest postanowienie Komitetu do spraw Królestwa z 1 czerwca 1871 r. Procedura cywilna, od 1876 obowiązująca, uchyliła z małym wyjątkiem wszystkie rozporządzenia kodeksu, tyczące się „dowodów". Co do najmu dawne nowele względem dzierżawy majątków skarbowych i instytucji publicznych są zastąpione przez ogólne prawa cesarstwa. W 1860 (21 maja) ustawa o najmie sług reguluje owe stosunki. Wreszcie przymus osobisty został zniesiony. Nowy kodeks karny z 1903 r. (ob.), w chwili, gdy to piszemy, jeszcze nie wprowadzony w wykonanie, oddziała też na pewne zmiany w kodeksie cywilnym. Kończąc powyższy szkic, trzeba zaznaczyć, że o ile ogół obywateli był zaskoczony w 1808 r. narzuconym kodeksem i szemrał z początku, o tyle tenże ogół i prawnicy w Królestwie szybko przyswoili sobie główne zasady ustaw cywilnych francuskich. Wysokie zalety, jasne, wyraźne przepisy, plastyczność orzeczeń, obfita jurysprudencja francuska są przyczynami, że juryści z Królestwa nie silą się bardzo na oryginalną wykładnię tekstu. Gdy ten i ów z pisarzów niemieckich przyznał kodeksowi Napoleona wyższość ponad ustawami współczesnemi, nasi prawnicy uznają zbytecznemi studja porównawcze i w swych rozprawach naukowych grzeszą wielką jednostronnością; każdy z nich poza powagą jurysprudencji francuskiej mało uwzględnia instytucje w innych krajach. Francja w 1904 obchodzi stuletni jubileusz przez wydawnictwo całego szeregu rozpraw, studjów i nowego komentarza. Podobny jubileusz, delegacja prawnicza przy Towarzystwie popierania przemysłu i handlu w Warszawie gotuje na 1908 rok.

Naprzemianległe kąty, wewnętrzne i zewnętrzne, ob. Równoległe linje.

Narada (sanskr.), jeden z siedmiu mędrców wedyjskich. Przypisują mu autorstwo kilkunastu

hymnów Rigwedy, ob. Wedy; uważają go też za jednego z pradżapati, t. j.: praojców ludzkości. Por. Rühler „Grundriss der indo-arischen Philologie" (1896, t. 2).

Narajana, w mitologji indyjskiej najdawniejsze z bóstw: pływa ono w początkach istnienia świata na pierścieniach węża Szesza lub Ananty (nieskończonego), symbolu wieczności, po wielkim oceanie świata. Później bóstwo **N.** za jedno brane było z bogiem Wisznu i Brahmą.

Naraka, w mitologji indyjskiej znaczy: piekło, państwo ciemności, gdzie dusze zmarłych różnym mękom podlegają imię jednego ze złych duchów Asurów, najgorszego i strasznego wroga bogów.

Naramiennik, część dawnej zbroi rycerskiej, ob. Zbroja.

Narbonne-Lara Ludwik Marja Jakób Amalryk, hrabia de..., generał i dyplomata francuski, *1755 w Colorno (księstwo Parmy), †1813 w Torgawie. Według ogólnego mniemania był naturalnym synem króla Ludwika XV. Od dzieciństwa wychowywał się w Wersalu i w 25 r. życia został już pułkownikiem, w r. 1789 oświadczył się za monarchją konstytucyjną, w 1791 mianowany marszałkiem polnym i wkrótce ministrem wojny. W r. 1809 cesarz Napoleon I mianował go generałem dywizji i wysłał do Austrji. W r. 1810 został adjutantem cesarza Napoleona I i odbył z nim razem wojnę 1812. W r. 1813 pojechał jako ambasador do Wiednia. Następnie cesarz mianował go gubernatorem w Torgawie, gdzie umarł na dur.

Narbuttówna Krystyna, podróżniczka i powieściopisarka w duchu zachowawczym, początkowo zwolenniczka ruchu kobiecego, stała się następnie jego przeciwniczką, zrażona zachowaniem się kobiet w Stanach Zjednoczonych. Pisywała korespondencje do *Kroniki rodzinnej* w Warszawie. Osobno ogłosiła powieść na tle życia społecznego Stanów Zjednoczonych p. t.: „W Ameryce" (Warszawa, 1872).

Narkiewicz Jan, ksiądz, *1806, † 1882, dziekan i proboszcz w djecezji Wileńskiej, później kapelan cmentarny w Krakowie, napisał: „Wykład pacierza, Składu Apostolskiego, Przykazań Bożych i kość. ś. ś. Sakr., kondycji do spowiedzi." (Wilno, 1859; Kraków, 1882); „Pamiętnik księdza" (Lwów, 1876); „O religji i głównych jej zasadach" (Kraków, 1881); „Naród a religja" (Poznań, 1876).

Naroże, wyraz proponowany w krystalografji na oznaczenie kąta bryłowego.

Narty, łyżwy do ślizgania się po śniegu, toż co *ski* (ob.).

Nasi Nunzio, polityk włoski, * 1850, był profesorem ekonomji i prawa w Palermo; w 1880 wybrany do izby deputowanych. Od 1898—1899 był ministrem poczt i telegrafów w gabinecie Pelloux. Od 1901 był ministrem oświaty w gabinecie Zanardellego. W r. 1904 oskarżony o przekupstwa i roztrwonienie grosza publicznego, zbiegł.

Nasiadówka *(zycbad)*, ob. Kąpiel.

Nasieniotok *(spermatorrhoea)*, chorobliwy i mimowolny odpływ nasienia męskiego, nie połączony z podnieceniem płciowem. Jest najczęściej następstwem nadużyć płciowych; często towarzyszy mu ogólny rozstrój nerwowy. Niekiedy jest następstwem zmian chorobnych mózgu lub rdzenia kręgowego. Dziełka popularne przedstawiają często następstwa tej choroby w barwach znacznie przesadnych, a czytanie takich pism łatwo chorych prowadzi do hipochondrji.

Nastika (sanskr. od na asti—niema), nazwa indyjska sceptyków, ateistów.

Nastrojowa poezja i sztuka, takie miano nadano w końcu XIX i początkach XX w. twórczości literackiej i artystycznej, dążącej nie do odtwarzania zjawisk życiowych, lecz do wywoływania nastrojów, czyli wzruszeń w duszy widzów słuchaczów i czytelników, ob. Modernizm, Symbolizm. Por. Ignacy Matuszewski „Słowacki i Nowa sztuka" (wyd. 2, Warszawa, 1904), rozdział p. t.: „Istota i rola nastroju."

Nastrój, ob. Nastrojowa poezja.

Natanson Jakób, chemik, † 1884 w Warsz.

Natanson Władysław, fizyk, ogłosił nadto: „Wiadomości z nauki fizyki dla seminarjów nauczycielskich" (Lwów, 1901; wyd. 2, 1902).

Natroborokalcyt, minerał, ob. Boronatrokalcyt.

Natron, naturalny węglan sody, ob. Sód.

Natryskiwacz, toż co irygator (ob.).

Natywizm (łac.), wyraża teorję, według której pewne jakieś istotne cechy lub własności jakiejś rzeczy są jej wrodzone. W filozofji, albo, dokładniej mówiąc, w teorji poznania, nazywamy **N.** pogląd, który albo całą naszą wiedzę, albo niektóre jej składniki uważa za wrodzone umysłowi naszemu. Używamy zwykle wyrazu **N.** jako przeciwieństwa do empiryzmu, na określenie teorji t. zw. „idei wrodzonych."

Nawka, małża, toż co arka, ob. Arca.

Nawodne budowle, budowle na palach, ob. Palowe budowle.

Nawojki książeczka albo modlitewnik jest to zabytek rękopiśmienny języka polskiego z końca XV wieku, pisany na pergaminie. Książeczka ta małego formatu, w oprawie; treścią jej są modlitwy układane z wzorów niemieckich i czeskich. Oryginał na początku XIX w. posiadała rodzina Godzimirskich w W. Ks. Poznańskiem. Od kilku wieków modlitewnik ten przechowany leżał w srebrnej szkatułce, a na wierzchu wyryty był napis łaciński, świadczący, że na książeczce tej modliła się św. Jadwiga księżniczka; kardynał Bernard Maciejowski darował ją siostrze swojej, Annie Wapowskiej, a wnuk jej Stanisław Wapowski w r. 1634 darował ją bibljotece kościelnej. Według Maciejowskiego (Piśm. 1 i 364), nazwa

N. pochodzi od kilkakrotnie powtórzonego w tekście imienia Nawojki. Oryginał przepadł bez wieści, a futerał srebrny znajduje się na zamku Fischbach w pobliżu, Warmbrunu, i zamyka w swem wnętrzu egzemplarz drukowany z 1823. Por. Wł. Nehring, „Książeczka Jadwigi" (1876); Danysz „Das Gebetbuch der heiligen Hedwig" (1881); Mańkowski „Zur Frage nach den Quellen des Hedwigsbüchleins" (1887); Erzepki „W sprawie rękopismu książeczki Nawojki" (Poznań, 1889).

Nawrocki Feliks, fizjolog, † 1902 r. w Warszawie.

Nawrotowski Piotr, ksiądz, żył w połowie XVIII w., napisał ciekawy utwór z doby saskiej, p. t.: „Pamiątka czułości pasterskiej Wacława Hieremina Sierakowskiego" (1751); druga część ma tytuł: „Brzęk trądu próżniaka na górze kościoła hyzeńskiego"; jakkolwiek liche, napisany wierszem, ale zajmujący to utwór; charakteryzujący czasy Karola XII.

Nea Kaimeni, nowa wyspa wulkaniczna obok Santorinu, ob. Wulkany i Santorin.

Neander, właściwie Neumann Michał, * 1525 w Soranie, † 1595 w Ilfeldzie, humanista niemiecki, kształcił się w r. 1542 w uniwersytecie witemberskim, gdzie był uczniem Melanchtona. W roku 1547 został nauczycielem w Nordhausen, a w r. 1550 był nauczycielem w Ilfeldzie. Odznaczył się jako niepospolity znawca języka greckiego. Por. Klemm „Michael Neander Grossenhein" (1885).

Nedbal Oskar, muzyk i kompozytor czeski, * 1874 w Taborze, kształcił się w konserwatorjum w Pradze, był uczniem Dvorzaka. **N.** z wielkiem powodzeniem występował z koncertami w różnych miastach Europy i Ameryki. Z wielu kompozycji na wyróżnienie zasługują: „Variace" na temat Ant. Dvorzaka. Sonata h. moll, Scherzo caprice balet „Hloupy Honza" i in.

Neeffa młotek, toż co młotek Wagnera, przyrząd do przerywania prądu elektrycznego. ob. Indukcja.

Neftali, patrjarcha biblijny, był 6-ym synem Jakóba i służebnicy Bali (Bilhah); od niego wywodziło ród swój pokolenie, noszące jego imię.

Negri Kajetan, pisarz i polityk włoski, * 1838 w Medjolanie, † 1902. Początkowo służył w wojsku, następnie poświęcił się geologji i historji. Był posłem do parlamentu i senatorem. Napisał: „La géologie de l'Italie" (1870); „Théorie de l'évolution des sciences naturelles", „Le Christianisme dans l'histoire" (1872); „La crise religieuse" (1878) i in.

Negroni Karol, historyk i prawnik włoski, * 1819 w Vigevano, † 1896 w Novarze, był syndykiem Novary i posłem do parlamentu; studjował z zamiłowaniem Dantego, którego wydanie miał sobie powierzone: „Commento alla Divina Commedia" (Medjolan, 1888). Majątek swój Karol Negroni zapisał na cele dobroczynne. Ogłosił drukiem: „La Biblia volgare secondo la rara edizione del 1431" (Bolonja, 1882 — 83, 10 t.); „Discorso inaugurale del monumen to di G. Regaldi" (Novara, 1887); „La Cronaca di Vigevano scritta nel 1484 da Cesare Nebilunio" (Turyn, 1891) i in.

Negryci, *Negritos*, murzyni australscy, ob. Australja.

Nehrlichowa Wincenta, autorka polska, podpisywała się pseudonimem: Marja Godziemba. Napisała: „Kunos," obraz dramatyczny (Kraków, 1866); Wajdelotka" dramat (Kraków, 1866). Por. Estreicher „Bibljografja polska XIX wieku" (t. 3, str. 220).

Nekrolatrja, cześć składana komu nieżyjącemu, jak naprzykład cześć oddawana pamięci zmarłych przez składanie wieńców na grobach i t. p., bądź w rocznicę śmierci, bądź w pewne dni na to przeznaczone.

Nelleman Jan, minister duński, * 1831 w Kopenhadze, od r. 1859 profesor tamtejszego uniwersytetu i radca najwyższego trybunału. W roku 1875 został ministrem sprawiedliwości w gabinecie Estrupa i ministrem dla Islandji; w 1896 podał się do dymisji. Napisał: „Den ordinaire civile proces maide" (wyd., 1892); „Läreu om execution og auktion" (1871); „Civil processens almindelige deel" (1887) i in.

Nelidow Aleksander Iwanowicz, dyplomata rosyjski, w r. 1897 został posłem w Rzymie.

Nemon (właściwie Niemon). Jak mówi podanie, nazywał się tak przywódca żeglarzy śmiałych, którzy przybyli do Żmujdzi niewiadomo skąd i kiedy; panował na Żmujdzi za życia, a potem był czczony jako bóstwo. Świątynie jego znajdują się w Niemonajciach nad Niemnem.

Nemours Ludwik Karol Filip Rafael, ks. Orleański. Żona jego drugiego syna, ks. d'Alençon, Zofja ks. bawarska, znalazła 1897 straszną śmierć w płomieniach w bazarze urządzonym w celu dobroczynnym przy ulicy Goujon w Paryżu.

Nencki Marceli, chemik, † 1901 roku w Petersburgu. Por. Nusbaum, Pruszyński i Trzciński „Rys 25-letniej działalności Marcelego Nenckiego" (Warsz., 1897), oraz W. Leppert „Przemówienie na posiedzeniu sekcji chemicznej" (*Wszechświat*, 1901, str. 678 i nast.).

Nencki Marceli.

Neoimpresjoniści, grupa malarzy francuskich i belgijskich, którzy od r. 1886 poczęli wystawiać swoje obrazy i propagować swój system kolorystyczny dążący do osiągnięcia możliwego blasku formy i siły światła, za pomocą rozkładu barw na elementy widma słonecznego, które dopiero na siatkówce oka zlewają się z sobą. Z powodu techniki nazywają się **N.** „pointylistami," gdyż malują oni punktami barwnemi, które do-

piero oglądane z pewnej odległości wytwarzają obrazy przedmiotów. Por. P. Signac w piśmie *Pan* (1898) i w *Revue Blanche* (1898).

Neoimpresjonizm, ob. Neoimpresjoniści.

Neokantjanizm, *Nowokantyzm,* zwrot w filozofji nowoczesnej do zasad, wypowiedzianych i ugruntowanych przez Kanta (ob.). Rozpoczęli go Kuno Fischer i Zeller, a najwszechstronniej przeprowadził i umotywował właściwy założyciel szkoły **N.**, F. A. Lange, przeciwstawiając ścisłą wiedzę naukową metafizyce. Pierwsza opiera się na naukach przyrodniczych i wyjaśnia je ze stanowiska mechanicznego, druga jest objawem twórczości myślowej (Begriffsdichtung), dopełniającej ograniczone zasoby wiedzy ścisłej ze stanowiska ideału. Nie ma ona nic do czynienia z prawdą przedmiotową, pomimo to natura naszego umysłu wytwarza z konieczności taki świat ideału, jako schronienie przed ciasnotą zmysłów i jako niezbędny współczynnik wszelkich naszych dążności na polu etyki i sztuki. Do zwolenników **N.** należą: H. Cahen, H. Vaihinger, P. Natorp, H. Vorländer, L. Woltmann, O. Liebmann, A. Stadler, W. Windelband, Fr. Paulsen. Samodzielny odłam **N.** stanowi filozofja imanentna, uznająca wrażenia, wyobrażenia, pojęcia i sądy za jedyną realność. Wpływ nauki Kanta odbił się i na pogląd wielu przyrodników (Meyer, Helmholz, Rokitansky, Dubois Reymond, H. Hertz etc.). Do Kanta również zbliżył się i Wundt. We Francji **N.** reprezentuje M. Renouvier, Fr. Pillon i t. d.

Neokrytycyzm, ob. Neokantjanizm.

Neolityczny, w geologji toż co neozoiczny czyli cenozoiczny, trzeciorzędowy okres geologiczny, ob. Geologja. *Okres neolityczny,* w archeologji, nowszy okres kamienny (ob. Kamienny okres, t. 16).

Neo-Maltuzjanizm, prąd współczesny, wznawiający teorje Malthusa (ob.) i dążący do ograniczenia wzrostu ludności, w celu wzmożenia dobrobytu powszechnego. Jako środek do tego propaguje **N. M.** nie celibat i wstrzemięźliwość płciowa, jak Malthus, lecz różne sposoby techniczne, przeszkadzające zapłodnieniu. Prąd ten zrodził się w Anglji, gdzie powstała w 1882 Liga Neo-maltuzjańska. Por. Ch. Drysdall „The population question according to Malthus and Mill" (1873); Anni Besant „The law of population"; G. Stille „Der Neo-Multhusianismus, das Heilmittel des Pauperismus" (1880); Otto „KünstlicheUnfruchbarkeit (1894); Usher „Neo-Malthusianizm" (1898).

Neon, nowo odkryty gaz w atmosferze, ob. Atmosfera (t. 16).

Nepa, *płoszyca,* owad, ob. Pluskwy.

Nerejda, *łyśnik,* robak, ob. Pierścienice.

Nerkowiec, minerał, toż co nefryt (ob.).

Nernsta lampa, nowa elektryczna lampa żarowa, ob. Elektryczne światło (t. 16).

Neruda Franciszek, * 1843 w Bernie, wjolonczelista. Od r. 1864—76 był koncermistrzem w Kopenhadze i założył tam r. 1868 towarzystwo muzyki kwartetowej; po śmierci Godego został dyrektorem Towarzystwa muzycznego. „Napisał: „Marsze słowackie," kilka koncertów smyczkowych i t. p. W r. 1894 otrzymał tytuł profesora muzyki.

Nerwica, w ogólności choroba nerwowa, ob. Nerwowe choroby.

Nerwowe zwoje, ob. Nerwy.

Nestle'a mączka, mleko sproszkowane, ob. Mleko (t. 16).

Netta czyli *Mota,* rzeka, ob. Necko.

Neuber Fryderyka Karolina zwana zwykle Neuberin, * 1697 roku w Reichenbachu, † roku 1760 w Laubegaście pod Dreznem. Słynna aktorka, która przyczyniła się bardzo do podniesienia teatru niemieckiego. Por. von Reden-Esbeck „Karoline **N.** und ihre Zeitgenossen" (Lipsk, 1881).

Neugebauer Franciszek Ludwik, lekarz, napisał jeszcze „Wspomnienia z wycieczki na Szpieberg i pobrzeże Norwegji" (Warszawa, 1902).

Neumann Angelo, śpiewak, a następnie dyrektor teatru niemieckiego, * 1838 początkowo występował (od 1859—76) jako tenor, później był dyrektorem opery w Lipsku, a następnie zajął się urządzaniem przedstawień oper wagnerowskich w różnych miastach Europy. W 1882 był dyrektorem teatru w Bremie, a od 1885 r. dyrektorem teatru w Pradze.

Neumanowa Anna wydała nadto: „Poezje" (Kraków, 1901).

Neuwert-Nowaczyński, ob. Nowaczyński-Neuwert.

Newmann Franciszek Wilhelm, publicysta, historyk i filozof angielski, † 1897 w Londynie.

Niebieska rzeka, ob. Jangce-Kjang.

Niebochronka, toż co palma wachlarzowa, ob. Corypha.

Nie-Dante, pseudonim Jul. Starkla.

Niedodma płuc, ob. Atelektaza płuc.

Niedosyt, toż co bulimja (ob.).

Niedowidzenie, toż co niedoślep (ob.).

Niedowład, bezwład, ob. Paraliż.

Niedziałkowski Karol, ks. biskup łucko-żytomierski, pisał nadto: „Studja estetyczne" w „Bibljotece dzieł chrześcijańskich" (Warszawa, 1901).

Niedzielski Juljan, budowniczy, * 1849 r. w Stryszowie, † 1901 w Wiedniu. Uczeń słynnego architekta wiedeńskiego, Ferstla, po którego śmierci wykończył budowę, zaczętą przez Ferstla, uniwersytetu tamtejszego. **N.** wzniósł wiele budynków w Wiedniu, zamek ks. Lubomirskiego w Chaczewicach, a za projekt teatru w Reichenbergu otrzymał pierwszą nagrodę.

Niedzielski Franciszek, † 1871, w młodym wieku, publicysta należący do młodzieży, grupującej się od r. 1867 około *Przeglądu tygodniowego* w Warszawie. Pomieszczał w tem piśmie studja, recenzje teatralne, a wyjechawszy do Paryża, nadsyłał artykuły, w r. 1868 kroniki miesięczne.

Niedźwiedzia wyspa, której wielkość oceniał Nordenskjöld na 66 klm. kw., obejmuje rzeczywiście 670 klm. kw. i tworzy równinę, na południu tylko wznoszą się góry ze szczytem Misery (497 m.). Drobne rzeki płyną na stronie wschodniej wyspy, która jest nader bogata w jeziora wody słodkiej (około 60). Znajdują się tu bogate pokłady węgla, które w r. 1898 zaczęło eksploatować towarzystwo niemieckie z Hamburga.

Niegusz Mirko Petrowicz, ob. Petrowicz.

Niemcewicz Juljan Ursyn. Jego „Pamiętniki o czasach Księstwa Warszawskiego" (1807 — 9), wydał Al. Kraushar (Warszawa, 1903).

Niemcy, *dzieje.* Nowo mianowany na miejsce ks. Hohenlohego kanclerz rzeszy, hr. Bernard Bülow, otworzył w d. 14 listopada 1900 parlament niemiecki i zażądał uchwalenia kredytów na pokrycie kosztów ekspedycji chińskiej (ob. Chiny). Parlament uchwalił 152,777,000 „funduszu chińskiego;" oponowali tylko socjaliści, wychodząc z zasady, że ekspedycja wojenna do Chin była czynem niehumanitarnym, gdyż bokserzy (ob.) bronili tylko swojej ojczyzny, gdy żołnierze niemieccy dopuścili się bezcelowych okrucieństw. Następnie, z powodu podróży b. prezydenta Transwalu (ob.), Krügera, poruszono w parlamencie sprawę „serwilizmu" rządu niemieckiego względem Anglji. Po przyjęciu budżetu na r. 1901 r. parlament odroczono do dnia 19 kwietnia 1901. Po zebraniu się w tym terminie załatwiono wiele spraw natury prawno-administracyjnej; w d. 12 maja 1901 r. odroczono parlament do 26 listopada 1901. We wrześniu 1902 Najjaśniejszy Pan Mikołaj II, cesarz rosyjski, przybył do Gdańska na manewry floty i spotkał się z cesarzem niemieckim. Parlament niemiecki zebrał się 26 listopada 1901 r. W grudniu 1901 zajęto się obradami nad nową taryfą celną, co wywołało żywe debaty. 10 grudnia 1901 ks. Ferdynand Radziwiłł wniósł interpelację w sprawie nadużyć wrzesieńskich (katowanie dzieci polskich przez niemieckiego nauczyciela za to, że nie chciały się uczyć religji w języku niemieckim). Kanclerz Bülow oświadczył, że sprawa ta należy do forum sejmu pruskiego. Interpelację ks. Radziwiłła popierał Roeren (centrum), Dziembowski i Ledebur (socjalista). W lutym 1902, cesarz Wilhelm obchodził 25-letni jubileusz służby wojskowej; 15 lutego książę Henryk pruski wyjechał do Ameryki, aby złożyć wizytę prezydentowi Roosveltowi. Komisje parlamentarne obradowały dalej nad taryfą celną. Centrum zgodziło się na wniosek kompromisowy, przyjęty także przez narodowo-liberalnych i konserwatystów. Według tego wniosku, cło minimalne od pszenicy miało wynosić 6 marek, a od innych gatunków zboża 5.50. Sekretarz stanu Posadowski oświadczył, że rządy związkowe nie zgodzą się nigdy na ten wniosek. W kwietniu 1902 kanclerz Bülow zrobił wycieczkę do Wenecji i do Wiednia w celu porozumienia się z rządami włoskim i austrjackim co do odnowienia trójprzymierza. W maju 1902 r. cesarz Wilhelm wydał reskrypt zapowiadający zniesienie t. zw. paragrafu dyktatorskiego w konstytucji Alzacji i Lotaryngji, 5 czerwca 1902 cesarz Wilhelm podczas uroczystości w zamku malborskim wygłosił gwałtowną mowę przeciwko Polakom. Delegaci miast niemieckich, zebrani na wiec w Berlinie, uchwalili rezolucję przeciwko podwyższeniu ceł zbożowych. W sierpniu 1902 cesarz Wilhelm przybył do Rewla i spotkał się tam z Najjaśniejszym Panem, Cesarzem rosyjskim. W końcu sierpnia 1902 król włoski Wiktor Emanuel przybył do Berlina z wizytą. We wrześniu 1902 cesarz Wilhelm przybył do Poznania na otwarcie muzeum prowincjonalnego i wygłosił mowę, w której zapewniał, że nikt nie zamierza naruszać tradycji religijnych, historycznych i narodowych Polaków, byle tylko byli dobrymi Prusakami. W październiku 1902 parlament niemiecki uchwalił wbrew życzeniu kanclerza Bülowa proponowaną przez komisję podwyżkę ceł od zboża. Z powodu podanych przez pisma socjalistyczne rewelacji o życiu zmarłego fabrykanta armat Kruppa, cesarz Wilhelm wygłosił w Essen gwałtowną mowę przeciwko socjalistom (26 listopada 1902). W grudniu rozpoczął się zatarg Niemiec z Wenezuelą. Połączona eskadra niemiecko-angielska zabrała 3 okręty wenezuelańskie i 3 z nich zatopiła w morzu. Zatarg ten (ob. Wenezuela) zakończył się dzięki wdaniu się w tę sprawę Stanów Zjednoczonych. W czerwcu 1903 odbyły się nowe wybory do parlamentu niemieckiego, które wykazały olbrzymi wzrost socjalizmu w Niemczech. Wybrano: 52 konserwatystów, 19 wolnokonserwatystów, 9 antysemitów, 100 centrowców i dwóch „hospitantów" centrowców i dwóch „hospitantów" centrum, 51 narodowców liberalnych, 21 członków stronnictwa wolnomyślnego, 6 demokratów południowo-niemieckich, 9 członków związku wolnomyślnego, 84 socjalistów, 9 Alzatczyków, 16 Polaków, 3 welfów, 7 członków związku rolniczego i chłopskich, 1 Duńczyka, 11 stojących poza partjami. Z Polaków wybrano do parlamentu: Antoniego Chłapowskiego, Ferdynanda ks. Radziwiłła, ks. prałata Jażdżewskiego, Leona Czarlińskiego, Józefa Głębockiego, Bernarda Chrzanowskiego, dr. Józefa Krzymińskiego, Romana Jauta-Półczyńskiego, Władysława Wolszlegiera, dr. Witolda Skarzyńskiego, Macieja hr. Mielżyńskiego, Józefa Mycielskiego, Leona Grabskiego, Jana Brejskiego, Wiktora Kulerskiego, oraz Wojciecha Korfantego. Ten ostatni jest pierwszym posłem polskim, wybranym ze Śląska, gdzie dotychczas Polacy oddawali głosy członkom partji centrum; kiedy jednak centrum poczęło coraz bardziej przechylać się ku hakatyzmowi i pochwalać antypolską politykę rządu pruskiego, postanowiono, wbrew życzeniom partji redaktora „Katolika," Napieralskiego, zerwać

z centrum i głosować za własnym kandydatem. Pomimo nadzwyczajnych trudności i nadużyć, jakie czynili Niemcy, którym pomagały władza, policja i księża z arcybiskupem wrocławskim kardynałem Koppem na czele, postawiono i wybrano własnego kandydata Korfantego, który został bez żadnych trudności przyjęty do Koła polskiego. Drugi Polak śląski, Królik, złączył się z centrum katolickiem. Wśród nowo-wybranych posłów polskich przeważał element radykalniejszy, i dlatego wystąpienia ich w parlamencie miały charakter żywszy i śmielszy niż poprzednio. W grudniu centrum, w parlamencie niemieckim wystąpiło z ważnym i popularnym wnioskiem, który oddawna tkwił w życzeniach wszystkich stronnictw. Wniosek żąda przyznania członkom parlamentu djet poselskich, czyli wyjarzmienia ich z pod despotyzmu niemocy materjalnej. Dotychczas wielu najgodniejszych nie mogło przyjąć mandatu poselskiego tylko dlatego, że nie mieli odpowiednich funduszów, aby zamieszkać przez znaczną albo nawet znaczniejszą część roku w Berlinie i opędzać potrzeb drogiego w stolicy życia. Wniosek opiewa w swojej zasadniczej części: „Członkowie parlamentu otrzymują z funduszów państwa podczas sesji ustawodawczej, a mianowicie podczas trwania jej, tudzież przez osiem dni przed otwarciem sesji i przez osiem dni po zamknięciu jej prawo wolnego przejazdu na kolejach, przez czas pobytu zaś w Berlinie, djety poselskie w wysokości 20 marek dziennie. Pobytowi w Berlinie równa się, jeżeli poseł z powodu spraw parlamentarnych nie może być obecny w Berlinie.“ Pobieranie djet nie czyni posła zawisłym od rządu, ponieważ fundusze państwowe nie są jego własnością, lecz narodu. Walka przeciw djetom prowadzona była dotychczas pod hasłem doktryny, z którą raz zerwać należało w interesie dopuszczenia do parlamentu najzasłużeńszych, zaś nie zawsze najbogatszych. Pomiędzy dwudziestu trzema wnioskami, zaprojektowanemi przez Koło polskie, znaczna część traktowała kwestje socjalno-polityczne; inne dotykały swobodnego nauczania religji, zniesienia ustawy przeciw Jezuitom, wnoszenia do ksiąg sądowych imion polskich w ich brzmieniu polskiem, zaostrzenia przepisów, zabezpieczających wolność wyborów, zniesienia paragrafów, wymierzonych przeciw duchowieństwu polskiemu. Polski centralny komitet wyborczy, postanowił wchodzić w takim tylko razie w kompromisy z innemi frakcjami politycznemi, jeżeli wszyscy członkowie komitetu na to się godzą. Kiedy postawiono w parlamencie wniosek dodatków do pensji dla urzędników pocztowych, przebywających w prowincjach polskich, po długich i ożywionych debatach, wniosek ten odrzucono, jako nieetyczny. Było to potępienie polityki pruskiej w dzielnicach polskich przez reprezentację całego kraju niemieckiego. Wogóle w parlamencie rzeszy partje opozycyjne zaznaczały wyraźnie swoją niechęć do utożsamienia ideałów pruskich z dążeniami niemieckiemi. Nawet dyletantyzm estetyczny cesarza Wilhelma, który występował wrogo przeciwko nowym prądom w sztuce, doczekał się surowej krytyki.—Cesarz Wilhelm zachorował na gardło i musiał poddać się operacji wycięcia nowotworu. Operacja się udała, ze względu jednak na to, że ojciec cesarza Fryderyka II umarł na raka w gardle, istniała obawa, czy choroba się nie powtórzy. — Nazewnątrz mieli Niemcy dużo kłopotu w kolonjach afrykańskich. W listopadzie 1903 powstali Hotentoci z pokolenia Bondelzwartów (na granicy posiadłości niemieckich i angielskich przy ujściu do morza rzeki Pomarańczowej). Wymordowano załogę niemiecką w Usibji oraz kupców niemieckich. Przyczyną powstania było brutalne obchodzenie się Niemców z krajowcami. Na początku 1904 r. zbuntowało się plemię Hererów (ob.) i również wymordowało kolonistów niemieckich. W celu stłumienia powstania wysłano parę statków z załogą. Po rozpoczęciu wojny rosyjsko-japońskiej Niemcy ogłosiły swą neutralność. W marcu rada związkowa zniosła jeden z paragrafów ustawy o Jezuitach, dozwalając im jako jednostkom, nie jako zakonowi, przebywać w granicach państwa. Było to ustępstwo na rzecz centrum, w celu oderwania tej potężnej partji od opozycji. W marcu Hererowie rozbili oddział niemiecki pod dowództwem Glasenapa, i rząd wysłał do Afryki nowy kontyngens wojska. Mimo to powstanie się wzmagało, i wojska niemieckie nie mogły mu podołać. Hererowie, zbrojni w oręż europejski, walczyli śmiało i z planem. W maju pułkownik Dürr, posprzeczawszy się z naczelnikiem rządu kolonjalnego, Leutweinem, powrócił, a na miejsce jego wyznaczono jenerała Trotha i zażądano nowych kredytów od parlamentu na wojnę, której koszta obliczono na 50 miljonów. Poseł Bebel wystąpił w parlamencie z ostrą krytyką działalności kolonizacyjnej Niemiec, która bankrutuje wskutek brutalności urzędników i oficerów. Rozeszły się pogłoski o ruchu powstańczym wśród innych plemion murzyńskich. Pod względem politycznym w maju 1904 r. Niemcy wskutek zbliżenia się Anglji i Włoch do Francji znalazły się w zupełnem odosobnieniu, na co socjaliści zwrócili w parlamencie uwagę.

Niemec Bogumił, botanik, * 1873 w Prasku pod Nowym Bydzowem w Czechach, studjował nauki przyrodnicze w Pradze i Jenie, w r. 1899 habilitował się jako docent, a 1901 został profesorem botaniki ogólnej i dyrektorem pracowni botanicznej uniwersytetu czeskiego w Pradze. Ogłosił znaczną liczbę rozpraw z anatomji porównawczej i fizjologji roślin w języku czeskim i niemieckim.

Niemira Stanisław. Błędnie przypisano mu wydrukowanie „Encyklopedji kościelnej“ oraz

„Historji powszechnej“ Holtzwarta; wykonała to firma drukarska Fr. Czerwińskiego.

Niemirowicz-Danczenko Włodzimierz, dramatopisarz i powieściopisarz rosyjski, * 1858 w Tyflisie, kształcił się tamże, a później w uniwersytecie w Moskwie, gdzie następnie został nauczycielem w szkole dramatycznej. Z utworów jego celniejsze są: „Sczastliwiec“ (1887); „Posledniaja wola“ (1888); „Ciena żizni“ (1896) i in.

Niemojewski Andrzej. Jego „Listy człowieka szalonego,“ wyszły w wyd. 2, w Warszawie, 1903. Wydał prócz tego we Lwowie „Legendy,“ oparte na motywach Ewangelji. Dzieło to było skonfiskowane przez prokuratorję, ale po procesie puszczone ze skróceniami.

Niemojowski Ludwik, literat, * 1823, † 1892.

Nieniewski Apolonjusz Paweł, budowniczy, * 1856 w pow. Sieradzkim, kształcił się w Krakowie, od 1875—80 w politechnice w Rydze, poczem wyjechał do Wiednia i Paryża 1881; od roku 1882 zamieszkał w Warszawie. W r. 1884 przebudował pałac Brühlowski na biuro telegratów pod kierunkiem Karola Kozłowskiego. Od roku 1886 pracował w biurze Józefa Dziekońskiego. W r. 1894—96 wykładał gieometrję w szkole technicznej Świecimskiego. Od r. 1897 należał do spółki budowniczej w Władysławem Kozłowskim, z którym razem wykonał projekt Hal Targowych dla Warszawy, „Dom pracy“ Mańkowskich, gmach Tow. Ziem. w Płocku i in. Obecnie pracuje nad projektem szkół miejskich w Warszawie.

Nieprzemakalność, ob. Wodotrwałe czyli nieprzemakalne materjały.

Nieradka, roślina, ob. Androsace.

Niesiecz, roślina, ob. Cicca.

Nieskończonostka, nazwa używana przez niektórych matematyków na oznaczenie ilości nieskończenie małej, stąd też *rachunek nieskończonostkowy* ma oznaczać rachunek infinitezymalny. Ob. Nieskończenie wielka ilość, Infinitezymalny rachunek.

Niesporczaki *(Turdigrada)*, ob. Pająki.

Nietzsche Fryderyk. Por. jeszcze: H. Lichtenberger „La philosophie de Nietzsche“ (1896); Otto Ritschl „Nietzsches Welt und Lebensanschauung“ (1899); T. Ziegler Friederich **N.**“ (1899); Horneffer „Nietzsches Lehre von der Ewigen Wiederkunft des Gleichen und deren bisherige Veröffentlichung“ (1899); I. de Gauttier „De Kant a **N.**“ (1900); Zeitler „Nietzsches Aesthetik“ (1900); Gustaw Naumann „Zarathustra Kommentar“ (1899—1900); Deussen „Erinnerungen an Friederik **N.**“ (1901).

Niewęgłowski Bolesław Aleksander, matematyk, syn Henryka Niewęgłowskiego (ob.), * roku 1848 w Paryżu, kształcił się w szkole normalnej wyższej, był profesorem w różnych liceach, 1895 został inspektorem akademji. Ogłosił liczne rozprawy w różnych pismach matematycznych, oraz podręczniki: „Cours d'algèbre“ (2 t., 5 wyd., 1903); „Cours de géometrie analytique“ (3 t., 1894—96); „Cours de géométrie élementaire“ (1898). W języku polskim ogłosił w *Wiadomościach matematycznych*: „O metodzie skróconej wyciągania pierwiastku kwadratowego“ (1901); „O teorji momentów“ (1901).

Niewiadomski Eligjusz, prowadził potem przez czas pewien dział krytyki artystycznej w *Kurjerze Warszawskim*. Pisuje artykuły treści estetycznej w *Tygodn. ilustr.* (O witrażach Wyspiańskiego i t. d.), *Gazecie polskiej*. Z dzieł malarskich ostatnich lat zasługuje na uwagę doskonały portret S. Żeromskiego.

Niezmiennik. *Teorją niezmienników* czyli *inwarjantów*, albo też *algebrą nową* lub *nauką o formach*, nazywa się nowa gałąź matematyki, zajmująca się pewnym sposobem przekształcania wyrażeń czyli form algebraicznych, które przy wprowadzaniu nowych zmiennych w istocie rzeczy pozostają niezmienne. Por. F. Meyer „Bericht über den gegenwärtigen Stand der Invariantentheorie“ (1892, przekł. polski, Warszawa, 1899); E. Pascal „Repertorjum matematyki wyższej“ (przekł. polski S. Dicksteina, Warszawa, 1900).

Niger Stanisław, lekarz, ob. Chróściewski.

Nigra Konstanty, dyplomata włoski, ambasador w Wiedniu, ustąpił w styczniu 1904 ze swego stanowiska i wydał w r. 1895 dzieło o włoskiej poezji ludowej „Canti popolari piemontesi.“

Nisko, miasto powiatowe w Galicji Zachodniej, na lewym brzegu Sanu, posiada szkołę ludową, fabrykę świec i zapałek, 4,000 miesz. Jest to właściwie tylko wieś, która jest siedliskiem władz *powiatu Niskiego*, obejmującego 973 klm. kwadr., z ludnością 62,000 miesz. Z powodu gruntu nieurodzajnego powiat ten należy do najuboższych w Galicji, posiada tylko rozległe lasy, a ludność zajmuje się spławianiem drzewa, oraz pędzeniem smoły i terpentyny.

Nisus, krogulec, ob. Jastrząb.

Niszan, po persku=znak; w języku tureckim =order.

Nitella, rodzaj ramienic, ob. Characeae.

Nitnik, robak, toż co drucieniec, ob. Gordius.

Nittis, Józef de..., malarz włoski, * 1846 r. w Barletta, † 1884 r. w Saint Germain, kształcił się z początku samodzielnie, potem w Paryżu, pod kierunkiem Meissonier'a i Gérôme'a. Najlepsza jego praca, „Place des Pyramides,“ znajduje się w muzeum w Luksemburgu. Z wielu innych na wyróżnienie zasługują: „Waterloo Bridge,“ „Green Park,“ „Efekty śniegu w Paryżu“ i wiele innych. Pastele jego i akwaforty posiadają duże zalety artystyczne.

Nizamije, tak nazywają się w Turcji sądy świeckie, podlegające zwierzchnictwu ministra sprawiedliwości, dla odróżnienia ich od dawniejszych trybunałów duchownych (szer'i), których głową najwyższą jest Szeich-ul-Islam, a które, wydając wyroki swe, zwracają uwagę jedynie na

prawo kanoniczne i zwyczajowe muzułmańskie, oparte na Koranie (ob.).

Niżankowski Jędrzej, * w końcu XVI wieku, † 1655 w Krakowie, sławny organista polski, kształcił się w Rzymie u Frescobaldiego, kompozytora i organisty przy kościele św. Piotra; następnie **N.** był organistą u Dominikanów w Krakowie.

Noack Ludwik, filozof niemiecki, ze szkoły Hegla, † 1885 w Giessen, gdzie był profesorem, i bibljotekarzem. **N.** trzymał się głównie Reiffa i Plaucka, pisał także o Kancie. W r. 1858—63 był redaktorem pisma naukowo-popularnego p. t.: „Psyche." W r. 1879 wydał najważniejszą swą pracę p. t.: „Philosophie geschichtliches Lexikon" (Lipsk). Z innych jego dzieł główniejsze są: „Der Religionsbegriff Hegels" (Darmstadt, 1845); „Mythologie und Offenbarung" (Darmstadt, 1845—46); „Die Theologie als Religionsphilosophie in ihrem wissenschaftl. Organismus" (Lubeka, 1852); „Die Christliche Mystik des Mittelalters und seit dem Reformationszeitalter" (Królewiec, 1853) i in.

Nobla proch bezdymny, *balistyt,* ob. Proch.

Nocard Edmund Izydor Stefan, weterynarz, * 1850, † 1903 r.; po ukończeniu studjów odbył kompanję niemiecką 1870—71, w 1883 badał cholerę w Egipcie, w 1893 zrzekł się posady dyrektora szkoły weterynaryjnej i został ordynatorem w instytucie Pasteura. Ogłosił: „La tuberculine" (1892): „Application de la malléine au diagnostic de la morve latente" (1892); „Traitement de l'actinomycose par l'iodure de potassium" (1893); „Les tuberculoses animales, leurs rapports avec la tuberculose humaine" (1895); „Les maladies microbiennes des animaux" (1895); „La tuberculose du bétail" (1897) i in.

Nocna świeca, roślina, ob. Wiesiołek.

Nocny łuk, ob. Dzienny łuk.

Noé, Amadeusz de..., karykaturzysta francuski, podpisujący się pseudonimem: Cham, * 1819 w Paryżu, † 1879 tamże, był synem hr. Ludwika Pantaleona Amadeusza de Noé i uczniem P. Delaroche'a i Charleta. Od r. 1842 pomieszczał swoje znakomite karykatury w wydawnictwach: „Almanach prophétique," „Musée Philipon" i „Charivari." Por. Ribeyre „Cham, sa vie et son oeuvre" (Paryż, 1885).

Noe Henryk August, pisarz niemiecki, † 1896, w Bozen.

Noeldeke Teodor, ob. Nöldeke.

Nogaret Wilhelm, prawnik francuski, kanclerz Filipa Pięknego, * w połowie XIII w., † 1313 r. W r. 1291 był profesorem prawa w Montpellier, w r. 1296 powołany został do dworu i brał udział w zatargach Filipa z papieżem Bonifacym VIII; otrzymał polecenie uwięzienia papieża, za co został wyklęty. Por. R. Holtzmann „Wilhelm von. Nogaret" (Freiburg Bryzgowski, 1898); M. G. Digard „Philippe le Bel et le Saint-Siège."

Nogawski (albo *Nagawski*) Józef Michał, kaznodzieja tarłowski, pleban jurkowski, pisarz religijny z pierwszej połowy XVIII w.

Noir Wiktor, właściwie Iwo Salmon, * 1848 w Attigny, † 1870 w Auteuil, dziennikarz, który wskutek zajścia z ks. Piotrem Bonapartem, zginął z ręki tego księcia, co dało powód do głośnego procesu, uniewinniającego księcia 1870 r. dla braku świadków.

Nolasko Piotr, święty, * 1189, † 1256 założyciel „Zakonu N. Marji Panny od wykupowania jeńców.

Nolet de Brauwere van Steeland Jan Karol Hubert, * 1815 w Roterdamie, † 1888 w Vilvorde (Brabon), poeta flamandzki. Celniejsze z jego utworów są: „Noemi" (Louvain, 1840); „Ambiorix" (1841, 2 wyd., 1846); „Ernst en boert" (Bruksella, 1847); „Zwart ap wit" (Amsterdam, 1853). Zbiorowe wydanie wyszło w Amsterdamie, p. t. „Volledige Werken" (1859—77) i „Poezij en Lettercritick" (Roeselare, 1884).

Nolhac Piotr, historyk i filolog francuski, * 1858, profesor w szkole de Hautes etudes w r. 1896, a później dyrektor muzeum wersalskiego. Wydał: „La Canzonionere autographe de Pétroryn" (1886); „Les correspondants d'Alde Manuce" (1898); „Le Château de Versaille au temps de Marie Antoinette" (1890); „Louis XV et Marie Leczińska" (1900); „Histoire du Château de Versailles" (1900).

Noma, choroba, ob. Rak wodny (t. 16).

Nomografja, ogół metod kreślenia diagramów, przedstawiających w rysunku przebieg wartości, jakie przybiera pewna wielkość czyli funkcja, gdy zmienne, od których ona zależy, przybierają różne wartości szczegółowe. Ob. Diagram, Graficzny.

Nonnos, ob. Nonnus.

Non resident, tak zwie się w kościele anglikańskim (High Churche) proboszcz, który choć nie przebywa w swej parafji, korzysta jednak z dochodów do niej przywiązanych, opłacając za spełnianie obowiązków duchownych wikarjusza.

Non restraint, ob. No restraint.

Nordenskjöld Adolf Eryk, naturalista i podróżnik, † 1901 w Sztokholmie.

Nordenskjöld Otto, geolog i geograf szwedzki, w r. 1900 przedsięwziął na statku „Antarctic" wyprawę naukową do bieguna południowego, dotarł do archipelagu wysp Południowo-Szkockich, następnie do Nowej Południowej Georgji, 1902 r. wysiadł z załogą na ląd, gdyż okręt jego został zgnieciony przez lody. **N.** wraz z towarzyszami został odszukany przez wysłaną mu w pomoc wyprawę argentyńską pod kierunkiem Franciszka Mormo i w listopadzie 1903 przybył do Buenos-Ayres.

Norfolk Henryk Fitslan Howard, przywódca katolików angielskich, złożył w 1900 urząd ministra i wstąpił do wojska (Imperial Yeomenry),

by wziąć udział w walce z Burami, i zyskał przez to taką popularność, że City londyńskie mianowało go obywatelem honorowym. Po powrocie z Afryki stanął 1901 na czele pielgrzymki katolików angielskich do Rzymu i wygłosił tam mowę w obronie władzy świeckiej papieża.

Northumberland Algernon Jerzy Percy, † 1899 w Londynie.

Norwegja. 25 maja 1901 połączone izby parlamentu przyznały powszechne prawo głosowania zarówno dla mężczyzn, jak i dla kobiet, opłacających podatek od minimalnie z 300 koron na wsi, a 400 w mieście. 3 czerwca przyznano 338,000 koron kredytu na ufortyfikowanie Chrystjanji. We wrześniu 1901 gabinet Steena wydał ministrowi spraw zagranicznych Sigurdoni (synowi sławnego dramaturga) polecenie wypracowania organizacji konsulatów norweskich, w celu oddzielenia ich od szwedzkich. Projekt budżetu na rok 1901—2 wykazał dochodów 102,500,000 koron, wydatków 100,800,000. Nadwyżkę przeznaczono na cele obrony krajowej. W listopadzie parlament przyjął prawo o opodatkowaniu obywateli uwalnianych od służby wojskowej. W grudniu 1901 rada stanu zdecydowała wnieść projekt pożyczki państwowej w wysokości 3,500,000 koron. W kwietniu 1902 gabinet radykalny Steena podał się do dymisji, ster rządu objął Blehr, utworzywszy gabinet przeważnie z członków poprzedniego ministerjum. 13 października 1902 otwarto parlament, w mowie tronowej zapowiedziano reorganizację armji. W październiku 1903 odbyły się nanowo wybory. Wybory przeniosły większość w storthingu z lewicy na prawicę. W dawnym storthingu, liczącym 114 członków, zasiadało 78 stronników gabinetu radykalnego Blehra, a 36 konserwatystów; w nowym storthingu, liczącym 117 posłów, zasiadło 64 zjednoczonych konserwatystów i liberałów, 48 stronników gabinetu Blehra, 5 robotników i socjalistów. W tych warunkach zmiana ministerjum była nieunikniona. Na czele nowego rządu stanął poważny przewódca konserwatyzmu norweskiego, profesor F. Hagerup; najwybitniejszym przedstawicielem stronnictwa liberalnego był w nim Sygurd Ibsen, który zasiadał i w gabinecie Blehra, wyobrażając tam żywioł umiarkowańszy. Hagerup, jako profesor prawa w uniwersytecie i przewódca stronnictwa zachowawczego, zjednał sobie powagę i popularność w całym kraju. Jest konserwatystą, ale nie wstecznikiem. Podczas kampanji wyborczej przypominał ustawicznie, że na jego sztandarze zachowawczym są wypisane wszystkie hasła zdrowego postępu, z odepchnięciem tylko nieopatrznego radykalizmu, który cechował rządy Blehra. Już samo poparcie koalicji zachowawczo-liberalnej przez Björnstjerna-Björnsona dawało rękojmię, że nowy rząd norweski nie ma nic wspólnego z jakiemkolwiek wstecznictwem. Do liberałów w nowym gabinecie należeli przedewszystkiem minister skarbu, Birger Kildal, któremu przypadło w udziale ciężkie zadanie uporządkowania „wykolejonych“ finansów Norwegji. Kildal jest kupcem wielkiego stylu i fachowcem w rzeczach finansów. Już w gabinecie radykalnym Jana Sverdrupa (1884—88) piastował tę tekę, jeszcze jako czerwony radykał. W ministerjum koalicyjnem Hagerupa (1895—98) był Kildal także ministrem skarbu, również jako przedstawiciel nieco złagodzonej radykalnej lewicy. Od owego czasu tak się przeobraził politycznie, że obecnie zawdzięczył swój wybór do storthingu przeważnie już zachowawczej prawicy. Załatwienie trudnej sprawy utworzenia samoistnych konsulatów norweskich, która wlecze się od dziesiątka lat i pochłonęła wielu z kolei ministrów, przypadło znowu w udziale dr. Sygurdowi Ibsenowi, który stanął na czele oddziału ministerjum norweskiego w Sztokholmie przy boku króla. Ibsen, ukończywszy studja w Monachjum, poświęcił się służbie dyplomatycznej. Zajmował się żywo kwestją unji skandynawskiej i wydał głośne w kraju broszury: „Unja,“ tudzież „Współdziałanie dwóch ministrów spraw zewnętrznych.“ Należał wówczas do skrajnych radykałów; później, dojrzawszy, złagodził skrajność swoich zapatrywań. Gdy w r. 1899 utworzono w Norwegji osobny departament spraw zewnętrznych, postawiono na jego czele Sygurda Ibsena. W tym charakterze wypracował projekt rozdziału konsulatów szwedzkich i norweskich. W r. 1902 został członkiem gabinetu radykalnego Blehra. W gabinecie Hagerupa powołany był do udziału w dalszych rokowaniach nad rozwiązaniem problematu dwóch tych konsulatów, które rozpoczną się ponownie w styczniu. Dopomagali mu w Sztokholmie do pomyślnego załatwienia tej sprawy, kapitalnej dzisiaj dla unji skandynawskiej: Michelsen, potężny armator z Bergenu, i Vogt, ruchliwy adwokat z Chrystjanji. Na działalność tej delegacji sztokholmskiej zwrócone były obecnie oczy świata skandynawskiego. Dzierżyła ona w swych rękach przyszłość unji skandynawskiej. 21 października król Oskar otworzył sesję sejmową. 1903 mowa tronowa króla Oskara, odczytana na otwarcie norweskiego storthingu, zwróciła na siebie powszechną uwagę zapowiedzią, że z niektóremi państwami już rozpoczęto rokowania, z innemi będą rozpoczęte w sprawie zawarcia umów o rozstrzyganiu spraw spornych za pośrednictwem sądu rozjemczego w Hadze. Król zapowiedział również rychłe załatwienie sprawy rozdziału konsulatów szwedzkiego i norweskiego, pomyślne dla obu państw. 10 grudnia 1903 storthing odrzucił jednomyślnie wniosek udzielenia kobietom prawa wyborczego. Adelsting norweski zabronił w ciągu 10 lat łowienia wielorybów u północnych brzegów Norwegji. W początkach 1904 roku, kiedy wybuchła wojna japońsko-rosyjska, Szwecja i Norwegja ogłosiły swą neutralność, ale rząd wydał rozporządzenia w celu wzmocnie-

nia siły zbrojnej dla ewentualnej obrony neutralności.

Nosal, góra w Tatrach Nowotarskich, pomiędzy Kuźnicami a Jaszczurówką, ma szczyt wzniesiony na 1215 m. nad poziom morza.

Noskowski Zygmunt, muzyk, wraz z M. Zawirskim napisał „Wykład praktyczny harmonji jako kurs przygotowawczy do nauki kontrapunktu“ (Warszawa, 1903).

Nostryfikacja (nostrificatio, od noster=nasz i facere=czynić) wyraz ten należy do łaciny średniowiecznej, oznacza przyjęcie osoby obcej, ale mającej pewne do tego prawa do uniwersytetu bez wymagania ponownych egzaminów. Dziś **N.** nazywane bywa potwierdzenie dyplomu doktorskiego, wydanego przez uniwersytet, zwłaszcza zagraniczny, a doktoryzujący się musiał złożyć przysięgę, że nie podda się doktoryzacji ponownej w żadnym innym uniwersytecie, poprzestając na dyplomie już uzyskanym.

Notyfikacja. Jest to czynność, za pomocą której udzielić można wiadomości rządowi lub prywatnej osobie o jakiemś zdarzeniu lub powzięciu postanowienia. **N.** może mieć znaczenie dyplomatyczne albo prawne. W stosunkach międzynarodowych notyfikuje jeden rząd drugiemu np. zmianę zaszłą w osobie panującego, w stosunkach wewnętrznych państwa lub w jego stosunkach zagranicznych.

Nouailher (do połowy wieku XVII Noylier) nazwisko rodziny emaljerów znanych, osiadłych i pracujących w Limoges od początku wieku XVI do końca XVIII; wyroby ich, należące bez wyjątku prawie do rodzaju t. zw. szkliwa malowanego, przechowały się dotychczas w znacznej części.

Noumenologja. Niektórzy psychologowie: Eniemoser, Lichtenfels, Nüxstein, nazywają tak psychologję ogólną w przeciwieństwie do fenomenologji czyli psychologji szczegółowej. Por. Volkmann „Lehrb. der Psychologie.“

Nourrit Adolf, * 1802 w Paryżu, † 1839 r. w Neapolu, tenor francuski, z wielkiem powodzeniem występował w różnych rolach w Paryżu i na innych scenach; ogromnie ambitny, zmartwiony, mniejszem niż zwykle powodzeniem, w Neapolu wyskoczył z okna hotelu, w którym mieszkał i zabił się na miejscu. Wsławił się nietylko jako śpiewak, lecz także jako twórca baletów: „La Sylphide,“ „La tempête,“ „Le diable boiteux“ i in.

Novaković Stojan, ob. Nowakowicz.

Novati Franciszek, * 1859 w Kremonie wybitny filolog i romanista. Był kolejno profesorem w r. 1886 w Palermie, 1889 w Genui, a od 1892 w Medjolanie. Napisał: „Studj critici e letterarj“ (Turyn, 1889) i wydał korespondencję Coluccia Salutatego (Turyn, 1891—96). Od r. 1883 wydaje z A. Grafem i Renierem pismo „Giornale storico della letteratura italiana.“

Novensides albo *Novensiles dii*, grono bóstw czczonych w dawnym Rzymie, pochodzących od Sabińczyków, od których część ich przeszła do Rzymian w dawnych czasach, tak, że świadomość ich pochodzenia prawie się zatarła. Por. L. Preller „Römische Mythologie“ (wyd. 2, str. 90).

Nowaczyński-Neuwert Adolf, pisarz polski, * 1876 r. w Podgórzu pod Krakowem, kończył w Krakowie gimnazjum św. Anny, a następnie studjował w uniwersytecie krakowskim prawo, filozofję, filologję i historję. Potem udał się do Monachjum i kończył studja pod kierunkiem profesora Lippsa. Z powodu ciężkiej choroby piersiowej musiał wiele przebywać za granicą (Berlin, Szwajcarja, Wiedeń, Meran, Aren etc.). Wydał: „Studja i szkice“ (1900); „Małpie zwierciadło“ (1901); „Facecje sowizdrzalskie“ (1902), oraz wiele szkiców i krytyk, rozrzuconych po czasopismach, i dramaty: „Hamlet“, „Don Juan“ (1903), „Nowy Momus“ (1903), „Skotopaski“ (1904). Zwrócił na siebie uwagę jako oryginalny, śmiały i błyskotliwy, ale bardzo bezwzględny i ostry satyryk i humorysta.

Nowakowski Erazm, muzyk, kompozytor, † 1898 w Warszawie. Prowadził klasę fortepjanową w warszawskim Instytucie muzycznym, wydał kilka pieśni na fortepjan i wiele pisał w zakresie historji muzyki polskiej, oraz pedogogiki fortepjanowej.

Nowakowski Władysław, prawnik, * 1824, † 1904 w Warszawie. Po ukończeniu studjów prawnych w uniwersytecie petersburskim wszedł do służby rządowej jako pomocnik naczelnego prokuratora w X departamencie senatu, w 1873 powołany do zasiadania w warszawskich departamentach senatu, w 1876 po reformie sądowej podał się do dymisji. W r. 1893 wybrany był na dyrektora Towarzystwa kredytowego miasta Warszawy. Oprócz wydania wymienionej w dziele głównem „Ustawy postępowania sądowego cywilnego“ brał udział w wydawnictwie K. Hubego „Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskiem,“ przetłómaczył i dopełnił pracę C. Demolomba „O spadkach“ i był współpracownikiem *Gazety sądowej*.

Nowakowski Wacław, ksiądz, historyk i bibljograf, * 1829 w Bobrówce na Ukrainie, † 1903 w Krakowie, uczęszczał do szkół w Krzemieńcu, a po ukończeniu studjów uniwersyteckich, objął obowiązki konserwatora bibljoteki Konstantego Swidzińskiego w Sulgustowie. W 1860 wstąpił do zakonu oo. Kapucynów w Warszawie, następnie przebywał na Wschodzie, po powrocie zaś otrzymał święcenia kapłańskie w Krakowie. Historyczne i bibljograficzne prace swoje ogłaszał pod pseudonimem Wacława z Sulgustowa. Ważniejsze z nich: „Kościoły i klasztory zakonów reguły św. Franciszka w Polsce,“ „Kraków w r. 1794,“ „Częstochowa w obrazach historycznych.“ „Wspomnienia o duchowieństwie polskiem na Syberji,“ „Polska w r. 1794,“ „O cudownych obrazach Najświętszej Matki Bożej w Polsce“ i in.

Nowakowski Kazimierz Wincenty, prawnik polski, syn Władysława Andrzeja, * 1858. W roku 1881 ukończył uniwersytet w Warszawie, następnie kształcił się jeszcze w Heidelbergu. Od r. 1893 został adwokatem w Warszawie. Był sekretarzem komisji powołanej do opracowania projektu do prawa o regestrze firmowym. Wydał zgromadzone materjały p. t.: „Prace przygotowawcze do prawa o regestrze firmowym" (2 t., 1887). W dziele zbiorowem p. t.: „Konkursgesetze aller Laender der Erde," ogłoszonem 1892 r. w Berlinie, opracował wraz z Filipem Flamem prawodawstwo rosyjskie, dotyczące upadłości. Napisał nadto wiele artykułów prawnych, z których ważniejsze: „Kto jest osobą pochodzenia polskiego?" (1901); „Ostatnia reakcja przeciwko hypotece" (1904). Pomieszczał wiele prac w *Kurjerze Warsz.* i w *Kraju*.

Nowicki Fortunat, lekarz, * 1830 w Borowicach na Wołyniu, † 1885 w Nałęczowie, studjował medycynę w Kijowie i w r. 1858 osiadł w Żytomierzu, ale już w r. 1861 zmuszony był przenieść się do Tambowa; w r. 1864 został lekarzem zdrojowym w Lipecku i przyczynił się znacznie do rozwoju tamecznego zakładu kąpielowego. Po powrocie do kraju zbadał źródła w Nałęczowie, przy udziale zyskanych spólników założył tam uzdrowisko lecznicze i był jego dyrektorem do 1882 r., poczem przebywał tamże, jako lekarz praktykujący. Jemu głównie zawdzięcza Nałęczów szybki swój rozwój. Brał udział w wydawnictwie zbiorowem: „Pisma urywkowe J. Prospera Gromadzkiego wierszem i prozą" (Kijów, 1858); napisał „Elementarz" (Żytomierz, 1860), odbity w 20,000 egzemplarzy „Wołyń i jego mieszkańcy w r. 1863. Krótkie opisanie gub. Wołyńskiej pod względem geograficznym i statystycznym" (Drezno, 1870); „O użyciu lekarskiem wody żelazistej źródeł Nałęczowskich" (Kraków, 1883).

Nowiejski Wojciech, dr. filozofji, † 1655, profesor wymowy i poetyki w Poznańskiem kolegjum Lubrańskiego, kanonik warmiński. Kształcił się w akademji krakowskiej, około r. 1637. Napisał „Pancratiastes Academicus in philosophiae circo laurea donatus secunda" (Kraków, 1638); „Oratio in laudem D. Thomae Aquinatis Doctoris Angelici in ejusdem festa luce in aedibus sacris D. Dominici frequentissimo auditorio habita" (Poznań, 1642) i „Panegiryk na śmierć Władysława IV" (tamże, 1648). O N. pisali Walery Mazurkiewicz „Monumentum gratitudinis" (Kraków, 1665) i Bieżanowski „Mnemosynon panegiricum" (Kraków, 1665).

Nowicki Władysław, napisał nadto: „Wypisy do nauki literatury polskiej w zakresie szkoły średniej" (Warszawa, 1902); „Wyjątki z pisarzów polskich do nauki pamięciowej" (tamże, 1902).

Nowikow Eugenjusz, dyplomata rosyjski, † 1903.

Nowiński Tomasz, biskup biblijski, ostatni generał bożogrobców miechowskich, 1789 — 1820, syn Bartłomieja herbu Nowina. W r. 1770 został wyświęcony, wyjechał do Rzymu, a 1778 został doktorem teologji, w r. 1816 został biskupem biblijskim.

Nowiński Józefat, wydał nadto: „Stanisław Przybyszewski" (studjum, 1902).

Nowarystotelizm, system tych filozofów w czasie Odrodzenia, którzy usiłowali wznowić czystą i pierwotną filozofję Arystotelesa w przeciwieństwie do arystotelizmu średniowiecznego, tak arabskiego, jak chrześcijańskiego.

Nowofichteanizm. Zwrot do poglądów filozoficznych Jana Gotlieba Fichtego (ob.). Do zwolenników tego poglądu należą: Bergmann, Schuppé, Rehmke, Encken, a później Windelband, Rickert, oraz Münsterberg. N.-F. nie jest kierunkiem jednolitym. Pewną grupę pociąga idealizm etyczny Fichtego, innych jego pojęcie jaźni powszechnej.

Nowohegeljanizm, kierunek filozofji, pragnący wznowić panteizm Hegla (ob.). Najwybitniejszych zwolenników posiadał N.-H. za granicami Niemiec.

Nowokartezjanizm, kierunek filozoficzny stworzony przez ks. Antoniego Günthen (1785—1863), który zwalczał panteizm Hegla i Schellinga, przeciwstawiając mu dualizm i teizm Kartezjusza.

Nowomaltuzjanizm, ob. Neomaltuzjanizm.

Nowopolskie wagi i miary, *miary warszawskie*, ob. Polskie wagi i miary.

Nowomaterjalizm, taką nazwę nadają materjalizmowi psychofizycznemu w psychologji dzisiejszej. Zwolennicy N. wyznają zasadę, że jedynym substratem procesów psychicznych jest ciało każdego osobnika. Wielu z nich jednak zastrzega się wyraźnie przeciwko zaliczaniu ich do materjalistów metafizycznych. Nowomaterjalistami metafizycznymi można nazwać Eugenjusza Dühringa i Ernesta Haeckla, gdyż uważają oni świat realny za jedyną rzeczywistość.

Nowokantyzm, ob. Neokantjanizm.

Nowokrytycyzm, ob. Neokantjanizm.

Nowoplatonizm, ob. Aleksandryjska, szkoła filozoficzna.

Nowopitagoreizm, ob. Neopitagorejczycy.

Nowowiejski Antoni, ks. kanonik katedry płockiej, profesor liturgji, oraz teologji moralnej i regens seminarjum duchownego w Płocku, oficjał djecezji, * 1858. Prócz kilku drobniejszych prac liturgicznych, ogłosił „Ceremonjał parafjalny" (2 t.), od kilku zaś lat pisze i wydaje obszerne dzieło p. t.: „Wykład liturgji." Wydawnictwo zdobią i objaśniają liczne ilustracje. Nietylko kapłani, lecz i artyści (architekci, malarze, rzeźbiarze i t. d.), pracujący na niwie sztuki kościelnej, znaleźć tu mogą wyczerpujące i źródłowe informacje. Ks. N. jest również współpracownikiem

Encyklopedji kościelnej w zakresie swojej specjalności. Za jego to zapoczątkowaniem i staraniem przystąpiono w r. 1901 do gruntownej przebudowy kościoła katedralnego w Płocku.

Nożowiec, nazwa ta powstała około 1898 na oznaczenie specjalnego rodzaju typu zbrodniarzy, którzy zwłaszcza w latach 1903—4 rozwinęli swoją działalność w Warszawie, mordując i kalecząc nożami już to swoich współtowarzyszów, już też osoby obce. Ponieważ kary sądowe były stosunkowo łagodne, zbrodnicza ta epidemja przybrała rozmiary zatrważające. Miano wydać specjalne prawo przeciwko Nożowcom zawodowym.

Nunez de Arce Gaspar, poeta hiszpański, † 1903 r.

Nusbaum Józef, zoolog, ogłosił nadto: „Podręcznik zoologji" (2 wyd., Kraków, 1903); „Szlakami wiedzy" (Lwów, 1903).

Nutrium, *mąka mleczna*, mleko sproszkowane, ob. Mleko (t. 16).

O.

Oberbeck Antoni, fizyk, † 1900 w Berlinie.

Obrenowicz Jerzy, naturalny syn króla Milana serbskiego i pani Christiczowej, żony b. posła serbskiego w Konstantynopolu. W r. 1903 liczył około lat 15 i kształcił się w Niemczech. Jest to jedyny przedstawiciel rodu Obrenowiczów, którego ostatnim legalnym potomkiem był król Aleksander serbski, zamordowany przez spiskowców w 1903 r. Opiekunem Jerzego **O.** jest hr. Eugenjusz Zichy.

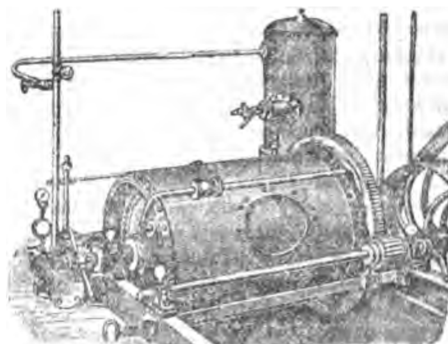
Obrotowy ruch, *ruch kołowy, ruch wirowy,* ob. Ruch.

Obruczew Mikołaj Mikołajewicz, generał rosyjski, w r. 1898 ustąpił ze stanowiska szefa sztabu generalnego.

Ödberg Jonas Fridolf, historyk szwedzki, * roku 1845, badacz historji szwedzkiej z epoki reformacji. Wydał wiele prac, dotyczących tego okresu dziejów.

Odlanicki-Poczobut Marcin, astronom, ob. Poczobut Odlanicki Marcin.

Odpadki, części oddzielające się od materjałów surowych przy ich obrabianiu technicznem. Często są to ich części zgoła niezmienione, jak wióry lub opiłki, w innych wszakże razach są to substancje nowe, przy procesach chemicznych wytworzone. **O.** stanowią często znaczną część materjału surowego; ze 100 klg. surowca otrzymuje się 70—80 kg. żelaza kutego, ze 100 kg. drutu stalowego 60 kg. igieł, z 1 metra sześc. drzewa często tylko 0,5 m. sześc. fornirów, ze 100 klg. bawełny 70—80 kg. nici, ze 100 kg. łodyg lnu tylko 9—15 kg. przędzy lnianej. Przemysł stara się ilość **O.** jak najbardziej zmniejszyć, a **O.** nieuniknione w inny sposób korzystnie zużytkować; od takiego ich wyzyskania zależy często powodzenie całego przedsiębiorstwa. Należyte traktowanie odpadków ma nadto ważne znaczenie i dla hygieny publicznej, niektóre bowiem działają trująco na zwierzęta i rośliny, a przy gniciu zanieczyszczają wody i powietrze. Do najważniejszych **O.** należą: *żużle* wydzielające się w hutach, które się przerabiają na metale, kamienie, cement, szkło, ałun, sole metaliczne i in.; *miał węglowy,* przerabiany na cegiełki; *popiół drzewny,* przerabiany na potaż i nawóz; *kwas siarkowy,* uchodzący z hut, z fabryk ultramaryny i in., przerabiany na kwas siarczany. *Gaz chlorowodorny*

Przyrząd Podevilsa do zużytkowania odpadków zwierzęcych.

fabryk sody zagęszcza się i wydaje kwas solny, przerabiany na chlorek wapna. Siarka powstająca z kwasu siarczanego w fabrykach sody była zupełnie stracona, a *pozostałości sody* tworzyły znaczną uciążliwość; teraz wydobywa się z nich siarkę i wapno, które na nowo mogą być użyte. Ze skroplonej wody fabryk *gazu oświetlającego,* otrzymuje się amonjak, a smoła dostarcza materjałów surowych do wyrobu farb anilinowych, kwasu karbolowego, naftaliny, smarów, kwasu benzoesowego i in. *Gałgany wełniane,* przerabiają

się na wełnę sztuczną (shoddy), *lniane* i *bawełniane* na papier. **O.** *rzeźni* i *garbarni* dają materjał surowy do wyrobu kleju i węgla zwierzęcego, z krwi otrzymuje się albumin, a pozostałość przerabia się na nawóz. **O.** *cukrowni*, *browarów* i *gorzelni* służą na paszę dla bydła, melasa przerabia się na spirytus, *drożdże winne* wydają kamień winny, ocet, sole potażowe, czerń frankturcką. Do zużytkowania odpadków zwierzęcych zbudował Podevils w Monachjum (1898) przyrząd, złożony z wirującego bębna (ob. fig.), wewnątrz którego osadzony jest ruchomy walec żelazny; po wprowadzeniu do bębna odpadków usuwa się powietrze za pomocą pompy pneumatycznej, a odpadki poddają się działaniu pary wodnej, ogrzanej do 160°C. Tak wysoka temperatura zabija bakterje i powoduje zupełne odtłuszczenie części zwierzęcych, oraz wydzielenie ich kleju. Kości, ścięgna i kopyta tracą wytrzymałość i rozpadają się na białą masę, a gdy bęben wprawiony zostaje w obrót, znajdujący się w nim walec żelazny miażdży zupełnie ten materjał. Jeżeli aparat pozostawia się wtedy przez pewien czas w spoczynku, tłuszcz zbiera się na powierzchni i może być usunięty. Po oddaleniu tłuszczu bęben znowu wprawia się w obrót i poddaje ogrzewaniu przez 8—10 godzin; wydzielające się pary skraplają się w kondensatorze, a zawartość bębna zamienia się w proszek suchy, który zawiera 5—8 odsetek kwasu fosfornego, 7—9 odsetek azotu i około 1 odsetki potażu. Z użytego materjału zwierzęcego zyskuje się 30 ods. proszku używanego na nawóz i 6 ods. tłuszczu, który się przerabia na mydło i świece.— *Odpadki miejskie* składają się z odchodów, zanieczyszczeń ulicznych i wód nieczystych; usuwanie ich jest ważnem zadaniem hygieny publicznej; bardzo często nastręcza znaczne trudności, ilość bowiem **O.** domowych wynosi przeciętnie rocznie na mieszkańca 90 klg., co wraz z popiołem zajmuje objętość około 0,3 m. sześc. Najważniejsze usługi oddaje tu kanalizacja (ob.); w Anglji **O.** uliczne i domowe niszczą się przez spalenie w odpowiednich piecach, przyczem pozostaje tylko popiół nieszkodliwy. Por. Benedict „Die Abfälle der Fabriken" (1896).

Ognista ziemia, *Terra del Fuego*, ob. Ziemia ognista.

Ohrwalder Józef, misjonarz, * 1856 pod Meranem, kształcił się w afrykańskim instytucie misjonarskim w Weronie, w r. 1880 udał się do Chartumu, gdzie 1882 wzięty był przez madystów do niewoli. W r. 1890 zdołał ujść z Omdurmanu do Korosko w Egipcie i następnie do Europy. Po krótkim pobycie w kraju powrócił 1892 do Afryki i osiadł w Suakinie. Napisał: „Aufstand und Reich des Mahdi in Sudan und meine zehnjährige Gefangenschaft dortselbst" (Innsbr., 1892).

Okapja (*Ocapia*), nowy rodzaj zwierząt ssących, z rodziny żyrafowatych, odkryty dopiero 1900 r. w Afryce środkowej. W Europie żyjącego okazu dotąd nie otrzymano, istnienie wszakże tych zwierząt jest niewątpliwe. Muzeum Kongo otrzymało szkielet i skórę okapji, muzeum brukselskie posiada szkielet samca i skórę samicy, a muzeum brytańskie w Londynie ma nawet wypchany okaz zwierzęcia. Obie płcie posiadają rogi; rogi samicy są małe, stożkowate, prawie pionowe i zupełnie pokryte skórą, samiec zaś posiada rogi większe, trójścienne, w tył pochylone, zakończone niewielkim, gładkim wyrostkiem, który zapewne wystaje ponad skórę, pokrywającą dolną część rogu. Ogólne cechy czaszki **O.** wykazują, że zwierzę to zajmuje stanowisko pośrednie między żyrafą a rodzajami wymarłemi Palaeotragus i Samotherium. Co do postaci ogólnej, zresztą, **O.** bardziej jest podobna do antylopy niż do żyrafy, wszystkie bowiem cztery nogi są prawie jednakowej długości. Okaz wypchany w muzeum brytańskiem ma wprawdzie szyję dosyć wydłużoną, ale niektórzy przypuszczają, że nogi przednie i szyja tego egzemplarza zostały wyciągnięte podczas suszenia i są zbyt długie. Wątpliwości te będzie można usunąć dopiero po otrzymaniu zwierzęcia żyjącego.

Oken Wawrzyniec, ob. art. w dziele głównem.

Oken Wawrzyniec.

Okolice nieba, *punkty kardynalne nieba*, cztery punkty, w których poziom danego miejsca przecina się z południkiem i równikiem, zatem punkt północny i południowy, wschodni i zachodni.

Okupacja. Haska konferencja pokojowa (ob.), unormowała między innemi prawa służące państwu zajmującemu podczas wojny jakąś dzielnicę. Za dzielnicę zajętą uważa się tę tylko, która dostała się faktycznie pod władzą wrogiego wojska i prawo okupacyjne nie sięga dalej ponad faktyczną władzę państwa. Obejmujące daną dzielnicę w posiadanie ma obowiązek dążyć do utrzymania w niej porządku publicznego, zachowując, ile się da, prawa krajowe. Ludność zajętej dzielnicy nie może być zmuszana do walki przeciw własnej ojczyźnie, wolno jednak zniewalać pojedyncze osoby do pewnych usług w interesie wojskowym (wskazywanie dróg, dostarczanie podwód etc.). Nie wolno przymuszać ludności do składania przysięgi władzom nieprzyjacielskim. Własność prywatna nie podlega konfiskacie, ale pieniądze skarbowe może władza okupacyjna zabierać, może również korzystać z zapasów materjałów wojennych i państwowych, a nawet prywatnych, ale w tym ostatnim wypadku płacąc odpowiednie wynagrodzenie. Gmachy publiczne, lasy i t. p., uważane są tylko za własność użytkową. W razie, jeżeli władza okupacyjna pobiera od ludności podatki, obowiązana jest do

wkładów na utrzymanie porządku publicznego. Kościoły, pomniki, muzea, dzieła sztuki, gmachy przeznaczone dla celów naukowych winny być traktowane jak własność prywatna.

Olcott Henryk b. pułkownik wojsk amerykańskich, mistyk i teozof, propagator neobuddyzmu. Pospołu ze słynną Heleną Bławatską, założył w New-Yorku Towarzystwo teozoficzne, które umiejscowiono później w Madras (Adyar) w Indjach Wschodnich, ułożył katechizm buddystyczny, wydany i po polsku pod tytułem: „Zasady filozofji i moralności buddyjskiej.“ Ob. Bławatska. Por. Ignacy Matuszewski „Mistyka Słowackiego, w zestawieniu z doktrynami okultyzmu współczesnego“ (w książce Swoi i Obcy, wyd. 2, 1903).

Olcott Henryk.

Omańkowska Janina, autorka powiastek dla dzieci, napisała: „Miłe śpiewaki naszych pól, gajów i ogrodów, ich życie i obyczaje“ (Warszawa, 1903).

Onslow Ford, rzeźbiarz angielski, * 1852 r., † 1901 w Londynie, kształcił się w Monachjum, wykonał posąg marmurowy Irvinga (w galerji Guildball), Gladstone'a, sir Rowlanda Hill'a, Gordona (na wielbłądzie); najpiękniejszym ze wszystkich jego utworów jest posąg Shelleya w Oksfordzie.

Opieka dobrowolna nad dziećmi obcej rodziny, wedle zasad kodeksu cywilnego, obowiązującego w Królestwe Polskiem, ma charakter dobroczynny i bywa środkiem do przysposobiania (adopcji). Warunki potrzebne są: 1) Kandydat na opiekuna musi: a) mieć lat 50 skończonych, b) nie mieć ani dzieci, ani wnuków i prawnuków, c) zyskać pozwolenie współmałżonka, d) zyskać zgodę rodziców dziecka lub zakładu dobroczynnego. 2) Małoletni musi mieć nie więcej nad lat 18, 3) Sędzia pokoju spisze odpowiedni protokół, który pociąga za sobą obowiązek żywienia i wychowania dziecka tak, aby mu dać możność egzystencji samodzielnej. W zamian opiekun dobrowolny zarządza majątkiem dziecka, ma prawo z dochodów potrącić sobie wydatki utrzymania. 4) Opiekun dobrowolny ma prawo przysposobić wychowańca wedle form adopcji (ob.) lub przez testament po upływie 2-ch lat od przyjęcia opieki. Wychowaniec może żądać adopcji, a jeśli bez skutku, to alimentów dożywotnich.

Oppeln, nazwa niemiecka Opola na Śląsku, ob. Opole.

Oppman Artur, poeta polski, ogłosił nadto: „Baśnie polskie z rysunkami T. Jaroszyńskiego“ (Warszawa, 1901); „400 obrazków z domu i dworu, z pola i lasu dla dzieci“ (Warszawa, 1902); „Bajki Ezopa“ (Warszawa, 1902).

Oranje, rzeczpospolita, po zwycięskiej wojnie Anglji, przyłączono Oranje do posiadłości Wielkobrytańskich (ob. Transwal i Wielka Brytanja).

Orefice Jakób, kompozytor włoski, skomponował operę p. t.: „Chopin,“ w której zużytkował motywy Szopenowskie. Libreto do tej opery napisał Angelo Orvietto. Prócz tego **O.** skomponował w r. 1885 sceny liryczne p. t.: „Oaza,“ witane życzliwie jako zapowiedź obiecującego talentu. Potem zjawiały się kolejno następne jego partycje: „Mariska“ (Turyn, 1889), na tle życia ludu ukraińskiego, „Consuelo“ (Bologna, 1895) i „Gladjator“ (Madryt, 1898). Nie zjednały jednak te opery, pomimo bardzo dobrej techniki kompozytorskiej, szerokiego rozgłosu swemu autorowi, tak dalece nawet, iż „Cecylja“ ujrzała światło kinkietów dopiero w 10 lat po napisaniu, pod koniec 1902 r., wyłącznie wskutek powszechnego powodzenia „Chopina.“

Orkan Władysław, powieściopisarz, ogłosił: „Komornicy,“ powieść (Lwów, 1900); „W roztokach,“ powieść (Lwów, 1902); „Skapany świat,“ dramat (Lwów, 1903).

Orleański ks. Henryk, † 1901.

Książę Henryk Orleański.

Orlicz-Gorlikowska H., powieściopisarka, ogłosiła: „Opinja,“ powieść (Warsz., 1903); „Szablon“ (Warszawa, 1903).

Orłowski Aleksander, malarz, * 1777, † 1832. Por. A. Mironowski „Aleksander Orłowski“ *(Tyg. ilustr.*, z r. 1902, № 48 i 49, tamże portret).

Orsila Mateusz Józef Bonawentura, toksykolog, * 1787 w Mahon na wyspie Minorce, † 1853 w Paryżu, studjował medycynę w Madrycie i Paryżu, był od 1819 r. profesorem medycyny sądowej i toksykologji, a od r. 1823 chemji lekarskiej w Paryżu. Napisał: „Traité de toxicologie“ (5 wyd., 1852); „Élements de chimie médicale“ (8 wyd., 1851); „Secours à donner aux personnes empoisonnées ou asphyxiées“ (6 wyd., 1832); „Leçons de médicine légale“ (4 wyd., 4 t., 1847).

Ortel Max Józef, lekarz, † 1897 w Monachjum.

Ortvay Teodor, historyk węgierski, * 1843, profesor w akademji prawnej w Presburgu. Napisał (po węgiersku): „Pomniki piśmiennicze Dacji“ (1874); „Dawna hydrografja Węgier do końca XIII w.“ (1882); „Geografja kościelna Węgier na początku XIV w.“ (1891) etc.

Orwicz Jerzy (pseudonim kobiety), ogłosił: „Okruchy życia“ (Warszawa, 1901); „Błyski“ (Warszawa, 1903); „Ela,“ powieść współczesna (1903).

Orzeszkowa Eliza, ogłosiła nadto: „Anastazja.“ powieść (Warszawa, 1903).

Osetowie, naród kaukaski, ob. Osetyńcy.

Osiek, *Osjek,* miasto i twierdza w królestwie Sławońskiem, ob. Esseg.

Osman Digna, był w r. 1900 schwytany przez Anglików.

Ostromlecz, roślina, ob. Wilczomlecz.

Ostrowska Bronisława, poetka, ogłosiła: „Opale“ poezje (Warszawa, 1902).

Ostrowski Nałęcz Stanisław, napisał: „Pas rycerski,“ powieść historyczna (Warsz., 1901, t. 2).

Ostrzyca, trawa, ob. Phalaris.

Otter Fryderyk Wilhelm, baron, marynarz i mąż stanu szwedzki, * 1833, służył w marynarce szwedzkiej i angielskiej, brał udział w ekspedycji Nordenskjölda. W r. 1872 mianowany adjutantem króla Oskara Od 1879—80 był ministrem marynarki, w 1900 otrzymał rangę admirała i został prezesem ministrów. W 1891 wybrany do parlamentu.

Otter Karol Gustaw, brat poprz., marynarz i polityk szwedzki, * 1827, był od 1888—92 ministrem marynarki i r. 1900 w randze wice admirała.

Oudinot Mikołaj Karol, marszałek francuski, ob. art. w dziele głównem.

Oudinot Mikołaj.

P.

Palacio Valdés Armand, powieściopisarz hiszpański, * 1853 w Asturji, studjował nauki prawne i filozofję. Napisał: „La Espuma“ (1890); „El cuarto poder“ (1888); „El senor Octavio,“ „Marta y Maria,“ „La Hermana de San Sulpicio“ (1889); „Riverita“ (1886); „Maximina“ (1887); „El origen del pensamiento,“ „La Fé“ (1892); „El maestrante“ (1893). Zbiór pism jego wyszedł w Madrycie 1897 w 3 t.

Paleolityczny okres, toż co okres paleozoiczny (ob. Geologja). W archeologji starszy okres kamienny (ob. Kamienny okres, t. 16).

Palffy Albert, publicysta węgierski, † 1897 w Peszcie.

Palliativa, paljatywne środki, ob. Paljatywne leczenie.

Panamska rzeczpospolita, narodziny swoje zawdzięcza sprawie kanału Panamskiego (ob.). Po ekspiracji terminu koncesji, udzielonej Towarzystwu kanału Panamskiego, rząd Stanów Zjednoczonych, uzyskawszy od Anglji (1901) zupełną swobodę działania i od Towarzystwa kanału obietnicę sprzedaży jego za 40 miljonów franków, zawarł w d. 22 stycznia 1903 r. w Waszyngtonie z posłem kolumbijskim Herranem układ, mocą którego Kolumbja udzielała Stanom Zjednoczonym prawa eksploatacji kanału na lat 100 i oddawała na własność pas ziemi, położony po obu stronach kanału, sześć mil szerokości. Stany Zjednoczone zaś zobowiązały się wypłacić Kolumbji, przy ratyfikacji traktatu, 10 miljonów dolarów, a po upływie dziewięciu lat wypłacać rocznie po 250,000 dolarów. Senat Stanów Zjednoczonych zatwierdził umowę, lecz Kolumbijczycy spostrzegli się, że obecność północnych Amerykanów w Panamie może być niebezpieczna dla ich niepodległości, nadto, że odwlekając ratyfikację można będzie wytargować więcej. Do wywołania opozycji przyczyniły się też intrygi właścicieli północno-amerykańskich kolei żelaznych i finansistów, zainteresowanych w budowie kanału Nicaragua. Ostatecznie senat kolumbijski traktat odrzucił, polecił prezydentowi zawrzeć układ nowy i sesję odroczył. W d. 3 listopada wybuchła w Panamie rewolucja, przyczem gubernator, wyżsi oficerowie wojska lądowego i marynarki zostali uwięzieni, utworzony tymczasowy rząd wykonawczy i mianowani ministrowie. Jedna tylko kanonjerka rzuciła kilka pocisków na miasto, ale wkrótce umilkła, spostrzegłszy, że kanonjerka druga i forty stanęły po stronie powstańców, a wojska Stanów Zjednoczonych zajęły Colon, pod pozorem zabezpieczenia kolei żelaznej i ruchu handlowego. Potem rada municypalna okręgowa ogłosiła niepodległość i zaproponowała ludności departamentu panamskiego utworzyć rzeczpospolitą niezależną. Obrażony odrzuceniem traktatu rząd Stanów Zjednoczonych odwołał swego posła z Bogoty i postanowił nie dopuścić do wojny pomiędzy kolumbijskiemi wojskami rządowemi a powstańcami, pod pozorem uniknięcia rozlewu krwi i uznać nową rzeczpospolitą. W kilka dni po wybuchu do Panamy i Colonu przybyły wojenne okręty, rząd Stanów Zjednoczonych uznał tymczasowy rząd panamski i mianował przy nim swego posła. Rząd kolumbijski nie miał możności odzyskania utraconej prowincji. Nie mógł wysłać wojska morzem, gdyż zagradzała drogę potężna flota północnoamerykańska, pochód zaś lądem przez góry, błota i lasy, pozbawione dróg, byłby bardzo uciążliwy. Przedsiębrał więc wszelkie inne środki, i tak oświadczył gotowość zwołania kongresu dla ratyfikacji zawartego przez Herrana układu, zmobilizował wojsko, zamierzał wyjednać opiekę u Niemiec i w nagrodę ofiarować im dwie stacje węglowe, ogłosił energiczny manifest do wszyst-

kich rzeczypospolitych amerykańskich z ludnością pochodzenia łacińskiego, wzywający do walki, ale wszystkie te środki zawiodły wobec faktu spełnionego. Prawie wszystkie państwa uznały już nową rzeczpospolitą, z wyjątkiem Anglji, która, będąc wierzycielką Kolumbji, obawia się straty z powodu uszczuplenia jej granic. Obecnie więc stara się tylko, aby rzeczpospolita **P.** poręczyła część długu. W tem samem położeniu znajduje się i Holandja. Nowy rząd oświadczył, że uszanuje prawa francuskiego Towarzystwa kanału **P.** i ułatwi mu sprzedaż ich za 40 miljonów dolarów. Rząd francuski na prośbę Stanów Zjednoczonych upoważnił swych konsulów do wejścia w układy z rządem panamskim. Rzeczpospolita **P.** liczy niecałe 350,000 ludności. Pisma amerykańskie ogłosiły treść traktatu, zawartego między Stanami Zjednoczonemi a nową republiką Panamską w sprawie budowy kanału przez Przesmyk między dwoma Oceanami. Traktat podpisany został przez sekretarza stanu Unji amerykańskiej, Haya—z jednej strony, z drugiej zaś przez delegata, specjalnie z Panamy wysłanego do Waszyngtonu, Bunau-Varillę. Umowa nie dotyczy samego tylko kanału, ale wogóle ma na uwadze stosunek Unji do Panamy. Dowodem tego paragraf naczelny traktatu, w którym Stany Zjednoczone uznają niezależność republiki panamskiej i zobowiązują się bronić tej niezależności. W artykule 2-m nowa republika oddaje na wieczne czasy Stanom Zjednoczonym prawo posiadania, użytkowania i dozorowania pasu ziemi, przez który przejdzie kanał Panamski, z przynależnemi do tego pasu przestrzeniami lądu i morza, łącznie z czterema wyspami, znajdującemi się pod Panamą. Art. 3 zapewnia Stanom Zjednoczonym wszelkie prawa i władzę nad wymienionym pasem i jego przynależnościami, z wyłączeniem Panamy od spełniania tam jakichkolwiek praw lub rządów. W Art. 4 Stany Zjednoczone nabywają prawa swobodnej żeglugi na wszystkich rzekach, potokach i jeziorach, o ile to okaże się potrzebnem i pożytecznem przy budowie kanału. Art. 5 zastrzega Stanom Zjednoczonym wyłączne prawo (monopol) zbudowania, utrzymywania i użytkowania kanału. Art. 6 zapewnia swobodę posiadania i wykonania praw swoich osobom prywatnym, które są właścicielami gruntów w pasie wymienionym i jego przyległościach. W art. 8 rząd Panamski oświadcza, iż nie ma nic przeciwko odkupieniu przez Stany Zjednoczone wszelkich praw, należących do francuskiego towarzystwa budowy kanału. W ostatnich dwóch paragrafach zastrzeżono, że zatoki, znajdujące się po obu stronach kanału, mają być na wieczne czasy wolnemi zatokami, jako też, że od statków, przepływających przez kanał, nie będą pobierane żadne podatki ani opłaty, prócz należności za przejazd, jaki wyznaczy rząd Stanów Zjednoczonych.— Pierwszym prezydentem wybrany został w roku 1904 Manuel Amadora.

Pancer Feliks, inżynier. Obszerny jego życiorys ogłosił F. Kucharzewski: „Inżynier polski, F. Pancer i jego prace“ (Warszawa, 1900).

Pancerz. Nowy pancerz kulotrwały, czyli pancerz mający stanowić ochronę przeciw pociskom, wynalazł Kazimierz Żegleń, ksiądz z zakonu zmartwychwstańców w Chicago. Pancerz ten wyrobiony jest z tkaniny jedwabnej, w szczególny sposób tkanej, grubej na 6 do 20 mm. Próby robione we Lwowie. w maju i czerwcu 1904, wypadły podobno pomyślnie, zapewne jednak **P.** Żeglenia nie ma większej wartości, aniżeli dawniejsze tego rodzaju wynalazki.

Papi Teresa Jadwiga, autorka pism dla dzieci, napisała nadto: „Zwycięstwo woli,“ powieść dla młodzieży (Warszawa, 1902); „Dworzanin królewicza Jakóba“ (Warszawa, 1903); „Dobre dziewczynki“ (1903); „Wojna domowa“ (Petersburg, 1901); „W słońcu,“ powieść historyczna (Warszawa, 1903).

Pappée Fryderyk, napisał: „Polska i Litwa na przełomie wieków średnich. Ostatnie dwunastolecie Kazimierza Jagielończyka“ (Kraków, 1904).

Paprocka Marja, powieściopisarka: wyszły jej „Nowele“ (Warszawa, 1902).

Par excellence (fr.), w najwyższym stopniu, specjalnie, przed innemi.

Paris Gaston Bruno, filolog francuski, * 1839, † 1903.

Parja, *Parjas*, w djalektach południowo-indyjskich plemiona zaliczonę do nieczystych. Wyraz ten niezupełnie słusznie uważano za termin sanskrycki, oznaczający najniższe, wyklęte klasy społeczne, i wskutek tego **P.** stał się i u nas synonimem nieszczęsnego wyrzutka społecznego. Właściwie jednak najniższemi warstwami w społeczeństwie indyjskiem byli mieszańcy kast, a specjalnie *czandale* (synowie braminki i sudry). Czandal stał poza kastami i dotknięcie jego kalało każdego; wolno mu było ubierać się w szaty zdarte z trupów, pełnić funkcję kata, używać do posługi tylko psów i osłów etc. Czandal więc był wyrzutkiem społecznym, gdy Parjas oznaczał raczej nizko stojące i pogardzane plemię, prawdopodobnie resztki barbarzyńskich tubylców, w Indjach Południowych. W dramatach i poematach indyjskich zawsze występuje Czandal, nie Parja.

Parocchi Lucido Marja, kardynał * 1833 w Mantui, wyświęcony na księdza w r. 1857, a we 20 lat później został arcybiskupem bolońskim i kardynałem. W młodości swej hołdował ideom liberalnym i był gorącym patrjotą i zwolennikiem odrodzenia Włoch. Rok 1870, zajęcie Rzymu przez wojska królewskie i koncyljum watykańskie kładzie kres tym jego ideałom: przerzuca się z tym samym entuzjazmem do skrajnych i nieprzejednanych przeciwników monarchji włoskiej i staje się jednym z najwybitniejszych i najgorętszych rzeczników niezależnego Rzymu papieskiego. Wkrótce został wikarjuszem generalnym i wicedziekanem Święo-

tego Kolegjum. Słynne były jego mowy do rozmaitych pielgrzymek i deputacji. I tak w 1899 wypowiedział mowę do pątników francuskich, w której wyraził nadzieję, że Francja udzieli Watykanowi pomocy przeciwko rządowi włoskiemu, opierając się na katolickiem powstaniu ludowem. Innym razem oświadczył się za zaprowadzeniem rzeczypospolitej we Włoszech. Uchodził za przeciwnika ostrożnej, zręcznej, polityki kardynała Rampolli, która zarówno sprzeciwiała się jego poglądom, jak i jego południowemu temperamentowi.

Paschalski Konstanty, napisał: „Szkoła na skrzypce" (Warszawa, 1902).

Pasport, *paszport* (fr. passeport). Najpierw zdaje się, ów dowód legitymacyjny, a zarazem pozwolenie do wyjazdu, powstał i rozwinął się we Francji, gdzie dotychczas ustawy z 1795 i 1797 obowiązują, jakkolwiek nikt ich nie stosuje. W Niemczech odróżniano *Militärpass* dla brańców wojskowych, *Festpass* dla pochodzących z okolic dotkniętych jakąś epidemią choroby fizycznej bądź ludzi, bądź zwierząt, dalej pasporty dla uczniów, żydów, studentów, rzemieślników, „urlaub" dla urzędników, żołnierzy i t. p. Rodowód pasportów jest bardzo odległy, bo sięgający XV stulecia, ale zenitu dosięgnął ten system policyjny w XVIII i w połowie pierwszej XIX wieku. Trzeba było nietylko mieć go, lecz i meldować w biurze właściwej władzy. Przekonano się jednak, że system **P.** nie osiąga celu, utrudnia rozwój stosunków, handel, podróże, a osoby podejrzane, których zawsze bywa drobniutki procent w porównaniu z ogółem podróżujących, zawsze mają **P.** formalne lub fałszywe, trudne do rozpoznania. W 1850 r. w Dreźnie odbyła się konferencja państw rzeszy niemieckiej, a do protokółu obrad w 1859 przyłączyła się Austrja. Z mocy uchwał konferencji wystarcza *Karta roczna,* dająca przywilej swobodnej podróży we wszystkich państwach, biorących udział w decyzji drezdeńskiej. Przepisy krępujące pasportowe zniesiono w 1862 i 1878 w Hiszpanji, w 1862 i 1875 w Danji, w 1865 i 1873 we Włoszech, wreszcie w Niemczech 1865 r. Dziś posiadanie **P.** na Zachodzie Europy jest prawem, ale nie obowiązkiem i dawany bywa tylko osobom wyjeżdżającym do kraju, gdzie jeszcze od cudzoziemców jest wymagany. W Rosji z mocy ustaw z 3 czerwca 1894 i 7 kwietnia 1897 zastosowanych do Król. Pol. w 1903 r. obowiązująca jest *książeczka pasportowa* dożywotnia. Na wyjazd za granicę w celach fiskalnych wydawany jest oddzielny **P.** z mocy ustawy z 2 VI, 1887.

Passendorfer Artur, profesor wyższej szkoły realnej we Lwowie, napisał „Błędy językowe" (wyd. 2, Lwów, 1903).

Pastor Ludwik, historyk niemiecki, 1897 r. objął katedrę historji we Fryburgu.

Paszkot, ptak, ob. Drozd.

Pasztutin Wiktor, patolog, † 1901.

Patmore Coventry, poeta angielski, † 1896.

Paul Oskar, pisarz muzyczny, † 1898 w Lipsku.

Pawlicki Stefan, filozof, jego „Historji filozofji greckiej" wyszedł t. 2 (1903).

Pawlikowski Mieczysław, publicysta, † 1903.

Pawłowicz Miłowan, jenerał i minister serbski, walczył jako oficer w wojnie serbsko-tureckiej, a jako komendant dywizji w wojnie serbsko-bulgarskiej. Piastował tekę ministra wojny w kilku gabinetach. Po ożenieniu się króla Aleksandra z Dragą Maszin popadł, jako przyjaciel Milana, w niełaskę i musiał wystąpić z armji. Potem pojednał się z królem i królową, objął tekę ministra wojny i począł dopomagać królowej w przeprowadzeniu jej intryg i planów, a specjalnie forytował jej brata Nikodema Łuniewicza. To ściągnęła na **P.** nienawiść oficerów, którzy go zamordowali w chwili zamachu 1903 (ob. Serbja).

Pelletan Kamil Karol, polityk francuski, objął w gabinecie Combes'a (ob.) ministerjum marynarki.

Pelloux Luigi, generał i minister włoski, w roku 1898 jako nadzwyczajny pełnomocnik rządu, wysłany był do Apulji, gdzie przywrócił porządek, a 1899, gdy wskutek niepowodzenia w Chinach gabinet Rudiniego podał się do dymisji, stanął na czele nowego ministerjum.

Pepłowski Adolf.

Pepłowski Adolf, adwokat, po ukończeniu ze stopniem kandydata praw uniwersytetu petersburskiego, aplikował od r. 1862 w łomżyńskim trybunale cywilnym. We wrześniu tegoż roku mianowano go nauczycielem częstochowskiej szkoły powiatowej. Uwolniony na rozkaz namiestnika Królestwa Polskiego, przeniósł się do Warszawy, gdzie w r. 1873 mianowano go zastępcą patrona przy warszawskim trybunale cywilnym. Oprócz tego od r. 1868 pracował u Józefa Kokelego, obrońcy przy warszawskim departamencie rządzącego senatu. Od r. 1876 jest adwokatem przysięgłym i jednym z najznakomitszych polskich obrońców karnych.

Perczel Maurycy, generał węgierski, † 1899 w Bonyhad.

Perdzyński Jan, malarz, * około 1870, † 1903, malował przeważnie akwarela osnute na tle tematów łowieckich. Był także współpracownikiem pism humorystycznych. Zmarł, wypadłszy oknem w trakcie ataku nerwowego.

Perosi Wawrzyniec, kompozytor muzyczny. W r. 1903 odwiedził Warszawę, zaproszony przez zarząd zakładu św. Stanisława Kostki i dyrygował wykonaniem swego „Mojżesza" w Filharmonji w 1904 był powtórnie w Warszawie, gdzie dyrygował w Filharmonji swojemi nowemi oratorjami: „Sąd ostateczny", „Zmartwychwstanie."

Perzyński Włodzimierz, poeta, * 1878, kształcił się w Warszawie i Włoszech, ogłosił: „Poezje“ (Warszawa, 1902).

Petrow Raczo, generał i minister bułgarski, * 1861 w Szumli. Pracować zaczął jako nauczyciel tamże. W 1878 po oswobodzeniu Bulgarji wstąpił do służby wojskowej i już w d. 30 sierpnia 1878 roku został porucznikiem młodej, organizującej się wówczas armji narodowej. Po otwarciu w Sofji szkoły wojskowej wstąpił do niej i ukończył ją z odznaczeniem, poczem wszedł na stałe do armji. W r. 1879 wysłano go w rzędzie innych młodych a wybitniejszych oficerów bułgarskich, celem uzupełnienia wykształcenia wojskowego do Petersburga; tutaj przebył 2½ roku w Mikołajewskiej akademji sztabu generalnego, poczem na wyraźny rozkaz cesarza Aleksandra II zaliczony był do odeskiego okręgu wojskowego. We wrześniu 1883 r. powrócił do Bulgarji i został komendantem 11-ej dywizji w Orkanie. Po usunięciu się oficerów rosyjskich od zarządu armją bułgarską został szefem sztabu generalnego. Zjednoczenie Bulgarji z Rumelją wschodnią wywołało, jak wiadomo, wojnę serbsko-bułgarską. Operacje jej prowadził **P.** jako szef sztabu, z wielką oględnością i zręcznością. Wówczas książę Aleksander obdarzył go wysokim orderem, a naród otoczył go szczerą sympatją jako zwycięzcę. W r. 1887 został **P.** po raz pierwszy ministrem wojny i zawarł ścisły sojusz polityczny ze Stambułowem i Grekowem. Zatwierdził on wyrok śmierci na oficerów bułgarskich, którzy uczestniczyli w *pronunciamiento* sylistryjskiem, czem wywołał silne niezadowolenie w Rosji. Powtórnie został ministrem wojny w r. 1893, w kilka miesięcy wszakże już potem konieczność postawiła go znowu na czele sztabu generalnego. Po raz trzeci piastował **P.** tekę wojny w gabinecie Iwanczowa w r. 1900, poczem zupełnie usunął się z czynnej służby wojskowej i poświęcił się, jako generał rezerwy, studjom naukowym. W maju 1903 objął prezydjum gabinetu.

Petrowicz Łazarz, generał serbski, zausznik króla Aleksandra i królowej Dragi, zginął w 1903 wraz z nimi z ręki zbuntowanych oficerów (ob.) Serbja.

Peytral Paweł Ludwik, polityk francuski, w r. 1898 otrzymał w gabinecie Brissona tekę ministra skarbu, utrzymał ją i w gabinecie Dupuy i ustąpił dopiero 1899.

Piasek, przedmieście Krakowa (ob.).

Piekosiński Franciszek Ksawery, historyk, napisał nadto: „Rycerstwo polskie wieków średnich“ (t. 3, Kraków, 1902).

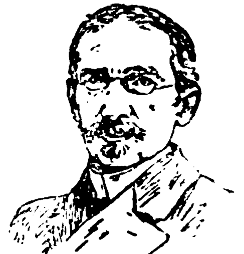
Pieniążek Czesław, komedjopisarz, napisał: „Z dawnych lat, gawędy i opowiadania“ (Kraków, 1902).

Pieńkowski Ignacy, malarz polski, * 1876 w Dołóbowie, w gub. Grodzieńskiej, uczęszczał do warszawskiej szkoły rysunkowej, szkoły Gersona, krakowskiej akademji sztuk pięk., szkoły Grocholskiego w Monachjum, szkoły Julien'a w Paryżu, szkoły Calarossiego w Paryżu, akademji angielskiej w Rzymie. Wykonał: Portret damy (1899); Portret Hiszpanki (1899); Autoportret (1899); Analogja (1899); Portret mężczyzny (1900); „Zjawisko“ (1901—2); „Romans“ (1901—2) i Portret panny G. (1903).

Pietkiewicz Antoni, znany pod pseudonimem Adama Pługa, powieściopisarz, poeta i publicysta, * 1823 (nie 1824), † 1903 w Warszawie.

Pietri Joachim Marja, prefekt policji, * 1820, † 1902. Z ex-cesarzową Eugenją w 1871 wyjechał do Anglji, w 1873 powrócił do Paryża, 1879 wybrany senatorem z Korsyki, w 1885 wycofał się do życia domowego i zmarł zapomniany.

Pillati Ksawery, malarz i ilustrator polski, † 1901 w Zakopanem.

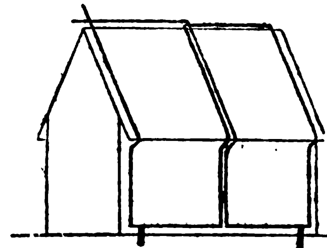

Pillati Ksawery.

Pini Tadeusz, napisał: „Władysław Syrokomla i jego utwory“ (Lwów, 1901), przygotował do druku krytyczne wydanie pism Krasińskiego, jest współpracownikiem *Bibl. Warsz.*, *Pamiętnika literackiego*.

Piniński Mieczysław, hr., ogłosił: „Szkice z życia wiejskiego“ (Lwów, 1901).

Piniński Leon ustąpił ze stanowiska namiestnika Galicji w r. 1904.

Piorunochron. Według Kocha tani piorunochron urządzić można przez oprowadzenie dokoła domu (fig. 1) cynkowanych drutów żelaznych grubości 5 mm., tak by tworzyły jeden ciąg bez żadnego zlutowania. Gdy dom tak ochroniony zostaje przez piorun uderzony, zewnętrzna osłona druciana ładuje się wprawdzie elektrycznością, ale wewnątrz nie ma znacznej różnicy napięcia, a stąd wyładowanie wewnątrz domu nie nastąpi. Jeżeli jednak znajdują się tam druty telefonów lub telegrafów, albo też rury doprowadzające gaz lub wodę, należy je połączyć z systemem piorunochronu. W miejscu, gdzie druty się krzyżują, należy je połączyć przez powiązanie drutami z tegoż

Fig. 1. Piorunochron Kocha.

samego materjału i powlec grubą warstwą smoły. Aby ładunek elektryczny łatwiej do ziemi spływał, należy od czterech krawędzi domu grubsze druty do ziemi przeprowadzić.—Dla instalacji elektrycznych, posługujących się prądami znacznego napięcia, zbudowali Siemens i Halske **P.**, złożony z dwu drutów zgiętych, umieszczonych w pobliżu względem siebie (fig. 2). Dolna część drutów przebiega poziomo, następnie wyginają się prawie pionowo w górę i wreszcie rozchodzą się w strony przeciwne. Drut jeden połączony

Fig. 2. Fig. 3.
Piorunochron Siemensa i Halskego do instalacji elektrycznych.

jest z przewodnikami instalacji elektrycznej, drugi z ziemią. Piorun znajduje przez aparat drogę swobodną, przebijając odstęp powietrza między częściami pionowemi drutów. Gdy piorun rozniecca między drutami łuk woltaiczny, światło przez wznoszący się prąd powietrza przesunięte zostaje w górę, ponieważ wszakże druty coraz dalej się rozchodzą, łuk musi się wydłużać i po kilku sekundach gaśnie. Fig. 2 przedstawia fotografję takiego łuku. Fig. 3 przedstawia fotografję przy pomocy zwierciadła wirującego; widzieć się tu dają oddzielne położenia łuku woltaicznego. Widzimy stąd, że łuk świetlny tworzy w każdej chwili wązką smugę, która rozmaicie się plącze, ulegając wpływowi prądów powietrza.

Piotr I, król serbski, z dynastji Karadżeordżewiczów, * 1846, jako syn panującego księcia Aleksandra w 1846; a wnuk słynnego bohatera narodowego serbskiego Jerzego Czarnego (Karadżiordzi). Ojciec króla Piotra, złożony z tronu przez skupczynę 16 grudnia 1858, i opuszczony przez Turcję i Austrję, abdykował formalnie 3 stycznia 1859 r. i żył odtąd w dobrach swoich na Węgrzech i Wołoszczyźnie. Oskarżonego o udział w zamordowaniu księcia Michała Obrenowicza, sądy serbskie skazały na 20 lat więzienia, węgierskie na osiem. † 1885 w Temeszwarze, prawa do władzy przelewając na syna swojego księcia Piotra, ożenionego 11 sierpnia 1883 z księżniczką czarnogórską Zorką, zmarłą 17 marca 1890 roku. Książę Piotr poróżnił się z teściem, ks. Mikołajem z powodu swojej rozrzutności. Mimo tego nie zarzekał się ani na chwilę pretendentury do tronu serbskiego i z zakątka zagranicznego podkopywał wytrwale i gorliwie porządek państwowy w Serbji, nad którym coraz nieopatrzniej czuwali Obrenowicze. W czerwcu 1903 po zamordowaniu króla Aleksandra Obrenowicza i królowej Dragi, powołany na tron serbski przez skupczynę, zasiadł na nim pod imieniem Piotra I. Aczkolwiek uznany przez wszystkie państwa prawowitym władcą, nie mógł król Piotr poradzić sobie z bandą królobójców, których usunięcia z armji domagała się opinja publiczna w Europie, a którzy terroryzowali króla. Dopiero w kwietniu 1904 r. zdobył się na energiczniejszy, ale połowiczny krok i pousuwał od osoby swojej kilku spiskowców. Król Piotr posiada synów: Jerzego i Aleksandra, oraz córkę Helenę. Z innych członków rodziny Karadżeordżewiczów żyją jeszcze: siostra króla, księżniczka Polliksena (* 1833), zamężna z Konstantym Comnenem, a następnie z Alfredem Pressera; książę Arsenjusz b. oficer gwardji rosyjskiej i syn jego Paweł, oraz dwóch synów brata ks. Aleksandra, Jerzego Karadżeordżewicza: Aleksy i Rozita, będących braćmi stryjecznymi króla.

Piotr I.

Piotrowski Stanisław, napisał: „Wspólna własność ziemska w gminie wielkorosyjskiej" (Warszawa, 1901).

Pissaro Kamil, malarz francuski, zwany „dziekanem impresjonistów," pochodził z rodziny żydów portugalskich, * 1830 na Antylach w Saint-Thomas, † 1903 w Paryżu. Kształcił się we Francji i przygotowywał do karjery handlowej, 1847 powrócił do ojczyzny, lecz 1855 wyjechał do Paryża i ostatecznie poświęcił się malarstwu. Pierwsze prace jego, z powodu techniki malarskiej były przez sądy wystawowe odrzucane, dopiero od 1868 udało się **P.** zwrócić na siebie uwagę krytyki. Po powrocie z wycieczki do Anglji **P.** wraz z Monetem, Sisleyem i Daubigny, został propagatorem nowej szkoły, zwanej impresjonistyczną (ob.). **P.** wykonał kilkadziesiąt krajobrazów, do których tematy czerpał z okolic Paryża.

Pitman Izaak, stenograf angielski, † 1897 r. w Bath.

Pius X, poprzednio Józef Sarto, papież, następca Leona XIII, * 1835 w Riese pod Treviso, studja teologiczne odbywał w Treviso i Padwie. Wyświęcony na kapłana 1858 został wikarjuszem w Tombolo, 1867 proboszczem w Salzano, w 1875 kanclerzem kurji biskupiej, następnie wikarjuszem kapitulnym. W r. 1884 biskupem w Mantui,

Pius X.

1893 otrzymał kapelusz kardynalski i patryarchat wenecki, w r. 1903 wybrany papieżem. Konklawe wybierające papieża miało przebieg dość niezwykły. Za kandydatów do tjary uważano kandydatów: Oreglię, Svampę, Gottiego, Rampollę, Vanutellego, Agliardiego, Capocelatra i Józefa Sarto. Podczas pierwszych głosowań vota skoncentrowały się głównie na osobach Vanutellego i Rampolli i ten ostatni miał najwięcej widoków. Wtedy kardynał ks. biskup krakowski Puzyna powstał i w imieniu cesarza austrjackiego założył veto przeciw Rampolli. Wszyscy kardynałowie zaprotestowali z oburzeniem przeciwko mieszaniu się mocarstwa obcego w sprawy konklawe, mimo to jednak Rampolla zrzekł się wyboru, i wtedy wybrano papieżem kardynała Józefa Sarto, patrjarchę Wenecji, który wahał się przez chwilę, a wreszcie przyjął wybór i nadał sobie imię Pius X (4 sierpnia 1904 r.). Koronacja odbyła się 10 sierpnia 1904 r. Pierwszą encyklikę wydał Pius X 8 października 1903. Ojciec św. zaczyna od szczerego wyznania, że wśród łez i gorących modłów usiłował uniknąć swojego powołania na stolicę apostolską, ponieważ czuł się niegodnym tego wielkiego zaszczytu, a wzruszała go głęboko myśl, że zostać ma następcą papieża, który przez 26 lat rządził Kościołem z najwyższą mądrością i roztropnością wśród blasku tak wielu cnót. Był on również przerażony złowrogiemi stosunkami, rozprzęgającemi społeczeństwo dzisiejsze, które nurtowane jest obecnie bardziej, aniżeli w przeszłości, niezadowoleniem, z każdą chwilą wrastającem i wiodącem świat do zguby. Poddał się wszelako woli Boga, ufny w pomoc Jego. Pontyfikat nasz—powiada Pius X—nie ma innego programu przed sobą, prócz tego, ażeby wszystko odnosić do Chrystusa, tak, ażeby Chrystus był wszystkiem i we wszystkiem. Ten i ów będzie starał się w duszy naszej odkryć utajone pobudki, wiążące się z celem i życzeniami stronnictw świeckich. Oświadcza, ażeby zażegnać wszelkie płonne oczekiwania, że w oczach społeczeństwa ludzkiego pragnie być tylko sługą Bożym, którego wolę ma spełniać. Ojciec św. odwołuje się następnie do współpracownictwa biskupów i ubolewa, że obecnie wszyscy walczą przeciwko Bogu. Należy przypomnieć społeczeństwu zasady wychowania kościelnego, należy szczególną opieką wychowawczą otoczyć młodzież, zwłaszcza tę, która poświęca się stanowi duchownemu. Pius X pragnie, aby tworzyło się jak najwięcej stowarzyszeń katolickich, które byłyby wzorami życia chrześcijańskiego. Dzieła miłości chrześcijańskiej spełniać należy bez względu na osoby i korzyści ziemskie. Gdyby wszystko wróciło do Chrystusa, naówczas bogaci i przodujący w społeczeństwie zachowaliby się sprawiedliwie i miłościwie wobec niższych, a ci spokojnie i cierpliwie znosiliby najboleśniejsze dolegliwości. Ludzie słuchaliby wówczas praw, nie zaś samowoli, poszanowanie i miłość dla zwierzchności byłyby uważane za miły i łatwy obowiązek; wówczas pokazałoby się nareszcie dowodnie, że ustanowiony przez Chrystusa Kościół używać musi pełnej niezawisłości. Niezawisłość ta nietylko zabezpieczyłaby święte prawa religji, ale także powszechne dobro ludów. Encyklika kończy się błogosławieństwem papieskiem.

Planquette Jan Robert, kompozytor muzyczny, * 1848, † 1903 w Paryżu. Po ukończeniu konserwatorjum poświęcił się tworzeniu operetek, piosnek i komedyjek, których ogłosił wielką liczbę, z których większy rozgłos miały: „La confession de Rosette“ (1876); „Le chevalier Gaston“ (1879); „Babel Revue“ (1879); „Les voltigeurs de la 32“ (1880); „La cantinière,“ „Rip von Vincke“ (1884); „La crémoillère“ (1885); „La princesse Colombine“ (1886); „Surcouf,“ „La cocarde tricolore“ (1892); „Le talisman“ (1893), ale największego rozgłosu doznała operetka „Dzwony kornewilskie“ (1877), wielokrotnie grywana na wszystkich scenach europejskich.

Platon „Djalog o rozkoszy,“ przełożył Br. Kasinowski (Warszawa, 1888); „Obrona Sokratesa,“ przełożył A. Maszewski (tamże, 1898). Por. W. Lutosławski „O logice Platona“ (tamże, 1892); tegoż „Platon jako twórca idealizmu“ (tamże, 1899).

Pląskowski Włodzimierz, humorysta i satyryk. Po śmierci wydane „Satyry“ (Warszawa, 1903).

Plebański Jan Kazimierz, historyk, profesor Szkoły Głównej, † 1897 we wsi Izdebnie w pow. Błońskim.

Plejstoceniczny, okres geologiczny, toż co dyluwialny czyli czwartorzędowy, ob. Diluvium i Napływy.

Pleske Edward Dymitrowicz, minister rosyjski, * 1852, † 1904, po ukończeniu liceum Aleksandrowskiego wstąpił na służbę rządową w ministerjum skarbu 1872, w 1888 mianowany wicedyrektorem departamentu podatków stałych, w 1892 dyrektorem kancelarji kredytowej, oraz zarządzającym sprawami komitetu skarbu. W r. 1894 P. został zarządzającym Bankiem państwa, a w 1903 po ustąpieniu Wittego zarządzającym ministerjum skarbu. Ze stanowiska tego uwolniony został w lutym 1904 r.

Pleśniawki, choroba, ob. Afty.

Płoński Aleksander, lektor języka franc. przy uniwersytecie warszawskim, * w Paryżu z rodziny

emigrantów, † 1903 r. w Warszawie. Ukończył szkoły w Paryżu. Oddany wyłącznie pracy pedagogicznej, udzielał lekcji języka francuskiego w licznych zakładach naukowych rządowych i prywatnych. Na kilka lat przed śmiercią otrzymał krzyż oficerski legji honorowej. W Warszawie był też przedstawicielem paryskiego związku naukowego „L'Alliance française."

Pochwalski Kazimierz, malarz, ob. artykuł w dziele głównem.

Pochwalski Kazimierz.

Poczobut Marcin.

Poczobut Marcin Odlanicki, astronom, ob. życiorys w t. 11.

Poczytalność. W języku powszednim **P.** oznacza normalny stan władz umysłowych, pełnię zdrowia umysłowego, w którem osobnik zdaje sobie należycie sprawę ze swych czynów. Ma jednak **P.** znaczenie techniczno-naukowe z jednej strony w prawie karnem; z drugiej—w medycynie, a mianowicie w medycynie sądowej. Każdy czyn kryminalny pociąga za sobą karę dla jego sprawcy wtedy tylko, gdy czyn ten był spełniony *świadomie*. Czyn taki nie może być karany, gdy podczas niego sprawca znajdował się w stanie, wyłączającym ową świadomość przestępności, czy to z powodu nieprzytomności osobnika, czy z powodu chorobliwego stanu jego władz umysłowych. Gdy w tym względzie istnieje wątpliwość, wtedy chodzi o to, czy sprawca był *poczytalny*, lub nie. Na oznaczenie stanu osobnika, w którym ten za czyny swoje odpowiadać może, polska nauka medycyny sądowej używa terminu *poczytalność* w ścisłem znaczeniu słowa. Określenie należyte stanu władz umysłowych pod względem **P.** jest w pewnych razach bardzo trudne, nietylko dlatego, że dany osobnik może symulować (udawać) niepoczytalność, lecz i dlatego, że część medycyny, zajmująca się chorobami umysłowemi (psychjatrja) pozostawia wiele jeszcze do życzenia pod względem naukowej swej powagi, dlatego nareszcie, że nieraz jeszcze niezgodne są z sobą kodeksy karne z jednej, a medycyną sądowa z drugiej strony co do poglądu na **P.** Sąd np. uznaje zawsze za poczytalnego człowieka, w którego czynie widoczne są celowość działania i rozmysł. Zdaniem nauki psychjatrji, okoliczności te nie wyłączają wcale niepoczytalności, gdyż sprawca nie mógł nie uczynić tego, co uczynił, z powodu *chorobliwej* swojej woli, nad którą zapanować nie mógł, dzięki chorobliwemu stanowi władz umysłowych. Tylko w czasach ostatnich, które sprowadziły postęp i w prawie karnem i w psychjatrji, przedstawiciele jednej i drugiej nauki starają się, szczególnie na kongresach naukowych, dojść w tym względzie do porozumienia. Oto, w najgłówniejszych zarysach, jak przedstawia się obecnie teorya **P.** prawno-lekarska. Prawo karze nie czyn zbrodniczy, lecz złą wolę przy jego spełnianiu a więc zbrodniczą chęć sprawcy, przekonanego, że czyni źle, szkodliwie, niemoralnie i przeciwprawnie. Dla ujawnienia takiej złej woli ustalić trzeba u sprawcy w chwili dokonania czynu i *rozumienie* czynu *(Bewusstsein, Unterscheidungsvermögen, Discernement)* i 2) zdolność kierowania swą wolą (Willkür, *Selbsbestimmung, Liberté de choisir)*. Brak pierwszego z tych warunków czyni niemożliwym drugi; może jednak istnieć pierwszy warunek, a przecież czyn był niepoczytalny. Osobnik wiedział, czuł, że robi źle, że popełnia przestępstwo, ale z powodu chorobliwego stanu zdrowia nie był zdolny wstrzymać się od czynu (wypadki chorobliwego pociągu do kradzieży, podpalania i t. d.). Taki pogląd na sprawę **P.** karnej jest wynikiem prac naukowych znakomitych psychjatrów, takich, jak: *Griesinger, Morel, Krafft-Ebing* i in. Trudność oceny stanu psychicznego oskarżonego o przestępstwo, w razie wynikłej w tym względzie wątpliwości, skłonił tegoczesnego prawodawcę do wymagania od sądu, aby ten nie rozstrzygał kwestyi poczytalności sam, bez udziału biegłych fachowców z liczby lekarzy, znających się na nauce psychjatrji. Ważność zresztą przedmiotu dla należytego wymiaru sprawiedliwości sprawiła, że i prawnicy, szczególnie zajmujący się teorją prawa karnego profesorowie uniwersytetów, zajęli się i stroną lekarską kwestyi, dla wytworzenia należytej teorji poczytalności. Pomiędzy innymi professor dawniej uniwersytetu w Halli a obecnie w Berlinie, Franciszek v. Liszt na kongresie psychologicznym w Monachjum r. 1896 w odczycie swoim „Die strafrechtliche Zurechnungsfähigeit" przyznał, że prawnicy powinni w tym punkcie opierać się nie tyle na oderwanych teorjach prawnych, ile na doświadczeniach psychologicznych i psychjatrycznych. Rozważywszy różne poglądy prawodawstw na kwestyę poczytalności karnej, żąda, aby prawodawstwa karne, przy określeniu wypadków niepoczytalności, nie wdawały się w lekarską kazuistykę, lecz aby określały jak najszersze granice, w których zdanie wypowiedziećby mogli psychjatrzy. Takie postawienie sprawy zadowoliłoby i tych przedstawicieli nowszej teorji prawa karnego (zob. *Włoska szkoła prawa karnego*), którzy rozróżniają między przestępcami typy zbrodniarzy przypadkowych, z przyzwyczajenia, a nawet zbrodniarzy z urodzenia, ale teorji tej swojej nie zdołali ugrun-

tować na zasadach doświadczenia psychjatrycznego. Kwestją dotychczas sporną pozostaje żądanie lekarzy, niezgodnych zupełnie w tym punkcie z prawnikami, aby w pewnych przypadkach uznać *ograniczoną poczytalność* (verminderte Zurechnungsfähigkeit) i wyznaczać wtedy karę w mniejszym zakresie. Słusznie w tym punkcie utrzymują prawnicy, że trudno przeprowadzić linję graniczną między zdrowiem a niezdrowiem psychicznem, i że jeśli dany osobnik jest chory umysłowo, to kara byłaby rzeczą niesprawiedliwą. Obowiązująca u nas Ust. proc. kar. stanowi, aby kwestja P., w razie potrzebnym, była rozstrzygana przez osobny komplet, złożony z trzech sędziów i kilku lekarzy, i jeśli sprawa sądowa jeszcze nie była wszczęta a gdy orzeczenie tego kompletu wypadaw myśl niepoczytalności podsądnego, sprawa bywa deponowaną, a obwinionego oddaje się do zakładu dla umysłowo-chorych lub pod nadzór rodziny (art. 353 i nast.). Gdy kwestja poczytalności powstaje podczas samego sądzenia sprawy, rozstrzyga ją sąd w zupełnym składzie po wysłuchaniu biegłych (art. 693 ust. pr. kar.). Przepisy kodeksu kar u nas obowiązującego co do uwolnienia oskarżonego z powodu niepoczytalności są wynikiem dawniejszych poglądów lekarsko-psychjatrycznych, a zatem nie odpowiadają należycie potrzebie sprawiedliwości. Jest mowa o idjotach z urodzenia, o lunatykach i o spełnieniu czynu w napadzie szaleństwa lub zupełnej nieprzytomności (art. 95, 96 i 97 kod. kar.), a pod te formy nie dadzą się podciągnąć wypadki P., które za takie uznać mogą biegli lekarze-psychjatrzy. Projekt nowego kodeksu kar, ogłoszony drukiem, ale który dotychczas nie uzyskał jeszcze sankcji prawodawczej, staje w tym punkcie na gruncie nowoczesnych wymagań nauki i jest kompletnem urzeczywistnieniem myśli prof. Liszta. Art. 33 tego projektu brzmi: „Nie może być karany karnie czyn, spełniony przez osobę, która, skutkiem defektu władz umysłowych lub skutkiem chorobliwego rozstroju swego stanu psychicznego, albo też w skutek stanu nieprzytomnego, nie mogła podczas spełnienia czynu być świadomą jego istoty i znaczenia, lub kierować swoim postępkiem“. Kwestji P. w literaturze polskiej nowoczesnej oddaje się mało autorów zarówno z pomiędzy prawników, jak i przedstawicieli nauki lekarskiej. Należy jednak wspomnieć o cennych w tym względzie pracach profesora wszechnicy Jagielońskiej, dra L. Blumensztoka: „O badaniu stanu umysłowego na podstawie obecnych pojęć prawnych“ Kraków, 1869 r.—„Pogląd na obecny stan kwestji poczytalności“, Kraków, 1870 r.—„Kilka przypadków dochodzenia stanu umysłowego“, Lwów, 1872 r. Niezmierną zasługę w należytem postawieniu kwestji P. położył wiedeński profesor Krafft-Ebing, który w pracach swoich, a głównie w przewodniku psychjatrji z 1882 r. przedstawił pierwszy całą klasyfikację chorób umysłowych, opartszy ją na zasadach anatomiczno-fizjologicznych i określiwszy dokładnie każdą z tych chorób i jej symptomy. W monografji swojej: „Neuere Forschungen und Erfahrungen auf dem Gebiet der gerichtlichen Psychopathologie“ *Krafft Ebing* przyznaje słuszność tym prawodawstwom, które wyłączają stan pijaństwa z pomiędzy powodów niepoczytalności. Lekkie stany maniakalne powstałe z pijaństwa nie wyłączają P., która ustaje tylko w chwili, gdy następuje utrata świadomości *(Bewustlosikeit)*, ale tę stwierdzać winni nie sędziowie, lecz uczeni psychjatrzy.

Poczytanie (imputatio), uznanie winy czyjejś. Ten, komu przepisaną wina być może, nazywa się odpowiedzialnym za czyn swój, t. j. *poczytalnym*. (Zobacz Poczytalność.)

Podbiegunowe wyprawy. W badaniu okolic podbiegunowych, położonych na północ Europy, w ostatnich latach największe zasługi położyli Szwedzi. Profesor A. Nathorst z towarzyszami od 1898 badał pod względem geologicznym i paleontologicznym *Wyspę Niedźwiedzią*; stanowiącą jedyną stację pomiędzy północnemi brzegami Skandyawji a archipelagiem Szpicberg. Roku następnego Forsberg zebrał ciekawe obserwacje meteorologiczne, zaś John Gunnar Andersson wydał pierwszą kartę geologiczną tej wyspy, przytem stwierdził takt zmniejszania się przestrzeni Niedźwiedziej wyspy w skutek erozji (ob. Niedźwiedzia wyspa, t. 16). Na archipelagu *Szpicberg* uczeni szwedzcy wraz z rosyjskimi od 1898 do 1901 dokonali wymiaru nowego łuku południka długości 3° 30'. Carlheim-Gytlensköd odkrył największe góry w Archipelagu o wierzchołkach kopułastych, wysokie na 1739 m., a zarazem sprostował wiele szczegółów w dotychczasowych kartach pod względem topograficznym, geologicznym, orograficznym. Dzięki tym badaniom kartograf Rabot zdołał wydać całkiem nową kartę Szpicberga. Kalthoff, Oestergreen i Odhner 1900 r. zbadali archipelag pod względem zoologicznym i bakterjologicznym, fizyk zaś szwajcarski Brun zbadał lodowce. Ks. Galicyn i M. Backlund przeprowadzili 1896 obserwacje astronomiczne, magnetyczne i geologiczne na *Nowej Ziemi* do której wyruszył również i dr. Charcot, syn słynnego lekarza francuskiego. Badania geologiczne prowadził tam także Morozewicz. *Morze Karskie* i morską drogę wzdłuż północnych wybrzeży Syberji badał kapitan rosyjski Warnek w roku 1902, przyczem stwierdził, że morze to nie posiada wielkich głębin. Cennemi zdobyczami zbogaciła naukę wyprawa ks. Ludwika Amadeusza Sabaudzkiego do *Ziemi Franciszka Józefa*, na statku „Stella Polare,“ który przepędziwszy zimę w zatoce Teplitz na wschodniem wybrzeżu wyspy ks. Rudolfa, kilkakrotnie był zagrożony zgubą przez napierające lodowce. Mimo to zdołał wnieść ważne szczegóły na dotychczasowe karty, przyczem adjutant księcia, kapitan Cagni, na początku 1900 r. w przeciągu 46 dni dotarł do 86° 34' sze-

rokości geograficznej, t. j. o 20 minut wyżej niż Nansen w swojej wyprawie w r. 1895 (86° 13' 6"). W wycieczce tej, o 250 mil na północ od wyspy księcia Rudolfa, kapitan Cagni utracił trzech towarzyszów, a sam z pozostałymi, pozbawiony żywności i cieplejszego ubrania, powrócił ledwie żywy z głodu i wycieńczenia. Tym sposobem Włosi dosięgnęli punktu najdalej ku północy położonego, do którego żaden z badaczów nie zdołał dotrzeć, ani kapitan niemiecki Bauendahl w r. 1900, ani Baldwin z wyprawą amerykańską w r. 1901, który dopłynąwszy do ziemi Franciszka Józefa z trzema statkami, 400 psami, 15 końmi syberyjskiemi, zdołał zaledwie założyć trzy składy żywności na wyspie księcia Rudolfa i na odkrytej przez siebie wyspie Greely pod 81° szer. półn. *Ocean północny* wzdłuż wybrzeży Syberji badał geolog baron Toll, który wyruszywszy z Tromsoe 22 lipca 1900 r. na wielorybniczym statku „Zarja", zbadał mało dotychczas znany półwysep Tajmur, okrążył najwyżej na północ wysunięty przylądek Czeluskin, wyspę Kotelnoj, stwierdził brak wyspy jakoby odkrytej 1811 przez Sannikowa, skąd przez cieśninę Beringa miał udać się do Władywostoku, ale od tego czasu nie otrzymano o nim żadnej wiadomości. Wysłana dla odszukania go wyprawa Wołosowicza czyniła obserwacye w delcie rzeki Jany i na archipelagu Nowej Syberji, ale „Zarji" odnaleźć nie zdołała. Od kilka lat półwysep Alaska badany jest bardzo starannie przez geologów amerykańskich, ale ponieważ prace ich prowadzone są przeważnie na południe od północnego koła biegunowego, więc do wypraw podbiegunowych nie należą. W celu zbadania północnych okolic *Kanady* wyruszył 1903 norweski kapitan Amandsen, jeden z towarzyszów Gerlache'a, znanego z wyprawy do bieguna południowego. Amandsen odpłynął z Chrystjanji w lipcu, by udać się naprzód do Grenlandji, dosięgnąć, ile się uda, bieguna magnetycznego i wrócić przez cieśninę Beringa. Wyprawa ta obliczona jest na cztery lata. Najwyżej na północ wysunięte okolice biegunowego archipelagu amerykańskiego badane były od 1899 do 1902 przez norweskiego kapitana Ottona Sverdrup, który, wyruszywszy w czerwcu 1898 z Chrystjanji na statku „Fram" w celu poszukiwań nieznanych jeszcze terytorjów na północ od Grenlandji, zmuszony był zatrzymać się w cieśninie Rice, gdzie przepędził pierwszą zimę. Nie zdoławszy w ciągu lata 1899 przedostać się do kanału Kennedy, zmienił pierwotny plan i zwrócił się ku morzu Baffińskiemu, ale i tu lody zatrzymały go powtórnie i zatamowały drogę. W takiem położeniu bez wyjścia, narażony na zgniecenie statku, przebył do września 1902 r. Wydostawszy się nareszcie po dwudziestu dwu miesiącach z więzienia lodowego i utraciwszy w podróży dwóch towarzyszów, powrócił Sverdrup do Chrystjanji z ważnemi zbiorami paleontologicznemi, oraz spostrzeżeniami hydrograficznemi. — Jedną z największych dotychczas wypraw pod względem zdobyczy naukowych była wyprawa do *bieguna południowego*, dokonana przez porucznika Gerlache'a, który, wyruszywszy z Antwerpji w 1897, na małym trzymasztowym statku *Belgica*, pomimo bardzo niesprzyjających warunków, gdyż przez 14 miesięcy był uwięziony przez lody, zdołał jednak przywieźć materjał, którego opracowanie powierzono 78 specjalistom i który wydany w 10 wielkich tomach stanowi najważniejszy zbiór wiadomości o okolicach bieguna południowego. Liczne badania naukowe przeprowadził uczestnik tej wyprawy H. Arctowski (ob., t. 16). Tak pomyślny rezultat wyprawy belgijskiej skłonił do wysiłków dalszych. W r. 1901 Londyńskie Towarzystwo Geograficzne, otrzymawszy zasiłek od rządu angielskiego, zorganizowało ekspedycyę pod dowództwem kapitana Scotta na statku *Discovery*, specjalnie zbudowanym do podróży na wodach podbiegunowych, a prawie jednocześnie geolog niemiecki Eryk Drygalski (ob.) na statku *Gauss* i Otto Nordenskjöld (ob.) na okręcie szwedzkim *Antarctic* wyruszyli na wody bieguna południowego, gdzie w roku następnym miał się do nich przyłączyć dr. Bruce na szkockim statku *Scotia*. Podróżnicy ci, porozumiawszy się z sobą, wyznaczyli oddzielne pola dla swej działalności, dzięki czemu biegun południowy został zaatakowany z czterech stron jednocześnie: Ziemia Wiktorji przez Anglików, ziemia Kemp i Enderdy przez Niemców, ziemie Ludwika Filipa i Grahama przez Szwedów, morze Weddela przez Szkotów. Kapitan Scott, wypłynąwszy 1-go stycznia 1902 z Port-Chalmers (Nowa Zelandja), dotarł w połowie lutego do przylądka Crozier, gdzie przepędził pierwszą zimę w zatoce, położonej u podnoża dwóch potężnych wulkanów, Terror, równie wysokiego jak Etna (3.319 metrów), i Erebus (3.370 m.). Podczas wycieczek z zimowiska odkrył nieznaną dotychczas Ziemię Edwarda VII, następnie wyspy Białą i Czarną, przekonał się, że wulkany Terror i Erebus położone są na wyspie i w wyprawie pieszej dotarł do 82° 14' szerok., czyli był już od bieguna zaledwie o 800 kilometrów. Zimę 1903—1904 wyprawa przepędziła śród lodów u wybrzeży lądu Wiktorji i stwierdziła, że ląd ten ciągnie się nieprzerwanie ku płd., prawdopodobnie aż do bieguna, tworząc płaskowzgórze, wzniesione na 9000 stóp ang. W marcu 1904 okręt „Discovery" przybył do portu Littleton w Nowej Zelandji. Jakkolwiek mniej ważne, ciekawe jednak były wiadomości zebrane przez geologa Drygalskiego, który, pomimo uwięzienia przez lody, odkrył Ziemię cesarza Wilhelma II. O rezultatach wyprawy Bruce'a na statku *Scotia* wiadomo dotychczas tylko, że dotarł do 70° 25' szer. płd. gdzie po przezimowaniu pozostawił w niewiadomym dotychczas punkcie sześciu swych towarzyszów. Bratanek słynnego podróżnika, Otto Nordenskjöld, dokonawszy na statku „Antarctic" w pierwszych miesiącach 1902 r. cie-

kawych odkryć w okolicach Ziemi Ludwika Filipa, wysiadł tam na ląd z pięciu towarzyszami i opuścił statek, który po złożeniu zapasów żywności na przylądku Seymour, udał się do wysp Falkland-Antarctic, miał w dniu 15 listopada powrócić do Ziemi Ludwika Filipa, ażeby odwieźć Nordenskjölda do Europy, ale gdy termin ten minął i o wyprawie zabrakło wieści, wysłano dla odszukania jej ze Szwecji prof. Nathorsta, a z Argentyny żeglarza Fr. Moreno. Temu ostatniemu udało się odnaleźć członków wyprawy szwedzkiej, przygotowanych do przepędzenia zimy, po utracie statku, w lodach podbiegunowych. „Antartic," otoczony w połowie grudnia 1903 ze wszystkich stron górami lodu, dopłynął wraz z niemi do zatoki wyspy Erebus i Terror, gdzie zastał ostatecznie uwięziony i przecierpiał gwałtowną burzę. W takiem położeniu upływały dni, i położenie stawało się coraz groźniejszem; tymczasem lody naciskały coraz więcej, przód statku podniósł się w górę, następnie przechylił się na bok; katastrofa groziła z każdą chwilą. Przez otwór utworzony w boku statku woda wlewała się tak gwałtownie, że pompy nie były zdolne jej usunąć. Po kilkodniowej walce, załoga, straciwszy nadzieję uratowania statku, opuściła go 12 lutego 1903. „Antartic" poszedł na dno morza, Nordenskjölda zaś i załogę odszukał Poulet na wyspach Seymour, i na Ziemi Ludwika Filipa żeglarz Moreno. Jakkolwiek większa część zbiorów Nordenskjölda została utracona w skutek zatonięcia statku, jednak i to, co pozostało, ma znaczenie poważne. Wyprawa szwedzka zbadała nieznany dotychczas archipelag króla Oskara, sporządziła karty geograficzne i poczyniła liczne obserwacje. O losach wyprawy Charcot'a nic jeszcze niewiadomo.

Podlewski Franciszek, prawnik i literat, * roku 1848 w Siedlcach, po ukończeniu gimnazjum w Warszawie, w 1867 r. wstąpił do b. Szkoły Głównej na wydział prawa i administracji, który ukończył w 1871 w uniwersytecie warszawskim, jako kandydat praw. Za dawnego sądownictwa służył w sądach karnych w Warszawie, po zmianie zaś sądownictwa w sądzie handlowym. Od 1893 jest adwokatem przysięgłym i konsystorskim w Warszawie. Artykuły prawne i społeczne umieszczał w *Gazecie sądowej*, *Kur. Warsz.* (za redaktorstwa W. Szymanowskiego) i *Kur. Codz.* Oddzielnie wydał: „Upadłość i bankructwo" (Warszawa, 1899) i „O spadkach i testamentach" (tamże, 1900) wykład popularny prawa obowiązującego z uwzględnieniem prawa rosyjskiego, austrjackiego i niemieckiego.

Podsędek, towarzysz, zastępca sędziego. Przy boku panujących książąt polskich istniały jednocześnie urzędy sędziego i podsędka dworu (judex et subjudex curiae), którzy, począwszy od XIII wieku przybierają tytuły ziemskie: sędzia i podsędek krakowski, poznański, kaliski i t. d. Urzędowali oni bądź na wiecach, gdzie pod przewodnictwem księcia, w późniejszych czasach, króla, lub jego zastępcy, brali udział w sądzeniu ważniejszych spraw łącznie z innymi dygnitarzami, bądź też w asystencji niższych dostojników i ziemian sami wymierzali sprawiedliwość w sprawach mniejszej wagi na zwykłych rokach sądowych, w charakterze członków sądu ziemskiego, którego kompetencja na początku XVI wieku rozszerzona była na wszelkie sprawy rozpoznawane w pierwszej instancji. Stosownie do postanowień statutu wiślickiego, istniał w każdej ziemi tylko jeden sędzia i jeden podsędek. W ziemi Krakowskiej, Sandomierskiej, Sieradzkiej i na Kujawach nosili oni tytuł sędziego i podsędka generalnego. Sędziów i podsędków wybierał początkowo i naznaczał sam panujący, w następstwie jednakże wybór należał do przybocznej rady królewskiej, król zaś udzielał tylko przywileju na sądownictwo; ostatecznie od XVI wieku szlachta na sejmikach elekcyjnych obierała po czterech kandydatów na każdy wakujący urząd sądu ziemskiego: sędziego, podsędka i pisarza, z pomiędzy których król jednego zatwierdzał w urzędzie. Kwalifikacje na podsędka, zgodnie z przywilejami zastrzeżonemi szlachcie względem wszelkich urzędów ziemskich, były: szlachectwo i posiadłość w tejże ziemi lub województwie. Kandydat obrany i zatwierdzony składał przysięgę na najbliższych rokach w obecności wojewody lub kasztelana, ewentualnie wobec urzędników ziemskich i szlachty. W porządku dostojeństw piętnastu urzędów ziemskich w Koronie, począwszy od podkomorzego, a kończąc na skarbniku, zajmował podsędek siódme miejsce. W Wielkiem Księstwie Litewskiem komplet sądu ziemskiego składał się z trzech sędziów i podsędka, atoli tytuł podsędka w 1764 zniesiono, a roki odprawiało czterech sędziów z pisarzem. Podsędek był współrzędnym towarzyszem sędziego, w potrzebie jego zastępcą, ale bynajmniej nie podwładnym, zasiadał bowiem razem z sędzią i mając głos stanowczy w sprawie, należał do kompletu wymaganego przez prawo. Część kar i opłat sądowych stanowiła dochód podsędka. Podług organizacji sądowej, zaprowadzonej u nas w 1808 r., która aż do ostatniej reformy przetrwała (1876), podsędek wraz z podpisarzem stanowił wydział sporny i policyjny sądu pokoju. Miał sobie powierzone rozpoznawanie spraw cywilnych spornych i sądownictwo karzące najmniejsze czyli policyjne, załatwiał nadto pewne czynności sądowe i zasądowe, które podług procedury francuskiej do atrybucji sędziego pokoju należały. Sam zaś sędzia pokoju, na zasadzie wyżej wymienionej organizacji, łącznie z pisarzem, stanowił wydział pojednawczy, jednając strony w sprawach podpadających juryzdykcji trybunału cywilnego pierwszej instancji, tudzież przewodnicząc w opiekach i radach familijnych.

Podwysocki Klemens, poeta i tłómacz, † 1903 w Warszawie.

Pokrzywka, ptak, ob. Gajówka.

Poliński Aleksander, muzyk, napisał nadto: „Pieśń Bogarodzica pod względem muzycznym“ (Warszawa, 1903).

Połczyński R.

Połczyński Roman Jauta, poseł polski na sejm rzeszy niemieckiej, * 1849, zajmował się agronomją, jest właścicielem ziemskim, wybrany przez Kaszubów, do Koła polskiego należy od 1890 r., powtórnie wybrany 1894; należy do przeciwników podwyższenia ceł zbożowych.

Pomarańczowa rzeka, *Oranje-River*, ob. Oranje.

Pomrów, *ślimak dróżny*, ob. Ślimaki.

Poerten Arved, wjolonczelista i kompozytor, † 1901 r.

Popiel Tadeusz, malarz, * 1863 w Szczucinie, kształcił się w krakowskiej szkole sztuk pięknych pod kierunkiem Matejki, następnie w Wiedniu u Makarta i w Monachjum. Wykonał: „Józef i Putyfara,“ „Wzięcie Żydów do niewoli babilońskiej,“ „Zmartwychwstanie Chrystusa,“ „Urjel Akosta,“ „Ostatnie chwile Zygmunta Augusta,“ „Neron,“ „Niewiasty jerozolimskie,“ „Święto Tory,“ „Mojżesz,“ „Po burzy.“ Pracował w panoramach: racławickiej Styki i Kossaka, oraz „Golgocie“ Styki i wykonał kilka dzieł z zakresu malarstwa dekoracyjnego i religijnego.

Popiel Antoni, rzeźbiarz, wychowaniec szkoły krakowskiej i akademji wiedeńskiej, wykształcony w pracowniach włoskich. Popiel odznacza się nie tyle fantazją, bogatą w kompozycji i dekoracji, ile smakiem i sumiennością w wykonaniu. Prac samodzielnych wykonał kilka, zawsze w warunkach artystycznie niekorzystnych. Biorąc np. udział w konkursie na pomnik Mickiewicza we Lwowie, stał przed warunkiem, dającym z góry dyrektywę, iż pomnik musi mieć formę kolumny. Na konkursie tym Popiel zdobył pierwszą nagrodę. Pełnym prostoty i powagi jest też pomnik Korzeniowskiego, wykonany przez artystę dla miasta Brodów — o środkach nader ograniczonych — a świetnie stylizowane są karjatydy i inne rzeźby figuralne, wykonane przez artystę dla nowego teatru we Lwowie. Prac jego figuralnych i dekoracyjnych Lwów ma dużo, między innemi: biust Śniadeckiego w instytucie chemicznym uniwersytetu, biusty i platony w pałacu sprawiedliwości, w teatrze, i t. d.

Popiel Antoni.

Popiel Paweł, filolog, profesor Szkoły Głównej warszawskiej, przełożył na język polski „Satyry i listy“ Horacego (Kraków, 1903).

Popławska Felicja, napisała: „Dwie mogiły“ powieść (Lwów, 1902); „Pogadanki o życiu i rozwoju ludzi przedhistorycznych“ (Warszawa, 1903).

Popowski Stefan.

Popowski Stefan, malarz polski, * 1870, po ukończeniu gimnazjum wstąpił do szkoły rysunkowej, następnie kształcił się w akademji petersburskiej i akademji monachijskiej. Jako pejzażysta, zajął wybitne stanowisko. Prócz malarstwa zajmuje się krytyką artystyczną (*Gazeta Polska*, *Bibl. Warsz.*), którą traktuje w sposób bardzo subtelny.

Porawska Bronisława napisała: „Nieznajoma z poddasza“ (Warszawa, 1902).

Porębowicz Edward wydał nadto: „Boska komedja“ przekład (w. 2, przerobione, Warsz., 1904).

Portugalja. Nowe wybory w listopadzie 1900 miały przebieg spokojny i, jak zwykle, dały rządowi większość w parlamencie. Na życzenie Anglji odebrał rząd portugalski konsulowi holenderskiemu w Lourenço Marques, Gerardowi Potti, prawo wykonywania swej władzy (exequatur), z powodu, że ten sprzyjał, jakoby sprawie Burów. Wogóle rząd portugalski sprzyjał Anglji. Flotę angielską przyjmowano uroczyście w Lizbonie (grudzień 1900), a ministerjum oświadczyło w izbie, że w sprawach polityki zewnętrznej Portugalja będzie się kierowała interesami angielsko-portugalskiego przymierza. Przymierze to jednak nie znalazło sympatji u narodu. Gabinet Hintze Ribeiro, idąc za głosem opinji publicznej, występował przeciw klerykalizmowi. Budżet 1901 i 1902 zamknięto deficytem. W r. 1903 król Edward złożył królowi portugalskiemu wizytę w Lizbonie i mianował go admirałem floty angielskiej.

Posner Stanisław, prawnik, adwokat, * 1869, kształcił się w gimnazjum i uniwersytecie warszawskim (1892), berlińskim (1893—1895), gdzie otrzymał medal złoty za rozprawę: „Szkoła historyczna prawa w Niemczech,“ a pierwszą nagrodę na konkursie *Gazety sądowej* (1899); „Prawo a życie“ (1900); „Ruch etyczny“ (1900); „W sprawie wydawnictwa dzieł Hubego, Okolskiego i Łaguny“ (1902); „Inicjatywa w przedmiocie wydawnictwa imienia Andrychiewicza“ (pisma A. wydane istotnie przez Suligowskiego 1904, dzieła Hubego, pod redakcją Dunina i Posnera pod prasą, Okolski wyjdzie pod redakcją Posnera w r. 1905); „Wł. Andrychiewicz, wspomnienie pozgonne“ (1903, Fiszer); „Nad otchłanią,“ „W sprawie handlu żywym towarem.“ W r. 1903 księgarnia naukowa wydała „Drogi samope-

mocy" (Płock, 1903). Pod prasą dwa zbiory szkiców: „W służbie Temidy" (1892—1903, oraz „Szlakiem odrodzenia moralnego." Po niemiecku: „Das polnische Eherecht" (1904); po francusku „Le Code Napoléon en Pologne" (1904, w pracy zbiorowej prawników francuskich „Le centenaire du code civil," pod red. R. Saleilles'a). Pisywał różnemi czasy do *Gazety sądowej* (od r. 1891), *Prawdy* (1892—1901), *Głosu* (1896—1902), *Przeglądu Poznańskiego*, *Przeglądu prawa i administracji* (Lwów), *Czasopisma prawniczego i ekonomicznego* (Kraków), *Ateneum* (1894—1900), *Kur. Codz.*, *Gazety Polskiej* (za red. Henkla) i t. d. „Revue de morale sociale" (Genewa), „W. Encykl. ilustr." „The Jewish Encyclopaedia" (New-York). Wydał Klemensa Urmowskiego „Rzecz o Salomonie Majmonie" (1904), oraz Jaroszewicza traktat „O adwokaturze w Polsce i na Litwie"(1904). Przekłady: „Ideały w Prawie Kohlera" (1896); „Prawo mniejszości Jelliuba" (1901).

Posse Arvid, szwedzki mąż stanu, † 1901.

Possiet Konstanty, minister rosyjski, * 1819, z rodziny francuskiej. Possiet de Rossiet kształcił się w korpusie kadetów marynarki. Jako oficer marynarki wydał parę dzieł fachowych. W roku 1858 mianowany kontr-admirałem i nauczycielem W. ks. Aleksego Aleksandrowicza 1874 r.; mianowany ministrem komunikacji, ustąpił 1888 i został członkiem rady państwa.

Poten Bernard, pisarz wojskowy, * 1828 r. w Celle, służył w wojsku hanowerskiem, następnie w pruskiem, odbył kampanję francuską, 1884 r. jako pułkownik podał się do dymisji. Ogłosił: „Geschichte des Militärerziehungs- und Bildungswesens in den Landen deutscher Zunge" (5 t., 1889—97) i „Handwörterbuch für die gesammten Militärwissenschaften" (9 t., Bielefeld i Lipsk, 1877—80) i in.

Potocki Andrzej, hr., mianowany w czerwcu 1903 namiestnikiem Galicji.

Potter Tomasz Bayley, polityk angielski, * 1818, † 1898, gorący propagator idei wolnego handlu i pokoju powszechnego, stał na czele „Peace and Emancipation League" i bronił sprawy północnych stanów Ameryki przeciw południowym podczas wojny domowej amerykańskiej. W 1865 wybrany do parlamentu, założył 1866 klub Cordena. W 1895 usunął się do życia prywatnego.

Potvin Karol, poeta i literat belgijski, * 1818 w Mons, † 1902 w Brukseli.

Poznańskie W. księstwo. Podczas ostatnich wyborów do parlamentu niemieckiego wybrano (1903): — *W. ks. Pozn.*: 1) okrąg poznański, Chrzanowski; 2) Wyrzysko-Szubiński, Czarliński; 3) Ostrowsko-Odolanowsko-Kępiński, Radziwiłł; 4) Śremsko-Średzki, Głębocki; 5) Inowrocławsko-Mogilnicko-Strzeliński, Krzymiński; 6) Kościańsko-Grodziski, Skarżyński; 7) Krotoszyńsko-Koźmiński, Jaźdżewski; 8) Wrzesińsko-Pleszewsko-Jarociński, A. Chłapowski; 9) Rawicko-Gostyński, Mycielski; 10) Gnieźnieńsko-Witkowski, Grabski; 11) Szamotulsko-Obornicko-Skwierzyński, Miełżyński. — *Prusy Zachodnie*: 12) Starogardzko-Tczewski, Wolszlegier; 13) Chojnicko-Tucholski, Czarliński; 14) Pucko-Wejherowsko-Kartuski, Janta-Połczyński; 15) W. Kulerski; 16) Jan Brejski; 17) Śląsk Górny, W. Korfanty. Do sejmu pruskiego wybrano: — *W. Ks. Poznańskie:* 1) okrąg wyborczy Średzko-Wrzesińsko-Śremski, Józef Głębocki otrzymał 346 głosów, dr. H. Szuman otrzymał 346 głosów, ks. prałat Stychel otrzymał 346 głosów; 2) Kościańsko-Śmigielsko-Grodzisko-Nowotomyski: wybrani pp.: dr. Witold Skarżyński i dr. Zygmunt Dziembowski 347 głosami; 3) Pleszewsko-Jarocińsko-Krotoszyńsko-Koźmiński, wybrani: ks. dr. Jaźdżewski i dr. Antoni Chłapowski 360 głosami; 4) Odolanowsko-Ostrowsko-Ostrzeszowsko-Kępiński; otrzymali głosów: dr. Mizerski 357, dr. Niegolewski 358; 5) Gnieźnieńsko-Witkowski: Gniezno, Leon Grabski wybrano 142 głosami: 6) Wągrowiecko-Mogileńsko-Żniński, polscy kandydaci: pp. Władysław Brodnicki i Roman Janta-Połczyński przepadli, wybrani Niemcy; 7) Wschowsko-Leszczyńsko-Rawicko-Gostyński; polscy kandydaci pp.: Józef Głębocki, Marceli Żółtowski i ks. dr. Skrzydlewski przepadli; 8) Wschodni i Zachodni Poznański i Obornicki: oddano po 196 głosów na ks. proboszcza Mędlewskiego i dr. Niegolewskiego. Wybrani 261 głosami: Hoffmeyer ze Złotnik (konserwatysta) i sędzia Kühr z Rogoźna (wolnom. zjedn.); 9) Babimojsko-Międzyrzecki, polscy kandydaci: hr. Maciej Miełżyński i Józef Mycielski— przepadli. Wybrani: v. Staudy i v. Wentzel, konserwatyści; 10) Międzychodzko-Skwierzyńsko-Szamotulski. Na polskich kandydatów: hr. Macieja Miełżyńskiego i Józefa Głębockiego padło 98 głosów. Wybrani kompromisowi kandydaci niemieccy: v. Blankenberg (kons.) i Ernst (woln. zjedn.) otrzymali po 274 głosów; 11) Inowrocławsko-Szubińsko-Strzeliński. Polscy kandydaci pp.: dr. Krzymiński i dr. Trzciński otrzymali po 224 głosów, przeciwnicy pp.: Lusensky i Kiehn po 330 głosów. Wybrani zatem pp.: Lusensky i Kiehn; 12) Bydgosko-Wyrzyski. Wybrani Niemcy. Polskimi kandydatami byli pp. Leon Czarliński, ks. Teszner i ks. Treder; 13) Czarnkowsko-Wieleńsko-Chodzieski. Wybrani Niemcy. Polskimi kandydatami byli pp.: dr. Zygmunt Dziembowski i Walery Łebiński; 14) miasto Poznań. Z 450 prawyborców głosowało 440. Kandydat polski dyrektor Michał Więckowski, otrzymał 162 głosy, kandydat niemiecko-żydowski, architekt Kindler, 287 głosów. Ostatni wybrany. Razem tedy przeprowadzono w W. Ks. Poznańskiem 10 posłów.— *Prusy Zachodnie*: w okręgu Lubawskim wybrany p. Leon Czarliński, w okręgu Kartusko-puckim wybrani: ks. proboszcz Łosiński i p. Borowski, właściciel dóbr, razem 3. Ogółem tedy zdołano

przeprowadzić 13 posłów polskich, czyli tylu, jak przed pięciu laty.

Półkotycki Władysław, pedagog, * 1837 r. w Niemirowie gub. Podolskiej, † 1903 w Ciechocinku, kształcił się w uniwersytecie kijowskim, poczem był nauczycielem gimnazjalnym w Warszawie, a po wyjściu do emerytury pełnił obowiązki dyrektora prywatnych kursów handlowych. Ogłosił: „Krótki podręcznik fizyki" (Warszawa, 1892) i „Fizykę" w zbiorze wykładów naukowych przy *Przeglądzie pedagogicznym*. To ostatnie pismo podpisywał jako wydawca.

Prado Marjan Ignacy, prezydent rzeczypospolitej Peruwjańskiej, † 1901 w Paryżu.

Preller Fryderyk, malarz, * 1838 w Wejmarze, kształcił się pod kierunkiem ojca, również malarza, zwiedził Włochy, poczem osiadł w Dreźnie, gdzie 1880 został profesorem w akademji sztuk pięknych. Wykonał: „Św. Scholastyka," „Safo," krajobraz rzymski, „Świątynia Ateny" i in.

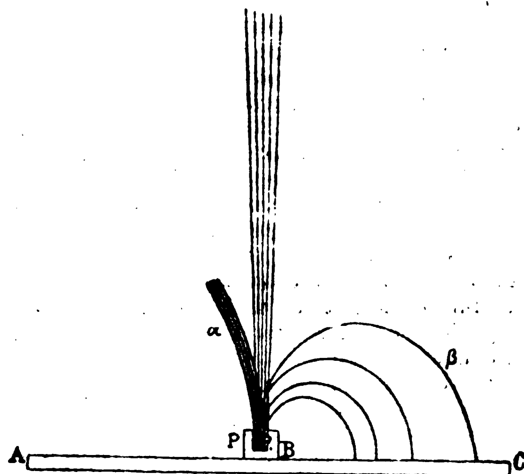
Presser W., napisał: „Stanisław Przybyszewski, Studjum literackie" (Lwów, 1903).

Pretorius, były prezydent rzeczypospolitej Południowo-Afrykańskiej, † 1901.

Prężność, ob. Sprężystość i Gazy.

Prinetti Juljusz, polityk włoski, * 1848, poświęcił się zawodowi inżynierskiemu i został przemysłowcem. W r. 1882 wybrany do izby deputowanych, objął przewodnictwo skrajnej prawicy, w 1895 powołany w gabinecie Rudiniego na stanowisko ministra robót publicznych, ustąpił 1897. W lutym 1901 objął tekę spraw zagranicznych.

Promieniotwórcze ciała. Do radu i polonu, odkrytych przez małżonków Curie, przybyło jeszcze trzecie ciało promieniotwórcze, *aktyn (actinium)*, odkryty przez Debierne'a, stanowczo jednak nowym pierwiastkiem okazał się dotąd jedynie rad, który jest ciałem najsilniej promieniotwórczem, i on ten służy głównie do badań nad własnościami ciał promieniotwórczych i wysyłanych przez nie promieni, czyli promieni Becquerela. W promieniach tych odnajdujemy ogólne cechy promieni katodalnych i promieni Röntgena; czernią płytę fotograficzną, wywołują świecenie różnych ciał, soli, metalów alkalicznych i metalów ziemnych, skóry, szkła, papieru, djamentu, przedzierają się przez ciała nieprzezroczyste, rozpraszają ładunki ciał naelektryzowanych. Związki radu świecą bezustannie; jest to fosforescencja wywołana przez promienie radu, w samych tych związkach powstająca. Chlorek i bromek radu świecą najsilniej; są bezbarwne, z biegiem czasu świecenie ich słabnie, a wtedy stają się czarnemi, żółtemi lub fijoletowemi. Podobnie jak promienie Röntgena nie odbijają się i nie załamują, nie są też zupełnie między sobą jednorodne, ale składają się z promieni różnego rodzaju, dających się rozróżnić działaniem magnesu. Promienie jednej kategorji, oznaczone nazwą promieni β, pod wpływem magnesu AC (ob. fig.) zaginają się kołowo, w taki sam sposób, jak promienie katodalne, roznoszą z sobą elektryczność ujemną, i w ogólności poznajemy w nich wyraźnie bieg elektronów, przez ciało promieniotwórcze wyrzucanych (ob. Elektron, t. 16). Drugą kategorję promieni Becquerela tworzą promienie γ, nie ulegające wpływowi magnesu i w ogólności odpowiadające promieniom Röntgena. Są wreszcie jeszcze promienie α, odchylające się pod wpływem magnesu w stronę przeciwną względem promieni β, w stopniu jednak bardzo słabym; zachowują się, jakby powstawały z biegu cząsteczek naładowanych elektrycznością dodatnią, a masą swoją zbliżonych raczej do atomów zwykłych, aniżeli do elektronów; odpowiadają tedy promieniom kanałowym. Promienie tych trzech kategorji wyróżniają się także rozmaitą przenikliwością przez ciała; sama nawet

Promienie radu.

grupa β składa się z różnych promieni, które są w niejednakim stopniu przez ciała pochłaniane. Uderzenia, wywoływane przez cząstki, stanowiące promienie α, dają się dostrzedz za pomocą urządzonego przez Crookes'a *spintaryskopu*. Jest to drobny walec, wewnątrz którego znajduje się krążek pokryty siarkiem cynku; w pobliżu krążka, w odległości około 0,6 mm., umieszczona jest na druciku platynowym drobna bryłka soli radowej. W ciemnym pokoju krążek pod wpływem radu świeci, a przez lupę dostrzedz można mnóstwo punktów migocących, ukazujących się i znów znikających, jakby rój mieniących się iskier. Świecenie to jest wywołane bombardowaniem pocisków, tworzących promienie α, ujawnia się więc tu działanie oddzielnych cząsteczek, należących pod względem wielkości do kategorji atomów.—Promienie radu wywołują dalej pewne działania chemiczne; pod ich wpływem tlen przechodzi w ozon, szkło ulega zabarwieniu, papier żółknie, fosfor zwykły zamienia się na czerwony. Na płytę foto-

graficzną działają jak promienie Röntgena, a rurka szklana, zawierająca kilka centygramów soli radu, służyć może do otrzymywania obrazów radjograficznych, jak cały zawiły przyrząd Röntgena. Osobliwszą jeszcze wydaje się zdolność wydzielania ciepła przez związki radu; dana ilość radu wydaje w ciągu godziny tyle ciepła, ileby starczyło do stopienia jednakiej ilości lodu. Gdy do oka zbliżamy bryłkę radu, choćby umieszczoną w skrzynce metalowej, doznajemy wrażenia światła; wypływa to stąd zapewne, że pod wpływem promieni radu fluoryzują pewne substancje oka; blask zatem, jaki oko dostrzega, w niem samem ma źródło swoje. Ale promienie radu i w inny jeszcze sposób działają na organizm; na skórze wywołują zaczerwienienie, a przy dłuższem działaniu powodują nawet rany, które trudno się goją. Szczególną też jest własnością radu, że zdolność promieniowania przenosić może na inne ciała, w pobliżu niego umieszczone. Przez sam wpływ radu, przez indukcję, ciało z nim sąsiadujące staje się również promieniotwórczem, chociaż zdolność tę tylko przez czas pewien zachowuje i traci ją stopniowo. Samo powietrze, otaczające jakąkolwiek sól radową przejmuje jej własności. Dzieje się tak, jakby rad rozpościerał dokoła siebie pewną substancję gazową promieniotwórczą, którą nazwano *emanacją radu*. Powietrze, emanacją tą naładowane, wywołuje świecenie ciał, z któremi w zetknięciu pozostaje; szkło fosforyzuje barwą białą lub zieloną, a zwłaszcza silnie błyszczy siarek cynku. Emanacja radu zachowuje się w ogólności jak gaz, jest pochłaniana przez ciała stałe i ciekłe, zagęszcza się, kondensuje w temperaturze nader nizkiej.—Najbardziej wszakże uderzającą własnością ciał promieniotwórczych jest samo wysyłanie promieni, które powstają bez żadnej podniety zewnętrznej, samodzielnie i ustawicznie. Ciała promieniotwórcze zachowują się, jakby się wyłamywały z naczelnej w nauce zasady zachowania energji. Przytoczyliśmy, że rad wywiązuje wciąż ciepło, kryje zatem w sobie tajemne jego źródło. W zwykłych, powszednich okolicznościach źródło ciepła znajdujemy w działaniach chemicznych; gdy węgiel płonie, znaczy to, że łączy się z tlenem powietrza. Rad wszakże przy wywiązywaniu ciepła widocznej zmianie chemicznej nie ulega, jest to bowiem pierwiastek, a pierwiastki chemiczne przywykliśmy uważać jako ciała, nie dające się już na prostsze części składowe rozłożyć. Czy to wszakże istotnie są już ciała stanowczo pierwsze, czy nie składają się z jakich pierwiastków dalszych, rzędu wyższego, tego twierdzić nie możemy. Chemja obecnie zna przeszło 70 pierwiastków; każdy z nich pojmujemy, jako złożony z atomów niepodzielnych, rozróżniać zatem musimy tyle rodzajów atomów odrębnych, ile jest różnych pierwiastków. Zmiany zachodzące przy łączeniu się atomów w związki, lub przy rozkładzie związków, są połączone z objawami cieplikowemi; przy jednych procesach chemicznych ciepło się wywiązuje, przy innych ulega zużyciu (ob. Termochemja). Wobec zagadki, jaką nam rad nastręcza, nasunęła się hypoteza, że może zachodzą tu jakieś niedostrzegalne przeobrażenia atomów, jakieś zmiany chemiczne, w obrębie samych atomów przebiegające. Doświadczenia rzeczywiście potwierdziły ten domysł w sposób zgoła niespodziany, Ramsay i Soddy poznali bowiem (1903), że z emanacji radu wytwarza się inny zupełnie pierwiastek, a mianowicie hel (helium), odkryty niedawno w minerałach ziemskich i w powietrzu, ale już dawniej znany w atmosferze słonecznej (ob. Helium). Uran, tor i rad wyróżniają się od innych pierwiastków znacznym ciężarem atomowym; atom radu masą swoją przewyższa 258 razy masę atomu wodoru. Przyjąć więc można, że pierwiastki o tak znacznym ciężarze atomowym posiadają tak wielki zasób energii, że do rozpadu swych atomów zgoła dopływu jej z zewnątrz nie potrzebują. Stateczność atomów radu jest tak słaba, że część ich bezustannie pozostaje w stanie pewnego rozkładu i układa się do nowych warunków równowagi. Ponieważ rad wciąż ciepło wywiązuje, a przytem w ciągu długiego nawet czasu widoczne zmiany w ciele tem nie zachodzą, przyjąć należy, że ilość energji, wydzielana podczas przekształcania każdego pojedyńczego atomu, musi być nader znaczna. Pośrednikami przy takiem przekształcaniu są zapewne elektrony, bliżej jednak całego tego procesu ująć jeszcze dobrze nie umiemy. Są to spostrzeżenia w ostatnich dopiero czasach dokonane, a bliższe ich zrozumienie dalszych jeszcze wymaga badań.

Proticz Stojan, minister serbski, * 1856, należał do gabinetu Awakumowicza, utworzonego po zamordowaniu króla Aleksandra (1903), jako minister spraw wewnętrznych ustąpił z całym gabinetem w październiku 1903 r., ale wstąpił do gabinetu Sawy Gruicza, również jako minister spraw wewnętrznych. Zajmował się publicystyką, jako redaktor *Odjeka*.

Proudhon Piotr Józef, ob. artykuł w dziele głównem.

Proudhon Piotr.

Proust Achiles Andrzej, hygjenista, * 1834, † 1903 r. w Paryżu. Był lekarzem szpitalnym, od 1866 poświęcił się wyłącznie hygjenie. W roku 1869 wysłany był do Rosji i Persji dla dokonania badań nad cholerą, 1879 r. został członkiem akademji lekarskej, 1885 objął katedrę hygjeny w fakultecie lekarskim. Od tego czasu był stałym przedstawicielem Francji na międzynarodowych konferencjach, obradujących nad zabezpie-

chęniem Europy od chorób epidemicznych. Napisał: „Mission sanitaire en Russie et en Perse“ (1869); „Essai sur l'hygiène internationale, ses applications contre la peste, la fièvre jaune et le choléra asiatique“ (1883); „La défense de l'Europe contre le choléra“ (1893); „Traité d'hygiène“ (1884, 2 wyd., 1902).

Prusy. W maju 1901 r. ustąpili ministrowie: Miquel (skarbu), Ernest Hammerstein Loyten (rolnictwa) i Brefeld (handlu); na ich miejsce mianował cesarz Rheinbabena, Podbielskiego i Müllera, gdy Hammerstein Loxten objął rolnictwo, a Kratke poczty i telegrafy. Polityka zewnętrzna Prus zlewa się z polityką Niemiec (ob.). W polityce wewnętrznej dominującym tonem było dążenie do germanizacji Polaków. Rząd ciągle domagał się nowych kredytów na kolonizację, na budowę zamku królewskiego w Poznaniu, gdzie założył w celach germanizacyjnych akademję. W październiku 1903 odbyły się nowe wybory do sejmu pruskiego. Zestawiamy go ze stanem rzeczy, jaki był przed wyborami, czyli ze składem pruskiej izby poselskiej z r. 1898.

	Obecnie	Dawniej
Konserwatyści . . .	148	143
Centrum katolickie . .	97	99
Narodowo-liberalni . .	79	75
Wolnokonserwatyści .	54	57
Wolnomyślna partja ludowa	23	25
Polacy	13	13
Związek wolnomyślny	8	10
Duńczycy	2	2
Dzicy	9	5
	433	

Wynik taki jest rezultatem prawa wyborczego pruskiego, które faworyzuje klasy posiadające, a wyłącza wszystkie żywioły wolnomyślniejsze. Socjaliści, którzy dotąd wstrzymali się od wyborów do sejmu pruskiego, zjawili się tym razem przy urnie wyborczej w Prusiech, nie uzyskali naturalnie w powyżej określonych warunkach żadnego mandatu poselskiego, wykazali jednak znaczne mniejszości we wszystkich czterech okręgach berlińskich, a w trzecim okręgu zagrozili nawet poważnie niepodzielnym dotąd panom jego: wolnomyślnym. Kiedy kandydaci tego ostatniego stronnictwa, Rosenow i dr. Zwick, otrzymali po 1,309 głosów, współkandydaci socjalistyczni, Bebel i Ledebour, otrzymali głosów 1,099 i 1,100. Ponieważ komisja kolonizacyjna osiągnęła względnie małe rezultaty, dzięki temu także, że banki parcelacyjne polskie pracowały energicznie i ułatwiały nabywanie ziemi chłopom polskim. Rząd pruski postawił wniosek, żeby ograniczyć parcelację prywatną i koncentrować wszystko w rękach rządowych. Pomimo że projekt ten sprzeciwiał się konstytucji, zapewniającej każdemu swobodne prawo nabywania gruntów, wniosek, dzięki zdemoralizowanej większości, zapełniającej sejm pruski, znalazł poparcie.

Prydz Alvilde, powieściopisarka norweska, * 1850, kształciła się w Chrystjanji, napisała: „Agn og Agnar“ (1880); „Underveis“ (1889); „Lykke“ (1890) i ciąg dalszy p. t. „Paa Fuglvik“ (1891); „Arnak“ (1892); „Mennesker“ (1892); „Dröm“ (1893); „Bellis“ (1895); „Sylvia“ (1898); „Bladet“ (1898) i in.

Przewodnictwo. Przewodnictwo elektryczne cieczy tłómaczy się oddawna wędrówką jonów, przeprowadzających ładunek elektryczny (ob. Elektrochemja). Przewodnictwo elektryczności w cieczach łączy się zawsze z działaniem chemicznem; gdy elektryczność przebiega w elektrolitach od jednego bieguna do drugiego, przenoszą się zarazem i cząstki substancji, przez rozkład z niej wydzielone. Wydobywające się ze związków atomy i złożone z nich rodniki posiadają ładunki elektryczne, a tak elektrycznie naładowane atomy albo cząsteczki ciała są to jony według nomenklatury Faradaya, które zresztą nie powstają jedynie pod wpływem działania elektrycznego, lecz i bez udziału prądu elektrycznego obficie w rostworach istnieją (ob. Rozpuszczanie), a im większa jest ilość jonów wyswobodzonych, tem znaczniejsze też staje się przewodnictwo elektryczne roztworu. Bezładne ruchy tych jonów, miotających się swobodnie między cząsteczkami nierozłożonemi, porządkują się natychmiast, skoro prąd elektryczny przez ciecz przebiega; jony przenoszą ładunek elektryczny po drodze, przez bieg prądu wskazanej, stają się same ruchliwemi przewodnikami elektryczności. Prąd elektryczny nie rozrywa cząstek ciała, ale nadaje tylko kierunek rozszczepionym już ich składnikom.—Przewodnictwo elektryczności w metalach wyróżniano dotąd stanowczo od przenoszenia się jej w elektrolitach, czyli po prostu w cieczach, sprzeczność wszakże tego dwojakiego przewodnictwa ustępuje, gdy się odwołamy do elektronów (ob. Elektrony, t. 16). Skoro w promieniach katodalnych elektrony wybiegają od biegunów metalowych, to już i wewnątrz metali posuwać się muszą ku ich powierzchni i w ten sposób sprawę przewodzenia elektryczności załatwiają. Podobnie więc, jak i w cieczach, tak też i w metalach przewodnictwo elektryczne polega na wędrówce elektronów, które tu wszakże są swobodne i niezależne, gdy w elekrolitach ciekłych związane są zawsze z atomami materjalnemi, tworząc jony. Riecke i Drude poddali domysł ten dochodzeniu matematycznemu i wyprowadzili stąd wnioski, które dały się potwierdzić doświadczalnie. Lenard wykazał nadto, że gdy płyta metalowa wystawiona jest na działanie promieni pozafijoletowych, elektrony podniecone zostają do drgania tak żywego, że z wielką szybkością wybiegają z jej powierzchni i tworzą promienie katodalne, jak przy wyładowaniu elektrycznem.—Gazy w warunkach normalnych nie są dobremi przewodnikami elektryczno-

ści, ale przewodnictwo ich wzmaga się, gdy są silnie ogrzane, lub też wystawione na działanie pozafijoletowych promieni widma, a występujące przytem szczegóły dają się dobrze wyjaśnić również przypuszczeniem, że elektryczność przenoszą w gazach cząstki wędrujące, podobnie jak jony w elektrolitach, jakkolwiek cały przebieg nieco się tu inaczej dokonywa. Z pewnych różnic w zachowaniu się cząsteczek dodatnio i ujemnie naelektryzowanych wypływa, że cząstki ujemne są to elektrony swobodne, gdy ładunki dodatnie pozostają związane z atomami gazów. Taki atom naładowany dodatnio wraz z elektronem ujemnym tworzą obojętną cząsteczkę gazową. Podobne różnice między elektronami dodatniemi a ujemnemi wszędzie w ogólności występują; pierwsze są jakby do miejsca przywiązane i utajone, drugie przedstawiają żywioł ruchliwy i obecność swoją wyraźniej ujawniają. Gdy więc w pewnych warunkach gazy stają się przewodnikami elektryczności, znaczy to, że *jonizują się* czyli przejmują jonami, które w nich, podobnie jak w elektrolitach, ładunki elektryczne przenoszą. Poznano rzeczywiście, że powietrze jonizuje się łatwo przez działanie skrajnych promieni pozafijoletowych, ale też niezależnie od tej podniety posiada powietrze zdolność samodzielnego wytwarzania jonów, a ilość ich zawisła od przestrzeni odgraniczonej, w której powietrze poddane zostaje doświadczeniu, od jego temperatury i ciśnienia, a kres tego wywiązywania się jonów swobodnych następuje, gdy w danym czasie tyleż ich znowu wiąże się w cząstki obojętne, ile się w tymże czasie na nowo wytwarza. Teorja ta jonizacji powietrza ma stąd jeszcze znaczną ważność, że łatwo tłómaczy źródło elektryczności atmosferycznej, trzeba się bowiem tylko odwołać do większej ruchliwości jonów ujemnych. Pod wpływem dobiegających od słońca promieni pozafijoletowych wywiązują się w górnych warstwach atmosfery szybko przebiegające jony ujemne, które ładunek swój elektryczny wciąż na powierzchnię ziemi znoszą, gdy powietrze elektryzuje się dodatnio od pozostających w niem jonów dodatnich; kres zaś tego działania następuje, kiedy pod wpływem wzrastającego ładunku ujemnego ziemi przebieg opieszałych jonów dodatnich tak znacznie się przyśpiesza, że dalszy dopływ jonów ujemnych ulega zobojętnieniu. Rzeczywiście w warunkach normalnych jest zawsze powierzchnia ziemi naelektryzowana ujemnie, powietrze dodatnio, dalsze zaś objawy, jakie elektryczność atmosferyczna okazuje, dają się już łatwo na tej podstawie wyjaśnić.

Przyborowski Walery, napisał nadto: „Z przeszłości Warszawy“ szkice historyczne, ser. II (Warszawa, 1902); „Austrjacy w Warszawie“, powieść z czasów Księstwa Warszawskiego (Warszawa, 1902); „Na San-Domingo“, (Warszawa, 1902); „Chamska dusza“; powieść z XVIII wieku (Warszawa, 1903).

Przybyszewska Dagny, żona pisarza polskiego Stanisława P., zabita w Tyflisie 1901. Była córką lekarza norweskiego. D. pisała nowele i dramaty w języku norweskim i niemieckim, które jej mąż tłomaczył na polski. „Krucze gniazdo“, dramat w 3 aktach (Warszawa, 1902); „Kiedy słońce zachodzi“ (wyd. 2 Warszawa, 1902).

Przybyszewski Stanisław, poeta, napisał nadto: „Z gleby Kujawskiej“ (Warszawa, 1902); „Poezje prozą“ (1902); „Synagoga szatana“ (Warszawa, 1902); „Nad morzem“; „Na rozstaju“; „Na tym padole płaczu“ (Warszawa, 1902); „Dla szczęścia“ (1902); „Goście“ (1902); „Taniec miłości i śmierci“ (wyd. 2 Lwów, 1902); „Złote runo“, dramat (Lwów, 1902); „Matka“, dramat w 4 aktach (Kraków, 1903); „Śnieg“, dramat w 4 aktach (Warszawa, 1903).

Przyszychowski Konstanty, ilustrator i malarz, * 1836 we wsi Bałandynie, w pow. Czehryńskim gub. Kijowskiej, kształcił się w akademii Petersburskiej, i w Monachjum, w 1860 osiadł na roli, 1890 w Odesie wykonał szereg typów ukraińskich i akwarel, oraz obraz olejny „Ślepiec ukraiński“.

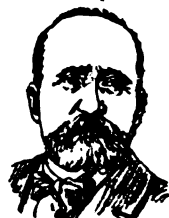
Psi język, roślina, ob. Ostrzeń.

Psia gwiazda, ob. Syrjusz.

Pszczoły. Według badań Langera, który zebrał jad około 12000 pszczół, błędnem było przypuszczenie, że kwas mrówkowy jest jedyną przyczyną wzniecanego przez jad ten bólu; działanie głównie pochodzi od pewnego alkaloidu, który znajduje się w jadzie w postaci soli, a w nieco większej ilości, wprowadzony do tętnic, zabija królika, a nawet psa, i działa podobnie, jak jad żmii. Niektórzy ludzie są nawet silnie wrażliwi na jad pszczół, a Bertrand w ciągu 20 lat naliczył 6 przypadków śmierci od ukąszenia pszczół.—Sądzono też, że pszczoła po ukąszeniu musi umierać; aby domysł ten zbadać, Krasicki znaglił do ukąszenia 132 pszczoły, a potem je zamknął; po 48 godzinach 52 pszczoły umarły, a 80 latało dalej. Domysł ten zatem okazał się nieuzasadnionym.

Pulszky August, profesor filozofji i prawa w Budapeszcie, † 1901.

Puvis de Chavannes, ob. artykuł w dziele głównem.

Puvis de C.

R.

Raab Jan Leonard, sztycharz niemiecki, † 1899 w Monachjum.

Rabes Maks, malarz niemiecki, * 1868 w W. Ks. Poznańskiem, kształcił się w Berlinie, poczem odbył kilka podróży na Wschód. Wykonał: Targ arabski w Kairze (1891), Cmentarz arabski, Arabski handel, Pisarz publiczny w Kairze, Wjazd cesarskiej pary niemieckiej do Jerozolimy, Przegląd wojska w Damaszku i in.

Raczyński Edward, ob. artykuł w dziele głównem.

Hr. Rączyński E.

Rada przemysłowa utworzoną była przy wydziale przemysłu i kunsztów w byłej komisji rządowej spraw wewnętrznych; odbywała posiedzenia swoje pod prezydencją dyrektora wydziału, a składała się z komisarza fabryk, naczelnika sekcji przemysłu, członków honorowych, wybranych z pomiędzy przemysłowców, obywateli kraju, tudzież profesorów, znanych z gorliwości swej o przemysł. Zadaniem jej było zwracać uwagę władzy na wszystko, cokolwiek przemysł krajowy obchodzi. Zwinięta została na zasadzie ukazu z d. 29 lutego 1868 r. (Dz. pr. t. 68), przyczem nadanem zostało ministrowi skarbu prawo urządzania w miastach odznaczających się przemysłem, komitetów przemysłowych na zasadach istniejących w Cesarstwie. Komitety takie istnieją w Warszawie, Lublinie i Łodzi. W myśl zaś przepisów ogólnych Cesarstwa, członkowie miejscowych komitetów przemysłowych mogą być wzywani do udziału w naradach istniejącej przy ministerjum skarbu *Rady do spraw handlu i przemysłu.*

Radjotelegraf, wyraz proponowany na oznaczenie telegrafu bez drutu (ob.).

Radjoterapja, leczenie za pomocą promieni światła.

Radliński Ignacy, orjentalista, napisał nadto: „Historja nauki o człowieku“ czasy przedhistoryczne (Warsz., 1902); „Prorocy hebrajscy wobec krytyki i dziejów“ (Warsz., 1903).

Rajca—w dawnej Polsce tak nazywali się we wsiach pomocnicy sołtysów i wójtów, którzy z nimi zasiadali na sądach. Większe miasta miały także rajców *(consules)*, których wojewoda lub starosta wybierał do zarządu miasta. Rajcowie zasiadali obok burmistrza i w *sądzie radzieckim* (apelacyjnym dla spraw mniejszej wagi).

Rak wodny *(Noma)*, pewna forma gangreny, napastująca błonę śluzową głównie warg i okolic nosa, sprowadza znaczne zniszczenie. Ulegają jej najczęściej starsze dzieci, wycieńczone złem odżywianiem, wilgotnem mieszkaniem lub ciężkiemi chorobami, zwłaszcza odrą i szkarlatyną. Ratunek możliwy jest jedynie przez stosowanie energicznych środków, zwłaszcza żelaza rozpalonego.

Rakowska Janina, nowelistka, napisała: „Prawdą a pracą“ (Warsz., 1903).

Ralli *(Rallis)* Demetrios, grecki mąż stanu, * 1844, po ukończeniu kursów prawnych w Paryżu, osiadł w Atenach, gdzie został profesorem i adwokatem, a jako poseł w sejmie, przywódcą stronnictwa. W gabinecie Trikupisa był ministrem spraw wewnętrznych. Podczas ministerjum Deljanisa przemawiał za rozwiązaniem sprawy kreteńskiej w drodze wojny, ale po doznanem niepowodzeniu i ustąpieniu Delyanisa, pozostawszy prezesem ministrów, umiał powstrzymać namiętności ludu. Gdy armja grecka 1897 poniosła zupełną porażkę w Tesalji, **R.** zwrócił się do państw europejskich z prośbą o pośrednictwo w celu zawarcia pokoju, ale nie otrzymawszy wotum zaufania do izby, podał się do dymisji.

Rambaud Alfred Mikołaj, historyk francuski, w r. 1898 ustąpił z posady ministra oświaty wraz z gabinetem Méline'a. Napisał jeszcze: „Russes et Prussiens. Guerre de sept ans“ (1895); „L'Anneau de César“ (*Les Parises de Lutèce*, 1897).

Rampolla Mariano, margrabia di Tindaro, kardynał, sekretarz stanu, był podczas konklawe po śmierci Leona XIII jednym z głównych kandydatów do tjary i prawdopodobnie byłby wybrany, gdyby nie *veto* założone przez kardynała Puzynę w imieniu cesarza austrjackiego, po którem kardynał **R.** zrzekł się dobrowolnie kandydatury. Po wyborze Piusa X kardynał **R.** nie wrócił na stanowisko sekretarza stanu, które objął kard. Merry de Val.

Ramsay William Mitchel, archeolog, * 1851 w Glazgowie, w r. 1885 został profesorem w Oksfordzie, 1886 w Aberdeen. Napisał: „Historical Geography of Asia Minor“ (Lond., 1890); „The Church in the Roman Empire befor A. D. 170“ (tamże, 1898); „The cities and bishopies of Phrygia“ (Oksf., 1895—97); „St. Paul the traveller and the Roman citizen“ (1895—97); „Impressions of Turkey during 12 year's wandering“ (Lond. 1897); „Was Christ born et Bethlehem“ (1898) i in.

Raoult Franciszek Marja, chemik, † 1901.

Rapacki Wincenty, (syn) * 1865, śpiewak i muzyk, syn znanego artysty dramatycznego Wincentego. Po ukończeniu szkół wszedł do teatru, gdzie grywał z początku role młodych gamoniów, następnie będąc muzykalnym, śpiewa z powodzeniem we wszystkich operetkach. Wydał zbiorek poezji i dwie komedje. Napisał także operę, do której sam tekst utworzył.

Rapacki Józef, artysta malarz, brat poprzedniego, * 1871. Początkowo uczył się u profesora Gersona, następnie w Krakowie w szkole Matejki, skąd w r. 1887 wyjechał do Monachjum. Nadesłane ztamtąd cztery pejzaże: Brzegi pary, Penstkowie, Świt, Przy pracy,—zjednały mu zasłużone pochwały. Odtąd używa sławy zdolnego pejzażysty. Na wystawie lwowskiej otrzymał nagrodę.

Rapacki Józef.

Ravisi Anatol Artur, baron Textor de, erudyta francuski, * 1822, † 1902—napisał „Le culte de Crichna“ i „L'Architecture hindoue“.

Raynal Dawid, polityk francuski. W r. 1893 został ministrem spraw wewnętrznych w gabinecie Casimir-Periera, ustąpił 1894—1896 wybrany senatorem, † 1903.

Rechberg Jan Bernard, minister spraw zagranicznych i prezes gabinetu † 1899.

Regle, ob. Tatry.

Reifenkugel Karol, dr., dyrektor bibljoteki uniwersyteckiej w Czerniowcach, * 1846 roku we Lwowie, † 1903. W r. 1871 otrzymał w uniwersytecie lwowskim stopień doktora filozofji. W r. 1869 mianowany był skryptorem bibljoteki uniwersyteckiej we Lwowie, skąd w kwietniu r. 1875 przeniósł się w randze kustosza bibljoteki uniwersyteckiej do Czerniowiec. W r. 1879 nastąpiła jego nominacja na bibljotekarza. Reifenkugel ogłosił kilka prac naukowych. Ważniejsze z nich są następujące: w języku polskim: „Bibljoteka uniwersytecka we Lwowie“ (ogłoszona w tomie I „Przewodnika naukowego i literackiego“ we Lwowie w r. 1873); w języku niemieckim: „Założenie rz.-kat. biskupstw na terytorjach Halicza i Włodzimierza“ (Wiedeń, 1874); „Bukowińska bibljoteka krajowa i bibljoteka uniwersytecka w Czerniowcach, ich dzieje i statystyka“ (Czerniowce, 1885); „Bibljoteka uniwersytecka w Czerniowcach w latach 1885—1895“ (Czerniowce, 1896).

Rémusat Paweł, pisarz i polityk francuski, † 1897 w Paryżu.

Renard Alfons, mineralog, † 1901 w Gandawie.

Renouf Piotr le Page, egiptolog angielski, † 1897 w Londynie.

Renouvier Karol Bernard, filozof i publicysta francuski, † 1903. Oprócz prac, wymienionych w dziele głównem, napisał: „Philosophie analytique de l'histoire“ (1896—97 t. 4); „La nouvelle monadologie“ (1889); „Les dilemmes de la métaphysique pure“ (1900); „Victor Hugo, le philosophe“ (1900); „Histoire et solution des problémes métaphysiques“ (1901); „Le personalisme, suivi d'une étude sur la perception externe et la force“ (1902).

Retinoskopja, ob. Skiaskopja (t. 16).

Reuter Paweł Juljusz, założyciel agencji telegraficznej, † 1899 w Nizzy.

Reuter Gabrjela, powieściopisarka niemiecka, * 1859 w Aleksandrji (w Egipcie), wychowana w Niemczech. Napisała: „Aus guter Familie. Leidensgeschichte eines Mädchens“ (Berlin 1895, 7 wyd. 1898); „Frau Bürgelin und ihre Söhne“ (1899); „Glück und Geld“ (Lipsk, 1888); „Episode Hopkins“, „Zu spät“ (1889); „Kolonistenvolk“ (1891) i in.

Reymont Władysław, powieściopisarz polski, ogłosił nadto: „Z pamiętnika“ nowele (Warszawa, 1903); „Chłopi“ (1904). Por. Ignacy Matuszewski „Władysław Reymont, ewulucja talentu“ (w zbiorze „Twórczość i Twórcy“, 1904).

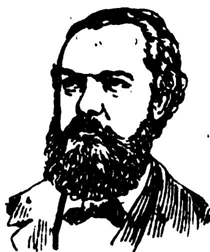
Ribbeck Otto, filolog, † 1898 w Lipsku.

Ribot Théodule, filozof francuski. Jego

Reymont Władysław.

„Współczesną psychologją niemiecką", przełożyli na język polski Kozłowski i Bartoszewicz (Warszawa, 1901); „Psychologję uczuć" przełożył na język polski Kaz. Ukuszko (Warszawa, 1901).

Richebourg Emil, powieściopisarz francuski, † 1898 roku w Paryżu (nie 1890).

Richter Eugenjusz.

Richter Eugenjusz, ob. artykuł w dziele głównem.

Rickert Henryk, polityk niemiecki * 1833 roku w Gdańsku, † 1902 w Berlinie.

Riecke Edward, fizyk, * 1845 w Sztutgardzie (nie 1895).

Rieger Franciszek

Rieger Franciszek Władysław, patrjota i publicysta czeski, w r. 1896 mianowany dożywotnim członkiem izby panów, † 1903.

Riehl Wilhelm Henryk, pisarz niemiecki, † 1897 w Monachjum.

Riesenthal Oskar, leśnik, † 1898 w Charlottenburgu.

Rieu Karol, orjentalista, * 1820 w Genewie, † 1902. Po ukończeniu studjów osiadł w Anglji, gdzie od r. 1864 do 1895 był konserwatorem Muzeum Brytańskiego i profesorem języka arabskiego w uniwersytecie w Cambridge, wydał kilka dzieł, między innemi katalogi rękopisów perskich i tureckich, znajdujących się w Muzeum.

Ring Max, powieściopisarz niemiecki, † 1901 w Berlinie.

Rittershaus Emil, poeta niemiecki, † 1897 w Barmen.

Rittner Tadeusz, nowelista i dramaturg polski, zamieszkały w Wiedniu, * 1887, pomieszcza artykuły z ruchu artystyczno-literackiego w czasopismach polskich i wiedeńskich; ogłosił zbiór nowel p. t. „Drei Frühlingstage", oraz dramaty: „Sąsiadka" i „Maszyna" (1903).

Rivier Alfons, prawnik szwajcarski, † 1898 w Brukseli.

Robaczkowy wyrostek, ob. Kiszki.

Roberts Fryderyk lord, w r. 1903 złożył naczelne dowództwo armii angielskiej.

Roca Juljusz, prezydent rzeczypospolitej Argentyńskiej, w r. 1898 wybrany na prezydenta rzeczypospolitej.

Rochefort Wiktor Henryk, dramaturg, publicysta i agitator polityczny francuski, w sprawie Dreyfusa odegrał ważną rolę, stanął po stronie sztabu generalnego i walczył przeciwko rewizji procesu. Ogłosił: „Les aventures de ma vie" (1898, t. 5).

Rogalski Ludwik.

Rodziewiczówna Marja: „Szary proch", powieść (wyd. 2 Kraków, 1901); „Wrzos" powieść (Warszawa, 1903); „Macierz" (Warszawa, 1903).

Rogalski Ludwik, ob. artykuł w dziele głównem.

Rogowicz Wacław, napisał „Zocha", powieść współczesna (Warszawa, 1902).

Röhricht Reinhold, historyk. * 1842 w Bunzlau, teologję i filozofję studjował w Berlinie i Halli, od 1868 jest profesorem gimnazjalnym. Napisał: „Beiträge zur Geschichte der Kreuzzüge" (Berlin, 1874—78, t. 2); „Arabische Quellenbeiträge zur Geschichte der Kreuzzüge" (1879); „Bibliotheca geographica Palestinae" (Berlin, 1890); „Studien zur Geschichte des fünften Kreuzzugs" (1891); „Geschichte des Königreichs Jerusalem" (1898); „Geschichte der Kreuzzüge im Umriss" (1898) i in.

Rojan K., powieściopisarz, ogłosił: „Dusze artystyczne", powieść (Lwów, 1901).

Rollinat Maurycy, poeta francuski, * 1846 (nie 1853), † 1903 w Paryżu. Ogłosił nadto: „Les apparitions" (1896) i wiele utworów muzycznych.

Rolnica, owad, ob. Sówki.

Ronikier Bogdan Jaxa, powieściopisarz, ogłosił nadto: „Sześć kobiet", „Cienie", nowele (Warszawa, 1902); „Zawód" dramat.

Ropp Edward, baron, biskup wileński, * 1851 w Liksnie w pow. Dynaburskim, po ukończeniu studjów prawnych w uniwersytecie petersburskim, pozostawał w służbie cywilnej, następnie wstąpił do seminarjum w Kownie, 1886 otrzymał święcenia kapłańskie, 1889 objął probostwo libawskie, w 1893 mianowany dziekanem, we trzy lata później kanonikiem generalnym kapituły żmujdzkiej. We wrześniu 1902 r. prekonizowany na biskupa tyraspolskiego z rezydencją przy katedrze w Saratowie, a w r. 1903 mianowany biskupem wileńskim.

Rops Felicjan.

Rops Felicjan, rysownik i sztycharz belgijski, * 1845 w Namur. Pochodził z rodziny węgierskiej. Kształcił się w uniwersytecie brukselskim, następnie dużo podróżował. Zaczął robić rysunki do pisma brukselskiego *Krokodyl*; w r. 1856 założył sam pismo satyryczne, *Uylen Spiegel*; 1861 założył klub sztycharzy, robił dużo ilustracji do książek. W 1875 wyjechał do Paryża i tam zyskał rozgłos i powodzenie. Robił wiele sztychów, akwafort, litografji, pracował wiele nad techniką, wpro-

wadzał ulepszenia. Prace jego odznaczają się oryginalnością pomysłów, siłą, swobodą i bezwzględnością. **R.** jest poetą i satyrykiem wielkiej miary w swoich sztychach i rysunkach, odtwarzających smutne strony natury ludzkiej, zwłaszcza kobiecej, i życia społecznego.

Rosen Jerzy, hr. malarz szwedzki, * 1843 w Paryżu, kształcił się w Akademji sztuk pięknych w Sztokholmie, Wejmarze i Antwerpji. W r. 1881 został dyrektorem akademji sztuk pięknych w Sztokholmie. Wykonał: Obłąkany król Eryk XIV, podpisujący swą abdykację (1871); Powrót syna marnotrawnego; Gabinet Lutra w Wartburgu i inne.

Rosenthal-Bonin Hugo, powieściopisarz niemiecki, † 1897 w Sztutgardzie.

Rosenzweig Józef, napisał „Na tle podróży" (Warszawa, 1901).

Rosja, *dzieje.* W sierpniu 1903 minister skarbu Witte ustąpił ze swego stanowiska i został mianowany prezesem komitetu ministrów. 11 sierpnia ogłoszono Najwyższy ukaz imienny do senatu rządzącego, mocą którego utworzono z generał-gubernatorstwa Nadamurskiego i okręgu Kwantuńskiego osobne namiestnictwo „Dalekiego Wschodu." Namiestnikiem mianowano generał-adjutanta Aleksiejewa. Władza namiestnika obejmowała wszelkie gałęzie zarządu cywilnego w kraju i była niezależna od odpowiednich ministerjów. Prócz tego namiestnik posiadał prawo załatwiania spraw dyplomatycznych z sąsiedniemi wojskami, oraz naczelne dowództwo nad flotą oceanu Spokojnego, oraz armją lądową namiestnictwa. Namiestnik rezydował w Porcie Artura. Budżet państwa za rok 1904 przedstawiał się jak następuje: Dochody państwa: zwyczajne 1,980,094,493 rub., nadzwyczajne 2,750,000 rub., ogółem 1,982,844,493 rubli, ze swobodnej gotówki skarbu państwa 195,792,562 rub., ogółem 2,178,637,055 rub. Wydatki państwa: zwyczajne 1,966,458,251 rub., nadzwyczajne 212,178,804 rb., ogółem 2,178,637,055 rubli. Zajęcie Mandżurji (ob.) wywołało konflikt z Japonją, która żądała ewakucji tej prowincji (ob. Japonja). Rezultatem rokowań była wojna rosyjsko-japońska, której przebieg podajemy w porządku chronologicznym. Dnia 6 lutego 1904 r. Zerwanie stosunków dyplomatycznych pomiędzy Rosją a Japonją. Dnia 8 lutego. Japońskie transporty wojenne przybywają z wojskiem pod osłoną eskadry admirała Uriu do Czemulpo. Wojsko japońskie wylądowuje w porcie Masampho. W nocy z d. 8 na 9 lutego flota japońska napada niespodzianie na flotę rosyjską, stojącą u wejścia do Portu Artura. Uszkodzone pancerniki rosyjskie „Retwizan" i „Cesarzewicz" oraz krążownik „Pallada." 9 lutego. Zatopienie krążownika rosyjskiego „Wariag" i kanonjerki „Korejec." Załogi tych okrętów przyjęte zostają na pokłady okrętów francuskich i angielskich. 10 lutego ogło-szenie Najwyższego Manifestu o wypowiedzeniu wojny Wojsko japońskie wchodzi do Seulu. Rząd Stanów Zjednoczonych wysyła do mocarstw notę z propozycją wpłynięcia na zaprzestanie kroków wojennych. Stany Zjednoczone i Anglja ogłaszają neutralność. Japończycy zabierają kilka handlowych okrętów rosyjskich, znajdujących się na wodach japońskich. Poseł japoński Kurino razem z członkami poselstwa opuszcza Petersburg, udając się do Berlina. 11 lutego Włochy ogłaszają neutralność. Eskadra władywostocka zatapia na morzu japoński okręt handlowy, a załogę jego i podróżnych zabiera do Władywostoku. Rosyjski okręt minowy „Jenisej" wpada przypadkowo u wejścia do Portu Artura na własną minę i tonie. 12 lutego Chiny ogłaszają neutralność. Turcja i Holandja ogłaszają neutralność. Eskadra władywostocka powraca do portu. Cesarz japoński ogłasza manifest w sprawie wojny. Poseł rosyjski Rosen opuszcza Tokjo. Poseł rosyjski Pawłow opuszcza Seul. Mianowanie admirała Makarowa dowódcą floty rosyjskiej na Oceanie Spokojnym. 13 lutego namiestnik Aleksiejew wyjeżdża do Charbina, gdzie ma być przeniesiona główna kwatera wojska rosyjskiego. Cesarstwo Niemieckie ogłasza neutralność. 14 lutego japońskie torpedowce atakują w nocy flotę rosyjską pod Portem Artura. 15 lutego krążowniki „Niszim" i „Kasuga," nabyte przez Japonję od Argentyny, przybywają do Jokohamy. Wojsko rosyjskie zajmuje Niuczwan. Patrole rosyjskie ukazują się na południe od rzeki Jalu. 17 lutego cesarstwo Austrjackie ogłasza neutralność. 18 lutego przerwanie telegrafu podmorskiego pomiędzy Portem Artura a portem chińskim Czifu. Japończycy zabierają dwa rosyjskie statki wielorybnicze, stojące na kotwicy w porcie Hakodate. 21 lutego, atak floty japońskiej na Port Artura. Mianowanie ministra wojny, generała Kuropatkina dowódcą armji rosyjskiej w Mandżurji. 22 lutego. Konnica przedniej straży rosyjskiej ukazuje się w okolicach koreańskiego miasta Anczju. 23 lutego, Japonja zawiera z Koreą przymierze zaczepno-odporne. Wojsko koreańskie ma pomagać Japończykom. 24 lutego, nad ranem, Japończycy usiłują zamknąć wejście do Portu Artura za pomocą branderów. Próba nie udaje się. Brandery giną bezowocnie pod ogniem dział rosyjskich. Przed południem bombardowanie portu przez eskadrę japońską, poczem eskadra cofa się w kierunku południowo-wschodnim. Przednie straże rosyjskie niszczą telegraf pomiędzy Anczju i Wiczju. 25 lutego przednie straże rosyjskie biorą do niewoli w pobliżu Wiczju oficera japońskiego, 5 żołnierzy i 2 cywilnych Japończyków. Stracenie na szubienicy w Charbinie 3 japończyków, którzy usiłowali wysadzić w powietrze most na rzece Sungari. 26 lutego, miasto Dalny na półwyspie Kwantuńskim opuszczone przez mieszkańców. Pierwsza potyczka przedniej straży rosyjskiej, złożonej z sociny

kozaków, z przednią strażą japońską pod Penjanem. Oddział generała Miszczeuki dociera do Kasanu w Korei. 27 lutego, rząd rosyjski ogłasza przepisy o kontrabandzie. 28 lutego, eskadra admirała Wirenjusa przybywa z Dżibuti do Suezu. Ukończono budowę toru kolejowego przez jezioro Bajkał. Generałowie chińscy, Czien i Ma, protestują rzekomo przeciwko neutralności Chin, a Juanszikaj i Tjeljan chcą przymierza z Japonją. Z Władywostoku zaprzeczają o wylądowaniu Japończyków z zatoce Posjeta. D. 1 marca, z Czemulpo donoszą, że Japończycy wysadzili tam ogółem na ląd 20,000 piechoty i 6 baterji dział. Generał chiński Juanszikaj stoi z 10,000 ludzi pod Jua-Pin-Fu, a generał Ma z 15,000 ludzi pod Iczou. 3 marca, pogłoska o wylądowaniu Japończyków w Szandżynie, w zatoce Płaksina, o 200 wiorst na północ od Gensanu (Wusanu). Przeniesienie podstawy operacyjnej armji japońskiej z Czemulpo do Hwanju. Wszystkie wojsko japońskie wyrusza z Czemulpo na północ. 4 marca, wylądowanie 2,500 Japończyków w Szendżinie, w zatoce Płaksina. W zatoce Broughtona (przy półwyspie Kwantuńskim) zjawiły się transportowe okręty japońskie. 5 marca, wojsko rosyjskie fortyfikuje Antung przy ujściu rzeki Jalu. Rząd koreański oddaje Japończykom linję telegraficzną Seul-Penjan. Oddział wojska rosyjskiego przekracza rzekę Tumen pod Herjangiem (półn.-wschod. Korea). Poseł rosyjski w Pekinie, Lessar, protestuje przeciwko ruchom wojska chińskiego na granicy mandżurskiej. W Seulu zamach dynamitowy przeciwko ministrowi spraw zagranicznych. Oddziały wojska rosyjskiego opuściły Anczju, wracając nad rzekę Jalu. Japończycy zajęli port Łazarewa, na północ od Genzanu. Wojsko rosyjskie fortyfikuje oba brzegi rzeki Jalu pod Wiczju. D. 6 marca, b. poseł japoński w Petersburgu, Kurino, odbywszy wycieczkę do Sztokholmu, wyjeżdża z Berlina przez Paryż i Genuę do Japonji. Wojsko rosyjskie posunęło się na zachód od Anczju. Flota japońska eskortuje drugi korpus armji japońskiej do portu Łazarewa. We Władywostoku, Charbinie i Porcie Artura tworzą się drużyny ochotników. Pięć pancerników i dwa krążowniki japońskie, pod dowództwem admirała Uriu, bombardują Władywostok z odległości 8 wiorst w przeciągu 55 minut. Rosyjskie parowce handlowe: „Ekaterinosław," „Mandżurja," „Szuna," „Lesnik" i „Ilijada," zabrane przez Japończyków, uznane zostają przez sąd morski w Sasebo za skonfiskowane prawidłowo. W Seulu tworzy się spisek przeciwko Japończykom. 7 marca, z Seulu donoszą, że kozacy napadli na japońskie wozy z żywnością. Zabrano 100 koni i znaczne zapasy. Na linji Penjanu ześrodkowało się 100,000 Japończyków. Wojsko rosyjskie przekroczyło linję kolejową Niuczwan-Szanhajkwan i w dwóch miejscach ustawiło załogi. Rozpoczyna się lądowanie wojska japońskiego w Cinampo, na północ od Czemulpo. B. minister japoński, Kaneko, wyjeżdża z Tokjo do Nowego Jorku, celem zaciągnięcia pożyczki dla Japonji. 8 marca, Kozacy zaatakowali m. Kanhaj w Korei północnej. Eskadra japońska zajmuje wyspę Hajandao z grupy Elliota, w zatoce Koreańskiej. Rosjanie fortyfikują Antung. Rząd rosyjski polecił rozbroić kanonjerkę „Mandżur," znajdującą się w porcie neutralnym Szanhaju. 9 marca, eskadra japońska krąży w pobliżu Władywostoku. Do Portu Artura przybywa admirał Makarow. Japończycy rozpoczynają budowę kolei z Seulu do Wiczju. Japończycy dotarli do Funwanszanu i Fuszanu. Rosjanie uzbrajają port Niuczwanu. O 9 rano 14 okrętów japońskich rozpoczyna bombardowanie Portu Artura z poza półwyspu Laoteszanu. Bombardowanie trwało 4 godziny. Rozbicie się pociągu kolei syberyjskiej w pobliżu stacji Jurty. 11 marca, pod Pakczenem potyczka straży przedniej rosyjskiej z japońską. 12 marca, wojsko rosyjskie buduje oszańcowania ziemne dokoła Wiczju. Wódz naczelny armji mandżurskiej, generał Kuropatkin, wyjeżdża z Petersburga na plac boju. Pod Kasanem utarczka przednich straży rosyjskich z japońskiemi. Margrabia Ito wyjeżdża z Tokjo do Seulu, jako przedstawiciel cesarza japońskiego. Subskrypcja na japońską pożyczkę wewnętrzną doszła do 452,235,652 jenów. 14 marca, Japończycy obrali Penjan za podstawę operacyjną w Korei. Rząd chińskiześrodkował na granicy Mandżurji 20,000 żołnierzy. Do Portu Artura przybywa Wielki książę Cyryl Włodzimierzowicz. W Porcie Artura aresztowano 20 Chińczyków i Japończyka za wymianę sygnałów z wrogiem. 6 marca, admirał Makarow uzbraja działami mniejszego kalibru zatokę Gołębią. Z Portu Artura donoszą, że w pobliskiej wsi Chawanlin ujęto 18 szpiegów japońskich. 17 marca, lody ruszyły na wszystkich rzekach Korei północnej. Na północ od Anczju w Korei północnejześrodkowano 20,000 żołnierzy rosyjskich. Major japoński Jamaguczi mianowany doradcą wojskowym koreańskiego ministra wojny. Margrabia Ito przybywa do Seulu. Potyczka straży przednich w Korei północnej. Japończycy na ogień nie odpowiadali. 5,000 pionjerów japońskich buduje kolej do Wiczju. W Tokjo otwarto nadzwyczajną sesję parlamentu. 19 marca, Japończycy obsadzają wojskiem Anczju. Do Niuczwanu przybyło 2,500 żołnierzy rosyjskich. Pod Niuczwanem starcie przednich straży rosyjskich z chunchuzami. Margrabia Ito miał godzinne posłuchanie u cesarza koreańskiego. W Kiulendżiu, nad rzeką Jalu,ześrodkowało się 40,000 żołnierzy rosyjskich. W Fynhuanczenie stoją 2,000 ludzi piechoty i 4 baterje artylerji. 22 marca, za pośrednictwem margrabiego Ito, cesarz koreański otrzymuje od Japonji pożyczkę w sumie 5 miljonów jenów. Japończycy wznoszą silne oszańcowania wpoprzek Korei, od Anczju do Genzanu. W porcie Niuczwa-

nu zatopiono wiele dżonek chińskich dla zatarasowania portu. Nad rzeką Czien-czien-gan Japończycy wznoszą oszańcowania. Konnica japońska zajęła Jonpion. Około północy ukazały się w pobliżu Portu Artura torpedowce japońskie, ale cofnęły się pod ogniem baterji. O godzinie 4 zrana powtórzyło się to samo. O godzinie 9 zrana eskadra japońska rozpoczyna bombardowanie portu z za przylądka Laoteszan. Bombardowanie trwało dwie godziny. Podczas bombardowania eskadra rosyjska wypłynęła z portu. 24 marca, w Chanchynie, na północ Genzanu, potyczka kozaków z dwoma bataljonami koreańskiemi. Silna kolumna japońska przygotowuje akcję zaczepną na północ Penjanu. W Pekinie rozwieszono plakaty, wzywające ludność, aby zachowywała się neutralnie. 26 marca, przednie straże japońskie dotarły do Unsanu. Do Charbina przybywa wódz armji mandżurskiej, generał Kuropatkin. Cesarzowa chińska odrzuca propozycje przymierza z Japonją, uczynione przez Juanszikaja i generała Ma. 27 marca, Japończycy próbują po raz drugi zamknąć wejście do Portu Artura przez zatopienie czterech parowców. Próba się nie udaje, parowce toną pod ogniem okrętów rosyjskich w miejscach niewłaściwych, lub osiadają na wybrzeżach. Rosjanie zamykają wejście do rzeki Laoche minami podwodnemi. 28 marca, Rosja ogłasza stan oblężenia w Ninczwanie. Margrabia Ito radzi koreańczykom, aby porzucili dawne zwyczaje i przyjęli cywilizację europejską. Do Mukdenu przybywa Wielki Ks. Borys Włodzimierzowicz. Około 10,000 Japończyków przeprawiło się przez rzekę Czien-czien-gan w Korei północnej. Japońskie parowce handlowe „Bingomaru" i „Kanagamaru" przepłynęły przy Przylądku Dobrej Nadziei, wioząc do Japonji 10,000 ton węgli. Pod Czenczju większa potyczka sześciu secin kozaków pod dowództwem generała Pawłowa z piechotą i konnicą japońską. 30 marca, w Pakczenie i Anczjuześrodkowało się 100,000 żołnierzy japońskich. Margrabia Ito powraca z Seulu do Tokjo. Zamknięcie nadzwyczajnej sesji parlamentu japońskiego. Japończycy wysadzają na ląd w Czinampo silny oddział wojska, 60 dział i wielkie zapasy amunicji. 31 marca, kontrtorpedowce rosyjskie zabrały i zatopiły okręt handlowy japoński w pobliżu wysp Miaodao. Poseł francuski w Seulu żąda od rządu koreańskiego zwrotu 900,000 jenów za materjał kolejowy, dostarczony przez przedsiębiorców francuskich dla kolei Seul—Wiczju. Admirał Togo otrzymał 28 starych parowców handlowych dla zamknięcia wejścia do Portu Artura. W Nagasaki wyleciał w powietrze rządowy skład prochu. Dnia 1 kwietnia, do Portu Artura przybywa z Mukdenu namiestnik, admirał Aleksiejew. Wojsko rosyjskie zajęło arsenał chiński w Kirynie. Do Odesy przybywa parowiec „Malaja" z załogą „Wariaga" i „Korejca." Załogę rosyjską Niuczwanu wzmocniono do 6,000 ludzi. 2 kwietnia, dzienniki angielskie donoszą, że eskadra admirała Togo podjechała dnia 31 marca ponownie do Portu Artura. Uroczyste przyjęcie w Odesie załóg „Wariaga" i „Korejca." 3 kwietnia, uroczyste przyjęcie załogi „Wariaga" w Sewastopolu. 4 kwietnia, do Seulu przybywa pułk konnicy japońskiej. Przedstawiciele administracji koreańskiej uciekają z Seulu na północ. Japończycy ogłaszają regulamin o traktowaniu jeńców wojennych. Przednie oddziały wojska japońskiego przybywają z Czenczju do Senczon. Po torze na Bajkale przeprawiono od 1 marca 1,693 wagony kryte, 411 wagonów kuchennych, 262 platformy, 25 wagonów osobowych i 65 parowozów. Namiestnik rozkazał uważać, jako granicę działań wojennych, granicę pomiędzy Mongolją a Mandżurją do rzeki Laoche, następnie Sinmentin, oraz linję kolejową do Inkou. Generał Hamaruszi objął dowództwo nad wojskiem japońskiem w Seulu. Do Seulu przybywa 1,500 żołnierzy japońskich oraz oddział saperów z materjałem kolejowym. 6 kwietnia, Japończycy przenieśli podstawę operacyjną na północ od Penjanu. Potyczka z chunchuzami w okolicy Mukdenu. Pierwsza armja japońska, złożona z 3 dywizji, posuwa się ku Wiczju. 7 kwietnia, w Fynchuanczenie zbierają się wielkie siły rosyjskie. Japończycy zajmują Czolsan o 40 kilometrów od Wiczju. Nad Jalu dążą posiłki rosyjskie w liczbie 5,000 ludzi. 8 kwietnia. Armja japońska dotarła w różnych punktach do rzeki Jalu. Przed Portem Artura zjawiają się torpedowce japońskie. Generał Kuropatkin przybył do Niuczwanu. Przy ujściu Jalu zjawiły się kanonjerki japońskie. Nad granicą mandżurską stoi 25,000 żołnierzy chińskich. W Niuczwanie ukończono roboty obronne. Port zamknięty minami, W Penjanie zgromadziło się 70,000 ludzi wojska japońskiego. 10 kwietnia, główne siły japońskie stanęły w Anczju. 12 kwietnia, raport generała Kasztalińskiego o potyczce na wyspie Samalindzie na Jalu. Zatopiono kilka łodzi japońskich. 13 kwietnia, na Jalu częste potyczki oddziałów wywiadowczych rosyjskich z japońskiemi. Japończycy budują kolej z Seulu do Chajczenu. Generał Liniewicz wyjeżdża z Laojanu do Nikolska. W powrocie z utarczki z eskadrą japońską, pancernik „Petropawłowsk" ginie, natknąwszy się na podwodną minę japońską. Admirał Makarow, malarz Wereszczagin i niemal cała załoga tracą życie. Uratowany Wiel. Ks. Cyryl Włodzimierzowicz. Inna mina uszkodziła pancernik „Pobiedę." Wymiana strzałów pomiędzy przedniemi strażami rosyjskiemi a japońskiemi na Jalu. 14 kwietnia, Chiny przysunęły do połudn.-wschodn. Mandżurji 3 dywizje piechoty pod komendą oficerów japońskich. Podczas utarczki na morzu pod Portem Artura, 13 kwietnia, ginie z załogą torpedowiec „Strasznyj" skutkiem ognia torpedowców japońskich. Bombardowanie Portu Artura, przez eskadrę admirała Togo od godziny 10 zrana do południa. Japończycy lądują wojsko

pomiędzy Anczju a Wiczju. Mianowanie admirała Skrydłowa dowódcą floty na oceanie Spokojnym. Bombardowanie Portu Artura przez eskadrę admirała Togo od godz. 9 min. 15 zrana do południa. 16 kwietnia, Japończycy fortyfikują Fuzan i Masampo. Pożar pałacu cesarskiego w Seulu. Namiestnik Aleksiejew obejmuje tymczasowo dowództwo nad flotą w Porcie Artura. Generał-lejtenant Sacharow mianowany naczelnikiem sztabu wojennego armji mandżurskiej. Nad Jalu skoncentrowało się 45,000 Japończyków. Generał Liniewicz obejmuje dowództwo okręgu Usuryjskiego. Do Nikolska przybywa druga partja ranionych i chorych. Na Jalu potyczka oddziału wywiadowczego rosyjskiego z Japończykami. W Porcie Artura tonie szalupa parowa z załogą, skutkiem wypadku przy zakładaniu min podwodnych. Kozacy zajęli miasto Pukczeń w Korei wschodniej. 25 kwietnia, Japończycy lądują wojsko w Chuanczuanie poniżej Jonampo. Japończycy budują pod Wiczju na Jalu most pontonowy. 26 kwietnia, torpedowce rosyjskie z eskadry władywostockiej zatopiły w porcie Genzanu dwa japońskie parowce handlowe. W Genzanie popłoch, skutkiem zjawienia się eskadry władywostockiej. W Japonji rozpoczęto mobilizację trzeciej armji. 27 kwietnia, Japończycy zajmują wyspę Samalindę na Jalu. Oddział kozacki przybywa z Sienczenu do Tanczenu. Z Mukdenu donoszą, że 26 kwietnia o świcie oddział japoński przeprawił się przez Jalu pod Tyndiagou, powitany ogniem strzelców i artylerji. Generał Liniewicz mianowany pełniącym obowiązki generał-gubernatora nadamurskiego. 28 kwietnia, kontradmirał Jessen donosi, że prócz dwóch parowców handlowych w Genzanie, zatopił też niedaleko Genzanu w nocy z 25 na 26 kwietnia okręt transportowy japoński „Kinczium-maru,“ zabrawszy do niewoli 185 ludzi z załogi i kulisów. Znajdująca się na transporcie kompanja piechoty japońskiej nie chciała się poddać i zatonęła, strzelając. 29 kwietnia, pod Portem Artura zjawiają się torpedowce japońskie. Pod Władywostokiem zjawia się eskadra japońska admirała Uriu. Dnia 1 maja, o godz. 4 zrana baterje japońskie rozpoczynają gwałtowny ogień z baterji polowych i oblężniczych do pozycji rosyjskich na Jalu. O godzinie 7 zrana atak Japończyków na całej linji przez mosty na Jalu i w bród przez Ajcho. Wywiązuje się krwawa bitwa. Pod naciskiem przeważających sił nieprzyjacielskich wojsko rosyjskie odchodzi, stawiając silny opór, drogą na Fynchuanczen. Japończycy zajmują Kiulenczen. 2 maja, generał Kuropatkin przybywa do Mukdenu. W bitwie pod Kiulenczenem brały też udział kanonjerki japońskie, ostrzeliwując Antung. Wojsko rosyjskie opuściło miasto, zapaliwszy składy. Potyczka z chunchuzami pod stacją Fyndziatun kolei Mandżurskiej. 3 maja, generał Kuropatkin donosi, że generał Zasulicz miał do rozporządzenia nad Jalu 5 pułków i 5 baterji, z których brały udział w bitwie 4 pułki i 3 baterje. Duża strata koni i ludzi nie pozwoliła uprowadzić dział z pola bitwy. Zamki wyjęto. W Kienczeń na wschodnim brzegu Korei zjawiają się kozacy. Wojsko rosyjskie uzbraja brzegi rzeki Laoche. Japończycy próbują ponownie zamknąć Port Artura branderami. U Władywostoku zjawia się ponownie eskadra japońska. 4 maja, mianowanie wice-admirała Bezobrazowa dowódcą I eskadry oceanu Spokojnego, a kontr-admirała Rożdestwieńskiego—II. Do Fynchuanczenu przybyło 800 żołnierzy ranionych. Japończycy stracili przeszło 6,000 ludzi. Generał Kasztaliński donosi, że straty wojska rosyjskiego w bitwie pod Kiulenczenem wynoszą do 2,000 ludzi. Wojsko rosyjskie koncentruje się w Fynchuanczenie. Z Najwyższego rozkazu admirał Aleksiejew ze sztabem swoim opuszcza Port Artura, udając się do armji czynnej. Również opuszcza port Wiel. Ks. Borys Włodzimierzowicz. Transporty japońskie zjawiają się w zatoce Bicy-wo. Wojsko rosyjskie buduje kolej z Laojanu do Fynchuanczenu. Dowództwo eskadry w Porcie Artura obejmuje admirał Witheft.

Rossbach August, filolog i archeolog, † 1898 we Wrocławiu.

Rossi Jan Chrzciciel, archeolog włoski † 1894 w Rzymie.

Rothe Adolf Mikołaj, psychjatra, † 1903 w Warszawie.

Rotteck Karol, syn Karola historyka, adwokat we Freiburgu, † 1898.

Roux Amadeusz, literat francuski, * 1828, † 1902.

Royer Klemencja, autorka francuska, † 1902.

Rozwadowski Jan, dr., napisał: „Ze studjów nad nazwami rzek słowiańskich“ (Lwów, 1900); „Parcelacja wielkiej własności w świetle postępowania pruskich instytucji pośredniczących“ (Lwów, 1903).

Rude Franciszek.

Rude Franciszek, rzeźbiarz, ob. artykuł w dziele głównem.

Ruge Sophus, geograf, † 1903 r. w Klotzsche pod Dreznem.

Ruszczyc Ferdynand, malarz polski, * w Bohdanowie gub. Wileńskiej, po ukończeniu gimnazjum w Mińsku, wstąpił na wydział prawniczy w uniwersytecie petersburskim, w r. 1892 przeszedł do akademji sztuk pięknych w Petersburgu. Ukończył akademje w r. 1897. Wyjechał potem dla studjów morskich na Rugję i Bornholm, a w 1898 odbył podróż do Paryża, Berlina, Monachjum i Włoch. W Warszawie wystawił po raz pierwszy w r. 1899 obrazy: Ziemia, Młyn w zimie, Nad upustem i studja. W r. 1900 Baladę i Kościołek

na Litwie. W r. 1902 i 1903 Brzegi Wilejki, Wychodźcy, Potok wiosenny, Przeszłość, Jabłoń, Szron etc. W r. 1902 krakowska Akademja umiejętności przyznała mu nagrodę z funduszu Barszczewskiego. Jest członkiem stowarzyszenia „Sztuka“ i bierze stały udział w jej wystawach. W 1903 z jego inicyatywy urządzono wystawę „Sztuki“ w Wilnie. W ostatnich czasach wymalował: Stary dom, Dożynki, Ogród.

Rute Marja Studolmina Wyse, pierwszego ślubu de Solms, drugiego Ratazzi, * 1833 w Waterford w Anglji, † 1902 w Paryżu, literatka, była wnuczką Lucjana Bonaparte, brata Napoleona I, i córką Letycji Bonaparte, która zaślubiła Irlandczyka, sir Tomasza Wyse, członka parlamentu angielskiego i następnie ambasadora. Kształciła się w Saint-Denis, gdzie otrzymała patent na nauczycielkę, w 16 roku życia zaślubiła bogatego Alzatczyka Fryderyka de Solms. Wydalona z Francji przez Napoleona III, osiadła we Włoszech, gdzie, w r. 1863, po śmierci męża zaślubiła ministra włoskiego Urbana Ratazzi po jego zgonie zawarła po raz trzeci związki małżeńskie z bogatym hiszpanem de Rute (1873), który † 1889. Od czasu wydalenia z Francji należała do opozycji i w kilku założonych przez siebie dziennikach gwałtownie agitowała przeciw Napoleonowi III pod pseudonimem barona Stock i wielu innymi. Oddzielnie ogłosiła: „Chants de l'exilée“ (1859); „Boutade“ (1860); „Mademoiselle Million“ (1863); „Les mariages d'une créole“ (1864); „La Mexicaine“ (1866); „Louise de Kelnek“ (1869); „Nice la Belle“ (1870); „Cara patria“ (1875); „L'ombre de la mort“ (1875); „L'Espagne moderne“ (1879); „Ratazzi et son temps“ (t. 2, 1881); „La belle juive“ (1882); „La Societé de Lisbonne“; (1888); „Enigme sans clef“ (1894) i in.

Rutié Andrzej, syn szlachcica francuskiego z Bretonji, emigranta. Mając lat 17, już walczy 1794 r. pod Dąbrowskim. Jako legjonista odbywa cały szereg walk w Romanji, Toskanji, Kalabrji. Pod Cortoną ciężko ranny w twarz. W kampanji hiszpańskiej jest szefem eskadry 1 pułku lansjerów Legji Nadwiślańskiej i do ostatniej chwili Napoleona nie opuszcza. Po upadku jego wstępuje, w stopniu podpułkownika do wojsk Królestwa Polskiego. 1820 mianowany pułkownikiem. 1827 otrzymuje indygenat szlachecki; w tymże roku pułk 4 ułanów polskich dostaje od Mikołaja I na ręce pułkownika Rutiego sztandar własny. W marcu 1831 mianowany generałem brygady, a następnie gubernatorem Warszawy z rozkazem aresztowania generałów: Jankowskiego i Hurtiga. Nie mógł jednak powstrzymać krwawych rozruchów ulicznych; to też 7 sierpnia otrzymuje stosownie do prośby uwolnienie od spełniania obowiązków gubernatorskich, z uznaniem gorliwości i poświęcenia się, z jakiem spełniał powierzony mu obowiązek. Miejsce jego zajął Krukowiecki. Należały do generała R. dobra Piszczac na Podlasiu. † 1857.

Rydel Lucjan, poeta, ogłosił nadto: „Na zawsze“ dramat w 4 aktach (Kraków, 1903); „Awanturnik XVIII wieku, książę „Denasów“, szkic historyczno-obyczajowy“ (Kraków, 1903).

Rygier Leon, ogłosił „Poezje“ ser. I (Warszawa, 1904); „Hańba dusz“ powieść (Warszawa, 1904).

Rzeżuchowiec, motyl, ob. Białek.

S.

Sacharow Wiktor, generał rosyjski, * 1848. Po ukończeniu szkoły wojskowej, jako czynny oficer wstąpił do akademji wojennej, którą chlubnie ukończył. W 1877—78, podczas kampanji tureckiej, był adjutantem jenerała Hurki. W 1890 został generał-majorem i pomocnikiem naczelnika sztabu okręgu wojskowego warszawskiego, a w r. 1892 generał kwatermistrzem tegoż sztabu. W r. 1894 przeniesiono W. Sacharowa do Odesy na stanowisko naczelnika sztabu, gdzie też w 1897 awansował na generał-lejtnanta, a w rok potem, t. j. w r. 1898, został naczelnikiem głównego sztabu w Petersburgu, 1904 objął zarząd ministerjum wojny.

Sadowski Henryk, wydał nadto: „Ordery i oznaki zaszczytne w Polsce“ (Warszawa, 1904).

Sadowski Tadeusz, prawnik, napisał: „Zasady prawa międzynarodowego prywatnego i zastosowanie ich w dziedzinie spadkobrania“ (Warszawa, 1903).

Safizm, *trybadja, miłość lezbijska,* stosunki miłosne między kobietami, ob. Lesbos.

Sagasta, polityk, hiszpański, † 1903.

Sainte Beuve, ob. art. w dziele głównem.

Sainte Beuve.

Sajtafernes, król scytyjski, panujący w drugiej połowie III wieku, a według innych w epoce cesarza Augusta, w dzisiejszej Rosji południowej, w sąsiedztwie greckich kolonji w Krymie. Nazwisko jego stało się głośnem z powodu znalezienia złotej, artystycznie odrobionej tjary, ofiarowanej mu jakoby przez mieszkańców kolonji Olbia. Tjara ta zakupioną została dla muzeum w Luwrze w roku 1896 za 200,000 franków. Gdy jednak niektórzy archeologowie wyrazili podejrzenie fałszerstwa, rząd francuski wyznaczył komisję, która po starannem zbadaniu stwierdziła, że mniemana tjara jest falsyfikatem nowoczesnym, a sprowadzony z Odesy do Paryża złotnik Rachumowski przyznał się, że to on rzeczywiście wykonał ją i nadał cechy starożytności, według dostarczonych mu wzorów i na zamówienie nieznanych mu osób, prawdopodobnie fałszerzy tego rodzaju zabytków.

Salisbury Robert Artur Talbol Goscogue Cecil, angielski mąż stanu, 1902 ustąpił ze stanowiska prezesa gabinetu i wycofał się do życia prywatnego, † 1903. Tytuł lorda **S.** odziedziczył syn jego, lord Cranborne, podsekretarz stanu spraw zagranicznych.

Salis-Mayenfeld Ludwik Rudolf, prawnik szwajcarski, * 1863 w Bazylei, kształcił się w uniwersytetach niemieckich, od 1888 był profesorem w Bazylei, od 1897 w Bernie. Głównem jego dziełem tłómaczonem na kilka języków europejskich jest: „Die Entwickelung der Kulturfreiheit in der Schweiz“ (Bazylea, 1894 roku). Napisał nadto: „Schweizerisches Bundesrecht“ (Bern, 1891—93, t. 4).

San Domingo, *Santo-Domingo,* stolica rzeczypospolitej Dominikańskiej, leży przy ujściu Ozamy, po której wszakże tylko drobne statki do miasta dopływać mogą, otoczona jest murem, ma ulice proste, niezabrukowane, kościół katedralny gotycki, zbudowany w r. 1514—40, w którym kości Kolumba spoczywały do 1794 r., kolegjum jezuickie, szkołę przemysłową, szkołę marynarki, malarstwa, muzyki. Jest siedliskiem rządu i arcybiskupa katolickiego, 14,500 miesz., handel dosyć ożywiony, zwłaszcza znaczny wywóz cukru. Miasto założone zostało w r. 1496 przez Bartłomieja Kolumba;

w 1586 zburzone zostało przez Anglików, w 1689 i 1691 przez trzęsienia ziemi.

San Domingo, rzeczpospolita, ob. Dominikańska rzeczpospolita.

Sanguszko ks. Roman, ob. artykuł w dziele głównem.

Ks. Roman Sanguszko. Ks. Eustachy Sanguszko.

Sanguszko ks. Eustachy, † 1903 artykuł w dziele głównem.

Santos-Dumont Albert, aeronauta, * 1873 r. w Brazylji, jest synem plantatora z San Paolo, pochodzenia francuskiego. W młodym wieku przybył do Paryża i zajął się tam namiętnie żeglugą powietrzną, a po wielu próbach zbudował balon, którym zdołał do pewnego stopnia kierować i którego konstrukcję wielokrotnie zmieniał (ob. Balon, t. 16). W r. 1901 ubiegał się o nagrodę 100,000 franków, wyznaczoną przez Deutscha, okrążył wieżę Eiffla, ale nie zdążył wrócić do punktu wyjścia w czasie oznaczonym; w następnej wszakże próbie, po trzech miesiącach, powiodło mu się lepiej, i tym razem zyskał powyższą nagrodę. Parlament brazylijski przyznał mu zasiłek 250,000 fr. tytułem wynagrodzenia narodowego. W roku 1903 wrócił do Brazylji, gdzie był z zapałem przyjmowany, wkrótce jednak udał się znowu do Paryża i zbudował tam balon—omnibus *(Santos-Dumont* № 10), który może dźwignąć dwunastu podróżnych.

Sapieha ks. Adam, † 1903.

Sarafow-Borys, przywódca powstańców macedońskich, w latach 1903, 1904, odznaczył się energją i sprytem.

Sarto, rodowe nazwisko papieża Piusa X (ob.)

Satolli Franciszek, kardynał, był profesorem w seminarjum w Perugji, w kolegjum Propagandy, w seminarjum rzymskiem, potem rektorem kolegjum grecko-rusińskiego, wreszcie w r. 1886 prezydentem Akademji duchownej szlacheckiej. Napisał traktat o konkordatach, kapelusz kardynalski, zdobył kardynał Satolli w Ameryce. Kiedy t. zw. tendencja amerykanizmu stała się niepokojącą i wstępowała w okres burzliwy, Leon XIII posłał msgra Satolliego do Waszyngtonu, w charakterze delegata apostolskiego. Satolli znalazł się wobec najpoważniejszych, nieprzezwyciężonych dla każdego innego delegata warunków. Episkopat i niższe duchowieństwo było podzielone na dwa obozy: z jednej strony kardynał Gibbons, człowiek prawy i zdecydowany z msgrem Irelandem obok siebie, lub za sobą, człowiekiem wyjątkowym o temperamencie apostoła, inteligencji wyższej i nowatorskiej, a około tych dwóch wodzów księża i biskupi, rozpłomienieni ideałem przekształcenia Kościoła rzymskiego, odmłodzenia go przez zaszczepienie mu ducha, ożywiającego demokrację zamorską. Z drugiej strony msgr. Corrigan, arcybiskup New-Yorku, który zgrupował naokoło siebie wszystkich biskupów konserwatywnych, przerażonych tendencjami równościowemi i socjalistycznemi Rycerzy Pracy, z którymi solidaryzowali się stronnicy kardynałowie Gibbonsa i Irelanda. Walka była zażarta; widać było w oddali prawdopodobieństwo schizmy. Powoli msgr. Satolli uporządkował to wszystko. Przyznawał wszystkim słuszność, ale w sposób taki, że ostateczną rację przeciwko wszystkim miał papież w dniu, którym ogłosił dokument—kamień grobowy, pod którym amerykanizm spoczywa snem wiecznym. W r. 1895 msgr. Satolli otrzymał kapelusz kardynalski oraz probostwo św. Jana Lateraneńskiego.

Savigny Fryderyk Karol, * 1779, † 1861, filozof, polityk, mąż stanu, uczony prawnik niemiecki, z rodziny hugonotów francuskich, przybyłych w XVII stuleciu. Już w 1800 r. wykłada w Marburgu prawo rzymskie i karne, potem jest profesorem w Berlinie, gdzie narzekać nie może na brak uznania. Po kolei przechodzi wszelkie wyższe godności państwowe, począwszy od nauczycielstwa następcy tronu, aż do ministra syndyka królewskiego, członka izby panów i licznych komisji prawodawczych. Uważany bywa za jednego z założycieli t. zw. szkoły historycznej (ob.), której idee rozwija w czasopiśmie redagowanem razem z Eichhornem p. t.: „Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft“ od 1815 r. Na dwanaście lat przedtem wsławił się dziełem: „Das Recht des Besitzes“ (1803), a na rok pamfletem: „Vom Berufe unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft“ (1814). Zarówno też głośnem w świecie naukowym jest dzieło, którego pierwszy tom wyszedł jeszcze w 1815 r. p. t.: „Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter,“ oraz w sześciu tomach „System des heutigen Römischen Rechts“ (1840 — 41—1847), wreszcie do główniejszych edycji zaliczyć trzeba zbiorowe wydanie pięciu tomów „Vermischte Schriften“ (1850) i dwa tomy prawa o zobowiązaniach (1851—2). Dzieła o „Posiadaniu“ i „System“ stanowiły bardzo długo podręczniki dla wszystkich romanistów, którzy czerpią z nich pełnemi rękoma, ale ze zwykłą zaletą ludzkiej wdzięczności krytykują mistrza. W pracach Savigny'ego uderza olbrzymia erudycja, nagromadzenie faktów, jasność wykładu, wnioski logiczne. W życiu domowem i jako dostojnik państwowy był konserwatystą, zaledwie zlekka pozwalającym na

powolny, stopniowy postęp. Wszystkie jego projekty ustawodawcze nie miały uznania w opinji ogółu. Savigny wierzył, że między narodami europejskiemi są ludy wyższe i niższe, bronił kary śmierci, kary cielesnej, odrzucał ławę przysięgłych, małżeństwo cywilne i t. p.

Scala Rudolf, historyk, * 1860 w Wiedniu, kształcił się tamże, był naprzód profesorem gimnazjalnym, od 1892 w Insbruku. Napisał: „Der pyrrhische Krieg" (Berlin, 1884); „Die wichtigsten Beziehungen des Orients zum Occident im Altertum, im Mittelalter und Neuzeit" (tamże, 1886—87); „Die Studien des Polybios" (Stutgard, 1890); „Römische Studien" (Wiedeń, 1893); „Die Staatsverträge des Altertums" (Lipsk, 1897).

Scarano Oronzio Mario, kompozytor włoski, * 1845, † 1902, skomponował wiele utworów, między innemi opery: „La forza dei danaro" (1873); „Griselda" (1878); „La tazza di the."

Schaeffle Eberkadt Fryderyk, ekonomista i niemiecki mąż stanu, † 1903.

Scheffer-Boichhorst Paweł, historyk niemiecki, * 1843 w Elberfeld w Bawarji, † 1902 w Berlinie. Był profesorem historji w uniwersytetach: w Giessen, Strasburgu i Berlinie, oraz współpracownikiem „Monumenta Germaniae historica." Ogłosił: „Le dernier conflit entre l'empereur Frédéric I et la curie" (1860); „Etudes florentines" (1874); „L'Allemagne et la France de 1180 à 1214," „Sur l'éxil du Dante" (1882) i in.

Scheffler August Chrystjan Wilhelm Herman, matematyk, † 1903.

Scherzer Karol, podróżnik i statystyk, † 1903 w Goryzji.

Schiaparelli Jan Wirginjusz, astronom. W przekładzie polskim Jana Dal Trozzo wyszła jego rozprawa: „Formy organiczne przyrody a formy geometryczne czyste" (Warszawa, 1902).

Schleich Karol, lekarz, * 1859 w Szczecinie, kształcił się w Zurychu, Greifswaldzie i Berlinie, był asystentem Virchowa i Senatora, 1900 został w Berlinie profesorem chirurgji i dyrektorem oddziału chirurgicznego szpitala w Gross-Lichterfelde. Odkrył nową metodę znieczulania infiltracyjnego i wprowadził znaczne ulepszenia w metodach leczenia ran. Ogłosił: „Schmerzlose Operationen. Oertliche Betäubung mit indifferenten Flüssigkeiten. Psychophysik des natürlichen und künstlichen Schlafes" (1894, 4 wyd., 1899); „Neue Methoden der Wundheilung" (2 wyd., 1900).

Schmidt Jan, filolog, † 1901 w Berlinie.

Schneegans Karol August, pisarz i polityk, † 1898 w Genui.

Schnitzler Artur, poeta i dramaturg niemiecki, * 1862 w Wiedniu, studjował medycynę i uzyskał stopień doktora, ale oddał się literaturze. Ogłosił naprzód szereg scen dramatycznych: „Anatol" (Berlin, 1893, 3 wyd., 1898), w których okazał się zwolennikiem kierunku modernistycznego. Napisał następnie komedję: „Märchen" (1894); „Liebelei" (1895); „Freiwild" (Berlin, 1896) i in.

Scholl Aureljan, powieściopisarz i dziennikarz francuski, * 1833 w Bordeaux, † 1902 w Paryżu.

Schönerer Jerzy, polityk austrjacki, w 1897 wybrany na posła do rady państwa.

Schott Walter, rzeźbiarz niemiecki, * 1861, kształcił się w Hanowerze i w akademji sztuk pięknych w Berlinie. Wykonał wiele popiersi i figur mitologicznych, z których ważniejsze: Fryne, wykuta w marmurze „Djana," grupa figur męskich i żeńskich dla ogrodu cesarskiego w Poczdamie, posąg cesarza Wilhelma I, posąg króla Fryderyka Wilhelma I, Albrechta Niedźwiedzia i inne.

Schrauf Albrecht, mineralog, † 1897 roku w Wiedniu.

Schreiber Witold, profesor, ogłosił: „Małżeństwo i jego dzieje" z 20 ilustr., w tekście (Lwów, 1902); „Twórcy bogów. Z tajemnic wierzeń ludów pierwotnych" (Kraków, 1903).

Schreiner Olive, powieściopisarka angielska, urodzona w Afryce południowej, kształciła się w Londynie, gdzie pod pseudonimem Ralph Iron ogłosiła pierwszą powieść swą: „Story of an African farm." Z następnych jej utworów ważniejsze: „Dreams" (1891, 7 wyd., 1895); „Dream life and real life" (1893). W r. 1895 ogłosiła ostrą krytykę politycznej działalności dyrektora angielsko-południowo-afrykańskiego Towarzystwa, Cecila Rhodesa, a w 1897 opowiadanie „Trooper Peter Halket of Mashonaland."

Schur Wilhelm, astronom, † 1901 w Getyndze.

Schwartz Wilhelm, mitolog, † 1899 w Berlinie.

Schweinitz Hans Lotar, generał i dyplomata pruski, † 1901 w Kasselu.

Seebach Marja, aktorka niemiecka, † 1897.

Seeck Otto, historyk, * 1850 w Rydze, historję studjował w Dorpacie i Berlinie, 1881 został profesorem historji w Greifswaldzie. Napisał: „Die Quellen der Odyssee" (Berlin, 1885); „Geschichte des Untergangs der alten Welt" (2-gie wyd., 1897—98).

Seifman Piotr Stefan, weterynarz, † 1903 r. w Krakowie.

Sekel, moneta srebrna hebrajska, ob. Srebrnik.

Sempołowski Antoni, rolnik, napisał nadto: „Hodowla i uszlachetnianie roślin gospodarskich" (Warszawa, 1902).

Serbja. *Dzieje.* Król Aleksander (ob.) rządził kapryśnie i samowolnie. W kwietniu 1901 roku zniósł wprowadzoną w roku 1894 znowu konstytucję z 1869 roku i nadał nową, według której reprezentacja narodowa miała się składać z dwóch izb senatu i skupczyny. W kwietniu 1903 roku Król Aleksander serbski postanowił pozbyć się senatu, rady stanu i skupczyny z radykalną większością, tudzież uchwalonych przez nią ustaw wolnomyślnych, i w tym celu zniósł na kilka mi-

nut obowiązującą konstytucję z roku 1901-go, aby dokonawszy odpowiednich mianowań i zmian w drodze samowładnych dekretów królewskich, tę samą konstytucję, której złe skutki w pierwszej swej proklamacji dopiero co wykazał, wskrzesić napowrót do życia z unieważnieniem wchodzących w skład jej ustaw: prasowej, gminnej i wyborczej, które prowizorycznie wskrzeszono w postaci, jaką nadała im konstytucja zachowawcza z roku 1869-go. Dopomagał mu w tem prezes ministrów, generał Cincar Markowicz. Pierwotnie panował zamiar wskrzeszenia konstytucji z roku 1869; byłoby to logiczne, a może nawet pożyteczne, biorąc na uwagę, że powołany do życia przez konstytucję z roku 1901-go senat serbski nietylko jest ciałem niedołężnem, lecz gasi wszelkie tchnienie swobody w kraju, mogąc unicestwić cały plon wolnomyślnej działalności skupczyny. Zniesienie tego organu rzekomo konstytucyjnego byłoby dobrodziejstwem dla Serbji. Myśli jednak przywrócenia konstytucji z roku 1869-go zaniechano, ażeby—jak motywują tę zmianę postanowień w ostatniej chwili—umożliwić gabinetowi generała Markowicza pozostanie u steru. Dla tego celu jednodniowego popełniono nielogiczność zasadniczą: pozostawiono w mocy konstytucję wolnomyślną z roku 1901, ale usunięto z niej wszystko, co miała prawdziwie wolnomyślnego. Zamach stanu wywołał protesty i zaburzenia. Niezadowolenie z króla, który we wszystkiem podlegał ślepo królowej Dradze, rosło, a kiedy Draga zapragnęła jednego ze swoich braci mianować następcą tronu, doszło do katastrofy. 11 czerwca 1903 roku oficerowie sprzysiężeni wpadli do pałacu królewskiego i zamordowali w ohydny sposób króla Aleksandra i królowę Dragę. Na królu Aleksandrze wygasła dynastja Obrenowiczów. Zamordowano również kilku wybitniejszych zwolenników króla. Na czele rządu tymczasowego stanął Awakumowicz, który zwołał skupczynę w celu wybrania króla. Dnia 15 czerwca skupczyna obrała królem Piotra Karadżordżewicza (ob. Piotr I), który przebywał w Genewie, i weszła w życie konstytucja z r. 1888 ze zmianami uczynionemi przez skupczynę. Dynastję Karadżordżewiczów uznano za dynastję panującą, z następstwem na tron najstarszego bezpośredniego potomka w linji męskiej. Przywileje poprzedniej dynastji cofnięto. Wyborcami do skupczyny są obywatele serbscy, płacący 15 franków podatków bezpośrednich. Ministrowie są odpowiedzialni także za czyny, dokonane na rozkaz króla, nie mają oni prawa przyjmować od nikogo żadnych rozkazów, niezgodnych z konstytucją. Król nie ma prawa udzielać amnestji ministrom, skazanym za naruszenie konstytucji. Dnia 23 czerwca 1903 r. król Piotr przybył do Białogrodu, witany uroczyście. Wszystkie mocarstwa, potępiając mord, uznały króla Piotra, który jednak znalazł się w położeniu bardzo przykrem, gdyż nie mógł usunąć królobójców ze stanowisk w armji, pomimo że tego domagała się opinja publiczna w całej Europie. Ster rządu pozostawił król nadal w ręku Awakumowicza, który w sierpniu zreorganizował gabinet. Stronnictwo niezawisłych radykałów względem nowego gabinetu zachowało się całkiem obojętnie. Drugi przywódca liberałów, Stojan Ribaracz odmówił przyjęcia teki sprawiedliwości; również minister wojny Atanackowicz wystąpił z ministerjum. Nowy rząd miał skład następujący: prezydjum (bez teki) Jowan Awakumowicz; sprawy zagraniczne Lubomir Kaljewicz; roboty publiczne—pułkownik Aleksander Maszin; handel—Jerzy Genczicz; sprawy wewnętrzne—Stojan Proticz. Wszystko to są osobistości, które należały do poprzedniego gabinetu. Nowo powołani są ministrowie: wojny—Leonidas Solarowicz, skarbu—Aleksander Borysławjewicz, wyznań—Dobrosław Russicz, sprawiedliwości,—dotychczasowy szef sekcji w tem misterjum Michał Jawanowicz. We wrześniu 1903 odbyły się wybory do skupczyny. Wybrano 72 radykałów umiarkowanych, 61 radykałów niezawisłych czyli skrajnych, 2 nie należących do żadnego stronnictwa, 14 liberałów, jednego postępowca, jednego socjalistę. Po wyborach powierzył król prezesostwo gabinetu Gruiczowi. Nowe ministerjum miało skład: Gruicz, prezes, Andrzej Nikolicz jako minister spraw zagranicznych; ministerjum spraw zagranicznych objął Proticz, sprawiedliwości Mikołaj Nikolicz, wyznań Stojanowicz, skarbu Radowanowicz, robót publicznych Teodorowicz, handlu Petkowicz, wojny—pułkownik Andrejewicz. Współcześnie część oficerów utworzyła spisek przeciwko królobójcom. Schwytano proklamację i uwięziono 47 oficerów w Niszu. Stawiono ich przed sądem i skazano na niewielkie kary. W grudniu 1903 posłowie wszystkich mocarstw wyjechali na urlopy bezterminowe, niechcąc pozostać w Białogrodzie, dopóki królobójcy pozostaną na stanowiskach. W lutym 1904 gabinet Gruicza podał się do dymisji. Król okazywał wobec tych rozterek zupełną bezradność. Powoli jednak zaczęto przenosić królobójców na inne stanowiska, i sytuacja zaczęła się trochę poprawiać. W maju odbył się zjazd króla Piotra z księciem Ferdynandem Bułgarskim. Mówiono o sojuszu, do którego miało należeć i Czarnogórze. Król Piotr miał się uroczyście koronować w ciągu roku 1904.

Settegast Henryk, rolnik, † 1901 w Jenie.

Seul (*Sejur*, *Han-Czing*, *Han-Yang*), stolica Korei (ob. Söul), liczy 192.940 mieszk. (1895 r.). Miasto leży w odległości 5 klm. od prawego brzegu rzeki Han, 45 klm. od jej ujścia do morza Żółtego pod Czemulpo, z biegiem wszakże rzeki odległość ta wynosi 120 klm., ale rzeka spławna jest tylko do *Mapon*, który stanowi właściwy port Seulu, w odległości 20 klm. od niego. Miasto jest z dwóch stron wzgórzami skalistemi otoczone, ma 5 klm. długości i 4½ klm. szerokości, posiada mur złożony z głazów granitowych, na 16 klm. długi,

ale w stanie bardzo nędznym, z 4 wielkiemi i 4 małemi bramami; ulice są wązkie, i brudne a dwie tylko ulice, idące z północy na południe i ze wsch. na zach., są dla wozów dostępne. Domy są nizkie i nędzne, zbudowane na wzór chiński, place rozległe i puste; w środku miasta wznosi się *Czongkak*, wieża drewniana, której dzwon daje sygnał do otwierania i zamykania bram. Część północna miasta, u stóp wzgórza Puk-han, zachowana jest dla cesarza; pałac stary opuszczony został w roku 1894 przez dwór, który odtąd zamieszkuje pałac nowy, zbudowany w połowie XIX wieku; ogromny czworobok, obejmujący 2,6 klm. kw., zajęty jest gmachami i dziedzińcami bez żadnego charakteru architektonicznego, w którym godne uwagi są tylko sala audjencjonalna i sala przodków; cały czworobok otoczony jest murem wysokim na 12 m. W mieście znajduje się kościół katolicki, ale niema zgoła świątyń miejscowych, prócz wspaniałej pagody marmurowej, która zresztą obecnie już w znacznej części jest w ruinach. Na przedmieściu Ryong-Son znajduje się urząd monetarny. Przemysł jest zgoła bez znaczenia, jedynie tylko kwitnie fabrykacja papieru, z którego wyrabiają się najrozmaitsze przedmioty, jak dywany, obicia, szyby do okien, naczynia. Handel przechodzi przez Czemulpo, z którym Seul połączony jest od 1897 roku koleją żelazną.—Seul został stolicą Korei po zburzeniu przez Japończyków dawnej stolicy Sunto w roku 1392. W roku 1637 został przez Mandżurów prawie zupełnie zniszczony; w roku 1894 zajęty został przez Japończyków, który go wszakże już w roku 1895 opuścili. W początkach 1904 roku znowu został zajęty przez Japończyków, którzy stąd rozpoczęli pochód ku północnej granicy Korei w wojnie z Rosją. W kwietniu 1904 roku pałac cesarski spłonął doszczętnie, zapewne skutkiem podpalenia przez stronnictwo niechętne przymierzu z Japonją.

Sędzia komisarz – członek sądu handlowego, wyznaczony wyrokiem przy ogłoszeniu upadłości, w celu ogólnego nadzoru nad czynnościami kuratora, syndyków i przebiegiem postępowania konkursowego. Kodeks handlowy Napoleona I istniejący w Królestwie Polskiem rozporządza, że obowiązkiem Sędziego Komisarza jest przyśpieszyć sporządzenie bilansu, zwołać wierzycieli, czuwać nadzarządem upadłości. Ów delegat sądowy ma prawo wyłączyć z pod opieczętowania i sprzedać towary ulegające blizkiemu zepsuciu oraz rozporządza co do licytacji całego mienia dłużnika, zdaje raport w stanie interesów upadłego, proponuje wydanie glejtu, sprawdza z syndykami pretensje wierzycieli, przewodniczy na ich zebraniu, przedstawia układ do zatwierdzenia lub odrzucenia swej aprobaty w przypadku poszlak bankructwa.

Siarkowski Władysław, ks. historyk i entograf, * 1840 w Grodźcu gub. Piotrkowskiej; po ukończeniu seminarjum w Kielcach, otrzymał święcenia kapłańskie 1864, następnie był regensem konsystorza Kieleckiego kanonikiem honorowym dycezji Sandomierskiej, proboszczem parafji Kije, oraz członkiem krakowskiej Akademji Umiejętności. Prace swe z dziedziny arheologji i ludoznawstwa pomieszczał w „Wiśle", „Gazecie Kieleckiej" i „Przeglądzie bibljograficzno-archeologicznym".

Sidley Samuel, malarz angielski, * około 1833, † 1896 w Londynie. Cenione są wielce jego portrety: profesora Fawcetta, księcia Teck, ks. Buckingham, pani Brassey i inne. Wykonał nadto wiele obrazów, z których słynniejsze: „Wyzwanie" i „Alicja w krainie cudów".

Siedlecki Kazimierz, ksiądz Paulin z Jasnej Góry, napisał „Przewodnik duchowny do miejsc świętych" (Częstochowa, 1902).

Siedlecki Adam Fr., * w Wierzbnie Proszowskiem, w roku 1876 gimnazjum skończył w Warszawie, uniwersytet w Krakowie. Pisał w „*Tygodniku Ilustrowanym*" w „*Krytyce*" w „*Życiu*", redagował miesięcznik „Młodość" w roku 1900 i 1901.—Pod prasą „Nieaktualne aktualności" zbiór szkiców, studjum nad Mickiewiczem.

Siemiatycze, miasteczko w pow. Bielskim gub. Grodzieńskiej, nad Kamionką w pobliżu jej ujścia do Buga, ma kościół katolicki, cerkiew prawosławną, kościół ewangielicki, synagogę, fabryki tytoniu i drobne fabryki sukna, 5.000 mieszkańców. Należały kolejno do Sapiehów, Tęczyńskich, Radziwiłłów, Jabłonowskich. Księżna Jabłonowska doprowadziła miasto do rozkwitu, wystawiła ratusz, założyła drukarnię, bibljotekę, gabinet historji naturalnej, szkołę akuszerek. W roku 1801 S. dostały się Mejznerowi, a następnie generałowi Fanshave. Zbiory w pałacu zakupił cesarz Aleksander I za 50000 dukatów. Pożar w roku 1863 zadał miastu dotkliwą klęskę.

Siemiradzki Józef, geolog, napisał nadto: „Geologja ziem polskich", t. 1: Formacje starsze od jurajskiej włącznie (Lwów, 1903).

Sieroszewski Wacław, powieściopisarz, ogłosił nadto: „Powieści chińskie" (Warszawa, 1902). W roku 1902—3 odbył podróż do Japonji przez Syberję i Mandżurję. W Japonji badał obyczaje, religję, a specjalnie z polecenia Towarz. Geogr. petersburskiego studjował plemię Ajnów. Wrócił przez Koreę, Chiny i Indje. Wrażenia z podróży opisał w książce p. t. „Na Daleki Wschód". Pracuje nad opisem Korei. Por. Ignacy Matuszewski „Wacław Sieroszewski" w zbiorze „Twórczość i Twórcy" (1904).

Sierzputowski Tadeusz, historyk, napisał: „Kartki z dziejów stosunków polsko-pruskich w XVI stuleciu" (Warszawa, 1902).

Sikorski Wacław, napisał: „O zakładaniu stawów i ich użytkowaniu" z 66 rysunkami w tekście (Warszawa, 1902).

Simon Edward, pisarz francuski, † 1897 w Paryżu.

Simson Marcin Edward, mąż stanu niemiecki, † 1899 w Berlinie.

Sinding Chrystjan, kompozytor norweski, * 1856 roku w Konigsbergu, kształcił się w konserwatorjum lipskiem, Monachjum i Berlinie, poczem osiadł w Norwegji, gdzie jest wielce cenionym muzykiem i autorem licznych koncertów, symfonji i in.

Skałotocz, małża, ob. Świdrak.

Skanderbeg, ob. artykuł w dziele głównem.

Skanderbeg.

Skarbek Henryk, hr., * 1839, † 1902, był drugim synem, a ostatniem z żyjących dzieckiem Fryderyka hr. Skarbka znanego ekonomisty, publicysty, powieściopisarza i historyka (ob.), osiadł w ziemi Sochaczewskiej, jako właściciel pierwotnie dóbr Wyczółki, a potem w znanych Jordanowicach pod Grodziskiem, gdzie przez lat wiele gospodarzył na roli. Dziedziczny kurator fundacji skarbkowskiej we Lwowie, poświęcał jej czas i siły w miarę możności i dla niej to przed laty kilkunastu przeniósł się do Lwowa, sprzedawszy Jordanowice. Był też przez czas pewien wiceprezesem Tow. sztuk pięknych we Lwowie i Koła art. lit.

Skarga Piotr ks.: „Kazania sejmowe, z pierwodruku 1597 r. wydał i przedmową poprzedził Ign. Chrzanowski“ (Warszawa, 1903).

Skaryfikator, narzędzie lekarskie, ob. Bańkecznik.

Skiametr, przyrząd do oznaczania stopnia przenikliwości promieni Röntgena, ob. Röntgena promienie.

Skiaskopja, *keratoskopja, pupilloskopja, retinoskopja,* nowa metoda dochodzenia stosunków załamywania się promieni w oku, zatem oznaczania stopnia krótkowzroczności lub dalekowzroczności. Jeżeli oko oświetla się wziernikiem ocznym czyli oftalmoskopem, źrenica wydaje się czerwoną; jeżeli zaś zwierciadło oftalmoskopu poddaje się drobnemu obrotowi, część źrenicy zostaje zaciemnioną przez cień występujący na brzegu, a kierunek, w jakim ten cień się przesuwa, zależy od rodzaju zwierciadła (płaskiego lub wypukłego), od odległości obserwatora, a wreszcie od załamywania promieni w oku; przy stosowaniu więc zawsze jednakiego zwierciadła, umieszczanego w jednakiem zawsze od oka oddaleniu, z ruchu cienia wnieść bezpośrednio można o przebiegu załamujących się w ośrodkach oka promieni, zatem o stopniu jego krótkowzroczności lub dalekowzroczności. Metoda ta z tego względu jest ważna, że na dochodzenie takie oka osoba badana zgoła wpływu żadnego nie wywiera. Pierwsze zasady **S.** wskazał Cuignet, następnie udoskonalili ją Landolt, Parent, Chibret, Pflüger i in. Por. Neustätter „Grundriss der Theorie und Praxis der Schattenprobe“ (1900).

Skóra sztuczna. Pod nazwą *skóry djamentowej* wprowadził do handlu w r. 1900 Semstof nowy materjał, który zyskał już znaczne rozpowszechnienie, wyrabiany bowiem być może tak miękki jak papier, lub tak twardy jak drzewo. Jest bardziej rozciągliwy niż skóra, jest bardzo lekki, daje się polerować, opiera się wpływom klimatycznym i jest od skóry trzy razy tańszy. Używa się na podeszwy, rzemienie, kufry, dywany, guziki i in. Skład tego materjału i sposób jego wyrobu nie są znane.

Skram Amalja, z domu Alver, duńsko-norweska powieściopisarka, * 1847 w Bergen w Norwegji, zaślubiła norweskiego kapitana okrętu Müllera, z którym odbyła liczne podróże, rozwiodła się z nim 1877 i zaślubiła 1884 duńskiego dziennikarza i stenografa Eryka Skrama (* 1847 w Kopenhadze, autora noweli „Gertrude Coldbjörnsen,“ 1879) i osiedliła się z nim w Kopenhadze. Napisała: „Constance Ring“ (1885); „Lucie“ (1888) i cykl Hellemyrsfolket“ (t. 3, 1885—90). Na współkę z mężem napisała komedję „Fjäldmennesker“ (1889).

Skrydłow Mikołaj, admirał rosyjski, * 1844, kształcił się w morskim korpusie kadetów, w 1864 został miczmanem, w 1876 mianowany prezesem sądu ekwipażu floty i dowódcą parowca, odznaczył się w wojnie tureckiej podczas której był raniony w obie nogi. W r. 1882 został naczelnikiem oddziału praktycznego torpedowców floty bałtyckiej, 1886 flag-kapitanem, 1887 r. wiceadmirałem i dowódcą pancernika, w 1892 sędzią petersburskiego Jacht-klubu rzecznego, w 1893 kontradmirałem i młodszym flagmanem, 1894 głównym inspektorem min, w r. 1904 po śmierci Makarowa w bitwie pod Portem Artura głównodowodzącym flotą Oceanu Spokojnego.

Skrzek, jaja żab, ob. Żaby.

Sluys, miasto, ob. Ecluse.

Sławiński Fabjan Ferdynand, gramatyk, † 1903 w Warszawie.

Słonimski Zelig, matematyk, † 1904 w Warszawie (nie 1880, jak błędnie podano). Po opuszczeniu stanowiska dyrektora szkoły rabinów w Żytomierzu redagował w Warszawie pismo hebrajskie *Hacfiro.*

Słoński Edward, urodzony w gub. Witebskiej, poeta. Prace pomieszcza w *Ogniwie* i in. Wydał: „Z wiosennych dum“ (1898); „Poezje“ (1899); „Do Boga“ (1901); poematy: „Pieśń“ i „Mary“ (1901); „Noc“ (Warszawa, 1903); „Wiesio“ (1903) i wreszcie „Okruchy“ (Wilno, 1904).

Słowianie. Według obliczeń profesora Ludomira Niederlego (1903), liczba Słowian wynosi w cyfrach minimalnych i maksymalnych:

Wielkorusów	70,165,023	70,300,000
Małorusów .	31,000,000	31,000,000

Polaków . .	18,764,353	19,125,009
Czechów . .	8,639,347	9,500,000
Serbów i Chorwatów . .	8,107,131	8,210,000
Bulgarów . .	4,850,000	4,850,000
Słowińców .	1,352,780	1,450,000
Łużyczan .	108,884	156,809
Razem . .	142,888,518	144,591,800

Smarzewski Tadeusz, napisał: „Wakacje w Anglji" (Warszawa, 1903).

Smiles Samuel, pisarz angielski, † 1904 w Londynie.

Smoleński Władysław, historyk, napisał nadto: „Rządy pruskie na ziemiach polskich 1793—1807" (Warszawa, 1903); „Konfederacja Targowicka" (Kraków, 1903).

Smoleński *(Smolenitz)* Konstantyn, generał grecki, * 1842 w Atenach, syn ministra wojny Leonidasa **S.** (jego starszy brat Mikołaj Smolenitz był również ministrem wojny 1895—97), kształcił się w szkole wojennej w Brukseli, jako artylerzysta brał udział w powstaniu na Krecie, po którego stłumieniu 1869 r. kończył studja wojskowe we Francji i uczestniczył w wojnie francusko-niemieckiej 1870—71. W r. 1881 został majorem, w r. 1897 po wybuchu wojny z Turcją dowodził brygadą i okazał się jedynym zdolnym dowódcą. Dzięki popularności swej awansowany był na generała, a 1897 mianowany ministrem wojny. (Dalszy ciąg w dziele głównem).

Smółka, roślina, gatunek firletki (ob.).

Snitko J., pseudonim Herbarta Heybowicza.

Snob (z ang.), pyszałek, człowiek nadęty; stąd *snobizm*, pyszałkowatość, nadętość. W nowszych czasach mianem snoba oznaczają człowieka, który udaje zachwyt i entuzjazm, zwłaszcza w dziedzinie estetycznej, w celu podniesienia pozorów swej wartości duchowej.

Snobizm, ob. Snob.

Sobierański Wacław, lekarz, * 1860 w Płocku, † 1902 we Lwowie, studjował medycynę we Lwowie, następnie w Heidelbergu i Strasburgu. Habilitował się jako docent farmakologji i toksykologji w Marburgu, a w r. 1896 został profesorem farmakologji we Lwowie, zorganizował tam zakład farmakologji doświadczalnej i farmakognozji i ogłosił: „Nowsze badania nad farmakologją żelaza," „O czynności nerek i działaniu środków moczopędnych" i in.

Socin Albert, orjentalista, † 1899 w Lipsku.

Sohn Wilhelm, malarz niemiecki, † 1899.

Sokole oko, włóknisto-prętowa odmiana krokidolitu (ob.), barwy niebieskawej, przejęta kwarcem, znajduje się na przylądku Dobrej Nadziei i zalicza do kamieni półszlachetnych czyli półdrogich.

Sołowjew Włodzimierz, syn Sergjusza, filozof i socjolog rosyjski, † 1903.

Sondermann Herman, malarz niemiecki, * 1832, † 1901, kształcił się w akademji berlińskiej, antwerpskiej i w Düsseldorfie. Wykonał: „Nasi bohaterowie" i in.

Spencer Herbert, filozof angielski, † 1903 r. W przekładzie polskim, oprócz wymienionych, posiadamy nadto: „Wstęp do socjologji" (przekład Goldberga), „Studja naukowe, polityczne i filozoficzne," „Klasyfikacja wiedzy," „Fizjologja śmiechu." Obraz działalności naukowej Spencera przedstawiony został w *Przeglądzie filozoficznym* (zeszyt 2, 1904), w opracowaniu kilku autorów.

Spermatorrhoea, choroba, ob. Nasieniotok (t. 10).

Spintaryskop, ob. Promieniotwórcze ciała (t. 16).

Srebrny Stanisław, pedagog, * 1859, studjował matematykę w uniwersytecie warszawskim, jest nauczycielem szkoły handlowej w Warszawie. Przełożył Röntgena „O nowym rodzaju promieni," Berta „Pierwsze wiadomości z geometrji doświadczalnej." Nadto napisał: „Życie i prace Jana Amosa Komeńskiego" i in.

Staal G. E., dyplomata ruski, w 1845 wstąpił do służby państwowej, 1871 został nadzwyczajnym posłem i ministrem pełnomocnym w Sztutgardzie, 1884 posłem w Londynie, a 1895 r. po śmierci Giersa zarządzał ministerjum spraw zagranicznych. W r. 1899 był przedstawicielem w konferencji pokojowej w Hadze, a następnie jej prezesem.

Stabrowski Kazimierz, malarz polski, * 1870 w pow. Nowogródzkim, wstąpił do szkoły w Białymstoku, do akademji w Petersburgu w r. 1888, przebył tam 6 lat, wyszedł ze stopniem artysty i medalem I klasy. Po wyjściu z akademji odbył podróż po Europie i zwiedził Wschód, namalował potem „Mahometa." W Paryżu na wystawie powszechnej otrzymał wielki srebrny medal. Kupiono obrazy do Pinakoteki w Monachjum, w roku następnym do muzeum w Wenecji. W r. 1904 objął dyrekcję szkoły sztuk pięknych w Warszawie.

Staff Leopold, poeta, ogłosił nadto: „Dzień duszy" (Lwów, 1903).

Stainer Jan, organista angielski, † 1901.

Stammler Rudolf, prawnik, * 1856 w Hesji, studjował prawo w Giessen i Lipsku, 1882 został profesorem w Marburgu, w 1885 w Halli. Napisał: „Praktischen Pandektenübungen für Anfänger" (Lipsk, 1894, 2 wyd., 1896); „Praktischen Institutionenübungen für Anfänger" (1895 r.); „Theorie des Anarchismus" (Berlin, 1894); „Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung" (Lipsk, 1896); „Die Methode der geschichtlichen Rechtstheorie" (1888); „Das Recht der Schuldverhältnisse in seinen allgemeinen Lehren" (1897) i in.

Stanley Henryk Morton, podróżnik, † 1904 w Londynie.

Stasiak Ludwik, powieściopisarz, napisał

„Brandenburg, kraina słowiańskich mogił," powieść historyczna (Kraków, 1903).

Staszic Stanisław. Jego „Dziennik podróży po Europie" wydał Al. Kraushar (Warszawa, 1903).

Statz Wincenty, budowniczy niemiecki, † 1898 w Kolonji. Jego „Gotisches Musterbuch" opracował i wydał powtórnie K. Mohrmann (Lipsk, 1898 i następ.).

Stein Ludwik, filozof niemiecki. W tytule dzieła jego zaszła omyłka: zamiast Friedrich Setzscher Weltanschauung i t. d., powinno być: „Friederich Nietzsches..." i t. d.

Steinkeller Piotr Antoni, przemysłowiec polski. W r. 1904, w którym przypadła 50-ta rocznica jego zgonu, ustawiono popiersie jego w kościele św. Piotra i Pawła w Warszawie. *Gazeta handlowa* ogłosiła konkurs na pracę, obejmującą dokładny obraz działalności Steinkellera; konkurs ten rozstrzygnięto w kwietniu 1904 roku; pierwszą nagrodę uzyskał Radziszewski.

Steinthal Heyman, lingwista, † 1899 w Berlinie.

Stephens Leslie, krytyk i filozof angielski, † 1904 w Londynie.

Stieda Karol Wilhelm, ekonomista, w r. 1898 został profesorem w Lipsku.

Stöckhardt Ernest Teodor, rolnik, † 1898 r. w Bautzen.

Stokes Jerzy Gabrjel, matematyk i fizyk, † roku 1903 w Cambridge.

Stopina, *stupina*, toż co lont (ob.).

Störk Feliks, prawnik, brat lekarza Karola S., * 1851, prawne nauki studjował w Wiedniu, Berlinie i Paryżu, od 1882 jest profesorem, pracował w uniwersytecie w Greifswaldzie. Napisał: „Handbuch der deutschen Verfassungen" (Lipsk, 1884); „Option und Plebiszit bei Eroberungen und Gebietszessionen" (Lipsk, 1879) i in.

Stranski Grzegorz, dyrektor finansowy Rumelji Wschodniej i minister spraw zagranicznych w gabinecie Stambułowa, * w Kaloterze w Rumelji Wschodniej, † 1903. Uczył się medycyny w Bukareszcie, od czasu wojny rosyjsko-tureckiej i ustanowienia autonomicznej prowincji wschodnio-rumelijskiej, w r. 1878 poświęcił się wyłącznie życiu politycznemu, którego był jednym z najwybitniejszych przedstawicieli w Bulgarji. Za gubernatorstwa Aleka baszy w Rumelji Wschodniej, był dyrektorem finansów tamtejszych. Stanął na czele agitacji za zupełnem wyswobodzeniem swojej ściślejszej ojczyzny wschodnio-rumelijskiej z pod panowania tureckiego i przyłączeniem jej do Bulgarji. Kierował przygotowaniami do pamiętnego zamachu stanu, który obalił 1885 rządy generał-gubernatora tureckiego Krestowicza i połączył Rumelję z Bulgarją, stanął na czele rządu tymczasowego, który utworzył się wówczas w Filipopolu, i pozostał wierny księciu Aleksandrowi w czasie katastrofy. W r. 1887 został ministrem spraw zagranicznych i wyznań w gabinecie Stambułowa.

Strasburg, niemiecka nazwa Brodnicy (ob.).

Strauss Ryszard, muzyk niemiecki. 1898 został nadwornym kapelmistrzem w Berlinie.

Strąkowiec *(Bruchus)*, rodzaj owadów tęgopokrywych z rodziny *strąkowców* (Bruchidae), pokrewnej ryjkowcom czyli słonikom (ob.), mającej ciało spłaszczone, głowę wydłużoną ryjkowato, oczy wypukłe, nerkowate, rożki długie, maczugowate. Liczne gatunki żyją na całej ziemi, zwłaszcza w Europie i Ameryce płd., gąsienice ich żyją w nasionach, zwłaszcza roślin **strąkowych** i zrządzają niekiedy znaczne straty. **S.** *grochowy (B. pisi)*, 5 mm. długi, owalny, czarny, gęsto kropkowany, z białemi plamami, zjawia się w kwietniu, składa jajka w młode strąki, gąsienice wgryzają się w nasiona i zamieniają tam w poczwarki; owad rozwija się z nich przed zimą, ale dopiero na wiosnę ziarno opuszcza. Wytępić je można przez suszenie nasion przy 50°. **S.** *zwyczajny (B. granarius)* żyje w wyce, **S.** *fasolowy (B. lentis)* w fasoli.

Strąkowiec.

Strümpell Ludwik, filozof, i pedagog, † 1899 w Lipsku. Z dzieł jego należy jeszcze wymienić: „Vermischten Abhandlungen aus der theoretischen und praktischen Philosophie" (Lipsk. 1897).

Strupień, choroba skórna, ob. Impetigo.

Struve Henryk napisał nadto: „O najmniejszej zasadzie postępowania etycznego" (Warsz. 1903). W roku 1903 opuścił Warszawę i osiadł w Londynie.

Strzelecki Henryk, leśnik, † 1901 we Lwowie.

Stübel Alfons, geolog i podróżnik, * 1835 w Dreźnie, nauki przyrodnicze studjował w Lipsku, Heidelbergu i Berlinie, poczem odbywał liczne podróże po Afryce i Ameryce płd., wreszcie osiadł w Dreźnie. Przyczynił się znacznie do zbadania wulkanów i ogłosił: „Ausflug nach dem vulkanischen Gebiet von Aegina nach Methana" (1864); Geschichte und Beschreibung der vulkanischen Ausbrüche bei Santorin" (1868); „Das Totenfeld von Ancon in Peru" (3 t. 1880—87); „Reisen in Südamerika" (1890); „Die Ruinenstätte von Tiahuanaco im Hochlande des Alten Peru" (1892, wraz z M. Uhle'm) „Die Vulkanberge von Ecuador" (1897).

Studniczka Franciszek Józef, matematyk czeski, † 1903 w Pradze.

Sulikowski Anzelm, autor, * 1819 w Węgrowie, † 1888 w Warszawie, gdzie był naczelnikiem kancelarji komitetu Towarzystwa kredytowego ziemskiego. Napisał: „Krótki rys i zasady Towarzystwa kredytowego ziemskiego w Królestwie Polskiem" (1865); „O reformie sądownictwa w Królestwie Polskiem" (1876).

Surzyński Józef, ksiądz, doktor teologji, muzyk kompozytor, * 1851 w Sremie, po ukończeniu gimnazjum w Poznaniu, studja uniwersyteckie

i teologiczne odbył w Rzymie, muzykę studjował w konserwatorjum Lipskiem i w Ratyzbonie. Oprócz wymienionych w dziele głównem ogłosił nadto: „Muzyka figuralna w kościołach polskich od XV do XVIII wieku“.

Svampa Dominik, kardynał, * 1851 r. w Montegranaro, w archidjecezji Fermo. Doszedł do najwyższych godności hierarchji duchownej, nie przechodząc ani przez stopnie karjery dyplomatycznej, ani też za pośrednictwem zakonów. Był kolejno wikarjuszem, proboszczem, kanonikiem tytularnym w Fermo. Jego prawość, wykształcenie i talenty zjednały mu szeroką sympatię i podziw, sprowadziły go wreszcie do Rzymu, gdzie był dyrektorem duchownym seminarjum propagandy i profesorem seminarjum rzymskiego. Leon XIII nadał mu godność biskupią w r. 1887, jako nominatowi djecezji Froji. W r. 1893 **S.** został powołany na stanowisko arcybiskupa Bolonji, w r. 1894 otrzymał purpurę kardynalską.

Swieszewski Ludwik ekonomista, napisał: „Trzy główne prądy rozwoju nauk ekonomicznych“ (Warszawa, 1903).

Swoszowice, wieś w Galicji, w pobliżu Krakowa, w pow. Wielickim, nad Krzywicą, dopływem Wilgi, która wpada do Wisły. Część wschodnia ma nazwę *Siarczanej góry*, liczba mieszkańców wynosi około 1000. **S.** posiadają źródła siarczane, o których wspomina już Oczko w roku 1578. Łazienki założył tu F. Radwański w roku 1807, zakład jednak upadł po 1831 roku i dopiero rozwinął się nanowo za poparciem Dietla w roku 1859, ale wkrótce okazał się w źródle brak wody, która spływała do sąsiedniej kopalni siarki. Po drugiej jednak stronie kopalni odkryto w głębokości 3 m. zbiornik wody mineralnej, skąd woda beczkami dowożona jest do łazienek. Zakład kąpielowy i należące do niego budowle otoczone są parkiem; rocznie przebywa tu około 1000 gości kąpielowych. Temperatura wody wynosi 8°, a według rozbioru Czyrniańskiego i Torosiewicza woda zawiera siarkowodór, różne siarczany i węglan żelaza. Kopalnie siarki eksploatowane były od 1422 roku i wydawały do $1\frac{1}{2}$ miljona kg. rocznie W roku 1807 stały się własnością rządu austrjackiego, który je zamknął w roku 1886 z powodu napływu wody zaskórnej.

Symon Albin, biskup, wykładał w akademji duchownej petersburskiej archeologję biblijną, teologję pasterską i obrzędy kościelne, a w r. 1866 został profesorem zwyczajnym historji Kościoła i prawa kanonicznego, które w r. 1870 zamienił na katedrę Pisma św. W r. 1874 mianowany kanonikiem honorowym mohylowskim i członkiem zarządu akademickiego, 1876 wstąpił do gremjum kapituły łucko-żytomierskiej jako kanonik, pełniąc zarazem tymczasowe obowiązki inspektora Akademji. W rok potem jednak ks. Symon opuścił ją i przeniósł się do djecezji żytomierskiej, gdzie wykładał w seminarjum język grecki i teologję dogmatyczną. Promowany w r. 1883 na prałata kapituły łucko-żytomierskiej, musiał porzucić działalność w djecezji rodzinnej, w r. 1884 mianowany rektorem Akademji duchownej powrócił do Petersburga, gdzie 1891 r. został kreowany biskupem tytularnym Zenopolitańskim i sufraganem mohylowskim. W 1897 mianowany biskupem płockim, nie objął nowego stanowiska, lecz wyjechał do Odesy, a potem do Rzymu.

Symonds Jan Addington, poeta i historyk angielski, † 1893 w Rzymie.

Syneradzki Michał, napisał nadto: „Przygody towarzysza pancernego według jego pamiętników“ (Warszawa, 1903).

Syonizm. Początkowo syonistami nazywano żydów, dążących do odbudowania własnego żydowskiego państwa, później nazwa **S.** stała się wogóle synonimem nacjonalizmu i separatyzmu żydowskiego. Początek ruchu syonistycznego datuje od założenia związku syonistów przez Teodora Herzla († 1904), publicystę wiedeńskiego, który napisał: „Der Judenstaat“. W końcu sierpnia 1897 zebrał się pierwszy kongres syonistyczny w Bazylei i ogłosił swój program: 1) Dążenie do osiedlenia w Palestynie żydowskich rolników i rzemieślników. 2) Organizacja żydów całego świata. 3) Wzmocnienie u żydów poczucia narodowościowego. Ruch syonistyczny rozszerzył się zwłaszcza na wschodzie Europy: w Rosji, Galicji, Rumunji, gdy żydzi niemieccy zachowywali się dość obojętnie. Do syonistów przystąpił znany i przereklamowany autor wielu dzieł treści społeczno-filozoficznej, dr. Maks Nordau, który przedtem był gorącym propagatorem kosmopolityzmu. Ufundowano specjalny Bank syonistyczny w Londynie i zbierano składki tak zwane „szekele,“ wśród żydów całego świata. Herzl starał się uzyskać od sultana poparcie swoich projektów, ale bezskutecznie. Odbywały się zjazdy prowincjonalne, żydzi zaznaczali wszędzie swoją odrębność. Kongresów ogólnych odbyło się sześć. Na pierwszym kongresie było 120 delegatów, na drugim 230, na trzecim 360, na czwartym 400, na piątym 280, na szóstym 700. Szósty kongres w Bazylei był najliczniejszy i najburzliwszy. Przedewszystkiem okazało się, że sprawa państwa żydowskiego w Palestynie urzeczywistnić się nie da, gdyż sułtan zgodził się na imigrację żydów do Palestyny, ale odmówił poparcia organizacji narodowej żydowskiej. Anglja decydowała się pozwolić syonistom na kolonizację Ugandy (w Afryce). Mieli oni otrzymać autonomję pod zwierzchnictwem rządu angielskiego. Projekt ten nie podobał się zwłaszcza syonistom rosyjskim: i dyskusja nad nim była bardzo burzliwa. Przeciwko kolonizacji Ugandy protestował gorąco i Alfred Nossig. Ostatecznie postanowiono wybrać komisję do zbadania sprawy i traktowania z rządem angielskim. Nordau głosował za Ugandą, i wskutek tego jakiś fanatyk strzelił do niego z rewolweru. Wogóle szósty kongres wykazał kompletne ban-

kructwo syonizmu w duchu Herzla, t. j. syonizmu dążącego do odbudowania żydowskiego państwa w Palestynie. Natomiast niewątpliwie wzmagało się wśród żydów poczucie narodowe; dążenia separatystyczne i niechęć do asymilacji z narodami, wśród których żyją. Nie wszyscy żydzi podzielają dążenia syonistów, owszem kilku wybitnych rabinów oświadczyło się przeciw temu ruchowi. W Austrji, a specjalnie w Galicji, syoniści objawiali zamiar stworzenia w parlamencie stronnictwa specjalnie żydowskiego.

Syrokomla Władysław, ob. Ludwik Kondratowicz.

Szabo Karol, historyk węgierski, * 1824, † 1890, był naprzód adwokatem, następnie poświęcił się studjom historycznym. Napisał w języku węgierskim „Materjały do historji Szeklerów" (1872—76, t. 2); „Epoka węgierskich wodzów" (1869); „Starożytna bibljoteka węgierska (t. 4, 1879) i in.

Szadeczky Ludwik, historyk węgierski, * 1859, profesor uniwersytetu, napisał w języku węgierskim: „Marja Krystyna, małżonka Zygmunta Batorego" (1883); „Wybór Stefana Batorego na króla polskiego 1574—1576" (1889); „Izabela i Zygmunt Jan w Polsce 1552—1557" (1888) i in.

Szanior Franciszek, ogrodnik, * 1853 w Warszawie, kształcił się w gimnazjum realnem w mieście rodzinnem, w roku 1871 otrzymał w ogrodzie botanicznym patent na uczonego ogrodnika, a w 1874 patent w paryskiej szkole ogrodnictwa. W roku 1874 został młodszym ogrodnikiem ogrodu pomologicznego i w istniejącej przy tym ogrodzie szkole ogrodniczej wykładał kwiaciarstwo do 1879 r. W r. 1879 został starszym ogrodnikiem ogrodu Saskiego, a 1890 starszym ogrodnikiem miasta Warszawy i na tem stanowisku znacznie się przyczynił do upiększania miasta przez założenie licznych parków; w szczególności w r. 1896 założył park Ujazdowski, zamieniając pusto prawie pole w piękny ogród. W r. 1899 został redaktorem „Ogrodnika polskiego", w którym zamieścił znaczną liczbę artykułów.

Szara maść, rtęć metaliczna, roztarta z tłuszczem, ob. Rtęć.

Szczepanowski Stanisław, (Piast) napisał nadto: „Idea polska wobec prądów kosmopolitycznych", „Aforyzmy o wychowaniu" (Lwów, 1901), po śmierci jego wyszły: „Myśli o odrodzeniu narodowem" (Lwów, 1903).

Szczepanowski.

Széchényi Emeryk, hr., dyplomata węgierski, † 1898 w Peszcie.

Szelągowski Adam, docent uniwersytetu lwowskiego, historyk napisał nadto: „Wzrost państwa polskiego w XV i XVI wieku Polska na przełomie wieków średnich i nowych" (Kraków, 1903); „Śląsk i Polska wobec powstania czeskiego" (1903); „Walka o Bałtyk 1544—1621" (1903).

Szell Koloman, w r. 1899 objął przewodnictwo gabinetu i tekę ministra spraw wewnętrznych, przeprowadził ugodę z Austrją, ale gwałtowna opozycja stronnictwa Kossuta, domagającego się wprowadzenia komendy w wojsku w języku węgierskim i innych reform, których następstwem byłaby unja osobista Austrji z Węgrami, zmusiła go w 1903 do ustąpienia.

Szembek Jerzy, biskup płocki, mianowany 1904 arcybiskupem metropolitą mohylowskim.

Szentklaray Eugenjusz, historyk węgierski, * 1843, napisał w języku węgierskim: „Sto lat nowożytnej historji Węgier południowych" (1882); „Historja flotyli dunajskiej" (1886); „Historja Węgier" (1889—1892).

Szilagyi Dezyderjusz, mąż stanu węgierski, * 1840, minister sprawiedliwości i prezes izby deputowanych, † 1901.

Szilagyi Aleksander, historyk węgierski, * 1827 w Klausenburgu, † 1899 jako dyrektor budapeszteńskiej bibljoteki uniwersyteckiej. Pierwsze dzieła swoje poświęcił walce o niepodległość 1849 r. w której brał udział, a poważniejsze z nich (w języku węgierskim): „Mężowie węgierskiej rewolucji 1848—49" (1850); „Górgey i złożenie broni" (1850); „Historja Siedmiogrodu" (1866); „Historja ks. Gabrjela Batorego" (1867); „Wstąpienie na tron ks. Gabrjela Batorego" (1867); „Epoka Rakoczych w Siedmiogrodzie" (1868); „Historja Siedmiogrodu", „Historyczne pomniki z czasów turecko-węgierskich" (t. 9, 1863—73) i w. in.

Sziwa, bóg indyjski, ob. Siwa (w dziele główn.).

Szofar, róg starożytny, używany dotąd w synagogach, ob. Róg.

Sztamowy (niem. *Stamm*, pień), wyrastający na pniu, zatem na drzewie lub drzewku, jak róża sztamowa.

Sztyrmer Ludwik, ob. artykuł w dziele głównem.

Sztyrmer Ludwik.

Sztyrmer Eleonora.

Sztyrmerowa Eleonora, ob. artykuł w dziele głównem.

Szulc Marceli Antoni, profesor gimnazjum katolickiego w Poznaniu, † 1898.

Szuman Henryk, polityk polski, * 1822 w W. ks. Poznańskiem, kształcił się w uniwersytetach:

we Wrocławiu, Bonn i Berlinie, czas jakiś był urzędnikiem sądowym, następnie osiadł na roli. W 1863 został redaktorem *Dziennika poznańskiego* i jednocześnie posłem do sejmu pruskiego, a 1870 prezesem *Koła polskiego*. Oprócz artykułów pomieszczanych w dziennikach miejscowych, oddzielnie ogłosił: „Der Hochverrath" (1847); „Die Bureaukratie in Posen" (1848); „Rys życia Karola Libelta" (1875); „Sprawa polska na kongresie berlińskim" (1878); „Rys historyczny zawiązku i rozwoju parlamentaryzmu polskiego w Prusiech" (w *Roczn. Towarz. przyjaciół nauk*, 1895); „Wspomnienia moje z r. 1848" (w *Bibl. dzieł wyborowych* w Warszawie).

Szumiące proszki, toż co burzące proszki.

Szwecja. W maju 1904, parlament szwedzki obradował nad sprawą reformy prawa wyborczego i zmiany systemu wyborczego do izby niższej. Projekt rządowy, z niewielkiemi zmianami, polegającemi na wprowadzeniu głosowania powszechnego z odpowiednią reprezentacją w izbie wyższej, przeszedł większością 93 głosów przeciw 50, gdy w izbie niższej radykaliści i socjaliści zdołali przeprowadzić go większością 116 głosów wobec 108. Tym sposobem sprawę tę odłożono do przyszłej sesji parlamentarnej. Po wybuchu wojny japońsko-rosyjskiej, państwa skandynawskie pragnęły związać się w unję neutralną. W Szwecji w celu ochrony neutralności brzegów pozakładano miny, zwłaszcza na wyspie Gotland.

Szwedzkie okopy, ob. Żale.

Szycówna Aniela, nauczycielka, napisała nadto: „Czytanki stopniowane dla dzieci, zaczynających naukę systematyczną" (Warszawa, 1902).

Szymanowski-Korwin Marcin, geolog i matematyk, * 1856 w Tomaszówce gub. Kijowskiej, kształcił się w instytucie górniczym w Petersburgu, następnie był inżynierem w kopalniach węgla w zagłębiu Dąbrowskiem, 1881—83 badał źródła naftowe w okolicach Baku, 1884—86 był współredaktorem *Inżynierji i budownictwa*, w 1886 został dyrektorem kopalni rudy żelaznej i fabryk żelaza w Krzywym Rogu. Ogłosił kilka rozpraw z dziedziny górnictwa.

Szyszło Witold, literat, napisał: „W krainie Hesperyd. Wyspy Kanaryjskie i Madera" (Warszawa, 1903).

Ś.

Śleczkowska Mieczysława, napisała: „Wśród dziejowej zawieruchy, obrazy historyczne od 1758 —1796“ (Kraków, 1903).

Ślepa kiszka, ob. Kiszki.

Ślepak, *ślepć* (*Chrysops coecutiens*), owad z rodziny bąków (ob.), który przy ssaniu napastowanego przezeń zwierzęcia daje się odjąć, jakby był ślepy, jest czarny, u samca z plamą pomarańczową na odwłoku, napastuje ludzi, konie i bydło.

Śniadecka Ludwika, córka Jędrzeja Śniadeckiego (ob.). Zasłynęła dzięki temu, że kochał się w niej Juljusz Słowacki, znacznie od niej młodszy. Miłość ta zrodziła się w epoce, kiedy poeta przebywał w akademji wileńskiej (1818 — 1824) i obcował blisko z rodziną Śniadeckich. Ludwika **Ś.** zakochana była w synu generał-gubernatora, Korsakowie, który zginął w wojnie tureckiej 1828 r. Potem wyjechała do Warny, założyła szpital na miejscu, gdzie zginął Korsakow, a następnie wyszła za Michała Czajkowskiego i przyjęła islamizm. Aforyzmy i urywki z jej prac są ogłoszone w VIII tomie pism M. Czajkowskiego, edycja Brockhausa.

Śniadecka Ludwika

Świderska Alina, powieściopisarka, ogłosiła: „Obok szczęścia,“ powieść współczesna (Kraków, 1903).

Świderski Faustyn (Bocian z nad Pilicy), humorysta, * 1821, † 1885 w Mzurowie pod Żarkami. Pisał wiele artykułów satyrycznych, które drukował w różnych pismach perjodycznych. W 1858 był współpracownikiem *Wolnych żartów*.

Świejkowski E., napisał: „Studja do historji sztuki i kultury wieku XVIII w Polsce“ (Kraków, 1902).

Świętochowski Andrzej, geograf, * 1844 r. w Sławkowie w pow. Olkuskim, ukończył szkołę wyższą realną w Kielcach w roku 1861, a wydział filologiczny Szkoły Głównej w 1869. Zajął się gorliwie geografją i nauczał jej w różnych szkołach prywatnych. Redagował dział geograficzny w *Wiel. Encykl. ilustr.*, gdzie pomieścił sporo większych artykułów, oraz wspólnie z Wacławem Nałkowskim wielki atlas geograficzny z tekstem objaśniającym. Redagował także atlas w nowem wydaniu niniejszej *Encykl. ilustr.* Opracował dział geografji w „Poradniku dla samouków.“ Ogłosił część historji sztuki włoskiej z życiorysami malarzów w „Muzeum sztuki europejskiej“ (3 t., Warszawa, 1874—77). Drukował w *Kraju*, *Wiśle*, *Słow. geograf.*, *Korespondencie płockim* i in. różne artykuły i rozbiory krytyczne w sprawach ekonomicznych i geograficznych, tudzież drobne utwory poetyckie w niektórych pismach. Jest obecnie dyrektorem warszawskiego Towarzystwa ubezpieczeń od ognia i zabiera głos w sprawach asekuracyjnych.

Świętochowski Andrzej

Świnia morska, nazwa niektórych delfinów (ob.), zwłaszcza gatunku *Phocaena communis*, mającego ciało wrzecionowate, długości 2—3 m.; jest na grzbiecie czarno-brunatny, pod spodem biały. Żyje towarzysko w płn. oceanie Atlantyckim, wchodzi daleko w rzeki, tępi śledzie i łososie. Mięso jego jest cenione przez żeglarzy i mieszkańców nadbrzeżnych.

Świnka, ryba, *Cottus porcus*, gatunek byczka czyli głowacza (ob.).

Świnka, choroba, ob. Parotitis.

T.

Taft, minister amerykański, * 1857, był sędzią, potem gubernatorem wysp Filipińskich. We wrześniu 1903 r. mianowany ministrem wojny na miejsce Eliha Roota.

Taine Hipolit Adolf. W r. 1903 w Warszawie wyszedł przekład na język polski jego „Historji literatury angielskiej,“ dokonany przez Elizę Orzeszkową.

Tarde Gabrjel, * 1843, † 1904, uczony socjolog i prawnik kryminolog francuski. Początkowo był sądownikiem, potem szefem statystyki w ministerjum sprawiedliwości, obecnie profesor w „Collège de France,“ w „Ecole des sciences politiques,“ w „Collège libre des sciences sociales,“ członek akademji. Napisał: „La criminalité comparée“ (1886); „Les lois de l'imitation“ (1890); „Etudes pénales et sociales“ (1891); „La foule criminelle“ (1892); „La transformation du droit“ (1893); „Logique sociale“ (1895); „L'opposition universelle“ (1897); „Etudes de psychologie sociale“ (1898); „Les lois sociales“ (1898); „Les transformations du pouvoir“ (1899); „L'opinion et la foule“ (1901). Drobne prace zebrał w „Essais et mélanges sociologiques“ (1895); redaguje „Archives d'anthropologie criminelle.“ — **T.** jest socjologiem z odcieniem psychologicznym, i jakkolwiek zaliczają go do szkoły antropologicznej, jest on przeciwnikiem pozytywizmu kryminologów włoskich. W dziele „La philosophie pénale“ poddaje krytyce zasady Lombrosa (ob.).

Teatrofon, przyrząd służący do przenoszenia na odległość śpiewu, wykonywanego w teatrze. Osiąga się to za pośrednictwem mikrofonów, rozstawionych na scenie różnych teatrów i połączonych z biurem centralnem, skąd rozchodzą się druty do przyrządów telefonicznych, pozostawionych do użytku publicznego w restauracjach, kawiarniach, hotelach lub w mieszkaniach prywatnych. Przyrządy te działają automatycznie za wrzuceniem oznaczonej monety do szczeliny aparatu; w Paryżu opłata wynosi 1 frank za 10, a 50 centymów za 5 minut słuchania. W Paryżu nadto biuro centralne teatrofonów połączone jest z siecią telefoniczną francuską, skąd abonenci tej sieci w Paryżu lub w miastach prowincjonalnych korzystać mogą również z tych urządzeń.

Teatrofon.

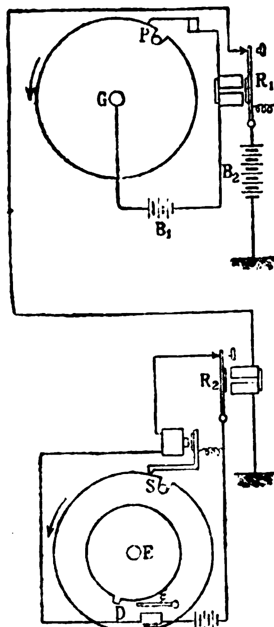
Tegazzo Franciszek, malarz polski, * 1829, † 1879, kształcił się przez siedem lat w warszawskiej szkole sztuk pięknych, następnie w akademji petersburskiej. Malował obrazy religijne i rodzajowe, robił wiele ilustracji. Od r. 1868—1879 był kierownikiem artystycznym *Tygodnika ilustrowanego.* Ważniejsze obrazy: „Chrystus uśmierzający burzę,“ „Anioł stróż,“ „Zosia“ (z Pana Tadeusza), „Cicha Modlitwa,“ „Dziewczyna wiejska z okolic Warszawy.“

Tegazzo F.

Telediagraf, przyrząd telegraficzny do przenoszenia czyli do wiernego odtwarzania pisma i rysunków wysyłanych z innej stacji. Dawniejsze tego rodzaju urządzenia, jak pantelegraf Casellego, telegrafy autograficzne Meyera i Cowpera, telautograf Fostera i Ritschiego i in. (ob. Te-

legraf) nie okazały się dosyć praktyczne: korzystniej przedstawia się *telediagraf* z powodu prostszej konstrukcji, wypróbowany w Ameryce między New-Yorkiem a Chicago 1900 r. Składa się z przesyłacza G i odbieracza A (ob. fig.). Są to dwa walce, wprawiane w obrót urządzeniem zegarowem, przyczem obrót walca odbierającego jest nieco powolniejszy, aniżeli walca wysyłającego. Odbieracz zaopatrzony jest w hamulec D, który go zatrzymuje po dokonaniu każdego zupełnego obrotu i który znów usunięty bywa przez prąd elektryczny, wybiegający z wysyłacza w chwili, gdy każdy swój obrót kończy. Rysunek, który ma być telegrafem przesłany, rysuje się atramentem izolującym na kartce cynfolji, który się owija na walcu wysyłającym. Z małego stosu B_1 wypływa prąd elektryczny do ostrza platynowego P, naciskającego cynfolję i utrzymywanego przez elektromagnes R_1. Gdy więc kotwica tego elektromagnesu bywa pociągnięta, obieg prądu głównego ulega przerwaniu, a prąd wysyłany przez stos B_2 nie dochodzi do odbieracza na drugiej stacji. Kotwica zaś R_1 zostaje pociągniętą, gdy prąd wytworzony w stosie B_1 przebiega elektromagnes, gdy zatem ostrze platynowe nie dotyka atramentu izolującego, natomiast zaś prąd przepływa do drugiej stacji, dopóki ostrze nie zostają w zetknięciu z tym atramentem. W odsyłaczu rzecz przebiega wręcz przeciwnie, przenośnik (relais) bowiem R_2 otwiera tameczny prąd lokalny, gdy prąd główny ze stacji poprzedniej dochodzi. Ołówek S zatem naciska walec odbierający wtedy tylko, gdy na stacji wysyłającej ostrze platynowe P pozostaje z atramentem czyli z rysunkiem w zetknięciu. Hamulec D składa się z kotwicy elektromagnesu, który zostaje odciągnięty w chwili, gdy ostrze platynowe wysuwa się poza szczelinę, w której przytwierdzona jest kartka cynfolji. Na walcu odbierającym nawija się papier, na który ma być rysunek przeniesiony; na papier ten nakłada się kartka papieru nawęglonego, jaki się używa przy zwykłem kopjowaniu rysunków, a na to dalej jeszcze kartka cienkiego papieru kopjowego. Ta ostatnia tworzy dla ołówka powierzchnię gładką i okazuje urzędnikowi nadzorującemu, czy aparat działa dokładnie. Po każdym obrocie walca ołówek i ostrze platynowe przesuwają się nieco na bok za pomocą szruby o kroku bardzo wązkim.

Telediagraf.

Terpiłowska Julja, napisała: „Przystań," powieść współczesna (Kraków, 1903).

Tetmajer Kazimierz, poeta, napisał nadto: „Anioł śmierci" romans (wyd. 3-cie, Warszawa, 1902); „Na skalnem Podhalu" (Warszawa, 1903).

Texel Józef Grzegorz, artysta dramatyczny i dyrektor trup prowincjonalnych, * 1840 r. w Łomży, † 1904 w Łodzi. Mając lat 17, po ukończeniu szkół średnich, wstąpił do trupy Ratajewicza, a następnie przeszedł do Anastazego Trapszy, gdzie wkrótce został reżyserem. Czas jakiś należał do teatru warszawskiego, ale mimo powodzenia, opuścił go i założył własne doborowe towarzystwo, z którem dawał widowiska w Królestwie i poza jego granicami, między innemi w Odesie, przodując teatrom prowincjonalnym. Sam odznaczał się w rolach amantów i komiczno-charakterystycznych. Wystawiał, oprócz operetek, poważne opery i dramaty. Pierwszy dawał widowiska polskie w Petersburgu, gdzie z jego towarzystwem występowali: Rychter, Leszczyński Wł. Szymanowski, Stachowiczówna, Fiszer. Pod jego dyrekcją rozpoczynało swój zawód lub pracowało wielu pierwszorzędnych artystów i artystek, jak np.: Baudrowski, Siennicka, Winkler, Jarszewski, Manowska, Morozowicz, Misiewicz. Z jego inicjatywy powstał teatr „Mały" w Warszawie; on zbudował teatr „Victoria" w Łodzi i dał przez to podwalinę teatrowi polskiemu w tem mieście. Wogóle w historji naszej sceny odegrał rolę wybitną, podnosząc jej poziom na prowincji. tworząc tam pierwszą operę i operetkę. W 1897 obchodził 40-lecie pracy artystycznej i od tego czasu już nie występował.—Druga żona jego, *Karolina* z Kozakowskich, występowała z powodzeniem w rolach bohaterek, a córka jego, *Marja*, * 1867 w Częstochowie, zarówno w trupie ojca, jak w innych w Królestwie i Galicji, odznaczała się jako utalentowana śpiewaczka.

Texel Józef.

Thierry Gilbert August, powieściopisarz francuski, syn historyka Amadeusza, * 1843 w Paryżu, studjował nauki prawne, ale poświęcił się literaturze. Napisał: „Le capitaine Sans-Façon," epizod z powstania wandejskiego 1813 (1882); „Marta ou le Palimpseste" (1887); „La Tresse blonde" (1888); „La Savelli" (1890); „Récit de l'occulte" (1892); „Le Masque" (1894).

Thomsen Juljusz, chemik, † 1901 r. w Kopenhadze.

Thomson Cezar, skrzypek, * 1857 w Liège (Leodjum, Lüttich), nie zaś w 1856.

Thoresen Anna Magdalena, * 1819, poetka duńska, † 1903.

Tisza hr. Stefan, minister węgierski, * 1851, syn znakomitego prezesa ministrów, Kolomana Tiszy, który od r. 1875 do 1890 rządził niemal wszechwładnie Węgrami; tytuł hrabiowski z wielkim majątkiem odziedziczył po stryju swoim, hr. Ludwiku. Nauki uniwersyteckie odbył w Niemczech. Powróciwszy do ojczyzny, oddał się studjom praktycznym w zakresie administracji i gospodarstwa. W r. 1888 stanął na czele utworzonego z pomocą państwa „Banku węgierskiego handlowo-przemysłowego," który upadł, zaangażowawszy się w hazardowną spekulację w nafcie rumuńskiej. Z powodu tej katastrofy bankowej opozycja zatruwała nieraz życie Tiszy. W październiku 1903 mianowany prezesem gabinetu.

Togo, marynarz japoński, * 1837, kształcił się w szkole marynarki w Kagoszima, podczas rewolucji 1868 walczył po stronie cesarza, następnie jako kadet rozpoczął służbę na okręcie wojennym. W r. 1872 wydelegowany do Anglji kształcił się tam w królewskiej szkole marynarki, 1878 r. przeprowadziwszy szczęśliwie do Japonji pierwszy zbudowany w Anglji pancernik, mianowany został porucznikiem. Za odznaczenie się podczas demonstracji floty japońskiej u brzegów Korei otrzymał upominek cesarski, następnie walczył z Chinami w r. 1894 jako naczelnik pierwszej eskadry japońskiej w bitwach przy rzece Jalu, Porcie Artura i Wej-Haj-Wej. W r. 1899 mianowany naczelnikiem eskadry japońskiej, w 1904 dowodził podczas napadu na rosyjską flotę, zebraną w Porcie Artura, i uszkodził trzy pancerniki rosyjskie.

Admirał Togo.

Tojetti Wirgiljusz, malarz amerykański, * roku 1849 w Rzymie, malarstwo studjował w Paryżu, 1870 przesiedlił się do Ameryki, gdzie wkrótce stał się głośnym malarzem dekoracyjnym w pałacach tamtejszych miljonerów i portrecistą dam. Nadto wykonał: „Mały wypadek," „Faworyta," „Poza wrotami raju" i in.

Tokarski Mateusz, malarz polski, * 1747, † 1807. Był uczniem Smuglewicza, a później Bacciarellego. Wysłany kosztem króla Stanisława Augusta do Rzymu, po powrocie pracował w malarni królewskiej i był dozorcą galerji królewskiej. Malował głównie portrety.

Tomicki Piotr, ob. artykuł w dziele głównem.

Tomicki Piotr.

Tomiłek, roślina, ob. Brodawiec.

Topolski Maciej, malarz polski, * 1766 roku, † 1812, uczył się malowania minjatur u Lesseura, a potem przeszedł pod kierunek Smuglewicza, z którym jeździł do Berlina, Wiednia i Rzymu. Malował także portrety.

Torresani v. *Lanzenfeld* Karol, powieściopisarz niemiecki, * 1846 w Medjolanie, otrzymał wychowanie wojskowe, jako oficer austrjacki odbył kompanję włoską 1866, w 1876 podał się do dymisji. Napisał: „Mit tausend Masten" (Drezno, 3 wyd., 1896); „Auf gerettetem Kahn" (3 wyd., 1896); „Die Juckerkomtesse" (3 wyd., 1896); „Der beschleunigte Fall" (2 wyd., 1898); „Oberlicht" (1893); „Steirische Schlösser" (Berlin, 1897); „Ibi Ubi" (Drezno, 1894) i in.

Tovote Heinz, powieściopisarz niemiecki, * roku 1864 w Hanowerze, filologję klasyczną i filozofję studjował w Getyndze. Napisał: „Im Liebesrausch" (Berlin, 1890); „Frühlingssturm" (1891); „Mutter" (1892); „Das Ende vom Liede" (1894), oraz nowele: „Fallobst, wurmstichige Geschichten" (1869); „Der Erbe" (1891); „Heimliche Liebe" (1893); „Heisses Blut" (1895); „Abschied" (1898) i in.

Train Jerzy, przemysłowiec amerykański, * roku 1826 w Bostonie, † 1904 w New-Yorku. Był synem rodziców bardzo ubogich i karjerę swoją zawdzięczał pracy, energji i zdolnościom. W 20 roku życia był już prezesem zarządu spółki handlowej, budującej kolejki dojazdowe i koleje konne, a w 23 zbudował pierwszą wielką kolej Erie-Mississipi-Ohio, która później zamieniła się na pierwszą linję „Pacifique," łączącą ocean Wielki z Atlantykiem. W 40 roku życia posiadał już majątek wynoszący 50 miljonów dolarów. W r. 1860 przybył do Anglji, gdzie w Londynie i miastach innych założył koleje konne, które od jego nazwiska otrzymały nazwę *train-way*, chociaż inni wyprowadzają tę nazwę od Outrama (ob. Tramwaj). **T.** był nadto podróżnikiem i czterokrotnie odbył podróż naokoło świata, z których jedną, dokonaną w 80 dniach, szczegółowo opisał Juljusz Verne w powieści p. t.: „Podróż naokoło świata w 80 dniach." W ostatniej swej podróży **T.** objechał wokoło świat w przeciągu 60 dni. **T.** prawie cały swój olbrzymi majątek przed śmiercią rozdał ubogim.

Trank, roślina, toż co pomornik lub kupalnik, ob. Arnica.

Trapszo Anastazy, artysta dramatyczny, † roku 1898 w Krakowie.

Trąmpczyński Włodzimierz, napisał: „Albanja i Macedonja," „Kraj i ludzie" (Warsz., 1903).

Trebhauz (z niem. *Treibhaus)*, w ogólności cieplarnia (ob.), zwłaszcza cieplarnia, przeznaczona do pędzenia bądź owoców i jarzyn, bądź kwiatów.

Tretiak Józef, pisarz polski, oprócz prac wymienionych w dziele głównem, napisał: „Juljusz Słowacki, historja ducha poety i jej odbicie w poezji" (cz. I i II 1809—1842, Kraków, 1903).

Trevelyan Jerzy Otto, pisarz i polityk angielski, 1897 złożył mandat poselski i wycofał się do życia domowego.

Troya Karol, historyk włoski, * 1784 w Neapolu, † 1858, syn chirurga nadwornego, wychowywał się w pałacu królewskim, za króla Murata był urzędnikiem, następnie adwokatem. Po powrocie Burbonów brał udział w robotach rewolucyjnych 1820, za co został z kraju wygnany. Napisał: „Il veltro allegorico di Dante" (1826) i „Storia d'Italia del medio evo" (1839—59, t. 17), dzieło mające obejmować epokę od 476 r. do śmierci Dantego (1321), doprowadzone jednak tylko do Karola W. W r. 1848 wybrany był na prezydenta ministerjum rewolucyjnego.

Trwanie życia, przeciąg czasu, przez jaki pozostaje przy życiu dany organizm, jest różny u różnych gatunków roślin i zwierząt, dla tegoż samego gatunku wszakże średnio utrzymuje się w jednakiej mierze. Bacon Werulamski sądził, że trwanie życie zależy od czasu, jakiego dana istota potrzebuje do swego rozwoju, czyli do osiągnięcia swej dojrzałości, a ponieważ zwierzęta w ogólności tem powolniej się rozwijają, im są większe, dlatego według Bacona zwierzęta wielkie, jak słonie, żyć mają najdłużej, gdy zwierzęta drobne, jak owady, żyją tylko przez kilka miesięcy, dni, a nawet godzin; niektóre owady, jak jętki, żyją w stanie doskonałym rzeczywiście kilka tylko godzin, nie przyjmują w tym stanie zgoła pokarmu i umierają zaraz po zapłodnieniu. Niektórzy badacze przypisywali energji życia wpływ na zużywanie organów, jednakże najdłużej żyjące zwierzęta napotykają się śród ptaków, które się właśnie zalecają największą żywością ruchów i przemiany materji; niektóre ptaki drapieżne żyły przeszło sto lat. W nowszych czasach zwrócono uwagę na to, że średnie trwanie życie zależeć musi od zdolności rozrodczej gatunku, wogólności bowiem zwierzęta, które w ciągu roku mało młodych wydają, żyć muszą dłużej, aniżeli zwierzęta wydające liczne potomstwo; objaw ten wiąże się ze zdolnością istot do przystosowywania się do warunków zewnętrznych i wchodzi w zakres ogólnych zasad darwinizmu (ob.). Por. Weismann „Ueber die Dauer des Lebens" (1882). O trwaniu życia u ludzi, ob. Śmiertelność.

Trzebicki Rudolf, chirurg, * 1861 w Krakowie, † 1903 tamże. Medycynę studjował w Krakowie i od 1887 wykładał chirurgję w uniwersytecie Jagielońskim. Znaczną liczbę rozpraw ogłosił w *Przeglądzie lekarskim* i innych pismach.

Turcja, *dzieje.* W roku 1903 i 1904 główną sprawą w Turcji były rozruchy powstańcze w Macedonji, która dążyła do oderwania się od państwa i otrzymania samorządu. Ponieważ ludność macedońska nie jest jednolita, więc nie brakło i przeciwników powstania, a zwolenników sułtana. Albańczycy występowali wrogo przeciwko ludności bulgarskiej i przeciwko reformom, których zaprowadzenia żądały państwa europejskie. Ofiarą fanatyzmu muzułmańskiego padli konsulowie rosyjscy Szczerbina, a później Rostkowski, których zamordowano, za co Wielka Porta musiała dać Rosji zadosyćuczynienie. W sierpniu ruch powstańczy przeciwko Turcji wzmógł się ogromnie. Komitety rewolucyjne z Borysem Saratowem i Damjanem Grujewem na czele agitowały gorąco. Turcja ciągle posądzała Bulgarję o tajne podszczuwanie powstańców. Psuto linje kolejowe, niszczono wsie muzułmańskie, wysadzano w powietrze mosty. Do stłumienia powstania rząd turecki wysłał wojsko pod dowództwem Sulejmana baszy. Powstańców zorganizowanych wojskowo i uzbrojonych liczono 12,000. Zajęto kilka miast i wsi; powstanie się szerzyło. Według raportów władz tureckich i konsulatów, w ciągu miesiąca sierpnia zginęło 1,109 powstańców, wojsko tureckie miało 312 zabitych; prócz tego zginęło 80 mieszkańców muzułmańskich, a 86 chrześcijańskich. Obustronne wyliczenia strat nie mogą być ścisłe, zwłaszcza co do rannych. Rząd turecki wydał okólnik, w którym starał się uspokoić wzburzoną ludność w wilajetach macedońskich. Przestrzegał on przed agitatorami bulgarskimi, którzy usiłują skłonić lud spokojny namową i groźbą do udziału w powstaniu, protestował przeciw aktom gwałtu i barbarzyństwa, przeciw wykonywaniu zamachów dynamitowych i rzezi, i oświadczał, że rząd sułtański osłoni lud przed nadużyciami komitetów rewolucyjnych. W połowie września zanosiło się znowu na wojnę pomiędzy Turcją a Bulgarją, która nie przestawała bronić interesów powstańców i wzywała mocarstwa do interwencji, zwłaszcza że wojska tureckie, a szczególnie Albańczycy dopuszczali się okrucieństw. Oprócz Bulgarów, dopominali się o swoje prawa i Grecy zamieszkujący Macedonję. Patrjarcha ekumeniczny przedstawił poselstwom dyplomatycznym protest przeciw oskarżeniom bulgarskim, jakoby duchowieństwo greckie usiłowało pozyskać dla patrjarchatu ekumenicznego ludność, podległą egzarsze bulgarskiemu. Memorjał wykazuje, że gdyby Macedonję zamienić miano na prowincję słowiańską, musianoby wytępić wpierw dwie trzecie ludności tamtejszej. która

S KIE

ROSSYA
Bessarabia
Izmaił
Uście
Dunaju
Sulina
Tulcea
Babadagh
Galacz
Braiła
Buzău
Ploeszti
Z. C. Z.
Bukareszt (Bucuresci)
Silistrya
Dobrudża
Kistendże (Constanța)
Mangalia
Rusčuk, Rusczuk (Russe)
Varna
M O R Z E   C Z A R N E
Burgas
Sozopolis
Vasiliko
Agathopolis
Jamboli
Sliwno (Sliven)
Adryanopol (Edirne)
Kirk-Kilisse
Midia
Konstantynopol
Skutari
Morze Marmara
Rodosto
Gallipoli
Dardanelle
Tenedos
Khodawendkiar
A Z Y A
M N I E J.
Kutahia
Eskiszehr
Ismid
Brussa
A N A T O L I A
Smyrna (Izmir)
Chios
Samos
Aidin
Mitylini, Lesbos
Rhodos (Rodos)
Patmos
Kos
Amorgos
Astropalia
Naxos
Nisyros
Karpathos
Konia
Isbarta
Burdur
Denizli
Alaszehr
Manissa
Kassaba
Akhissar
Kreta, Kirid, Kandya
Kanea
Akrotiri
P. Spatha
Megalokastron (Candia)
Retimo
Gaudo
P. Lithinos
Gaidaronisi
Bosna
Dalmacya
Kroacya
Velebit
Zara
Spalato
Lesina
Curzola
Lagosta
Lissa
Pelagosa
Pianosa
Tremiti
Termoli
M O R Z E   A D R Y A
Monte S. Angelo
Manfredonia
Foggia
Barletta
Trani
Bisceglie
Molfetta
Bari
Mola di
Taranto
Matera
Potenza
Metaponto
Tarent (Tarant)
Castrovillari
Cosenza
Catanzaro
Cotrone
P. Colonna
P. Rizzuto
Squillace
Reggio
Messina
Sycylia
P. Spartivento
Gerace
Nicastro
Tropea
Stromboli
Morze Tyrreńskie
W Ł O C H Y
J O Ń
Skala 1:5000000.
Kilometrów. 111,3 - 1 Stopni Równ.
Wielkość znaków i pisma oznacza stosunkową ważność miejscowości.
Wysokość w metrach
Telegraf podmorski
LIT. TOW. AKC. S. ORGELBRANDA Sᵒ WARSZAWA

jest pochodzenia greckiego lub tureckiego. Dalej patrjarcha protestuje przeciw okrucieństwom, popełnianym przez powstańców bulgarskich na ludności greckiej. 23 września minister spraw zewnętrznych Kaljewicz wystosował notę do posła tureckiego, protestującą przeciw koncentrowaniu znacznych tureckich sił zbrojnych nad granicą Serbji, zwłaszcza w okolicy Wranji. Jest ich podobno w tej okolicy 40,000 ludzi. Nota żąda cofnięcia tego wojska, w przeciwnym razie Serbja uczyni to samo. Poseł zapewnił, że liczba wojska tureckiego, stojącego nad granicą serbską, jest o wiele mniejsza, i dodał, że koncentracja ta jest konieczna, aby przeszkodzić przekraczaniu granicy tureckiej przez bandy, uzbrajane na terytorjum serbskiem. 25 września rząd angielski polecił przedstawicielowi swojemu w Konstantynopolu, ażeby dał do zrozumienia W. Porcie, że ani Turcja ani Bulgarja nie mogą spodziewać się w oporze swoim przeciw proponowanym reformom poparcia ze strony Anglji. Reformy te przedstawiają najmniejszą miarę tego, co jest konieczne dla ulżenia losu ludności chrześcijańskiej w Macedonji. Dotychczasowe kroki, zmierzające do ich urzeczywistnienia, były ku ubolewaniu Anglji całkiem niedostateczne. Należy spodziewać się ze strony Turcji kroków o wiele sprężystszych i skuteczniejszych. Takie same oświadczenia polecił rząd angielski złożyć w Sofji. Rządy rosyjski i austrjacki, porozumiawszy się z sobą, wystąpiły w Sofji i Konstantynopolu z przedstawieniem treści następującej: Karygodne postępki, dokonane w miesiącach ostatnich w wilajetach salonickim, monastyrskim i iskibskim, doprowadziły do wniosku, że pomimo niejednokrotnych wyjaśnień ze strony państw, koła powstańcze żywią jeszcze nadzieję, że którekolwiek z mocarstw wystąpi z ich obroną. Wskutek tego rządy rosyjski i austro-węgierski uznały za rzecz stosowną polecić przedstawicielom swoim w Sofji, ażeby ci zwrócili uwagę rządu bulgarskiego, że oba mocarstwa obstają w dalszym ciągu za programem reform, wypracowanych w początkach roku bieżącego na zasadzie umowy, zawartej między Rosją a Austrją i przyjętej następnie przez mocarstwa pozostałe. Jednocześnie przedstawiciele Rosji a Austro-Węgier w Konstantynopolu otrzymali polecenie zwrócenia uwagi Porty na niezmienną solidarność mocarstw pod względem tego programu. Niejednokrotnie zwracano Porcie uwagę na to, ażeby tłumiąc powstanie, wojska jej nie dopuszczały się gwałtów. Przedstawiciele pozostałych mocarstw, podpisanych na traktacie berlińskim, otrzymali również polecenie od rządów swoich przyłączenia się do tych oświadczeń, ażeby Turcja i Bulgarja zrozumiały wyraźnie, że zachowanie się ich, przeciwne programowi reform, nie otrzyma poparcia z żadnej strony. Spodziewać się należy, że poważne te rady będą uwzględnione. Jeżeli zaś, pomimo otrzymanych ostrzeżeń, Turcja i Bulgarja pozwolą sobie na prowadzenie polityki wypadkowej, powinny mieć na uwadze, że poniesione ofiary będą bezskuteczne, ponieważ mocarstwa stoją przy stanowczej zasadzie niedopuszczenia w istniejącem *status quo* żadnej zmiany. W końcu września sułtan obiecał utworzyć komisję, złożoną z przedstawicieli Bulgarów, Serbów, Turków, Greków i Wołochów, w celu przeprowadzenia reform. Obiecywano ustanowić sądy wojenne na baszybuzuków etc. Wreszcie w październiku Najjaśniejszy Pan Mikołaj II przybył w odwiedziny do cesarza austrjackiego, i ministrowie Lamsdorff i Gołuchowski ułożyli wspólną notę, którą przesłali ambasadorowi państw swoich w Konstantynopolu. Nota miała treść następującą: I. Aby zapewnić kontrolę nad wytrwałością władz otomańskich przy wykonaniu reform, należy mianować przy inspektorze generalnym Hilmi paszy agentów cywilnych Austro-Węgier i Rosji, którzy towarzyszyć mają stale inspektorowi, zwracać jego uwagę na potrzeby ludności chrześcijańskiej, wskazywać nadużycia władz miejscowych, komunikować odpowiednie rady posłom w Konstantynopolu i rządy swoje o wszystkiem zawiadamiać, co zachodzi w kraju. Jako pomocnicy tych agentów działać będą sekretarze i dragomani, którym będzie powierzone spełnianie ich poleceń i którzy w tym celu będą obowiązani objeżdżać okręgi, aby wywiadywać się u chrześcijańskich mieszkańców wsi, nadzorować władze miejscowe i t. d. Ponieważ zadanie agentów cywilnych polega na tem, aby czuwać nad wprowadzeniem reform i uspokojeniem ludności, mandat ich wygaśnie we dwa lata po mianowaniu. W. Porta poleca władzom miejscowym, aby ułatwiały pod każdym względem rzeczonym agentom spełnianie ich misji.—II. Ponieważ reorganizacja chrześcijańskiej żandarmerji i policji przedstawia jedną z najważniejszych rękojmi uspokojenia kraju, koniecznie jest potrzebne domagać się od W. Porty przyśpieszenia tej reformy. Wobec wszelako okoliczności, że niewielka liczba oficerów szwedzkich i innych, których dotychczas zaangażowano, nie zna ani języka, ani stosunków kraju, a tem samem nie może być należycie pożyteczna, okazało się pożądanem podjąć następujące zmiany i uzupełnienia pierwotnego programu tej reformy: a) Zadanie reorganizacji żandarmerji w trzech wilajetach chrześcijańskich będzie powierzone generałowi obcej narodowości, będącemu w służbie rządu otomańskiego, któremu dodani będą do boku oficerowie wielkich mocarstw, którzy podzielą między sobą okręgi, i w nich działać będą jako kontrolerowie, instruktorowie i organizatorowie. Będą oni mieli sposobność czuwania także nad zachowaniem się wojska tureckiego wobec ludności. b) Oficerowie ci mogą, jeżeli im się to wyda koniecznem, żądać przyłączenia do nich większej liczby oficerów i podoficerów zagranicznych.—III. Skoro stwier-

dzone będzie uspokojenie kraju, domagać się wypadnie od rządu otomańskiego zmiany w podziale terytorjalnym okręgów administracyjnych w duchu prawidłowszego ugrupowania rozmaitych narodowości.—IV. Jednocześnie domagać się należy przekształcenia administracyjnych i sądowych urządzeń, przyczem otworzyć należy miejscowym chrześcijanom wstęp i poprzeć rozwój miejscowego samorządu.—V. W głównych miejscowościach wilajetów należy utworzyć dla zbadania popełnionych w czasie zaburzeń obecnych politycznych i innych przestępstw niezwłocznie komisje mieszane, złożone z równej liczby mahometańskich i chrześcijańskich delegatów. W komisjach tych uczestniczyć będą przedstawiciele konsulatów Rosji i Austro-Węgier.—VI. Od rządu tureckiego domagać się należy wyasygnowania kwot: 1) na repatrjację zbiegłych do Bulgarji i gdzieindziej mieszkańców; 2) na wsparcie chrześcijan, którzy utracili swoje mienie; 3) na odbudowanie zburzonych przez Turków domów, kościołów i szkół chrześcijańskich. Komisje, do których należeć mają notable chrześcijańscy, zajmą się rozdziałem tych sum. Konsulowie Rosji i Austro-Węgier będą czuwali nad czynnościami komisji.—VII. Powróceni do spalonych przez wojsko tureckie i baszybuzuków wiosek mieszkańcy chrześcijańscy będą na rok uwolnieni od wszelkich podatków. Nota powyższa stała się podstawą do przyszłych działań dyplomatycznych. Sułtan opierał się kilku punktom, ale ostatecznie teoretycznie przyjął wszystkie i odpowiedział (listopad 1903): „Rząd otomański potwierdza odbiór przyjacielskich propozycji posłów Austro-Węgier i Rosji. Pomimo trudności, jakie wytworzyła buntownicza działalność agitatorów, pomimo zaburzeń, wywołanych przez bandy rewolucyjne, i pomimo rozległych zarządzeń wojskowych, do których rząd czuł się zniewolony, należy zauważyć znaczny postęp w przeprowadzeniu reform, jakie rząd przedsiębrał zgodnie z przyjacielskiemi radami obu mocarstw. Rząd przy wprowadzeniu w życie tych reform postępował z największą bacznością, ponieważ jest ożywiony silnem postanowieniem utrzymania spokoju w państwie Tureckiem i zawarowania jego niezależności. Konsulowie Rosji i Austro-Węgier przyswoili sobie obyczaj komunikowania swoich wrażeń i informacji inspektorowi generalnemu, Hussejnowi Hilmi baszy, który zawiadomił w swoim czasie konsulów o postępie dzieła reformy. Byłoby do życzenia, aby przyjazny ten stosunek obustronny był utrzymany. Ponieważ pełnomocnictwa inspektora generalnego trwają jeszcze przez dwa lata następne, wątpić o tem nie można, że do owego czasu wszystko będzie doprowadzone do porządku, i dzieło reform urzeczywistnione. Co się tycze reorganizacji żandarmerji, utworzono komisję, do której weszli: Edib basza, Auler basza, Ruszdi basza i dwaj inni oficerowie, i która otrzymała najszersze pełnomocnictwa, aby reorganizację tę przeprowadziła i pozyskanych oficerów norweskich, szwedzkich i belgijskich w charakterze instruktorów umieściła. Jego Cesarska Mość Najjaśniejszy Pan w tradycyjnej swojej wspaniałomyślności zarządził dalej wyasygnowanie funduszów na wsparcie dla tych, którzy postradali ojcowiznę i zubożeli, jak również na odbudowanie zniszczonych domów, meczetów, kościołów i szkół. Hussejn Hilmi basza kierować będzie rozdziałem tych funduszów, nad któremi kontrolę wykonywać będzie komisja, mianowana przez sułtana, do której należeć będą przedstawiciele rozmaitych narodowości. Do tego celu wydelegowani będą również w rozmaitych miejscowościach notable. Mieszkańcy zniszczonych wiosek będą na rok uwolnieni od płacenia podatków. Mieszkańcy, którzy, trwogą przejęci pod wpływem pogróżek band rewolucyjnych, schronili się do Bulgarji albo w góry, otrzymają amnestję. Będą oni zainstalowani napowrót w swoich siedzibach. Naturalnie, dobrodziejstwo to dotycze tylko ludności miejscowej, nie zaś poddanych księstwa Bulgarskiego. Położenie rzeczy w wilajetach macedońskich dzięki wszystkim tym zarządzeniom staje się z każdym dniem spokojniejsze". „Jedyny punkt, którego wykonanie— powiada nota W. Porty dalej—opóźniło się, dotycze dopuszczania chrześcijan do żandarmerji. Wina tego nie ciąży jednak na rządzie otomańskim. Chrześcijanie macedońscy obawiają się wobec pogróżek komitetów rewolucyjnych wstępowania w szeregi żandarmerji. Inspektor generalny otrzymał wszakże bardzo szczegółowe instrukcje, i sprawa ta wkrótce również będzie załatwiona. Co się tycze baszybuzuków, punkt ten nie wymaga dalszych wyjaśnień, ponieważ rząd nigdy z nich nie czynił użytku. Rząd rozwiązał już bataljony ilawów, a mianowicie w tej samej mierze, w jakiej rząd bulgarski zdemobilizował powołanych przez siebie pod broń rezerwistów. Co do organizacji komunalnych, wedle narodowości zorganizowanych związków, rząd sądzi, że reformy w tej mierze przeprowadzone zupełnie wystarczają. I co do reorganizacji sądownictwa rząd mniema, że obowiązujące prawa wszelkim potrzebom wystarczają. Ostatecznie, według zasad dyplomacji tureckiej obiecywano wiele, a wykonywano mało. Komendantem żandarmerji macedońskiej mianowano generała włoskiego de Giorgisa. Sułtan udzielił amnestji zbiegom macedońskim. Zimowa pora uspokoiła, jak zwykle, ruch powstańczy. Albańczycy burzyli się i protestowali czynnie przeciw zamierzonym reformom. Z Bulgarją powtarzały się zatargi, wymiany not i protesty. W gruncie rzeczy wszystko pozostało po dawnemu pomimo nacisku dyplomatycznego mocarstw. Doszło do tego, że w maju 1904 austrjacki minister spraw zagranicznych hr. Gołuchowski na posiedzeniu delegacji wyraził się, że Turcja dąży do rozkładu i że tylko za pomocą reform może

powstrzymać proces rozkładowy. Wywołało to wielkie oburzenie w Turcji. W czerwcu rozruchy w Macedonji wybuchły nanowo, również jak w Armenji.

Twardziel, chorobliwe stwardnienie jakiegokolwiek organu, ob. Skleroza.

Twiss sir Travers, prawnik angielski, † 1897 w Londynie.

Tybet. *Dzieje.* Na mocy traktatu zawartego w roku 1903 otwarty został dla handlu angielskiego rynek w Yatung, położonem przy granicy na teryterjum Tybetu, nadto wiele towarów uwolniono od cła z wyjątkiem herbaty indyjskiej, której przywóz był wzbroniony przez lat pięć. Pomimo tego układu stosunki handlowe były bardzo utrudnione, a gdy nadto chińczycy w odległości pół kilometra od Yatungu pobudowali port, osadzili w nim załogę i przecięli drogę do Tybetu, rząd angielski postanowił odszukać inną drogę i w tym celu wysłał oddział wojska pod wodzą pułkownika Younghusbanda, który zajął fort Komba Djong i posunął się w głąb kraju. Wojsko tybetańskie, liczące 4.000 ludzi, bardzo niedostatecznie uzbrojonych, nie stawiło oporu i początkowo cofnęło się, dopiero w marcu 1904 roku, oddział liczący 2,000 ludzi stoczył potyczkę z Anglikami, lecz był rozbity, przyczem 500 tybetańczyków było na placu. W kwietniu tegoż roku zaszła druga bitwa, ale również zakończyła się porażką. Głównemi przeszkodami w pochodzie Anglików na Lhassę jest klimat i miejscowość. Przemarsz wojska na wysokości przeszło 4,000 m., w kraju górzystym, jak żaden inny, przy temperaturze niżej 30 stopni będzie długi, trudny i kosztowny. Niewielkie korzyści ze stosunków handlowych z tak ubogim jak Tybet krajem, nie skłoniłyby Anglików do przedsięwzięcia tak trudnej wyprawy wojennej. Rzeczywistym powodem najazdu jest strategiczne znaczenie Tybetu, którego zajęcie, choćby tylko części południowej, po pasmo niedostępnych gór Himalajskich, zabezpieczyłoby Indje od najścia nieprzyjaciół z północy. Usadowiwszy się w takiej fortecy, z szeregiem fortów przyrodzonych, Anglicy w każdej chwili mogliby zjawić się przez Lan-Czeu nad Hoang-Ho, przez Kia-Ting nad Jance-Kjang, oraz w Sui-Fu i stawić opór Rosjanom na północy, a Francuzom na południu Chin. Rosja i Anglja, rozumiejąc wielkie znaczenie Tybetu, oddawna prowadzą cichą walkę o ustalenie w nim swego wpływu. Usiłowania Rosji nieznane są bliżej, ale pewną wskazówką ich są kilkakrotne w ostatnich czasach podróże Burjatów buddystów, poddanych rosyjskich, do Lhassy i odwiedziny Tybetańczyków w Petersburgu w roku 1900 i 1901. W lipcu 1902 roku wychodzące w Kantonie dzienniki chińskie ogłosiły tekst jakoby zawartego traktatu między Tybetem a Rosją, a w lipcu 1903 roku „*Gazeta Kolońska*" pomieściła wiadomość z Pekinu, że Rosja na mocy sekretnej umowy otrzymała od rządu chińskiego pozwolenie przejścia przez terytorjum chińskie wyprawy naukowej z konwojem kilkuset kozaków, dla dokonania w Tybecie badań geologicznych. Dodajmy nadto, że trzecia osoba w hierarchji lamów, lama z Urgi, czyli Taranat Lama, z powodu położenia geograficznego tego miasta, znajduje się pod wpływem Rosji. Z drugiej strony i Anglicy mają pewną styczność z innym, również ważnym, lamą z Techon, mającym rezydencję w klasztorze Techon-Lumbo, położonym w pobliżu Chigace. Juryzdykcji tego lamy podlega około 100,000 mieszkańców na terytorjum pomiędzy Chigace i Sikkim. Anglicy doskonale dla akcji wojennej wybrali chwilę, gdy Chiny, mające protektorat nad Tybetem, i Rosja zajęte są na Dalekim Wschodzie.—Z przedstawionej parlamentowi angielskiemu w lutym 1904 roku księgi niebieskiej okazuje się, że z powodu wysłania przez Dalaj Lamę poselstwa do Petersburga (1900—1901 roku), Anglja zawiadomiła Rosję i Chiny, że nie może zostawać obojętną wobec kroków, skierowanych ku zmianie stanu istniejącego w Tybecie. W memorjale od 20 stycznia 1903, rząd rosyjski oświadczył, że ze względu na ruch postępowy Anglji, zastrzega sobie wydanie zarządzeń celem ochrony swoich interesów, a w kilka tygodni później zawiadomił, że nie chce mieszać się do spraw Tybetu, mimo to będzie musiał wystąpić w obronie swoich interesów w Azji w razie jakiegokolwiek naruszenia dotychczasowego stanu rzeczy w Tybecie. Ponieważ Tybetańczycy stawiali opór zbrojny misji angielskiej, rząd angielski, korzystając z tego, że Rosja zajęta była wojną z Japonją, postanowiła wysłać do Tybetu większe siły zbrojne. 13 maja na uczynioną w izbie gmin interpelację minister Brodrick wyjaśnił, że rząd z powodu ostatnich wydarzeń w Tybecie postanowił wysłać wyprawę do Lhassy. Atak będzie nieunikniony w razie, jeżeli Tybetańczycy nie przyślą do Giantse przedstawiciela, celem przeprowadzenia układów. Rząd angielski upoważnił rząd indyjski do zawiadomienia ambana chińskiego, że jeżeli w ciągu wyznaczonego przez rząd indyjski terminu nie przybędzie razem z nim do Giance kompetentny pełnomocnik tybetański, to przedsieweźmie środki, ażeby układy przeprowadzić w Lhassie. Rząd indyjski otrzymał zawiadomienie od rządu angielskiego, że nie wyrzeka się swej polityki, określonej w telegramie z dnia 6 października roku 1903. Celem zabezpieczenia wyprawie drogi zarządzano wszelkie środki. Potem przyszło do nowych potyczek, w których Tybetańczycy posiadali już lepszą broń i bronili się energiczniej. Oddział angielski oczekiwał na posiłki z Indji w celu rozpoczęcia poważniejszych kroków.

U.

Ubbelohde August, prawnik niemiecki, † 1898 w Marburgu.

Ujfalvy Karol Eugenjusz, lingwista i podróżnik, † 1904 we Florencji.

Ułaszyn Henryk, filolog polski, * 1874 r. Po otrzymaniu wychowania domowego, kształcił się w gimnazjum klasycznem w Humaniu na Ukrainie, w Warszawie i Odesie, gdzie w r. 1895 otrzymał maturę. Tegoż roku wstąpił do uniwersytetu kijowskiego na wydział historyczno-filologiczny. Po dwóch latach przeniósł się do uniwersytetu krakowskiego na wydział filozoficzny, potem przerzucił się na językoznawstwo. W Krakowie studjował do r. 1901, z wyjątkiem semestru zimowego r. 1898—99, który spędził na uniwersytecie wiedeńskim. Od r. 1901 studjuje wyłącznie językoznawstwo indoeuropejskie na uniwersytecie lipskim. Tytuły niektórych prac (osobno wydanych): szkice biograficzno-bibljograficzne: „Profesor L. Malinowski“ (1898); „Bronisław Grabowski“ (1901); „Dr. Wł. Wisłocki“ (1901); „Kontrakty kijowskie,“ szkic historyczno-obyczajowy (Petersburg, 1900, str. 110); „Gruzja i Gruzini“ (Kraków, 1901); „Bibljograficzne wydania polskie za ostatnie lata“ (po rosyjsku, Petersburg, 1902) i t. d.; następnie opracował dział filologji polskiej za r. 1901 (4 ark. in 8°) w wydawnictwie, wydawanem przez profesorów praskich p. t.: Viestnik slavanské Filologie a starožitnosti“ (Praga, 1902); „Bibljogr., histor. liter., język i etnogr.“ Dalej przeszło sto kilkadziesiąt recenzji i artykułów w *Przeglądzie polskim* (Kraków), *Przeglądzie powszechnym* (tamże), *Bibl. warsz.*, *Pamiętniku literackim* (Lwów), *Kwartaln. historyczn.* (tamże), *Ludzie* (tamże), *Wiśle* (Warszawa), *Muzeum* (Lwów), *Książce*, *Kraju* (Petersburg), *Encykl. powsz. ilustr.* i w innych czasopismach; „O Janie Potockim i literaturze Kaukazu“ (1902, str. 50).

Umiński Władysław, napisał nadto: „Człowiek leśny,“ powieść dla dzieci (Warszawa, 1903).

Upłodnik, ciecz upłodnikowa *(fovilla)*, u roślin, ob. Zapłodnienie.

Urbański Wojciech, fizyk, † 1903 we Lwowie (nie 1899).

Urusow S., książę, dyplomata ruski, był naprzód posłem w Rzymie, następnie w Bukareszcie, marszałkiem dworu W. ks. Michała Mikołajewicza, posłem w Brukseli, w r. 1898 po ustąpieniu Monbrenheima posłem w Paryżu.

Urząd, *urzędnik.* Profesor Kasparek określa urząd, że jest to organ władzy przeznaczony do spełnienia żądań państwowych w pewnym zakresie przedmiotów i w pewnym okręgu krajowym. Odróżniają *urzędy zwierzchnicze* czyli władze, od *wykonawczych* nadto *doradcze*, *kontrolujące cywilne*, *wojskowe*, *sądowe*, *administracyjne*, *ściśle państwowe i samorządowe* (autonomiczne). W powyższem więc znaczeniu *urzędnikiem* jest osoba, posiadająca jakiś urząd publiczny. Mniej właściwie oficjalistów instytucji prywatnych, kantorów banków, fabryk i t. p., ogół nazywa urzędnikami. Ze względu na podział wyżej przytoczony, owi „słudzy państwowi“ dzielą się na mających władzę, prostych wykonawców, kontrolerów, sędziów, wojskowych, urzędników administracyjnych, policyjnych i t. p. W Cesarstwie Rosyjskiem obowiązuje t. 3 Zb. pr., wyd. 2, 1776, a w Król. Polskiem ze zmianami w duchu ogólnego zjednoczenia Ust. o służbie cywilnej z 10 (22) marca 1859 r.

Ussi Stefan, malarz włoski, † 1901.

Uziębło Lucjan, literat, * 1864 r. w Wilnie, kształcił się w domu, w szkole realnej wileńskiej, wyżej zaś drogą autodydaktyczną. Pierwsze listy przed 20-tu laty w *Gazecie Warsz.*, artykuły w *Słown. Geograficz.* (na O., potem na P., np. Podbrodzie, na W.: Wołożyn). Od 1887 do 1896

pisywał dużo w *Kraju, Tygodn. ilustr., Biesiadzie liter., Kur. niedziel., Tygodn. polskim, Echu muzycz., Kur. codzien., Kur. warsz., Ziarnie, Słowie, Wieku, Gazecie polskiej* i in. umieścił mnóstwo wileńskich rzeczy bież., wspomnień, sprawozdań, biografji, poszukiwań źródłowych, artykułów historyczno-literackich, notat. Zgromadził: kilkaset wykopalisk, kilka tysięcy książek (od XVI w.) i rękopisów, znaczny zbiór rycin i szkiców, afiszów teatru wileńskiego i klepsydr rzadkich, nieco innych zabytków. Z rzeczy ważniejszych przygotowuje do druku: Z dziejów malarstwa i sztycharstwa na Litwie, poszukiwania arch. w 1887—96 latach w pow. Wileńskim, karta z dziejów tegoż powiatu, o dokumentach z Horodna (odkrytych przez siebie w pow. Lidzkim), badania z epoki uniwersytetu wileńskiego, nowy przewodnik wileński, opisy cmentarzy wileńskich (z biogr.), korespondencja prof. M. Polińskiego, książkę o Wł. Syrokomli, artykuły o Mickiewiczu, sylwety rymokletów J. Szyrłowskiego i J. Krysztalewicza, rozmaite ważniejsze życiorysy; *Wizyta* (nie znana) szk. kowieńskiej w 1823 *Ateneum*, 1903, t. II), nowo odszukane ślady A. Mickiewicza w Wilnie, (*Kurjer niedzielny*, „Biesiada," „Księga pamiątkowa," 1898), o L. Borowskim (taż *Książka* i *Tyg. ilustr.*, 1903), o bibljotece profesora M. Polińskiego, gdzie odkrył wielką część archiwum uniwersytetu wileńskiego (*Tyg. ilustr.*, *Wędrowiec*, 1902, *Biesiada*, 1903), biografję: J. Gołuchowskiego, J. K. Wilczyńskiego i I. Daniłowicza (*Album zasl. Polaków*, wyd. Chełmońskiej), art. mal. A Römerze (*Słowo, Kurjer niedzielny*), A. Strauza (tamże, i w *Tygod. ilustr.*), profesora Rustema (*Tyg. polski*), o muz.-oryg. Wilkowskim (*Echo*), J. Glińskim (tamże), śpiew. Zelingierze (tamże i w *Tygodn. ilustr.*), o W. Gawrońskim, komp. (art. kryt. w *Tygodn. pol.*), satyr. I. Szydłowskim (*Tygodn. ilustr.*), histor. M. Malinowskim (*Kur. codz., Tygodn. pol.*), o prof. Sz. Żukowskim i St. Hryniewiczu (*Kalendarz petersb. rzym.-kat. Tow. Dobr.*), o poecie S. Rosołowskim (w *Książce zbiór z ziemi pagórków...*), o ks. S. Piotrowiczu, M. Girdwoyniu, d-rze Z. Cywińskim i w. in. pomniejszych życiorysów, wspomnień. Artyk. o Wł. Syrokomli (feljeton *Kur. codz.* i *Słowa*), *Kraj*, książka zbior. „Sami sobie." w książce jubil. *Prawda*; „Pomnik Adama Mickiewicza" w Wilnie (8 artykułów), „Zaniedbana niwa" (public. art. w *Kalendarzu Tow. Dobr.*, 1902 „Pasy litewskie" (studjum etnograficzne w *Tygodniku polskim*, 1902). Pisał o kościołach wileńskich (*Biesiada, Wiek, Wszechświat*, wyd. J. Zawadzkiego), o wystawach roln. i mal. *Tygodnik ilustrowany* i in. pisma), objaśnił kilkadziesiąt zabytków przesłanych do „Dziejów Polski ilustr.," referował o zjeździe arch. wil. 1893 r. (*Gazeta warsz.*), o ruchu muz. (estet. kryt. w *Echu* i *Słowie*), ocenił „Uniwersytet wileński" Bielińskiego (*Tygodnik polski, Kalendarz peter. Tow. Dobr.*) „Powiat Oszmiański" Jankowskiego (*Kalendarz Tow. Dobr.*), pracę-matemt. prof. Rewkowskiego (*Kraj*), książeczkę Zaborskiego „Troki" (*Gazeta pol.* 1902) i inne.

V.

Valdés Armando Palacio, powieściopisarz hiszpański, ob. Palacio Valdés.

Vandal Albert, historyk francuski, * 1853 r. w Paryżu. Napisał: „En carriole à travers la Suède et la Norvégie" (1876); „Louis XV et Élisabeth de Russie" (1882, 3 wyd., 1896); „Napoléon et Alexander I. L'alliance russe sous le premier Empire" (1891—96, t. 3) i in.

Vast-Ricouard, połączone nazwiska dwóch, stanowiących spółkę powieściopisarską, autorów: Raula Vasta (* 1850 w Paryżu, † 1889) i Gustawa Ricouarda (* 1852, † 1887). Napisali: „Les vices parisiens," szereg romansów p. t.: „Claire Aubertin" (1878); „Madame Bécart" (1879); „Le Tripot" (1880); „Seraphin et Cie" (1880); „La vieille garde" (1880); „Vierge" (1884); operetkę „La croix de l'alcade."

Vaugan Herbert, kardynał angielski, † 1903.

Vautier Benjamin, malarz, † 1898 w Düsseldorfie.

Verhas Jan, malarz belgijski, † 1896.

Verne Juljusz, pisarz francuski, 1901 r., utracił wzrok zupełnie.

Veth Piotr Jan, geograf i etnograf, * 1814 w Dortrechcie, † 1895. Od 1843 był profesorem języków wschodnich w uniwersytecie amsterdamskim. Napisał: „Borneo's Westerafdeeling" (2 t., 1854—1856); „Het eiland Timor" (1885); „Het eiland Sumatra" (1873); „Java" (1873—82); „Ontdekkers en onderzoekers" (Lejda, 1884); „Het paard onder de volken van het Maleische ras" (1894); **V.** jest założycielem niderlandzkiego tow. geograficznego.

Vierling Jerzy, kompozytor, *1820 we Frankenthalu, † 1901 w Wiesbadenie, kształcił się w Darmsztadzie i Berlinie, skomponował oratorja świeckie: „Hero i Leander," „Porwanie Sabinek," „Alaryk i Konstantja," oraz wiele pieśni chóralnych.

Vinarzicky Karol Alojzy, pisarz i poeta czeski, * 1803 w Slanem, † 1869 w Pradze. Pobierał nauki w uniwersytetach praskim i wiedeńskim, od 1823—25 był nauczycielem literatury czeskiej w domu hr. Szlika, a 1825 wyświęcony na kapłana, został 1829 sekretarzem arcybiskupa chlumczańskiego, 1833 proboszczem parafji kowańskiej, a 1846 r. dziekanem. Utwory jego oryginalne są małoważne, ale w przekładach jest nieporównany, mianowicie Homera i Wirgiljusza. Józef Muczkowski przełożył na język polski dziełko jego: „O stanie literatury czeskiej" (Kraków, 1834).

Vocel Jan Erazm, wybitny poeta i archeolog czeski, * 1803 w Kutnej Horze, † 1871 w Pradze. Po ukończeniu kursu gimnazjalnego w Pradze, a następnie studjów uniwersyteckich w Wiedniu, był do 1842 nauczycielem prywatnym w wielu zamożnych domach, poczem osiadł w Pradze, gdzie wyłącznie poświęcił się pracom literackim. 1843 objął po Szafarzyku redakcję „Czasopis czeskiego *Muzeum*", który doprowadził do najświetniejszego stanu. 1848 był wybrany przez współziomków na posła do sejmu czeskiego, a następnie do sejmu państwa, ale wkrótce powrócił do swych zatrudnień naukowych. 1850 został profesorem archeologji czeskiej i historji sztuki w uniwersytecie praskim. Oprócz licznych i cennych artykułów, pomieszczanych w rozmaitych czasopismach, zwłaszcza zaś w *Muzejniku, Pamatkach archaeol., Sitzungsber. der königl. böhm. Gesellsch. der Wissensch., Mittheilungen der K. K. Central-Comm., Sitzungsb. der kais. Akad.* i w. in., wydał „Harfa," utwór dramatyczny (Kralovy Hradec, 1824); „Posledni Orebita," nowela historyczna (w czasopiśmie *Kviety*, 1837, i oddzielnie, Praga, 1843); „Hrad Buchtov," „Przemyslovcy," poemat epiczny (tamże, 1838, nowe wyd. 1868); zbiory poezji historycznych: „Mecz a Kalich" (tamże, 1843)

i „Labyrint Slavy" (tamże, 1846); „Grundzüge der böhm. Alterthumskunde" (tamże, 1845); „Praviek zemie Czeské" (2 t., tamże, 1866—69) i w. in.

Vodniansky Jan Bosak, zwany też *Jan z Wodnian* i *Joannes Aquensis*, pisarz religijny i leksykograf czeski, ur. w drugiej połowie XV wieku w Wodnianach, † po 1525 r., wstąpił do zakonu Augustjanów bosych, przez czas dłuższy przebywał w klasztorze Horażdowickim (1495—1525). Prowadził spory polemiczne z utrakwistami i braćmi czeskimi, a następnie ze zwolennikami reformy Lutra. Pilnie zajmował się badaniem języka czeskiego i łacińskiego i 1503 ułożył pierwszy słownik łaciński, wydany p. t.: „Lactifer" (w Nowej Pelzni, 1511). Pozostawił też dzieła religijne i polemiczne.

Vodnik Walenty, poeta, badacz języka i historyk słowiński, * 1758 r. w Szyszce (w Krainie), † 1819 w Lublanie. Odebrawszy początkowe wychowanie w miejscu rodzinnem oraz w Lublanie, wstąpił 1775 do zakonu Franciszkanów i po ukończeniu studjów filozoficznych i teologicznych otrzymał święcenia, sekularyzowany 1784, był kapłanem w rozmaitych miejscowościach, od 1796 w Lublanie, gdzie jednocześnie został nauczycielem gimnazjum. Za czasów rządów francuskich był przełożonym szkół krajowych, poczem, po przyłączeniu t. zw. Ilirji do Austrji (1814), otrzymał dymisję; w końcu był tłómaczem języka słowińskiego przy sądzie ziemskim. Początkowe jego utwory poetyczne ogłosił Pochlin (Lublana, 1779—81). Następnie ogłosił V. „Kalendarz slovinsky" (1795—97), oraz w r. 1797 redagował *Prostonarodni noviny slovinskie*. Nadto wydał: „Pesme" (1806); „Geschichte des Herzogthum Krain, des Gebietes um Triest und der Grafschaft Görz" (1811, 2 wyd. 1820); „Pismenost ali gramatika" (1811). Zbiorowe wydanie jego pieśni ogłosił Levstik p. t.: „Vodnikove pesni" (Lublana, 1870). W rękopisie zostawił wiele cennych prac, między innemi obszerny „Słownik niemiecko-słowińsko-łaciński," oraz zbiór starych napisów, znajdujących się w dawnej Ilirji.

Vszehord, Wiktoryn Korneljusz z V., prawnik i humanista czeski, * około 1460 w Chrudymiu, † 1521 w Pradze. Ukończywszy studja humanistyczne w akademji praskiej, został 1483 magistrem nauk wyzwolonych i profesorem tejże akademji; 1484 wybrany był na dziekana wydziału filozoficznego. Wkrótce jednak porzucił stan nauczycielski i poświęcił się prawnictwu; 1493 został zastępcą pisarza sądu ziemskiego w Czechach i na stanowisku tem gorliwie bronił praw i przywilejów miast i ludu wiejskiego, czem naraziwszy sobie panów i szlachtę, pozbawiony był urzędu, poczem zajmował się pracami literackiemi i handlem. Najważniejszą pracą V. jest dzieło „O pravech, sudiech a dskach zemie Czeské" (wyd. przez Hankę, Praga 1841, jako 1 t. „Staroczeskiej bibljoteki"). Nadto przekładał rozmaite dzieła religijne i moralne z języka łacińskiego. Dzieło o prawach ziemi Czeskiej uważane jest za klucz do zrozumienia pomników prawa czeskiego. O V. pisali: Balbin Prohazka (w dziele „Miscellaneen der Böhm. und mähr. Literatur"), Hanka i Palacki (w przedmowie do wydania z r. 1841), Beck (w *Zeitschrift für österr. Rechtsgelehrsamkeit*, 1843) i Slaviczek (w czasopiśmie *Pravnik*, 1861).

Vukotinović Ludwik, zwany też *Farkasz* lub *Farkasz-V.*, pisarz serbsko-chorwacki, * 1813 r. w Zagrzebiu. Ukończywszy studja w mieście rodzinnem oraz w Presburgu, został 1836 notarjuszem, a 1841 wielkim sędzią. Od 1847 zasiadał w sejmie chorwackim. 1848 był majorem bataljonu obrony narodowej, poczem został prezesem sądu komitatowego w Kriżewcu, po którego zniesieniu przebywał jako człowiek prywatny w Zagrzebiu. 1861 został wielkim żupanem i na stanowisku tem pozostał aż do zaprowadzenia dualizmu. Na pole literackie wystąpił 1832, wydawszy dramat napisany w narzeczu kajkawskiem p. t.: „Gołub." Następnie wydał między innemi: zbiory poezji (1838, 1848 i 1847); „Róże i trnje," poezje (1842); „Proszastnost ugarsko-hrvatska," nowele historyczne (2 zeszyty, 1844); „Nieszto o puczkich szkołach" (1844); almanach „Septis" (1859—62); „Trnule," zbiór poezji (1862); „Prirodoslovje" (1855); „Botanik nach dem naturhistorischen Princip" (1855); „Syllabus Florae Croaticae," wspólnie ze Schlosserem (1857); „Flora Croatica," wspólnie z tymże (1869) i in. W latach 1856—58 redagował czasopismo *Gospodarski list*, w którym pomieścił wiele artykułów.

W. X.

Wachowski Kazimierz, napisał: „Słowiańszczyzna zachodnia," studja historyczne (Warszawa, 1903).

Wahrmund Adolf, orjentalista, ustąpił z katedry w wiedeńskiej akademji języków wschodnich 1897 r.

Waldersee Alfred, hr. generał pruski, † 1904 w Hanowerze.

Walewska Cecylja, powieściopisarka, ogłosiła nadto: „Autor", powieść współczesna (Warszawa, 1903).

Waliszewski Kazimierz, publicysta, napisał nadto: „Les origines de la Russie moderne. Ivan le Terrible" (Paryż, 1904).

Wannowski Piotr Siemienowicz, generał i minister rosyjski, † 1904 w Petersburgu.

Warsaw (*Warszawa*), nazwa dwóch miast w Stanach Zjednoczonych: 1) Miasto w północno-amerykańskim stanie Indjana, nad rzeką Tippecanoe, stacja kolei żelaznej, ulubione miejsce wycieczek letnich, posiada kilka fabryk, liczy 3,600 miesz. 2) Miasto w północno-amerykańskim stanie New-York, położone w malowniczej okolicy, posiada liczne wille i 3,200 miesz.

Warsberg Aleksander, baron, podróżnik, * 1836, † 1889, był konsulem austrjackim na wyspie Korfu, następnie generalnym konsulem w Wenecji. Napisał: „Odysseische Landschaften" (Wiedeń, 3 t., 1878—79); „Homerische Landschaften" (1881); „Ithaka" (1887). Z pism pośmiertnych wydano: „Wallfahrt nach Dodona" (Graz, 1893).

Warszawa. *Ludność.* W d. 1 stycznia 1904 **W.** liczyła 756,426 miesz., oprócz załogi miejscowej i osób przyjezdnych. W ciągu lutego t. r. zmarły 1,163 osoby, w tej liczbie dzieci do 5 lat 551, powyżej lat 80 osób 33 (jedna kobieta miała przeszło 100 lat). Śmiertelność w lutym odpowiada śmiertelności rocznej 18.5 na 1.000 miesz. Śmiertelność z chorób zakaźnych (ospa, odra, szkarlatyna, dyfteryt, tyfus) wynosiła 15.05 odsetek ogólnej liczby zgonów. Na suchoty zmarło w Warszawie w lutym 147 osób, co odpowiada w stosunku rocznym śmiertelności 2.33 na 1.000 miesz. Z powodu samobójstwa było zgonów 7, z powodu zabójstwa 4. Martwo urodzonych dzieci było w lutym 108. Co do urodzeń, od 31 stycznia do 27 lutego włącznie spisano metryk urodzenia 3,218 dzieci, z tej liczby było ślubnych dzieci 2,021, nieślubnych 191. Wyznania chrześcijańskiego było ogółem 1,581 dzieci, z tej liczby dzieci nieślubnych było 188 (11.9 odsetek), wyznania mojżeszowego było dzieci 637, z tej liczby dzieci nieślubnych 9 (1.4 odsetek).—Nazwę **W.** mają dwa miasta w Stanach Zjednoczonych, ob. Warsaw (t. 16).

Warzonka, sól kuchenna otrzymywana przez odparowanie solanki w warzelniach, ob. Sól.

Wawel, ob. Kraków.

Wąs Polski, *sarmatka* (*Saxifrgaa sarmentosa*), gatunek rośliny z rodzaju skalnicy (ob.), ma liście czerwono-[illegible] i biało-żyłkowane, na spodzie czerwone, kwiatki białe lub bladoróżowe; wydaje liczne wypustki. Pochodzi z Chin i Japonji i hoduje się często w pokojach i cieplarniach jako roślina ozdobna.

Wąsatka, roślina, ob. Pentastemum.

Wątra, roślina, ob. Philodendron.

Wczorajsze, miasteczko w pow. Skwirskim, g. Kijowskiej, nad rz. Podstoł albo Werchowenka, 2,600 miesz., trudniących się rolnictwem, ma kościół katolicki murowany, cerkiew, synagogę, szpital włościański. Należało niegdyś do Ostafiego Daszkiewicza, przechodziło przez różnych właścicieli, ostatecznie przeszło do Meleniewskiej z Rzewuskich; obecnie współwłaścicielem jest Tereszczenko.

Wegele Franciszek Ksawery, historyk niemiecki, † 1897 w Würzburgu.

Welkowicz Wojsław, polityk serbski, był szefem gabinetu króla Aleksandra, ale wskutek małżeństwa króla z Dragą, Maszin ustąpił i przeszedł do opozycji; w gabinecie Awakumowicza (ob.) utworzonym po zamordowaniu króla objął tekę skarbu.

Wells H. G., w przekładzie polskim: „Gdy śpiący się budzi" (Kraków, 1902).

Welodrom, arena do jazdy cyklistów, ob. Welocyped.

Welońskl Pius, rzeźbiarz, został dyrektorem warszawskiej szkoły rysunkowej, na miejsce profesora Gersona.

Wełna sztuczna, ob. Shoddy.

Wenecki patrjarchat, na którego czele stał kardynał Sarto, późniejszy papież Pius X. W pierwszych wiekach chrześcijaństwa istniały trzy patrjarchaty: Rzym, Antjochja i Aleksandrja. W V w. zjawiają się jeszcze patrjarchaty w Konstantynopolu i Jerozolimie. To były patrjarchaty większe. Do mniejszych należały: Grado-Aquilea i Wenecja. Patrjarchat Aquilei datuje się od r. 553, kiedy wskutek sporów w łonie Kościoła biskup Paulinus z Aquilei oddzielił się od Rzymu.—W piętnaście lat później musiał uciec do Longobardów na wyspę Grado i tam długo piastował godność biskupią. Tam według greckiego zwyczaju nazywano go „patrjarchą." Tytuł ten utrzymał się, gdy następca buntowniczego biskupa w Grado pozostał wiernym stolicy apostolskiej, a Longobardowie przeciwstawili mu drugiego biskupa, rezydującego w Aquilei i nazywali go również patrjarchą. Trwało to do VIII wieku, ale i później biskupowie z Grado i Aquilei utrzymali tytuł patrjarchów, ale bez korzystania z praw, które im ten tytuł nadawały. W r. 731 otrzymał patrjarcha z Grado prymat nad Wenecją i Istrją, a papież Leon VIII postawił go na pierwszem miejscu pomiędzy biskupami Włoch. Ale do XI wieku były to odznaczenia tylko tytularne. W r. 1155 papież Hadrjan IV, kiedy Wenecja rozciągnęła swoje panowanie ponad Dalmacją, nadał patrjarchom z Grado prymat nad arcybiskupstwem w Zadarze, wraz z prawem mianowania tamtejszego arcybiskupa, jak również biskupa w Konstantynopolu i wogóle we wszystkich miastach greckich, gdzie Wenecjanie mieli swoje kościoły. W r. 1451 papież Mikołaj V połączył biskupstwa w Grado i Castello, do którego należała Wenecja. Wtedy siedzibą biskupa tych połączonych biskupstw stała się Wenecja. Patrjarchat Aquilei przetrwał do r. 1751, w którym to roku został rozdzielony na dwa biskupstwa Görz i Udine. Patrjarchat wenecki pozostał do dziś dnia, chociaż z czasem utracił wszystkie swoje przywileje i prerogatywy, rozciągające władzę patrjarchy nawet na kolonje weneckie. Jedynie tylko tytuł: Prymas Dalmacji, świadczy o dawnem znaczeniu, jakie patrjarcha wenecki miał w Kościele katolickim. Oznaki zewnętrzne patrjarchy to „pallium" i biały wełniany pas, na którym wyszyto sześć czarnych, jedwabnych krzyżów. Patrjarcha ma przywilej kazać nieść krzyż przed sobą, siadać na tronie pod baldachimem i błogosławić lud. Patrjarchowie mają też prawo wydawania odpustów. Mają oni także pierwszeństwo nad wszystkimi biskupami i arcybiskupami swojego kraju.

Wereszczagin Bazyli, znakomity malarz rosyjski, † 1904, podczas bitwy morskiej pod Portem Artura.

Wesoła, przedmieście Krakowa (ob.).

Westermeier Maks, botanik, * 1852, † 1903, był od 1896 r. profesorem botaniki w Freiburgu w Szwajcarji. W r. 1898—99 prowadził badania w ogrodzie botanicznym w Buitenzorg na Jawie. Prace jego miały za przedmiot głównie historję rozwoju i anatomję mikroskopową roślin. Ogłosił: „Kompendium der allgemeinen Botanik für Hochschulen."

Weterynarja. Por. L. Buczwiński „Podręcznik weterynaryjny" (część I. „Choroby pomorkowe." Warszawa, 1902; cz. II, „Choroby wewnętrzne zwierząt domowych," 1903).

Weyssenhoff Jan, generał polski, (ob. art. w dziele głównem).

Weyssenhoff Jan.

Weyssenhoff Henryk.

Weyssenhoff Henryk, artysta malarz, pochodzi ze starożytnej inflanckiej rodziny Weissów Weyssenhoffów, wnuk Ksawerego (ob. XV, str. 224), * 1859 roku na Litwie, kształcił się pod kierunkiem profesora Gersona w Warszawie, następnie w akademji sztuk pięknych w Petersburgu, pod kierunkiem profesora Willewalda. Przebywał w Monachjum i Paryżu. Otrzymał za „Mogiły białoruskie" pierwszą nagrodę na konkursie w Petersburgu i „mention honorable" w Berlinie 1891 r. Za „Łąkę litewską" złoty medal we Lwowie 1894 r., za „Śnieg" na wystawie powszechnej w Paryżu 1900 medal 2-ej klasy (srebrny). Maluje pejzaże silnie nastrojowe, przeważnie z Litwy, oraz maluje i rysuje zwierzęta; „Cmentarz," „Litewska łąka," „Śnieg," „Spleen," „Świt," „Tęsknota," „Cisza" i wiele innych. Pi-

sywał sprawozdania o sztuce z Monachjum do pism warszawskich.

Weyssenhoff Józef, powieściopisarz polski, wydał nadto: „Pamiętnik gen. Weyssenhoffa“ (Warszawa, 1903), napisał powieść „Syn marnotrawny.“ Por. Ign. Matuszewski „Twórczość i Twórcy“ (1894).

Weyssenhoff, poseł na sejm czteroletni, ob. artykuł w dziele głównem.

Weyssenhoff poseł.

Węgry. *Dzieje.* Koloman Szell, nie mogąc sobie poradzić z obstrukcją parlamentarną podał się do dymisji w czerwcu 1903 roku. Misję utworzenia gabinetu poruczył cesarz hr. Khuen Hedervary'emu, nienawidzonemu banowi Chorwacji (ob.). Nowy prezes ministrów próbował ułagodzić obstrukcję i wszedł w układy z Kossuthem obiecując ustępstwa. Mimo to większość opozycji nie ustąpiła, i obstrukcja trwała dalej, zwracając się nawet przeciw Kossuthowi, który zrzekł się jej przywództwa. W celu obalenia Khunea Hedervary'ego wywleczono na stół sprawę propozycji przekupstwa członków obstrukcji. Śledztwo nie dało dostatecznych danych do obalenia rządu, ale stosunki normalne nie wróciły, partja niezawisłości prowadziła dalej obstrukcję, a Kossuth zerwał umowę z rządem i powrócił na dawne stanowisko. Khuen podał się do dymisji, ale cesarz jej nie przyjął, izbę odroczono do 10 sierpnia. Po otwarciu parlamentu zaczęły się nowe gwałty obstrukcji, która żądała koniecznie spełnienia swych życzeń, w sprawie unarodowienia armji węgierskiej. Kiedy cesarz-król, który nie mógł się zgodzić na tak daleko idące żądania, potępił je pośrednio w rozkazie do armji, parlament węgierski rzucił się na hr. Khuena Hedervary'ego z taką zajadłością, że ten musiał powtórnie podać się do dymisji (październik 1903). Po długich pertraktacjach z Lukacsem i innymi politykami ster rządu objął Stefan hr. Tisza (listopad 1903). Skład nowego gabinetu był następujący: Stefan hr. Tisza prezydjum i sprawy wewnętrzne, dr. Władysław Lukacs finanse, Bela Tallian rolnictwo, Hieronymi handel, Berzewiczy oświata, Aleksander Plosz sprawiedliwość, gen. Nyiry obrona krajowa, Erwin Cseh—Chorwacja i Sławonja. Partja liberalna z hr. Apponyim na czele postanowiła początkowo popierać Tiszę, żądając wzamian za to spełnienia następujących żądań: 1) Godła wspólnej armji, będące dzisiaj w użyciu, nie odpowiadają prawnopaństwowemu stanowisku kraju, z tego powodu sprawa godeł musi być uregulowana odpowiednio do naszego prawa państwowego. 2) Nowa wojskowa procedura karna ma być jak najrychlej przedstawiona sejmowi; podstawą postępowania karnego ma być rozprawa ustna i jawna w języku węgierskim. Odpowiednie zmiany mają być dokonane w drodze ustawodawczej. 3) Rozstrzyganie pierwszej instancji o ulgach ustawowych dla pełniących służbę w armji wspólnej ma być zastrzeżone wyłącznie ministrowi honwedów, a przyznanie tych ulg ma się opierać na słuszności i sprawiedliwości. 4) Już kilkakrotnie wyrażono w naszych ustawach żądanie, którego nikt nie zakwestjonował, aby wojsko węgierskie miało oficerów węgierskich i aby synowie narodu w naczelnem kierownictwie armji byli odpowiednio uwzględnieni. Dlatego uważamy za konieczne: a) aby w duchu najwyższego pisma z d. 11 sierpnia 1868 oficerowie węgierscy, służący w nie-węgierskich pułkach, byli przeniesieni do pułków węgierskich; b) aby sprawa wykształcenia oficerów w ten sposób była rozwiązana, aby ustał brak oficerów węgierskich; w tym celu ma być umożliwione młodzieży węgierskiej z pomocą większej liczby wolnych miejsc fundacyjnych wykształcenie wojskowe, tak, aby oficerowie władali językiem węgierskim i aby udział oficerów węgierskich we wszystkich oddziałach korpusu oficerskiego armji odpowiadał stosunkowej liczbie żołnierzy węgierskich do austrjackich; c) dalej jest konieczne, aby w całym kraju, ile możności, w zakładach, pozostających pod kierownictwem oficerów węgierskich, plan nauk w ten sposób zmieniono, aby w tych zakładach językiem wykładowym i egzaminacyjnym w znacznej części przedmiotów był tylko węgierski, a mianowicie przynajmniej w takich rozmiarach, aby nauka wstępujących do tych zakładów młodzieńców węgierskich nie była tamowana z powodu wykładowego języka niemieckiego; aby wszyscy wychowankowie zupełnie biegle władali językiem węgierskim i aby po odpowiednim czasie przejściowym dla obywateli węgierskich znajomość języka węgierskiego była warunkiem otrzymania szarży oficerskiej. 5) Wszystkie węgierskie władze wojskowe korespondują z innemi władzami na Węgrzech w języku węgierskim. 6) Zarządzenia, ściągające się do Chorwacji i Sławonji, unormowane w art. 30 ustawy z r. 1868, pozostają niezmienione. 7) Inne liczne ważne kwestje muszą być rozważone i zadecydowane w ramach rewizji ustawy wojskowej, a mianowicie sprawa zaprowadzenia dwuletniej służby wojskowej, ustawodawczego zreformowania stanu prezencyjnego i kontyngensu rezerwy zapasowej, wreszcie zniesienia drugiego roku służby dla jednorocznych. 8) Obecny stan sprawy języka służbowego i komendy, oparty na uznanem w ustawie z r. 1867 konstytucyjnem prawie zwierzchnictwa monarchy, utrzymuje się nadal. Polityczna odpowiedzialność gabinetu rozciąga się i do tej sprawy, jak do każdego aktu korony. Także w tym kierunku służy nadal sejmowi wpływ, jak na każdą dziedzinę. Ten stan może być zmieniony tylko przez prawodawstwo, to znaczy koronę i sejm razem. Partja liberalna, strzegąc wiernie praw kraju, nie przyjmuje jed-

nak kwestji języka służbowego i komendy do swego programu, gdyż uważa to za nieodpowiednie z przyczyn politycznych, za narażające interes kraju na wielkie niebezpieczeństwo. Hr. Stefan Tisza oświadczył, że objął misję tylko dlatego, aby uwolnić kraj od niebezpieczeństw wielkiego przesilenia i groźnego zatargu. Następnie przedstawił swoje zmiany, w których między innemi sprzeciwia się ustawodawczemu ustaleniu stanu czynnego na szereg lat i zaprowadzeniu kontyngensu rezerwy zapasowej, ponieważ to musiałoby być uzupełnione i w Austrji w ten sam sposób, a jest zbyteczne, gdyż corocznie uchwala się wysokość kontyngensu; kontyngens zaś rezerwy zapasowej sprzeciwiałby się zasadzie powszechnej służby, gdyż pewna część zaciężnych byłaby ze służby wyłączona. Ostatecznie jednak nie doszło do zupełnej zgody, gdyż hr. Apponyi cofnął się, a nawet złożył urząd prezydenta izby. Obstrukcja rozpoczęła się nanowo. Hr. Tisza, pragnąc ją złamać, postanowił zaprowadzić dwunastogodzinne posiedzenia, aby zmęczyć 54 członków obstrukcji. Wniosek Tiszy mniejszość przyjęła burzliwie, pomimo że Kossuth popierał rząd. Ostatecznie wniosek o podwójnych posiedzeniach został przeforsowany. Obstrukcja mimo to trwała dalej, i dopiero starania Kossutha doprowadziły do tego, że uchwalono najważniejsze wnioski.

Whistler Mac Neil, słynny malarz, rysownik i litograf angielski, † 1903 w Londynie.

White sir Jerzy Stuart, generał angielski, * 1835, w 1853 zapisał się do wojska, odznaczył się w wojnie z powstańcami w Indjach, brał udział w wojnie afganistańskiej (1879—80). W 1885—87 dowodził jako generał-major wojsk angielskich w Birmie, 1889 został głównodowodzącym w Indjach, w 1893 mianowany po ustąpieniu lorda Robertsa głównodowodzącym armią brytańską. Dalszy ciąg w dziele głównem.

Wiarołomstwo. Pokrewnemi temu wyrazowi są *zdrada* i *przeniewierstwo*; drugi z nich stanowi pojęcie najbardziej ogólne i wchodzi w zakres pierwszego i trzeciego. Ściśle rzeczy biorąc, zdrada istnieje wtedy, gdy ktoś w charakterze sługi, przyjaciela, obywatela, żołnierza, wodza, działa na szkodę tych, względem których wzajemna ufność jest obowiązkiem, a więc np. wyjawia tajemnicę, wydaje plany, ułatwia zwycięstwa, donosi o zamiarach i t. p. Wiarołomstwo zawiera też w sobie zdradę, ale bardziej nikczemną, albowiem wiarołomca łamie uroczyście obiecaną lub zaprzysiężoną wierność, np. w małżeństwie, w traktatach międzynarodowych. Przeniewierca zaś nadużywa czyjegoś zaufania, szafując na swą korzyść cudzem dobrem. Ponieważ wszystkie trzy wyrazy są synonimami, przeto autorowie nie zwracają uwagi na subtelne różnice. Oto przykłady. Stryjkowski pisze: „Pospolicie książęta i królowie, acz zdradę z swoim pożytkiem miłują, ale zdrajców nienawidzą". Wujek znów: „Serce twe jest pełne zdrady i fałszu". U Skargi czytamy: „Długo męża prostaka zdradzała". „Wszystkie nadzieje swe na zbrodni i wiarołomstwie osadził." „Kto się razy trzy przeniewierzy, żaden mu potem nie wierzy". (Knapski). Forma zaimkowa *zdradzać się* odpowiada myśli: *wydać się* mimowoli z tem, z czem się kto ukrywał. Mickiewicz powiada: „Krok mnie własny zdradza". Forma czynna w znaczeniu *wykazywać, ujawniać* nieznana jeszcze Lindemu, czasami dziś używana jest germanizmem.

Wielka Brytanja. W czerwcu 1903 rząd i opinja publiczna zajmowały się projektem Chamberlaina, który pragnął zjednoczyć Anglję z kolonjami w jedną unję celną. Ponieważ projekt ten stał w sprzeczności z tradycjami wolnego handlu, zwalczali go liberalni, a specjalnie lord Devonshire, lord Spencer i lord Brassey. W celu umotywowania konieczności reformy celnej rząd, którego duszą był Chamberlain, ogłosił dokumenty, które go skłaniają do popierania projektu. Szło tu o zatarg celny pomiędzy Niemcami a Kanadą. Minister kolonji Chamberlain podał historyczny zarys sprawy ceł kanadyjskich i wskazał pogłoskę, zawartą w nocie niemieckiego sekretarza stanu dla spraw zewnętrznych, barona Richthofena. Po tej nocie sprawa przybrała nowy charakter, ponieważ Niemcy oświadczyły nietylko, że zamierzają swoją politykę odwetową wobec Kanady jeszcze zaostrzyć, ale że uczynią to w tym celu, aby wszelką inną kolonję angielską odstraszyć od pójścia na tę samą drogę, na jaką wstąpiła Kanada (to znaczy na drogę uprzywilejowania celnego macierzystej Anglji). „Ponieważ na londyńskiej konferencji kolonjalnej okazało się w sposób nieomylny, że wszystkie kolonje nasze gotowe są przyznać nam cła protekcyjne, była to wprost ze strony Niemiec pogróżka, skoro dały nam do poznania, że jeżeli nie zabronimy kolonjom przyznania nam ceł protekcyjnych, będziemy cierpieli na tem. Tymczasem faktem jest, że Niemcy nie chcą pozwolić Anglji na to przekształcenie swoich stosunków, i prześladują kolonję, która reformę tę wewnętrzną uznała i w czyn zamieniła. Dowodzi tego jasno korespondencja dyplomatyczna, ogłoszona przed kilku dniami." Był to najsilniejszy argument, z którym mógł wystąpić Chamberlain; wrażenie też, które zrobił, było duże. Przedewszystkiem zaś w tym wypadku parlament angielski musi, bez rozstrzygania kwestji zasadniczej czy należy przyjąć lub odrzucić propozycję ministra kolonji?—odpowiedzieć na pytanie praktyczne: Czy Anglja ma opuścić Kanadę w jej trudnem położeniu i pozwolić, aby Niemcy mściły się na niej za to, że przyznała krajowi macierzystemu najdogodniejsze warunki celne, lub też uznać sprawę za swoją własną, ogólnopaństwową i wystąpić w jej obronie przez zastosowanie odpowiednich represaljów względem cesarstwa Niemieckiego? Na pytanie to może być tylko jedna odpowiedź: że nie można pozwolić na skrzywdzenie Kanady z tej przyczyny, iż uważa-

Anglję za kraj bliższy sobie od innych państw. Powzięcie takiej uchwały zaś będzie pośredniem przyznaniem, że Chamberlain ma słuszność, i że reforma, polecana przez niego, jest potrzebna. Chodzić tylko jeszcze będzie o sposób jej przeprowadzenia. To zaś zależeć będzie przedewszystkiem od tego, jakie stanowisko wobec reformy zajmą w praktyce kolonje autonomiczne, a więc oprócz Kanady: Federacja Australska, Nowa Zelandja i Afryka południowa. Przeciw polityce ekonomicznej Chamberlaina zaprotestował 5 sierpnia wielki mityng obywatelski w Londynie. Głównym mówcą był lord Asquith, który oświadczył się przeciw opodatkowaniu środków żywności. Uchwalono rezolucję, która podnosi, że polityka Chamberlaine'a jest zmianą polityki handlowej, zdolną wywołać daleko idące następstwa, w szczególności opodatkowanie środków żywności i materjałów surowych, a tem samem stanowi najgroźniejsze niebezpieczeństwo dla handlu angielskiego i dla dobrobytu mas ludowych. Zgromadzeni oświadczają, że dołożą wszelkich starań, aby projekty te zwalczać wszystkiemi siłami. Uzasadniał rezolucję Asquith, uderzając ostro na Chamberlaine'a. Słusznie — mówił — twierdzi Chamberlain, że stosunki od roku 1864 zupełnie się zmieniły, ale właśnie na korzyść wolnego handlu i argumentów za nim przemawiających. Niema najmniejszego powodu do przypuszczeń, iż kolonje są gotowe uprzywilejować pod jakimkolwiek względem kraj macierzysty za ciężkie i liczne ofiary, jakie dla nich nieraz ponosił. Protesty podobne wzmagały się, głoszono, że reforma celna wpłynie na podrożenie środków żywności w kraju. Ostatecznie 17 września Chamberlain wraz z Ritchiem i lordem Hamiltonem podali się do dymisji, którą król przyjął. Chamberlain zamierzał prowadzić i dalej agitację na rzecz swoich planów. Ponieważ rząd w części przychylał się do tych planów, więc nastąpiła reorganizacja gabinetu; ustąpił także ks. Devonshire. W październiku mianowano nowych ministrów: Austena Chamberlaina (na kanclerza skarbu), Arnolda Forstera (na ministra wojny) i Brodricka (na sekretarza stanu do spraw Indji), Lyttletona na ministra kolonji, Murray'a na stanowisko sekretarza stanu do spraw Szkocji i lorda Stanleya jako ministra poczt. Na czele gabinetu pozostał Balfour. W gruncie rzeczy jednak moralny kierunek pozostał w rękach Chamberlaina, który nie przestawał agitować słowem i piórem. Drugą ważną sprawą było złagodzenie stosunków pomiędzy Anglją a Irlandją. Bill rolny Wyndham'a, proponujący stopniowy wykup ziemi z rąk landlordów, przyjęty przez izbę gmin przeszedł i w izbie lordów. Król Edward odwiedził Irjandję i witany był naogół dość życzliwie. W sprawach zewnętrznych ważne było zbliżenie się do Francji, wymiana wizyt pomiędzy królem Edwardem a Loubetem, a następnie 15 października 1903 r. lord Landsdown i Cambon podpisali konwencję na termin lat 5, według której nieporozumienia charakteru prawnego, dotyczące tłómaczenia istniejących między Anglią a Francją traktatów, będą poddawane pod rozstrzygnięcie stałego sądu polubownego w Haadze, w wypadkach, jeżeli nie będą mogły być załatwione na drodze dyplomatycznej. Stosowane to będzie pod warunkiem, ażeby nieporozumienie nie dotykało ani spraw żywotnych, ani niezależności, ani też honoru państw traktatowych. Powtórne porozumienie nastąpiło w sprawie marokańskiej. Anglja wzamian za swobodę działania w Egipcie, przyrzekła dać Francji zupełną swobodę w Maroko. W lutym 1904 komisja obrony krajowej przedstawiła wniosek o reorganizacji urzędu wojskowego w duchu nowoczesnych wymagań militarnych. Sesję parlamentu, zamkniętą we wrześniu 1903, otwarto w lutym 1904. Co do przymierza z Japonją ob. Japonja. Co do wypadków w Tybecie ob. Tybet.

Wieniawski Józef. Do artykułu o nim, umieszczonego w t. XV, na str. 312, dodajemy, iż był przez lat kilka dyrektorem warszawskiego Towarzystwa muzycznego (od roku 1875), poczem wyjechał z Warszawy.

Więcierz, sieć rybacka, różnej postaci, z szerokiem wejściem, opatrzona przejściami lejkowatemi i zwężeniami, które utrudniać mają wydostawanie się rybom złowionym. Ob. Sieć.

Więzienie według nowego kodeksu karnego. Jak we wszystkich współczesnych kodeksach, tak i w nowej księdze przestępstw i kar. zatwierdzonej pod datą 22 marca 1903 roku dla całego państwa Rosyjskiego z wyłączeniem W. Ks. Finlandzkiego, główną, niemal wyłączną karą jest odjęcie przestępcom wolności, czyli więzienie; kara ta atoli różne ma odmiany zastosowane do ciężkości przestępstwa. I tak za zbrodnie grozi *ciężkie więzienie*, czyli *katorga* od lat czterech do piętnastu, a nawet bez terminu czyli dożywotnio. Znamienną cechą kary jest to, że po ukończeniu się jej terminu skazany pozostaje na osiedleniu w miejscowościach przez władzę wyznaczonych. Jednakże zaprowadzono tu nadzwyczajną zmianę. Gdy według kodeksu obowiązującego — osiedlenie jest bezwarunkowo dożywotnie, nowy kodeks odejmuje skazaniu na katorgę beznadziejność: w razie dobrego sprawowania więźnia uwalnia go po dziesięciu latach od osiedlenia, a nawet po upływie nowych lat dziesięciu, lub tylko pięciu przywraca mu prawa obywatelskie i pozwala mu obrać miejsce zamieszkania wszędzie, oprócz w stolicach i w stołecznych gubernjach, tudzież w gubernji, w której granicach spełnił przestępstwo.— Skazani na katorgę trzymani są w zamknięciu wspólnem i używani są do robót ciężkich przymusowych.— Zaznaczyć wypada rozporządzenie, iż kobiety skazane na ciężkie więzienie, t. j. do katorgi, mogą odbywać karę w osobnych pomieszczeniach poprawczych. Drugą karą więzienną jest *zamknięcie*

w domu poprawczym na czas od półtora roku do lat sześciu. Według zamiaru prawodawcy—jak zresztą z samej już nazwy kary wynika — w więzieniu tem mają być czynione starania o poprawienie przestępcy, o uzdolnienie go do uczciwego zarobkowania. Z początku, nie dłużej wszakże niż przez trzy do sześciu miesięcy, skazany ma zostawać w odosobnieniu, poczem przechodzi do zajęć w warunkach wspólnych, z rozłączeniem wszelako na czas wolny od pracy i na noc. Dla zachęty więźnia do poprawy kodeks z 1903 roku wprowadza nową zasadę skrócenia oznaczonej wyrokiem kary, jeżeli więzień będzie się dobrze sprawował. A mianowicie, skazany na dożywotnie ciężkie więzienie po piętnastu latach, na terminowe — po odbyciu $^{2}/_{3}$ czasu kary, na dom poprawczy po upływie $^{5}/_{6}$ oznaczonego wyrokiem terminu może być uwolniony od zamknięcia w razie dobrego sprawowania. Decyzję w sprawie skrócenia kary ustawa powierza nie władzy sądowej, ani więziennej, lecz rządowi gubernjalnemu przy udziale prezesa i prokuratora sądu okręgowego na przedstawienie naczelnika zakładu więziennego. Wspomniawszy krótko o karze *zamknięcia w twierdzy*, polegającej na prostem odjęciu wolności, bez pracy obowiązkowej i tem jeszcze różnej od innych odmian kary więziennej, że nie pociąga za sobą utraty praw, godności i tytułów, zaznaczyć należy, iż jest to kara wyjątkowa, *custodia honesta*, za mniejszej wagi przestępstwa przeciwko wierze, władzy państwowej w niektórych wypadkach za zabójstwa, a także za pojedynki. Najkrótszy przeciąg kary zamknięcia w twierdzy—dwa tygodnie, najdłuższy—lat sześć. Najpospolitszą karą jest zamknięcie w *więzieniu(turmie)*,dawniej wieżą zwanem—na czas od dwóch tygodni do roku jednego. Nowością wprowadzoną przez kodeks z 1903 roku do kary tej jest odosobnienie więźnia, to jest osadzenie go w samotnej celi na cały czas wyrokiem oznaczony i obowiązkowa praca. Odosobnienie więźniów zamiast dotychczas praktykowanego w więzieniach naszych i całego państwa trzymania ich we wspólności, jest postulatem nauki penitencjarnej, która orzekła, że wspólne więzienia wywierają najzgubniejszy wpływ za skazanych i oddają społeczności gorszych osobników, aniżeli byli przed odcierpieniem kary. Odosobnienie więźniów stanowi systemat penitencjarny, dla którego przeprowadzenia cela samotna jest tylko jednym ze środków. Do skutecznego działania systematu tego potrzeba w pierwszym rzędzie światłego i należycie przygotowanego personelu nadzoru więziennego i należytego urządzenia patronatu, bez których więzienia celkowe więcej złego niż dobrego przynieść mogą.—Wobec tego, że tak w Królestwie, jak w Cesarstwie niema dostatecznej liczby należycie urządzonych więzień, a więzień celkowych i wykwalifikowanego składu osobistego nadzoru więziennego prawie wcale niema, — reforma nowego kodeksu długo jeszcze będzie reformą na papierze. Nowością także kodeksu 1903 roku jest przepis, który nadaje prawo sędziemu orzekać w wyroku, skazującym na więzienie, iż po odbyciu kary skazany pomieszczony będzie w domu poprawczym na czas od sześciu miesięcy do lat dwóch, mianowicie wtedy, gdy czyn przestępny popełnił wskutek próżniactwa i lenistwa. Ostatnią odmianą kary jest areszt od jednego dnia do sześciu miesięcy. Skazani na tę karę trzymani są w urządzonych do tego celu ubikacjach, we wspólności, ale na ich prośbę—słowa kodeksu—jeżeli są cele wolne, mogą być odosobnieni. Skazani na dłużej niż na siedem dni obowiązani są wybrać sobie jakieś zajęcie, które może być w domu aresztu dopuszczone. Przepis kodeksu, obowiązującego w odbywaniu kary aresztu przez osoby uprzywilejowane w domu własnym, rozciągnięto w nowym kodeksie do wszystkich bez różnicy stanu obywateli, gdy termin skazania nie przenosi dni siedmiu.

Wilhelm II, cesarz niemiecki, w końcu 1903 poddał się operacji wycięcia polipa na strunie głosowej, co wywołało niepokój, gdyż i ojciec cesarza, Fryderyk III, umarł na chorobę gardła. Po wyleczeniu się złożył wizytę królowi włoskiemu i papieżowi.

Williams Menier, sanskrytolog angielski, † 1899 w Cannes.

Williams Jerzy Waszyngton, historyk amerykański, * 1849 w Pensylwanji, mulat, służył w wojsku meksykańskiem, następnie studjował nauki prawne w Cincinnati, był adwokatem, 1880—82 generalnym audytorem armji Stanów Zjednoczonych półud. Ameryki, 1885—86 posłem na wyspie Haiti. Napisał: „History of the negro race in America from 1619 till 1880“ (New York, 1883, t. 2); „History of the negro troops in the war of the sebellion“ (1887) i „History of the reconstruction of the insurgent states“ (1889, t. 2).

Willmann Otto, filozof i pedagog, * 1839, filozofję studjował we Wrocławiu i Berlinie, pedagogikę w Lipsku, 1872 został profesorem filozofji i padagogiki w niemieckim uniwersytecie w Pradze. Z prac jego najważniejsze: „Pädagogische Vorträge“ (Lipsk, 3 wyd., 1896); „Didaktik als Bildungslehre nach ihren Beziehungen zur Sozialforschung und zur Geschichte der Bildung“ (Brunświk, 2 wyd., 1894—95); „Geschichte des Idealismus“ (1895—97, t. 3).

Wimshurst James, fizyk, * 1833, † 1903 r. w Londynie, był członkiem Royal Society, wynalazł machinę elektryczną, działającą dobrze i w powietrzu wilgotnem (ob. Influencyjna machina elektryczna).

Winkler Marjan, artysta dramatyczny, syn Leopolda, publicysty i pedagoga, * 1859 w Prasnyszu, 1868—71 kształcił się w szkole batiniolskiej, później w Krakowie w szkole realnej, a od 1879 w szkole dramatycznej w Warszawie. Od

1880 występował na scenach prowincjonalnych, warszawskiej, krakowskiej, głównie zaś w Łodzi. Obecnie jest reżyserem krotochwili w teatrze Małym w Warszawie.

Wislicenus Herman, malarz niemiecki, † roku 1899 w Goslar.

Wisłoka, prawy dopływ Wisły, należy w górnym swym biegu do rzek karpackich, jednakże ma spadek mniej nagły, aniżeli inne rzeki sąsiednie. Powstaje z potoków Radocina i Zawoje w pow. Gorlickim i uchodzi do Wisły, ubiegłszy 138 klm. Przyjmuje liczne dopływy, z których ważniejsze są: Ryjak, Chobot, Krępna, Wilcznia, Podgórny, Iwla, Ruda z prawej, a Kuczka i Ropa z lewej strony. Przed ujściem do Wisły łączy się z nią z lewej strony rzeczka Breń. Inny Breń wpada bezpośrednio do Wisły.

Wiśniowski Józef, poeta, ogłosił: „Poezje, II“ (Lwów, 1903).

Witkiewicz Stanisław, napisał nadto: „Dziwny człowiek“ (Kraków, 1903); „Aleksander Gierymski“ (tamże, 1903). Por. „Stanisław Witkiewicz i krytyka subjektywna“ w książce Ignacego Matuszewskiego „Twórczość i Twórcy“ (1894).

Witte Sergjusz Juljewicz, minister rosyjski. W dalszym ciągu swej działalności **W.**, zaprowadził walutę złotą, wydawanie pożyczek na zastaw zboża i na sola-weksle rolników, popierał rozwój kas oszczędności, wprowadził monopol gorzałczany, zmienił przepisy pasportowe, zniósł porękę gromadzką za podatki od włościan, dokonał wykupu na rzecz państwa wielu kolei żelaznych i budowy nowych: syberyjskiej, mandżurskiej, taszkenckiej, kaliskiej i in., zniósł w Królestwie Polskiem propinację, utworzył izby rozrachunkowe, oraz izby miar i wag, zreformował podatki od nieruchomości w Królestwie Polskiem; nadto za jego zarządu finansami założono wiele szkół handlowych i politechnikę w Warszawie. W r. 1903 uwolniony ze stanowiska ministra skarbu, mianowany był prezesem komitetu ministrów i członkiem rady państwa.

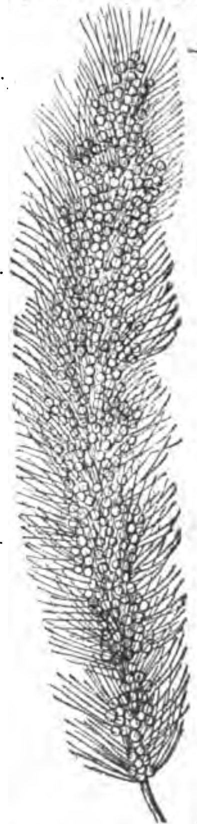
Wittig Edward Maurycy, rzeźbiarz, * 1877, po ukończeniu nauk, udał się do akademji sztuk pięknych w Wiedniu i wstąpił do szkoły mistrzowskiej medaljerstwa profesora Tautenhayna, którą ukończył z pierwszą nagrodą mistrzowską, za dział kompozycji i portretów. W tym roku wystawił między innemi na wystawie akademickiej portret poety Grünsteina, znanego jako tłómacza utworów Kaz. Tetmajera, kompozycję „Pycha,“ oraz kompozycję mistyczną: „Przed otchłanią;“ wreszcie „Madonnę,“ zakupioną przez ministerjum oświaty do muzeum cesarskiego w Wiedniu; potem udał się do Paryża, dla dalszego kształcenia się w obranej sztuce.

Włochy. *Dzieje.* W czerwcu 1903 król powierzył ponownie utworzenie gabinetu Zanardellemu, który jednak, nie mogąc uzyskać poparcia skrajnej lewicy, ustąpił i w listopadzie rządy objął Giolitti, utworzywszy gabinet w składzie następującym: Giolitti prezydjum i sprawy wewnętrzne; Tittoni sprawy zagraniczne; Luzzatti skarb; Rosano finanse; Ronchetti sądy; generał Pedotti wojsko; admirał Mirabello flota; Orlando oświata; Tedesco roboty publiczne; Rava rolnictwo. Stettufi-Scala poczta i telegraf. Zanardelli umarł w grudniu tegoż roku. Gabinet Giolittiego natrafił na silną opozycję ze strony socjalistów, którzy zaatakowali zwłaszcza ministrów Rosana, ze względów moralnych. Rosano zastrzelił się. W deklaracji swojej złożonej izbie Giolitti oświadczył, że rząd będzie wśród rosnącego zaufania powszechnego prowadził nadal politykę najszerszej wolności w granicach prawa, politykę, która przyniosła krajowi uspokojenie socjalne, robotnikom w warsztatach i na roli zgotowała polepszenie losu i znalazła uznanie ogromnej większości narodu. „Należy rozpocząć okres socjalnych, gospodarczych i finansowych reform. Do najpilniejszych pytań należą: traktaty handlowe, ulżenie ciężaru długu publicznego, uregulowanie sprawy upaństwowienia kolei i podniesienie poziomu gospodarczego prowincji południowych. Rząd przystąpił do rokowań nad odnowieniem traktatów handlowych z Anglją, Niemcami i Szwajcarją. Wyborne usposobienia wszystkich czynników interesowanych pozwalają spodziewać się, że wynikające dzisiaj wszędzie z natury rzeczy trudności będą zwalczone. Będziemy przy tych rokowaniach czuwali nad tem, aby rozwijać wywóz naszych produktów rolniczych i gotowi jesteśmy dla tego celu zmniejszyć nawet opiekę państwa nad produkcją przemysłową, o ileby to nie zaszkodziło jej istnieniu; jesteśmy gotowi zniżyć cło od nafty. Konwersja czteroprocentowej renty jest już przygotowana, potrzeba jeszcze tylko zatwierdzenia ze strony parlamentu. Budżet państwa zyska na niej sześć miljonów rocznie. Rząd zajmuje się obecnie z pełną otuchą wielkiem dziełem konwersji naszej pięcioprocentowej skonsolidowanej pożyczki; konwersja ta przysporzy budżetowi około 40 miljonów zysku i będzie stanowiła początek istotnego odrodzenia finansowego kraju, wysuwając go na pierwszą linję potęg finansowych świata i obniżając ogólną stopę procentową na korzyść rolnictwa i przemysłu. Co się tycze sprawy kolei, rząd zgodnie z wolą izby zbada pytanie bez żadnych uprzedzeń i w razie, gdyby się okazało, że eksploatacja prywatna nie odpowiada potrzebom służby publicznej, wypracuje projekt przejęcia eksploatacji kolei na barki państwa.“ Deklaracja p. Giolittiego podnosi dalej obowiązek, ciążący na rządzie i parlamencie, zwrócenia uwagi na nieszczęśliwe położenie ekonomiczne prowincji południowych państwa. Rząd będzie w tym celu z nieubłaganą surowością czuwał nad administracją gmin i fundacji dobroczynnych i będzie przestrzegał najściślejszej bezstronności przy osą-

dzeniu różnicy interesów i zdań w łonie stronnictw miejscowych. Przyśpieszy on budowę uchwalonych przez parlament kolei w Kalabrji i Sycylji, tudzież budowę wodociągów apulskich i roboty asenizacyjne w owych stronach. Rząd będzie starał się nietylko, jak już wspomniano, popierać spotęgowanie wywozu rolniczego, na czem skorzystają przedewszystkiem prowincje południowe, zamierza on rozwinąć upośledzony dotąd przemysł Neapolu, zmniejszyć ciężar podatków gminnych i prowincjonalnych, dążyć do wytwarzania małych gospodarstw w prowincjach południowych. Rozwiązanie powyższych zadań wymaga prawidłowego gospodarstwa finansowego; będzie też ono starało się nie rozpraszać sił budżetu na cele podrzędne, ażeby starczyło środków na potrzeby szkolnictwa ludowego, na przywrócenie równowagi w zarządzie finansowym Rzymu, na budowę kolei z Turynu przez Ventimiglię do Nizzy i innych kolei oddawna uchwalonych. Rząd pragnie sprostać tym zobowiązaniom bez naruszenia równowagi w budżecie; ta bowiem jest nieodzownym warunkiem wielkiego dzieła skonsolidowania renty, która jedynie umożebni nam przystąpienie do gruntownej reformy podatkowej na korzyść warstw pracujących. Rząd uważa dalej za pilny swój obowiązek uporządkowanie organizacji stowarzyszeń akcyjnych, zapobieżenie niezdrowym związkom i ograniczenie gry giełdowej. Dalej zapowiada rząd usunięcie prawa o zamieszkaniu przymusowem, tudzież szereg innych reform socjalnych. Przechodząc do spraw zewnętrznych, deklaracja rządu powiada: „W stosunkach swoich zewnętrznych Włochy są dzisiaj w najszczęśliwszem położeniu dzięki swoim przymierzom i najściślejszej przyjaźni z innemi państwami. Stosunki te świeżo uwydatnione były uroczyście wspaniałem przyjęciem, zgotowanem królestwu naszemu w Anglji i Francji. To szczęśliwe położenie naszej polityki zewnętrznej, pomyślny stan naszych finansów, wzrastający rozwój ekonomiczny państwa, tudzież system rządu, rozwijający swobody publiczne ludu, stanowią dla nas bodziec, abyśmy przystąpili do reform, oddawna przez kraj oczekiwanych. Wstąpimy śmiało na tę drogę, jeżeli zdobędziemy zupełne zaufanie parlamentu. Jeżeli tego zaufania nie macie, obowiązkiem jest waszym powiedzieć nam to niezwłocznie i szczerze, ponieważ interes kraju nie znosi względów połowicznych i biernej tolerancji. Prosimy o wyrok natychmiastowy, ażeby każdy przedstawiciel kraju wziął otwarcie część odpowiedzialności swojej na siebie i ażeby rząd uzyskał siłę, której tylko z zaufania waszego zaczerpnąć może." Izba przyjęła deklarację Giolittiego przychylnie, uchwalając wotum zaufania 284 głosami przeciw 117. Do takiego rezultatu przyczyniły się sukcesy zewnętrzne, a zwłaszcza zbliżenie się Włoch do Anglji i Francji, zadokumentowane wizytami i rewizytami głów państwa. Zwłaszcza serdecznem i owacyjnem było przyjęcie prezydenta Loubeta. Stosunki z Austrją były więcej naprężone, wskutek agitacji irredentystów i zaburzeń wywołanych przez studentów antywłoskich w uniwersytetach austrjackich, oraz manifestacji studentów i profesorów w Rzymie, Wenecji, Padwie, Turynie, Genui, Neapolu i Bolonji.

Włok, sieć dotykająca dolnym swym brzegiem dna wody, chwyta przy przesuwaniu żyjące tam zwierzęta. Wielkie siecie tego rodzaju używają się zwłaszcza do połowu ryb morskich, żyjących w głębokości dosyć znacznej. Ob. Sieć.

Włośnica *(Setaria)*, rodzaj roślin z rodziny traw, z kłosem gęstym, walcowym, kłoskami jajowatemi, jedno lub dwukwiatowemi, i szczecinkami wystającemi poza kłoski. Należy tu około 10 gatunków w krajach cieplejszych, niektóre rosną też w krajach umiarkowanych, gdzie tworzą chwast. **W.** *włoska (S. italica)* uprawiana już była w Chinach w 2700 r. przed Chr., a w budowlach na palach znaleziono ją w takiej obfitości, że zapewne była to główna roślina zbożowa owych czasów. Obecnie uprawia się w Japonji, Chinach, Indjach Wschodnich i w kraju Zakaukazkim. Smak ma podobny do prosa, używa się głównie na paszę dla ptactwa domowego. Pochodzi zapewne od dziko rosnącego gatunku *S. glauca*, który jest bardzo rozpowszechniony.

Włośnica, *a* kłosek.

Włośnik, roślina, toż co rzęśl (ob.). *Włośnik liljowy*, toż co ponętlin, ob. Crinum.

Wnukowski Apolinary, biskup płocki, * 1848 na Podolu, z rodziców Macieja i Marji z Wojnarowskich. Początkowe nauki pobierał w domu rodzicielskim, następnie uczył się w Kamieńcu Podolskim, gdzie po złożeniu egzaminu

z nauk gimnazjalnych, wstąpił do miejscowego djecezalnego seminarjum, za czasów biskupstwa ks. Antoniego Fijałkowskiego 10 listopada 1865. Po dokonanej w 1866 r. kasacie kamienieckiej djecezji i seminarjum, przeniósł się dla dalszego kontynuowania studjów do seminarjum łucko-żytomierskiego, gdzie biskupem podówczas był ks. Kasper Borowski, w 1867. Po skończeniu seminarjum w 1870 był wysłany dla dalszego kształcenia się do katolickiej akademji duchownej w Petersburgu, którą ukończył w 1874, otrzymawszy stopień magistra teologji. Będąc jeszcze na studjach w akademji, wyświęcony został na kapłana 15 czerwca 1872, przez ówczesnego metrolitę arcybiskupa Antoniego Fijałkowskiego. Powróciwszy w 1874 do Żytomierza, był naznaczony profesorem łacińskiego języka w seminarjum; wykładał też chwilowo: „Obrzędy i śpiewy," później znowu „Historję Kościoła" i „Pismo Św." aż do chwili zamknięcia tego seminarjum 9 listopada 1876 r. Po zamknięciu seminarjum, zamieszkawszy przy katedralnym kościele, pełnił obowiązki: wikarjusza katedralnego, wice-dziekana i obrońcy Sakramentu małżeństwa w sprawach rozwodowych. W r. 1878 d. 10 lutego otrzymał nominację na profesora-adjunkta w rzymsko-katolickiej duchownej akademji w Petersburgu, ale wskutek choroby nie mógł przyjąć tej posady, i ówczesny metropolita ks. Fijałkowski, przychylając się do prośby, zwolnił go od tego obowiązku odezwą z d. 20 marca 1878 r. W 1881, w którym otwarte zostało żytomierskie seminarjum, był naznaczony kanclerzem kurji biskupiej, a w r. 1883 penitencjarzem katedralnym. Obowiązek kanclerza pełnił przez lat kilkanaście przy dwukrotnych rządach biskupa Lubowidzkiego i cały czas przy biskupie Kozłowskim. W 1888 mianowany został kanonikiem honorowym żytomierskim, a w 1891 naznaczono go członkiem (asesorem) djecezjalnego konsystorza. W r. 1898 biskup Lubowidzki naznacza go rektorem djecezjalnego seminarjum i prałatem łucko-żytomierskiej kapituły. W seminarjum tymczasowo wykładał filozofję. W r. 1904 mianowany biskupem płockim.

Wodnik, owad, toż co pływak (ob.).

Wodny rak, choroba, ob. Rak wodny (t. 16).

Wojciechowski Tadeusz, historyk polski, od r. 1883 przeniósł się do Krakowa i Lwowa, gdzie wykłada dzieje polskie. Wydał nadto: „O rocznikach polskich X—XV wieku" (1880); „O Kazimierzu Mnichu" (1881); „O Piaście i piaście," gdzie postawił hipotezę, że ród Piastowski pochodzi od majordomów (piastunów) dworu książęcego.

Wojsław Zygmunt, inżynier, * 1850 w Marjampolu, † 1903, gimnazjum ukończył w Piotrkowie, następnie kształcił się w szkole Głównej w Warszawie do 1870 i w instytucie górniczym w Petersburgu. Od roku 1875 zarządzał fabrykami i kopalniami rządowemi na Uralu, w roku 1877 został profesorem mechaniki stosowanej i górniczej w instytucie górniczym w Petersburgu, w roku 1894 profesorem akademji piotrowskiej w Moskwie. Uzyskawszy emeryturę, założył w Petersburgu biuro hydrauliczne, miał udział w wielu ważnych pracach przy budowie wodociągów i urządził znaczną liczbę studni artezyjskich, między innemi w Łodzi. W języku rosyjskim ogłosił kilka podręczników górniczych, oraz redagował pismo, wydawane przez towarzystwo inżynierów górniczych.

Wojtowicz Piotr, rzeźbiarz, * w roku 1862 w Przemyślu, kształcił się w zakładach wiedeńskich. Pola do samodzielności miał dotąd mało, niejedna jego praca kryje się pod firmą wielkiego atélier, wielkiego przedsiębiorcy artystycznego. Tak np., jego dłóta jest figura Sobieskiego, Madonny etc. w pomniku na pamiątkę oswobodzenia Wiednia od Turków, ustawionym w kościele św. Szczepana w Wiedniu—w pomniku, „wykonanym" przez prof. Hellmera.

Wolf Karol Herman, agitator polityczny, przywódca partji wszechniemieckiej i prusofilskiej w Austrji, * 1862 w Trautenau, studjował filozofję w Pradze, od 1886 był redaktorem dziennika *Deutsche Wacht*, następnie *Deutsche Volkszeitung* i założył w Wiedniu organ antysemicki *Ostdeutsche Rundschau.* W roku 1897 wybrany deputowanym do rady państwa stanął na czele parlamentarnej obstrukcji. Dalszy ciąg w dziele głównem.

Wolf Maks Franciszek, astronom, 1901 powołany został z Heidelberga na profesora zwyczajnego i dyrektora obserwatorjum przy uniwersytecie w Getyndze.

Wolf Andrzej, prawnik, * 1831. Zawód w służbie publicznej rozpoczął w r. 1853, jako członek dawniejszej magistratury sądowo-karnej. Od roku 1868 zaliczał się do palestry obrończej, w której, przechodząc od stopnia patrona trybunalskiego, następnie adwokata przy b. sądzie apelacyjnym, powołany był w r. 1870 do godności mecenasa, obrońcy przy b. departamentach rządzącego senatu. Po zaprowadzeniu reformy sądowej pozostał adwokatem przysięgłym. Niezależnie od zajęć zawodowych pełnił obowiązki członka rady zarządzającej i juryskunsulta kolei Wiedeńskiej. Oprócz zajęć prawniczych poświęcał się zmarły z zamiłowaniem obowiązkom ziemianina. Jako członek komitetu rolniczego warszawskiego składał gruntowne referaty, a między innemi referat o ulepszeniu dróg i komunikacji wiejskich. Jako obrońca gruntownie wykształcony, nie poprzestał na teorji, z uniwersyteckich studjów zaczerpniętej. Pracował wiele i samodzielnie nad prawem, a spostrzeżeniami i uwagami dzielił się chętnie z młodszymi towarzyszami zawodu. Jako wzorowy konferent, mąż niezwykłego rozumu, w dyskusjach logiczny, śmiały i rozważny, starał się zawsze tłumić w zarodzie spory i skłaniać strony do polubownego ich załatwiania.

Wolska Maryla, ob. D. Moll.

Wołowy język, roślina, ob. Anchusa.

Woniał, roślina, ob. Calycanthus.

Wonny krzew, ob. Diosma.

Worobkiewicz Izydor, kompozytor bukowińsko-rusiński, * w Czerniowcach, tamże ukończył szkoły średnie i seminarjum duchowne, w którem był potem profesorem muzyki. Pisywał pod pseudonimem Daniela Młaki liczne poezje, melodramaty, powieści i t. d. Działalność kompozytorska jego również była rozległa, tworzył bowiem mszę, pieśni, operety i t. d. † w 67 roku życia.

Woronin Michał, botanik, * 1828 † 1903, był profesorem botaniki w uniwersytecie petersburskim i członkiem tamecznej akademji nauk. Ogłosił liczne pisma o grzybach i o chorobach różnych roślin, wywoływanych przez grzyby. Dzieła te wyszły także w języku niemieckim i francuskim.

Wroński Stanisław, malarz, * 1840 † 1898 na Podlasiu. Po ukończeniu studjów w b. szkole sztuk pięknych, przebywał na Wschodzie i oddał się malowaniu krajobrazów. Wiele prac umieszczał na wystawach.

Wrostki, ob. Inkluzje (t. 16).

Wrzecionka, rodzaj ślimaków, ob. Clausilia.

Wurmbrandt Gundaccar, polityk austrjacki, † 1901.

Wyłkowyszki, miasto, ob. Wiłkowyszki.

Wysocki Ludwik, napisał: „Andreas Gryphius et la tragédie allemande au XVII siécle“ (Par., 1893).

Wyspiański St., napisał nadto: „Akropolis“, dramat w 4 aktach (Kraków, 1904). Por. St. Brzozowski: „Stanisław W.“ (1904).

Wyżnikiewicz Władysław, weterynarz, * w r. 1865 w Dobiecinie pod Piotrkowem, † 1904 w Kronsztadzie, kształcił się w instytucie weterynaryjnym w Charkowie i w r. 1889 został asystentem kliniki terapeutycznej tegoż instytutu; w r. 1893 przyjął urząd w ministerjum spraw wewnętrznych i był kilkakrotnie delegowany do miejscowości dotkniętych księgosuszem na Kaukazie. Następnie został asystentem Nenckiego w instytucie medycyny doswiadczalnej i przeprowadził badania nad stosowaniem surowicy przeciwksięgosuszewej, a w tym celu założył stację daświadczalną na Kaukazie oraz za Bajkałem, gdzie zdołał w znacznym stopniu uśmierzyć panującą tam zarazę księgosuszu. W r. 1902 został kierownikiem pracowni założonej w Kronsztadzie dla badań nad dżumą; w oddzielnym forcie, do badań tych przeznaczonym, prowadził badania teoretyczne nad zarazkiem dżumowym, oraz zajmował się wyrobem preparatów przeciwdżumowych, przy tych wszakże niebezpiecznych doświadczeniach uległ zakażeniu, które sprowadziło śmierć jego w styczniu 1904 r. Ogłosił: „Ueber die Rinderpest“ (w *Berl. Klin. Wochenschrift*, oraz w *Gaz. lek.* 1897), „Die Immunisation gegen die Rinderpest“ (1899), „De l'immunisation contre la peste bovine“ (1901), oraz w języku rosyjskim „Monografję o księgosuszu“ i in.

Xantus z Csiktapolcza Jan, naturalista i podróżnik węgierski, † 1894 w Budapeszcie.

Z.

Zabłocki Franciszek. „Pisma“ jego wyszły w wydaniu nowem (Poznań, 1903).

Zaczek, doktor, polityk czeski, wybrany w dniu 8 lutego 1901 roku drugim wiceprezesem izby poselskiej 209 głosami na 314 głosujących, z zawodu adwokat. Jest także posłem sejmu morawskiego i członkiem wydziału krajowego na Morawach. Pod względem politycznym należy do obozu staroczeskiego. Słynie z umiarkowania i jako człowiek pojednawczy cieszy się popularnością.

Zadrzewnia, roślina, ob. Diervilla.

Zagrzejewski Antoni, pisarz polski, * 1820 w Bożejowie w Łomżyńskiem, † 1902 w Łomży, ukończył gimnazjum realne oraz istniejące wówczas kursa pedagogiczne w Warszawie i kształcił się dalej pod kierunkiem swego wuja Ad. Krzyżanowskiego (ob.). Pod pseudonimem „Kurpia z nad Narwi“ ogłosił w *Przyjacielu dzieci* znaczną liczbę powiastek i komedyjek, a w *Encyklopedji rolniczej* zamieścił artykuły: o bursztynie, smole, smolarzach, truflach, jabłeczniku, oraz o Kurpiach. Kilka prac pozostawił w rękopisie. Życiorys jego podał Z. Gloger w *Tyg. ill.* (1899).

Zagrzejewski Józef, brat pop., * 1830 w Suwałkach, gdzie ukończył gimnazjum 1851, poczem, podobnie jak brat, kształcił się pod kierunkiem wuja swego Ad. Krzyżanowskiego, oraz Antoniego Wagi. Ogłosił: „O reformie ubezpieczenia“ (*Ateneum* 1887); w *Wieku*, za redakcji Lewestama, podawał „Listy z prowincji“, rozbierające kwestję społeczne. Wraz z A. Porębskim założył w Piotrkowie pismo *Tydzień*. W ostatnich czasach zwrócił się do nauk przyrodniczych i w przedmiocie tym ogłosił: „Pogląd na ustrój przyrody“ (1900), oraz „Suplement“ do tej książki, a do druku przygotował „Jedność sił w przyrodzie“; w dziełach tych pragnie przeprowadzić pomysły nowe, zasadniczo różne od zapatrywań ogółu przyrodników.

Zalotnia, roślina, ob. Diosma.

Zanardelli Józef, polityk włoski, † 1903.

Zaremba Wacław, lekarz, * 1846 † 1904. Po ukończeniu studjów lekarskich przebywał w W. Ks. Poznańskiem, następnie osiadł w Wrocławiu, a ostatnie lata życia przepędził w Krakowie. Popierał działalność kółek włościańskich w Poznańskiem, a we Wrocławiu był prezesem towarzystwa pomocy naukowej, oraz kuratorem stowarzyszenia polskiego, które z jego inicjatywy powstało. Zajmował się gorliwie historją medycyny i w przedmiocie tym ogłosił: „Szkic dziejów sztuki lekarskiej w Rosji“ (*Now. lek.*), „Lecznictwo u żydów ze szczególnem uwzględnieniem Talmudu“, „Stanowisko stanu lekarskiego w Rzymie starożytnym wobec nauki, społeczeństwa i państwa“, „Kult Asklepjosa i połączone z nim wykonywanie sztuki lekarskiej w Grecji starożytnej“, „Choroby nagminne w Wielkopolsce do r. 1800“, „Kilka szczegółów o lecznictwie w starożytnym Egipcie wedle papirusów dotychczas odczytanych“ i w in. Najobszerniejszem jednak i najpracowitszem dziełem zmarłego była jego ostatnia praca, nagrodzona na konkursie im. prof. R. Pląskowskiego: „Zarys dziejów rozwoju psychjatrji“ (*Pamiętnik warsz. Tow. lek.* 1902 r.).

Zaremba Alekander, ks., kan. katedr. płocki, profesor Pisma św. w sem. duch. w Płocku, * 1857. Ogłosił rozprawę p. t. *Racjonalizm biblijny* (Warszawa, 1891). Od 1898 jest redaktorem i jednocześnie spółpracownikiem *Encyklopedji kościelnej*, której dokończenie pozostawił mu w spadku ś. p. biskup Nowodworski. Pod redakcją ks. **Z.** wyszło 5 tom. Niekiedy ks. **Z.** zabiera głos w *Przeglądzie Katolickim*.

Zaślaz, roślina, ob. Abutilon.

Zathey Hugo, profesor, następnie dyrektor szkoły realnej w Krakowie, * 1816.

Zawieratka, roślina, ob. Petunia.

Zawrót kiszek, ob. Kiszki i Miserere.

Zbierzchowski Henryk, powieściopisarz, ogłosił: „Przed wschodem słońca", powieść (Lwów, 1903).

Zbójca, polska nazwa chrząszcza *Staphylinus* z rodziny kusaków (ob.)

Zbuny, ptaki, toż co skrzydłoszpony.

Zdziarski Stanisław, napisał: „Szkice literackie" (Warszawa, 1903), „Bohdan Zalewski", studjum biograficzno-literackie (Lwów, 1903).

Zenger Grzegorz, filolog, ustąpił ze stanowiska ministra oświaty w r. 1904.

Zęby mądrości, ob. Ząbkowanie.

Zgłębiacz, *Pogłębiacz,* ob. Pług.

Zgłębnik, *sonda (specillum),* pręcik cienki i okrągły, 12—28 cm. długi, ze stali, srebra, kauczuku lub fiszbinu, na końcu zaokrąglony, albo też opatrzony guziczkiem lub uszkiem, służy w medycynie do badania ran, wrzodów i t. p., do wprowadzania tam waty lub nici, a niekiedy jako podstawa dla wprowadzania przyrządów krających; w tym ostatnim razie jest w całej swej długości żłobkowany, czyli opatrzony rowkiem. Z. *Nelatona* służy do wyszukiwania tkwiących w ciele pocisków ołowianych, opatrzony jest na końcu kulką porcelanową, na której ołów wyraźny ślad pozostawia. Oddzielną kategorję zgłębników stanowi *cewnik* czyli *kateter* (ob.).

Zgorzelec, Zgorzelice, miasto, ob. Görlitz.

Zielona góra, miasto na Śląsku, ob. Grünberg.

Ziemniak (*Geophilus*), rodzaj wijów, ob. Krocionogi.

Ziemstwa w Rosji, organa samorządu *(autonomji)* w cesarstwie rosyjskiem, istniejące, tylko w pewnych wewnętrznych gubernjach. Jeśli wziąć pod uwagę cały system samorządu, najpierwszym jego szczeblem będzie i „sioło" dla stanu włościańskiego, dla miast zaś pierwotnie obowiązywała ustawa z 1870 r. obecnie z 11 czerwca 1892 r. Właściwemi „ziemstwami" są instytucje autonomiczne w 34 gubernjach i 360 powiatach, w charakterze przedstawicielstwa interesów wiejskich, obok włościańskich (włości) i miejskich („gorodow"). Są więc tu z wyboru rady powiatowe i gubernjalne sobrania z charakterem rozporządzająco nadzorczym i organa wykonawcze (uprawy). Mandat członków rad trzyletni. Kadencja coroczna. Marszałek szlachty jest prezesem, prezes zjazdu sędziów pokoju wiceprezesem. Członków dawniej wybierały trzy kurje, od 1890 r. tylko dwie: włościańska przez swój organ znany „wołostnym sądem". Drugą kurję stanowią przedstawiciele instytucji naukowych, dobroczynnych, kupieckich, właściciele większej własności ziemskiej i prawyborcy, wysłani przez drobnych posiadaczów ziemskich i miejskich. Rady gubernjalne są wybierane przez rady powiatowe. Ustawa z 1890 r. nadała w ziemskich przewagę żywiołowi większej własności, powiększyła kontrolę ze strony rządu. Wiele decyzji musi być zatwierdzanych przez władzę ściśle państwowe.

Złotowłos, paproć, ob. Adiantum.

Zohar, księga kabalistyczna, ob. Sohar.

Zwiahel, miasto, ob. Nowogród Wołyński.

Ź. Ż.

Źródełko *(fontanella, fonticulus)*, przestarzały środek lekarski, rodzaj jątrznika czyli apertury (ob.), polega na wytworzeniu rany w skórze, która przez wprowadzenie do niej ziarna grochu w ciągłym stanie jątrzenia pozostaje. Postępowanie takie było jeszcze w początku zeszłego wieku silnie zalecane, jako „środek odprowadzający", obecnie jednak zupełnie jest zarzucone (ob. Apertura). **Ź.** nazywa się też niekiedy ciemiątko (ob. Ciemię).

Żeglarstwo. Nowy traktat o żeglarstwie ogłosił M. Zaruski, szturman marynarki handlowej: „Współczesna żegluga morska. Doki, budowa okrętów żaglowych i parowych, przybory żeglarskie" (Warszawa, 1904). Ciąg dalszy tego dzieła drukuje się w piśmie *Naokoło świata*.

Żelazowski Roman, reżyser i artysta teatrów rządowych warszawskich, * 1856 roku w Galicji, uczył się w gimnazjum tarnowskiem, 1875 r. wstąpił do teatru krakowskiego, grał role tragiczne i bohaterskie, był reżyserem i kierownikiem teatrów lwowskiego i krakowskiego, wreszcie warszawskich. Występował gościnnie w Pradze, Pilźnie, Zagrzebiu, Petersburgu, Poznaniu, Królewcu i Galicji, w utworach Szekspira, Schillera, Ibsena, Słowackiego i t. d.

Żelazowski Roman.

Żernicki Szeliga Emiljan, heraldyk, wydał dokładny spis szlachty polskiej p. t.: „Der Polnische Adel" (Hamburg, 1890, t. 2); „Die polnischen Stammwappen, ihre Geschichte und ihre Sagen," ze 185 wizerunkami dawnych herbów polskich (1904).

Żeromski Stefan, wydał nadto: „Popioły" powieść z końca XVIII i początku XIX w. (1904); „Aryman mści się" (1904) Por. Ig. Matuszewski „Stefan Żeromski" w zbiorze „Twórczość i Twórcy" (1904), oraz „Żeromski i Popioły" (*Tygodnik ilustr.*, 1904).

Żiwkowicz Lubomir, polityk i dziennikarz serbski, znakomity mówca parlamentarny, * 1860, należy do skrajnych radykalistów, był skazany na 20 lat więzienia za rzekome uczestnictwo w zamachu na króla Milana, ułaskawiony przez króla Aleksandra, był od czerwca 1903 do sierpnia tegoż roku ministrem sprawiedliwości w gabinecie Awakumowicza, utworzonym po zamordowaniu króla Aleksandra.

Żmurek *(Epinephele)*, rodzaj motyli dziennych, wyróżniający się rozwichrzeniem drugiej żyłki skrzydeł przednich. Skrzydła ma brunatne, oczkowane, tylne ząbkowane; gąsienice mają postać wrzecionowatą. *Trawnik* (*E. janira)* ma szerokość 4 cm.; gąsienice zielone przebywają w maju na wiklinie. *Przestrojnik* (*E. hyperanthus)*, z 2 lub 3 oczkami na każdem skrzydle, lata na trawnikach w lipcu i sierpniu; gąsienica jasno-szara, z brunatną pręgą na grzbiecie, przebywa w maju i czerwcu na trawach.

Żonglerowie, ob. Jongleurs.

Żuławski Jerzy. Nadto ogłosił: „Na srebrnym globie" (Kraków, 1903).

Żuromin, osada w gub. Płockiej, powiecie Sierpeckim. Podajemy tu bliższe wiadomości o kościele, który należy do najpiękniejszych w djecezji Płockiej, w stylu wczesnego odrodzenia. W ołtarzu wielkim, za zasuwą, znajduje się

słynący cudami obraz Matki Boskiej ze św. Antonim Padewskim. Gwoli temu to obrazowi zbudowano kościół 1678, fundacji hr. Andrzeja Zamoyskiego, przy kościele zaś klasztor dla oo. Jezuitów, po których kasacie sprowadzono oo. Reformatów. Przy klasztorze była szkoła, naprzód początkowa, którą następnie za księstwa Warszawskiego podniesiono do stopnia podwydziałowej, w końcu i wydziałowej. Wraz z kasatą klasztoru 1865 szkołę zdegradowano i zreformowano na szkołę elementarną rządową. Ż. był naprzód wsią, która nazywała się *Żerowinem*, od wyrazu *żer*, *żerowisko*, z powodu, że na olbrzymich łąkach, otaczających po dziś dzień osadę, zbierał się na żer gruby zwierz leśny. Hr. Andrzej Zamoyski, właściciel Ż., wyjednał był dla osady u króla Stanisława Augusta prawa miejskie, magdeburskie, 1767. W 102 lata potem, 1869, Ż. znowu spadł do rzędu osad. Nazwę *Żerowin* spaczono na obecną około 1830 roku. Osada liczy 4,200 mieszkańców, w czem 1,600 żydów; płeć męska nad żeńską liczebnie przeważa. Żydzi rozwinęli tu obszerny handel, głównie zbożowy, z sąsiedniemi Prusami. Ludność chrześcijańska, obok gospodarki rolnej, uprawia rzemiosła. Wychodztwo do Prus i Ameryki mocno rozwinięte. Ob. Pamiętnik religijno-moralny z r. 1847, t. 12, Gawareckiego: „Wiadomość o kościele i klasztorze Reformatów w Ż.;“ *Tygodn. ilustr.* z 1896, № 35, „W dwóchsetną rocznicę“ (kartka z dziejów Żerowina), napisany z powodu 200-letniego jubileuszu cudownego obrazu; *Echa płockie i łomżyńskie* №№ 44, 46, 48 i 49 z r. 1903.

Żużle Thomasa, ob. Nawóz.

Życie. Zapoznanie się z warunkami życia mikrobów, tych organizmów najprostszych i najdrobniejszych, wykazało, że życie utrzymywać się może w daleko rozleglejszych granicach temperatury, aniżeli dawniej sądzono. Niektóre mikroby znosić mogą temperaturę—192°; nie tracąc zgoła zdolności swej do życia i rozwoju, a inne niższe organizmy żyć mogą w temperaturach wysokich, w których już prawie białko krzepnie. Grzybki pilśniowe są mało czułe na zmiany temperatury, rosną zarówno dobrze w temperaturze 2,5° i 43°, drożdże rozwijają się w lodowni i przy 53°, a również i grzybki rozszczepkowe znoszą temperatury bardzo różne, chociaż niektóre giną już przy obniżeniu temperatury o kilka stopni. Niektóre bakterje rozwijają się najsilniej w temperaturze 50° do 74°; w naturze znajdują zapewne tak wysoką temperaturę rzadko tylko, przy silnej insolacji, jako anerobje (ob.) wszakże i w symbjozie z innemi istotami wzrastać też mogą w temperaturze 34—44°. Oddawna też znane są wodorosty z cieplic Karlsbadu, z gejzerów Islandji, z Yellowstone-Park w Stanach Zjednoczonych, które żyć mogą w temperaturach przechodzących niekiedy 80°. Okazało się jednak, że rzeczywiście wodorosty te nie żyją w samych tych źródłach gorących, lecz na ich brzegach, gdzie często znacznie niższe panują temperatury. Każda protoplazma żyjąca przy nagłem podwyższeniu się temperatury rychło ulega stężeniu, gdy jednak organizmy w ciągu kilku pokoleń nawykają do temperatur wysokich, mogą je łatwo znosić. Wiciowce (flagellatae) dają się stopniowo naswyczaić od 15,5° do 70°, pozostają jednak wrażliwe na chwiejność temperatury i giną już często przy zmianach nie przechodzących 1°. Kijanki mogą do wysokich temperatur tak dalece nawyknąć, że giną dopiero przy 43,5°.

Żyliński Józef, inżynier, * 1834 w Wilnie, kształcił się w instytucie korpusu inżynierów i na wydziale geodezyjnym akademji sztabu generalnego w Petersburgu, a w r. 1854 wstąpił do korpusu inżynierów komunikacji. W r. 1858 pracował w obserwatorjum astronomicznem w Pulkowie, poczem miał udział w pomiarach geodezyjnych gub. Mińskiej i Mohylowskiej. W r. 1894 został naczelnikiem pomiarów trjangulacyjnych na obszarze pogranicznym zachodnim, 1897 r. członkiem rady ministerjum dóbr państwa, a następnie dyrektorem wydziału meljoracyjnego w temże ministerjum. Już od 1865 zajmował się gorliwie pracami hydrotechnicznemi, w szczególności zaś sprawą osuszania gruntów, a w r. 1873 stanął na czele komisji, przeznaczonej do osuszenia błot poleskich, i pod kierunkiem jego rozległe te prace wykonano do 1878. Przeprowadzono 7 wielkich kanałów i znaczną liczbę przepływów; tym sposobem 300,000 dziesięcin trzęsawisk bezużytecznych zamieniło się w żyzne łąki, a w ogólności 2,500,000 dziesięcin nieużytków przekształcono w ziemię urodzajną. Za plany osuszenia Polesia otrzymał Ż. na wystawie paryskiej 1878 medal złoty.

Żyliński Jakób, generał rosyjski, * 1853 r., kształcił się w Mikołajewskiej szkole jazdy i Mikołajewskiej akademji sztabu generalnego, poczem dowodził pułkiem dragonów nieżyńskich. W 1900 jako generał - major, został generał - kwatermistrzem sztabu głównego, 1903 generał-lejtnantem, 1904 naczelnikem sztabu polowego namiestnika Dalekiego Wschodu.

Żytno, *Żytów*, miasto, ob. Zittau.

Żyworodne rośliny *(plantae viviparae)*, rośliny, których nasiona kiełkują już w owocu i przebijają go na roślinie macierzystej, lub też w stanie już kiełkującym wraz z nim opadają. Jako objaw nienormalny zdarza się to u różnych roślin, jak np. u zboża przerosłego w czasie lat wilgotnych, ale u niektórych roślin zwrotnikowych w okolicach nadmorskich, jak w rodzajach Rhizophora, Brughiera, Avicennia, Aegiceras, przebieg taki rozwoju nasienia występuje normalnie. W nasionach drzewa *Brughiera gymnorhiza* zarodek tak dalece się już w owocu rozwija, że dochodzi 21 cm. długości i 2 cm. szerokości, a skutkiem ciężaru odrywa się od liścieni i dostaje się do mułu roz-

postartego pod drzewami, w którym koniec korzeniowy szybko się dalej rozwija. Natomiast zarodki krzewu *Aegiceras majus* nie przebijają owocu, choć się w nim do znacznej wielkości rozwijają tak, że wypełniają całe jego wnętrze, a owoc oderwany od krzewu pływa po wodzie i w ten sposób ułatwia rozpowszechnianie się rośliny. Osobliwy ten rozwój pozostaje widocznie w związku z warunkami, w jakich się znajdują w krajach gorących rośliny nadmorskie, które wymagają zabezpieczenia przez szybkie przytwierdzenie kiełkującego zarodka w gruncie złożonym z wilgotnego mułu. Por. Göbel „Pflanzenphysiologische Schilderungen."

Koniec.

Widener Library
3 2044 094 948 551